

GOVERNMENT OF INDIA

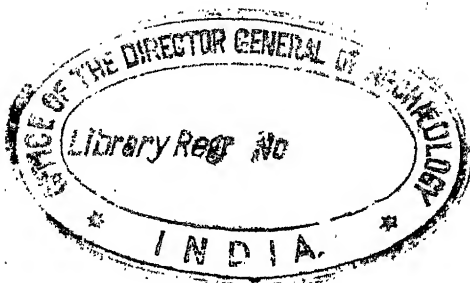
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

Acc. No. 0643

CALL No. 394.269593/ Cul.

D.G.A. 79.

พระราชพิธี ๑๒ เดือน

The Festivals of the twelve months

~~8 12 46~~
by 50

His Majesty the late King Culalongkorn

printed and distributed by

1243

Lady Se

(3041)

at the Cremation of

Chao Phraya Nararatna rajmanit (To)

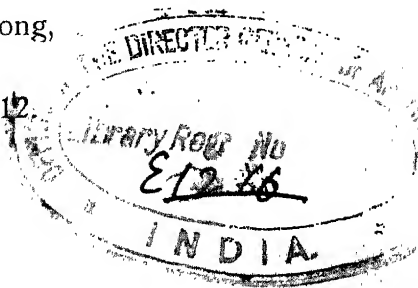
With a preface of His Royal Highness

Prince Damrong,

394-269593

Cul

Bangkok 1912.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 10 643

Date 30.6.61

Sl. No. 394.269.593/CL

เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน

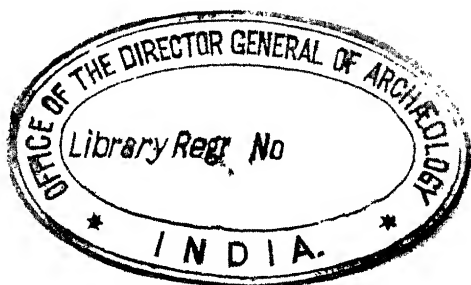
พระราชนิพนธ์

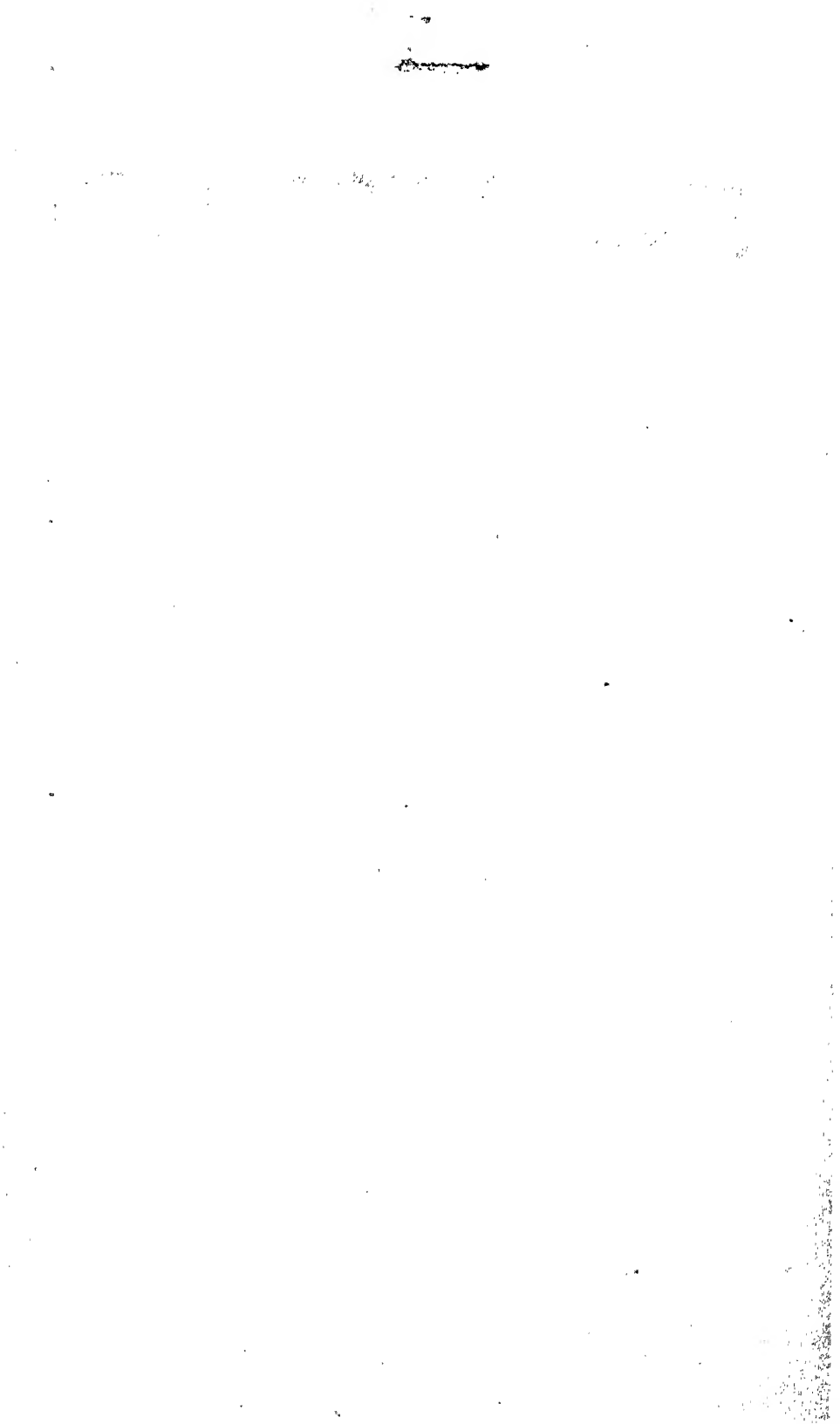
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าจอมมารดาแสดในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์แจกในงานปลงศพเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต)

ว. ศ. ๑๓๑

สารบัญ

ตอนที่ ๑

เดือนสิบสอง

พระราชพิธีจองเปรียง	หน้า	๑
พิธีทศเกชา	„	๗
การฉลองไคร้	„	๓๐
การตอพระประทับ	„	๓๔
ผ้าขาวบรรดาศักดิ์	„	๒๕
กาตานุगत	„	๒๘
การแจกเบี้ยหวัด	„	๓๔
นัครมรดก	„	๓๘

เดือนอ้าย

อธิบายพระราชพิธีไถ่	„	๔๕
การเลี้ยงขนมเบอง	„	๕๓
เทศนามหาชาติ	„	๕๓

เดือนยี่

อธิบายพระราชพิธีบวงสรวง	„	๕๖
พระราชพิธีครุยมพวาย ตรีปวาย	„	๕๖
การถวายผ้าจำพรรษา	„	๘๗

เดือนสาม

อธิบายพระราชพิธีชานยเทาะห์	หน้า ๙๑
พิธีฉิวราตรี	,, ๙๕
มาฆบูชา	,, ๙๙
เถยงพระตุ่จัน	,, ๑๐๑

เดือนสี่

อธิบายพระราชพิธีวัดเจตร	,, ๑๐๕
อธิบายพระราชพิธีต้มพัจนรนิท	,, ๑๐๙
อธิบายพระราชพิธีอาพาธพินาศ	,, ๑๒๓
พระราชพิธีต้มพัจนรนิท	,, ๑๒๙
กาถานุกาถตุ่	,, ๑๖๙

เดือนห้า

อธิบายพระราชพิธีในเดือน ๕	,, ๑๗๒
การตั้งเวยเทวดา, สมโภชเครื่อง, เถยงโต๊ะป้าใหม่.	,, ๑๗๕
พระราชพิธีศรีวัดจันปานกาถ	,, ๑๗๙
อธิบายพิธีคเชนทรวัดจัน	,, ๒๑๙
ทอดเชือกตามเชือก	,, ๒๒๗
แห่สระจันใหญ่	,, ๒๓๒
แห่คเชนทรวัดจัน	,, ๒๓๙
ตั้งกรานต์	,, ๒๔๒
จำด้วยพระทรายแถมเข้าบิณฑ	,, ๒๗๕
การพระราชกุศลในตั้งกรานต์	,, ๒๘๕

การตรึงมูรธาภิเศก	หน้า ๒๘๓
การสถาปนาพระอัฐิด้วยผ้าคู่	,, ๓๐๑
การสถาปนาพระบรมทนต์	,, ๓๐๗
การเสด็จตรึงน้ำพระพุทธรูปแด่เจดีย์	,, ๓๐๘
วินิจฉัยเรื่องเด่นเบยเมือครุฑส่งกรานต์	,, ๓๑๒

เดือนหก

พระราชพิธีพืชมงคลแด่จวดพระนั่งกัต	,, ๓๑๘
การวิสาขบูชา	,, ๓๔๔

ตอนที่ ๒

เดือนเจ็ด

อธิบายพระราชพิธีในเดือน ๗	หน้า ๑
พระราชพิธีเคณฑะ คือทั้งข้าง	,, ๒
พระราชพิธีทนต์นางพระบาท	,, ๔
สถาปนา	,, ๑๐
ห่อเทียนพรรษา	,, ๒๐
ทำบุญพระอัฐิสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์	,, ๒๓

เดือนแปด

การพิธีเข้าพรรษา	,, ๒๕
การทรงผนวชเจ้านาย	,, ๓๗
การรดองเทียนพรรษา	,, ๔๓
การเสด็จพระราชดำเนินถวายพุ่ม	,, ๕๓
การส่งมโหรีาคำหลวง	,, ๖๐

ส่วนพระราชพิธีเดือน ๑๑ ที่ยังขาดอยู่เดือนหนึ่งนั้น ได้เรียงคำ
อธิบายพอสังเขป แด่คหบดีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ เจ้าฟ้ามหาดา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ พิมพ์ไว้พอให้ครบพิธี
ทั้ง ๑๒ เดือน

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๑

อุภัยงพาวฟภพ.

พระราชนิพนธ์

คำนำ

เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน

พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประเพณีมาแต่ก่อนจนถึง
ปัจจุบันนี้ อาศัยรัชที่มาเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งมาตามตำราไทยตำรา
ที่นับถือพระเป็นเจ้า อิศวร นารายณ์ อย่างหนึ่งมาตามพระพุทธศาสนา
แต่พิธีมาจากต้นเหตุทั้งสองอย่างนี้ มาดะรจนกันเป็นพิธีอย่างหนึ่ง
ขึ้นกัน ด้วยอาศัยรัชเหตุที่แต่เดิมพระเจ้าแผ่นดินแถวพระนครถือตำรา
พราหมณ์ การใด ๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิ์มงคลแก่พระนครตามคัมภีร์
ไทยตำรา ก็ประเพณีเป็นราชประเพณีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น
ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินแถวราชฐานนับถือพระพุทธศาสนา ถึง
ว่าพระพุทธศาสนาที่เป็นต้นเดิมแท้ ไม่มีฤกษ์ภาพิรต์ของอันใด ด้วยพระ
พุทธเจ้าย่อมตรัสว่าฤกษ์ดี ยามดี ครัวดี ชนบดี การบวชเข้า ถวายดี
ทั้งปวงย่อมอาศัยความสุจริตในใจเทวาร ถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคล
แต่เป็นอวระมงคลก็ดี ก็อาศัยรัชทั้งปวงประเพณีการสุจริตทุกจริตเป็น
ที่ขง เพราะฉะนั้นการพระราชพิธีใด ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องเจ้าอยู่ในพระพุทธ
ศาสนา ซึ่งมีคำอ้างว่ามาตามทางพุทธศาสนานับเขาเป็นคู่กับไทยตำรา
จะอ้างว่าพระพุทธเจ้าบัญญัติฤกษ์แนะนำไว้ให้ทำนั้นไม่ได้ มีอย่างเดียวแต่

การพระราชพิธีทรงปวง บางอย่างต้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสตรึงวิน
 บางอย่างต้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสติเคียน เมื่อว่าโดยย่อแล้ว การ
 อันใดที่เป็นสุจริตในไตรทวาร พระพุทธเจ้าก็ตรัสตรึงวินการตั้งนั้นว่า
 เปนดี การตั้งใดที่เป็นทุจริตก็ย่อมทรงติเคียนว่าการตั้งนั้นเป็นการชั่ว
 เพราะฉะนั้น การพระราชพิธีที่อ้างว่าตามพุทธดำสอนนั้นควรจะต้งเข้าใจ
 ว่าเป็นแต่ตัวอย่าง ความประพฤติของผู้ ซึ่งนับถือพระพุทธดำสอนได้
 ประพฤติมาแต่ก่อน การที่ประพฤตินั้นไม่เป็นการมีโทษที่พระพุทธเจ้าจะ
 พึงติเคียน การพระราชพิธีเช่นนั้นนับว่าเป็นการมาตามทางพุทธดำสอน
 แต่ส่วนพระราชพิธีซึ่งจะปะปนกันทั้งพุทธดำสอนแต่โดยดำสอนนั้นก็เกิด
 ขึ้นด้วย เคิมที่พระเจ้าแผ่นดินแตรราชฐานนับถือดำสอนพราหมณ์ดังว่ามา
 แล้ว ครั้นเมื่อได้รับพระพุทธดำสอนมาถือพระพุทธดำสอน ไม่ต้งเป็น
 ปฏิบัติกัศคักันกับดำสอนอื่น ๆ เหมือนดำสอนพระเยซูฤดำสอนมหั
 พระพุทธเจ้า มีพุทธประสงค์อย่างเดียวกัน แต่ที่จะแสดงเหตุ ที่เป็นจริงอยู่อย่างไร
 แดทางที่จะระงับดับทุกข์ได้ด้วยอย่างไร ตามซึ่งพระองค์ตรัสตรึงวินด้วยพระ
 อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ไม่พยากรณ์กล่าวแก่ ในถ้อยคำความ
 เห็นของชนทั้งปวงที่กล่าวแก่งแย่งกันอยู่ต่าง ๆ ด้วยเห็นไม่เป็นประโยชน์อัน
 ใด เมื่อว่าโดยอย่างที่สุดแล้วผู้ ที่ถือพระพุทธดำสอนแท้ก็ไม่มีเหตุอันใดซึ่ง
 ต้มควรจะนับถือถกทางโดยดำสอน แต่ผู้ ซึ่งนับถือพระพุทธดำสอนในชน
 หดซึ่งยังไม่ได้นับถุมรรคผล ย่อมมีความหวาดหวั่นต้งถึงเทือกด้วยโทษ
 อันตรายต่าง ๆ แต่มีความปรารถนาต่อความเจริญรุ่งเรืองแรงกล้า เมื่อ
 ได้เคยประพฤตินับถือกถาเกรงพระเปนเจ้า แดเทพยดาซึ่งว่ามีฤทธิ์อำนาจ
 อาจระงับโทษแก่คนแต่ผู้อื่นได้ ในเหตุซึ่งมิใช่เป็นความยุติธรรมแท้ ก็

บันดาลให้เกิดไข้เจ็บต่าง ๆ โดยความโกรธความเกลียดว่าไม่เคารพนบ
 นอบบูชาตน ฤาอยู่ดี ๆ สบใจร้ายขึ้นมากทำพิศม์ตั้งให้คนทั้งปวงลำบาก
 ด้วยความเจ็บไข้กันดารด้วยสเบียงอาหารเป็นต้น จึงได้คิดทำการบูชา
 เสด็จตรวจให้เป็นเครื่องป้องกันความผิด อันผู้มีอำนาจมีใจเช่นนั้นจะถือว่า
 เป็นการหมิ่นประมาทไม่เคารพนบ นอบ ฤาประจบประแจงได้จะได้สบาย ๆ
 ใจไม่มีใจร้ายขึ้นมา ความเชื่อถือนั้นหมายในการอย่างหนึ่งผู้อยู่ในใจคน
 ทั้งปวงสืบตกลูกหลานมาหลายสิบชั่วคน แต่หาไคร่เหตุผลซึ่งเป็นการมอญ
 เป็นไปเฉพาะถูกครวญเข้าม้อยู่เพียง ๆ เป็นเครื่องประกอบให้คิดเห็นว่า
 เป็นเพราะผีต่างเจ้านายกวีวโกรธเช่นกตาวมาแล้ว จึงทำให้ความหวาด
 หวั่นกลัวเกรงนั้นไม่ขาดสูญไปได้ เมื่อมีความกลัวอันตรายอยู่ดังนี้แล้ว
 ส่วนความปรารถนาจะอยากคืออยากสบายนั้นแรงกล้า ก็ชักพาให้หันเข้าหา
 ความอ่อนหวานหรือร้องเสด็จตรวจบูชาให้ช่วยแรงเข้าอีก ตามความปรารถนา
 อันแรงกล้าด้วยเหตุดังนี้ ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธรูปดำนาก็นึกยังหา
 อาจที่จะระงับการบูชาเสด็จตรวจไปได้ ไม่ การพระราชพิธีตามไฉยดำตร
 จึงยังไม่ได้เลิกถอน เป็นแต่ความนับถือนั้นอ่อนไป ตกอยู่ในท่าได้ดี
 กว่าไม่ทำ ไม่เสียหายอันใดนัก แต่การพิธีทั้งปวงนั้นก็ยอมเลิกยกเว้นแต่
 การสุจริตในไตรทวาร ไม่รับวัตถุซึ่งเป็นการทุจริตของพวกพราหมณ์
 ยินดูบางพวกซึ่งมีวัตถุร้ายกาจเช่นฆ่าสัตว์ขายยาเป็นต้น มาถือเป็นธรรมเนียม
 บ้านเมืองให้เป็นการขัดขวางต่อพระพุทธรูปดำสนา แต่การพระราชพิธี
 อันใดซึ่งมีแต่พิธีพราหมณ์อย่างเดียว ก็ยอมเพิ่มเติมการพระราชกุศลซึ่ง
 เป็นส่วนทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย เจือปนเข้าในพระราชพิธีนั้นยกเป็นต้น
 เหตุ การบูชาเสด็จตรวจเทพดาพระอิศวรพระนารายณ์เป็นต้น เปดียนตง

ไปเป็นปลายเหตุ ทำไปตามเคย ตกอยู่ในเคยทำมาแต่ก็ทำดีกว่าไม่ทำ
แต่การที่ท่านนี้ไม่เป็นการมีโทษอันใด แต่ไม่เบียดเบียนเงินทองอัน
ใดมากนัก ซึ่งกล่าวมาทั้งปวงนี้เพื่อจะแสดงให้ทราบชัดในเบื้องต้นว่า
พระราชพิธีทั้งปวงนี้ทำสำหรับประโยชน์อันใด แต่เพื่อว่าผู้มีความสงสัย
ว่า พระเจ้าแผ่นดินแตรราชฎีก์ถือพระพุทธศาสนา เหตุใดจึงทำพิธีตาม
ถัทธิไสยดำครอยู่ ความดำริของท่านผู้ที่ปกครองแผ่นดินมาแต่ก่อนคิด
เห็นการดังเช่นกล่าวมานี้แล จึงยังได้ทำการพระราชพิธีทั้งปวงซึ่งเป็นการ
สำหรับพระนครสืบมา

ก็แต่พระราชพิธีที่เข้ามาในพระราชกำหนดกฎมณเฑียรบาล ซึ่งได้ตั้ง
ขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แดงพระราชพิธีประจำ
เดือน ๑๒ เดือนไว้ ว่าเป็นการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำว่าเป็นการเป็น
มงคลสำหรับพระนครทุกปีได้ขาดนั้น คือ เดือนห้า การพระราชพิธีเผด็จ
ศึกถดแจ้งรอกอสดนาม เดือนหกพิธีไฟสาธยายพระราชนัดด เดือนเจ็ด
ทอดนํ้าถ้างพระบาท เดือนแปดเข้าพรรษา เดือนเก้าตุลาคม เดือนสิบ
ภัทรวทพิธีสารท เดือนสิบเอ็ดอาศุขยแข่งเรือ เดือนสิบสองพิธีจอง
เปรียงถดชุดอยโคม เดือนอ้ายไล่เรือ เถลิงพิธีตรียัมพวาย เดือนนี้การ
พิธีบาศุภกาศึก เดือนพระโคกนเอยง เดือนถ้ามการพิธีทนายชี่ เดือนนี้
การพิธีตั้งพัจฉาณินท์

การพระราชพิธีที่กล่าวมา ๑๒ อย่างนี้ คงได้ทำอยู่ทุกกรุงเทพ ๑๒
แต่เดือนห้า เดือนหก เดือนสิบ เดือนสิบสอง เดือนนี้ แต่พิธีเดือนอ้าย
เปลี่ยนมาเป็นเดือนนี้ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่ง
ว่า เปลี่ยนมาแต่กรุงเก่าแล้ว ด้วยเหตุว่าเดือนอ้ายพึงเป็นเดือนนำถด

ถนนหนทางเป็นน้ำเป็นโคลนทั่ว ย้ายมาเดือนยี่พอให้ถนนแห้ง แต่พระ
 ราชพิธีเดือนเจ็ด เดือนเก้า เดือนสิบเอ็ด เดือนยี่ ที่เปลี่ยนขนไปเป็นเดือน
 อ้าย แต่พิธีเดือนสามนั้นคำราชัญเดียว ไม่ได้ทำที่กรุงเทพฯ ๗ ถึงที่กรุง
 เก่าที่ทำบางวันบ้าง ไม่เป็นการเสมอทุกปีตลอดไป แต่พิธีเดือนแปดนั้น
 เป็นส่วนการพระราชกุศลในพระพุทธศาสนา เห็นจะเป็นส่วนเกิดขึ้นใหม่
 เมื่อถือพระพุทธศาสนา แต่พิธีพราหมณ์เดิมในลำดับัญไม่ได้เค้าเงื่อนเลย
 ถึงพิธีที่ว่าสญเดียวไม่ได้ทำในกรุงเทพฯ ๗ นี้ก็ได้เค้าเงื่อนทุก ๆ พิธี เว้นแต่
 เดือนแปด ฤทธอยจะเป็นพิธีซึ่งไม่เป็นการสุจริตในใครทวารอย่างหนึ่ง
 อย่างไร ไม่สมควรแก่ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาจะทำ จึงได้ยกเลิก
 เดือนแปดแต่พระเจ้าแผ่นดินถือพระพุทธศาสนา มา เปลี่ยนเป็นพิธีตามพุทธ
 ศาสนาซึ่งได้สญไป ที่ว่านี้เป็นแต่การคาดคะเน ส่วนการพระราชพิธีที่
 กรุงเทพฯ ๗ นั้น คงตามอย่างเก่าแต่เดือนห้า เดือนหก เดือนสิบ เดือนสิบ
 สอง เดือนยี่ เดือนสี่ เท่านั้นก็ดี ยังมีพระราชพิธีที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม
 ขึ้นใหม่ จนเกือบจะครบสิบสองเดือนเหมือนของเก่า ซึ่งคิดจะกล่าว
 ค่ไปในเรื่องหน้า

การซึ่งคิดจะเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือน ลงในหนังสือวิ
 ญานครั้งนั้น ด้วยเห็นว่าคำโคลงพระราชพิธีทวารคัมภีร์ ซึ่งสมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหาดลามาตรมเด็จพระบวรราชเจ้าบรมบพิตรทรงแต่ง
 ขึ้นไว้ กรมดัมปาติกปักถาญ ได้นำมาลงไว้ในหนังสือวิญาน
 เกือบจะตลอดอยู่แล้ว แต่คำโคลงนั้นท่านก็ทรงไม่ทันจบครบสิบสองเดือน
 แต่ในลำดับความนั้นว่าความตอเถิดทั่วไปจนการนักษัตรฤกษ์ ซึ่งเป็นส่วน
 ของราษฏร ข้อความที่ว่าพิธีการมากกว่าตัวโคลงที่จะทำ จึงต้องประจุ

ถ้อยคำคงให้แน่น บางทีผู้ซึ่งไม่สู้ต้นตอในการกาพย์โคลงก็อ่านไม่เข้าใจ
แต่ในกรณีนี้คิดที่จะช่วยกันแต่ง เรียบเรียงข้อความในความประพจน์
ของราษฎรประชาชนในกรุงเทพฯ ซึ่งได้เสนอนักชัฏฤกษ์ตามฤกษ์เดือน
เพื่อจะให้เป็นโยบายให้คนภายหลังทราบการงาน ซึ่งเราได้ประพจน์
เป็ประเพณีบ้านเมืองอยู่ในบัดนี้ ฤกษ์ในชนพวกเราทุกวันนี้ยังไม่ได้ทราบ
ได้เห็นการประพจน์ทั่วไปของชนทั้งปวงก็จะได้ทราบ เหมือนอย่างช่วยกัน
สืบสวนมาแต่ต้นกันฟัง ส่วนในการพระราชพิธีประพจน์เป็ไปอยู่ในราช
การนักเป็ข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาประชุมพระบรมวงษานุวงษ
แต่ข้าราชการพร้อมกันคราวหนึ่ง ๖ ครั้นจะรวบรวมตงเป็เรื่องเดียวกัน
กับการนักชัฏฤกษ์ของราษฎร ก็จะเป็นความยืดยาวปะปนพันเผื่อกันไป
จึงได้ คิดแยกออกไว้เสียต่างหาก คิดกำหนดแบ่งข้อความเป็ ๑๒ ส่วน
ส่วนตะเดือน กำหนดจะให้ ได้ออกในวันต้นเดือนครึ่งหนึ่งไปจนตลอดปี
แต่เดือนหนึ่งจะมากบ้างน้อยบ้างตามการที่มากแต่น้อย หวังใจว่าคงจะ
เป็นโยบายแก่ผู้ซึ่งจะใคร่ทราบเวลาประชุมราชการได้ ตามสมควรแก่
เรื่องราวซึ่งนับว่าเป็นแต่พระราชพิธี ดังนี้

เดือน ๑๒

๑ พระราชพิธีจองเปรียง

การพระราชพิธีในเดือน ๑๒ ซึ่งมีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า พิธี
จองเปรียง ดยุดดอยโคม ควบคุมในความพิศดาร ในกฎหมายนั้นเอง
ก็ไม่มีข้อความใดกล่าวถึงเสาโคม แต่การจุโคมอย่างหนึ่งอย่างใดชัดเจน
ฤๅจะเป็นด้วยเป็นการจัด ผู้ที่แต่งถ้อยว่าใคร ๆ ก็เห็นตัวอย่างอยู่แล้วไม่
ต้องกล่าว มีความแปลกออกไปนิดเดียว แต่ที่ว่าการพิธีจองเปรียง
ดยุดดอยโคม แดเดิม “ ดงน้ำ ” เข้าอีกคำหนึ่ง คำที่ว่า “ ดงน้ำ ”
นี้จะแปลว่ากระไรก็สันนิษฐานยาก จะเข้าใจว่าเสาโคมที่เป็นโครงไม้ไผ่หุ้ม
ผ้าที่ขึงอยู่บนเสามาแต่ต้นเดือนตดตงแล้วไปตั้งดงในน้ำ ก็ดูเคอะไม่ได้
การเดย ฤๅอีกอย่างหนึ่งจะเป็นวิธีว่าเมื่อตดโคมแล้ว ดยยกระทงส้มคิ
ว่าเสาโคมนั้นดอยไปตามดลัทธิพรหมณ์ ที่พอใจดอยอะไร ๆ จัดอยู่เช่น
กับดอยบาปด่างบาป จะถ้อยว่าเป็นดอยเคราะห์ ดอยโชคอย่างใดไปได้
ดอกระมัง การก็ตรงกันกับดอยกระทง ทางที่จะส้มคิว่าดอยโคม
ข้อความตามกฎมณเฑียรบาลมีอยู่แต่เท่านั้น

ส่วนการพระราชพิธี ซึ่งได้ประเพณีอยู่ในประจันนั้นนับว่าเป็นพระ
ราชพิธีพรหมณ์ มิได้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งมา กำหนดที่
ยกโคมนั้นตามประเพณีโบราณว่าถ้าปีใดมีอธิกมาส ให้ยกโคมตั้งแต่วัน
ขึ้นค่ำหนึ่งไป จนวันแรมต้องค่ำเป็นวันตดโคม ถ้าปีใดไม่มีอธิกมาส

ให้ยกโคมนั้นสิบสี่คำ เดือนช้ายขึ้นคำหนึ่งเป็นวันตโคม อีกนัยหนึ่งว่า
กำหนดตามโหราศาสตร์ว่าพระอาทิตย์ถึงราศีพิจิตร พระจันทร์อยู่ราศี
พฤษภเมื่อใด เดือนนั้นเป็นกำหนดที่จะยกโคม อีกนัยหนึ่งกำหนดด้วย
ดวงดาวฤกษ์คือดาวตูกไก่ ถ้าเห็นดาวตูกไก่อันนี้ ตั้งแต่คำเจนนุ่งเมื่อ
ใดเป็นเวลายกโคม การที่ยกโคมนั้นตามคำโบราณ ก็ดำริว่า
ยกขึ้นเพื่อบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม
การซึ่งว่าบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสามนั้นเป็นคันทำราแท้ ในเวลายกโคมได้ยศาสตร์
แต่ควนเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือพระพุทธศาสนา ก็กล่าวว่บูชาพระ
บรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์ทิพพ แต่บูชาพระพุทธบาท
ซึ่งปรากฏอยู่ณหาดทรายเรียกว่ามะนาหะที่ เป็นที่ฝังนาคทั้งปวงสัก
การบูชาอยู่ แต่ถึงว่าโคมไซ้ที่อ้างว่าบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธ
บาทดังนี้แล้ว ก็ยังเป็นพิธีของพราหมณ์พวกเดียว คือตั้งแต่เริ่มพระ
ราชพิธีพราหมณ์ก็เข้าพิธีโรงพิธีในพระบรมมหาราชวัง แลเวลายกถวาย
น้ำพระมหาสังข์ตลอดจนวันตโคม เทียนซึ่งจะจุดในโคมนั้นก็ทำเปรี๊ยะ
คือไขข้อพระโคซึ่งพราหมณ์นำมาถวายทรงทา การที่บูชากันด้วยน้ำมัน
ไขข้อโคนั้นก็เป้นลัทธิพราหมณ์แท้ เป้นธรรมเนียมสืบมาจนแผ่นดินพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าการพระราชพิธี
ทั้งปวงควรจะให้เป็นไปด้วยพระพุทธศาสนาทุก ๆ พระราชพิธี จึงโปรดให้
มีการสดมณต์เย็นฉนั้นเข้าก่อนเวลาที่จะยกเข้าโคม พระสงฆ์ที่สดมณต์
นั้นพระราชทานไทย ๑ พระครูปริตไทย ๔ พระราชาคณะรามัญ ๑ พระครู
ปริตรามัญ ๔ รวมเป็น ๑๐ รูป เวลายกทรงศีตแล้วก่อนสดมณต์ มี
อาตักษณอันอ่านคำประกาศแต่งตั้งเรื่องพระราชพิธี แลพระราชดำริซึ่ง

ทรงจัดเพิ่มเติม แด่พระราชทานแด่พระราชกุศลแก่เทพดาทั้งปวง แล้วพระ
 สัมมจึงได้สดมภ์ต่อไป เวลานั้นพระฤกษ์ทรงรณาสังขัตต์เจิมเส้าโคม
 ไชยแล้วจึงได้ยก พระสังฆสังฆขันธ์โคในเวลายกเส้านั้นด้วย ครั้นพระ
 สัมมณัฏฐ์ถวายไทยทานขอความนั้นได้ทะเกียงโคม ให้ต้องเรื่องกันกับ
 พระราชพิธี การสดมภ์เคียงพระยกโคมนี้ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกตุเจ้าอยู่หัว เสด็จออกไม่ว่าใครจะขาด เส้าโคมไชยประเทียบนั้นตั้ง
 อยู่หน้าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์แต่เดิมมา มีโคมไชยสามต้น โคมประ
 เทียบสามต้น เส้าใช้ไม้แก่นยาว ๑๑ วา เส้าโคมไชยที่ยอดเส้ามี
 ฉัตรผ้าขาวโครงไม้ไผ่ ๙ ชั้น โคมประเทียบ ๗ ชั้น เส้าแต่ละเทียบทาบ
 ขาวตลอด มีหงษ์ถูกพรวนติดชักขึ้นไปให้มั่งเสียงดัง ตัวโคมโครงไม้ไผ่
 หุ้มผ้าขาว โคมบริวารเส้าไม้ไผ่ ๑๐๐ ต้น ฉัตรยอด ๓ ชั้นทำด้วยกระดาษ
 ปลายนฉัตรเป็นธง ตัวโคมโครงไม้ไผ่ปิดกระดาษ โคมไชยโคมประ
 เทียบเป็นพนักงานตั้งตำรวจ โคมบริวารเป็นพนักงานตำรวจนอกตำรวจชั้น
 รอบพระราชวังมีโคมเส้าไม้ไผ่ตัวโคมข้างในสานเป็นชดอม ปิดกระดาษ
 เป็นรูปกระบอบกตรอง ๆ เป็นของกรมด้อมพระราชวังทำปักตามใบเสมาเก่า
 พงมี่จำนวนโคม ๒๐๐ ครั้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว โปรดให้เพิ่มเติมขึ้นหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมโคมไชย ๒ ต้น โคม
 บริวาร ๑๐ ต้น แต่ใช้โคมแก้วกระจกละเอียดสีแดงต้นน้ำเงินดีเหลืองดีขาว
 อย่างละคู่ การพระราชพิธียกเส้าโคมไชยนี้ เมื่อเวลาเสด็จประทับอยู่
 พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ก็ทำที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ เมื่อเวลาเสด็จไป
 ประทับอยู่ในพระที่นั่งฝ่ายบูรพทิศก็ทำที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์บ้าง ด้วย
 มีเส้าโคมไชยชั้นในนั้น แด่เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาศตามหัวเมือง

มีพระราชวังแห่งใด ก็โปรดให้ยกเส้าโคมไชยสำหรับพระราชวังนั้น คือ
 ที่วังจันทร์เกษม วังนารายณ์ราชินิกุลนี้ แด่พระนครคีรี แด่ที่วังประ
 ถมเจดีย์ทุกแห่ง เทียนซึ่งสำหรับจุดโคมไชยคืนละ ๒๔ เล่ม (ฤกษ์มีเส้า
 โคมไชยทางพระที่นั่งอนันตสมาคมก็เปะ ๓๒ เล่ม) พื้นที่ห้องนมัสการ
 เล่มยาว ๆ พอจุดได้ตลอด ๓ ชั่วโมงยังเหลือแต่ศ ในเวลาดวงมณฑก
 โคมไชย เจ้าพนักงานนำเทียน^๕ไปเข้าพิธีด้วย แล้วจึงเก็บไว้ถวายวัน
 ละ ๒๔ เล่มถวายครบสำหรับหนึ่ง เวลาพดด้วงพระราชดำเนินออกประ
 ทับที่เส้าโคมไชย มหาเด็กนำพานเทียน ๒๔ เล่ม กับเทียนชนวนซึ่งเสียบ
 อยู่กับเชิงเล่ม ๑ วางมาในพานเล่ม ๑ ขนถวาย พระมหाराชครูพิชจึงนำ
 ศดับเปรี๊ยะ^๕ขนถวาย บ่ายพระภักตร์ผู้ศักดิ์ศรีของวันนั้น แล้วทรงเจิมเทียน
 ๕ มัด^๕ด้วยเปรี๊ยะ เป็นรูปอุณาโลมด้วยคาถา (อรหัง สัมมา สัมพุทโธ)
 แล้วจึงทรงทาเปรี๊ยะทั่วทุกเล่มเทียน ชักเทียนออกจากมัด ๒ เล่ม พระ
 มหาราชครูจึงจุดเทียนชนวน ซึ่งมีมาแต่โรงพิธีจากโคมซึ่งตามเพลิงพิช
 มานั้น ถวายทรงเทียนชนวนซึ่งเสียบมากับเชิง จุดเพลิงจากเทียน
 ชนวนพราหมณ์ แล้วทรงบริกรรมคาถา (ทิวาตปติอาทิจโจ จนถึง
 มังคลัตถ์ปัสติธิยา) แล้วจึงทรงจุดเทียน ๒ เล่ม^๕นั้นเมื่อติดทั่วกันแล้วทรง
 อธิฐานด้วยคาถา (อรหัง สัมมา สัมพุทโธ) จนตลอดแล้วจึงได้พระราช
 ทานเทียนเล่ม ๑ ให้กรมพระตำรวจรับไปปักในโคมไชยคันที่หนึ่ง ที่เหลือ
 นั้นอีก ๕ เล่ม พระราชทานพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดในโคมไชยโคมประ
 เทียบ ในเวลาเมื่อทรงชักสายโคมไชย เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์
 ฆ้องไชยพินพาทย์จนสิ้นเวลาที่ปักโคม มีแต่ยามแรกยามเดียว เมื่อยก
 โคมเสร็จแล้วจึงพระราชทานเทียนสำหรับโคมไชยโคมประเทียบ ที่ยังเหลือ

อยู่อีก ๑๘ เดือน สำหรับไว้เปลี่ยนอีก ๓ ขาม แต่เทียนชนวนที่เสียบอยู่
บนเชิง ให้กรมพระตำรวจรับไปจุดโคมบริวาร เทียนชนวนซึ่งเหลือ
อยู่อีกเต็มหนึ่งนั้นพระราชทานพระมหาราชครูพิธี สำหรับจะได้นำมาเป็น
ชนวนจุดเพลิงถวายในคืนหลัง ๆ ต่อไป

การจุดโคมไชยนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
ออกทรงจุดเองไม่มีใครจะขาด แต่ครั้นเมื่อมีเส้าโคมทางหน้าพระที่นั่งอนันต
สมาคมขึ้น ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงยกโคมทางพระที่นั่ง
อาภรณ์พิโมกข์นี้ โปรดให้พระเจ้าลูกเธอเสด็จมาทรงยกโคมที่หน้าพระที่
นั่งอนันตสมาคมเอง ตลอดจนโคมบริวารทั้ง ๑๒ คันโดยมาก แต่การ
ซึ่งยกโคมนี้ได้ความว่า เมื่อในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเวลา
ยกโคมยามแรกเป็นเวลาเช้าที่พระบรมมหาราชวัง ไม่ได้เสด็จออกทรงยกโคมโดย
ต่อคราวที่ ๒ เวลาเสด็จออกทรงธรรม มหาเด็กลึงได้นำเทียนถวายทรง
จุดพระราชทานให้กรมพระตำรวจออกเปลี่ยน แต่ในแผ่นดินประจวบนี้
เสด็จออกบ้างไม่ออกบ้าง ถ้าไม่เสด็จออกพราหมณ์ต้องตั้งเบรียงแฉ
เพลิงเข้าไปข้างใน ทรงจุดพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ ออกมายกโคม
เหมือนอย่างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ในเวลาที่ไม่ได้เสด็จ
ออกนั้น แดมีเส้าโคมในพระบรมมหาราชวังปักประจำทุกตำแหน่งเจ้านาย
ถ้าเป็นตำแหน่งเจ้าฟ้าใช้เส้าไม้แก่นท้าว ๕ ชั้นโคมโครงไม้
ไผ่หุ้มผ้าขาวอย่างเดียวกัน ประเทียมีครบทุกพระองค์ ถ้าเป็นตำแหน่ง
พระองค์เจ้าฤๅเรือนข้างในใช้เส้าไม้ไผ่ โคมโครงไม้ไผ่ปิดกระดาษาอย่าง
โคมบริวารมีทั่วทุกตำแหน่ง แต่โคมทั้งปวงนี้ใช้ตามตะเกียงด้วยถั่วแก้ว
ฤๅษามทั้งสิ้น เหมือนโคมบริวารข้างนอกตามวังเจ้านาย ซึ่งอยู่นอก

พระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่พระราชวังบวรเป็นต้นลงไป ก็มีแต่โคมแต่
ในพระราชวังบวรเท่านั้น มีโคมไชยโคมประเทียบโคมบริวารค้ายใน
พระบรมมหาราชวัง วังเจ้าฟ้ามีโคมเหมือนโคมไชยแต่ใช้ฉัตร ๕ ชั้น
เจ้านายนอกนั้นตามแต่เจ้าของจะทำ

ในการพระราชพิธีของเบรียง^๕ มีหน้าที่ของกรมมหาดเล็กซึ่งมักจะ
ลืมๆไม่รู้ สักบ่อย คือเวลาเย็นพดพนักงานนำเทียนออกมาตั้ง ดังที่
ก็ไม่มีใครรับ เวลาจะทรงก็ต้องเรียกกันเวยวายเป็นอย่างหนึ่ง ถ้ามารับ
เทียนมาแล้ว เวลาจะนำเข้าไปถวายมักจะจุดเทียนชนวนเข้าไปถวาย
การที่มหาดเล็กทำดังนี้เป็นการไม่ระวังในหน้าที่ของตัวแต่ไม่รู้จักจำ อีก
อย่างหนึ่ง เมื่อเสด็จออกพระราชทานเทียนให้พระเจ้าลูกเธอ ถ้าไม่ได้เสด็จ
ออกพระราชทานเทียนให้พระเจ้าลูกเธอออกไป ก็เป็นที่ของมหาดเล็ก
ที่จะเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดโคมทุก ๆ เค้า แต่ช่วยซักถ่ายใน
เวลาที่ทรงซักโคมนั้นด้วย

ส่วนพนักงานของกรมพระตำราวนั้น เป็นหน้าที่เจ้ากรมปลัดกรม
เจ้าเจ้าของเวร ต้องมาคอยรับเทียนไปติดในโคมไชยใบแรกที่ทรงซัก
เมื่อเวลาทรงซักต้องคอยโรยหางเชือก ถ้าเวลาฝนตกลงมาเชือกเปียก
ชื้น^๕ก็ ต้องเข้ามาช่วยสาวเชือกซักโคมนั้นด้วยอีกคนหนึ่ง แล้วรับ
เทียนสำหรับเปลี่ยนโคมแต่เทียนชนวนไปจุดโคมบริวาร ในการพระราช
พิธีของเบรียงมีการที่สำหรับจะไม่เรียบร้อยพร้อมเพียงอยู่เพียงเท่านั้น

ที่ ๒ พิธีเกติเกยา

การพระราชพิธีเกติเกยา ตามคำพระมหाराชครูพิธีได้กล่าวว่าการพระราชพิธีนี้แต่ก่อนได้เคยทำในเดือนอ้าย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลื่อนมาทำในเดือนสิบสอง การซึ่งจะกำหนดทำพระราชพิธีเมื่อใดนั้น เป็นพนักงานของโหรต้องเขียนฎีกาถวาย ในฎีกานี้ว่าโหรมีข้อได้คำนวณพระฤกษ์ พิธีเกติเกยากำหนดวันนั้น ๆ พระมหाराชครูพิธีจะได้ทำพระราชพิธีเช่นนั้น ๆ ลงท้ายท้าวว่าจะมีคำทำนาย แต่ไม่ปรากฏว่าได้คำทำนายขึ้นมาราบเพ็ดกราบทูตอันใดต่อไปอีก ขรอยจะเป็นด้วยทำนายดีทุกปีจนทรงจำได้ แล้วรับสั่งห้ามเสีย ไม่ให้ต้องกราบทูตแต่ครั้งใดมาไม่ทราบเลย การซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เลื่อนพิธีมาทำในเดือนสิบสองนั้น คือกำหนดเมื่อพระจันทร์เสวยฤกษ์ภฤติกาเต็มบริบูรณ์เวลาใด เวลาเป็นกำหนดพระราชพิธี การซึ่งทรงกำหนดเช่นนั้นก็จะเปลี่ยนมาจากข้อพิธีตนเอง การที่พระมหाराชครูพิธีว่าเมื่อก่อนทำเดือนอายนั้น เป็นการเลื่อนลงมาเสียดอก แต่เดิมมักทำเดือนสิบสอง ครั้นเมื่อพิธีครีയാพวายเป็นไปทำเดือนนี้ แล้วการพิธีจึงเลื่อนตามลงไปเดือนอ้าย เพราะพิธีนี้เป็นพิธีคามเพ็ด คอยรับพระเป็นเจ้าจะได้ด็จลงมา ดูเป็นพิธีน่าน่าพิธีครีയാพวาย ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กลับไปทำเดือนสิบสอง

๕๘ เพราะจะให้ถูกกับข้อพระคัมภีร์ว่ามาแล้ว พระราชพิธีนี้คงตกอยู่ใน
 ระหว่างกลางเดือนสิบสอง เดือนไปข้างหน้าข้างข้างหลังบ้างเล็กน้อย
 คงจะเกี่ยวกับพระราชพิธีจองเปรียงอยู่เสมอ การที่ท่านประกอบกุศโลบาย
 ที่หน้าเทวสถานสามเกตุ สถานพระอิศวรเกตุ ๑ สถานมหาวิฆเนศวร
 เกตุ ๑ สถานพระนารายณ์เกตุ ๑ เกตุ ๔ สอดเท่ากัน ที่ข้างเกตุ
 เอมฤตโคกกับดินผดุมกันก่อเป็นเขาสูงสองท่ง ๕ ทิศเรียกว่าพัพโศ
 แล้วเอาหม้อใหม่ ๓ ใบถักเชือกครอบนอกเรียกว่าบาตรแก้ว มีหัตถ์เหล็ก
 วิศว์ร้อยได้ ค่ายคืบเก้าเส้น แล้วมีถุงเข้าเปลือกถ่วงน้ำหนักไว้ในหม้อนั้น
 ๓ หม้อ แล้วเอาไม้ยาว ๔ สอดเรียกว่าไม้เทพทนต์ปลายพันผ้า
 สำหรับขุบน้ำมนต์จุไฟ ครั้นเวลาค่ำพระมหाराชบุรุษรับผ้าไม้เทพทนต์
 แถบาตรแก้วแล้วอ่านคำสำหรับจุไฟในบาตรแก้ว แล้วรดน้ำสังข์จุณเจิม
 ไม่นั้น ครั้นจบวิธแล้วจึงได้นำบาตรแก้วแต่ไม้เทพทนต์ออกไปที่หน้าเทว
 สถาน เอาบาตรแก้วตั้งบนหลังกริมเกตุ เอาปลายไม้เทพทนต์ที่หุ้ม
 ผ้าขุบน้ำมนต์จุไฟพุ่งไปที่พัพโศ ๕ ทิศ เป็นการเลี้ยงทวย ทิศ
 บูรพาสมมุติว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทิศทักษิณสมมุติว่าเป็นสมณพราหมณ์
 ทิศประจิมว่าเป็นอำมาตย์มนตรี ทิศอุดรว่าเป็นราษฎร พุ่งเกตุหนึ่ง
 แล้วเกตุที่สองที่สามต่อไป จนครบทั้งสามเกตุเป็นไม้ สิบสองอัน แล้ว
 ตามเพลิงในบาตรแก้วไว้ อีกสามคืน สมมุติว่าตามเพลิงคอยรับพระเป็น
 เจ้าจะเสด็จลงมาเยี่ยมโลกย์ เมื่อพุ่งไม้แล้วกลับเข้าไปสวดบูชาเข้าดอก
 บูชาบาตรแก้ว ที่จุไฟไว้หน้าเทวสถานทั้ง ๓ สถาน ค่อนไปอีก
 สองวันก็ไม่มีพิธีอันใด วันที่สามนำบาตรแก้วเข้าไปในเทวสถาน รด
 น้ำสังข์ดับเพลิงเป็นเสร็จการพระราชพิธี

การพระราชพิธีอภิเษกนั้น เป็นพิธีพราหมณ์แท้แต่เหตุผลดัดเดียน
 ดอยมาก จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่รู้อะไรจะทรงเติมการ
 พิธีสงฆ์ถวายไขเพิ่มเติมอันใดได้ แต่เปลี่ยนกำหนดให้ถูกชื่ออย่างเดียว
 คงอยู่ด้วยเป็นพิธีราชาฤกษ์เพียง ๒ บาทเท่านั้น

ที่ ๓ การฉลองไทรยี่

การฉลองไทรยี่ ไม่ปรากฏว่าเป็นธรรมเนียมมาแต่ครั้งกรุงเก่า
 ญาประการใด แต่เป็นธรรมเนียมมาในกรุงรัตนโกสินทร์แต่เดิมไม่นับ
 ว่าเป็นพระราชพิธี เป็นการพระราชกุศลประจำปี ซึ่งนำมากด่าในต้นด้วย
 เพราะเหตุว่าการฉลองไทรยี่เนื่องอยู่ในพระราชพิธีจองเปรียง แดดย
 พระประทับ ความประสงค์ของการฉลองไทรยี่นั้น คือว่าพระสงฆ์ซึ่ง
 ได้รับยศเป็นราชาคณะถาบันนุกรมเปรียญพิธีกรรมบางองค์ ฤกษิณภัตร
 พระทรงรัจฉาพระช่างตามเนรเปรียญ แดพระบรมวงษานุวงษที่ทรงผนวช
 เป็นภิกษุก็ดีตามเนรก็ดีเกินกว่าพรรษาหนึ่งขึ้นไป ท่านทั้งปวงนี้ได้พระ
 ราชทานไทรยี่จั่วรับหนึ่ง ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระ
 กระจินทุกปีมิใช่เกี่ยวในการกระจิน พระสงฆ์แต่ละตามเนรทั้งปวงเหล่านี้มี
 จำนวนทั้งในกรุงเทพหัวเมืองป็นหนึ่งอยู่ใน ๕๐๐ เด่ขึ้นไปถึง ๖๐๐ รูป ทั้ง
 ที่ได้รับกระจินหลวงด้วย เมื่อมาไทรยี่ที่ได้พระราชทานไปแก่พระสงฆ์เป็น
 อันมากดังนี้ ก็ควรจะเป็นที่ชื่นชมยินดีในการพระราชกุศลที่ได้ทรงบริจาค
 ไปเป็นอันมากนั้น จึงได้มีการพระราชกุศลขึ้นในกลางเดือนนั้นกำหนด
 วันขึ้น ๓๑ ค่ำให้นิมิตต์พระราชคณะถาบันนุกรมเปรียญทั้งปวง บันดา
 ซึ่งได้รับพระราชทานไทรยี่มาประชุมพร้อมกัน ในพระบรมมหาราชวัง
 ทั้งในกรุงเทพหัวเมืองยกเลี้ยแต่หัวเมืองไกล ถ้าการสวดมนต์ฉลองไทรยี่
 ทำที่หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระสงฆ์ไทยสวดมนต์ที่พระที่นั่งอมรินท

วินิจฉัยทั้งต้น พระสงฆ์สามัญญ์สวดมนต์ที่พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ถ้าทำ
 ข้างพระที่นั่งฝ่ายบูรพทิศ พระสงฆ์ไทยคณะมหานิกายสวดมนต์ที่พระที่นั่ง
 อนันตสมาคม คณะธรรมยุติกนิกายสวดมนต์ที่พระที่นั่งประพาศพิพิธภักดี
 ซึ่งเป็นที่ตั้งพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทในพระอุโบสถ แต่ครั้นเมื่อภายหลัง
 รื้อพระที่นั่งประพาศพิพิธภักดีทำใหม่ ก็ยกมาสวดมนต์ร่วมกันในพระ
 ที่นั่งอนันตสมาคมทั้ง ๒ คณะ แต่คณะสามัญญ์นั้นคงสวดอยู่ที่พระที่นั่ง
 สุทโธสถวิชัย การสวดมนต์มีแต่วันขึ้น ๑๓ ค่ำวันเดียว ต่อขึ้นไปแบ่งพระ
 สังฆออกเป็นสามส่วน มาฉันในท้องพระโรงวันละส่วน เข้ามีนขาบาท
 ในพระบรมมหาราชวังวันละ ๒ ส่วน เปลี่ยนกันไปตลอดทั้ง ๓ วัน คือ
 ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำขึ้น ๑๕ ค่ำวันแรมค่ำ ๑ การทรงบาตรในพระบรมมหา
 ราชวังจัดอย่างนักขัตฤกษ์ คือมีผ้าลาดตามทางที่พระสงฆ์เดิน และมี
 เครื่องนมัสการพานทองน้อยเครื่องห้าคองทรงบาตร มีของปากบาตรท่ว
 ษกว่าแต่ก่อน เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เจ้าจอมข้างในแต่งตัวตักบาตรตลอดไทรย่น ห่มผ้าห่มนอนคาดแต่เย็บมับ
 แพรเขียนทองฤกษ์ต่างต่าง ๆ ไปอีกก็มีเป็นคราว ๆ แต่ไม่เป็นการเสมอ
 ตลอดไป ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำวันแรมค่ำ ๑ เวลากลางคืนมีทรงธรรม
 พระราชาคณะผู้ใหญ่ถวายเทศนากระฐินทาน อนุโมทนาการพระราชกุศล
 ที่ได้เสด็จไปพระราชทานพระกระฐินกัณฑ์ ๑ จักรทานอนุโมทนาพระราช
 กุศลที่ได้พระราชทานไทรย่นแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงกัณฑ์ ๑ ปฏิบัติธรรม
 ทานอนุโมทนาที่ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามทั้งปวงกัณฑ์ ๑ เครื่อง
 กัณฑ์เทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ นับในจำนวนเทศนา ๓๐ กัณฑ์ซึ่งเป็นจำนวนการ
 พระราชกุศลประจำปี คือมีเครื่องกัณฑ์คล้าย ๆ บริหารพระกระฐิน

คือมีตะบะยาเป็นต้น มีเงินคิดเทียบ ๓๐ คำตั้งแตขนมต่าง ๆ ที่เกณฑ์
พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายในเป็นเจ้าของกัน

การฉลองไตรยนี้ ในรัชกาลก่อน ๆ ก็สวมมนต์เพียงพระแดเทศนาที่
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยตลอดมา ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ย้ายสวมมนต์เพียงพระไปพระที่นั่งฝ่ายบรรพทิศ แต่ยัง
คงมาทรงธรรมที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เพราะเป็นทางที่จะได้เสด็จลง
ทรงตวยพระประทับในเวลาเมื่อทรงธรรมแล้ว ในปัจจุบันที่ทรงพระราช
ดำริเห็นว่าพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นที่กว้างขวาง ใหญ่กว่าพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย จึงโปรดให้การฉลองไตรยทั้งปวงคงอยู่เหมือนเมื่อ
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำศักดิ์เตือนในการฉลองไตรยนี้ เมื่อวันขึ้น ๓๓ ค่ำพระสงฆ์ ที่สวม
มนต์ถึง ๕๐๐ เศษ ๖๐๐ รูป เทียนซึ่งถวายพระสงฆ์ ในเวลาสวมมนต์
จนนานมาก มหาเด็กควรจะต้องคอยรับ แดเวลาที่พระเจ้าลูกเธอจะ
ไปถวายควรต้องคอยยกตามอย่าให้ต้องวิ่งรอกกันแน่นเข้าไป

อนึ่งจะต้องเตือนอย่างจืด ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเวลาพระสงฆ์
ฉันแล้วจำจะต้องยกจำจะต้องทรงพระดำเนินโน้นทิศ ไม่มีเหตุการอันใด
ที่จะยกเว้นพระดำเนินโน้นทิศได้เลยในเวลาพระสงฆ์ฉันแล้ว ซึ่งมหาเด็ก
บางคนทำอีก ๆ อีก ๆ ไม่แน่ใจว่าจะทรงฤาไม่ทรง ฤาทอดธุระเสีย
ว่าไม่ทรงนั้นเป็นการเซอะแท้ ไม่มีข้อห้ามเกลียดอย่างไรเลย อนึ่งในเวลา
เมื่อสวมมนต์จบแดเวลาเพียงพระแล้ว มีเสด็จออกขุนนางข้าราชการเฝ้า
ทูลไปบอกแดข้าราชการต่าง ๆ ได้เหมือนออกขุนนางตามเคย

หนึ่งในเวลาค่ำที่ทรงธรรมนั้น พอได้จ้อออกมาหาคเด็กก็คองน้ำ
 เทียนชนวนเข้าไปต่งทรงจุดเครื่องบูชาเทวดาแล้ว ต้องคอยรับเทียนทบูชาพระ
 มหาเสวตรนิคร ซึ่งจะปล่อยให้ทรงจุดทรงวางในตะบะอย่างเช่นมหาดเล็ก
 เคยทำมาบ่อย ๆ นั้นไม่ถูก เมื่อรับเทียนนั้นไปแล้วเคยไปคิดที่บัวหลังพระ
 มหาเสวตรนิครซึ่งไม่เห็นมหาดเล็กไปคิดมาช้านานแล้ว จะไม่มีใคร
 รู้ฎาประการใดสงสัยเลยอยู่ เมื่อทรงจุดเทียนเทวดาแล้วทรงจุดเทียนนาคหนึ่งตั้ง
 ไม่ต้องรอคอยจนทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว จึงยกไปให้เป็นการขำ
 ยัดยาว พอทรงจุดแล้วก็ยกไป ถ้ากรรมาคันกว้างคงบนกรรมาคัน
 หงเชิง ถ้ากรรมาคันแคบมีจงกต ถอนเทียนออกปักที่จงกต ถ้า
 กรรมาคันแคบมีมาตงข้าง ๆ ให้ต่งบนมา การที่ถอนเทียนออกคติดกับง
 กรรมาคันนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด ได้กริ้ว
 มาหลายครั้งแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ก็มีราย ๆ อยู่บ้างไม่สู้หนักนัก ขอให้
 เข้าใจว่าไม่โปรดเหมือนกัน

ที่ ๔ การดอพระประทับ

การดอพระประทับดอกระทงน เป็นนักชดถุขที่ร่นเรงท่วไปของ
 ชนทงปวงท่วกัน ไม่เฉพาะแต่การหดวง แต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธี
 อย่างใดก็ได้ ค้วยไม่ได้มีพิธีตั้งพิธีพราหมณอันใดเกี่ยวข้องเนื่องใน
 การดอประทับนั้น เว้นให้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่าดอโคมดงน้ำ
 เช่นกล่าวมาแต่ัว แต่ควรนับว่าเป็นราชประเพณี ซึ่งมีมาในแผ่นดิน
 สยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ เมื่อคราวจุในกฎมน-
 เทียรบาตซึ่งได้ยกมาอ้างในเบื้องต้น ต่อความที่ว่าพิธีของเบรียงถดชด
 ดอโคมดงน้ำไป มีความค่อไปว่า “ตั้งระทาดอกไม้ในพระเมรุ ๔ ระท
 หนึ่ง ๒ โรง” การเร่องนี้ก็จะตรงกันกับที่มดดอกไม้เพลิงที่วัดพระศรีรัตน
 ศาสดาราม แต่ที่ชดทงบาตบูชาหอพระในพระบรมมหาราชวัง ค่อ
 นั้นไปก็ว่าด้วยการดอประทับ การดอประทับที่ว่าในกฎหมายนั้น
 เนือความเข้าใจเรื่องนพมาศ ซึ่งว่าท้าวศรีจุฬาถกษณ ซึ่งเป็นท้าวพระ
 สนมเอก แต่ครั้งพระเจ้าอรุณมหาราชคือพระร่วง ซึ่งเป็นพระเจ้า
 แผ่นดินสยามตั้งแต่กรุงดงอยู่ณเมืองสุโขไทย ได้ก่ถ่าวไว้ว่าในเวลาฤด
 เดือนสิบสอง เป็นเวลาเสด็จจงดประพาศในดำนน้ำตามพระราชพิธีในเวลา
 กถางคั่น พระอรรคมเหษ์แถพระสนมฝ่ายใน ตามเสด็จในเรือพระที่นั่ง
 ทอดพระเนตรการนักชดถุข ซึ่งราชธูรเด่นในแม่น้ำตามกำหนดปี เมื่อ
 นางนพมาศได้เข้ามารับราชการ จึงได้คิดอ่านทำกระทงถวายเป็นเจ้า

แผ่นดิน เป็นรูปดอกบัวแต่รูปต่าง ๆ ให้ทรงดอยตามสายน้ำไหล แลคิดคำ
 ขบร้อง^๕ ขบถวายเป็นให้พระเจ้าแผ่นดินทรงพระดำริหัดเรือพระที่นั่ง เทียบ
 ขนานกันให้ใหญ่กว้าง สำหรับพระสนมฝ่ายในจะได้ตามเสด็จประพาส
 ได้มาก ๆ ^๕ ชื่นกว่าแต่ก่อน แลพระสนมที่ตามเสด็จประพาสในการพระราช
 พิธี^๕ ย่อมตกแต่งประดับประดากายเปนอันมาก เมื่อพระสนมทั้งปวง
 ได้ตามเสด็จด้วยกันโดยมากดังนี้ พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องพระราชทาน
 เครื่องวิถาอาภรณ์ต่าง ๆ ทั่วไปเป็น^๕ ที่ชื่นชมยินดี^๕ ทั่วกัน มีข้อความ
 พิศดารียดยาว ^๕ เนื้อความก็คล้ายคลึงกันกับจดหมายถ้อยคำขุนหลวงหา
 วัด ซึ่งได้กล่าวไว้ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงเก่า ฤาเป็นพระเจ้าอยู่หัวบรม
 โกษ^๕ นั้นเอง เสด็จลงเรือพระที่นั่งทรงพระบัญชาชาวเครื่องราชอาภรณ์
 ถ้วนแต่ทำด้วยเงิน แลต้องลงไปตามลำน้ำ มีจุดดอกไม้เพลิงที่หน้าพระ
 อารามต่าง ๆ ข้อความยืดยาวอีกแต่ไม่รับประกันว่าฉบับที่พิมพ์ไว้^๕ นั้นเป็น
 ความจริงทั้งต้น เพราะข้าพเจ้าได้อ่านฉบับเดิม^๕ นั้นมานานมาแล้ว จะ
 ถูกต้องกันฤาไม่ถูกต้องไม่ได้ตรวจตราละเอียด แต่ข้อความก็ถึงเป็นรอย
 เดียวกัน กับที่มีอยู่ในกฎมณเฑียรบาลได้ความว่า ในฤดูเดือนสิบ
 สองเป็นเวลาที่น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาได้สาดแถมมากเต็มฝั่ง ^๕ ทุ่งเป็นเวลา^๕ ที่ฝน
 ในกลางเดือนนั้นพระจันทร์ก็เต็มดวงสว่างไสว เป็นสมัยที่สมควรจะรื่นเริง
 ในลำน้ำในเวดากดางคืน พระเจ้าแผ่นดินจึงได้เสด็จลงประพาสตาม
 ลำน้ำพร้อมด้วยพระราชบริพารฝ่ายใน เป็นประเพณีมีมาแต่กรุงศรีอยุธยา
 ฝ่ายเหนือโน้นแล้ว

การเก่ายกไว้จะขอว่าแต่ที่กรุงเทพฯ ^๕ นี้ การดอยประทับในเดือน ๑๒
 เปรียบการใหญ่กว่าดอยประทับในเดือน ๑๓ ด้วยอากาศปราศจากฝน แลการ

พระราชกุศตักเป็นกรรณดางวันมากกว่าดางคืน นับว่าเป็นเวดากว่างกว่า
เดือน ๑๓ ที่ในพระบรมมหาราชวังนำวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีดอก
ไม้พุ่มบูชา ๓๐ พุ่ม แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุด ชาวที่นำ
เทียนชนวนมาถวายทรงจุดในเวดาทรงธรรมดางคืน แต่ส่วนซึ่งบูชาหอ
พระในพระบรมมหาราชวัง มักพุ่มดอกไม้อยม ๆ ที่ซดากที่ทรงบาตร
ข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดดอกไม้ก่อนที่จะ
ออกทรงธรรม มีแคร่ตั้งขึ้นพิณพาทย์ผู้หญิงประโคมด้วย

การดอຍพระประทับเป็นเวดากที่เสด็จออกนอกกำแพงพระราชวัง แด
กำแพงพระนครเวดากดางคืน จึงได้จัดการป้องกันรักษาแข็งแรง การ
ที่จัดตั้งปวงนักเป็นธรรมเนียมเดิม ในเวดากที่บ้านเมืองไม่ปรกติเรียบร้อย
แฉะให้เป็นการครึกครื้นในแม่น้ำ ถ้าจะว่าตามอย่างโบราณที่เป็นการ
เสด็จพระราชดำเนินประพาศดำเนินน้ำก็เป็นการสมควรกันอยู่ ด้วยเรือที่ทอด
หุ่นรักษาราชการนั้นก็เป็นเรือในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินทั้งสิ้น แต่ถ้า
จะเทียบกับการขึ้นหลังในประจุบันนี้ ที่เสด็จไปวังเจ้านายในเวดากดางคืน
ฤๅเสด็จลงทอดพระเนตรโคมในเวดากเดิมพระชนม์พรรษา การป้องกัน
รักษาน้อยกว่าดอຍประทับมาหลายเท่า ก็เป็นไปตามเวดากที่บ้านเมือง
เปลี่ยนแปลงไป แต่การดอຍประทับนี้ยังคงอยู่ตามแบบเดิมเหมือนอย่าง
เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกระยาสารท แดเสด็จประพาศตามธรรมเนียม
เดิมณนี้ ที่แพดอຍนำตำราชวรวิธรมีเรือมัดตักก็ต้องดำจอดขนานกัน
ในเรือมัดตักนั้นแต่เดิมดำในกันมานาน เป็นที่พระบรมมหาราชวังที่ถึงพระบงคน
ดูเหมือนว่าจะเป็นที่ประทับอยู่นาน ๆ ตั้งแต่หัวค่ำไปจนถึง เช้าที่สำหรับ
ตั้งนมมพระสุพรรณราช แต่มิเช่นนั้นพระสุรารศอย่างเช่นเสวยพระกระยาหาร

การป้องกันรักษาห้ามมิให้คนในวังแต่หัวค้ำไปจนคืบเวลาดังนั้น
ดูเหมือนว่าในครั้งใดครั้งหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จลงไปประทับอยู่
แต่หัวค้ำจนสิ้นเวลาโดยพระประทับตรงด้วยในทั้น แต่ครั้นมาถึงแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รับสั่งให้เด็กที่ตรงที่พระบรรทมเสีย คงแต่
เครื่องพระสุธารค์ซึ่งเจ้าพนักงานยังจัดอยู่ตามเคย ในเรือมัตตังก็จะต้อง
ถ่านหม่านดักคั้งหัวเรือท้ายเรือ ข้างหัวเรือท้ายเรือเป็นข้างนำ ที่ตรง
หม่านดักคั้งหัวเรือท้ายเรือหม่านยัดออกไปในน้ำ บังมิให้เจ้าพนักงานที่อยู่
หัวเรือท้ายเรือได้เห็นเข้ามาข้างใน ต่อเมื่อเวลาจะปล่อยเรือกระทุง
ได้ชักหม่าน ข้างเหนือหม่านทองดักคั้งเสมอแนวพนักข้างในอีกชั้นหนึ่งเพราะ
ไกลที่ประทับ ในระหว่างหม่านนั้นเป็นที่สำหรับท้าวนางเจ้าแก่ประจำคอย
รับเรือกระทุง ข้างใต้เป็นที่สำหรับเจ้าคุณท้าวนางเจ้าแก่ฤๅเจ้านายซึ่งไม่
ต้องจุกระทุงเฝ้าในเรือมัตตังก็ถ่านนอก เรือมัตตังก็ถ่านในเพนที่พนักงาน
นั่งนอกพนัก ในพนักเป็นที่เจ้าจอมอยู่อย่างหนึ่ง ส่วนในพนักเรือมัตตังก็
ถ่านนอกนั้นทอดพระยาตั้งพระแสงเป็นที่ประทับ มีเจ้าจอมอยู่ถ่านเฝ้าอยู่ใน
นั้นแต่เฉพาะที่เชิญเครื่องกับพระเจ้าตากเรือที่ตามเสด็จ ขานเรือมัตตังถ่าน
นอกตรงช่องพนักทอดที่ประทับเพนที่ทรงจุกระทุง ต่อขึ้นไปเพนที่เจ้านาย
แดงเจ้าจอมจุกระทุง ที่หัวเรือมัตตังถ่านนอกหม่านมีเจ้าพนักงานตงประจำ
คือกรมวัง ๑ กรมทหารในจางวางเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น ๘ กรมพระ
แสงคัน ๑ กรมพระตำรวจนายเรือ ๒ รวมหัวเรือ ๑๒ ท้ายเรือมัตตังก็
กรมวัง ๑ จางวางหัวหมิ่นมหาเด็ก ๒ กรมทหารในเจ้ากรมปลัดกรม
ขุนหมื่น ๗ กรมพระแสงคัน ๑ กรมตำรวจนายเรือ ๑ ภายหลังเดิมราช
เอดเดอเกมปลคน ๑ บ้าง ๒ คนบ้าง แต่เดิมทหารปืนแคตตถึงกัน ๑ ข้าง

หัวเรือมดตงกมฺวเฒนตงเรือดำป็น มีโคมเพชรจอดประจำอยู่เต็มอแนวที่
 เจ้าคุณหนึ่งดำ ๑ ข้างท้ายเรือมดตงกมฺวเรือทหารในดำ ๑ เรือพันพรหมราช
 ดำหรับปล่อยกระตงดำ ๑ การด้อมวงในดำน้ำทอดทุ่นป็นสามสาย สาย
 ใหม่แพหยวกรายป็นระยะมีได้ประจำทุกแพดตงหน้าเรือมดตงกมฺว เรือประจำ
 ทุ่นสายในข้างเหนือหน้า กรมกองตระเวนขวา ๑ กรมกองกลางขวา ๑ ประตุ
 กรมพระกระตาไหม ๑ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ๑ เจ้ากรมพระตำรวจ
 ด้นมขวา ๑ เรือกรมตำรวจในตำรวจนอก ๑ ใต้น้ำหัวเรือมดตงกมฺว
 ทุ่นสายใน กรมกองตระเวนซ้าย ๑ เรือประตุกรมมหาดไทย ๑ กรมกอง
 กลางซ้าย ๑ เจ้ากรมพระตำรวจนอกซ้าย ๑ เจ้ากรมพระตำรวจด้นม
 ซ้าย ๑ เรือทุ่นกรมท่ากลาง ๑ ภายหลังเดิมเรือทหารทอดด้อมดักดีเหนือ
 หน้าท้ายนาชนอก ข้างเหนือหน้ากรมทหารนำ ๔ ดำ ข้างใต้น้ำทหารนำ ๒ ดำ
 ทุ่นสายกลางเหนือหน้า เรือทุ่นกรมอาษาจาม ๒ ดำ เรือทุ่นกรมเรือ
 กันขวา ๑ เรือสิงโตกรมอาษาใหญ่ขวา ๑ เรือต่างกรมทวนทองขวา ๑
 เรือเหรากรมอาษารองขวา ๑ เรือกิเลนกรมเชนทองขวา ๑ เรือทุ่นตาม
 พระคลังทอดเชือก ๑ ข้างใต้น้ำเรือกรมอาษาจาม ๒ ดำ เรือกรมเรือกัน
 ซ้าย ๑ เรือสิงโตกรมอาษาใหญ่ซ้าย ๑ เรือต่างกรมทวนทองซ้าย ๑
 เรือเหรากรมอาษารองซ้าย ๑ เรือกิเลนกรมเชนทองซ้าย ๑ เรือทุ่นตาม
 พระคลังทอดเชือก ๑

ที่ทุ่นกลางตรงหน้ามดตงกมฺว มีเรือดกไม้เพดิง ๒ ดำ เรือพิณพาย
 เหนือหน้า ๑ ดำ ท้ายหน้า ๑ ดำ เรือกดองแขกเหนือหน้า ๑ ดำ ท้ายหน้า ๑ ดำ
 มีเรือเจ้ากรมพระตำรวจในซ้าย ๑ ใหญ่ซ้าย ๑ อยู่ใต้น้ำ เรือเจ้ากรม
 ตำรวจในขวา ๑ ใหญ่ขวา ๑ อยู่เหนือหน้าจับทุ่นสายกลางทงต้น มีเรือ

ทหารปืนใหญ่เต็มใหม่อยู่นอกท่นซ้ายกลางเหนือหน้า ๑ ตำ ท้ายน้ำ ๑ ตำ
 ท่นซ้ายนอกเหนือหน้า มีเรือกรมกองตระเวนขวา ๑ เรือประตุกรม
 มหาศไทย ๑ เรือท่นกรมอาสารวเฒ่าขวา ๑ กรมท่าดูขวา ๑ กรมเกณฑ์
 หัดอย่างฝรั่งขวา ๑ กรมคุ้มรักษาขวา ๑ ท้ายน้ำกรมกองตระเวนซ้าย ๑
 เรือประตุกรมพระกระดาโหม ๑ เรือกรมอาสารวเฒ่าซ้าย ๑ กรมท่าดูซ้าย ๑
 กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งซ้าย ๑ กรมคุ้มรักษาซ้าย ๑

บันดาเรือที่ทอดท่นทั้งปวงมีบนหลังท่นของบันจาร์งค์ มีโคมเพชร
 โคมดำนประจำทุกตำเรือ แต่เจ้ากรมพระตำรวจนั้นแห่เสด็จลงไปถึงท่า
 ราชวรดิฐ แล้วจึงได้ตั้งเรือไปจับท่นตามหน้าที่ เวลาเสด็จขึ้นเจ้ากรม
 พระตำรวจไม่ได้แห่เสด็จ ในเวลาเมื่อถอยพระประทับนั้นมีเรือคอนปัก
 โคมกลับบัว พายขึ้นต้องอยู่ทั้งข้างนอกข้างในท่นซ้ายในจนตลอดเวลา
 เสด็จขึ้น บนฝั่งข้างฝั่งตะวันตกมีเจ้ากรมปลัดกรมไพร่หลวงประจำรักษา
 ตรงหน้าเรือมัตถัง ๕ กอง ข้างฝั่งตะวันออกบนขตาพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย
 มีพิณพาทย์ผู้หญิงสำหรับ ๑ โขดหนึ่งรายตามขตา เจ้าจอมอยู่งาน
 ประจำโอมยามแต่เช้าแก่กับเสด็จบนพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ทหารรักษา
 บ้อม ๒ บ้อมแถวทางตลอดเข้ามาจนในพระบรมมหาราชวัง เจ้ากรม
 ปลัดกรมไพร่หลวงต่งกองอีก ๒ กอง คือข้างใต้ฉนวนกอง ๑ ท่า
 ขุนนางกอง ๑

กระทรวงหลวงซึ่งสำหรับทรงถอยท่นมาแต่เดิมนั้น คือเรือรูปสัตว์
 ต่าง ๆ เรือศรี เรือไชย เรือโอ เรือคอน แลมีเรือหยวกติดเทียน ๒ แลมี
 รูปดอก ๑ ห้าร้อย แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าโปรดให้
 ยกเรือหยวกต่งเสีย เหลืออยู่สี่สิบห้าสิบห้า แลเรือที่ถอยประทับนั้น

ของหลวงชำระชุดโซมไป โปรดให้ข้อแรงแพระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการ
 การทำขึ้นทุกกรม เรือหลวงที่ยังเหลืออยู่เรือพระบรมวงษานุวงศ์ต้น
 พระชนม์ตั้งมาเป็นหลวงถวายทรงจุดก่อนตอนหนึ่ง แล้วจึงถึงเรือดำเภา
 ซึ่งพระยาโชฎิกกราชเศรษฐีเป็นผู้แต่ง แล้วจึงถวายเรือพระบรมวงษานุวงศ์
 ต่อไป แต่เรือข้าราชการนั้นเป็นเรือกระบวนเมื่อรับตั้งให้ไปด้วยเมื่อใด
 จึงจุดเทียนปล่อยมาตามกตางนำหว่างท่นชนในกับเรือบัดนี้ก็ เคยปล่อย
 อยู่ในเวลาจุดดอกไม้ เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ปีระกาตีปดศก ๓๓๘๗ ปีจออัฐศก ๓๓๘๘ โปรดให้พระบรมวงษานุวงศ์
 ข้าราชการทำกระธงใหญ่ถวาย เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จดหมายไว้ว่า
 “ ครนมาถึง เดือนสิบสอง ขึ้นสิบสี่ค่ำ สิบห้าค่ำ แรมห้าค่ำหนึ่ง พืช จองเปรียง นั้น
 เดิมได้ โปรดให้ข้อแรงแพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แต่ข้าราชการ
 มีกำลังพาหนะมากทำกระธงใหญ่ ผู้ต้องเกณฑ์คือเป็นถึงบ้าง ทำเป็น
 แพรหยวกบ้าง กว้างแปดศอกบ้าง เก้าศอกบ้าง กระธงสูงตลอดดยอด
 สิบศอกสิบเอ็ดศอกทำประกวดประชันกันต่าง ๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุ
 ทวี่ทั้ง ๔ บ้าง แลทำเป็นกระเจดชั้น ๆ บ้าง วิจิตรไปด้วยเครื่องสด
 คนทำกันบริบทย คิดในการลงทุนทำกระธงทั้งค่าเตียงคนเตียงพระช่าง
 เบ็ดเสร็จก็ถึงยี่สิบชั่งบ้าง ย่อมกว่ายี่สิบชั่งบ้าง กระธงนั้นฉลุสิบสี่คำ
 เครื่องเขี้ยว สิบห้าคำเครื่องขาว แรมห้าค่ำหนึ่งเครื่องแดง ดอกไม้สดก็
 เลือกลาตามลักระธง แต่มิจักรกลไทด่างกันทุกกระธง มีมโหรีขับร้อง
 อยู่ในกระธงนั้นก็มีบ้าง เหลือที่จะพรรณนาว่ากระธงท่านผู้นั้นทำอย่างนั้น ๆ
 คิดดูการประกวดประชันจะเอาชนะกัน คงวิเศษต่าง ๆ กัน เรือมาตุกระธง
 คงแต่ป้าย ๔ โมง เรือชักตากกระธงขึ้นไปเข้าที่แต่ป้าย ๕ โมง เรือ

เบียดเสียดคับตันกันหนักหนา ใครจะไหวดูเป็นอัศจรรย์ เว็ชข้าราชการเด
 ราษฎรมาดื่มน้ำที่ขังมน้ำ ที่ต้องขอแรงทำกระตงนั้น ในพระบรมวงษา
 หนองใหญ่ คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ๑ กรมหมื่นรักษารณเรศ (คือ
 หม่อมไกรสร) ๑ กรมหมื่นเดชอดิศร (คือกรมสมเด็จพระเดชาดิศร) ๑
 กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ (คือกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์) ๑ ชุนนาง ท่าน
 เจ้าพระยาอภัยภูธร ๑ ท่านเจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์
 ใหญ่) ๑ ท่านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย) ๑
 พระยาพิไชยวารี (คือเจ้าพระยานิกรบดินทร์) ๑ พระยาราชมนตรี (ภู่) ๑
 พระยาโชฎีการาชเศรษฐี (ทองจีน) ๑ รวม ๑๐ กระตง”

คำเล่าถึงกระตงใหญ่ ๒ ปี นมพิศดารเรื่องราวยืดยาวมาก ครั้นจะ
 ว่าก็จะยืดยาวหนักไป เห็นว่าที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าได้นกฟอสสมควร
 อยู่แล้ว แต่กระตงใหญ่เช่นนี้ไม่มีต่อไป เพราะทรงทราบว่าต้องตง
 ทุนมาก จึงให้เลิกเสีย เจ้านายข้าราชการฝ่ายในจึงรับทำกระตงใหญ่
 แทน กระตงใหญ่ฝ่ายในเช่นที่ทำกันนั้นน่าจะใส่ยว่าจะมีมาแต่รัชกาลที่ ๑
 ที่ ๒ แล้ว แต่ไม่ปรากฏในจดหมายแห่งใด แต่ไม่มีตัวผู้ที่จะบอกเล่า
 จึงไม่สามารถที่จะกล่าวว่าเป็นธรรมเนียมเดิมได้ กระตงข้างในนั้นขนาด
 ย่อมลงมาเพียง ๓ สอก ๔ สอก จนถึง ๖ สอก ในชั้นหลังลงมาตัวผู้
 ทำนั้น คงเป็นผู้ทำขึ้นประจำทั้ง ๓ วันอยู่แต่กรมขุนกัลยาสุนทร กรม
 หมื่นอัครสุตาเทพ แดเจ้าคุณปราสาท นอกนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 เจ้ากันท้าวฉนกระตง พระเจ้าน้องนางเธอเข้ากันท้าวฉนกระตงหนึ่งบ้าง
 สอกระตงบ้าง พระองค์เจ้าดวงเดือนมวันหนึ่ง พระองค์เจ้าดวงนำซึ่ง
 เล็ดจคงมาอยู่ในพระบรมมหาราชวังท้าวฉนหนึ่ง คงอยู่ในมื่อกระตงวันหนึ่ง

เจ็ดกระทรวงแปดกระทรวง ใช้ระดับด้วยเครื่องสดรูปภาพพักทองมะดกกอ
 ไม่มีเครื่องกดไกอื่นใดรูปกระทรวงก็ย่นที่ไม่ได้เปลี่ยน ผู้ใดเคยทำอย่างใด
 ก็ทำตามเคย ประกูดประชันกันแต่รูปภาพเครื่องสดแดดออกไม่ ทวียประ
 ดับคกแต่ง กระทรวงหนึ่งก็ตั้งอยู่ในห้องซึ่งตามดับคกตั้ง มีมาจนตลอด
 รัชกาลที่ ๓ รูปกระทรวงเหล่านี้เขียนอยู่ ที่วัดยานนาวารวมหลายอย่าง
 ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ มีคิดต่อมาอีก ๒ ปี ทรงทราบว่าเป็นการเปลืองเงิน
 พระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายในมีผลประโยชน์น้อยจึงโปรดให้เลิกเสีย เกณฑ์
 เรือพระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายหน้าเดิมขึ้นตามทักถั่วมาแล้ว แต่ภายหลังจึง
 โปรดให้มีเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช แต่เรือไชยแด่งแทนกระทรวงใหญ่
 สองลำ บันดาเครื่องสูงที่ประจำตามกระทรวงเปลี่ยนเป็นฉัตรเทียบหว่าง
 ฉัตรมั่งงแซก ธงที่นักสราดถือหัวเรือท้ายเรือก็มั่งเทียบประจำ ตามกระทรวง
 เรือคงเชิงเทียบใหญ่ มีเทียบหมดยาว ๆ จุดทุกกระทรวง ในบุษบกเรือ
 พระที่นั่งอนันตนาคราช ตั้งพระพุทธรูปหิ้งคั่นอย หน้าบุษบกตั้งเครื่อง
 นมัสการทองคำ แต่เรือไชยดำหลังตั้งพานพุ่มไม่มีเครื่องนมัสการ ทรง
 จุดเทียนเรือพระที่นั่งสองลำก่อน แล้วจึงได้จุดเทียนเรือกระทรวงต่อไป เรือ
 พระที่นั่งนพพายว่องเห่ต้องลงไปตามด้าน้ำ แล้วจึงทวนน้ำกลับขึ้นมาใน
 ระหว่างทวนสายกตางกับสายนอก

ครั้นถึงในแผ่นดินพระจุปล้นนี้ เรือไชยดำหลังเปลี่ยนเป็นเรือสุพรรณ
 หงษ์ ซึ่งขำรดทรงซ่อมแซมขึ้นใหม่บ้าง พระพุทธรูปพุทธรูปหิ้งคั่นอย
 ยกเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาวันรัชกาลที่ ๔ จึงได้เปลี่ยนพระ
 ไชยวัฒน์ ในแผ่นดินพระจุปล้นนี้ถึงในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทน ส่วน
 กระทรวงใหญ่นี้ทรงพระปราชญ์ว่ายังไม่เคยทอดพระเนตรมาแต่เดิม สมเด็จ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาดำ กรมสมเด็จพระบวรราชปรมังข
 แดพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าใน จึงได้พร้อมกันทำถวายทอดพระเนตร กระ
 ทงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ นั้น มีเครื่องจักรกลไถอย่างกระตังช้างนำ
 แต่ก่อน แต่กระตังพระเจ้าบรมวงศ์เธอในเป็นอย่างกระตังช้างใน
 เมื่อได้ทอดพระเนตรแล้ว ก็ไม่ได้โปรดให้มียกไปทุกปี นาน ๆ จึงมีคราว
 หนึ่ง จนในครั้งหลังที่สุดนี้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พระ
 นางเจ้าพระราชเทวี ได้ทำถวายเป็นอย่างกระตังช้างนำ มีเครื่องจักร
 กลไถทงตามกระตังอีกคราวหนึ่ง กระตังใหญ่ขึ้นทรงจุดภายหลังเมื่อสิ้น
 เรือดอยประทีปทั้งปวง ถ้าปีใดมีกระตังใหญ่ก็เป็นการครึกครื้นเอิกเกริก
 ยิ่งกว่าทุกปี

อนึ่งการดอยพระประทีปนั้น แต่เดิมมาข้าราชการซึ่งเข้ามาเฝ้าใน
 พระบรมมหาราชวัง สิ้นเวลาแล้วก็ต่างคนต่างกลับไปบ้าน อยู่แต่ที่
 ต้องประจำราชการในหน้าที่ แต่ครั้นเมื่อมีกระตังใหญ่ท่านเสนาบดีผู้ซึ่ง
 ถูกเกณฑ์กระตัง ทั้งฎาหัวกระตังของตัวลงไปคอยรับเสด็จอยู่ที่หลังค้ำ
 หนักแพ ครั้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนินลงไปถึงที่นั้น ก็ได้ทรงทักทาย
 เวลาเสด็จขึ้นก็พระราชทานส่วนพระราชกุศล แดชมเชยกระตังต่าง ๆ บ้าง
 ครั้นภายหลังมาถึงว่าการที่เกณฑ์กระตังใหญ่นั้นเลิกแล้ว ท่านผู้ใหญ่นั้น
 ปวงก็ปรึกษาเห็นว่า การซึ่งข้าราชการตามเสด็จลงไปอยู่หลังค้ำหนัก
 แพนเป็นการสมควร ด้วยประเพณีจะเสด็จออกจากพระราชวังไปใน
 ที่แห่งใด มีเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมไข้ แดพระราชทานเพลิงเป็นต้น
 ท่านเสนาบดี แดข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ ต้องไป รับเสด็จ พระราชดำเนิน
 ทุกแห่ง การดอยพระประทีปเป็นเวลาเสด็จออกจากพระราชวัง

เวลาถางคัน ก็สมควรจะมีข้าราชการลงไปรักษาอยู่ด้านหลังให้เป็นการ
มั่นคงแข็งแรงยิ่งกว่าเวลาอื่น เมื่อท่านผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อมกันดังนี้แล้ว
ก็ได้มาคอยเฝ้าประจำอยู่จนเวลาเสด็จขึ้นทุกวัน ทั้งเดือนสิบเอ็ดเดือนสิบ
สองจนตลอดอายุของท่าน ผู้คนปรึกษาทั้งปวงนั้น ครั้นครมมาถึงแผ่น
ดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านเสนาบดีดำรงเก้ายังอยู่
บ้างดำรงใหม่ก็ทำตามกันเป็นธรรมเนียมยั่งยืนมา ในฤดูเดือนสิบเอ็ดมก
จะยังไม่ขาดฝน ข้าราชการที่มาคอยรับเสด็จต้องเปียกฝน จึงโปรด
ให้ก่อเจดียงเป็นหลังคาแก่งออกมาจากฉนวน เป็นที่สำหรับข้าราชการเฝ้า
แต่เจดียงนั้นเป็นอย่างเคย ๆ สำหรับหมอบ ครั้นแผ่นดินประจวบนั้นเปลี่ยน
เป็นขึ้น ข้าราชการเข้าไปยืนในนั้นก็ไม่เห็นหน้า ครั้นเมื่อปัจจุสูต
กิดทางแห่งตรงจึงได้ รื้อเสี้ยยังหาได้ทำขึ้นใหม่ไม่ แต่ท่านเสนาบดีที่มา
เฝ้าอยู่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ครั้นภายหลัง
หลังลงมาเสด็จลงถอยพระประทับดึก ๆ นักเข้า ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงษ์ ซึ่งเป็นหัวหน้าเสนาบดีอยู่ในเวลานั้น นอนหัวค่ำวันไม่ได้
มาบ้างไม่มาบ้างจนปลาย ๆ ลงมา พอเกิดเด็กธรรมเนียมเสนาบดีเข้าวัง
ก็เคยหายสูญไปด้วยกันทั้งหมด คงมาอยู่แต่ปดิดทูตฉลองแด่ข้าราชการ
ที่หมั้น ๆ เฝ้าประจำอยู่ จนตลอดมาถึงแผ่นดินประจวบนั้น

กำหนดที่หมายในการเสด็จลงถอยพระประทับ พอเสด็จพระราชดำ
เนินถึงเกย ก็ชักโคมสัญญาขึ้นที่เสาชิง เมื่อโคมขึ้นแล้วจึงประโคม
พิณพาทย์กลองแขกแตรวงทั่วกัน เมื่อเสด็จลงประทับในเรือบัดนั้นก็
แล้วรออยู่จนเรือตำรวจออกจกจับทุ่ม จึงได้เสด็จพระราชดำเนินออกประทับ
ที่ฐานเรือนดังกล่าว พระเจ้าลูกเธอที่ทรงพระเยาว์บางองค์ออกประทับด้วย

แต่เมื่อก่อนใช้วัดตะครวัดบนพระองค์ไว้กับเตาพนก ข้างขวาเป็นที่ตั้งเครื่อง
บรรณาการเทวี่ พระราชเทวี่ประทับจุดเทียนข้างตอนท้ายเรือกระถางข้างซ้าย
ธรรมเนียมในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า มีพระเจ้าลูกเธอพระ
องค์หนึ่งบ้างสองพระองค์บ้าง คือกรมหมื่นอับสรุดาเทพเป็นต้น ต่อ
นั้นไปเจ้าจอมอย่างานที่เป็นคนโปรดติดเป็ดียนกันอีก ๔ คน ครั้นมาถึงแผ่น
ดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า แต่แรกเจ้าจอมอย่างานจุด แต่ครั้นเมื่อ
มีเหตุการณ์ถ้อยความขึ้น ก็เป็ดียนเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ พระเจ้าราช
วรวัธย์เธอจุด แล้วก็กลับเป็นเจ้าจอมอย่างานบ้างเป็ดียนไปเป็ดียนมา
ในแผ่นดินประจุบันนี้ พระเจ้าน้องนางเธอจุดเต็มอดตลอดมาคงอยู่อย่าง
เช่นเมื่อในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้เป็ดียน
แปดงอันใด เมื่อจุดเรือกระถางไปถึงเรือสำเภามาเป็นกำหนดจุดดอกไม้
จึงทรงจุดดอกไม้ชันวน เมื่อเรือดอกไม้เห็นดอกไม้ชันวนที่มัดตั้งก็ จึง
ได้จุดดอกไม้ มีพุ่ม กระถางระหาพุ่ม ตะไฉะเนียงมะพร้าวกรวด พุ่มมะพร้าว
แต่มีเรือทหารในจุดดอกไม้น้ำในท่อนั้นในไปกว่าจะเสด็จขึ้น ในเรือมัดตั้งก็
มัดดอกไม้น้ำถวายเป็นทรงจุดดอของตระกูล

อนึ่งในเดือนสิบสองนี้ มีเรือผ้าป่าของหลวงเรียกว่าผ้าป่าบันดา
ศักดิ์กันละ ๘ ลำ ยึดท่อนด้ายกลางอยู่ข้างเหนือหัว ผ้าป่านี้พระราชทาน
แต่พระราชอาคันพระครูหัวเมือง ที่เข้ามาในการฉลองไตรเป็ดียนไปวัน
ละ ๘ รูป เวลาดอพระประทับแล้วทรงพระดำเนินโศกแล้วเสด็จขึ้น
ตดโคมตัญญาเป็นกำหนด

อนึ่งการทอดผ้าป่าวิเศษ ซึ่งเป็นของหลวงแต่ก่อนเคยมีมาบ้าง เป็น
ครั้งเป็นคราวแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผ้าป่า

วัดประทุมวันคิด ๆ กันไปหลายปี พึ่งมาขาดตอนไปหลายแผ่นดิน ในการ
 ผ้าป่านั้น เสด็จพระราชดำเนิน โดย เรือกระบวน อย่างพระราชทาน พระกระสุน
 เวลาย้ายพระสังฆสวดพระพุทธรูปในพระอุโบสถ มีเรือกระจาดผ้าป่า
 จอดเรียงรายอยู่ในหน้าพระอุโบสถ มีเครื่องประโคมพิณพาทย์แสดการ
 เต้น คือเพลงแสดวชิรแพนเปนนั่นในเรือเวลาสวดมนต์จบ ประ
 ทับแรมที่พระที่นั่งแท่นมโหรีนั้นคั่นหนึ่ง เวลารุ่งเช้าพระสังฆรับบิณฑ
 บาตเรือในสระ ๓๐ รูป เวลาพระรับพระราชทานดินแด้ว เสด็จพระ
 ราชดำเนินกลับ

ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ มีวัดประทุมวันครั้งหนึ่งเป็นการเอิกเกริก
 โกลาหลยิ่งใหญ่ ขอแรงพระบรมวงษานุวงษ์ข้าราชการ แต่งเรือผ้าป่า
 ตามแต่ผู้ใดจะแต่งอย่างไร บ้างก็ทำเป็นรูปยักษ์รูปสัตว์ต่าง ๆ บ้างก็
 เป็นกระจาดซ้อนกันสามชั้นห้าชั้น ประกวดประชันกันโดยความคิด แด้ว
 มีเรือการเต้นต่าง ๆ ถมมอญว่าขับแพนเพลงเสภาว่า พิณพาทย์หลาย
 ลำรับ ชักผ้าป่าผ่านหน้าพระที่นั่งดังคนพินาศเป็นกระบวนแห่มีเรือราชวร
 มาช่วยแห่ผ้าป่าหลายร้อยลำ ชักผ้าป่าแต่เวลากลางวันจนเวลาค่ำจึง
 ได้ถึงประทุมวัน แด้วจอดเรือผ้าป่าเรียงรายอยู่ตามในสระตอนข้างหน้าวัด
 วางเรือการเต้นเป็นระยะไปรอบสระ มีเรือราชวรเข้าไปขายของกินต่าง ๆ
 ตามแต่ผู้ใดจะไป ในเวลาค่ำนั้นเรือราชวรที่ไปคู่ผ้าป่าเต็มแน่นไปทั้ง
 สระจนเวลาจวนสว่างจึงได้ทอดผ้าป่า ประทับแรมคั่นหนึ่งแสดวมนต์
 เที่ยงพระเหมือนอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผ้าป่า
 วัดประทุมวันนี้ คงได้ทอดอยู่ในข้างแรมเดือน ๑๒ เวลากลางคืน
 มีแด้วทุกครั้ง ต่อมาเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปประทับอยู่บางปิ่นเนื่อง ๆ

เมือยังไม่ได้สร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ก็ได้มีการผ้าป่าวัดชุมพลนิภา-
 ยาราม มีกระบวนแห่บ้างไม่มีบ้าง แต่ได้จพระราชดำเนิเข้าในกระบวน
 แห่ก็มี เป็นการเปิดเตล็ดนอกระบวนเนียม เครื่องของไทยทานเปนของ
 หลวงบ้าง ของกรมพระตำรวจแถมหาเด็กที่ตามเสด็จพระราชดำเนินจัด
 ถวายช่วยในการพระราชกุศล คนจะต้องตั้งบ้าง ครั้นเมื่อมีวัด
 นิเวศน์ธรรมประวัติก็เพิ่มจำนวนของผ้าป่ามากขึ้นพอทั้งสองวัด เวลา
 มีการฉลองผ้าป่าในสระ มีเรือการเดินต่าง ๆ ตามสมควร แลเรือราษฎร
 ที่อยู่ในหมู่บ้านเหล่านั้น เข้ามาดูการเดินเปนอันมาก ครั้นเวลาดึกก็
 ชักผ้าป่าไปทอดทั้งสองวัด เสด็จพระราชดำเนินบ้าง ไม่ได้เสด็จบ้าง
 มีแต่การทรงบาตรไม่ได้สดมมนต์เพียงพระ ถ้าไปเสด็จพระราชดำเนิน
 พระราชทานพระกระฐินเดือน ๑๑ ก็มีผ้าป่าเดือน ๑๑ ถ้าพระราชทานพระ
 กระฐินเดือน ๑๒ ก็มีผ้าป่าเดือน ๑๒ ถ้าไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินการผ้าป่า
 นั้นก็เลิก ถ้ามีที่เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปเมืองตพบุรีก็มีผ้าป่าวัดมณ
 ชลธารนี้ เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ราษฎรชักผ้าป่าแห่ไปตามลำน้ำคงแต่
 เวลาเช้า ตามแต่พวกใดจะพาไปแห่งใดไม่มีกำหนด ต่อเวลาค่ำจึงได้มา
 จอดเรือที่หน้าแพที่ประทับในท้องพรหมมาศ มีการเดินตฤศุดอกไม้
 เพลิงเปนการฉลอง จนเวลาดึกจึงได้ชักผ้าป่าไปทอด การทอดผ้าป่า
 ตามวัดต่าง ๆ เช่นนี้ไม่เป็นการมีเด่มอ เป็นการนอกแบบแล้วแต่จะโปรด
 ให้มีแห่งใด ก็มีขึ้นเปนครั้งเปนคราว วัดอื่น ๆ ที่ไม่เคยมีผ้าป่า เช่นวัด
 ราชบพิธเปนต้นก็มี จะพรรณนาก็จะยืดยาวไป

ที่ ๕ กาดานูกาด

การพระราชกุศลซึ่งเรียกว่า กาดานูกาดตามเคยเป็นการเกิดขึ้นใน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพิธีขึ้นกว่าเก่า
ที่เคยมีแต่สังกรานต์ครั้งหนึ่ง มีเดือนเว้นอยู่ห้าเดือน คือเดือนเจ็ด
เดือนเก้า เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม เดือนนอกนั้นมคธการพระ
ราชพิธี ฤๅการพระราชกุศลทุก ๆ เดือน ในเดือนสิบสองนี้กาดานูกาด
ควรจะตกอยู่ในวันแรมค่ำหนึ่งเหมือนเดือนสิบเอ็ด แต่เพราะเวลายัง
คิดเพียงพระสงฆ์ฆตองใด ซึ่งมันเปลี่ยนกันฉันเป็นสามพวก เป็นพระ
สงฆ์จำนวนมาก จึงได้แยกไปทำเสียในวันแรมสองค่ำคือการฆตองใด
หนึ่งพระสงฆ์ ซึ่งต้องนิมนต์ดับปรณกาดานูกาด ตามรายองค์พระอัฐิ
ในจำนวนเดือนสิบสองนี้ ก็ใช้พระราชอาณาเขตานุกรมเปรียญหัวเมือง
ซึ่งต้องแบ่งฉนั้นในวันแรมค่ำหนึ่งนั้นด้วย การพระราชกุศลกาดานูกาดใน
เดือนสิบสองนี้ทำที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ไม่ได้แยกไปพระที่นั่งอนันต
สมาคมตามการฆตองใด ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิ ไปตั้งที่พระที่นั่งอนันต
สมาคมแต่เดิมมา เมื่อคิดการตกแต่งฤๅซ่อมแซมพระที่นั่งอมรินท
รวินิจฉัย ก็ได้ทำที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทบ้าง พระที่นั่งสุทไธสวรรย
บ้าง จำนวนพระบรมอัฐิพระอัฐิซึ่งดับปรณในวันกาดานูกาด
ทั้งปวงเท่ากันทุก ๆ เดือน เว้นไว้แต่สังกรานต์ พระสงฆ์นั้นใช้พระ

อารามซึ่งเป็นที่พระอัฐิฉันได้ทรงปฏิสังขรณ์ถาวรขึ้นใหม่ ถ้าพระ
อัฐิใดไม่ได้ทรงปฏิสังขรณ์แต่ทรงสร้างพระอาราม ก็ใช้พระอารามซึ่ง
เป็นที่พระญาติวงศ์อันใกล้ชิดได้ทรงสร้างแต่ทรงปฏิสังขรณ์ ถ้าที่พระ
สังฆองค์นั้นเนื่องในพระวงศ์ทางหนึ่งทางใดก็ได้บ้าง ในการกา
ตานั้น พระสังฆมัยก็จะเหมือนกันทุก ๆ คราว ไม่ใคร่เปลี่ยนแปลง
แต่ในเดือนดับต้องเปลี่ยนแปลงเป็นหัวเมือง มีพระนามถวายชื่อวัดตาม
ที่ได้จดหมายต่อไปนี้

- ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ วัดสุวรรณดาราราม
- ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย วัดไชยฤกษ์มาดา
- ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดศาลาปูน
- ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดเสนาศนาราม
- ๕ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปยการิปตี วัดสุวรรณดาราราม
- ๖ กรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี วัดพนัญเชิง
- ๗ กรมสมเด็จพระศรีสุตาภิรักษ์ วัดประมณเจดีย์
- ๘ สมเด็จพระยุพราชโอรสองค์ที่ ๑๖ วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๙ กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๑๐ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี วัดเสนาศนาราม
- ๑๑ กรมสมเด็จพระศรีสุตาภิไลย วัดคงคาราม
- ๑๒ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
- ๑๓ สมเด็จพระประสูติบรมโอรสองค์ที่ ๑๖ วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๑๔ สมเด็จพระเจ้าโอรสองค์ที่ ๑๖ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ วัด

บรมวงษ์จักรวาล

๓๕ สมเด็จพระเจ้าไชยกาเชอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี วัดเจ้า
คณะใหญ่ในเมืองราชบุรี

๓๖ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมหลวงราชดาริ
กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์ วัดมหาสมณาราม

๓๗ สมเด็จพระนางเจ้าสุชนากุมารวัชรินทร์พระบรมราชเทวี วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๓๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพชรรัตน์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๓๙ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา วัชรินทรราชกุมารี
กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์ วัดนิเวศน์

๔๐ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๔๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๔๒ สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
วัดปรมัยยิกาวาส

๔๓ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี วัดชุมพลนิกายาราม

๔๔ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคยนารีวัชรินทรราชกุมารี
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๔๕ พระชนกในกรมสมเด็จพระศรีสุทธาโดย วัดศาลาปูน

๔๖ พระชนกใน กรม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี วัด
กระวัดาราม

ลำดับปรณรายร้อยอีก ๓๐๐ รูป พระราชทานลำดับปรณพระอัฐิพระ
บรมวงษาในหอพระนาค ๓๐๐ รูป

อนึ่งในการฉลองไตรตามเนรปเวียฏที่ใ้รับไตรปิ ได้เข้ามา
บิณฑบาตในพระบรมมหาราชวังทั้ง ๓ วันแต่ไม่ได้ฉัน จึงได้เคยยกมา
ฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พร้อมกับวันพระราชกุศตกาตานุภาต
๕๖ ๕๖ นด้วยแถวหนึ่งต่างหาก

การซึ่งมักจะขาดในการพระราชกุศตกาตานุภาตนี้ คือหุ้มแพรไม่ได้
เป็นธุระในการตั้งเครื่องนมัสการ ให้แต่มหาดเล็กเวรไปตั้ง ครั้นเมื่อถวาย
เทียนชนวนทรงจุดตะบะธมแล้วก็นึกว่าเป็นพอ สิ้นธุระ ครั้นเมื่อจะทรง
จุดเครื่องนมัสการทองน้อย ต้องเรียกเทียนชนวนวิ่งเวรถวายอยู่เนื่อง ๆ

อีกอย่างหนึ่งขาดกษัตริย์ชาติไม่มาถวายฉดากลำดับปรณ ทรงทอด
ผ้าไปใต้กิ่งกลางแล้วจึงวิ่งกระหัดกระหอบมาภายหลัง ต้องเสด็จพระราช
ดำเนินกลับชนมาทอดฉดากอีกเที่ยวหนึ่ง นอกนั้นก็ไม่มีใครจะม้การขาด
อันใด ด้วยเคยมีอยู่เนื่อง ๆ เว้นไว้แต่โรคของมหาดเล็ก ซึ่งเป็นโรครักษา
ไม่หายเหมือนโรคกระต่าย คือพระตำนิโนทก คงจะนั่งพูดพด้าม
ถ้านั่งหัดบดาเสียต้องเรียกเอะอะเนื่อง ๆ

ที่ ๒ การแจกเบญหวัด

การแจกเบญหวัดไม่มีกำหนดแน่วว่าวันใด แต่คงอยู่ในวันจันทร์ฤๅ
วันพุธข้างแรมเดือนสิบสอง ธรรมเนียมการแจกเบญหวัดนี้ แต่เดิมก็
ไม่มีการมกตอันใด ฟังมีชนในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ด้วยทรงพระปรารภเรื่องเจ้านายที่ทรงผนวช แต่ก่อนมาเคยได้เบญหวัด
ตามกรมเหมือนอย่างฝ่ายคฤหิ์ ผู้ซึ่งมารับเบญหวัดแทนเจ้าซึ่งทรงผนวช
นั้น ไม่ได้สักดึกสำคัญอันใดมาจากเจ้านายเป็นคำอนุญาตให้รับ เมื่อรับ
ไปแล้วไปนุ่งเสี้ยกมีโดยมาก ไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ผู้ที่ได้ ครั้นจะ
ว่ากล่าวทวงถามขึ้นก็เป็นการขัดอยู่ด้วยดีกับบาท อีกประการหนึ่งการซึ่ง
พระราชทานเบญหวัด นั้นชื่อว่าพระราชทานเงินแต่พระบรมวงษานุวงศ์
ที่ทรงผนวชโดยตรง ๆ พระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวชทรงประวัติดิ
ตามวินัยโดยเคร่งครัด ก็เป็นที่รังเกียจว่าเงินนั้นเป็นอกปัมัยไม่ควรรับ
พระราชทรัพย์ซึ่งต้องจำหน่ายไปเป็นอันมากนั้น ก็ไม่เป็นประโยชน์แต่พระ
บรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวชโดยมาก พระราชทรัพย์ที่หลวงก็เป็นอันเสีย
เปล่า เพราะพระองค์ได้ทรงผนวชอยู่นาน ได้ทรงทราบการทวงปวง
เหล่านั้นแล้ว จึงได้ทรงคิดแก้ไขเสียใหม่ทำเป็นคั้วทรงพระราชอุทิศ ต่อ
สิ่งซึ่งควรแก่สมณบริโภคนตามจำนวนเงินเบญหวัด มีพระราชหัตถ์เลขาแด่
พระราชลัญจกรประจำเป็นสำคัญ พระราชทานแต่พระบรมวงษานุวงศ์
ซึ่งได้รับเบญหวัดนั้น มอบให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเปนกัมปียการกร มารับ

เงินจากเจ้าพนักงานแต่ในท้ายตัวคำคุณนั้น มีพระบรมราชานุญาตว่า
ถ้ากับปีการปฏิบัติไม่บริบูรณ์ตามสมควร ก็ให้มาร้องต่อพระยา
ราชภักดีไต่สวน

การซึ่งจะพระราชทานตัวคำคุณเช่นนี้ ก็เป็นเหตุที่ควรจะต้องให้มี
เวลา ที่พระบรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวชได้เข้ามาทรงรับต่อพระหัตถ์ อีก
ประการหนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า พระราชทรัพย์ซึ่งจะจับจ่ายไป
เป็นอันมาก ก็ควรจะเริ่มจำหน่ายในการพระราชกุศล ในพระพุทธศาสนา
ก่อนจ่ายไปแก่ผู้อื่น

อนึ่งก็ควรจะมีการสมโภชให้เป็นมงคลแก่ศิริราชสมบัติ เมื่อทรง
พระราชดำริหัดงั้นแล้ว จึงโปรดให้มีการมงคลในวันแรกแจกเบ็ญหัด
ให้เชิญเฉพาะแต่พระราชวงษานุวงศ์ บันดาที่ทรงผนวชเข้ามารับพระราช
ทานนั้น ดำริบังคับเป็นดำริบทอง ต่อขึ้นไปเป็นของเจ้าพนักงานกรมพระ
พระคลังมหาสมบัติหาคนละดำริบ แต่ให้ตั้งโต๊ะเชิญพระสยาม
เทวาริราชมีเครื่องตั้งเวียงตั้งแร่ทองคำซึ่งเกิดในพระราชอาณาเขตร อัน
ก่อเป็นเขามออย่างย่อม ๆ แดเงินซึ่งจะแจกเบ็ญหัด ทั้งสมุดบาญชี
แดกระดานดำหรับแจกเบ็ญหัด ตั้งบายศรีแก้วทองเงิน พระสงฆ์นั้น
แล้วทรงจุดเทียนเครื่องตั้งเวียงเทวดา ไหรวามบูชาเทวดาแล้วอาถักษณ
อ่านคำประกาศกระแด่พระราชดำริหัดซึ่งกล่าวมาแล้ว แต่มีข้อความ
เดิมพิศดารออกไปอีกข้อหนึ่ง ว่าพระบรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช
ไม่ได้ช่วยราชการแผ่นดินอันใด ก็ขอที่จะยกเบ็ญหัดเสียเหมือนข้า
ราชการ ที่กราบถวายบังคมลาบวชส่งพรพราหมณ์ไปแล้ว แต่ทรง
พระราชดำริเห็นว่าพระบรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช ก็นับว่าเป็นผู้มี

ความชอบอยู่ที่ได้นำให้พระบรมราชวงศ์เป็นญาติในพระพุทธศาสนา ความ
 ในคำประกาศข้อนี้ ข้าพเจ้าไม่ผู้เห็นชอบด้วย เพราะเห็นว่าพระ
 บรมวงษานุวงศ์ซึ่งมิได้ทรงผนวช แต่มิได้ช่วยราชการแผ่นดินอย่างหนึ่ง
 อย่างไม่ใด แต่ที่ข้าประพฤติกความชั่วให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศ
 เช่นพระองค์เจ้าดำของ ก็เห็นแต่สู้บ่สู้กับวัง ก็ยังได้รับพระราชทาน
 เบี้ยหวัดถึง ๕ ชั่ง แลเงินชนซึ่งเคยจนเรียกว่าเงินกตางปี ก็ยังคงได้
 ไม่ได้ตทอนอันใด นี่เป็นตัวอย่างว่าไม่เป้นแต่ไม่ได้ช่วยราชการ ข้า
 ประพฤติกความชั่วด้วย ที่ไม่ได้ช่วยราชการอยู่เฉย ๆ เป่ถ้า ๆ เช่นเจ้าวังน้า
 มีพระองค์ที่ทรงเป็นคณ ก็มิเป้นอันมาก ถ้าจะเทียบกันในชั้นหม่อม
 เจ้าพระกับหม่อมเจ้าที่เป้นคฤหิฐนินเด้า หม่อมเจ้าที่รับราชการมิ
 หลายองค์จริงอยู่ แต่ที่มิได้รับราชการมิโดยมาก ที่สุดจนที่สู้บ่สู้ก็
 ยังได้เบี้ยหวัดอยู่ปีละ ๖ บาท ถ้าจะว่ามิได้ช่วยราชการควรตัดเบี้ยหวัด
 แล้ว ต้องนับว่าควรตัดทั้งสิ้น ถ้าจะว่าไปพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง
 ผนวช ต้องเข้ามาราชการในการพระราชพิธีต่าง ๆ มากกว่าพระองค์เจ้า
 หม่อมเจ้าที่อยู่เฉย ๆ ไม่ทำอะไรโดยมาก ความชื่อนั้นไม่น่าจะยกขึ้น
 ประกาศ แต่ไม่อาจแก้ไข ด้วยเห็นว่าคำข้างต้นเป้นการยกโทษ พระ
 บรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวชอยู่หน่อย ๆ ก็จริง แต่ยกโทษขึ้นเพื่อจะ
 แสดงความชอบที่ได้นำให้พระบรมราชวงศ์เป็นญาติกับพระพุทธศาสนา
 ความยกย่องอันนี้ จะเป้นที่ตองพระไทยพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง ผนวช
 ไม่มีผู้ใดนักกระแวงรังเกียจข้อคณที่กล่าว ถ้ายกความชื่อนี้เสีย บางทีก็
 จะเป้นที่วิวาทกันแห่งของพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวช ซึ่งเคยทรงฟัง
 คำประกาศนี้มาแต่ก่อน ว่าข้าพเจ้าไม่นับถือยกย่องความชอบของท่าน

เหมือนอย่างเช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่อง อีก
 ประการหนึ่งการใด ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้แล้ว
 ถ้าไม่เป็นการขัดข้องต่อกาดมัยอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าก็ไม่ได้คิดจะเปลี่ยน
 แปลงหรือถอนอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เพราะฉะนั้นจึงได้คงคำประกาศนั้นไว้
 ครั้นจะไม่ว่าไว้ในที่นี้ผู้ซึ่งมักตั้งเกิดตรวจตรา ดุร้ายก็จะสงสัยได้ว่าข้าพเจ้า
 เก็บข้อความในคำประกาศนั้นไม่หมด ฤๅถ้าผู้ซึ่งมักครีตครองจะคิดเห็น
 เหตุซึ่งไม่ควรจะกล่าวในคำประกาศ ซึ่งข้าพเจ้าคิดเห็นก็จะกล่าวคัดค้าน
 ต่าง ๆ จึงกล่าวไว้เพื่อจะให้เห็นว่าคำประกาศข้อนี้ ได้เห็นเหตุด้วยว่ามี
 ทางที่จะคิดได้ แต่ยังเป็นที่ยอมรับของไทยของพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง
 ผนวชที่เป็นเจ้าของพระนามอยู่ จึงมิได้ยกถอนเปลี่ยนแปลง ด้วยการ
 เคยเป็นมาแล้วไม่อยากจะก่อให้เกิดวิวาทตั้งโดยต่าง ๆ ในท้ายประกาศนั้น
 ก็เป็นทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแก่เทพดาเป็นต้น เมื่ออ่าน
 ประกาศจบแล้ว เจ้าพนักงานประโคมเครื่องพิณพาทย์ ทรงรตน
 พระมหาดั่งทรงเจิมเทวรูปแด่ทองคำเงิน พราหมณ์รตนดั่งเจิม
 ภายหลังแล้ว พระราชทาน ตัวสำคัญ แก่พระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวชทุก
 พระองค์ แล้วทรงพระดำเนินโดยทบทพระสงฆ์เถรานุเถระ แล้วเสด็จ
 (ทานัญจะบิณฑบาตจะ) แล้วเสด็จถวายพระพรตา เมื่อพระไปแล้ว
 จึงได้เริ่มแจกเบญหวัด กับเบี้ยการกของพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวช
 นำตัวเข้ามารับเงินแจกเสร็จแล้ว จึงได้พระราชทานเบญหวัดพราหมณ์ไพร่
 ค่อนไปจนถึงทหารในข้างสืบหมู่ตามธรรมเนียม

คำตักเตือนในการเริ่มแจกเบญหวัดนี้ เทียนชนวนซึ่งสำหรับทรง
 จุดเครื่องตั้งเวณนั้น เป็นหน้าที่ของมหาดเล็กไม่ควรจะเหลียวแต่ด่า

อย่างหนึ่งอย่างใดเลย อนึ่งเงินพระคลังข้างในซึ่งเคยพระราชทานเดิม
 เบยหวัดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ๑๐ ซึ่งเป็น
 นำที่ของมหาดเล็กต้องรับมาจากเก่าแก่นำไปตั้งเจ้าพนักงานคลัง อาตมิกษณ์
 ต้องคอยถวายตัวสำคัญตั้งแต่เวลาที่ทรงเจิมเงินแล้วไป พระตำหนักโศก
 ต้องทรงเว้นไม่ได้

ที่ ๗ นิติมงคล

ธรรมเนียมแต่ก่อนมีมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อเปลี่ยนปีใหม่ถึงเดือนหก
พนักงานข้างหน้าข้างในบันดาซึ่งรักษาเครื่องราชูประโภค แตรักษา
ตำแหน่งหน้าที่มีพระทวารแต่ประคองเป็นต้น ต้องทำการสัมนิโทษเครื่อง
ราชูประโภคแต่ตำแหน่งซึ่งตนรักษากราวหนึ่ง ข้างฝ่ายหน้าแต่ก่อนมาถึง
มีสวดมนต์เตียงพระด้วยกัม แต่ข้างฝ่ายในนั้นแต่เครื่องตั้งเวย
เครื่อง ประโคม แตร ร้อย ดอกไม้ เปน คา ข่าย อุบะ มาโดย แว่น ตาม กำดัง
มากแต่น้อย เปนส่วนของเจ้าพนักงานทำเองหาได้เกี่ยวข้องเป็นการหลวง
ไม่ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เด็ดจ
เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศกในวัน ๕ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำปีกุนทร
ศก จุลศักราช ๑๒๓๓ จึงทรงพระราชดำริว่าวันบรมราชาภิเศกนั้นเป
นมหามงคลสมัย ซึ่งประเทศทั้งปวงที่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองย่อมนับถือ
วันนั้นว่าเป็นวันนักขัตฤกษ์มงคลกาล แต่ในกรุงสยามนี้เคยๆ อยู่ไม่ได้ มี
การนักขัตฤกษ์อันใด ครั้นการบรมราชาภิเศกของพระองค์เฉพาะ
ตรงกับสมัยที่เจ้าพนักงานเคยสัมนิโทษเครื่องศิริราชูประโภคแต่เดิมมา ควร
ที่จะมีการสัมนิโทษพระมหาเสวตครันดร ให้เป็นสวดดีมมงคลแก่ราชสมบัติ
จึงได้ ทรงพระราชดำริห์จัดการพระราชกุศลซึ่งพระราชทานชื่อว่านิติมงคล
วัน แต่ข้อความซึ่งจะอธิบายในพระราชดำริห์ให้เข้าใจกันในวัน
ว่า เป็นการทำบุญวันบรมราชาภิเศก เป็นการเข้าใจยากของคนใน

เวลานั้น ฤๅจะเป็นข้อทู่เถียงท้วงติงไปว่าเป็นการไม่เคยมี จึงได้ทรงพระ
ราชดำริห์ให้ปรากฏว่า เป็นการส่มโฆษเครื่องราชูประโภคอย่างเก่าซึ่ง
ไม่มีผู้ใดจะทู่เถียงได้ จนผู้หลักผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครทราบดีว่านครมงคล
แปลว่าทำบุญอะไร ยกไว้แต่กรมส่มเด็จพระเดชาดิศร ซึ่งข้าพเจ้ามิ
ได้ฟังรับสั่งท่านเอง แต่สังเกตได้ ในคำฉันทกถ่อมพระมหาเสด็จนครนิตร ซึ่ง
รู้ได้ว่าท่านเจ้าพระไทย แด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมมาดา
กรมส่มเด็จพระบารามปรบัณห์ ซึ่งได้สนทนากัน

เพราะฉนั้น การพระราชพิธีนครมงคลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการสดุดมนต์ในวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ
ขึ้น ๑๔ ค่ำวันที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขึ้น ๑๔ ค่ำสดุดมนต์ ๑๕ ค่ำ
วันที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ขึ้น ๑๕ ค่ำสดุดมนต์แรมค่ำ ๑ วันที่พระที่นั่ง
อนันตสมาคม ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ การพระราชพิธีนคร
มงคลท่านผู้บัญชาการก็ให้คงทำอยู่เดือนหกเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้ทักท้วง
ขึ้นก็ไม่ตลอดไปได้ ด้วยกรมหลวงวงษาธิราชสนิท แด่สมเด็จพระเจ้าพระ
ยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ไม่เห็นด้วย เถียงไปตามทางที่เป็นส่มโฆษพระ
ที่นั่ง อ้างคำฉันทกถ่อไม่อ่าน ข้าพเจ้าเป็นเด็กมีน้ำหนัคน้อย แด่ก็เป็
การไม่พอที่จะวิวาทกันด้วยเหตุไม่เป็นเรื่อง จึงได้นั่งระงับเสีย มิได้เห็น
ด้วยแต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอองค์เดียว แต่ท่านก็เถียงไม่ชนะฤๅไม่
สู้อยากเถียงเป็นธรรมดา การจึงได้ทำเดือน ๖ เรื่อยมาจนถึงมรกาเบญจ
ศก เมื่อสร้างตราจุลจอมเกล้าเปลี่ยนได้ด้วยพาโตเป็นทำบุญ ตาม
พระราชบัญญัติวันประชุมตราจุลจอมเกล้า ถิ่นนี้ได้อยู่เพราะเครื่อง
ราชอิสริยยศจุลจอมเกล้า พาให้เป็นที่ยินยอมพร้อมใจกันเปลี่ยนมา

เดือน ๑๒ ได้โดยไม่มีใครทักท้วงว่าอะไร ถิ่นการทได้เถียงกันในปี
 มเส่งเอกคณินเดี้ยขึ้น ในปีจอคคกเป็นปีแรกทำการฉัตรมงคลในเดือน
 ๑๒ เป็นการเรียบร้อย เหมือนไม่ได้เคยมีการฉัตรมงคลมาแต่ก่อนเคย
 ที่เดียว การฉัตรมงคลคงทำตามแบบอย่างซึ่งได้ทำมาในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเต็มตามตำราทุกอย่าง เพิ่มขึ้น
 แต่อดลักษณะอ่านคำประกาศยิ่งสดุดีในวันแรม ๑๒ ค่ำ พึ่งเกิดมชน
 เมื่อปีมเมียจัตวาศก ๑๒๔๔ กับการที่ประชุมถวายนังคมพระบรมรูป
 ซึ่งมชนตามกฎหมายตราจุลจอมเกล้า ตั้งแต่ปีจอคคกมาจนปีมเส่งตรี
 ศกถวายนังคมพระบรมรูปที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ต่อถึงปีมเมียจัตวาศก
 จึงได้ย้ายมาพระที่นั่งศิวิไลโดยมหาปราสาท กับพระที่นั่งซึ่งมีการสมโภช
 นนัยย้ายไปข้าง คือเวลาต่อมาพระที่นั่งอนันตสมาคมย้ายมาทำที่พระที่
 ่นอมรินทร์ วนฉนวน การแต่ก็กลับไปทำที่พระที่นั่งอนันตสมาคมตาม
 เดิม เวลาต่อมาพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ย้ายมาทำที่พระที่นั่งจักรกรีมหา
 ปราสาท การที่ย้ายไปย้ายมาเช่นนี้ เป็นแต่ตามเหตุผลตกรังหนึ่งคราว
 หนึ่งแต่ก็คงที่ไปตามเดิม การพระราชกุศลถนนดิน คือพระราชอาณา
 พระกรุณนิศยภคิวันตะ ๓๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ เวลาเช้าวัน ดำริบ
 ที่เตียงพระпенของหลวงดำริบหนึ่ง นอกนั้นขอแรงพระบรมวงษานุวงษ
 แต่ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานพานทองเป็นคัน หาดำริบคนจะดำริบ
 ถวายพระสงฆ์ ในวันแรม ๑๓ ค่ำวันหนึ่ง แรม ๑๓ ค่ำวันหนึ่ง วัน
 แรม ๑๒ ค่ำเป็นของพระบรมวงษานุวงษฝ่ายใน ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ดำริบ
 มีของไทยทานเล็กน้อย ถวายพระซึ่งได้ ดันดำริบด้วย ที่นับการ
 คงพระไชยดำริบแผ่นดินข้าราชการที่พระแท่นเสด็จครันดร คงเครื่องราช

กกุฎกัณฑ์แด่พระแสงประจำแผ่นดิน มีเครื่องนมัสการทองน้อยทองเวลา
 เย็นเวลาเช้า แด่ตั้งคันทไม้ทองเงิน ๒ คู่ เวลาเช้าตั้งเครื่องตั้งเว
 ดบายศรีแก้วทองเงินมีแว่นเวียนเทียน เวลาค่ำได้จัดออกทรงจุดเทียน
 เครื่องนมัสการ แล้วอาถัษณ์อ่านคำประกาศเป็นกถอนถิตติ ส้มเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหาเมธา กรมสมเด็จพระบวรราชปรัภักษ์ทรงแต่ง
 แด่ตั้งพระราชดำริห์เรื่องพิธีตลอดจนถึงกฎหมายตราจุฑามเกล้า ตั้ง
 ปถายขอพรตามธรรมเนียมคำประกาศทั้งปวง แล้วพระสงฆ์ซึ่งได้สด
 พระพุทธรูป เวลามาทรงประเคนพระสงฆ์ซึ่งได้อวยเครื่องไทยทาน
 ยะภาสัพพิศวดยานี้ แด่การวันศุกร์แล้วจึงถวายอดิเรก แต่ในวันกลาง
 คือวัน ๓๒ ค่ำ ซึ่งเป็นวันพระสงฆ์คณะกรรมยุติกนิกายฉันน มีตั้ง
 ครอบพระกริ่ง จุฑเทียนดับเทียนในเวลาสดการวันศุกร์ด้วย น้ำบริ
 ถวายสงฆ์ในเวลาเย็นวันนั้น แต่วันแรม ๓๑ ค่ำ ๓๓ ค่ำไม่มี พระสงฆ์
 กลับไปแล้วทรงจุดเทียนเครื่องตั้งเว โหรบูชา พราหมณ์อ่านคฤศค่านันท์
 ซึ่งกรมสมเด็จพระเจ้าดิศรทรงแต่งจบแล้ว จึงได้จุดแว่นเวียนเทียน
 พระบรมวงษานุวงษเคยมียุบเทียนจุฑบูชาพระมหาเสวตครณิธรในเวลาอันด้วย
 เวลาเวียนเทียนมีขบไม้ เวียนเทียนแล้วทรงเจิมพระมหาเสวตครณิธร แด
 เครื่องราชกกุฎกัณฑ์แด่พระแสงแล้ว พราหมณ์จึงได้รื้อน้ำสังข์จุณเจิม
 โหรผูกผ้าสังฆพทีพระมหาเสวตครณิธรต่อไป เปนเสร็จการส้มโภชเวลา
 หนึ่ง ๆ ทั้ง ๓ วัน

การพิเศศในวันแรมสิบสองค่ำ คือเวลาเช้าต้องโมง เวลาเที่ยง
 เวลาบ่าย ๕ โมง ทหารบกทหารเรือยิงสลุดตำบลละ ๓๐๑ นัด แบ่งเป็น ๓
 เวลา เวลาบ่าย ๕ โมง พระบรมวงษานุวงษเสด็จราชการประชุมพร้อม

กษัตริย์พระองค์นั้นคัมภีร์มาคม หนึ่งผ้าม่วงสีเงินสวมเสื้อเย็บแบบเข้มขาว
 อดัดตัดขึ้นใน ประดับด้วยเครื่องอิศริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน สวม
 เสื้อครุยขนนก ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานด้วยสร้อยตราจุลจอมเกล้า สวม
 ด้วยสร้อยด้วย เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งอนันตสมาคม พระ
 บรมวงษานุวงศ์แถมหาดเด็กเฝ้าประจำที่อยู่ก่อน ข้าราชการเดินเข้ามา
 เฝ้าเป็นลำดับแล้วไปประจำตามที่ พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์
 แก่ผู้ซึ่งควรจะได้รับตามกฎหมายแล้ว พระราชทานพรผู้ซึ่งได้รับเครื่อง
 ราชอิศริยาภรณ์เก่าใหม่แก่ข้าราชการทั่วกัน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนิน
 สู่พระที่นั่งศิวิไลย์มหาปราสาท ทรงจุดเครื่องนมัสการทองคำตั้งสำรับ
 ถวายบังคมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระองค์ เจ้า
 พณีกงานประโคนแตรตั้งฆ้องโหม่งที่กกทองชนะ สวมเด็จพระบรมโอรสา
 ธิราชทรงจุดเครื่องทองน้อยสี่เครื่อง พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการ
 การผู้ใหญ่ผู้น้อยจุดเทียนติดที่ราว ถวายบังคมพระบรมรูปต่อไปตามลำดับ
 พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในแลภรรยาราชการ บันดาลที่
 ได้รับพระราชทานกล่องแหวนจุลจอมเกล้า ประชุมที่พระที่นั่งศิวิไลย์มหา
 ปราสาททูลขอวันตก จุฑารูปเทียนถวายบังคมพระบรมรูปเหมือนข้างหน้า
 เสด็จการประชุมตามกฎหมายตราจุลจอมเกล้าในวันเดียวกัน

คำกักเคื่อนในการฉัตรมงคล พระสงฆ์ที่จะมาสดมมนต์แด่พระ
 ราชทานฉัตร ควรจะใช้ตาดิปลั้ครองแต่ฝ่ายมาครเชิงบาตร ในการบรม
 ราชาภิเศกในปีแรกเบญจศก แต่ถ้าพอจะมาได้ ไม่ควรจะมีติดเป็นอัน
 แหไปเที่ยวสดมมนต์เที่ยวฉัตรเดียวกัน เช่นพระธรรมเจดีย์วัดอรุณ แดพระ
 ธรรมภาณพิลาศวัดประยุรวงษ์ เพราะเป็นการสำคัญคล้ายกับน้ำพระ

พิพัฒน์ดีจา พระบรมวงษานุวงษ์แต่ข้าราชการ ถ้าไม่ป่วยไข้มากก็ไม่
ควรจะขาด ในเวลาดถวายบังคมพระบรมรูปซึ่งเป็นการแสดงความเคารพ
นับถือ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งห้าพระองค์ มีตะครี๋ย ถ้าอยู่
ดี ๆ ก็ควรที่จะมาเวียนเทียนนมัสโกษพระมหาเศวตฉัตร ซึ่งเป็นหน้าที่ ของคน
จะต้องพิทักษ์รักษา โดยความซื่อสัตย์ทุกเวลา มหาด
เล็กอย่าลืมเทียนชนวนเครื่องทองน้อย ทั้งเวลาเช้าเวลาค่ำแต่เวลาจุดเครื่อง
สังเวยกับทั้งโรคสำคัญ คือพระเศวตฉัตร ภูษามาดามักจะไม่ใคร่
จำได้ ในการที่จะเชิญพระครอบพระกริ่งมาตั้งในวันสวดมนต์วันแรมสิบ
เอ็ดค่ำ แต่ไม่มีใครจะคอยเชิญพระครอบชนคงที่ ในเวลาพระสงฆ์กลับ
ไปแล้วในวันแรมสิบสองค่ำ แลข้าฯจะไม่ได้เตรียมที่จะเข้ามาตั้งถวาย
ในที่ตรง แต่เจ้าเซ่งผู้ดำหรับรับเข้ามาเคยโคมทุกปีมิได้ขาดเคย
อนึ่งข้าฯขอผู้หญิงแล้วจัดจ่ายเป็นธรรมดาโดยมาก เพราะ
ไม่มีใครผู้ใดที่จะใส่ใจตรวจตราสัก ถือน้ำก็ไม่ใคร่มาว่าไม่ได้อะไรก็
แล้วไป แต่ถวายบังคมพระบรมรูปนี้ ยอยากได้ก็ต้องอยากได้หับ
จนตัวฉัน แต่ครั้งได้ ไปแต่ก็เกียจคร้านไม่มีใครใคร่มาถวายบังคมพระ
บรมรูปตามแบบอย่าง

การพระราชพิธีแด่พระราชกุศล ในจำนวนเดือนสิบสองเป็นเสร็จสิ้น
เพียงฉัตรมงคลเพียงเท่านั้น

๒ เดือนอ้าย

การพระราชพิธีในเดือนอ้าย ตามที่มานิคมุณเฑียรบาลว่าได้เรือ
เกลิงพิธีกรรมพวดย เช่นได้นับแต่อธิบายในคำนำนั้นว่าเป็นพิธีเปลี่ยนกัน
กับเดือนนี้ แต่การที่เปลี่ยนกันนั้นประสงค์ว่าแต่ครีမ်พวดยซึ่งยังเป็นพิธี
ยังคงทำอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่พิธีได้เรือซึ่งอยู่นาพิธีกรรมพวดยนั้นคงยัง
เป็นเดือนอ้ายอยู่ พิธีเป็นพิธีได้น้ำตามคำที่กล่าวกันมา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับตั้งอยู่เนื่อง ๆ เป็นคັນว่าการที่ยกโคมไชย
ในพิธีจึงเปรียงนั้นถ้อยกันว่าถ้าโคมยังไม่ได้อัดแล้ว น้ำยังไม่ถ
นัยหนึ่งว่าถ้าไม่ยกโคมแล้วน้ำจะถ การที่ยกโคมนั้นเป็นเครื่อง
เหนียววังให้น้ำอยู่เคียงคันท้ำให้แก้ทั่วถึงก่อน เป็นพิธีอุปการะแก่การนา
อยู่ด้วย แต่มิคำกล่าวไว้ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถ้าเวลายังไม่ได้ตัดโคมไชย ถึงว่าจะหนาวเท่าหนาวอย่างไร ที่จะรวบรวม
น้ำเข้าฝ้านั้นไม่ได้ ก็รู้ว่าแข่งให้น้ำถด รับตั้งให้ไปวิดน้ำเข้านาทอง
ด้นามหดวง แต่ข้อที่ว่าโคมไชยเป็นทำนบมีคันท้ำ ถึงพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับตั้งว่าเขาว่าเขาว่าอยู่ ก็ไม่เห็นลงในประกาศ
พระราชพิธีจึงเปรียง จะเป็นด้วยทรงเห็นข้างเถะหนักฤาอย่างไร แต่
นับว่า เป็น พิธี ที่กระวน กระวาย ขวนขวาย จะให้น้ำ อยู่ เคียง คันท้ำ ให้นาน
หน่อยหนึ่ง ส่วนการพระราชพิธีได้เรือนั้นเป็นพิธีข้างจะให้น้ำถดเร็ว ๆ
ก็ถึงเดือนอ้ายแต่น้ำยังไม่ถด เม็ดเข้าในรวงแก้ห่อรวงลงเสีย

ในน้ำ ถึงโดยว่าจะค้างอยู่ก็เปนเข้าเมตต์หัดเคยไป เพราะเกี่ยวไม่ได้
ด้วยน้ำมาก จึงต้องกระวนกระวายชวนชวนที่จะให้น้ำลด การพินคง
จะต้องทำในเดือนอ้าย จะเดือนไปเดือนยี่ก็เปนเวลาดาเกินต้องการไป ตาม
ในกฎมณเฑียรบาลกล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินแดพระอรรคมเหษ์พระเจ้า
ลูกเธอหลานเธอแดพระสนม แต่งอย่างเต็มยศโบราณดงเรือพระที่นั่ง
เจ้าพระยามหาเสนาธิบดี้อง มีจดหมายไว้ว่า ครนถึงท้ายบ้านรุนเด็คจออก
ย่นทรงพจน์ ครนถึงประตูไชยทรงตัว อยู่ข้างจะทำธุระเหต้อเกินมาก
แต่การที่ท้าวอย่างนี้ คงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งซึ่งมีพระ
อริยาไศรยแดพระอาการที่ประพฤติดวงใจเช่นนั้นเป็นปกติพระองค์ เหมือน
อย่างแผ่นดินพระเพทราชาที่ทรงถือพจน์ฝักมะขามเสมอ ๆ เด็คจออกใน
การชักพระบรมศพทรงโบกพจน์ตามคร้งให้ทิ้งทวน ก็คงจะไม่เป็นตำแหน่ง
สำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องทรงโบกพจน์เช่นนั้นทั่วไปทุกพระองค์ เปน
แต่เฉพาะพระอริยาไศรยของพระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นเป็นเช่นนั้น ซึ่งจะเอา
มาเรียบเรียงหนึ่งถือในครั้งอื่นคราวอื่น ว่าทรงโบกพจน์ฝักมะขามเช่นนั้น
ก็เป็นการไม่จริง แต่เป็นการไม่ควรด้วย เหมือนทรงตัวนั้นก็คงจะเป็น
เฉพาะ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด พระองค์หนึ่งได้เคยทรงทำเช่นนั้นแล้ว
จดหมายไว้ เหมือนอย่างพระเพทราชาโบกพจน์ฝักมะขาม ที่จะว่าถ้า
ตั้งพระราชพิธีไถ่เรือแล้วจะต้องทรงตัวอิ ทรงตัวอิไปเสมอเช่นนั้นไม่ได้ แต่
พิธีไถ่เรือก็เห็นได้ชัดว่าไม่เป็นพิธีที่ทำเสมอ ใช้ว่าแต่ไม่เสมอทุกปี ไม่
เสมอทุกแผ่นดินด้วย เพราะฉะนั้นจึงควรตั้งนิฐานว่า ซึ่งอ้างว่าพระเจ้า
แผ่นดินทรงเช่นนั้นเป็นการเฉพาะพระองค์ ต้องเข้าใจว่าไม่เป็นพิธีทำทุกปี
ทำแต่ปีใดจะต้องการที่จะให้น้ำลด พินได้ทำที่กรุงเทพ ฯ ครนหนึ่งเมื่อ

ปีเถาะตรีศก ๑๑๙๓ เป็นการทูลแนชัตว่าได้ทำแต่เมื่อปีมเสงส์ปศศก ๑๑๔๗
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จะได้ทำถ้าไม่ได้ทำ
 ไม่มีผู้ใดเอาไว้พัง ดังเกิดได้แต่ในคำประกาศเทวดาซึ่งม้อยเป็นจำนวน
 ครึ่งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า แต่ฉบับนั้นคงจะเป็นเขียน
 คัดลอกใหม่เมื่อปีเถาะตรีศก พอจะดังเกิดจำนวนแต่ลายมือในท้องรัช-
 กาดได้ จึงควรเข้าใจว่าการพิชฌักจะทำในปีมเสงส์ปศศก แผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ครั้งหนึ่ง ในปีเถาะตรีศกแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งหนึ่ง แต่ไม่ได้เรียกว่าพิชได้เร็ว
 เรียกว่าพิชได้ช้า ครั้นมาถึงแผ่นดินบดินทรนบมแมตรีศก ๑๒๓๓ น้ามาก
 เกือบจะเท่ากับหนามากมาแต่ก่อนก็ไม่ได้ทำ เป็นอันเลิกสูญกัน บดิน
 จะยก แต่รายการ พระราชพิชได้ช้าเมื่อ ปีเถาะตรีศก มาว่าไว้ พอเป็นตัวอย่าง
 ด้วยพิชฌักจะไม่ม้อกต่อไปภายหน้า การที่ท้าวว่าขึ้นไปประชุมกันทั่ว
 ท้ายเมืองแขวงเมืองนนทบุรี มีอาถัษณ์ฎราชบัณฑิตอ่านคำประกาศ
 ตั้งสัตยาธิฐานนมัสการพระรัตนไตรยแดเทพยดา แดพระเจ้าแผ่นดินซึ่งนับ
 เป็นสัมมุติเทพยดา แด่วางความสัตย์ซึ่งได้มีความนับถือต่อเทพยดาทาง
 ล้าม คือวิสุทธิตเทพยดา อุปปาทิกเทพยดา สัมมุติเทพยดา ขอให้หลุด
 ลอยลงไปตามความประสงค์ ข้อใจความในคำประกาศม้อยเพียงเท่า
 แต่พระพุทธรูปซึ่งใช้ในการพระราชพิชได้ช้านี้ ที่ปรากฏในคำประ-
 กาศ มีชื่อแต่พระไชยพระคันธารราชภู หามพระห้ามสมุทร ไม่ แต่ได้
 ทราบจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปวเรศวริยาตกรณณ์ ว่าเมื่อเวลา
 ปีเถาะตรีศกนั้นท่านฟังทรงผนวชได้ ๓ พรรษา ทราบว่าเกิดม้อเถียงกัน
 ด้วยเรื่องพระห้ามสมุทร ซึ่งจะเชิญไปได้น้ำาว่าจะเป็นอย่างที่ยกพระ

หัตถ์เดียวถูกต้องพระหัตถ์เป็นห้ามสมุทร^๕ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตัดสินไว้ว่าถูกต้องพระหัตถ์ เป็นเหตุให้พ่อฉัน-
 นิฐานได้ว่าพระดำหรับได้นำตามคำประกาศ^๖ ซึ่งอ้างถึงว่าพระคันธาร-
 ราชฐิ์ไม่เข้าเรื่องกันกับที่จะให้น้ำน้อยนั้น ถ้าจะได้ ใช้คงจะได้ ใช้ ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ด้วยเป็นเวลาแรกที่ทรง
 ดำรงอยู่ข้างจะโปรดปรานมาก การที่เอามาใช้ในการได้นำ ก็คงจะ
 ถือว่าพระพุทธรูปมากมาย^๗ เป็นที่ทำให้ฝนตกลงมาได้ก็คงจะทำ
 ให้แห้งได้ ด้วยในเวลานั้นคำหับคำราชันใดก็สูญหาย เป็นแต่ทำไป
 ตามอัธยาศัยนึกหาเหตุผลที่จะเกณฑ์ให้พระพุทธรูปเจ้าทำพิธี มีเค้าเงื่อนอัน
 ใดก็ยกหยิบเอามา พอเป็นเหตุที่ต้งให้การพระราชพิธีเนื่องในพระพุทธรูป
 สำคัญ ซึ่งถือว่าเป็นที่ต้งแห่งความสวัสดิมงคลยิ่งใหญ่มากว่าเทพยดา ครั้น
 ตกมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะไปเห็นเค้าเรื่อง
 ที่ทรงมานะขิด พระพุทธรูปเจ้าเสด็จอยู่ในที่น้ำท่วมโดยรอบ ก็ไม่ท่วม
 ถึงพระองค์เป็นเค้ามุดตึกว่าพระคันธารราชฐิ์ จึงได้เปลี่ยนพระห้ามสมุทร
 การซึ่งใจทยเถียงกันนั้นก็จะไปด้วยไม่เคยใช้มา แต่พอรู้ได้ว่าคงใช้พระ
 ห้ามสมุทรเป็นแน่

แต่การพิธีที่ขึ้นไปทำอย่างไรต่อไป ก็ไม่ได้ดำรัสชัดเจน เป็นแต่
 ได้ทราบตามคำบอกเล่าว่ามีกระบวนแห่คล้ายเสด็จพระราชดำเนินพระกระษัตริย์
 เชิญพระพุทธรูปมากมาย^๘ เรือพระที่นั่งมานำ แล้วมีเรือศรีโสมดยา
 ดำหรับพระสงฆ์ตามมาภายหลัง เรือดำหนึ่งมีพระราชาคณะรูป ๑
 มีถ่านหนึ่งต้องข้าง กลางคองเครื่องนมัสการ แต่เวลาที่มาตามทางนั้น
 พระสงฆ์จะสวดคาถาอันใดก็ไม่ได้ความ ได้ทูลถามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ก็ไม่ทรงทราบ ด้วยเวลานั้นยังมีใครทรงเกี่ยว
ข้องในการพระราชพิธี การทวงปวงนคอกอยู่ด้วยพระเชษฐพินทงสัน จะหาเข้ามาดู
อันใดที่ควรจะใช้ ในการพระราชพิธีก็ไม่เห็นมี บางทีจะเป็นคาถาเก็บ
เด็กประสมน้อย ทำขึ้นใหม่คล้ายคาถาต่อพระไชย ซึ่งกรมสมเด็จพระ
พระปรมานุชิตทรงแจกให้สวดในรัชกาลที่ ๔ เป็นคาถาที่มีคำไชยะไชยะ
บ่อย ๆ เห็นว่าจะยกมาจากมหาไชย คาถาได้นานถ้าโดยจะมีวิเศษ ก็
คงจะเป็นของทำใหม่คล้ายเช่นนั้น

การซึ่งมีกระบวนเด็จพระราชดำเนิน อย่างพิธีได้เรือครั่งกรุงเก่า
นั้น ในปีเถาะตรีศกนั้นทราบว่าการพระราชวังบรมมหารัษฎ์พิพัฒน์ เด็ด
ขึ้นไปแทนพระองค์ มีกระบวนเรือคั้งเรือกันเรือตามเหมือนอย่างกระบวน
กระสุน ไปตั้งกระบวนมาแต่เมืองนนทบุรี ลงไปจนถึงปากน้ำเหมือนกัน
แต่เชื่อได้แน่ว่าไม่ทรงดำเนน การพระราชพิธีได้เรือฤๅไนน้ำเก็บความ
ได้เพียงเท่านั้น

ส่วนพิธีเดือนยี่มาในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งว่ายกขึ้นมาเดือนยี่
คือพิธีบุษยาศีศกอย่างหนึ่ง พิธีเดือนพระโคกนเดียงอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒
พิธีก็ไม่เท่าที่กรุงเทพฯ เเดียว พิธีบุษยาศีศกนั้นถ้าจะเทียบชื่อกับพิธี
กะตึกเกยาก็เป็นชื่อพิธีสำหรับเดือนยี่ แต่ครั้งกรุงเก่าจะยกมาทำเดือนยี่
ฤๅไม่ยกมาก็ยังว่าแนไม่ได้ ด้วยพิธีกะตึกเกยที่เป็นชื่อพิธีเดือนยี่ต้อง
ยังยกไปเดือนยี่ได้ แต่ถ้าพิธีนี้ยังคงอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว คงจะโปรดให้ไปทำเดือนยี่เป็นแน่ ได้พบในจดหมายคำให้
การขุนหลวงหาวัดว่าไว้ในเดือนยี่ เพราะฉะนั้นจึงจะต้องยกพิธีบุษยาศีศก
ไปว่าในเดือนยี่ แต่เดือนพระโคกนเดียงนั้นคงจะยกมาทำในเดือนยี่แน

การพระราชพิธีฉดี่ยนพระโคกนเอยงนั้ มีในกฎมณเฑียรบาลว่านำพระ
 โคสุภราชซึ่งแต่งตัวเขามทองประดับเนาวรัตน์ มีเครื่องประดับกับ
 คาบหุ้ยด้ายสพายใช้ใหม่ ขนย่นบนแท่นสูง ๒ คอก มีเงินทองแก้วแหวนแด
 แพรพรรณต่าง ๆ กองอยู่ใต้ท้อง ตั้งพานทองรองหน้าคนโทของ พระโค
 นั้นแปรหน้าไปทางทิศอุดร ตั้งกุนท์คือกองเพลิงพิธี ตรงหน้าพระโค
 มีบายศรีส้มโภษพระราชครูประจำที่ตมม ทำพิธีบูชากุนท์ตลอดคืนยังรุ่ง
 พระราชกุมารบ่อนหน้า ครั้นเวตารุ่งเช้ามีกระบวนแห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงถือดอกบัวทอง พระอรรคมเหษ์ทรงถือดอกบัวเงิน แห่ประทักษิณ
 พระโคสุภราชเฝ้ารอบแล้วมีส้มโภษเลี้ยงลูกขุน พระราชพิธีนี้ทำในพระ
 ราชวัง แต่เห็นจะเลิกมาแต่ย้านานทีเดียว จนในคำให้การขุนหลวง
 หาวัดักไม่มีปรากฏ พิธีฉดี่ยนพระโคนี้ เปนพิธีโบราณแต่เดิมที่ จึงไม่ต้องอยู่
 ได้ช้านาน ซึ่งเก็บมาว่านเพราะในเดือนอ้ายไม่มีพิธีอื่นใด มีแต่การ
 พระราชกุศตประจำปี

ที่ ๘ การเลี้ยงขนมเบอง

กำหนดเลี้ยงขนมเบอง^๕ ว่าเมื่อพระอาทิตย์ออกสุดทางใต้คกนิจ^๕
 เป็นวันที่หยุด^๕ จะกตบขนม^๕เห็นอยู่ในองศา ๘ องศา ๘ ในราชัน^๕จนเป็นถึง
 กำหนดเลี้ยงขนมเบอง^๕ ไม่กำหนดแน่ว่าเป็นกี่ค่ำวันใด^๕ การเลี้ยงขนม^๕
 เบอง^๕ ไม่ได้มีสวดมนต์ก่อนอย่างเช่นพระราชพิธีอื่นใด^๕ กำหนดพระ
 ดั่งมีตั้งแต่เจ้าพระ^๕ พระราชาคณะ ๘๐ รูป^๕ ฉนั้นในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย^๕
 ขนมเบอง^๕นั้นเกณฑ์พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายใน^๕ ท้าวนางเจ้าจอมมารดา
 เก่าแก่^๕แก่พนักงาน^๕ คาดประรำตงเตาตะแสงข้างห้องพระโรง^๕ การซึ่ง^๕
 กำหนดเลี้ยงขนมเบอง^๕นั้นเป็นอย่างครุศุคราวหนึ่ง^๕ แต่เฉพาะคอง^๕ทุก^๕มี^๕
 มั่นมากจึงเป็นเวดาทเลี้ยงขนมเบอง^๕ แต่การเลี้ยงขนมเบอง^๕ในแผ่นดิน^๕
 ประจุบัน^๕ ไม่ได้ได้ตั้งออกมาหลายปีแล้ว^๕ ค่อนอยู่ข้างจะเป็นการมืด ๆ

ที่ ๙ เทศนามหาชาติ

* * *

มีการพระราชกุศลในเดือนอ้าย^๕อย่างหนึ่ง^๕ ซึ่งเป็นการประจำปี^๕
 อยู่ แต่เป็นการซึ่งเดือน ๆ มา^๕ มีใช้แบบกำหนด^๕ คือเทศนามหาชาติ^๕
 เทศนาสำหรับแผ่นดิน^๕ เป็นพระราชกุศล^๕นิจ^๕สมัย^๕มีมาแต่เดิม^๕ ๓๓
 กัณฑ์^๕ ซึ่งมีกำหนดเครื่องกัณฑ์^๕ถวายปกริขารกะฐิน^๕ คือผ้าไตรแพ
 เงิน ๓๐ คำตั้ง^๕ ขนมต่าง ๆ^๕ ดังเช่นกล่าวมาในเทศนาเดือน ๑๒ นั้น

ธรรมเนียมแต่เดิมเคยเป็นเทศนามหาชาติ ๒ จบ ๒๖ กัณฑ์ อริยสัจ ๔ กัณฑ์
 เดือนสิบสอง ๓ กัณฑ์ รวมเป็นเทศนาวิเสศสำหรับแผ่นดิน ๓๓ กัณฑ์
 ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ในเดือนสิบเอ็ดเดือน ๑๔ คำ ๑๕ คำ มีมหาชาติ
 แรม คำ ๑ มีอริยสัจรวมทั้ง ๓๐ กัณฑ์ เมื่อเทศนาจบแล้วจึงเสด็จลงดวย
 พระประทับ แต่ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ถ้าได้มีพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า
 ทรงผนวชเป็นภิกษุแต่ตามเนรมา บัณฑิตมีมหาชาติ บิไดไมโครมีพระ
 องค์เจ้าแต่หม่อมเจ้าทรงผนวช ก็เปลี่ยนเทศนาปฐมมโหรีแบ่งวันละ
 ๑๐ กัณฑ์ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กตางเดือนสิบเอ็ดต้องกับการฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ซึ่ง
 ทรงทำการเดิมขึ้น ในเมื่อรัชกาลที่ ๓ แรมมีพระพุทธรูปประจำพระชนม
 พรวชานัน เคยฉลองในวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ด้วยวันเดิมพระชนม
 พรวชาในรัชกาลที่ ๓ นั้น คงตกอยู่ในเดือน ๔ ข้างแรมเดือน ๕ ข้างขึ้น
 พระพุทธรูปหล่อในเดือน ๔ ข้างขึ้นถึงเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ก็ได้ฉลองทุกปี
 ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ ๔ วันประสูติเดิมอยู่ในเดือน ๑๑ จึงได้โปรดให้
 เลื่อนการหล่อพระชนมพรรษามาหล่อในเดือน ๑๐ การฉลองพระชนม
 พรวชา จึงได้มาฉลองในเดือนสิบเอ็ดขึ้น ๑๔ คำ ๑๕ คำ ที่พระที่นั่ง
 อนันตสมาคม เทศนามหาชาติก็ต้องเลื่อนไป มีเทศนาวิเสศเปลี่ยนแทน
 วันละกัณฑ์ การเทศนามหาชาตินั้นคงไปตกอยู่ในเดือน ๑๒ ข้างขึ้นบ้าง
 ข้างแรมบ้าง ไม่กำหนดแน่ แต่มักจะโปรดให้มีแต่จบเดียว แล้วมี
 อริยสัจรวมเป็น ๑๗ กัณฑ์ ยกมหาชาติ ๑๓ กัณฑ์นั้นไปเป็นเทศน์วิเสศ
 ในกตางเดือนสิบเอ็ด ๓ กัณฑ์ ในการเฉลิมพระชนมพรรษา ๔ กัณฑ์
 ยังคงเหลือเทศน์วิเสศอยู่อีก ๖ กัณฑ์ ไว้สำหรับรายใช้ไปในการพระ

ราชกุศตต่าง ๆ ไม่ให้ต่ำกว่าจำนวนเดิม ๓๓ ถิ่นที่ ถ้าบางมีเจ้าพระ
เจ้าธนบุรีบ้าง อย่างเช่นมีข้าพเจ้าบวชก็มีมหาชาติ ๒ จบเต็ม ๓๐ ถิ่นที่
บ้าง ถ้าเป็นเช่นนั้นเทศน์วิไลศักดิ์คงเป็นอันเต็มขึ้นอีก ๗ ถิ่นที่ รวม
เป็น ๔๐ ถิ่นที่ แต่ครั้นมาถึงแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการฉลองพระ
พุทธรูปพระชนมพรรษา ไม่ตกเดือนสิบเอ็ดก็จริง แต่ต้องทำบุญวัน
ประสูติ วันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในกลางเดือน
สิบเอ็ด จึงเดือนมหาชาติมาไม่เต็มไม่ได้ ยังขาดเดือนสิบสอง เมื่อ
เดือนฉัตรมงคลมาทำในเดือนสิบสอง ก็ทำให้การในเดือนสิบสองมากจน
ไม่มีใครมีเวลาว่าง เทศน์มหาชาติจึงต้องเลื่อนต่อไปเดือนอ้าย ซึ่งเป็น
เดือน ว่าง แต่ถึง กระนั้น ก็ ถูก คราวเสด็จหัวบ้านหัวเมืองเสียไม่ได้ มีเรื่อง
แต่เจ้านายที่ทรงผนวชก็ไม่มีใครมีใครอยู่ถึงเดือนอ้าย จึงไม่ชวนจะให้มั่วด้วย
เพราะถนนเทศน์มหาชาติจึงได้มีบางไม่ได้มีบาง บางก็มี ๒ จบ บางมี
จบเดียว สุดแต่มีเวลาพอสมควรเท่าใด แต่มีจบเดียวโดยมาก

การเทศน์มหาชาติแต่ใน ๓ รัชกาลก่อนนั้น เทศน์พระที่นั่งเสวย
ฉัตร ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแห่งเดียว ยกไว้แต่มีพระบรมศพ
อยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จึงได้ยกขึ้นไปเทศน์บนพระแท่นมุก
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวนั้น เคยยกไปมีที่พระที่นั่งอนันตสมาคม แต่แรกข้างในฟัง
ไม่ได้ยิน จึงได้ย้ายเข้าไปมีที่พระที่นั่งทรงธรรมข้างใน ข้าราชการที่
เข้าไปในการเทศน์นั้น เฉพาะแต่เจ้านายเจ้าพนักงานกรมพระตำรวจแ
มหาดเล็ก บนพระที่นั่งทรงธรรมเป็นข้างในฟังทั้งนั้น ครั้นแผ่นดิน
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยกกลับมาเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยไปตามเดิม เพราะ

แต่ตั้งอยู่ทางนี้ เมื่อพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยต้องซ่อมแซมใหม่ จึงได้
ยกมาเทศน์ที่พระที่นั่งจักรวาลดิถีปราสาท

การตกแต่งเครื่องบูชาเทศน์นานนี้ แบบที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
หลังพระที่นั่งเสด็จตรัศมิ์ปลูกกิ่งไม้ มีดอกไม้ ร้อยห้อยย้อยเป็นพวงภูษ
ตามกิ่งไม้ทั่วไป บนพระแท่นถมตั้งพานพุ่มดอกไม้ พานทองต้องชน
ขนาดใหญ่ขนาดเล็กเรียงสองแถว ตระเบระถมตั้งหย้าแพรกเข้าดอกดอก
มะลิฉวงา แต่มี่พานเครื่องทองน้อยแก้วห้าสำหรับตั้งตะเกียงแก้ว แซก
ตามระหว่างเครื่องทองน้อย ตรงหน้าพระที่นั่งเสด็จตรัศมิ์ออกไป ตั้ง
หมากพนมพานทองมหากระสุนต้องพาน หมากพนมใหญ่พานแว่นฟ้าต้อง
พาน แด้วพานนี้เปลี่ยนเป็นโคมเวียน มีต้นไม้เงินทองตั้งรายสองแถว
กระถางต้นไม้ตัดตายคราม โคมพโอมแก้วรายตลอดทั้งต้องข้าง หน้า
แถวมีกรงนกศรีบุญ ซึ่งติดกับหม้อแก้วแดงปลาทองตั้งมีดช่องกลาง
ปลายแถวต้องชนเทียนคาถาพัน ตามตะเกียงกิ่งที่เส้าแขวนฉากเทศน์ทั้ง
๓๓ ถิ่นที่ หน้าทองพระโรมมีซุ้มตะเกียง ๔ ซุ้ม มีราชวัตรฉัตรขลุ่ยกัน
กด้วยคันช้อยคามธรรมนิยม เด่ากันว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นเวลาเดินเครื่องแก้ว กำลังมีราคามากนัก
ในห้องฉากซึ่งเป็นที่ประทับในพระเจดียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนี้ ตั้ง
เครื่องแก้วเป็นเครื่องนมัสการโต๊ะหมู่ แต่มี่เครื่องประดับต่าง ๆ คงาม
ยิ่งนัก เจ้านายข้าราชการฝ่ายในก็มีตระเบระเครื่องบูชาเป็นเครื่องแก้ว
เครื่องทองเครื่องถมประกวดประชันกันเป็นการสนุกินดีนานมาก แต่ใน
ชันหลังมานี้ ในพระฉากมีแต่เครื่องนมัสการแก้วโต๊ะประดับกระจกดำรับ
เดียวเท่านั้น แต่เจ้านายข้าราชการฝ่ายในยังมีเครื่องบูชา ชันแก้ว ๆ จึงใช้

พระบะอย่างเก่า ๆ ชั้นล่าง ๆ ก็เป็นโต๊ะเป็นพานย่อ ๆ ลงไป เดินแค่ดีดอก
ไม้ดอกใหญ่ ไม่แข็งแรงเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ถ้าเทศน์ที่พระที่นั่งทรง
ธรรมจัตมาหมู่ตรงหน้าธรรมาคัน มีเครื่องแก้วต่าง ๆ ฝรั่งบ้างจีนบ้างมากกว่า
ที่เทศน์ทองพระโรง แต่ยกคันไม้เงินทอง ใช้คันไม้ดีดรายออกไป
ถึงที่ตั่งเครื่องกัณฑ์ ในเทศนามหาชาติหิวง ได้มีเป็นการใหญ่ ใน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เกณฑ์พระบรมวงษา
นุวงศ์ ข้าราชการทำกระจาตใหญ่บูชากัณฑ์เทศน์นคราวหนึ่ง มาเมื่อ
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าราชการบวชเป็นเถรได้
ถวายเทศน์มกระจาตใหญ่เป็นรูปเรือดำเกา ทำที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
เป็นกัณฑ์เทศน์เฉพาะตัวคนเดียวนคราวหนึ่ง

ธรรมเนียมแต่ดั้งเดิมออกมหาชาติ กัณฑ์แรกทศพร เจ้ากรมปลัดกรม
พระตำรวจต้องนำตะเกียงที่ข่มเข้ามถวายทรงจุดข่มตะเกียง ค่อยไป
ไม่ต้องถวายอีก มหาเด็กต้องคอยเปลี่ยนเทียนเครื่องนมัสการ ในเวลา
ที่เสด็จไปทรงประเคนเครื่องกัณฑ์ให้แล้วเสร็จ ทันเสด็จกลับมาประทับ
ทุกครั้ง เวลาทรงจุดเทียนแล้วต้องรับเทียนประจำกัณฑ์ แดเทียน
คาถาพันทุกคราว ไม่มีเวลายกเว้น นอกนั้นไม่มีการอันใดซึ่งจะต้อง
ขาดเหลือ

เดือนยี่

การพระราชพิธีในเดือนยี่ คงนับพระราชพิธีบุษยาศึกะมาไว้ เพราะเหตุผดอันได้กล่าวไว้แล้วในเดือนอ้าย ในคำให้การขุนหลวงหาวัด ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้นประทับบนกองดอกไม้งดงามแล้ว จำเริญพระนขา พราหมณ์ทั้ง ๘ คนถวายพร แต่ในคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระบวรราชปักษ์ทรงเล่าให้ฟังนั้น ว่าทำเป็นมณฑปดอกไม้งดงาม พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องทอดอย่างธรรมมุทธาศึกะ ประทับในมณฑปดอกไม้งดงามแล้วธรรมมุทธาศึกะ เมื่อตอบกับกฎมณเฑียรบาลในการพระราชพิธีบุษยาศึกะนี้ ก็ไม่ได้กล่าวพิศดารในที่แห่งใด แต่ไปสมกับกับคำที่กล่าวว่าธรรมมุทธาศึกะอยู่แห่งหนึ่ง ในจำนวนพระราชพิธีมีตำนาน ๑๗ อย่าง มีข้อบุษยาศึกะในจำนวนนั้นด้วย จะหาข้อความให้ละเอียดขึ้นไปกว่านี้ไม่ได้ ด้วยเป็นพระราชพิธีโศกมยานอย่างเชื่อง เหมือนพิธีเจียนพระโคกินเลี้ยงจึงได้รู้เร็ว

ที่ ๑๐ การพระราชพิธีตรียัมปวาย ตรียปวาย

* * *

การพระราชพิธีตรียัมปวายซึ่งเปลี่ยนมาแต่เดือนอ้าย การพิธีซึ่งกำหนดทำในเดือนอ้าย คงจะเป็นเหตุด้วยนับเปลี่ยนปีเอาต้นฤดูหนาวเป็นปีใหม่ของพราหมณ์ตามเช่นแต่ก่อนเราเคยใช้มา แต่การที่เดือนเป็นเดือน

ห่านจะไว^๕ใจ^๕แจ่ม^๕ต่อเมื่อว่าถึงถึง^๕งกร^๕นค^๕ การ^๕ท^๕เ^๕อ^๕น^๕มา^๕เป^๕น^๕เ^๕อ^๕น^๕ย^๕น^๕ก^๕ไ^๕
ก^๕ด^๕ว^๕ด^๕ว^๕ใน^๕ค^๕ำ^๕นำ^๕ บ^๕ด^๕น^๕จะ^๕ช^๕อ^๕ก^๕ด^๕ว^๕ด^๕ค^๕ด^๕ว^๕ม^๕แ^๕ด^๕เ^๕ย^๕ง^๕ด^๕ร^๕ย^๕ม^๕พ^๕ว^๕ย^๕ด^๕ร^๕บ^๕ว^๕ย^๕น^๕
เป^๕น^๕พ^๕ร^๕ห^๕ม^๕ณ^๕ป^๕ี^๕ห^๕ม^๕ของ^๕พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕ ค^๕ร^๕ง^๕ก^๕น^๕ก^๕บ^๕พ^๕ร^๕ิ^๕ห^๕ม^๕ะ^๕ห^๕ร^๕ำ^๕ของ^๕พ^๕ว^๕ก^๕แ^๕ก^๕จ^๕ำ^๕เซ^๕น^๕
น^๕บ^๕เป^๕น^๕ท^๕ำ^๕บ^๕ุ^๕ญ^๕ด^๕ร^๕ุ^๕ค^๕เป^๕ด^๕ย^๕น^๕ป^๕ี^๕ห^๕ม^๕ จ^๕ึง^๕เป^๕น^๕พ^๕ร^๕ิ^๕ห^๕ม^๕ของ^๕พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕

พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕พ^๕ว^๕ก^๕ซ^๕ึง^๕ด^๕ง^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ใน^๕ก^๕ร^๕ุง^๕ท^๕ะ^๕พ^๕ ๑ บ^๕ด^๕น^๕ ก^๕เ^๕ป^๕เ^๕น^๕เ^๕ท^๕เ^๕อ^๕ก^๕เ^๕า^๕ซ^๕ของ^๕
พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕ซ^๕ึง^๕มา^๕แ^๕ด^๕ป^๕ร^๕ะ^๕เท^๕ศ^๕อ^๕น^๕เ^๕ด^๕ย^๕ แ^๕ด^๕ใน^๕ช^๕น^๕ด^๕ะ^๕แ^๕ด^๕ก^๕อ^๕น^๕เม^๕ือ^๕น^๕ค^๕ร^๕ศ^๕ี^๕ร^๕ร^๕ม^๕
ร^๕า^๕ซ^๕ึง^๕เป^๕น^๕เม^๕ือ^๕ง^๕ห^๕ย^๕ซ^๕้าง^๕ฝ^๕ำ^๕ย^๕ไ^๕ ร^๕ี^๕อ^๕ด^๕ก^๕ว^๕ำ^๕ไป^๕มา^๕ค^๕ำ^๕ซ^๕ำ^๕ย^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ท^๕ง^๕ด^๕อ^๕ง^๕ฝ^๕ัง^๕ห^๕ะ^๕เ^๕
ค^๕ือ^๕ซ^๕้าง^๕ฝ^๕ัง^๕น^๕เ^๕า^๕ถึง^๕เม^๕ือ^๕น^๕ค^๕ร^๕ศ^๕ี^๕ร^๕ร^๕ม^๕ร^๕า^๕ซ^๕้าง^๕ฝ^๕ัง^๕ด^๕ว^๕น^๕ด^๕ก^๕เ^๕ว^๕ำ^๕ท^๕าง^๕เม^๕ือ^๕ง^๕ด^๕ร^๕ัง^๕
พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕จ^๕ึง^๕ไ^๕ด^๕เ^๕า^๕มา^๕ที่^๕เม^๕ือ^๕ง^๕น^๕ค^๕ร^๕ศ^๕ี^๕ร^๕ร^๕ม^๕ร^๕า^๕ซ^๕ำ^๕ก^๕ ๑ แ^๕ด^๕จ^๕ง^๕ซ^๕น^๕มา^๕ถึง^๕ก^๕ร^๕ุง^๕
ท^๕ะ^๕พ^๕ ๑ เป^๕น^๕การ^๕ด^๕ค^๕ว^๕ด^๕ก^๕ว^๕ำ^๕ที่^๕จะ^๕เ^๕ด^๕เ^๕น^๕ฝ^๕ำ^๕น^๕เ^๕า^๕ด^๕น^๕พ^๕ม^๕ำ^๕ร^๕ำ^๕ม^๕ณ^๕ ๑ ซ^๕ึง^๕เป^๕น^๕บ^๕ั^๕จ^๕ำ^๕
ม^๕ิ^๕ต^๕ร^๕ของ^๕ก^๕ร^๕ุง^๕ท^๕ะ^๕พ^๕ ๑ ค^๕ง^๕ด^๕ก^๕ด^๕ท^๕าง^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ซ^๕้าง^๕ฝ^๕ำ^๕ย^๕เ^๕น^๕อ^๕ เ^๕า^๕ระ^๕ด^๕น^๕น^๕เ^๕า^๕พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕
ใน^๕เม^๕ือ^๕ง^๕น^๕ค^๕ร^๕ศ^๕ี^๕ร^๕ร^๕ม^๕ร^๕า^๕ซ^๕ำ^๕ก^๕ม^๕ั^๕ด^๕น^๕ส^๕ุด^๕จ^๕น^๕ถึง^๕บ^๕ด^๕น^๕ ม^๕เ^๕ว^๕ด^๕ส^๕ำ^๕น^๕ ม^๕เ^๕า^๕ซ^๕ึง^๕ซ^๕ำ^๕
ซ^๕ึง^๕พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕ย^๕ง^๕ค^๕ง^๕ท^๕ำ^๕พ^๕ร^๕ิ^๕ แ^๕ด^๕เป^๕น^๕อ^๕ย^๕่าง^๕ย^๕่อ^๕ ๑ ค^๕ำ^๕ม^๕ม^๕ำ^๕ค^๕ำ^๕เ^๕ก^๕ิ^๕ด^๕ เ^๕า^๕น^๕พ^๕ร^๕ิ^๕
ด^๕ร^๕ย^๕ม^๕พ^๕ว^๕ย^๕เ^๕า^๕แ^๕ด^๕ก^๕ระ^๕ด^๕ำ^๕น^๕ซ^๕ึง^๕แ^๕ว^๕น^๕เป^๕น^๕ด^๕ัง^๕เ^๕ป^๕เ^๕น^๕ด^๕ัน^๕ ที่^๕เ^๕ำ^๕มา^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ใน^๕ก^๕ร^๕ุง^๕
ท^๕ะ^๕พ^๕ ๑ ใน^๕ซ^๕น^๕ห^๕ด^๕ง^๕ ๑ น^๕ั^๕ก^๕ม^๕ไ^๕ด^๕ย^๕ม^๕ำ^๕ก^๕ ๑ จ^๕น^๕พ^๕ด^๕ด^๕ำ^๕เ^๕น^๕ย^๕ง^๕เป^๕น^๕ซ^๕ำ^๕ว^๕น^๕อ^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ก^๕ม^๕
เ^๕า^๕น^๕พ^๕ระ^๕ค^๕ร^๕ุ^๕ษ^๕เ^๕า^๕จ^๕ำ^๕ร^๕ิ^๕ย^๕บ^๕ด^๕ำ^๕ห^๕ด^๕ว^๕ง^๕ด^๕ุ^๕ร^๕ิ^๕ย^๕ำ^๕เ^๕ว^๕เ^๕ด^๕ย^๕ว^๕น^๕เป^๕น^๕ด^๕ัน^๕ ๑ ถ^๕ท^๕ิ^๕เว^๕ท^๕ม^๕น^๕ด^๕
อ^๕น^๕ไ^๕ด^๕ก^๕เ^๕ม^๕ไ^๕ค^๕อ^๕ร^๕ิ^๕ด^๕เ^๕ป^๕ด^๕ก^๕ก^๕น^๕ เป^๕น^๕แ^๕ด^๕เ^๕เ^๕อ^๕น^๕ ๑ ด^๕ง^๕ไป^๕เ^๕ม^๕ือ^๕น^๕พ^๕ระ^๕ด^๕ัง^๕ซ^๕ำ^๕ใน^๕ก^๕ร^๕ุง^๕
ท^๕ะ^๕พ^๕ ๑ แ^๕ด^๕ห^๕ว^๕เม^๕ือ^๕ง^๕ ๑ ร^๕อ^๕ย^๕ห^๕ว^๕เม^๕ือ^๕ง^๕ซ^๕้าง^๕ไ^๕ด^๕ค^๕ง^๕แ^๕ด^๕เม^๕ือ^๕ง^๕น^๕ค^๕ร^๕ศ^๕ี^๕ร^๕ร^๕ม^๕ร^๕า^๕ซ^๕ำ^๕ก^๕ม^๕า^๕
จ^๕ะ^๕เป^๕น^๕เม^๕ือ^๕ง^๕ท^๕ม^๕พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕ไ^๕ด^๕ย^๕ม^๕ำ^๕ก^๕ ๑ จ^๕น^๕เม^๕ือ^๕ง^๕เ^๕เ^๕ว^๕ร^๕บ^๕ุ^๕ร^๕ัก^๕ย^๕ม^๕ม^๕ำ^๕น^๕พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕
ด^๕ง^๕ด^๕ิ^๕บ^๕ค^๕ระ^๕ก^๕ด^๕ก^๕น^๕มา^๕ซ^๕ำ^๕น^๕า^๕น^๕จ^๕น^๕ถึง^๕เ^๕ว^๕น^๕

๑ ถ^๕ท^๕ิ^๕ของ^๕พ^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ณ^๕ท^๕น^๕บ^๕ั^๕อ^๕พ^๕ระ^๕เป^๕น^๕เจ^๕ำ^๕ด^๕ำ^๕ง^๕ ๑ บ^๕ำ^๕ง^๕พ^๕ว^๕ก^๕น^๕บ^๕ั^๕อ^๕พ^๕ระ^๕
๑ อ^๕ิ^๕ศ^๕ว^๕ร^๕ม^๕ำ^๕ก^๕ก^๕ว^๕ำ^๕พ^๕ระ^๕น^๕ำ^๕ร^๕ำ^๕ย^๕ ๑ บ^๕ำ^๕ง^๕พ^๕ว^๕ก^๕น^๕บ^๕ั^๕อ^๕พ^๕ระ^๕น^๕ำ^๕ร^๕ำ^๕ย^๕น^๕ม^๕ำ^๕ก^๕ก^๕ว^๕ำ^๕พ^๕ระ^๕อ^๕ิ^๕ศ^๕ว^๕

บางพวกนับถือพรหม บางพวกไม่มีใครพูดถึงพรหม บัดนี้จะว่าแต่เฉพาะ
 พวกพราหมณ์ซึ่งเรียกว่าไทรดาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ทำพระราชพิธีครีมีพวย
 ครีมีพวยอันเป็นต้นเรื่องที่จะกล่าวแต่พวกเดียว พราหมณ์ไทรดาจารย์
 พวกนี้เป็นพราหมณ์ที่ดำรับใช้การพระราชพิธีในกรุงสยามทั่วไป ตั้งแต่
 การบรมราชาภิเษกเป็นต้น เว้นไว้แต่ที่เกี่ยวของด้วยข้างจึงเป็นพนักงาน
 พราหมณ์พฤติบาศ พราหมณ์ไทรดาจารย์พวกนี้นับถือพระอิศวรว่าเป็น
 ใหญ่กว่าพระนารายณ์ นับถือพระอิศวรคล้ายพระยะโฮวาฤาพระอำหัด
 ที่ฝรั่งแถบเขานับถือกัน พระนารายณ์นั้นเป็นพนักงานสำหรับแต่ที่จะอวดรา
 ตงมาเกิดในมนุษย์โลกย์ ฤาอวดราไปในเทวโลกย์เอง คล้ายกันกับ
 พระเยซูฤาพระมหัศจรรย์ แปลกกันกับพระเยซูแต่ที่อวดราไปแล้วยอมทำร้าย
 แก่ผู้กระทำผิด คล้ายมหัศจรรย์ซึ่งห้ามมนุษย์ทั้งปวงถือศาสนาตามตักขิ
 ของคน ควรจะเห็นได้ว่าศาสนาทั้งสามนี้มีรากง่าวเค้ามูลอันเดียวกัน แต่
 ศาสนาของพราหมณ์เป็นศาสนาเก่ากว่าต้องศาสนา ขรอยคนทั้งปวงจะ
 ถือศาสนาที่มีผู้สร้างโลกย์เช่นนี้ทวักกันอยู่แต่ก่อนแล้ว เพราะความคิดเห็น
 ว่าสิ่งใดจะเป็นขึ้นเองไม่ได้ยอมมีผู้สร้าง การที่มนุษย์ทั้งปวงจะได้รับความ
 ชอบความผิตต้องมีผู้ตั้งโทษและบุญให้บำเหน็จ เมื่อเห็นพร้อมใจกันอยู่อย่าง
 นี้จึงเรียกผู้มานาจนันว่า คิวะ ฤายะโฮวะ ฤาอำหัด ตามตำแหน่งภาษา
 ก็เพราะศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเก่า ได้กล่าวถึงพระนารายณ์อันรับใช้
 พระอิศวรลงมาปราบปรามผู้ซึ่งจะทำอันตรายแก่โลกย์เนื่อง ๆ เมื่อมีผู้คิด
 เห็นเห็นว่าความประพฤติของมนุษย์ทั้งปวงในเวลานั้นไม่ถูกต้อง ก็เข้าใจว่า
 ตัวเป็นพระนารายณ์ผู้รับใช้ของพระอิศวรลงมาตั้งสอน ฤาปราบปรามมนุษย์
 แต่กระบวนที่จะมาทำนั้นก็ตามแต่อัทธิยาไศรย แต่ความดำมารถของผู้ที่

เชื้อตัวว่าอดคารมา ฤๅแกตั้งอ้างว่าตัวอดคารมาด้วยความมุ่งหมายต่อ
 ประโยชน์ซึ่งจะได้ ในที่สุดอันตนเห็นว่าเป็นการดีการชอบน ^๕ พระเยซู
 ความเยอหยิ่งยกตนว่าเป็นลูกพระยะโฮวา คือพระอิสวร แต่ไม่มีกำลัง
 ดำรงที่จะปราบปรามมนุษย์ด้วยคำตรารู ^๖ ที่ใช้แต่ถ้อยคำตั้งสอนจน
 ถึงอันตรายมาถึงตัวก็ต้องรับอันตรายครั้งไม่กังเขน พวกศิษย์หาที่ถือว่า
 เป็นการรับบาปแทนมนุษย์ ตามอากรกิริยาซึ่งพระเยซูได้ประพฤติเป็นคน
 ใจอารีมาแต่เดิม ตามความนับถือที่จะคิดเห็นไป ฝ่ายมหัศจรรย์เกิดภายหลัง
 พระเยซู เพราะไม่สู้ชอบใจในคำตั้งสอนของพระเยซู จนคิดจะเปลี่ยน
 แปลงอยู่แล้ว ^๗ จึงสามารถที่จะเห็นได้ว่า ซึ่งพระเยซูอ้างว่าเป็นลูกพระ
 ยะโฮวานนเป็นการเยอหยิ่งเกินไปแต่ไม่สู้ว่าเชื่อ ^๘ ทงการที่จะมองกันรักษา
 ชีวิตตามทางพระเยซูประพฤติมานั้นก็ไม่เป็นการป้องกันได้ ^๙ จึงได้คิดช่อง
 ดุ้มกำลังคำตรารูปราบปรามด้วยอำนาจ แล้วจึงตั้งสอนภายหลัง อ้าง
 ตัวว่าเป็นแต่ผู้รับใช้ของพระอ้าห์ตา ^{๑๐} ให้อำนาจแก่ความคิดลงมาถึงสอน
 มนุษย์ทั้งปวง ^{๑๑} การซึ่งมนุษย์ทั้งปวงเชื่อถือ ^{๑๒} ซึ่งอ้างว่ารับใช้พระอิสวร
 ฤๅพระยะโฮวาพระอ้าห์ตาลงมาเช่นนั้น ^{๑๓} ก็ด้วยอาศัยในคำภักของ
 พรหมณ์ได้กล่าวไว้ว่า พระนารายณ์ได้รับใช้พระอิสวรลงมาเป็นคราว ๆ
^{๑๔} นั้นเอง จนถึงปัจจุบันเดิวนั้นยังไม่สิ้นความคิดเห็นอย่างนี้ ยังมีมะหะดี
 อดคารมาตามคำทำนายของมหัศจรรย์ ^{๑๕} มุ่งหมายจะประกาศแก่มนุษย์ทั้ง
 ปวงว่าเป็นอดคารมาอย่างเก่า แต่เป็นเวตาเคราะห์ร้ายถูกรวดที่มนุษย์
^{๑๖} ทั้งปวงเจริญขึ้นด้วยความรู้ ^{๑๗} ไม่ใคร่มีผู้ใดเชื่อถือ ^{๑๘} จนเราอาจทำนายได้
 เป็นแน่ว่า ^{๑๙} ดับไปภายหน้าพระอิสวรคงจะไม่อาจใช้ใครลงมาได้อีก ^{๒๐} ถึง
 ลงมาคงจะไม่มีผู้ใดเชื่อถือ

แต่ถึงว่าตำแหน่งทางสามเป็นตำแหน่งเดียวกันก็ดี ข้อความที่ตงกันอยู่
ก็แค่เหตุผลที่เป็นรากง่าว แต่วิธีที่จะบูชาเส้นสรวงแต่อาการความประพฤติ
ของพระเป็นเจ้านั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงยกเยื้องกันไปตามความประพฤติที่
จะเข้าใจง่ายในประเทศนั้น แต่ตามจำนวนคนในประเทศนั้น ๆ ตกแต่ง
เรียบเรียงขึ้น กับนาคคัมภีร์สร้างโดยยंत्रปวงย่อมกล่าวถึงกิจการซึ่งพระ
เป็นเจ้าได้ทำนั้นแปลกประหลาดต่าง ๆ ตามแต่จะว่าไป ที่ไม่น่าทำไปทำ
ก็มี ที่ควรจะได้เร็วไปทำช้า การที่เห็นว่าน่าจะต้องทำช้าไปทำได้เร็ว ๆ
การที่ไม่พอที่จะวุ่นวายก็วุ่นวายไปได้ต่าง ๆ การที่ไม่พอที่จะเพิกเฉยก็
เพิกเฉย จะยกหยิบเรื่องมาอ้างก็จะชักให้ยืดยาวหนักไป จะขอย่นย่อ
ข้อความตงตามความประสงค์ในเหตุที่จะกล่าวบัดนี้ว่า บันดาหนังสือเรื่อง
ใด ๆ ซึ่งเป็นของแต่งไว้แต่โบราณ ผู้แต่งย่อมมีความรู้แต่ชาน้อย ด้วย
ยังไม่มีเวลาที่ได้ทดลองสืบสวนเทียบเคียงการเท็จจริงให้ตลอดไป มุ่ง
หมายแต่ความด้อยอย่างหนึ่ง แล้วก็แต่งหนังสือเรื่องราวตามชอบใจของตน
ซึ่งคิดเห็นว่าจะเป็นเหตุชักต่อใจคนให้นับถือมากขึ้น แล้วจะได้เชือฟังคำ
สั่งสอนในทางที่ดีซึ่งเป็นที่ยอมรับ มีใช้จะกล่าวมุสาโดยไม่มีประโยชน์
จึงเห็นว่าเป็นการมีโทษอันใด เมื่อคิดเห็นเช่นนั้นแล้วจะเรียบเรียงหนังสือ
ตงว่ากระไรก็เรียงไปตามชอบใจ ไม่คิดเห็นว่าการภายหลังจะมีวิชาความ
รู้มากขึ้นจะคัดค้านถ้อยคำของตน ถ้าแม้แต่เพียงนึกสงสัยประการใดไม่
ความคิดของคนแต่ก่อนเช่นนั้นก็ใช้ว่าเป็นการผิดไปทีเดียว ด้วยเหตุว่า
มนุษย์ทั้งปวงในเวลาหนึ่ง ก็ย่อมมีความรู้ความเห็นน้อยกว่าผู้ที่แต่งหนังสือ
นั้น ต้องเชื่อถือหนังสือนั้นว่าเป็นความจริงความดีสืบตงหลานค่อ ๆ มา
ถึงว่าถูกหลานค่อตงมาภายหลังจะนึกสงสัยได้ยั้งต้นแท้บ้าง ก็เป็นความผิด

ใหญ่ที่จะหมิ่นประมาทต่อความประพฤติของพระпенเจ้า แต่ผู้ซึ่งจะไม่คิด
 เลยเพราะเคยนับถือแต่เพียงแต่เกิดมานั้นมีโดยมาก น้อยก็คงต้องสู้มากไม่
 ได้อยู่เป็นธรรมดา เพราะฉนั้นกัมภีร์ตำนานพราหมณ์ฤๅพระยะโฮวาพระ
 อ้าห์ดำ จึงได้มีเรื่องราวแต่โดยคำที่ไม่น่าเชื่อถือในหนังสือทุก ๆ ฉบับ คำซึ่ง
 ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปภายหน้านั้น บางทีจะดูเหมือนข้อ ๆ พระпенเจ้าไป
 บ้าง จึงขอแสดงความประสงค์ไว้เสียแต่เบื้องต้นว่า ข้าพเจ้าไม่ได้คิด
 จะยกข้อทู่หมิ่นว่าพระпенเจ้ามีฤๅไม่ในเรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้ เปนอัน
 ยกเว้นเสียไม่กล่าวถึงในข้อนี้ที่เดียว เพราะใช้การที่จะกล่าวถึงและ
 ทู่หมิ่นกันในเวลานี้ ถ้าจะเป็นคำหมิ่นประมาทบ้างก็ไม่ได้ คิดหมิ่นประมาท
 พระпенเจ้าอันจะมีอยู่จริงฤๅไม่จริงนั้น เปนแต่เห็นประหลาดในถ้อยคำ
 ของผู้ที่แต่งเรื่องราวอันไม่ยุติด้วยเหตุด้วยผล เพราะเปนการดั่งเวลาที่
 ควรจะใช้ จึงเปนการขบขันไปบ้างเท่านั้น เมื่อท่านทั้งปวงได้จำถ้อยคำ
 ที่กล่าวนี้ไว้แล้วจงอ่านเรื่องราวก่อนไปเถิด เมื่อจะว่าด้วยความประพฤติ
 ของพระпенเจ้าทั้งปวง ซึ่งผู้อยู่ในประเทศใดต่างกัมภีร์ พระпенเจ้าก็
 ประพฤติพระองค์เป็นคนซาดินนี้ ดังเช่นกล่าวมาแล้วนั้น พระอิสวรของ
 พราหมณ์ที่อยู่ในกรุงสยามนี้ประพฤติพระองค์เป็นอย่างชาวอินเดีย คือไม่
 เสวียนเนื้อสัตว์ โปรดเข้าเฝ้าเข้าตอกกถด้วยอ้อยมะพร้าวเมื่อกษัตริย์มณเ
 ตามที่พวกรพราหมณ์ในประเทศอินเดียกินเป็นอาหารอยู่ แต่ถือกันว่าพระ
 อิสวรนั้นเปนพระคุณ คือเป็นผู้ที่จะส่งเคราะห์เทพตามมนุษย์กษัตริย์มารทั่วไ
 ไปไม่ที่จะลงโทษแก่ผู้ใด โดยจะต้องทำบ้างก็เป็นการจำเป็นโดยเสียไม่ได้
 หดง ๆ ถม ๆ เช่นครั้งปราบดาภิเษกเป็นต้น เมื่อแสดงครั้งไปไม่สำเร็จแล้ว
 ก็ไม่คงความเพียรที่จะทำต่อไป มอบธุระให้พระนารายณ์เสียที่เดียว โดย

ว่ามักจะทรงกริ้วโกรธสนมกานต์ที่มีความผิดเล็กน้อยใน การ ปฏิบัติ วัตรภา
มัจจุตตะเกียงเป็นต้น จะสาปสรรค์ให้ดังมาทนทุกข์ทรมานโดยก่าดังกริ้ว
ครั้งหนึ่ง ก็ยังทรงพระเมตตาให้มกำหนดพันโทษ แต่ให้เป็นประโยชน์
แก่การเรื่องอื่น มีให้เป็นเมียหมานเป็นนางวัด แดบออกหนทางพระราม
เป็นต้น เพราะพระอิศวรเต็มไปด้วยความกรุณาไม่เดือดกว่าคนที่ถูกคนชั่ว
เพราะใครไปตังพิธีต้องจะชอนันใดก็ได้สัมปราภนา จะไปตังไปชั่วตาม
แต่ด้วยได้ไป เพราะพระไทยคัมพณันใหม่อยู่เป็นนิจดังนี้ จึงได้มีพระ
นามปรากฏว่าพระคุณ

ส่วนพระนารายณ์มีพระอาการตามที่กล่าวไว้ เมื่ออยู่ปรกติเสมอ
ย่อมบรรทมอยู่ในกตางตเด้านมเป็นนิจ ต่อเมื่อเวลาใดมีการอันใดซึ่ง
พระอิศวรจะต้องการ รับสั่งใช้ให้ไปปราบปรามผู้ซึ่งประทุรร้ายแก่โลกย์
ทั้งปวงจึงได้ปลุกขึ้น เพราะฉะนั้นพระนารายณ์จึงเป็นแต่ผู้ทำลาย ที่สุด
โดยปลุกขึ้นเพื่อการมกคเช่น โสกันต์พระขันธกุมาร ก็ทรงขัดเคืองบริภาษ
จนพระเคียรพระขันธกุมารหายไป พระอิศวรต้องซ่อมแซมแก้ไขด้วยคี่สะ
ข้าง เพราะเหตุฉะนั้นจึงมีคำกล่าวไว้ว่าพระนารายณ์ยอมไม่ประสิทธิ์พรอวย
สัตว์ดีคิมกคแต่ดักครั้งหนึ่งเคย ที่สุดจนเครื่องบูชาในเวดาพระราชพิธีศร-
ปวาก็ห้ามมิให้นำมาถวายด้วยกตวิคัม จะแจกให้แก่ผู้ คัมพณันไม่ได้
ต้องแจกให้แก่ยาจกฉนิพก แต่ถ้อยกันว่าถ้าว้นแรม ๕ คำซึ่งเป็นวันตั้งพระ
นารายณ์นั้นต้องวันพิคัม มักจะเกิดเหตุคัวพันแทงกันชุกชุม (เพราะเดือนมีด
คนไม่ใคร่ไปชุก) พราหมณ์ทั้งปวงต้องระวังกันเป็นกวดขัน เพราะพระ
นารายณ์เป็นพนักงานแต่ต่างผลาญเช่นนี้ จึงได้มีนามปรากฏว่าพระเดช
เป็นคู่กันกับพระคุณ

ส่วนพระมหาวิฆเนศวรนั้น คือพระขันธกุมารซึ่งพระเคียรเป็นช้าง
 เป็นโอรสพระอิศวรเป็นครุฑช้าง พราหมณ์ย่อมนับถือโดยฤทธิ์เดชของ
 พระองค์เองบ้าง โดยจะให้ลูกพระไทยพระอิศวรเป็นการตีทัพบ้าง จึง
 เป็นพระเป็นเจ้าขององค์หนึ่ง

เทวสถานซึ่งเป็นของสำหรับพระนครจึงทำเป็นสามสถาน สถานหนึ่ง
 พระอิศวร สถานกลางพระมหาวิฆเนศวร อีกสถานหนึ่งพระนารายณ์
 การพระราชพิธีตรียัมพวายแต่ตรีปวายนี้ ทำที่เทวสถานทั้งสามนั้น

ความมุ่งหมายของการพิธีตรียัมพวายที่ทาน ว่าพระอิศวรเป็นเจ้าของ
 เสด็จลงมาเยี่ยมโลก yearly ครึ่งหนึ่งกำหนด ๓๐ วัน วันเดือนอ้าย
 ขึ้น ๗ ค่ำเป็นวันเสด็จลงมา แรมค่ำ ๑ เป็นวันเสด็จกลับ ต่อมาในวัน
 ค่ำ ๓ พระนารายณ์เสด็จลงมา แรม ๕ ค่ำเสด็จกลับ การที่เดือนมา
 เดือนไหนกำหนดซึ่งเสด็จลงมาแต่ก่อนก็จะไม่เป็นการยากอันใด ด้วย
 พราหมณ์ย่อมถือตัวว่าเป็นผู้ถือประจักษ์วรรคคล้ายกันกับโป เมื่อไม่
 อ่านเวทเปิดประตูถวายก็เสด็จไม่ได้โดยเอง การซึ่งรับรองพระอิศวรนั้น
 ก็จัดการรับรองให้เป็นการสนุกสนานครึกครื้นตามเรื่องราวที่กล่าวไว้ คือมี
 เทพดาทั้งหลายมาเฝ้าประชุมพร้อมกัน เป็นคันทาพระอาทิตย์พระจันทร์
 พระธรณิพระคงคา ซึ่งพราหมณ์ทำเป็นแผ่นกระดานมาฝังไว้ตามมรร
 โถกบาตทั้งสี่มาเด่นเชือกคดได้ซึ่งชำถวาย พระยานาคฤเทพดาว่ากัน
 เป็นสองอย่างอยู่ ก็มารำเสนงพ่นน้ำฤๅสาदनน้ำถวายบันดาในการพระราช
 พิธีตรียัมพวาย ส่วนพระอิศวรนั้นเป็นการครึกครื้นมีผู้คนไปรับแจกเข้า
 คอกเข้าเฝ้าที่เหลื่อจากสรวงถึงเวลายะลัดวิสดิมงคล แต่ส่วนการพระราช
 พิธีตรีปวายของพระนารายณ์นั้นทำเป็นการเงียบ ด้วยพระองค์ไม่โปรดใน

การโซไซเอต์ มีพื้นเป็นโบราณอยู่ตามที่ได้อ่านมาแต่ก่อน ความมุ่ง
หมายของการพระราชพิธีมีความนิยมดังกล่าวมานี้

มีความพิศดารในกฎมณเฑียรบาลแต่เฉพาะว่าด้วยเรื่องตำนาน คือ
สร้างมูรธาภิเศกอย่างเดียว ตั้งท้ายไปว่าด้วยเรื่องถวายอุตุบ ก็เป็น
บรรยายแต่ข้อพนักงานผู้รับ หาได้ความชัดเจนอย่างไรไม่ว่าข้อซึ่งว่า
พิธีกรรมถวายมูรธาภิเศกด้วยนเป็นการเลื่อนลอย ไม่ได้ยืนยันให้ทอน
ถึงในพระราชพิธีทนมว่าตำนาน ๓๗ อย่างก็ไม่พบพิธีกรรมถวาย แต่ถ้าจะ
คิดดูตามเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือโดยตำรามาก อย่างเช่นพระ
นารายณ์มหาราช ที่จะไปด้วยทรงรับนัยในพระนามว่าเป็นพระเป็นเจ้า
จนคนเห็นปรากฏว่าเป็นลัทธิ ถูกไปด้วยทรงเล่นวิชาช่างม้าอยู่คงกระพัน
ชาติที่เพ็ดเพ็ดไปอย่างใด จนมีจดหมายแห่งหนึ่งได้อ่านว่าโดยคำชัด
เจนว่า สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าทรงนับถือโดยตำรามากกว่าพุทธศาสนา
ดังนี้ เมื่อจะเทียบดูเหตุผลซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระราชพงษาวดารที่คนเป็น
อันมากได้อ่านก็จะพอเห็นได้ว่า คำที่กล่าวด้วยเรื่องทรงนับถือโดยตำรา
นั้นจะไม่เป็นคำที่กล่าวโดยไม่มีมูลทีเดียวนัก คือได้ทรงสร้างเทวรูปหุ้ม
ด้วยทองคำทรงเครื่องลงยาราชาวงศ์ประดับหัวแหวน ดำหรับตั้งในการพระ
ราชพิธีเป็นหลายองค์ แต่ในการพิธีกรรมถวายก็เป็นอันปรากฏชัดว่าได้
เสด็จไปส่งพระเป็นเจ้าถึงเทวสถานทุกปีมิได้ขาด จนถึงเวลาที่เมื่อ
เข้าใจว่าพระไตรภูวนาทศกัณฐ์ คิดจะประทุษร้ายในวันซึ่งเสด็จส่ง
พระเป็นเจ้าแน่ชัดแล้วก็ยังรับสั่งว่าจะทำอย่างไรก็ตามเถิด แต่จะไปส่ง
พระเป็นเจ้าให้ถึงเทวสถานจงได้ มีพยานเจือคำที่เขากล่าวไว้ดังนี้พอ
สนับสนุนได้ว่าพระนารายณ์เป็นเจ้าทรงนับถือโดยตำรา (ถึงไม่ยิ่งกว่า

ให้ต้องกันกับการพิชิต เวลาคงต่างกันในวันขึ้น ๗ ค่ำ ขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๙ ค่ำ
แบ่งสวดมนต์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามวันละ ๕ รูป พระ
ราชาคณะรูป ๓ พิชัยธรรม ๔ รูปทุกคน ในชั้นแรกเสด็จพระราชดำเนิน
ออกทุกคน แต่ภายหลังมาก็จัด ๆ ไป การที่เสด็จออกนอกนุเป็นแทน
เสด็จเทวสถานซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในกรุงเก่าเสด็จทุกปี ที่หน้าพระพุทธร
ปฐมมากรแก้วมรกต มีพานเข้าคอกมพระวักกด้วยอ้อยคังบูชาเหมือนอย่าง
เช่นพราหมณ์ตั้งที่หน้าเทวรูปในเทวสถาน ทรงจุดเครื่องนมัสการถวาย
บังคมจิตอาณคัมบูชา แดงพระราชดำริห์ในเบื้องคั่นที่ทรงเห็นว่าการพระ
ราชพิชิตควรจะเนื่องด้วยพระพุทธรศาสดา แล้วจึงได้ว่าสรวลเสริญพระพุทธร
คุณถวายเข้าเฝ้าเข้าคอกผลไม้ต่าง ๆ เป็น ๓ ครั้ง มีข้อความต่าง ๆ กัน
ถ้ายอย่างพราหมณ์ยกอุบลถวายพระเป็นเจ้า เมื่อจบคัมบูชาถวายเข้า
คอกนั้นแล้วจึงได้สวดมนต์ต่อไปทั้งสามวัน ครั้นวันแรม ๕ ค่ำเริ่มพระ
ราชพิชิตปราบดาภิเษกพระสังฆปริณายกพระราชนัดดา พระราชาคณะไทย ๓
รามัญ ๓ พระครูปริตไทย ๔ รามัญ ๔ ถวายเครื่องไทยทานเหมือนอย่าง
พระราชพิชิตรัยมพวาย เวลาค่ำสวดมนต์ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม แต่ไม่มีคัมบูชาเจืออยู่ข้างจะบาศักพิศม์หน่อย ๆ การพิชิตซึ่ง
ที่เกี่ยวในสองพิชิตม้อยเท่านี้

ในการพระราชพิชิตต้องมีข้าราชการผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งรับที่สมมติว่า
เป็นพระอิสริยยศเป็นเจ้าลงมาเยี่ยมโลกย์ ตามที่พราหมณ์คอยอยู่นั้น
ตำแหน่งผู้ซึ่งรับที่สมมติคน แต่ก่อนเคยคงอยู่ในเจ้าพระยาพดเทพซึ่งเป็น
เกษตราธิบดีผู้เดียว เป็นตำแหน่งเดิมแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนตลอดถึงรัชกาล
ที่ ๓ ในกรุงรัตนโกสินทร์จนชางตอนคั่น ครั้นคกมาตอนปลายเจ้าพระยา

พดเทพ (ฉิม) ถึงอัญญกรรมไม่ทรงคงเจ้าพระยาพดเทพต่อไป โปรดให้
 เจ้าพระยานิกรบดินทร์ ซึ่งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี ยืนชิงช้าแทนที่หนึ่ง
 ค่อยไปเปิดียนเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ (เสือ) ซึ่งยังเป็นพระยาราช
 นิกรเป็นผู้ยืน มีคำเต๋ว่ารับสั่งให้ข้าราชการออกมาดูแท้ ครั้นเวลาเสด็จ
 ออกขุนนางรับสั่งถามว่างามอย่างไรบ้าง มีผู้ทูลว่างามเหมือนห่อพระอังคาร
 ค่อยไปเป็นเจ้าพระยาอมราช (ศุข) เมื่อยังเป็นพระยาสूरเสนาได้ ยืนชิงช้า
 แต่ไม่เปิดียนทุกปี ยืนที่หนึ่งแล้วก็ช้า ๆ ไป ค่อยถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระราช
 ดำริให้เห็นว่าเจ้าพระยาพดเทพต้องแห่ทุกปี ปีละต้องครั่งก็เผื่อนักจนกระ
 บวนหนักกรองกรอย - เป็นการโกโรโตเตไปไม่ครั่งครั้น แต่ก่อนมา
 ท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่อื่น ๆ ยังมีช่องมีคราวที่ต้องถูกแห่สระ
 ด่านใหญ่ ครั้นเมื่อเกิดพระราชพิธีคเชนทร์ศัสดานานขึ้นแทนการสระด่าน
 ท่านเสนาบดีข้าราชการทั้งปวง ก็เป็นอันไม่มีที่จะได้ โอกาสให้แห่
 อันใดให้เป็นเกียรติยศอย่างแต่ก่อน อนึ่งบางทีก็เป็นที่นับกันว่าต้องถูก
 แห่ทุกปี ต้องแจกจ่ายเลี้ยงดูกระบวนเบ็ดเตล็ดเงินทองไปมาก จึงทรง
 พระราชดำริเห็นว่าข้าราชการผู้ใหญ่ที่ได้รับพระราชทานพานทอง เป็น
 ผู้ที่ได้รับยศประโคมกตองชนะมีบโทนแท้ ควรจะให้ได้แห่ให้เต็ม
 เกียรติยศเดียวคนละครั้งหนึ่ง ๆ จึงได้ โปรดให้ข้าราชการ ที่ได้รับพระ
 ราชทานพานทองเปิดียนกันยืนชิงช้าปีละคน บางท่านที่มีคุณพิเศษต่าง ๆ
 ก็พระราชทานเสด็จบ้างกตบบ้างตำพอกโหมดเกยวลงยาบ้าง เป็นการ
 เพิ่มเติมยศชั้นกว่าสามัญ จึงเป็นธรรมเนียมคิดต่อมาจนถึงรัชกาล
 ประจจุบันนี้ ข้าราชการผู้ซึ่งต้องยืนชิงช้านั้นต้องกราบทูลถวายบังคมลา
 เข้าพิธีก่อนหน้าที่จะไปยืนชิงช้า คนที่เข้ากระบวนเป็นคนจ่ายกำหนดอยู่

ใน ๘๐๐ คือตำราวจักรรวมเสด็จศาสดาวัดคดถ้อยหาญได้ ๓๖ คาบเขน ๓๐
คาบได้ ๓๐ คาบตั้ง ๓๐ คาบสองมือ ๓๐ พร้าแม่กัก ๓๐ คาบขเดย ๓๐
จรรวมทางเกว^ว ร^ว เสื่อ แดงหมวก หนังสือสารวัตรรวมเสด็จอัครดิโพกผ้า ๑๘ คน
บโทน ๓๐๐ เป็นคนในคัวนุ่งตาโองศาตผ้าดาข^ว เสื่อปลัดชูแดงปลัดชู
เขี้ยวคพายกระบี่เหล็ก ขุนหมื่น ๒๐๐ เสื่ออย่างน้อยแพรดต่างๆ นุ่ง
ม่วงโพกแพรขดิบทองคพายกระบี่ฝักทองเหลือง ตำรวัดขุนหมื่น ๕๐ นุ่ง
ยกลเสื่อเข้มขาบโพกแพรขดิบทองคพายกระบี่ฝักเงิน กตองชนะ ๓๐ ค^ว
จรรวมเสื่อแดง จำปี ๑ เสื่อรวคุ่มปีแดง กันฉิ่งแดงนำ ๒ คันหลัง ๒ คัน
จรรวมเสื่อมัสักรทางเกว^บม คนหามเสด็จโยงไพร่หาม ๑๒ คนทางเกว
ปลัดชูเสื่อขาวศาตเกี้ยว คู่เคียง ๘ คน หวดงในกรมท่า ๒ กรมเมือง ๒
กรมวัง ๒ กรมนา ๒ แต่งคัวนุ่งสนับเพลา นุ่งยกลเสื่อเข้มขาบโพกศาต
อภิมกนดัดพันแดง ๑ บังคัว ๑ จรรวมเสื่อมัสักร^วทางเกว^วแดง ร^ว
หลังขุนหมื่น ๕๐ แต่งคัวเป็นอย่างข้างหน้า หว่างร^วทนายของคัวเองคับตะ
๖ คน นุ่งผ้าไหมจันเสื่อเข้มขาบอัครดิ คับที่หนึ่งทั้งสองถือดากระบี่
คับที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ถือเครื่องยศ คือนั้นไปถือหอกง้าวทวนเป็นคับๆ
คื่อไปเป็นทนายเลวอีก ๒๐๐ ตามแต่จะมี ร^วนอกถือบิได้หาญ ๓๐ ถือ
ง้าว ๓๐ กระบองหุ้มปลาย ๓๐ ถือทิว ๑๐๐ ทิวนเคยมามาแต่โบราณไม่
เคยขาดเลย สัมมคึกันว่าเป็นลุงป็น แต่ที่จริงคลุกกลมดัดปลัดกั้งามดี
อยู่ กระบวนที่เกณฑ์กำหนดเพียงเท่านี้ แต่ผู้ซึ่งต้องแก้คิดแต่งกระบวน
ตามกำลังของคัวเอง เพิ่มเติมเป็นกระบวนนำบ้างกระบวนหลังบ้าง
ถึง ๒ พัน ๓ พันจนดีพันคนก็มี

อันมีธรรมเนียมเกิดใหม่ คือใครเป็นผู้ของแท้ได้รับราชการอยู่ในกรมใด ก็ทำทรงเป็นรูปตราตำแหน่งเย็บลงในพนักเสื้อแดงนำไปนำกระบวน เป็นของเกิดขึ้นเมื่อมีทหารแท้ตั้งจากของนำหน้า ก็ถึงเป็นคำราชาศัพท์มา ตลอดจนถึงกระบวนที่เป็นของเจ้าของหามาเองนั้น ถ้าผู้ใดอยู่ในกรมใดก็มักจะจัดเครื่องแห่นให้เขาเรอเองกัน เป็นต้นว่าได้อาการคตถึงก็มีคนถือกระดานแจกเบยหวิด เป็นลี้คตก็มีคนถือส้มุด เป็นอาษาหกเหล่าก็มีคนหาบโพดแฟ้มเป็นคันไม้มีกำหนดนิยมว่าอย่างไร แต่ถึงท้ายแล้วคงเป็นโค้ง ๆ โฉ่งฉ่างอยู่เป็นธรรมดาทุก ๆ กระบวน

ตัวพระยาผู้ย่นชิงช้าแข่งตัวผู้ฉ่าเยียบบับ ตัวผู้ย่นนั้นเรียกว่าบ่าวชุน มีชายห้อยอยู่ข้างเบองหน้า ถัววมเสื้อเยียบบับคาดเข็มขัดธรวมเสื้อครุยดำพอกเกยตามบันดาคักกั การแห่ชิงช้านี้เป็นหน้าที่ของกรมเกษตรราธิการ ถ้าจะเรียกว่ากรมนาเป็นต้นหมายแต่จัดกระบวนทั่วไป การชิงช้าที่ย่นชิงช้าตักพนักงานเป็นของกรมนายูนี่ ก็ชวอยจะติดมาจากจรดพระนังคัล ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมนาแท้ การย่นชิงช้านี้ถ้าจะว่าข้างหน้าที่เกิดเคยแล้ว น่าจะเอาเจ้าพระยาบรมราชมากกว่า แต่เห็นจะเป็นมาเพราะง่ายที่ได้เคยแล้วจึงได้รวมอยู่คนเดียว

วันขึ้น ๗ ค่ำเวลาเช้า ตั้งกระบวนแห่แล้วตัวราชบุรณ ไปตามทางถนนรอบกำแพงพระนครเลยดวงถนนบำรุงเมือง ในวันแรกหยุดพักโรงมานพฤ “มาพก” ปลุกไว้ริมเชิงสะพาน นอกเขตกำหนดเขตพรหมณีน่านกระดานชิงช้าซึ่งสมมติว่าจะไปแขวนมารับพระยา เมื่อพระยามาถึงโรงมานพแล้วก็นำกระดานนั้นถนัดกับคนไปไว้ในเทวดสถานแล้วปล่อยกระดาน ซึ่งแขวนไว้ที่เส้าชิงช้าเสร็จแล้วเอาเชือกมัดให้ตั้งติดอยู่

กับเส้านั่ง ต่อมคิดว่าเอากระดานแผ่นที่เขาไปเก็บไว้ในเทวสถานขึ้นไป
 แลวนั่งจึงได้รื้อนำสังข์เงินเจมส์แล้ว นำพระยาไปที่ชมรม โรง
 ชมรมนั้นทำเป็นป่าไม้ ไม่คาดผ้าขาวเป็นเพดานมีม่านดำด้าน กตาง
 ชมรมตรงราวไม้ ไม่หุ้มผ้าขาวสำหรับนั่งราวหนึ่ง สำหรับพิงราวหนึ่ง
 นำพระยาเข้าไปนั่งราว ยกเท้าขาวพาดเข้าซ้ายเท้าซ้ายยืนพน มี
 พราหมณ์ยืนข้างขวา ๔ คน ข้างซ้ายเกณฑ์หลวงในกรมมหาดไทย ๒ คน
 กรมพระกระดาโหม ๒ คนไปยืน มีพราหมณ์เป่าสังข์อยู่เบื้องหน้า ๒ คน
 เมื่อพระยาไปถึงชมรมแล้ว ตั้งรูปเทียนไปบูชาพระศรีวิชัยในวิหารวัด
 สุกคันทน์ทางเวทเข้าเย็น เมื่อแต่ก่อนที่ข้าพเจ้าไปอยู่ เห็นตัวพระยาเข้า
 ไปในวัดนมัสการพระถึงวิหารที่เดียวกัน เวลานั้นมีกตางชนะต้นนำ
 เข้าไปแต่คนนำกลับออกมา แต่ภายหลังนั้นไม่ได้เข้าไปเห็นจะเป็นยอกันดัง
 ด้วยเสด็จออกเย็นจะไม่ทันเวลาได้ จึงเข้าเป็นต้น จึงได้เคยเดินไปที่เดียว
 นาดิวันขึ้นได้ ซึ่งเข้ากระดานตะ ๔ คน ๓ กระดาน มีเตาไม้ไม่ปลายผูก
 ฤกษ์เงินปักไว้ กระดานแรก ๓ คำตั้ง กระดานที่สอง ๑๐ บาท กระ
 ดานที่สาม ๒ คำตั้ง นาดิวันซึ่งได้ ซึ่งเข้าแรกขึ้นไปนั่งถวายบังคมแด
 นิ่งได้ ไปจนซึ่งเข้าโยนแรงจึงได้ถูกชนขึ้น คนนำคอยคาบเงินที่ถูกได้บน
 ปลายไม้ คนหลังคอยแก้ท้ายให้ตรงเตาเงิน ครั้นได้ ซึ่งเข้าเสร็จตาม
 กระดานแล้ว ตั้งกระบวนกลับมาตามถนนบำรุงเมืองเดียวตรงถนนทอง
 สดามไชย เมื่อกระบวนแห่มาลงถึงหน้าวัดปทุมฯ กระบวนที่ถืออาวุธต้อง
 กตัมปลายอาวุธลง แต่ก่อนมากไม่ได้มีเสด็จพระราชดำเนินออกทอด
 พระเนตรเลย พึงมีชนในรัชกาลที่ ๔ เมื่อเสด็จมาถึงท้ายพระที่นั่ง
 สุกโขทัยสรวี พระยาตงจากเสด็จยังเดินมา จนถึงหน้าพระที่นั่งที่ปลูก

ก่อนไว้วางยบังคม พระราชทานผดกัฏปฤกษ^๕ ๒๐๐ ผด ถวายบังคม
 อีกครั้งหนึ่ง แล้วเดินไปจนสุดท้ายพระที่นั่งชนเสด็จกลับไปที่ชมรม
 วัน ๘ ค่ำเป็นวันวันมีแต่พิรุฬราหมณ^๕ วัน ๙ ค่ำคงกระบวนแก้ววิธราช
 บูรณมาคยอยู่หน้าวัดพระเชตุพน เวลาเสด็จออกให้เรียกกระบวนแห่
 เมื่อใดจึงได้เดินกระบวน หยุดถวายบังคมแด่พระราชทานผดกัฏปฤกษ^๕
 ๒๐๐ ผด เหมือนอย่างวัน ๗ ค่ำ กระบวนเดินไปเสด็จออกถนนบำรุง
 เมืองพักที่โรงชมรมที่หนึ่งข้างควนออกเหมือนวัน ๗ ค่ำ แต่ไม่ต้องพักโรง
 มานพ แต่ไม่ต้องมีกระดานมารับด้วยแขวนอยู่เสร็จแล้ว นาติวันโต ชิงช้า
 ๓ กระดาน เงินที่ผูกปลายไม้ก็เท่ากันกับวันแรก เมื่อโต ชิงช้าแล้วนาติวัน
 ทั้ง ๑๒ คนยกขึ้นที่เรียกชนตำคร มีน้ำเต็มในขันมาตั้งหน้าชมรม ว่าเล่น
 ตำครน้ำกันครบสามเล่น แล้วพระยาย้ายไปนั่งชมรมที่ ๒ ที่ ๓ นาติวันก็
 ยกขึ้นตามไปว่าเล่นที่หน้าชมรม ตำครน้ำแห่งละสามเล่น ๆ เป็นเสร็จการ
 แห่กลับลงไปตามถนนบำรุงเมืองข้างควนออก เสด็จถือนมรับท้าวแพงพระ
 นครไปที่ประชุมหน้าวัดราชบูรณ ในการยืมชิงช้ามีเงินเบี้ยเลี้ยงของหลวง
 พระราชทานสิบคำตั้ง พระยาผู้ยืมชิงช้าเคยแจกคู่เคียงคนจะคำตั้งหนึ่ง
 คำนายคนจะคำตั้งบางบาทหนึ่งบ้าง นายรองคนจะคำตั้งต้องตั้ง ไพร
 แจกคนจะคำตั้งเสมอหน้า ถ้ามีกระบวนมากก็ต้องลงทุนรอนกันมาก ๆ
 ชิงช้าที่เข้าโรงครัวเลี้ยงแต่เงินแจก แต่ผ้าถุงห่มเครื่องแต่งตัวกระบวน
 เพิ่มเติมบ้าง

ในการโต ชิงช้า เคยมีเจ้านายเสด็จไปทอดพระเนตรเนื่อง ๆ
 เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นอัมพรตฤดาเทพ
 เสด็จครั้งหนึ่ง เจ้านายฝ่ายในก็ตามไปมากด้วยกัน ในแผ่นดินพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าลูกเธอเสด็จทุกปีมิได้ขาด เสด็จ
 ไปเล่นกระบวนช้าง บางคราวเวลาเย็นถึงทรงเที่ยวทรงนมกัมม์ แต่ที่
 เปนปกติแฉะเวลาเช้าวัน ทรงยกคาคพรตคีตขนิทของทรงด้วยประแจ
 ข้างเจ้าเคยเป็นผู้ไปอยู่เสมอไม่ขาด ความที่อยากไปคนนั้นก็เฝ้าเก็บ
 นอนไม่หลับ แต่ความเหินเมื่อเครื่องแต่งตัวนั้นเป็นที่สุดที่แล้ว ยังเวลา
 แต่งตัวเช่นนั้น แต่ก่อนไม่ใช้ตัวรวมเสื้อเดินผัดฝุ่นกะเนือหนึ่งไปบนหลังช้าง
 ถ้าถูกที่หน้าชนขึ้นไปตลอดทางยังจำกันอายรัชชาติโดยอยู่ ถ้าเวลา
 เจ้านายเสด็จเช่นนั้น ไปประทับที่ศาลาวัดสุดท้ายที่หลังตัวนอกแห่งประ
 ทุพระวิหาร ที่เป็นพลับพลาเปิดเครื่อง ผู้ซึ่งกำกับไปมักจะมีคัม
 ให้แหวกม่านหลังชมรมให้แต่เห็นตัวพระยา แต่ได้คนที่ไปยืนมุงเปนกลุ่ม
 ให้แหวกช่อง เมื่อถึงเวลาว่าเสนมักจะให้เยื้องขึ้นมาอยู่ข้าง ๆ ชมรม
 ด้วยศาลาที่คั่นอยู่หลังชมรม ในแผ่นดินประจุบันนั้นก็ถูกเธอไปดูอยู่
 เนิ่ง ๆ เปนกระบวนช้างบ้างรถบ้างวอบ้าง เปนการประจุบันไม่ต้องเล่า
 ส่วนการพระราชพิธีพราหมณ์ท่านนี้ ตั้งแต่วันชน ๖ คำ บันดา
 พราหมณ์ทั้งปวงประชุมกันชำระกายผูกพรต คือคาคเชือกไว้ที่ต้นแขน
 ข้างหนึ่งเป็นวันจะตวงพิธ ตั้งแต่ไปตวงกินถ่วงมาไม่กินเนื้อสัตว์แต่ไม่
 อยู่ด้วยภรรยา พราหมณ์ทั้งปวงผูกพรตอยู่สามวัน คือตั้งแต่วันชน ๗
 คำ ๘ คำ ๙ คำ พันนั้นไปถือออกพรต เว้นไว้แต่พระมหाराชครูพิธีที่เป็น
 ผู้จะทำพิธีตวงผูกพรตไปตลอด ๑๕ วัน แถนอนประจำอยู่ในเทวสถานไม่
 ได้กลับไปบ้าน ครั้นวันชน ๗ คำเวลารุ่งเช้า พระมหाराชครูอ่านเวท
 เปิดประตูเรือนแก้วไกรธาศีวาโดย เษิญพระเปนเจ้าเสด็จลง แล้วจึง
 ได้ไปรับพระยาที่โรมานพตามซึ่งถ่วงมาถ่วงนั้น เวลาค่ำเป็นเวลาทำ

พระราชพิธีเริ่มทำพิธีทูลเกล้าฯ ถวายเงิน และทำกระดุมห้อยคอคนผู้ทูลเกล้าฯ ถวาย
 สำหรับแกว่งรูปเป่าสังข์บูชาเสร็จแล้ว มีพราหมณ์คู่ศวดยันเรียงซ้อนต่อ ๆ
 กัน ๔ คน ยกพานเข้าตอกศวดคนละบทวรรคต้นซอมหาเวศศักดิ์ วรรค
 ต้องคนที่ต้องศวดเรียกโกธระศักดิ์ วรรคสามคนที่ตามศวดเรียกธำระศักดิ์
 วรรคสี่คนที่ตามศวดเรียกเวศศักดิ์ เมื่อจบทั้ง ๔ คนแล้วจึงว่าพร้อมกันทั้ง ๔
 คนเรียกถอริบาวย ในเวทว่าถอริบาวยนั้นเป่าสังข์ ว่าตามจบหยุด
 แล้วศวดซ้ำอย่างเดิมอีก ถังถอริบาวยเป่าสังข์อีก เป่าสังข์ครบสิบ
 สามครั้งเรียกว่ากัณฑ์หนึ่งเป็นจบ ต่อขึ้นไปพระมหาราชครูยืนแกว่งรูป
 เทียนกระดิ่งเป่าสังข์บูชาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อจบแล้ววางรูปเทียนถวายแล้ว
 บูชาพานดอกไม้ อ่านเวทถวายดอกไม้รายชื่อพระเป็นเจ้าทั้งปวงจบแล้ว
 คู่ศวดทั้ง ๔ คนนั้น ยกอุทุมอย่างเช่นเข้ามาถวายในท้องพระโรงอีกคนละ
 ครั้งเป็นการถวายเข้าตอก แล้วจึงเอาเข้าตอกนั้นแจกคนที่ไปประชุมฟังอยู่
 ในที่นั้นให้ กินเป็นสวัสดิมงคลกันเล็กน้อยจรรโลง เป็นเสร็จการในเวท
 สถานที่ใหญ่ แล้วเด็กไปทำที่สถานกลางต่อไปอีก การพิธีที่สถานกลาง
 คือสถานพระมหากษัตริย์นั้นก็เหมือนกันกับสถานใหญ่ คือสถานพระ
 อิศวร แต่ศวดต้องมากขึ้นไปเป็นสิบเจ็ดจบจึงจะถึงกัณฑ์ แล้วก็มีแจก
 เข้าตอกเหมือนสถานใหญ่ การพิธีทำเหมือน ๆ กันอย่างทีกล่าวมาแล้ว
 ตลอดทั้งสิบคืน ที่หน้าเทวรูปทั้งต้องเทวสถานนั้นตั้งโต๊ะกองเข้าตอกมัน
 เผือกมะพร้าวอ่อนกล้วยย้อยสิ่งต่าง ๆ เป็นกองโตทุกคืน

การซึ่งคนพอใจพูดกันชุม ๆ ว่ากระดานลงหลุม ๆ เป็นเครื่องดำหรับ
 ทำให้หนาว ฤๅเขตของความหนาวอย่างไรก็ไม่เข้าใจชัด เห็นแต่
 ร้องกันว่ากระดานลงหลุมแล้วหนาวนัก บางทีก็พูดดังโก ๆ ไม่รู้ว่าเขา

หมายเอาเหตุการณ์ใด คือในเดือนยี่หนาวจัตวี่มีคนบ่นขึ้นว่าหนาว
มักจะมีคนผู้ใหญ่ ๆ ว่านี่ยังกระตาดงหลุมเดือนสามจะหนาวยิ่งกว่านี้ พุด
เป็นจริงเป็นจังไปไม่รู้ว่่ากระตาดอะไรงหลุมในเดือนสาม แต่ที่มีกระตาด
งหลุมอยู่เรื่องหนึ่ง ในพิธีนั้นงเสี้ยแต่ก่อนคำที่ว่านั้นแล้ว คือเมื่อ
วันขึ้น ๘ ค่ำ เวลาจนวนรุ่งพระมหาราชครูเชิญกระตาดสามแผ่น แผ่นหนึ่ง
ยาวดีสอกกว้างสอกหนึ่ง สดักเป็นรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์แผ่นหนึ่ง
เป็นรูปนางพระธรณีแผ่นหนึ่ง เป็นรูปพระคงคาแผ่นหนึ่ง ทาด้วยสี ด้มมติ
ว่่าเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระธรณี พระคงคา ดงมาประชุมเฝ้า
พระอิศวรบูชาในเทวสถานแล้ว จึงเชิญออกมาที่หลุมขุดไว้ตรงหน้าชมรม
หลุมนั้นกว้างสอกดีเหลี่ยมดักสี่นิ้ว ในนั้นปูอิฐวางขดั่ง คือหม้ายาคาซึ่ง
พราหมณ์มักจะใช้รองอะไร ๆ ในการพิธีทั้งปวง แล้วมีราวสำหรับพิง
กระตาด เอากระตาดนั้นวางลงในหลุมพิงอยู่กับราว มีชมรมดีเส้า
คาดเพดานกันม่านตายรอบ ข้างนอกมีราววัด ๔ มุม ปักฉัตรกระตาดผูก
ยอตกด้วยยอตก้อย พระอาทิตย์ พระจันทร์นั้น งหลุมที่หนึ่งข้าง
ควันออก นางพระธรณีงหลุมกลาง พระคงคางหลุมสุดท้ายข้าง
ควันตก นำกระตาดนั้นหันมาข้างใต้ตรงชมรมที่พระยานั่ง การที่เชิญ
กระตาดงหลุมนี้ ทำแล้วเสร็จในเวลาจนวนรุ่งขึ้นวัน ๘ ค่ำ ซึ่งเป็นวัน
แห่เวลาย่นนั้น แล้วกระตาดนั้นอยู่ที่หลุมสามวัน วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลา
ย่ำรุ่งเชิญกระตาดขึ้นจากหลุมไปเก็บไว้ในเทวสถานตามเดิม

ในวันเดือนยี่แรมคำหนึ่ง เป็นวันพิธีครียมพวยแด่ครีปวยค่อกัน
เวลาเช้าครีพราหมณ์ประชุมกันที่สถานพระนารายณ์ พระมหาราชครูอ่าน
เวทเปิดทวารเหมือนอย่างเช่นเปิดถวายพระอิศวร เวลาเย็นประชุมกันที่

ถัดจากพระนารายณ์อีกเวลาหนึ่ง สวดบูชาอย่างเช่นที่ทำในสองสถาน
 ก่อนนั้น เป็นแต่เปลี่ยนชื่อเป็นพระนารายณ์คงศวดมหาเวศดึก แปรถ
 กันแต่ว่าขึ้น ศิวาสะเทวะ ค่อยไปก็สวด โกราะดึก ตำระดึก เวศดึก
 แล้วสวด โธชัคคุโน พร้อมกัน ๔ คน เป่าสังข์สวด ๘ จบ เป็นกันที่หนึ่ง
 ตามที่บังคับไว้ แต่เวลาสวดพราหมณ์คู่สวดยืนเรียงเป็นคืบ เสมอน่า
 กันทั้ง ๔ คน ต่อขึ้นไปก็ทำเหมือนอย่างเช่นที่กล่าวมาแล้ว เสร็จการ
 ที่สถานพระนารายณ์แล้ว มาทำที่สถานมหาวิฆเนศวร เหมือนอย่าง
 เช่นที่เคยทำอยู่นอก พิธีทั้งสองสถานนี้ ต้องรับให้แล้วแต่เย็น
 เพราะจะต้องเตรียมการที่จะทำที่สถานใหญ่ต่อไป เป็นวันเหนื่อยมาก
 ของพราหมณ์ เพราะทั้งรับทั้งส่ง ครั้นเวลาค่ำพอเดือนขึ้นเดินกระบวนแห่
 ซึ่งเรียกกันตามดำญี่ว่าแห่พระนเรศวร ฎัที่ร้องกันว่าพระนเรศวรเดือน
 หงายพระนารายณ์เดือนมืด แห่พระนเรศวรนั้น คือแห่พระอิศวรเวลา
 จะเสด็จกลับจากโลกย์นี้โปรดแสงสว่างจึงให้แห่ในเวลาค่ำเดือนขึ้น กระ
 บวนนั้นเกณฑ์ชนหมั่นกรมม้าแข่งนอกแข่งในเกาะทอง แลขอแรง
 ขเดยศักดิ์ตามที่หาได้ ชีมาถือเทียนเป็นกระบวนหน้า แล้วถึงตำรวจ
 นำไว้ถือธงมังกรคู่ ๑ ตำรวจถือโคมบัว ๘๐ กลองแขกเดินหว่างกระบวน
 หาม ๔ ตี ๒ ปี ๓ ถัดมาพิณพาทย์หาม ๔ ตี ๓ ปี ๓ ต่อขึ้นมากลอง
 ชนะ ๒๐ มีจำปีจากกลองสังข์ ๒ แตรงอน ๖ แตรฝรั่ง ๔ เครื่องสูงที่แห่พระ
 นั้นใช้พณชาว เครื่องนำห้าชน ๖ เจ็ดชน ๒ มังแซก ๔ พวกพราหมณ์
 ชนหมั่นถือเทียนเดินสองแถว ค่อยกลองชนะมาจนถึงนำเสด็จหงษ์ นิคร
 เทียน ๔ คันเป็นของพราหมณ์ทำถวาย เดินนำเสด็จหงษ์ ๒ คัน เดิน
 หลังเสด็จเทวรูป ๒ คัน เสด็จยกคองหงษ์แลคองเทวรูปนั้นใช้เสด็จไกล

แต่เสด็จหงษ์ใช้เพดานตรง ๆ เสด็จเทวรูปเป็นฉัตรซ้อน ๆ ขึ้นไป
 ห้าชั้นระบายนางทั้งสี่ รอบเสด็จมีราวคิດเทียบ เทวรูปซึ่งตั้งมานั้นรูป
 พระอิศวรพระอุมาพระมหาวีชนีศวร มีพราหมณ์ถือสังข์เดินนำ ๔ คน
 มีพัดโบกบังสุรย์ พระมหाराชครูแดงดัดหวงซุนเดินเป็นคู่เคียงหุ้มจับ
 ชายหนึ่ง โจงชายหนึ่ง ถือเทียนเล่มใหญ่ ๆ ไปข้างเสด็จพระ เครื่อง
 หลังเจ็ดชั้น ๒ ห้าชั้น ๔ บังแซก ๒ ค่อนั้นไปเกณฑัตถกรรมผู้หญิงสาว ๆ
 แต่งเป็นพราหมณ์ถือเทียนเดินแห่สองแถวอยู่ในร้อยละ ค่อนั้นไปถึงโคม
 บัวตำรวจอีก ๔๐ แล้ว ถึงมัจกรมม้าแต่ม้าขเดยศักดิ์ตามแต่จะหาได้ออยู่
 ภายหลังอีก เดินแห่แต่เทวสถานมาตามถนนบำรุงเมือง เดียวดวง
 ถนนสนามไชย ในเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จออกทุกปีมิได้ขาด โปรดให้ปักพุ่มดอกไม้เพลิงบูชาพระเป็นเจ้า
 ๓๐ พุ่ม พอเสด็จพระมาถึงหน้าพระที่นั่ง บ่ายเสด็จหันหน้าเข้าตรงพระ
 ที่นั่งพราหมณ์เป่าสังข์ โองการถวายไชย ทรงจุดดอกไม้เพลิงแล้วจัด
 เทวรูปในห้องภูษามาตา ซึ่งเป็นเทวรูปสำหรับเข้าพิธี ในพระแท่น
 มณฑลองค์เล็ก ๆ ตามองค์ คือพระอิศวร พระอุมา มหาวีชนีศวร
 ซินบนพานทองสองชั้น มีดอกไม้สดประดับในพานเต็มทั้งสองชั้นกับรูป
 เทียนเครื่องนมัสการ ทรงเจิมแดงประสุรห้ายแล้วจุดเทียนนมัสการ ๒ คู่
 เสด็จไปสำหรับบูชาที่เทวสถาน ๒ คู่ แล้วภูษามาตาเชิญเทวรูปไปขึ้น
 เสด็จกนกตกกำมะตอ ออกประตูเทวพิทักษ์ไปส่งขึ้นเสด็จโถง ที่ตั้ง
 พระเป็นเจ้าแห่งนั้นไปขึ้นหงษ์ด้วย แต่เทวรูปซึ่งสำหรับส่งไปนั้นมี
 เรืองราวที่จะต้องเล่าอยู่หน่อยหนึ่ง คือรูปมหาวีชนีศวรนั้นเป็นของพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว แต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยถือกันว่าถ้าบวชามหาวิเศษแล้ว
 ทำให้เจริญด้วยสติมกค แต่ผู้ซึ่งจะรับไปบวชนั้นถ้าไม่ได้รับจากผู้ที่เคย
 ปฏิบัติบวชมาแต่ก่อน เอาไปไว้มีกมไขเจ็บต่าง ๆ จึงต้องมอบกัน
 ค่อย ๆ ไป ครั้นเมื่อข้าพเจ้าอายุได้ ๘ ขวบ ทรงคิดซื้อเจ้ากรรมให้เป็น
 หมั่นพิชเนศวรผู้สูงศักดิ์ เวลานั้นเห็นพระรูปเช่นนั้น จึงรับสั่งว่าไหน ๆ
 ก็ไปเอาชื่อเขาเดียงท่านมาซื้อแล้ว จะให้พระองค์คนไปสำหรับบูชาเหมือน
 อย่างเช่นพระองค์ท่านได้เคยทรงบูชาแต่ก่อน จึงพระราชทานนำตั้งช
 ทรงเจิมแล้ว มอบพระองค์นั้นพระราชทาน เอาพระองค์นั้นไปขึ้นหิ้ง
 แทนจนตลอดรัชกาล ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ทำ
 บูชากเด็ก ๆ บูชากำตังเทวรูปนั้นไว้ แล้วจึงได้ใช้บูชากของกำนัน
 คงบนพานทองสองชั้นอีกทีหนึ่ง สำหรับเชิญไปขึ้นหิ้ง เทวรูปมหาพิช
 เนศวร ก็เปลี่ยนเอาองค์ที่ไ้พระราชทานนั้น ไปขึ้นหิ้งตามเดิม

ที่หน้าเทวสถานนั้นมีหนึ่งโรงหนึ่ง ทั้งวันแรมค่ำหนึ่งแถมวันแรมห้าค่ำ
 หนึ่งแถมดอกไม้เพลิงนี้ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เป็นการอนุโลมตามพระราชพิธีดขุดดอยโคม ที่มาใน
 กฎมณเฑียรบาล ในคำซึ่งว่าที่หน้าพุทธาวาศัตถะระทา ๔ ระทา หน้า ๒ โรง
 เมื่อแห่กลับไปถึงเทวสถานแล้วทำพิธีต่อไป คือมีเตียงตั้งพระอิศวร
 เตียง ๑ ชั้นรองลงมาเรียกว่าภทวิฐทอดขตั้ง โroyแบ่งอย่างเช่นพระที่
 หนึ่งภทวิฐซึ่งสำหรับบรมราชาภิเศก เตียงหนึ่งตั้งเบญจครรรถแล้วตั้ง
 ข้างขวา ถัดข้างซ้าย ถัดทางเทวสถานตรงที่ตงหิ้งตั้งศิลาบด
 อันหนึ่งเรียกว่าบัพโต คือต่างว่าภูเขา ท่านเก่า ๆ ท่านก็พอใจบ่นกันว่า
 ทำไม่จึงไม่ใช่ก้อนหินมาใช้ศิลาบด แต่ก็ไม่เห็นมีใครอาจแก้ไขเพราะ

เคยเข้ามาแต่ก่อน พระมหाराชครทำกระสุทธวิสุทธเจิมจันทน์อ่านเวท
 ดอดตั้งวาดพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่าธำมแดแหวนเกาบินแก้ว พราหมณ์
 คู่ดวด ๔ คนสวดบุญ ๑๓ จบกันที่หนึ่ง เหมือนเช่นอย่างสวดมาทุกคืน
 พระครูแก่งรูปประพราหมณ์เข้าคอกคอกไม้ แล้วคู่สวดยกอุทุมพรขึ้น
 ทุกวัน แต่ในวันนั้นไม่แจกเข้าคอกแก่คนทั้งปวงที่ไป ยกไว้เป็นของส่วน
 ถวายหลวง แล้วพระมหाराชครอ่านเวทจบหนึ่งชื่อทรงสาร จบต้องชื่อโคร
 พัดแล้วทักษิณบุษบาจารย์ รินน้ำเบญจกรรภถถถถถถถถถถถถถถถถถถถถ
 บุษบาตั้งชกตด แล้วอ่านเวทส่วนหนึ่งอีกจบหนึ่ง แล้วจึงเชิญพระ
 อิศวรพระอุมาพระมหาพิณเศวต ตรงนำด้วยกตดแล้วตั้งขึ้นแล้วจึงเชิญ
 ชนภัทรบริษัทำดาตบุษบาอ่านเวท ชื่อสารเหลืองจบแล้ว ที่ ๒ ชื่อมาโดย
 ที่ ๓ ชื่อตั้งวาด แล้วจึงเชิญเทวรูปคังบนพานทองขาวเดินชูประทักษิน
 ไปรอบทคังหงษ์ เมื่อถึงคิตาบดเรียกบัพพโตนัยกเทาชวากาถวายเหยียบขึ้น
 บนคิตาครั้งหนึ่ง แล้วก็เดินเวียนต่อไป เมื่อมาถึงคิตากก็เหยียบอีกจน
 ครบสามครั้ง จึงเชิญเทวรูปขึ้นบนบุษบกหงษ์ ในระหว่างนั้นเป่าสังข์
 คดอดจนพระชนหงษ์ แล้วจึงได้หยุดแล้วอ่านเวทบุษบาหงษ์ บุษบาพระ
 ด้เมรุ แล้วจึงว่าธรรเสริญไกรดาศ เหมือนพระเจ้าแผ่นดินชนภัทร
 บริษัพราหมณ์ก็ว่าธรรเสริญไกรดาศอย่างเดียวกัน แล้วอ่านเวทส่งพระ
 อุมาจบแล้ว อ่านสวดดีแล้วอ่านตั้งหน้าพิณเศวตขึ้น ๘ เถ่มมีดคอกไม้ตั้ง
 ไว้ ๘ ทิศ อ่านเวทเวียนไปตามทักษิณาวฏ์ทั้ง ๘ ทิศเรียกว่าโครทวาร
 ค่อนไปพราหมณ์ ๒ คนจึงได้ว่าข้ากล่อมหงษ์ อย่างเดียวกันก็กล่อม
 ชนพระอยู่เจ้านาย ๓ บท เป่าสังข์ ๓ ถา แล้วอ่านเวทส่งสารส่งพระเป็น
 เจ้าบท ๓ แล้วจึงอ่านเวทปิดทวารคิตาโดยอีกจบ ๑ จึงได้เป็นเสร็จ

การในเวลาคำนั้น
ทุกปีไม่ต่ำกว่านั้น

กว่าจะแล้วเสร็จคงอยู่ใน ๗ ทุ่มๆ ๘ ทุ่มเศษ

การข้า^๕หิง^๕ษ^๕นี้ เป็นธรรมเนียมโบราณ ที่พระเจ้าแผ่นดินเคย
เสด็จไปส่งพระเป็นเจ้าถึงเทวสถาน ตามเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่พระ
เจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์ปัจจุบัน^๕ ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินส่ง
พระเป็นเจ้าเช่นแต่ก่อนเลย พึ่งมาขึ้น^๕ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนช้างตามอย่างแต่ก่อน
ครั้งหนึ่ง การที่เสด็จส่งพระเป็นเจ้า^๕นี้ มีแบบแผนๆเกือบจะว่าว่าง
หมายติดอยู่ในกรมช้างเข้าใจกันซึมทราบดี แต่เดิกันต่อมาว่าเสด็จ^๕นี้
ทรงช้างพระที่นั่งตะคอก นายตำรวจใหญ่เป็นความพระที่นั่ง^๕ ทรงพระแสง
ของ้าว เครื่องช้างพระที่นั่งใช้เครื่องแถบกลม เพราะเป็นเวลาดากลางคืน
มีเจ้านายและขุนนางช้างพลายฟังตามเสด็จด้วยหลายช้าง การซึ่งพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๕ เสด็จพระราชดำเนินด้วยกระบวน
ช้างนั้นก็เป็นการตอ^๕งเด่นตามอย่างเก่า ถ้าจะพูดตามโวหารเดิ^๕ยนี้ ก็
เรียกว่าไอ^๕ไ^๕ไ^๕ไม่ทรงเห็นเป็นการจำเป็นอย่างใดเป็นแน่ แต่มิ^๕ครั้งเดียว คอ
มามีเสด็จพระราชดำเนินอีกก็^๕เป็นกระบวนพระราชยาน อยู่ข้างเป็นการ
พาพระเจ้าลูกเธอไปทอดพระเนตรมากกว่าส่งพระเป็นเจ้า แต่พระเจ้า
ลูกเธอเสด็จไปทอดพระเนตรนั้น^๕เนื่องๆ เกือบจะแทบทุกปีก็ได้
เหมือนอย่างพิธีเจ้าเซ็น จนพระมหाराชครูต้องหาของแจกพระเจ้าลูกเธอ
เตรียมไว้เป็นของประจำปี คือชวดปากกว้างอย่างย่อๆ กรอกเข้าเฝ้า
เข้าคอกถูกมัจฉะระส่งเป็นคันแจให้ทั่วกัน ถ้าปีใดเจ้านายไม่ได้เสด็จ
ไป ก็ตามเข้ามาถวายถึงในวังพร้อมกันวันถวายอุ^๕บ ค่ายกันกับ

ของแจกในเวลาไปดูเจ้าเซ็น ค่อมชวดซ้อมแต่งเครื่องหวาน ๆ ต่าง ๆ
มีเปลือกข่มโอเป็นคัน แปรถกันแต่เจ้าเซ็นมีเทียนมัดหน้าชะระมัดด้วย
เท่านั้น ในแผ่นดินประจวบนั้นเคยเสด็จครั้งหนึ่งเป็นกระบวนรถ แต่ที่
พระเจ้าตากเธอไปทุกปีนั้นเลิกไป ด้วยเห็นว่าเป็นเวลาดึกมาก การซึ่ง
เสด็จพระราชดำเนินเก่าใหม่ แต่เจ้านายเสด็จไปนั้นก็เฉพาะวันแรมค่ำ
หนึ่งวันเดียว วันห้าค่ำไม่มีด้วยกตัญญูคิดงกถาวมาด้วย

รุ่งขึ้นวันแรมต้องคำพระมหาราชครู แพรพราหมณ์ทั้งปวงจัดของ
ถวายเข้ามาตั้งในห้องพระโรง มีพาน ๒ ชั้นเข้าตอก ๒ พาน นอกนั้น
มีเข้าเฝ้าถวายมะพร้าวอ่อนน้อยๆ เคยไปจนกระทั่งถึงขนมหลายสิบโต๊ะ
เวลาเสด็จออกพระมหาราชครูถวายนำสังข์ พราหมณ์ ๒ คนเป่าสังข์ แล้ว
เจ้ากรมปลัดกรม ๓ คนยกพานเข้าตอกว่าอุบคนละครึ่งครบ ๓ คราวแล้ว
เป็นเสร็จการ การที่ยกอุบนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รับสั่งว่าถ้าเจ้านายที่พระมารดาเป็นเจ้าควรรดน้ำพระเศวตเบญจครรภ แต่
ว่าสรวเสริญไกรลาสในเวลาเสด็จขึ้นพระอุโบสถ แล้วก็ถวายอุบได้ เมื่อ
ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าตากเธออยู่ตั้งแต่เด็กมา ถ้าพราหมณ์มายกอุบถวาย
เมื่อใดก็โปรดให้ยกอุบให้ข้าพเจ้าครั้งหนึ่งทุกปีได้ขาด ในปีแรกที่
ยกพระมหาราชครูพิธี (ฟุ่ม) เป็น ผู้ยกเองไม่ได้คัดคำบรมราชาขัง
ท้ายรับสั่งว่าไม่ถูก ซึ่งเคยยกถวายพระองค์ท่านมาแต่ก่อน เคยคัด
คำบรมราชาขังท้ายออกเสีย แต่นั้นมาก็ยกอุบไม่มีคำบรมราชาตลอด
มาจนข้าพเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดิน ครั้นเมื่อถูกขยาใหญ่โตขึ้น พระมหา
ราชครูพิธี (ฟุ่ม) ตายเสีย พระมหาราชครูเดียนเป็นผู้ยกก็ว่าบรม
ราชาเรื่อยไป เห็นจะจำของเก่าไม่ได้ด้วยเด็กวังมาเดียนานเดียนี่รวม ๆ

ตกลงเป็นไต่กันจนย่อยคน เมื่อเวลายกอุบถวายแล้วแจกเงินพระราช
ทานพระมหาราชครู^๕หนึ่ง ๑๐ ตำตั่งก็มี ๑๒ ตำตั่งก็มี แต่ในเกณฑ์นั้น ๕
ตำตั่ง นอกนั้นเป็นรางวัล^๕ใช้ทุนที่เห็นของถวายมาก เจ้ากรมอีกคน
หนึ่ง ๓ ตำตั่ง ปัตติกรม ๒ ตำตั่ง หาดวงสุริยาเทเวศร์ตำตั่งทั้ง พราหมณ์
นอกนั้นททรง^๕รู้จักคุ้นเคย ๔ บาทบ้าง ๕ ตำตั่งบ้าง บาทหนึ่งบ้าง จนถึงตั้ง
หนึ่ง แล้วโปรดให้สมเด็จพระเจ้าตากเรือ^๕ที่รับอุบถนั้นแจกด้วยคนละ
เล็กตระน้อยอีกส่วนหนึ่ง ก่อนนี้ไปพราหมณ์ไปถวายวงนำแต่เจ้านายแ
ขุนนางทั้งปวง เขาจะแจกบ้างกันอย่างไรไม่ทราบเลย แต่มีหนึ่งก็จะ
ได้มาก ๆ อยู่

ก่อนนี้ไปก็ทำพิธีถวายในสถานนารายณ์แห่งเดียว เช่นทำมาใน
วันแรมค่ำหนึ่งนั้นทุกวัน ตลอดจนถึงวันแรมห้าค่ำแห่งพระนารายณ์อีกครั้ง
หนึ่ง กระบวนแห่งปวงก็เหมือนกันกับแห่งพระอิศวร ยกแต่แต่ตั้ง
หงษ์ ในเด็จพระนันทง^๕รูปพระนารายณ์พระลักษมี พระมเหศวรี แห่ง
ก่อนเวลาเดือนขึ้นเดินมาตามถนนบำรุงเมือง มาตงถนนสนามไชยเหมือน
วันก่อน เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็แต่ตั้ง
พระราชดำเนินออกทรงจุดดอกไม้ แต่ตั้งเทวรูปน้อยมีแต่รูปพระนารายณ์
องค์เดียวตั้งบนพานทองต้องขึ้น แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้แต่ตั้งออกบ้างไม่
ได้แต่ตั้งออกบ้าง ไม่ได้ออกเป็นพื้น ภูษามาตงก็นำเทวรูปมาถวายทรง
เจิม แต่พระมเหศวรีที่พระที่นั่งจักรกรี แล้วเชิญขึ้นแต่ตั้งกันกลดไป
เหมือนอย่างแต่ก่อน การซึ่งทำพิธีในเทวสถานนั้นก็เหมือนกันกับที่สถาน
พระอิศวร แปลกแต่ตัวเทวมถ้อยคำก็เยือกกันไปบ้างเล็กน้อย แต่มี

หนึ่งด้วยเหมือนคราวส่งพระอิศวร
เสร็จลงในวันแรม ๕ ค่ำ^๕

การพระราชพิธีตรีปวายก็เป้นอัน

ของพระราชทานในการพระราชพิธีตรีปวาย ตรีปวาย ต้อง^๕พิธี
พระมหาราชครูได้เงินทักษิณบูชาสถานละ ๒ บาท^๕ทั้ง ๓ สถาน ค่ากุมภ
อีก ๒ สถาน ๆ ตะบาท^๕เฟื้อง คู่สัตว์สถานละ ๔ คนได้คนหนึ่งวันละ^๕เฟื้อง
สถานใหญ่สถานกลางมีพิธี ๑๐ วันเป้นเงินสถานละ ๕ บาท สถาน
นารายณ์^๕มีพิธี ๕ วันเป้นเงิน ๑๐ ^๕ค่าตั้ง ของบูชาเทวรูปสถานใหญ่สถาน
กลางสถานละ ๓๐ ^๕ค่าตั้ง สถานนารายณ์ ๕ ^๕ค่าตั้ง ตั้ง^๕หมัก ๕๗ ชั่ง
๑๐ ^๕ค่าตั้ง

อนึ่งในการพิธีตรีปวายตรีปวาย^๕นพราหมณ์ ได้มีการส้มโภชเทวรูป
แต่ทำบุญตามทางพุทธศาสนาด้วย คือวันแรม ๕ ค่ำเดือน ๒ เวลาค่ำ
มีสัตว์มนต์^๕ในเทวสถาน ๓๑ รูป รุ่ง^๕วันแรม ๖ ค่ำเวลาเช้า^๕เที่ยงพระ
ที่สัตว์มนต์ ดำรับ^๕ที่เที่ยงพระแต่ไทยทานของพราหมณ์เอง ในเวลาเช้า
วัน^๕เที่ยงพระมีราษฎรพาบุตรหลานมา โทน^๕จุกที่เทวสถาน มีจำนวนคน
โทน^๕จุกตั้งแต่ ๑๕๐ คน^๕แต่ขึ้นไปจน ๓๘๐ คน พระราชครู^๕พิธีได้แจกเงิน
คนละ^๕เฟื้อง^๕เท่านั้น แด^๕แจ้งความว่า^๕จำนวนมาก^๕จนทุกปี ครั้นเวลา
บ่ายมีเวียนเทียนเทวรูป ของ^๕หัตถ^๕มบายศรี^๕คอง^๕ซ้ายขวา แตร^๕ตั้ง^๕
พิณ^๕พาทย์^๕ก็^๕ต้อง^๕แขก^๕ไป^๕ประ^๕โคม^๕ใน^๕เวลา^๕เวียน^๕เทียน^๕ด้วย

ที่ ๑๑ การถวายผ้าจำพรรษา

การพระราชกุศลนั้น เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาศัยเหตุที่ทรงพระปรารภเรื่องพระบรมอัฐิซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอารามบ้าง ด้วยพระราชประสงค์จะบำเพ็ญพระราชกุศลเพิ่มเติมให้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ตามเยี่ยงอย่างผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา แต่โบราณได้ทำมาบ้าง จึงได้เกิดถวายผ้าจำพรรษาวัดอรุณราชวราราม แด่วัดราชโอรสขึ้น แด่วัดพระเชตุพนไม่มีด้วยพระมาก เจ้านายในรัชกาลที่ ๑ ก็มีน้อยพระองค์เหลือเกินที่จะกะเกณฑ์ผู้ใด แต่กำหนดที่จะถวายเมื่อใดนั้นไม่แน่ สุดแต่ว่างราชการเวลาใดในเขตรัจจรกาล คือตั้งแต่เดือน ๑๒ แรมค่ำหนึ่งไปจนถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำเพนไขได้ทั้งสิ้น การที่ท่านเวดาค่ำก่อนวันที่จะเสด็จพระ พระสงฆ์วัดมณฑลในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แต่ไม่ได้เป็นการเสด็จพระราชดำเนิน ครนรุ่งขึ้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเสด็จพระ พระสงฆ์นั้นในพระอุโบสถดำรงบริหาลวง ๒๐ รูป พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เคยเสด็จทรงเสด็จพระ เปนส่วนในพระบวรราชวังที่พระวิหาร ๑๐ รูป ต่อมาว่างวังนาก็ไม่มีส่วนวังนาก็เมื่อวังนาก็เป็นส่วนวังนาค ๑๐ รูป นอกนั้นแต่ก่อนเกณฑ์เจ้านายในรัชกาลที่ ๒ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ไม่เกณฑ์เจ้านายดำรงขึ้น ครั้นเมื่อทำรัชกาลที่ ๔ เจ้านายรัชกาลที่ ๒ บกพร่องไปบ้าง จึงโปรดให้เจ้านายตกเขอบางองค์ที่ทรงพระเจริญแล้วช่วยด้วยบ้าง ครนมาถึงแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลที่ ๒ ยี่งน้อยลง ก็ต้องเกณฑ์เจ้านายราชวรพงษ์แต่น้องเธอแต
 ราชวรพงษ์เธอเข้าช่วย จนภายหลังมานี้ต้องเป็นอันรับต้องบำทางเจ้านายราช
 วรพงษ์แต่น้องเธอ คือราชวรพงษ์ต้องถูกเลี้ยงพระวัดราชโอรสด้วย น้อง
 เธอต้องถูกเลี้ยงพระวัดราชประดิษฐด้วย บ้างก็ต้องถูกเกณฑ์เลี้ยงพระ
 หลาย ๆ องค์ ของหลวงหน้อยเลี้ยงพระแล้วถวายผ้าขาวเป็นของสงฆ์ ๒๐
 พับ พระที่นั้นถวายสงฆ์พร้อมรองเท่าหมากพุดรูปเทียนแต่อย่างมังกรบันจุเข้า
 ดาวผักปลา จ่ายเงินให้มหาดเล็กนายเวรหุ้มแพร ๔ เวนให้เป็นผู้จัดเป็น
 เงินอ่างตะ ๑ บาท ในเย็นวันนั้นสวดมนต์วัดราชโอรส รุ่งขึ้นเลี้ยงพระ
 เหมือนวัดอรุณ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้
 ได้จัดพระราชดำเนินเลย แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้เสด็จบ้างบางปี พระ
 สงฆ์ที่ฉันส่วนของหลวงในวัดราชโอรสตกลงเป็น ๓๐ รูป ผ้าขาว ๓๐ พับ
 ของไทยทานก็เหมือนวัดอรุณ ส่วนเจ้านายนั้นในสองวัดนี้ท่านเคยสดับ
 ปกรณ์พระบรมอัฐิทุกปี แต่ไม่เป็นการมากมายอันใด คือองค์ละ
 ร้อยเฟื้องถวายร้อยสี่ถึงร้อยห้าชวร้อยห่อ เป็นสดับปกรณ์สำนิญแต่เฉพาะเจ้า
 นายในแผ่นดินนั้น เจ้านายอื่น ๆ ที่ขอแรงไปช่วยก็ไม่ได้มีผู้ใดทำ การ
 ซึ่งทรงพระราชดำริให้ใหม่ถวายผ้าจำพรรษาชนแต่แรกนี้ ก็ดเป็นทนิมมยนิค
 ของเจ้านายฝ่ายในที่ได้เป็นเวดไปเที่ยวคราวหนึ่ง ได้พบปะกันกับเจ้านาย
 ผู้ชายที่เป็นพี่น้องแลพระญาติวงศ์เป็นผู้ชายมาเฝ้า ถวายเข้าของกันเป็น
 ของเรือกของส่วนต่าง ๆ เมื่อกลับมาแล้วก็นำของถวายที่ได้มานั้นชน
 ถวายทุก ๆ พระองค์ แลยังเล่ากันถึงวันนั้นไปได้นาน ๆ เป็นการสนุกสนาน
 หนึ่งวันวันเวียงมาก แต่ครั้นภายหลังมาช้าทุกปี ๆ เข้าก็จัดซักให้เจ้านาย
 ทรงเกียจคร้านไม่ใคร่เสด็จ แต่การที่เกณฑ์ตำรวจนั้นก็มากขึ้น ๆ ตามลำดับ

ด้วยสิ้นพระชนม์ไปองค์หนึ่งผู้ยังกรับมรรทุก ถูกเข้าองค์หนึ่งถึง ๔ ถึง ๕
 ทุรอนกับภรรยาเข้าไปจนเหลือต้นกุ่มนี้ ส่วนผู้ซึ่งเคยมาเข้ามาแหงนค้อม
 คายหายจากฤๅเบือหน่ายไปด้วยกัน ในชนหลังมานับเป็นการผิดเต็มที่
 เห็นว่าการเรื่องถวายผ้าจำพรรษาหน้าที่จะต้องเป็นการผิดแต่โดยนัยไป
 ตามสมัย ด้วยมีตัวอย่างวัดพระเชตุพนก็เคยยกเว้นมาแล้ว ถ้าจะยืน
 อยู่เช่นนี้ต่อไปเจ้าแผ่นดินมากชน ๆ วัดก็คงจะต้องมีทุกองค์ เจ้านายใน
 รัชกาลก่อน ๆ หมดไป ต้องเกณฑ์เจ้านายที่ยังมีอยู่ไปใช้เนื้อแทนก็คงจะ
 ต้องเกณฑ์มากชน จนถึงเจ้านายของศรัทธาของพระเกียรตินิธิรูปฤๅ
 ยี่สิบรูปก็เห็นจะมากเกินไปนัก ถ้าเจ้านายในรัชกาลไหนสิ้นไปแล้วควรจะ
 ยกเว้นวัดนั้นได้ คงไว้แต่ผ้าขาวของหลวงที่เป็นส่วนของสงฆ์ก็เห็นจะดี
 แต่ถ้าจะทำเช่นนั้นเข้า เราจะเห็นว่าทำให้ผิดอธิปไตยธรรมฤๅอย่างไร
 ก็ไม่แน่ใจ แต่เจ้านายคงเห็นด้วยโดยมาก จะเป็นก็แต่ที่อาราม แด
 ในเวลานี้ยังไม่ควรที่จะจัดด้วย จึงตกลงเอาเป็นพักไว้ที่

แต่วัดราชประดิษฐ์วัดราชบพิธต้องวัดนี้ เป็นคนละอย่างกันอยู่กับ
 วัดอรุณวัดราชโอรส วัดราชประดิษฐ์นั้นคิดว่าถ้าธรรมเนียมที่ตามัญ
 ษามาริกในหอสมุดวิธานยังคงอยู่ตราบใด การถวายพระถวายผ้าจำ
 พรรษาคงยังมีอยู่ได้ ไม่เป็นที่สุด ด้วยเหตุว่าส่วนเงินค่าเข้าคักนำวัดประยุ
 รงษาราม ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระ
 เจ้าลูกเธอแบ่งเป็น ๔๔ ส่วนตามพระราชประสงค์เดิมนี้ ข้าพเจ้าได้เอา
 มาแบ่งเป็น (๕๘) ส่วนแจกให้แก่เจ้านายที่มีตัวอยู่พอให้ทั่วกัน และมีข้อ
 บังคับสำหรับที่จะเป็นส่วนแบ่งนั้นสืบไปภายหน้าไว้ว่า ส่วนซึ่งแบ่งไว้เป็น
 (๕๘) ส่วนนั้นไปแบ่งเป็นส่วนเดิม ๔๔ ส่วนพิเศษ (๑๔) ถ้าเจ้านายซึ่ง

เป็นเจ้าของส่วนเดิมสิ้นพระชนม์ ยกส่วนเดิมให้แก่ผู้ซึ่งได้ส่วนพิเศศ ถ้า
เจ้านายผู้ซึ่งได้รับส่วนเดิมเบียดส่วนพิเศศแล้ว ฤๅได้แต่ส่วนพิเศศอยู่
สิ้นพระชนม์ไปให้ยกส่วนพิเศศนั้นเสีย เมื่อค้อไปภายหน้าเหลือแต่ส่วนเดิม
๔๔ ส่วนแล้ว จะไม่แจกส่วนให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งซ้ำเป็นสองส่วนตามส่วนต่อไป
จะเลือกคดียุซึ่งเนื่องในพระราชวงษ์ ฤๅผู้ที่ได้มียุประการแก่ราชตระกูล
อันสืบมาแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้รับส่วนให้คง

อยู่ ๔๔ ส่วนเสมอ ผู้ซึ่งได้รับส่วนทั้ง ๔๔ นั้นนับเป็นสามัญธมาชิกในหอ
สมุดวชิรญาณ พระสังฆวิคฺราชประดิษฐังค์ไม่มีมากเกินกว่า ๔๘ รูป
คือเป็นส่วนดำรงหตวง ๕ รูป ส่วนสามัญธมาชิก ๔๔ รูป สามัญธมาชิก
คงต้องเกณฑ์เถียงพระปีเตอร์ครั้งเสมอคนละรูปเท่านั้น จึงเห็นว่าถ้าธรรมเนียม
ที่แจกเงินค่าเข้าคึกหน้าวัดพระยวงษ์ แด่หอสมุดนั้นยังคงอยู่ตราบใด
การเถียงพระถวายผ้าจำพรรษาวิคฺราชประดิษฐังค์จะคงอยู่ได้ตราบนั้น

แต่การเถียงพระถวายผ้าจำพรรษา วิคฺราชประดิษฐังค์ในประจจุบัน
ก็มีสวดมนต์ค้อกันกับวันเถียงพระวิคฺราชโอรัส รุ่งขึ้นเสด็จเถียงพระ แต่
พระสังฆมณเฑียรไม่พอเจ้านายที่มีตัว ก็คงเป็นแค่ของหตวงแด่เจ้านายพี่
นางน้องนางเธอต้องเกณฑ์ แต่ท่านพวกรู้ท่านเล่นกันในหมู่มีของถวาย
พระองค์ระรูป ดงทูนดงรอนกันองค์ละมาก ๆ แล้วข้ามี่ดัดปลกณ
เหมือนอย่างเช่นท่านแต่ก่อน ท่านทำกันมาในสองวันนั้นด้วย ผ้าของ
สังฆส่วนหตวง ๕ พับ แต่ส่วนวิคฺราชบพิตรนั้นเป็นคนละเรื่องคนละอย่าง
กับสามัญธมาชิก เดิมก็ไม่ได้มีมา ครั้นเมื่อเกิดชนกไม่มีสวดมนต์สวด
พรอันใดไม่เป็นราชการแท้ เหตุที่ปรารภมีขึ้นเพราะเวลาดำเข้า ๆ ออกไป
เที่ยวที่ส่วนสราญรมย์ ในเขตรัจวรगत เกิดคิดพร้อมกันขึ้นอยากจะไป

เทียวที่วัดอย่างหนึ่ง เพราะมีศพตุงเล็กๆ ที่ไม่ได้เผาฝังทิ้งไว้ในวัดแต่มี
 กระตุกไปฝังไว้ในวัด เป็นโอกาสที่จะหาช่องไปทำบุญเยี่ยมเยียนที่
 ฝังศพฝังกระตุกอีกชนหนึ่งจึงได้ขึ้น แต่ภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรม
 วงษ์เธอท่านทรงเห็นเป็นการเลือนๆ ไม่เข้าแบบเข้าอย่างไป ท่าน
 ก็ไปเกณฑ์ให้พระสวดมนต์คล้ายๆ กับสามัคคี การที่เตียงพระนั้นยังคง
 อยู่ตามเดิม เมื่อตอนแรกๆ ถู้น้อยกว่าพระก็เกณฑ์ให้หาตัวรับ
 เตียงพระคนละองค์ เหลือหนึ่งเป็นของเจ้านายแต่เจ้าจอมมารคำที่ได้ผด
 ประโยชน์มาก สุดท้ายมีพระมาน้อยเท่าใดก็เกณฑ์ดังไปตามลำดับ
 ครั้นทีหลังตุงมากจนเท่าพระก็เกณฑ์แต่ตุง เมื่อตุงมากไปกว่าพระก็
 เกณฑ์ของตะคนหนึ่งบ้างสองคนบ้าง รวมกันเป็นสองคนต่อตัวรับก็มี
 คนเดียวก็มี แต่เป็นตัวรับเจ้าของหาไม่ใช้ของหลวงทั้งสิ้น เมื่อ
 ฉนั้นแล้วเจ้าของตัวรับถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ กำหนดให้มีเพียงจิ๋ว
 ฤๅดมง้วนหนึ่ง กับไทยทานเล็กน้อยแต่ก็ไม่พียงกัน หาไทยทานไปคน
 ตระมากๆ เกือบเป็นชนกภูมิผ้าไตรทุกคน คิดดูราคาของที่ซื้อคนหนึ่ง
 อย่างแรงถึงสามชั่ง อย่างต่ำเพียงชั่งหนึ่งทำเช่นนั้นมาหลายปี จน
 เมื่อปีกุนนพศกคิดเห็นว่าของซึ่งตุงทุนซื้อมาเป็นราคามาก ส่วนพระสงฆ์
 ผู้ที่ได้รับไปนั้น ที่ชอบแต่ต้องการใช้ก็มี ที่ไม่ชอบใจไม่ต้องการจะ
 ไปเก็บคงทิ้งไว้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดเหมือนอย่างเป็นอย่างไม่มีราคา
 ก็มักจะเอาของนั้นไป เเต่ถึงแตกเปื่อยเน่าสิ่งของที่ต้องการใช้ โดยราคาถูก
 ส่วนผู้ที่ตุงทุนนั้นต้องตุงมาก แต่ประโยชน์ผู้ใดได้น้อยไป มี
 ประโยชน์อยู่แต่ผู้ขายของ จึงคิดเห็นว่าเสนาสนซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของ
 พระสงฆ์ ก็เป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่ความศุขของพระสงฆ์ทุกคน ไม่

เฉพาะหน้า แด่พระสงฆ์ปวชิชาชั้นต้นก็มี ควรจะยกเงินค่าซื้อของน
 ี้ไว้เป็นของสำหรับปฏิสังขรณ์เสนาสน แด่สำหรับเป็นกิตติานภักดิ์พระสงฆ์
 ปวชิชาเป็นต้น จึงได้ทูลปรึกษาพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากรแด่พระ
 สงฆ์ในวัดราชบพิธก็เห็นชอบด้วยพร้อมกัน จึงได้จัดการที่เปลี่ยนธรรม-
 เนียมใหม่ในปีกุนนพศก ให้มีแต่สำหรับแต่ผ้ารูปเทียนหมากพดู แล้ว
 ให้เรียรายเจ้าตุ๊กเธอเสมอของคั้ดขังทวักัน รวมเงินนั้นไว้เป็นของกลาง
 สำหรับวัดเช่นกล่าวมาแล้ว ส่วนผ้าซึ่งถวายเป็นของทั่วไปนั้น คือ
 บันดาเจ้าจอมมารดาตเจ้าจอมอย่างนั้นมีผ้าสบ้างบ้างผ้าชุบอบ้าง คน
 หนึ่งตั้งแต่ ๒๐ ผืนตงมาจนผืนหนึ่งไปกองกลางโบสถ์แล้ว ว่าค่าถวาย
 ตามธรรมเนียมถวายผ้าอย่างธรรมเนียมิกนิกาย ตามแต่พระสงฆ์จะแบ่ง
 ผ้ากันเอง ส่วนของหตวงมีแต่เบญหวัด วัดราชประดิษฐถวายสมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์ วัดราชบพิธถวายพระองค์เจ้าพระอรุณ เป็น
 การนอกธรรมเนียมส่วนพระคังข้างที่ เมื่อเสร็จการเถียงพระแล้วจึง
 ออกไปทำบุญที่ ๆ ผังศพผังกระดูกวางพวงมาลัยโดยดอกไม้ ซึ่งเก็บ
 จากในส่วนสราญรมย์ทำไปสำหรับที่ทุก ๆ แห่ง ฤๅผู้อื่นใครจะมีไปก็
 ตามเที่ยววางตามชอบใจ แล้วทอดผ้าสดับปกรณ์ของหตวงผ้าขาวพับ
 เท่าจำนวนพระสงฆ์ตามเณรในวันนั้น เทียวทอดไว้ตามที่ผังศพผัง
 กระดูกไม้เป็นกำหนดแน่ว่าแห่งใดเท่าใด ส่วนมารดาญาติพี่น้องของศพ
 แดกระดูกนั้น ก็มีของทำบุญไปทอดไว้ที่ ๆ ผังศพที่ผังกระดูกตามแต่ใคร
 จะมีมาน้อยเท่าใด แล้วพระสงฆ์จึงออกมาชักเป็นผ้าบังสุกุล ตาม
 แต่จะแบ่งปันกัน เป็นเสร็จการทำบุญที่วัดราชบพิธ

การซึ่งเก็บเงินค่าของไทยทานรวมเป็นเงินกลางนี้ เจ้านายพินาง
 น้อยนางเธอน้อยยาเธอ คิดเห็นชอบด้วยหลายองค์ นัดกันไว้ว่าใน
 ปีชวดสัมฤทธิ์ศักราช จะออกเงินเรียรายสำหรับวัดราชประดิษฐบ้าง แต่
 คิดกำหนดกันว่า จะตั้งจำนวนเพียงองค์ละ ๕ ตำลึง ด้วยวัดราชบพิตรนั้น
 จะลดจากจำนวนเดิมลงมาจนกว่าไม่ควร จึงคงเป็นองค์ละ ๓ ตำลึง ถึงว่าจะ
 เป็นเงินลดต่ำกว่าจำนวนเดิมบ้าง ก็ยังมีส่วนผู้ที่เกิดใหม่เพิ่มขึ้นใช้
 เนื้อ แต่ผู้ซึ่งถูกเกณฑ์รวมกันเป็นสองคนต่อตำลึง ก็ต้องแยกกันออกไป
 ไปเป็นคนละตัว เงินไม่ต่ำกว่าจำนวนราคาสิ่งของ ที่พระสงฆ์ได้อยู่แต่
 ก่อนนัก แต่เพราะลงทุนเดิมไว้แรงเสียแล้วเงินจึงได้ตั้งอยู่ ส่วนวัด
 ราชประดิษฐ์เจ้านายข้างหน้าไม่ได้ถูกจึงคิดเฉลี่ยที่เจ้านายข้างในเคยเสียอยู่
 แบ่งเฉลี่ยออกมาข้างหน้า ก็เห็นว่าจะไม่ต่ำกว่าแต่ก่อน แต่การซึ่งเรียราย
 เงินสำหรับวัดนี้ ไม่เป็นหน้าที่ของผู้ซึ่งเป็นตามัญธมาชิกของหอสมุด
 ซึ่งมีได้เป็นพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
 ต้องเสีย เป็นแต่จะขอแรงให้เลี้ยงพระอย่างเดียว เมื่อเจ้านายที่เป็น
 พระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหมดไปแล้ว
 เงินส่วนกลางนี้ก็จะต้องเป็นอันหมดไปด้วยตัวเอง

ส่วนวัดราชบพิตรนั้น ในเรื่องเงินเรียรายก็เหมือนกันกับวัดราช
 ประดิษฐ์ แต่ไม่เป็นการจำเป็นที่ตามัญธมาชิกในหอสมุดเดียวกัน จะ
 ต้องไปเลี้ยงพระเหมือนอย่างวัดราชประดิษฐ์ ได้คิดไว้ว่าจะหาประโยชน์
 อย่างหนึ่งอย่างใด เป็นส่วนสำหรับให้แก่หอพระสมุด ทำนองเดียวกันกับ
 ตักนันทวัดประยุรวงษ์ ให้มีตามัญธมาชิกขึ้นใหม่อีกพวกหนึ่ง เป็น

การ^๕เกอ^๕กุด^๕แก่^๕หอด^๕มุด^๕ แต่^๕ดำ^๕หับ^๕เตียง^๕พระ^๕วัด^๕ราช^๕บ^๕พ^๕ร^๕ค^๕อ^๕ไป^๕ด้วย^๕ แต่^๕
การ^๕น^๕ย^๕ง^๕หา^๕สำ^๕เร^๕จ^๕ค^๕ล^๕อ^๕ด^๕ไป^๕ไม่^๕

คำ^๕ค^๕ก^๕เค^๕อ^๕น^๕ดำ^๕หับ^๕ถว^๕ย^๕ผ้า^๕จำ^๕พ^๕ร^๕ร^๕ษา^๕ ที่^๕วัด^๕ค^๕อ^๕ร^๕ณ^๕วัด^๕ราช^๕โ^๕ร^๕ส^๕
ถ้า^๕เด^๕ค^๕จ^๕ก^๕มี^๕เคร^๕อ^๕ง^๕ดำ^๕หับ^๕ชา^๕ด^๕ค^๕อ^๕ง^๕เว^๕ย^๕ว^๕ย^๕อ^๕ย^๕ ๒ ถึง^๕ ค^๕ือ^๕พา^๕น^๕เท^๕ย^๕น^๕แด^๕พระ^๕
เ^๕า^๕ษ^๕โ^๕น^๕ท^๕ก^๕ แต่^๕ที่^๕วัด^๕ราช^๕ป^๕ระ^๕ค^๕ษ^๕ฐ^๕น^๕น^๕ม^๕ว^๕เด^๕ศ^๕อ^๕ก^๕ไป^๕ ค^๕ือ^๕ม^๕หา^๕ด^๕เ^๕ก^๕
ค^๕อ^๕ง^๕ร^๕บ^๕เ^๕น^๕เบ^๕ย^๕ห^๕ว^๕ด^๕ ส^๕ม^๕เด^๕จ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕ร^๕โ^๕ฆ^๕เ^๕า^๕จ^๕ร^๕ย^๕จ^๕าก^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ใน^๕อ^๕อก^๕ไป^๕ค^๕อย^๕
ถว^๕ย^๕ใน^๕เว^๕ล^๕า^๕เม^๕ือ^๕เ^๕ย^๕ง^๕พระ^๕เด^๕ว^๕ อา^๕ต^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ค^๕อ^๕ง^๕เข^๕ย^๕น^๕ค^๕ว^๕เด^๕ร^๕ย^๕ม^๕ไ^๕ว^๕ด^๕ว^๕ย^๕
แต่^๕ส^๕ว^๕น^๕วัด^๕ราช^๕บ^๕พ^๕ร^๕น^๕น^๕เ^๕น^๕ก^๕ระ^๕บ^๕ว^๕น^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ใน^๕ อา^๕ต^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ค^๕อ^๕ง^๕ต^๕อ^๕ง^๕ค^๕ว^๕เข^๕ำ^๕มา^๕
ข^๕ำ^๕ง^๕ใน^๕ น^๕อ^๕ก^๕น^๕น^๕ก^๕ไม่^๕ม^๕การ^๕

เตือนสาม

การพระราชพิธีในเดือนสามนี้ กฎมณเฑียรบาลจดหมายเหตุไว้ว่า
 พิธีชานยเทาะห์ แต่ในจดหมายเหตุหลวงหวัดจิดไว้ว่าชยเทาะห์นี่เนือความ
 ก็เป็นอย่างเดียวกัน คือพิธีเผาเข้า ซึ่งเรียกกันเป็นภาษาไทยก็เรียก
 แต่ในกฎมณเฑียรบาลจำหน่ายคำราชูญว่าเผาเข้าไม่มี ในจดหมายคำ
 ให้การชยหลวงหวัดเต่าถึงคำราชูญว่า พระจันทร์ทกุมารเป็นผู้
 ฌดองพระองค์ออกไปทำการพิธี ตั้งโรงพิธีที่ทุ่งนา เห็นจะเป็นทุ่งหันตรา
 ซึ่งเป้นทุ่งนาหลวง มีกระบวนแห่ออกไปเช่นแรกนา แล้วเขารวงเข้า
 มาทำเป็นฉัตรปักไว้หน้าโรงพิธี พระจันทร์ทกุมารนั่งที่โรงพิธี แล้วจึงเอา
 ไฟจุรวงเข้าที่เป็นฉัตรนั้น มีคนซึ่งแต่งตัวเสื้อเขียวพวกหนึ่ง เสื้อ
 แดงพวกหนึ่ง สรวมเซ็ดท่วงทีจะคล้ายๆ กับอินทร์พรหมฤาษีอะไรอย่างนั้น สรวมคิ
 ว่าเป็นพระอินทร์พวกหนึ่ง พระพรหมพวกหนึ่ง เข้ามาแย่งรวงเข้ากัน
 ข้างไหนแย่งได้มีคำทำนาย แต่คำทำนายนั้นคงจะอยู่ในเค้าพิธีกะตึกเกาศี
 ๒๒ ทงนนั้น การซึ่งทำพิธีเลี้ยงทวยเช่นหมบอยๆ หดายพิธี ผู้ซึ่งจะแรก
 ๑ ๒๒๒๒ ๒ คัดตงพิธีนั้น คงจะเป็นคนที่มีใจหวาดหวั่นต่อภัยอันตราย ขยากร
 ถ่วงนำว่าจะดีร้ายอย่างใดอยู่เสมอๆ แต่ไม่มีท่าทางที่จะรู้ได้เช่นนั้น
 ๑ ให้ได้ทันใจทุกคราว เพราะจะแหงนคุดาดูฟ้าดวงที่เฉยๆ อยู่ก็มีเหตุมี
 การได้ ฤๅไม่รู้ได้ทันใจก็ต้องเด้นเสียงทวยอย่างเดียวกันกับเทพพระบท
 เป็นการแก้กระหายไปคราวหนึ่งๆ ถ้าไม่เช่นนั้นจะเป็นอุบายซึ่งจะระงับใจ

คนทั้งปวงซึ่งเชื่อนิมนตรเชื่อตาม แลวก็คิดการทุจริตเป็นผลซ้ำคำพลอย
 ให้เกิดการยุ่งยิ่งหยุกหยิกขึ้น เมื่อเห็นว่าเลี้ยงตายได้ นิมนตรก็อยู่ ก็ระ
 ไม่อาจคิดอ่านฟุ้งซ่านฝันฟ้าแดดินไปได้ จึงได้พอใจเลี้ยงตายให้คนเห็น
 มาก ๆ เป็นการแสดงน้ำใจฟ้าดินแดพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินให้
 เป็นที่เกรงขามแก่คนทั้งปวง แลครั้นเมื่อการซ้ำเข้าทุก ๆ ปีก็เหมือนกัน
 เป็นคัมพพิภพตายเป็นจัดไปไม่ต้องถามถึง จึงได้เลื่อนขึ้นเป็นโคมตอย
 แต่ในการพิธีเผาเซาน มัจจุหมายในพระราชพงษาวดาร แผ่นดิน พระบรมราชา
 ธิราช ซึ่งเรียกกันตามปกติของแผ่นดินที่ต่งนำไปก่อนหน้าแผ่นดินประจุบัน
 ว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ (ขออธิบายนอกเรื่องหน่อยหนึ่ง ว่า
 การที่เรียกว่าพระบรมราชาธิราชพระองค์นี้ ว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรม
 โกศคิตมาจนประจุบันนั้น เพราะเป็นพระราชบิดาของเจ้าฟ้าอุทุมพร
 กรมขุนพรพินิจ ที่เรียกกันว่าขุนหลวงหาวัดซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๒
 แลเจ้าฟ้าเอกทัศ ซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษมนตรีพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่ง
 เรียกว่าพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ที่สุดบรมราชวงษนั้น คำที่
 เรียกในพระบรมโกศ เรียกมาแต่แผ่นดินของพระองค์ ที่ออกพระนามก่อน
 แต่อยู่ในราชสมบัติน้อยวัน แลยังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ได้เป็นที่ในพระบรม
 โกศแทนพระองค์ก่อน ฉะนั้นบรมโกศจึงได้คิตอยู่ในพระบรมราชาธิราช
 ซึ่งเป็นผู้อยู่ในพระโกศภายหลังใคร ๆ หมด การซึ่งเรียกคิตต่อมาถึงที่
 กรุงเทพ ฯ นักด้วยเหตุว่าเจ้านายแลข้าราชการก่ตั้งเป็นแต่ขุนนางเก่า เคย
 เรียกคิตปากมาแต่กรุงยังไม่เสียแล้ว แลพระเจ้าแผ่นดินซึ่งตั้งพระชนม์
 ภายหลัง ก็เป็นพระองค์ที่สุดซึ่งไม่ได้ทรงพระบรมโกศ เป็นแต่ตั้งหีบ
 ผังไว้ เมื่อจะถวายพระเพลิงก็ต่อตั้งพอเป็นตั้งเขปถวายพระเพลิง ถ้า

จะเรียกพระบรมหีบถุพระบรมสูงกตฺธิชคอยู่ จึงได้ออกพระนามเนไปเน
พระที่นั่งสุริยามรินทร์ ที่ว่าในแผ่นดินพระพุทฺชยอดฟ้า แต่ครั้นเมื่อ
ถ่วงมาตั้งแต่แผ่นดินพระพุทฺชเลิศให้ถ้างมา พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดที่
สวรรคตคตลงใหม่ ก็เรียกว่าในพระบรมโกษทุกพระองค์ แต่ในพระ
บรมโกษเก่าท่านไม่มีฉายาอื่น ก็คงเรียกในพระบรมโกษอยู่ตามเดิม
แต่เมื่อก่อนจะเข้าใจกันเน ๆ ไป มีผู้ถามข้าพเจ้าว่าทำไมท่านถึงชื่อโกษ
เช่นนั้น ถ้าชื่อแต่ยังมีพระชนมอยู่ก็ดูเป็นการทักเค็มที่ ก็ต้องอธิบาย
ตามเช่นกล่าวมานี้ ส่วนที่กรุงเทพ ฯ พระเจ้าแผ่นดินเคยไม่โปรดให้เรียก
ในพระบรมโกษมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ครั้นเรียกพระเจ้าอยู่หัวใน
รัชกาลที่ ๑ ว่าพระพุทฺชเจ้าหลวงในพระบรมโกษบ้าง แผ่นดินคันบ้าง
เรียกพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ว่า พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษบ้าง
แผ่นดินกลางบ้าง จึงได้โปรดให้ออกพระนามตามพระนามพระพุทฺช
ปฏิมากรในวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า พระพุทฺชยอดฟ้าจุฬาโลกย์
พระพุทฺชเลิศให้ถ้านภาโดยนนั้นเสียหนึ่งแล้ว ครั้นพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล
ที่ ๓ สวรรคต ก็กลับเรียกพระนามเป็นพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษ
ขึ้นอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด จึงได้ถวาย
พระนามเสียเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนฉายาที่ว่าพระ
ยงนพระยงนนั้น แต่คำประกาศกรวดไวกมี้ ส่วนพระองค์เองก็ทรง
คงพระนามเสียเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะกันใน
พระบรมโกษแต่จะกันพระยงนพระยงนดวย แต่ครั้นสวรรคตคตลงก็
ไม่ฟังขึ้นเรียกกันไปทั้งแผ่นดินแผ่นทราย เรียกไม่ใช่เรียกเปล่า ๆ ขึ้น
เป็นทักข้าพเจ้าอยู่ดวย ตามกิริยาแต่เสียงที่เรียกกับทั้งเหตุการณ์เป็นอยู่

ในเวลานั้น ถ้าผู้ใดได้อ่านพระราชพงษาวดารในตอนแผ่นดินพระบรมโกศ
 กับแผ่นดินสุริยยามรินทร์ ก็พอจะคะเนเค้าได้บ้าง แต่ผู้ซึ่งเรียกไม่ได้ คิดจะ
 ทัก เป็นแต่พูดตามเขาไปนั้นมามาก แต่ถึงจะนึกอย่างไรก็ดีข้าพเจ้า
 ไม่ชอบใจในถ้อยคำที่จะเรียกเช่นนั้น ให้ออกรำคาญใจ เห็นเป็นเขาทัก
 อยู่รำไป จึงได้ฝันแก้เสียจนส่งบхайไปได้มานานแล้ว ยังอยู่แต่คนแก่
 คนเฒ่าที่ซุ่มซาบไม่รู้หายเพื่อเจอไปบ้างไม่ควรจะถือ บัดนี้จะขอกล่าว
 ถึงเรื่องความในพระราชพิธีนั้นต่อไป) ในพระราชพงษาวดารแผ่นดินพระ
 บรมโกศนั้นจดหมายไว้ว่า ถิ่นน้ำนวดเข้าเดี๋ยวจอกออกไปที่นาหลวงทุ่งหินตรา
 บันทุกเข้าตงในระทะ แล้วให้พระราชวงษานุวงษ์แดพระต้นมกำนัลฝ่าย
 ในเซ็นเข้าเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง แล้วเอาพวงเข้าทำฉัตรใหญ่ แด
 ยาคูไปถวายพระราชอาคันตามพระอารามหลวงทุกที่มีได้เว้น การเซ็น
 เข้าตามท่วงตอกกับพิธีเผาเข้า ในแผ่นดินพระบรมโกศนั้นเด่นพิธีมาก
 ด้วยเป็นระดูเวทมนต์คาถายู่คงกระพันชาตรีหมอดูกระทำตงนัก รวบรวม
 ใจความตงว่า การพิธีเผาเข้าเป็นการคู่กันกับพิธีจรดพระนังคัล เพื่อ
 ให้เป็นการสวัสดิมงคลแก่ัญญาหาร ซึ่งเป็นเดี่ยังสำหรับพระนคร ได้
 ข้อความตามพิธีเผาเข้าแต่เท่านี้

ที่ ๑๒ พิศิควารাত্রี

ส่วนการพิธีของพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่าศิวาราตรี ซึ่งเป็นพิธี
 มาแต่โบราณ จะขาดสูญเสียแต่ครั้งใดก็ไม่ปรากฏ ตั้งแต่กรุง
 รัตนโกสินทร์นี้มา ยังไม่เคยทำ พึ่งมาขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหมู่กษัตริย์พระองค์เจ้าว่าไม่ทำปวารณาแต่ไม่ทำอุโบสถ
 ในวันมหาปวารณา เป็นการละเลยข้อสำคัญตามวินัยบัญญัติเสีย ซึ่งจะ
 ได้กล่าวต่อไปในเดือนสิบเอ็ด ส่วนพิธีศิวาราตรีนี้เป็นพิธีดอยบาป
 ของพราหมณ์คล้าย ๆ มหาปวารณา จึงโปรดให้ทำตามธรรมเนียมเดิม
 พิธีทำในวันเดือนสามขึ้น ๑๕ ค่ำ คือเวลาค่ำพระมหाराชครูทำพิธีเริ่ม
 แต่กระสู่ที่ซัดมธุทตามแบบเหมือนพิธีทั้งปวง แล้วเขาเฝ้าบักดีเฝ้า
 เชือกผูกคอหม้อโยงเฝ้าทั้งสี่ ภายใต้ม้อตงพระศิระดั่งค์ เจาะหม้อ
 ให้น้ำหยดลงมาได้ทีละน้อย เขาขุดต่อไว้ในช่องหม้อที่เจาะนั้นเฉพาะ
 ตรงพระศิระดั่งค์ ให้น้ำหยดตงถูกพระศิระดั่งค์ทีละน้อย แล้วไหลตง
 มาตามรางซึ่งรองรับพระศิระดั่งค์ ซึ่งพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ซึ่ง
 ข้าพเจ้าเคยไปเห็นเรียกว่าโยนิ แล้วมีหม้อรองที่ปากรางนั้น เติมน้ำแต่
 เปื่อยหม้อไปจนตลอดรุ่ง เวลาใกล้รุ่งทำพิธีหุงเข้าหม้อหนึ่งในเทวดสถาน
 เจือน้ำฝนาดาดนมเนยแด่เครื่องเทศต่าง ๆ สุกแล้วแจกกันกินคนละเล็ก
 คนละน้อยทุกคนทั่วกัน พอได้อรุณก็พากันตงอาบนํ้าในคลองสระแก้วด้วย
 น้ำที่ตรงพระศิระดั่งค์ สมที่วลงในเวลาสะนั้นเก็บตอไปตามน้ำเรียกว่า

ดอยบาป เป็นเสร็จการพิธีศิวาราตรีในวันเดียวกัน แต่การพิธีนี้ไม่มี
 ของหลวงพระวราชทาน เป็นของพราหมณ์ทำเอง เมื่อพิธีเคราะห์ดูการ
 ที่ทำนั้นเห็นว่าจะเป็นกรรโยมาเจ็ดแคว้นแล้ว ในเมืองเบนนารัต คือ
 เมืองพาราณสี ซึ่งข้าพเจ้าเคยไปเห็นเองในที่นั้น เบื้องหน้าแต่เวลาดวง
 อรุณพราหมณ์ทั้งปวงนับด้วยพันคน มีหม้อทองเหลืองคนละใบทูนศีรษะ
 เดินลงไปริมฝั่งแม่น้ำคงคา หนึ่งที่แท่นกอบ้างก้อนศิลาในน้ำบ้าง เอา
 หม้อทองเหลืองตักน้ำขึ้นมาเสกบนแล้วบ้วนปากล้างหน้า เสกอะไรต่อไป
 อีกหน่อยหนึ่ง แล้วโดดลงในน้ำดำศีรษะลงในน้ำสามครั้งแล้ว ควักดิน
 ที่ทำนั้นมาอุดหัวแทนขำบู เวลานั้นจะถูกรับกรรมคาถาอะไรอีกแล้วอาบน้ำ
 ล้างตัวหมัดจนชุ่มผ้าห่มผ้า เอาหม้อทองเหลืองตักน้ำทูนศีรษะเดินมาทิวัด
 พราหมณ์ ในวัดนั้นมัทไถเทวรูป ต้นฐานเหมือนปรางค์อย่างโบราณ
 มีมุขยื่นออกมา ที่มุขนั้นพราหมณ์ฤๅษีนั่งตาย ๆ ยืนอยู่มีพวงมาลัย
 ดอกดาวเรืองร้อยสวมคอกกอกอยู่เป็นอันมาก ที่รอบบริเวณเทวสถาน
 นั้นเป็นระเบียบคล้ายพระระเบียบด้อมรอบ ในระเบียบนั้นมีโคตั้งเท่า ๆ
 คล้ายกับที่เขวระนี้ เขามาเดินเชือกคัต ถ้ามแห่งใดให้ตายตัว ในถาน
 ตั้งแต่เทวสถานถึงระเบียบรอบนั้นประมาณสัก ๓๐ วาโดยรอบ เต็มไป
 ด้วยศิระตั้งคั่งอยู่บนฐานที่เรียกว่า โยนี สูงตั้งแต่ ๕ นิ้ว ๖ นิ้วขึ้นไปจน
 ๒ ศอกเล็ก ๒ ศอก หลายร้อยจนนับไม่ถ้วน ที่อย่างเล็ก ๆ เพียงนิ้ว
 หนึ่งถึงนิ้ว ๕ ๖ นิ้วบนฐานบัตรของเทวสถานก็มีโดยรอบ ห่อด้วย
 ทองเหลืองก็มีทำด้วยศิลาที่มี เมื่อคนที่เข้าไปพอถึงประตูเทวสถาน ท่าน
 ฤๅษีฤๅพราหมณ์ผู้ใหญ่ที่อยู่บนมุขเทวสถานนั้น โยนพวงมาลัยดอก
 ดาวเรืองมาเฉพาะสวมคอกทุกครั้ง เมื่อข้าพเจ้าไปนั้นไม่รู้ตัวว่าจะเดินกัน

อย่างไร เปนแต่บอกว่าถ้าจะเข้าไปดูต้องถอดรองเท้า ชุนนางอังกฤษ
 ที่เปนผู้พาไปนั้น ก็ต้องยอมถอดรองเท้าเข้าไปเหมือนกัน พอได้
 ประตูเข้าไปรู้สึกว่าจะไรหิวถึงมาที่หัว แต่ดูเหมือนมาโดยดกดาวเรือง
 ล้อมคอบอยู่แล้ว ยังไม่รู้วามจากแห่งใด ต่อคนที่ตามเข้าไปภายหลัง
 ได้รบพวงมาไถยนั้นอีกจึงได้เห็นว่าท่านฤๅษีคนนั้นขว้างแม่พวยอย่างเอก ก็
 เร็วฉับ ๆ ไม่ได้ขาดมือเลย เห็นคนที่เข้าไปก่อน ๆ นั้น เอน้ำในหม้อ
 ทองเหลืองที่ทูนคี่ะไปรดคี่ะดังคี่ะ แล้วเอาหม้อไปนึ่งเองรอน้ำที่ไหลทาง
 รางแล้วเดินทูนคี่ะกลับออกมา ในพื้นถานเทวดาถานนั้นเป็นน้ำของเปรอะ
 ไปทั้งสี่น บางคนจึงจะไม่ไหว้ว แต่ที่เข้าไปรดน้ำแล้วกลับนมนมโดยมาก
 ถามได้ความว่าคี่ะดังคี่ะที่มากแน่นเต็มไปเช่นนั้น สุดแต่เกิดมาเป็นพร้าหมัน
 พวงนั้นแล้ว ต้องสร้างคี่ะดังคี่ะรูปหนึ่ง ๆ ทุกคนดำหรับที่จะรดน้ำ
 สะหัว วัดฤๅษีเทวดาถานเช่นนี้ในเมืองเบนนารีสมีหลายสิบแห่ง มักจะ
 ตั้งอยู่ริม ๆ น้ำกว้างบ้างแคบบ้าง สูงบ้างต่ำบ้าง แต่ท่วงที่คล้าย ๆ กัน
 หนึ่ง ครนเมอกลับออกมาจากที่นั้นแล้ว เห็นตามทางกำลังหุงเข้า
 เกือบจะทุกแห่ง หุงด้วยหม้อทองเหลืองไปนึ่งเอง คนหนึ่งก็หุงหม้อหนึ่ง
 กินคนเดียวไม่ปะปนกับผู้อื่น เรื่องที่อาบน้ำในแม่น้ำนั้น ถึงความหารายา
 เบนนารีสเอง แลส่วนกำหนดก็ต้องตบเหมือนกัน ตัวท่านหารายา
 ได้เท่าไรข้าพเจ้าฟังเอง ที่จะอาบนั้นใช้เรือขนานคี่ะเปนรูปสัตว์ คล้าย
 กับที่รับข้าพเจ้าข้ามฟากไปที่รามนครซึ่งเปนที่วัง แต่ฟังดูตามถ่านนั้นเห็น
 จะเปนการหุงกันไต่บ้างดังโรเว้ไม่ทุกวัน ฤๅจะใช้หนคล้ายอชชะมะยาได้
 บ้างอย่างไรไม่ทราบเลย พิศาวาราครินคงจะมาจากเรื่องตนเอง ถึง
 เรื่องหุงเข้าก็เป็นอาหารอร่อยของชาวอินเดีย ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยไปกินเคย

ตัวเอง ได้ถามครูชาติที่พระมหाराชครูบอกว่ากั้นไม้ใคร่ดง
 เพราะพรหมณ์พวกนั้นเป็นไทยเสียแล้ว จึงต้องย่อพิริด้วยควาประพฤติ
 แปลกกัน จึงได้ก่ตายเป็นพิริตามทีคนชนใหม่ ๆ เช่นเราเข้าใจว่าเป็นการ
 ต่างว่า ฤยย่อ ๆ ดังนี้

ที่ ๑๓ การพระราชกุศลมาฆะบูชา

การมาฆะบูชา^๕ แต่เดิมก็ไม่ได้เคยทำมา พึ่งเกิดขึ้นเมื่อแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตามแบบโบราณบัณฑิตย
 ได้นิยมไว้ว่า วันมาฆะบูรณมีพระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆะเต็มบริบูรณ์ เป็น
 วันที่พระอรหันต์พุทธสาวก ๑๒๕๐ ได้ประชุมกันพร้อมด้วยองค์สี่ประการ
 เรียกว่าจาตุรงคสันนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาโอวาทปาฏิโมกข์
 ในที่ประชุมพระสงฆ์เป็นการประชุมใหญ่ แด่เป็นการอัศจรรย์ในพระ
 พุทธศาสนา นักปราชญ์ได้^๕ ถอเอาเหตุ^๕นั้น กอบการตั้งการบูชาพระ
 พุทธเจ้าแด่พระอรหันต์ ๑๒๕๐ พระองค์^๕ ให้เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม
 ไถ่แด่สังเวช การพระราชกุศล^๕นั้นเวลาดำ^๕ พระสงฆ์วัดบวรนิเวศน์แด
 วัดราชประดิษฐ์ ๓๐ รูป ฉนในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เวลาค่ำเสด็จออกทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว พระสงฆ์สวดทำวัตร
 เย็นเหมือนอย่างทั่ววัดแล้ว จึงได้สวดมนต์ต่อไป มีสวดคาถาโอวาท
 ปาฏิโมกข์ด้วย สวดมนต์จบทรงจุดเทียนรายตามราວรอบพระอุโบสถ
 ๑๒๕๐ เถ้ม มีประโคมด้วยอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงได้มีเทศนาโอวาท
 ปาฏิโมกข์กัณฑ์ ๑ เป็นเทศนาทั้งภาษามคธและภาษาสยาม เครื่องกัณฑ์
 จัวร^๕เนื้อดินหนึ่ง เงิน ๓ ตำดั่งและขนมต่าง ๆ เทศน์จบพระสงฆ์ซึ่งสวด
 มนตร์บริพัต^๕ ๓๐ รูป การมาฆะบูชา^๕เป็นเดือนสามบ้างเดือนสี่บ้าง ตาม
 วิธีปักขคณนาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แต่คงอยู่ในเดือนสามโดยมาก พระ

บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทุกปีมิได้ขาด แต่ใน
แผ่นดินประจวบนั้นเสด็จออกบ้างไม่ได้ออกบ้าง เพราะมักจะเป็นเวตาประ
ตบกับที่เสด็จประพาศหัวเมืองบ่อย ๆ ถ้าถูกคราวเสด็จพระราชดำเนินไป
ประพาศบางปิ่น ฤ็ พระพุทธบาท พระพุทธฉาย พระประภมเจดีย์ พระแท่น
ดงรัง ก็ทรงทำมาฆบูชาในสถานที่นั้น ๆ ซึ่งออกส่วนหนึ่งค้างหากนอก
จากในพระบรมมหาราชวัง

ที่ ๑๔ เลียงพระตุรคีน

การณเกิดชนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย
ทรงพระปรารภของซึ่งพวกจีนนำมาถวายในตุรคีน เป็นของสดสุกรเบ็ด
ไก่พร้อมกันหลาย ๆ คน มาก ๆ จนเหลือเฟือ ก็ควรที่จะให้เป็นไปใน
พระราชกุศล จึงได้โปรดให้มีเลี้ยงพระสงฆ์ที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยชน
ทั้งสามวัน แต่ไม่มีสวดมนต์ พระสงฆ์ฉันวันละ ๓๐ รูปเปลี่ยนทุกวัน ตาม
คณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ โปรดให้พระบรมวงษานุวงษ์ แด่ท้าว
นางข้างในจัดเรือขนมจีนมาจอดที่หน้าค่านักแพ พวกภรรยาข้าราชการ
ผู้ใหญ่ ๆ ที่ทรงรู้จักเคยเฝ้าแทนจัดเรือขนมจีนมาถวายผลัดเปลี่ยนเวรกัน
ไปทั้งสามวัน ตัวก็มาเฝ้าด้วย แล้วให้ทนายเลื่อกกรมวังคอยรับขนมา
ถวายพระสงฆ์ แล้วจึงได้เลียงข้าราชการต่อไป พระสงฆ์ฉันแล้ว
ถวายสวดมนต์หนึ่ง หมากพุดรูปเทียนกับใบชาห่อหนึ่ง แล้ววิธินุโมทนา
ของพระสงฆ์ในการตุรคีนนี้ ไม่เหมือนกันทั้งสามวันแต่ไหนแต่ไรมา ตาม
วันก็มีสัตัพพะพุทธานุภาวนาก็ไม่มี แต่เห็นว่าเป็นการพระราชกุศล ตาม
ธรรมเนียมเช่นนี้ โดยจะไม่สัตัพพะพุทธานุภาวนาก็ไม่เป็นการขาดเหลืออันใด
ทั้งมีแต่ไม่มี แต่ในการตุรคีนนี้จ่ายเงินให้ซื้อปลาปล่อยวันละ ๑๐ ตำดั่ง
บันทุกเรือมาจอดอยู่ที่แพตอย เวลาทรงพระดำเนินโหนดก แล้วโปรด
ให้พระเจ้าลูกเธอมาดั่งโปรดที่เรือปลา แล้วดับกลานปล่อยไปนำที่หนึ่ง
ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า การที่ทำบุญ

ทรัพย์เงินเพียงหมื่นหมื่นไม่ใช้ของเงิน เป็นแต่สักว่าซื้อเป็นเงิน ให้ทำกา
 เหลาที่โรงเรี่ยยกเข้ามาเพียงพระสงฆ์แทนนมเงิน เป็นของหัวม้าชาว
 เครื่องทำ แดวทรงสร้างศาลหัดดาแห่งชนทนายพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย
 ศาลหนึ่ง ให้เชิญเทวรูปและเห็ดตุ้มในหอแก้วลงไปตั้ง มีเครื่อง
 ตั้งเวียงทางสามวัน อาตมยณอ่านประกาศเป็นคำกลอนติดติดตามเนื้อความ
 ของคาถายานี้ แดขอพรข้างปถายเป็นการเทวพลให้เข้าเคาอย่างเดิน
 ข้างเงิน ที่พระพุทธรูปก็มีเครื่องเดินอย่างเงินคงเพิ่มเคมเข้าพระด้วย แด
 ให้มีโคผูกต่างบนทุกของถวายครุฑเงิน คือแดงอุทิศ ขนมห่ง กระ
 เทียมทอง ถึงโคน้ำคาตทราย ช่ม เป็นต้นวันละ ๓ โคน ถวายพระราชา
 คณะผู้ใหญ่ซึ่งนำฉิน โคนบนทุกของด้วยถนถายตัวที่โรงเรี่ยมทางเสด็จ
 แต่โคบางตัวกับทุกได้ครึ่งหนึ่งบ้าง ข้อนหนึ่งบ้าง บางตัวกับทุกไม่
 ได้เลย เป็นแต่ผูกต่างมาขึ้นโคม ๆ อยู่ของก็กองอยู่หน้าโคเป็นพน การ
 เสด็จพระที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยนั้น เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เสด็จเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์หนึ่งข้างตัวนอก ที่ประทับอยู่ข้างตัวนอก
 หน้า เพื่อจะได้ทอดพระเนตรทางแม่น้ำได้สะดวก ครั้นแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า ขรรมนิยมซึ่งจะตั้งที่ประทับต้อง
 อยู่ข้างพระราชวังสำหรับที่จะหนึ่งง่าย ตามแบบเก่าที่เตรียมหนัมากกว่า
 เตรียมตั้ง ซึ่งเคยทรงเยาะเย้ยขรรมนิยมต่าง ๆ มีผู้พระคชาธารให้เป็น
 เงื่อนกระตกเป็นต้น แต่ขรรมนิยมเช่นนั้นลงเป็นแบบแผนใช้มาช้านาน
 แดขรรมนิยมเจ้าของบ้านเจ้าของเรือน ก็คงจะต้องรับแขกอยู่หน้าประตูที่จะ
 เข้าในเรือนหันหน้าออกข้างนอก ผู้ซึ่งมาหาก็คงต้องมาจากภายนอกหัน
 หน้าเข้าข้างใน จึงรับสั่งให้เปลี่ยนพระสงฆ์ ไปนั่งทางตัวนอก ทอดที่

ประทับทางคว้นออกใช้มาจนตลอดรัชกาล ครั้นถึงแผ่นดินประจวบ^๕ สม
 เด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ท่านเห็นว่า^๕ ซึ่งที่ประทับมาอยู่ข้างใน^๕
 นั้น ไม่เป็นทางที่จะเห็นน้ำเห็นท่าให้เป็นทีสบาย จึงได้ชักอภัยเปลี่ยนไป
 อย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และขอให้ มีเรือขนม
 จันทน์อย่างเก่า ให้ภรรยาของท่านแต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ จัดขนม
 จันทน์มาถวายแต่มาเฝ้าเหมือนอย่างแต่ก่อน ในการตรุกัจฉน์สมเด็จพระยา
 อยู่ข้างจะเป็นขลุ่ยเห็นต้นกุนนัสนานมาก ตัวท่านเองก็อุสาห์มาเฝ้าพร้อม
 กับขุนนางทั้ง ๓ วันทุก ๆ ปีมิได้ขาดเลย เพราะเป็นการเวลาดำรง
 อารมณ์ท่านด้วย เพราะฉนั้นการเลี้ยงตรุกัจฉน์จึงได้ มีขุนนางผู้หลักผู้
 โหญ่มาพริกกพร้อมแน่นหนาว่าพระราชพิธี ฤๅการพระราชกุศลอื่น ๆ
 แต่เรื่องเกาเหตาเลี้ยงพระนั้น เป็นของที่อันเหลือที่จะอัน, แล้วผู้ทำ
 ก็ล้มตายหายจากกร่อย ๆ ดังก็เคยจะตายหายไปเอง คงอยู่แต่เรือขนม
 จันทน์ทุกวันนี้ ที่พระสงฆ์ชนนงนภายหลังมังกักตายเป็นอย่างแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยครั้นท่านทรงคิดศีลธรรม
 เนียมทอดทิ้งไว้เป็นแบบอย่างเสียแล้ว ผู้จัดการทางบวงก็ต้องงดงหา
 แบบนั้นเป็นหลักฐาน

การตรุกัจฉน์ในเดือนยี่มา เดือนสามบ้าง ตามอย่างปฏิทินจัน
 เขาจะตัดสิ้นวันใดเป็นปีใหม่ แต่การภายหลังนั้นเพิ่มเติมขึ้นในพระยาไชย
 ราชเศรษฐี แต่พระยาสวัสดิความดีรู้เดียงวัน จัดเครื่องโต๊ะอย่างจันท
 ๕๕ คงเลี้ยงเจ้านายปีแรกที่เก่งพุทธรัตนสถาน ครั้นต่อมาก็เป็นอันเลี้ยงที่ห้อง
 พระโรง ในเวลาบ่ายวันเซ่งเหมงนั้นตลอดมาจากทุกวันนี้

คำตกเตือนในการตรุ่จั้น ในการเลี้ยงพระตรุ่จั้น นอกจาก
 พระตำชิโนทกที่เป็นโรคสำหรับตัวของมหาดเล็ก ก็ยังมีเทียนชนวนที่
 สำหรับพระราชทานพระเจ้าตุ๊กเธอไปจุดเทียนสังเวทยะดา มหาดเล็ก
 ต้องคอยเชิญเสด็จตามเสด็จไปด้วย อนึ่งเมื่อพระราชทานพระตำ
 ชิโนทก ให้พระเจ้าตุ๊กเธอไปปล่อยปลาดำ มหาดเล็กต้องเชิญเสด็จ
 ตามเสด็จลงไปที่พักผ่อนรักษาพระเจ้าตุ๊กเธอ ภูษามาตามต้องถวาย
 พระกตองค์น้อย นอกนั้นก็ไม่ว่า มีอันใดขาดเหลือนัก

เดือนสี่

ในกฎมณเฑียรบาลาษฎรยอพระราชพิธีว่า เดือนสี่การตั้งพิจารณา
 นิท แต่ครั้นเมื่อค้นดูความพิศดารที่นับเป็นรายเดือนไปตายเสียไม่ได้
 ความชัดเจน จะเป็นด้วยเดือนสิบสองเดือนอ้ายมีพิธีหลายอย่าง คือ
 ของเปรียงตฤตถอยโคม ได้เรือ งานแจกดอกไม้ วงมกค ผู้
 ที่เก็บ นมมา เรียบ เรียงเดิมักว่าจะเรียงเป็นเดือน ๆ ให้ตลอดทั้งสิบสอง
 เดือน ครั้นมีพิธีแซก ๆ เข้ามากเผดไปว่าเป็นแต่เรียงพิธีทั้งปวง ว่า
 ครีမ်พวาย แล้วจึงถึงเฉื่อยพระโคแล้วบอกจำหน่ายเฝ้าเข้าไม่มี ต่อ
 ไปพิธีเบาะพก ว่าพิศดารยดยาวแต่มีครวมอย่างถึงจนไม่รู้ว่าจะทำอะไร
 ลงปลายจึงได้เตยบายไปอินทราภิเศกอุ่นไป คงได้ความตลอดออกมา
 นิดหนึ่งแต่ว่าการพระราชพิธีเผด็จศึก คงในปรีศัยพระที่นั่งกลาง
 พระโรง แต่ว่าเพื่อไปด้วยตำแหน่งเฝ้าเห็นจนไม่ได้ความว่าอะไร พุด
 เหมือนรักกันอยู่แล้ว เป็นแต่บอกว่าจะทำที่นั่นหนาทึบหนา แต่การพระ
 ราชพิธีตั้งพิจารณาณินทน์ ย่อมเป็นการติดต่อกันกับเดือนห้าทั้งแต่ก่อนมา
 แต่ในปัจจุบัน จะแยกเดือนกันให้ขาดก็ยาก จึงเป็นการจำเป็นที่
 จะต้องกล่าวถึงพิธีตั้งพิจารณาณินทน์ ฤๅตรุ่นเดียวไปจนกระทั่งถึงเดือนห้า
 ก่อนหน้าสงครามต่าง

เมื่อว่าเช่นนี้ตามทางโบราณ มีพระราชพิธีอันหนึ่งซึ่งติดต่อกันกับ
 ตั้งพิจารณาณินทน์เรียกว่า ตดแจตร คำตดแจตรนี้ ขำพเจ้าเข้าใจว่า

เป็นรตเจตร คำตณัน เปลี่ยนตัว ร เป็นตัว ด ไป คำแตรนัน
 เกินไม่เข้าไปอันหนึ่ง ถ้าเปลี่ยนตัว ด เป็นตัว ร อ่านว่ารต ดดไม่
 นำแตรเจตรอันหนึ่งอ่านว่า เจตร คงได้ความว่า รตน้ำเคื่อนห้า
 ตัวพิช รตเจตรนัน คงจะเป็นพิชเดิม ที่สืบมาแต่ข้างดาวพุงคำ เพราะ
 ในทุกวันนี้ หัวเมืองดาวพุงคำ เช่นเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมือง
 ตำพูนเป็นต้น เจ้าเมืองยังต้องตงอาบนำในแม่น้ำเป็นพิชเคื่อนห้า แต่
 เขาไว้ ในหมู่สังกรานต์ มียุ่นทุกวันนี้ จะขอยกเรื่องราวในพิชเมือง
 ดาวไว้ ไม่กล่าวในพิช เพราะผู้ทไปเห็นมามีมากด้วยกันจะเรียบเรียงได้
 ดีกว่าข้าพเจ้า ที่กล่าวเดี๋ยวนี้จะขออ้างเพียงว่าพชนเป็นอย่างของดาว
 พุงคำ กับบรรชาวงษ์เชียงรายคงแต่สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๑ ตงมาเป็น
 เชื้อสายของเงยวฤตดาว จึงได้มีกรรมเหนืมนัตตตองมาจนถึงกรุงเก่า
 แต่จะได้ทำตงมาเพียงแผ่นดินใดก็ไม่ปรากฏ มีเหตุพอที่จะเชื่อได้ว่า
 ในรัชกาลหลัง ๆ ตงมาที่กรุงเก่าก็ไม่ได้ทำ จดหมายขุนหลวงหาวัดก็ไม่
 ได้พูดถึงเลย

พิชรตเจตรที่เข้ามาในกฎมณเฑียรบาลนั้น ดูเหมือนหนึ่งจะปลุกโรง
 ฤาจอดแพอยู่กลางแม่น้ำ แพนนั้นถ้าจะทำกัศต้าย ๆ กับที่ตงสร้าง ข้าง
 ดาวเขาใช้เป็นขุมใบไม้ปักกลางน้ำเพราะน้ำตณ แต่ของเราน้ำลึกด้วยจะ
 ใช้เป็นแพ ในแพที่ตงนั้นกันเป็นข้างนำข้างในดูในเวลานั้นเป็นสามส่วน
 ส่วนหนึ่งเป็นข้างนำสำหรับพระสงฆ์แต่เจ้านายขุนนาง ส่วนกลางเป็นที่
 ตง ส่วนข้างในเป็นที่สำหรับพระอรรคมเหษีฤาในจดหมายนั้นเข้าเรียก
 ว่า สมเด็จพระภริยาเจ้าทั้งสอง แด่ถูกเธอหลานเธอ แม่เจ้าพระต้นมออก
 เจ้าท่งปวง ในที่ตงนั้นมีเรียกว่าไม้พุ่มปักไว้ ไม่นั้นหุ้มผ้าแดง ที่

จะเช่นหักโผในแพงตรง เปนยศชนสังชนคำด้วย เวลาที่ตรงสนม
 กำหนดถึงตามเวลา เวลาเข้าทรงตายทรงดำรับ เวลาตรงวันทรงไพร่าทรง
 ดำรับ เวลาเย็นไม่ปรากฏว่าทรงอันใด เวลาตรงน้ำเข้าแตกตรงวันเสร็จ
 แดวมเด็จพระลูกขุน เวลาบ่ายมีการมหรศพโหมงครุ่มคุลาคำไม้เด่นแพน
 บ่ายเชือกหนึ่งพุ่งหอกยิงชน ท่อออกสำนามนเปนพดลปตตามณฑป
 มีกำหนดยศเปนชน ๆ ว่าพระราชกุมารบนปราสาทสามชั้น พระราชันดิดา
 คุหาตอนเดียว นามินเอกมณฑปห้าชั้น นามินโทมณฑปสามชั้น
 นาน้ำพันราชคฤห์สามตอน นาน้ำพันต้องพันหกกฤห์สองตอน นาน้ำ
 พันต้องคฤห์ตอนเดียวมีมงหา นาน้ำคฤห์ตอนเดียว นาน้ำแปดร้อย
 หกร้อยเพดานปวามีริม นาน้ำร้อยสี่ร้อยปวามีเป่า เปนที่เผื่ออย่างออก
 สำนาม เทือกเบญจนาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำขึ้น เพื่อประสงค์จะเปลี่ยนการออกสำนาม
 อย่างโบราณ ครั้นเวลาบ่ายตรงอีกครั้งหนึ่ง บันดาข้าราชการผู้ใหญ่
 ต้องมีผ้าถุงห่มสามดำรับดำหรับเปลี่ยนลงอาบน้ำ แต่เวลาเย็นนั้น
 จดหมายไว้ว่าเสด็จตรงแล้ว ทรงดำอาจเสร็จเสด็จตรงเรือเข้ามา
 ทำวพระยาตูกขุนนางผ้าถุงมาที่เดียว ในทันจะว่ามถัดผ้าแล้วโคคน้ำ
 ง่ายคุ่มคัมตามเสด็จมาที่เดียวฤ ฤจะว่านางผ้าที่ตรงน่านมาทางเบี่ยง ๆ
 ก็ไม่ได้ความชัด วิสัยคนโบราณฤคนเก่า ๆ ทุกวันก็มี ถ้าจะ
 จดหมายเป็นคำหรับดำรับอันใด มักจะจดย่อ ๆ ให้ผู้ที่ไปอ่านนั้นไม่วี
 จะเข้าใจต้องไต่ถามด้วยปากอีกทีหนึ่ง เมื่ออ่านไม่เข้าใจต้องถามดังนั้น
 แล้ว ก็มักจะยิ้มแย้มรเริงไปว่าถ้อยคำที่ตัวกล่าวเป็นถ้อยซึ่ง จนนิด
 หนึ่งก็กินความมาก แต่ผู้ที่อ่านหากเป็นเด็กเด็กแต่ไม่มีปัญญา ใจเร็วไม่

คริตรองเทียบเคียงจึงไม่เข้าใจ เมื่อเวลาแปลให้ข่มจะกล่าวว่ายๆ
 นิดเดียว ทางที่บอกเป็นไปเป็นพรางให้คิดเอาเอง ถ้าผู้ทักถามนั้น
 ยังไม่เข้าใจก็เอาเป็นเซอร์เซเดียวคน ถ้าผู้ทักถามนั้นดีไปออกเข้าใจไม่
 เป็นความฉลาดของผู้ที่คิดไปออก เป็นความกรุณาของท่านผู้ทักถามเจ้า
 คอคือไปให้ถึงได้แล้วหัวเราะดำทึบว่าง่ายนิดเดียวคือไปใหม่ กินทั้งชา
 วนชาต้อง วิธตั้งต้นของคนโบราณเช่นนี้ ท่านผู้อ่านคงจะได้เคยพบปะ
 บ้างฉันใด จดหมายสำหรับตำราอันใดก็มักจะทำย่อๆ ต่อให้คนปากคน
 หุ่นเช่นนี้โดยมาก เพราะฉะนั้นจะเอาข้อความอันใดในเรื่องรตเจตรนนี้ไม่
 มีหลักฐานต่อไปอีก ได้เนื้อความเพียงเท่านี้

มีแนวชอบกลอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งปรากฏในร่างรับสั่งการพระราชพิธี
 มีสัมพัจฉรฉินท์ แต่ก็เป็นธรรมเนียมที่รวมเด็กไปด้วยแล้ว แต่จะเข้า
 เค้าเรื่องรตเจตรนได้บ้างดอกกระมัง ด้วยการพระราชพิธีรตเจตรนนี้ได้
 ความความกฏหมายนั้นชัดเจนว่า เป็นการทำก่อนออกสนามใหญ่ คือ
 สระสนาม ฤๅกษेत्रที่วัดสนาม ซึ่งตั้งกรานต์จะมีมาก่อนคเชนทรวัดสนาม
 นั้นมิได้โดยผู้แล้ว จึงไม่ควรจะคิดเห็นว่า การรตเจตรนจะเป็นรดน้ำ
 พระสงฆ์ในเวลาดังกรานต์ ถ้าจะเป็นในเดือนห้าก็คงเพียงวันชนค้ำหนึ่ง
 เท่านั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้นถ้าจะเทียบกับกรที่ได้อาศัยอยู่ในกรุงเทพ ฯ
 คราวหนึ่งซึ่งยังปรากฏอยู่ในร่างหมาย จะเข้าเค้าได้ดอกกระมัง คือ
 ในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ มีกำหนดให้ปลุกโรงที่พระสงฆ์ตั้งหน้า
 มีคุ่มซึ่งเรียกว่านางเต้งไปตั้งหลายใบ มีชนเชิงคู้หนึ่งมีกาดักหน้าบัว
 ตะกั่วแต่ผ้าชุบสงฆ์พร้อม แล้วให้ภูษามาดารับน้ำอบแบ่งสดไปสำหรับ
 ถวายพระสงฆ์แต่อยู่ข้างชุกระมาก เกินกว่าที่จะเห็นว่าเป็นแต่สำหรับพระ

ราชพิธี เพราะพระสงฆ์ต้องมาสดุดย่อนยังคำคินยงรุ่ง จะได้พัก
 ผ่อนอาบน้ำได้ คือเกณฑ์ให้มั่งพวงดอกไม้สดไปแขวนที่โรงพระสงฆ์
 นั้นถึงวันตะยี่สิบพวง คือโรงก็จะไม่เติมน้ำจึงได้แขวนดอกไม้มากถึงเพียง
 นั้น เกินกว่าที่จะจัดไว้สำหรับพระสงฆ์เพียงห้ารูป แต่ผู้ซึ่งรวม ๆ
 เสียในชั้นหลัง ๆ ค่อมมาเห็นจะเปนเข้าใจว่าสำหรับพระสงฆ์ห้ารูป ด้วย
 พระแก้วท่านไม่ว่ายอาบหน้ากันโดยมากจะไม่มีผู้ใดไปอาบ จัดไว้
 เกือบ ๆ จึงได้เคยเลิกไป ที่จริงของเดิมเห็นจะจัดสำหรับพระสงฆ์ที่มานั้น
 ในการพระราชพิธีสงฆ์ทั้งหมด ถ้าการที่พระสงฆ์นั้นจะเป็นเรื่องรุดเรศ
 แน่แล้ว ก็คงจะเป็นการย่องตงมากกว่าแต่เดิมหลายย่องมาแล้ว เพราะ
 การที่รุดเรศกันอย่างเดิมนั้น อยู่ข้างจะกาหัดเหลือเกินแต่ต้องทำธุระ
 มากวันยังคำไม่ได้หยุดได้หย่อน จึงได้คักถรวม ๆ ลงมาจนเคยตะตาย
 ไป เคียงตามใครก็ไม่มีใครรู้ถึงเรื่องโรงสงฆ์พระนั้นเลย ได้ความ
 ในเรื่องซึ่งจะเกี่ยวข้องกับเรื่องรุดเรศ ฤๅตจเรศอยู่เพียงเท่านั้น

แต่ในจดหมายคำให้การขุนหลวงหาวัด มีความแจ่มออกไปกว่านี้
 เปนธรรมเนียมชั้นหลัง มีว่าถึงคั้งอาฎานาฎียสูตรสร่วมมวงคตสมโภช
 พระสมโภชเครื่องแก้วว่าเรื่อยไปจนถึงทอดเชือกแด่พระสงฆ์ ซึ่งเป็นการ
 ในเดือนห้าก่อนสงกรานต์ ที่นับว่าเป็นปลายครุศด้วย ในการชั้นหลัง
 นั้นคงจะไม่ผิดกับที่ได้ทำอยู่ในกรุงเทพฯ ทุกวันนี้นัก

วิธีทำบุญอย่างเช่นทำอยู่ในพิธีสัมพัจฉรฉินท์ นี้ เป็นวิธีการบูชา
 ของชาวลังกาเขาทำบุญปีใหม่ พร้อมกันจัดเครื่องสักการะบูชาพระ
 รัตนไตรย เปนการนักษัตรฤกษ์ใหญ่ นิมนต์พระสงฆ์มาสดุดตามวัน วัน
 ที่ตาม จึงได้ประกาศเทวดา แล่ต่อนบุญให้ แก่เทพยดา แด่ยักษ์ นาค กุมภินท์

บันดาอมุขยทั้งปวงตลอดถึงสัตว์ดิรัจฉาน ขอพรให้บ้านเมืองอยู่เย็น
 เปนสุข ทำให้ส่วนบุญทั้งปวงเป็นภาษาดังกา ยังใช้ต่อมาจนถึงการพระ
 ราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ทุกว้น การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ซึ่งเป็น
 ส่วนหนึ่งในพระพุทธศาสนาแต่มีใช้ทำตามพุทโธวาท เป็นของคนที่ถือ
 พุทธสาสนามาแต่ก่อน ประกอบการทำขึ้นนับแต่แถบข้างต่างที่ริม ๆ ทะเล
 ลับดูในหัวเมืองลาวทางฝ่ายขวานอกควันตก ก็ไม่ได้ความว่าเมืองใด
 ได้ทำการพิธีสำหรับเมืองคล้ายคลึงกันกับการพิธีตรุษนี้ มีที่ปรากฏว่า
 ได้ทำอยู่แต่เมืองนครศรีธรรมราช กับเมืองเขมรอีกสองแห่ง เมืองเขมร
 แต่ก่อนก็เป็นเมืองมหาตงทเถ แต่เมืองนครศรีธรรมราช ก็เป็นเมือง
 ทำค้าขายคงได้กล่าวมาแล้วในเดือนนี้ จึงเห็นว่าพนมเฉพาะแต่ทเมือง
 ดังกา ไม่ได้มีมาแต่ประเทศอินเดีย เป็นพิธีเกิดขึ้นใหม่ เมื่อพระ
 พุทธสาสนาตกมาอยู่ในลังกาทวีป บันดาการพระราชพิธีทั้งปวงซึ่งเนื่อง
 ด้วยพระพุทธสาสนาแล้วพิธีสัมพัจฉรฉินท์ น้อยข้างกาหิต แลดูเหนื่อยมากกว่า
 ทุกพิธี ด้วยเป็นความคิดของคนในชนหลังที่มิมีความรู้แล้ว ความเชื่อ
 ถือพระพุทธโธวาทเสื่อมลง หวาดหวั่นต่อภัยอันตรายกตางั้น จึงได้คิด
 อานแก่ใจ หันเหียนลงหาการที่ถ้อยเป็นปรกติบ้านเมือง ฝ่ายข้าง
 ประเทศอื่น ๆ คือแถบเรา นี้ที่เป็นเมืองนับถือพระพุทธสาสนา แด้นิยม
 ยินดีในความรู้อของชาวลังกา ประกอบด้วยความหวาดหวั่นต่อภัยทั้งปวง
 เมืองใดไปมาถึงกัน ทราบฉบับธรรมเนียมก็เลียนลอกถ่ายแบบมาทำบ้าง
 เพราะพิธีนี้มาทางทะเลข้างฝ่ายทิศควันตกข้างใต้ จึงไม่แผ่ขึ้นไปถึงหัว
 เมืองลาวข้างฝ่ายเหนือเหมือนลัทธิพิธีอื่น ๆ แดการที่รับพิธีมาทำนั้นคง
 จะเป็นเมืองนครศรีธรรมราชไว้ก่อน ด้วยเมืองนครศรีธรรมราชนี้

ปรากฏเป็นแน่ชัดว่า เป็นเมืองประเทศราชใหญ่มาช้านาน มีหลักฐาน
 ที่ควรจะอ้างอิงหลายแห่ง มีจากหลักฐานพระในวัดพระมหาธาตุเป็นต้น
 คงจะเป็นใหญ่มาก่อนตั้งกรุงอยุธยาโบราณ เมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้น
 แล้วเมืองนครศรีธรรมราชก็ต้องอ่อนน้อม ขึ้นกรุงศรีอยุธยา แต่เห็น
 ยังจะเป็นเจ้าประเทศราชต่อมาช้านาน ด้วยระยะทางคงแต่กรุงออกไปถึง
 เมืองนครศรีธรรมราช ด้วยเรือใบเรือพายก็เป็นทางไกล ถ้าคิดตาม
 กำหนดหนังสือวงศ์ วงษ์ทองหลาย ที่เปนนางตั้งสำหรับอ่านกันอยู่ใน
 ไทย ๆ ก็พอสมควรแก่ระยะที่จะเป็นเมืองพ่อตาฤๅถูกเขย ซึ่งเป็นอย่าง
 ไกลที่สุดก็อยู่ในห่างกันสิบห้าวัน พอยกษัตริย์จะระโมยไต่กลางทางสบาย
 ดิอยู่แล้ว นับว่าเป็นเมืองไกลเกือบสุดห้าฟ้าเขยจึงต้องเป็นเมืองมี
 อำนาจมาก ที่สำหรับจะปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ แลเมืองมลายูทั้งปวง
 แต่คงต้องถวายต้นไม้เงินทองกรุงเทพฯ ซึ่งยังมีเชลยศึกติดต่อมาจนทุกวันนี้
 แต่ต้นไม้เงินทองทุกวันนั้นเป็นอย่างเดียว คือต้นไม้ทอง ๖ ต้นหนักต้นไม้
 ตะบาศต้นไม้เงิน ๖ ต้นหนักต้นไม้ตะบาศ ซึ่งเป็นต้นไม้เล็กไปอย่างนั้นเห็นว่าจะ
 เป็นเช่นเมื่อเด็กไม่ให้เป็นประเทศราช แต่ก่อนมาเมืองสงขลาเมืองพัทลุง
 เมืองพังงา เป็นเมืองใหญ่ขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชทั้งสามเมือง เพื่อจะให้
 กำถึงเมืองนครศรีธรรมราชน้อยลง จึงได้คิดเมืองทั้งสามนั้นมาขึ้นกรุงเทพฯ
 เสีย ต้นไม้เงินทองของเมืองนครศรีธรรมราชแต่ก่อนคงเป็นต้นไม้หนักต้นไม้ ๒๔
 บาท เมื่อยกสามเมืองมาขึ้นกรุงเทพฯ เสียแล้ว จึงได้แบ่งออกเป็นสี่ส่วน
 ให้เมืองนครศรีธรรมราชคงทำส่วน ๑ เมืองสงขลาส่วน ๑ เมืองพัทลุงส่วน ๑
 เมืองพังงาส่วน ๑ คงเท่าจำนวนเดิม แต่ครั้นภายหลังเมืองพังงาถูกแยก
 เมืองถลาง เมืองภูเก็ต เมืองตะกั่วป่าออกไป เมืองพังงาร่วงโรยลงเป็น

เมืองน้อย จึงได้ยกต้นไม้เงินทองไปให้เมืองตะกั่วป่าทำ หิวเมืองทั้ง
 ดียังส่งต้นไม้เงินทองอยู่จนทุกวันนี้ แต่ต้นไม้เงินทองดีหิวเมืองนั้นเป็นคน
 ไม่ปดะครั้ง ถ้าคิดว่าเมืองนครศรีธรรมราชส่งเมืองเดียวด้ามปีครึ่งหนึ่ง
 เหมือนเมืองประเทศราชทุกวันนี้ ก็จะเป็นต้นไม้เงินทองหนักคนหนึ่งถึง
 ๗๒ บาท เป็นต้นไม้อย่างขนาดใหญ่ทีเดียว เพราะเมืองนครศรีธรรมราช
 เป็นเมืองประเทศราชใหญ่อยู่แต่เดิมดังนี้ คงจะมีพระราชพิธีใหญ่ ๆ ค่าย
 กับที่กรุงจึงได้รบพิชิตมัจฉาณนทน์มาทำ แต่ที่กรุงจะไปรบต่อมากเมื่อ
 ครั้งใดคราวใดไม่ได้ความปรากฏ เชื้อสายของการพิธีในเมืองนครศรี
 ธรรมราชก็ยังมติดต่อกันมาจนถึงในปัจจุบันนี้ เมื่อข้าพเจ้าไปเมืองนครศรี
 ธรรมราชคราวนี้ ก็ได้ขอให้พระสังฆคณิศ์นำพระธานส์อดภาณวารแด
 ภาณยักษ์พังดู ท่านองภาณวารมีเลี้ยงเม็ดพราย ท่านองครุครุมาก
 ขึ้นกว่าท่านองภาณวารในกรุงเทพ ฯ นมาก นะโมขึ้นคล้าย ๆ ภาณยักษ์
 แต่ภาณยักษ์เองนั้นอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ไม่ได้ ที่กรุงเทพ ฯ เขามาตกแต่งเพิ่ม
 เติมเด่นเด่นขึ้นมานานกว่ามากแต่คงยังได้เค้าคล้าย ๆ กันทั้งสองอย่าง

การที่มุ่งหมายในเรื่องทำพระราชพิธีตรัสสุดปีมีสวดคาถาอาถรรพ์อยู่
 ข้า ๆ ไปตลอดคืนยังรุ่งนี้ ด้วยประสงค์จะให้เป็นการรณภัยอันตราย
 แก่มนุษย์ทั้งปวงทั่วพระราชอาณาเขตร์ ตามพระบรมพุทธานุญาต แต่
 ตามที่เข้าใจกันโดยมากว่า ซึ่งพระสังฆคณิศ์สวดภาณยักษ์ฤาภาณพระนั้น
 เป็นการขู่ว่าทำให้ผีตกใจกลัว แต่ยังมีพระหน้าดำหรับให้วิ่ง จน
 ถึงคนแก่คนเฒ่า ต้องหาหมันกับปูนคังไว้ ตามช้างที่หัดที่นอนในเข้านเรือน
 ดำหรับผีญาติพี่น้องแต่ผีเข้านเรือน จะตกใจเป็นเทียวิ่งปากแตกตั้งข้าง
 หักจะได้หาหมันกับปูนทา แล้วทำต้นไม้ผู้ของกินเล็ก ๆ น้อย ๆ มีกระ

บอกเด็ก ๆ กรอกน้ำแขวนกึ่งไม้ผูกไว้ที่บันไดเรือน เรียกว่าเข้าผอกระ
 บอกน้ำ สำหรับเจ้าพวกผีที่วิ่งตามถนน จะต้องวิ่งไปวิ่งมาเห็นดเห็น้อย
 หิวโหยโรยแรง จะได้หยิบกินไปพดาง ห้ามไม่ให้ถ่ายปัสสาวะรดทาง
 ต้อง ด้วยเข้าใจว่าผีนั้นวิ่งจนระมุนอยู่ตามใต้ถุนเรือนช่องจะไปเปียกไปเขี้น
 บางทีที่เปนโคมโบโต ๆ ถึงร้องให้ร้องห่มส่งสารคนนั้นคนหนัที่ตัวรักใคร่
 ก็มี การซึ่งว่าขับผีเช่นนั้น ในคัวอาณานิธิยสูตรเองก็ไม่ได้ว่า พระ
 สังฆิกไม่ได้ขับควาขับได้ผี ตามความที่คาดคะเนไปมีความจริงอยู่อย่าง
 หนึ่ง แต่ในคำประกาศเทวดาเวลาขับผีซึ่งมิได้นับถือพระพุทธศาสนา
 เปนมิจฉาภิทธิ มิอาจที่จะรักษาพระเจ้าแผ่นดิน แดพระบรมวงษานุวงษ์
 ราชวรได้ให้ออกไปเสียนอกขอบเขาจักรวาล ขรอยจะได้ยินคำประกาศ
 อันนี้ ส่อให้เข้าใจภาณยักษ์ภาณพระว่าเปนขุควาได้ผีเข้าใจกันชิมซาบ
 เกือบจะแปลได้ทุกคำตลอดทั้งภาณยักษ์ภาณพระ มงคลนั้นก็ถอดทิ้งกัน
 ไปต่าง ๆ ไม่ถูกทงชนทงต้อง คือพวกที่เข้าใจกันชิมซาบว่าวันนี้เป็น
 วันได้ผี ถ้าไม่สวดมงคลแด่ผีสวดลือกระบะของเพชรฤาเอาวางไว้ใกล้ ๆ
 ตัว ผีจะวิ่งมาโดนหกต้มหกตุก ฤาจะมาแถบต้นเห็ดออกคาหลอกฤา
 จะทำให้ป่วยไข้อันตรายต่าง ๆ ข้างพวกที่ไม่เชื่อถือในเรื่องผีจึงมีคั้นเถ่า
 ก็มักจะอดไม่ได้ ยากจะด้าแวงขอดก็ขอดเก่งขอดคนตาว่าตัวเป็นคนไม่
 กตวดีไม่เชื่อว่ามีผี ไม่ยอมสวดมงคลพิศมไม่ยอมลือกระบะของเพชร
 หัวเราะเยาะเย้ยผู้ซึ่งสวดซึ่งถือไปต่าง ๆ ความคิดทงต้องอย่างนั้น
 เปนผิดทงสิ้น

การพระราชพิธีตั้งพิจิตรนิท เปนการพิธีประจำปีสำหรับพระนคร
 ทำเพื่อจะให้เปนสวัสดิคิมงคลแก่พระนคร แดพระเจ้าแผ่นดินแดพระบรมวงษา

นุวงศ์ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในตลอดจนราษฎร การทำให้สัตว์มงคลแต่
 พิธัมรแจกจ่ายกระบองเพชรให้ถือ ก็เพื่อจะให้เป็นที่หมายว่า ผู้^{นั้น}
 ใดเข้าอยู่ในพระราชพิธี ฤๅให้แต่เห็นว่า สิ่งซึ่งเป็นมงคลอันจะเกิดขึ้น
 ด้วยคุณปริศนาที่พระสงฆ์^{นั้น} ตัวอยู่ในตัวผู้^{นั้น}แล้ว เมื่อจะเปรียบดู
 อย่างง่าย ๆ ว่าการบรมราชาภิเศกเฉลิมพระราชมณเฑียร เวลาสด
 มนต์พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระมหามงคล การโกนจุกทรงทำแต่งงานบ่าว
 สาวเจ้าตัวผู้^{นั้น}ซึ่งจะรับสวัสดิมงคล อันพระสงฆ์จะมาเจริญปริศนาให้เฉพาะ
 ผู้^{นั้น}ก็สัตว์มงคล ผู้^{นั้น}ที่สัตว์มงคลซึ่งออกขอมาให้นั้นย่อมมีสาย
 ดิณฺญ์โยง คงแต่แทนฤๅมาเคียงที่^{นั้น}พระฤๅใช้สายเดียวกับที่พระสงฆ์ถือ
 ผูกโยงติดไว้กับท้ายมงคล การซึ่งใช้สายดิณฺญ์นั้นก็ใช้มงคลก็ดี เป็น
 เครื่องให้สำใจของผู้ปราณา คือผู้ปราณาสวัสดิมงคลจากที่พระสงฆ์
 เจริญปริศนา เมื่อนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญปริศนาเล่า ๆ ก็เป็นสวัสดิ
 มงคลอยู่แล้ว แต่ดูไม่เห็นจริงสะอึกสะใจจึงได้ทำมงคลธรรมที่ศีรษะโยง
 สายดิณฺญ์มาให้ถึงเป็นสายโทรศัพท์ ให้สวัสดิมงคลนั้นเด่นมาทางนั้นเป็น
 เครื่องปลื้มใจอยู่ในใจเจริญความยินดีมาก ในการบรมราชาภิเศกเฉลิม
 พระราชมณเฑียรก็ดี การโกนจุกทรงทำแต่งงานบ่าวสาวก็ดี ก็ไม่ได้
 สวดภาณยักษ์ภาณพระ ไม่ได้อ่านคำประกาศเรื่องขับผีขับต่างแต่ไม่ได้
 ยิ่งเป็นเวดาคำ ซึ่งจะเป็เครื่องให้ผีตนตระหนกตกใจ เหตุใดจึงต้องใช้
 มงคล ก็เหตุด้วยประสงค์จะให้เป็ทางมาของความสวัสดิมงคล แต่
 เป็เครื่องปลื้มใจว่าตัวได้รับสวัสดิมงคลอันเกิดจากปริศนา เพราะ
 นั้นจึงต้อง กล่าว ว่าผู้^{นั้น}ซึ่งเข้าใจว่ามงคลพิธัมรกระบองเพชรเป็นเครื่องกันผี
 ที่วิ่งวุ่นวายเฉพาะในวันนั้นวันเดียวนั้น เป็นการเข้าใจผิดกตัญญูมากเกินไป

ข้างฝ่ายผู้ทอดกฐา อดทนอดบั้นญา ไม่ยอมสรวม มงคลพิศมร ถ้อยกระ
 บองเพชรนั้น หมายถึงตัวพนักตัวผู้พนักเชื้อผู้ ฤๅที่แท้ ไม่พนักตัวผู้เชื้อผู้จริง
 ยิ่งอดทนอดคนตาในการที่ทนทนปวงกถตัวทำได้ ถึงจะพนักตัวก็
 ยังอยู่ในไม่พนักเชื้อ โดยว่าจะไม่เชื้อได้จริง ๆ ก็ยังไม่เป็นคนมีปัญญา
 ตามที่ทออยากจะอดทนอดบั้นประการ คืออดทนอดทนอดทน ไม่เชื้ออด
 บั้นญา ถ้ามีปัญญาจริงย่อมจะคิดเห็นได้ว่าการที่พรรณามาแล้ว คือ
 การเฉลิมพระราชมณเฑียรการ โทนจุกลงท่าแต่งงานบ่าวสาวนั้น เขากถ
 ผู้ฤๅไม่เขาจึงได้สรวมมงคล ถ้ามีปัญญาจริงแล้วจะต้องพิจารณาเห็นว่า
 การซึ่งสรวมมงคลนั้น เพื่อให้ปรากฏว่าตัวเป็นผู้ได้รับตัวดี ในการ
 พระราชพิธีใหญ่สำหรับพระนคร ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินตั้งออกพระราชทรัพย์
 ให้ทำมงคลพิศมรกระบองเพชร สำหรับพระราชทานพระบรมวงษานุวงษ
 แด่ข้าราชการทั้งปวงทั่วไป ไม่ได้ทรงทำโดยทรงค้นเค้นเหมือนอย่างผู้ที่
 กถผู้ถึงเงินดังได้กถมาแล้ว ถ้าจะเถียงว่าแต่ก่อนท่านจะกถด้วยกันบ้างดอก
 กระมัง จะเป็นพูดแก้แทนกันไปก็จะอ้างพยานให้เห็นได้ว่าสวดมนต์วันพระ
 ในท้องพระโรงฤๅพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ซึ่งเป็นเวรประจำพระราชวังมาแต่
 โบราณนั้นที่สวดมนต์ตามลำดับอย่างเก่า มีภาณยักษ์ภาณพระเหมือนกัน
 ถ้าเช่นนั้นวันพระใดจะถึงภาณยักษ์ภาณพระ จะมีคดียังแจกมงคลให้สรวม
 กันหมดฤๅ ควรจะต้องคิดเห็นว่า เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหา
 กรุณาแก่พระบรมวงษานุวงษแต่ข้าราชการทั้งปวง จะให้ได้รับความ
 สวัสดิมงคลด้วยกัน จึงแจกมงคลให้สรวมตามบันดาศักดิ์ แล้วขทก
 ว่ามงคลที่สรวมเป็นเครื่องรองรับความสวัสดิมงคลนั้น เป็นตฤิโบราณ
 เคยถือมาอย่างเดียวกันกับท่าน้ำมนต์ ต้องเอาเทียนคว่ำดวงใหม่ตั้งหยด

ตงเินน้ำเปนคอกพิกุด ด้วยเศกเปตา ๆ ตูเปนน้ำเคย ๆ ไป ไม่มีไม่
เห็นเปนกัณเปนคั่นสระอกสระใจ เปนธรรมเนียมที่ถอกันมา มีไชของ
พระเจ้าแผ่นดินชั้นหลัง ๆ กิดขึ้น ไช้เปนประเพณีบ้านเมืองทั่วไปตลอด
ถึงผู้ที่จะอะอะอะอดเก่งไม่ยอมสรวมมกตณน ถ้าจะมีการทำบุญอันใดที่
บ้านก็คงจะยังโยงสายสัญญาให้พระสวดอยู่ทุกแห่งไม่ใช่ฤา การซึ่งพระ
เจ้าแผ่นดินยังพระราชทานมกตอยู่ณ ก็เหมือนกันกับผู้ ทอดเก่งยังใช้
สายสัญญาน้อยนั้นนั้นแหละ เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดเข้ามาในวันพระราชพิธี
สัมพัจฉรฉินท์ ก็ไม่ควรเลยที่จะทำรังเกียจอดคิดฤาอธิบายชยหน้า เอา
มกตไปชยชย้าหัวเราะเยาะเย้ยเปนการอดคิดต่าง ๆ ซึ่งน่าจะเห็นว่าเป็น
การ หึน ประมาท พระเจ้าแผ่นดิน แด คน ทั้งปวง ว่า เซอะเซะ รุ่ม ร่ามไป หมด
ฉลาดแต่ตัวคนเดียว การที่เพื่อเจ้ามาด้วยเรื่องมกตนี้ ไช้ว่าจะคั่นคั่น
ไปรดปรานมกตอย่างหนึ่งอย่างใด เว้นแต่เมื่อยังไม่เด็กเล็กก็ยังไม่อยาก
ให้ผู้ใดหึนประมาท แต่ถ้าจะเด็กเมื่อใดก็จะยอมเด็กโดยง่ายไม่เปนข้อ
ขัศขวางอันใด เพราะเหตุว่ามกตทั้งปวงยอมจะเกิดได้ด้วยกายวาจาใจ
อันตั้งอยู่ในความสุจริต การที่พระสงฆ์มาเจริญปริตพุทธมนต์อันใดจะเป็น
สวดดีมกตก็เป็นได้ทางหูทางใจ ไม่ได้มาทางสายสัญญา บัดนี้จะกล่าว
ถึงอาณานาฎิสูตรโดยสังเขป เพื่อให้เปนเครื่องรับรองกับการที่กล่าว
มาข้างคั่นว่ามีได้ชุกवादได้ณนั้น ความในอาณานาฎิสูตรนั้นว่าทำวมหา
ราชทั้งสี่ตงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า บันดาลส่งอมมนุษย์ทั้งปวง
ทนต์บถพระพุทธเจ้าก็มี ที่ไม้นบถก็มี เพราะพวกอมมนุษย์เหล่านั้นเกิดยดขัง
บัญญัติที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ละเว้นมีเบญจเวระวิรัตเป็นต้น เพราะ
ณนั้นเมื่อสาวกของพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ราวป่าที่เปลี่ยว พวกอมมนุษย์ทั้งปวง

เหล่านี้ย่อมจะมามีขัดแย้งต่าง ๆ ทำวามหาราชทั้งสี่จึงได้ขออนุญาต
 คอพระพุทธเจ้า ให้โปรดให้สาวกจำศาลาณมัสการพระพุทธเจ้าทั้งเจ็ด
 พระองค์มามีสถิตีเสนาบดีคนนั้นไว้ เมื่อจะไปอยู่ในราวป่าฤๅที่ต่าง
 ที่เปลี่ยว พวกอมนุษย์ทั้งปวงจะมาเบียดเบียนประการใดก็ให้สาวกศาลา
 ณมัสการนั้น อมนุษย์ทั้งปวงก็จะมี ความกลัวเกรงหลบหลีกไปไม่ทำอัน
 ใดได้ พระพุทธเจ้าทรงรับด้วยศุภณภาพ ทำวามหาราชทั้งสี่ก็ลากลับไป
 นี้เป็นข้อใจความของภณิกษุ ภณพระนั้นกล่าวถึงเวลารุ่งขึ้นเมื่อพระ
 ดั่งมีประชุมพร้อมกัน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระสงฆ์ทั้งปวงแล้วก็ทรง
 เล่าเรื่องที่วามหาราชลงมาทูลถามตามเนื้อความเหมือนภณิกษุ แด
 อนุญาตให้พระสงฆ์จำศาลาณมัสการนั้นไว้ มีข้อใจความในภณพระเท่านี้

แล้วได้ยอจารย์ผู้แต่งหนังสือนี้จะแต่งให้เพราะ ให้ความพิศดาร
 ก็ไปเก็บเอาเรื่องราวต่าง ๆ อย่างเช่นยกมาจากศาลาณมหาสมณสูตรเป็นอัน
 มาก ตามนิทานที่เล่าเป็นของเก่าแก่อยู่บ้างเพิ่มเติมลง เล่าถึงเรื่อง
 บ้านเรือนเมืองที่อยู่ของทำวามหาราช ซึ่งพระภณิกษุมาสดุดีเรียกกันว่า
 ร้อง ตามคนที่ไม่เข้าใจแปลกันว่าพระท่านปดอมผีให้ไปเสียดี ๆ ส่วน
 คำที่ซ้ำ ๆ นั้นก็เป็นคำราชาของภาษามคธ จะแต่งหนังสืออื่นใดก็แต่งซ้ำ ๆ
 ซาก ๆ จนเขียนเป็นภาษาไทยไม่ได้ อย่างเช่นยกโฆวากษินีว่า ซึ่งเป็น
 แค่ออกช้อยกษัตริย์กษัตริย์ผู้หนึ่ง ๆ ไม่ได้ โกรทชงเตยนั้น ก็เข้าใจกัน
 ว่าเป็นการชั่งขึ้นขับไล่ ผู้ฟังไม่เข้าใจว่าพระท่านชี้ เป็นอันทั้งทั้ง
 ปดอมผีไหมไป การทียศยาวเตอยเจอยไปทงทลายนเป็นตำนานของอาจารย์
 ชาวตังกาผู้ที่แต่งหนังสือจะให้ เพราะพิศดาร

แต่ยงส่วนตัวผู้ครั้นเองที่อ้างว่าทำวมหาราชตงมาเฝ้า^{ขึ้น} ถ้าเป็น^{ขึ้น}ผู้
 มักจะคิดก็จะมีความสงสัยว่าจะเป็นการช่างเถาะอย่างไรอยู่^{ขึ้น} ความ^{ขึ้น}ขอ
 จะขอไต่ถามได้ว่า ผู้ครั้นเห็นจะมาตามทางระชัคครุตรซึ่งพระพุทธเจ้า
 ครุตรเอง เปรียบเอาเรื่องโบราณที่เก่า ๆ กันอยู่เป็น^{ขึ้น}พน แต่^{ขึ้น}มายก^{ขึ้น}
 เปรียบว่าเมื่อพระอินทร์รบกับยักษ์ มีกำหนดในหมายธงเทวดาที่เป็นแม่ทัพ
 ฉนั้นใด ตัวของพระพุทธเจ้าที่ไปอยู่ในราวป่าที่เปลี่ยว ก็ให้ลูก^{ขึ้น}ใจนั้น
 ในคุณพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ก็จะ^{ขึ้น}เป็นเครื่องบำบัดความกลัวหวาด
 หวน^{ขึ้น}ตึง^{ขึ้น}ต่อน การที่พระพุทธเจ้ายกเอาเรื่องพระอินทร์รบกับ^{ขึ้น}ยักษ์^{ขึ้น}เป็น
 เหตุที่จะสั่งสอนตัวกัน^{ขึ้น}นี้ ก็ใช้ท่านจะยืนยันว่าพระอินทร์รบกับ^{ขึ้น}ยักษ์^{ขึ้น}คราว
 หนึ่งเป็นแน่ละ ตลาคดได้^{ขึ้น}เห็นเอง^{ขึ้น}รู้เอง^{ขึ้น}ก็หาไม่ เป็นแต่ท่านว่าเขาเก่า
 กันมา เกือบจะเหมือนกับยายกับตาปลุก^{ขึ้น}ปลุก^{ขึ้น}งาให้หลานเฝ้า ที่เก่า
 กันอยู่ในปัจจุบัน^{ขึ้น} แต่เป็นเรื่องเหมาะที่จะยกมาเปรียบ^{ขึ้น}จึงได้ยกมาเปรียบ
 ส่วนคนภายหลังที่ได้^{ขึ้น}ยิน^{ขึ้น}พระสูตร^{ขึ้น}อัน^{ขึ้น}นี้ ไม่ประพฤติตามแต่พระพุทธเจ้า
 อนุญาตสั่งสอนให้ระฤกถึงคุณพระรัตนไตรในเวลาที่เปลี่ยว ไปเข้าใจ
 ผิด^{ขึ้น}เชื่อ^{ขึ้น}เอาว่าพระอินทร์ได้รบกับ^{ขึ้น}ยักษ์^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}แน่ เพราะพระพุทธเจ้าได้เก่า
 การ^{ขึ้น}ซึ่ง^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}ทง^{ขึ้น}น^{ขึ้น}ก^{ขึ้น}เพราะพระพุทธเจ้าดำ^{ขึ้น}นำ^{ขึ้น}ตัว^{ขึ้น}งมา^{ขึ้น}ถึง ๒๕๐๐ ปี^{ขึ้น}แต่^{ขึ้น}ศ^{ขึ้น} การ^{ขึ้น}
 คน^{ขึ้น}แต่^{ขึ้น}ชัน ๒๕๐๐ ปี^{ขึ้น}พูด^{ขึ้น}กัน^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}การ^{ขึ้น}จิต^{ขึ้น} ๆ อยู่^{ขึ้น}ตาม^{ขึ้น}สัญญา^{ขึ้น}ไป คงอยู่^{ขึ้น}แต่^{ขึ้น}ใน^{ขึ้น}สูตร^{ขึ้น}
 ก็เข้าใจเอาเป็น^{ขึ้น}การ^{ขึ้น}แปลก^{ขึ้น}ห^{ขึ้น}มา เหมือน^{ขึ้น}ไม่มี^{ขึ้น}ผู้^{ขึ้น}ใคร^{ขึ้น} ๆ แต่พระพุทธเจ้า^{ขึ้น}
 บัน^{ขึ้น}ธุ^{ขึ้น}วิชา^{ขึ้น}สามารถจะระฤก^{ขึ้น}ภา^{ขึ้น}ท^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}ตัว^{ขึ้น}งมา^{ขึ้น}แล้ว^{ขึ้น}ได้ ชักให้เข้าใจ^{ขึ้น}เถาะ^{ขึ้น}เทอะ^{ขึ้น}ไป
 ส่วน ข้อ^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น} พระ^{ขึ้น}พุทธ^{ขึ้น}เจ้า อนุญาต^{ขึ้น}ให้^{ขึ้น}ระ^{ขึ้น}ฤ^{ขึ้น}ก^{ขึ้น}ถึง^{ขึ้น}คุณ^{ขึ้น} พระ^{ขึ้น}รัตน^{ขึ้น}ไตร^{ขึ้น}ใน^{ขึ้น}เวลา^{ขึ้น} อยู่^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}
 เปลี่ยว แลเวลาตกใจด้วยภัยอันตรายนั้นเก่า ใช้ท่านจะ^{ขึ้น}คร^{ขึ้น}ว่า^{ขึ้น} เหตุ^{ขึ้น}ตก^{ขึ้น}ใจ
 ะไร^{ขึ้น}ให้^{ขึ้น}นึก^{ขึ้น}ถึง^{ขึ้น}ตลาค^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}เกิด ตลาค^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}จะ^{ขึ้น}ไป^{ขึ้น}ช่วย เหมือน^{ขึ้น}อย่าง^{ขึ้น}เช่น^{ขึ้น}นิทาน

เท่า ๆ กันว่า ยักษ์ฤๅนาคแต่ฤๅษีอะไรซึ่งพอใจจะตั้งไว้กับผู้ใดผู้หนึ่ง
 ซึ่งเป็นผู้มีคุณฤๅนเป็นทวีก แต่หากเป็นคนที่จะเรียกว่ามีบุญฤๅนเคราะห์ร้าย
 อย่างยิ่งไม่ได้ เช่นกับตัวที่มีในเรื่องนิทานกตอน ๆ ทั้งปวง มีฤๅษีมี
 เดชมากเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่ไม่มีความศุขจนเข้าก็ไม่ใคร่ได้กิน
 เดินทอกแทกอยู่ในกตางป่า ซึ่งมีผู้อยากจะเป็นอย่างนั้นนั้น ๆ เพราะได้ฆ่า
 พ่อตาเขาถูกสาวเป็นเมีย ก็หาไม่ คำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่สาวกเช่นนั้น
 ประสงค์เพื่อจะอุดหนุนสาวกซึ่งยังไม่มั่นคงแก่ผล มีความหวาดสั่นต้อ
 ภัยอยู่เป็นนิจ ให้มีความแก้ตัวได้โดยเชื่อในความศรัทธาของพระพุทธเจ้า
 แล้วออกไปอยู่ในที่สงบบำเพ็ญเพียรให้ได้มั่นคงตามประสงค์ วิสัย
 พระพุทธเจ้าจะตรัสเทศนาสั่งสอนผู้ใดย่อมตัดไปโดยตรง มุ่งหมาย
 แต่ประโยชน์ ไม่ใช่ทางอ้อมค้อมซึ่งเป็นภาระทำให้เสียเวลา ฤๅไม่พอ
 แก่วิสัยของบุคคลจะเชื่อถือได้ เช่นกับจะนั่งแปลอยู่ว่าผู้ไม่มีศอกอย่า
 ให้กตอเถยดังนี้ จะต้องอธิบายยืดยาวเสียเวลา จึงได้ตัดเสียว่าให้เชื่อ
 พระคุณความรู้ของพระพุทธเจ้าแต่หนทางอันดีของพระธรรม ซึ่งจะนำไป
 ผู้ปฏิบัติตามบันฑิตธรรมวิเศษ แต่ให้เชื่อคุณความปฏิบัติของพระอริย
 สังฆ ซึ่งได้บันฑิตวิชาเต็มตามที่ตามพระพุทธเจ้าตรัสสอนแล้วนั้นให้มั่นใจ ก็
 จะไม่มีภัยอันตราย ความมุ่งหมายที่จะต้องการ คือให้สาวกซึ่งเป็น
 บุคคลหายกตออันนี้ก็ได้เหมือนกัน แต่เป็นทางตัดได้ง่ายเร็วกว่าที่จะ
 อธิบายแก่ผู้ซึ่งมีปัญญาแต่ความเชื่อยังอ่อน การซึ่งชนภายหลังเข้าใจพระ
 สู้ต่าง ๆ เกินกว่าความต้องการไปเช่นนั้น จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าดัดนา
 กลายเป็นพิธีรดองเศก ๆ เป้า ๆ ไม่ได้โดยมาก

ในเรื่องอาฏานาฏิยสูตร^๕ ถ้าจะพูดตามความเห็นที่คิดเห็นว่าจะ
 เป็นการช่างเถอะ แต่ักเห็นว่าจะมาจากชัคคสูตร^๖เอง แต่วิสัย
 ตักกาฏาตวักดี ที่จะไหว้แต่พระพุทเจ้าโคตมะพระองค์เดียวดูจะไม่ใคร่
 จะพออ้อมไม่สะใจ อยากให้ท่านมาช่วยกันมาก ๆ หตายไม่ให้ตายมือ เช่น
 สัมพุทเธไหว้พระพุทเจ้าต่งพันต่งหมื่น อาฏานาฏิยสูตร^๗อยากจะให้พระ
 พุทเจ้ามากองค์ออกไปช่วยแรงกันให้มากขึ้น จึงได้แต่งขึ้นใหม่ เก็บ
 ชัคคสูตรบ้าง มหาสัณยสูตรบ้าง ผสมกันเข้าเป็นอาฏานาฏิยสูตร^๘
 ตามความต้องการ ที่ยังไม่สะใจแท้ ถึงเดิมนโมเมตัพเข้าด้วย อย่าง
 เช่นสวดมหาพรตสิบสองตำนานก็มี แต่เมื่อจะใดได้เกิดตั้งงกัควร
 จะกล่าวได้ว่า ข้อสำคัญทั้งสูตรก็อยู่เพียงคำนมัสการ ถ้าผู้ที่เชื่อถือ
 มันในคุณพระรัตนไตรย มีภยอันตรายกับซันดั่งตั้งเตือนในใจ ฤาเป็น
 แต่ใจอ่อนไปไม่กล้าหาญ เมื่อกล่าวคำนมัสการด้วยความถ่อมมันต่อพระ
 คุณความตรัสของพระพุทเจ้า ก็คงจะให้ประโยชน์ต่อผู้ซึ่งกล่าวคาถา
 นั้น ใหม่ว่ามันคงไม่หวาดหวั่นต่อภยอันตราย คงเป็นการมีคุณอยู่บ้าง
 เป็นแท้ แต่การที่เอามาเอะอะสวดซ้ำ ๆ ซาก ๆ กันก็อยู่ข้างจะมากสัก
 หน่อย แต่วิธีที่สวดนั้นเคยเป็นเด่นไป เนื้อความนั้นก็จะเป็นธรรมัญญะ
 แต่ค่อย ๆ มากขึ้นเพลนไปจึงชักให้ความเพื่อน แต่ถึงอย่างไรก็ดี เป็น
 ประเพณีบ้านเมืองที่ได้เคยประพฤติมา เมื่อยังไม่ได้เลิกถอนเสียก็ควร
 จะถือเอาตามสมควรแก่ที่พิจารณาเห็นว่าเป็นดีเพียงไร ตามใจของคน ๆ
 แต่ถึงว่าได้ปฏิเสธไว้ ในช่วงต้นว่า การที่สวดมนต์พิศมรถือ
 กระบองเพชร ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินกัถวดีจะวิ่งมาโดน
 เป็นต้นก็จริง แต่จะปฏิเสธว่าผู้แรกตั้งคำวาทะราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์

ชนไม่เชื่อไม่ได้ ด้วยการที่เตรียมทำทางปวงอยู่ข้างจะขบฉัน มีในคำ
 ประกาศที่กล่าวอ้างถึงขบฉันมีจิตปฏิรูปเป็นหลักอยู่อย่างหนึ่ง ยังเป็น
 ที่จะยิ่งเด่าหมอนกัไว้ ใบหนาดใบตำแร้งตำกา ซึ่งถือว่าเป็นใบไม้
 ที่ผัดตัว มีถุงเข้าเปลือกเข้าสารเด็ก ๆ ๓๐๘ ถุงสำหรับบันจุในเป็นอย่างดี
 ผาดเข้าได้ผัดด้วย ถึงเข้าผอดกระบอกน้ำของหลวงก็มี แต่ใบไม้ที่วัด
 สะเกษไม่ได้ มีในรวีในวัง แต่เข้าผอดกระบอกน้ำวัดสะเกษก็ได้เด็กมา
 เลี้ยงช้านาน จะเป็นด้วยเข้าใจว่าขบฉันคือที่เป็นมิจฉาปฏิรูป ก็ธรรมดา
 บำช้าที่เป็นที่ไว้ศพปลงศพมาก ๆ เช่นนี้ คนที่ประพฤติกว้างขวางเป็นมิจฉา
 ปฏิรูปก็คงจะมีโดยมาก ที่ได้ ไปไว้ ไปฝังไปเผาในที่นั้น มีมิจฉาปฏิรูป
 เหล่านี้คงจะได้ความลำบาก จึงได้จัดเลี้ยงอาหารไปให้เป็นการให้
 ทาน เพราะธรรมดาผู้ซึ่งมีศรัทธาทำทานถวายตามบุญในไทย ๆ เรา
 มักจะหาของทำบุญเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วยเชื่อว่าจะได้กำไรมาก ก็เข้าผอด
 กระบอกน้ำไม่ต้องลงทุนรอนอนใด หักแต่กิ่งไม้มาเถา ไม้ไผ่เป็น
 กระบอกเล็ก ๆ แบ่งเข้าแบ่งปลาทูที่เหลือกินกรอกดงเล็ก ๆ น้อย ๆ เส็ค
 ผ่าผอนอนใดที่จะทิ้งเสี้ยกเขาแขวนกิ่งไม้ปักให้เป็นทาน ไม่ต้องลงทุน
 ลงรอนอนใด แต่คงจะกลับได้ประโยชน์ในภavnามาก เข้ากระบอก
 หนึ่งบางที่จะได้เป็นกระบอกตะเกียบน น้ำกระบอกหนึ่งบางที่จะมีนาคด
 ให้พระยาโชฎีกามีความรักใคร่นับถ้อยยอมให้ใช้น้ำก็ออกเปล่า ๆ ตามวัน
 เจ็ดวัน เส็คผ้าเท่าผ้ามือก็จะทำให้ได้ผ้าชั้นตะกุดได้ดอกกระมัง เมื่อ
 ไม่ต้องลงทุนอะไรแต่คิดกำไรที่จะได้มากเช่นนั้น ถึงจะไม่สู้เชื่อถือผีต่าง
 อนใดนักก็ทำไว้ดีกว่าไม่ทำ เพราะได้กำไรมากจึงได้ทำตาม ๆ กันไป
 แต่ควรเห็นได้ว่าความคิด ซึ่งจะเห็นญาติพี่น้อง ญาติในเฝ้าในเรือนออกจิ้งด้วย

นั้น ไม่เป็นความคิดที่มีในราชการมาแต่ก่อน ทัตติทง^๕ หาดย^๕ เหล่า^๕
 ที่เจือปนเข้ามาในราชการด้วย ข้าพเจ้าขอปฏิเสธว่าไม่ได้มาทางพระพุทธ
 ศาสนา ด้วยเหตุว่าอาชฏานาฏียสูตรที่ได้แสดงใจความย่อมานั้น ถ้า
 เป็นผู้^๕ ที่พิจารณา คริครอง อยู่ก็จะสงสัยว่าจะจะเป็นการช่างเถาะอยู่บ้างแล้ว
 นั้นไม่ได้กล่าวถึงการเหล่าน^๕ โดย วิธีที่ถ้อย^๕ ต่างกระจุกระจิกเหล่าน^๕
 จะมีมากตามทัตติทพราหมณ์อย่างหนึ่งตามความเข้าใจผิด ฤกถวัถ^๕ นั้น
 เกินไปของคนที่ปวงแต่โบราณจนตกตงเป็นธรรมเนียม ที่เคยทำก็ทำ
 ไป เพราะเหตุว่าใบไม้^๕ ที่จะเป็นหมอนหนุนแต่เข้าสารที่จะบันจุในป็น ก็
 ต้องส่งไปที่โรงพิรพราหมณ์เค็กเป่ากันมาก่อน ไม่ได้เอามาข้ามณฑลใน
 ส่วนพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างมกคพิศมรกระบองเพชร^๕ เพราะฉะนั้น
 การที่ปฏิเสธมาแต่ก่อนนั้น ปฏิเสธข้อหนึ่งว่าคำอาชฏานาฏียสูตรไม่ใช่
 คำพระพุทธเจ้าอนุญาตไว้สำหรับให้รู้แปลตอบผี อีกข้อหนึ่งว่าที่ให้
 สรรวมมกคพิศมรแต่กระบองเพชร^๕ ไม่ใช่สำหรับกถวัถ^๕ หลอก เพราะ
 ปราณาคความสวัสดิมกค การซึ่งกล่าวแรงไปจนถึงว่าการที่กถวัถ^๕ เป็น
 ผิดนั้น เป็นความเห็นของข้าพเจ้าเองผู้แต่งหนังสือ แต่ว่าได้ว่าพระ
 เจ้าแผ่นดินแต่ก่อนคงจะไม่ทรงกถวัถ^๕ ขึ้นไปเหมือนอย่างคนที่ปวง กถวัถ^๕ ดังเช่น
 กล่าวมา แต่ที่^๕ จะปฏิเสธว่าไม่ทรงเชื่อว่าผีมีอยู่ แลรับได้้อยู่ตามทัตติ
 โบราณที่ถ้อยมานั้นปฏิเสธไปไม่ได้ เพราะใคร ๆ ในเวลานั้นก็ย่อมถือ
 เช่นนั้นทั่วหน้ากัน แต่จะตงเขาเป็นแน่ว่าทรงเชื่อถือแต่กว่าไม่ได้ บางที่
 จะเป็นแต่โบราณเคยทำมาก็ไม่ให้เสียโบราณ ด้วยคนที่ปวงย่อมเชื่อ
 ถืออยู่ด้วยกันโดยมาก เป็นพระบรมราโชบายอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็น
 เครื่องระงับความกระวนกระวายร้อนใจของคนทั้งปวง ให้เป็นที่เย็นอก

ชนด้วยอันใด ก็ไม่สามารถที่จะทราบได้ ในเวลานั้น ด้วยมิได้เคยทอด
 ทองตั้งเกดตั้งกามาแต่ก่อน ยากที่จะกินนั้นแต่ก็ต้องเป็นยาเดาขึ้นใหม่
 ทั้งสิ้น กินยากก็จะเป็นการตอไปในตัวคนจึงได้ตายมาก จนตงเห็น
 กันว่าเป็นไม่มียาอันใดจะแก้ไขได้ ความคิดที่เชื่อพระผู้สร้างโลกย์เชื่อผี
 ผู้คือเทวดาเชื่อผีไพร่คือปีศาจ ก็เข้าครอบงำความคิดคนทั้งปวงใน
 เวลานั้นตามแต่ใครจะสนใจทางใด พวกที่ถือว่าพระผู้สร้างโลกย์ คอย
 ให้บำเพ็ญ คอย ลงโทษ ก็ ต้อง ว่า เป็น การ ที่ พระ ผู้ สร้างโลกย์ นั้น ลงโทษ
 พวกที่เชื่อผีก็ต้องว่าผีมาแซก ความคิดคนทั้งปวงก็เลยเป็นความคิด
 อันเดียวกันนั่นเอง ใครจะหัวเราะเยาะใครก็ได้ ข้างฝ่ายแซกฝ่ายฝรั่ง
 ก็คิดอ่านแก้ไขตามทางที่ตัวคิดเห็น คืออันนอนชอว์ร้องออกแดดไปแก่
 พระпенเจ้า จนถึงเขียนยันต์เขียนไม้กางเขนปิดประตูที่พักพระเยซู ให้
 ถูกพระไทยพระпенเจ้า ข้างฝ่ายไทยเราออกเชื่อผีมาแต่เดิมแล้ว ก็ตกลง
 กันโทษเขาว่าผีมาแซกเท่ากันเป็นจริงเป็นจังไป ก็ต้องคิดอ่านดีพิพิพวก
 ฝ่ายนี้ต่าง ๆ ตามแต่ใครจะนึกทำมีเสียกระบานเป็นต้น ส่วนผู้ซึ่งมี
 ใจเชื่อถือในพระรัตนไตรยมากกว่าผีต่างเทวดา แต่ความสับสนหวาดหวั่น
 ต่อภัยอันตรายอันมีมาใกล้ตัวเข้าครอบงำแรงกล้า จนไม่สามารถที่
 จะรักษาน้ำใจให้สงบระงับอยู่โดยพระพุทโธวาท ในทางพิจารณาพระ
 ไตรลักษณ์เป็นต้น ก็คิดเตาะแสดวงหาไปกว่าจะหาเหตุผลหนทางอัน
 ใดให้เป็นเครื่องป้องกันอันตรายเหล่านี้ ให้เจอในพระพุทธศาสนาได้
 ก็ความกลัวอันตรายเช่นนี้ ใช่ว่าจะพียงมีขึ้นในชั้นภายหลังนักหาไม่
 ย่อมมีมาแต่ในเวดากิต ๆ ที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ ผู้ซึ่งเคย
 คิดแก้ไขมาแต่ก่อนได้ทำเป็นตัวอย่างไว้ มีมาแล้ว เช่นคาถารัตนสูตร

สำหรับอธิฐานบำบัดโรคนัยไข้เจ็บ ด้วยอาไศรยอย่างคุณพระรัตนไตรย
 เปนต้น มีตัวอย่างมาเมื่อภยันตรายเกิดขึ้นเช่นนี้แลข้ามข้อตั้งได้ชื่อว่า เปน
 ด้วยฝึกไม่มื่ออะไรจะเหมาะยิ่งกว่าอาชฏานาฏยสูตร ซึ่งกล่าวมาว่าสำหรับ
 ปรามปรามพวกกุศมีด่าไม่ให้อำนาจมนุษย์ จึงได้ คิดตั้งพระราช
 พินิจให้มื่อศวดอาชฏานาฏยปริต แต่ตั้งชื่อว่าอาพาธพินาศตามความต้องการ
 ให้เป็นการที่เย็นใจของชนทั้งปวง ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา แต่การ
 พระราชพินิจนั้นเป็นการคาดคะเนทำขึ้น มิใช่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตั้งสอนไว้
 ให้ทำสำหรับแก้ ไข้โรคนัยเช่นนี้ แต่ความเข้าใจที่คนเขาว่า โรคนี้เกิด
 ขึ้นด้วยผี จึงได้ คิดจับได้ว่าเป็นการผิดอีกชนหนึ่งด้วย เพราะโรคนี้
 ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยผี เกิดขึ้นด้วยดินฟ้าอากาศ แต่ความประพฤติกิริยาที่
 กิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีวิญญาณจะจับได้ได้ เพราะฉนั้นการ
 พระราชพินิจจึงไม่ได้ มีประโยชน์อันใด คำซึ่งเล่าบอกในการพระราชพินิจ
 ที่ท่าน มีเรื่องราวอันเป็นที่พิลึกพิงกัฬเป็นอันมากเป็นต้นว่า คนที่
 เข้ากระบวนแห่แห่ตามพระพุทธรูป แต่พระสงฆ์เดินไปกลางทางก็ล้มลง
 ซากใจตาย ที่กลับมาถึงบ้านแล้วจึงตายก็มีมาก แต่ตั้งแต่ตั้งพิธีแล้ว
 โรคนี้ก็ยังกำเริบร้ายแรงหนักขึ้น ด้วยอากาศยังร้อนจัดหนักขึ้นตาม
 ธรรมดาฤดู คนทั้งปวงก็พากันตั้งว่าเพราะการพินิจนั้นสู้ไม่ได้ ผีมีกำลัง
 กว่ากว่า ตั้งแต่ทำพิธีอาพาธพินาศในปีมะโรงโทศกนั้น ไม่ระงับโรค
 ประจวบได้ ก็เป็นอันเลิกกันไม่ได้ทำอีกต่อไป คงอยู่แต่พระราชพินิจ
 สัมผัสจนรณิกตามธรรมเนียม ถึงเมื่อปีระกาเอกศกในแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโรคประจวบนั้นหนาแน่นมากก็ไม่อาจทำพิธี
 ไข้จะเป็นด้วยคิดเห็นว่าความคิดที่จะอาไศรยพระพุทธวจน ซึ่งมาในอาชฏา

นาฏยสูตรไม่ต้องกันกับเหตุการณ์ที่เป็นขึ้นดังเช่นกล่าวมา เด็กยกเว้นเสีย
ด้วยไม่เป็นที่ชอบใจคนทั้งปวง คนทั้งปวงถือว่าการทำพิธีนั้น เหมือน
ไปยั่วไปปลุกต่อให้ผี มีความโกรธคิดเอาชนะมากไป เท่ากับคนชั้นหลัง ๆ คิด
เห็นว่า กิเลสจันฉ้ายาในเวลาที่โรคประจวบชุกชุมเหมือนอย่างไป
ผิดไปต่อข้างน้ำมนต์นั้น

การพระราชพิธีอาพาธพินาศที่เคยทำมานั้น ก็คล้ายคลึงกันกับพิธี
ตั้งพัชรฉัตรที่ท่าอยู่ทุกปี เป็นแต่มีเพิ่มเติมขึ้นบ้าง คือเชิญพระพุท
ธิปฏิมากรแก้วมรกตมาตั้งเคียงพระมณฑป ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ด้วย ในวันที่แรม ๑๕ ค่ำเวลาเช้า มีตั้งพระมูรธาภิเศกที่ชาดาข้างตวัน
ออกแห่งพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งเวลานั้นเรียกว่าพระที่นั่งจักรพรรดิ
พิมานตลอดไป แล้วแบ่งพระสงฆ์เป็นพวก ๆ มีกระบวนแห่พระพุทธรูปใน
ฝั่งตวันออกกันเป็นตามกระบวน กระบวนที่หนึ่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้ว
มรกตทรงยานมาศ มีรายกระบวนต่อไปดังนี้ ธงนำ ๓ ธงนำรว ๒
ธงฉาน ๒ ธงจีน ๓๐ นุ่งกางเกงแดงเสื้อเสนาภูมิกวหมวกหนึ่ง คู่แห่หนึ่งสอง
ปักกลดเสื้อครุยดำพอกหน้า ๔๐ หัตถ์ ๒๐ เครื่องสูงดำรงหนึ่ง ๑๐ บังสุริย์ ๑
บังแซก ๒ นุ่งกางเกงยกเสื้อมีตัวคราดผ้าปัก คู่เคียง ๑๐ เกณฑ์ขุนนางผู้
น้อยตลอดลงไปถึงหลวงม่อม แดรงชน ๑๐ แดรงฝรั่ง ๔ ตั้งรับ ๓ เป็น
๑๕ กตของชนะ ๒๐ จำปี ๑ จำกตของ ๑ ปักทองมตายดำรงหนึ่ง ๒ คน
พิณพาทย์ ๓ วงหามต้องมดัดเป็นคน ๓๖ คน ปืน ๕๐ กางเกงมัดตุ้มแดง
เสื้อดำหมวกขาว ตาบ ๕๐ เสื้อเขียวตะแบงให้ต่อผ้าตาย หามยานมาศ
ต้องมดัด ๘๐ นุ่งกางเกงมัดตุ้มแดงคาดผ้าตาย หามวอพระสงฆ์ ๕ วอ
ต้องมดัด ๔๐ คน ยกบาตรน้ำบาตรทรายอย่างละ ๕ บาตรต้องมดัด ๒๐

คน หนึ่งกางเกงดำดำฏ รวมคนในกระบวนที่หนึ่ง ๔๔๓ คน พระราชา
 คณะชวอตามกระบวนประนมคันไ้ปรยทราย ๕ รูป เดินกระบวนออก
 จากประตูเศศไชยศรี เดียวดงไปออกประตูท่าพระ เดียวจนตามถนน
 ริมกำแพงพระนครข้างนอก จนถึงบ่อมพระสุเมรุทางบ้านพระยาบำเรอ
 ภักดี แต่พระยาบำเรอภักดีครั้งนั้น จะตั้งบ้านเรือนอยู่แห่งใดก็ไม่ได้
 ได้รับความ จะกลับเข้าไปในพระนครทางประตูใดก็ไม่ปรากฏ พิจารหา
 ความในหมายนินดูเหมือนว่าเมื่อถึงบ้านพระยาบำเรอภักดีแล้ว เดินตาม
 ถนนตงมาหน้าพระราชวังบวร ศาสดาจารย์ขึ้นนำพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
 ไปหยุดที่วัดพระเชตุพน จะกลับเข้าพระราชวังทางใดก็ไม่ได้ความ ตั้ง
 ต้นกันอยู่เพียงเท่านั้น อีกกระบวนหนึ่งเป็นกระบวนพระไชย ก็มี
 กระบวนแห่คล้ายกันกับพระแก้วมรกตคือมีขบวนนำขบวนงวอน คุ้ม
 ถดตงนำ ๓๐ หลัง ๒๐ เครื่องสูงกลองชนะคงที่ คุ้มเคียงถดตงเพียง ๒
 คน แตรงอนถดตงเพียง ๒ คน แตรฝรั่ง ๑ ตั้งข ๑ พิณพาทย์ถดตง
 เปน ๒ วง แต่บันทึกขึ้นไปเปน ๖๐ บอก ตามเท่ากัน เสด็จพระพุทธรูป
 ว่าใช้เสด็จงาหามสองผัด ๑๖ คน วอเท่ากัน คนยกบาตรน้ำมาตรทราย
 ก็เท่ากัน รวมคนในกระบวนทั้งสองนี้ ๓๑๗ คน แต่พระสงฆ์ตาม
 มีจำนวนมากขึ้นคือ พระราชาคณะชวอ ๕ รูป พระอันดับ ๑๕ รูป รวม
 เปน ๒๐ รูป เดินออกประตูเศศไชยศรีเหมือนกัน ว่าเดียดงประตู
 ท่าพระดูเหมือนหนึ่งว่าจะออกไปนอกกำแพง แต่อย่างไรหอดกลับ
 มาเข้าประตูสกัดเหนือไปออกประตูสกัดใต้ แล้วเดียดจนถนนท้ายถนน
 เดียวมาทางหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์กลับเข้าประตูเศศไชยศรี พิจารหา
 คุ้มจำนวนพระสงฆ์มากขึ้น แต่ระยะทางกลับสั้นไปกว่ากระบวนพระแก้ว

มรณภูมิ^๒ที่จะเอายุติอย่างไร อีกกระบวนหนึ่งนั้นเป็นกระบวนพระห้าม
 ดมท^๒ เท่ากันเหมือนกับกระบวนพระไชยมาก แต่ยังไม่วันที่แปลก
 ที่เดียว คือมีขงจิ้นเคิมซัน ๓๐ คัน กดองชนะตดลงเปเน ๑๐ แตรงอนกง
 แต่ ๒ คู^๒ แตรงวังแตดงซ้เท่ากัน นอกนั้นก็เหมือนกับกระบวนก่อนทั้ง^๒ดิน
 เว้นแต่คนห้ามวอพระเดยสูญไปข้างไหนไม่ทราบไม่เห็นมีบาญชี รวมคน
 ในกระบวนที่ดำนั้น ๒๙๓ คน มีวอพระสงฆ์ ๕ วอ พระอันดับ ๑๕ รูป
 กระบวนแห่แดพระสงฆ์เดินออกจากประตูใต้ไชยศรี ไปเถยวัดคำดา
 ดำบาญชีคือที่ตรงศาลหลักเมืองออกมา แล้วลงถนนโรงมำคือที่คำดา
 ยุทธนาธิการเดยวัน แต่เดิมเป็นโรงมำก่าวก่ายเกาะกันไ้ทั้ง^๒ดิน แล้ว
 ไปถนนเดาซึ่งข้างถนนร่นนขวาง ที่เรียกถนนร่นนขวางนี้จะเปนนถนน
 อันใดก็ไม่ได้ความ เห็นจะเป็นบำรุงเมืองเพื่องนครนเอง ดกระบวน
 น้อยข้างต้องเดินมากกว่ากระบวนอื่นหมด ยังอีกกระบวนหนึ่งดำหรับ
 ฟากข้างโน้นเกณฑ์ให้เจ้าดำกรม คือกรมหมื่นนราเทเวศร์ กรมหมื่น
 นเรศรโยธี กรมหมื่นเส่นบริรักษ์ ซึ่งเปพระโอรสกรมพระราชวังหลัง
 เป็นผู้จัดกระบวนเห็นจะเป็นชาวไทยในกรมพระราชวังหลังทั้ง^๒ดิน ด้วย
 ในขณะนั้นกรมพระราชวังหลัง พัง^๒ดินพระชนมไม่ชันัก เจ้าดำกรม
 ซึ่งเป็นลูกก็เป็นคนมีกำลังแต่อำนาจใหญ่ คงจะรวบรวมผู้คนไว้ได้
 ไม่แตกแต่นว่วงโรยไ้ได้มากนัก จ่ายแต่คนถือปืน ๕๐ ถือหอกดาบ ๕๐
 เพิ่มเคิมไปให้ จำนวนพระสงฆ์พระราชาคณะ ๕ อันดับ ๑๔ รวมเปเน ๑๙
 รูป ให้แห่ประน้ำมนต์ในพระราชวังหลัง แดถนนในพระนครฟาก
 ตะวันตก เปนจำนวนคนที่เข้ากระบวนแห่ทั้ง^๒ดกระบวนพันร้อยสี่สิบ
 ตามคน พระสงฆ์ ๖๔ รูป แต่ครั้นเมื่อตรวจดูบาญชีรายเกณฑ์^๒เดยง

พระเพน ก็ไคมไปอีกใบหนึ่งต่างหาก ว่าพระสงฆ์ฉันที่พระสังฆราช ๘
 ที่พระวันรัต ๗ ๑๑ ที่บ่อมตรงวัดสังเกศ ๑๕ ฉันที่วัดระฆัง ๑๕ พระเถื่อน
 สุนทรหายไปไหนก็ไม่เห็นกล่าวถึง การพิธีต่างเมืองแต่ปิดประตูเมือง
 ก็เหมือนพิธีตั้งปัจฉิมณิกทุกวันนี้ เปนแต่มีกำหนดหมอน้ำมนต์ โรงตะ ๘
 ใบ โรงพิธี ๑๐ แห่งเปนหมอน้ำมนต์ ๘๐ ใบ บังคับว่าวันแรม ๑๕ คำ
 ให้มาคอยพร้อมที่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มงคลพิพัฒน์มกระบอง
 เพ็ชรก็ดูใช้น้อยกว่าหมายรับสั่งการพิธีตั้งปัจฉิมณิกในปัจจุบันนี้ แต่มี
 ยันต์กระดาษไทยเดิมชนอก ๓๕๐ แผ่นสำหรับเทียบปิดตามคำหนักในวัง มี
 แผ่นดื่บกบบริสุทธิในหมายว่า ให้ส่งไปที่พระองค์เจ้าพระวัดพระเชตุพน
 คือกรมดมเด็จพระปรมาธิบดี ให้ราชบัณฑิตไปเป็นผู้ตั้ง แล้วส่งมา
 กรังพระแสงพระทวารมีด้ายดิ้นจั่นวงรอบพระที่นั่ง แต่คำหนักเจ้านายใน
 พระบรมมหาราชวัง แต่ในท้ายร่างรับสั่งนั้นเนื้อความว่า ให้ทำพระ
 ราชพิธีรับความไข้อย่างมีเมตตาคั่นนี้ แต่ยังมีแต่พระไชยพระสงฆ์
 ประน้ำไปรยทรายในพระราชวังหลวงนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ยกเสีย การแต่ก่อนจะทำมากกว่านี้ออกอย่างไรไม่ทราบเลย แต่
 หมายพิธีตั้งปัจฉิมณิกทุกวันนี้ใช้หมายกรมวัง พิธีอาพาชพินาศนี้ใช้
 หมายกรมเมืองเจ้าพระยายมราชรับพระบรมราชโองการ จะเป็นด้วยมี
 แห่แตกเกณฑ์ให้ปราบตู่ปราบทางอย่างไร จึงได้กลายเป็นกรมเมืองไป
 การพิธีอาพาชพินาศนี้คงจะไม่มีสืบไปภายหน้า นับว่าเป็นพิธีที่เด็กแก้ว
 จึงมิได้นับเข้าในพระราชพิธีประจำเดือนทั้งปวง
 การพระราชพิธีตั้งปัจฉิมณิก ซึ่งทำอยู่ในปัจจุบันเริ่มตั้งนาง
 ค่ายในวันแรม ๑๑ คำ พราหมณ์ได้เข้าโรงพระราชพิธีแต่วันแรม ๑๓ คำ

แต่ที่จริงนั้นพราหมณ์ไม่ได้ทำพิธีวันแรม ๑๑ ค่ำ คงทำ ๑๒ ค่ำ หมายความว่า
 ไปหอดม ๆ อย่างนั้นเอง แต่พิธีพราหมณ์ในการตั้งพิธีฉัตรนั้นเป็น
 พิธีใหญ่ มีโหมกฤษณ์ พระมหาราชครูว่าแต่ก่อนเคยโหมกฤษณ์ทั้งพิธีของ
 เบื้องแต่พิธีตั้งพิธีฉัตร แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รับสั่งให้งดการโหมกฤษณ์ในพิธีของเบื้องเดียว คงอยู่แต่พิธีตั้งพิธีฉัตร
 การทำพิธีโหมกฤษณ์เดี๋ยวนี้ คงเป็นแต่พระมหาราชาก็เค็กเฉลิมพระ
 ราชมณเฑียร กับพิธีตั้งพิธีฉัตรประจำปีละครั้ง แต่เมื่อถงตรงสยาม
 มกุฎราชกุมารได้ให้โหมกฤษณ์อีกครั้งหนึ่ง โรงพระราชพิธีแต่ก่อน
 เคยปลูกที่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สุดแต่จะทำพิธีอันใดก็ปลูกใหม่
 ทุกคราว ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 ให้สร้างโรงพิธีขึ้นเป็นฝาก่ออิฐถือปูน หตังคามุงกระเบื้องเคลือบขาวมี
 ซ้อฟ้าใบระกา พระราชทานชื่อว่าหอเวทวิทยาคมสำหรับทำพิธีไม่ต้องปลูก
 ใหม่ ในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวย้ายมาจากหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มา
 อยู่ที่มุมโรงกระดานเก่าจนทุกวันนี้ การที่จัดโรงพระราชพิธีนั้นสมควร
 ไม่คิดเสียดังกันทุกเสียดังตามตำราพราหมณ์เรียกว่าพรหมโองการ แล้ว
 จึงพาดผ้าไตรทวาร ในหอราชพิธีนั้นมียี่งสามเตียง ตั้งตบเป็นลำดับลง
 มาตามแบบที่ตบพระของพราหมณ์คล้ายกันทุกพิธี ชั้นต้นตบพระอิศวร
 พระนารายณ์พระมหาพิชัยเศวต แดพระอิศวรทรงโคซึ่งมีพระอุมาทรง
 อยู่ด้วย ม้ารองลงมาตบเทวรูปนพเคราะห์ ม้าที่สามตบเบญจครรร
 กรดั่งนี้ เค้าซึ่งสำหรับโหมกฤษณ์นั้นอยู่ที่พระคลังในซ้าย เป็นเตา
 ทองแดงตั้งในโรงพิธีนั้นด้วย แดมีหม้อกุ่มกึ่งเก้าใบ หม้อกุ่มนั้น
 หม้อเข้าเราไทย ๆ นั้นเองไม่แปลกประหลาดอันใด การทำนํ้ามนต์ด้วย

หม้อเขาน เป็นแบบมาจากอินเดียแท้ ข้างพราหมณ์คอกหม้อของ
 เหลืองซึ่งหุงเข้าแดดก้นที่ใดก็ถาดตัวในเค้นตาม ข้างส่วนพระสงฆ์
 ก็ใช้บาตร ๆ หนึ่งคอกหม้อเข้าเป็นลัทธิประเทศเดียวกัน เป็นแต่ไม่ใช่หุง
 ไว้สำหรับขอ ตามลัทธิที่ท่านค้นคว้าสำหรับคำร่ากันนั้นก็ได้อความว่าเด็ก ๆ
 ขนาดหม้อเข้าใหญ่ ๆ ที่โดนไปเค้นนี้ สำหรับรับของที่หอบคองเป็น
 คันเหตุ ด้วยอาหารของเรากับประเทศอินเดียห่างไกลกันมาก ซึ่งจะ
 เห็นว่าทำบาตรโตเพราะตะกถาตามนั้น ก็คงจะเป็นบ้างในบางจำพวก
 แต่บาตรที่ท่านใช้กันแต่ก่อนก็ ใช้คกหน้าเหมือนกันเช่นกับที่มเืองปรากฏว่า
 พระพุทธเจ้าจะเสด็จนำให้น้ำบาตรไปทรงดัก เมื่อบาตรใช้คกหน้าอันเช่นนั้น
 แด็กคงใช้ทำนํ้ามนต์ด้วยบาตรได้ แต่บาตรนั้นยกถัถิเสีย ไม่ใช่ทอง
 เหลืองเหมือนอินเดียพราหมณ์ทงปวง พราหมณ์ทงปวงซึ่งใช้กันอยู่เป็น
 นั้พื้นเมืองใช้ดินแถมเหล็กเป็นภาชนะ ที่พระสงฆ์จำจะต้องมีองค์ละใบเหมือน
 พวกอินเดียต้องมีหม้อเข้าคนละใบ จึงได้ ใช้บาตรทำนํ้ามนต์มาจนทุกวันนี้
 หม้อกุ่มกัทั้ง ๘ ใบนั้นตั้งอยู่กต่างใบหนึ่งรอบ ๘ ใบ ในหม้อกุ่มกันั้นม
 เงินเพียงหนึ่งทุก ๆ หม้อ พิธีทำทุกวันนี้ กำหนดทำตั้งแต่เวลา ๘ โมง
 การพิธีพราหมณ์ทงปวงที่จะทำแล้วมักจะทำกต่างคันคัก ๆ ทุกพิธี เว้นไว้
 แต่ที่เป็นการจำเเนจะต้องทำกต่างวัน เช่นวันพิธีตรียัมพวายกับตรีปวาย
 ค่อกันเป็นคัน ขรยว่าท่านผู้ค้นคว้าจะเป็นค่างคาวอย่างเอก ถ้าพระ
 มหาราชครูเป็นกาจะได้อความเค็ดร่อนหาน้อยไม่ เริ่มทำพิธีอัฐิธุ
 ธิตมธุธุธุธุระคัว ตามแบบพิธีทงปวง แถบธา ๘ ที่ค่านำสำหรับ เมื่อ
 จบลงแล้วบูชาพระอิศวรแล้วจึงได้บูชาเบญจครรกาเขานํ้ารินลงในถ้วยอานค
 ทรัมบูชากรดตั้งบูชากุ่มกัแล้ว จึงได้เขานํ้าผสมกันกรอกในกรดในดังช

แต่ในหม้อกุ่มทั้ง ๘ หม้อ ๆ กุ่มก็ใบกตางหนเป็นของพระมหाराชครูไป
เก็บน้ำนั้นไว้ถวายในวันทรงเครื่องใหญ่แคว้นพริทงปวง อีก ๘ หม้อก็
แจกกันไปตามเจ้ากรมปลัดกรม เป็นน้ำที่ไปเก็บไว้สำหรับถวายแต่เทียว
รดใคร ๆ ต่อขึ้นไปก็บูชากุ่มใบไม้ โหมกุ่มที่เรียกว่า ใบไม้ส้มมีค
มีในหมายรับสั่งมากอย่าง คือใบรักใบมะม่วงใบตะขบใบยอใบขนุน
ใบมะเคื่อใบเงินใบทองใบเฉียงพร้านางแอใบมะผู้ ใบระงับใบพินู ถึงตะ
๕๐ ใบ มะกรูด ๑๕ ผล ช่มป้อย ๑๕ ผัก แต่ที่ได้ใช้โหมกุ่มที่อยู่เดีย
วนี้แต่สามอย่าง คือใบตะขบ ๘๖ ใบทอง ๓๒ ใบมะม่วง ๒๕ ใบตะขบหน
ด้มมดว่าเป้นที่หมายแทนฉันทุติโรค ๘๖ ประการ ใบทองแทนทวดถึงส
กรรมกรณ ๓๒ ประการ ใบมะม่วงว่าแทนปัญจวรมหาภัย ๒๕ ประการ
จำนวนใบไม้ก็ไม่ถูกกันกับในหมายจะเป็นคนตะเรื่อ ฤ ๆ อย่างไรก็ไม่ทราบ
ใบไม้ที่กล่าวมาข้างต้นจะสำหรับทำพิธีอย่างหนึ่ง แต่พราหมณ์จะคนเสีย
เลยไม่มีตำรา คงดงเป้นเก็บมากองไว้เปล่า ๆ แต่ใบไม้สามอย่างซึ่ง
กล่าวที่ดังนั้นทำเป้นสามมัด ถ้าในเวลาการบรมราชาภิเศกเจดิมพระ
ราชมณเฑียร พระมหाराชครูนำมากวายเป็นฟาดพระองค์เวลาสดมณต์เย็น
แต่การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ นี้ไม่ได้นำมาถวาย เป้นแต่ทำไปตามเคย
ที่เตากุ่มที่หนมดินถมดูโครองในนั้น แต่วมเต่าทองตัวหนึ่งหนักต้องตั้ง
เพื่องสำหรับวางในกตางกองกุ่มที่ ฟินที่สำหรับจะใช้โหมกุ่มนั้นใช้
ไม้พุดชยาวดุนตะ ๘ นิ้ว มัดตะ ๘ ดุน วันตะ ๒๐ มัด เมื่ออ่านเวชคิด
เพติงถึงกำหนดแล้วเอาใบไม้ชูปน้ำผึ้งรวงแต่น้ำมนติบโหมกุ่ม เมื่อโหม
กุ่มเสร็จแล้วก็เป้นเสร็จการพระราชพิธีถ้วนนั้น แต่ยังไม่ได้ดับกุ่มที่
ก่อนวันเสร็จพระราชพิธีจึงได้อ่านเวชดับกุ่มด้วยน้ำสังข์ ประโยชน์ของ

พราหมณ์ที่ได้ ในการพระราชพิธี คือเค่าทองสำหรับโหมกุนท์หนัก
ทองสองดั่งเพื่อง เงินทักษิณบูชา ๖ บาท เงินหม้อกุ่มหม้อตะ
เพื่องเป็นเงินบาทเพื่อง ผ้าขาวห่อสำหรับผืนหนึ่ง ผ้าพันหม้อกุ่มผืน
หนึ่ง รองนพวรรณผืนหนึ่ง เบญจครรภผืนหนึ่ง รองอาศนะพระผืนหนึ่ง
รองอาศนะพราหมณ์ผืนหนึ่ง ผ้าไตรทวาร ๔ ผืน ผ้านุ่งผืนหนึ่ง ผ้าห่ม
ผืนหนึ่ง หม้อเข้าเชิงกรานสำหรับหุงข้าวบูชาเทวดา หม้อคนนใหญ่สำหรับ
น้ำใช้หม้อหนึ่ง หม้อน้ำมนต์ ๑๒ ทานหม้อหนึ่ง นมเนยเข้า
เปิดกรองหม้อ เข้าสำหรับหุงบูชาเทวดา มะพร้าวอ่อน ส่วนเงิน
ที่แบ่งปันกันในพราหมณ์ พระมหाराชครูได้ กิ่งคำดั่ง พระครูอัญญาจารย์
ได้บาทเพื่อง บัดดิสองคน ๆ ละหนึ่งบาท ชุนหมื่นสี่คน ๆ ละสองดั่ง
หมดเงินเจ็ดบาทเพื่อง

ส่วนการพระราชพิธีซึ่งทำที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นนิจ เว้น
ไว้แต่มีพระบรมศัพทฯ พระศพออยู่บนนั้น จึงได้ย้ายไปทำที่วัดพระศรีรัตน
ศาสดารามก็มี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก็มี พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง
พระที่นั่งอนันตสมาคมได้เคยมีสองครั้ง การจัดตั้งพระแท่นพระมณฑปแต่
ก่อนก็ดูโหรง ๆ พระพุทธรูปก็อยู่ในใช้แต่พระบรมธาตุ พระไชย พระ
ห้ามสมุทร พระปริยัติธรรม เว้นไว้แต่การอาพาธพินาศจึงเชิญพระแก้ว
มรกตมาตั้งด้วย พระเศ้านาพระพุทธรูปก็มีปรากฏอยู่แต่พระเศ้าเบญจ
ครรภ พระมหาดังขลุ้ม พระเศ้าประทุมนิมิตของเกล้า หม้อดินกลั้มบัว
พระเศ้าทอง พระเศ้าเงิน นอกนั้นก็เป็นหม้อทองเหลือง บาตรเหล็กแด
เค่าทองเหลืองสำหรับรดน้ำข้างมา พระแสงที่ใช้ก็น้อยกว่าเดิมน
เพราะพระแสงประจำรัชกาลยังไม่มาใช้ คงใช้แต่พระแสงสำหรับแผ่นดิน

คืออัมมวาท จักร ศรี พระแสงหอก พระแสงง้าว ธงกระบี่ขลุ่ยครุฑพาห
 พระกันเกราบมัย แด่เครื่องต้น เครื่อง พิไชยสงคราม คงดวยยืนอยู่เหมือนทุกวัน
 แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเติมชนมาก ดู
 เหมือนหนึ่งพระแท่นมณฑลจะเปลี่ยนไปคนละท่ากับแต่ก่อนทีเดียว พระ
 บรมราชาธิราชก็ทรงหัดรูปพระเจดีย์ถมตะทองครอบ แต่ก่อนมา
 การพระราชพิธีเคยเชิญพระแก้วมรกตมาตั้งอยู่ข้างนั้น ทรงเห็นว่าแต่ก่อน
 พระแก้วตั้งอยู่ต่ำจะยกจะรื้อก็ค่อยง่าย แต่ถึงดังนี้ก็เปนของหนักยกไป
 มาน่ากลัวเปนอันตราย ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำ
 พระเบญจาทบษนบกสูงขึ้นไป แล้วก็เลยเปนอันเลิกไม่ได้เชิญมาเข้าพระ
 ราชมณเฑียรไป ด้วยจะยกขึ้นลงลำบาก มีแต่สายสัญญาณโยงออกไปจาก
 พระแท่นมณฑลถึงที่บุษบกด้วยทุกครั้ง ในการพระราชพิธีใหญ่ ๆ จึงโปรด
 ให้เชิญพระพุทธรูปบุษบกรัตนออกมาตั้งเป็นประธานในการพระราชพิธี แทน
 พระแก้วมรกต ส่วนพระดำหริบแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวใช้พระนาถสวาสต์เรือนแก้วซึ่งได้มาแต่เมืองเวียงจันทน์ พระในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้พระแก้วเชียงแสนเป็นพระของ
 เดิม พระในแผ่นดินปัจจุบันนี้ใช้พระพุทธรูปบุษบกรัตนน้อย แต่การซึ่งตั้ง
 พระแก้วประจำแผ่นดินนี้ไม่เปนสำคัญอันใด ไม่ได้ตั้งมาแต่แรกถึง
 กวัญราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน โปรดพระองค์ใดถึงได้มาภายหลัง
 ก็คงเพิ่มเติมขึ้น พระที่เป็นสำคัญในการพระราชพิธีนั้นคือพระไชยทั
 รัชกาล แด่พระไชยเงินองค์น้อยของเดิมในพระพุทธรูปผ้า พระไชย
 เนาวโตน้อยซึ่งสำหรับเสด็จประพาสหัวเมือง พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง แล้วพระราชทานข้าพเจ้าเมื่อใกล้จะเสด็จ

สวรรคต แดพระเจดีย์ทองคำบันจุพระบรมธาตุมาแต่เมืองลังกาใหม่
 พระห้ามสมุทรทอง พระห้ามสมุทรเงิน พระธรรมดามังกร พระเศวตงน
 คือพระเศวตเบญจครรภาใหญ่เบญจครรภาห้อย เบญจครรภาห้าห้อง พระเศว
 ประทุมสีดาแดง พระเศวตประทุมยอดเขียว พระเศวตสีดาธงอักษรทอง
 พระครอบพระกริ่ง พระมหาสังฆา พระมหาสังฆดาม พระเศวตหำกษัตริย์
 พระขันหยกตึงเชิงเทียนทองสำหรับพระราชพิธี พระเศวตประทุมนิมิตร พระ
 เศวตสีดาลดบัว พระเศวตทองขาวขาวที่ พระเศวตพเคราะห์ พระเศวตเทวะ
 บิด พระเศวตไกรศาส พระมหาบุญ พระมหาชญา เดิมใช้พระชญา
 เดินหัน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกขอพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปตั้งพิธีในพระบรมราชวัง จึงได้ใช้พระชญาพระ
 กัดบแทน ครั้นเมื่อได้พระชญาเดินหันคืนลงมาก็ไม่เปลี่ยนพระชญาพระกัดบ
 คงใช้พระชญาพระกัดบไปตามเดิม ถอดพระองค์เครื่องต้น ถอดพระ
 องค์พิไชยสงคราม พระมาตาเสด็จประทับเพชร พระมาตาเบียง หีบ
 พระเครื่องพิไชยสงคราม ขอดนำมณีพิไชยสงคราม ตลับพระขำมรงค์
 หีบเทวรูป เทวคาเชฐหีบพระราชัญจกร แดเชฐจารพระกรเทวรูป
 ธารพระกรศักดิ์สิทธิ์ พระแสงกนหัน พระแสงศรดาม พระแสงจักร
 พระแสงศรีเพชร พระแสงปืนนพรัตน์ พระแสงคาบค่าย พระแสงใจเพชร
 พระแสงยี่ปี่นพปตาประทับพลอยแดง พระแสงแผ่น พระแสงทรงเดิม พระ
 แสงไม้ทองเกลี้ยงประทับเพชร พระขรรค์ไชยศรี พระขรรค์เนาโลหะ พระ
 แห่หางช้างเผือก พระแห่จามรี พระแสงของ้าว พระแสงขอไม้เท้าคร่ำทอง
 ชนักคัน พระแสงค้อน พระแสงหอกเพชรรัตน แดพระแสงหอกอื่นอีกสาม
 องค์ พระแสงง้าว พระแสงทวน พระแสงดาบไล่ให้ ถมตะทองอย่างตะดี

๑. พระแสงปืนคาบศอก ๑ พระแสงปืนคาบตีดา ๑ พระแสงดาบ ๒ พระกัน
 ภัยเสื้อตรนิคร ๙ ชิ้น ที่สำหรับถวายในวันบรมราชาภิเศก ของราชกระบี่
 รุชครุฑพาหุ ๑ ของบัวคู่ ๑ ทงนผู้เฝ้าพระแท่นทงดี ทรงนำพระพุทธรูป
 ทรงพระสุพรรณบัตรดวงพระชันษา แด่หีบเครื่องพิไชยสงครามอีก ๒ หีบ
 ที่ถานเคียงรองพระแท่นมณฑลทงพระเศวตให้ต่อทง พระเศวตเงิน
 สำหรับตั้งเจ้าโลกันต์ แดพระเศวตน้ำเงินน้ำสระแก้วสระเกษสระคา
 สระยมนา สำหรับตั้งมูรธาภิเศก กับหม้อทองเหลืองที่สำหรับพระ
 สังฆทานามนต์ เมื่อคืบเทียนไชยมีจำนวนหมายว่า ๓๐ แต่ห้ายหกตกหล่น
 ไปไหนเหลืออยู่เล็กน้อย เค้าทองเหลืองตามลอนสำหรับรดข้างม้า ในใต้
 ถานเคียงนบนันจุกระบองเพชรมีจำนวน ๑๐๐๐ พิตมรดอกเล็ก ๑๐๐๐ สาย
 พิตมรดใหญ่สำหรับข้าง ๑๐๐ สำหรับม้า ๑๐๐ มงคตเข้าบันจุหีบไว้ให้ตั้งพระ
 แท่นตามจำนวนเจ้านายข้าราชการมณฑลเป็นชั้น ๆ ตามบันดาศักดิ์ ข้างเหนือ
 พระแท่นมณฑลตั้งโต๊ะจีนไว้พระนิรันตรายทองคำ ข้างใต้พระแท่นมณฑล
 ตั้งโต๊ะจีนไว้พระสยามเทวาธิราชกับเทวรูปอีก ๔ องค์ แดพระมหาสังฆ
 พระเศวต คอโต๊ะพระนิรันตรายโต๊ะพระสยามเทวาธิราชออกไป ตั้งบน
 มหาฤกษ์มหาไชยมหาจักรมหาปราบ ทองเหลืองรางเกวียน ซึ่งพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหล่อขึ้นเป็นดังเขป แทนบันใหญ่
 ซึ่งมีช่ออย่างเดียวกัน สำหรับใช้ยิงแด่ทงในการพระราชพิธีทงปวง มี
 การแห่พระไชยวัฒน์ แดยกพระมหาเศวตนิครเป็นคัน มุขตวันตกทรง
 นำพระแท่นมณฑลตั้งพระแท่นพระสังฆสวดภาณวาร ทรงนำพระแท่นตง
 มาตั้งกระโจมเทียนไชย โยงสายตัญจนตั้งแด่พระแท่นมณฑลไปจนถึง
 เทียนไชย แดพระแท่นพระสวดแปดองค์สาย ตัญจนที่เรียงพระแท่น

ต่อพระแท่นถึงกัน^๕ถึกกันว่า ถ้าผู้ใดได้ตัดเป้นพระบิเณนียจรรไร เพราะ
 ฉนการเกษา^๕กันคิในพิศุครุ^๕จึงไม่ต้องหาฤกะ ถึงจะต้องวันอุบาสน
 วันโลกวินาศ ร้ายแรงประการใด^๕ใช้ใด^๕ทั้ง^๕ดิน เทียนไชย^๕นั้น^๕พัน^๕ทวด
 พระเชตุพน เปนพนักงานพระครูจงเครื่องได้^๕พัน แดงเดชนันค^๕ตาม
 คำราหดวง กำหนดค้ายได้^๕เทียน ๑๐๘ เล้น สี่^๕ผิง^๕หนัก ๑๐ ชั่ง ยาว ๓
 สอก ที่^๕ผิง^๕ด้าน^๕ควน^๕คก^๕ท่าย^๕อาศน์ คง^๕เตียง^๕โงง^๕ดำ^๕หรับ^๕พระ^๕ราชา^๕คณะ
 นึ่ง^๕ปรก^๕เคียง^๕หนึ่ง ข้าง^๕เคียง^๕นึ่ง^๕โยง^๕สาย^๕สิญ^๕จน^๕ตง^๕ไป^๕ดำ^๕หรับ^๕ราช^๕บณ^๕ทิต
 นึ่ง^๕ภาว^๕นา^๕ชัก^๕ประ^๕คำ คด^๕อด^๕วัน^๕ยัง^๕คำ^๕คั้น^๕ยัง^๕รุ่ง จน^๕เด้^๕ร^๕จการ^๕พระ^๕ราช^๕พิช
 ที่^๕เส้า^๕ก^๕ดาง^๕ตรง^๕ม^๕ข^๕ควน^๕คก^๕โยง^๕สาย^๕สิญ^๕จน^๕ออก^๕ทง^๕สอง^๕ข้าง ปด^๕อย^๕ตง^๕ข้าง^๕เส้า
 กลาง^๕น^๕สอง^๕เล้น ที่^๕เส้า^๕ม^๕ม^๕ตรง^๕ร^๕ก^๕แ้ว^๕ข้าง^๕ตะ^๕เล้น^๕ดำ^๕หรับ^๕พระ^๕ถือ^๕ส^๕ว^๕ค^๕มน^๕ค
 แต่^๕ส^๕ว^๕น^๕สาย^๕ที่^๕มา^๕ข้าง^๕ร^๕ก^๕แ้ว^๕ควน^๕คก^๕เคียง^๕ไค^๕น^๕เด้^๕ย^๕ว^๕มา^๕ตาม^๕ฉาก จน^๕ถึง^๕เส้า
 กลาง^๕ม^๕ม^๕ควน^๕คก^๕ดำ^๕หรับ^๕โยง^๕ม^๕ง^๕ค^๕ด^๕เจ้า^๕ได้^๕กัน^๕ค แดง^๕สาย^๕สิญ^๕จน^๕ร^๕อบ^๕พระ
 ราช^๕มณ^๕เทียร^๕ท^๕ว^๕ท^๕ก^๕แห่ง แดง^๕สาย^๕สิญ^๕จน^๕ร^๕อง^๕ค^๕ด้วย^๕หม^๕้า^๕คาร^๕อบ^๕ก^๕า^๕แพง
 พระ^๕ราช^๕วง^๕แด้^๕ก^๕า^๕แพง^๕พระ^๕น^๕คร พระ^๕สัง^๕ฆ^๕ที่^๕ส^๕ว^๕ค^๕มน^๕ค^๕น^๕มี^๕จำ^๕นวน ๖๘ รูป
 เปน^๕พระ^๕ราชา^๕คณะ^๕ผู้^๕ใหญ่^๕เรีย^๕ก^๕ว่า^๕แม่^๕การ ๘ รูป พระ^๕ราชา^๕คณะ^๕ย^๕ก^๕แด้
 ฝ่าย^๕วิ^๕บ^๕ัส^๕ต^๕นา^๕ข^๕ระ^๕ดำ^๕หรับ^๕นึ่ง^๕ปรก ๑๒ รูป พระ^๕ครู^๕คู่^๕ส^๕ว^๕ค^๕ใน^๕กร^๕ม^๕ส^๕ม^๕เด^๕จ
 พระ^๕ปร^๕มา^๕น^๕ช^๕ิต ๒ ใน^๕กร^๕ม^๕พระ^๕ป^๕ด^๕เร^๕ศ^๕ว^๕ร^๕ีย^๕า^๕ต^๕ง^๕กร^๕ณ ๒ ส^๕ว^๕ค^๕ข^๕ร^๕ร^๕ม^๕จ^๕ก^๕ร^๕ใน^๕ส^๕ม^๕
 เด^๕จ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕โฆ^๕ษา^๕จ^๕ว^๕ร^๕ีย^๕ที่^๕พระ^๕สัง^๕ฆ^๕ราช ๒ ใน^๕ส^๕ม^๕เด^๕จ^๕พระ^๕ว^๕น^๕ร^๕ิต ๒ ส^๕ว^๕ค^๕มหา
 ส^๕ม^๕ย^๕ส^๕ุ^๕ต^๕ร พระ^๕พิ^๕ธ^๕ร^๕ร^๕ม ๔๐ พระ^๕พิ^๕ธ^๕ร^๕ร^๕ม^๕นี้^๕แต่^๕เด^๕ิม^๕ก็^๕เป^๕น^๕พระ^๕อนุ^๕จ^๕ร^๕ถือ^๕
 คา^๕ถิ^๕ป^๕ั^๕ต^๕ร^๕ไ^๕บ^๕คา^๕ต^๕ตาม^๕ข^๕ร^๕ร^๕ม^๕เน^๕ียม แต่^๕เม^๕ื่อ^๕เฝ^๕น^๕ดิ^๕น^๕พระ^๕บา^๕ท^๕ส^๕ม^๕เด^๕จ^๕พระ^๕จอม
 เก^๕ด^๕า^๕เจ้า^๕อยู่^๕ห^๕ัว ใน^๕ค^๕อน^๕ก^๕ด^๕าง ๆ เฝ^๕น^๕ดิ^๕น^๕ท^๕ร^๕ง^๕พระ^๕ราช^๕ค^๕า^๕ริ^๕ห^๕เ็น^๕ว่า พระ^๕
 พิ^๕ธ^๕ร^๕ร^๕ม^๕ค^๕อ^๕ง^๕ถู^๕ก^๕ราช^๕การ^๕ส^๕ว^๕ค^๕พระ^๕ราช^๕พิ^๕ธ^๕ ใน^๕พระ^๕ราช^๕วง^๕อยู่^๕เด้^๕ม^๕อ^๕ค^๕ด^๕อด

ลงไปถึงสวดพระจิตฺตเวททุกวันพระ จึงโปรดให้ทำคาถาขับครุฑพาวรรคครุฑ
ใหม่ทอง ที่นมคาถาขับครุฑมุกว่าพระพิรุณเป็นสัตว์ คือสัตว์
สี่เขี้ยวสี่น้ำเงินสี่ขาว ดำรับหนึ่งใช้สี่ต่างกันทั้งสี่ พระสงฆ์พิรุณนั้น
จ่ายไว้ตามวัด ให้จัดฝึกซ้อมกันสำหรับรับราชการเป็นเหมือนหนึ่งตำแหน่ง
ถาพนา คือเดิมมีวัดมหาธาตุดำรับ ๑ วัดหงษ์ดำรับ ๑ วัดเชตุพน
ดำรับ ๑ วัดสุทัศน์ดำรับ ๑ วัดโมฬีโลกย์ดำรับ ๑ วัดอรุณดำรับ ๑ วัดราช
บูรณดำรับ ๑ วัดระฆังดำรับ ๑ วัดสกละดำรับ ๑ วัดราชสิทธิ์ดำรับ ๑ ภายหลัง
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีสวดภาณ
ยักษ์เปลี่ยนท่านองเป็นสรภัญญ์ วัดบวรนิเวศน์ขึ้นอีกดำรับ ๑ จึงได้ยก
พระพิรุณวัดโมฬีโลกย์ออกเสียดำรับ ๑ แต่ยังไม่มุกซึ่งจะสวดภาณพระ
จึงโปรดให้ถามดูตามพระว่า วัดใดจะรับอาษาสวดภาณพระอย่าง
ธรรมเนียมเก่าให้เข้าคู่กันได้บ้าง ครั้นนั้นวัดสุทัศน์รับอาษาสวด วัดสุทัศน์
จึงได้สวดอย่างธรรมเนียมเก่ามาจนทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ข้างจะโปรดมาก ถ้าสวดภาณยักษ์ภาณพระจบที่ ๑
ที่ ๒ จบใดก็ไ้ร้างวัด แล้วได้ขนภาณยักษ์จบแรกเปลี่ยนกันอยู่ใน
ตามวัด คือวัดมหาธาตุ วัดระฆัง วัดหงษ์ จบที่ ๓ ที่ ๔ เป็นวัดบวรนิเวศน์
แต่วัดสุทัศน์ ทรงฟังอยู่จนถึงจบที่ ๕ บ้างที่ ๖ บ้างทุกปี พระสงฆ์
สวดมนต์ พระราชาคณะ ๒๐ รูปนั่งทางผนังมุขตะวันออกแต่มุขเหนือ
พระครูแดงพระพิรุณนั่งมุขตะวันตกเป็นต้นแถว แถวกลางหันหลังเข้าหากัน
แต่การพระราชพิธีมีโรงพิธี ๘ ประตูเมืองแถวกลางพระนคร ๒ ตำบล คำ
ที่ว่าพระนครในหนังสือ ไม่ได้กำหนดกำแพงทึบทั้งนี้ แต่ยกเมืองธนบุรีขึ้น
เป็นกรุงเทพมหานคร ก่อกำแพงพระนครต้องฟากน้ำ เอาแม่น้ำไว้กลาง

อย่างเมืองพิศณุโลกย์ โอหมบุรี ค่อมมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ยกวงษ์เข้ามาอยู่ฝั่งตะวันออก ทรงพระราชดำริเห็นว่า
 การที่เอาแม่น้ำโขงตั้งเมืองเป็นช่องกว้างใหญ่รักษายาก แต่คงถักศิธา
 กล่าวว่าเป็นเมืองเอกแต่ไม่ถาวรยืนยาว อีกประการหนึ่งที่ปลายแหลม
 ฝั่งพระยาราชวงษ์ชนใหม่ เป็นที่แม่น้ำอ้อมโอบเป็นคูอยู่เกือบครึ่งหนึ่ง
 เป็นไชยภูมิอันดี จึงโปรดให้รื้อกำแพงฝั่งตะวันตกยกมาต่อก้อมฝั่งตะวันออก
 โดยรอบ ชูคดตองบางตำภูคดตองโง่งอ่างเป็นคูพระนครด้านตะวันออก
 บันจบแม่น้ำทั้งสองข้าง จึงนำที่จะเข้าใจว่าตั้งโรงพิธี ๘ ประตุมือง แด
 โรงพิธีกลางเมืองนั้น น่าจะอยู่ฝั่งตะวันออกบนทงต้น แต่การพระราชพิธี
 ไม่ได้เปลี่ยนมาตามกำแพงเมือง คงทำเป็นเมืองสองฟากน้ำอยู่อย่างแต่ก่อน
 โรงพิธีกลางเมืองฟากตะวันออกนี้ คงที่วัดสุทัศน์ ซึ่งถกกันว่าเป็นกลาง
 เมือง จึงได้ทำเทวสถานแด่ปีกเสาชิงช้าในที่นั้น แดวัดสุทัศน์ที่จะสร้าง
 นั้นก็ว่าเป็นศูนย์กลางเมืองจึงได้สร้างวัดขึ้น แต่ที่จริงทำแผนท้อย่างใหม่
 เห็นว่าไม่ตรงศูนย์กลางเมืองเลย การวัดเส้นเชือกแถววงที่แต่ก่อนนั้นดูไม่
 มีตรงเลย จนที่สุทัศน์ที่จะก่อสร้างนั้นก็เบี่ยง ๆ บุค ๆ ทุกแห่ง เช่นโรง
 แดงแดโรงม้าเป็นคั่น แต่ที่วัดสุทัศน์นั้นว่าเป็นกลางเมือง เมื่อยังไม่
 ได้สร้างวัดสุทัศน์นั้นก็ต้องปลูกโรง ครั้นเมื่อมีวัดสุทัศน์แล้ว ก็หาใคร
 ค่าถาววัดสุทัศน์ได้ เมื่อวัดสุทัศน์ยังไม่ มีพระสังฆวิกรมมหาธาตุมาสด
 มนต์ในที่นั้น ๒๐ รูป แต่ครั้นมีวัดสุทัศน์นั้นก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง ยังคง
 พระวิกรมมหาธาตุต้องเดินไปสวดมนต์ถึงวัดสุทัศน์ตามเดิม ประตุมืองฝั่ง
 ตะวันออก ๔ ประตูนั้น ไม่ได้วัดที่ประตู เป็นแต่ชื่อว่าเป็นประตูเมือง คง
 ขนสวดบนบ่อมน ด้านเหนือบ่อมนพระสุเมรุพระสังฆวัดตั้งเวรสวดมนต์ ๓๐ รูป

ด้านขวานออกเหนือป้อมมหาภาพ พระสงฆ์วัดเสนาบดี ๓๐ รูป
 ด้านใต้ป้อมมหาไชย พระสงฆ์วัดราชบูรณวัดมนต์ ๓๐ รูป ด้านขวาน
 ตกป้อมมหาฤกษ์ พระสงฆ์วัดพระเชตุพนวัดมนต์ ๓๐ รูป แต่ฝั่งตะวันตก
 นั้นต้องปลูกโรงเพราะไม่มีที่อาไศรย กำหนดให้ปลูกโรงกลางเมือง
 ชอกกว้าง ๖ ศอกยาว ๓ วา ๒ ศอก มีพาไลเด็จยรรอบยกพื้นในประ
 ฐานสูงศอกคืบ พาไลเด็จยรรอบหนึ่ง เป็นหน้าที่กรมพระนครบาลปลูก
 โรงประตูเมืองอีกสี่โรงนั้น ชอกกว้าง ๕ ศอกยาว ๘ ศอก มีพาไลเด็จยรร
 รอบ ยกพื้นในประฐานสูงศอกคืบพาไลเด็จยรรอบหนึ่ง โรงทั้งสี่นี้กรมท่า
 โรง ๓ กรมนาโรง ๓ กรมวังโรง ๑ กรมเมืองที่ปลูกอีกโรง ๑ โรงกลาง
 เมืองฝั่งตะวันตกนั้นปลูกที่ถนนอาจาริย พระสงฆ์วัดระฆังวัดมนต์ ๒๐ รูป
 ประตูด้านขวานออกปลูกที่วัดอรุณราชวราราม พระสงฆ์วัดอรุณวัดมนต์
 ๓๐ รูป ประตูด้านใต้ปลูกที่วัดโมลีโลกย์ พระสงฆ์วัดโมลีโลกย์วัด
 มนต์ ๓๐ รูป ประตูด้านตะวันตกปลูกที่ศาลหลวงเก่า พระสงฆ์วัด
 ระฆังวัดมนต์ ๓๐ รูป ประตูด้านเหนือปลูกที่วัดอมรินทร พระสงฆ์
 วัดอมรินทรวัดมนต์ ๓๐ รูป เวลายื่นพระสงฆ์วัดมนต์ ตั้งแต่วัน
 แรม ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำสดุดอาฏานาฏิยสูตรคืนยังรุ่ง เมื่อ
 สวดไปถึงกำหนดขึงขึงก็หยุดรอจนขึงขึงแล้ว จึงได้สวดต่อไปเป็นระยะ
 การเจียงพระกำหนดเกณฑ์เจ้านายเจียงอยู่หกแห่ง คือกลางเมืองทง
 สองฟากแต่ประตูเมืองฟากขวานออก เจ้านายองค์หนึ่งต้องเกณฑ์เจียง
 พระวันหนึ่ง ตามที่ผู้ใดถูกคำบดพระมากพระน้อย ถ้าถูกคำบดพระมากก็
 ต้องเจียงเข้า ๒๐ เพน ๕ รูป ถ้าคำบดพระน้อยก็ต้องเจียงเข้า ๑๐ รูป
 เพน ๕ รูป แต่ทว่าประตูเมืองฟากตะวันตกนั้นเกณฑ์กรมท่ากรมนากรมวัง

กรมเมือง^๕เลี้ยงกรมตะคำบด ต้อง^๕เลี้ยงเข้าเพน ๒ เวลาสามวัน ^๕เลี้ยง
แต่เช้าเวลาเดียววันหนึ่ง พระพุทธรูป^๕ที่คงตามโรงพิทักษ์ปวง ใช้พระ
ห้ามสมุทรแล้วแต่จะหาได้เป็นพนักงานของตั้งชการ^๕ มีม้าตาดเพดานผ้าขาว
สำหรับคงแถวเตียน เป็นราวเหล็กตามธรรมเนียม^๕นำพระสำหรับ
จุดเทียนบูชาราวหนึ่ง มีบาตรน้ำมนต์ตั้งโรงพิทักษ์ตามเมืองแห่งละ ๒ บาตร
โรงประตูเมืองแห่งละบาตร หม้อคนใหญ่โรงพิทักษ์ตามเมืองแห่งละ ๔
หม้อ โรงประตูเมืองโรงละ ๔ หม้อ

ในการพระราชพิธีตั้งจักรดินทนต์ แต่เดิมมากก็ไม่มีเจ้านายเกษากันต์
นอกจากพระเจ้าลูกเธอโสภณศักดิ์ ต่อคตกมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หม่อมเจ้าหาดนเรศวร บ้าง หม่อมเจ้าในกรมซึ่งเป็นททรวง
คุ้นเคยโปรดปรานบ้าง โปรดให้มาเกษากันต์พร้อมกับพระเจ้าลูกเธอ
นับว่าเป็นเกียรติยศใหญ่ ต่อคตกมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้หม่อมเจ้าในวังหลวงเข้ามาโสภณศักดิ์ได้ ในวัง
ทงต้น แต่หม่อมเจ้าวังน่านในกรมซึ่งรับราชการอยู่ในวังหลวง ก็โปรด
ให้มาเกษากันต์ในวังหลวงบ้าง นอกนั้นไปเกษากันต์ในพระราชพิธีใน
พระบรมราชวังทงต้น การเกษากันต์ในพิธีวังน่านมีมาแต่เดิมเป็นครั้งเป็น
คราวไม่เสมอแต่ไม่ทั่วไป เมื่อไม่มีวังนำหม่อมเจ้าวังน่านก็มาตั้งหม่อม
กันต์ทงหลวง กำหนดฟังสดเกษากันต์ตั้งแต่วันตั้งนางด้ายแต่แรม ๑๑
ค่ำไป ถ้าเป็นพระองค์เจ้าแต่ก่อนมาเคยมีตำรวจนา ตามแต่เจ้าของจะ
หามาบ้างน้อยบ้าง ตัวพระองค์เจ้าทงเสด็จจากกันพระกตคามอด
มีพราหมณ์โปรยเข้าดอกคู่ ๑ โปรยเข้าดาร์ดอกมดคู่ ๑ บัณเฑาะคู่ ๑
สังข์คู่ ๑ ข้างหลวงตามมาก ๆ หม่อมเจ้าทงเสด็จจากกันพระกตคามอด

มีพรหมณ์ไปรอยเข้าคอกเข้าส้วมคน ๓ บัณฑิตคน ๓ สังฆิกคน ๓ มีแต่
 ขำหัวดวงตามไม่มีตำราวจ แต่ในแผ่นดินประจวบนั้นพระเจ้าอนงยาเธอ พระ
 เจ้าอนงนาเธอได้กันตรวมกับพิชิตรุกเช่นทวายนอยพระองค์ คงเป็น
 หม่อมเจ้าเกษากันต์เป็นพิน การพระราชพิธีเริ่มสวดมนต์วันแรม ๑๑ ค่ำ
 พระราชาคณะ ๒๐ รูป รุ่งขึ้นวัน ๑๒ ค่ำพระสงฆ์ฉันพร้อมกันทั้ง ๖๘ รูป
 จุกเทียนไชยนั้นมฤคย์ ถ้าฤกษ์เข้าก็จุกก่อนพระฉัน ถ้าฤกษ์สายก็จุกภายหลัง
 ไฟซึ่งจะจุกเทียนไชยนั้นใช้ไฟฟ้าส่องด้วยพระแว่นกรอบดงยาราชาวดี
 เวลาจะต้องไฟมีศาลาสำหรับจะต้องเหมือนกันกับจุกเทียนของเบี่ยง ถึง
 เพลิงไปจนถึงเวลาที่จุกเทียนไชย เมื่อเวลาจะจุกเทียนไชยนั้นพระเจ้า
 แผ่นดินต้องทรงจุกเทียนทอง ซึ่งตั้งอยู่กลางแจ้ง พระชั้นหยก สำหรับ พระราช พิธี
 ทรงตั้งสัตยาภิธานแล้ว จึงส่งถวายแด่ท่านผู้เป็นประธานในการพระราชพิธี
 แต่ก่อนมาแต่หน้าทึ่มเด็จพระสังฆราช ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตจรจุฑ ตั้งแต่
 การบรมราชาภิเษกมาจนตลอดสิ้นพระชนม์ทุก ๆ พระราชพิธี ค่อมากรม
 พระปวเรศวริยาตถกรรมได้ทรงจุกมาจนถึงประจวบนี้ ในเวลาที่จุกเทียน
 ไชยนั้นพระสงฆ์สวดพุทธโศภัพัญญัตติญาโณบนพระที่นั่งที่ตั่งพิธี พรหมณ์
 เป่าสังข์ ๑ ชับไม้บันฑะคู่ ๑ ประโคมแตรสังข์ฆ้องไชยพิณพาทย์ พระ
 สงฆ์ฉันแตกดับแล้วทรงจุกเทียนเครื่องนมัสการพระระบมุก แดเทียนหนึ่งถือ
 เต็ม ๑ พระพิธีกรรมดำรงแรกชนสวดภาณวาร พระราชาคณะหนึ่งปรก
 ราชบัณฑิตชักประจำจนถึงเวลาเพณินเพน ๕ รูป แล้วสวดต่อไปจนถึง
 เวลาเที่ยงเปลี่ยนส้วมใหม่ ผดักกันสวดส้วมระ ๖ ชั่วโมงทั้งกลางวัน
 กลางคืน เวลาค่ำพระสงฆ์สวดมนต์อีกทุกวัน จนถึงวันแรม ๑๔ ค่ำเวลาเช้า

พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าที่โสดกนต์ แต่งเครื่องรถออกไปนั่งรายเป็นแถว
 ตรงหน้าพระที่นั่งมณฑลออก ถ้ามากแถวก็ยาวออกไปถึงกลางปราสาท
 แบ่งพระเกษาเสร็จแล้วพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ แล้วทรงพระชำร่วย
 พระมหากษัตริย์บ้าง พระมหาเพ็ชรราชบุรุษบ้าง แล้วทรงจรดกันไกรกนิบิต
 โปรดให้พระบรมวงษานุวงศ์บางพระองค์ทรงบ้าง เวลานั้นพระสงฆ์สด
 ชยน์โคมนพระที่นั่ง พราหมณ์เป่าสังข์ ๑ ชับไม้บันฑะเคาะ ๑ ประโคม
 แตรสังข์ของไชยพิณพาทย์ ที่ตั้งแต่ก่อนนั้นปลูกเป็นร้านชนทริกแล้วพระ
 ที่นั่งคฤดีมหาปราสาทข้างควันตกเฉียงใต้ เสด็จพระราชดำเนินพระราช
 ทานน้ำทางพระแท่นยังเข้ามาเช่นนี้ช้านาน ภายหลังพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดในทางที่เข้าออกทางพระแท่น แต่โปรดให้ทำ
 เขาไกรลาสด้วยศิลาที่ขุดด้านควันตกพระที่นั่งคฤดีมหาปราสาท จึงให้
 เจ้านายโสดกนต์ไปสร้างที่เขาไกรลาส เด็กพระแท่นสร้างเตี้ยที่เดียว ใช้เพดาน
 พระแท่นสร้างดังที่เขาไกรลาส ครั้นภายหลังการที่จะปิดน้ำเปิดน้ำกาหล
 มากนัก เวลาเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปพระราชทานน้ำ ถ้าไม่ปิดน้ำ
 เดี่ยวก่อนก็เปียก จึงได้เกิดที่สร้างพระที่นั่งคฤดีมหาปราสาทตาม
 เดิมแต่ดัดแปลงเพียง เป็นที่สำหรับพระราชทานน้ำ ขรรมนิยมแต่เดิมมา
 ถ้าโสดกนต์พระองค์เจ้าจึงได้พระราชทานพระมหาสังข์ตาม ถ้าเป็นแต่หม่อม
 เจ้าก็ใช้แต่หม้อมเงินหม้อทองแลพระเศวตฉัตรกลับบัว แต่ครั้นเมื่อหม่อมเจ้า
 เกษากนต์พร้อมกับพระองค์เจ้า ก็พลอยได้พระราชทานพระมหาสังข์ตาม
 ด้วย ก็ตกดงเป็นขรรมนิยม ถึงเกษากนต์แต่หม่อมเจ้าก็คงได้พระราช
 ทานพระมหาสังข์ตามตลอดมา พระเศวตซึ่งพระราชทานอยู่ในบัดนี้ คือ
 พระมหาสังข์ตาม พระเศวตไกรลาส พระเศวตเทวบิต พระเศวตจตุรพักตร

หม้อทองหม้อเงิน พระสังข์อุตราภรณ์ของเดิมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระมหาสังข์ประดับเพชรเป็นที่สุด ถ้าเป็นพระองค์เจ้าเคยพระราชทานพระเต้าห้กษัตริย์บ้างก็มี แต่ดูไม่สู้ทั่วไป พระราชทานน้ำแก้ว พระบรมวงษานวงษ์ซึ่งเป็นต่างกรมผู้ใหญ่ แต่ท่านเสนาบดีก็รดต่อไป ในเวลาทรงนมัสการเครื่องประโคมดังเช่นกดาวมาแล้ว แต่พระสังข์สดุดถวายพรพระ เมื่อพระราชทานน้ำแก้วเสด็จขึ้นมาทรงประเคนพระสังข์รับพระราชทานนั้น ในวันนี้ดำรงพระสังข์ขึ้นทรงเข้าทางเพน ไม่ได้ใช้เนื้อสัตว์ เป็นเครื่องกระยาบวชใช้ถวญทางตั้งขึ้น เครื่องสังข์ถวายพระด้ายามเทวราชราชก็เป็นเครื่องกระยาบวชเหมือนกัน ตทททพระสังข์ขึ้นบวชมีแต่เฉพาะวันพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์วันเดียว เห็นจะเป็นมาจากตทททพรหมณที่ถือคติขึ้นมาแต่ก่อน ถ้าจะทำอะไรให้สังข์ดีก็ไม่มีกินของสดคาว จนไม่รู้ว่ามีมาจากแห่งใด การที่เสด็จขึ้นในพระราชพิธีนั้นก็เพื่อจะให้สังข์อย่างเดียวกัน แต่ในการเสด็จพระครุฑซึ่งนับว่าวัน ๑๔ ค่ำเป็นวันต้นไป มีเขาบินทงเครื่องนมัสการด้วย มีแต่เฉพาะวันแรม ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่งตามวัน พระสังข์ขึ้นแล้วประกาศเทวดา ตำแหน่งผู้ประกาศนั้นเป็นที่ของพระพิมลธรรม อย่างเจ้าพระยาพดเทพดำหรับรภนายันซึ่งข้า ถ้าพระพิมลธรรมประกาศได้ก็เป็นพระพิมลธรรมประกาศองค์เดียว แต่พระพิมลธรรมมักจะชราเฒ่าบ้าง เดี๋ยวไม่เพราะบ้าง ขัดข้องไป จึงต้องเปลี่ยนให้พระราชาคณะผู้อื่นว่าแทน คำประกาศนั้นไม่ได้อ่านหนังสือเหมือนประกาศทั้งปวง ใช้แต่จำจำได้แต่คำว่าปากเปล่าเพื่อจะมีให้ขาดพลั้ง จึงต้องมีผู้แทนหนังสือตามไปด้วยอีกองค์หนึ่ง ใช้พระราชาคณะผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ชำนาญหนังสือไทยด้วย

แปลตามภาษาอยู่ตามเดิม คัดแต่ที่รุงวังตาม^{๒๕๕๕} จุจออกเดี่ยบบ้าง ที่จะ
คัดออกไม่ได้เป็นท่อนยาวก็คงว่าแต่ภาษาดังกล่าวไม่แปลเป็นไทย เวลา
ประกาศนั้น พระสงฆ์ผู้ประกาศกราบ พระแล้วว่านะโมสาม หนที่ นำพระแท่น
แล้วออกมายืนบนอาสน์ท่ายอาสน์สงฆ์กลางพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หัน
หน้าไปทิศตะวันตกเริ่มคำประกาศเป็นภาษามคธ ตั้งแต่สุนันตุทิพะโสเตนะ
จนจบ กุตติงสังวิระหันทุจาติ แล้วจึงว่าคำแปลเป็นภาษาไทยออกชื่อ
ท้าวมหาราชทั้งสี่ แดเทพยดาหม้ายกับคนชรรพกุมภณันท์นาค ขอให้มา
ประชุมกันในเวทาคำวณนี้ เพื่อจะอนุโมทนาในส่วนของพระราชกุศลัมพระพุท
ธบูชาเป็นต้น ซึ่งทรงแผ่ส่วนของพระราชกุศลให้ แดขอให้ปดเปิดต้องถึงที่
ไม่เป็นประโยชน์นำมาซึ่งความศิริสวัสดิ์แก่พระเจ้าแผ่นดิน แดมหาชนอัน
อยู่ในพระราชอาณาเขตร

ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในสยามวงศ์ทรงชนะ แล้วค่อนไปว่าเป็นภาษา
ถึงกานำพระนามเจ้าแผ่นดินตั้งแต่มีนยะปะทินะเป็นต้น แล้วจึงว่าพระ
นามเจ้าแผ่นดินเต็มตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ คือคตตจนกิงชื่อ
กรุงตงปถายตักทียวิศิณกรรมประสิทธิตามอย่างเก่า แล้วว่าตามภาษา
ถึงกาอีกค่อนหนึ่งแด่ของพระราชอาณาเขตร แล้วจึงออกชื่อหัวเมืองขึ้น
กรุงเทพ ฯ หัวทุกหัวเมืองมีจำนวนนับรวมยอดข้างท้ายถ้อยตามลดับแปลแล้ว
ออกชื่อกรุงเดิมชื่อ จึงมีคำขอเทพยดาซึ่งรักษาพระราชอาณาเขตรออก
นำมพระกาฬไชยศรี พระเลื้อเมือง พระทรงเมือง พระหล็กเมือง ขอให้
บริวารรักษาพระเจ้าแผ่นดิน แดพระมหานครขอบเขตรประเทศราชทั้งสี่
ทิศ ให้ปัจจามิตรยาเกรงอย่าให้คิดประทุษร้าย ขอให้พระบรมวงษา
วงศ์เสนามาตยราชพิริยโยธาผู้ใหญ่ผู้น้อย จึงมีดำรัสโมถวชื่อลดยุติ

คือกินสิ้นภาตนาถ แดงขอย่าให้มีอันตรายมาพ้องพานแก่มนุษย์แต่ด้ว
 จตุบททวิบาท ให้อวดได้ทอดกตามฤคภาต เป็นอุปการะแก่รัชญาหาร
 บริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขตร์ เมื่อจบคำประกาศตอนนั้นแล้วพระดังฆ
 ผู้ประกาศหันหน้าไปข้างทิศเหนือ มีสังฆการีต้องคนเข้ามาขึ้นรับคำสั่ง
 จึงตั้งเป็นภาษามคธว่า อัมโมเทวตาหาราหะ เป็นต้น สังฆการีรับคำ
 คมิตต์ตามิณเต แล้วพระดังฆผู้ประกาศจึงตั้งเป็นภาษาสยามให้รับ
 ตั้งฆานัตติ ไปเชิญเทพยดาอันเป็นที่หาชนนับถือทั้งปวงมาประชุมกันใ
 การพระราชพิธี เพื่อจะสดับพุทธภาตติในเวลาค่ำวันนี้ สังฆการีรับว่า
 คำ ๆ พระพุทธเจ้าข้า แล้วท่านผู้ประกาศว่าภาษาสิงหพดอไป ดัง
 แล้วหาระฤคตเป็นต้น ถึงอียะยุตตะเยติเป็นจบประกาศเวธเข้า แดใน
 เวธที่พระดังฆนั้นแล้วอ่านคำประกาศอยู่นั้น เจ้าที่เกษากันต์แต่งตัวเสร็จแล้ว
 ก็มา นั่งเฝ้าเรียงเป็นลำดับอยู่ ที่मुखตวันออกหันหน้า เข้าหาเตียงพระมณฑ
 เมื่อพระดังฆประกาศเวธดาจบแล้วพระราชทานน้ำพระมหาสังข์โถมะคัม แด
 ทรงเจิมเจ้าที่เกษากันต์ทุกองค์ แล้วพระดังฆถวายยะธา ในวันนี้มีสัตัพพทรา
 ก่อนอดิเรกเป็นส่วนให้พรแก่เจ้าที่เกษากันต์ ในการพระราชพิธีในวัน
 ๑๒ คำ ๑๓ คำไม่ต้องมีอนุโมทนาอย่างอื่น นอกจากยะธา สัพพะ อดิเรก
 ภวะศุสัพพะ เมื่อพระดังฆอดิเรกก็โปรดให้เจ้าที่เกษากันต์นั้นกลับ พระ
 ราชาคณะ ๒๐ รูปซึ่งนับว่าเป็นสงฆมณฑลในการเกษากันต์นั้น ได้รับกระจา
 เครื่องบริโภครองแห่งตามธรรมเนียมการโสกันต์ด้วยในวันของกระจา
 เวธบายตั้งบายศรีแก้วทองเงินที่พระที่นั่ง อมรินทร์วันจณยเวียงเทียน สัมโภ
 เจ้าที่เกษากันต์ทรงเสด็จออกทางประตูนามราชกิจ สัมโภแล้วขึ้นมา
 คอยเฝ้าบนพระที่นั่ง พระราชทานน้ำพระมหาสังข์อุตราวัฏฐของเดิมใน

รัชกาลที่ ๑ แดทรงเจิมพระราชทานเงินส้มโอมาทตามแบบ พระองค์เจ้าใน
พระบรมมหาราชวัง ๓ ชั่ง พระองค์เจ้าในพระราชวังบวร ๒ ชั่ง หม่อม
เจ้าในพระบรมมหาราชวังชั่ง ๑ หม่อมเจ้าในพระราชวังบวร ๑๐ ตำตึง แต่
ที่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ หรือหม่อมเจ้าในพระเจ้า
น้องยาเธอ ก็พระราชทานเงินพระคลังข้างที่เพิ่มเติมอีกบ้าง ไม่เป็นการ
เสมอหน้าทั่วไป

ครั้นเวลาเย็นพดบดงกระบวนแห่พระสงฆ์ แต่นำวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม มีกำหนดกระบวนนำมัทหารในเกณฑ์ร้อยหนึ่ง บางที่กมัทหาร
มหาดเล็กทวารเวือมาตมทบบแห่บ้าง บางที่กมัทหารด้อมวังตากบิน
แคตถึงคันเข้ากระบวนด้วย แต่ไม่เป็นการแน่นองดงได้ แดมีม้าเกราะ
ทอง ๓๒ ม้า ชงศ์กค็องยนต์ ๓๐ ปั้นแดง ๓๐ คาบต้องมือ ๓๐ คาบ
ไถ่ให้ ๓๐ คาบเขน ๓๐ ทวน ๓๐ ดิง ๓๐ กระบวนแห่ถ่านดิน ๒ แถว
แดวถึงพระแดงปั่น พระทรงสัตว์ศักดิ์ พระสุบินบันดาล ชันแควห้ามเป็น
พนักงานกรมแดงกำกับ แดพระแดงต้ององคินในแผ่นดินประจันไม่ได้แห่
คงแห่แดมัทหาราฤกษ์ มฬาไชย มหาคักร มฬาปราบ ดากด้อ เป็นพนักงาน
กรมกองแกวจินดา แดวถึงแดรงอน ๑๐ แดรงวัง ๖ ดั่งช ๒ แดวจึงถึง
ดั่งขการแดงดววมเลื้อครุยดำพอก ช้าเป็นพนักงานชานคำคอบพระสงฆ์
ค่อไปนั้นเป็นกระบวนพระสงฆ์ ที่หนึ่งพระวอกรมพระปอเวศวริยาถกรณ
มคินเชญคาตปีตรนำนำ ที่ ๒ พระวอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ค่อไปวอ
ตมเด็จพระพุทราโฆษาจารย์ ตมเด็จพระพุฒาจารย์ ค่อนั้นไปแคว่พระ
ราชาคณะ ที่เป็นเจ้านายกนพระกตต ที่เป็นพระราชาคณะกนดัดบทนแดงมี
คาตปีตรนำนำทุกองค์ เป็นแคว ๗ คู้ชาดคู้ยู่แควหนึ่ง เพราะคินนังปรก

บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ค่อยไปพระกรุ ๘ รูป พระพิรุณ
 ๓๖ รูปเดินถือดาบัตริเป็นคัมภ์ ๆ ตะวี่รูป ๓๓ คัมภ์ ค่อยไปจึงถึงกระบวน
 หัตถ์ คือคนถือกระบอง ๓๐ ถือง้าว ๓๐ คีร์ ๓๐ คาบชะเอม ๓๐ การ
 ทัพกระบองแห่งพระนั้น ก็เป็นการย่อมาจากอาพาธพินาศเทือกเดียวกันกับ
 คเชนทร์สัตว์นานเป็นการย่อของสัตว์นาน พอกระบวนแห่งถึงกำแพงแก้ว
 ก็ประโคม พระสงฆ์ชั้นหนึ่งเรียบร้อยแล้วเสด็จออกทรงจุดเครื่องนมัสการ
 ในเวทอาวันนมเทียบเต็มหนึ่งหนัก ๖ บาท ฟันเต็มดั้น ๆ ปิดทองคำเปิด
 บักเชิงเทียนทองคำ ๔ เเชิง เต็มที่หนึ่งทรงจุดเมื่อแรกพระสงฆ์สวดปริต
 พร้อมกันแล้วตั้งโอบนเคียงพระมณฑป เต็มที่สองจุดเมื่อสวดธรรมจักร
 เต็มที่สามจุดเมื่อสวดมหาสมัยสูตร เต็มที่สี่จุดเมื่อสวดอาฏานาฏิยสูตร
 ภาณียกิจจบแรก เทียนทั้งสามเล่มข้างหลังจุดที่เคียงพระสวดทั้งสามเล่ม
 เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้วมีประกาศเทวดาอีกคราวหนึ่ง แต่อาคันตังษ์
 ซึ่งสำหรับพระสงฆ์มีประกาศเทวดาในเวทอาวันโฆฬชาวพินหนึ่งให้พระสงฆ์
 ยืน เมื่อประกาศเทวดาเสร็จแล้ว ทรงประเคนผ้าขาวพับแก่พระสงฆ์
 ประกาศเทวดา ในเวทอาวันพระสงฆ์ยืนหันหน้าข้างเหนือถามตั้งขการ
 ซึ่งเป็นผู้รับตั้งฆานัตไปเชิญเทพยดา ด้วยภาษามครก่อนเริ่มต้นตั้งแต่
 โยโสธัชระบุพพันเห เปนต้น ตั้งขการที่ตอบ อิทาหังกันเอดาคันควาสูโ
 มหิ ท่านผู้ประกาศจึงถามต่อไปว่า อัสเมตตานุโฆเค เปนต้น ตั้งขการ
 ตอบ อามะภันเต จนถึง อัยยัตถะวะจะนะระวะนะยะ เปนที่สุดแล้วจึง
 ถามเป็นภาษาไทยต่อไปว่า ราชบุรุษซึ่งเราได้ตั้งไปเชิญเทพยดานั้นได้
 กลับมาแล้วฤยัง ตั้งขการที่รับว่า ได้ม้ายืนอยู่ทันแล้ว (คำที่ว่าม้ายืน
 จริง ๆ มิใช่พ้อยน เมื่อยืนทอกันแต่เดิมก็ยืนมาแล้ว ทำตามถฐิเทวดา

ที่มาหาพระตั้งแต่เข้าพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้น มักจะมีเรื่องราวที่วุ่นมากกว่า
 หนึ่งทุกแห่ง) ท่านผู้ประกาศจึงได้ถามว่า ได้อารามนาเทพดาแล้วฤ
 ตั้งฆกรี่ตอบว่า ได้ไปบวงสรวงยกหนึ่งได้อารามนาแล้ว แดกตั้งมา
 ในที่นี้โดยความเข้าใจว่า ถ้าเทพดานั้นเป็นลัทธิมาทิจฐิ คงจะไม่ขัด
 อาณาสงฆ์ คงจะมาด้วยยอทิสมานะกาย ในคำประกาศตอนนี้เป็นแปลก
 กว่าของเก่ามาก คนละทางกันทีเดียว ของเก่ามันเอาตั้งฆกรี่สองคนนั้น
 ต่างว่าเป็นเทวดาทีเดียว พระสงฆ์จึงได้ถามถึงรับศีตแล้วฤยังทำอะไร
 ต่าง ๆ เป็นเล่นพื้นกันหน้าหัวเรือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงได้ทรงแก้ไขทั้งมคธภาษาไทย ให้เป็นถากกันอย่างใหม่ดังกล่าวมานี้
 ดูก็น่าหัวเรือต่อกระซิกอันใด แต่คนที่เข้าใจว่าสมมติว่าตาสองคนนั้น
 เป็นเทวดาตามอย่างเก่าไม่เอาหูฟังยังหัวเราะเพื่อ ๆ ไปบ้างก็มี ที่หัวเราะ
 เพราะแก้ติดกระดิกกระดักบ้างก็มี ถ้าหัวเราะอย่างหลังแล้วก็ควรอยู่
 แต่ถ้าหัวเราะอย่างก่อนแล้วเป็นเคอะน้ออย่าเพื่อต่อไป เมื่อตั้งฆกรี่ตอบ
 ภาษาไทยแล้ว ผู้ประกาศจึงได้ถามเป็นภาษาดังกาทตามแบบของเดิมคือ
 ไปว่า เทวดา อารามนา วัดคติโยอาอุยยะ สามครั้ง ตั้งฆกรี่ตอบ
 อวิคินทรี วิคินันนะ สามครั้งเหมือนกัน แล้วจึงถาม เทวูโย อาอุยยะ
 ตั้งฆกรี่ตอบ อามาจะเทวูโย สยัมปวิจาเรนะ พยัคคะลิกิ สามครั้ง
 เหมือนกัน ต่อขึ้นไปผู้ประกาศเทวดาได้ประกาศเทวดาเป็นภาษาไทย
 ตามเนื้อความในคำประกาศเดิมไม่ได้แก้ไข ออกชื่อเทพดาซึ่งมาประชุม
 ในสถานที่นั้น

คือท้าวมหาราชทั้งสี่ขอให้คงได้ตรงดลัทธิพระบรม แดชอาณาภาพ
 พระรัตนไตรยให้สถิตย์ในพระบรมราชาพระพุทธรูปขจรรัตนพระไชย พระห้าม

ธรรมพอบัทว พระแก้วเรือนทอง พระปฎิภกรรม ซึ่งเชิญมาไว้ ในการ
 พระราชพิธี ขอให้เป็นศรีสวัสดิ์มงคลกนิษฐภักย์ท้าวพระราชอาณาเขต
 แดขออำนาจทั่วโลกบาดทองดี แดเทพดาทั้งปวงจงบันดาลให้เครื่อง
 ราชูปโภค คือพระสุพรรณบัฏ พระขรรค์ไชยศรี แดเครื่องนาค
 ธรรมพวราช ทั้งพระมหามงกุฎ พระมหามงกุฎ นตองพระองค์เครื่อง
 ธรรมพวราชพิไชยยุทธขงไชยกระบี่ขลุ่ยครุฑพ่าห์ แดพระกนิษฐมัย พระ
 มหาสังข์ พระธำมรงค์ พระราชฉัตรจกกร อักมงคลพิพัฒน์ น้ำพระพุท
 มนต์ บันดาลได้ดังไว้ใน การพระราชพิธี ให้มีฤทธิ์อำนาจบันดาลมนุษย์
 แดมนุษย์ซึ่งเป็นราชบัลลังก์มิตร ให้คิดครั้นคร้ามขามขยาดมาแต่ได้เห็น
 สิ่งของในพระราชพิธี ก็อย่าให้มีจิตคิดประทุษร้ายได้ แดขอให้น้ำ
 ทิพย์วารีมาโปรยปรายในภาชนะที่เต็มด้วยบริศิโตตก เมื่อประปรายค้อง
 ภายผู้ใดก็ให้พ้นสรรพทุกข์โรคภัยทุกประการ เปนจบตอนหนึ่ง ต่อ
 นั้นไปเป็นคำประกาศว่า ถ้าเทพดาหมู่ใดที่ถือสัตมาทัญญู จงตั้งได้ตร
 ดงดับพระธรรมอันชื่อว่าพระธรรมจักกับปวักนสูตร แดมหาสมณย์ผู้ตร
 ในเวลาดังนั้น แดจงพิทักษ์รักษาพระบรมราชาธิราช อันมีพระนาม
 ประกาศปกาสติ ออกพระนามเต็มเหมือนอย่างเวตาเข้า แต่ไม่ได้ออกนาม
 กรุง ในคำประกาศพิธีครั้นนี้เรื่องลำดับพระบรมวงษานุวงษ์แปลกกว่าที่
 เรื่องลำดับในอื่น ๆ ทั้งสิ้น เปนของมีมาแต่โบราณ คือเมื่อลงท้ายพระนาม
 ว่า จุฑจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม แล้วต่อไปว่าทงองค์พระอัครมรดนครา
 นารี แต่ของเดิมเห็นจะเป็นมเหสีซึ่งถือว่าเป็นคำไม่เพราะ แล้วต่อไป
 ว่าสุรางคนิกภักญญา พระบรมบุตบุตรีพระราชนัดดา ทงพระประยูรวงษา
 เสด่นามาคยราชมนตริกระวีชาติพิพัฒนามาตยราชปโรหิต บัณฑิตสมณ

พราหมณ์ประชากราษฎรทั้งหลาย การที่นับพระนามพระราชวงษานุวงศ์
 ไม่มีแก่กว่าพระเจ้าแผ่นดินเคยเช่นนี้เป็นอย่างเก่าแท้ เช่นมีมาในกฎหมาย
 ตำแหน่งนาพตเรือน ค่อยไปนั้นก็ขอพรให้บริบูรณ์ทุกประการแล้วจึงรื้อ
 ความว่า อนึ่งเทวดาหมู่ใดถือมิจนาทิจูฐินอกพระพุทธรูปโอวาท มีอาจ
 รักษาพระบรมราชาธิราช อันมีพระนามประกาศประกาศดีพระบาทบรม
 บพิตร ส้มเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ มติบทเทพยมหามงกุฏ
 บุรุษรัตนราชรังวิชัย ทรงองค์พระบรมรัตนราชวรัดศรีพระดนม แด
 พระบรมราชบุตรบุตรีนิตดาพระญาติประยูรวงษา เด่นมาคยราชกระวี
 ชีพราหมณ์ชนทั้งหลายแต่ลัดคิวทั้งปวงได้ใช้ เทวดาหมู่หนึ่งจึงเร่งถอยหนี
 ออกไปนอกขอบเขตจักรวาลพวงเร็ว ๆ พลัน ๆ อย่าให้ทันพระสงฆ์สด
 อาฆาณายิสู้ครอันวิเศษ อันทั่วเขตสุวรรณไพศัพมหาราชหากอาราธนา
 แต่สมเด็จพระสุรเทพพุทธรเจ้าไว้ ให้ล่ำทาบับภฏปี่ดงชาติผู้ยังักษ์ คน
 ชรพักมณัณฑ์นาคนิกรัดคว โดยสมเด็จพระสุรเทพพุทธรเจ้าครัดบันฑูรไว้
 ฉนั้น ความตอนนั้นทศคิมมาดไว้เป็นคัตวกร เรื่องขบถของพินมอยู่เพียงเท่านั้น
 ที่เป้นต้นเหตุให้เห็นกันเป็นวงษ์ชดุมชดุมแตกตามเช่นเก่า ๆ กันนั้น ค่อนั้นไปตาม
 ที่จดหมายในคำรว่า เปนคำเรียกเทวดาในกำภูณิตร ให้มาช่วยขบถยังักษ์
 มิจนาทิจูฐิ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า เปนคำ
 เขาตรวจน้ำแผ่นดินมฤเป็นภาษาดังกา ยืดยาวไม่มีคำแปลเป็นไทยชนคัน
 แต่ เมตตะยันติ ไปจนถึง รุจจะติตั้งขัธลาคติ เปนจบ การที่ไม่ได้แปลเป็น
 ภาษาไทยนั้น ก็เพราะยืดยาวเสียเวลา พรวณานชื่อเทวดาต่าง ๆ ที่แผ่นดิน
 มฤณนั้นก็เป็นการเหลว ๆ อยู่ จึงได้ยกไว้ใช้แต่ภาษาดังกาพออย่าให้เสีย
 ขรรมนิยมเดิม เปนเสร็จคำประกาศในเวดาคำเพียงเท่านั้น

เมื่อประกาศเทวดาเสร็จแล้ว ทรงจุดเทียนทองตระบะมุกเทียนดู
 หนึ่งคือ แล้วทรงทอดผ้าขาว & พับ เฉพาะพระสงฆ์บนพระแท่น
 พระครู & รูป ชันสดุดีขึ้นโมตรณาคม แล้วพระราชทานที่ประกาศ
 เทวดาขึ้นไปบนพระแท่นรัตนค้ำนาน พระสงฆ์สดุดีธรรมจกกับปัดคันตุคร
 แต่เดิมสดุดีดังโยคอย่างตามธรรมเนียม แต่เมื่อถึงแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่าช้านัก ถ้าเล็ดจ้อออกไป
 หน่อยหนึ่งยามเสด็จไม่ได้ ยิ่งขึ้นตามกำหนด จึงโปรดให้สดุดีอย่าง
 ธรรมยุติกา พระราชทานที่รัตนค้ำนานหนึ่งปรกจนจบ แล้ว
 เสด็จไปทรงจุดเทียนทองอีกเล่มหนึ่งทรงทอดผ้าอีก & พับ พระครูอีก & รูป
 ชันบนพระแท่นค้ำโมแก้ว พระราชทานที่ปรกขึ้นไปรัตนค้ำนานแล้ว
 กลับลงมาหนึ่งปรก พระครูสดุดีมหาสมณสูตร ที่คาถาก็ดสดุดีเป็นสร้อย
 ถึงมหาสมณสูตรนี้ แต่ก่อนก็สดุดีเป็นตั้งโยคเหมือนกัน เป็ดย่นพร้อม
 กันกับธรรมจักร เปนสดุดีอย่างธรรมยุติกา ถึงว่าถาสนาสมเด็จพระ
 ปรมาธิบดี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระวันรัต จะเป็นพระ
 สงฆ์มหานิกายก็ต้องซ้อมสดุดีอย่างธรรมยุติกาให้เป็นการเร็วขึ้น ใน
 ระหว่างนั้น เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนแรกๆ
 เสด็จพระราชดำเนินลงไปพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ แด่ทรงเจิมพระ
 แต่งปั้น มหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบทั้ง ๔ บอก ครั้น
 ภายหลังมา พระราชทานให้ข้าพเจ้าลงไปรดน้ำแด่เจิมทุกปีมิได้ขาด ทั้ง
 พระทรงสดุดีพระสุบินบันดาดแด่พระแต่งปั้นหลักกักรดน้ำแด่เจิมด้วย ใน
 แผ่นดินพระจุพนันทาตำแหน่งคกอยู่ ณ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ จัน
 พระชนม์ จึงได้ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์

กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เสด็จลงไปรดน้ำแด่เจิมพระแสง ต่อมา
 สวดสัณยสูตรจบแล้วทรงจุดเทียนทองอีกเล่มหนึ่ง พระสงฆ์ พิธีกรรม
 ดำริบแรกขึ้นพระแท่นคั่นโมลีรัตนาคมน นโมแด่รัตนาคมนของภานยักษ์
 อย่างเร็วอยู่ใน ๒๕ นาที อย่างช้าถึง ๓๐ นาที เมื่อจบรัตนาคมนพระรา
 ชาคณะนั่งปรกขึ้นไปชดค่านานแล้ว กลับมานั่งที่อาสน์ในหมู่ตามเดิม พระ
 ราชาคณะฝ่ายวิปัสณาจารย์ไปนั่งปรกแทนต่อไป พระสงฆ์สวดภานยักษ์
 เมื่อจบแล้วก็เปลี่ยนกันไปตามลำดับ กำหนดที่ใดยังมีนคราแรกอยู่ใน
 ยามหนึ่งเศษ ภานยักษ์จบแรกยังมี ๓ ครั้ง ๆ ที่หนึ่งก็ตายเวลายัง ครั้น
 สวดไปถึงวิปัสสีในนคราแรก พระสงฆ์ซึ่งนั่งอยู่ข้างต่างจับสายตีญวน
 สวดคาถาวิปัสสีจนตลอดจบหนึ่ง ค่อยไปไม่ได้สวดอีก ในจบแรกยังมี
 นคราที่ต้องทออุชาแปดพันเรียกว่าอุชานใน ยิงปืนอีกครั้งหนึ่ง
 ที่อุชานแปดพันหลังเรียกว่าอุชานนอก ค่อยไปตั้งแค่ว่าต้องภานพระ
 ยิงจบจะต้องครวบิน คือที่ตายเวลายังครวบินหนึ่ง ที่อุชานในอีกครั้ง
 หนึ่งเป็นสองครั้งตลอดไปทุกจบ สวดตลอดคืนยังรุ่งอยู่ในสิบเอ็ดจบ
 ถ้าเสด็จออกหัดค่ำเป็นสิบสองจบบ้าง บางที่ยิงปืนอยู่ใน ๒ ครวบิน
 เป็นธรรมดา แต่ถ้าเป็นสิบสองจบก็เป็น ๒๕ ครวบิน
 ปืนที่ยิงในวันยังอาชวานั้น แต่เดิมมาใช้ตั้งฆราวาสฆ้อง เมื่อถึง
 กำหนดจะยิงใช้ กรม พระ แสงปืนคันยิงปืนสัญญาบนชาดาพระมหาปราสาท
 แล้วทนายปืนกรมพระตำรวจ ยิงปืนคาบศิลาายเป็นคับเป็นสัญญาแล้ว
 จึงได้ยิงค่อ ๆ กัน ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เกิดรักษาพระองค์มีบทของปราชญ์ ก็ให้รักษาพระองค์มีบทของปราชญ์
 เมื่อเกิดเกณฑ์ หัดปืนแดงขึ้น ก็ให้เกณฑ์หัดปืนแดงมายิงอีกพวกหนึ่ง

ครั้นตกมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทหารมี
 ทองปราชญ์จึงอยู่ตามเดิมพวกหนึ่ง ถอนเกณฑ์หัดบินแดง เอาทหาร
 เกณฑ์หัดอย่างยุโรปยิงแทนอีกพวกหนึ่ง ครั้นเมื่อหัดบินมหาฤกษ์
 มหาไชย มหาจักร มหาปราบ ขึ้นพร้อมกันกับที่ทรงสร้างพระแสงบิน
 นพรคนสำหรับเข้าพิธี ก็ทรงพระแสงบินนพรคน ซึ่งเป็นปืนอย่างที่เคย
 ว่าโก๊ อย่างเก่าๆ ทรงยิงเองทางช่องพระแสงที่ ๒ ด้านเห็นมฤคตัวนอก
 เป็นสัญญาณให้ยิงปืนมหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ พระ
 แสงบินนพรคนนั้นไม่สู้ดีดกนัก จึงได้โปรดให้จัดพระแสงบินหลักที่
 สำหรับยิงนำเรือพระที่นั่ง ขึ้นมาคงที่ชาตนาว่าพระมหาปราสาท ทรง
 ช่องพระแสงที่กล่าวแล้ว ดำด้ายไหมเบญจพรรณถักติดกับโกน ขึ้น
 มาผูกกับพนักพระแสง เจ้าพนักงานประจุ่มอยู่ข้างล่าง เมื่อเวลาถึง
 กำหนดยิง ก็ทรงกระดุกเชือกยิงพระแสงบินหลักนั้นเป็นสัญญาณ ซึ่ง
 ให้เป็นส่งองค์ ไฉนเพื่อจะดับปลับ เมื่อไม่ดับปลับก็ทรงทั้งส่งองค์ ภาย
 หลังมาเมื่อพระแสงบินพระทรงสวัสดิ์เข้ามาถึง เป็นพระแสงบินใหญ่บินจุ
 ทายซึ่งได้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในครั้งแรกโปรดยิงนักได้ทรงทอดองค์ที่ประทุม
 วันแต่ทาดานเทหาลัย ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีก็โปรดให้มาคงที่ตรงหน้าพระ
 แสดโยงเชือกขึ้นมาทรงกระดุกเป็นสัญญาณ พระแสงบินหลักทั้ง ๒ องค์นั้นก็
 คงไว้ด้วย ครั้นมาภายหลังเมื่อปลายๆ แผ่นดินทรงพระสุบินไป ว่ามีมียอย่าง
 หนึ่งซึ่งเป็นรูปบินใหญ่แต่ยิงได้หลายๆ นัด มีครกหินเหมือนอย่างปืนที่เคย
 กันว่าโก๊คงไว้ ทนนำพระที่นั่งอนันตสมาคม มีเจ้านายหลายพระองค์เสด็จ
 เข้ามาเฝ้า ทรงจำได้ว่ากรมขุนวรจักรองค์หนึ่ง ได้ทรงยิงปืนนั้นเป็นตุล
 รัว จึงมีพระราชหัตถเลขาตั้งออกไปให้ทำตามกระแสพระสุบิน แต่ผู้ทำ

นั้นจะคิดหันให้เป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ ใจ จึงทำเป็นวางบันจุ่มส์ตั้งต้นยาว ๆ
 สอดเข้าไปในช่องข้างท้ายบอกลื่น เดินไปที่ตระช่องยังได้ คับตะหดย ๆ
 นิด เมื่อได้ทอดพระเนตรก็รับสั่งว่าไม่เหมือนที่ทรงพระสุบิน แต่
 ยังได้หยายนัดคล้ายคดงกัน จึงพระราชทานชื่อว่าพระสุบินบันดาด ให้
 คงยังในการพระราชพิธีด้วย ในปีแรก ๆ ทรงเที่ยวหนึ่ง ๆ อยู่ใน ๖ นิต
 ครั้นภายหลังมาพระราชทานให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ยิงหนึ่ง ๆ ด้ายดำมไถน
 โยงขึ้นมาที่พระแกลที่หนึ่ง ไม่ได้รวมอยู่ในพระแกลที่สองซึ่งเป็นที่ประทับ
 พระแสงเป็นอย่างดีเช่นทรงพระสุบินนั้น ภายหลังก็ทรงตั้งมาอีกจนได้ แต่
 พึ่งมาถึงภายหลังไม่ทันจะพระราชทานชื่อ การที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกศาเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชบุตรในเรื่องยังปีนมากนี้ ทรงเป็นการแปรกิด
 ผูกมัดให้คุ้นเคยในการยิงปีน ด้วยเวลาอื่นนอกจากยิงอาฆานาญิสต์ครั้น
 แล้วยังไม่ได้ทรงเคย ในเมื่อตอนแรกยังเสด็จอยู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
 เคยทรงพระแสงปืนเล็กทางดีหีบญชรหนึ่ง ๆ เอาหม้อเข้ากรอกน้ำเสียแล้ว
 ขึ้นไปแขวนไว้บนต้นไม้ตามที่คดงแต่ที่โรงหมอ ทรงยิงหม้อเข้านั้น
 พอเ็นครึ่งหนึ่งกระสุนปืนเข้าไปตกถึงพระที่นั่งวงจันทร์ ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็น
 พระที่นั่งอศิเวศราชานุสรณ์ทุกวันนี้ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เสด็จอยู่ก็เป็นที่ตกพระไทย เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปพระราชทานทองคำ
 ส้มโงะถ่มหนึ่ง แต่นั้นมาก็ไม่ได้ทรงพระแสงปืนอีกเลย นอกจากเวลา
 พิธี ถ้าจะคิดดินพระแสงองค์ใดตองก็รอไว้การพิธีทุกครั้ง แต่ถ้าจะคิด
 กระสุนตองแล้วก็ไปตองที่ประทุมวันฤๅที่ดานเท ที่ประทุมวันนั้นภายหลัง
 ก็เป็นอันเลิกไป เมื่อกระสุนไปถูกกระบือที่คนจูงมากกระบือตมแต่คนไม่
 เป็นอันคราย แต่นั้นมาก็ยังมีอยู่ที่ดานเทแห่งเดียว คือเมื่อพระแสงใหม่มี

มาจึงได้ต้องเป็นการนาน ๆ มีที่หนึ่ง เพราะฉนั้นเมื่อถึงการพระราชพิธี
 ตรุศน์แล้วจึงได้ทรงยิงปืนเป็นการฝึกซ้อมให้ชำนาญทุกปีมิได้ขาด เมื่อมี
 ทหารผู้หญิงอยู่แต่ก่อน ก็เคยโปรดให้มายิงที่ซาดาช้างพระที่นั่งวิมาน
 รัชยาพร้อมกันคราวนั้นข้างนำมาช้านานหลายปี ถ้าเวลาดังแต่ยิงปืนยก
 แรกไปแล้ว ไม่ใคร่จะได้เสด็จพระราชดำเนินไปประทับทางเจ้านาย
 ชุนนาง ประทับอยู่ที่ตรงพระเกตุ ครีตกัฏกรมพระพลเรศวิยาตงกรณ์อยู่
 จน ๗ ท่อ ๘ ท่อจึงได้เสด็จขึ้นทุกปี ถึงทหารก็เหมือนแต่ก่อนมา ไม่
 ได้เคยฝึกซ้อมติดดินในที่อื่น ต้องผิดดัดเปลี่ยนกันเข้ามาชิงอาชฎานา เปน
 การหัดติดดิน ตลอดจนถึงทหารมหาดเล็กในแผ่นดินประจุบันนี้ก็ยิ่งถือว่า
 เปนการฝึกหัดเช่นนั้นเหมือนกัน แต่พระแสงปืนที่สำหรับยิงเป็นสัญญาณ
 เด็ก คงใช้สัญญาณระฆังตามเดิม จำนวนแต่ตำบลตำบลที่ยิงปืนดัง
 จะว่าต่อไปนี้

ฝั่งตะวันออก คือในพระบรมมหาราชวังชั้นกลาง ที่ซาดาน้ำพระ
 ที่นั่งคู่ศิริมหาปราสาท ทหารมหาดเล็ก ๓๐ คนยิงปืนอินฟันพวก ๓ ทหาร
 รัชชาพระองค์ ๓๐ คน ทหารแคตตดิงคัน ๓๐ คน ยิงปืนสามแห่มทาง
 ๒ พวก กรมกองแก้วจินดาเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น ๓๕ คน ยิงปืน
 มหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ พวกหนึ่งเป็นสัญญาณใน

กรมทหารปืนใหญ่ ยิงปืนทองพื้นดินบัต ๒ บอก ยิงที่หน้าประตู
 วิเศษไชยศรีเป็นสัญญาณนอก

กรมทวนทองซ้ายขวา กรมเขนทองซ้ายขวา คู่มุขทองอย่าง
 ไตร ๒ บอก ยิงที่ประตูมณีนพรัตน์

กรมอาสารองซ้ายขวา บันทึกลงฝรั่งเปิดหมวก ๒ บอกละ ยิงที่ถนน
หน้าศาลพระพิทักษ์เมือง

กรมฝึพายัคซ้ายขวา บันทึกลงรางแท่น ๒ บอกละ ยิงที่ถนนหน้าศาล
พระเสื้อเมืองพระทรงเมือง

กรมล้อมพระราชวัง คู่มุขแห่งหักห้ามแน่น ๑๒ บอกละ บันทึกลงดีดา
๕ บอกละ ยิงบนป้อมรอบพระบรมมหาราชวัง ๑๒ ป้อม

กรมตำรวจตรวจพันทหารใน คู่มุขห้ามแน่น ๑๘ บอกละ ยิงบนเขื่อน
เพชรกำแพงวัง ๑๐ ตำบล คือ

กรมทหารในซ้ายขวา ยิงที่เขื่อนหน้าโรงทานบอกละ ๓ เขื่อนตรงท่า
กระแซะ ๓ บอกละ

กรมพลพันซ้าย ยิงที่เขื่อนด้านวัดพระเชตุพน

กรมพลพันขวา ยิงที่เขื่อนโรงไหม

กรมตำรวจต้นมซ้าย ยิงที่เขื่อนริมอุโมงค์

กรมตำรวจต้นมขวา ยิงที่เขื่อนบันไดตรงวัดพระเชตุพน

กรมพระตำรวจนอกซ้าย ยิงที่เขื่อนเหนือแต่ใต้พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ปราสาท

กรมพระตำรวจนอกขวา ยิงที่เขื่อนบันไดริมป้อมสัญญาใจวัง

กรมพระตำรวจในซ้าย ยิงที่เขื่อนท้ายพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

กรมพระตำรวจใหญ่ขวา ยิงที่เขื่อนริมป้อมสัญญาใจวัง พวกที่ว่า
มานับแห่งละ ๒ บอกละทั้งต้น

กรมกองแก้วจินดา บันทึกลงมะนิดา ๒ บอกละ ยิงบนป้อมเหนือป้อม
ใต้พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

กรมรักษาพระองค์ซ้ายขวา ปั้นทองวางแท่น ๒ บอก ยิงที่ป้อม
พรหมอำนวยการคิดป้อมอินทราอำนวยการ

กรมเรือคงทหารใน ปั้นทองอย่างใด ๒ บอก ยิงที่หน้าประตูศรี
สุนทร ๑

กรมพระตำรวจนอกซ้าย ยิงที่ท่าพระ ๑ หน้าวัดมหาธาตุ ๑ ยิงที่ประ
ตูนครินทร์ราชวังบวร ๑

กรมพระตำรวจใหญ่ขวา ยิงที่ท่าช้างพระราชวังบวร ๑ ประตูใหญ่
หน้าบ้านเจ้าพระยามหาโยธา ๑

กรมเกณฑ์อย่างฝรั่งซ้าย ยิงที่ประตูใหญ่นำวังกรมหมื่นกระษัตริย์
ศรีศกดิ์เดช ๑

กรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย ยิงที่หน้าบ้านพระยานานุกโยธ ๑ มุมบ้าน
เจ้าพระยาธรรมมา คือประตูใหญ่ริมบ้านพระยานรรัตน ๑ ประตูใหญ่
วัดบวรนิเวศน์ ๑

กรมพระตำรวจในขวา ยิงที่ประตูใหญ่วัดรังษีสุทธาวาส ๑ ประตู
ใหญ่ป้อมมหากาฬ ๑

กรมพระตำรวจในซ้าย ยิงที่ประตูหน้าวัดเทพธิดา ๑ ประตูเหนือ
ป้อมหมื่นทอง ๑

กรมพระตำรวจต้นขวา ยิงที่หน้าประตูตำราญราชภูณนบารุง
เมือง ๑ ประตูถนนเจริญกรุง ๑

กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งขวา ยิงที่ประตูหน้าวังกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์
คอกวังบูรพาภิรมย์เดียน

กรมพระตำรวจต้นมซ้าย ยิงที่ประตูสะพานหิน ๑ ประตูใหญ่
วัดราชบูรณ ๑

กรมพระตำรวจนอกขวา ยิงที่ประตูวัดพระเชตุพน ๑ ประตูท่าเรือ
ข้างศาลต่างประเทศ ๑ ปืนห้ามแน่นแห่งละ ๒ บอกทั้งต้น

ฝั่งคว้นตกกรมอาสาริเสศซ้าย ยิงที่บ่อนวิไชยประสิทธิ์ตำบล ๑

กรมอาสาริใหม่กรมท่าขวา ยิงที่ถนนวัดโมโตโลกย์ตำบล ๑

กรมอาสาริใหม่กรมวังซ้าย ยิงที่ถนนวัดอมรินทรตำบล ๑

กรมอาสาริใหม่กรมวังขวา ยิงที่ถนนวังกรมหมื่นเทวานุรักษ์ตำบล ๑

กรมเรือกันซ้ายขวา ยิงที่ถนนอาจรรียตำบล ๑ ปืนห้ามแน่นแห่ง
ละ ๒ บอกเหมือนกัน

รวมตำบลซึ่งยิงปืนฝั่งคว้นออก สัญญาใน ๑ สัญญานอก ๑
ประตูวัง ๒ บ่อนหม่วง ๑๖ เชื้อนเพชร ๑๐ ถนนใหญ่ ๒ ประตูใหญ่
รอบพระนคร ๒๐ รวม ๒๕ ตำบล ฝั่งคว้นตกบ่อน ๑ ถนน ๔ รวม ๕
ตำบล รวม ๕๗ ตำบล

จำนวนปืนที่จ่ายไปยิง ปืนอินฟัน ๓๐ ปืนสามแฉก ๖๐ ปืนคาบ
ศิลา ๕ ปืนทองมหาฤกษ์มหาไชยมหาจักรีมหาปราบ ๔ ปืนพื้นดินปิด
สัญญานอก ๒ ปืนอย่างไทร ๔ ปืนฝรั่งเบ็ดหมวก ๒ ปืนทองมณีดา ๒ ปืน
ทองรางแท่น ๒ ปืนห้ามแน่น ๘๐ บอก รวมปืนเล็ก ๘๕ ปืนใหญ่ ๘๖
รวม ๑๘๑ บอก กำหนดที่ยิงปืนนี้ ยิงปืนมหาฤกษ์มหาไชยมหาจักรีมหา
ปราบก่อนแล้วจึงยิงปืนดับ เมื่อยิงปืนดับแล้วจึงยิงปืนสัญญานอกที่ประตู
วิเศษไชยศรี แล้วปืนบ่อนเชื้อนเพชรยิงไปเป็นลำดับประทักษิณรอบพระ
ราชวังแล้วพระนคร

อนึ่งเมื่อเวลาถึงนั้น มีกรมพระตำรวจกับกรมต่าง ๆ ซึ่งจะว่า
ต่อไปเป็นกองตรวจตำบลที่ยังขึ้นตามประตูเมืองฝั่งตะวันออก ๔ กอง ฝั่ง
ตะวันตก ๓ กอง คือพระยามหามุนี พระยาราชโยธาเทพไปตรวจ
แต่ประตูใหญ่ต่างประเทศถึงประตูตำราญราชภู ๖ ตำบล พระยามหา
เทพ หลวงราชมานูไปตรวจแต่ประตูเหนือป้อม หมูทวดง ถึงหน้าวัดรังษี ๔
ตำบล พระอินทรเทพ หลวงสุรินทรเดช ตรวจแต่หน้าวัดบวรนิเวศน์ถึงมุม
บ้านเจ้าพระยาบรมมาชิกรณ ๕ ตำบล พระพิเรนทรเทพ หลวงเสนาภิมุข
ตรวจแต่ท่าช้างพระราชวังบวร ถึงท่าพระน้ำประตูศรีสุนทร ๕ ตำบล
พระพรหมบริรักษ์ พระสุริยภักดี ไปตรวจฝั่งตะวันตกทั้ง ๕ แห่ง

การตรวจมณฑลธรรมเนียมแต่เดิม เจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่าย
ในต้องตรวจมณฑลทั้งสามวัน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวเวลาค่ำวัน ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินพระ
ที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเลย ถึงจะมีการได้กันต์พระเจ้าลูกเธอก็ไม่เสด็จ
แต่เวลาเช้าวันเสด็จทุกวันไม่ได้ขาด ด้วยการถวายสังฆทานแด่เสวยพระ
ในเวลานั้นถือว่าเป็นการสำคัญพระราชกุศลมาก แต่ถึงไม่ได้เสด็จพระราช
ดำเนินอย่างนั้น เจ้าพนักงานก็ตั้งโต๊ะบวงสรวงมหามงคล แด่ที่ทรงพระ
ภักดีตามแบบทั้งวัน ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ส่วนเจ้านายแลข้าราชการซึ่งจะ
เข้าไปเฝ้าในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ก็ต้องตรวจมณฑลทั้งสองคืน
ต่อเวลาค่ำวันแรม ๑๔ ค่ำจึงได้เสด็จพระราชดำเนิน ถ้าเจ้านายแลข้าราชการ
ตรวจมณฑลตั้งแต่เวลาเสด็จออกไป แด่ที่ทรงเองนั้นต่อเวลาสด
สมัยบรมจักรวงแล้ว พอถวายบังคมขึ้นจึงได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นใน
ม่านประทับ ราชอาคันตุรง พระภักดี ทรง พระ มหามงคล ซึ่งโยงสาย ดิญจัน

ประทับอยู่จนภณยักษ์จับแรกจับทรงพระมหามงคค์ผู้ดีแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ ไม่ได้ทรงฟังภณยักษ์จับต้องค่อไป ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกทรงเข้าทรงเย็นไม่ได้ขาดเคย แต่เจ้านายข้าราชการซึ่งเฝ้าในวัน ๑๒ คำ ๑๓ คำโปรดให้ยกเด็กเล็กไม่ต้องสรววมงคล พระมหามงคค์ซึ่งตั้งไว้ในพระราชนาถสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอบ้าง พระเจ้าลูกเธอบ้างทุกวัน แต่พระเจ้าลูกเธอซึ่งทรงพระเยาว์อยู่นั้น อยู่ข้างจะคืนทรงมงคลกันจึงมากที่ใดทรงวันเดียวไม่สระพระไทยบ่นออกแอดกันไปต่าง ๆ จึงโปรดให้มั่งมงคลมาสรวมพระราชทานวันละสองพานแว่นฟ้าทั้งสามคืน การททรงมงคลนั้นก็มาจนเจ้านายเล็ก ๆ ทุกวันนั้น คนเหตุนั้นก็จะทงหนกทงหนาเพราะอยากได้กันดีเป็นเบื่องหน้า เห็นเจ้านายเข้ามาฟังสวดแต่เข้ามาเกษาณันคกันเวตาเข้ามาให้หยอกใจกันไปไม่หาย เป็นเช่นนี้โดยมาก ได้สรววมงคลเข้าก็คู้ค้อยสบายวางหน้าวางตาเป็นเจ้าโสกันต์ ถ้าถึงวันยิงอาชานาได้ก็กระบองเพชรเข้าด้วยยังคมคายขบขันช่นมาก ถึงจะหาชวนอนให้หวิด ๆ เท่าไรก็ทนได้ ไม่เป็นไร ใครอยากดูให้เห็นจริงคอยดูพิธีครุคบันก็ได้ การทรงพระมหามงคค์ในวัน ๑๔ ค่ำนั้น เมื่อเวลาภณยักษ์ชนเสด็จขึ้นข้างในทรงพระมหามงคค์ แต่ทรงเค็ดเล็กที่โยงสายดิญจน์ พระมหามงคค์ผู้ดีก็ทรงสรวมพระกรออกไปด้วย บางที่ก็พระราชทานผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังไม่ได้พระราชทานในสองวันต่วงมาแล้ว บางที่ก็ไม่ได้พระราชทานทรงอยู่เพียงถึงบั้นครั้งแรกแล้วก็เปิดองด้วยประทับอยู่นาน เวตาจะเสด็จกลับทรงสรวมพระกรทงสองข้างไม่ได้ทรงกลับมาก กระบองเพชรแดพิศมรจ่ายในเวตาภณยักษ์เป็นหน้าที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงจ่ายมาแต่เดิม

ถึงเวลาที่เสด็จขึ้นไปทรงพระแท่นกับเจ้าพนักงานหยิบถุงออกมา แล้ว
ถวายกระบองเพชรทรงซึ่งจากฤคคาถา อริโยตุโมมัมโคโค เป็นต้น ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานให้จากใหม่แปลก
กันกับกระบองเพชรตามัญซึ่งจากฤคพิเพเทวามีดำเจระเป็นต้น แล้วจึง
ได้นำไปทูลขอเหนือธงข้างในแดแจกเจ้านายข้าราชการฝ่ายหน้า แต่คำที่
เรียกว่าแจกนั้นเป็นแต่ตั้งกว่าแจก นานี้จะเรียกว่าแย่งมากกว่า แดเวลา
จ่ายแล้วเสด็จดังเฮอดั้น แดวกระทบกันดังกรอกแกรก ๆ จนเกือบไม่ได้
ยินภณยักษ์ ถ้าโยนตงไปตกตงหมักหมักหนึ่งคงจะแย่งกันเหมือน
แย่งตัวเปนนั่น

ในวันนี้อาณานเป็นประเพณีมาแต่เดิม เจ้านายแตรข้าราชการ
ต้องเข้ามาประชุมเฝ้าทอดตองขุดพระบาททงผู้ใหญ่น้อย ไม่ใคร่มีใคร
ค่อยเว้นว่างด้วยเป็นพระราชพิธีซึ่งจะให้เปนนมกตทวกัน แดเป็นเวลา
ยังบ่นกตางคั่นชอนจะอยู่ข้างชบชน ถึงชนเด้นาบนคั่นอนหัวค้ำกยงคงรักษา
แบบอย่างเดิมอยู่ไม่มีใครจะขาดเหมือนการพระราชพิธีอื่น ๆ

วันแรม ๑๕ ค่ำตงแต่เวลารุ่งไปพระตงฆตวดภณยักษ์หยดแล้ว ชน
ตวดแผ่เมตดาพรหมวิหารจนเวลาเสด็จออกเตียงพระ เมื่อเตียงพระเสด็จ
แล้วทรงจุดเทียนดังครอบพระกริ่งถวายกรมพระปวเรศวริยาดงกรณ ช่าว
ที่ยกหมอนามนคตองเหตุตงค้งรายตามหน้าพระราชคณะ แดตวดทำ
น้ามนคตงนโม นคติเม ยงกัญจิ รัตตงงโตเก แดจึงตวดคาถา
รัตนสูตร แดก่อนตมเด็จพระพุฒาจารย์ ภายหลังตมเด็จพระพุทโธษา
จารย์ คับเทียนไชยด้วยใบพลู เมื่อถึงปลายคาถารัตนสูตร แดตวด
ตัพพรอคณินมุคโต ตงท่ายะถาที่โปะนิพพุโค เปนเสร็จการทำน้ำ

มนต์ พระสงฆ์ซึ่งเข้าพระราชพิธีทรงทพระมหาปราช้ำตถกิตถางเมือง
 แด่ประตูเมืองได้ผ้าสรงองค์ละผืนทั่วกัน การอนุโมทนาวันนมัสต์พุทธา
 ภายหลังอธิเรกอีกวันหนึ่ง เป็นส่วนในพระเจ้าแผ่นดิน พระสงฆ์ไปแล้ว
 พระราชทานน้ำพระมหาสังข์ แด่ทรงเจิมพระบรมวงษานุวงษทั้งปวง
 แค้นานให้น้ำพระพุทธรูปในครอบพระกริ่ง ที่เหลืออยู่อีกมากน้อยเท่าใด
 ภาษามาตนาเข้ามาตถกถายในที่สงฆ์ข้างใน เทียนไชยซึ่งดับแล้วเหลือ
 อยู่ณสิ่งพนักงานพระศรีหุ่ดั่งดีพระโษษฐ์ ในเวลาดนั้นพระสงฆ์ที่เข้า
 ในพระราชพิธีกลับไปแล้ว ต้องเที่ยวประนํามนต์กำหนดตามหมาย
 รับตั้งของเดิมว่า ประนํไปรยทรายเข้าในพระบรมมหาราชวัง พระสงฆ์
 ๑๐ รูป บาตรน้ำ ๘ บาตรทราย ๒ ชาวที่ใหญ่รับบาตร รอบพระบรมมา
 ราชวังชนกต่าง พระสงฆ์ ๑๐ รูป บาตรน้ำ ๘ บาตรทราย ๒ เหมือน
 กันเป็นแห่ง ๑ ในโรงพิธีฝังตัวนอก พระสงฆ์วัดสุทัศน์ ๓๒ รูป หม้อ
 น้ำ ๑๐ บาตรทราย ๒ ประเด่วัดสุทัศน์มาถึงถนนตีทิศ คือแยกถนนบำรุง
 เมือง ถนนเฟื่องนครแล้วแยกไปข้างเหนือ ๖ รูป ข้างใต้ ๖ รูป จนถึง
 บ້อมสุคตถนนเฟื่องนครทั้งสองข้างแห่งหนึ่ง พระสงฆ์ โรงพิธีบ້อมพระสุเมรุ
 ๖ รูป หม้อน้ำ ๕ บาตรทราย ๓ ประไปจนถึงบ້อมมหาภาพแห่ง ๑
 พระสงฆ์ที่โรงพิธีบ້อมมหาภาพ ๖ รูป มีหม้อน้ำบาตรทรายเท่ากันกับ
 ที่บ້อมพระสุเมรุ ประไปถึงบ້อมมหาไชยแห่งหนึ่ง พระสงฆ์ที่โรงพิธี
 บ້อมมหาไชย ๖ รูป ประไปถึงบ້อมมหาฤกษ์แห่ง ๑ พระสงฆ์ที่โรงพิธี
 ที่บ້อมมหาฤกษ์ ๖ รูป ประไปถึงบ້อมพระสุเมรุแห่ง ๑ รวม ๕ แห่ง
 ผู้ถือบาตรน้ำบาตรทรายกรมพระนครบาล ในฝังตัวนคก พระสงฆ์ที่โรง
 พิธีวัดโมถ์โลกย์ ๖ รูป ประไปถึงศาลหลวงเก่าแห่ง ๑ พระสงฆ์ที่โรง

พิธีศาลหลวงเก่า ๒ รูป ประไปถึงโรงพิธีวัดอรุณแห่ง ๑ พระสงฆ์ที่
 โรงพิธีวัดอรุณ ๒ รูป ประไปถึงโรงพิธีถนนอาจารย์แห่ง ๑ พระสงฆ์
 ที่โรงพิธีถนนอาจารย์ ๒ รูป ประไปถึงวัดอมรินทร์แห่ง ๑ พระสงฆ์
 วัดอมรินทร์ ๒ รูป ประรอบพระราชวังหลังแห่ง ๑ รวม ๕ แห่ง หม้อ
 น้ำบาตรทรายก็เท่ากับโรงพิธีประตูเมืองฝั่งตะวันออก แดเป็นธุระกรมพระ
 นครบาลรับหม้อน้ำบาตรทรายด้วยเหมือนกัน แต่การที่ประทำน้ำมนต์
 นอกพระราชวังนี้ จะเลิกเสียแต่เมื่อครั้งใดก็ไม่ทราบ ฤ็จะเปนแต่รวม ๆ
 กันไปเอง แต่หมายยังคงซึ่งแต่อยู่ตามเดิม ที่ประอยู่ทุกวันนี้แต่ใน
 พระบรมมหาราชวัง พระราชาคณะ ๔ รูป บาตรน้ำ ๒ บาตรทราย ๒
 ชนประบนพระราชมนต์ยกรทุกแห่งตลอดจนที่พระบรมม ในเวลายื่น
 เจ้าพนักงานเวียนเทียนพระแท่นมณฑลตม โภษะพระพุทธรูป แดเครื่องราช
 ประโคมเปนเสร็จการพระราชพิธี

แต่ในส่วนนครนั้นมีการพระราชกุศลประจำปี คือมีการทรงบาตร
 พระสงฆ์มากขึ้นกว่าปรกติอย่างเทศกาลแต่ม้าอบที่เรียกกันว่าแบ่งสด แต่
 เปนคำที่เรียกกันอย่างโบราณ ทุกวันนี้ไม่มีใครเรียก ดูก็น่าอาย
 เหมือนกับจะหอมเย็น ๆ แต่ต้นนี้ฐานว่าเป็นอย่างดีฤ็อย่างเดดหายไม่ถูก
 ต้องสืบถามจึงได้ความว่าแบ่งสดนั้น คือน้ำอบที่อบด้วยตะคันอย่างเช่น
 ไชยกันอยู่ธรรมดาตนเอง ปรงก็ปรงด้วยแบ่งร่ำแต่เจือน้ำดอกไม้นี้สดลงไป
 เพื่อจะให้หอมเย็นฤ็จะให้เบ็ดื่องน้อยอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่คงใช้เป็นน้ำ
 อบอย่างเดด แต่ก่อนมาพนักงานในพระบรมมหาราชวัง มีคนหนึ่ง
 เรียกว่าพนักงานแบ่งสด อยู่ใบบาญช้ต่อท้ายพนักงานพระสุคนธ์ พระ
 สุคนธ์นั้นเป็นน้ำอบอย่างดี แบ่งสดเป็นน้ำอบอย่างเดด น้ำที่ของ

พนักงานแบ่งสด มีอยู่สองอย่างเท่านั้น คือทำน้ำอบสำหรับส่งพระ
 ศรัทธาโพธิ์ในเวลาตรุษคราวหนึ่ง ส่งกรณาค์คราวหนึ่ง ทำน้ำอบที่
 สำหรับพระราชทานรดเจ้านาย ข้าราชการ ในเวลาส่งกรณาค์อย่างหนึ่ง
 นอกนั้นไม่มีธุระอันใด ตัวพนักงานมีมาแต่เดิม ก็ปล่อยให้ชอยู่ไปจน
 สิ้นชีวิต ครั้นเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วก็โปรดให้เด็กเลี้ยง แต่แผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การแบ่งสดตกอยู่ในพนักงานพระสุคนธ์
 เป็นผู้ทำ เมื่อเวลาเช้าทรงบาตรแล้ว เคยกรอกขวดคอปตั้งขนาด
 ใหญ่ ๕ ขวด ผ้าน้ำมนต์ ๕ ผืน รองพานทอง หม้อน้ำเงิน ๕ หม้อ มา
 ถวายตัวที่ห้องพระโรงทุกวัน กำหนดมากน้อยเท่าใดนั้นจะเป็นตาม
 จำนวนพระศรัทธาโพธิ์ซึ่งทรงนับถือ คือวันที่หนึ่งไปส่งพระพุทธรูป
 แดพระศรัทธาโพธิ์วัดพระเชตุพนแห่ง ๑ วัดมหาธาตุ ซึ่งเรียกว่าวัด
 พระศรีธรรมพรหมตามเดิมแห่ง ๑ วันที่สองวัดอรุณราชวรารามแห่ง ๑
 วัดสุทัศน์เทพวรารามแห่ง ๑ วันที่สาม วัดบรมนิวาสแห่ง ๑ วัดเกษ
 แห่ง ๑ วัดบวรนิเวศน์วิหารแห่ง ๑

หนึ่งในตรุษสามวัน มงคลดาณีนาน ๕ ค่ำบด คือนำวัดบวรนิเวศน์
 ค่ำบด ๑ นำวัดมหาธาตุ ซึ่งยังคงเรียกอย่างเก่าว่า นำวัดพระศรี
 ธรรมพรหมค่ำบด ๑ วัดสุทัศน์เทพวรารามค่ำบด ๑ วัดพระเชตุพนค่ำบด ๑
 วัดอรุณราชวรารามค่ำบด ๑ แต่เดิมว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นำวัดราชโอรสด้วย จะเป็นเล็กที่นำวัดราชโอรส
 มาวัดบวรนิเวศน์ฤๅประการใดไม่ทราบ มีโรงปลูกขึ้นใหม่ทุกแห่ง วิเศษ
 ห้าโรง เป็นผู้ทำครัวแต่เป็นผู้เลี้ยง และมีผู้กำกับ คือ กรมสังค
 มหาดไทย กระต่ายไหม ชาววังคาวี ชาวคลัง สรรพากร มหาดเล็ก

วจนออกซ้ายขวา จำเข้าตำรารองหนึ่งเข้าชาววันตะ ๕ ถึง เข้าแดงวัน
 ตะ ๓๐ ถึง ทำโรงเปนเข้าชาววันตะ ๒๕ ถึง เข้าแดงวันตะ ๕๐ ถึง
 ดำวันเปนเข้าชาว ๗๕ ถึง เข้าแดง ๑๕๐ ถึง แต่ล้วนที่ชอกกับเข้านั้น
 เมื่อถึงกำหนดตรุศ์แดงกรณต์แล้ว ทำอินทรีสุริยาก้นำเงิน ๑๐ ชั่งมา
 ถวายทรงจบพระหัตถ์ แล้วจึงไปจ่ายให้แก่นายวิเศษทั้ง ๕ โรง แต่มิใน
 หมายเกณฑ์ให้กรมแดงจัดมัตโกน แต่กระไรไปประจำอยู่ที่โรงทานทั้ง
 ๕ ตำบล สำหรับราษฎรจะได้คึดผม ดูการที่จัดนั้นจะเป็นการส่งนุกน
 อย่างค่าตาฉ้อทานพระเวสสันดรอย่างเก่า ๆ จะให้มืพรักพร้อมทุกอย่าง
 แต่การเลี้ยงทั้งปวงนั้นไม่ต้องส่งใส่โดยเคยคงเปนอย่างสูงเปนแน่ ของ
 อาหารอย่างสูงเช่นนี้ต้องใช้ทองเหล็กจึงจะพอรับรอง แต่มิที่พิเศศอยู่
 อย่างหนึ่ง คือเจ้านายขุนนางมักจะได้รับล่ำวที่ท้าวอินทรีสุริยา ไป
 เทียบแจกถึงวังถึงคำหนัก ถ้าเปนของเช่นนั้นแล้วอยู่ข้างจะทำพอใช้ แต่
 เจ้านายที่ในวังนั้น บางแห่งก็เข้าใจกันว่าของที่ท้าวอินทรีสุริยาไปให้นั้น
 เปนให้ล่ำวทำบุญ นำไปถวายพระสงฆ์เสียก็มี ที่จะได้เองนั้นมี
 น้อย ข้าหลวงกินนมมามาก แต่ที่แทนนั้นสำหรับจะได้มาลงในวิโปด
 หางว่าถวายพระราชกุศด ซึ่งกรมวังสำหรับมาตะโกนตรงหน้าพระที่นั่ง
 อย่างปลาปลต้อย อ้างได้ว่าบรมวงษานุวงษ์ด้วยเท่านั้นองค์ ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเท่านั้น พระสงฆ์แด่ราษฎรเท่านั้น หางว่าถวายพระ
 ราชกุศดนั้นจะเหมือนกันทุกปีฤาแปลงกันก็แดงอยู่ เพราะไม่ว่าใครจะได้
 ฟังแล้ว ๆ บ้างก็ไม่จำด้วยรู้ว่าเป็นการช่างเถาะโดยมาก ได้ข้อจำนวน
 หางว่าที่กรมวังมาเก็บยอดบาญชี ดงไว้เป็นคัวอย่างมีหนึ่งมีจำนวน
 ดั่งนี้ โรงทานทั้ง ๕ โรงมีคนกินเลี้ยง ๓ วัน พระสงฆ์ ๔๑๒ ตามเนร ๒๗๓

ข้าราชการ ๒๔๓ ราษฎรชายหญิง ๓๓๓ นักโทษ ๒๒๕ รวม ๑๔๙๔ คน
 จำนวนตำรวจที่เลี้ยง ตำรวจเอก ๓๑๓ ตำรวจโท ๒๕๘ ตำรวจตรี ๓๑๒
 รวม ๘๘๔ ตำรวจ

กาลานูกาถ

การพระราชกุศตกาลานูกาถ ที่เรียงลงในเรื่องพิชิตสิบสองเดือน
แต่ก่อนว่าเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งต้น ยก
ไว้แต่สงครามนั้นเป็นการผิดไป บัดนี้ได้อความมาว่ากาลานูกาถ ท้าย
พระราชพิชิตพระราชนิพนธ์ราชพิชิตราช เข้าพรรษาออกพรรษา แต่ท้ายของ
ไตรยบั้นเป็นของมีมาแต่เดิม ท้ายวิสาขบูชาเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ก็กาลานูกาถท้ายพระราชพิชิตครั้ง ได้ทำ
ในวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่ง ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพิธีการพระราช
กุศตทั้งปวง เหมือนเช่นได้กล่าวมาแล้วในการกาลานูกาถท้ายของไตรย
แต่พระสงฆ์ ใช้พระสงฆ์ กรุงเทพฯ สดับปกรณ์ ใช้ผ้าสบงผืนหนึ่ง หมา
กพุทธบาทยืนร่วมรองเท้า จำนวนพระสงฆ์รายวัดประจำพระอารามซึ่งสดับปกรณ์
นั้น เห็นว่าความในเดือนนั้นมากแล้ว จะว่าก็จะยาวหนักไป การสดับ
ปกรณ์กาลานูกาถเดือน ๖ มีจำนวนพระเหมือนกัน จึงจะขอต่อไปได้ว่า
เดือน ๖ ต่อไป

ในการพระราชพิชิตเดือนสี่กับเดือนห้านี้คิดเนื่องกัน เพราะตัวนัก
ขัตติยคุณ ที่เรียกว่าตัวรุกเองนั้นก็คาบปี คือวันแรมสิบสี่ค่ำสิบห้าค่ำขึ้นค่ำ
หนึ่งเดียวแล้วการจึงต้องคิดเนื่องพัวพันกันไป ครั้นจะคิดเอาสงครามค
เป็นเดือนห้า ก่อนสงครามคเป็นเดือนสี่ ตามความจริงซึ่งเป็นอยู่ดังนี้
คือถือนาในเดือนห้าก็เรียกว่าถือนาพระราชพิชิตครั้งเป็นต้น ก็จะต้องว่า

คัดลอกจนกระทั่งตัวอักษรซึ่งเพนกัน จะรักให้ ยี่สิบยาวเหยียดจึงมาก
แล้วจะต้องฝันชื่อเดือนอยู่ ครั้นจะคิดเอาแรม ๑๕ คำ แดชนคำหนึ่งให้ขาด
เป็นรายเดือนไป การพระราชกุดในกระบวนตรัสกับขุนนางเกี่ยวกับ
จึงได้ขอแบ่งการวันใดซึ่งเห็นว่าควรจะว่า ในเดือนนี้เสียให้เสร็จทีเดียวเช่นกา
ดานกาด เพราะเป็นของค่อพระราชพิธีตั้งพัชรณินท์ที่จะว่าเสีย ที่เป็น
เรื่องยี่สิบยาวคงแต่การบ่ใหม่เป็นต้น ขอตัดไปไว้เดือนห้า

การที่ควรจะตกเดือนนั้น ที่เป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ว่าจะไม่ใคร่
จะมีบ่ที่พร้อมเพรียงได้นั้น คือวันแรม ๑๒ คำ เวลาเช้าจุดเทียนไชย
ถ้าไม่ทรงพระประศวรฤาไม่มีที่เสด็จพระราชดำเนินแห่งใด จะเสด็จพระ
ราชดำเนิน ในการพระราชพิธีนั้นไม่ได้ขาดเลย แต่ก่อนมามหาดเล็ก
มักจะโรโรไม่ใคร่มีใครมา จะเรียกโคมไฟฟ้าซึ่งจะสำหรับจุดชนวนเทียน
ไชยไม่ใคร่จะได้ วังกันตังตังตังเปล่าไป ขอให้จำไว้ว่าวันนั้นแล้วเป็น
โคมไฟฟ้าขาดไม่ได้ แดวัน ๑๕ คำ เป็นหน้าที่ของมหาดเล็ก ซึ่งจะต้อง
ถวายเทียนทอง ๔ เล่ม แดโคมไฟฟ้าด้วยเหมือนกัน นำที่กรมภาษามา
ก็มีหลายแห่ง แต่อยู่ข้างจะดีไม่สู้จะขาดนัก คือในวัน ๑๔ คำนั้น ต้อง
เชิญพระมหาสังฆแดพระอัมรณคัมภังไว้ ทททกราบ เมื่อเจ้าเกษากันต์
แล้ว ต้องเชิญพระมหาสังฆลงไปพระราชทานที่ตรงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อตรง
แล้วต้องเชิญพระมหาสังฆ ขนมาตังไว้ ทททททททททท ต้องมีโคมคุม
ด้วย แต่โคมคุมนี้ภาษามาตาค่อนอยู่ข้างจะเคอะเหลื่อที่จะเคอะ ถ้าได้
จะเก็บใบอ่อนก็อ่อนจนเพนด้แดงพับไปพับมา ถ้าได้จะแก้ก็เป็นเขี้ยวแข
กราก ถ้าได้จะโตก็โตจนกว้างเกือบหัวกึ่ง ถ้าได้จะเล็กก็จนพอดิ
ออกมาเป็นสามใบ เกิดมาเป็นภาษามาตาเห็นเก็บโคมคุมเป็นอันอย่าง

ยังเป็นนิจันันตร์ ไม่ได้เคยเหมาะแต่สักครั้งเดียว ควรจะไปขอทาน
 พรหมณเฑาะไปเรียนตำราเก็บใบมดุมมาเสียให้ได้จะดีขึ้น เมื่อพระราช
 ทานน้ำเจ้า ซึ่งชนมาเฝ้าบนพระมหาปราสาทแล้ว ต้องเก็บพระมหา
 ดังขึ้น แดพระมหาจ๋ามรงค์ขึ้นคงที่เดิม เวลาค่ำเมื่อสวดธรรมจักรแด่มัย
 ต้องเชิญพระมหาสังข์ถวายสำหรับทรงรดน้ำแดเจิมขึ้น วัน ๑๕ ค่ำเวลา
 เข้าต้องเชิญครอบพระกริ่งลงมาตั้งไว้ ทักทรงกราบ แดเชิญฤๅคอยรับ
 พระมหาสังข์ซึ่งพระราชทานน้ำพระบรมวงษาณวงษ์แล้วชนคงไว้ที่ ถ้า
 ไม่ได้เด็ดจพระราชดำเนินออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ต้องเชิญพระ
 ครอบพระกริ่งถวายพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาดงกรณ์
 ทรงดับเทียน ในเวลาดับเทียนไซ้แล้ว เชิญพระครอบแดพระมหาสังข์
 มาคอยถวายที่ห้องพระโรง พระที่นั่งจักรกริมหาปราสาท

ในวัน ๑๔ ค่ำเวลาเย็นเสด็จพระราชดำเนินออกทอดพระเนตรแห่งพระ
 ข้าราชการตำรวจมหาดเล็กต้องสวดมนต์แต่เวลาเย็น แต่พระบรมวงษา
 ณวงษ์ไปสวดมต่อเสด็จขึ้นไปเฝ้าบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท การ
 อื่น ๆ อันใดไม่ใครจะมีขาดนัก ถึงพระเตาขึ้นโชนทที่พระมหาปราสาทนี้
 มหาดเล็กอยู่ข้างจะดีกว่าทุกแห่ง เพราะมิใช่เวลาแต่งตัว ถ้าถูกเสื่อ
 • เยียบบับแล้วจะอยู่ข้างอุ่น ๆ เสมอไป เพราะมีมวงคูน่าอกเนื่อง ๆ
 จึงได้เผลอ

เดือนห้า

การพระราชพิธีในเดือนห้า ได้กล่าวไว้แล้วว่าจำเป็นจะต้องเกี่ยว
 ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ในเดือนสี่ เพราะการในวันขึ้นค่ำหนึ่งเดือนห้า
 ซึ่งได้แบ่งว่าไปแล้วบ้าง เช่นการพระราชกุศตกาตานุภาต แต่ส่วน
 การซึ่งออกชื่อว่าเป็นสำหรับปีใหม่ที่เกี่ยวอยู่ในการพระราชพิธี คือการ
 ตั้งเวยเทวดาแต่เพียงโตะ กับทั้งการซึ่งอยู่ในเดือนห้าแท้แต่เรียกติด
 ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เช่นถอนน้ำตรศ ได้ยกมาไว้ในเดือนห้า

การพระราชพิธีในเดือนห้า ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลไปเริ่มกล่าว
 ถึงการออกชื่อนามใหญ่ คือสระต้นานฤกษेत्रศวันทศวันทศวันทศเดียว หา
 ได้กล่าวถึงการถึงศกสงกรานต์ที่เป็นส่วนพระราชกุศตอย่างใดไม่ ส่วน
 จดหมายถ้อยคำขุนหลวงหาวัดซึ่งเป็นคู่กัน ก็หาได้กล่าวถึงการ
 พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก สระต้นานฤกษेत्रศวันทศวันทศในเดือน
 ห้าไม่ ไปกล่าวถึงแต่การพระราชกุศตสงกรานต์อย่างเดียว พิจารณา
 ดูโดยอนุมานเห็นว่ากฎมณเฑียรบาลเป็นธรรมเนียมเก่า ขั้นตอนการ
 พระราชกุศตอยู่ข้างจะห่างเหินไม่มีใครจะมีมากนัก การพิธีอันใดยัง
 ได้ตามทางดึกดำบรรพ์มากกว่าที่เจือปนพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าการ
 บรมราชาภิเศก เมื่อสอบส่วนดูโดยละเอียดตามพระราชพงษาวดาร
 ก็เห็นได้เป็นแน่ว่า ตลอดตงมาจนแผ่นดิน สมเด็จพระเอกาทศธรรมหาราชการ
 บรมราชาภิเศกหาได้เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีสิ่งไม่ แต่จะวินิจฉัยให้

ตะเยียดในทันทีจะชักให้ยาวความไป เพราะเปนเหตุที่เพียงแต่ยกมา
เปรียบ เมื่อมีโอกาสอื่นซึ่งสมควรจะอธิบายข้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง
จึงจะอธิบายภายหลัง คงต้องการในทันทีแต่เพียงว่าการพระราชพิธีซึ่ง
เจือปนเปนการพระราชกุศล ฟังจะมานั่งชุมนุมกันเมื่อเปิดย่นบรมราชวงษ์
ซึ่งร่ายแล้วโดยมาก เพราะฉะนั้นในกฎมณเฑียรบาล จึงหาได้กล่าว
การพระราชกุศลในเดือนห้านี้ไม่ ส่วนจดหมายขุนหอดวงหาวัดซึ่งมีได้กล่าว
ถึงการสระต้นาน ฤๅคเสนทรีศวดต้นานนั้นเด่า ก็เป็นด้วยหนังสือนี้กล่าว
ถึงปัจจุบันกาล ในเวลาอายุของท่านผู้แต่งการพระราชพิธีสระต้นาน ในชั้น
หลังลงมาตลอดจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เกือบจะมีแผ่นดินตะครึงค้าย ๆ
กับถึกกับดินส่วนดินนา ที่จะได้ใช้ต้องไม่มี ๆ แต่เว้นว่างไปไม่แท้ การ
คเสนทรีศวดต้นานซึ่งกำหนดอยู่ปรกติทุกวันนี้ เปนการเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาล
ที่ดี เพราะฉะนั้นถ้าที่ขุนหอดวงหาวัดจะได้เคยเห็นสระต้นานฤๅเห็นแต่
จำไม่ได้เลย แต่ถือว่าไม่เป็นพระราชพิธีประจำเดือน จึงได้ยกเลิกไม่ได้
กล่าว ๆ ถึงแต่การพระราชกุศลสงกรานต์ ซึ่งเป็นการใหม่ทำอยู่ในเวลานั้น
แต่การถือน้ำพระพิพัฒน์จากมุกต์ต่างทั้งต้องแห่ง แต่ในกฎมณ
เฑียรบาลหาได้กล่าวไว้ในพิธีประจำเดือนไม่ เห็นจะเป็นเพราะมีหนังสือ
ต้องครวเหมือนกันจึงยกไปไว้เปนเอกเทศต่างหาก แต่ข้อความที่มี
อยู่นั้นก็สันว่าแต่เพียงกำหนดตำแหน่งถือน้ำฝ่ายในฤๅในราชตระกูล คือว่า
“พระภรรยาเจ้าทั้งสี่ พระราชกุมารพระราชনীติฯ ถวายบังคมถือน้ำ
ในหอพระ ถ้วนหน้าในมังคลาภิเศก” ดูเปนว่าด้วยพระของกรมวัง
เปนการในพระราชมณเฑียรอย่างเดียว แต่ส่วนจดหมายขุนหอดวงหาวัด
นั้นยกข้อความเรื่องถือน้ำไปว่านอกพระราชพิธี มีคำรูปความคล้ายคลึง

กับที่ได้ยินเล่ากันมาบ้าง แต่พิศดารมันเผื่อเหตุเกินจนจับได้ชัดเสียแล้ว
 ว่าผู้แซกแซมความแค้นใหม่ ด้วยเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนหา
 ได้สั่งตั้งพระราชดำเนิน ออกให้ข้าราชการ ถวายบังคม ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
 ถวายกันไว้ ฟังจะมากลื่นธรรมเนียมในรัชกาลที่ดี ก็เหตุใดในคำ
 ให้การขุนหลวงหาวัด จึงได้เล่าเหมือนหนึ่งเกิดในรัชกาลที่ดีในกรุง
 รัตนโกสินทร์จนแต่งตัวแต่งคน แต่มิได้ตั้งโดยกระบวนการพยุหยาตราว่า
 วยมากไป ซึ่งไม่ได้เคยมีมาแต่ก่อนเลยดังนี้ก็เห็นว่าเป็นอันเชื่อไม่ได้
 ในตอนนี้ ฟังมีปรากฏในฉบับที่พิมพ์ฉบับเดียว ส่วนเรื่องที่เรียงกวีกับ
 ขุนหลวงหาวัด ถ้าของเดิมขุนหลวงหาวัดได้กล่าวไว้ถึงเรื่องจริง
 เมื่อเราได้อ่านทราบความก็จะเป็นที่พอใจเหมือนหนึ่งทองคำเนอรวิสุทธิ ซึ่ง
 เกิดจากตำบลบางตะพาน เพราะท่านเป็นเจ้าของแผ่นดินเอง ท่านกล่าวเอง
 ก็ย่อมจะไม่มีความคลาดเคลื่อนเลย แต่เมื่อมีผู้ส่งทองให้ดูบอกว่าทองบาง
 ตะพานแต่มีราคาอื่น ๆ เจือปนมากจนเป็นทองเนื้อต่ำ ถึงว่าจะมีทองบาง
 ตะพานเจืออยู่บ้างจริงจะรับได้ถือว่าทองทั้งก้อนนั้นเป็นทองบางตะพาน ผู้
 ซึ่งทำลายของแท้ ให้ปนด้วยของไม่แท้เสียเช่นนั้น ก็เหมือนหนึ่งปน
 ดักรพียสมบัติของเราทั้งปวง ซึ่งควรจะได้รับแต่เอาสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์
 ลงเจือปนเสียจนขาดประโยชน์ไป เป็นที่น่าเสียดายยิ่งนักไม่ควรเลยที่ผู้
 ใดซึ่งรู้ ตักตวงว่าเป็นผู้รักหนังสือจะประพฤติดังนี้ หนังสือจะเคลื่อน
 คลาดมาจากแห่งใดก็หาทราบไม่ แต่คงเป็นของไม่บริสุทธิ์ซึ่งเห็นได้ถนัด
 บัดนี้ขอแยกข้อความออกว่าตามลำดับ ซึ่งได้เรียงมาตามอย่างแต่
 ก่อนนั้น แยกข้อความพิศดารของการเก่าใหม่ไว้เป็นหมวด ๆ ตามราย
 ของการพระราชพิธีและการพระราชกุศุดัน ๆ การในเดือนห้าเริ่มต้น

ที่ ๑๖ การสังเวทเวทดา สมโภชเครื่อง เติงไต่ระปีใหม่

การสมโภชเครื่องในท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เปมธรรมเนียม
มีมาแต่เดิม แต่ครั้นเมื่อถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริห์เสาะหาแบบอย่าง การพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีในกฎมณ
เทียรบาล มาประกอบกับธรรมเนียมใหม่ๆ แล้วตั้งขึ้นแบบอย่าง
ย่อๆ ค่อมามีหลายอย่าง แต่ในการเรื่องเติงไต่ระนี้ เกิดขึ้นด้วยการ
สมโภชเติงไต่ระกฐน มีในพระราชพิธีเก่าๆ หลายแห่ง มีการบรมราชา
ภิเศกเป็นต้น ทรงเห็นว่าตรงกันกับเรื่องเติงไต่ระอย่างฝรั่ง ก็ดู่เป็น
การนำเด่นอยู่ เพราะได้ทั้งการเก่าการใหม่ เป็นเหตุให้เกิดความสมัคร
สมัคพร้อมมูลกัน จึงได้ทรงตั้งแบบขึ้นในวันขึ้นค่ำหนึ่งเดือนห้า
เวลาเช้ามีการพระราชกุศลสดับปกรณ์พระบรมอัฐิ ยกไปทำที่พระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย เวลาค่ำว่างอยู่ จึงให้เชิญพระสยามเทวาธิราช ซึ่ง
ตั้งอยู่ในพระราชพิธีแล้วนั้น ออกมาดงทบทวนบทกฐนได้ พระที่นั่งดุสิต
มหาปราสาทแต่ให้เชิญเจ้าหัวมุกกับทงเทวรูปที่ห่อแก้วมาดงด้วย ดง
เครื่องสังเวทไต่ระจั้นเรียงติดๆ กันสามไต่ระ ที่พื้นชานามุขได้ ดง
พระแท่นเป็นราชอาสน์ตรงอัมรินทร์ข้างตะวันออกมุขเหนือ แล้วกันฝา
เพ็ญเต็มอน่าทิมคดเป็นฉากโรงดกร กันรอบทิมคดเป็นในโรง มีดกร
หวดงเด่นเรื่องต่างๆ คือจับคนมีพระนางออกจุกเตียนแล้วว่าดอไม้เงิน
ทอง พระสองครวหนึ่ง นางสองครวหนึ่ง ค่อยไปเป็นจับถึงหัวค่ำเป็น

อย่างที่เด่นชัดเสมอทุกปี ก่อนจะไปบางที่เป็นพระรามเข้าสวนพิราบบ้าง
 เป็นนันททุกบ้าง เรื่องสั้น ๆ คล้าย ๆ เรื่องเม็กโรง เปิดยื่นกันไปเป็นปี ๆ
 เด่นกตางแจ้ แต่ให้ตั้งโต๊ะเคียงเครื่องต้นกับพระเจ้าตากเธอ ตั้งบน
 พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ เจ้านายโต๊ะหนึ่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นเสนาบดี
 โต๊ะหนึ่ง ขันพระยาแฉกพระที่นั่งสำคัญโต๊ะหนึ่ง หวดงโต๊ะหนึ่ง ขุนโต๊ะ
 หนึ่ง แต่โต๊ะฝรั่งนั้นไม่แน่ เดิมก็มีโต๊ะเดี่ยวเป็นโต๊ะยาวกว่าทั้งปวงตั้ง
 ริมโรงละคร คู่ก็เรียบร้อยกันมาได้หลายปี ภายหลังเกิดเหตุขึ้นที่มณฑล
 ลือทศ ว่าต้องนั่งโต๊ะเจอบนกับคนแถวๆ พวกนั้นกลับไปเสียไม่ยอมนั่ง
 จึงได้แยกใหม่เป็นสองโต๊ะ โต๊ะหนึ่งเป็นสำหรับกงซุล โต๊ะหนึ่งสำหรับ
 พ่อค้ามีชันนารีบาดหลวง พวกพ่อค้าก็เกิดอาวตาทันขึ้นอีก ว่าตัว
 เคยหนึ่งได้กับกงซุลทำไมจึงต้องแยกย้ายกัน กลับไปเสียบ้างคงอยู่บ้าง
 ข้างฝ่ายกงซุลกับกงซุลเองก็เกิดรังเกียจว่า เป็นกงซุลดิบโถมาคิกกงซุล
 พ่อค้า บางคนก็ยอมนั่งบางคนก็ไม่ยอมนั่ง ภายหลังแยกออกไปอีก
 เป็นสี่โต๊ะห้าโต๊ะ ก็วุ่นวายกันอยู่เสมอไม่เป็นที่สุดคงได้ ด้วยการที่เชิ
 นนั้นไม่ได้เชิญเฉพาะว่าตัวผู้หนึ่งผู้ใด บอกไปตามกงซุลทุก ๆ กงซุลตาม
 แต่จะพาใครมากี่มากันหมด ๆ เมืองทุกคราว แต่คำที่ว่าหมดเมืองนี้
 น้อยจะเข้าใจกันอย่างมากไป หมดที่มิในเมืองไทยประมาณสักหกสิบ
 คนเท่านั้น แต่ว่าทันทันเหลือเกินไม่ได้หยุคหย่อนเลย คงเรียบร้อยคืออยู่
 แต่พวกมิชชันนารีกับพวกบาดหลวง จึงต้องคดงเป็นอันเล็กเตี้ยด้วย
 ความรำคาญก่อนต้นรัชกาลหลายปี คงเคียงแต่เจ้านายขุนนางข้าราชการ
 เครื่องโต๊ะที่เคียงนั้นก็เป็นอย่างเก่า ๆ กับเข้าไทยบ้างจีนบ้างฝรั่งบ้าง
 ทั้งหวานทั้งคาวคงพร้อมกันเต็มบนโต๊ะ มีมัดซ่อมช้อนตะเกียบตำรับเดียว

ดุ๊กเป็นการอย่างเมื่อ ๆ กันอยู่ไม่สู้สนุกสนานอันใด เวลาเมื่อทรงจุดเทียน
 ดังเวลาดังทรงเจิมเครื่องที่พระแท่นแดเจิมเทวรูปด้วย เสด็จขึ้นอยู่हांทุ่ม
 ฤๅต้องยาม ครั้นเมื่อแผ่นดินประจวบนั้นในปีแรกพระบรมศพอยู่บนพระ
 มหาปราสาท การพระราชพิธีย้ายไปทำพระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านผู้
 เป็นประธานในราชการเวลานั้น ต่างคนต่างเมื่อเสด็จไต่จะต้องอดตาหลับ
 ขับตานอนก่ดกตงพร้อมใจกันขอให้เด็กเฝ้า การเสด็จไต่ใหญ่ตามซึ่ง
 เกิดขึ้นในรัชกาลที่ดี จึงได้เป็นอันเลิกสูญไปแต่บัดนั้นมา

ครั้นต่อมาภายหลัง เมื่อใช้ธรรมเนียมฝรั่งซุกซมขึ้น มีการเสด็จ
 ไต่ในวังเนื่อง ๆ จนถึงปัจจุบัณค ๑๒๓๖ เมื่อย้ายมาอยู่พระที่นั่งนั้น จึงได้
 เกิดการเสด็จไปใหม่ขึ้นเป็นคราวแรก แต่เสด็จเฉพาะพระบรมวงษานุวงษ
 ประมาณหกสิบพระองค์ตลอดมา เว้นไว้แต่ปีใดซึ่งมีเหตุการณ์ขัดข้องก็
 เดือนไปเป็นสงกรานต์บ้าง ยกเดี่ยวทีเดียวบ้าง บางปีก็แต่งพระองค์
 ต่าง ๆ ตามซึ่งเรียกอย่างฝรั่งว่า แฟนดี้เดรสดี Fancy dress. บางปีก็
 แต่งพระองค์ตามธรรมเนียม แต่มีการเดินต่าง ๆ คือเวลาเสด็จไต่แล้ว
 เป็นอย่างเด่นโยนน้าบ้าง เดินกตบ้าง เดินเทียเคอร์บ้าง มีแพรชายของ
 ครั้นหนึ่งเมื่อปีกุนนพศ ๑๒๔๘ มีดกรที่นำพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทใน
 เวลาค่ำด้วยทุกคราว แต่ในเวลาทีเสด็จไปใหม่นั้น มีนดากของพระราชทาน
 พระบรมวงษานุวงษที่มานั่งไต่ด้วยทุก ๆ พระองค์ แต่มีขนมพระราชทาน
 เจ้านายข้าราชการในหมู่กรมต่าง ๆ หลายแห่ง การบางปีก็ส่งนุกนคึก
 ครั้นมากบางปีก็ไม่ส่งนุกนคึกครั้น บางปีก็ประชุมกันอยู่จนเวดาร์รุ่งเช้า
 บางปีก็เลิกไปในเวลาคึก

หนึ่งการตั้งเวรเวรดา ซึ่งเคยมีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแต่ก่อน
 นั้น ก็โปรดให้มีตามเคยแต่ย้ายไปทำเวรดาเข้า ที่พระที่นั่งทรงธรรม
 ในพระบรมมหาราชวัง มีเครื่องตั้งเวรแดดครหดวงซึ่งยังเหลืออยู่ ออก
 มาจุกเทียนคู่หนึ่ง แล้วค่อยไปกำหนดครุ มั่นคาคักัดมาเดิน จนตอด
 เวรดาทางวัน พอต่อกันกับการเรียงเวรดาทางคืน การปี่ใหม่เป็นเสร็จ
 กันในวันเดียวกัน

เดือนห้า

ที่ ๑๗ การพระราชพิธีศรีสัจปานกาล

คือถอนาพระพิพฒธัจจา

เปนพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมีสืบมาแต่โบราณ ไม่มีเวลาดำ
เว้นว่าง มีคำอ้างถึงว่าเป็นพิธีรับขวัญคนใหม่ของบ้านเมือง กำหนดมี
ปีละสองครั้ง คือในเดือนห้าขึ้นสามค่ำครั้งหนึ่ง เดือนสิบแรมสิบสาม
ค่ำครั้งหนึ่ง

เมื่อจะคิดหาต้นเหตุการถอนาให้ ได้ความว่า เหตุใดเมื่อให้คนอ่าน
คำสาปแช่งทำสัตย์แล้วจึงต้องให้ คมขานชำระพระแสงด้วยอีกเล่ม ก็เห็นว่า
ดทริทไชน่าดังอาวูรเปนน้ำสาปแช่ง ต้นแรกที่จะเกิดขึ้นด้วยการทหาว
เปนวิธีของชาติตีย ฤกษัตริย์ ทนบว่าเปนชาติทหาวในจำพวกที่หนึ่งของ
ชาติซึ่งแบ่งกันอยู่ในประเทศอินเดีย ถ้ายกกันกับไนต์ knight ของ
อังกฤษ ฤกษมูไรของยี่ปุ่น ชาติชาติตียเปนชาติที่ไม่ได้หากินด้วยการค้าขาย
ไถ่ถอนปลุกเพาะ ฤกรับไทยทานจากผู้ใดผู้หนึ่งให้ ย่อมหาเลี้ยงชีวิต
ด้วยคนอาวูร แต่มิใช่เป็นผู้ร้ายเที่ยวลอบดักทำโจรกรรม ใช้ปราบ
ปราบโดยตรงซึ่งหน้าให้ตกอยู่ในอำนาจ แด้วแต่ได้ทรัพย์สมบัติโดยผู้ซึ่ง
กตัญเกรงกำลังอำนาจยกยอให้ แต่การที่ประพฤติเช่นนั้น เมื่อว่าโดย
อย่างยิ่งแล้วก็อยู่ในเปนผู้ร้ายนั่นเอง แต่เปนผู้ร้ายที่มีความดีด้วย แต่คิด
แบ่งการที่ตัวประพฤติ (ถึงแม้ว่าไม่เป็นกรรมแท้ของโลกย์) ออกเป็นสอง

ภาค ภาคหนึ่งถือว่าการซึ่งตนจะกระทำเช่นนั้นไม่เป็นการผิดกรรม ภาค
 หนึ่งถ้าตนจะกระทำเช่นนั้นเป็นการผิดกรรม คำว่ากรรมในทศเป็นกรรม
 ของชาติขัตติย มิใช่กรรมของโลกย์ เมื่อว่าท่านจะยังเข้าใจยาก จะ
 ต้องยกตัวอย่างให้เห็นหน่อยหนึ่ง ว่าตามถัทธิความประพฤติของชาติ
 ขัตติยโบราณ คือเหมือนหนึ่งว่าผู้มั่งอำนาจเป็นชาติขัตติยได้ปกครอง

แผ่นดิน ทราบว่าลูกสาวของขัตติยเมืองอื่นมียู่สมควรแก่ตน ๆ ยังไม่
 คู่ซึ่งจะได้อภิเษก เมื่อไปสู่ขอบิดามารดาของหญิงนั้นไม่ยอมให้ ขัตติย
 ผู้ที่ไปสู่ขอถือว่าการที่ตัวคิดนั้นเป็นการชอบธรรม ด้วยใช้ว่าจะเอามาทำ
 อันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด ประสงค์จะมายกย่องให้เป็นใหญ่โต บิดา
 มารดาของหญิงที่ไม่ยอมให้หนักหน้ำประมาณต่อผู้ซึ่งไปสู่ขอ เป็นการ
 ประพฤติผิดกรรมประเพณี เพราะไม่รักษากิริยาอันดีต่อกัน ผู้ซึ่งไป
 ไปสู่ขอสามารถที่จะประกาศแก่ทหารของตัว ว่าการซึ่งตัวประพฤตินั้นเป็น
 การชอบธรรม แต่บิดามารดาของหญิงประพฤตินั้นไม่ชอบธรรม จะต้อง
 ยกไปรบชิงเอานางนั้นให้จงได้ แล้วก็ยกกองทัพไปทำลายบ้านเมืองนั้น
 เสียได้ โดยไม่ถือว่าเป็นการผิดกรรม ฤาเมื่ออยู่ดี ๆ เชื่อตัวว่ามีวิชาความ
 รู้กำลังวังชาแข็งแรง ยกไปชวนพระราชาก็เป็นชาติขัตติยอื่นซึ่งเสมอ ๆ
 กัน ให้มาต่อสู้ต้องฝีมือกัน เมื่อผู้ใดแพ้บ้านเมืองก็เป็นดินพินนี้ ก็ถือว่า
 การซึ่งขัตติยผู้ไปชวนนั้นไม่ได้ประพฤตินั้นผิดกรรมเหมือนกัน

ถ้าขัตติยนั้นไปพบลูกสาวชาวบ้านซึ่งเป็นชาติต่ำมีกำลังน้อย ไม่
 สามารถที่จะต่อสู้ นุดจึงมาด้วยอำนาจแก่กำลังพวกมาก ฤาเห็นคน
 ยากไร้เดินอยู่ตามถนน เอาศาสตราอาวุธประหารให้ถึงแก่ความตายฤา
 ฆ่าตายมาก ขัตติยผู้ซึ่งประพฤติกการทั้งสองอย่างนี้เป็นประพฤตินั้นผิดกรรม

การยุติธรรมแต่ไม่เป็ยุติธรรม ฤๅต้องด้วยธรรมแต่ไม่ต้องด้วยธรรม
ของพวกชาติยิวนั้นเป็นดังนี้ จึงกล่าวว่ามิใช่ยุติธรรมของโดยยี่

เมื่อชาติยิวนั้นปวงประพฤติกในการซึ่งถือว่าเป็นธรรมแต่ใช้ธรรมอยู่เช่นนั้น
ผู้ใดมีวิชาชำนาญชำนาญในการใช้ศาสตราวุธแลพวกพ้องมาก พวกพ้องเหล่านี้
ก็ยอมถือการชำนาญชำนาญในศาสตราวุธเป็นที่ตั้ง ปราบปรามชาติยิวนั้น
ปวงให้ตกอยู่ในใต้อำนาจได้มาก คนทั้งปวงก็ยอมเป็นที่หวาดหวั่นกลัว
เกรง จึงยกขึ้นให้เป็นพระราชาธิบดีที่จะได้ดูแลบังคับผิดแผกชอบในบ้าน
เมือง แล้วแบ่งสรรปันส่วนทรัพย์สินสมบัติอันคนหาได้ ให้เป็นเครื่องเลี้ยง
อุดหนุนแก่ชาติยิวนั้นเป็นพระราชานัน คอยเหตว่าชาติยิวนั้นผู้ถือหลักวิชาหา
เลี้ยงชีวิตด้วยคมอาวุธเช่นนั้น จึงเป็นที่คนทั้งปวงยำเกรงมากกว่าตระกูล
อื่น ๆ คนทั้งปวงจึงมักจะเลือกตระกูลชาติยิวนั้นเป็นพระราช ด้วยความ
เต็มใจฤๅความจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง มากกว่าที่จะเลือกตระกูลอื่น ๆ
มีชาติพราหมณ์เป็นต้นขึ้นเป็นพระราช จนภายหลังมาคำซึ่งว่าชาติยิ
ฤๅชาติยิ ในประเทศเรานั้นก็จะเข้าใจกันว่าเป็นชื่อแห่งพระราช ฤๅพระ
เจ้าแผ่นดิน แต่ที่แท้เป็นชื่อแห่งชาติตระกูลของคนพวกหนึ่ง มิใช่เป็น
ชื่อยศของพระราช เราย่อมเหตุดูชาติตระกูลนั้นได้เป็นพระราชา
มากกว่าชาติอื่นตระกูลอื่น แล้วเป็นพระราชสืบตระกูลต่อ ๆ กันไป ก็ยัง
คงเป็นชาติยิวนั้นอยู่ทุกชั่วทุกชน คำที่เรียกพระราชาที่เรียกชาติยิ
ปนกันไปเท่านั้น

ก็เมื่อชาติยิวนั้นถือว่าคุณอาวุธเป็นทางหาเงินเช่นนั้นแล้ว ก็เป็นการ
จำเป็นที่จะเสาะแสวงหาศาสตราอาวุธที่เป็นอย่างดีวิเศษ สำหรับตัวที่จะได้
ใช้ให้ต้องแคล้วคลาดประสังค์ อาวุธนั้นยอมเป็นที่รักยิ่งกว่าทรัพย์สินสมบัติ

อื่น ๆ มีไม่วางห่างกายเลยเป็นต้น แต่เมื่อถืออาวูรุษนไปทำยุทธสงคราม
กับผู้ใดได้ชัยชนะ ก็ย่อมถือว่าอาวูรุษนเป็นของดีมีคุณวิเศษ เมื่อมี
เหตุการณ์ใดซึ่งควรจะประกอบให้เห็นได้เป็นอัจฉรย์ ก็พาให้เห็นได้ว่า
อาวูรุษนมีสิ่งซึ่งถึงรักษา เป็นเครื่องช่วยกำจัดศัตรูที่จะประหัตประหารแก่
ศัตรู เมื่อมีผู้ใดมาอ่อนน้อมยินยอมอยู่ในใต้อำนาจ จึงได้เอาอาวูรุษน
ต่างนำให้กินเป็นคูกับคำสาปแช่ง เพราะเชื่อว่าอาวูรุษนนี้สามารถที่จะตง
โทษแก่ผู้ซึ่งคิดประทุษร้ายตนอย่างหนึ่ง เพราะรักเกือบจะเต็มอกด้วยตนเอง
แฉวงอยู่ใกล้ ๆ ตัวที่จะหยิบง่ายกว่าสิ่งอื่น จึงได้หยิบอาวูรุษนออกให้
ผู้ซึ่งมายินยอมอยู่ใต้อำนาจทำด้วยดี การซึ่งทำด้วยดีกันเช่นนี้ ในชั้นแรก
คงจะได้ทำด้วยดีกันในเวลาอยู่ที่สนามรบ มากกว่าเวลาที่อยู่ในบ้านเมือง
โดยปรกติ เมื่อใช้ดังเป็นตัวอย่างครั้งหนึ่งแล้วก็ใช้ต่อ ๆ ไป จึงเห็นว่า
การซึ่งถือนำด้วยอาวูรุษนคงจะเกิดขึ้นด้วยชาติชาติเป็นต้น ถ้าพราหมณ์
เป็นพระราชบางที่จะถือนำด้วยคัมภีร์เวทได้บ้างดอกระมัง

แต่ยังมีเรื่องประกอบอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในคำประกาศคเชนทรวัด
ถ่าน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปภายหน้า ว่าด้วยนำต่างพระแสงขรรค์ซึ่งที่ชาว
นับว่าผู้ใดกินนได้รับความสวัสดิมงคลคด้ายน้ามนต์ ซึ่งถือนั้นเห็นจะ
เป็นเกิดภายหลังเหตุที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว เพราะฉนั้นการถือนำจึงต้อง
ใช้พระแสงขรรค์ให้บริโภาคด้วย เป็นแบบมาแต่โบราณ

ครั้นเมื่อประเพณีการถือนำ ต้องการที่จะใช้ขึ้นในประเทศอื่น ๆ
ซึ่งอยู่ใกล้เคียงประเทศอินเดีย วัฒนธรรมนิยมอินเดียมาใช้เป็นประเพณี
บ้านเมือง ฤาบางเมืองก็มีเรื่องกล่าวว่า พวกชาติซึ่งได้เป็นพระราช
ในประเทศอินเดียนี้ ด้วยหลบหนีข้าศึกศัตรูมาสร้างพระนครใหม่บ้าง

ด้วยคิดอ่านเผื่ออาณาเขตรอกออกมาตั้งอยู่นอกประเทศอินเดียบ้าง ก็ยกเอา
แบบอย่างถือนาด้วยอาวุธนั้นมาตั้งลงในประเทศที่ใกล้เคียงเป็นต้นเดิม เมื่อ
ต่อมาถึงผู้มัญญวาทนาจะตั้งคนขึ้นเป็นใหญ่ในแผ่นดิน โดยจะไม่ได้เป็น
ชาติเดียวแต่ตั้งตระกูลมาแต่ประเทศอินเดีย เมื่อมีอำนาจเป็นพระราชปกครอง
ครองแผ่นดินขึ้น คนทั้งปวงก็ยอมสวามิภักดิ์ว่าตนเป็นชาติตระกูล
จึงได้ประพฤติตามชาติตระกูลประเพณี คือใช้อาวุธเป็นเครื่องตั้งหน้าให้คน
บริโภคน้ำแสดงความรักชาติด้วยดี ฤทธิแสดงความรักชาติเช่นนั้นก็แต่ใน
ประเทศทั้งปวง ซึ่งถือว่าพระราชกษัตริย์เป็นชาติเดียวไม่ตลอดทั่วไป
ในประเทศอื่น เช่นเมืองจันทราเมืองแขกอื่น ๆ ซึ่งถือศาสนาหมัดเป็นต้น
การถือนาหมัดอยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้นหาอย่าง คือถือนาแรกพระเจ้า
แผ่นดินได้รับราชสมบัติอย่างหนึ่ง ถือนาปรกติ ผู้ที่ได้รับราชการอยู่แล้ว
ต้องถือนาบัตรสองครั้งอย่างหนึ่ง ผู้ซึ่งมาแต่เมืองประจักษ์นครเข้ามาสู่พระ
บรมโพธิ์สมภารอย่างหนึ่ง ถือนาอย่างนี้เป็นถือนาอย่างเก่า ยังทหาร
ซึ่งเป็นผู้ถือนาอยู่เดิม ต้องถือนาทุกเดือนพวกหนึ่ง ผู้ซึ่งเป็น
ปลุกษาราชการต้องถือนาพิเศษ ในเวลาแรกเข้ารับตำแหน่งอีกพวกหนึ่ง
ในต้องพวกนี้เป็นถือนาเกิดขึ้นใหม่ ในการถือนาของพวกที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๕
ไม่มีกำหนดว่าเมื่อใดแต่เหตุการนั้น ๆ แต่ต้องอ่านคำสาบาตตลอด
ทั่วหน้าไม่มียกเว้น แต่ถือนาอย่างที่ ๒ นั้น พระบรมวงษานุวงษซึ่ง
เป็นท้าววังพระราชหฤไทยแล้ว ไม่ต้องอ่านคำสาบาต เป็นแต่คัมภีร์
พระพิพัฒ์ธรรมา การถือนาทั้งสามอย่าง คือที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๕ นั้นนับว่า
เป็นการจร แต่ถือนาอย่างที่ ๒ ที่ ๔ นั้นเป็นการประจำ ซึ่งจะนับเข้า
ในหมวดพระราชพิธี ๑๒ เดือน อันเป็นเรื่องที่จะกล่าวอยู่นั้น กำหนดที่

ถือน้ำอย่างที ๒ ซึ่งเป็นการประจำมีปดต้องคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในวิธีอธิบาย
 น้ำพระพิพัฒน์สัจจา ซึ่งได้ลงในหนังสือพิมพ์ขริฎาณวิเสศเล่ม ๒ หน้า ๑๕๘
 หน้า ๑๖๗ มีเนื้อความพิสดารอยู่แล้ว จะย่อแต่ใจความมากด่าวในที่
 นี้เป็นดังเขป เพื่อให้ผู้ซึ่งไม่ยากจะต้องชวนชวดยค้นหาหนังสือขริฎาณ
 เก้ามาอ่านได้ทราบเค้าความ ว่ากำหนดถือน้ำแต่ก่อนนั้นเคยใช้กำหนดใน
 ท้ายพระราชพิธีสารทศรวงหนึ่ง ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ครั้งหนึ่ง ใช้
 น้ำมนต์ซึ่งตั้งในการพระราชพิธีนั้น ทำน้ำพระพิพัฒน์สัจจา การพระราชพิธี
 สารทเริ่มแต่วันเดือน ๓๐ แรม ๑๓ ค่ำ ไปเสร็จลงในวันเดือน ๓๐ แรม ๑๕
 ค่ำเวลาเช้า การถือน้ำสารทคงอยู่ในวันเดือน ๓๐ แรม ๑๕ ค่ำ ฤๅเดือน
 ๓๑ ขึ้นค่ำหนึ่ง การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์เริ่มแต่วันเดือนสี่แรมสิบเอ็ด
 ค่ำ ไปเสร็จลงในวันเดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำเวลาเช้า คงถือในวันเดือน ๕
 แรม ๑๕ ค่ำ ฤๅเดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่ง ว่าเป็นธรรมเนียมเดิมมาดังนี้ แต่
 เพราะเหตุที่เดือน ๕ ต้องกับนักษัตรฤกษ์ศรุต เป็นเวลาที่คนทั้งปวงเด็นการ
 นักษัตรฤกษ์ต่าง ๆ มีเด่นเบยเป็นต้น แดคนเมามายตามถนนกัษุกรชุมต้องตั้ง
 กองตาดตระเวนรักษาโจรผู้ร้าย ต่างคนต่างไม่เต็มใจจะมาถือน้ำในท้าย
 พระราชพิธีตามกำหนดเดิม จึงได้คิดเดือนกำหนดเดี่ย ซึ่งเดือนกำหนด
 ไปจนถึงวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำไปใหม่นั้น เพราะตั้งแต่วันแรม ๑๓ ค่ำมา
 ถือว่าเป็นวันจ่ายศรุต วันแรม ๑๔ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ ขึ้นค่ำหนึ่งเป็นวัน
 ศรุต วันขึ้น ๒ ค่ำเป็นวันส่งศรุต เมื่อตั้งวันขึ้น ๓ ค่ำเป็นวันถือน้ำ ก็เป็น
 อันพื้นเขตรศรุต ซึ่งถือน้ำปดถึงเขยวเข้าไปในปีใหม่นั้น ถือว่ายังไม่
 เป็นปีใหม่ เพราะยังมิได้ได้ถึงคกเป็ดียนศักราชใหม่ คงนับเป็นถือน้ำ

มีหลัง เมื่อถอนำครุศเดือนวันไปเช่นนี้แล้ว จึงมีผู้คิดเดือนถอนำสารท
เข้ามาเสียก่อนพระราชพิธี ให้ตกอยู่ในวันเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ด้วย
จะให้เป็นที่ตั้งเก่าย ว่าเมื่อถอนำสารทเป็นวันไร คือวันอาทิตย์ฤ
วันจันทร์ ถือนำครุศในปีนั้นก็คงเป็นวันอาทิตย์ฤวันจันทร์ตรงกัน ทว่า
ดังนี้ต้องเข้าใจว่าถอนำสารทเป็นคราวแรก ถือนำครุศเป็นคราวหลัง คือ
เหมือนอย่างถอนำจำนวนปีชวดสัมฤทธิ์กัน เมื่อถอนำสารทเป็นวัน ๔
เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ถือนำครุศในปีนั้นยังเป็นสัมฤทธิ์ศก ซึ่งนับว่าเป็น
ถอนำจำนวนปีชวดสัมฤทธิ์ศก ก็คงตกในวัน ๔ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ
เป็นวัน ๔ ค่ำวัน ๔ ตรงกันดังนี้

แต่ส่วนถอนำที่ ๔ ซึ่งเป็นส่วนถอนำประจำเดือนของทหารนั้น ใช้วัน
ขึ้น ๓ ค่ำทุก ๆ เดือนไม่ได้เปลี่ยนแปลง ซึ่งกำหนดเอาวันขึ้น ๓ ค่ำนั้น
ก็เพราะเหตุที่ทหารเปลี่ยนกันเข้ามารับราชการเป็นเดือน ๆ กำหนดเข้าวัน
ขึ้น ๓ ค่ำหนึ่งไปจนวันขึ้น ๓ ค่ำเป็นกำหนด ถ้าวันขึ้น ๓ ค่ำไปทหารไม่มาเข้า
เวรเป็นกำหนดเกาะเหมือนกันกับเดโชไพร่หลวงจ่ายเดือนทั้งปวง แต่ที่ต้อง
ทำน้ำพระพิพัฒน์สัจจาสำหรับทหารต่างหากอยู่เพียงสิบเดือน ในเดือนห้า
กับเดือนสิบ ทหารคงถอนำ พร้อมด้วยพระราชพิธี ประจำปี เหมือนข้าราชการ
ทั้งปวง การถอนำประจำเดือนเป็นการย่อ ๆ ตงกว่าถอนำสารท แต่ครุศ
จะได้ก่ด้าวภายหลัง

การพระราชพิธีถอนำสารทแต่ครุศที่จัดเป็นแบบอย่าง ก็เหมือนกันทั้ง
ต้องคราว แต่มีเหตุการณ์อื่น ๆ มาบรรจบร่วมเข้าในเดือนห้า ก็ทำให้เห็น
ว่าดเหมือนถอนำครุศจะเป็นใหญ่กว่าถอนำสารท การซึ่งเป็นเหตุมาบรรจบ
เข้ากัน คือเรื่องส้มโอรพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาอย่างหนึ่ง การ

เสด็จพระราชดำเนินวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เปนกระบวนพยุหยาตรา
 อย่างหนึ่ง เรื่องสมโภชพระพุทธรูปพระชนมพรรษานั้น ก็เพราะเปนวัน
 ไก่กับวันเฉลิมพระชนมพรรษา ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งได้ทรงสร้างพระนั้นเป็นครั้งแรก จึงได้ตั้งการสมโภชไว้ในวันถือน้ำ
 ก็เคยติดต่อกันมาแต่ยุคก่อน ส่วนการที่เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวน
 พยุหยาตรา นั้น พึ่งเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ในขณะที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ในพระบรมมหา
 ราชวังยังไม่มีถือน้ำ ฤกษ์แต่เช้าแต่คืนกันไปไม่ได้แก้ไข ถ้าเวลาฝนตก
 ดงมาน้ำฝนย่อมจะขังนองทั่วไป ถึงกับหนึ่งคืบเศษ วันหนึ่งสองวันจึงได้
 แห้ง แดการถือน้ำสารทมิฬจะถูกเวลาฝนตก เมื่อเสด็จพระราชดำเนินโดย
 กระบวนพยุหยาตราเป็นกระบวนเดินช้า ก็มักจะถูกฝนตกทางแต่ต้องดู
 น้ำ ไม่เป็นทั้งดงมาแต่ทำให้เครื่องอาบนียกฝน จึงได้ยกเลิกการเสด็จ
 พยุหยาตราในถือน้ำสารทเสีย คงใช้อยู่แต่ถือน้ำตรุษซึ่งเป็นเวลาแห้ง
 แต่ถึงดังนี้ก็ไม่เป็นการประจำเสมอทุกปีนัก ต่อปีใดที่มีแขกเมือง
 ประเทศราชฤๅต่างประเทศมาอยู่ในพระนคร จึงได้เสด็จเป็นกระบวน
 พยุหยาตรา แต่อยู่ในคงเป็นปีที่พยุหยาตรามากกว่าที่ไม่ได้พยุหยาตรา
 ไม่เหมือนอย่างแผ่นดินปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้นการตกแต่งตัวข้าราชการที่
 ต้องเข้ากระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ก็ต้องตกแต่งมากกว่าถือน้ำสารท
 จึงเห็นถือน้ำตรุษเป็นการครึกครื้นใหญ่กว่าถือน้ำสารท

การถือน้ำตรุษกรุงเก่า ซึ่งได้ความตามคำเล่าสืบมา ก็ว่าเหมือนกัน
 กับที่กรุงรัตนโกสินทร์ เช่นแบบอย่างในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แปรก
 แต่ข้าราชการถือน้ำที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วย้ายไปทิวหารพระวัดมณฑ

บพิตร เมื่อถือน้ำแล้วมีดอกไม้รูปเทียนเข้าไปถวายบังคมพระเชษฐาธิราช
ซึ่งเป็นพระรูปพระเจ้าอยู่หัว คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งได้สร้าง
กรุงทวารวดีศรีอยุธยา แล้วจึงได้เข้าไปถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดิน
พร้อมกัน แต่พระราชวงษานุวงษนั้นไม่ได้เสด็จไปถือน้ำวัด คงก
มณเฑียรบาทซึ่งเคยมากล่าวไว้ข้างต้นเท่านั้น ครั้นในกรุงรัตนโกสินทร์
นี้ ข้าราชการก็ไปพร้อมกันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้วมีรูปเทียนมาถวายบังคมพระบรมอัฐิในรัชกาลที่ ๑

โปรดให้ถวายบังคมพระอัฐิ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปยกราธิบดี
แทนพระเชษฐาธิราช ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ถวายบังคมพระบรมอัฐิ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จสวรรคตลงไปโดยลำดับนั้นด้วย แล้วจึง
พร้อมกันเฝ้ากราบถวายบังคม พระเจ้าแผ่นดินในท้องพระโรงเหมือนอย่างแต่
ก่อน แต่พระราชวงษานุวงษนี้แต่กรมพระราชวังเป็นคั่นลงไป เจ้า
พนักงานนำน้ำมาถวายให้เสวยในท้องพระโรงนำพระที่นั่งเวลาที่เสด็จออกข้
ราชการถวายบังคม

ครั้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประชุม
พร้อมกันเชิญเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นเวลาทรงผนวช เสด็จ
พระราชดำเนินมาประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระ
บรมวงษานุวงษนี้แต่ข้าราชการทำสัตยาณัติถวายครั้งแรก ก็ต้องทำที่
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไม่ได้มาทำที่พระที่นั่งอมรินท
วิมลฉัตร เหมือนอย่างเมื่อเปลี่ยนรัชกาลที่ ๑ เป็นที่ ๒ รัชกาลที่ ๒
เป็นที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ เป็นที่ ๕ จึงทรงพระราชดำริห์ว่า การที่ประชุม
พร้อมกันทำสัตยาณัติ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเฉพาะพระภักตร์พระมหา

มณีนรตนปฐุมิการ แดพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธรูปเดศีหธำ
 นภาโดย ซึ่งเป็นพระนดองพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถทรงต้องพระองค์นี้ ดูเป็นการสวัสดิคิมกตแดพร้อม
 เพียงกัน ดึกว่าที่แยกย้ายกันอย่างแต่ก่อน จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
 ออกวัดพระศรีรัตนศาสดารามในเวลาถือน้ำค่ำ ๆ มา ด้วยอ้างว่าเป็น
 เหตุที่ทรงเคารพต่อพระมหารมณีนรตนปฐุมิการ แดพระพุทธรูปนดอง
 พระองค์ทรงต้องพระองค์นี้ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกวัดจึง
 การเพิ่มเติมต่าง ๆ แต่เปลี่ยนแปลงการเก่าก็เกิดขึ้นหลายอย่างดังที่เคยเป็นอยู่
 ในปัจจุบัน

บัดนี้จะกล่าวด้วยเรื่องพระพุทธรูป อันเนื่องในการพระราชพิธีศรี
 สัจจานกาด ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจานโดยย่อ พอให้เป็นเครื่องประกอบ
 ทราบเรื่องราวตลอดไป คือเริ่มต้นแต่พระมหารมณีนรตนปฐุมิการแก้ว
 มรกตซึ่งมีตำนานเรื่องราวดียาว ที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นพระพุทธรูป
 ของโบราณ เป็นที่นับถือของมหาชนทั้งปวงเป็นอันมากนับด้วยพันปีดัง
 มา พระพุทธรูปมณีนรตนปฐุมิการพระองค์นี้ได้ถูกไปอยู่ในประเทศต่าง ๆ หลายแห่ง
 แต่มาได้เคยมาอยู่ในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาโบราณนั้นเคย ต่อพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เสด็จขึ้นไปปราบปรามเมืองเวียงจันทน์
 ได้ ไรยชนะเชิญพระพุทธรูปมณีนรตนปฐุมิการพระองค์นี้ลงมา เจ้ากรุงธนบุรีซึ่งเป็น
 ใหญ่ในเวลานั้น ก็เอนเกิดวิตถลภัยจวิตถลคลุ้มไป จนทั้งปวงพากัน
 เชิญพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ให้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ ปราบปรามยุคเชิญทั้งปวงลงมาเรียบร้อย ประดิษฐานพระนคร
 ขึ้นใหม่ ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระมหารมณีนรตนปฐุมิการองค์นี้เป็นศิริ

แก่พระองค์แด่พระนคร จึงได้ขนานนามกรุงใหม่ว่ากรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยา เพราะเป็นที่ประดิษฐานแท่นที่เก็บพระมหามณีนรัตนปฏิมากรพระองค์นี้ เพราะเหตุฉนั้นการพระราชพิธีอันใดซึ่งเป็นการใหญ่ ก็ควรจะทำในสถานที่เฉพาะพระภักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากรนั้นประการหนึ่ง

อนึ่งเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรารภถึงพระราชพงษาวดารซึ่งมีปรากฏมาว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงห่อพระศรีธรรมเพชรมหามงกุฎทองคำสูงแก่พระบาทถึงยอดพระรัศมี ๘ วา ทองที่ห่อหนักห้าหมื่นสามพันซั่ง ทองคำหุ้มหนัก ๒๘๖ ซั่ง แด่พระเจ้าแผ่นดินภายหลังก็ได้ทรงห่อพระบรมสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ คือพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราชผู้สร้างกรุงขึ้นไว้เป็นที่นมัสการ ด้วยอาไศรยปรารภเหตุสองอย่างนี้ จึงทรงพระราชศรัทธาจะสร้างพระพุทธรูปใหญ่หุ้มด้วยทองคำให้เป็นพระราชกุศลใหญ่ แด่พระเกียรติยศบ้าง แด่พระราชประสงค์ที่จะให้เป็นพระฉลองพระองค์ ของพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แทนพระเชษฐบิดรที่ทรงเก้านั้นด้วย จึงได้ทรงปลุกชาด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ในขณะนั้นเป็นเวลาที่เกิดกระแสวนสืบค้นจะให้ ได้ความว่าพระพุทธรูปเจ้าสูงเท่าใดเป็นแน่ ไปตกลงกันอยู่ว่าอยู่ในราวหกศอกข้างไม้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายพระพรด้วยเรื่องนี้ จนทรงเห็นชอบตกลงเป็นตักเตือนพระพุทธรูปนั้นให้ย่อมลง แด่เพราะเพื่อที่จะแบ่งให้เป็นสององค์ชนบทย่อมลงนั้น จะตกแต่งให้งดงามดีกว่าใหญ่โตเหมือนอย่างแต่ก่อน จึงได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราชสองพระองค์ หุ้มด้วยทองคำเครื่องกัน

ประคับด้วยเนาวรัตน์ เป็นผู้มีอย่างวิจิตรประณีตยิ่งนัก น้าหนัก
ทองคำซึ่งหุ้มพระองค์ แต่เครื่องทรงพระพุทธรูปทั้งสองพระองค์นั้น
ถึงพระองค์ตะหนักตามซึ่งตั้งค่าตั้งแต่ แล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
ในพระเมตตาทองสองพระองค์ แต่เพราะเหตุซึ่งไม่โปรดคำที่คนเรียกนาม
แผ่นดินว่า แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศ แต่พระพุทธเจ้า
อยู่หัวในพระบรมโกศอย่างหนึ่ง ฤๅเรียกว่าแผ่นดินคันแผ่นดินกลางอย่างหนึ่ง
จึงได้ทรงขนานพระนามถวายพระพุทธรูปองค์ข้างเหนือว่า พระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจักร-
พรรดินารอบพิตร องค์ข้างใต้ถวายพระนามว่าพระพุทธเลิศหล้าสุทดาโดย
ซึ่งภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลงเป็นภาโดย
ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถบรมมหาราชบริพิตร์ แต่ประ-
ภาศให้ออกนามแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ตามพระนามแห่งพระพุทธรูป
ทั้งสองพระองค์สืบมา ด้วยเหตุผลซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระราชดำริห์เริ่มการซึ่งจะสร้างพระพุทธรูป ๒ พระองค์ขึ้น เพื่อ
จะเถียนอย่างพระเชษฐาธิราชครั้งกรุงเก่า จึงเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์เห็นการสมควร ซึ่งจะเสด็จพระ
ราชดำเนินไปทรงนมัสการพระพุทธรูปทั้งสองพระองค์ ในวันพระราชพิธี
ศรีวิชัยปณทก ให้พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการได้กราบถวายบังคม
อย่างพระเชษฐาธิราชตามพระราชดำริห์เดิมนั้นด้วย

หนึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์
ถึงเรื่องสร้างพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ ซึ่งมีปรากฏมาในพระราชนิพนธ์
พงษาวดาร ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างขึ้นนั้น ทรงเห็นว่า

เปนตัวร่างรูปสัตว์รูปสิ่งที่มีเหมือนท่าเครื่องเล่นอยู่ ไม่เป็นที่ชักชวนความเต็ม
 ได้ยินดี จึงทรงพระราชดำริหึยกอย่างใหม่ ให้กรมส้มเด็จพระประมานุชิต
 ทรงตรวจพระอริยาบถของพระพุทธรเจ้า ซึ่งมีปรากฏมาในพระคัมภีร์ต่าง ๆ
 จะมีตักก้อย่างกปาง ในเวลานั้นตรวจกันได้อวามี ๓๗ ปาง เปนเวลาที่
 แร่ทองแดงเมืองจันทกเกิดชนใหม่ จึงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ
 ๓๗ ปาง เมื่อแล้วเสร็จก็ตั้งไว้ที่หอพระบริติ ภายหลังกมาทรงพระ
 ราชศรัทธาสร้างพระพุทธรูปด้วยเงินเปนน้ำหนักองค์ละซ้งห้าตำดั่ง เท่า
 พระชนมพรรษาปีละองค์ ทรงสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโดยย์ แดพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยทั้งต้องพระ
 องค์ พระพุทธรูปนั้นกเปนขนาดเดียวกันกับที่ทรงหล่อพระปางต่าง ๆ ไว้แต่
 ก่อนทั้งสามตำรับ เปลี่ยนแต่พระอาการเปนปางต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๑ นั้น
 เปนพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรหัตถ์ห้อย ในรัชกาลที่ ๒ เปนพระพุทธร
 รูปมารวิไชย ในรัชกาลปัจจุบัน (คือรัชกาลที่ ๓ นั้น) เปนพระพุทธรูป
 นั่งขัดสมาธิพระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้าย แดพระพุทธรูปทั้งสามตำรับ
 มีพลัดเพิ่มเติมนั้นคือมีฉัตรเงินก้าให้ด่ทองจำหลักปรุตามชนกน เท่า
 จำนวนที่ได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ นอกนั้นซ้งเท่าจำนวนพระชนมพรรษา
 เมื่อยังมิได้เสด็จดำรงราชสมบัตินั้นไม่มีฉัตรกน พระพุทธรูปทั้งสามตำรับ
 ตำรับที่ ๑ ที่ ๒ ตั้งไว้ในช่องกระจกหอพระบรมอัฐิ แต่ตำรับที่ ๓ ตั้ง
 ไว้ในหอพระเจ้าเปนที่ทรงนมัสการเข้าเย็นเปนนิจ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔
 ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยในพระราชดำริเดิมนี้ จึงได้ทรงสร้าง
 พระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา มีอาการนั่งขัดสมาธิเพชรหัตถ์ขวา
 ซ้อนพระหัตถ์ซ้าย แปลกกับปางเดิมไปอีกอย่างหนึ่ง แดเปลี่ยนลักษณะ

อาการส่วนดีตามพระราชประสงค์ แลฐานันท์ทำเป็นกดัมบวิคควาวิ
 หงายอย่างโบราณ ไม่เป็นฐานพระพิมพ์อย่างแต่ก่อน มีเครื่องหมาย
 ๑. ๒. ๓. ๔. ไปตามลำดับพระชนมพรรษาทุกพระองค์ แลพระตำรับที่ตาม
 นนักษัตรไปไว้ ทหพระบรมอัฐิ พระตำรับที่ ๕ นี้ ตั้งแทนทกนในหอพระ
 เจ้าต่อไป ครั้นมาถึงในรัชกาลปัตยุบันนี้ ปางพระซึ่งได้ทรงหล่อไว้แต่
 ก่อน ๓๗ ปาง เป็น ๓๘ ทั้งพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๔ ก็ยังไม่สิ้น
 มีระฤกได้ขึ้นใหม่ซึ่งได้ละทิ้งไว้เสียอีกบ้าง เมื่อจะสร้างพระชนมพรรษา
 ตามแบบที่เคยทำมา จึงได้คัดงดเลือกพระคันธารราชฐ์เป็นพระพุทธรูป
 ประจำพระชนมพรรษาในรัชกาลปัตยุบันนี้ ทรวดทรงตั้งฐานคล้ายคดง
 กันกับพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๔ แลดกบ้างเล็กน้อย แลภายหลัง
 ตั้งฉาฎีกวางขันตามกาลเวลาที่ใช้ เมื่อถึงรัชกาลปัตยุบันนี้ พระพุทธรูป
 ลำหรับพระชนมพรรษาตำรับที่ ๔ ก็ย้ายไปอยู่พระที่นั่งบรมพิมาน ซึ่ง
 เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ ตำรับที่ ๕ ตั้งในหอพระเจ้าแทนที่ด้อมมา
 แดตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการ
 สัมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษานี้ ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณพร้อม
 กับการพระราชพิธีศรัทธาเจ้านกาดเคื่อน ๕ ก็ยังคงเป็นแบบด้อมมาจนถึง
 ประจุบัน เพราะณพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้จึงได้เป็นอัน
 เกยวของด้วยพระราชพิธีอันอย่างหนึ่ง ส่วนพระพุทธรูปปางต่าง ๆ
 ทั้ง ๓๗ อย่างซึ่งอยู่หอพระปริตณ พระราชดำริให้เดิมของพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงประการใดก็หาทราบไม่ แต่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้เห็นว่าเป็นเค้าเงื่อน
 ขอบกตอยู่ จึงโปรดให้หล่อเป็นฐานเคียงเดิมขึ้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วให้

กาให้ทองคำทั้ง ๓๗ ปาง เมื่อเสร็จแล้วจึงได้โปรดให้จำคุก ทรง
 พระราชอุทิศแด่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แด่กรุงธน
 บุรี ๓๔ องค์ ในกรุงรัตนโกสินทร์ตามพระองค์ คือ ๑ พระพุทธปฏิมากร
 ทรงนั่งกอดพระหัตถ์เรียกเอหิภิกขุ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระ
 รามาธิบดี ๑ (อุทอง) ๒ พระพุทธปฏิมากรทรงนั่งพระหัตถ์ปักพระเพลา
 ทรงตั้งดำรงชราธรรม ในคำจำคุกนั้นว่าทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระเจ้า
 พุทธิเดช นัยหนึ่งว่าหาเดช ซึ่งทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช
 ที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งมีนาค
 ปรง ทรงพระราชอุทิศเฉพาะเจ้าทองจันทร์ นัยหนึ่งว่าเจ้าทองตัน
 ๔ พระพุทธปฏิมากร ทรงนั่งยกพระหัตถ์ขวาเสวยพระเกษ ทรงพระราช
 อุทิศถวายสมเด็จพระรามศักรที่ ๑ ๕ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรง
 นั่งไขว่พระหัตถ์ขบพระงกกระดี่ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะคือพระเจ้าราม
 (พระยาราม) ๖ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งรับผดมะม่วง ทรง
 พระราชอุทิศถวายสมเด็จพระมหานครินทราชาธิราช (อินทราชาที่ ๑) ๗ พระ
 พุทธปฏิมากรทรงนั่งท่าภคคฤจ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าด้าม
 พระยา ซึ่งทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นที่สุด ๘ พระพุท
 ธิมากร มีอาการทรงนั่งพระหัตถ์เดียว แด่คงเขตกัศฐาน พระอรช
 ด้วงพระอรชด้วงวิภา ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 ๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งยกพระหัตถ์อธิฐานบาตร ทรงพระ
 ราชอุทิศถวายสมเด็จพระอินทราชาธิราช (ที่ ๒) ๑๐ พระพุทธปฏิมากรทรง
 นั่งยกพระหัตถ์ขวาห้ามมาร ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระรามธิบดี
 ที่ต้อง ๑๑ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งรับน้ำควยบาตร ทรงพระ

ราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชามหาเทพธางกูร ๑๒ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงนั่งฉ้นมรुपालายาศ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะพระรัชฎาธิราชกุมาร
 ๑๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งฉ้นมรुตมอ ทรงพระราชอุทิศถวาย
 สมเด็จพระไชยราชาธิราช ๑๔ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งยกพระ
 หัตถ์ขวาปดงพระชนม์ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระยอดฟ้า ๑๕ พระ
 พุทธปฏิมากร นั่งยกพระหัตถ์ซ้ายสำแดงโอฬาริกนิมิตร ทรงพระราช
 อุทิศถวายพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ๑๖ พระพุทธปฏิมากร มีอาการ
 ทรงนั่งชันเข้มน ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระมหินทราธิราช ๑๗ พระพุท
 ธิมากร ทรงยืนแผ่นพระองค์ทรงแสดงอาการนาควาโลก ทรงพระราชอุทิศ
 ถวายสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (เป็นพระนามเดิมพระนามราชาภิเศก
 คือ สรรเพชที่ ๑) ๑๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระหัตถ์
 ต้องห้ามสมุทร ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (สรรเพช
 ที่ ๒) ๑๙ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนประสาธน์หัตถ์ทั้งสอง ถวาย
 พระเนตร ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเอกาทศธรรมหาราช (สรรเพช
 ที่ ๓) ๒๐ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระหัตถ์ซ้ายห้ามแก่น
 จันทน์ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระศรีเสาวภาคย์ (สรรเพชที่ ๔)
 ๒๑ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อยพระบาทณเรือขานาน ทรงพระ
 ราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงธรรม (บรมไตรโลกนาถ
 ที่ ๒ หรือบรมราชาที่ ๑) ๒๒ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อย
 พระบาท แบพระหัตถ์ขวารับช้างป่าเดดัย ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระ
 เสด็จฐาธิราช (บรมราชาที่ ๒) ๒๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อย
 พระบาท พระหัตถ์ทั้งสองรับมรुपालายาศ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระ

อาทิตยวงษ์ ๒๔ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งตอยถาด ทรงพระ
 ราชอุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดีปราสาททอง (ธรรมเพ็ชรที่ ๕) ๒๕ พระ
 พุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนบนพระหัตถ์ถวรับกำภูษาศา ทรงพระราช
 อุทิศเฉพาะต่อเจ้าฟ้าไชย (ธรรมเพ็ชรที่ ๖) ๒๖ พระพุทธปฏิมากร มี
 อาการทรงยืนยกพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระอุระรำพึงพระธรรม ทรงพระ
 ราชอุทิศเฉพาะต่อพระศรีสุธรรมราชา (ธรรมเพ็ชรที่ ๗) ๒๗ พระพุทธ
 ปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระบาทซ้ายพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระเพลา
 จงกรม ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาเอกาทศรฐราช
 (รามาริบัติที่ ๓) ๒๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนห้อยพระหัตถ์ขวา
 ทัพพระหัตถ์ซ้ายถือธารพระกรปลงพระกรรมฐาน ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อ
 พระราชาธิบดี (พระมหาบุรุษเพทราชา) ๒๙ พระพุทธปฏิมากร มีอาการ
 ทรงยืนยกพระหัตถ์ขวาอุบลพระกายตั้งหน้า ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระ
 สุริเยนทราธิบดี (ธรรมเพ็ชรที่ ๘ พระพุทธเจ้าเสือ) ๓๐ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงยืนอุ้มบาตรด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระ
 พระภูมินทรมหाराชา (ธรรมเพ็ชรที่ ๙ ท้ายสระ) ๓๑ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงยืนเหยียบรอยพระพุทธบาท ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระ
 พระบรมมหาราชาริราชที่ด้าม (บรมโกษ) ๓๒ พระพุทธปฏิมากร มี
 อาการทรงยืนกางพระหัตถ์ทั้งสองเปิดโลกย์ ทรงพระราชอุทิศถวาย
 สมเด็จพระอุทุมพรมหากษัตริย์ (บรมราชาริราชที่ ๔) (เจ้าฟ้าดอก
 มะเดื่อ) ๓๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนนิลา ห้อยพระ
 หัตถ์ซ้าย ยกพระบาทซ้าย ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระบรมเอกทัต
 อนุรักษมนตรีราช (บรมราชาริราชที่ ๓ สุริยามรินทร์) ๓๔ พระพุทธปฏิมากร

มีอากรทรงนั่งพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระอุระท่าทุกกระษิรียา ทรงพระ
ราชอุทิศเฉพาะต่อเจ้ากรุงธนบุรี (บรมราชาที่ ๔ ขุนหลวงตาก)

พระพุทธรูปทรง ๓๔ พระองค์นี้ไม่มีฉัตร แต่พระพุทธรูปยังอีก ๓ ปาง
ซึ่งตรงกับพระพุทธรูป พระชนมพรรษาทั้งสามรัชกาลดังต่อไปนี้ แล้วยก
โปรดให้มีฉัตรเพิ่มพิเศษขึ้น แล้วจากทรงพระราชอุทิศทั้งสามพระองค์
แต่พระนามซึ่งจากในฐานะพระนโมใช้ตามพระนามซึ่งทรงขนานถวายใหม่ ถ้า
หวั่นจากถูกต้องดีดังซึ่งบรรจุพระบรมอัฐิ ในพระบรมโกศซึ่งทรงสร้าง
ขึ้นใหม่ เพื่อจะให้เป็นที่เครื่องป้องกันมิให้พระบรมอัฐิอันครหาไป ด้วย
ต้องนำอบซึ่งตั้งไว้ในเวดางกรณค้อยอยู่เสมอทุกปีเป็นต้น พระนามซึ่งจาก
นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จากว่าทรงพระราชอุทิศ
ถวายฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมิราช มหาจักรก
บรมนารถ เสด็จพระราชวัดดวงษ์ ปฐมพงษชาติราชามาธิบดินทร สยาม
พิชิตินทรโศภนบรมบพิตร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จากว่าทรงพระราช
อุทิศ ถวายฉลอง พระเดช พระคุณ พระบาท สมเด็จพระบรมราช พงษ์ เชนฐ
มเหศวรสุนทร ไครเสด็จครคชาติศรีมหาอำมรินทร์ สยามมธุวินทรวโรคม
บรมจักรพรรดิราช พิลาศธาดาราชาธิราช บรมนารถบพิตร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากว่าทรงพระราชอุทิศ
ถวายฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมาชิวรเสฐ มหาเจษฎา
ธิบดินทร สยามินทรวโรคม บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร

เตือน ห้า

พระพุทธรูปทั้งปวงนี้ เมื่อทำเสร็จแล้ว โปรดให้เชิญเข้าไปตั้งไว้ใน
 พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งชั้น แต่แบ่งเป็นสองพวก ๆ
 กรุงเก่า แด่กรุงธนพนตังไต่ระจัน อยู่หน้าตัมบั้งฉากข้างเหนือ แต่อีก ๓
 องค์นตังไต่ระจันอยู่หน้าตัมบั้งฉากข้างใต้ คือเมื่อใกล้จะเด็จจสวรรคคต
 จึงโปรดให้สร้างหอพระชั้นที่กำแพงแก้ว หอตั้งพระอุโบสถสองหอ หอ
 ข้างเหนือเป็นที่ไว้พระพุทธรูป ๓๔ องค์ ผนังเขียนเรื่องพระราชพงษาวดาร
 กรุงทวารวดี หลังบานหน้าต่างมีพระราชพงษาวดารย่อ บอกเรื่องเขียน
 พระราชทานนามว่าหอราชกรมานุสรณ์ หลังข้างใต้ไว้พระพุทธรูปตามองค์
 ผนังเขียนเรื่องพระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร หลังบานมีพระราช
 พงษาวดารย่อบอกเรื่องเขียนเหมือนกัน พระราชทานนามว่าหอราช
 พงษานุสรณ์ ครั้นในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ก็ได้สร้างพระพุทธรูป ขนาด
 เดียวกันกับตามองค์ก่อนนั้น มีพระอาการเหมือนอย่างพระพุทธรูปประจำ
 พระชนม์พรรษาในรัชกาลที่ ๔ เพิ่มชนอีกองค์หนึ่งเป็น ๔ องค์ แด่พระ
 พุทธรูปทั้ง ๓๘ พระองค์นี้ เมื่อการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ฯ ก็มี
 รูปเทียนดอกไม้เครื่องนมัสการทรงบูชา ตามส่วนของพระด้วยทั้งสอง
 คราว จึงเป็นพระพุทธรูปซึ่งเกี่ยวข้องในการพระราชพิธีถือน้ำอีกอย่างหนึ่ง
 ในการจัดที่ถือน้ำอันเนื่อง ด้วยสมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนม์พรรษา
 ฝ่ายในนั้น ได้ทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณแต่เดิมมา เมื่อซ่อมแซมพระ

๑๖ ๒๕๑ ๒๖ ๑๖
 ทนงครนจึงได้มายาทพระทงบรมราชสถิตย์มโหฬารทหองเหลื่อง ครน
 เมื่อการแล้วเสร็จ ก็ย้ายไปพระทงไฟศาลทกษินตามเดิม บุษบกทง
 พระพุทธรูปนคังข้างคอนตวนออกนับแต่หอพระเจ้าเป็นค่นมา ถึงมุม
 คตบแดทงพระสยามเทวาริราชได้ห้ามบุษบก ทคังพระของเดิมเป็นเคียงเท้า
 คูปัดเหลียมเข่นถายน้ามน์ มีเต้าคาคเพดานระบายเป็นค้ายคอกไม้สด
 ข้างบนปักฉัตรคอกไม้ห้าชั้น มีฐานเคียงรองเป็นแปดเหลียมเหมือนกัน คัง
 ถ้วยขนาดถ้วยชเรื่ออย่างเดว ๆ ปักพุ่มคอกไม้สด มีชวดคอปคตมปัก
 คอกไม้สดค่น ทพนคังคตเคียงน้ามน์มพระว่าวรายรอบ ทคังพระ
 พุทธรูปเป็นเข่นน้อยด้ามดำรับ มีมาแต่แผ่นดินพระบาทคตมเค็จพระนังเกด้า
 เจ้าอยู่หัว แต่ดำรับที่ ๔ นั้นพระบาทคตมเค็จพระจอมเกด้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 ให้ทำเป็นบุษบกถายจำหลักปักคตของประดับกระจุก แต่คังใช้ระบายคอก
 ไม้สดคตคอกไม้สดค้อย่างเดิม เครื่องปักคอกไม้ที่ประดับก็เป็นอย่าง
 เดียวกัน พระพุทธรูปด้ามดำรับก่อนนั้นใช้เครื่องทงทคค ด้ามรับที่ ๔
 ใช้โระถมพานทงคตงชน ครนเมื่อถึงแผ่นดินประจุนั้น ก็ทำทคังพระ
 ด้ามรับทห้าเหมือนทคใช้มาถายปี ภายหลังเห็นว่าคตอยู่แหวคตเดียวกัน ไม่
 เหมือนกันก็ไม่งาม จึงได้ให้ทำบุษบกชนคอกด้ามดำรับ ให้เหมือนกัน
 ทห้า แต่เครื่องนมคคการโระถมย้ายคตมาเป็นด้ามรับทห้า ด้ามรับทคใช้เครื่อง
 ทงทคคเหมือนด้ามดำรับก่อนนั้น การคตคตงบุษบกคตจคพุ่มคอกไม้
 เครื่องประดับทงคตมเป็นนาคทพระเจ้าราชวรวงษเชอพระองค์เจ้าบุตรี ทรง
 ทำมาแต่ในแผ่นดินพระบาทคตมเค็จพระนังเกด้าเจ้าอยู่หัว เป็นคตงคตทอรน
 ของท้านเอง คตคตมาจนถึงประจุนั้น คตคตคตคอกไม้คตคตบุษบกนั้น
 จะเป็นคอกไม้สดทงห้าองค์้วยไมไหว จึงได้ใช้คตคอกไม้สดคตบุษบกท ๕

อีกดีด้ารับใช้ดอกไม้แห่ง บายศรีที่สำหรับเวียนเทียนไม่ได้ตั้งตรงนำมชนก
 พระพุทธรูป ใช้ตั้งหน้าพระสยามเทวาริราช หน้าคุณนมีโต๊ะจันตง
 โต๊ะของเดิมตั้งอยู่ตรงกลางโต๊ะหนึ่ง จัดไว้เป็นที่สำหรับตั้งพระแสง มี
 โต๊ะมาเทียบอีกข้างโต๊ะ ข้างเหนือจัดไว้เป็นที่ตั้งพระพุทธรูปไชยวัฒน์
 แดพระสุพรรณบัตร ข้างใต้เชิญพระสยามเทวาริราชลงมาจากวิมานตั้ง
 ไว้แต่ในเวดากดางคั่นฉนวนช่นสองคำ ในมชนกทั้งห้าอัน แต่เดิมก็ตั้งแด่พระ
 พุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาปี ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระพุทธรูปพระชนมพรรษาวัน ทรงพระราชอุทิศ
 ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยขึ้น จึงโปรดให้เชิญมาตั้งอยู่ตรงกลางมชนก พระ
 พุทธรูปพระชนมพรรษาประจำปีตั้งรายล้อมรอบ ส่วนด้ารับที่ด้ามนให้
 เชิญพระพุทธรูปห้ามสมุทร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 สร้างมาตั้ง แต่เชิงไปไม่ได้ขนาดกัน ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ จึงได้
 สร้างถวายใหม่องค์หนึ่งได้ขนาดกัน ด้ารับที่ด้ามนโปรดให้เชิญพระพุท
 ธุหิงค์น้อยมาตั้ง กัดคดต่อมาจนแผ่นดินปัจจุบันนี้ ด้ารับที่หากตั้งพระ
 ชนม์พรรษาวันซึ่งทรงหล่อขึ้นใหม่ เป็นเรื่องเดียวกันทั้งห้าด้ารับ ใน
 เวดาก้าน เจ้านายฝ่ายใน มีดอกไม้รูป เทียนขึ้นมา นมัสการพระพุทธรูปพร้อม
 กัน เวดาก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เสด็จทรงนมัสการก่อน มีดอกไม้สำหรับโปรยปรายบนมชนกแด่สุหร่ายน้ำ
 หอมประพรม เมื่อเสด็จออกแถวทางนางผู้ใหญ่จุดแว่นเวียนเทียน
 สัมโภชพระชนมพรรษา แดพระสยามเทวาริราชด้วย

ส่วนการทิวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใช้ธรรมาคัน คีตาซึ่งตั้งอยู่
 สำหรับพระอุโบสถ เป็นพระแท่นมณฑลตั้งพระพุทธรูปไชยวัฒน์เงินรัช
 กาลที่ ๓ องค์หนึ่ง พระไชยแผ่นดินประจุน้องค์หนึ่ง พระไชยเนาโหด
 น้อยสำหรับนำเสด็จพระราชดำเนินองค์หนึ่ง พระปริยัติธรรมตามพระ
 คัมภีร์ แดพระรูปพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ พระพรหม พระ
 แสงศรีสาม พระแสงหอกเพชรรัตนหนึ่ง พาดบันไดแก้วเทวรูปเชิญพระ
 ขรรค์ธารพระกรข้างหนึ่ง ที่เคยเชิญหีบพระราชตัญจกร เปดียนให้เชิญ
 หีบตุงพระสุพรรณบัตรข้างหนึ่ง พระแสงต่าง ๆ ซึ่งสำหรับจะทำนาน
 บรรจุในหีบมุก ตั้งอยู่น่าโตะหมู่พระพุทธรูปมีพระชนหายกเทียบสำหรับ
 พระราชพิธี แดพระถ้วยโมราจนวนรกรอบทองคำประดับเพชรเครื่องคั้น
 ตำรับหนึ่ง วิมฐานพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีม้าเทวดาทองเหลืองตั้ง
 หมอน้ำเงินสิบสองหมอน ขันตำกรตั้งข้างล่างสองชั้น โยงสายดิญจนถึงกัน
 คตอด การสวมมณฑปื่อนำแต่ก่อนใช้พระสังข์น้อย ครั้นมาถึงแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระราชดำริห์หาฤกษ์ทรง
 พระราชอุทิศพระพุทธรูปประจำแผ่นดิน ๓๗ ปางนั้นแล้ว จึงให้เพิ่มพระ
 สังข์สวมมณฑป ขนเป็น ๓๗ รูป ครั้นถึงในรัชกาลประจุนั้นเพิ่มขนอีกรูป ๓
 เปน ๓๘ ใช้เจ้าพระพระราชาคณะผู้ใหญ่ แดพระราชาคณะที่เป็นเปรียญ
 หกชั้น เครื่องประกอบในพระราชพิธี ใช้พิณพาทย์ทั้งข้างหน้าข้างใน
 แต่ไม่มีมโหรี เมื่อเสด็จออกทรงศีตแล้วอาตมยณอ่านคำประกาศ เริ่ม
 ความรัตนพิมพวงษ์ย่อ แดกระแด้พระราชดำริห์ ในพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงวินิจฉัยในฝีมือช่าง ซึ่งสร้างพระมหามณี
 รัตนปฏิมากรพระองค์นั้นแล้ว จึงสรรเสริญพระคุณของพระมหามณีนรัตน

ปริมาณกว่าเป็นเครื่องคุ้มกันอันตรายต่าง ๆ ดำเนินข้อความเป็นจดหมาย
 เหตุย่อในการแผ่นดินซึ่งได้เกิดขึ้น จำเดิมตั้งแต่พระมหามณเฑียรนั้นปริมาณ
 ลงมาประดิษฐานอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วด้วยพระเดชพระคุณพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหว่าพระองค์ ทรงปลายเป็นคำดักเคื่อนข้าราชการ
 ทั้งปวง ให้ทำราชการโดยซื่อสัตย์สุจริต แล้ววิธีฐานขอพรเทพยดาตาม
 ขรรณเนียมคำประกาศทั้งปวง เมื่อจบคำประกาศแล้วพระสงฆ์จึงได้สด
 มนต์ ใช้มหาพรตปริตสืบต่องานเป็นแบบมา เมื่อสดมนต์จบ
 แล้ว พระมหามณเฑียรนั้นเป็นคำด้วยพระแก้วแลด้วยพระ
 พระเกียรติ แล้ววิธีฐานตามการพระราชพิธี เมื่อเสร็จการด้วยคำนั้น
 แล้ว ราชบัณฑิตจึงได้ทำวิธีฐานนำพระพิพัฒน์สัจจาออกไป เป็นเสร็จ
 การในเวลา

รุ่งขึ้นเวลาเช้า แต่ก่อนมีการเลี้ยงพระสงฆ์ในพระอุโบสถ เด็ด
 พระราชดำเนินออกทรงปฏิบัติพระสงฆ์ก่อน แล้วจึงได้นำพระพิพัฒน์สัจ
 จาภายหลังมา การที่ยกสำรับเลี้ยงพระสงฆ์ก็จะยกเบื่อนเประที่
 ซึ่งข้าราชการจะเข้ามารับพระราชทานน้ำ แดเป็นการสืบต้นนอนระหม่านด้วย
 ข้าราชการอยู่นำพระอุโบสถมาก จึงได้ตกลงกันให้ย้ายไปเลี้ยงพระ
 ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อเสร็จออกเมื่อใดพระมหามณเฑียรเข้ามาอ่าน
 การแห่งหน้าเดียว

โองการแห่งนี้เรียกว่าโคลง เขียนเป็นหนังสือพระมหามณเฑียร แต่
 เมื่อตรวจดูจะกำหนดเค้าว่าเป็นโคลงอย่างไรก็ไม่ได้สันติ ได้เค้า ๆ บ้าง
 แต่วัดเกินไป แต่เนื้อความนั้นเป็นภาษาไทย ถ้อยคำที่ใช้ ดัดซึ่งที่ไม่เข้าใจ
 บ้างก็มี ตามคำบอกเล่าว่าเป็นของเกิดขึ้นในแผ่นดินพระนารายณ์มหา

แต่ข้าพเจ้ามีความสงสัยว่าจะช้ากว่านั้น ด้วยถ้อยคำในนั้นไม่คล้าย
 คติกับพระราชนิพนธ์ เช่นสมมุติโฆษคำฉันท์ที่พระพุทธดิถีซึ่งว่าเกิดใน
 รัชกาลนั้นเลย ถ้าจะเอาโดยพระนามซึ่งว่าเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีก็น่า
 จะเป็นรามาริบัติที่ ๑ ฤๅที่ ๒ มากกว่ารามาริบัติที่ ๓ คือพระนารายณ์ แต่
 ถ้อยคำในโคลงนั้นไม่ต้องสงสัยเลยเถียว คงจะตกหัดแต่ผิดเพี้ยนแต่
 เปนอันมาก ถ้อยคำนั้นก็ดึกซึ่งจนฟัง ถ้าไม่ได้ใจก็เกือบจะเป็นเศกคาถา
 ภาษาอื่นได้ เรื่องที่ว่านั้นสรรเสริญพระนารายณ์ก่อน แล้วสรรเสริญพระ
 อิศวร แล้วสรรเสริญพระพรหม ความต่อไปจึงเดินเรื่องสร้างโลก
 แล้วสรรเสริญพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน แซ่ผู้ซึ่งทรมาศึกคิดร้าย ให้
 พรผู้ซึ่งคงอยู่ในความสัตย์สุจริตจงรักภักดี เปนจบความกัน พิศราห์
 ดุในคำโคลงแข่งน้ำนั้น ไม่มีเจือปนพระพุทธรูปแต่อย่างใด เปนของใส่
 ลำตราแท้ จนน่าสงสัยว่าจะมิใช่เกิดขึ้นในครั้งพระรามาธิบดีที่ ๑ เข้าไป
 อีก น่ากลัวจะเป็นแปลตลกคิดต่อ ๆ กันมาจากเมืองที่ถือใส่ลำตรา ไม่ได้
 ถือพระพุทธรูปแต่โบราณ แต่การซึ่งอุปพระแสงศรธำมรงค์นี้ ฟัง
 เกิดขึ้นใหม่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทราบ
 ความจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามหาเทพ กรมสมเด็จพระ
 บำราบปรบักัน ว่าเมื่อปีฉลูเบญจศกจุลศักราช ๑๒๓๕ พระยาสุพรรณ
 มนตรี (นาม) นำถวายเทศมาถวายตามอัน เปนที่ของพระราช
 หฤทัยว่างดงามดี จึงทรงพระราชดำริห์ว่าจะทำอะไร ครั้นจะทำเปนชาร
 พระกรก็มียอแล้ว แต่มากหลายของคั่นก็ แต่ทรงพระราชดำริห์อยู่หลาย
 วัน ภายหลังจึงดำริห์ว่ากรุงเทพ ฯ นี้ก็อ้างชื่อว่าศรีอยุธยา เปนเมือง
 นารายณ์อวดการ พระนามซึ่งใช้แข่งน้ำอยู่ ก็ใช้นามรามาริบัติเป็นการยุติ

ดงกันอยู่แล้ว ควรจะสร้างพระแสงศรีขึ้นไว้สำหรับใช้ในการพระราชพิธี
 ถือน้ำจะไต่เชาเรื่องกัน จึงโปรดให้กรมหมื่นอดงกฏกิจปรีชา เสดา
 รูปพระแสงศรีประกอบกับด้ามหวายเทศที่พระยาจุฬาลงกรณ ครั้นตกดง
 อย่างแล้ว จึงให้หาฤกษ์ตามตำราพิชัยสงครามตั้งโรงพระราชพิธีในโรง
 แดง รวมเหล็กตรอนศรีดินดีเป็นพระแสงศรีตามองค์ ในขณะที่เมื่อ
 นั้นมีพระโคมไตรดั่งขัณฑพาทย์ซึ่งไชยคตอดจนแล้ว ภายหลังจึงโปรด
 ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ปันเทพรูปพระพรหมทรงหงษ์ พระ
 นารายณ์ทรงครุฑ พระอิศวรทรงโค ให้ทำพิธีพราหมณ์ให้ต่อทั้งสมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ แล้วติดกริ่งที่ด้ามพระแสงศรีทั้งสามองค์ แล้วจึง
 ให้ชุดเหล็กฝังทองที่บ้องพระแสง เป็นตัวอักษรพราหมณ์พระราชทานชื่อ
 พระแสง องค์หนึ่งชื่อพรหมมาศ องค์หนึ่งประตัญวาท องค์หนึ่งอัคนิวาต
 ป้ายด้ามถักถักด้วยดวดทองคำผูกขนนกหว่า เมื่อถึงเดือนสิบข้างขึ้น
 จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เสด็จขึ้นไปตั้งพิธีบูชาพระแสงที่
 ทเลขุบศรีเมืองตพบุรี ตั้งโรงพระราชพิธีมีพระสงฆ์สดวภาณวาร เมื่อ
 เวลาบูชาพระแสงศรีพระฤกษ์พระโคมไตรดั่งขัณฑพาทย์ซึ่งไชยยังปืนใหญ่
 ๔ ทิศ แดงปืนเล็กจนคตอดเวลาบูชาพระแสง แล้วเวียนเทียนตมโภช
 ตั้งกระบวนแห่ไปที่ศาลาวัดปืน ค่อยคีตาศรณารายณ์บรรจุในบ้องมัยนัค
 พรหมโองการ อิศวรโองการ นารายณ์โองการ ห่อด้ามบรรจุทั้งสาม
 องค์ แล้วตั้งขบวนแห่กลับดงเรือตีฆ้องมากองเทพฯ ทนการพระราชพิธีถือ
 น้ำด่างทในมีฉลุเบญจศกนั้น การที่บูชาพระแสงศรีเป็นหน้าที่ของพระมหา
 ราชครูพิธี ผู้อ่านโองการแข่งน้ำ เมื่อเวลาจะอ่านเชิญพระขันหยกมีรูป
 นารายณ์ทรงชฎอยู่ใก้ในกตางชัน เชิญพระแสงศรีประนมมือว่าคำสรรเสริญ

พระนารายณ์ จบแล้วขับพระแสงศรตามครั่ง แล้วจึงรับพระแสงองค์อื่นมา
 ทำค่อไปจนครบทั้งสามองค์ แล้วประนมมือแปล่าว่าไปจนตลอด เมื่อจบ
 แล้วพระอาทิตย์ขึ้นจึงได้อ่านคำสาบานแข่งน้ำ ในคำประกาศนั้นเชิญเทพยดา
 ทั้งปวงมาประชุมในที่มหาสมยต์โมถรรณอุดม ที่พระบรมวงษานุวงศ์แด
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในหัวเมือง
 เอกโทตรีจัตวา บัณฑิตฝ่ายเหนือแต่เจ้าประเทศราช แต่ถือนั้นชนมยินดี
 จะกระทำด้วยนุสสัยถวาย ออกพระนามเต็ม แล้วจึงสรรเสริญพระเดช
 พระคุณที่ได้แก่ชนทั้งปวง อธิฐานน้ำพระพิพัฒน์ขอให้มฤตยูอำนาจอาจา
 จะให้เป็นไปตามคำสาบาน แล้วจึงแข่งผู้ซึ่งคิดคดทรยศไม่ซื่อตรง
 ให้พญูซึ่งตั้งอยู่ในความกระตัญญูสุจริต เมื่อจบคำประกาศแล้วเจ้า
 กรมพราหมณ์พฤฒินาถ จึงได้รับพระแสงจากเจ้าพนักงานกรมแสงมี
 ผ้าขาวรองมือเชิญพระแสงออกจากฝัก ชูหน้าในหม้อเงินถนันทาคร
 ทุกหม้อทุกชั้น พระแสงซึ่งใช้ชูปนอยู่ในประจันนั้น คือพระขรรค์
 ไชยศรี พระแสงหอกเพชรรัตน์ พระแสงดาบค่าย พระแสงดาบใจเพชร
 พระแสงเกียดทั้งนั้นเป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๑ พระแสงยี่ปุ่นพันปดาประดับ
 พดอยเป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๒ พระแสงแฝดพระแสงขรรค์เนาโตห เป็น
 พระแสงในรัชกาลที่ ๓ พระแสงทรงเค็มฝักประดับมุก พระแสงศรีเพชร
 ขารพระกรเทวรูป ขารพระกรศักดิ์สิทธิ์ พระแสงกนหยัน พระแสงปิ่น
 นพรัตน์ เป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๔ พระแสงฝักทองเกดยี่เครื่องประดับ
 เพชร เป็นพระแสงทรงเค็มในแผ่นดินประจันนั้น จัดเป็นลำดับกันตามสม-
 ภาร เมื่อขณะพราหมณ์เท่งนำอยู่นั้น พระสงฆ์สดกภาตัจจังเวระมะคา
 วาจาเป็นต้น ประโคมไตรสังข์พิณพาทย์ฆ้องไชยจนตลอดคอกว่าจะทำน้ำแล้ว

ฝ่ายพระบรมวงษานุวงษนั้น ตั้งแต่ได้ตั้งพระราชดำเนินออกกันไปเฝ้าอยู่
 บนพระอุโบสถ แต่ข้าราชการยอหน้าพระอุโบสถ มีกำหนดเวลาเมื่อออกจะ
 อ่านคำประกาศจบแล้ว ข้าราชการจึงขึ้นไปอ่านคำสาบาน คำสาบาน
 นั้นเป็นคำสาบานย่อ รูปเดียวกันกับที่ออกก่อนอ่าน เป็นแต่คัดความให้สั้น
 ลง เมื่อจบพระแสงเสร็จแล้วพระมหาราชครูพิธีแบ่งน้ำที่ขบพระแสงเสร็จลงใน
 พระถ้อยไมราเครื่องต้น เจิกบน้ำพระราชพิธีพราหมณ์ซึ่งอบมกดินหอม
 แล้วเจากรมพฤตนิภาที่จึงได้รับพระชนนียกไปเทเจือปนในหม้อเงินแด่ชนดำคร
 ธรรมเนียมเดิมมาพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่ได้ด้วยน้ำพระราชพิธี พึงมาเกิด
 ขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงถือว่านา
 ชำระพระแสงเสร็จนั้นเป็นสวัสดิมงคลอย่างหนึ่ง เพื่อดูจะแสดงพระราชฤไทย
 เมตตากฤณาโดยเที่ยงธรรม ซึ่งได้ทรงปฏิบัตอิฐฐานในพระราชฤไทย
 เป็นนิจ ให้พระบรมวงษานุวงษแต่ข้าราชการทั้งปวงได้ทราบ เป็นที่ชื่นชม
 ยินดีทอหน้า จึงโปรดให้พระมหาราชครูพิธีนำน้ำซึ่งตรงเทวรูป แดพระ
 แสงเสร็จมาถวายด้วยก่อน แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เมื่อแรก ๆ ท่านผู้บัญชา
 การในพระราชพิธีทั้งปวงก็ได้ยกเด็กนำถวายพระเจ้าแผ่นดินด้วยเคย จะ
 เป็นด้วยคติสืบกันประการใด ก็เกรงใจว่าไม่ได้รับตั้งเรียกก็ไม่ทราบเคย
 ภายหลังมาเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นอย่างไว้
 แล้ว เมื่อยกเด็กด้วยโดยมิได้ปรากฏเหตุการอย่างไร ก็ดูเหมือน
 หนึ่งไม่ตั้งใจที่จะรักษาความสุจริตกระดากกระเดื่องอย่างไรอยู่ จึงได้
 ตั้งใหม่ ขึ้นตามแบบเดิม ตั้งแต่บรมราชาภิเศกครั้งหลังมา เมื่อ
 พระเจ้าแผ่นดินด้วยแล้วจึงได้เจาหน้าชำระพระแสงในหม้อเงินทั้งปวง แต่
 พระบรมวงษานุวงษแต่ข้าราชการให้รับพระราชทานต่อไป ถ้ามองนา

พระทนต์ ค่อยอ่านคำสาบาตจบแล้วจึงได้เสด็จขึ้น แต่ครั้นมาถึงใน
 แผ่นดินปัจจุบันนี้ ที่หลังๆ มานี้คงอยุ่อยู่ก็หายไป ถามก็ว่ามี แต่อย่างไรจึง
 รวมๆ ไปอยู่ต่อเวลาเสด็จขึ้นแล้วก็ไม่ทราบ เวลาเมื่อข้าราชการถือน้ำเสด็จ
 แล้วเสด็จขึ้นทางข้างใน เพื่อจะให้ท้าวนางแลกรรยาข้าราชการที่มากอง
 ข้างในได้เฝ้า มหาเด็กเชิญพระแสงคามเด็จพระเจ้าราชดำเนินทางข้างใน
 ด้วยกำหนดผู้ มีบันดาศักดิ์ฝ่ายในได้ ถือน้ำนั้น ว่ากรรยาข้าราชการ
 ศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไปต้องมาถือน้ำ ท้าวนางนั้นแต่เดิมมากไปถือน้ำ
 พระศรีรัตนดาสถารามทั้งสี่ แต่ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ยกเว้นท้าวนางที่เป็นเจ้าจอมมารดา ไม่ให้
 ต้องออกไปถือน้ำวัดพระศรีรัตนดาสถาราม แต่ข้างในต่างวังคือห้ามเจ้า
 นายที่เฝ้าพระราชนัดดาเบียดชิด แถบครุฑท่นเสนาบดีซึ่งได้รับพระราชทาน
 เบียดชิด แกรรยาข้าราชการซึ่งผู้ตายแต่ยังคงได้รับพระราชทานเบียด
 ชิดอยู่ ก็โปรดให้เข้ามาถือน้ำข้างใน กรรยาข้าราชการที่ถือน้ำ
 นั้นมีพรหมมณอันโคตงแห่งน้ำ อาตมยณอ่านคำสาบาตอีกเที่ยวหนึ่ง
 เมื่อเสด็จขึ้นแล้ว เมื่ออ่านคำสาบาตจบแล้ว ยืนห่างว่ามอบกรรยาชื่อ
 คัว ถ้าสิ่งกีดอย่างฝรั่งที่ใช้ได้ตงกันแก่ท้าวนางผู้กำกับ แล้วจึงได้รับ
 พระราชทานน้ำ แต่ห่างว่านางนั้นตกตงเป็นรู้จักกันเสียโดยมาก ท้าว
 นางก็หุดมๆ ไปไม่เข้มนวดเหมือนอย่างแต่ก่อน ท้าวนางจึงหุดมหนึ่งเรียง
 ตามผนังด้านใต้ ท้าวนางวังนางเรียงตามฐานพระดานเหนือ กรรยา
 ท่นเสนาบดี หนึ่งต่อท้าวนางวังหุดม ต่อไปจึงเป็นกรรยาข้าราชการ
 ที่มีบันดาศักดิ์สูงๆ กรรยาข้าราชการผู้น้อยนั่งทมิหลังพระอุโบสถ
 กรรยาพวกมอญนั่งตามเจดียงพระระเบียง ตั้งแต่เคยพบประคุณอนมาจน

ตลอดถึงประดุหังพระอุโบสถ แต่ก่อนนึ่งรายเค็มตลอด แต่เดี๋ยวนี้กรว
 ไรไปมาก ทางเสด็จพระราชดำเนินตามพระระเบียง คงแต่ประค
 ญนวนเตยออกมาออกประศค้านควนคก ถ้ากระบวนพหุพหยาตราเสด็จ
 พระราชดำเนินออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ประทับเปิดองเครื่องค่าดาเรียน
 หงส์คือ ขากลับประทับพลับพลาเปิดองเครื่องทขางประคพระระเบียงข้าง
 ควนคก เสด็จกลับประทับเกยพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ กระบวนเสด็จ
 พระราชดำเนินแห่ด้วยเหมือนพหุพหยาตรากระฐิน แต่ตำรวจมหาดเล็ก
 หงทองขาวเชิงกรวย ทรงเครื่องขาวฉลองพระองค์ครุยกรองทอง ทรง
 พระมหามงกุฎมหาชฎา แต่ไม่มีทรงไปรับเงินอย่างเช่นพหุพหยาตรากระฐิน
 การแต่งตัวถือนามกำหนด ถ้าผู้ใดจะไปถือนามทอคงต้องหงขาว ถ้าไม่
 ได้ ไปถือนามทอคงไม่คองหง คือพระบรมวงษานุวงษแต่ก่อนถือนามในทอง
 พระโรง ก็ทรงผ้าด้ายอย่างแต่คาดทรงดพิกดีตามธรรมเนียม ข้าราชการ
 การทไปถือนามวัดคองหงขาว แต่ครั้นเมื่อจะกลับเข้ามาถวายบังคมใน
 ทองพระโรง ก็นึ่งต้องปักตามธรรมเนียม พระบรมวงษานุวงษ
 แด่ข้าราชการบนดาทถือนามข้างในไม่ต้องหงขาวทงต้น ถ้วนทวนาง
 แด่ภรรยาข้าราชการตลอดจนจำทนายเรือน โสทน ที่ออกไปถือนามวัดพระ
 ศรัทธนด้าตารามคองหงขาว เมื่อแรก ๆ เสด็จพระราชดำเนินออกถือน
 นามวัดพระแก้ว เจ้านายทรงผ้าด้ายพนขาวเขียนทองบ้าง ด้ายเปล่าบ้าง
 ยกทองขาวเชิงชายบ้าง นดองพระองค์ กระบอกผ้าขาวตามธรรมเนียม
 คาคนดองพระองค์ครุย ภายหลังมาจะราวปีระกาศศรีศกฤกษ์จุจจวด
 ศก จึงโปรดให้เจ้านายคางกรมทรงนดองพระองค์ผ้าปักทองแดงเขียน
 เป็นรูปเลื้อยกระบอก ใช้มาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ แต่ในแผ่นดินประจุพน

ตอนแรก ๆ ตั้งแต่ประกาศเบญจศกแล้วมาจึงได้เปลี่ยนเป็นเยยรมัชชาว ชา
 ราชการนั้นต้องปักท้องชาวเขิงกรวย ถั่วรวมเลื้อยผ้าขาวคาดเดือครุยเต็ม
 มาจนประจุบันนี้เป็นแต่เปลี่ยนรูปเดือไปตามกาตเวดา เจ้านาย
 ต่างกรมทรงพระวอ พระองค์เจ้าทรงเสด็จยง ที่ได้รับพระราชทาน
 พระแสงแดเครื่องยศก็มาเต็มตามยศ ทำนองข้างในนุ่งผ้าม่วงพันขาว
 จับ ห่มแพรชั้นใน ห่มผ้าปักทองแดงชั้นนอก มีหีบทองหีบ
 กรมเครื่องยศพร้อมทั้งกาน้ำแดกระโถน ออกไปตั้งตรงหน้าที่นั่งในพระ
 อุโบสถด้วย ภรรยาท่านเสนาบดีบางคนก็ได้รับพระราชทานเครื่องยศ
 หีบทองเด็ก กากะโถน แต่ผ้าปักทองแดง ก็แต่งตามยศที่ได้พระราช
 ทานตั้งเรียงต่อทำนองไป ภรรยาข้าราชการทืออนันต์แต่ก่อนเด่ากันว่า
 เป็นการประกวดประชันกันยิ่งนัก ตัวผู้ที่เป็นภรรยาถือน้ำตองนุ่งขาวห่มขาว
 แต่แต่งภรณาน้อยที่มาจากห่มดีสัตว์ ถือน้ำตองใช้สร้อยต่าง ๆ กระบวน
 ละครมาก ๆ

ว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่ได้เสด็จ
 ออกวัดถนนพวงมหาดเล็กคอยดูที่ประตูข้างริมถนนแน่น ๆ กันไป ภายหลัง
 มากก็กร่อย ๆ ลง ต่อเดือนเอะอะกันขึ้นจึงได้แน่นหนาขึ้นเป็นคราว ๆ เจ้า
 ประเทศราชหัวเมืองต่าง แต่เจ้าเขมรซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่
 ในกรุงเทพฯ ถือน้ำในพระอุโบสถพร้อมด้วยข้าราชการทั้งปวง แต่เมือง
 แยกประเทศราชถือน้ำตามลำดับเจ้าตามลำดับกษัตริย์ ภายหลังย้ายมาที่
 มิวเซียม พวกฝรั่งเขารัดมืบาดหลวงมานั่งให้ถือน้ำ เดิมถือน้ำที่ศาลกรมวัง
 ซึ่งเป็นคอกทหารมหาดเล็กเดียน ทำตามอย่างฝรั่ง คำสาบาตก็เปลี่ยน
 แปลงไปตามที่นับถือทางแยกทั้งฝรั่ง ข้าราชการผู้น้อยแถมหมื่นที่ได้รับพระ

ราชทานเบี้ยหวัดก่อนนำพระอุโบสถไปอันมาก แต่ก็มีเวรอยู่ในพระ
บรมมหาราชวังรับนำมาถือที่ห้องที่คลังก็มีบ้าง การถือในชั้นหลัง ๆ
นี้ เมื่อต้องคราวที่ทรงพระประสูติจะเสด็จออกวัดพระศรีรัตนศาสดา
รามไม่ได้ ก็แต่ข้าราชการไปถือเอาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้ว
เข้ามาถวายบังคมในห้องพระโรง พระบรมวงษานุวงษมาเสวยน้ำใน
ห้องพระโรง ทรงเครื่องดีตามปรกติเหมือนอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน

การถวายบังคมพระบรมอัฐิซึ่งมีในหมายเดิมนั้นว่า เมื่อเปิด
พระเกตุหอบพระประโคมแตรสังข์ตลอดของพระครั้งหนึ่ง ให้ข้าราชการจุ
บเทียบกราบถวายบังคมแล้วหมอบเฝ้าอยู่ครั้งหนึ่ง ประโคมอีกครั้งหนึ่ง
เปิดพระเกตุว่าเปนแต่จันทร ก็ถวายบังคมอีกครั้งหนึ่งจึงให้กลับออกมา แต่ที่
ใช้อยู่ทุกวันนี้ไม่ได้เป็นดังเช่นหมายนั้น เปนด้วยที่คับแคบแต่ครั้งนั้น
กำหนดของพระนั้นก็มิถูกจึงห่ออย่างเก่า เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อพระเกตุเปิดจึงได้ประโคม เมื่อเสด็จถึง
พระที่นั่งสนามจันทร์แล้ว จึงรับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอขึ้นไปบอกให้
พนักงานหอบพระเปิดพระเกตุ ถ้าใครถูกเปนผู้เข้าไปบอกให้เปิดพระเกตุ
แล้วเปนเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเคยถูกเกือบจะไม่ขาดสักคราวหนึ่ง
แต่เป็นผู้เฝ้าที่ ๒ ที่ ๓ ดึกกว่าเป็นผู้ไปที่ ๑ ถ้าเป็นผู้ไปที่ ๑ มักจะถูก
กว่าไปเฝ้าคนอื่นด้วย ความลำบากในการที่จะไปบอกนั้น คือเวลา
ก่อนนั้น ถ้ามีพายุหยาดร่ากัต้องถึงสรวมเกลียวสรวมนวม ถ้าไม่มี
พายุหยาดร่ากัเพียงสรวบประแด่นสรวพัดจะหนักไปหมดทั้งตัว พอเข้า
พระทวารไปก็ต้องคานคางแต่พระทวารจนถึงหอบพระ เมื่อขึ้นไปถึง
หอบพระแล้วจะต้องไปส่งภาษากับขุนนายเฝ้าหอบพระ แล่นที่จะเข้าไป

ยากไถ่แล้วไถ่เต่ากว่าจะถูกลงได้ ถ้าถูกร่วงหล่นหายทอดหนักเข้าต้องไป
กระซางเปิดเอาเองก็มี กว่าจะเปิดได้ต้องทรงคอยอยู่ในไม่ต่ำกว่าสิบมินิต
แต่ในประจจุบันกำหนดสัญญากันเสียใหม่ว่า เมื่อพระราชยานประทับ
เกยก็ให้ประโคม เมื่อพนักงานได้ขึ้นเลี้ยงประโคมก็ให้เปิดพระแกลที่เดียว
คู่คอยรวดเร็วสุดวดคณ แต่เมื่อว่าตามตำราแล้วก็อยู่ข้างจะผิดทำอยู่
หน่อยหนึ่ง ที่ต้องเปิดพระแกลคอยอยู่สักครู่หนึ่งจึงได้จุดเทียนเครื่อง
นมัสการ เวลาซึ่งจะถวายบังคมพระบรมอัฐิในหลวงรวมเสด็จ
ยังคงทำตามแบบอยู่แต่พระเจ้าแผ่นดิน คือเมื่อทรงฉลองพระองค์แล้ว
เสด็จขึ้นไปบนพระที่นั่งสนามจันทร์ถวายบังคมตามครั้ง ทรงจุดเทียน
เครื่องนมัสการแล้ว ถวายบังคมอีกเฝ้าอยู่ครู่หนึ่ง จึงถวายบังคมอีก
ครั้งหนึ่งแล้วจึงเสด็จขึ้นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เปิดเครื่องทรง
เครื่องดีตามธรรมเนียม ด้วยเป็นการมิใช่อื้ออัวดตามซึ่งกล่าวมาแล้ว
เจ้านายข้าราชการจึงได้เข้ามาจุฑาบทิพนธ์ ถวายบังคมตามครั้งแล้ว
ถอยออกไป เมื่อหมดคนทกราบถวายบังคมเมื่อใดก็มีพระแกลหยุด
ประโคมเมื่อนั้น

การต้อนรับในแต่ก่อน ๆ มามีกำหนดรับหน้าทิวัดพระศรีรัตนดาดา
รามเข้ามาหาหม้อ คิงทของพระโรงหน้า เวลาเสด็จขึ้นเสวยกลางวันแล้ว
เสด็จออกประทับที่ช่องพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พนักงานพระตมุดอ่าน
คำสาบถา เนื้อความก็เหมือนกับที่อาลักษณ์อ่านทิวัดพระศรีรัตนดาดา
ราม ต่างแต่อาการความประพฤติ คือเช่นเอาใจไปเผื่อแก่ไทต่างต่าง
ท้าวต่างแดน เปดียนเป็นเอาใจไปเผื่อแก่พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการ
ฝ่ายหน้าเป็นต้น แล้วเจ้านายและข้าราชการฝ่ายในรับพระราชทานหน้า

พระที่นั่ง เจ้านายประทับที่หน้าเส้าห้องพระโรงน่า ข้างตะวันตกตอน
 ข้างเหนือตลอดเข้าไปจนในเฉลียง ตอนข้างใต้ทำนางเจ้าจอมมารดา
 เก่าแก่ เดียงด้านตะวันออก หม่อมเจ้าต่างวัง แต่เจ้าจอมอยู่งาน
 น้อยบนพระที่นั่งไพศาลทักษิณบ้าง อยู่บนพระมหลาณแต่ยบบ้าง
 ค่อยถึงเวลาวันพระราชนาจึงได้ลงไปอยู่ที่ห้องพระโรง ครั้นมาในแผ่น
 ดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดเพิ่มเติมใหม่ คือมีโต๊ะ
 ถ้ามโต๊ะเช่นใดก็ตามมาแล้ว เมื่อเสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลแล้วจึงให้เรียก
 เจ้าพนักงานเชิญพระไชย พระสุพรรณบัตร พระแสงเข้ามาตั้ง ทรงนมัสการ
 พระพุทธรูปพระชนมพรรษาเหมือนเวลาดำแล้ว จึงได้ทรงเครื่องนมัสการ
 พระไชยแต่เทวรูป ที่ซึ่งอ่านคำสาปดำนนั้นเครื่องบูชาแล้วสำหรับหนึ่งตั้ง
 แล้วโปรดให้อ่านโองการแข่งน้ำอย่างพราหมณ์อ่าน แต่ต้องเลือกผู้ซึ่ง
 เป็นตระกูลพราหมณ์ให้เป็นผู้อ่าน ทำหมมอยู่ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาอภัย
 ภูธร เป็นพนักงานพระสมุคอยู่ในเวลานั้นเป็นเชื้อพราหมณ์ จึงได้โปรด
 ให้เป็นผู้อ่านตลอดมา ครั้นในแผ่นดินพระจุพนันทาหมมอยู่ถึงแก่กรรม
 จึงโปรดให้ทำสมศักดิ์บุตรเจ้าพระยาภูธรภักดิ์ ซึ่งเป็นตระกูลเดียวกันนั้น
 อ่านสืบต่อมา ผู้ซึ่งอ่านโองการแข่งน้ำแต่คำประกาศนี้ หนึ่งชาวหมมชาว
 แดพระราชนาให้หมมผ้าปักทองแต่งด้วย ที่นั่งพระบรมวงษานุวงศ์แต่
 ข้าราชการเปลี่ยนไปไม่เหมือนอย่างแต่ก่อน คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ พระเจ้าฟ้างเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ หนึ่งรายวิม
 ช้องกบพระที่นั่งไพศาลทักษิณตลอดไปจนถึงหอพระเจ้า แล้วเจ้านาย
 วังหน้าคอด้านสกัดหมมทองเดยวมาจนริมผนังด้านเหนือ สมเด็จพระนางแด
 พระเจ้าลูกเธอ ประทับรายตั้งแต่ช่องกบกลงไปตามริมช่องกบตลอดจน

ถึงที่สุด เป็นพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ
 แด่ในเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีรักคฤไ
 จนถึงหอพระอัฐิ ริมผนังข้างเหนือเป็นที่สำหรับเจ้าคุณท้าวนางผู้กำกับ
 ถือนาง ขานพักสองข้างเป็นที่หม่อมเจ้า ที่ของพระโรงเด็จยงด้าน
 ควันตก เป็นที่เจ้าคุณราชันภูมิตถรกรรยาข้าราชการผู้ใหญ่หนึ่ง คอน
 ข้างเหนือคอนข้างใต้เป็นที่เจ้าจอมอยู่อย่างหนึ่ง เเด็จยงด้านควันออกคอนข้าง
 ใต้เป็นที่เจ้าจอมมารดาเก่าข้างในต่างวัง ข้างเหนือเป็นที่มโหรีตครนึ่ง
 เจ้าจอมมารดาในพระราชวังบวร แด่มารดาหม่อมเจ้านึ่งที่เก่งแฉฉาตา
 ด้านควันตก เมื่ออ่านคำสาบาตจบแล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นทรงจุด
 เทียนเครื่องนมัสการทองน้อยในหอพระบรมอัฐิอีกครั้งหนึ่ง เจ้านาย
 ก็มรูปเทียน ขึ้นไปถวายบังคมพระบรมอัฐิเหมือนกัน ข้าราชการ
 ผู้น้อยโสดนจำถือนาทศคาถา

การถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาหัวเมือง บันดาหัวเมืองทั้งปวงต้องถือน้ำ
 พระพิพัฒน์สัจจาเหมือนกันในกรุงเทพ ฯ กำหนดควันถือนานนตรงตาม
 กรุงเทพ ฯ นโดยมาก ที่ยกเยี่ยงไปบางนั้นด้วยเหตุต้องประการ คือที่
 คงถือน้อยแก่ ท้ายพิศตรุศ์ ท้ายพิศดารท น้อย่างหนึ่ง เป็นเมืองใหญ่
 หนึ่งเมืองขึ้นหลาย ๆ เมือง เจ้าเมืองกรมการในเมืองขึ้นเหล่านั้นต้อง
 เข้ามาถือน้ำในเมืองใหญ่ทั้งนั้น บางเมืองที่มาถ้ำต้องวิ่งรอกกันไปกำหนด
 วันนักเขื่อนออกไป แล้วก็เลยคงเป็นแบบเขื่อนวันอยู่เช่นนั้น อาดูรซึ่ง
 ใช้ทำน่านใช้กระบี่พระราชทานสำหรับยศเจ้าเมือง วัดที่ถือน้ำวัดใดวัด
 หนึ่งซึ่งเป็นวัดสำคัญในเมืองนั้น ถูาเป็นวัดหลวง ต่อมาถึงในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนครคีรีแดพระราชวังจันทร์

เกษมชน ก็โปรดให้ย้ายเข้าไปถือน้ำในพระราชวังนั้น ๆ แต่การที่สวดมนต์เตยพระนั้นไม่เหมือนกันทุกเมือง บางเมืองก็ทำมากบ้าง เช่นเมืองสงขลา ถึงสวดมนต์สามวัน บางเมืองก็ทำน้อย ในหัวเมืองบันดาที่เป็นไทย เรียกตามคำเก่าว่าเมืองน้ำพระพิพัฒ์สัจจา เมืองนอกนั้นไม่เรียกว่าเมืองน้ำพระพิพัฒ์สัจจา การแต่เดิมมาจะอย่างไรยังไม่ทราบแน่ชัด แต่ในประจุบันนี้ ถึงเมืองดาวเมืองแขก ก็ถือน้ำพระพิพัฒ์สัจจาเกือบจะทั่วกัน เช่นในเมืองแขก เมืองกัตตันัน เป็นทำการใหญ่กว่าทุกเมือง มีพระสงฆ์ไทยสวดมนต์ถึงสามวัน ที่ห้อง ๆ อย่างเช่นเมืองตานี เมื่อถึงวันกำหนดถือน้ำก็พากันเอาน้ำไปทักวัด พระสงฆ์สวดพาหุงเสียบหนึ่งแก้วก็ถือน้ำกันก็มี การซึ่งแบ่งเมืองเป็นเมืองถือน้ำพระพิพัฒ์สัจจา แต่ไม่ใช่เมืองน้ำพระพิพัฒ์สัจจานั้นดูไม่น่าจะแบ่งเลย

อนึ่งข้าราชการท่งปวง บันดาซึ่งไปราชการตามหัวเมือง เมื่อถึงกำหนดถือน้ำพระพิพัฒ์สัจจาที่เมืองใด ก็ต้องไปพร้อมด้วยเจ้าเมือง กรมการถือน้ำในเมืองนั้น ด้วยการพระราชพิธีถือน้ำเป็นแบบอย่างอันเดียวกันตลอดพระราชอาณาเขต เป็นพิธีที่มีกฎหมายบังคับเช่นมีในกฎหมายเตยรบาคเป็นต้น วางโทษไว้ว่าผู้ใดขาดถือน้ำพระพิพัฒ์สัจจาโทษถึงตาย เว้นไว้แต่ป่วยไข้ ถ้าเป็นพระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการที่สำคัญ เจ้าพนักงานก็ต้องนำน้ำไปให้รับพระราชทานที่วังแต่ที่บ้าน ต้องมีของแจกจ่ายเจ้าพนักงานผู้ทำหน้าที่นำน้ำไป ที่สุดจนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรไม่ได้เสด็จมาถือน้ำได้หลายปี เจ้าพนักงานนำน้ำขึ้นไปถวาย ก็ต้องพระราชทานเสื้อผ้าเป็นรางวัลตะมากร ๆ ทุกคราว แต่ซึ่งเป็นแบบใหม่มีในหมายรับสั่งนั้น ว่าถ้าขุนหมื่นในเบญ

หวัศมูไคชาดถือน้ำให้เอาตัวสักเป็นไพร่หลวง แต่ข้อห้ามจุกจิกซึ่งยกเว้น
เสียแล้ว ซึ่งมีมาในกฎหมายไทยบาล คือ “ห้ามถือ (คือสวม) แหวน
นาก แหวนทอง แดกนินเข้ากินปลากินน้ายา แต่เข้ายาก่อนนำพระพิพัฒน์
ถ้ากินนำพระพิพัฒน์จากหนึ่ง แดกนินให้แกกนิน กินแล้วดื่มได้ ได้ผม เหลือ
นันทาง (คือเทเตย) โทษเท่านั้นในระหว่างขบถ” การซึ่งห้ามเช่นนั้น ห้าม
ไม่ให้กินอยู่นานไหน ก็จะเป็นด้วยถือน้ำแต่ก่อนเวลาเช้า ครนเมื่อนา
ตาย ๆ ลงมา ข้อห้ามปรามอันนี้เป็นอันเลิก แต่ซึ่งกินน้ำแล้วรดดีละ
นั้นยังเป็นประเพณีที่ประพฤติเกือบจะทั่วกัน เป็นการแสดงความเคารพ
ไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นผู้ใหญ่ ถ้าผู้รับบออย่างจะได้ยกเว้นเสียเลย มีบ้างแต่
คนที่เปเด็กหตุก ๆ หตุก ๆ ถ้าผู้ใหญ่ที่เถื่อน ๆ กินแล้วก็ไป มีน้อยตัว
ทีเดียว เป็นจบเรื่องการพระราชพิธีครั้งจุฬาราชธานถือน้ำพระพิพัฒน์จุ
ประจำปีเท่านั้น เดือน ๑๐ ก็เหมือนกันกับเดือน ๕ นี้ ยกเสียแต่ไม่มีตั้ง
พระพุทธรูปพระชนมพรรษาที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณเท่านั้น ในเดือน ๑๐
จะไม่ต้องกล่าวถึงการพระราชพิธีถือน้ำต่อไป

คำตักเตือนในการถือน้ำนี้ เมื่อแต่ก่อนมาก็ไม่ใครจะมีอะไรขาด
เหลือในหน้าที่นอกจากมหาดเล็ก จำเดิมตั้งแต่เครื่องโต๊ะศพตกมาอยู่ที่
เด็กชาอย่างหนึ่ง ย้ายถือน้ำข้างในมาพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ย้าย
ถวายบังคมพระบรมอัฐิไปพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อกลับไปที่
นั่งอมรินทร์ใหม่ ก็เลอะใหญ่เต็มกันหมดไม่มีใครทำอะไรได้เลย โต๊ะที่
เคยตั้งหน้าคู่พระสยามตามโต๊ะ เมื่อเดือน ๑๐ ก็ตั้งทรงตามโต๊ะ แต่เอา
เทวดาไว้กต่าง พระพุทธรูปอยู่วันตก พระแสงอยู่วันออก เป็นการ
เช่ของของภาษามาตา ของกรมแสงของเด็กชา ครนเดือน ๕ นี้ เด็กชาเด็ก

โศกธองช้างเผือก ตั้งแต่โศกธองโศกเดียว เอามาตั้งจะให้ไปประชันกัน
 ชนบนน ทงพระแต่งแฉพระพุทธรูป แฉพระสุพรรณบัฏตรเทวดา ครั้น
 ต่อว่ากรมหมื่นประจักษ์เข้าไปจัดใหม่ ตกตงเป็นเทวดาไปอยู่กตางอีก
 เหมือนเมื่อกตายน ต้องชนรอกันเวรเวลายในเวตาจะถือนานน ขอให้
 ท่องไว้เสียให้จำได้ พระพุทธรูป พระสุพรรณบัฏตรวันออก พระแต่ง
 กตาง เทวดาควันตก อนึ่งเทียนทองที่กตางชนหยกดำหับพระราชพิธีนั้น
 ไม่มีเหตุอันใดที่จะยกเว้น เทียนเครื่องนมัสการมที่เทียนพานตามเคยพาน
 หนึ่ง เทียนมัตบุชาพระ ๓๘ ปางอีกพานหนึ่ง คงจะทรงจุดเป็นแน่อย่า
 นึกว่าเผื่อจะไม่ทรงบ้าง อนึ่งพวงมาลัยเบียดำพวง ที่มีออกไปน คือ
 แขนงที่ครอบแก้วนำพระสัมพุทธพรรณพวงหนึ่ง พระพุทธรูปพวง
 หนึ่ง พระพุทธรูปเศียรพวงหนึ่ง อนึ่งขอเตือนไว้ อีกอย่างหนึ่ง ในเวตา
 นี้ก็ไม่สำคัญอันใด แต่เคยมีมาครั้งหนึ่ง คือพระอัฐิ สัมเด็จพระปฐมบรม
 มหาไปยภริยัตถ์ เมื่อไปถวายบังคมที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หาได้
 เชิญไปไม่ว่าเป็นการไม่สมควรแท้ ท่านได้เคยรับข้าราชการถวายบังคม
 มากกว่าต้องร้อยครวญถือนำมาแล้ว ฟังจะมาขาดครั้งเดียวเท่านั้น ถ้าต่อ
 ไปจะมี ที่เชิญพระบรมอัฐิไป ถวายบังคมในพระราชพิธี ถือนำแห่งใดขออย่า
 ให้ ตมเป็นอันขาด

การถือนำประจำเดือนของทหาร ซึ่งได้กล่าวมาด้วยกำหนดวันว่า
 เคยพร้อมกันถือนำในวันขึ้นสามค่ำเดือนใหม่แล้วนั้น ไม่เป็นการพระราชพิธี
 มีพระสงฆ์สดมณต์ เป็นแต่เมื่อถึงกำหนดวันนั้น กรมราชบัณฑิตเชิญ
 พระไชยเงินของคณ้อยในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสำหรับใช้ในการพระราชพิธีอย่าง
 กตาง ๆ มีคเชนทศิวศานเป็นคัน กับพระธรรมไปตงทศรมาศนุก

กรมแสงหอกดาบ เจริญพระแสงรูปอย่าง ค่ายตามองค์^๕ ชนพานทองต้องชน^๕
 ไปดั่ง^๕ ถึงขการันันต์พระสงฆ์ ๕ รูปตามแต่จะได้มานั่ง อาตักษณ^๕
 อ่านคำสาบาตจบแล้วพราหมณ์เจริญพระแสงชนน้ำ พระสงฆ์สวดคาถา
 ดัจจิงเว อะมะตา วาจา ฤทธะยันโตเปณ^๕ แล้วคว้นนายชนไปรับพระ
 ราชทานน้ำบนพระอุโบสถ แล้วมาเรียกให้ทหารเข้าแถวที่หน้าพระอุโบสถ
 นายอ่านคำสาบาตจบแล้วคว้นทหารจึงได้อ่าน^๕ บันดาผู้ซึ่งประจำการใน
 พระบรมมหาราชวัง เช่นนายประคูปะณ^๕ ก็ต้องอ่านาเดือนด้วยทั้งดิน^๕
 ผู้กำกับถอนาถกรม คือมหาตไทย กระตาโหม ชาววัง มหาตเด็ก นาย
 ทหารต้องยืนห่างว่าแถวกับผู้กำกับ เป็นการตรวจคนที่ได้มาเข้าเดือนรับ
 ราชการครบฤกษ์ไม่ครบด้วยอีกชนหนึ่ง เมื่อทหารถอนาแถวหันหน้าเข้ามา
 ในพระบรมมหาราชวัง ทำอาวูรค่านับเป่าแตรแล้วเป็นเสร็จการ แต่การ
 ถอนาเดือนเช่นนี้ เคยจนได้เล็กเลี้ยไม่ได้ใช้แล้ว เปดียนไปเป็นธรรมเนียม
 ทหารที่เข้ารับราชการใหม่ แตนายทหารซึ่งจะได้รับตำแหน่งใหม่ต้อง
 ถอนาทุกครั้ง ที่ได้เปดียนตำแหน่งนั้น แต่ถอนาเช่นนั้นเป็นถอนาจร มิใช่
 การพระราชพิธีประจำเดือน ซึ่งได้กล่าวอยู่ในบัดนี้

ที่ ๑๘๘ คเชนทรีศิวสถาน

การพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก เป็นพิธีของพราหมณ์พฤติมาศ ได้ทำในเดือน ๕ ครั้งหนึ่งเดือน ๑๐ ครั้งหนึ่ง เป็นกระบวนเรื่องคชกรรม การของหมอช้าง ว่าทำเพื่อให้เจริญศิริสวัสดิมงคลแก่ช้าง ซึ่งเป็นราชพาหนะแต่เป็นกำลังแผ่นดิน แต่มาบัดนี้ยัดจันไรในผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ในการช้างทั้งปวงด้วย แต่การพระราชพิธีนี้ เฉพาะเหมาะแก่คราวที่ควรประกอบพิธีอื่น ๆ หาดย้อย่าง คือเป็นต้นว่าเมื่อทำการจะให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ช้างมากก็ต้องรดน้ำมนต์ช้างมา เมื่อจะเอาไปรดเทศา ๆ กับโรงเช่นนั้นก็ดูไม่เป็นประโยชน์อันใด แต่ผู้รดจะเห็นจเห็นน้อยกว่าจะท่วจึงเห็นว่าถ้าปลูกเกยขึ้นแล้วจัดให้ช้างมาเดินมาเป็นกระบวน พราหมณ์แลราชบัณฑิตซึ่งเป็นผู้จะประณามคนนั่งคอยอยู่บนเกย เมื่อกระบวนมาถึงก็ประพรมไปจนตลอดกระบวนง่ายกว่า ทั้งจะได้ทอดพระเนตรตรวจตราชมเชยราชพาหนะทั้งปวงมีจะต้องครั้งด้วย อนึ่งธรรมเนียมพราหมณ์ใหญ่ ก็ต้องตระเตรียมให้พร้อมด้วยเครื่องสัตว์สดาตราบูชแด่พดทวารให้พร้อมมุดอยู่ เมื่อมีราชการศึกสงครามอันใด ก็จะได้จับจ่ายกะเกณฑ์ไปโดยง่ายโดยเร็ว เป็นการตรวจตราเครื่องสดาตราอาชูชแด่ไพร่พลอย่างวิจิตรคราวหนึ่ง อนึ่งตามแบบอย่างแต่เดิม ซึ่งมีมาในเรื่องนพมาศเป็นต้น จนถึงในกฎหมายเทียบขนาดความก็ตงกัน ว่าในการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกแต่สังขยานใหญ่ เป็นเวลาที่ประชุมท้าวพระยาข้าราชการทั้งในกรุงแลหัวเมือง เอกโท ตรี จัตวา ทั้งเจ้าประเทศราชเข้ามาเฝ้า กำหนดถวายดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ เป็นการ

ประชุมใหญ่ครั้งหนึ่ง เวदानันท์ควรที่จะประชุมพดโยชาทวยหาญทั้งปวง
ให้พร้อมพร้อมเป็นการป้องกันพระนครด้วย แต่คงพระเดชานุภาพให้หัว
เมืองประเทศราชทั้งปวง เป็นที่เชิดขามยำเกรงพระบารมีด้วย เพราะ
ฉันทนาการสถานใหญ่นี้ จึงได้มีทงกรุงศรีไชโยแตกกรุงทวารวดี มิได้เว้น
ว่างเหมือนอย่างพิริยดิถีปัจฉิมณีนี ที่มียิงอาณานิคมบ้างไม่ได้ ยิงบ้าง

จิรชอกสันตมา ซึ่งมีมาในหนังสือพนมาคันนี้ ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรง
เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งอินทราภิเศก พระศรี
มะโหสถซึ่งเปนปโรหิตใหญ่ชั้นหนึ่งเห็นองค์อันหุ้มด้วยเงิน ทูลเบิกท้าว
พระยาแลรับสนองพระโอรสผู้ตรัสปราโสดำเนินดัดแล้วเสด็จขึ้น ค่อนั้นไป
มีการพร้อมรำแต่เพียงท้าวพระยาทั้งปวง ในการประชุมนี้ข้างในร้อยคอกไม้
เป็นรูปต่าง ๆ บรรจงเลี้ยงหมากถวายให้พระราชทานลูกขุนทั้งปวง ต่อรุ่ง
ขึ้นพร้าหมณจึงได้คงพระราชพิธีบูชาชนนุไชยบาศ ที่สถานพระเทวกรรม
บันดาพระหัตถ์ในกรมข้างกรมม้าโปรยเข้าคอกคอกไม้ รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง
จึงได้เสด็จออกพระที่นั่งไชยชุมพล พร้อมด้วยพระอรรคชายาพระบรม
วงษานุวงศ์สนมกำนัลนาง ส่วนข้าเฝ้าทั้งปวงนั้นนั่งบนร้านม้าห้าชั้น เปน
หลั่นตดตามผู้ใหญ่ผู้น้อย ภรรยาข้าราชการนั่งตามระหวางช่องตี่มา
นำพระกาดคำดหตวง ราษฎรทั้งปวงมากอยคุกระบวนในรางเรียงทอง
ตี่นาม ได้เวลาสมควรจึงให้เดินกระบวน กระบวนข้างก่อนแล้วจึงถึง
กระบวนม้า เดินส่นานนั้นส่นาวัน วันแรมเดินพระยาข้างแตรม้าระวางคัน
วันที่สองเดินช้างม้าระวางวิเศศ วันที่สามเดินช้างม้าระวางเพรียว เวลา
เมื่อแห่แล้วมีการมหรสพขบร้อง เวลาค่ำมีหนังจุกคอกไม้เพดถึงตี่มโฆษพระ
เทวกรรม ตามเรื่องตี่กล่าวมานี้ การที่เสด็จออกพระที่นั่งอินทราภิเศก

คอดองกนกบเร่องทอลนาแถวถวยบังคมส้มโกธเถยถุกชน การพระ
ราชพิธีในเวธากตางคณอกคณหนึ่งน กคอดทอดเชือกตามเชือก ให้ช้างมา
ถำมวันนท้อย่างแบบถระถำนาน ตามทวำนนุเหมือนทศุโขไทยจะมีทุกปี
ไปไม่มีเวธาชาด

ส่วนข้อความที่ได้จากกฎมณเฑียรบาล ดูยังยิ่งเข้าใจยากไปกว่า
หนังสือเรื่องนพมาศ เห็นจะเป็นด้วยภาษาที่জনจะเจ้อำเงยวเป็นไทย
เห็นมาก หนังสือนพมาศเป็นของไทยได้ เมื่อพระนครลงมาตั้งอยู่ข้าง
ใต้ ถ้อยคำที่พดจากันภายหลังก็กลายเป็นถำนวนไทยได้ไป กฎมณเฑียร
บาลซึ่งเป็นของไทยเห็นอแต่่ง ถึงแม้ว่าภายหลังหนังสือนพมาศซึ่งเป็น
ของไทยได้แต่่งกดี ยังต้องเป็นที่เข้าใจยากกว่าหนังสือนพมาศซึ่งแต่่งไว้
ก่อนแล้ว เพราะเปลี่ยนถำนวนที่พุดไปตามภูมิประเทศ ในกฎมณเฑียร
บาลนั้นลงกำหนดไว้ว่าเดือนห้าชนห้าคำออกถำนมใหญ่ ซึ่งบอกกำหนด
ว่าชนห้าคำนี้ ดูยังคลาดกัน้อยกับวันทไรอยู่เดียน แต่ถ่าเป็นถระ
ถำนานแห่งถำนวันถั่ว ก็คงต้องเกยวถึถำนวันห้าคำอยู่เอง ข้อความที่ถั่ว
นั้นมว ๆ รวถ ๆ ดูว้ยอนไปย่อนมา ดังเกิดตุก็จะปดถองเรื่องปนกัน
แต่ผู้ทคคดออกค่อ ๆ กันมาไม่เข้าใจเนื้อความก็ถดปนกันเดอะไป เห็นจะ
เป็นเสด็จออกถวถวยบังคมเถยถุกชนเดียนนครงหนึ่ง ถั่วจึงได้้อออกถำนม
แห่งถระถำนานอื่กถำนวันอย่างเช่นพระร่วง การที่เสด็จออกถวถวยบังคม
เถยถุกชนน ว่าในพระบัญญัติชนตั้งทตถนถเกาชนเจตชนหาชนถำนชน
ถองชน ชน ๑ ทประทบถัมเด็จพระหน่อพุทธเจ้าอยู่เถยถฝ้ายช้าย ทวำน
เห็นจะเป็นฝ้ายช้ายที่ประทบ คือถ่าเป็นมุขเด็จพระทณังคุดิคมหาปราชาท
คงจะอยู่ทวงโรงถ่ายรูปกระจกออกมมาได้แนวกับมุขเด็จ ส่วนถัมเด็จพระ

อุปราชแต่เจ้านายอื่น ๆ ไปมีพิพัตถาณึ่งเฝ้าหน้าทิมดาบ แต่ทิมดาบนี้ไม่
 ปรากฏว่าคดีใดๆ ไม่คดีอย่างไร บางทีจะเป็นโรงยาว ๆ สองหลัง เช่น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำไว้ที่พระที่นั่งวิมานรักษา
 ที่วังจันทร์เกษมก็ว่าเตียนอย่างเก่า ฤๅที่วังหน้าเมื่อยังไม่มีท้องพระโรง
 ที่เรียกพระที่นั่งอศราวิจินดิย์ ก็มีทิมมหายักษ์เป็นที่เฝ้า เพราะธรรมเนียม
 พระราชวังแต่ก่อนไม่มีท้องพระโรงอย่างเช่นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อ
 ภายหลังมีพระที่นั่งทรงปืนขึ้นแทนท้องพระโรง ก็เป็นพระที่นั่งคงดอยออก
 มาต่างหาก เหมือนพระที่นั่งศิวโมกชพิมานในวังหน้า ทิมที่เฝ้าคงจะเป็น
 สองหลังซ้ายขวา มีระหว่างเป็นที่แจ้งอยู่กลางแต่คงจะไม่ยกพื้นสูงเหมือน
 อย่างทิมดาบคดที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทนั้นด้วย จึงได้มีกำหนดว่า
 ที่ประทับสมเด็จพระอุปราชสององค์ มีหลังคาม่านพนักอินทรี
 พระราชกุมารภินเมืองสูงศอกหนึ่ง มีหลังคาตดตงมาอีกชั้นหนึ่ง พระ
 ราชกุมารพระเยาวราชเคียงสูงศอกหนึ่ง แต่พระราชนัดดาออกชื่อไว้แต่ไม่
 ได้ความว่าอย่างไรไปว่าแต่หน้าหลังเคย ๆ ฤๅจะด้อม ๆ กันอยู่เท่านั้น
 ตรงหน้าพระที่นั่งคงเคียงสำหรับพระอาลักษณ์นั่งสองพระโขนง สูง
 ศอกสอง ค่อนหลังไปจึงมีผู้นั่งต่ออาลักษณ์ลงไปอีก ไม่ได้ความว่าจะ
 เป็นปลัดitudตองฤๅใคร วิธีซึ่งใช้อำลักษณ์สองพระโขนงนี้ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเตียนมาใช้ ในการพระราชพิธีบรม
 ราชาภิเศก ให้อำลักษณ์ทูตเบิกแตรรับพระบรมราชโองการคราวแรกใน
 เวลาคณะออกท้องพระโรงแต่ไม่ต้องนั่งเคียง ถ้าเสด็จออกมุขเด็จพระ
 มหาปราสาท ไม่นั่งเคียงก็เห็นจะเต็มตะโกน การที่เสด็จออกตามที่ว่า
 มา^{นี้} ก็เห็นจะเป็นออกเฝ้าถวายบังคม^{นี้}เตียนถูกขุน ส่วนการออกชื่อนาม

ก็มีเค้าให้เห็นได้ชัด เช่นมีขุนหาญทั้งสิบข้างยืนที่แผ่นดิน เป็นอย่างแห่
 ด้ระดำน ครั้นจะแปลฎาพิจารณาข้อความในกฎมณเฑียรบาลดงให้ชัด
 แจ้ง ก็จะต้องเวลาแต่ผิด ๆ ถูก ๆ เพราะรว ๆ รวง ๆ เป็นโคตงจันที่เดียว

ส่วนในจดหมายขุนหลวงหาญ ในเดือนห้าก็ไม่ได้พูดถึงด้ระดำน
 เช่นได้กล่าวมาแล้ว ไปพูดถึงเอาข้อเดือนสิบซึ่งไม่มีเรื่องอื่นจะว่า พูด
 ย่อ ๆ แต่ว่า เดือนสิบจึงว่าขอแสร้งทอดเชือกตามเชือก ดำนข้างต้น
 ม้าต้น เห็นว่าในคอนหงษ์จะเด็กเสียไม่ได้แห่แห่นอนใดแต่ทั้งต้องควา
 เพราะฉนั้นธรรมเนียมที่กรุงรัตนโกสินทร์ จึงยังได้ตามแบบกรุงเก่าใน
 ท่อนปลายนี้ขึ้นมา คือมีพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกทั้งสองควา
 แต่ไม่มีการออกสำม เว้นไว้แต่หนาน ๆ ผ่านคืนหนึ่งจึงได้มีเสียควาหนึ่ง
 เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศ ฎาให้เป็นการส่งนกเตนแบบกันควาหนึ่ง การ
 ซึ่งเด็กออกสำมแห่ด้ระดำนเดียน ก็ด้วยตำราที่แรกดงชนประดงค์
 การอย่างหนึ่ง ครั้นต่อมาการกลายไปเป็นอย่างหนึ่ง แรกคิดนั้นเห็นเป็น
 ประโยชน์ แต่ครั้นเมื่อการเคลื่อนคลายไปเสียก็กลับเป็นโทษ คือเมื่อ
 พิศระห์ดูการแห่ด้ระดำนในครั้ง ๓๒๐๐ ปีล่วงมาแล้ว ในครั้งพระร่วง
 เมืองสุโขทัยนั้น เดินข้างเดินม้าเปลี่ยนกันทั้งสามวันเช่นกล่าวมาแล้ว
 ซึ่งเดินเช่นนั้นเพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าข้างม้าพาหนะมีมาก ถ้าจะ
 เดินวันเดียวให้หมดก็จะต้องเปลืองเวลามาก ฎาอยากเด่นให้เป็นสามวัน
 ตามธรรมเนียมไทย ๆ ชอบสามชอบห้าชอบเจ็ด ก็ยังคงจะมีข้างม้ามาก
 จึงได้แบ่งออกเป็นกระบวนได้สามกระบวนไม่ซ้ำกัน ตำราอาวรุทที่จะใช้
 แห่ก็ต้องใช้มากเป็นการเตรียมไพร่พลให้พร้อมพร้อมอยู่เสมอ มีหนึ่ง
 ได้รวัวใหญ่ถวายเป็นเสด็จสองครั้ง พาหนะแต่ไพร่พลจะทรุดโทรมเสื่อมถอย

ไปอย่างไร ฤๅบริบูรณ์ได้อยู่ก็ได้ทอดพระเนตรตรวจตราทุกปี บรรดา
 คนทั้งปวงซึ่งได้เห็นก้างงอดทวาร แดพาหนของพระเจ้าแผ่นดินพระพร้อม
 บริบูรณ์อยู่ ก็เป็นที่ยำเกรงไม่ก่อเหตุการณ์อันใดขึ้นได้ จึงมีคำกล่าวมา
 แต่โบราณว่า พระราชพิธีเป็นพิธีสำหรับทำให้ประชุมชนทั้งปวงมีใจ
 สวามิภักดิ์รักพระเจ้าแผ่นดิน แดเป็นมงคลแก่ราชพาหน เป็นที่เกรง
 ขามแก่ข้าศึกศัตรู การก็เป็นจริงเช่นนั้น แต่ซึ่งกดขี่เป็นโทษไปจนต้อง
 เด็กเสียนเพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าช้างม้าพาหนที่มีอยู่ในกรุงไม่พอที่
 จะเข้ากระบวนแห่ อย่างว่าแต่ตามผลัดเคย แต่ผลัดเดียวเต็มขบวน
 ธรรมดาที่เคยมีมาแต่ก่อนก็ต้องเอาช้างหัวเมืองเข้ามา นั่นก็เป็นความ
 ลำบากเกิดขึ้นเพราะจะเดินพิธีอย่างหนึ่งแล้ว สำนักราชการที่จะใช้ใน
 กระบวนแห่ก็ไม่พอ จะทำอาวุธเครื่องเหล็กขึ้นก็ไม่เป็นที่ไวใจนักฤ
 ภาดาจะแพงมาก ต้องทำอาวุธไม้ อาวุธไม้นั้นก็ไม่มีประโยชน์อันใด
 นอกจากที่จะถือให้ให้เงื้อม ๆ ก็เป็นอันช่วยการเปิดตึงเงินเปล่ายิ่ง
 กว่าทำเครื่องดกร ที่ยังได้เดิ่นหากินอยู่ได้เสมอ เครื่องอาวุธเหล็กเข้า
 กระบวนแห่พึ่งมีมาขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทำเครื่องอาวุธไม่เป็นการช่วยการเช่นกล่าว
 มาอัน ส่วนคนที่จะใช้ ในกระบวนแห่นั้นแต่ แต่โบราณมาเขาจะใช้คน
 ที่เป็นหม่ทวารซึ่งประจำรักษาพระนคร แดรตมทวารนอกจากเวรประจำ
 มาให้เข้ากระบวนทัพ ก็คือเครื่องสำตราอาวุธเป็นการฝึกหัดใหญ่ปีละ
 สองครั้ง เมื่อใดเข้ากระบวนฝึกหัดอยู่ทุกปี ก็คงจะเรียบร้อยคตอง
 แดถ่วงกว่าที่ทอดทิ้งไม่ได้ฝึกหัด แดเวทาบายที่เด็ดจันแวดก็มีมวยปล้ำ
 กระบี่กระบองต่อไป เป็นการฝึกหัดสำตราอาวุธในการทหารแท้ทั้งนั้น

ตกมาภายหลังเมื่อสิ้นการศึกสงครามแล้ว ทหารประจำเมืองก็เอาธงไว้
 เปนพดเรือนเดียว ไม่ได้เคยถูกต้องศาสตราอาวุธ ไม่ได้เคยเข้ากระบวน
 ทัพ เอาการจัดเข้ากระบวนก็เป็นการกระว่องกระแว้งรุงรัง คนจ่ายเดือน
 ประจำพระนครไม่พอ ต้องเกณฑ์เอาคนนอกเดือนเข้ามาแทนทหารระดม
 อย่างแต่ก่อน มาบ้างไม่มาบ้าง คนไหนไม่พอเดินไปพอพื้นน้ำพัดพา
 แล้ว ก็ต้องกลับมาเดินกระบวนหลังต่อไปใหม่ ก็ไม่เป็นประโยชน์
 อันใดในการที่จะตรวจตราผู้คน แต่ไม่เป็นพระเกียรติยศที่จะเป็นที่เกรง
 ขามอันใด เพราะใคร ๆ ก็เห็นว่ากระบวนนำดวงมาเปนกระบวนหลัง
 กับเดียวพระเกียรติยศไป ส่วนขุนนางผู้ที่ต้องแทนนั้นเก่า แต่ก่อนตัว
 เสนาบดีจุฑามณีมนตรีทั้งปวง ตัวแต่เป็นแม่ทัพชำนาญในการ
 ช้างเข้ามา ทั้งมีบ่าวไพร่ส่งมากำลังที่เคยไปการศึกสงคราม เมื่อมา
 เข้ากระบวนเดินสนามก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอันใด ภายหลังมาขุนนางไม่
 ชำนาญชำนาญในการทัพศึก ประพฤติตัวเปนพดเรือนไปหมด จะถูกข
 คอข้างเข้าก็กลัวจะงกจะเงิน จะไปขี้เฉย ๆ ไม่ฝึกหัดก็กลัว จะฝึกหัด
 ก็อาย ว่าเป็นผู้ใหญ่แล้วต้องฝึกหัด บ่าวไพร่ส่งมากำลังก็เอามาใช้สอย
 อยู่ในบ้านบ้างเก็บเอาเงินบ้าง จะเรียกหาเป็นการจริงก็ไม่ใคร่จะได้
 แต่ประกวดประชันกันไปจนเกินกว่าที่มีกำลังจริง ๆ ต้องเที่ยวหยาบยืม
 บ่าวไพร่ผู้อื่น กระบวนนำต้องกลับมาตามกระบวนหลัง เมื่อเอาคน
 ของผู้อื่นมาใช้เช่นนั้น ก็ต้องแจกจ่ายให้ปันเบ็ดทองเงินเบ็ดทองผ้าเข้าไป
 อีก ขุนนางก็พากันเบือหน่าย เห็นเป็นบ่อแห่งความฉิบหายเกิดขึ้น
 การตรวจตราจึงได้ต้องเป็นอันเลิก คงได้มีอยู่แผ่นดินตะกรังพอเป็นพิช
 ฎาเป็นพระเกียรติยศ แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัวก็ไม่ได้มีสระสนาม อันที่แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวโปรดในการพระราชพิธีอย่างเก่า ๆ มาก ได้ทรงลงหลายอย่าง
จนถึงที่ไปตั้งพระผู้เป็นเจ้าที่เทวสถานเป็นกระบวนข้างเป็นคัน แต่ทรงพระ
ปรารภไม่สำเร็จอยู่สองเรื่อง คือเรื่องพิธีอาถรรพณ์คำพร่าหมันหายเสีย
กำลังจะคิดจัดการใหม่ก็พอสวรรคตเสีย เรื่องหนึ่งสระสนามใหญ่ทรง
อยู่เสมอไม่ขาด ว่าถ้าได้ข้างเผือกใหม่จะมีสระสนาม แต่ครั้นเมื่อทรง
พระปรารภกับสมเด็จพระเจ้าพระยาเมื่อไร ท่านก็ออกแอบคิดเมื่อไปทุกครั้ง
เรื่องข้างเป็นคัน จนตกตงเป็นจะให้ชี้เสด็จก็ยังจับนุบ ๆ คับ ๆ อยู่
ผืนข้างเผือกก็ไม่ได้มา เป็นอันเลิกกันไป

เมื่อว่าที่การพระราชพิธีทวงปวง ถ้าเป็นพิธีเก่าแท้ก็จะมีเหตุที่
เป็นการมีคุณจริงอยู่ในพระราชพิธีนั้น แต่เมื่อการรวม ๆ ลงมา ก็กลายเป็น
เป็นแต่การทำไปตามเคยเพื่อสวัสดิคิมงคล จนเป็นการที่เรียกกันว่าพิธี
ตั้งเขปฏาต่างว่า เคยขาดประโยชน์ที่ได้จากความคิดเดิมนี้ไป ความ
คิดเรื่องสวัสดิคิมงคลนั้นมักจะเผดไปถือเอาสิ่งที่ไม่มีคุณ หยิบยกออก
มาเห็นได้ว่าเป็นมงคล เหมือนกับกตัญญูไรที่ไม่มีศรัทธาหยิบยกออกมา
เห็นได้ว่าเป็นจันไร ไม่เลือกค้นหาสิ่งที่แท้จริง ถึงมีอยู่ในอาการที่ประ
พตาก็ไม่มีใครจะรู้ลึก ไปถือสิ่งที่ไม่ใช่ความจริงว่าเป็นความจริงเสียโดย
มาก เหมือนอย่างเช่นเขาในไค้ถุนถือว่าเป็นจันไร ก็ถ้าเป็นเรือนฝากระ
ดาน ฎาเรือนฝากระแวงอ่อนอย่างไทย ๆ ปฏุกอยู่กับที่เป็นพื้นโคลนฉา
ฉะ คนอยู่บนเรือนถ่ายอุจจาระมีดชำระ แดกवादขะฝุ่นฝอยทั้งลง
มาที่ไค้ถุนเรือน ผู้ใดเข้าไปในไค้ถุนเรือนเช่นนั้น ก็คงพบแต่สิ่งซึ่งโส
โครกเบือนเประไปทางดิน นับว่าเป็นจันไร มีไรจันไรเพราะอยู่ภายใต้

ฝนน้อยข้างบน จนไรเพราะเมื่อประอะเห็นปานนั้น แต่ผู้ทอหนนไม่ถอแต่
 เฉพาะเรือนเช่นนั้น ถือทอไปไม่ว่าเรือนใดเรือนใดเอาแต่ชื่อใดถน
 เปนตัวจันไร ส่วนที่เปนมงคตนั้นเท่าเช่นกับอาบน้ำรดน้ำมนต์ ถ้าผู้ใด
 อาบน้ำรดน้ำชำระกายให้บริสุทธิ์ ก็ย่อมจะเป็นที่สบายตัวสบายใจรู้ลึก
 ความหมดจด ดังว่าที่เมื่อนประอะอยู่ แต่ผู้ซึ่งปราถนามงคตเชื่อเสีย
 ว่าน้ำที่เติกเป่าแล้วนั้น ถูกับตัวแต่หนึ่งน้อยหนึ่งก็เป็นสัตว์ดีมีมงคล ไม่
 ต้องคิดถึงการทำชำระกายให้บริสุทธิ์ ที่ว่านเปนแต่การภายนอก เมื่อ
 พิจารณาตามคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเช่นมาในมงคลสูตรเป็นต้น สัตว์ดี
 มงคลย่อมมาด้วยความประพฤติของผู้ที่ปราถนามงคต ไม่ได้มาโดยมี
 ผู้ใดมาเติกเป่าให้ ถูกับขณวอนขอร้องได้ ความจริงเปนอนุญเช่นนั้น แต่
 หากผู้ซึ่งจะประพฤติตามทางมาของสัตว์ดีมีมงคลไม่ได้ตลอด ความ
 ปราถนาตกเดือนเร้งวัดเข้า ก็ต้องเวรเวลายชวนชวายุไปอย่างอื่น ถูทำแต่
 พอเปนดังเชป เพราะการสิ่งใดที่เปนการไม่จริง ย่อมง่ายกว่าการที่
 จริง คนทั้งปวงก็ตั้งใจถือเปนนั่นอนเสียตามที่แกชดไปนั้น ว่าเปน
 การใช้ได้จริง แต่วกับบัญญัติเพื่อ ๆ ตามไป เช่นกับกินมะเฟืองกินน้ำ
 เค้าเสียส่งาราชะไรจุ่นไป เปนบัญญัติที่เกิดขึ้นใหม่จากผู้ที่เขาใจซึมซาบ
 ในวิธีที่เขาตดหย่อนผ่อนผันลงมาว่าเปนความจริง การออกสนามใหญ่
 คือสระต้นานน เมื่อพิจารณาเหตุตามความจริงก็เห็นว่าเป็นการมีคุณแก่
 พระนครมาก เปนเหตุที่จะให้ข้าศึกศัตรูครันคร้ามขามขยาดได้จริง แต่
 ต้องทำอย่างเท่าให้มีตัวทหารมีช้างมีม้าจริง ๆ ถ้าจะเปนแต่การหยิบ ๆ
 ยืม ๆ ร้องแรงอย่างเช่นทำกันมาแล้ว ไม่แท้ดีกว่าแท้ พรรณามาด้วยวิธี
 แท้สระต้นานนที่แท้เพราะเหตุใด แต่เด็กเสียเพราะเหตุใด ยุติเพียงเท่านี้

ทอดเชือกตามเชือก

บางคนจะได้กล่าวถึงการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก ซึ่งมีทำอยู่
 เสมอมาได้เนิ่นนาน ถึงไม่ได้ให้ตระตนานกเชนทร์ศัสดานาทองอย่างเก่าอย่าง
 ใหม่ พิธีทอดเชือกตามเชือกนั้นก็ยังทำเดิมน้อย เมื่อพิจารณาหัดคำว่าทอด
 เชือกอย่างหนึ่ง ตามเชือกอย่างหนึ่งนั้นจะแปลว่าอะไร วิธีที่เรียกว่าทอด
 เชือกนั้น คือเชือกบาศักดิ์สำหรับคล้องช้างเป็นขด ๆ อยู่ จบชนทงขด
 แยกออกเป็นสองส่วนคางไว้ เรียกว่าทอดเชือก เชือกที่คางไว้หนักกับ
 พับตงวางเป็นขด ๆ ตามธรรมเนียมเรียกว่าตามเชือก บางทีคำว่าทอด
 เชือกนั้นจะตรงกันกับว่าคดเชือก ตามเชือกนั้นจะตรงกันกับว่าขดเชือก
 ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นพิธีที่ทรงกำหนดตรวจเชือกบาศักดิ์ หกเดือนครั้งหนึ่งก่อนที่จะ
 ไปทำการ คดเชือกเมื่อขจรสุด้ายหายอันใด ก็จะได้ซ่อมแซมแก้ไข
 เมื่อคดอยู่กับคดเข้าไว้อย่างเดิม แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีผู้ใดที่จะคิดเห็นเช่นนั้น
 เพราะเหตุว่าผู้ที่จะคดเชือกออกคดนั้น เชือกเดียวแล้วเชือกคดอยู่กับเขาออก
 คดกวาง ๆ ไว้พอเป็นสังเขป ไม่ได้บอกเสียก่อนว่า “ไม่ต้องตรวจคดคดหนา
 เชือกคดอยู่ ทำเท่านั้นพอ” ถูกศิษย์ถูกหาที่เห็นคด ๆ มา ก็เข้าใจขึ้น
 ซาบว่าการที่ทำได้สังเขปย่อ ๆ นั้นเป็นเค็มตำราแล้ว เมื่อนึกแปลไม่ออกว่า
 ทำเช่นนั้น ประสงค์จะเอาประโยชน์อย่างไร ก็ต้องไล่ไปตามทางที่เป็น
 ประโยชน์อันไม่มีรูป คือว่าเป็นสวัสดิคิมงคลเท่านั้น สวัสดิคิมงคลจะมา
 ด้วยอะไรดีนึกไม่ออก แต่ไม่ต้องนึกเพราะผู้ใหญ่ว่านานาว่า “การที่มีวิธี

บุชาไปรยเข้าคอกรำพัดชาอันใดต่อไปนั้น ก็เพนอยู่ในเรื่องบุชาครูให้วัชร
การพระราชพิธี ได้ลงมือทำการทอดเชือกในวันเดือนห้าแรมสามค่ำเวลา
กลางคืน ตามเชือกในวันแรมสี่ค่ำเวลาเช้าครึ่งหนึ่ง ในเดือน ๑๑ ขึ้น
๔ ค่ำ เวลาค่ำทอดเชือก ขึ้น ๕ ค่ำเวลาเช้าตามเชือกอีกครั้งหนึ่ง การ
พระราชพิธีต้องควรวน ในกรุงรัตนโกสินทร์ทำที่หอเชือก ไม่ได้ไปทำ
ที่พระสถานเหมือนอย่างเช่นว่ามาในเรื่องนพมาศ ขวอยที่ทรงเก้ายกจะ
ทำที่หอเชือกเหมือนกันเช่นนี้ แต่หอเชือกที่กรุงเทพ ฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่สนาม
หลวงตรงหน้าวังส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เปนที่ทกรเรือเหมือนอย่างคัง
อยู่ในกลางกองฝุ่นฝอย จึงเพนที่ไม่สมควรที่พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จเข้า
ในพระราชพิธีนั้นด้วย ก็เคยยกมาทำที่อื่นได้ ได้เคยยกมาหลายครั้งเหมือน
อย่างในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เมื่อข้าพเจ้าฝึกหัดข้างให้วัชร ก็ได้ยก
มาทำที่โรงตรวดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ถึงว่าเมื่อทำพิธีอยู่ที่โรงเชือก
แต่ก่อนมา ก็ว่ามีเจ้านายเสด็จไปมิได้ขาด จนในร่างรับสั่งทุกวันนี้ยัง
มีว่าให้จัดอาคัน พระเจ้าพี่ยาเธอธิดาเธอที่จะเสด็จไปเข้าพระราชพิธี
ไปทอดทั้งต้องเวลาอย่าให้ขาดได้ การที่เจ้านายเสด็จนั้น พึงจะมาเด็กไม่
ได้เสด็จในชั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอหลัง ๆ แดพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เพราะ
ไม่ได้ฝึกหัดวิชาข้างม้าเหมือนอย่างแต่ก่อนตามคำที่เล่าว่า เมื่อในแผ่นดินพระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แดแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกเธอต้องฝึกหัดทรงช้างให้ชำนาญทุกองค์
จนถึงฝึกทรงม้าทั้งหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในเวลาเย็น ๆ ทุกวันมิได้ขาด
เจ้านายซึ่งทรงฝึกหัดวิชาข้างเหล่านี้ ต้องเข้าพระราชพิธีทั้งสิ้น ข้าราชการ
การซึ่งจะต้องช้านานปีใดจะมีระต้นาน ก็ต้องเข้าพระราชพิธีในวัน

แรมสามค่ำเวลาดวงตางคืน ไม่ว่าผู้ใดเคยให้วักครูแต่ฎายังไม่ได้ ให้วักครู
 คงต้องไปเข้าพระราชพิธีทั้งสิ้น ถัทธิหมอล้างอย่างไทยถือเสนียดจรรไร
 จันนี้ มีวิธีหลายอย่างซึ่งถือว่าการอุปมงคลที่ผู้ซึ่งเชื่อว่า ครอบ
 หมอมอญไม่ถือเช่นหลวงศกศกคิดเดียนเนตน ในการพระราชพิธีนั้นหลวง
 แหน้อย่างยิ่ง ห้ามมิให้ผู้หญิงเข้าไปในโรงพิธีเป็นอันขาด แต่ไม่ให้คน
 ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องในการพระราชพิธีเข้าไปในโรงพิธี ด้วยกลัวว่าจะไปเตียน
 วิธีทำทางออกมาทำเด่น ถือกันว่าทำให้เสียจริตได้ ดูก็อยู่ข้างจะจริง
 เช่นว่าพัตธาถ้านั่งอยู่ดี ๆ ใครตูกขึ้นว่ากั๊บบ้าแน่ ถ้าจะตั้งพระราชพิธีแห่งใด
 ก็ม่่านผ้ากนวงรอบจนมีพาทย์ราดตะโพนก็มิให้เข้าไปอยู่ในโรงพิธี ใช้
 ตะโพนบอกนำพาทย์ออกมาข้างนอก แต่เมื่อว่าตามจริงแล้ว พระราชพิธี
 อยู่ข้างจะนำคุณนุกนด้อย การในโรงพิธีนั้นคงเคยเทวรูปแต่ตั้งกรดสังข์
 เป็นกระไดสามคน ตามแบบพิธีพราหมณ์ทั้งปวงเช่นกล่าวมาแล้ว เคย
 เพดานชั้นคันทรงรูปพระอิศวรพระนารายณ์มหาวิฆเนศวร เคยตดตงมาตง
 กรดสังข์เบญจครรรพหน้าเทวรูป คงเคยวางเชือกบาศ์ที่มีดทองสาม
 เคย เชือกบาศ์ปิดเงินเคยหนึ่ง มีเครื่องกระยาบวชหน้าเคยนั้นทั้งสี่ ตรง
 หน้าเคยเชือกบาศ์ทั้งสี่ออกมา มีอีกเคยหนึ่งวางเครื่องข้างชนกชอเชือก
 ว่าพัตธา ตรงหน้าเคยนั้นออกมามีบายศรีแว่นเวียนเทียน เวลาค่ำโหร
 ค้องหาฤกษ์เวลาที่จะลงมือทำพิธีทุกครั้ง เริ่มแต่กระสุทธ อิตตะมะสุทธ
 บูชาเบญจครรรพ บูชากรตบูชาสังข์ตามแบบแล้ว จนถึงตรงหน้าพระประโคน
 พิณพาทย์ เจริญพระชนม์ทวีสุข จุกแว่นเวียนเทียนสามโกษเจิมพระเทวะ
 รูปแล้วจึงได้รตน้าสังข์ บันดาลผู้ซึ่งไปประชุมอยู่ในโรงพิธีนั้น แล้วอ่าน
 เวทพรมน้ำเชือกบาศ์ เวदानันประโคนพิณพาทย์สาธุการถึงเจ็ดดา แล้ว

ศัสดาจารย์พระครูพุทธนิภาสแต่เจ้ากรมปลัดกรม กรมช้างเข้าประจำหน้าเคียงเชือก
 คุกเข้ายกเชือกมาคล้องขึ้นทางไว้เป็นทอดเชือก ต่อขึ้นไปให้นายท้ายช้างคน
 หนึ่งมาหมอบที่ก้นหางโรง พระครูพุทธนิภาสซึ่งเป็นหมอเถ่าจึงเอาชันกามา
 วางคร่อมหลัง เอาด้ามขอสอดในพรมชนกปลายด้ามขอขึ้นข้างบน
 นายท้ายช้างที่หมอบนั้นหมอกำยขึ้นขอไว้ จึงให้พราหมณ์พระครูนิภาสต้องคน
 อานคชภูติตั้งเวรอย่างเก่าที่ชันว่า อัญชยมบังคมภูวดลระเป็นต้นจบตาหนึ่ง
 เป่าดังซี่ ในเวลาเมื่ออานคชภูติจบเป่าดังขึ้นนั้น บันดาผู้ซึ่งประชุมในที่นั้น
 ไปรยเข้าคอกคอกไม้อย่างเช่นให้วัวครูดกร เข้าคอกคอกไม้นั้นม้วนทอง
 ต้องพาน พานเงินต้องพาน พานทองนั้นเป็นของสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงไปรย พานเงินเป็นของข้าราชการ ว่าเป็นธรรมเนียมมีมาแต่ครั้ง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะท่านเสด็จเสมอไม่ขาด ถึง
 ว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่พระบรมวงษานุวงศ์จะไม่เสด็จ ก็ยังมีพานเข้าคอก
 คอกไม้ทองคุดหนึ่ง เงินคุดหนึ่งอยู่ตั่งเดิมไม่ได้ขาดจนทุกวันนี้ ครั้น
 คชภูติตั้งเวรจบตามตาแล้ว จึงดมมตเจ้ากรมปลัดกรม กรมช้างคนใด
 คนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนรำพิศขาเป็นคตองแคล้วชำนาญชำนาญว่าเป็นพระนารายณ์
 เมื่อแปลงพระภักตรเป็นช้าง ตงมาสอนวิชาคชกรรมให้แก่คนสี่คน
 เมื่อไปปราบช้างเอทนต์แล้วมานั้น เมื่อแรกตงมื่อว่า พิณพาทย์ทำเพลง
 คุกพาทย์รวี กราบตามครั้ง กราบนั้นอยู่ข้างกระดุกกระดิกมาก ไม่ใช่
 กราบธรรมดา เข้าเพลงพิณพาทย์ แล้วจึงนั่งท่าเรียกว่าพุทธร
 พินพาทย์คตเพลงกระบองกัน เมื่อเสร็จแล้วรวีกราบอีกตามครั้ง แล้ว
 จึงตงขึ้นยืนว่าต้องแว่น พิณพาทย์ทำเพลงมาคตฤณี ต้องแว่นครบ
 ตามคราวแล้วชูดตงหนึ่ง รวีกราบอีกเป็นคราวที่สาม แล้วจึงไปนั่งคุกเข่า

ข้างหนึ่งข้างมา ยกมือขึ้นบนศีรษะเอนตัวเข้าไปที่เชือกบาศ เรียก
ว่าไหว้ครุ พิณพาทย์ทำเพลงเหาะเสร็จแล้ว วัฏกราบอีกเป็นครั้งที่
ค่อนนี้ไปพิณพาทย์ทำเพลงซุบรำต้องแฉ่น แล้วแสดงกัณฑ์จบขอพวยชนิ
นิตระพวยตามวิธีเพลง จะว่าให้เข้าใจนอกจากที่เห็นไม่ได้ เมื่อเสร็จ
แล้วคุกพาทย์วัฏกราบอีกเป็นครั้งที่ห้า ค่อนไปพิณพาทย์เปลี่ยนเป็นรุกรัน
เดินต้องแฉ่นแสดงออกแสดงอีก เปลี่ยนขอจับเชือกบาศใหม่ รำท่าซัดบาศ
เหวี่ยงเชือกให้พันตัวไปข้างหนึ่งล้อมรอบ แล้วคลายออกเหวี่ยงให้พัน
ข้างหนึ่งอีกล้อมรอบแล้วให้คลายออก เป็นเสร็จการ ดึงนั่งคุกพาทย์
วัฏกราบอีกครั้งหนึ่ง เป็นสิ้นวิธีรำพิชชา เมื่อเวลาทว่าเชือกบาศนั้น
มีนายท่ายข้างอีกคนหนึ่งนั่งจับสายกระแซง คือท่ายเชือกบาศ สัมมควา
เป็นความข้งอยู่จนตลอดเวลาว่า การที่รำพิชชา ถือว่าถ้าผู้ใดได้
เห็นเป็นดินแดนยศจรรไร พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ที่ทรงข้านิข้านาญใน
การข้างเช่นพระนารายณ์มหาราช พระมหาบุรุษเพทราชาเป็นต้น เด็ดจ
ชนพระพุทธรูปที่ทรงรำพิชชาเห็นอกระพองข้างต้น ถวายพระพุทธรูป
ทุกครั้ง เป็นเสร็จการพระราชพิธีในเวลาค่ำ

การพระราชพิธีตามเชือก ในวันขึ้นดีค่ำเวลาเช้าก็เหมือนกันกับ
เวลาค่ำ แปลกแต่พับเชือกบาศที่ทางไวนั้นเรียกว่าตามเชือก แต่ไม่ได้
มีการเสด็จฯผู้ใดไปประชุมดังเช่นเวลาค่ำ แต่เดิมมาในการพระราช
พิธีนี้เงินที่พราหมณ์จะได้ค่าตั้งเดยว นอกนั้นได้แต่ผ้าขาวที่รองอาศน์
เทวรูป แตรองเชือกทองของบุษาค่าง ๆ

แห่สระสนานใหญ่

การแห่สระสนานใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ไม่ได้แบบอย่างไว้ว่าอย่างไร
พบแต่วิธีสระสนานในรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีขานโทศก ๑๓๘๒ เดือนที่ ๓ วัน
คือวันขึ้น ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ตั้งกระบวนหน้าวัดชนะสงคราม ผ่าน
หน้าพระราชวังบวรตรงมาทางถนนทองต้นน้ำไชย กระบวนในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒
ก็คงเหมือนกันกับครั้งนั้น จะแปลกก็แต่กระบวนพระยาช้างพระยาม้า
ตามกาดตามตลาดกับเสนาบดีที่ไม่ชวาก็คงจะชว้าง ราวกระบวนนั้นดังนี้
คำจริงถ้อยจริงให้ชายออกหน้า มีตำรวจติดธงคนหนึ่ง ค่อนนั้นเป็น
กระบวนพระยาช้าง กระบวนที่ ๑ พระยาช้าง พระเทพกฤษณวร ชงด้าน
ซ้ายคู่หนึ่ง ชงมังกรห้าคู่ ธนหางไก่ ๒๐ ตำรวจติดธง ๑ ชงมังกรคันคู่หนึ่ง
ทอง ๒๕ คู่ ตำรวจติดทอง ๑ แฉ่วแห้วหวาย ๓๐ คู่ กระบองกลิ้ง ๕ คู่ เดิน
ซ้ายนอก ข่ายในขงฉาน ๒ คู่ กดองชนะ ๓๐ คู่ จำปี ๑ จำทอง ๑
ตำรวจติดทอง ๑ แตรทอง ๖ คู่ แตรฝรั่ง ๔ คู่ สังข์คู่ ๑ ตำรวจติดแตร ๑
ตำรวจติดกรมช้าง ๑ ข้างพืงหน้า ๑ ตัวพระยาช้างพระเทพกฤษณวรนั้นมีชาย
คนถือกันดีดาน คนถือซ้ายแปดคน กระฉิ่งเกตุ ๔ แห้วหางม้า ๑
ถือเครื่องยศ ๖ คน ถือกลด้วยไต่ระ ๑ อ้อยไต่ระ ๑ มะพร้าวไต่ระ ๑
หญ้าไต่ระ ๑ หม้อน้ำสองหม้อ ใช้เครื่องเงินทั้งนั้น ค่อนนั้นไปช้าง
พังผูกเกณฑะพัด คือเครื่องที่สำหรับหัดช้างให้เดินสี่เท้าเรียงข้าง
หนึ่ง ข้างพังตามคู่ ๑ ข้างพังทูลนาคเป็นข้างเชือกคู่ ๑ ค่อนนั้นไป

อย่างพระยาช้าง หมอความซึ่งพระยาช้าง นุ่งต้องปักตายคาคราดตะคด
 ด้รวมเสื้อครุยดำพอก ถ้าพระยาช้างพลายใช้ด้ข่มพู่ พระยาช้างพังใช้ด้ข้าว
 ค่อนันไปเป็นกระบวนพระยาเพทราชา บิโตนขัดดาบดำมดืบคู่ คัวพระยา
 เพทราชาซึ่งยังมีดืบประทนกัน ทนายขัดดาบไว้ดถึง ๒๐ คู่ ทนายตาม
 แวดระยี่ดืบคนหัวแวดเป็นร้อยคน ค่อนันไปถืออาวุธต่าง ๆ เดินเป็นดี่ด้าย
 ดด้ายะดี่ดืบคน รวมคนในกระบวนพระยาเพทราชา ๒๐๐ คน กระบวน
 พระยากำแพง บิโตน ๒๕ คู่ ทนายขัดดาบตามดถึง ๑๕ คู่ ทนายตาม
 แวดระ ๑๖ คน ๕ แวด ๘๐ คน อาวุธต่าง ๆ ตามดถึง ๔ แวด ๆ ละ ๓๕
 คน รวมกระบวนนี้ ๑๗๐ คน ที่ ๓ กระบวนพระยาพระกฤษณรักษ์ บิโตน
 ขัดดาบนำ ๒๐ คู่ ทนายขัดดาบตาม ๑๒ คู่ ทนายตามแวดระ ๑๒ คน ๕
 แวด ๖๐ คน อาวุธต่าง ๆ ดี่ด้าย ๆ ละ ๒๘ รวม ๑๑๖ คน ค่อนันไป
 กระบวนเจ้าพระยามหาเดณา บิโตน ๖๐ คู่ กระดิ่ง ๔ เจ้าพระยามหา
 เดณาซึ่งดี่ด้างแดง คนหาม ๘ มั้งคัววัน ทนายขัดดาบข้างดถึง ๔๐
 ทนายตามแวดระ ๔๐ ๕ แวด ๒๐๐ คน อาวุธตาม ๔ แวด ๆ ละ ๘๐
 คน รวมกระบวนนี้ ๓๒๐ คน กระบวนเจ้าพระยาธรรมมา เจ้าพระยา
 ยมราช เจ้าพระยามหาโยธา เป็นกระบวนดี่ด้างแดงเหมือนกันทั้งด้าม
 กระบวน มีบิโตน ๕๐ คู่ ทนายขัดดาบ ๓๒ คู่ ทนายตามแวดระ ๓๒
 หัวแวด ๑๖๐ คน อาวุธต่าง ๆ ตาม ๔ แวด ๆ ละ ๖๘ รวมเป็นกระบวน
 ละ ๒๗๖ คน ขุนนางที่ไปดี่ด้างนั้รวมเสื้อครุยดำพอก แต่ที่
 กระบวนข้างไม่ได้รวม ค่อกระบวนดี่ด้างนี้ไปเป็นกระบวนข้าง ที่ ๑
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา กระบวนเท่ากันกับเจ้าพระยามหาเดณา มีดืบประทน
 มั้งคัววัน กระดิ่งเหมือนกัน กระบวนที่ ๒ เจ้าพระยาพระคตัง เท่าเจ้าพระยา

บดินทรเดชา กระบวนที่ ๓ พระยาศรีพิพัฒน์ ที่ ๔ พระยาราชสุภาวดี ที่ ๕
 พระยาจำแลนยากร เท่าเจ้าพระยาธรรมมา กระบวนที่ ๖ พระยาสุรเสนา
 บโทน ๔๐ คู่ ทนายขัตติยาบ ๒๗ คู่ ทนายตามแถวละ ๒๖ คน ๕ แถว
 ๑๓๐ ขาวตามแถวละ ๕๔ คนดีแถว รวม ๒๓๖ คน กระบวนที่ ๗ พระยา
 มหาอำมาตย์ กระบวนที่ ๘ พระยาท้ายน้ำ กระบวนที่ ๙ พระยาดั้หราชเดโช
 กระบวนที่ ๑๐ พระยาเพชรพิไชย กระบวนที่ ๑๑ พระพงษ์อมรินทร์ กระบวน
 ที่ ๑๒ พระยาราชมนตรี กระบวนที่ ๑๓ พระยาเกษตรรักษา กระบวนที่
 ๑๔ พระยาพิไชยบริพัตร กระบวนที่ ๑๕ พระยาไกรโกษา กระบวนที่ ๑๖
 พระยานครเขื่อนขันธ์ กระบวนที่ ๑๗ พระยาศรีสุรไกร กระบวนที่ ๑๘ พระยา
 ไชยกิจราชเศรษฐี กระบวนเท่ากันกับพระยาสุรเสนา เมื่อกระบวนแห่เหล่านี้นำ
 ถึงหน้าพลับพลา ขุนนางผู้ข้างถวายบังคม แล้วเชิญเข้าไปยืนเรียง
 ประจำอยู่นำพลับพลา แล้วโปรดให้เรียกขานนามนั้นมาผัดพาต่อแพนอยู่
 ในสามข้างที่ข้าง ผู้ซึ่งข้างหน้านั้นใช้เจ้ากรมปลัดกรมในกรมข้าง มี
 พระยาราชวงเมืองเป็นต้น ต่อผัดพาต่อแพนแล้วจึงได้เดินกระบวนโคกระบือ
 นำรถต่อไป กระบวนโครถเลียบกันนำกระบวน ๑ นำวัวคู่หนึ่ง ประดัก ๑๐
 คู่ ตะพัด ๑๐ คู่ พิณพาทย์คี่สามหามสี่หว่านไว้ดัวรับหนึ่ง คนจูงโค ๆ
 ละ ๔ โค ๕ ตัว ๒๐ คน กระบวนกระบือก็เท่ากัน กระบวนม้าธงห้าชาย
 นำกระบวน ๑ ธงสามชายนำวัว ๒ ธงตะขาบ ๑๐ คู่ ตำรวจติดธง ๑
 ธน ๑๐ ตำรวจติดธน ๑ ธงตะขาบคันคู่ ๑ ทวน ๒๐ ตำรวจติดทวน ๑ ธง
 ตะขาบคันคู่ ๑ แซ่หว่าน ๔ คู่ ธงตะขาบคันคู่ ๑ กระบวนกลิ้งคู่หนึ่ง
 ด้ายในมือกลองมลาย ๑๘ คนตำรับ ๑ กลองชนะห้าคู่ กระบวนเกดคู่หนึ่ง
 ขุนหมื่นกรมม้านำหน้า ๑ ม้าคันคนจูง ๔ ตำรวจติดกรมม้า ๑ ถือบเครื่อง

ยศ ๒ เจ้ากรมปลัดกรมกรมนาข้ามาตามคู่ ๑ กระบวนม้าอีก ๑๙ กระบวน
มีขังตะขาคู่ ๑ แซ่หวาย ๔ คู่ แล้วขังตะขาค้นอีกคู่หนึ่ง กระบวนถั่ง
สองคู่ กระฉิ่งเกิดคู่หนึ่ง ขุนหมื่นม้าหน้า ๑ มาตาม ๒ จูงม้านั้น ๔
ตำรวจ ๑ เครื่องยศ ๒ เหมือนกันทุก ๆ กระบวนทั้ง ๑๙ แล้วถึงพินพาทย
จีนคัน ๑๔ คน คือนั้นไปเป็นกระบวนขุนนางข้ามา ที่ ๑ พระยาศรีสุริยพาห
บโทนขัดดาบสองแถว ๓๐ คู่ ทนายขัดดาบตามหลัง ๒๐ คู่ ทนายตาม ๕
แถว ๆ ละ ๒๐ คน อาวุธต่าง ๆ สีแถว ๆ ละ ๔๐ คน เปน ๑๖๐ คน
กระบวนที่ ๒ พระยาเทพวรขุน กระบวนที่ ๓ พระยาราชนิภูต กระบวน
ที่ ๔ พระยาพิไชยสงคราม กระบวนที่ ๕ พระยารามกำแหง กระบวน
ที่ ๖ พระยาราชโยธา กระบวนที่ ๗ พระยาเสนาภุเบศร กระบวนที่ ๘
พระยานครแก้วไชย กระบวนที่ ๙ พระยาอภัยสงคราม กระบวนที่ ๑๐
พระยาราชวงษ์ธรร มีกระบวนเท่า ๆ กันกับพระยาศรีสุริยพาห รวมแล้ว
เข้าขบวนกันดับปทนต์นั้น คือนั้นไปกระบวนรถอีกสาม กระบวนที่ ๑
พระยาจุฬาราชมนตรีขจรถึงม้ายกกันดับปทนต์ มีคนจูงม้าจักร ๒ แยก
วรถค์แทนบโทนหน้า ๓๐ คน ตามเท่ากันกับขุนนางข้ามา ที่ ๒ พระยา
ศรีราชอากร ขจรถึงเรียกว่ารถเกวียนคนจูง ๒ กันดับปทนต์ ๑ บโทน
ใช้จีน ๔๐ คู่ ทนายขัดดาบตามหลัง ๒๗ คู่ ทนายตาม ๕ แถว ๆ ละ ๒๐
คน อาวุธต่าง ๆ สีแถว ๆ ละ ๕๔ คน เปนคน ๒๑๖ คน ที่ ๓ พระยา
วิเศษสงคราม ขจรถึงตั้งต่อเทียมม้ายก คนจูง ๒ กันดับปทนต์ ๑ ฝรั่ง
แทนบโทนหน้า ๓๐ คู่ กระบวนตามเหมือนพระยาจุฬาราชมนตรี
กระบวนม้ากระบวนรถไม่ได้ย่นมาทันนี้ เมื่อผ่านพ้นไปแล้วจึงให้เรียก
ม้าหือ ม้าหือนั้นกำหนดว่า ๓๒๐ ม้า แต่จะเป็นม้าต่างหากยกมาในกระบวน

ที่เดินแห่แถวถัดมาหื้อ
ประกันไม่ได้

แถวหน้าถัดมาอีกเด้านั้นไม่ทราบเคยรับ

การแห่สระสนามใหญ่เช่นนี้ ไม่ได้แห่เวลาเย็นเหมือนนครเขนพศัสดานาน
ใช้แห่แค่เวลาเช้ากว่าจะสิ้นกระบวนเสด็จขึ้นเกือบตกบ่าย เวลาเสด็จขึ้น
แล้วข้าราชการที่ต้องแห่สระสนาม ยืนข้างอยู่นำพัดปทานั้น ดงจากข้างมา
รับพระราชทานเลี้ยงที่ทพก แล้วมีมวมีกระบี่กระบองไปจนเวลาเย็น
เสนาบดีเป็นผู้ตรวจวัด ต่อเวลาเย็นเด็กการเล่นทั้งปวงแล้วจึงได้กลับ
ไปบ้าน ตามที่เล่ากันมาว่าในเวลาแห่สระสนามนั้น คนดูเป็นผู้ชายน้อย
ด้วยต้องเข้ากระบวนเสียโดยมาก เวลาแต่ก่อนนั้นคนในกรุงเทพฯ ก็ยังไม่
มากเหมือนอย่างทุกวันนี้ คุณจงบางคาไปได้บ้างจริง อาวุธเครื่องแห่
ในรัชกาลที่สามนี้ ที่ทำเป็นอาวุธเหล็กจริงชิ้นนั้น เมื่อเสร็จการสระสนาม
แล้วพระราชทานเงินหลวงให้ตามราคา รวบรวมมาได้ ในครั้งสรรพยุทธ
คงยังได้ใช้ราชการแห่หน้ามาจนทุกวันนี้ เพราะการสระสนามต้องลงทุน
รอนมาก แต่เป็นการเล่นพิชี่เช่นนี้ จึงได้มีแต่แผ่นดินตะกรัง ภายหลังมา
ในสองรัชกาลนี้ก็ไม่ได้มี

คเชนทร์ศัสดานาน

เรื่องคเชนทร์ศัสดานานนี้ ฟังมีขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้นเหตุนี้มีเป็นสองเรื่องเรื่องหนึ่งคือในหนังสือ นพมาศ ซึ่งกล่าวว่าแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอรุณมหาราชกรุงศรีอยุธยาได้มี การให้ตั้งนามช้างต้นมาตั้งแต่ครั้ง ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว แดการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกที่ยังคงมีอยู่เป็นพิธีพราหมณ์ ไม่มีการอันใด ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปสักการะ ก็การพระราชพิธีอันใดซึ่งเป็นพิธีประจำ พระนคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเติมให้เกี่ยว ในพระพุทธรูปต่างดงอีกหลายอย่าง การพระราชพิธี อยู่ข้างจะ เป็นข้อเหมาะที่อ้างอิงตัวอย่างว่าเป็นการพิธีมงคลมาแต่โบราณ จึง ได้ทรงเทียบเคียงการเก่ามาตั้งเป็นแบบฉบับขึ้น ข้อซึ่งนับว่าเป็นการเนื่อง ในพระพุทธรูปสักการะนี้ คือได้มาจากที่ชาวชวาถูก ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าตรีศย กเรื่องมาเป็นตัวอย่างเพื่อจะระวังความแตกร้างกันในหมู่พระสงฆ์ มี เนื้อความตามนิทานชาดกนั้นว่า ในปางก่อน มีพระมหากษัตริย์องค์ หนึ่ง ทรงพระนามพระเจ้าพรหมบาท ผ่านสมบัติในเมืองพาราณสี เป็น พระราชทานนครใหญ่ มีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามพระเจ้า ที่ศิโคตผ่านสมบัติในโกศลราช มีเขตรแดนใกล้กับเมืองพาราณสี ด้วย จารัตของชกษัตริย์ซึ่งถือว่ากาที่ไปปราบปรามกษัตริย์ผู้อื่น ถึงแม้ว่าไม่ มีเหตุอันใดพอที่จะยกขึ้นกล่าว นอกจากที่ไม่ได้อ่อนน้อมยอมอยู่ในใต้ อำนาจ ไม่เป็นการผิดกรรมนั้น พระเจ้าพรหมบาทได้ตระเตรียมกอง

ทัพพร้อมจะไปตีเมืองโกสธราชู พระเจ้าที่ขัตติโกสธทราบข่าวก็เห็น
 ว่ากำลังน้อยจะต่อสู้อย่างไรได้ ก็พาพระมเหสีหนีออกจากพระนครก่อนกองทัพ
 ยังไม่มาถึง แปรเพศเป็นบริพาสกเข้าไปอาศัยอยู่ข้างหม้ออยู่ในเขตรแดน
 เมืองพาราณสี ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตยกกองทัพไปถึงเมืองโกสธราชู
 ไม่มีผู้ใดต่อสู้ก็เก็บทรัพย์สมบัติ ถวาศรวกกับกษัตริย์พระนคร พระ
 เจ้าที่ขัตติโกสธกับพระมเหสีอาศัยอยู่ข้างหม้อ ไม่นานพระมเหสีก็
 ทรงพระครรภ์ ด้วยอำนาจพระราชโอรสซึ่งปฏิสนธิในครรภ์ มีบุญ
 สัมภารใหญ่ จึงบันดาลให้พระมเหสีปรากฏจะใคร่ดูจตุรงคเสนาดีเหล่า
 อันมีอาวุธพร้อมอย่างในยุทธภูมิ แด่อยากจะได้หน้าดังพระแสงทรง
 ของพระเจ้าแผ่นดิน จึงทูลแก่พระราชดำรัส พระเจ้าที่ขัตติโกสธก็ขัด
 ข้องในพระหฤทัย ด้วยสันดานใจเสียแล้ว จึงไปแจ้งความแก่พรหมณ
 ปโรหิตซึ่งเป็นที่ไว้วางใจ พรหมณปโรหิตนั้นชำนาญในการสังเกตนิมิตร
 เข้าใจว่าพระราชโอรสนั้นจะมีบุญญาธิการ จึงรับธุระมาทูลพระเจ้าพรหมทัต
 ขอให้ประชุมพลจตุรงค์ แด่ให้ชำระพระแสงเพื่อให้เป็นศิริมงคลแก่พระนคร
 พระเจ้าพรหมทัตก็โปรดให้จัดการตามคำปโรหิตกราบทูล พระราชเทวี
 พระเจ้าที่ขัตติโกสธ ก็ได้เห็นพลจตุรงคเสนาดีได้คืนหน้าดังพระแสง
 ดังความปรารถนา อยู่มาไม่นานพระราชเทวีก็ประสูติพระราชโอรสประกอบ
 ด้วยชัยฤกษ์ดกชนม์สมบัติ จึงขนานนามว่าท้าวสุทนต์ ครั้นเจริญชนแล้ว
 พระบิดามารดาได้ไว้พระหฤทัยด้วยอาศัยอยู่ ในเมืองบัจจามิตร ถ้ามี
 ผู้รู้เหตุผลไทยมาถึง ก็จะพลอยพาให้พระโอรสถึงความพินาศด้วย จึง
 ได้พาท้าวสุทนต์ไปฝากนายหัตถาจารย์ไว้ นายหัตถาจารย์ก็บำรุงพระราช
 กุมารจนเจริญวัย การที่พระเจ้าที่ขัตติโกสธมาอาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี

นั้นไม่มีคน มีผู้กราบทูลพระเจ้าพรหมทัต ๆ จึ่งสั่งให้พนักงานฆ่าโจรไป
จับพระเจ้าที่ซัดโกธสแดพระมเหสีผู้กมัตมาจะพาไปยังที่ตำเร็จโทษ เมื่อ
ที่ฆาตุกุมารได้ทราบเหตุก็รีบคิดตามมาพบพระบิดามารดาที่กลางทาง เมื่อ
พระเจ้าที่ซัดโกธสเห็นโอรส ก็ทำเพิกเฉยเสียเหมือนไม่รู้จักแล้วตรัสเปรย ๆ
ไปว่า ที่ฆาตุเขยเจ้าอย่าเห็นแก่การสั้น แดอย่าเห็นแก่การยาว เวร
ไม่ระบับด้วยเวร เวรย่อมส่งบระบับไปด้วยไม่มีเวร ฝ่ายเจ้าพนักงานฆ่า
โจรไม่ทันดังเกิดเหตุนั้น ก็เข้าใจเสียว่าพระเจ้าที่ซัดโกธสตรัสเพื่อ
ไปด้วยความกลัวไถยเป็นอย่างพิสดารจิต แต่ที่ฆาตุกุมารรู้ว่าพระบิดาให้
โอวาท ก็กำหนดจำไว้นั่นคง ฝ่ายพวกพนักงานฆ่าโจร ก็พา
ส่งกษัตริย์ไปประหารด้วยอาวุธ บั้นเป็นท่อน ๆ ไว้ในทิศดีตามธรรมเนียมฆ่าโจร เมื่อพวกฆ่าโจรตำเร็จโทษส่งกษัตริย์เสร็จแล้ว ที่
ฆาตุกุมารจึงเก็บดอกไม้ ไปบูชาบนนอมประตักษิณพระศพเสร็จแล้ว ให้
ดินบนแก่พวกพนักงานฆ่าโจร ให้ช่วยเก็บศพพระบิดามารดาเผาศพเสียแล้ว
ก็เอาไศรยอยู่กับนายหัตถาจารย์ต่อมาจนเจริญใหญ่ นายหัตถาจารย์
จึงได้นำเข้าไปถวายตัวให้ทำราชการในพระเจ้าพรหมทัต ด้วยบุญญา
ภินิหารของที่ฆาตุกุมาร บันดาลให้พระเจ้าพรหมทัตโปรดปรานใช้สอย
อย่างสนิทชิดชอบพระอิริยาไศรยทุกประการ

ครั้งหนึ่งพระเจ้าพรหมทัต เสด็จไปประพาศป่าโปรดให้ที่ฆาตุกุมาร
เป็นตำรวจ ที่ฆาตุกุมารขับรถพระที่นั่งไปโดยเร็ว จนกระบวนตำหนัก
ตามเสด็จไม่ทัน เมื่อไปในราวป่าถึงคันไทรใหญ่ร่มชิด พระเจ้า
พรหมทัตจึ่งสั่งให้หยุดรถประทับพักเหนื่อยอยู่ได้รั่มไทร โปรดให้ที่ฆา
ตุถึง แลแล้วเอนพระเศียรพาดคอกที่ฆาตุกุมารประนมหลับไป ฝ่าย

ที่ชาวกุมารคิดว่า พระเจ้าพรหมที่ตนนับตามวาทาเราเดีย ครั้นเป็น
 ช่อกที่เราจะตอบแทนได้แล้ว เราจะประหารชีวิตพระเจ้าพรหมที่คิด
 บ้าง คิดแล้วเออ^{นี้}มไปชักพระแสงออกจากฝักจะฟันพระเจ้าพรหมที่ค
 แล้วได้สติคิดถึงโอวาทของพระบิดาว่าเวรไม่รังับด้วยเวร เวรย่อมสงบ
 รงับไปด้วยไม้ม้เวร เราจะด่วงตะเมิดคำสอนของบิดานี้ไม่ควร คิด
 แล้วสอดพระแสงเข้าไว้ในฝักดังเก่า แล้วถ่มคิดอีกว่าเมื่อไรเล่าจะได้
 ช่อกอย่าง^{นี้}เราจะตอบแทนเสียให้ทันท่วงที่คึกว่า จึงชักพระแสงออกจาก
 ฝักจะประหารพระเจ้าพรหมที่คึก แล้วมีสติรูกถึงโอวาทพระบิดายังไว้
 ได้ อีก สอดพระแสงเข้าไว้ในฝักดังเก่า แต่ทำคั้ง^{นี้}อยู่หลายครั้ง
 จนพระเจ้าพรหมที่คึกประมคณครวญถามที่ชาวจึงกราบทูลว่า ถ้าพระ
 องค์ไม่ถือโทษโปรดให้ชีวิตข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจึงจะกราบทูลความ
 เรื่อง^{นี้} พระเจ้าพรหมที่คึกทรงอนุญาตประทานความสัตย์แก่ที่ชาวกุมาร
 ที่ชาวกุมารก็ถวายสัตย์แก่พระเจ้าพรหมที่คึกว่าจะไม่ประทุษร้ายกันแล้ว
 จึงได้เล่าเหตุถวายตามที่เป็นนทุกประการ พระเจ้าพรหมที่คึกก็ได^{นี้}ม
 พระฤไทยรังเกียจ โปรดให้อภัยแก่ที่ชาวกุให้รับราชรถกลับคืนยังพระ
 นคร แค้น^{นี้}มาพระเจ้าพรหมที่คึกโปรดปรานที่ชาวกุมารยังขึ้น ชู^{นี้}เบียงให้
 มียศศักดิ์สูงขารคด้ายกับตูกหลดงเอก อยู่ไม่นานนักก็โปรดให้ที่ชาวกุ
 ไปครองโกศลชนบท ซึ่งเป็นที่เดิมของบิดา ครั้นอยู่นานมาพระเจ้า
 พรหมที่คึกสวรรคคตไม่มีพระราชโอรส ที่ชาวกุมารก็ได้รับราชสมบัติ
 ในเมืองพาราณสี ดำรงพิภพทั้งสองพระนคร เป็นพระเจ้าแผ่นดินดีบวงษ์
 กษัตริย์ต่อไป มีข้อความในที่ชาวกุชาฏกคั้ง^{นี้} จึงถือว่าการซึ่งประชุม
 จตุรงคเสนาห์^{นี้} แต่ชำระพระขรรค์เป็นการสวัสดิคิมงคลให้เจริญความ

ดัศย์แตรกับแตรแต่โบราณมา เป็นพระราชพิธีเนื่องกันทั้งถือนาพระพิพัฒน์
 ดัจจา แดการพระราชพิธีนี้ เรียกชื่อติดกันว่าขรรคไชยน์พิธีศรีวิชัย
 ปานกาด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเพิ่มเติม
 การพระราชกุศดขึ้นเป็นพิธีสงฆ์ ตั้งที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท
 ซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรกระบวนแห่ พระแท่นมณฑลที่ใช้ในการพระ
 ราชพิธี ใช้เครื่องข้างเครื่องม้าตงแทน คือตงม้าทองใหญ่เรียง
 คืบ ๆ กันไปตามม้า ข้างเหนือตงพระที่นั่งกาญจนดิษฐ์ที่สำหรับทรงพระ
 ไชยนาเสด็จ พระที่นั่งในการพระราชพิธีนี้ใช้พระไชยเงินของคณน้อย ของ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ซึ่งเคยใช้อยู่ในการข้าง ๆ
 เป็นอันมาก แดพระไชยเนาโตน้อยมีหมอนน้ำส้มฤทธิคิดเทียนเล่มหนึ่ง
 ตงไปหนึ่ง หีบเครื่องพิไชยสงคราม ๒ หีบ ใต้กับวางเครื่องข้างชนิก
 คั่น หลังพระที่นั่งกาญจนดิษฐ์นั้นผูกกราบนั้นได้แก้วพาดพระแสงขอ คือ
 พระแสงเจ้าพระยาแสนพลพ่าย พระแสงขอเกราะ พระแสงขอหอก พระ
 แสงขอธารพระกร พระแสงของ้าวดับเพลิง พระแสงขอต่าง ๆ น้อย่างละ
 องค์หนึ่งบ้างสององค์บ้าง รวมด้วยกันเป็นพระแสงขอ ๓๓ องค์ มีม้า
 กตางตงพระคชาธารปักบวรเสวตรฉัตร ๗ ชั้น ประดับด้วยเครื่องพระ
 คชาธาร คือธงนารายณ์ธงช้าง แดตรงกตางเป็นสามรงค์ด้วยกันมีราว
 พาดพระแสงธงช้าง คือพระแสงทวนคู่ ๓ พระแสงตรีด้ามยาวคู่ ๓
 พระแสงง้าวคู่ ๓ พระแสงหอกซัดคู่ ๓ แพนหางนกยูงคู่ ๓ พระแสง
 ซึ่งตงพระราชพิธีถือนาแก้วเชิญไปตงบนพระคชาธาร คือพระแสงศรีถ้วม
 พระขรรค์ไชยศรี พระขรรค์เนาโทะ พระแสงเวียด พระแสงพันปลาผัก
 ประดับพลอยแดง พระแสงทรงเดิมมีกมุก พระแสงผักทองเกลี้ยง เครื่อง

แต่เน พลายเดืบครบ แดข้างวิเศศพลายพ้งอยู่ในกรง อีกข้างค่อข้าง
 เถอนพลายพ้งทงปวงที่อยู่กรงเก่า แดกองนอกหิวเมอง ม้ากว่าช้อ
 ม้ารวางบันดาคีม้อย จนคตอดถึงม้าเกราะทองช้ายชวาม้าแข่งนอกช้าย
 ชวา แดวจ้งได้ว้างถึงเรื่องนิทานที่มาในชั้นชกวิโนย คือที่ฆาตุชาฏกโดย
 ย่อคังได้กถาวพิศดารมาข้างคั่นแฉ่นน ถงท่ายก็เป้นคำขอพรตามแบบ
 ประกาศทงปวง แปกบ้างเด็กน้อยตามเหตุผลของพระราชพิธิ แดว
 พระสงฆ์จ้งได้สวดมนต์ รุ่งขึ้นเวลาเช้าพระสงฆ์รับพระราชทานฉิน ที่นำ
 พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปักประว ปะวาระสามห้อยดีปะวาระเรียงท่างกันเป้นระยะ
 เป้นที่จตุรงคเสนาดีหม่มายัน วิธจัดเสนาในเรื่องจตุรงคส์หม่ม จัด
 ตามแบบซึ่งมีมาในวิโนย ที่ว่าพระสงฆ์ผัดกระบวนเสนาต้องอาบคัปปาจิตคัย
 มีคำอธิบายว่าเสนาหนค้อย่างไร จ้งได้ ข้างแจงวิธซึ่งจัดทหารเข้ากองเป้น
 ทพิช้าง ทพิม้า ทพิรท ทพิพลเดินเท้า ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาณชคักได้
 ทรงยกมาว่าไว้ในหนังสือนครกถาเอกแห่งหนึ่ง เป้นวิธจัดทหารเป้นหมู่
 เช่นกับเชกชั้น แดวรวมเป้นกัมปน์เป้นเรยเมเนศ เป้นแบ็ดตะเดียน
 ษนไปตามลำดับ แดคำวาทคนใดกันนี้ คงจะไม่พอดคตอดที่จะรูได้ทว
 ถึงว่าวิธจัดทหารอย่างโบราณนั้น เขาจัดหมวดจัดกองกันอย่างไร เพราะ
 ไม่ประสงค์ที่จะว้างให้เป็นคำวาทหาร ประสงค์แต่จะว่า ๆ เมื่อภิกษุด
 กองทหารเช่นนั้นเท่านั้น นับว่าเป็นกระบวนเสนาต้องอาบคัปปาจิตคัย
 เหมือนกับกำหนดว่าภิกษุถือเอาทรัพย์สินที่เจ้าของไม่ให้ ค้งแต่ห้ามาศ
 ฤาต้องต้งเพื่องษนไปเป้นต้องอหินนาทานปาราชิก แต่ฝ่ายเราที่ต้อง
 การจะยกมาจัดเอาอย่างบางนั้น ด้วยความประสงค์ที่จะให้เหมือนกัน

จตุรงคเสนาที่พระมเหสีพระเจ้าทศโกศล ได้เห็นน้อยอย่างหนึ่ง แด
 เป็นการพระราชพิธีอยู่ ถ้าเข้ามาด่าบ่าพ้อย่างใดเป็นมงคลมากอัน
 จังจค้อย่างย่อ ๆ เพียงเชกษณ์หนึ่ง ตามทมิฬปรากฏชัดเจน แต่ที่แท้
 พระมเหสีพระเจ้าทศโกศลคงจะได้รู้วิญญู คงจะไม่ใช้ค้อย่อ ๆ เช่น
 เป็นแน่ ถ้าเรามีวิญญู ประชุมทหารหมู่ใหญ่ได้เมื่อใด จะนับว่า
 เป็นสัตว์ดีดิมงคลยิ่งกว่าจตุรงคเสนานี้ได้เป็นแน่ จตุรงคเสนาที่จัดมาขึ้น
 ในเวลาเช้าตีหนึ่ง คือประวิฬารหนึ่ง พดช้างดำมช้างผูกดัดประคับเชน
 มีหมอกว่าญประจำ บนดัดประคับมีทหารบนนกดัดหนึ่งข้างละต้องคน
 พดล้อมเชิงถือดาบสองมือประจำเท้าช้าง ทำต้องคนเป็นแปดคน
 ประวิฬาร ๒ พดม้าดำมม้า นายทหารม้าขี่ดำมคน พดล้อมเชิงถืออาวุธ
 ต้องคน เครื่องม้าผูกแพนหางนกยูง ประวิฬาร ๓ พดรถดำมรถ รถ
 นั้นเป็นรูปเกวียนหาเชียว ๆ มีเพดาน เข็มโคผูกเครื่องอาวุธต่าง ๆ มี
 เส่นารคนหนึ่ง ตำรวจคนหนึ่ง คนดัดมรถถือดาบเขนรถดัดคน
 ประวิฬาร ๔ พดเดินเท้าดำมพวก ๆ ละ ๓๒ คน พวกหนึ่งถือดาบชะเอย
 พวกหนึ่งถือทวน พวกหนึ่งถือศรี รวมทั้งสี่ประวิฬาร เป็นคน ๘๓ คน
 นับเป็นกัมปะหนึ่ง เมื่อใช้ทั้งสี่อย่างปนกัน ฤ็เป็นอย่างละเชกษณ์
 ในหมู่ทหารพวกหนึ่ง ๆ เมื่อเวลาเที่ยงพระสงฆ์แล้วเคยโปรดให้กระบวน
 เส่นาทางตีหมื่นเดินไปเดินมาตามถนนนำพระที่นั่งสู่ไรศดวริย์ เมื่อเสด็จ
 ขึ้นแล้ว พระพฤติมาศเชิญหม้อดัมฤทธิซึ่งตั้งอยู่ในพระราชพิธี ถมมา
 อ่านเวทพระอุเทน เป่าสังข์ถึงเจ็ดตา แล้วเชิญพระแสงซึ่งไปตั้งในพระ
 ราชพิธีนั้น ถมชูปในหม้อน้ำในหม้อน้ำสำหรับตั้งข้างใน ถวายพระอรรค
 มเหสีแด่พระต้นมก้านัด แล้วถวายพระราชนา แต่ภายหลังมานี้

รวม ๆ กันไปอย่างไรไม่ทราบ ด้วยตัวที่ถือกันว่ามีกรรม ก็นั่นมัน
 แล้วถูกด่ามาก อื่นหนึ่งก็เพื่อกันไปว่า เป็นน้ำต่างตำราอาวสุ
 จะเข้าไปบาดถูบาดเค้า ฤๅเป็นถูของท่านไม่ต้องถือหน้า ดูบ ๆ อิบ ๆ
 กันอยู่อย่างไรไม่เข้าใจชัด อยู่ในเปล้าเวลาถือหน้าใครมีกรรมก็ไม่
 ไปถือหน้าโดยมาก จนคนนอกวงพดอยถือด้วยก็มี ชวนคนในวงที่
 เป็นคนดี ๆ ไม่เชื่อถือคำร่ำนี้ เวลามีสกรรมอื่น ๆ ไปถือหน้า ก็ไม่มี
 ผู้ใดเป็นอันตรายอย่างไร เว้นไว้แต่เวลาที่มีสกรรมแก่ ไม่งามที่จะเข้า
 ประชุมจึงได้คงเวียนกันอยู่บ้าง อื่นหนึ่งฟังได้ทราบมา ว่ามีผู้ถือกันว่า
 ทารกที่เกิดมาในครรภ์นั้นเป็นสัตว์ไม่มีบาป ถ้ามารดามาถือหน้ามีใจทุจริต
 กิดประมาะ... หนึ่งอย่างใด ก็จะทำให้ทารกที่อยู่ในครรภ์ซึ่ง
 เป็นสัตว์ไม่มีบาปนั้นพดอยเป็นอันตรายด้วย ความคิดอันนี้เป็นการผิดมาก
 ไปยิ่งกว่าที่ใดก็ตามมาแล้วข้างต้นต้องอย่างฤๅตามอย่าง คือข้อซึ่งว่ามี
 กรรมอยู่กินนมนต์ก็จะทำให้ถูกด่า ที่ถือเช่นนั้นไม่ดีกว่านมนต์อันใด
 นำพระพิพัฒน์กันว่าเป็นนมนต์ ซึ่งพระสงฆ์ได้สวดปริตแล้วอย่างหนึ่ง
 เหมือนกันจึงถือด้วย เหตุที่ถือกันจนคนจะเกิดชดด้วยน้ำเต้าละ ที่
 เวลาคลอดลูกขัดข้องไม่สะดวก ก็มักจะมีผู้ให้ผู้หญิงถามดหมอเสกน้ำ
 เต้าละให้กิน คาถาที่เสกน้ำเต้าละนั้นมักจะเป็น ยะโตหังระกนิอะริยาเย
 ชาติยาชาโต เป็นต้น ฤๅมีคาถาที่ปนเป็นภาษาไทยแต่อย่างมคธซับซ้อน
 ต่าง ๆ ตามตัวที่ถือถือมา ที่สวดปริตทั้งปวง เช่นสิบสองตำนาน
 เจ็ดตำนานก็คงมีบทว่า ยะโตหังระกนิ ด้วย กตวจะไม่รังวไปช่วย
 ผลักช่วยรุดออกมาเสียแต่ยังไม่ถึงกำหนด ก็เขาเถิดว่าเป็นคนชั่วเขาก็
 เชื้อไป อีกอย่างหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นน้ำตำราอาวสุจะไปบาดเด็กในท้องนั้น

ก็เป็นการถอยบถถอยด้วยความขลาด ให้เสียได้ไป แต่ก็ไม่วะไรนัก
 การที่ถอยว่าเป็นลูกเป็นเต้าของท่านไม่ต้องถอยนั้น ก็เป็นอย่างซึมซาบ
 เซอะเซอะเหลวไหลไป เพราะเจ้านายลูกเธอเขาก็ต้องถอยไปด้วยกันทั้งต้น
 ทุก็เป่นเซอะเซอะไปเสียไม่วะไรนัก แต่ข้อซึ่งกลัวว่ามารดาจะมีใจทุจริต
 จะพาให้ทารกซึ่งเป็นสัตว์ไม่มีบาปพลอยเป่นอันตรายด้วย จึงไม่ถอย
 เป่นการทำวินัยกรรมแก่ ไซ้ให้ถึกเถียงนั้นเป่นการโกงมาก แต่โกงก็ไม่วะ
 รอดตัวด้วย ใครผู้ใดจะเป็นประกันได้ ว่าคำสาบาตแด่น้ำพระพิพัฒน์ที่
 ได้ถวายสัตย์แต่เดิมไว้แล้วหกเดือนถ่วงมานั้น จะจัดสิ้นพิศม์ส่งตงในหกเดือน
 เป่นแน่แท้ ฤๅจะมีผู้ใดมารับประกันว่าให้คิดการทุจริต อย่างไร
 อย่างไรก็คิดไปเถิด แต่ให้เวณคัมน์น้ำพระพิพัฒน์เสียคราวหนึ่ง แล้วจะไม่
 อันตรายอันใดเลย ก็ถ้าหากอันตรายที่คัมน์น้ำพระพิพัฒน์ในเวณคัมน์ครวั
 ยอยู่นั้น จะทำอันตรายแก่ตัวมารดาซึ่งมีใจทุจริตได้ น้ำพระพิพัฒน์คัม
 มาแต่ก่อน ๆ ก็คงจะตามมาทำอันตรายได้เหมือนกัน จึงเห็นว่าการถอย
 อย่างชนหงนไซ้ ไม่ได้ ถ้าพูดออกก็เห็นเป่นการโกงไม่งามเลย มด
 อยู่ทำเดี้ยวแต่เพียงว่าเวณคัมน์ครวัไม่สมควรจะเข้าในที่ประชุม มีความ
 อับอายเป่นต้นทกกว่าอย่างอื่นหมด

ก็แต่ข้าซึ่งทำในพระราชพิธีคเชนทรวัดถาวร ซึ่งไม่มีผู้บริโภคน
 จะเป่นมาแต่ครั้งไรก็ไม่ทราบ คงจะเป่นด้วยเหตุที่ถอยถอยถอยถอยถอย
 นั้นเอง ยังคงอยู่แต่ถ้าพระอรรคมเหสี พระราชเทวี ฤๅเจ้าจอมอยู่งาน
 คนใดมีครวั ก็ออกไปที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทุจตุรงค์เสนาแตรรับ
 หน้าตั้ง ซึ่งพราหมณ์พฤติบาตมารดาให้ เป่นธรรมเนียมสืบมาจน
 ทุกวันนี้ เป่นเสร็จการในเวณคัมน์

เดินค่อ ๆ กันมาเปด่า ๆ โดยมาก ค่อนั้นไปเปนกระบวนช้างอย่างโท
 เครื่องห้ำกัศด้าย ๆ กันกับกระบวนก่อน เปนแต่ต่น้อยตงบ้าง
 ใ้กตองชนะเขี้ยว ยกแตรตั้งจ้กจากตองคองแต่จำปีเประโคมอย่างท่เรียกว่า
 ดีไม้ กระบวนโทนั้นก่เกณฑ่เป็นรายตัวข้างอื่ก แต่ก่มีกระบวนเดียว
 เดินค่อ ๆ กันทุกกรัง ถัดนั้นจึงถึงพระท่ท่งตะค่อ ถ้าน่าแต่งคือเดือน ๕ ผูก
 เครื่องแถบกุณ น่านคือเดือน ๑๐ ผูกเครื่องลูกพุดแถบกลม ผูก
 พนาศ่นพระท่งท่งตองครว ค่อนั้นไปเปนกระบวนพระราชวงษ์มวร มีช้าง
 พังดีประหัด ซึ่งพระราชทานไปแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
 อยู่หัวข้างหนึ่ง แต่งกระบวนอย่างโท ช้างพดายอื่กข้างหนึ่ง ผูกพระ
 ครอบารบักเสวตรณิตรหาชนมีคนพ่อนแพนกลางข้าง เปนต้นกระบวนช้าง
 ค่อนั้นไปกระบวนม้า มีธงห้าชายน่ากระบวน ๑ ธงดำมชายน่าริ้วคู่ ๑
 ธงตะขาบ ๑๐ คู่ ธงหางไก่ ๑๐ คู่ ธงตะขาบคันทอง ๑๐ คู่ มีปักตอง
 มตายุเดินหว่างริ้ว กตอง ๔ ปี ๒ ฉาบ ๔ กตองชนะ ๕ คุ่มไม้แต่จำปี
 กระบองกตอง ๕ คู่ ทหารม้าเกราะทอง ๒๔ เดินตองแถว ตัวนายกรมม้า
 ด้รวมเสื่อเยียรบับโพกตี่ขติบทองนาคู่ ๑ แด้วจึงถึงม้าพระท่งคนจูง ๔
 กระฉิ่งตอง เครื่องยศ ๒ แซ่ ๑ ม้าที่ใช้เดินอยู่ใน ๖ ม้าเปนกำหนด ม้า
 พระท่งตัวหนึ่ง มีเจ้ากรมปลัดกรมกรมม้าชื่อน่านาคู่ ๑ ทุกม้า แต่ไม้
 มีกระบวนขนูแถทวน แยกเปนกระบวนกระบวนใ้เดินค่อ ๆ กัน มีแต่
 กระฉิ่งเก็ดตี่เครื่องยศคัน ค่อนั้นไปเปนกระบวนม้าวังหน้าตองม้า ปดาย
 กระบวนพินพาทยจันดำรับหนึ่ง ต้นกระบวนม้าแถ้วถึงกระบวนโค ธงเดื่อ
 ปีกน่านกระบวน ๑ นารีว ๒ ประตก ๑๐ คู่ ธงเดื่อปักคันคู่ ๑ ตะพด ๑๐ คู่
 กตองแซกหว่างกระบวนดำรับหนึ่ง จึงถึงโค ๖ โค คนจูงโคตะ ๔ ต้น

กระบวนโคแล้ว กระบวนกระบือเหมือนกันกับกระบวนโคแต่มีจะควม
 เป็นกระบวนเดียวกันโดยมาก ค่อนั้นไปเป็นกระบวนวันแตรเทียมโค
 เหมือนอย่างที่มาขึ้นนำพดด้พบดาเวตาเข้าสามวันแตร ค่อไปจึงเป็นรถพระ
 ทิ้งทรงที่นั่งรองซึ่งใช้อยู่เป็นปรกติ ค่อไปเป็นกระบวนทหารปืนใหญ่ตาม
 บอกมีธงชฎียกทอง หมดทหารปืนใหญ่แล้ว ถึงทหารปืนเล็กมีแถววง
 ทหาร ๒๐๐ กระบวนเหล่านี้เดินลงไปถึงท้ายป้อมมณัปปรากฏ มีเกยข้างถนน
 ต้องเกย เกยข้างคว้นออกกราชบัณฑิตคอยประน้าพระพุทธรมนต์ เกย
 ข้างคว้นคักพราหมณต้องคณคอยรณ้าดังขี้ กระบวนทงปวงเดินเดี่ยว
 ทางถนนท้ายฉนม แต่ทหารปืนเล็กเดินเวียนกลับเข้าไปในสนาม มา
 ขึ้นรายน้าพดด้พบดา เมื่อเดินกระบวนสิ้นแล้ว ถ้าเป็นเดือน ๕ แต่ก่อนเคยมี
 ผัดพาฟ บักประว้าต้องข้างคนออกผัดพาฟบ้าง ขี้ม้าต่อแพนบ้าง บาง
 บักมีช้างหนึ่ง บางบักมีต้องช้าง แต่ก่อน ๆ มีทรงโปรยทานเวदानัน
 ด้วย ใช้ทรงโปรยด้วยไม้ทวนคว้นออกไปถึงกลางสนาม คนเข้ามามี
 แย่งกันในเวตาผัดข้างคูนข้างไม้กั่วเกรงกันเคย จนไปมีเห็ดขุ่นครึ่ง
 หนึ่งกำลังคนเข้าไปแย่งทานอยู่ ครึ่งนั้นพระบรมโอยเรศกำลังคองมันจัด
 เห็นคนกลุ่ม ๆ อยู่ก็วิ่งเข้าเข้าไปในกลางคน คนก็ต่างคนต่างวิ่งหนีไป
 แต่คนหนึ่งนั้นกำลังคองว่ามะนาวอยู่ดักตาไป พระบรมโอยเรศตรงเข้า
 เขี่ยบักสะแบกกับที่ แต่คนมากไม่ได้ทรงโปรยทานในเวตาผัดข้างค่อไป
 อีก เมื่อข้างนามนกลับแล้ว จึงถึงม้าหือ ม้าหือนั้นใช้มาซึ่งเข้ากระบวน
 ทงสิ้นยกเสียแต่ม้าพระที่นั่ง มีจำนวนกำหนดว่า ๕๐ แต่ม้าในกระบวน
 ก็ไม่ครบ ๕๐ เมื่อหือไปถึงท้ายพระที่นั่งสุทโธลวรียแล้ว ก็เดินจงม้า
 กลับมาทางห้างวิศหลุยุ มาหือน้าพดด้พบดาอีกจนครบจำนวน ๕๐ เป็น

การเที่ยวกวาดเอิกเกริกสนุกสนานกันมากทั้งผดข้างแต่ม้าห้อ แต่
เดือน ๓๐ เป็นฤดูฝน สดนามเป็นฤดูมเป็นโคลนไม่ได้ มีผดข้าง ม้าห้อ
นั้นบางบักได้หอบางบักไม่ได้ห่อ ครั้นวันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑
ขึ้น ๖ ค่ำ เจ้าพนักงานจัดบายศรีไปตั้งส้มโองเวียนเทียนพระยาข้าง
แตข้างวิเศษข้างพระที่นั่งม้าพระที่นั่งทุกโรง เป็นเสร็จการพระราชพิธี
คเชนทรีศวด้าน

คำตกเดือนสำหรับการพระราชพิธีนี้ แต่ก่อน ๆ มาเคยเสด็จพระราช
ดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ทุก ๆ คราวมิได้ขาด แต่ในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ เพราะที่ประทับห่างที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ จึงไม่มีใครจะ
ได้เสด็จพระราชดำเนิน แต่ถึงอย่างไรก็ดีควรที่พระบรมวงษานุวงษ์ แด
ข้าราชการที่จะมาเฝ้าตามปกติจะเข้ามาแต่เย็นหน่อยหนึ่ง เพื่อว่าถ้าเสด็จ
ออกจะได้เฝ้าหน้าพลับพลาแถบพลับพลาให้แน่นหนาตามแบบอย่าง การตก
เดือนนอกนั้นก็ไม่มอันใด นอกจากที่จะเดือนกรมยฤทธนาธิการว่า ถ้าจัด
การวิวให้ได้นั้นมาก ๆ จริง ๆ จะเป็นการสวัสดิคิมงคลแก่พระนคร แด
เป็นที่เกรงขามแก่ศัตรู หมู่ปัจเจกมิตร เป็นเหตุให้ราษฎรมีความสวัสดีภักดี
รักใคร่ในพระเจ้าแผ่นดิน ยิ่งกว่ามีพระราชพิธีสด้านฤกคเชนทรีศวด้าน
ด้านเป็นแท้

๑๙ สังกรวนต์

การซึ่งกำหนดปีใหม่ของไทยเราเป็นสองชก คือเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่ง นับว่าเป็นปีใหม่ เพราะเปลี่ยนชื่อปีตามสิบสองนักษัตร คือชวดคนดู ขานเถาะเป็นต้นเดียวกันหนึ่ง แต่ยังไม่เปลี่ยนศก คือท้ายศักราช เพราะ ศักราชนั้นยังไม่ได้ขึ้นปี ด้วยตามวิธีโหรของเรา นับตามโคจรของพระอาทิตย์ คือพระอาทิตย์ยกขึ้นราชมะเหศเมื่อใด จึงขึ้นศักราชในวันเถลิงศก ในระหว่างซึ่งยังไม่ได้ขึ้นศักราชจึงต้องใช้ปีใหม่ แต่ต้องจดหมายว่า ยังเป็นศกเก่าอยู่ การที่ใช้ศกบอกเอกโทตรี ไปจนกระทั่งถึงสัมฤทธิ์ศก คอบท้ายปีดังด้วยนั้น เพราะประสงค์จะจดหมายวันคืนเดือนปีให้สั้น ด้วย เหตุว่าถ้าจะเรียกแต่ปีมีชื่อสิบสองชื่อ เมื่อครบสิบสองปีเข้าแล้ว ต่อไป ก็จะมีจนตงเก่า ถ้าจะจำอะไรมา กุ ยาว ๆ ก็มักจะชวนให้เลอะเทอะ วิธีนับมีชื่อสิบสองปีนั้น เป็นของคนโบราณนับมีด้วยกันหลายประเทศ ตลอดจนเมืองจีนเมืองยี่ปุ่น ที่นับตลอดจนถึงเดือนถึงเวลาทุ่มโมง เป็น สิบสองนักษัตรก็มี คนโบราณไม่ว่าจะถึงเกิดถึงกาจำอันใดมากนัก นับแต่พออยู่อยู่ในเวลาที่ต้องการแต่ก็แตกต่างกัน แต่เป็นวิธีนับง่าย คนรู้จำ ได้ ชัดชัดใจทั่วถึงกัน เพราะใช้มาช้านานเช่นเมืองจีน เห็นจะได้ นับมา กว่าสี่พันปีแล้ว จนเหมือนหนึ่งในปัจจุบันนี้ ถ้าจะไปถามคนแก่ ๆ ว่า อายุเท่าใด คงจะบอกชื่อตามนักษัตรของปีนั้นทุกคน ที่จะบอกศักราช ได้ขึ้นเกือบจะไม่เคยสักคนเดียว เว้นไว้แต่ผู้ที่เป็นโหร ถ้าจะสอบสวน

ให้รู้ว่าอายุเท่าใดก็ได้ แต่จะต้องกะเนหน้าเอาไว้ว่าชวดทรงตั้งฐานจะอยู่สัก
 กี่รอบสิบต้องมีมาแล้ว ถ้าบางคนจะบอกได้เองว่าอยู่มากี่รอบ เพราะ
 นับตั้งแต่เกิดจนโตไม่ได้เช่นนี้ ครั้นจะนับศักราชก็ดูการยากที่จะจำกัน
 อย่างยิ่ง แต่จะต้องเขียนหนังสือยาวไป จึงมีผู้คิดบอกศกดังไว้ข้างท้าย
 เมื่อปลายศักราชเป็นเลข ๓ ก็ให้ใช้เอกศก เป็นเลข ๒ ก็ให้ใช้โทศกไป
 ตามลำดับจนถึงสัมฤทธิ์ศกเป็นสิบรอบหนึ่ง ทำให้การนับวน ๆ กัน
 อยู่ยาวออกไปอีกได้เป็น ๖๐ ปีจึงจะลงเค้าซ้ำเดิม คือชวดสัมฤทธิ์ศก
 ก็คงเป็นชวดสัมฤทธิ์ศก ฉดเอกศกก็คงเป็นฉดเอกศก เมื่อจะใช้เขียน
 หนังสือก็เขียนได้สั้น ๆ ไม่ต้องลงศักราชเหมือนอย่างมีฉดเอกศกนี้ เดช
 ข้างหน้าพันต้องร้อยห้าสิบนั้น เป็นอันจำไว้ ใจใจไม่ต้องเอามานับ ดังแต่
 เลข ๓ เป็นพอแล้ว ถ้าจะเขียนตามความคาดหมาย เมื่อยังไม่เกิด
 บอกศกท้ายปีนั้นก็ต้องเขียนว่ามีฉดจุลศักราช ๑๒๕๓ (การที่ใช้
 ว่ามีฉด ๑๒๕๓ เปตา ๆ เช่นนี้ เป็นของเกิดขึ้นใหม่เมื่อเดือนฝรั่งในเร็ว ๆ นี้
 แต่ก่อนไม่มีใครนึกใช้กัน) การที่ลงเลขศกข้างท้าย จึงทำให้สั้นกว่า
 ที่จะออกชื่อศักราชแต่เขียนค้วเดช แต่ที่ใช้ ๆ กันอยู่ดังเลขศกทั้ง
 ศักราชด้วย เช่นกับมีฉดเอกศกจุลศักราช ๑๒๕๓ ดูอยู่ข้างจะเผื่อต้องทำ
 ชะระมากอยู่หน่อยหนึ่ง เพราะเหตุที่ขอเปลี่ยนแปลงเอาต้นเดือนห้าเป็นประมาณ
 เพื่อจะให้จำง่าย ถ้าเป็นของนับกันมาเก่าแก่ก่อนที่จะใช้ศักราช ซึ่งคิด
 เอาพระอาทิตย์ขึ้นราศีเมศเป็นเปลี่ยนปี อันเดือนไปเดือนมาไม่ใคร่คงที่
 เพราะสงกรานต์คือเปลี่ยนศักราชนับตามสุริยคติ ปีเดือนนับตามจันทรคติ
 คดาก็คือเดือนกันจึงได้ต้องเป็นปีใหม่ต้องหนดต่อมา

ในเรื่องที่เปลี่ยนปี^{๒๕} ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๕} ซึ่งได้ทรงไว้ในคำประกาศแห่งหนึ่ง ได้นำมาลงไว้ในหนังสือขริฎาณเล่ม ๒ ฉบับที่ ๓๓ จำนวนเดือน ๑๑ ปี ๓๒๔๗ มีข้อใจความซึ่งว่าด้วยแรกที่กำหนดปี^{๒๕} โบราณคิดเห็นว่าฤดูหนาวเป็นเวลาพ้นจากมืดฝนสว่างขึ้นเปรียบเหมือนเวลาเช้า คนโบราณจึงได้คิดนับเอาฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูร้อนเป็นเวลาสว่างร้อนเหมือนกลางวัน จึงได้คิดว่าเป็นกลางปี ฤดูฝนเป็นเวลามืดคลุมโดยมาก แต่ฝนพวที่เกี่ยวข้องไปไหนไม่มีใครได้ จึงได้คิดเห็นว่าเป็นเหมือนกลางคืน คนทั้งปวงเป็นอันมากถือว่าเวลาเช้าเป็นต้นวันกลางคืนเป็นปลายวันฉันใด คนโบราณก็คิดเห็นว่าฤดูเหม็นค^{๒๕} คือฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูคิมหคือฤดูร้อนเป็นกลางปี ฤดูวิสต์ด้านคือฤดูฝนเป็นปลายปี เพราะเหตุนี้จึงได้นับข้อเดือนเป็น ๑ มาแต่เดือนอ้าย ข้อความอื่น ๆ ถ้าผู้ใดอยากรจะทราบ จงอ่านหนังสือขริฎาณที่อ้างถึงมาข้างต้นนั้นเถิด ที่ยกมาว่าเดี๋ยวนี้เพื่อจะมาพิจารณาให้เห็น ว่าเหตุใดจึงไม่ตั้งปีใหม่ที่เดือนอ้าย ซึ่งแปลว่าเดือน ๑ มาตั้งปีใหม่ที่เดือน ๕, ๖. คิดเห็นว่าความคึกคึกที่ถึงเดือนอ้ายเป็นเดือน ๑ คงเป็นการถูกต้องตามกระแสพระราชดำริห์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงไว้^{๒๕} แต่วิธีนับเดือนเช่นนั้นเห็นจะมีมาก่อนที่นับศักราชเป็นร้อยเดียวกันกับนับปีเป็นชวดฉลุชานเกาะ ครั้นเมื่อมีผู้ตั้งศักราชขึ้นใช้ อาไศรยเหตุที่จะเริ่มต้นศักราชเช่นพระพุทธศักราช นับตั้งแต่วันประสูติของพระพุทธเจ้า ก็ต้องไปตั้งสงกรานต์เอาไว้วันวิสาขบูชา^{๒๕} ซึ่งเป็นหัวรอบเหมือนอย่างกับนับปีเป็นเดือน ๑ ขึ้นใหม่นั้นอย่างหนึ่ง ด้วยมีเหตุที่จะตั้งเกิดศักราชระบอบคิดอ่านได้ง่ายเช่นกับสงกรานต์

ของจุลศักราช กำหนดเอาพระอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีเมษซึ่งเป็นราศีดาวพฤหัสบดี
 ชาติตอนไม่ชานาบคาบเกี่ยวกับราศีอื่น ๆ เป็นต้นอย่างหนึ่ง เพราะเหตุ
 เหล่านี้จึงได้ตั้งชื่อเดือนที่ ๑ เดิมเสีย ให้ไปตกอยู่กลางปีฤกษ์ตามปี
 ตามแต่จะเป็นไป แต่ชื่อเดือนเช่นนั้นเคยใช้เข้าใจกันชั้มาแต่แล้ว ก็ทั้ง
 ให้เดือนอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ฤกษ์เปลี่ยนแปลงก็ไม่ผู้เรียกตาม

ศักราชต่าง ๆ ซึ่งใช้กันอยู่ในประเทศทั้งปวง ย่อมตั้งเอาตามเหตุ
 ตามเค้าที่มาเหตุซึ่งเป็นต้นจะนับศักราชนั้นอย่างหนึ่ง ตามที่จะคำนวณง่าย
 อย่างหนึ่งดังเช่นกล่าวมาแล้ว แต่ที่ดังนั้นมีอยู่ในฤดูหนาวมีมากกว่าที่ไป
 ดังคนปีในฤดูอื่น อย่างเช่นต้นปีฝรั่ง ถึงว่าศักราชเขาใช้ศักราชพระ
 เยซุสเกิดก็จริง แต่การนับวันคืนเดือนปีเขาไม่ได้เอาไครยเหตุประจวบ
 ศักราช เหมือนอย่างพระพุทธศักราช เขาใช้กำหนดเอาพระอาทิตย์
 ไปโคจรที่สุดเป็นอายันต์สงกรานต์ ถึงข้างเมืองจีนก็ใช้เช่นนั้น เป็นแต่
 เขาจะมีวิธีคำนวณคิดเวลาอย่างไรแปลกไป จึงไม่ตรงกันเข้ากับฝรั่ง
 ถอยยถาคมาจกเวลาที่พระอาทิตย์เป็นอายันต์สงกรานต์ ตกอยู่ในระหว่าง
 ที่พระอาทิตย์ยังไม่เป็นสามัญสงกรานต์ เห็นว่าเมื่อเรายังไม่ได้ใช้จุลศักราช
 คงจะใช้กำหนดเปลี่ยนปีเอาไครยอายันต์สงกรานต์ได้เหมือนกัน เพราะ
 เป็นเวลาประสมชองกับฤดูหนาว ซึ่งนับว่าเป็นเวลาเข้ที่กล่าวมาแล้ว
 เดือนอ้ายจึงเป็นเดือน ๑ แคว้นอยู่เป็นพยาน

ศักราชเคยใช้มาในกรุงสยามนี้เป็นตามศักราช คือพระพุทธศักราช
 ซึ่งนับแต่พุทธปรินิพพานมาน้อยอย่างหนึ่ง มหาศักราชซึ่งไม่ปรากฏว่าของ
 ผู้ใดดังน้อยอย่างหนึ่ง จุลศักราชซึ่งว่าเป็นของพระร่วงซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 สยามณกรุงสุโขทัยดังน้อยอย่างหนึ่ง ในศักราชสามอย่างนี้ พระพุทธ

ศักราชใช้ในการซึ่งจะกล่าวถึงพุทธภาสิต ฤๅการที่เกี่ยวกับพระพุทธรูป
ศาสนา แต่ในส่วนราชการที่คงใช้อยู่บัดนี้ เป็นประกาศใหญ่ ๆ เช่น
ตั้งกรมก็ยังใช้อยู่ แต่ก่อนมาใช้ในราชการอย่างอื่นนอกก็มีบ้าง เช่น
กับพระราชดำณัฒมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีไปถึงพระเจ้าดุยส์ ที่ ๑๔
พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ที่ได้ส่งนามาแต่ประเทศยุโรปก็ใช้พระพุทธรูปศักราช
แต่พระพุทธรูปศักราชก็ไม่ตบต่าง เดือนซึ่งนับเป็น ๑, ๒, ๓, ๔, ของเก่า
มีประกาศอยู่แห่งหนึ่งในหนังสือตาโตแปร์ ที่เป็นราชทูตฝรั่งเศสเข้ามา
ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่ง ว่าด้วยเรื่องเมืองไทย ได้
จดวันอย่างหนึ่งว่า วันแรมแปดค่ำเดือนที่ ๑ (คือเดือนอ้าย) ปี ๒๒๓๒
ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๑ เดือนเดิเซมเบอร์ คฤศศักราช ๑๖๘๗ ตามหนังสือนั้น
เขาได้กล่าวว่า “ข้อนี้เหมือนอาการที่ลงวันอย่างนหมายควมว่ามีฝน
เมื่ออยู่ในเดือนนี้ จะเรียกว่าปี ๒๒๓๑ ฤๅ ๒๒๓๒ ก็ได้” เมื่อจะคิดดู
ตามข้อความที่เขาว่าเช่นนั้น จะถือว่าแต่ก่อนเขาจะเปลี่ยนปีในเดือนอ้าย
ตามอย่างเก่า แต่ศักราชไปขึ้นต่อเมื่อถึงกำหนดสงกรานต์ของศักราชนั้น
จะได้บ้างตอกกระมัง แต่ในหนังสือไม่ได้ว่าถึงจุดศักราช กล่าวแต่
ถึงพุทธศักราช สงกรานต์ของพุทธศักราชอยู่ต่อวันวิสาขบูชาปีนี้ แต่ปี
เปลี่ยนที่เดือนอ้าย ครั้นจะเปลี่ยนศักราชไปเป็น ๒๒๓๒ ที่เดียวกันยังไม่ถึง
สงกรานต์ของพุทธศักราช จึงเขียนเป็นสองแปลงไว้ แต่ที่ไปมีเลข ๒
อยู่ข้างปลายอีกตัวหนึ่งนั้นดูกระไรอยู่ ฤๅจะเป็นเขียนคองอย่างไทย ๆ
เขียนเช่นนั้น ๒๒๓๒ แล้วเครื่องหมายคองเช่นนั้นแปลกกันไปกับฝรั่ง เมื่อ
เวลาแปลจะเข้าใจผิดไปด้วยเครื่องหมายคองของไทย ถ้าฆมวดหัวโต ๆ
จะอ่านเป็นเลขสองไปได้บ้างกระมัง เพราะเลข ๒ โบราณเขียนซ้ำก็ใช้

ทางตา ๆ คล้ายกับที่เราใช้คำซ้ำอยู่เดี๋ยวนี้ เช่น “ต่าง ๆ” ถ้าเป็น
เช่นหนังสือ ๒ ข้างปลายนั้น ก็จะเป็นทางที่เข้าใจผิดของผู้แปลได้ ถ้า
ตั้งศักราชแปลงสองแปลงเช่นนี้ ก็เป็นอันตรงกันกับที่ใช้เขียนที่ปากกันอยู่
ในเร็ว ๆ นี้อย่างหนึ่ง เช่น ๑๒๔๘-๕ แต่วิธีเขียนเช่นนี้เป็นเขาอย่าง
ฝรั่งโดยความเข้าใจโกหก ๆ ของคนชั้นใหม่ ๆ คือจะหมายความว่าตั้งแต่
เดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่งมา ศักราชยังเป็น ๔๘ อยู่ไม่ยกเป็น ๔๙ แต่คงจะ
เป็น ๔๙ เมื่อถึงวันเถลิงศกแล้ว ถ้าจะเขียน ๑๒๔๘ ก็จะได้เข้าใจได้เหมือน
กันง่ายกว่า เพราะดูไทยแท้ขึ้น ถ้าคำที่ตาโตแปดได้ก็ต่างไว้เป็น
คำแน่นอน แต่เราอ่านเข้าใจถูกต้องตามเนื้อความที่เขาหมาย ก็คงจะ
เป็นนับเปลี่ยนปีเช่นเดือนอ้าย ใช้ศักราชสองแปลงไปจนวิสาขบูชาจะมีจึง
เปลี่ยนขึ้นศักราช ถ้าเช่นนั้นก็ต้องเข้าใจว่า การซึ่งนับเวลาเปลี่ยน
ขึ้นปีในเดือน ๕ นั้นจะเป็นภายหลังพระนารายณ์มหาราช

แต่มหาศักราชนั้น ไม่มีข้อความปรากฏว่าผู้ใดตั้ง แต่สังกรานต์
ของมหาศักราชนั้นจะเป็นเมื่อใด เมื่อไปสอบค้นในหนังสือ ซึ่งใช้
มหาศักราชเช่นคำจากฤกษ์เสาศิลาเมืองสุโขทัย ซึ่งอยู่ในวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปกเกล้าฯ วิชาตงกรณทร์ทรงแปล
ทั้งสองต้นซึ่งได้ลงพิมพ์ในหนังสือจริยญาณเดือน ฉบับที่ ๓ จำนวน
เดือน ๒ ปี ๑๒๔๖ หน้า ๒๓๙ นั้นแล้ว มหาศักราชในนั้นก็แก่มาก
สอบดู กับจุลศักราช ก็ถึงเวลาที่พระเจ้าอยู่หัวอง ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียแล้ว
ไม่เป็นที่ตั้งนิมิตฐานแน่นอนอย่างไรได้ มหาศักราชไม่มีผู้ใดที่จะรู้วิธี
ใช้ชัดเจนอย่างไร นอกจากที่จรัญเกษมทัตถก ตอบที่ไหนก็เดอะ
ทุกแห่ง แต่ตามการประมาณดูเห็นว่าจะเป้นศักราชที่ใช้กันอยู่ในตอน

แผ่นดินสยามข้างใต้ ซึ่งในเวลานั้นเขมรมีอำนาจปกแผ่เข้ามามาก จะ
 เป็นชนเดียวกันกับพระนครวัดนครธม ซึ่งเป็นคราวเด่นปราสาทศิลา
 ตลอดจนเข้ามาจนเมืองพิมาย เมืองเพชรบุรีเมืองราชบุรี เมืองสิงห์ขาง
 แควแม่น้ำน้อยเมืองกาญจนบุรีเมืองนครไชยศรี ฤ็าเมืองนครศรีธรรมราช
 ด้วย ครั้นภายหลังพวกชาวสยามข้างเหนือซึ่งต้องอ่อนน้อมต่อชาวสยาม
 ข้างใต้ ได้พระร่วงเป็นผู้มีสติปัญญาเกิดขึ้นเห็นปรากฏชัด เช่นกับด้าน
 ชลอม (คือด้านนครฤ็าภักตะธอมยารัน) ตักน้ำไปส่งด้วย ไม่ต้องใช้คัมไ้
 ให้ ซึ่งเป็นภาชนะอันหนักอย่างแต่ก่อนเป็นต้น ก็มีความนิยมยินดีควบคุม
 พวกพ้องได้มีกำลังมากขึ้น คิดขับไล่พวกเขมรซึ่งมีอำนาจปกแผ่เข้ามา
 ในแผ่นดินสยามข้างใต้ให้อยู่ในอำนาจได้ ตั้งเมืองหดวงชนข้างฝ่ายเหนือ
 แล้วจึงมาคิดเห็นว่าจะคงใช้มหาศักราชอยู่ตามเดิม ก็จะเหมือนหนึ่งเป็น
 พยานให้เห็นอยู่ว่าเคยอยู่ในอำนาจพวกข้างใต้ ด้วยมหาศักราชนั้นจะตั้งขึ้น
 ตามกำหนดปีราชาภิเศกของพระเจ้าแผ่นดินข้างใต้องค์ใดองค์หนึ่ง ฤ็าจะ
 เป็นปีที่ปราบปรามพวกฝ่ายเหนืออยู่ในอำนาจเองก็ไม่ทราบ จึงเป็นที่
 รังเกียจด้วยศักราชนั้นยกเลิกเสีย ตั้งจุลศักราชขึ้นใช้แทน แต่มหา
 ศักราชจะเปลี่ยนเมื่อใดไม่ได้ความชัดนั้น ตั้งได้ยว่าบางทีก็จะเปลี่ยน
 มีอาไ้รยพระอาทิตย์ที่สุดข้างใต้ เป็นอายันต์ตั้งกรานต์คล้ายกับเมืองจีน
 ฤ็าเปลี่ยนต้นเดือนอ้าย จึงไม่เป็นการประหลาดอันใดที่จะต้องมั่วกันถั่ว
 ไว้ เพราะเดือนอ้ายบอกหนึ่งชัดเจนอยู่แล้ว มหาศักราชนั้นถ้าจะนับ
 มาจนถึงปีนี้เป็น ๑๙๑๑ แต่ยังคิดใจตั้งได้ยเกณฑ์บวกที่พวกไพร่จำไว้
 กถว้าว่าจะเดชะเทอะเสียฤ็าอย่างไ้ก็ไม่ทราบ เพราะสอบอันใดไม่เห็นถูก
 ต้องเดย บางอาจารย์ก็ว่า ๖๕๐ บางอาจารย์ก็ว่า ๕๖๐ แต่ในแต่ดง

กิจจานุกิจตั้งเกณฑ์ไว้ถึง ๗๖๐ เตะเตะเตะบ้วนเบียนกันอยู่แล้ว บางทีจะ
ตกพื้นเสียอีกตัวก็จะไต่

ส่วนจุดศักราชนั้น ในพงษาวดารเหนือของเราก็อ้างว่าพระร่วง ซึ่ง
เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามนครกรุงสุโขทัยเป็นผู้ตั้ง ฝ่ายพม่าเขาก็ว่ามีเจ้า
แผ่นดินของเขาคือตั้งสมรราชาเป็นผู้ตั้ง แต่ศักราชได้ใช้ทั่วไป
ทั้งเมืองไทย เมืองพม่า เมืองมอญ เมืองเงี้ยว เมืองอาข่า ที่เรียกว่า
ไทยใหญ่ เมืองลาว ทังเฉียง ทังท้าว ญ่าพุงขาว พุงดำ เมืองเขมร
ถ้าจะคิดดูว่าข้อซึ่งต่างคนต่างเถียงกันเช่นนั้น ถ้าต่างคนต่างนับเหตุจึงจะ
ตรงกันได้ ญ่าจะกล่าวถึงเมืองใดตกอยู่ในอำนาจเมืองใดที่บังคับให้ใช้
ตามกันได้ ก็จะต้องตกอยู่ในบังคับกันมานาน จนเกือบจะรวมเป็นชาติ
เดียวกัน ถ้าไม่เช่นนั้นคงจะกลับใช้ศักราชกันเสีย เมื่อเวลาตั้งตัวแขง
เมืองขึ้นได้ คือเช่นพระร่วงไม่ยอมใช้มหาศักราช ญ่าพม่าไม่ยอมใช้
ศักราชซึ่งพระเจ้าปดุงททองดบ ถ้าจะคิดเดาเดียดไต่ดูอีกอย่างหนึ่ง
จะเป็นอย่างนั้นได้บ้างดอกรมะง คือจะมีไพร่ญาพราหมณ์ผู้วิชาใคร
ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นที่คนทั้งปวงนับถือมาก เทียวไปเทียวมาอยู่ในประเทศ
ทั้งปวง ไม่ได้อยู่ในอำนาจผู้ใด ประพฤตตัวเป็นพระกตยา ๆ เมื่อคิด
เห็นวิธีนับปีเดือนวันคืนอย่างใหม่ขึ้นได้ จะเที่ยวขงแจแก่เจ้าแผ่นดินทั้งปวง
ให้ตั้งเห็นชอบเป็นอันหนึ่งอันเดียว ยอมเปลี่ยนใช้จุดศักราชพร้อมกันทุก
เมืองก็ดูเหมือนจะเป็นได้ ด้วยการที่จะคิดเห็นว่าจะมีการประชุม กองเกรต
อย่างเช่นในประเทศฝรั่งเศษประชุมกันในระหว่างประเทศทั้งปวง ตั้ง
กฎหมายแบบอย่างอันใดตั้งแล้วถือใช้ทั่วกันไปในั้น ในประเทศตัวนอก
ข้างฝ่ายเราไม่มีไม่ได้ แต่ไม่เคยมีตัวอย่างที่เล่าบอกกันมาเลย การซึ่งพม่า

ดาว ไทย เขมร นีวัน คืน เดือน ปี เกิดอนคตาคันอยู่บางหน ก็เปนแต่
 ผลของวิรติที่หนูนอกวิภาษอภิกขารผิดกันไป อย่างว่าแต่ประเทศซึ่งตั้งอยู่
 ห่างกันจะเป็นเตย แต่ในกรุงเทพ ฯ นเองก็ได้เคยเกิดวันคืนหัดเดียวกัน
 ด้วยคำวาทอภิกขารไม่ต้องกันเมื่อไม่สู้ชานกันกรงหนึ่ง ประดิทินที่เถียง
 กันอยู่ก็ยังไม่พอจะหาพบได้ ส่วนการที่จะลงต่อไปข้างนาก็ยังมีข้อเถียง
 กันอยู่ ดังเช่นได้กล่าวไว้ในประกาศใช้วันคืนซึ่งได้ออกใหม่ครั้งหนึ่ง แต่
 ถึงว่าวันคืนจะหัดเดียวกันตั้งแคว้นหนึ่ง ถึงเดือนหนึ่งสองเดือน ศักราช
 ก็ยังมีเวลาใช้ตรงเท่ากัน จึงเห็นว่าน่าที่จะมีครูผู้ใดคนหนึ่งเป็นผู้แนะนำ
 ให้คงขึ้น พม่าแต่ไทยเปนมหานครใหญ่ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ต่างคนต่าง
 ไม่ยอมที่จะรับว่าทำตามกัน เพราะความจริงก็เป็นต่างคนต่างตั้ง เปน
 แต่ร่วมอารยธัยด้วยกัน คำที่ว่าเปนแคว้นมานาน แต่เห็นว่าพอจะยุติ
 ด้วยเหตุผลได้ ครั้นเมื่อเรียงหนังสือกันแล้ว ได้พบอ่านความเห็นของผู้ซึ่ง
 แปลพงษาวดารพม่าเปนภาษาอังกฤษ เมื่อว่าถึงถึงมราชาคังศักราช เขา
 เห็นว่าท่วงที่กริยาที่คิดใช้ทงปวงในเรื่องศักราชนั้นคล้ายกับฮินดูมาก เห็น
 จะมีโหรฮินดูผู้ใดคนหนึ่งเข้ามาช่วยคิดอ่านแนะนำในการตั้งศักราช ความ
 เห็นของเขาเช่นนั้นก็เป็นอันตรงกันกับความคิดเดาเช่นได้กล่าวมาแล้ว ถ้า
 พม่าได้โหรฮินดูผู้ใดเปนครู ก็ดีเหมือนผู้หนึ่งเองจะเป็นครูของไทยด้วย
 เพราะเหตุว่าจุดศักราชนั้นไม่ปรากฏว่าต้องกันกับศักราชเก่า ๆ ซึ่งใช้อยู่ใน
 ประเทศอินเดียที่มเป็นหลายศักราชนั้น ถึงแม้ว่าแบบแผนความคิดจะเป็นอย่าง
 ฮินดู ก็คงจะมากคิดดัดคิดดบดงขึ้นใช้ใหม่สำหรับประเทศที่ใกล้เคียงอินเดีย
 ถึงว่าพระร่วงแต่มราชาก็จะไม่เป็นผู้ตั้งศักราชขึ้นได้เองโดยดำ พังพระองค์
 ก็คงจะเป็นผู้มีวิชาความรู้แต่สติปัญญา พอที่ผู้ทมาแนะนำนั้นจะชี้แจงให้

เข้าพระไทยเห็นดีได้ง่ายกว่าเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ จนอาจจะเดาบอก
 ช้างวัดคำณวนทองปวงได้ถ้วนถี่ จึงปรากฏว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอยู่แต่สอง
 ประเทศ ไม่มีเจ้าแผ่นดินในเมืองอาดำ เมืองมอญ เมืองเจียว เมืองดาว
 เมืองเขมร องค์ก่อนที่ได้อ้างว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอีก เป็นแต่ใช้เงินเย็บ ๆ
 ตามที่เห็นชอบในคำแนะนำนั้น ผู้ที่คิดตั้งจุติศักราชนั้น เป็นผู้มีความ
 รู้มากคิดประกอบเหตุผลโดยรอบคอบ ถึงแม้ว่าแบบคำณวนวิธีนั้นจะยัง
 ไม่ดีเยี่ยมถึงที่ ก็เป็นอย่างดีมาก กว่าจะรู้เคลื่อนศดาศได้ก็ช้านาน แต่
 เพราะเหตุที่เห็นช่องดาวฤกษ์ว่าอยู่ที่ราศีเมศดังเช่นก่ดาวมาแล้ว จึงได้ย้าย
 ปีใหม่มาเสียไม่เอาตามอายันต์สังกรานต์ได้ เป็ดย่นมาเอาตามัญสังกรานต์
 ขาเข้า คือเวตาพระอาทิตย์ยกดับมาตรงที่ซึ่งเป็นเวตาสังกรานต์ เพราะ
 ฉนั้นสังกรานต์จึงได้เลื่อนเข้ามาอยู่ในเดือนห้าฤกษ์เดือนหก ไม่เร็วกว่าเดือน
 ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ไม่เกินเดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำออกไป สังกรานต์คงอยู่ในระหว่าง
 เดือนหนึ่งนั้น เพราะเหตุดังนี้ปีใหม่จึงได้เป็นสองครั้ง คือเป็ดย่นขึ้น
 ครึ่งหนึ่ง เป็ดย่นศักราชครึ่งหนึ่ง แต่การที่ติดสังกรานต์ไปตามตำรา
 ถึงว่าเป็นการละเอียดมากอยู่แต่ก็ยังไม่ได้ถูกแท้ได้ เพราะปีหนึ่งคิดคติโคจร
 ของพระอาทิตย์ ตามตำราที่ไทยอย่างไทยคิดเป็น ๓๖๕ วัน ๖ โมง ๑๒ นาที
 ๓๖ วินาที เพิ่มอีกมาศ อธิกวารแล้วก็ยังไม่พอ ยังมีเศษค่น้อย ๆ สะสม
 กัน เมื่อนานมาวันซึ่งคิดตามสุริยยาตร์ ว่าพระอาทิตย์ยกขึ้นก็เคลื่อนศดาศ
 จากที่ พระอาทิตย์ยกจริง ๆ ไปเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ วันสังกรานต์
 ก็เคลื่อนกับอาทิตย์ยกที่จริงแท้ถึง ๒๑ วันล่วงมาแล้ว แต่เพราะเคลื่อนที่
 ค่น้อยไม่ถึงเป็ดย่นฤกษ์ดับร้อนเป็นหนาวจึงไม่มีใครมีผู้ใคร่รู้สัก แต่ถ้านาน
 ไปอีกหลายพันปีคงจะกลับร้อนเป็นหนาวได้ เพราะฉนั้นจึงได้มีวิธีนับ

วันขึ้นใหม่ ซึ่งได้ออกประกาศไปให้ใช้ ซึ่งเห็นว่าเป็นอย่างใกล้ชิดกับ
 ความจริงที่สุดที่จะเป็นไปได้ ถ้าวันเช่นนี้ใช้ทั่วไปได้ทุกประเทศ ก็คงจะไม่
 เกิดเหตุที่เคลื่อนคลาดที่เดือนวันกัน เช่นเมืองไทย เมืองพม่า เมืองดาว
 เมืองเขมร เคลื่อนกันอยู่ในบัดนี้ ด้วยวิธีที่จะตั้งอธิกสุรทินเป็นการง่าย
 อย่างยิ่ง ไม่เหมือนวิธีตั้งอธิกมาศอธิกวารอย่างแต่ก่อน ซึ่งเกือบจะว่า
 ไม่มีตำราใดจะตัดสินเป็นเด็ดขาดลงได้ แต่จะนับปีถอยหลังขึ้นไปให้พ้น
 ปุณได้ โดยยาก ซึ่งพรรณนามาด้วยสังกรานตน เพราะเห็นว่าวิธีนับ
 อย่างใหม่เป็นการง่าย แต่เป็นการใกล้เคียงจริง คงจะอยู่นานแพร่หลาย
 วิธีนับอย่างเก่าจะมีแต่ยากไปทุกวัน บางทีจะล้มตายเป็นเหตุเสียไม่
 มีผู้ใดจดจำไว้ เพราะด้วยเวตนาต่างคนต่างเข้าใจอยู่ด้วยกันหมด จะจด
 จำไว้ก็เป็นการจัด ๆ ครั้นนานไปเมื่อสิ้นชนผู้ที่เขาใจชำนาญานาก็จะ
 เกลยสูญเสีย ไม่มีผู้ใคร่เรื่องเหมือนอย่างมหาศักราช
 แต่การซึ่งชนชอว่าสังกรานตน มีเรื่องราวเป็นนิทานประกอบเกิดขึ้น
 ด้วยความอดไม่ได้ของคนที่มีมักจะคิดเก่าสู่กันมานานมาดงไว้พอฟังเล่นสนุกกัน ๆ
 บันดาลเด็ก ๆ ทั้งปวงคงจะได้ยินแต่ให้ฟังแทบจะทั่วทุกคน เรื่องราวนั้น
 ก็ดังเค้าเดียวกัน ว่าพระมหาสังกรานตนไปพนันกับใครมิกจะบอกวัก
 ไม่รู้ ถามปัญหาว่าเวตราไรราช้อยที่ใด ผู้ที่เรียกว่าใครก็ไม่รู้นหายถูก
 พระมหาสังกรานคัจฉิ่ง เด็ด คั้สะให้ คั้สะ นั้นตก ถึง แผ่นดิน ก็เกิดเป็นไฟ ลูกชน
 นางถูกตัวเจ้าคนจึงผดักกันมารับพานซึ่งรองคั้สะไว้ บัหนึ่งออกเวรที่
 หนึ่ง คือเขาเวรบัหนึ่งออกเวร ๒ ปี แต่มีคำทำนายที่พูดกันอยู่โดยมาก
 ว่าถ้ามีใดกินถั่วกินงาแล้วกรอกรันว่า “เออมีนเขาปตาจะบริบูรณ์” ถ้ามี
 ใดกินถั่วแล้วถั่วหัวดิก ๆ ไป ครางออก ๆ แอด ๆ ว่า “บันั้นจะคั้กันหัว

ต่างข้างแตกมาก” ถ้าไปได้อีกมันกว่านั้นพาจะคนอง ไนหนั่งว่าถ้า
 หัดบิศาแล้วคนมักจะเป็นตาแดงมาก ไนหนั่งว่าถ้าดื่มบิศาแล้วคนมักจะเป็น
 ตาแดงมาก ถ้าจะถามได้เจียงเฮาแน่นอนให้เล่าให้ตลอดเรื่อง ก็มัก
 จะบอกจำไม่ได้ ไปแทบทุกคน เว้นแต่อย่างไรไม่ทราบ ข้างเชื้ออีกนั้น
 แน่นหนามั่นคงทั่วทุกคน สุดแต่ถ้าถึงส่งกรรณต์แล้วเป็นโจทท์กันไปได้จน
 ตลอดทั้งสามวัน บ่นคุบ ๆ คุบ ๆ เออ ๆ ออ ๆ ไป แล้วต้องอธิบายต่อ
 ว่าเรื่องส่งกรรณต์นั้นมาแต่เมืองจีน ๆ เขาเห็นก่อน ถ้าวันใดจะส่งกรรณต์
 แล้วเขาเตรียมข้างเขียนไปคอยอยู่ที่ริมทะเลหลาย ๆ คนด้วยกัน พอ
 เวลาเช้ามีพระส่งกรรณต์ขึ้นจากทะเลพอได้เห็นเขาก็วาดรูป คนหนึ่งวาด
 รูปตัวนาง คนหนึ่งวาดรูปพาหนะ อีกคนหนึ่งวาดรูปบริวาร พุดเหมือน
 อย่างพระยะโฮวาสว่างโลกย์ เพราะการที่พระยะโฮวาสว่างโลกย์นั้น มนุษย์
 คนเดียวต้องสร้างเสียวันยังค่ำ แต่สัตว์ทั้งหลายนั้นด้วยโกฏีด้วยด้านสร้าง
 วันเดียว เท่ากันกับสร้างคน ๆ หนึ่งฉันใด เจ๊กที่วาดรูปพระมหาส่งกรรณต์
 นั้นก็เหมือนกัน ตัวนางมหาส่งกรรณต์คนเดียวข้างเขียนคนหนึ่ง พาหนะ
 ตัวเดียวข้างเขียนคนหนึ่ง บริวารแสนโกฏีเขียนคนเดียวเหมือนกัน แต่
 ว่าข้างเอะอย่าทักเถย ที่ต้องเขียนหลายคนออกไปเช่นนั้น เพราะ
 เวลาที่เห็นนั้นน้อยนัก ถ้าผู้ที่จะคอยเขียนพริบตาตงเมื่อไรก็ไม่เห็นพระ
 ส่งกรรณต์แล้ว ถ้าคนกระพริบตาถี่ ๆ เห็นจะให้เป็นอย่างไปคอยเขียนไม่ได้
 แต่ถ้า เวลานี้ พวกจีนจะลงทุนซื้อ เครื่องถ่ายรูป มาห้อยตั้งเครื่อง หนึ่งไป ตั้งไว้
 พอส่งกรรณต์ขึ้นมากับบปราคาเดี่ยจะได้รูปเทวดาอันวิเศษมาขายมีกำไรมาก
 กว่าที่ลงทุนซื้อเครื่องถ่ายรูปหลายร้อยเท่า เรื่องส่งกรรณต์มาแต่เมืองจีน
 ยังไม่ได้เล่าว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุใดเลย จะได้ถามผู้ที่เล่าหาต้นเหตุที่จัด

ไม่คิด เพราะเรื่องนั้นแสดงไม่ว่าเป็นอย่างไรผู้ใดเล่าขึ้น ถ้าไปซักถาม
 แล้วโกรธทุกคน ดูเป็นชนคหทางของคนแก่โดยมากทั่ว ๆ ไป แต่พิเคราะห์
 ดูเห็นว่าท่านผู้ใดเล่าแก่ที่โกรธนั้น ก็เห็นจะไม่รู้เหมือนกัน แสดงจะเคย
 ถามมาแต่เมื่อเด็ก ๆ แต่ถูกโกรธมาแล้วเหมือนกัน จึงได้เฝ้าอย่างมา
 โกรธบ้าง ว่าเป็นประเพณีที่เป็นผู้ใหญ่แล้วต้องโกรธ เพราะฉะนั้น
 เรื่องสังกรานต์เห็นที่เมืองจันทน์ เห็นจะเป็นชนคหทางของคนแก่แต่โบราณ
 ดับมา จนไม่มีผู้ใดรู้ว่าต้นเหตุมาจากอันใด ที่ว่ามาข้างต้นนี้ตามคำ
 เล่าบอก ส่วนที่จากถูกแผ่นศิลาประจํารูปเขียนไว้ทั่ววัดพระเชตุพน อ่าง
 ว่าเรื่องมหาสังกรานต์นมพระบาทฝ่ายรามัญ ว่าเมื่อต้นภทักตบ
 อันนี้ เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตร บ้านอยู่ใกล้กับนักเตงสุรา ๆ มีบุตรสอง
 คนมีผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเตงสุราคนหนึ่งเข้าไปกล่าวคำหยาบขี้ค่อ
 เศรษฐี ๆ จึงถามว่าเหตุใดจึงมาหิมน้ประมาทต่อเราผู้มั่งมีดีมาก นักเตง
 สุราจึงตอบว่า ถึงท่านมีสมบัติก็ไม่มียุติ ตายแล้วสมบัติจะสูญเปล่า
 เราไม่มีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีมีความระอาจึงบวงสรวงพระ
 อาทิตยพระจันทร์ ตั้งอธิฐานขอบุตรถึงสามปีก็มิได้บุตร อยู่มาถึง
 วันนักขัตฤกษ์สังกรานต์ พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราชเมศ เศรษฐีจึงพา
 บริวารไปยังคันไถ อันเป็นที่อยู่แห่งฝูงนกทั้งปวงริมฝั่งน้ำ จึงเอาข้าว
 ตำร่าลงน้ำเจ็ดครั้ง แล้วหุงขนบยาพระไทรประโคมพิณพาทย์ตั้งอธิฐาน
 ขอบุตร พระไทรมีความกรุณาจึงเหาะไปเฝ้าพระอินทร์ขอบุตรให้เศรษฐี
 พระอินทร์จึงให้ธรรมชาติเทวดาบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อ
 คดอดแล้วจึงให้ ขอธรรมชาติกุมาร ปดุงปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใดคัน
 ไทริมฝั่งน้ำนั้น กุมารเจริญชนกฐาษานก แล้วเรียนไตรเพทจบเมื่อ

อย่ายุได้เจ็ดขวบ ได้เป็นอาจารย์บอกมกคตการต่าง ๆ แก่มนุษย์ทั้งปวง ใน
 ขณะนั้นโดยยทงหลายนับถือทำมหาพรหม แดกบิตพรหมองค์หนึ่ง ว่า
 เป็นผู้แสดงมกคตแก่มนุษย์ทั้งปวง เมื่อบิตพรหมทราบจึงลงมาถาม
 บัณฑิตธรรมมาตฤมาตามข้อ ตัญญาไว้ว่าถ้าแก้ปัญหานี้ได้จะตัดศีรษะบูชา
 ถ้าแก้ไม่ได้จะตัดศีรษะธรรมมาตฤมาตายเสีย ธรรมมาตฤมาผิดเจ็ดวัน
 ครั้นล่วงไปได้หกวันก็ยังคิดไม่เห็น จึงนึกว่า พรุ่งนี้จะตายด้วยอาญา
 ทำอกบิตพรหมไม่ต้องการ จำจะหนีไปซุกซ่อนตายเสียดีกว่า จึงลง
 จากปราสาทไปนอนอยู่ในใต้ต้นตาลสองต้น มีนกอินทรีสองตัวผัวเมีย
 ทำรังอาไศรยอยู่บนต้นตาลนั้น ครั้นเวลาค่านางนกอินทรีถามสามีว่า
 พรุ่งนี้จะได้อาหารแห่งใด สามีบอกว่าจะได้กินศพธรรมมาตฤมาต ซึ่ง
 ทำอกบิตมหาพรหมจะฆ่าเสีย เพราะทายปัญหานี้ไม่ออก นางนกถามว่า
 บัณฑิตอย่างไร สามีจึงบอกว่า เข้าครัวอยู่หน้า มนุษย์ทั้งหลายจึงเอา
 น้ำล้างหน้า ข้อหนึ่งเวลาเที่ยงอยู่อก มนุษย์ทั้งหลายจึงเอาเครื่องหอม
 ประพรมที่อก ข้อหนึ่งเวลาอัษฎมถุคส์ศรีอยู่เท่า มนุษย์ทั้งหลายจึงเอาน้ำ
 ถ้างเท้า ธรรมมาตฤมาได้ยินดังนั้นก็กลับไปปราสาท ครั้นรุ่งขึ้น
 ทำอกบิตมหาพรหมมาถามบัณฑิต ธรรมมาตฤมาก็แก้ตามที่ได้อธิษฐาน
 ทำอกบิตมหาพรหมจึงครัดเรียกเทวธิดาทั้งเจ็ด อันเป็นบริจาริกพระอินทร์
 มาพร้อมกัน แล้วบอกว่าเราจะตัดศีรษะบูชาธรรมมาตฤมาต ถ้าจะตั้ง
 ไฉยแผ่นดิน ไฟไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าจะทิ้งขมบนอากาศฝนก็จะตั้ง
 ถ้าจะทิ้งในพระมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง จึงให้บุตรทั้งเจ็ดคนเอาน้ำ
 รับค้ำศีรษะ แล้วถนัดค้ำศีรษะตั้งให้นางทูลผู้บุตรใหญ่ นางทูลจึงเอาน้ำ
 พระเศียรบิดา แล้วเททักษิณรอบเขาพระเมรุ ๒๐ นาที แล้วก็เชิญ

ประดิษฐานไว้ในมณฑปถ้ำคันธุฎที่เขาไกรลาศ บูชาด้วยเครื่องทิพย์
ต่าง ๆ พระเวศสุกรรมกัณฐกนิกรโรงแถ้วด้วยแก้วเจ็ดประการ ซึ่งภคบดี
ให้เป็นที่พักประมุขเทวดา เทวดาทองปวงก็นำเอาเถาณมุนาตามาตั้งในสระ
อโนดาตเจ็ดครั้ง แถ้วแจกกัณฐกเวททุก ๆ พระองค์ ครั้นถึงครบกกำหนด
๓๖๕ วัน โดยสมมติว่าปีหนึ่งเป็นสังกรานต์ นางเทพธิดาเจ็ดองค์
จึงมัตถเวรกัน มาเชิญพระเศียรท้าวอภิธมาพรหมออกให้ประทักษินเขา
พระเมรุทุกปี แถ้วกลับไปเทวโดยย ที่จำฤกในวัดพระเชตุพนมีใจ
ความคงน

ข้อซึ่งอ้างว่าเรื่องนี้มีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑๐ ที่จะเกี่ยวของ
เข้าไปได้ ในพระพุทธศาสนาแต่ลัทธิหนึ่งเดียว แต่การที่อ้างไว้ว่าพระบาท
สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ประสงค์จะให้รู้ว่าเป็นการซึ่งเถาะด้วยมีเรื่องราวด้วยอย่าง
ที่ได้ฟังเล่าออกมา ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเก็บ
หนังสือประเทศต่าง ๆ แด่งเป็นภาษามคร สุดแต่อ้างว่าเป็นบาทพุทธอรก
กถาฎีกาโยชนาอย่างใดไม่ว่า มีอยู่แต่ให้มาถวายเทศนาเวรในคราว
รอบใหญ่ตฤตทุกอย่าง แต่พระที่มถวายนั้น ถ้าเป็นเรื่องศัพท์เพหะ
เช่นก็มีมักจะใช้เปรียญมอญ เปรียญลาว เปรียญเขมร ครึ่งหนึ่งเปรียญ
รามัญถวายเทศน์เรื่องสุวรรณเคียร เรียกชื่อว่าสุวรรณเขียน ท่านที่ทรง
ถ้อเรื่องหนังสือรามัญเป็นเขียนไปทั้งนั้น ว่าที่สุดจนเรื่องเงาะกับนางรจน
าก็มีในบาทสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ก็ได้ถวายเทศน์ในท้องพระโรงเหมือนกัน
แต่ไม่ทรงเชื่อถ้ออันใด เป็นเหมือนหมาเด่านิทาน แถ้วคำรัสถ้อ ๆ ถิ่น
คำที่ว่ารามัญท้ายคำบาฬนั้น ถ้าจะแปลตามสำนวนทุกวันนี้ ก็ตรงกับ
คำซึ่งเถาะ ซึ่งโปรดให้ ไปเขียนไว้ที่ตามศาลาข้างหลังวัด ก็เพราะทรง

เปนคนนั้น ในเรื่องราวที่ฉัน เปนเขาพานรองแล้วตั้งไว้ ในมณฑป
 ที่ภาคนี้จริง แต่ตามชิมชาบเด่ากันว่านางรัตนานคงมาถ้อยอยู่เดิม
 เพราะจะคงลงไปแผ่นดินกัวไฟจะลุกขึ้น เมื่อว่าไปตามที่จริง เรื่อง
 เดิมจะชามากกว่าที่พวกชิมชาบเด่า เพราะคงทพานแล้ว เขาพานคงบน
 มณฑป ๆ คงที่แผ่นดิน ดูกี่ไม่ห่างไถ่ดะไรกันนัก ใครจะเรียกว่าคง
 กับแผ่นดินฤคงอยู่กับอะไร ถ้าไม่เรียกว่าคงอยู่กับแผ่นดินแล้ว คนเรา
 เมื่อชนอยุ่บนเรือน ก็นับว่าไม่ได้อยู่บนแผ่นดินเหมือนกัน ฤว่าหิ้ง
 เหมือนไฟ แผ่นดินเหมือนดินดำ ค่อยเปดวถึงกันจึงจะลุก ถ้าเช่นนั้นเขาไม่
 เสียมไว้อย่างเช่นที่เขาตัดหัวคนโทษก็เห็นจะได้ ฤถ้าแผ่นดินไม่สู้ไวไฟ
 เหมือนดินดำนัก เขาไปไม้ฤกากระดาษรองเตี้ยตั้งกิดหนึ่งวางที่ไหนก็จะ
 วางได้ พอย่ำให้เสียดกับแผ่นดินเปนเดียวกัน ท่านพวกชิมชาบจะ
 ออกเห็นอะไรอะไรอยู่ จึงได้เข้าใจช่วยไปเสียดตามอย่างหัวอินทรี
 คือให้นางถูกสาวมาถ้อยพานชูไว้ ที่จะเหาะถอยอยู่เดิมด้วย ดูก้อยแยบ
 ชาญ แต่ไม่เด่าว่าเจ็ดนางถูกสาวนั้นเปนเมียพระอินทร์ ส่วนท่าน
 คำราเดมนั้น จะกิดพระอินทร์หึงเมียฤาอย่างไรจึงต้องให้กิดกับชนไปเสียด
 เขาแต่พานคงตั้งไว้ แต่ที่แท้ คงโดยจะให้ยู่ตามเรื่องชิมชาบว่า กัดจะ
 ไม่สู้กระไรนัก ด้วยพระอินทร์ท่านไม่สู้จะหึงหวง จึงปล่อยให้ยู่
 จากุมหาราชา ไม่พาชนไปดาวดิงษ์ เรื่องเถาณมุนาคที่ดำหรับเขาไป
 เล่นศพนั่น ดูเปนกึ่งไม้แห้ง ๆ ไม่น่ากิน จึงได้ค้นหาได้ความจากใน
 ฎีกาส่งกรณค้อย่างเก๋ซึ่งโหรถวาย มีอธิบายยี้ดยาวออกไป เมื่อเขา
 ไปต้งน้ำสระอนาคาคเจ็ดครั้งแล้ว เถาณมุนาคนั้นตายออกเปนเหมือน
 น้ำมันเนย ท่านองค์จะเป็นเจ้ากัวยฤาเยตต์ แต่เจ้ากัวยต้องเข้าไฟ

เขตตอของแม่น้ำแยงซีชุนะมากไปกว่าหน้อยหนึ่ง เปิดอกส้มโอฤาเปิดอก
 มังคุดซึ่งเด็ก ๆ คนเดินแล้วแยงเปวันเช้าเองเห็นจะใกล้กว่า ถ้าหวาน ๆ
 หน้อยหนึ่งก็เห็นจะพอเหยยได้ดูกันอยู่ เทวดาทำบุญสุนทนเพียงดูกัน
 ด้วยเถาณมนาคคน ๆ จึงได้คุมกันอันตรายอันจะเกิดแต่สงครามก็ได้
 หนาคาถาคันธฤตุนนคตยาถาถวตบานถาเมืองกาญจนบุรี แต่เดี๋ยว
 ค้าถาถตายเสีย ถ้าทำค้าถาเสียให้ด้แล้วจะเป็นถาอย่างมีเนียเอเซอ
 ของถาคันธฤตได้ทีเดียว พอเดินชนถาคันธฤตก็ถ้อย่างชนพระบาท
 วดบวงว่าได้

ชื่อนางเทพธิดามหาสงครามค์ แต่คำทำนายต่าง ๆ ตามคำทำนาย
 แต่ก่อนโหรถาถฎีกาสงครามค์ มีว่าด้วยคำราเหถ้านคตอด คือตง
 คั่นว่าพระอาทิตย์จะยกจากราชย์มินชนราชย์เมคไฉวันนหนเวถานัน ทาง
 โคนถาถใกล้พระเมรุมาศ ขณะนั้นนางเทพธิดาองค์หนึ่งทรงนามอย่างนั้น
 มาแต่จำตุ่มหาราชิกาทรงพาหุรัตคตคอกอันนั้น อารถณ์แล้วด้วยอย่าง
 นั้น ๆ ภาษษาหารอย่างนั้น พระหัตถ์ถาถทรงตั้งนั้น พระหัตถ์ถายทรง
 ตั้งนั้น ทำอาการอย่างนั้น มาด้วยพาหนอย่างนั้น เปนมรรคนายกหน้าอมร
 คณาเทพยดาแสนโกฏิมารับเคียรทำวถบถมหาพรหม อันได้พานทอง
 ประคิษฐานไว้ ในถาคันธฤตที่เขากไรถาค์แดนหิมวันตประเทศ ขณะนั้น
 เทพยดากระทำการวญชายาควิธิตามวิไฉยจาร์ตโบราณ แล้วแต่ทักษิณา
 วิฐเขพระเมรุราชคัรบหกลลปีนาก็ แล้วถ้เชนิเข้าประคิษฐานในถ้า
 คันธฤตด้งเกา ค่อนั้นไปถ้ว่าด้วยเรื่องเถาณมนาคแต่ทำบุญสุนทนอะไร
 ของเทวดาแล้ว จึงบอกวันนั้นเปนมหาสงครามค์ วันนั้นเปวันเนา
 วันนั้นเปวันเถถึงคคคือพระยาวัน คักราชชนในเวถานัน ๆ ค่อนั้นไปจึง

ว่าด้วยผลทำนายยศพิภพมาว่า พสุธาจินต์สำมัญสังกรานต์ไปนตาม
 ประการดังนี้ แล้วก็อธิบายไม่ออกว่าแปลว่าอะไร โกลดไปว่าอธิบาย
 เปนสำมัญทั่วทุกประเทศในลกตมพทุวปี เปนแต่ยกขึ้นมาขอเด้น
 คฤ ๆ เท่านั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้กริ้ว
 ในเรื่องข้อนี้ว่าไม่รู้ด้วยยังยกขึ้นมาว่า ได้ทรงอธิบายไว้ในประกาศที่ได้
 อ้างถึงมาแต่ก่อนชัดเจนแล้ว จะยกมาว่าในที่นี้จะยืดยาวไป จะขอเดิน
 ความในหมายสังกรานต์ที่พูดถึงบัดนี้ต่อไป เมื่อว่าด้วยสังกรานต์สำ
 มัญแล้วจึงบอกเกณฑ์พรุนตำตร คือฝนจะตกมากน้อยเท่าใดตามปี
 อย่างหนึ่ง เกณฑ์ธาราริคุณบอกน้ำท่าจะมากน้อยเท่าใดตามปีอย่างหนึ่ง
 เกณฑ์รัญญาหารบอกเข้าในภุณนั้น จะได้ที่ส่วนเล็กส่วนตามปี
 อย่างหนึ่ง บอกเข้าพรรษาออกพรรษาอย่างหนึ่ง ลงท้ายก็บอกเวลาตรง
 มุรชาภิเศกในวันเถลิงศก ฎีกาเช่นนี้ว่าแต่ก่อนโหรขึ้นมหาตเล็ก ๆ มาอ่าน
 ถวาย แต่ในชั้นหลังตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โหรถวายพร้อมด้วยประติทินทองในวันแรมสิบห้าค่ำ แต่ฎีกานี้ทรงแก้ไข
 หมดให้คงบอกแต่ว่าวันนั้นเป็นวันสังกรานต์ พระอาทิตย์ยก วันนั้นเป็นวัน
 เนา วันนั้นเป็นวันเถลิงศก เสด็จตรงมุรชาภิเศกเวลานั้น แต่ฉากรูป
 สังกรานต์เคยเขียนแขวนที่ห้องพระโรงแผ่น ๓ แขนงที่ทิมตามข้างหน้าแผ่น ๓
 ที่ศาลาในพระบรมมหาราชวังแผ่น ๓ ทรงเห็นว่าคนยังชอบใจอยากกรัน
 อยู่มาก จึงโปรดให้คงแขวนไว้ตามเดิม ถึงในประกาศสังกรานต์ไม่
 ทรงด้วยเรื่องนี้ คัดเดี่ยว่าให้ไปดูรูปฉากที่แขวนนั้นเกิด

นางสังกรานต์ตามตำรานั้น ถ้าวันอาทิตย์ขึ้นทงษ ทัดดอกทับทิม
 เครื่องประดับที่มราศ ภัททาหารผลมะเดื่อ อาวุธชวาจักร ช้ายสังข์

พาหนะครูช วันจันทร์ชื่อโคราค ทัดดอกบีบ เครื่องประดับมุกดา ภัษา
 หารน้ำมัน อาวุธขวาพระขรรค์ ช้ายไม้เท้า พาหนะเสือ วันอังคาร
 ชื่อรากษส ทัดดอกบัวหลวง เครื่องประดับโมรา ภัษาหารโลหิต
 อาวุธขวาคีรต์ ช้ายธนู พาหนะตุ๊กตวัน พุฒชื่อมณฑา ทัดดอกจำปา
 เครื่องประดับไพฑูริย์ ภัษหารนมนเอย อาวุธขวาเข็ม ช้ายไม้เท้า
 พาหนะพา วันพฤหัสบดีชื่ออิทธิ ทัดดอกมณฑา เครื่องประดับมรกต
 ภัษหารภังษา อาวุธขวาขอ ช้ายปืน พาหนะช้าง วันศุกร์ชื่อกิมิพา
 ทัดดอกจกถัน เครื่องประดับบุษราคัม ภัษหารภังษายา อาวุธขวา
 พระขรรค์ ช้ายพิณ พาหนะกระบือ วันเสาร์ชื่อมโหทร ทัดดอกสามหาว
 เครื่องประดับนิลรัตน ภัษหารเนื้อทราย อาวุธขวาจักร ช้ายครีฑ์
 พาหนะนกยูง

พิเคราะห์ดูข้อเขียนนางทั้งเจ็ดคนนี้ อยู่ข้างจะเพี้ยนๆ ความเป็น
 ประสงค์เห็นจะอยากให้อุให้ถนัดกัน ก็สมกับที่เกณฑ์ให้อยู่จนจากมหา
 ราธิกา ด้วยเข้าใจว่าชนนั้นเพี้ยนๆ มาก แต่ยังมีคำเก่าบอกกันอย่างซึม
 ซาบว่าที่ข้างจีนเขาเห็นรูปพรณัฐฐาน แด่ศาตราวุธนั้นน่ากลัว
 ยิ่งกว่าที่เขียนนี้ แต่เขากลับคนจะตกใจจึงได้เขียนลดหย่อนลงเสีย ไม่
 ดูให้น่ากลัวเหมือนอย่างที่มาจริง ๆ เห็นจะเป็นเหตุออกจากเรื่องชื่อเอง
 เป็นคั่น แต่เครื่องประดับแตรดอกไม้นั้นท่านองจะแต่งตามวัน วันอาทิตย์
 วันจันทร์วันอังคารก็ดูถูกต้องเรียบร้อยมา แต่วันพุธวันพฤหัสบดี
 ไคว่กันไป ไพฑูริย์ควรจะอยู่วันพฤหัสบดี มรกตควรจะอยู่วันพุธ
 เห็นจะเป็นด้วยหลงฟังเพี้ยนถึงดอกไม้นี้ ดอกจำปาก็ดูเหมือนจะเป็นของ
 วันพฤหัสบดี ดอกมณฑาจะเป็นของวันพุธ แต่เดิมดอกกระดังงาดอก

ขจรเดี่ยวๆจะไม่รู้จัก จึงเห็นล้ามากับที่หุ้มคอกมณฑาเขียวๆ อยู่พอใช้ได้
แต่วันศุกร์นั้นประดังค้ำบุษอย่างเดี่ยว ขราคำนั้นจะมากเกินไป ถ้า
ยกเดี่ยวก็จะดงว่องรอยกันคึดตอจนวันเสาร์ แต่พาหะแถมอาหารกับ
ทั้งชาวชุมชนไม่มีเค้ามุต ว่าจะได้รื่องรอยมาจากอันใด อยู่ข้างจะเป็น
อันไรเดเบอดอันอีเตเบอด อันดริงเดเบอดทั้งสิ้น

ในท่าหนึ่งเจ็ดที่มานี้ อยู่ข้างจะทรงพาหะนั้นแขงๆ ด้วยกันทุก
องค์ผู้คนขึ้นมาเชือกคึดได้ เสด็จมาแล้วไม่ชี้ตามปรกติเคย ทรงแสดงท่า
ต่างๆ ไป คือพระอาทิตย์ยกคั้งแต่เช้าจนเที่ยง ไม่ว่าองค์ใดมายืนไป
ทั้งสิ้น แต่ไม่ต้องทรงถือบึงเหียนเหมือนเชือกคึด คั้งแต่เที่ยงไปจนค้ำ
นึ่งไปทั้งสิ้น คั้งแต่ค้ำไปจนเที่ยงคืน นอนตมคาไปทั้งสิ้น คั้งแต่เที่ยง
คืนไปจนรุ่งนอนหลับคาไปทั้งสิ้น เพราะเหตุที่นางมหาสังกรานต์เด่นเชอ
คึดทำต่าง ๆ คนตะดีทำดีทำเช่นนั้น จึงเป็นยี่สิบแปดท่าเปลี่ยนกันไป จน
คนที่ดูฉากเขียนนั้นเห็นมีแปลก ๆ เสมอ นำเชื่อว่าจันเขาเขียนมาแต่เมือง
จันทน์ก่อนจริง เพราะว่าถ้าเขียนไว้เป็นคำราดำสำหรับชาวฉวนนง ๆ กันไปแล้ว
ก็คงจะเหมือนกันบ่อย ๆ ฤาเป็นระเบียบเรียบร้อย นี่แปลกกันถึงยี่สิบ
แปด แดก ๆ ตัน ๆ เช่นนั้นเห็นมีตะคองก็พอเหลือที่จะจำได้ แดวันใด
เป็นวันมหาสังกรานต์ วันใดเป็นวันเนา วันใดเป็นวันเถลิงศก
คือพระยาวัน แดสังกรานต์นั้นนอนคั่นนอนหลับมีคำทำนายต่าง ๆ ใน
คำทำนายนั้น ถ้าวันใดถูกวันมหาสังกรานต์ฤาวันเนาแล้วเป็นการไม่
คึดทั้งสิ้น เป็นแค่เปลี่ยนกันทักไปตามวัน คือวันอาทิตย์ทักบ้านทักเมือง
วันจันทร์ทักนางพระยาแด่นาบคึด วันอังคารทักอะไรคึดอะไรคึดไปให้
เป็นห่วงแม่ม่ายไว้ทานจะทุกข์จะร้อนต่าง ๆ ความวิไลยศคำทำนายของโหร

ธรรมดาการทำนายของโหรแล้ว มักจะห่วงอะไรขึ้น ๆ อยู่ต้องตามสิ่ง
 พอใจพูดถึงรำไป คือทาร์กอย่างหนึ่ง แม่ม่ายอย่างหนึ่ง หมอยาอย่าง
 หนึ่ง เวื่อดำเภอาอย่างหนึ่ง ผีมาฆกอย่างหนึ่ง ปวดท้องอย่างหนึ่ง
 โรคในคี่อะไรอย่างหนึ่ง ถึงว่าจะไม่มีใครความให้ช่วยด้วยแต่ให้ เขาให้ดูแต่
 เฉพาะตัวเขาก็พอใจจนถึงพวกเหล่านี้ จะเป็นทุกขบ้างจะได้ตามบ้าง เป็น
 ห่วงบ่วงใยกันอย่างยิ่ง เรื่องการทำนายวันสงกรานต์วันเนา จนพวก
 ซึมซาบไม่มีใครจำได้ ว่าวันใดเป็นสงกรานต์วันใดเป็นวันเนา จะมี
 เหตุมีผลอย่างใดที่เป็นการทั่ว ๆ ไป เพราะกลัวตัวท่านเกินไปด้วยจนกลายเป็น
 เป็นตำราว่า ถ้าวันเกิดของผู้ใดคือวันเนา ให้เขาเดินขึ้นเท้าวไปม
 โคนโพ ให้ตัดไม้ไผ่ทุปดองเตี้ยเอาเบ็กรอกในนั้นไปคำค้นโพ ได้
 ถามว่าเขานี้สำหรับทำอะไร ผู้ใหญ่บอกว่าสำหรับให้เป็นทาน เมื่อ
 ถามเขาไปอีกว่าไม่คำโพนั้น เพื่อจะคำไว้มีให้ถึงโพหัก เป็นการ
 ปฏิบัติธรรมเนียมต่ออายุที่ขอบอยู่แล้ว แต่ที่เขาเบ็กรอกไว้ให้เป็นทานใน
 ปดองไม้ไผ่ด้วย ได้เจาะช่องไว้สำหรับให้คนตวงฤาไม้ ถ้าไม่เจาะช่อง
 ไว้จะมีตองไปแย่งเอาไม้ที่คำโพไวนั้น มาตวงเอาเบ็กรอก ก็ได้คำตอบว่า
 เขาก็ปดองไม้ไผ่มาเอาเขาเบ็กรอก ได้ถามต่อไปว่าผู้ที่เขาเบ็กรอกนั้นอะไร
 บังคับให้เป็นการจำเป็นตองให้เขาไม้นั้นชนคำโพอีกฤาไม้ ก็ว่ามันเขา
 เบ็กรอกมันหนักทั้งไม้ไผ่ ไค้กันว่าถ้าเช่นนั้นจะมีไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่
 ค้นโพเลยฤา ถ้าจะให้ท่านต่างหากคำโพต่างหากจะดีกว่าดอกกระมัง พอ
 เขยิบเข้านั้นเป็นประหารชนิด โกรธฉวนมาทีเดียว บ่นคุบคุบไปว่าไม่ทำ
 ให้ผิดอย่างบรมบรรณเขาไปได้เลย ไม่ตองเล่าอะไรกันอีกต่อไป การ
 ที่คนกลัววันสงกรานต์วันเนายังทำเช่นนั้นมโดยมาก

แต่ถ้าวันใดฤกวัน

เถลิงศก คือพระยาวันแตรอยู่ข้างเริ่มมตตคตงนน วันอาทิตย์เป็นเจ้า
 แผ่นดิน วันจันทร์เป็นนางพระยาแตรพระธนม วันอังคารเป็นอำมาตย์
 วันพุธเป็นข้าพเจ้าเองของท่านโหร วันพฤหัสบดีเป็นพระ วันศุกร์เป็น
 พ่อค้า วันเสาร์เป็นทหาร จะตั้งหลายแห่ ในส่วนที่เด่นเชอคคั้นเจ้า
 ถ้ายื่น ๆ นิ่ง ๆ แลัวเขาเป็นไม่ดี ถ้าเหยียดยาวไปแล้วเป็นใช้ได้ แต่ที่จะ
 พรรณาพิศดารไปนั้น ดูก็วุ่นวายเรื่อร่ากไม่น่าจะมาว่าในหนึ่งดือน แต่
 ส่วนเกณฑ์พรุนตำตร เกณฑ์ธรรมาธิคุณ เกณฑ์ธัญญาหาร ซึ่งมี
 ในท้ายฎีกาของโหร ดูเป็นการคณตะเรื่ออยู่ ไม่ดูเกี่ยวกันกับเรื่อ
 สงกรานคณก็จึงหาได้เก็บเอามาว่าในทั้นไม่

ว่าด้วยพระทราย แลเข้าบิณฑ

เรื่องสงครามนั้น ในหนังสือพิมพ์ได้กล่าวไว้แล้วว่า เมื่อถึงกำหนด
พระสุริยเทพบุตรเสด็จโคจรจากราศีมีน ประเวศชั้นสุรัสวเมศ์สมมติว่า
เป็นวันสงคราม พระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการถ้อยบังคมถือน้ำ
พระพิพัฒน์สัตยา แล้วพระราชนิพนธ์ว่า ข้าพเจ้านี้ขอถวายบังคม
ถวายน้ำในท้องปวง ไม่เห็นพูดถึงการพระราชกุศลอันใด ขรอยจะเป็น
เวลาที่แรกเกิดสงครามขึ้นใหม่ ๆ ยังเป็นการกร่อยอยู่ ด้วยราษฎรผู้ซึ่ง
จะกำหนดสงครามนั้นจะน้อย จึงยังไม่เป็นนักชดถุกษ์ใหญ่โตอะไรได้
จึงยกเอาการถือน้ำแฉกเบี่ยงวัด เป็นส่วนของราชการมาใช้ในกำหนด
วันเปลี่ยนปีใหม่นี้ ส่วนในกฎมณเฑียรบาลก็ไม่ได้พูดถึง คงจะไม่
เป็นการทำให้ใหญ่โตอันใด ตลอดจนจนถึงแรกตั้งกรุงทวารวดี มามี่ปรากฏ
ข้อนี้ถึงในจดหมายขุนหลวงหาว่าว่า ตรงนั้นแล้วตรงน้ำพระไชย
แถมพระไอยการ จึ่งมีนาคพระสังฆราชาคณะตรงน้ำพุ ดินถวายเป็น
ธรรมสามวัน ก่อพระวาทาเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ของคหนึ่ง พระทราย
เตียงของคหนึ่ง วัดกุฎีดาวของคหนึ่ง พระทรายน้ำไหลพเนียดของคหนึ่ง พระ
สังฆนิถถวายเป็นธรรม ตั้งศาลาทาน ๒ ค่ำบด ๆ ละสามวัน ตกด
ยอดแห่งหนึ่ง วัดสุเมงคตบพิตรแห่งหนึ่ง แดงแกงแห่งหนึ่ง สะพานช้าง
แห่งหนึ่ง ศาลาดินแห่งหนึ่ง สะพานสกลแห่งหนึ่ง เติงพระสังฆคฤหสถ
มีเข้าแลกกับเข้าของกินมากมาย มีทั้งน้ำอาบนาน้ำนึ่ง แป้งน้ำมันหัวกระจุก

มีช่างตัดผม หมอนวด หมอยา ทั้ง ๖ คำบดว่ากตม ๆ ไปอย่างนี้ แปรก
กับที่กรุงเทพฯ ๑ ที่ที่พระเจดีย์ทรายก่อแต่เฉพาะสิ่งองค์ ในสิ่งองค์นั้นพระ
ทรายวัดพระศรีรัตนเพช พระทรายเคียงยก พระทรายน้ำไหล คงเป็นของ
เก่า แต่พระทรายวัดกุฎีดาวเป็นของเกิดขึ้นใหม่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ การก่อพระทรายกรุงเก่ากับที่กรุงเทพฯ ๑ นี้ ความประสงค์
เห็นจะไม่ต้องกัน เรื่องต้นเหตุที่เกิดก่อพระทรายในเวลาสงครามครั้งใด
สืบสวนไต่ถามกันหนัก ก็ยังไม่ได้ความว่าเกิดขึ้นแต่เมื่อไร เกิดขึ้นเพราะ
อะไร ได้ยินว่า ๑ คำเล่าว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จลงเรือชานัน ชน
ทั้งปวงพากันก่อพระทรายที่ข้างลำน้ำ แด่ก่อนในแพดอยเป็นเครื่องบูชา
เมื่อให้ไปค้นเขาจริงเขาก็ไม่มีความเรื่องพระทราย กลายเป็นนิทานซึม
ซาบไปเสีย ได้ให้มเด็จพระราชาคณะเบญญ์ทั้งปวงดู เมื่อได้
ความประการใดจึงจะลงในรายเล่ม รวมพระราชพิธีซึ่งคิดจะออกค่อไป
แต่พระทรายสี่อย่างซึ่งมีปรากฏมาในจดหมายเหตุหลวงหวัด พระทราย
๒ อย่าง คือพระทรายวัดพระศรีรัตนเพชอย่าง ๑ พระทรายวัดกุฎีดาว
อย่าง ๑ จะเป็นอย่างอยู่ในเรื่องพระทรายบันดาศักดิ์ พระทรายบันดาศักดิ์นั้น
ตามที่เข้าใจในกรุงเทพฯ ๑ นี้ ว่าเป็นการประสงค์ที่จะให้ ได้ทรายไป
ประสมปูนในการก่อสร้าง ไม่ให้ต้องซื้ออย่างหนึ่ง ประสงค์จะให้ม
ทรายถมพื้นตามวัด กันพื้นที่เป็นโคตมคม แต่มิให้หญิงออกนออย่างหนึ่ง
ความประสงค์อันเห็นจะเป็นของเก่าที่ได้เคยใช้มาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะ
ใช้เป็นครั้งเป็นคราวในเวลาเมื่อทำวัด เมื่อต้นคราวทำวัดแล้วก็เป็นอย่าง
เด็กไป คงเป็นแต่ก่อพระทรายสังเขปของหลวง ที่วัดพระศรีรัตนเพชแห่ง
หนึ่งเป็นวัดในพระราชวัง เมื่อมีการก่อสร้างอันใดก็ควรจะโปรดให้ก่อ

พระทรายทุกคราว มีตัวอย่างซึ่งเห็นได้ ในครั้งหนึ่ง คือเมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางปราสาทใน
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็โปรดให้เจ้านายแต่เจ้าจอมข้างในออกไปก่อ
 พระทรายในเวดาดังกรานต์ แต่พระทรายบันดาคัดก็คงก่ออยู่ตามเดิม
 ไม่ได้ยกมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้น
 ทรงปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาว ขรอยจะยกพระทรายบันดาคัดไปวัดกุฎีดาว
 วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่เคยก่ออยู่แต่ก่อน จึงให้คงมีอยู่แต่พระทรายหลวง
 ครั้นเมื่อการวัดกุฎีดาวแล้วเสร็จ ก็จะได้พระทรายบันดาคัดด้วยทีเดียว
 คงก่ออยู่แต่ของหลวงพอเป็นดังเขป ในจดหมายขุนหลวงหาวัดจึงไม่ได้
 กล่าวถึงพระทรายบันดาคัด แต่ครั้นเมื่อถึงกรุงเทพ ฯ ทรงสถาปนาพระ
 อารามขึ้นใหม่ ๆ จึงโปรดให้มีพระทรายบันดาคัดขึ้น ติดต่อกันไปไม่
 มีระหว่างยกเว้น ด้วยเห็นว่าเป็นประโยชน์ดีกว่าก่อพระทรายโคลน ๆ อย่าง
 อื่น ด้วยที่แผ่นดินกรุงเทพ ฯ เป็นโคตมดินดีมาก แต่ถ้าถมเสียให้สูงถึง
 ที่น้ำไม่ท่วม ก็เป็นแผ่นดินที่ดอนเรียบร้อยตลอดไปได้ ในครั้งเดียว ไม่
 เหมือนอย่างที่กรุงเก่า ที่กรุงเก่าจนถึงว่าที่แผ่นดินไม่สู้เป็นดินถมเหมือน
 อย่างที่กรุงเทพ ฯ แต่ที่จะถมให้พนาท่วมนั้นเป็นอันยาก เพราะฉะนั้น
 การก่อพระทรายจึงไม่เป็นที่ต้องการ แต่เป็นประโยชน์มากเหมือนที่
 กรุงเทพ ฯ จึงได้มีเวลาดึกหนึ่งถึงรุ่งพระทรายดังเขปเสีย ส่วนพระ
 ทรายเคียงอีกองค์หนึ่งนั้น เมื่อดูตามตึกที่คนใช้อยู่เดี๋ยวนี้ เห็นเขามัก
 ทำแต่ปากชนทรมวมาจน แต่มักกระดานข้างบนก่อพระทรายขึ้นไว้บนนั้น
 ทั้งอยู่ปากศาลาติดเป็นของคู่กันกับศาลพระภูมิ จะแปลว่ากระไรก็ไม่ทราบ
 จะเป็นพระทรายพวกนั้น แต่ของหลวงนั้นเป็นก่อชนสำหรับยกไปวัดฤๅ

ประการใดก็ไม่ทราบ ได้ตรวจดูในหมายรับสั่งของเก่าที่กรุงเทพฯ ซึ่งว่า
ด้วยเรื่องพระทรายเคียงยก^{นี้} แปลกกับที่ขุนหลวงหาว่าที่กรุงเก่า
มีองค์เดียว แต่ที่^{นี้}ใช้ถึงสิบองค์ คือ เสนพพนักงานตำรว^{นี้}ในซ้ายขวา
ก่อน ๒ องค์ ทหารในซ้ายขวาก่อน ๒ องค์ ฝัพายก่อน ๖ องค์ ที่รองพระ
ทรายนั้นเป็นม้าน้ำสี่เหลี่ยมสี่ขากว้างประมาณศอกหนึ่ง ก่อนพระทรายใน
กลางม้า มีราชวัตรฉัตรธงกระดาดล้อมรอบ ตั้งเกิดดูในหมายรับสั่งของ
เก่า เหมือนหนึ่งจะก่อนำ^{นี้} คือมีกำหนดให้มาคอยก้อยอยู่ข้างพระที่นั่ง
อมรินทร ที่แต่เดิมจะไปทรงแคะ ๆ เชีย ๆ อะโรบ้าง แต่ครั้นเมื่อมีพระ
ราชธุระมากแฉจัด ๆ ดังก็คอยเปล่าไปไม่มีใครจะเสด็จออก ตกตงเป็นเจ้า
พนักงานก่อกันเสียเอง เมื่อไม่ได้รับสั่งให้เสด็จหมาย จึงยังคงซึ่งอยู่ตาม
เดิม แต่เห็นว่าพระทรายเคียงยก^{นี้} จะเกิดชนด้วยช^{นี้}เกย^{นี้}ไปก่อนที่วัดแต่ไป
ทำบุญดองถึงวัด จึงเอาม้าดาอะไรมาตั้งก่อกันดองกันเสียให้
เสร็จแล้ว จึงให้เขาออกไปถว^{นี้}วัดเป็นการย่อ ๆ ดังอีกชั้นหนึ่ง พระทราย
ที่ก้อยอยู่ตาม^{นี้}บ้าน ถ้าไม่มีเรื่องราวแบบอย่างอันใด ที่ว่าก่อนไว้เป็น
เครื่องบูชาสำหรับบ้าน ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่กันอันครายอย่างใดเช่น
ศาลพระภูมิแล้ว ก็กลัวจะเป็นช^{นี้}เกย^{นี้}เขาไปวัด จึงตั้งไว้ที่^{นี้}บ้านย่อตง
ไปอีกชั้นหนึ่ง ถ้ามี^{นี้}ชน^{นี้}จะเกิดชนด้วยเสียตายเครื่องตุก^{นี้}ตุก^{นี้}ตุก^{นี้}ตุก^{นี้} คือ
ราชวัตรฉัตรธงพัดโบกจ่ามที่^{นี้}ทำเป็นเครื่องประดับ เพราะระ^{นี้}ภัก^{นี้}ได้ว่า
เมื่อเด็ก ๆ เขาเกณฑ์ให้ก่อนพระทรายน้ำไหล ในเวลาที่ก่อนนั้นสุนัขหา^{นี้}
เบรียบมิได้ ขดุกขดุกไปวันยังค่ำ เมื่อเวลาที่ก่อนเสร็จจะยกยอดก็^{นี้}ต้อง
ร้องอูแอะประ โคมก้นก๊กก้องแล้วประเดียวรูปร่างไม่^{นี้}ดีไป ต้องร้องก่อกัน
ใหม่ยกยอดร้องอูแอะอีกหลาย ๆ เทียว เมื่อเสร็จแล้วจะ^{นี้}บัน^{นี้}ไป^{นี้}โพ^{นี้}น

ต้องถึงจับสายสัญญาณโยงตัวমনต์เย็นฉ่ำเข้า เวลาประจุกต้องประโคม
 แดงยันทอดแต่งเครื่องประดับต่าง ๆ ตัวมณฑันเข้าดองต่อไป เขา
 จะเอาไปดอยก็ไม่ใคร่จะยอมให้ไป เอาทั้งไว้นาน ๆ จนเขาว่าหยวก
 จะเน่าเขาตักไปดอยเสียจึงได้เลิกเล่น เครื่องประดับพระทรายรวบ้านเช่น
 บางที่ท้าวจิตรพิศดารต่าง ๆ บางทีจะเสียดายอย่างนั้นได้บ้างดอกกระมัง
 จึงได้ตั้งทงไว้ ท้าวพระทรายนำโหดที่พเนียดออกองค์หนึ่งนั้น ก็เห็นจะ
 เป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระทรายนำโหดที่เขาถ่อกันอยู่ทุกวันนี้ ตาม
 ตำนานที่เล่ากันว่า เป็นกรดำรงมาปดอยมาปด้อยด้วย คือค่อแพหยวก
 แล้วเอาทรายมาก่อขึ้นบนแพหยวก ทรายนั้นต่างว่ามาที่ใดทำไว้ค่อค่อมี
 เอาไปปั้นเป็นพระให้เป็นการบุญเสีย แล้วบักราชวงศ์รัตนวงษาด้วย
 เข้าบิณฑิ แล้วจึงเอาพระทรายนั้นไปดอยน้ำ กำหนดให้ดอยในเวลาน้ำ
 ขึ้นอายุนั้น ถัดดอยในเวลาน้ำตงอายุนั้น พระทรายนั้นจะเป็นกองบาป
 ฤาเป็นตัวของตัว ฤาเป็นพระอะไรเถื่อน ๆ ตามปรกติของคนที่ไม่ได้
 หนักที่เดียวค่อค่อเรื่อง อะไรนั้นหลุดขึ้นมาที่ปดอยอะลุ่มอะล่วยไป พระ
 ทรายนำโหดที่พเนียด จะไปก่อบนบกที่น้ำท่วม ฤาก่อบนแพดอยเหมือน
 อย่างพระทรายนำโหดทุกวันนี้ก็ไม่ปรากฏ แต่ถ้าก่อบนบกให้ด้วยน้ำมด
 ทลายแล้ว เรียกว่าพระทรายนำเขาจะเห็นจะถูกคักว่าพระทรายนำโหด
 ถ้าใช้ก่อบนแพเหมือนพระทรายนำโหดตามธรรมดา ทำไมจึงต้องไปก่
 ถึงพเนียดก็ไม่ได้ความ เป็นการรวม ๆ อยู่เช่นนั้น แต่การก่พระทราย
 ยังเป็นที่นิยมยินดีว่าเป็นการบุญใหญ่ทั่วไปของคนทั้งปวง ข้อนจะอยู่ข้าง
 ถ้ายาบาปได้นิด ๆ หนึ่ง เช่นกับสร้างพระทรายแปดหมื่นสี่พัน แต่ถักร
 ก่อพระทรายนั้นต้องนับว่าเป็นการมีประโยชน์ดีกว่าเรื่องคี่เข้าบิณฑิมาก

เข้ามึนทึนนอ้กจากการท้อยากคักบาตรพระพุทธรเจ้าเป้นคัณ ึ้นมึ
 วัธัถวายเข้าพระต่าง ๆ ึ้นงัประพฤคคิยัอยู่ด้วยกันโดยมาก ถ้าอย่าฝั่นไปว่า
 เล็นแถนัักว่าพระพุทธรเจ้าจะไดรบประโยชนนัฟจรง ๆ ึ้นหมึอนเล็นเจ้าฝัฎ
 เล็นศัพ ึ้นถั่วกันนัับว่าเป้นเครื่งบรูชาอย่างหนึง ึ้นคัทตัย่อดงจนถึงเคย ึ้น
 เท้าเข้ามึนทึนเช่นนั ึ้นกัเป้นไปคัด้วยเหตุทรู้วาลังของทึไปคังนนไม่เป้นของ
 บรึภคจรงอย่างหนึง ึ้นเพ้อจะไห้งดงามแดยกรอไถ้งาย ๆ ึ้นนอย่างหนึง
 ึ้นหมึอนอย่างกับบายศัร้สมโกช ึ้นการสมโกชกันนัก็เป้ดว่าเล้งกันครง ๆ
 คัทตัมีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า “สมโกชเล้งถูชุน” ึ้นนัชัเค้มทัง
 อรรคทงเป้ด ึ้นเม้อพเคระระหัดเครื่งทึมาคังในการสมโกชทงปวง ึ้นถั่วน
 คัเป้นของบรึภคทงถึน ึ้นบายศัร้แก้ว ึ้นบายศัร้ทอง ึ้นบายศัร้จรง ึ้นกัเป้น
 ึ้นภาชนะเครื่งรองอาหารหมึอนไค้ระฤพาน ึ้นบายศัร้คองกัเป้นกระทงทึ
 ถั่วรบับันจุอาหาร ึ้นคัเป้นการออกหน้าประชุมคนพร้อม ๆ ึ้นกัน ึ้นกัคคิ
 คกคัถ้งไห้งดงามมากมาย ึ้นชรอยบายศัร้คัเค้มจะชัไค้ระกับเข้าไค้ระหนึง
 จานเรย้งช้อน ๆ ึ้นกันชนไปสู้ง ๆ ึ้นหมึอนแซกเขาเล้งทึเม้องกถันคัน ึ้นภาย
 ึ้นถ้งเห่นวามัเป้นของนั่นหนา ึ้นแดย้งไม่ลู้ไหญ่ไค้ระสมปรารถนา ึ้นจ้งเขา
 ึ้นพานช้อนกันชนไปถั่วมชนห้าชน ึ้นถั่วเขาของคังรายตามปากพาน ึ้นทึเป้น
 ึ้นคณวาคันนัอย่มัไม่ไค้ระมีพาน ึ้นกัเยบเป้นกระทงคังช้อนกันชนไปถั่วมชน
 ึ้นห้าชนเจ็ดชน ึ้นคัถั่วจะชักระทงเกดย้ง ๆ ึ้นคัไม่งาม ึ้นกัเจิมปากให้เป้น
 ึ้นกระทงเจิมให้เป้นการดงาม ึ้นผู้คัคัช้งเป้นผู้จ้ะรบัมกค ึ้นคัถูกท้าวชวัญน
 ึ้นกัมานั้งบรึภคอาหารนันไค้ระประชุม ึ้นเป้นการกคัมกันกับทึประพฤคคิยั
 ึ้นทุกวณน ึ้นผู้ทมาชั่วยเหตคัคองมาชั่วยกันปรนบคัเคยงคัผู้เจ้าของงาน
 ึ้นทุกวณนผู้เจ้าของงานคองเคยงผู้อน ึ้นภายถ้งเห่นวากการทึเป้นงบรึภค

อาหารในที่ประชุมเช่นนั้นเป็นความลำบากหลายอย่าง คือกับเขาที่จะ
 ตกแต่งบายศรีนั้น ก็ต้องหาอย่างดีเพราะเป็นการออกหน้าเปลืองเงินมาก
 ผู้ที่จะไปบริโภคนั้นคือเด็กที่โกลนจุเป็นคน ก็ถูกแต่งตัวออกเพียบ มือแต่
 หนึ่งก็ผัดทาฝุ่นแป้งเข้าไว้ชอกขาวฉนวน แต่เมื่อเวลาต้องไปบริโภคนั้นที่ประ-
 ชุมเช่นนั้น กิริยาของเด็กที่จะเบียดอาหารก็ไม่มีใครเรียบร้อย มักจะมูม ๆ
 มาม ๆ จนหน้าคามือม้ายเตอะเตอะต้นสรวยต้นงาม ถ้าถูกเด็กที่ตะกตาม
 ก็จะไม่กินไม่ว่า จนนกที่มาทำขวัญนั้นเมื่อ ถ้าเด็กนั้นเป็นคนขี้กระดาก
 กระเดื่องไม่กินก็เสียตายของตกแต่งไว้เป็นหนักเป็นหนา จึงตกลงเป็น
 เด็กเด๋มย้อย ๆ กันเถอะ แต่งเข้าของไปแต่ตั้งกินน้อยกินแต่เพียงน้ำมะพร้าว
 ช้อนเป้งดังเขปก็ได้ เพราะฉนั้นพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบ จึงได้เอา
 ช้อนไปเที่ยวตักโกม ๆ ตามบายศรีเอามาเทลงในมะพร้าว ต่างว่าของ
 เหล่านั้นรวมอยู่ในมะพร้าวหมดแล้ว จึงเอาน้ำมะพร้าวหนึ่งมาบ่อนให้กิน
 ส้มมคิดว่าเป็นได้กินของในภาชนะนั้นทั่วทุกสิ่ง ขรรหมเนียมซึ่งกินของทำขวัญ
 มีไชวัญเป็นคนเช่นนี้ ก็ยังมีปรากฏเป็นพยานอยู่ในเวลาทำขวัญไปรเวด
 ในครอบครัว ซึ่งตกแต่งลงในขันทองขันเงิน มีผู้ใหญ่มานำให้พริกขี้
 โห้ฮั่ว เมื่อจุณเจิมผูกค้ายเสร็จแล้วก็ให้เด็กบริโภคนั้นที่ทำขวัญนั้น
 เพราะเป็นเวลาไม่ได้แต่งตัวแต่ไม่มีผู้อื่น ถึงจะกินมูมมามๆ ขี้เร็วประ
 การใด ก็ไม่เป็นที่อับอายขายหน้าอันใด แต่ได้ยคนเราไม่เข้าใจกัน
 เหตุความประสงค์เดิมว่าเขาคิดอย่างไรแต่ก็ไม่พอใจถาม ฤถามแล้วก็ไม่
 ไม่พอใจบอกกัน ก็เป็นแต่ทำตามกันมามีด ๆ เช่นนั้น การถือฤทธี
 มงคลอุปมงคลไม่มีรูปก็เข้าครอบงำ จลกลายเป็นสิ่งหนึ่งเรียกว่าขวัญ
 ขวัญนั้นหลบหนีได้แต่เที่ยวตกอยู่ตามหนทางก็ได้ เรียกก็มา เข้าใจ

ภาษา แต่เป็นวิสัยของขวัญแล้วชอบสุนทรกถาเป็นพื้น ไม่ชอบชู้ตวาด
 สุนทรกถานั้นจะให้ญาจะจริงก็ไม่เป็นไรเชื่อได้ทั้งนั้น เป็นต้นว่าอาหาร
 นั้นจะขยขยาเนาบคอย่างไร บอกว่าประกอบด้วยนมเนยมีไอชารส
 วิเลิศเหมือนของทิพย์ เหย้าเรือนเคหาถึงจะเป็นวังกา บอกว่าสุนท
 ร์บายวิเลิศเหมือนกับวิมานพระอินทร์ ขวัญนั้นก็เชือกตบมาให้อย
 กินก็อร่อยด้วย ตัวขวัญนั้นดูเหมือนมีแต่ไฉนทริยไฉนดัมผัส
 อย่างเดียว อินทริยสัมผัสอื่น ๆ อ่อนหมดทุกอย่างฤไม่มีเลย เมื่อ
 เข้าใจกันว่ามีตัวขวัญอยู่เช่นนี้ การทำขวัญก็กตายเป็นจะดอดงแดง
 ขอดตัวขวัญให้มาอยู่กับตัวเด็กอย่างเดียว การที่พราหมณ์ไปคักโคม ๆ
 ก็กตายเป็นไปคักคักตัวขวัญมาเข้านามะพร้าวไว้ให้เด็กกิน ของที่จัดมา
 ในบายศรีนั้นน้อยลง ๆ จนเต็มไปไม่หมายความว่าเปนของกิน นึกคังคังขึ้น
 มาว่าขวัญจะไม่ทำอะไรกิน ต้องมีเครื่องกระยาบวชมาคังอีกตำรับหนึ่ง
 หวหมามาคังอีกหว่าหนึ่งก็มี วิถีที่ทำอะไรแล้วดื่ม ๆ ไหลด ๆ ค่อ ๆ กันมา
 เปนตัวอย่างเช่นนั้นใด เข้าบิณฑนก็เรื่องเดียวกันกับบายศรีนั่นเอง เห็น
 ว่าเป็นเวลาดาตรศุติบีแดงกรานคังขึ้นปีใหม่ อยากจะถวายอาหารบิณฑ
 ชาติแก่พระพุทธเจ้าให้เป็นของประณีตวิเลิศก็จัดไปตงบูชา ก็แต่พระพุทธ
 รูปท่านไม่ฉันทบกพร่องอันใดตงไป จัดไปมากก็เปลืองเปล่าแต่ยกมือเรื่อว่า
 ไม่คงาม ก็ค่อยผ่อนลง ๆ จนถึงเปนรูปเข้าบิณฑทไช้อยู่ทุกวันนี้ แต่
 เรื่องเข้าบิณฑทไช้ประหนึ่งจะสูญ เพราะช้อนจะอยู่ข้างโคมมาก พังตาม
 ที่ท่านผู้ใหญ่เฒ่ามาแต่ก่อน ตรศุควาหนึ่งตงกรานศควาหนึ่งคนทงปวง
 แต่งตัวทงเด็กทงผู้ใหญ่ให้ตงามดี แล้วมีเข้าบิณฑทไช้เทียวบูชาในพระ
 อุโบสถวัดต่าง ๆ จะว่าแต่เฉพาะในพระราชวังที่เจือเปนราชการ บันด

เจ้านายซึ่งเป็นลูกเธอ เมื่อถึงเวลาดังกล่าวตามวันก็แต่งพระองค์ทรง
 เกยวทรงนวม เสด็จไปเข้าเฝ้าพระศรีรัตนดาศวราคม วัดพระ
 เชตุพนบ้าง วัดบวรสถานบ้าง ที่กล่าวถึงชาวไทยมากก็เสด็จไปหลาย ๆ วัด
 ไม่ต้องพูดซ้ำพูดซ้ำ เมื่อเสด็จไปเช่นนั้นแล้วก็เข้าเฝ้าพระองค์
 สองชั้นบ้าง พานทองสองชั้นบ้าง ไปเที่ยวชมชาในพระอุโบสถ มีรูปเล่ม
 หิ้งเทียนเล่มหนึ่งไปว่า อิมยังมีนทปาดังพุทธศัตะเทมะ แล้วตั้งไว้ครู่หนึ่ง
 ก็ยกกลับมาเช่นทุกบมิได้ขาด ครั้นมาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ รับสั่งถามถึง
 เรื่องเข้าเฝ้าที่ไม่ผู้ใดได้ทำ ก็รับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอแต่งพระองค์ไป
 เข้าเฝ้าอย่างเก่าที่วัดพระเชตุพนคราวหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าโตเสียแล้วหา
 ได้ถูกเกณฑ์ไม่ จะได้มียกยักไม่ทราบ เดียวกับการเข้าเฝ้าทุกเป็น
 อันเด็กสัญญาไป ยังคงอยู่แต่เข้าเฝ้าของหลวง ๆ นั้นเป็นต้องอย่างอยู่ ถ้า
 อย่างพานสองชั้นพานชั้นบนใช้พุ่มดอกไม้ แต่ใช้ฉัตรประดับทองสามชั้น
 แทนยอดพุ่ม พานชั้นล่างตั้งจานเล็ก ๆ เช่นรายปากบายศรีสำหรับเด็ก
 มีขนมพิมพุ่มต่าง ๆ เป็นหงษ์บ้างกนกบ้างต่าง ๆ กัน อย่างอันใดเดมอด
 วางจานตะแต่นรายรอบ แล้วมีเชิงเทียนเชิงหนึ่งเชิงรูปเชิงหนึ่ง ใช้เครื่อง
 ทองคำทั้งตั้ง เข้าเฝ้าเช่นนี้สำหรับตั้งเครื่องนมัสการในวันครุฑตามวัน
 ดังกล่าวตามวัน อีกอย่างหนึ่งนั้นใช้พานทองเหลืองชั้นเดียวมีกรวยใบ
 คองบันจุเข้าสู่ก้นนั้น ยอดปักฉัตรประดับทองสามชั้น มีจานขนมพิมพุ่ม
 รายรอบกรวย บางทีก็เห็นมีของพลูมากดังตูกหนึ่งเห็นบอยที่ปากช่อง
 วางไปด้วย เทียนติดปากพานเล่มหนึ่งไม่มีรูป บางทีก็มีธงเล็กผ้าเล็ก ๆ
 เตียบตามกรวยรอบด้วย เข้าเฝ้าเช่นนี้สำหรับใช้บูชาพระทิวรายในเขต
 ดังกล่าวอย่างหนึ่ง สำหรับบูชาเทวดาที่รักษาพระชนมพรรษาแด่แซกพระ

ชนมพรรษาประจำทุกวันตลอดปีอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเป็นเข้าปีนักษัตรสำหรับ
บูชาเทวดาเช่นนั้ใช้แต่จำนวนตรงตามกำลังวันของเทวดานั้น การเรื่อง
เข้าปีนักษัตรก็เห็นจะเป็นเรื่องสมโภชพระพุทธรูปแด่พระทวย เหมือนอย่าง
บายศรีวันเอง เป็นแต่ผู้ทำไม่รู้วาทมาเป็นอันเดียวกัน แลวิธีที่ย่อลง
ยกเยื้องกันไป เพราะเป็นความคิดของคนทีคิดคนละคราวคนละพวก
ก็ทำให้เข้าใจว่าเป็นคนละอย่างไปทีเดียว

การพระราชกุศลที่ยังคงอยู่ในเวลาสงครามปัจจุบันนี้ มีเป็นสอง
อย่าง ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยหาได้กล่าวข้างต้นไม่ คือสงครามตามวันอย่าง
หนึ่ง สงครามส่วนตัวอย่างหนึ่ง ในเรื่องสงครามตามวันสงครามส่วนตัว
คือว่าถ้าปีใดพระอาทิตย์ยกจากราศีมีนขึ้นสู่ราศีเมษเวลา ๒ ยามเที่ยง
คืนแล้วไป โหรเขานับว่าเป็นวันใหม่ แต่ส่วนคนปรกติไปนับวันใหม่
ต่อเวลารุ่งจึงยังต้องเข้าใจว่า พระอาทิตย์ยกก่อนวันใหม่ ๖ ชั่วโมง
จนถึงชั่วโมงหนึ่งเป็นที่สุด การที่ถ้อยเถียงกันอยู่ดังนี้ จึงอะตุมอะหัตถ์
ตงเป็นกตางให้ ได้ทั้งสองฝ่าย เติมนักชดถุขสงครามคนเสียอีกวัน
หนึ่งเหมือนอย่างในปีฉลุเอกศกนี้ พระอาทิตย์ยกเฉพาะเวลา ๒ ยามตรง
จึงต้องขยายสงครามต่อออกเป็นสี่วัน การซึ่งแบ่งชื่อวันสงครามต้อออก
เป็นตามอย่างคือวันมหาสงคราม วันเนา วันเถลิงศก อันที่จริงก็จะ
เป็นตามอย่างไทยๆ พอใจกำหนดการทั้งปวง เช่นตรุษตามวันสารทตาม
วันเปนต์น แต่มีแบบคายนอีกนิตหนึ่ง ที่รอเถลิงศกชนคักราชใหม่
ไปได้วันที่สาม ด้วยวันที่หนึ่ง วันที่สอง คือวันสงครามแต่วันเนา
ว่าพระอาทิตย์พึงจะเยี่ยมขึ้นสู่ราศียังไม่ถึงที่ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้
เปรียบไว้ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจว่า “เหมือนบุคคตจะขึ้นเรือน วัน

ตั้งกรณคนเหมือนขึ้นไปเพียงบันได วันเนาเหมือนขึ้นไปถึงนอกชาน
วันเถลิงศกคือพระยาวันเหมือนเช้าถึงในเรือน" คำอุปมาของท่านนักเพอ
จะให้เข้าใจซึ้งซาบง่าย ๆ ก็ดูเหมือนจะพออยู่แล้ว แต่อุปมานี้ว่าด้วย
ตั้งกรณค่ำวัน คือพระอาทิตย์ยกก่อนเวลาเที่ยงคืน นับว่าวันต้น
เป็นวันมหาตั้งกรณต์ วันที่สองเป็นวันเนาวันที่ ๓ เป็นวันเถลิงศก ถ้าจะ
อุปมาตั้งกรณต์ด้วย เห็นจะต้องว่าวันแรกมาถึงเชิงบันไดฤกษ์ก้าวขึ้นไปได้
ขั้นหนึ่งต้องคืน วันเนาที่ ๑ ถึงยอดบันได วันเนาที่ ๒ ถึงนอกชาน
วันเถลิงศกคือพระยาวันถึงในเรือน

การพระราชกุศลนั้น เริ่มแต่วันจ่ายคือวันก่อนนำตั้งกรณต์วันหนึ่ง
ตั้งสวดมนต์พระปริตในการที่จะตั้งมูรขากิเศกวันเถลิงศก บนพระที่นั่ง
ดุสิตาภิรมย์ มีเครื่องตั้งคือโต๊ะหมู่สูงชนกันสองตัว ตั้งพระพุทธรูป
ห้ามสมุทรฉนวนพระไชยนาทโตห โต๊ะหมู่อย่างต่ำสองตัวตั้งพระครอบ
มูรขากิเศกรองพานแว่นฟ้า มีเครื่องนมัสการกระเบณฉนวนดำรับหนึ่ง
พระสงฆ์ที่สวดมนต์นั้นพระครูปริตไทย ๕ รามัญ ๕ ไม่มีพระราชคณะนำ
เพราะไม่เป็นการเล็ดจ้อออกเลย สวดค่ำวัน คือวันจ่ายวันหนึ่ง วัน
ตั้งกรณต์วันหนึ่ง วันเนาวันหนึ่ง ถ้าปีใดตั้งกรณต์ ๕ วันก็เลื่อนไป
ตั้งสวดค่ำวันมหาตั้งกรณต์ รุ่งขึ้นวันเถลิงศกเป็นวันสง พระสงฆ์ที่สวด
มนต์ทั้ง ๘ รูปนั้นเข้ามาสวดมนต์ในท้องพระโรง ถวายขยันโตในเวลา
ตั้งมูรขากิเศกด้วย มีของไทยธรรมจักร ร่ม รองเท้า พัดขนนกเล่มหนึ่ง

แต่ในวันจ่ายตั้งกรณต์นั้น เป็นวันสวดมนต์ฉลองพระทรายบันดา
ศักดิ์ด้วย พระทรายบันดาศักดิ์นี้มีมาแต่ปฐมรัชกาลในกรุงรัตนโกสินทร์
เริ่มตั้งแต่สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมาวัดใดที่แรกทรงสถาปนา

ฤๅ ทรง ปฏิสังขรณ์ การยังไม่แล้วเสร็จก็เกณฑ์ยกพระทรายบันดาคัดไปก่อ
 ที่วัดนั้น ไม่เป็นกำหนดวัดแน่นอน เช่นในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เดิมก่อ
 ที่วัดราชบพิธ แล้วย้ายไปที่วัดเทพศิรินทรวงจนถึงในปีนั้น ที่เรียกว่าพระ
 ทรายบันดาคัดกัน เพราะมีพระทรายหลวงเรียกว่าพระมหาธาตุองค์
 หนึ่ง น้ำที่แปลคำจริงก่อสูง ๘ ศอก พระทรายบริวารสูง ๒ ศอก น้ำที่
 คำจริงถมก่อ ๕๒ องค์ พระบรมวงษานุวงษข้าราชการบันดาคัดได้รับ
 พระราชทานเบี้ยหวัดมีกำหนดขนาดให้ก่อ คือเจ้าต่างกรม เจ้าพระยาสูง
 ๕ ศอก พระองค์เจ้าแลพระยา สูง ๔ ศอก พระสูง ๓ ศอก หลวง
 สูง ๒ ศอกคืบ ขุน ๒ ศอก ขุนหมื่นแถวสูงศอก ๑ เพราะเกณฑ์
 ก่อตามบันดาคัดเช่นนี้ จึงเรียกพระทรายบันดาคัด แต่พระทราย
 บันดาคัดนี้ เป็นเรื่องที่ยับเยินกันมาต่าง ๆ แต่ไหนแต่ไร บางที่เจ้า
 นายแลข้าราชการที่มีบันดาคัดใหญ่ ๆ ไม่ได้คิดจะบิดพลิ้วอย่างไร แต่ไม่
 ใส่ใจหลงลืมละเลยเสีย ไม่ไปก่อก็มี ที่มอบให้แก่เจ้ากรมปลัดกรม
 บ่าวไพร่ไปก่อหุงกันยับเยินไปอีกชั้นหนึ่งก็มี ที่ตระหนี่เหนียวแน่นเป็นแต่
 ตักว่าไปก่อลดหย่อนไม่ได้ขนาดก็มี ที่เกียจคร้านไม่ก่อเป็นแต่ขนทราย
 ไปกองไว้ก็มี ที่เจ้าพนักงานรับจ้างก่อเอาเงินเสียไม่ก่อก็มี ที่รับแต่
 เงินเปล่า ๆ ไม่ต้องทำอะไรเลยก็มี แต่เงินนั้นก็ไม่ได้เป็นของพระ การ
 เช่นนี้มีอยู่เต็มอัมมิไชชาติ จึงต้องมีผู้ตรวจ ค่อมหาตไทยกระดาโหม
 เป็นผู้เกณฑ์ก่ออยู่ในหน้าที่ตรวจด้วย ราชบัณฑิตก็เป็นผู้รับญูราบ้างให้
 ไปตรวจอีกนายหนึ่ง มหาดเล็กก็เป็นผู้ทอยโถต วัดสำหรับดูรายงาน
 ต่าง ๆ ก็ให้ไปตรวจอีกนายหนึ่ง แต่ถึงทงมีผู้ตรวจก็ได้แต่แรก ๆ
 นานไปก็รวม ๆ ตงไปจนต้องมีเวตาเกาะกุมกันเสียครั้งหนึ่ง ก็ค่อยดี

ไปได้แล้วก็กลับเข้าไปใหม่ อาการเป็นอย่างเดียวกันกับตำรับอย่างสูง
ถ้าได้เจ้าพระราชดำเนินที่พระทรายนั้น ราชบัณฑิตผู้ตรวจก็จะต้องเข้ามา
ตะโกนอย่างปลาดลอยที่หน้าพระก่อนจะเข้า ถ้าไม่ได้เจ้าพระราชดำเนิน
ก็รอไว้ตะโกนต่อวันเนา จำนวนที่ตรวจนั้นจริงเท็จอยู่กับผู้กล่าว เขา
ว่าตรวจได้ ใบปิ่นพระมหาราชองค์ ๑ บิรवार ๕๒ องค์ ของเจ้านาย
ข้าราชการที่มาก่อในพระบรมมหาราชวัง ๔๕๗ องค์ ฝ่ายพระราชวังบวร
๓๓๘๒ องค์ รวม ๕๕๔๗ องค์ ประมุขทราย คือกองทรายที่ผูกเกลนท
ไม่ได้ก่อ ขนทรายกองไว้ ในพระบรมมหาราชวัง ๒๘ เกวียน พระ
ราชวังบวร ๒ เกวียน รวม ๓๔ เกวียน คิดเฉลี่ยเป็นองค์ ๓๒๖๘ องค์
รวมทั้งที่ก่อไว้เป็น ๘๒๒๕ องค์

การฉลองพระทรายที่สวดมนต์ในวันจ่ายนั้นพระสงฆ์สวดมนต์ ๓๐ รูป
ใช้พระราชาคณะวัดที่ใกล้เคียงบ้าง ในวัดนั้นเองบ้าง นอกนั้นพระครู
เจ้าวัดพระครูมนิจครุฑทั้งสี่ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในการทำบุญนั้นใช้พระ
ในวัดนั้นเอง มีแต่เครื่องนมัสการทองที่ไปตั้ง ที่พระมหาราชของ
หลวงมีเครื่องนมัสการกระเบาะมุก เวลาเย็นสวดมนต์ไม่เคยเจ้าพระราช
ดำเนินเลย ต่อเวลาเช้าเจียงพระในวันสงกรานต์จึงได้เจ้าพระราชดำเนิน
เริ่มมีเข้าบิณฑของหลวงตั้งแต่วันนั้นไป ในการพระทรายนั้นตาคักก็
สวดพระมหาราชเวลาเช้า มีเข้าบิณฑอย่างพานต้องขึ้นตั้งตำรับหนึ่ง
สำหรับพระทราย บิรवारเข้าบิณฑอย่างพานทองเหลืองขึ้นด้วยอีก ๕๒ พาน
เมื่อเจ้าพระยาราชบุรินทร์เครื่องนมัสการแล้ว เคยพระราชทานเทียนชนวนให้พระ
เจ้าลูกเธอไปจุดกระเบาะมุกและเข้าบิณฑที่เหล่านั้ก่อน ต่อเมื่อพระสงฆ์
ฉันเสร็จ จึงเจ้าพระราชดำเนินทรงประน้ำหอม ในที่พระเจดีย์ทราย

ทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่พระทรายหลวง ดูเป็นการเสด็จไปทรง
อนุโมทนาในการกุศล ของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการอยู่ด้วย
กลาย ๆ ของไทยธรรมพระสงฆ์ผ่านอุปอาบผืนหนึ่ง กับรูปมัตถ์ยืนมัด
เดหมากพดู การที่เสด็จพระราชดำเนินในวันเดียวกันพระธิดาพระทราย
บันดาศักดิ์นี้ ถ้าเป็นวัดที่ไกล ๆ เช่นวัดราชประดิษฐ์วัดราชบพิธ เคย
เสด็จพระราชดำเนินทุกปีมิได้ขาด แต่ถ้าเป็นวัดไกลในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นวัดพระนามบัญญัติ วัดมหาพฤฒาราม
ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ วัดเทพศิรินทราวาส
เสด็จพระราชดำเนินบ้างไม่ได้เสด็จบ้าง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย พระทรายวัดอรุณเสด็จพระราชดำเนินไม่ขาด

ในวันมหาสงกรานต์เวลาค่ำสดมณต์สังฆนั้พระ ในพระบรมมหา
ราชวัง แต่ก่อน ๆ มาในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ จำนวนพระสงฆ์ไม่เป็นแน่
แล้วแต่ที่ทรงนับถือ ถึงว่าไม่ได้เป็นราชาคณะ แต่เป็นอาจารย์
วิสัชนาก็ได้เข้ามาสังฆนั้ ครั้นตกมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงห่อ
พระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาแล้ว ใช้จำนวนพระสงฆ์เท่าพระพุทธรูป
เรียกว่าฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา พระราชทานใครแพร่ทางดิน
พระที่สังฆนั้หนักเป็นอันเท่าจำนวนพระชนมพรรษาเพิ่มขึ้นปีละองค์ ใน
รัชกาลที่ ๔ ใช้ตามแบบรัชกาลที่ ๓ มิได้ยกย่อง พระสงฆ์ที่จะสังฆนั้
นั้นเลือกที่มีอายุมาก ถ้าได้แก่กว่าพระชนมพรรษาเท่าใดก็ใช้ทั้งนั้น ถ้า
ยังไม่ครบจำนวนพระชนมพรรษา ก็เลือกพระราชาคณะที่มีอายุมากกว่า
ทั้งปวงเติมเข้า ยกเสียแต่พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าพระราชาคณะ ถึง
พระชนมพรรษาน้อยก็ได้สังฆนั้ ครั้นตกมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ แรก

แต่ถึงเกิดถึงถวายราชสมบัติพระชนมพรรษาเพียงสิบหก ถ้าจะตั้งนำพระ
แต่สิบหก รูป พระสงฆ์ซึ่งเคยได้รับพระราชทานตั้งนำตั้งกรานต์แต่ก่อน
ก็จะขาดประโยชน์ไม่สมควร จึงโปรดให้พระสงฆ์ซึ่งเคยได้ตั้งนำมา
แต่ก่อนนั้นคงได้ตั้งนำอยู่ทั้งนั้น ครั้นเมื่อถึงมรณภาพต้งไป ก็โปรด
ให้ตั้งอัตราตั้งไว้ว่า ๒๐ รูป เมื่อขาด ๒๐ รูปไปก็เลือกพระราชาคณะ
ที่มีอายุมากเดิมชนอีกให้ครบ ๒๐ การตั้งนำพระจึงได้คงเป็นจำนวน
หกสิบมาจนถึงบัดนี้ ถ้าตั้งกรานต์เป็นตั้งวัน ก็แบ่งตัวดมนต์แบ่งตั้งใน
วันเนทางตั้งวัน ๆ ละ ๓๐ รูป ตั้งได้ไม่ไหวจนน้อยเกินไป ถ้าจะ
แบ่งวันละ ๘ รูป ๆ ๓๐ รูป ตามจำนวนพระชนมพรรษาอย่างเช่นแต่ก่อน
ก็ตั้งน้อยไหวหนัก ในการตั้งนำตั้งกรานต์ เพราะเป็นการฉลองพระ
พุทธรูปพระชนมพรรษาด้วย พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการสวดมนต์เตียงพระ
จึงได้เชิญพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาออกตั้ง เริ่มแต่รัชกาลที่ ๓
ตั้งมาจนบัดนี้

เมื่อพระพุทธรูปพระชนมพรรษาออกตั้งเช่นนี้ ก็มีเครื่องนมัสการ
วิเศษเพิ่มขึ้น คือมีเทียนรูปเล่มเล็ก ๆ เท่าพระชนมพรรษาของคัระคู้
ดอกไม้ของคัระคู้ดอกไม้ของคัระคู้เทียนรูปเครื่องนมัสการนี้แล้ว พระราชทาน
ดอกไม้ให้ภิกษุมาตามนำขึ้นไปวางรายตรงหน้าพระพุทธรูปของคัระคู้ดอกไม้
แท่นเครื่องนมัสการก็ใช้โต๊ะกลมพานทองตั้งขึ้น ไม่ใช่เครื่องทองใหญ่
ตามธรรมเนียม รุ่งขึ้นในวันซึ่งเป็นวันเนา พระสงฆ์ฉันเช้าตำรับ
ตามธรรมเนียมเวาหนึ่ง แล้วทรงถวายไตรแพรพัด แต่ก่อนใช้พัด
คามจิว แต่ครั้นภายหลังมาเกิดความรู้สึกของคัระคู้ซึ่งยังอยู่จน
ทุกวันนี้ เรื่องไวเตียบยาวแต่ถอยพัดคามจิวกรัดกรายทำกริยาที่พด้นไม่งาม

เป็นที่ทรงรังเกียจ จึงได้โปรดให้เลิกพัดตามหัวเดียวใช้พัดชนนทแทน
 แต่ก่อนมาพระสงฆ์ที่จะไปแห่งใด ตลอดจนเข้าไปในพระราชวัง มักจะมี
 พัดตามจีวมาในย่ามด้วยทุกองค์ พระธรรมยุติกามักจะใช้พัดอย่างเดว ๆ
 ที่เป็นดีเปลือกใบตองฤๅต้มวงไม่มีตดตาย ในเวณานั้มีชุมมาก เปนแฟชั่น
 เเนบอตสำหรับถวายพระธรรมยุติกา ซึ่งเปนคันตำราถอพัดตามจีว แต่
 พระมหานิกายที่เป็นผู้ใหญ่ ๆ ก็ดูไม่มีใครมีใครใช้ นอกจากได้วันตรึงน้ำ
 พวกหนุ่ม ๆ เขาอย่างธรรมยุติกาไปถือหนามาก แต่มักจะใช้พัดที่งาม ๆ
 มีตดตาย ดังแต่เปรียญของคณฤฎ์กรวดแล้ว การถือพัดตามจีวก็เข้าไป
 จนไม่มีใครจะเห็นผู้ใดถือเข้าวัง แต่ข้างนอกอย่างไรไม่ทราบเดย ข้าพเจ้า
 เปนคนห้อยนาคาอยู่ไรไม่รู้ ไม่เห็นอะไรว่าไม่ถูก . แต่ที่จริงตามใจข้าพเจ้า
 เองไม่ได้ นักรังเกียจอันใดที่พระสงฆ์จะถือพัดตามจีว ถึงการที่กรวดวงน
 ก็ดูเป็นการเคยไปจากเดิมยาวดอก โดยจะถือกันชนอกก็จะไม่ว่าอันใด
 ด้วยการที่ห้ามผ้าต้องขึ้นซ้อนเช่นธรรมยุติกา ในฤดูร้อนเปนความลำบาก
 ร้อนรุมมาก แต่ถ้าใช้พัดเกิดยง ๆ สี่ตำฤๅต้มวงอย่างเช่นเคยถือมาแต่ก่อนนั้น
 จะดีกว่าที่จะใช้แปดแปดบปดบปดตดตดตดของหยอง เว้นไว้แต่ถ้าผู้ใด
 ไปเอาพัดแพรที่ผู้หญิงฝรั่งถือมาใช้แล้ว เห็นจะต้องตงควาทบ้าง แต่ในการ
 ตรึงน้ำตงกรวนคน เปนเฉพาะองค์พระสงฆ์ที่ทรงนับถืออยู่ ถึงว่าจะชรา
 อาพาธมาได้ ก็ไม่ได้ยกเว้นต้องให้ถ่านานุกรมมาแทน ถ้าเป้นถ่านานุกรม
 มาแทนเช่นนั้นเพิ่มขวดน้ำหอมชนอีกขวดหนึ่ง เพื่อจะได้ ไปถวายแก่ผู้ที่ได้
 รดนานั้น เมื่อได้รับไตรแล้วจึงออกไปตรึงน้ำ เว้นไว้แต่ผู้ที่มาแทนไม่ได้ตรึง
 น้ำด้วย ที่ตรึงน้ำแต่ก่อนว่าใช้อย่างฤๅชนเชิงมีกาดักหน้าบดตะกั่วอย่างไทย ๆ
 แต่ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นฤๅจำไม่ได้ มาจำได้เห็นแต่ที่ตรึงน้ำพระที่นั่งประพาศ

พิพจน์คดี คือที่พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทเดียวกัน แต่หน้าโรง
 กระดานเก่า ภายหลังที่ตั้งนามว่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทบ้าง เขา
 ไกรธาตุในส่วนขวามือ ที่ตรงนั้นคานาประรำผ้าขาวแขวนพวงดอกไม้สด
 ถ้าเป็นที่มืดแดงเข้าไปถึงที่ตรงที่ใช้บังตัวอันหนึ่งบ้าง ต้องอันบ้าง
 มีคนมาถือบัง ใช้บังอย่างฝรั่งที่เปลี่ยนถ่ายน้ำต่าง ๆ เพราะใช้น้ำท่อ
 ซึ่งสูบมาจากแม่น้ำ ในเวลาที่ตรงนั้นประโคมเครื่องพิณพาทย์ มีผู้หญิง
 อย่างหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการ มาในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่เดียวกันจะหาซื้อไม่ได้ ด้วยเขาเก็บแบบนั้น
 เสียแล้ว แต่ข้าพเจ้าอยู่ข้างหยอดมาแต่เด็กจนเคยจนดูน่าเด๋มนัก ผู้ห่วย
 นั้นไม่ได้กรอกน้ำตามธรรมเนียม ใช้ขันควงคิกกับกระบอกลด กระบอกลด
 นั้นวางลงในขันแล้วสูบเข้าไปข้างกันผู้ห่วย อัดเข้าไปทั้งน้ำทั้งลม
 พร้อมกัน เมื่อเต็มที่แล้วหันผู้ห่วยออกจากกระบอกลดมาตั้งไว้เท่าใด
 เท่าใดก็ได้ เวลาที่ตรงนั้นพระเจ้าอยู่หัวก็ออกจากรั้วออกจากผู้ห่วยเอง ไม่
 ต้องฟาดต้องเขย่าถูบอย่างหนึ่งอย่างใดเลย น้ำเป็นสายเล็กพุ่งไปได้ถึง
 ดับคอกดำมา รดถึงองค์พระไต่ทุกองค์ เว้นแต่ท่านขุนศรีสุนทรพรว
 มักขลุ่ยตักเกิดความบ่อย ๆ คือน้ำอบที่แกสูบเข้าไปนั้นมันมีกลิ่นมาก ๆ
 บางที่ส่ายน้ำก็เบียดโน้ไป บางที่ก็ไหลปรืด ๆ อยู่เสมอปากช่องของผู้ห่วย
 บางที่ถึงต้องหยัดต้องเป่ากันประดักประเดิด และโรมันจะหลวม ๆ
 เพราะเก่าอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าสูบเต็ม ๆ มาตั้งไว้มักเป็นน้ำซึมซาบอาบอือบ
 อยู่ทั่ว ๆ ผู้ห่วย แต่ถ้าแก้ไขให้คงดีได้ ผู้ห่วยเช่นนี้มีต้องอัน
 พอสมควรเปลี่ยนแปลงกันทันไม่ขาดพระหัตถ์ ดูความคิดเก่าในเรื่องนี้เขาคิดว่า
 เครื่องบับน้ำอบฝรั่งที่มาใหม่ ๆ แต่ชมเพื่อจะห้อยแต่งอย่างไรไม่

ทราบเลย สู้ห่วยต้องอันนี้ดูเป็นใช้น่าอบอย่างเทือกแบ่งสด แต่ที่น่าอบ
ดี ๆ อย่างพระสุคนธ์ใช้สู้ห่วยดงยาอันหนึ่ง สู้ห่วยเงินอันหนึ่ง สู้ห่วย
ดงยานั้นทรงประเวศที่พระเจ้าจะขึ้นจากสระน้ำ สู้ห่วยเงินพระราชทานพระ
เจ้าถูกเธอไปประเวศเมื่อพระเดินไปจากที่สระน้ำ แต่สู้ห่วยต้องอันนี้
ต้องใช้ฟ้าดอย่างเมื่อยแขน แต่มักเบียดเสียดต้องสู้ห่วย แล้วยังมีนา
อบกรอกขวดคอดอย่างเก่าไปเทเข้า ๆ ดงในมือพระอีกแห่งหนึ่งด้วย พระ
ส่งห่วยที่ดงสระน้ำที่ตะต้องบ้างสามบ้างสี่บ้าง ตามบันดาศักดิ์แต่ตามที่มาก
ที่น้อย ใช้นั่งระบงห่มองค์ของเดิม สระน้ำแล้วจึงไปห่มใครแพร่ซึ่ง
ได้พระราชทานใหม่ แล้วกลับไปฉันเช้าเช้าในท้องพระโรง ไม่มีของไทย
ธรรมอันใดนอกนั้นอีก วันนั้นพระส่งห่วยโมทนาดีพิพพุทธาด้วย

ในเวลาย่ำของวันนั้นเป็นเรื่องฉลองพระทรายเตียงยก คือพระ
ทรายที่ก่อบนมา ๑๐ องค์ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ตั้งไว้ที่เตียงพระที่นั่ง
อมรินทร์วินิจฉัยด้านขวานอก เวลาค่ำพระราชทานเสวยดมณฑ์ ๓๐ รูป

รุ่งขึ้นวันเถลิงศกเวลาเช้าพระพุทธรูปก็เปลี่ยน เชิญพระพุทธรูป
พระชนมพรรษาที่ตั้งบนพระที่นั่งเสวยศรัณยครถกับ พระที่นั่งเสวยศรัณยครถไว้
เป็นที่ตั้งพระบรมอัฐิ พระพุทธรูปที่ใช้ในเช้าวันดังที่โต๊ะหมู่ถวายบน
ธรรมาคัน เชิญพระชนมพรรษาวันของพระบรมอัฐิ แลพระอัฐิซึ่งได้
กล่าวมาแล้วในการทำบุญกาธานูกาดแต่ก่อนออกตั้ง แลเค็มพระสงฆ์ขึ้น
ขึ้นตามจำนวนพระอัฐิที่สถูปภรณ์ในท้องพระโรง พระสงฆ์จำรับนั้นก็ขึ้น
เข้าเพนเหมือนกัน แต่ไม่มีสระน้ำ คือตั้งแต่เวลาเช้าเสด็จทรงบาตร
เป็นการทรงบาตรนักขัตฤกษ์เหมือนอย่างเข้าพรรษาแต่ครั้ง แลแล้วเสด็จขึ้น
หอพระ เจ้าพนักงานเชิญพระบรมธาตุในระย้ากักรออกมาตั้งไว้บนพาน

แก้วแบ่งเป็นห้าส่วน ตามโกษฐ์พระบรมราชาฯ แด่มเครื่องพระสุคนธ์ตั้ง
 อยู่ข้างนั้น ทรงฉลองพระหัตถ์ลงยาสร้างพระบรมราชาฯแล้ว ทรงดูหว่าน
 ประพรมพระพุทธรูปในหอพระนั้นทั่วทุกแห่ง แด้วจึงเสด็จหอพระบรมอัฐิ
 เจ้าพนักงานเชิญพระบรมอัฐิลงมาตั้งไว้ที่ม้ายาวเรียงตามลำดับ เปิดพระ
 โกษฐ์ไว้ทุกองค์ ทรงนำหอมสร้างพระบรมอัฐิแด่พระอัฐิซึ่งอยู่ในหอ
 พระแล้ว จึงสร้างพระอัฐิซึ่งไม่ได้อยู่ในหอพระที่เจ้าพนักงานเชิญมาตั้ง
 ไว้ที่พระแท่นสัหบัญชร แด้วจึงได้เสด็จออกทรงประเคนพระสงฆ์รับพระ
 ราชทานฉันเช้า ถ้าพระฤกษ์สร้างมูรขากิเศกเช้า ก็สร้างมูรขากิเศกก่อน
 แด้วจึงได้สดับปกรณ์แด่เลี้ยงพระเพน ถ้าพระฤกษ์สายบางที่ก็สดับปกรณ์
 ก่อนฉันเพน แด้วจึงสร้างมูรขากิเศก ไม่เป็นกำหนดแน่นอนไปผ่อนมา
 ตามฤกษ์ การตกแต่งตั้งพระบรมอัฐิก็เหมือนกันกับกาดานุกาถอื่น ๆ
 แปลกแต่พระบรมอัฐิเชิญออกช้ากว่าการอื่น ๆ ด้วยในเวลาดังนั้นหอ
 พระนั้น พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายในนำผ้าคู่ขึ้นมาถวายสดับปกรณ์พระบรม
 อัฐิ มีน้ำอบขึ้นมาสร้างพระบรมอัฐิพระอัฐิด้วย เมื่อเสด็จออกข้าง
 หน้าแด้วจึงได้สร้าง ต่อสร้างแล้วเจ้าพนักงานจึงได้เชิญพระบรมอัฐิออก
 บัดนี้จะว่าด้วยเรื่องสร้างมูรขากิเศก ซึ่งเป็นธรรมเนียมมีมาแต่
 โบราณ พระเจ้าแผ่นดินตรงในวันเถลิงศกสืบมามิได้ขาด ไม่มีคราว
 ยกเว้น มีบ้างไม่มีบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง เหมือนอย่างการเฉลิมพระ
 ชนม์พรรษาวันเปลี่ยนทักษา จันทรุปราคาสุริยุปราคาฤกษ์นานพระราช
 พิธีต่าง ๆ เช่นมีมาในกฎมณเฑียรบาล การสร้างมูรขากิเศกส่งกรานต้น
 คือเป็นตำแหน่งของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะต้องสร้างสำหรับบ้านเมือง มิใช่
 สร้างอย่างพระฤกษ์อย่างคนแก่ได้รื้อน้ำ ก็เป็นการแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ที่

ธรรมเนียมส่งกราบทูลแล้ว ถูกหลานพี่น้องต้องไปรดน้ำผู้ใหญ่ในตระกูลที่
 เป็นที่นับถือ แต่พระเจ้าแผ่นดินถึงจะทรงพระชราเท่าใด พระบรมวงษา
 นุวงศ์ไม่มีผู้ใดได้ถวายน้ำ เหมือนอย่างพระบรมวงษานุวงศ์ ททรงพระ
 ชราอื่นๆ เลย มีแต่ตั้งมูรธาภิเศกน้อยอย่างเดียว พระแท่นตั้งมูรธา
 ภิเศกแต่ก่อนก็ใช้แต่พระแท่นแว่นฟ้า มีบัวกลุ่มทาสชาวดัดทองตามขอบ
 ตั้งบนฐานเดียวมีพนักปักฉัตรเครื่องมูรธาภิเศก ไม่ได้ใช้ ทั้งตั้งหัตถ์สรวา
 ทรงค้ำในชั้นสูงเหมือนอย่างทรงเครื่องใหญ่ตามธรรมเนียม ด้วยเพดาน
 พระแท่นนั้นแต่บายรอบ ไม่ได้ปักเสวตรฉัตรหัตถ์สรวา คงใช้แต่เวดา
 บรมราชาภิเศก ด้วยมณฑปพระกระยาसनเป็นซุ้มยอดเป็นที่ซ่อนถ้ำน้ำ
 ได้ เพราะเหตุที่ไม่ใครจะได้เคยใช้หัตถ์สรวาเช่นนั้น เมื่อบรมราชา
 ภิเศกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพนักงานจัดการไม่
 ขำนาญ เมื่อเวดากระตุกเชือกปั่นขัดเสวตรฉัตรแรงเชือกขาดน้ำไม่เดิน
 ต้องถึงปั่นขึ้นไปเปิด แค้นมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 ได้ทรงพระราชดำริห์พระแท่นสูงขึ้นไปใหม่ ให้ใช้หัตถ์สรวาได้ทุกครั้ง
 คือให้มีเสวตรฉัตรตั้งอยู่บนหลังเพดานพระแท่น เป็นที่บังถ้ำน้ำ พระ
 แท่นเช่นนั้นเมื่อจะว่าไป ดูงามยิ่งกว่ามณฑปพระกระยาसनเสียอีก เมื่อ
 จะตั้งจะประกอบควบคุมก็ง่าย ด้วยเป็นของเบาๆ ทั้งสิ้น เป็นพระราช
 ดำริห์อันดียิ่งนัก แต่หัตถ์สรวานักได้เป็นพระเกียรติยศใหญ่ ใช้ได้
 แต่เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวแต่โบราณมา ถึงว่าสมเด็จพระบรม
 โอรสาธิราช ฤาพระมหาอุปราช สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งพระราชทาน
 พระเกียรติยศให้ตั้งพระแท่นเบญจกรรภ ทรงพระที่นั่งพุดตาลได้บรร
 เสวตรฉัตรเจ็ดชั้น ก็ไม่ได้เคยพระราชทานให้ตั้งหัตถ์สรวาแต่สักครั้ง

หนึ่งเคย สหัสตธรรมา เป็นของคู่กันกับนพปดมมหาเสวตธรณิศร เมื่อพระ
 แท่นมียอดเป็นนพปดมมหาเสวตธรณิศร แล้วมีสหัสตธรรมาภายใน
 ดูก็น่าชมควรดูเรื่องมาก น้ำซึ่งใช้ในสหัสตธรรมานี้ใช้น้ำดีสระ คือ
 น้ำสระแก้ว สระเกษ สระคา สระยมนา รวมกัน น้ำดีสระนี้เป็นน้ำสำหรับ
 บรมราชาภิเศกมาแต่ครั้งพระร่วงกรุงสุโขทัย มีตักทักกันว่าน้ำดีสระนี้
 ถ้าผู้ใดเอาไปกินอาบเป็นเส่นียจรรไร มักให้เบียดบัง และมีอันตราย
 ต่าง ๆ ที่ว่าตามคำกล่าวไว้แต่โบราณ ผู้ที่มีความเคารพยำเกรงต่อ
 พระเจ้าแผ่นดินอยู่ ก็ไม่มีผู้ใดที่จะคิดอ่านทดลอง ได้ทราบคำเล่าบอก
 ว่ามีผู้ทึ่ง ๆ งามวยได้ทดลองก็บังเกิดอันตรายต่าง ๆ เพราะผู้
 มีใจไม่สุจริตอยู่แล้ว ครั้นจะพรรณายืดยาวไปก็ดูเป็นจะเชื่อถืออะไร
 มิได้อยู่ ขอสงวนไว้ทีหนึ่ง สหัสตธรรมานี้ทำด้วยเงินมีช่องปรุเป็น
 ผักบัว แล้วมีดอกจำปาทองคำห้อยรายรอบ เมื่อเสด็จขึ้นสู่ที่ทรง
 เสด็จพระกระยาสำนัแล้ว จางวางแต่เจ้ากรมภูษามาตามจึงได้กระดุก
 ด้ายเชือกให้แบ้นที่ขัดเค็ดอนเปิดน้ำตามทั้งสหัสตธรรมา แต่พระแท่น
 เพราะเป็นการดำรงประจำอยู่เสมอ จึงได้โปรดให้ก่ออิฐหุ้มศิลาขึ้นไว้
 ที่ปากอ่างปลาเงินปลาทองข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อเวลาจะ
 ดำรงมุขากิเศกก็มีแต่เส้าโครง เพดานแต่อย่างดำรงมาตั้ง ถ้าไม่ใช่เวลา
 ดำรงก็เป็นพระแท่นโถงสำหรับประทับประพาศชมปลาเงินปลาทอง คือเวลา
 ดำรงมุขากิเศกในที่อื่น จึงได้ตั้งพระแท่นไม้อย่างแต่ก่อน ถาดซึ่งเป็น
 เครื่องรองที่ดำรงนั้น ในการบรมราชาภิเศกมีดำรัสให้ใช้ถาดทองแดง
 ถาดนั้นเป็นรูปกลม แต่การดำรงมุขากิเศกตามธรรมเนียมเช่นไรอย่างไม
 ระบุรี เป็นไม้น้ำใหญ่ทั้งแท่ง ที่ขอบอ่างนั้นปิดทองคำเปลว พื้นอ่าง

คงไว้เป็นไม้ม้าที่สำหรับประทับตรงเรียกว่าคั้ง ทำด้วยไม้มะเดื่อรูปกลม
 มีขาดีหุ้มผ้าขาว คั้งไม้มะเดื่อเป็นเครื่องสำหรับอภิเศก ใช้เฉพาะแต่
 พระเจ้าแผ่นดิน พระอรรคมเหสี พระราชเทวี แลพระดังฆราช กับ
 สัมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า เคยโปรดให้ม้าในเวลาดงตรง แลได้กัณฑ์
 รับพระสุพรรณบัตร ไม่เป็นของใช้ทั่วไป เป็นของเฉพาะแต่ผู้ที่ได้รับ
 อภิเศก เมื่อวันที่ตั้งมูรธาภิเศกนั้นเป็นวันใด ก็จัดที่ตั้งพระภักตร์
 ค่อกัศศีร์ของวันนั้น สันพระชนองตรงทิศกาลกัณ ในพื้นอ่างซึ่งเป็นที่
 ห้อยพระบาทริมตั่งนั้น ทอดไปไม้นามกาลกัณ เป็นที่ทรงเหยียบใน
 เวลาดงตรง ที่ตรงพระภักตร์ตรงลาดตรงพระภักตร์ มีครอบเครื่องพระมูรธา
 ภิเศก เมื่อเพดาทรงเครื่องมูรธาภิเศกไขน้าสหัสธาราแล้ว ภูษา
 มาตาจึงได้ถวายพระเต้าต่าง ๆ อย่างเช่นที่กล่าวมาแล้ว ในเรื่องจัดพระ
 แท่นมณฑลในการพระราชพิธีตั้งมัจฉาณินท์ ยกเดี่ยวแต่พระเต้าประทุม
 นิมิตร ๔ องค์ เป็นแต่ตั้งตามธรรมเนียมเช่นนี้ไม่ได้ใช้ เมื่อตั้ง
 พระเต้าภูษามาตาแล้ว ชาวที่ใหญ่ว่าได้ถวายพระเต้าหักษัตริย์แลพระ
 เต้าทองขาว ไหโรถวายพระเต้านพเคราะห์ พระมหากษัตริย์ก็ถวาย
 พระเต้าเบญจครรรถ ๆ นี้ ซึ่งไปเป็นน้ำที่ของพราหมณ์ถวายนั้น เพราะ
 ไม่ได้เป็นน้ำพระพุทธรณ์เป็นน้ำพราหมณ์ เรื่องเดียวกันกับการพระราช
 พิธีต่าง ๆ ที่จะทำแล้วต้องตั้งน้ำเทวรูปด้วยน้ำเบญจครรรถ เช่นได้กล่าว
 มาในพระราชพิธีตรียัมพวายเป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ได้รับยศ
 แลการปฏิบัติของพราหมณ์ เหมือนอย่างพระเป็นเจ้า คือพระ
 อิศวรนาถายองค์หนึ่ง จำเดิมแต่บรมราชาภิเศกมา พราหมณ์ก็
 ถวาย พระเต้า เบญจครรรถให้ตั้งแล เชิญเสด็จขึ้น ภัทรมิฐูซึ่งวางคาโรยแบ่ง

อย่างเช่น จิตพระอินทร์

๒๕

และดวงมณฑลธรรมจักรปกครอง

มณฑล

เครื่องราชูปโภคอื่น ๆ หลากอย่าง พิเคราะห์ดูฝีมือที่ทำไม่ใช่เป็นฝีมือ
 แชกเห็นจะมาแต่ประเทศยุโรป จะเปนมหาวิทยาในประเทศอินเดียองค์
 ไตองค์หนึ่งตั้งให้ทำ แต่ภายหลังจะมีเหตุขัดสนอย่างไรจึงได้ ซ้อชายเปน
 การเดหังมาราคาจึงไม่สู้แพง เมื่อว่าตามฝีมือที่ทำ ทั้งเพชรแดงลอย
 ทับทิมซึ่งเป็นพดอยมีราคามากในเวลานี้ ถ้าจะตั้งให้ทำใหม่ราคาคงจะ
 ไม่ต่ำกว่าร้อยห้าสิบชั่ง พระเจ้าองค์นี้ได้ ใช้เป็นพระเจ้าสำหรับบรมราชา
 ภิเศกมาแต่ประมวรัชกาล แต่ในเวดามือเด็กรัชนพระที่นั่งอัฐทิศ ราช
 บัณฑิตถวายภูมิสถานพระราชอาณาเขตด้วยน้ำ ก็ทรงรับด้วยพระเจ้า
 เบญจครรรของคันทงแปดทิศ แต่พระเจ้าองค์นี้ ไม่ได้ ใช้ตั้งแต่เฉพาะ
 พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียว มีตำราว่าบันดาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า
 สัมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ซึ่งพระมารดาเปนลูกหลวงหลานหลวงในพระ
 บรมราชวงษ์ มิใช่เช่นเจ้าฟ้ากุนทล ถ้าพระเจ้าแผ่นดินโปรดพระราชทาน
 ให้ตั้งก็ตั้งได้ไม่มีเสี้ยนจรรไร แต่ต้องพระราชทานเองด้วยพระหัตถ์
 ไม่ได้ ใช้พราหมณ์ถวาย ได้เคยพระราชทานมาแต่เดิมหลายพระองค์ แต่ถ้า
 เจ้านายซึ่งพระมารดาไม่ได้เป็นลูกหลวงหลานหลวง ถึงจะได้รับบันดาศักดิ์
 ใหญ่เช่นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดช ได้รับอุปราชภิเศกนั่งตั้ง
 ไม่มั่งเดือมีเสวตรฉัตรเจ็ดชั้น แดกรมสมเด็จพระปรมานุชิตได้ทรงรับ
 สมณุตมาภิเศกนั่งตั้งไม่มั่งเดือ ก็ได้พระราชทานพระเจ้าเบญจครรร
 ด้วยถือว่ากตัญญูเป็นเสี้ยนจรรไร การที่ถือเช่นนี้มาตามทางดัทธิพราหมณ์
 ซึ่งถือชาติอย่างเช่นเปนอยู่ในประเทศอินเดีย คือเป็นชาติต้องฝ่ายจึงนับ
 เปนชาติแท้ พราหมณ์ต้องฝ่ายจึงนับเป็นพราหมณ์แท้เป็นคน ธรรมเนียม
 พระราชทานพระเจ้าเบญจครรรนี้ ยังคงยั่งยืนมาจนปัจจุบันนี้ แต่พระเจ้า

เบญจครรภใหญ่ ใช้ต่อเมื่อเวดาดรงมูรธาภิเศกเปนการใหญ่ การประจำ
 ปีใช้แต่วันเถลิงศกแต่เดิมพระชนมพรรษา ถ้าทรงมูรธาภิเศกสุริยอุปราคา
 จันทรุปราคา ใช้พระเศวตเบญจครรภน้อย ศิลาหยกเขี้ยวจุกเปนดอก
 นพรัตนไม่มีเครื่องประดับอื่น ๆ แต่มั่นค้ำหำรองเหมือนพระเศวตเบญจครรภ
 ใหญ่ เมื่อพระมหाराชครูถวายพระเศวตเบญจครรภแล้ว จึงถวายน้ำพระ
 มหาสังข์ทพระหัตถ์แล้ว ถวายช้างพระขนอง เจ้ากรมปลัดกรมพราหมณ์
 ทงปวงนอกนั้นถวายพระมหาสังข์ห้าซึ่งยังเหลือยู่ต้องค คือพระมหา
 สังข์ทอง พระมหาสังข์เงิน พระมหาสังข์นาก พระมหาสังข์งาจำเริญ
 แดสังข์ส้มฤทธิเครื่องมูรธาภิเศก น้ำที่พราหมณ์พฤฒินาศถวาย เมื่อ
 พราหมณ์ถวายน้ำสังข์เสร็จแล้ว จึงเสด็จขึ้นเปตองพระภูษาถอด คือ
 พระภูษาขาวแดทรงสัพักขาว พระราชทานแก่พระมหाराชครูพราหมณ์
 ในขณะที่เมื่อครั้งนั้นประโคมสังข์ทักษิณาวรรต สังข์อุตราวรรต บัณเฑาะพ้อง
 ไชยแตรสังข์พินพาทย์มีมโหรีกรมภูษามาตา ซึ่งเป็นของมีมาแต่เดิมสูญไป
 เสียในรัชกาลที่ ๔ มาจัดขึ้นใหม่ประจวบนั้นอีกสำรับหนึ่ง ถ้าวันใดเป็น
 วันที่ทรงมูรธาภิเศกก็ทรงพระภูษาดังวัน แต่ทักษิณาวรรตของกรมภูษามาตา
 ไม่เหมือนกันกับที่ใช้ สืบตามก่าตั้งวันอยู่ต้องดีคือวันพฤห์คบดี ตามที่ใครว่า
 เปนดีก็ต้อง ภูษามาตาว่าดีน้ำเงิน วันศุกร์ซึ่งว่าเปนดีเดิมนประภักศฤ
 ภายดีน้ำเงินกันน้อยนั้น ภูษามาตาว่าดีเหลือง เรื่องดังเถียงกันนี้ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงซักไซ้ไต่เตียงพระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) บั้พระราชโกษาเดียนให้ตายครึ่งหตายคราว แกไม่ยอมเคย
 เปนอันขาด ว่าคงแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์มา ก็
 ได้เกิดถูงเถียงกันแล้วคุดกลงตามอย่างภูษามาตาเช่นนั้น ว่าเคยใช้มาแต่

๒
 ครั้งกรุงเก่า เพราะตระกูล^๕เขาเป็นภาษามาตา มาแต่แผ่นดินพระมหา
 บรมุขยเพชรราชา ดับ^๖เนื่องตระกูล^๗กันมาได้ขาด บิดาพระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) เป็น^๘ผู้^๙อย่างงานเครื่องสูงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เมื่อ
 เสด็จจาก^{๑๐}ดับจากเมืองนครเสียมราฐ เมื่อจะปราบดาภิเษก เสด็จประทับ
 พลับพลาหน้าวัดพระเชตุพน เวदानน^{๑๑}เป็น^{๑๒}แค้น^{๑๓}หาด^{๑๔}เล็ก^{๑๕}เดว รับผิดชอบ^{๑๖}
 ให้^{๑๗}มาอย่างงานเครื่องสูง^{๑๘}ยกย่อง^{๑๙}ว่าเป็นตระกูลเก่า พระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) ก็ได้รับ^{๒๐}ราชการทรงเครื่องใหญ่ มาแต่รัชกาลที่ ๑ จึงเป็นที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับ^{๒๑}ถือ^{๒๒}ว่าเป็นผู้^{๒๓}มาก
 การ^{๒๔}ทนาย^{๒๕}น^{๒๖}เรื่อง^{๒๗}ส่วน^{๒๘}นก^{๒๙}ทรง^{๓๐}ยอม ถ้า^{๓๑}ตั้ง^{๓๒}ม^{๓๓}ร^{๓๔}ชา^{๓๕}ภิ^{๓๖}เศ^{๓๗}ก^{๓๘}แล้ว ก็^{๓๙}ทรง
 พระ^{๔๐}ภูษา^{๔๑}ล้วน^{๔๒}แบบ^{๔๓}ภาษามาตา เว้น^{๔๔}ไว้แต่^{๔๕}การ^{๔๖}รับ^{๔๗}เป^{๔๘}ต^{๔๙}ย^{๕๐}น^{๕๑}ท^{๕๒}ก^{๕๓}ษ^{๕๔}า^{๕๕}ค^{๕๖}อง^{๕๗}ต^{๕๘}ก
 ด^{๕๙}ย^{๖๐}ยอม^{๖๑}ตาม^{๖๒}ด^{๖๓}ี^{๖๔}โหร การ^{๖๕}เรื่อง^{๖๖}เก^{๖๗}ย^{๖๘}ง^{๖๙}ก^{๗๐}น^{๗๑}ใน^{๗๒}ภาษามาตา^{๗๓}เช่น^{๗๔}น^{๗๕}ย^{๗๖}ม^{๗๗}อ^{๗๘}ก^{๗๙}เรื่อง
 หนึ่ง คือ^{๘๐}พระ^{๘๑}ช^{๘๒}ฎ^{๘๓}า^{๘๔}ก^{๘๕}ด^{๘๖}บ^{๘๗} แด^{๘๘}พระ^{๘๙}ช^{๙๐}ฎ^{๙๑}า^{๙๒}ค^{๙๓}ิน^{๙๔}ห^{๙๕}น ก็^{๙๖}เป็น^{๙๗}เรื่อง^{๙๘}ที่^{๙๙}พระ^{๑๐๐}บาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๐๑}รับ^{๑๐๒}ตั้ง^{๑๐๓}อยู่^{๑๐๔}เด^{๑๐๕}ม^{๑๐๖}อ แต่^{๑๐๗}ทรง^{๑๐๘}ถือ^{๑๐๙}เด^{๑๑๐}ย^{๑๑๑}ว่า^{๑๑๒}เป็น^{๑๑๓}ด^{๑๑๔}ท^{๑๑๕}ริ
 ภาษามาตา ด^{๑๑๖}ท^{๑๑๗}ริ^{๑๑๘}อื่น ไม่^{๑๑๙}เห็น^{๑๒๐}ทรง^{๑๒๑}ค^{๑๒๒}ด^{๑๒๓}ด^{๑๒๔}ิน^{๑๒๕}เค^{๑๒๖}็ด^{๑๒๗}ชา^{๑๒๘}ด ถ้า^{๑๒๙}จะ^{๑๓๐}เป็น^{๑๓๑}การ^{๑๓๒}ม^{๑๓๓}ิต^{๑๓๔}ใน^{๑๓๕}ภาษ
 มาตา ก็^{๑๓๖}คง^{๑๓๗}จะ^{๑๓๘}เ^{๑๓๙}ล^{๑๔๐}เ^{๑๔๑}น^{๑๔๒}เหมือน^{๑๔๓}เรื่อง^{๑๔๔}เครื่อง^{๑๔๕}แ^{๑๔๖}่ง^{๑๔๗}ค^{๑๔๘}ว^{๑๔๙}นาง^{๑๕๐}ม^{๑๕๑}หา^{๑๕๒}ด^{๑๕๓}ง^{๑๕๔}กร^{๑๕๕}าน^{๑๕๖}ค^{๑๕๗} ที่^{๑๕๘}ได้
 ก^{๑๕๙}ด^{๑๖๐}า^{๑๖๑}มา^{๑๖๒}แล้ว^{๑๖๓}น^{๑๖๔} เมื่อ^{๑๖๕}ทรง^{๑๖๖}เครื่อง^{๑๖๗}เด^{๑๖๘}ร^{๑๖๙}จ^{๑๗๐}แล้ว ไ^{๑๗๑}บ^{๑๗๒}ไ^{๑๗๓}ม^{๑๗๔}อ^{๑๗๕}น^{๑๗๖}ใด^{๑๗๗}ค^{๑๗๘}อง^{๑๗๙}กับ^{๑๘๐}ด^{๑๘๑}ี^{๑๘๒}ว^{๑๘๓}พระ
 ช^{๑๘๔}นม^{๑๘๕}พ^{๑๘๖}รร^{๑๘๗}ชา^{๑๘๘}ค^{๑๘๙}เ^{๑๙๐}ม ก็^{๑๙๑}ทรง^{๑๙๒}ท^{๑๙๓}ด^{๑๙๔}ค^{๑๙๕}อก^{๑๙๖}ไ^{๑๙๗}น^{๑๙๘}น ไ^{๑๙๙}บ^{๒๐๐}ไ^{๒๐๑}ม^{๒๐๒}อ^{๒๐๓}น^{๒๐๔}ใด^{๒๐๕}ค^{๒๐๖}อง^{๒๐๗}กับ^{๒๐๘}เด^{๒๐๙}ช^{๒๑๐}ว^{๒๑๑}น^{๒๑๒}พระ
 ช^{๒๑๓}นม^{๒๑๔}พ^{๒๑๕}รร^{๒๑๖}ชา^{๒๑๗}ค^{๒๑๘}เ^{๒๑๙}ม ก็^{๒๒๐}ทรง^{๒๒๑}ถือ^{๒๒๒}ไ^{๒๒๓}บ^{๒๒๔}ไ^{๒๒๕}น^{๒๒๖}น แ^{๒๒๗}ว^{๒๒๘}จ^{๒๒๙}ึง^{๒๓๐}เด^{๒๓๑}็ด^{๒๓๒}จ^{๒๓๓}อ^{๒๓๔}อก^{๒๓๕}ท^{๒๓๖}รง^{๒๓๗}ด^{๒๓๘}ั^{๒๓๙}ป^{๒๔๐}กร^{๒๔๑}ณ^{๒๔๒} ฤ^{๒๔๓}
 ถ^{๒๔๔}า^{๒๔๕}ด^{๒๔๖}ั^{๒๔๗}ป^{๒๔๘}กร^{๒๔๙}ณ^{๒๕๐}แล้ว^{๒๕๑}ก็^{๒๕๒}ออก^{๒๕๓}พระ^{๒๕๔}ด^{๒๕๕}ง^{๒๕๖}ษ^{๒๕๗}ม^{๒๕๘}ะ^{๒๕๙}ธ^{๒๖๐}า^{๒๖๑}ด^{๒๖๒}ัพ^{๒๖๓}พ^{๒๖๔} วั^{๒๖๕}น^{๒๖๖}น^{๒๖๗}ม^{๒๖๘}ี^{๒๖๙}ท^{๒๗๐}า^{๒๗๑}ด^{๒๗๒}ี^{๒๗๓}เม พระ^{๒๗๔}ท^{๒๗๕}ร^{๒๗๖}าย
 เ^{๒๗๗}ย^{๒๗๘}ง^{๒๗๙}ก^{๒๘๐}น^{๒๘๑}น เมื่อ^{๒๘๒}เว^{๒๘๓}ด^{๒๘๔}า^{๒๘๕}พระ^{๒๘๖}ด^{๒๘๗}ง^{๒๘๘}ษ^{๒๘๙}ไ^{๒๙๐}แล้ว ทรง^{๒๙๑}สุ^{๒๙๒}ห^{๒๙๓}ร^{๒๙๔}าย^{๒๙๕}ประ^{๒๙๖}พ^{๒๙๗}ร^{๒๙๘}ม^{๒๙๙}น^{๓๐๐}้า^{๓๐๑}ห^{๓๐๒}อม แ^{๓๐๓}ถ^{๓๐๔}ใน
 เว^{๓๐๕}ด^{๓๐๖}าเมื่อ^{๓๐๗}พระ^{๓๐๘}ด^{๓๐๙}ง^{๓๑๐}ษ^{๓๑๑}น^{๓๑๒}ม^{๓๑๓}เ^{๓๑๔}า^{๓๑๕}บ^{๓๑๖}ิ^{๓๑๗}น^{๓๑๘}ท^{๓๑๙}ด^{๓๒๐}ง^{๓๒๑}ท^{๓๒๒}พระ^{๓๒๓}ท^{๓๒๔}ร^{๓๒๕}าย^{๓๒๖}ท^{๓๒๗}ู^{๓๒๘}ก^{๓๒๙}ค^{๓๓๐}ด^{๓๓๑}ว^{๓๓๒} เว^{๓๓๓}ด^{๓๓๔}า^{๓๓๕}เด^{๓๓๖}็ด^{๓๓๗}จ^{๓๓๘}น^{๓๓๙}
 แ^{๓๔๐}ว^{๓๔๑}ด^{๓๔๒}ง^{๓๔๓}บ^{๓๔๔}าย^{๓๔๕}ศ^{๓๔๖}รี^{๓๔๗}เว^{๓๔๘}ย^{๓๔๙}น^{๓๕๐}เท^{๓๕๑}ย^{๓๕๒}น^{๓๕๓}พระ^{๓๕๔}ท^{๓๕๕}ร^{๓๕๖}าย^{๓๕๗}เด^{๓๕๘}ร^{๓๕๙}จ^{๓๖๐}แล้ว จ^{๓๖๑}ึง^{๓๖๒}ไ^{๓๖๓}ด^{๓๖๔}ี^{๓๖๕}ม^{๓๖๖}ี^{๓๖๗}ก^{๓๖๘}ระ^{๓๖๙}บ^{๓๗๐}ว^{๓๗๑}น^{๓๗๒}แ^{๓๗๓}ห^{๓๗๔}่^{๓๗๕}พระ^{๓๗๖}ท^{๓๗๗}ร^{๓๗๘}าย

ออกไปส่งวัดมหาธาตุ จำนวนกระบวนแห่งมังกรนำ ๓๐ หัตถ์ ๒๐ คู่แห่ง
นำ ๓๐ หัตถ์ ๒๐ กตองชนะ ๒๐ จำปี ๑ จำกตอง ๑ แครงอน ๖ แครฝรัง
๔ ดั่งข ๑ พระทรายนั้นไปเทไว้ตามถนนวัดเฉย ๆ ไม่มีพิธีรีตองอันใด

เครื่องไทยทานซึ่งสำหรับใช้สวดปกรณ์ในการส่งกรานคัน ใช้ผ้าคู่
คือผ้าขาวเนื้อหนาขนาดผ้าห่มผืนหนึ่ง ผ้าขาวเนื้อบางขนาดผ้าห่มผืน ๓
อย่างพระภูษาถอดที่ส่งมูรธาภิเศกนั้นเอง เป็นผ้าสำหรับคฤหิ์ฐนึ่งห่ม
ไม่เป็นของสำหรับพระสงฆ์เลย แต่ซึ่งเกิดใช้ผ้าคู่เช่นนี้ทำบุญขึ้นเห็น
ว่าจะมาจากผ้าห่มรดน้ำส่งกรานคันซึ่งใช้กันอยู่ทั่ว ๆ ไป ถึงพระเจ้า
แผ่นดินก็พระราชทานรดน้ำ พระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการผู้ใหญ่ที่
สูงอายุ ตีบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย จะพระ
ราชทานรดน้ำผู้ใดบ้างตีบไม่ได้ความ ได้ความแต่เพียงที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งเต่าว่าได้ทรงเป็นผู้รับผ้าห่มรดน้ำรดลงไป
ตรงเจ้าครอกวัดโพธิ์ คือกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งได้เป็นพระเจ้ายบรมวงษ์
เธอในเวลานั้น เมื่อเวลาเสด็จไปถึงแล้ว ท่านเคยรับสั่งเรียกกรมหมื่น
นรินทร ซึ่งเปนพระดามีให้มาเฝ้าสอนให้กราบเศียร ว่าเจ้าไม่ได้เป็น
เจ้าเป็นนาย กรมหมื่นนรินทร ก็มาหมอบอยู่ที่เศียรดังคำ ๆ รับสั่งเต่า
เป็นการตักในในเรื่องหนึ่งต่างหาก แต่พอได้คำว่าการมรดวงนรินทรเทวี
เป็นผู้ได้รับน้ำองค์หนึ่ง แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวนั้นได้ความว่า พระราชทานรดน้ำแต่พระบรมวงษ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยพระ
องค์ นอกนั้นมเฝ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งมีอายุไล่เดียวกับกรม
สมเด็จพระศรีสุตาโดยห้าหกคน ท่านพวกนั้นได้พระราชทานเงินคนละ ๒

ซึ่งด้วย ส่วนที่ทรงน้ำกรมสมเด็จพระศรีสุตาโดยนนั้น มีผ้าตายผ้าแพร
 ขาวสองด้าม ผ้าตายกุดหนึ่งต่างหาก แพรขาว ๒ ม้วน คาคอก
 ม้วนหนึ่ง เงินตรา ๒๐ ชั่ง ในรัชกาลที่ ๔ บันดาพระเจ้าบรมวงษเธอ แด
 พระเจ้าฟ้างรอง เสด็จมาซึ่งมีอายุแก่กว่าพระชนม์พรรษา ถ้าอายุ
 ครบ ๖๐ ปีถ้วน ก็ได้พระราชทานรดน้ำทุกองค์ทุกท่าน ในรัชกาลประ
 จุพนั้นก็เหมือนอย่างแบบรัชกาลที่ ๔ เว้นแต่กรมสมเด็จพระสุตาธิบดีราช
 ประยูรใช้ตามแบบกรมสมเด็จพระศรีสุตาโดย นอกนั้นฝ่ายหน้าได้พระราช
 ทานผ้าตายด้ามหนึ่ง ผ้าพันด้ามหนึ่ง ฝ่ายในผ้าตายทั้งสองด้าม
 ยังมีท่านเรื่องซึ่งเป็นขวัญยายทวดรับเบยหวดมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นขวัญยาย
 สมเด็จพระน้องยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ได้
 พระราชทานรดน้ำผ้าตายแพรขาว ๒ ด้าม แดเงิน ๓ ชั่งเสมอมา ที่
 ก่อดำด้วยด้วยเรื่องรดน้ำ เพื่อจะแสดงราชประเพณี ซึ่งพระราช
 ทานรดน้ำในเวลาดังกรณนี้ นด้วย แต่เพื่อจะยกเป็นเหตุพิจารณาในเรื่อง
 ผ้าคู่ดัดปักกรณด้วย จึงได้กล่าวไว้ในที่นี้ เพราะการพระราชกุศลใน
 ดังกรณนี้ น้อยข้างสืบสันตทายเรื่องหลายอย่างนัก บัดนี้จะได้กล่าวด้วย
 เรื่องผ้าคู่ต่อไป ผ้าคู่ที่ใช้ทำบุญอยู่เป็นอย่างคฤหิ์นั้น คงจะออกจาก
 ผู้ที่ได้เคยรับพระราชทานผ้านรดน้ำแต่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าจะใช้ผ้าตายผ้า
 แพรอย่างเดิม ก็จะไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่พระสงฆ์เหล่านั้น จึงได้
 เปดียนใช้แต่เป็นผ้าขาว คำที่เรียกว่าผ้าคู่หนึ่งดั่งอยู่ข้างจะเพราะ เข้า
 เค้าบาต่ามาพดี มีผู้ให้คู่ผ้าแก่ใคร ๆ เป็นรางวัล มีผู้ถวายคู่ผ้าแด่
 พระพุทธเจ้าเช่นโกมารภักเป็นต้น คำว่าคู่ผ้าที่ใช้มาในบาปเช่นนั้น คงจะ
 เป็นผ้าต้องผืน แต่ผืนใด ๆ สำหรับใช้นุ่งผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง เพราะ

ปรกติคนในประเทศอินเดีย เวลานอนจนตลอดเวลานักก็ ยังใช้ผ้าห่ม
 ผืนโต ๆ ผ้าห่มผืนโต ๆ ต้องผืน คนที่เป็นคฤหัสถ์กับพระสงฆ์แต่งตัวจะ
 ไม่ใคร่ผิดกันนัก จะแปลกแต่ตั้งเปื่อยย้อมผาดพวกหนึ่ง ใช้ผ้าขาวล้วนๆ
 ต่าง ๆ พวกหนึ่ง คู่ผ้าของคฤหัสถ์เมื่อถวายพระสงฆ์ ๆ ก็ใช้ห่มห่มได้พอ
 แต่ผ้าคู่ของเรานี้ไม่ได้การอยู่ข้างจะไม่เป็นประโยชน์แก่พระเถร เกือบ ๆ จะ
 เหมือนได้พัดทางปลาเป็นของไม่มีราคาค่าอันใด เพราะจะบริโภคใช้สอยไม่ได้
 สำหรับแต่จะให้มันแตกเปื่อยเน่าเท่านั้น แต่ช้อยยังเพราะค้อย แต่ไม่เปื่อย
 อันใดด้วยจึงยังได้ ใช้ สืบมา ผ้าคู่ของหลวงที่สำหรับตัดปักภรณ์นั้น
 แต่เดิมมาก็มีแต่เฉพาะพระบรมอัฐิ พระอัฐิที่ตัดปักภรณ์ในท้องพระโรง
 (คือหมายเอาพระอัฐิกรมพระราชวังบวรมหาเดชนานุรักษ์อยู่วังหลวงด้วย)
 นอกนั้นก็ไม่มีผ้าคู่ของหลวง ใช้ ผ้าคู่ที่พระบรมวงษานุวงษฝ่ายหน้าฝ่ายใน
 นำมาถวายสำหรับตัดปักภรณ์ เสด็จไปพระราชวังบวรบ้าง หอพระ
 นาคบ้าง ไม่ได้เฉพาะพระองค์พระอัฐิเจ้านาย ๆ ที่อยู่ในหอพระนาค
 ก็ไม่ได้ อยู่ไหนในหอพระนาคก็มี ถ้าพระอัฐิใดที่ไม่ได้ อยู่ในหอพระนาค
 ก็เป็นแล้วกันไป ด้วยการพระราชกุศลแต่ก่อนอยู่ข้างเขมดเข้มไม่มีการ
 ใหญ่โตอันใด การพระราชพิธีสำหรับแผ่นดินแต่ก็ผ้าอาบผืนเดียวทั้งสิ้น
 ตลอดจนบรมราชาภิเษก การพระราชกุศลใดได้เป็นการจรมิไทยทานมาก ๆ
 พึงเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ แต่การตัดปักภรณ์ดังกล่าวนี้ยังเป็นธรรมเนียม
 เก่าตลอดมาจนรัชกาลที่ ๓ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้ผ้าคู่
 ของหลวงสำหรับพระราชวังบวรและหอพระนาคขึ้น แต่ผ้าคู่สำหรับหอพระ
 นาคนั้นก็ให้พระองค์เจ้านาย ทรงเลือกแต่ที่ทรงรู้จักคุ้นเคย บางองค์ทรง
 รู้จักแต่ไม่ต้องการพระอัยยาไครยก็ไม่พระราชทาน แล้วให้มณฑลทูลพระนามขึ้น

ในผ้าเช็ดหน้าด้วยทุกพระองค์ ถึงที่ไม่ได้พระราชทานผ้าหวดงให้เจ้า
 นายก็มีผดากด้วย แปรตกกันแต่ที่ผ้าหวดงพระราชทานจัดพระสงฆ์ตามวัด
 ซึ่งพระอริราชได้ปฏิสังขรณ์บ้าง เป็นนายด้านทำการบ้าง ถ้าไม่มีเช่น
 นั้นก็ใช้วัดที่เป็นวัดหวดงในแผ่นดินนั้น ฤๅวัดของพี่น้องที่สนิท ฤๅพระ
 นั้นเป็นญาติกับพระอริราช เช่นพระราชพงษ์ปฏิพัทธ์กับพระองค์ไชยเป็นต้น
 ส่วนผ้าคู่ซึ่งมีใช้ของหวดงนั้นแล้วแต่จะได้พระองค์ใด อยู่ในพวกที่ได้ผ้า
 คู่ของหวดงสักประการซ้ำอีกเที่ยวหนึ่งต้องเที่ยวเป็นพน แต่ธรรมเนียมผ้า
 คู่ของหวดงนั้นคงตั้งแล้วคือการไม่สู้แน่ เมื่อเจ้านายสิ้นพระชนม์ถึง
 ภายหลัง ถึงไม่เป็นที่ต้องพระอริราชไคร่ยแต่ทรงเกรงใจที่พระราชทาน
 เรื่อย ๆ เอะ ๆ ไป เช่นกรมหมื่นอุดมก็ได้ผ้าคู่ของหวดง เกือบจะ
 ตกตงเป็นใครตายลงใหม่ได้ผ้าคู่ของหวดง ที่จัดแบ่งปันนั้นเป็นแต่ครั้ง
 แรกครั้งเดียว ครั้นตกมาถึงในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เจ้านายที่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้จักคุ้นเคยได้ผ้าคู่ของหวดงอยู่แล้ว
 ไม่ทรงรู้จักเสียเป็นอันมาก ถ้าจะจัดการตามแบบที่วางลงแต่แรกก็ควร
 ต้องเลิกเสีย คงไว้แต่ที่ทรงรู้จัก แต่ครั้นจะเลิกเสียก็ดูกระไร ๆ มีอยู่
 ที่ต้องคงให้ไปตามเดิม ส่วนเจ้านายที่สิ้นพระชนม์ลงใหม่ก็ไม่ค่อยจะ
 เคยเป็นผ้าคู่ของหวดงทั้งสิ้น ธรรมเนียมที่จัดผ้าคู่ของหวดงแต่ไม่ใช่ของ
 หวดงนี้ ก็เป็นแต่การที่จัดพอให้เรียกพระยู่ ๆ ขึ้นเท่านั้น ยิ่งเรื่องแถม
 เด็กแถมน้อยก็มีอีกอย่างหนึ่งเป็นเช่น ๆ คือที่หนึ่งนมผ้าคู่ รูปเทียน ผ้า
 เช็ดปาก พัดตามจว ขวดน้ำอบ ขันที่ต้องยกขวดน้ำอบเสีย ขันที่ตาม
 ยกรูปเทียนขวดน้ำอบเสีย ยิ่งอีกนัยหนึ่ง พระราชเทวีแด่พระเจ้าตากเธอ
 เป็นผู้ขอยืมไม่พระราชทานผ้าคู่เปลี่ยนเป็นจวรดับง เพราะเป็นผู้ซึ่งไม่ควร

จะได้พระราชทานรัตนังกรานต์ แต่ส่วนพระเจ้าราชวรวงษ์เธอทันทว่า
เป็นพระราชภาคินัยแด่ชนพระชนม์พรรษากว่า ก็ได้ผ้าคู่เหมือนเจ้านาย
ทั้งปวง ที่แทนนิกเป็นการทรงพระราชดำริห์คนละครว ผ้าดั่งนั้นหนึ่ง
ก็ยังมีราคาดีกว่าผ้าคู่ เพราะทรงพระกรุณาจะพระราชทานก็พระราชทาน
ที่น้อย ๆ อยู่ก็ปล่อยเรื่อยไปตามเดิม การเรือนอยู่ข้างจะจุจกจิรุงรัง
แต่เห็นไม่เป็นดังสำคัญอันใดก็ปล่อยเรื่อยไปตามเดิม ไม่ได้เปลี่ยนแปลง
แต่ใด

หนึ่งอริสริเจ้าคุณโอยิกาทั้งปวง ซึ่งอยู่บ้านส้มเต๋เจ้าพระยาองค์
ใหญ่บ้างองค์น้อยบ้าง จะได้พระราชทานบังสุกุลมาแต่ครั้งไรก็ไม่ทราบ
เลย แต่ท่านพวกนี้เมื่อมีชีวิตอยู่ได้พระราชทานรัตนาม้าแต่เดิม เพราะ
ได้ยื่นคำพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งเด้าว่า เมื่อถึงนา
สงกรานต์แล้ว ท่านพวกคุณอย่าเหล่านมาประชุมกันที่ค้ำหนักกรมส้มเต๋
พระอมรินทรามาศ ซึ่งบนเตียงอันหนึ่งด้วยกันทั้งหมด เจ้านายที่เป็น
หลาน ๆ พวกนี้ไปค้ำนารด ท่านได้เสด็จไปรดน้ำ แลเห็นหลังคุณย่าทั้งปวง
ตายเหมือน ๆ กันเป็นการประหลาด จึงได้รับสั่งถามว่าทำไมหลังคุณย่า
ทั้งปวงจึงตายเหมือนกันหมดเช่นนั้น คุณย่าทั้งนั้นพูดว่าขุนหลวงคากเขียน
แต่ก็เล่าเรื่องแผ่นดินคากถวายเป็นดังเด้าถึงเรื่องแผ่นดินคากต่อไปเป็น
อันมาก เพราะเหตุที่ได้พระราชทานรัตนาม้าแต่ยังมีชีวิตอยู่เช่นนั้น จึงได้
พระราชทานบังสุกุลแต่ในเฉพาะเวลาสงกรานต์คราวเดียวสืบมา ครั้นพระ
ราชทานขึ้นเจ้าคุณโอยิกาตงไว้แล้ว เมื่อตกลงมาถึงขึ้นเจ้าคุณวังหลวง
ซึ่งโปรดให้เรียกว่าเจ้าคุณพระสัมพันธวงศ์ ด้วยความที่ทรงนับถือสมเด็จพระ
เจ้าพระยาองค์ใหญ่องค์น้อยเป็นต้น ก็โปรดพระราชทานต่อลงมาอีกชั้น

หนึ่ง แต่ในตระกูลนี้ได้รับราชการเป็นผู้ให้ทุกข์ใหญ่อย่างมาก เมื่อลงมา
 ออกชนหนึ่งก็เลยได้พระราชทานลงไปอีกชนหนึ่ง แต่ไม่ทั่วกัน เมื่อจะว่า
 โดยทางเชื้อสายราชินิกุล คงแต่ชนพระสัมพันธวงศ์ลงมา ที่เป็นชนเดียวกัน
 ไม่ได้พระราชทานรดน้ำมโหรีโดยมาก ถ้าจะเทียบกับเจ้านายวังหน้า คือ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอชนที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอทองด้วงนั้น
 ยังสนิทกว่าพวกราชินิกุลเหล่านั้นมาก แต่ที่ไม่มีพระองค์ใดได้รับพระราช
 ทานสดับปกรณ์ในเวดาส่งกรานแต่สดับพระองค์เดียว เพราะฉะนั้นการที่พระ
 ราชทานมโหรีในวังหลวงบ้านสมเด็จพระยาองค์ใหญ่องค์น้อยนั้น ต้องนับว่า
 พระราชทานโดยการที่ทรงนับถือพิเศษ ถ้าเป็นรางวัลความชอบ ไม่ใช่ได้
 โดยเนื่องในพระวงศ์แท้ จำนวนพระสงฆ์รายวัดสำหรับพระบรมอัฐิพระ
 อัฐิ แกรายไทยทานที่สดับปกรณ์พระบรมอัฐิพระอัฐินั้นโดยปกติ จะ
 ว่ามาในหนังสือนี้จะยืดยาวเหลือเกินนักจึงขอตัดไว้ ถ้ามีโอกาสแต่เป็น
 การสมควรที่จะลงในหนังสือพระราชพิธีที่จะรวมเล่มก็จะคงต่อไป ของ
 สดับปกรณ์รายร้อยในนักขัตฤกษ์ส่งกรานกัน มีในท้องพระโรง ๕๐๐ พระ
 ราชวังบวร ๓๐๐ หอพระนาค ๒๐๐ บ้านสมเด็จพระยาองค์ใหญ่องค์
 น้อย ๒๐๐ แต่ที่ในท้องพระโรงนั้นมีของสดับปกรณ์มากชนอีกชนหนึ่ง
 คือเจ้าคุณพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในถวาย เมื่อแบ่งไปหอพระนาค
 ๓๐๐ แล้วเหลืออยู่เล็กน้อยเท่าใด เขามารวมปนกอง ๆ เท่าจำนวนพระ
 สงฆ์ที่มานั้น เมื่อพระสงฆ์ถวายพระพรตาแล้วไปนั่งสดับปกรณ์เจ้าคุณของ
 เจ้านายต่อไป แต่ก่อน ๆ มาได้อีกครึ่งก็คู่ของสดับปกรณ์เท่านั้นทีเดียว แต่
 ทุกวันนี้ใช้เพียงเดียวรวมทั้งกอง แล้วจึงได้สดับปกรณ์ราย ๕๐๐ ของหลวง
 ต่อไป

หนึ่ง^๕ตั้งแต่วันที่ ๕ มา เมื่อ^๕ต้นสงกรานต์แล้วโปรดให้เชิญพระ
 บรมทนต์^๕ตามพระองค์ แต่พระทนต์กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราช
 กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราช^๕ ออกคองพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน
 ศาสตร์ดาราม ให้ข้าราชการที่เป็นข้าหลวงเดิมเป็นต้นได้ตัดปีก^๕กรณในเว
 สงกรานต์ ก็มีพระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายใน แต่ข้าราชการบางคนที่ไม่
 ได้เป็นข้าหลวงเดิมพลอยไปตัดปีก^๕กรณบ้าง ท้าววรคณานันต์ (มาโดย)
 เป็นผู้เที่ยวบอกกล่าวชักชวน ไม่เป็นการกะเกณฑ์อันใด ก็มีการตัดปีก^๕
 กรณทุกปี พระสงฆ์อยู่ในห้าหกวัด วัดใดเที่ยวหนึ่งบ้างต้องเที่ยวบ้างตาม
 เทียบบ้าง แล้วทำบุญ^๕ผู้ทอดถวายรายชื่อนถวายพระราชกุศล คิติดูไทย
 ทานที่ไปทำบุญกันปีหนึ่งก็อยู่ในไม่เกินห้า^๕ชั่งขึ้นไป ครั้นมาถึงแผ่นดิน
 ประจุบันจึงเพิ่มพระบรมทนต์ขึ้นอีกองค์หนึ่ง แต่ข้าหลวงเดิมในกรม
 สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราช^๕ ขอให้เชิญพระทนต์กรมสมเด็จพระเทพ
 ศิรินทราบรมราช^๕ออกอีกองค์หนึ่ง ผู้ตัดปีก^๕กรณก็มากขึ้น รวมไทยทาน
 ก็มากขึ้นถึงเจ็ด^๕ชั่งแปด^๕ชั่ง ครั้นเมื่อท้าววรคณานันต์ (มาโดย) บอกข
 ราช^๕ไปแล้ว ท้าวศรีสุทนต์^๕เป็นธุระอยู่ตลอดมาจนกระทั่งถึงท้าววรจันทรคณ
 ไม่รู้ว่าไปเกณฑ์กัน^๕ไปเที่ยวถวายรายกว้างขวางออกไป ฤๅจะเป็นด้วย
 ผู้^๕ซึ่งทำบุญเมื่อเดิมขึ้นตามส่วนอย่างไร เงินวางขึ้นไปถึงเกือบยี่สิบ^๕ชั่ง
 ข้าพเจ้าเห็นว่าเงินตัดปีก^๕กรณมากเหลือเกินนัก เวลาที่จะทำก็ไม่ใครพอ
 พระสงฆ์ได้ ไปองค์ละเพียงองค์ละ^๕ถึงก็ไม่ได้เป็นประโยชน์อันใดนัก เห็น
 ว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็นสถานที่ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์มา
 ด้วยกันทุกพระองค์ พระไทยของพระบรมอัฐิ^๕พระอัฐินั้นก็ย่อมทรง
 เลื่อมใสในพระมหามณเฑียร^๕คนปฏิมากรเป็นอันมาก จึงได้ขอแบ่งเงินตัด^๕

ปกครองได้ขึ้นใหม่ขึ้นไว้เป็นเงินตำหรับรักษาวัดพระศรีรัตนดาศดาราม
คงให้สดับปกรณ์แต่พอได้เดียวกันกับที่เคยสดับปกรณ์มาแต่ก่อน เหลือหนึ่ง
ได้มอบให้กอมมิตต์ ซึ่งจัดการรักษาวัดพระศรีรัตนดาศดารามใช้ในการ
วัด ในปีได้เงินถึงสิบสี่ชั่งได้

ในการสงครามครั้งนี้ แต่ก่อนมาพระเจ้าแผ่นดินต้องส่งนำพระพุทธรูป
แด่พระสงฆ์ แต่เฉพาะที่กล่าวมาแล้ว ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเสด็จออกส่งนำพระมหามณเฑียร
ปฏิมากรที่วัดพระศรีรัตนดาศดารามเพิ่มขึ้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระราชโอรสทรงสดับปกรณ์พระอัฐิเจ้านายที่หอพระนาค
เป็นการพิเศษครั้งนั้นที่เสด็จพระราชดำเนินเองสดับปกรณ์นั้น
มาแต่เดิมแล้ว ถึงการเวียนเทียนนั้นก็มีทั้งครุฑตามวันส่งงานตามวัน
แต่เดิมมาแล้ว ดอกไม้เพลิงซึ่งจุบุชาในเวลานักขัตฤกษ์เช่นนี้ เกิดขึ้น
แต่รัชกาลที่ ๔ มา ในเวลาสงครามนี้ก็มีด้วยทุกคืนทั้งตามวันฤกษ์วัน
ตามเวลาที่กำหนดสงครามนี้ เป็นตามวันฤกษ์วัน

อนึ่งวัดพระเชตุพนนี้ ก็เป็นธรรมเนียมเก่ามาแต่แผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสงครามนี้ตามวันเปิดให้ช่างในออก
ส่งนำพระ คีเข้บัณฑิตไปรยทานแต่เที่ยวเด่นแต่เช้าจนเย็น กันจน
เหมือนอย่างพระเมรุทองส่งนามหลวง เป็นที่ชาววังไปเที่ยววันเรียงวัน
ต้นานมากตลอดมา ครึ่งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระเชตุพน เสด็จออกทางถนนข้างใน โปรด
ให้เจ้าจอมแก้วแก่แต่ท่านแก้วแก่ต่างตัวเป็นตำรวจนั่งสองข้างกาย สรว
เพื่อชมชาวเขยระบับขับใน สรวเพื่อครุฑขึ้นนอก ผ้าโพกศีรษะสพาย

กระบี่แห่งเสด็จ เหมือนอย่างคำรวจแห่งเสด็จพยุหยาตราอยู่ในเวदानัน
 เมื่อถึงพระอุโบสถก็มีพนักงานชำระพระบาท สันมพัดเรือนถวายนัยน
 ชนวนถ้วนแต่เก้าแก้วพนักงานแต่งตัวเป็นผู้ชายทั้งสิ้น ข้าพเจ้าจำได้แต่ว่า
 เป็นการสนุกินฉันกันมาก แต่จะเล่าให้ละเอียดก็เดี๋ยวก็พินเพื่อนไป
 ด้วยเวदानันยังเด็กอยู่เข้าใจว่าเสด็จพระราชดำเนินครั้งเดียวเท่านั้น แต่
 จะมีเวลาอื่นทำไม่ได้ อีกอย่างไรไม่ทราบเลย ครั้นมาถึงแผ่นดินประจุบัน
 นี้ พระพุทธมุนีขจรขึ้นตั้งแต่เดิมอยู่ที่หอพระเจ้า เชิญย้ายไปอยู่ที่พุทธวิ
 ธาน แต่มีพระอุปการะให้ต๋องชนบนพุทธมณเฑียร ก็ต้องเสด็จพระ
 ราชดำเนินไปตรงหน้าเพิ่มขึ้นอีก จึงรวมเป็นการที่ต้องเสด็จพระราชดำเนิน
 ในวันเถลิงศกนั้นหลายแห่ง คือเบองคันทงแต่ตรงหน้าพระบนหอพระจน
 คตอดตักปกรณพระบรมอัฐิแล้วเสด็จ เสด็จขึ้นแถวเตียง โต๊ะเข้าแซ
 พระบรมวงษานุวงศ์ในเวดากถางวัน แล้วทรงไปรยทานอัฐิทองแดง
 ใหม่ ๆ ไปจนเวดาเย็นพลบ ตรงหน้าพระพุทธมุนีขจรขึ้นแล้วพระสัมพุทธ
 พรโรณาภาศ ซึ่งประดิษฐานอยู่บนพระที่นั่งจักรกริมหาปราสาทชั้นสูง
 แล้วเสด็จพระราชดำเนินพระพุทธมณเฑียรตรงหน้าพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งอยู่มุขใต้
 แดพระอุปซึ่งอยู่กลางพระที่นั่ง แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินพระพุทธรัก
 ธานตรงหน้าพระพุทธมุนีขจรขึ้น แต่เมื่อเวลาพระที่นั่งยังไม่ตั้งชำระมากนัก
 เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งบรมพิมาน ตรงหน้าพระพุทธรูปเท่าพระชนม
 พุทธารัชกาลที่ ๔ แล้วเสด็จ พระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ทางพระที่นั่งอนันตสมาคมฤทางประตูแดงราชกิจ ตรงหน้าพระมหามณ
 ีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระ
 พุทธเลิศหล้านภาไลย แดพระคันธารราษฎร์ นมัสการเสร็จแล้วพราหมณ์

จึงจุดแว่นเวียนเทียนบายศรี ซึ่งสมโภชพระพุทธรูปเช่นนี้ไม่ใช่ของบริโภค
 ต่าง ๆ อย่างเช่นกล่าวมาแต่ก่อน จานซึ่งจัดปากบายศรีใช้ดอกไม้สดดี
 ต่าง ๆ ประดับทั้งต้น ครั้นเมื่อเวียนเทียนเสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินทาง
 หลังพระอุโบสถสู่หอราชภานุสรณ์ ทรงนำแตนมัสการพระพุทธรูป ซึ่ง
 ทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แล้ว
 เสด็จหอราชพงษานุสรณ์ ทรงนำแตนมัสการพระพุทธรูปซึ่งทรงพระราช
 อุทิศถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระองค์ ในกรุงรัตนโกสินทร์
 แต่ก่อนมาเมื่อทรงนมัสการทั้งสองห้องนั้นแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทางพระ
 เบริงด้านตะวันตกไปหอพระนาคทศเดว ครั้นเมื่อวัดนโกสินทรศกปี
 ที่ ๓๐๓ คือบรรจบครบ ๓๐๐ ปีตั้งแต่สร้างกรุง ถอดวงวัดพระศรีรัตน
 ศากคารามแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่าที่พระมณฑปแด่พระศรีรัตนเจดีย์
 ถ้าไม่เสด็จพระราชดำเนินอยู่เสมอ ก็จะชำรุดชุกโสมไป จึงได้เสด็จ
 พระราชดำเนินชมมณฑลพระไตรปิฎกบนพระมณฑปก่อน แล้วจึงเสด็จ
 นมัสการพระสถูปในพระศรีรัตนเจดีย์ แล้วเสด็จลงทางซุ้มประตูด้านเหนือ
 สู่หอพระนาค นมัสการคันทน์โครฑแลพระวิหารยอด ซึ่งอยู่ใกล้เคียงที่
 นั้นด้วย แล้วจึงได้สดับปกรณ์ ที่หอพระนาคนั้น แต่เดิมเป็นที่ไว้พระพุท
 รูปต่าง ๆ หลายนับองค์ หุ้มทองบ้างหุ้มเงินบ้างหุ้มนากบ้าง ทั้งรูปพระ
 เชษฐบิดร คือรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา
 โบราณ ที่แปลงเป็นพระพุทธรูปเสียแล้วนั้น ก็ประดิษฐานอยู่ด้วย
 พระอิฐสีเจ้านายซึ่งไปอยู่ในหอพระนาคนั้น เก็บอยู่ในตู้ผนังข้างหลังพระ
 วิหาร แปลแต่เวลาดังกรณศกก็เชิญมาตั้งบนม้านั่งค้ำบัฏขึ้นดูสมบัติ
 มาก ในครั้งเมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งนั้น โปรด

ให้เชิญพระพุทธรูปทั้งปวงนั้น ขึ้นไปไว้เสียบบนพระวิหารยอด จัดหอ
พระนาคนไว้เป็นที่เก็บพระอัฐิเจ้านายอย่างเดียวกัน พระอัฐิที่ไม่มีพระโกศชู
เป็นแต่ห่อผ้ากองๆ ไว้แต่ก่อนนั้น ก็ให้มีพระโกศชูปิดทองบนจุไว้ทั้งด้าน
เป็นการเรียบร้อยดีขึ้นกว่าแต่ก่อน การสถาปนาถนนก็เหมือนกันกับที่
กล่าวมาแล้วด้วยเรื่องของสถาปนาถนนแต่ก่อนนั้น เมื่อสถาปนาเสร็จแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินกลับทางพระระเบียงด้านตะวันตก

การเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนนั้น บางปีมีบ้าง ถ้าเสด็จ
พระราชดำเนินแล้ว ก็มักจะเป้นวันมหาสังกรณต์ฤกษ์วันเนา ซึ่งไม่มี
พระราชธรรมมาก เสด็จทางในแต่ไม่มีกระบวนแห่เหมือนอย่างในรัชกาล
ที่ ๔ ถ้าเปิดวัดพระเชตุพนแล้วก็โปรดให้มีพนักงานคอยเก็บเงิน ถ้า
เป็นไพร่ๆ ก็เสียเล็กน้อยตามแต่จะมีใจศรัทธา ถ้าเป็นผู้ศักดิ์สูงแต่เพียง
หนึ่งจนถึงถึงคำตั้ง สังกรณต์สามวันปีหนึ่งได้อยู่ในสามซึ่งเสด็จตั้ง
ถวาย พระพิมพ์ ธรรม สำหรับ ปฏิสังขรณ์ปักกวาดกลางหอนอกถนนในวัด
ตั้งแต่พระวิหารชุดโชมลงมา คนที่ออกวัดพระเชตุพนก็น้อยไปกว่าแต่
ก่อน ในปีหนึ่งสองปีไม่ได้เปิด

อนึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งเป็น
พระบรมราชูปถัมภ์อาจารย์ เสด็จสถิตย์อยู่วัดบวรนิเวศน์วิหาร สมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระกรรมวาจาจารย์ สถิตย์อยู่วัดราชประดิษฐ์
เมื่อพ้นจากวันสังกรณต์ไปวันหนึ่งบ้างสองวันบ้าง เสด็จพระราชดำเนิน
ไปถวายไตรจักรพรรณาออกตั้งหน้าเป็นการพิเศศอีกส่วนหนึ่ง เมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินถึงพระอารามเช่นนั้น ก็ทรงนมัสการตั้งหน้าพระพุทธชินศรี
พระมหาเจดีย์ พระศรีศาสดา พระพุทธไสยาสน์ พระศรีมหาโพธิ์ แดพระ

พุทธจริยาณ พระพุทธปัญญาอัคคะ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหารเก๋ง
ก่อน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินที่พระตำหนัก ส่วนที่วัดราชประดิษฐ
ทรงนมัสการแด่ดวงน้ำพระพุทธรูป หังค์ แด่พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี
พระศรีตำสาคา จำต้องทงตามองค์ หังพระมหาปาสาณเจดีย์ พระ
บรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

อนึ่งในการตั้งกรณต์ตามวันฤกษ์วันขึ้น เจ้าพนักงานก็จัดหม้อน้ำเงิน
ชวดแบ่งตักผ้าทรงพระ ถวายจบพระหัตถ์แล้วไปเที่ยวตวงพระพุทธรูป
คือที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามตวงพระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ วัดพระเชตุพน
ตวงพระพุทธรูปปฏิมากรแห่ง ๑ วัดมหาธาตุตวงพระประธานแห่ง ๑
วัดอรุณราชวรารามตวงพระประธานแห่ง ๑ วัดสุทัศน์เทพวรารามตวง
พระศรีตากยมุนีแด่พระศรีมหาโพธิ์รวม ๒ แห่ง วัดบรมนิวาศตวงพระ
ประธานแห่ง ๑ วัดบวรนิเวศน์ตวงพระพุทธรูปชินศรี พระพุทธรูปไฉยาศน์
รวม ๒ แห่ง วัดเกศไชยตวงพระศรีสุคตทศพรตญาณบพิตร พระศรีมหา
โพธิ์รวม ๒ แห่ง วัดประทุมวันตวงพระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ วัดราชา
ธิวาสตวงพระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ แด่ม้าห่มพระพุทธรูป แด่พระศรี
มหาโพธิ์ตามต้นฝักกับชวดน้ำไปด้วยทุกแห่ง แด่ตั้งศาลาถือนาน
เหมือนอย่างเทศกวดตฤคที่โคกถั่วมาแต่แต่ก่อนนั้น

อนึ่งการตรุกต์ตั้งกรณต์กุด เป็นเวลาที่คนทงปวงถือนันว่าเป็น
ฤกษ์ฤกษ์เป็นเวลาที่สมควรจะเดินเบี่ยงเป็นธรรมเนียมเข้าใจกันขึ้นชบา แด
เคยประพฤติมาช้านาน ไม่มีผู้ใดจะอธิบายฤกษ์ตั้งตั้งขึ้น ในการเดิน
เบี่ยงที่กาดังเดินอยู่ฤกษ์เดินแล้ว ไปที่แห่งใดก็ได้ใจกันถึงการเดินเบี่ยงได้
ไม่เป็นการบีบคั้น บางที่ก็ขยับจะอดตัวเป็นนักเตง มีสติปัญญาเฉลียว

ฉลาดดวงใจ อาจจะเอาไชยชนะพวกพ้องได้ ราวกับว่าไปทัพไชย
ชนะอย่างเตี้ย ๆ ะไรมา

การที่ถือว่าเดินเบี้ยไม่เป็นการเสียหายอันใด ในเวลานักชัฏฤกษ์
เช่นนี้ ก็เพราะเป็นการที่ได้อนุญาตเป็นพยานว่าเจ้าแผ่นดินไม่ขัดขวาง
ห้ามปรามฤกษพลอยเห็นสนทนด้วย จึงได้ยกหัวเบียรพระราชทานให้
นักชัฏฤกษ์ ๓ วัน การที่พระเจ้าแผ่นดินอนุญาตฤกษพลเห็นด้วยใน
เรื่องเดินเบียรนั้นคงจะเป็นความจริง แต่คงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินบางองค์
เช่นขุนทดวงตากเจ้ากรุงธนบุรี ไปค้เมื่องนครศรีธรรมราชได้พระราชทาน
เงินให้ ฝัพายเดินกำถั่วหน้าพระที่นั่ง ถึงเขาขันตักเงินแจก ความประสงค์
ที่ขุนทดวงตากทำเช่นนั้น เพราะตัวท่านเองอยู่ข้างจะเดินเบี้ยจัตอยู่แต่วัน
ประการหนึ่งท่านก็เห็นใจนักกับพวกทหารที่ปวง ว่าการสนทน ะไรไม่เสมอ
เดินเบียร ประสงค์จะให้ทหารเป็นทรนเริงเต็มความลำบากที่ตอ้งทนยาก
จึงได้ปล่อยให้เดินเบี้ยเป็นการเอาใจ แต่เพราะการเดินเบียรเป็นการไม่ดี
ได้สนทนสนานเสียแล้วก็ชวนให้ คิด เมื่อเข้ามาถึงในกรุงแล้วก็ยังเดิน
ต่อไปบ่อย ๆ การที่เดินเบียรน้อยมุ่มหมายจะต่อสู้เอาทรัพยากรกันแก่น
ผู้ซึ่งมีอำนาจวาสนาเสมอ ๆ กันเดินด้วยกัน เมื่อความปรารถนาอยากได้
หนักตาขึ้นก็ชักให้ฉ้อฉลบิดพลิ้วคดโกงกันไปต่าง ๆ ส่วนผู้ซึ่งมีวาสนา
มากเดินกับผู้ซึ่งมีวาสนาน้อย เช่นเจ้านายเด็ก ๆ ฤาเจ้านายผู้ใหญ่บาง
องค์ซึ่งเขาเด่ากันมา เดินไปกับข้าหดวงแถมหาเด็กก็ต้องถวายเป็น
ถวายเป็น ไม่ถวายเป็นก็ขัดเคืองไป ก็อย่างเช่นขุนทดวงตาก ซึ่งเป็นพระ
เจ้าแผ่นดินมีอำนาจมากเห็นปานนั้น เมื่อมีความปรารถนา ะไร
อาไศรยความมัวเมาในเรื่องอื่นซึ่งทำให้สติเลือนล่อยด้วย จนถึงการ

บ้านเมืองคิดแต่จะหาทรัพย์สินสมบัติโดยทางเดินเบียดเบียน กัดเร่งทรัพย์สินมรดก
 คนทงปวง เป็นหนี้หลวงไปทงบ้านทงเมือง จนภายหลังถึงไม่ต้องเดิน
 เบียดเบียนเอาได้ไปดำ ๆ หนี้ไขว้ของขุนหลวงคากัน เกิดขึ้นด้วยการ
 เดินเบียดเบียนกัน ถึงโดยว่าแรกคิดจะเป็นอุบายที่ดีตามเวลาต้องการ
 ผลที่ออกภายหลังก็ไม่เป็นผลอันดีแก่คนแต่ผู้อื่น พวกนี้ได้ทุกชัวยาก
 ดำบากไปทั่วหน้าตลอดจนถึงตัวเอง เพราะเหตุฉนั้นถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินภายหลัง จะมีได้เลิกรกรรมเนี้ยมยกหัวเบียดเบียนพระราชทานในเวลาครุฑ
 เวลาสงครามแต่เดี๋ยวกี้ แต่ก็ได้ไม่ได้ โปรดให้เดินเบียดเบียนในพระราชวัง ฤ
 ทรงสรรเสริญการเดินเบียดเบียน ว่าเป็นการสันทนุกันดีนานอย่างหนึ่งอย่างใดเคย
 เพราะเหตุที่พระบรมราชวงษ์ประจวบนั้น พระเจ้าแผ่นดินดำรงอยู่ในคุณ
 ความประพฤติดี ๓ ประการ คือไม่ทรงประพฤติแต่ทรงสรรเสริญ ใน
 การที่เพนนิกเดินเบียดเบียนการพนันอย่าง ๑ ไม่ทรงประพฤติในการดื่มสุรา
 เมรัยแต่เกลียดกันมิให้ผู้อื่นประพฤติดังอย่าง ๑ ไม่ทรงประพฤติดองในสัตว์
 ที่เพนนิกคณินฐานอย่าง ๑ เป็นความประพฤติซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน ใน
 พระบรมราชวงษ์นั้นได้ทรงงดเว้นเป็นชาติสืบ ๆ กันมา พระบรมราชวงษ์นั้น
 จึงได้ตั้งปกครองแผ่นดินอยู่ยืนยาวกว่าบรมราชวงษ์อื่น ๆ ซึ่งได้ปกครอง
 แผ่นดินมาแต่กาลก่อนแล้ว บ้านเมืองก็เจริญสมบูรณ์ปราศจากเหตุการณ์
 ภายใน ซึ่งจะให้เป็นที่สุดตั้งเทือนหวาดหวั่นแก่ชนทงปวง ไม่มีตัว
 อย่างในพระราชพงษาวดารระยะใดตอนใดจะเทียบเทียมถึง เพราะฉนั้น
 เมื่อกล่าวถึงการยกหัวเบียดเบียนพระราชทานในเวลาสงคราม ซึ่งจะไม่
 กล่าวถึงก็จะเป็นอันไม่ได้กล่าวข้อความเต็มบริบูรณ์ ในพระราชกุศล
 สำหรับเดือนห้า จึงต้องกล่าว แต่ขอเตือนพระบรมวงษานุวงษ์ แด

ข้าราชการบัณฑิตที่จะได้อ่านหนังสือใหม่สดครึกไว้ ถึงแม้ว่าได้ยกหัวเบี้ย
พระราชทานดังนี้ ก็มิได้ยกพระราชทานโดยพระราชประสงค์จะให้เด่น
เบียดกันให้สบาย เป็นแต่พระราชทานไปตามประเพณีซึ่งมีมาแต่ก่อน โดย
ทรงพระมหากรุณาแก่ชนทั้งปวงว่า ได้เคยรับประโยชน์อันใดแล้วก็ไม่
มีพระราชหฤทัยที่จะให้ยกถอนเสีย แต่การเด่นเบียดนั้น เป็นที่ไม่ต้อง
พระอริยาไครยมาทุก ๆ พระเจ้าแผ่นดิน เพราะฉะนั้นควรที่พระบรม
วงษานุวงศ์แต่ข้าราชการ ผู้ซึ่งมีความนับถือเคารพต่อพระบารมีแด่พระ
เดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดินสืบ ๆ กันมา ควรจะคิดครีตรองให้เห็นโทษ
เห็นคุณตามความจริง แสดงให้เห็นการสนับสนุน และการหาประโยชน์ในเรื่องเด่น
เบียดเสีย จะได้ช่วยกันบริหารการฉลองพระเดชพระคุณทูลบำรุงแผ่นดิน
เพิกถอนความชั่วในเรื่องเด่นเบียดซึ่งอบรมอยู่ในสันดานชนทั้งปวง อัน
อยู่ในพระราชอาณาเขต เป็นเหตุที่จะเห็นถึงความเจริญของบ้านเมือง
ให้เลื่อมสฤษฎ์ไป ด้วยกำลังที่ช่วยกันมาก ๆ แต่เป็นแบบอย่างความประ
พฤติให้คนทั้งปวงเอาอย่าง ตามคำนักปราชย์อมกล่าวไว้ ว่าการทำ
ให้เห็นเป็นแบบอย่างง่ายกว่าที่จะตั้งสอนด้วยปาก ถ้าเจ้านายขุนนาง
ประพฤติกการเด่นเบียดอยู่คราบใด คนทั้งปวงก็ยังเห็นว่าไม่สู้เป็นการเสีย
หายมาก ผู้มีบัณฑิตก็ตั้งยังประพฤติดู ถ้าผู้มีบัณฑิตก็ตั้งจะเห็นเสีย
ให้เห็นว่าความประพฤติเช่นนั้น เป็นของคนที่ต่ำช้าประพฤติดู ถึง
แม้ว่าจะเลิกขาดสฤษฎ์ไปไม่ได้ก็คงจะเบาบางลงได้เป็นแท้

การพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์สงกรานต์ หมดเพียงเท่านี้

คำตักเตือนวันมหาสงกรานต์

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินเฝ้าพระสงฆ์ฉันตักกัณฐะพระเจดีย์ทราย มหาเด็ก
ต้องเตรียมเทียนพานซึ่งสำหรับนมัสการพระพุทธรูปในวันนั้น และต้อง
คอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดเทียนเข้ามณฑล แลรับพระสุหรัย
เงินไปคอยถวายสำหรับสร้างพระทรายด้วย เวลาค่ำสวดมนต์ฉันตัก
พระชนมพรรษา ภูษามาดาคอยรับดอกไม้ ซึ่งทรงจบพระหัตถ์ แล้ว
ชวนไปรายน่าพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา แลรับพระสุหรัยลงยา
ราชวดีคอยถวายสร้างพระพุทธรูปด้วย ในวันเนาเวลาเช้าสร้างนำพระ
ภูษามาดาคอยรับพระสุหรัยลงยาราชวดี มหาเด็กรับพระสุหรัยเงิน
ถวายสร้างนำพระสงฆ์ แลภูษามาดารายดอกไม้ร่ายพระเหมือนกันทั้งเข้า
ทั้งเย็น วันเถลิงศกมหาเด็กต้องคอยถวายเทียนชนวน ทรงจุดเครื่อง
ทองน้อยที่พระบรมอัฐิ อาตมทัณัณดาภพระนาม เวลาค่ำคงจะเสด็จ
พระราชดำเนินวัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่ว่าใครขาด พานเทียนสำหรับ
ในพระอุโบสถ สำหรับหอราชกรมานุสร หอราชพงษานุสร สำหรับพระ
มณฑป สำหรับพระเจดีย์ สำหรับคันทน์โครฑ สำหรับวิหารยอด สำหรับ
หอพระนาคเอง ต้องตะโกนเวรถวายอยู่เนื่องนิจ ถ้าจะให้ดีแล้วคว
นายหุ้มแพรนายรองถือเองตามเสด็จให้คิด ๆ ไป ตูก็จะไม่สู้เสียเกียรติ
ยศแด่หน้าหน้าอันใดนัก ดีกว่าต้องวิ่งเถลือกกตาเรียมมหาเด็กเเว
ทางเสด็จพระราชดำเนินตำรวจก็มีจะไม่มีความจำได้ว่าอย่างไร มักนำไป

เกือบถ้วนทั่วแทบทุกปี คือแรกเสด็จพระราชดำเนินเข้าทางประตูพระ
 เบริงด้านควนออก เสด็จไปนำศาสตราขางเห็นเชื้อเข้าช่องกำแพงแก้ว
 ด้านเหนือ ขึ้นพระอุโบสถด้านหน้าพระทวารข้างใต้ ทรงจุดเครื่อง
 นมัสการทองใหญ่แล้วส่งนำพระพุทธรูป แด่ทรงจุดเครื่องนมัสการตาม
 หน้าพระ ในขณะนั้นพราหมณ์จุดเทียนเบิกแว่นที่เดียว ไม่ต้องรอให้
 นมัสการแล้ว ค่ำวอชิงขึ้นไปเวียนเทียนอยู่ในพระอุโบสถนั้น พอเทียน
 เข้าแว่นต้องลงมาคอยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่หลังพระอุโบสถ จะเสด็จ
 พระราชดำเนินลงทางพระทวารหลังพระอุโบสถข้างใต้ ขึ้นหอราชกรมา
 นุ์รก่อนแล้วจึงหอราชพงษานุ์ร เมื่อเสด็จจากหอราชพงษานุ์รออก
 ทางช่องกำแพงแก้วหลังพระอุโบสถด้านเหนือ ขึ้นชุมประตูตรงพระเจดีย์
 ด้านใต้ แล้วไปขึ้นพระมณฑปทางพระทวารด้านควนตก เสด็จกลับ
 ทางเดิมขึ้น ขึ้นช่องคูหาพระศรีรัตนเจดีย์ด้านควนออก แล้วเสด็จออก
 ทางช่องคูหาด้านเหนือ ตรงไปลงชุมประตูด้านเหนือทรงบุษาคันนิโครธ
 แด่วิหารยอด แล้วเสด็จเข้าหอพระนาค เวลากลางคืนเสด็จตามพระระเบียง
 ด้านควนตกออกประตูด้านวันตก

เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศน์ พานเทียนมหาดเล็กเกิดความ
 อย่างยิ่งทุกปี พนักงานนมัสการก็ยังไม่รู้ ลึก เทียนที่จัดไปยังไม่พอ
 ถ้ามหาดเล็กผู้ใดจะรับเทียนตรวจดูด้วยได้จะดี ที่นมัสการที่วัดบวร
 นิเวศน์นั้น คือเทียนพระพุทธชินศรัค ๑ พระนิรันตรายค ๑ จุดที่โต๊ะ
 ข้างซ้ายทง ๒ ค ๑ ในพระเจดีย์ ๒ ค ๑ พระที่เก่งเด็กบนทักษิณพระเจดีย์
 ค ๑ พระศรีธำมศาค ๑ พระพุทไธยาศน์ค ๑ พระศรีมหาโพธิค ๑
 พระพุทธรูปวิญญานค ๑ พระพุทธรูปญายกค ๑ วัดราชประดิษฐ์

พระพุทธลีลึงค์^๑ ๑ พระพุทธชินราช^๑ ๑ พระพุทธชินศรี^๑ ๑ พระศรี
 ตำศาคา^๑ ๑ พระนิรันตราย^๑ ๑ ทรงในพระวิหารหลวง^๑ ทงต้น พระ
 ปาสาณเจดีย์^๑ ๑ พระบรมรูป^๑ ๑ แดให้มหาดเล็กคอยรับผ้าไตรจวร
 แดหน้าตรงรูปมัตเตียนมัต อย่ำให้ตองเวชวาทงตองวัดด้วย

ที่ ๒๐ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

การพระราชพิธีดังกล่าวเป็นต้องขอ แต่เนื่องกันเป็นพิธีเดียวกัน คือ
 บันในวันสวดมนต์เป็นวันพระราชพิธีพืชมงคล ทำขวัญพืชพรรณต่าง ๆ
 มีเขาเปิดอกเป็นคัน จรดพระนังคัลเป็นพิธีเวลาเช้า คือลงมือไถ
 ถิ่นจะแบ่งเป็นคนตะพึดได้ ด้วยพืชมงคลไม่ได้ทำแต่ในเวลาค่ำวัน
 สวดมนต์ รุ่งขึ้นเช้าก็ยังมีการไถยังพระค่อไปอีก การจรดพระนังคัล
 นั้นเท่า ก็ได้ทำแต่วันซึ่งลงมือแรกนา เริ่มพระราชพิธีแต่เวลาค่ำ
 วันสวดมนต์พืชมงคลนั้นแล้ว พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์
 ทำที่ท้องสนามหลวงในพระนคร พระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธี
 พราหมณ์ ทำที่ทุ่งข่มป้อนนอกพระนคร พิธีทั้งสองนั้นนับว่าทำพร้อม
 กันในคืนเดียวกันทีเดียว จึงได้เรียกชื่อติดกันว่า พระราชพิธีพืชมงคล
 และจรดพระนังคัล ฤกษ์การพระราชพิธีนี้ ต้องหาฤกษ์วิเศษกว่าฤกษ์
 อื่น ๆ คือกำหนดดีอย่าง ฤกษ์นั้นอย่าให้ต้องวันฉัตรเพ็ญอย่างหนึ่ง ให้
 ได้ศักราชดีอย่างหนึ่ง ให้ได้บูรณฤกษ์อย่างหนึ่ง ให้ได้วันสมภารเคราะห์
 อย่างหนึ่ง คำนวหาฤกษ์นี้เป็นตำราตรีจ เขาตำหรับใช้ เริ่มที่จะลงมือ
 แรกนาหัววันเขาค่ำเข้าเกี่ยวเข้าชนเข้าขึ้นยุง แต่ที่เขาใช้กันนั้นไม่ต้องหา
 ฤกษ์อย่างอื่น ให้แต่ได้ดีอย่างนั้นแล้ว ถึงจะฤกษ์วันอุบาทว์โลกวินาศ
 ก็ใช้ได้ แต่ฤกษ์จรดพระนังคัลหาไคร่ยประกอบฤกษ์ดีตามธรรมเนียม
 ด้วยอีกชนหนึ่ง ตามแต่จะได้ถึงวันใด ในเดือนหกก็ถึงนับว่าฉัตรเพ็ญ

ข้างขึ้นคือ ๑, ๕, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๕, ข้างแรม ๑, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๓, ๑๔, เป็นใช้ไม่ได้ ศุภดิถีนั้นคือดิถีดวงซึ่งไม่เป็นผดุงตนเอง
 บุรณฤกษ์นั้นคือ ๒, ๔, ๕, ๖, ๘, ๑๑, ๑๔, ๑๗, ๒๒, ๒๔, ๒๖, ๒๗, วัน
 สมภเวระนั้นคือ วันจันทร์ วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ กับกำหนด
 ชาติฤกษ์อย่างหนึ่ง ตามวันที่โหรแบ่งเป็น ปถวิ อาโป เตโช วาโย
 ให้ได้ส่วนตักกันแล้วเป็นใช้ได้ จะพรรณาที่จะหาฤกษ์ก็จะยืดยาวไป
 เพราะไม่มีผู้ใดที่จะต้องใช้อันใด

การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดินเป็นธรรมเนียมมี
 มาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีน & พันปีต่อมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ทรง
 ทรงไถนาเองเป็นคราวแรก พระมหาช้างตัวใหม่ ส่วนจดหมายเรื่อง
 ราวอันใดในประเทศสยามนี้ ที่มีปรากฏอยู่ในการแรกนาก็มีอยู่เสมอ
 เป็นนิจไม่มีเวลาเว้นว่าง ด้วยการซึ่งผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินลงมือทำเอง
 เช่นนี้ ก็เพื่อจะให้เป็นอย่างแก่ราษฎร ชักนำให้มีความหมั่นในการที่
 จะทำนา เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่จะได้อาไศรยเลี้ยงชีวิตทั่วหน้า เป็นต้น
 เหตุของความตึงมั่นและความเจริญไพบูลย์แห่งพระนครทั้งปวง แต่การซึ่ง
 มีพิธีเจือปนต่าง ๆ ไม่เป็นแต่ลงมือไถนาเป็นอย่าง เหมือนอย่าง
 ชาวนาทั้งปวงลงมือไถนาของตัวตามปกติ ก็ด้วยความหวาดหวั่นต่อ
 อันตราย คือน้ำฝนน้ำท่ามากไปน้อยไป ดวงเพี้ยแลสัตว์ต่าง ๆ จะ
 บังเกิดเป็นเหตุอันตราย ไม่ให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิ แต่มีความ
 ปราศนาที่จะให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิเป็นกำลัง จึงได้ต้องแสหาทาง
 ที่จะแก้ไข แลทางที่จะอุดหนุน แลที่จะเลี้ยงทายให้รู้ล่วงหน้าจะได้เป็น
 ที่มั่นอกมั่นใจ ก็การที่จะแก้ไขเยี่ยวน้ำฝนน้ำท่า ซึ่งเป็นของเป็นไป

โดยอุบายปรกติเป็นเองโดยอุบายตรงแรงตรงทนอย่างไรไม่ได้ จึงต้องเอาไครย
 คำอธิบายเอาความสำคัญเป็นที่ตั้งบ้าง ทำการซึ่งไม่มีโทษนับว่าเป็นการ
 สวัสดิคิมกต ตามซึ่งมาในพระพุทธศาสนาบ้าง บussaเส้นธรวงตามที่มา
 ทางไสยศาสตร์บ้าง ให้เป็นการช่วยแรงแต่เป็นทีมน้ำใจตามความปรารถนา
 ของมนุษย์ซึ่งคิดไม่ถึงที่สุด ก็กรรมนิยมการแรกนาซึ่งมีมาในสยามแต่
 โบราณตามที่ค้นได้ในหนังสือต่าง ๆ คือในหนังสือพนมาศเมื่อครั้งกรุง
 ศุโขทัยนั้น มีข้อความว่า “ในเดือนหก พระราชพิธีไพศาว จรด
 พระนังคัต พราหมณ์ประชุมกันผูกพรคเชิญเทวรูปเข้าโรงพิธีตั้งท่ง
 ตะหานหวดงนำพระตำหนักห้างเขา กำหนดฤกษ์แรกนาว่าใช้วันอาทิตย์
 พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องคันอย่างเทศ ทรงม้าพระที่นั่งพยุหยาตราเป็น
 กระบวนเพชรพวง พระอรรคชายาแฉพระราชวงษานูงษ์ พระสนมกำนัล
 เล็ดอกแต่ที่คองพระราชฤไทย ซึ่งรถประเทียบตามเสด็จไปในกระบวนหลัง
 ประทับที่พระตำหนักห้าง จึงโปรดให้ออกยาพดเทพบริดต์แต่งตัวอย่างตูก
 หงวง มีกระบวนแห่ประทับด้วยกรรณิงมั่งสุริย์ พราหมณ์เป่าสังข์โปรย
 เข้าตอกนำหน้า ครั้นเมื่อถึงมณฑลท้องตะหาน ก็นำพระโคสุภราชมา
 เทียมไถทอง พระครุพิข้มอบยามไถแฉประตักทอง ให้ออกยาพดเทพเป็น
 ผู้ไถทีหนึ่ง พระศรีมโหสถซึ่งเป็นบิดานางนพนาศเองแต่งตัวเครื่องชาว
 อย่างพราหมณ์ ถือไถเงินเทียมด้วยพระโคเสวตรพระพรเดินไถเป็นที่สอง
 พระวิฆนเศรษฐีแต่งกายอย่างคหบดี ถือไถหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพดแดง เทียม
 ด้วยโคกัระวิดทั้งไม้ประตัก พระโหราต่นฆ้องไชยประโคมคิริยาคคนศรี
 ออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ช้พ่อพราหมณ์ปรายเข้าตอกดอกไม้ บันญา
 เลียงสังข์ไม้ธเนศวระวันนำไถ ขุนบริบูรณ์ธัญญานายันักงานนาหวดง

แต่คงมุ่งเพื่อบำบัดความเดือดร้อนของราษฎรทั่วบ้านทั่วเมือง. เมื่อกระเช้าไปรยปรายหัวน้ำ
พิธีขบวนแห่ตามทางไปจรดพระที่นั่งคัณห์สถานตามรอบ. ในขณะนั้นมีการ
มหรสพ ระเบียงระบำโหม่งครุ่มหอคเม่นไต่ถวด ตลอดจนรำแพนแทงวิไล
ไต่บ่าเข้าหิ้งขั้วรายรอบบริเวณที่แรกนาขวัญ แล้วจึงปล่อยพระโคทั้งสาม
อย่างออกกินเลี้ยงเลี้ยงทายของห้าสิ่ง แล้วให้พรพราหมณ์ก็ทำนายตาม
คำหีบไครเพศ. ในขณะนั้นพระอรรคชายาองค์ดำรงตั้งพระสนมให้เชิญเครื่อง
พระสุพรรณภาชน์มธุปายาศขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัวด้วย. ราชมัตถ์ยกมธุปายาศ
ถวายด้วยถาดทองคำ. ” เปนเสร็จการพระราชพิธีซึ่งมีมาในเรื่องนพมาศ

ที่มีมาในกฎหมายแต่โบราณว่า “เดือนไฟท้าวจรดพระนังคัล เจ้า
พระยาจันทกุมารถวายบังคมณหื้อพระ ทรงพระกรุณายืนพระชรรค์ พระ
พดเทพถวายบังคมตั้งอาญาสิทธิ์ ทรงพระกรุณาตบพระบรมเดชมิได้ไซ
่น่าตอง มิได้ครัดคัดถ้อยความ มิได้เบิกถุกขุน มิได้เด็ดจ้อออก ส่วนเจ้า
พระยาจันทกุมารมีเกลยช้าง นำพุททาวาศขัดแห่นช้างค้ำนั้นให้ดมโกลธำ
วันตูกขุนหัวหมันพินนา นาร้อยนาหมื่นกรมการในกรมนาเฝ้า แดขุนหมื่น
ชาวคางทั้งปวงเฝ้าตามกระบวน ” ได้ความในกฎหมายแต่โบราณ
เป็นข้อความรวม ๆ ดังไปว่าหนึ่งเดือนนพมาศหลายเท่า. การที่ไปแรกนา
ไปทำอย่างไรก็ได้กล่าวถึง. วิถีจัดการพระราชพิธีเห็นจะไม่เหมือนกัน
กับที่สุโขทัยเคย. ดูเปนต่างครุภัณฑ์เดียว. ช่างสุโขทัยดูการพระราชพิธี
เป็นการคล้ายออกสำเนาใหญ่. เจ้าแผ่นดินยังถืออำนาจเต็ม. ออกยาพดเทพ
เปนผู้แทนที่จะลงมือไถนา. ส่วนข้างกรุงเก่ายกเอาเจ้าพระยาจันทกุมาร
เปนผู้แทนพระองค์. มอบพระแสงอาญาสิทธิ์ให้. ส่วนพระพดเทพคงเปน
ตำแหน่งเสนาบดีผู้ออกหมายตามกระบวน. เจ้าแผ่นดินนั้นเหมือนกัน

หนึ่งออกจากอำนาจจำกัดเงยเสียตามวัน การทำเช่นนั้นก็จะ
 ประสงค์ว่าเป็นผู้ได้รับสัมมุติตามวัน เหมือนอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 ไปรักษาเองคงตั้งมากชั้น ไม่เป็นแต่การแทนกันเด่น ๆ ต่างว่า แต่วิธี
 นั้นเห็นจะได้ ใช้มาจนตลอดปลาย ๆ กรุงเก่า ด้วยได้เห็นในจดหมายเหตุ
 ชนหัตถวงหาวัด ความนั้นถึงดวยเดียวกันกับกฎมณเฑียรบาล เป็นแต่
 คัดความไปว่าถึงเวลาไปทำพิธีชดเชยขึ้น คือว่าพระอินทกุมารต้อง
 พระองค์ ส่วนพระมเหสีนั้นนางเทพผดของพระองค์ ชื่อเรือกฤตต้องตอน
 ไปถึงทุ่งแก้วขึ้นจากเรือ พระอินทกุมารสวมมงกุฏอย่างเดิซึ่งเสด็จเงิน
 นางเทพผดสวมมงกุฏอย่างเดิมไม่มียอดซึ่งเสด็จเงิน หมั้นลับประทนบังสุริย
 เครื่องยศ ตามบันดาคนตามนั้นเรียกว่ามหาเด็ก มีขุนนางเคียงถือ
 หวายห้ามสูงคำ ครั้นเมื่อถึงโรงพิธีแล้ว พระอินทกุมารจับคันไถเทียม
 โคอุสุภราชโคกระบือ พระยาพดเทพถือเชือกจูงโค นางเทพหีบกระเช้า
 เข้าหว่าน ครั้นไถได้สามรอบแล้ว จึงปลดโคออกกินเข้าสามอย่าง
 ถัดสามอย่าง หน้ำสามอย่าง ถ้ากินสิ่งใดก็มีค่าทำนายนต่าง ๆ ซึ่งชื่อผู้
 รักษาแปลกกันไปกับในกฎมณเฑียรบาล ข้างหนึ่งเป็นจันทกุมารข้างหนึ่ง
 เป็นอินทกุมาร ข้างหนึ่งเรียกเจ้าพระยา ข้างหนึ่งเรียกพระ การที่ชื่อแปลก
 กันนั้นได้พบในจดหมายเหตุชนหัตถวงหาวัดตนเอง เมื่อว่าถึงพระราชพิธีเผาเข้า
 ว่าพระจันทกุมารเป็นผู้ได้รับสัมมุติไปทำพิธี เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่า
 มีทั้งพระอินทกุมารพระจันทกุมารเป็น ๒ คน ที่ในการพระราชพิธีจรด
 พระนังคัต ข้างหนึ่งว่าพระอินทกุมาร ข้างหนึ่งว่าพระจันทกุมาร
 ก็เห็นจะเป็นไขว้ชอกกันไปเท่านั้น ฤาบางทีก็จะผิดดัดเปลี่ยนเป็นคน
 รักษาบ้างคนนั้นรักษาบ้าง แต่ยศที่เรียกว่าเจ้าพระยาฤาพระอย่างใดจะ

หายไป ธรรมเนียมซื้อขายของเก่ากรมใดมักจะใช้ซื้อขายเรื่องเดียวกัน
 ไปทั้งชุด เช่นกรมช่างใช้ซื้อขายสุริยชาติเป็นคน คดอดทั้งจางวาง
 แดเจ้ากรม ถ้าซื้อขายเงินทুমารอินทกุมารเป็นของกรมสรรพากร
 ก็คงจะเป็นกรมสรรพากรแรกนา แต่เมื่อคิดออกอย่างหนึ่งๆจะเป็นผู้ใด
 ผู้หนึ่งซึ่งควรจะแรกนาแล้ว โปรดให้ไปแรกนาเหมือนอย่างอื่นทั้งนี้
 ไม่ว่าตำแหน่งใด ถ้าผู้ใดไปแรกนา ก็เรียกผู้นั้นเป็นพระอินทกุมารฤ
 พระอินทกุมารจะได้ดอกกระมัง แต่ในชั้นหลังครั้งขุนหลวงหาวดิน
 เรื่องให้อำนาจจนถึงย่นพระบรรคเห็นจะเดกเดี่ยวแล้วจึงไม่ได้กล่าวถึง ดูก็
 จะได้รบยศศต้าย ๆ ขุนนางแรกนาอยู่ทุกวันนี้

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นคำพูดกันมาชมน ๆ คู่กันกับพระยาพดเทพยน์
ซึ่งเข้าคั่นคอกคองริบ คระเภาเข้ามาวันนั้นต้องเป็นของพระยาพดเทพ ใน
การแรกนาคะเภาเข้ามาก็เป็นของผู้แรกนาเหมือนกัน แต่มีได้ศออกไป
ที่เรื่องราวได้ก่าตากด้วย เรื่องก่าตากนาคำพูดกันจนถึงเป็นคำพูดเด่น
ถ้าผู้ใดจะแย่งเอาตั้งของผู้ใดเป็นการหยอก ๆ กัน ก็เรียกว่าก่าตากตะ
เรื่องก่าตากนาคิดค้นพบในจดหมายขุนหลวงหาวัด ว่าระหว่างพิธี
สวดมนต์ ถ้าเป็นพ่อค้าเรือแถวแถวแล้วพ่อค้าสำเภาจักมาแต่ทิศใด ๆ
ทั้ง ๘ ทิศ ถ้าถึงในระหว่างพิธีนั้น พระอินทกุมารได้เป็นลัทธิ อนึ่ง
ทนายบ่าวไพร่ของพระอินทกุมาร ในสวดมนต์นั้นจะไปเก็บขนอนตลาด
แถวเรือจ้างในทิศใด ๆ ก็ได้เป็นลัทธิ เรียกว่าทนายก่าตาก มีข้อความ
ของเก่าจดไว้ดังนี้ พิศวระหัดเห็นว่า ข้อที่ว่าแถวแถวแล้วพ่อค้าสำเภามาถึง
ในวันนั้นเป็นลัทธิ คือเหมือนหนึ่งบันดาลสืบคำซึ่งมาในแถวแถวแล้ว
จะค้องริบเป็นของพระอินทกุมารทั้งต้น แต่ที่จริงนั้นมุ่งหมายจะว่าด้วยคำ
ปากเรือแถวแถวซึ่งเป็นภาษาเจ้าอย่างเก่า การที่อนุญาตให้
อนุญาตคำปากเรือแถวแถวในส่วนที่มาถึงวันนั้นให้เป็นรางวัล แต่ก็คง
จะไม่เป็นประโยชน์ที่ได้เสมอทุกปี เพราะการค้าขายแต่ก่อนมีน้อย ที่จะ
หาสำเภาดำใดแถวแถวหมื่นใดให้มาถึงเฉพาะในวันพระราชพิธีนั้นได้เสมอทุก
ปีคงหาไม่ได้ คงจะมีผู้ใดจริง ๆ สักครั้งหนึ่งฤๅสองครั้ง เพียงห้าซ้ง
หกซ้งก็จะมีว่าเป็นเศรษฐีปดกันเต็มที จึงได้นิยมโจทยกันไม่สิ้นสุด
จนถึงทุกวันนี้ ส่วนประโยชน์ที่ได้จริง ๆ เป็นของเสมออยู่ นั้น คงจะ
เป็นคำตลาดคำเรือจ้างส่วนวันนั้น เป็นยกพระราชทานให้ผู้แรกนาเก็บ
คำตลาดตกถ่วงคอกคองริบอยู่อย่างเก่า พึงมาเลิกเสียในรัชกาลที่ ๔

นายอากรตลาดนั้น มักจะเป็นผู้หญิงที่เป็นคนค้าขายทำมาหากิน รับผูก
 จากพระคลังไปเก็บ เช่นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว มีท้าวเทพากรคนหนึ่งเป็นผู้ไปเก็บ ท้าวเทพากรนั้นก็นับว่าเป็น
 เศรษฐี เป็นที่นับถือชื่อเสียงโด่งดังเหมือนอย่างเจ้าตัวคนหนึ่ง ถ้า
 ใครอยากจะทำค้าขายตัวว่าเป็นผู้ มีเชื้อแถวตระกูลพระยาศรีสุนทรโวหาร เมื่อ
 ได้ถามว่าเป็นลูกใครหลานใคร ถ้าเกี่ยวข้องเป็นญาติลูกหลานของท้าว
 เทพากร ถึงห่างเท่าใดก็ต้องอ้างว่าเป็นลูกหลานของท้าวเทพากร ข้าพเจ้า
 เคยได้ยินมาดังนี้ แล้วผู้ ทพพนักเข้าใจซึมซาบว่า เป็นคนมีกบฏบริวาร
 พักเก็บอากรตลาดนั้น เก็บตามแผงลอยร้านหนึ่งเก็บวันละเพียง แต่
 ผู้ ซึ่งเก็บอากรนั้นไม่ใคร่จะเก็บตามปกติ ด้วยเวตฉานไซ้ ซอชากัน
 ด้วยเบย มักจะตักดวงเอาเหลือเกินกว่าปกติ ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งพระราชดำเนิไปตลาดท้ายสนาม คำว่าวัดถาม
 พวกชาวร้านด้วยเรื่องเสียอากรตลาด ทรงเห็นว่าราษฎรที่มีของสดเล็ก
 น้อยมาขายต้องเสียอากร นายตลาดเก็บแรงเหลือเกิน จึงได้โปรด
 ให้เลิกอากรตลาดเสีย เปลี่ยนเป็นภาษีเรือโรงร้านคักแพ อากรตลาด
 ซึ่งเก็บอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นอากรใน
 แบบซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า การซึ่งว่าทนายของผู้แรกนาไปเที่ยวเก็บอากร
 ขนของตลาดได้เป็นสิทธิทุกแห่งนั้น ก็คือยกอากรที่เก็บร้านละเพียงในส่วน
 วนั้นพระราชทานให้แก่ผู้แรกนาไปเก็บเขาเอง จึงได้ มีหมายให้คลัง
 มหาสมบัติสรรพากรหมายบอกกำนันตลาดบอกตลาดเรือ ให้ประกาศ
 บ่าวร้องให้ลูกค้ารู้จักทั่วกัน คือให้รู้ว่ากำหนดวันนั้นให้เสียอากรแก่ผู้
 แรกนา ถ้าเรือสำเภาเข้ามา ก็ให้เสียค่าปากเรือค่าจังกอมแก่ผู้แรกนา

เมื่อได้พระราชทานอนุญาตเช่นนั้น ผู้แรกนั้นก็แต่งทนายออกไปเที่ยวเก็บ
 อากร ผู้แรกนาเองก็เป็นเวลานาน ๆ จะได้ครึ่งหนึ่ง มุ่งหมายอยากจะได้
 ให้มาก ทนายซึ่งไปนั้นเดาก็คอยจะหาผลประโยชน์ของตัวเป็นค่าไฟ
 บ้าง เก็บอากรจึงได้รุนแรงตนเหลือเกินพิศไปมาก มุ่งยิ่งกว่าที่นาย
 ศลาดนึ่งอยู่แต่ก่อน จนถูกคำชาวตลาดทั้งปวงพากันถั่วเกรง เมื่อจะ
 เอาให้มากผู้ที่จะให้ ก็ไม่มีใครจะยอมให้ ข้างผู้ที่เขาถืออำนาจที่ได้
 อนุญาตไป โฉมฉวยเอาตามแต่ที่จะได้ จนกลับเป็นดังราวกลาย ๆ
 คำที่ว่ากำตากจึงได้เป็นที่ถกถกกัน จนถึงเขามาพูดเพนียดี้ ในเวลาที่
 จะแย่งของอันใดจากกันว่า กำตาก แต่ส่วนคำกำตากเองนั้นผู้ก็เป็น
 ภาษาไทยแท้ แต่แปลไม่ออกว่าอะไร มีท่านผู้หนึ่งได้แปลโดยการเดา
 ต้องคิดดูเห็นว่าคำ กำ นั้น แปลว่าถือ ตากแปลว่าของที่คงเปิด
 เผยไว้ ดังคำที่เรียกว่าเขาของฝังตากเป็นต้น คือจะถือเอาใจความ
 ว่า ร้านตลาดที่เวลาออกอยู่เปิดอยู่ เขาพักคู้ดินค้าออกตั้งวางเพื่อจะ
 ซ่อขายแตกเป็ดย่นกัน โบราณจารย์จะเรียกว่าตากดอกกระมัง คำว่า
 กำนั้น ก็คือทนายของพระยาไปเที่ยวฉกฉวยสิ่งของตามร้านตลาด ก็
 ต้องเอามือกำมาจึงได้ของ ก็คำต้องคำนั้นเข้าเป็นสมาธิ จึงเป็นกำตาก
 ความเห็นได้กัถาด้วยนี้ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วย ได้คิดเดาแปลตอญ
 เองบ้าง สงสัยว่าคำตากนั้นจะเรียกตากยาวไป บางทีจะเป็นคักดอก
 กระมังด้วยแต่ก่อนมา การซื้อขายกันในตลาดใช้เบียดหย ดลาดแฉงดอย
 เช่นนี้ มักมีกระจาดถูกระบุงไว้คอยรับเบียดจากผู้ที่มาซื้อ แดทอนเงิน
 ทอนเบียดกัน ในที่ ๆ ไร่เบียดเช่นนั้น มักมีถ้วยน้ำพริกปากไปต์ ถูจาก
 ทองเหลืองคว่ำครอบอยู่ทั้งกลางกองเบียด สำหรับใช้คักดวง เมื่อเวลา

พระยาผู้แรกนาได้รับอนุญาตให้เก็บเงินค่าอากรตลาดในวันแรกนา ก็ไป
 เก็บอากรนั้นด้วยเบย จากกระบุงฎากระจาดที่ไว้ เบยนั้น แต่การที่พระ
 ราชทานอนุญาตเช่นนั้น เมื่อแรกอนุญาตก็คงจะยกเงินอากรให้แก่นาย
 ตลาด ชาวตลาดต้องเสียแก่พระยาผู้แรกนาฝ่ายเดียว แต่ครั้นภายหลัง
 มานายอากรตลาดก็คงจะผลัดเปลี่ยนกันไป เจ้าพนักงานก็คงจะผลัด
 เปลี่ยนกันไป เมื่อการจัด ๆ ตงมาภายหลัง เงินอากรก็จะไม่ได้ยกให้
 นายตลาด ฎาขายตลาดจะยอมเสียว่าเล็กน้อย ไม่ต้องลดเงินหลวงลง
 เพราะมีกำไรอยู่มากแล้ว เจ้าพนักงานก็ไม่ต้องเป็นธุระอันใด ต่อไป
 ในเรื่องที่ยกเงินอากรให้ในวันนั้น จนเคยดืมไม่มีใครรู้ว่าเคยลด ข้าง
 ส่วนนายอากรที่จะมาเก็บอากรตลาดใหม่ต่อไป ก็ไม่รู้ ตีกันว่าวันนั้นเป็น
 วันจะต้องยกเงินอันใด ฎารู้ดีแต่ถือว่าเงินหลวงต้องเสียเต็มไม่ได้ยกเงินให้
 ก็คงเก็บตลาดอยู่ในเวลาที่แรกนานั้นมิได้ยกเงิน แต่ส่วนนายของพระยา
 ผู้ซึ่งแรกนา ที่เคยได้ประโยชน์ฎารู้ว่าเป็นธรรมเนียมได้ประโยชน์มา
 ก็ออกเที่ยวเก็บตลาด ฝ่ายชาวตลาดจะเถียงว่าได้เสียอากรแล้วไม่ยอมให้
 พวกทนายนั้นก็คงไม่ฟัง ดวงมือลงไปกำฎาเอาด้วยเอาจอกคักเบยในกระ
 บุงเอาไปพอแก่ที่จะรดดั่งเอาได้ ข้างฝ่ายชาวตลาดจะไม่ร้องฟ้องว่า
 กัดว่าอันใดก็ป่วยการ ได้ไม่เท่าเสีย เพราะเบยที่ทนายพระยามาเอา
 ไปนั้นก็เพียงกำหนึ่งคักหนึ่ง จะเสียค่าธรรมเนียมยิ่งกว่านั้นหลายเท่า
 จึงตกใจว่าเบยกำหนึ่งคักหนึ่งข้างเกิด ครั้นต่อมาภายหลังผู้ที่ไม่ทราบ
 ต้นเหตุ เห็นถึงวันแรกนาแล้ว พวกทนายของพระยามาเที่ยวกำเที่ยวคัก
 เบยตามร้าน ก็เรียกว่าพวกกำพวกคักมา ต้องเสียเบยกำเบยคัก ดั่งเป็น
 ธรรมเนียมว่า วันนั้นแล้วเป็นต้องเสียอากรอีกชั้นหนึ่ง ร้านละกำละ

ศักหนึ่ง ครนคำที่เรียกว่าพวกทนายกำหนดคำทัก เรียกขึ้น ๆ ปากเข้า
 กขเกยจชทนายอีกครนหนึ่ง คงเรียกแต่ทนายกำหนดคำ ทักเมื่อมานานคำ
 ที่พูดอยู่ขึ้น ๆ ปากของผู้ที่เข้าใจแล้ว หมายถึงไม่เป็นข้อจรรยาอันใด ไม่
 ได้แปลให้กันฟังค่อ ๆ ไปไม่มีผู้มันนึ่ง คือความหมายเดิมว่ากระไร
 ผู้พูดตาม ๆ มากก็พูดไปอย่างนั้นไม่เข้าใจคำแปลว่ากระไรเลย เข้าใจ
 ว่าทนายกำหนดคำนั้นเป็นภาษาดำหรับพูดแปลว่าแย่งเบียดในร้าน ก็อย่างเดียว
 กับกับคำที่พูดกันอยู่ทุกวันนี้ ว่าโคมตอยกัถ่วงกัถ กัถมันนึ่งอาจที่
 จะแข็งแรงเรื่องใด ยศยาว ถ้าไม่ได้จัดหมายชี้แจงไว้นานไปภายหน้าพูด
 กันอยู่ยังไม่จัด ก็คงจะต้องเข้าใจว่าโคมตอยนั้นแปลว่าเหลว นุ่งแปลว่า
 โกงฉ้อ คำพูดเช่นนั้นเป็นคำต้อหย่อย ๆ หนึ่ง ไม่ได้แปลที่มาแห่งคำ
 เรียกนั้นไว้ก็เลยไม่มีผู้ใดทราบได้ อนึ่งคำสั้นกับคำยาวมักจะเรียกกลตาย ๆ
 กันไปได้ เช่นคำว่าไก่ ท้าวสุทัศน์การ (นาก) ที่ตายในเร็ว ๆ นี้ เรียก
 ว่ากายแถมอ คำอื่น ๆ ที่ผู้อื่น ๆ เรียกเช่นนั้นมากหลายคำหลายคน ก็คำ
 ที่เรียกว่ากำหนดคำนี้ จะเรียกยาวออกไปว่ากำหนดคำได้บ้างดอกระมัง เมื่อ
 ผู้พูดคำตายยาวเช่นนั้น ได้เขียนหนังสืออันใดลงไว้ ว่ากำหนดคำตาย
 ถึงแม้ว่าผู้ที่ยังเรียกกำหนดคำอยู่ตามเดิมบ้าง เรียกกำหนดคำตามหนังสือบ้าง
 จะเกิดทุ่งเถียงกันขึ้น ก็คงจะต้องอ้างเอาหนังสือเป็นหลักฐานว่าเป็นถูก
 เมื่อไม่มีผู้ใดรู้ความมุ่งหมายของคำนั้น จะแข็งแรงตัดสินว่าอย่างไรถูก
 อย่างไรผิด ก็คงต้องตกลงตามหนังสือจึงได้ปรากฏว่า ทนายกำหนดคำ
 ฤๅเก็บกำหนดคำ เสียคำกำหนดคำ ได้กำหนดคำ ความที่ว่ามาทางนี้ เป็นเรื่อง
 เดางตั้น ผิดถูกอย่างไรขอโทษที แต่เรื่องกำหนดคำนี้ จะได้มียกอากร
 หดงพระราชทานมาเพียงใดก็ไม่ปรากฏ เป็นแต่ความนิยมของคนที่พูด

กันอยู่ จนถึงทุกวันนี้ แต่ที่กรุงเทพ ฯ นี้ ตั้งแต่ก่อนมากก็ไม่ปรากฏว่า
 ได้ยกอากรพระราชทาน ค่าปากเรือค่าจ้างกอบก่ไม่ได้ ยินว่าพระราชทาน ได้
 ยินแต่เดากันว่า พวกทนายของพระยาเทียวเก็บเทียวซึ่งเบียดตามตลาด
 เมื่อไม่ได้ เบียดของอันใดก็ได้ ใช้ได้ เรียกว่าไปเก็บกำตาก เรือสำเภาค่า
 ใดมาถึงก็ตงไปเทียวเก็บดอก ๆ กล้วย ๆ เช่นนี้ เปนเก็บกำตากเหมือนกัน
 อากรที่ทนายของพระยาไปทำนั้น ตามที่เข้าใจกันว่าในเวลานั้น พระยา
 ได้เปนเจ้าแผ่นดินแทนวันหนึ่ง ถึงบ่าวไพร่จะไปเทียววิ่งราวแย่งชิงกลาง
 ตลาดยี่ด่านก็ไม่มีความผิด เปนโอกาสที่จะมุ่งได้วันหนึ่งก็มุ่งให้เต็มมือ
 ฝ่ายผู้ที่ถูกแย่งชิงนั้นก็เข้าใจเสียว่าฟ้องร้องไม่ได้ ด้วยเปนเหมือนวัน
 ปล่อยผู้ร้ายวันหนึ่ง ไม่มีใครมาฟ้องร้องว่ากล่าว เปนแต่บ่นกันพึม ๆ
 พำ ๆ ไปต่าง ๆ จนเปนเรื่องที่ดำหรับเอามาพูดเล่น ใครจะแย่งของ
 จากผู้ใดก็เรียกว่ากำตากตะ แต่ที่แท้จริงนั้นแย่งกำตากิน ก็ได้เล็กเสีย
 ช้านานหลายสิบปีมาแล้ว แต่การที่คนมาก ๆ ด้วยกัน ไม่ชอบความ
 ประพฤตินั้นก็ยังเฝ้ากันต่อมา จนถึงชนเราได้รู้เรื่องดังนี้ ส่วนผู้
 ที่แรกนาในทุกวันนี้ แต่เดิมมาได้พระราชทานเบียดเพียง ๑๐ ค้าง ครัว
 เมื่อเกิดภาษีโรงร้านค้าแพ้นั้น โปรดให้หักเงินภาษีเป็นค่าเบียดเกาเหิด
 ในการแรกนาอีกข้างหนึ่ง ครั้นถึงพระยาอภัยรัตนฤทธแรกนาออกแดดไป
 ว่ากำลังวังชาไม่มีต่าง ๆ จึงได้ตกลงเปนให้เงินเสียคราวละ ๕ ชั่งสืบมา
 การแรกนาที่ในกรุงเทพ ฯ นี้ มีเสมอมาแต่ปฐมรัชกาลไม่ได้ยกเว้น แต่
 ถือว่าเป็นตำแหน่งเจ้าพระยาพลเทพคู่กันกับยี่นชิงช้า เจ้าพระยาพลเทพ
 แรกนายี่นชิงช้าผู้เดียวไม่ได้ผิดเบียดยี่น ครั้นตกมาภายหลังเมื่อเจ้าพระยา
 พลเทพป่วย ก็โปรดให้พระยาประชาติพแทนบ้าง แต่เมื่อเจ้าพระยานิกร

บดินทรียนซึ่งข้าก็โปรดให้แรกนาด้วย ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 หนึ่งเก้าเจ้าอยู่หัว เกือบจะตกลงเป็นธรรมเนียมว่าผู้ใดขึ้นชิงช้าผู้นั้นเป็น
 ผู้แรกนาด้วย ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เจ้าพระยาพยุหเสนา (หรง) แรกนา พอเห็นถูกควาณฝนตั้งรกรากไม่เป็นที
 ชอบใจคิดเตียนหยาบคายต่าง ๆ ไป จึงโปรดให้เจ้าพระยาภูธราภัยแรกนา
 ถูกควาณดีก็เป็นการคิดควเจ้าพระยาภูธราภัย ได้แรกนามาจนตลอดคืน
 ชีวิต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นผู้แรกนาดี
 เสร็จถึงว่าต่อไปภายหน้า ถึงเจ้าพระยาภูธราภัยจะป่วยไข้แรกนาไม่ได้ก็จะ
 โปรดให้ในวงษญาติพวกนั้นเป็นผู้แรกนา เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัยถึง
 อดัญกรรมแล้ว จึงได้ให้พระยาอภัยรัตนฤทธิเป็นผู้แรกนา ตามพระ
 กระแสเดิมมาจนถึงบัดนี้ พระยาอภัยรัตนฤทธิป่วยแรกนาไม่ได้ จึงได้
 ให้พระยาภาณุวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวายขอ ให้นำผู้เจ้าของตำแหน่งเป็นผู้แรกนา
 การแรกนาที่ กรุงเทพฯ นั้นไม่ได้เป็นการนำพระที่นั่ง เว้นไว้แต่มีพระ
 ราชประสงค์จะทอดพระเนตรเมื่อใด จึงได้ทอดพระเนตร เท่ากันว่า
 เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะเมื่อทรงปฏิสังขรณ์
 วัดอรุณ ในปีมะแมเบญจศกคักราช ๑๓๙๕ เสด็จพระราชดำเนินทอดพระ
 เนตรการทุกวัน ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลจักรทอดพระเนตร
 จึงโปรดให้ยกการพระราชพิธีมาตั้งที่ปรกหลังวัดอรุณ ซึ่งในขณะนั้นยัง
 เป็นที่ทุ่งนาไม่ได้เผาศพฝังศพในที่นั้น ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนา ที่ทุ่งซ่ม
 บ่อยครั้งหนึ่ง ภายหลังโปรดให้มีการแรกนาที่ กรุงเก่า แต่ที่ เพ็ชรบุรี
 ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร พระยาเพ็ชรบุรี (บัว) แรกนาที่

เขาเทพพนมขอครั้งหนึ่งฤๅสองครั้ง ในแผ่นดินประจุบันนี้ ก็ได้เสด็จพระ
 ราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนาที่ทุ่งข่มบ้อยครั้งหนึ่ง การพระราชพิธีจรด
 พระนังคัต แต่ก่อนนี้แต่พิธีพราหมณ์ไม่มีพิธีสงฆ์ ครั้นมาถึงแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ในพระราชพิธี
 ต่าง ๆ จึงได้เพิ่มในการจรดพระนังคัตด้วย แต่ยกเป็นพิธีหนึ่งต่าง
 หากเรียกว่าพืชมงคล โปรดให้ปลูกพืชปดาศันที่หน้าท้องสนามหลวง
 แดงร้างหอพระเป็นที่ไว้พระคันธารราชฎี สำหรับการพระราชพิธีพืชมงคล
 อย่างหนึ่ง พระสูตรอย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาพระยาผู้จะแรกนาก็ได้ฟัง
 ตัวด เปนแต่กราบถวายบังคมตาแล้วก็ไปเข้าพิธีเหมือนตรียัมพวาย กระจ
 เข้าเข้าไพรยกี่ใช้เจ้าพนักงานกรมนาหอบ ไม่ได้มีนางเทพเหมือนทุกวันนี้
 เมื่อโปรดให้มีพระราชพิธีพืชมงคลขึ้น จึงได้ให้มีนางเทพสี่คน จัด
 เจ้าจอมเอ้าแก่ที่มทูนรอนพาหะ พอจะแต่งตัวแต่เครื่องใช้สอยคิดตาม
 ให้ไปหาบกระเช้าเข้าไพรย เมื่อวัน盛典มณฑลพระราชพิธีพืชมงคล ก็ให้
 ฟังสวดพร้อมด้วยพระยาผู้จะแรกนา แต่ให้มีกรมราชบัณฑิตเชิญพระ
 เค้าเทวปฏิฐ ซึ่งเปนพระเค้าเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้นประพรมที่แผ่นดินนำ
 นำพระยาที่แรกนา ให้เป็นสวัสดิมงคลขึ้นอีกชั้นหนึ่ง

การพระราชพิธี ในเวทบายวันที่จะ盛典มณฑล มีกระบวนแห่พระ
 พุทธรูป ออกไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กระบวนแห่ที่เกิดขึ้น
 ก็ด้วยเรื่องแห่เทวรูปออกไปที่โรงพระราชพิธีทุ่งข่มบ้อย เปนธรรมเนียมมี
 มาแต่แต่เดิมแล้ว พระพุทธรูปจะไม่มีกระบวนแห่ ก็ดูจะเผลอไปกว่า
 เทวรูป จึงได้มีกระบวนแห่ กำหนดขงมังกร ๓๐๐ ขงควาบ ๓๐๐
 กตองชนะ ๒๐ จำปีจำกตอง แตรวง ๓๐ แตรฝรั่ง ๘ สังข์ ๒ เครื่อง

สูงต่ำรับหนึ่ง คู่แท้ ๓๐๐ พินพาทย์ ๒ ตำรับ กตองแขก ๒ ตำรับ ราช
 ยานกง ๑ เสด็จยังโถง ๑ คนหามพร้อม มีราชบัณฑิตปกครองแถว
 มาดาเชิญพระกตด พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการพิธีแห่ออกไปจากพระราชวัง
 คือพระคันธารราชภูษัณห์กำไลทององค์ใหญ่ ซึ่งอยู่ที่หอในวัดพระศรีรัตน
 ศาสตร์ารามองค์ ๑ พระคันธารราชภูษัณห์กำไลทององค์ ๑ พระคันธาร
 ราชภูษัณห์อย่างพระชนมพรรษาเงินองค์ ๑ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระจุพนัน พระ
 ทรมาณเข้าอยู่ในครอบแก้วสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ องค์ ๑ พระไชยประจำ
 แผ่นดินพระจุพนันองค์ ๑ พระไชยเนาโกลน้อยองค์ ๑ พระพุทธรูป
 ๕๕ หนึ่งเชิญไปจากหอพระเจ้าในพระบรมมหาราชวัง เทวรูป ๒ องค์
 หนึ่งแท่นเดียวกัน ๑ รูปพระโค ๑ แล้วเชิญพระพุทธรูปพระคันธารราชภู
 ษัณห์กำไลทอง ซึ่งไว้ที่หอพระที่นั่งสนามหลวง ลงมาอีกองค์ ๑ พระ
 พุทธรูปทรงเชิญชนดงบนโต๊ะทองใหญ่ ในพระแท่นมณฑลองค์น้อย มีเชิง
 เทียนราย ๔ เชิง พานทองคำดอกไม้ ๒ พาน กระจ่างรูปหยกกระจ่างหนึ่ง
 ตามรอบน้ำทองที่ตั้งพระ บนพระแท่นมณฑล แด่ได้ม้าทองไว้พรรณ
 เครื่องเพาะปลูกต่าง ๆ คือเข้าเห็นยวเข้าเจ้าต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้ เมตต์
 น้ำเต้าแมงตักแดงต่าง ๆ ถ้วยต่าง ๆ เข้าโพนเข้าฟ้างตูกเต็อยงา ของทรง
 ๕๕
 กำนัดตั้งตะ ๒ ทนาน เผือกมันต่าง ๆ ตั้งตะ ๓๐ เหว้า ที่ควรกรอกตง
 ขวดอึกก็กรอกตงขวดตงเรียงรายไว้รอบ มีเครื่องนมัสการทองทิศตำรับ ๑
 ที่พัดใบตาลโกลนมุมกำแพงแก้ว ซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรนาครั้งโต๊ะจีน มี
 เทวรูป ๒ องค์ แตรรูปพระโคเหมือนที่ตั้งในพระแท่นมณฑล แต่เป็น
 ขนาดใหญ่ขึ้น รอบโรงพระราชพิธีปัสการสัตว์ครุฑกระดาดวงสายดิญจน์
 เวลาค่ำเสด็จออกทรงถวายผ้าตบงจวรกราบพระ พระสงฆ์ที่วัดคมนุต์ ๑๑

รูป พระที่สวดมนต์นั้นให้เจ้าพระราชาคณะ คือพระวชิรญาณวงศ์เดิม
 นั้น จะใช้ห่มอมเจ้าพระสังวรพรพธำสน์ ซึ่งถือคติเป็นตราเป็นราชา
 คณะฝ่ายสมณะ ต่อมาจึงได้คิดเป็นตำแหน่งเจ้าพระ พระที่สวดมนต์อีก ๓๐
 รูป ให้พระเปรียญ ๓ ประโยคเป็นพื้น พระสงฆ์รับผ้าไปครองเสร็จแล้ว
 กตปฐมนานที่ จึงได้ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงตั้งสัตยาธิฐาน
 ในการพระราชพิธี แด่ทรงศีล พระยาผู้แรกน่านที่ทนายพระสงฆ์
 มีพานรูปเทียนดอกไม้นั้นไปจุดบูชาพระรับศีลแด่ฟ้างวด เวลาที่สวด
 มนต์นั้นทางสายสัญญาณพาดที่ตัวพระยาผู้แรกนาคด้วย นางเทพี ๔ คน ก็
 นั่งฟังสวดในม่านหลังพระแท่นมณฑล เมื่อทรงศีลแล้วทรงจุดเทียนพาน
 เครื่องนมัสการที่พระแท่นมณฑล แด่ที่หอพระที่ดับพัดฯ ทรงดูหว่าย
 ประพรมน้ำหอม แด่เจิมพระพุทธรูปเทวรูปทุกองค์ ในขณะนั้นอาคันตุชน
 นุ่งขาวห่มขาว รับทางสายสัญญาณพาดว่า อ่านคำประกาศสำหรับพระ
 ราชพิธี คำประกาศสำหรับพระราชพิธีนั้นเก็บรวบรวมความบันดาคำที่เกี่ยว
 ของในเรื่องการนา ที่มีมาในพระพุทธรูปตำนาน มาว่าโดยย่อๆ เป็นคำ
 อธิฐานในการพระราชพิธี เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล คำประกาศนั้นมิ
 ข้อใจความดังต่อไปนี้ เริ่มต้นว่าคาถาเป็นทำนองสรวกัญญ์ สำหรับ
 สวดอธิฐานในการพระราชพิธี คั้งแต่เนโมตัสสะระคะระโต ดุณิพุ
 คัสสะตาทิโน จนถึงดัมปัสสันเตวระสัพพะโสติเป็นที่สุด พระคาถานี้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นใหม่ เก็บข้อความย่อเป็น
 คำอธิฐาน ดังจะได้กล่าวคำแปลสืบไปภายหน้า แด่พระคาถานี้มีพระ
 นามพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ที่ต้องใช้ผลัดเปลี่ยนตามพระนาม คืออัมหา
 กัญจะมหाराชาเมื่อรัชกาลที่ ๔ ใช้ ประเมเนโทมะหิปปะติ ในรัชกาล

ประจวบ^{ขึ้น}นั้น ใช้ประมุขโทมะหิประติ นอก^{ขึ้น}นั้นคงอยู่ตามเดิม เมื่อ
 อ่านพระคาถาเป็นคำสร้อยญะจบตงแล้ว จึงได้^{ขึ้น}เห็น^{ขึ้น}เนื้อความเป็นด้าย
 พากย์คำร้อยแก้ว เริ่มตั้งแต่ขมมาทบทวนรทวายอภิวาทเป็นต้น ข้อ
 ความที่ยกมาอธิบายเป็นเนื้อความ ๔ ข้อ ๆ หนึ่งสรรเสริญพระพุทธคุณ ที่
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรม อันเป็นเครื่องระงับความเศร้าโศก . เพราะ
 สัตถะเกิด^{ขึ้น}ที่ทงปวงได้^{ขึ้น}ต้น ขน^{ขึ้น}ทงปวงซึ่งเราร้อนอยู่ด้วยคันหา ไม่
 ควรเป็นทั้งอกแห่งผล ได้^{ขึ้น}ดับธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนก็ให้อุปติงอก
 งามขึ้นได้ ในต้นคาน พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น กับทั้งพระธรรม
 พระสงฆ์เป็นเนื้อนาอันวิเศษ เหตุ^{ขึ้น}ว่านพืชเจริญผล อนึ่งพืช คือ
 กุศตอาจจะให้ผลในประจวบนั้นแลภายนอก ขอบ^{ขึ้น}จะให้ผลตามความปรารถนา
 คือในเดือน^{ขึ้น}กำหนดจรดพระนักษัตรจะ^{ขึ้น}ว่านพืชในภูมินา ขอ^{ขึ้น}ให้งอกงาม
 ด้วยคือยาม^{ขึ้น}ที่คบคิดอันตรายเป็นคำอธิบายข้อที่ ๓ คือไปยกพระคาถาภาสติ
 ซึ่งมีมาในการทวาชสูตร มากจนเป็นคำอธิบาย ความในพระสูตรนั้นว่า
 พราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อกสิภารัตวาชะไปทำนาอยู่ในที่นาของตน พระพุทธเจ้า
 ทรงเห็นอุปนิสัยว่าจะได้^{ขึ้น}มรรคผล เวลา^{ขึ้น}บิณฑบาตพระองค์ได้^{ขึ้น}ดั่งไปยัง^{ขึ้น}ที่
 พราหมณ์ไถนาอยู่แล้ว^{ขึ้น}ตรัส^{ขึ้น}ไปว่า พราหมณ์จึง^{ขึ้น}คิด^{ขึ้น}เคย^{ขึ้น}ว่า^{ขึ้น}สมณะ^{ขึ้น}นิกาย^{ขึ้น}
 เพียงแต่ขอทานเขาก็^{ขึ้น}ไม่^{ขึ้น}รู้จัก^{ขึ้น}ทำ^{ขึ้น}ไร^{ขึ้น}ไถนาหา^{ขึ้น}เลี้ยง^{ขึ้น}ชีวิต^{ขึ้น}เหมือน^{ขึ้น}เช่น^{ขึ้น}เรา
 พระองค์จึง^{ขึ้น}ตอบว่า การ^{ขึ้น}ทำ^{ขึ้น}นา^{ขึ้น}เรา^{ขึ้น}ก็^{ขึ้น}เข้าใจ^{ขึ้น} เรา^{ขึ้น}ได้^{ขึ้น}ทำ^{ขึ้น}นา^{ขึ้น}เสร็จ^{ขึ้น}แล้ว^{ขึ้น} แต่
 การ^{ขึ้น}นา^{ขึ้น}ของเรา^{ขึ้น}ไม่^{ขึ้น}เหมือน^{ขึ้น}อย่าง^{ขึ้น}ของท่าน เครื่อง^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}อุป^{ขึ้น}การ^{ขึ้น}ะ^{ขึ้น}ในการ^{ขึ้น}นา
 ของ^{ขึ้น}เรา^{ขึ้น}มี^{ขึ้น}ครบ^{ขึ้น}ทุก^{ขึ้น}สิ่ง คือ^{ขึ้น}ครุ^{ขึ้น}ธำ^{ขึ้น}ความ^{ขึ้น}เชื่อ^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}พืช^{ขึ้น}เข้า^{ขึ้น}ปลูก^{ขึ้น} ตะ^{ขึ้น}ปะ^{ขึ้น}ธรรม^{ขึ้น}ซึ่ง
 เผลอ^{ขึ้น}เกิด^{ขึ้น}ให้^{ขึ้น}เราร^{ขึ้น}ร้อน แด^{ขึ้น}อิน^{ขึ้น}ท^{ขึ้น}ร^{ขึ้น}ย^{ขึ้น}ดัง^{ขึ้น}วร ความ^{ขึ้น}ระ^{ขึ้น}วัง^{ขึ้น}รัก^{ขึ้น}ษา^{ขึ้น}อิน^{ขึ้น}ท^{ขึ้น}ร^{ขึ้น}ย^{ขึ้น} กับ^{ขึ้น}ทั้ง^{ขึ้น}
 โภ^{ขึ้น}ชนะ^{ขึ้น}มัต^{ขึ้น}ตัญญู รู^{ขึ้น}ประ^{ขึ้น}มา^{ขึ้น}ณ^{ขึ้น}ใน^{ขึ้น}โภ^{ขึ้น}ชนะ^{ขึ้น}นา^{ขึ้น}หา^{ขึ้น}ร^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}น้ำ^{ขึ้น}ฝน บั^{ขึ้น}ญ^{ขึ้น}ญา^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}ค^{ขึ้น}ุ^{ขึ้น}แอก

แต่ใด หิริเบงกอนใด ใจเป็นเชือกชัก สติเป็นประตักสำหรับเตือน ความ
 ศรัทธาเป็นทอสำหรับไฉนน้ำ ความเพียรที่กักตำหนิสำหรับชักแอกใด ความ
 ดำรวมใจเป็นของสำหรับปลดแอกใด นำไปนั้นดูที่อันเกษมจากกิเลสเครื่อง
 ประกอบสัตว์ ย่อมไปยังสถานที่ไม่รู้จักดับเป็นสถานที่ไม่เศร้าไม่โศก มี
 แต่ความสุขสำราญ การใดของเราเช่นนี้ มีผลเป็นอะมะตะไม่รู้ตาย บุคคล
 มาประกอบการใดเช่นนั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์สิ้นทุกประการ ใจความ
 ในพระสูตรนั้นดังนี้ ที่ยกมาอธิบายในคำประกาศพระราชพิธีว่าเฉพาะ
 แต่พระคาถายกมาเป็นความจริงตามที่พระพุทธเจ้าตรัส ขออำนาจความ
 ศรัทธาให้เข้าใจว่านางออกงานทั่วชนบท แต่ให้ฝนอุดมดี คำอธิบายนั้นนับ
 เป็นข้อที่ ๒ ต่อขึ้นไปยกคาถาซึ่งมีมาในเคมียชาฎก มีเรื่องราวว่าพระเจ้า
 พาราณสีมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งชื่อเคมียกุมาร เมื่อยังทรงพระเยาว์
 อยู่พระบิดาอุ้มประทับในพระเพลาในเวดาด์จ้อออกจากราชการ ตั้งให้คง
 ราชทัณฑ์แก่ผู้มีความผิดต่าง ๆ พระเคมียกุมารได้ฟังก็มีพระหฤทัยท้อ
 ถอยไม่อยากจะรับราชทัณฑ์ต่อไป จึงแกล้งทำเป็นโง่โง่เบ่งเบียดพิกล
 จริตจนทรงพระเจริญใหญ่ขึ้น พระบิดาตั้งให้นายสุนันท์ดาระถ์เอาไปฝัง
 เลี้ยในป่า พระเคมียกุมารจึงก่ตัวคาถาแสดงผลที่บุคคลไม่ประทุษร้าย
 ค่อมิตรตีบคาถา แต่ที่ยกมาใช้เป็นคำอธิบายในการพระราชพิธีนี้แต่ต้อง
 คาถาเริ่มตั้งแต่ ภาติศาจะยิมา คาถา มีเนื้อความว่า ถ้าคนผู้เป็นโง่แต่เป็น
 โง่ยได้ภาติศาไว้ว่าผู้ใดไม่ประทุษร้ายค่อมิตร โคที่จะเป็นก่าดังไถหว่าน
 ของผู้นั้น จะมีแค่เจริญไม่รู้เป็นอันคราย พืชพรรณใด ๆ ที่ผู้นั้นได้หว่าน
 ลงในไร่นาแล้ว ย่อมงอกงามดีมีผลให้สำเร็จประโยชน์ ผู้นั้นย่อมได้
 บริโภคผลของพืชพรรณนั้นเต็มประสงฆ์ ไม่มีพิบัติอันคราย อีกพระคาถา

หนึ่งนั้นว่า ข้อหนึ่งผู้ใดไม่ประทุษร้ายต่อกันมิตร ผู้นั้นจะไม่รู้เป็นอันกราย
ด้วยข้าศึกศัตรูหมุ่บ่จามิตรจะคิดทำร้ายก็ไม่อาจจะครอบงำย่ำยีได้ เปรียบ
ประหนึ่งคันนิโครชใหญ่ มีสาขากิ่งก้านรกรากย่านหยั่งลงกับพื้นแผ่นดินมั่นคง
แน่นหนา แม้ถึงลมพายุใหญ่จะพัดต้องประการใด ก็ไม่อาจเพิกถอนคัน
นิโครชให้กระจัดกระจายไปได้ฉนั้น ข้อความในเรื่องเตมียชาฎกมีดังนี้
ยกศาลานี้มาอธิบายด้วยอำนาจไมตรีจิต ขอให้เข้าที่หัวนางลงในภุมนา
ท้าวพระราชอาณาเขตตรงกลางบวรวิมวณ เปนคำอธิบายข้อที่ ๓ ตอนนั้นไป
อ้างพระราชหฤไทยพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงพระเมตตากรุณาแก่ประชา
ราชวร ทั้งพระราชหฤไทยจะบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้า เปนความ
สัตย์จริงด้วยอำนาจความสัตย์นั้น ขอให้เข้าองกลางบวรวิมวณท้าวพระราช
อาณาเขตเป็นคำอธิบายข้อที่ ๔ คำอธิบายทั้ง ๔ ข้อนี้เพนด้ายามพากย์
แปลเนื้อความลงกับพระคาถาที่กล่าวแล้วข้างต้น เปนจบตอนหนึ่ง ต่อ
นั้นไปดำเนินคำประกาศเทพดา แด่ตงพระราชดำริซึ่งทรงพระปรารภ
เรื่องพระพุทธรูป ซึ่งเรียกว่าคันธารราชอยู่กนิทานในวาริชชาฎกมากต่าง
ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ณพระเชตวันในเมืองสาวัตถี ฝนแฉ่งเข้า
กล้ำในนาแห่งทั่วทั้งเมือง น้ำในตำรากรห้วยคลองหนองบึงทุกแห่งก็แห้ง
จนถึงสระโบริกขรณที่ที่เคยเป็นพุทธรบิโรคน้ำก็แห้งจนเห็นตม ปรตาท้งหลาย
ก็ได้ความลำบากด้วยฝูงกามาจิกกินเป็นอาหารต้องมุดซ่อนอยู่ในตม ใน
ขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงบิณฑบาตเห็นเหตุดังนี้ ก็ม้พระหฤไทย
กรุณา เมื่อเสด็จกลับมาทำภคตกิจแล้วจึงตรัสเรียกพระอานนท์ให้นำผ้า
อุทกสาฎกมาถวาย พระอานนท์ก็ทูลว่าน้ำในสระแห้งเสียหลายวันแล้ว
พระองค์ก็ตรัสเรียกผ้าอุทกสาฎกยื่นคำอยู่ พระอานนท์จึงได้นำมาถวาย

พระองค์ทรงรับเข้ามา ชายส่วนหนึ่งบนทรวง ส่วนหนึ่งบนศีรษะบน
 พระอังษะประเทศ เสด็จขึ้นทูลสั่งพระแสงพระอาภรณ์ พระหัตถ์ขวากวัก
 เรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายหงายรองน้ำฝน ขณะนั้นฝนก็ตกลงมาเป็นอันมาก
 ท่วมในที่ซึ่งควรจะขึ้นน้ำทุกแห่ง มนุษย์แลสัตว์ทั้งปวงก็มีความชื่นชมยินดี
 กล่าวคำสรรเสริญต่าง ๆ เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงตรัสว่าแต่กาละปาง
 ก่อน นตะปะมัจฉะชาติ คือปลาช่อน ก็อาจตั้งศรัทธาจิฐฐานให้ฝนตกลงได้
 แต่ในคำประกาศนั้นหาได้ยกคาถา นตะปะมัจฉะชาติ มากกล่าวไว้ไม่ ด้วย
 ท่องเรื่องของคาถานั้นเป็นเรื่องของฝน ในคำประกาศนี้ประสงค์แต่จะกล่าวถึง
 เรื่องพระพุทธรูปคันธารราชฎ์ ซึ่งยกเรื่องนิทานมากกล่าวก็เพราะเรื่องเนื่อง
 ติดกันเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงจะของดเสียไม่นำคาถาพระยาปลาทูช่อนอิฐฐาน
 มากกล่าวอธิบายในทนต์ เหมือนอย่างเรื่องเคมียชาฎก ด้วยคาถานั้นบางที
 จะต้องกล่าวในพิฐพยุณสาคร จึงจะขอว่าความตามคำประกาศนั้นต่อไป
 ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วได้สองร้อยปีเศษ มีพระเจ้าแผ่นดิน
 องค์หนึ่งได้ครอบครองเป็นใหญ่ในคันธารราชฎ์ มีความเลื่อมใสในพระ
 มัชฌิมคิกะเถระ จึงได้รับพระพุทธสาส์นมาไปถือนับต่อกันมาหลายชั่วแผ่นดิน
 ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราชฎ์องค์หนึ่งได้ทรงฟัง เรื่อง พระพุทธเจ้า
 ทรงบันดาลให้ฝนตกนั้น ก็ทรงเลื่อมใสให้สร้างพระพุทธปฏิมากรมีอวการ
 อย่างจะสร้างหน้าทำปฤษฎณาเรียกฝนเช่นนั้น ครั้นเมื่อปีใดฝนแล้งก็ให้เชิญ
 พระพุทธปฏิมากรนั้นออกตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกลงได้ดังประสงค์ ภายหลัง
 มามีผู้ทนมถิพระพุทธสาส์นมาสร้างพระพุทธรูปมีอาภรณ์เช่นนั้น ต่อๆ มา
 ก็เรียกสมญาว่าพระพุทธคันธารราชฎ์ เพราะเหตุที่ได้สร้างขึ้นในเมือง
 คันธารราชฎ์เป็นตัวอย่างกันเดิมา ครั้นเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระ

พุทธรูปม้อการเช่นนั้น จึงได้โปรดให้หล่อขึ้นใหม่กำไ้หล่อทองคำไว้สำหรับ
 ตั้งในการพระราชพิธี เป็นจบเรื่องพระคัมภีรราชฐาน ต่อขึ้นไปว่าด้วยการพระ
 ราชกุศตที่ทรงบำเพ็ญในการพระราชพิธีนี้ ทรงพระราชอุทิศแก่เทพดา
 เป็นต้น แล้วเป็นความอธิฐานตามพระราชพิธีตั้งปลายนามกรรมนิยม
 ครั้นเมื่ออ่านประกาศจบแล้ว พระสงฆ์จึงได้สดมภ์คัมภีรราชปริตติยสัง
 คำนาน เมื่อถึงท้ายสดมภ์สดมภ์คาถาณะโมคคัลลสะภะโค สุนิพพุตัสสะ
 คาทีโน เหมือนอย่างเช่นอาตักษณอ่านเป็นทำนองสรภัญญะซึ่งกล่าวมา
 แล้ว เมื่อสดมภ์จบแล้วพระราชทานน้ำสังข์ไปมะตูมทรงเจิมหน้าเจิม
 มือพระยาผู้แรกนาแดงนางเทพทั้งสี่ แต่พระยาผู้แรกนาคันได้พระราชทาน
 พระขำรงคัมภีรทปนพเก้า ให้ไปสวดรวมในเวตาแรกนาด้วยสองวง แล้ว
 พระครูพราหมณ์ฤทธิบาทสมาธิน้ำสังข์ให้ไปมะตูมค่อไป "ขณะเมื่อพระ
 ราชทานน้ำสังข์ขึ้น พระสงฆ์สดมภ์ขึ้นโดยระโคมพิณพาทย์เป็นเสร็จการ
 ในเวตา คำ - รุ่งขึ้นเถียงพระสงฆ์แล้วแห่พระพุทธรูปกลับ เป็นหมดพระ
 ราชพิธีพืชมงคล

พระราชพิธีจรดพระนังคัล เริ่มแต่เวตาบ่ายวันสดมภ์พระราชพิธี
 พืชมงคล มีกระบวนแห่ ๆ พระเทวรูปพระอิศวร ๑ พระอุมาภคินี ๑
 พระนารายณ์ ๑ พระมหาวิฆเนศวร ๑ พระพตเทพแบกไถ ๑ กระบวนแห่
 มีธงมีคู่แห่เครื่องสูงกตองชนะ ค่ายกัณฑ์ที่แห่พระพุทธรูป เป็นแต่
 ดลหย่อนลงไปบ้าง ออกจากในพระบรมมหาราชวังไปโดยทางบกเข้า
 โรงพิธีที่ทุ่งข่มข้อยนาหลวง เวตาค่ำพระมหाराชครูพิธีทำการพระราชพิธี
 เหมือนอย่างพิธีทวงปวงไม่มีการแปลกประหัดอันใด

รุ่งขึ้นเวลาเช้าตังกระบวนแห่ ๆ พระยาผู้แรกนา กำหนดเกณฑ์คน
 เข้ากระบวนแห่ ๕๐๐ กระบวนนั้นไม่เป็นกระบวนใหญ่เหมือนอย่างแห่ขึ้น
 ชิงช้า คือขงตราตำแหน่งของผู้แรกนาคำ แล้วยกโขนุ่งตาโกลนสวม
 เสื้อแดงสพายดาบฝักแดงฝักเขียวสองแถว กระบวนสรวมเสื้อเสนาภูกุ
 ทางเก่งรวสองแถว ๆ ละ ๑๕ ถัดมาบโขนุ่งหมิ่นสรวมเสื้อเข้มขาบอัคคัต
 สพายดาบฝักเงินแถวละ ๑๕ ถัดลงชนะ ๑๐ คู่ จำปี ๑ กระดังง่าคู่ ๑
 เส่ดียงพระยาผู้แรกนา ดับประทน บังสุริย์ มีหดวงในมหาดไทยคู่ ๑
 กระดาโหมคู่ ๑ กรมท่าคู่ ๑ กรมนาคู่ ๑ กรมวังคู่ ๑ กรมเมืองคู่ ๑
 เปนคู่เคียง ๑๒ คน นุ่งผ้าไหมสรวมเสื้อเขียวขยับ กระดังง์คู่ ๑
 ป่าดลือเครื่องยศแลถืออาวุธตามหลังเส่ดียง คู่แห่งหลังถือดาบขเดย
 แถวละ ๑๕ ถือหอกคู่แถวละ ๑๕ ถือกระบองแถวละ ๑๕ พระยาผู้แรก
 นาแต่งตัวเหมือนขึ้นชิงช้า เมื่อถึงโรงพระราชพิธีเข้าไปจุศรูปเทียนบูชา
 เทวรูป แล้วตั้งสัตยาธิฐานจับผ้าดำผืน ผ่านไข่มลายหาคืบผืน ๑
 หาคืบผืน ๑ สืบผืน ๑ ถ้าจับได้ผ้าที่กว้างเป็นคำทำนายว่าน้ำจะน้อย
 ถ้าได้ผ้าที่แคบว่าน้ำจะมาก เมื่อจับได้ผ้าผืนใดก็นุ่งผ้าผืนนั้น ทับผ้า
 นุ่งเดิมอีกชั้นหนึ่ง นุ่งอย่างว่าขุ่นออกไปแรกนา มีราชบัณฑิตคนหนึ่ง
 เชิญพระค้ำเทวบริษประนำพระพุทธรูปไปนำ พรหมณเชิญพระพลเทพ
 คนหนึ่ง เป่าสังข์ ๒ คน พระยาจันยามไถ พระมหาราชครูพิชัยนประคัก
 ค้ำหมั้แดง ไถตะไปโดยริ้วตามรอบ แล้วไถแปรโดยกว้างตามรอบ
 นางเทพทั้ง ๔ จึงได้ห้ามกระเข้าเข้าปลูก กระเข้าทอง ๒ คน กระเข้า
 เงิน ๒ คน ออกไปให้พระยาโปรยหว่านเข้า แล้วไถกลมอีกตามรอบ
 จึงกลับเข้ามายังที่พัก ปลดพระโคออกกินเลี้ยง ของเลี้ยงทายของ ๗ สิ่ง

คือเข้าเปลือกเข้าโพดถ่วงาเหตุน้ำหญ้า ถ้าพระโคกินสิ่งใดก็มีคำทำนาย
แต่คำทำนายนั้น มักจะว่ากันว่า ถ้าพระโคกินสิ่งใดสิ่งนั้นจะบริบูรณ์
แต่ก็ดูว่ากันไปหตม ๆ เช่นนั้น ไปนึกไม่ออกเสียที่กินเหตุน้ำอะไรจะบริบูรณ์
เพราะจะดังเกิดคำทำนายที่ถวายเป็นทุก ๆ ปีก็ดังเกิดไม่ได้ เพราะข้าพเจ้า
ได้เห็นคำทำนายมา ๒๑ ครั้งแต่ก่อนแต่ว่าข้าพระพุทธเจ้าโหราพราหมณ์ รับ
พระราชทานพยากรณ์ว่าในปีอะไร ๆ คำนวณพยากรณ์ผลาหารจะบริบูรณ์
เหมือนกันเป็นคัมภีร์พทัง ๒๑ ครั้ง การเท่านั้นเป็นเสร็จพระราชพิธีจรดพระ
นังคัตแห่งพระยาธิบดี แล้วแห่เทวรูปกลับ ในการจรดพระนังคัตเป็นเวลาดคน
มาประชุมมาก ถึงจะอยู่บ้านไกล ๆ ก็มักจะมาด้วยมีประโยชน์ความต้อง
การ เมื่อเวลาไปยเข้าปลูกลงในนา พอพระยาธิบดีแล้วก็พากันเข้า
แย่งเก็บเข้า จนไม่มีเหลืออยู่ในท้องนาเลย เมื่อรัชกาลที่ ๔ ได้โปรด
ให้ไปธัญศูครหลายครั้งว่าไม่เข้างอกบ้างฤไม่ ก็ไม่พบเหลืออยู่จนออก
เลย เมื่อทอดพระเนตรแรกนาที่เพ็ชรบุรีพอคนที่เขามาแย่งเก็บพรวนเข้า
ปลูกออกไปหมดแล้ว รับสั่งให้ตำรวจหลายคนออกไปค้นหาเมล็ดเข้า
ว่าจะเหลืออยู่บ้างฤไม่ ก็ไม่ได้มาเลยจนสักเมล็ดหนึ่ง พรวนเข้า
ปลูกซึ่งเก็บไปนั้น ไปใส่เชื้อในพรวนเข้าปลูกของตัว ให้เป็นสัตว์ดี
มงคลแก่นาบ้าง ไปปนลงไว้ในถุงเงินให้เกิดประโยชน์งอกงามบ้าง
การแรกนาจึงเป็นที่นิยมของคนทั่วไปยังไม่จัด ยังนับว่าเป็นพระราชพิธี
ซึ่งเป็นที่ยังใจคนเป็นอันมาก

หัวเมืองซึ่งมีการแรกนา มีของหลวงพระราชทานเกิดขึ้นในรัชกาล
ที่ ๔ คือกรุงเก่าเมือง ๑ เพ็ชรบุรีเมือง ๑ แต่เมืองซึ่งเขาทำแรกนามา
แต่เดิม ไม่มีของหลวงพระราชทาน คือเมืองนครศรีธรรมราชเมือง

ไซยา ๒ เมืองนี้เป็นเมืองมั่งพราหมณ์ ๆ เป็นธุระในการพิธี แต่ผู้ว่าราชการ
เมืองไม่ได้ตั้งแรกนาเอง มอบให้หัวหน้าชนนาเป็นผู้แรกนาแทนตัว
เมืองสุพรรณบุรีอีกเมืองหนึ่งก็ว่ามั่งแรกนา ไม่ได้เกี่ยวข้องในการทดวง
เหมือนกัน แต่ในปีนั้นได้จัดให้มีการแรกนาขึ้นเป็นการทดวงอีกเมืองหนึ่ง
อนึ่งพยับพายุที่ท้องสนาม รือย้ายไปที่ริมศาลหลักเมือง การแรกนา
จึงได้ย้ายไปทำที่พยับพายุใหม่ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

คำตกเดือนในการพระราชพิธีพืชมงคล มหาตเล็กต้องรับพาน
เทียนคอยถวายเมื่อเวลาทรงศีตแล้ว แด่คอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้น
ไปบนหอพระแท่นที่พยับพายุ โอง ภาษามาตาต้องเตรียมพระสุหร่าย แด
แบ่งเจิม รับพระร่ำมรดกนพเก้าจากข้างใน แด่ตั้งขเดแบ่งเจิมที่ตำหรับ
จะรดน้ำพระยา แด่นางเทพี คอยถวายเมื่อเวลาพระสงฆ์สวดมนต์จบ
นอกนั้นไม่มีขาดเหตุอันใด

การวิสาขบูชา

พระอรรคณาจารย์เจ้ากำหนดไว้ว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติ
 แด่ศรีสุพระอนุครดัมมาตัมโพธิญาณ แด่เศด็จปรีนิพพานในวันเพ็ญ
 พระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาข วันกำหนดนั้นจึงเป็นนักษัตรฤกษ์ ซึ่งชนทั้งปวง
 ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ได้ทำการบูชาพระรัตนไตรยเป็นการระฤกถึงคุณ
 พระพุทธเจ้า คล้ายกับทำเนติมพระชนม์พรรษาฤกษ์ชัยปีละครั้งแต่โบราณ
 มา การกำหนดที่พระจันทร์ในวันเพ็ญเสวยวิสาขนักษัตรฤกษ์นี้แต่โบราณ
 มาถือว่าตรงในเพ็ญเดือน ๖ เสมออยู่ไม่ยกเยื้อง ตลอดจนจนถึงในพระบาท
 ดมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางวิธีแบบปักขคนาคิดวันพระ
 จันทร์เพ็ญ ให้ใกล้เคียงที่จริงเข้ากว่าแต่ก่อน วันวิสาขนักษัตรฤกษ์
 จึงได้เคลื่อนไปเป็นเพ็ญเดือนเจ็ดบ้างในบางปี แต่น้อยในเดือนหกโดย
 มาก ก็การที่ถือว่าพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์วิสาขเป็นนักษัตรฤกษ์ที่ควร
 ประกอบการบูชาใหญ่ในพระรัตนไตรย ซึ่งถือน้อยในเมืองที่นับถือพระ
 พุทธศาสนาแต่โบราณนั้นจะให้ได้รับความชัดว่า ตั้งแต่พระพุทธศาสนา
 ได้มาประดิษฐานในแผ่นดินสยามแล้ว คนทั้งปวงได้ทำการบูชาขึ้นมาแต่
 เดิมฤกษ์ไม่ได้ทำ ก็ไม่มีปรากฏชัดในที่แห่งใด จนถึงกรุงศรีอยุธยา จึงได้
 ความตามหนังสือที่นางนพมาศแต่งขึ้นว่า “ครั้นถึงวันวิสาขบูชาสมเด็จพระ
 พระเจ้าแผ่นดินทรงราชบริรักษ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ทั้งอาณาประชาราษฎร
 ทั่วทุกนิคมคามชนบท ก็ประดับพระนครแต่งพระราชวังข้างหน้าข้างในจน

ตำแหน่งท้าวพระยาพระหัตถวงเครื่องชูชีพราหมณ์ บ้านเรือนโรงร้านพ่วงแพ
 ชนประชาชายหญิงถ้วนแต่แขวนโคมประทีปชวาทาสว่างไสว ห้อยย้อย
 พวงบุปผชาติประพรมเครื่องตุ้มคนธรรค์ อุทิศบูชาพระรัตนไตรยสิ้นสามทิวา
 ราตรี มหาชนชวนกันรักษาพระอุโบสถศักดิ์ ตัดบั้งพระดีถีกรรมเทศนา
 บัชากรรม บ้างก็ถวายสดากภัตตาหารสังฆทานเจ้าบิณฑ บ้างก็ยกขึ้น
 ชิงธงผ่านบูชาพระสถูปเจดีย์ บ้างก็บริจาคทรัพย์จำแนกแจกทานแก่ยาก
 ทถิก คนกำพร้าอนาถาชาวพิการ บ้างก็ซื้อไข้วัดสัตตวัตุบาททิวา
 ชาติมีฉาต่าง ๆ ปลูกปล่อยให้ได้ความชุ่มชวย อันว่าสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดินตราขระกุด ก็ทรงศึ่นบำเพ็ญการพระราชกุศลต่าง ๆ ในวัน
 วิสาขบูชาพุทธศาสนานี้เป็นอันมาก เวลาตอนวันสายแสงก็ได้ตั้งพระราชดำเนิน
 พร้อมด้วยราชสุริยวงษ์เสนาใน ออกวัดน้ำพระธาตุราชอารามหัตถวง
 วันหนึ่ง ออกวัดราชบูรณพระวิหารหัตถวงวันหนึ่ง ออกวัดโลกสุทธราช
 วาต์วันหนึ่ง คำนมัสการพระรัตนคตยาริคุณ ไพรยปรายผกาเกสร
 สุกคนธรรค์สักการบูชา ถวายประทีปรูปเทียนเวียนแว่นรอบรัตนบัลลังก์
 ประโคมดุริยางค์ดนตรีดีดดีดเป่า ส้มโสมพระชินศรีพระชินราชพระ
 โดกนารถ พระสุริยารต์โดยมีกมดโสมนัศรัทธาทูตักคน” แล้วมีคำ
 สรรเสริญว่า “อันพระนครสุโขไทยราชธานี ถึงวันวิสาขนักขัตฤกษ์
 ครั้งใด ก็สว่างไปด้วยแสงประทีปเทียนดอกไม้เพลิง แดสด่างสดอนด้วยธง
 ชายธงประฎาก ไสวไปด้วยภู่พวงดวงดอกไม้มกรงร้อยห้อยแขวน หอม
 ตรีหอบไปด้วยกลิ่นสุคนธรรค์รายริน เสนาะสำเนียงพิณพาทย์ฆ้องกลอง
 หึงทิวาราตรี มหาชนชายหญิงพากันกระทำของการกุศล เสมือนจะเผย
 ชิงทวารพินาศพายุพิษ” กล่าวได้เป็นการสนุกสนานยิ่งใหญ เหมือน

อย่างในหนังสือโบราณก่อน ๆ ขึ้นไป ที่ได้กล่าวถึงวันวิสาขบูชาดังนี้

แต่ส่วนที่ในกรุงเก่า มิได้ปรากฏมีในจดหมายเหตุแห่งหนึ่งแห่งใด ดูเพนการเดิมเสียทีเดียว ตลอดจนมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นลูกศิษย์กรุงเก่าก็ไม่ได้มีการพระราชกุศลวิสาขบูชา ตลอดจนมาจนปีฉลูนพศก จุฬศักราช ๑๑๗๘ รัตนโกสินทรศก เป็นปีที่ ๓๖ ในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีซึ่งมาแต่ผู้ตราขบรูณ ถวายพระพรให้ทรงทำวิสาขบูชาเป็นครั้งแรก การที่ท่านนั้นถึงว่าในหมายอ้างว่าเป็นมหาวิญญูชาใหญ่ก็จริง แต่การที่ท่านนั้นดูเหมือนหนึ่งจะต้องถามกันว่าจะให้ทำอย่างไรจะควร ท่านพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องถวายพระพรอธิบายว่าที่ท่านมาแต่ก่อนนั้น คือจุลโคมตามประทีปบูชาทางในพระอารามแต่ตามบ้านเรือนทั้งปวง จึงโปรดให้ทำโคมบัตกระดาศเล่าไม้ม้วนอดผูกฉัตรกระดาศ เหมือนกับโคมบริวารการพระราชพิธีจองเปรียง แปรทดแต่เล่าหาปูนขาวเสีย เหมือนโคมไชยโคมประเทียบให้ไปปักตามพระอารามหลวง พระอารามตะดีเล่าเป็นส่วนตามประทีปในวัด ส่วนที่ตามประทีปตามบ้านเรือนนั้น ก็ให้อำเภอกำนันป่าวร้องให้ราษฎรจุลโคม เป็นการคร่าว ๆ แรก ๆ ก็เห็นจะมีบ้างแห่งตะโบสองโบมีโคมเข้าแขกเป็นต้น เป็นส่วนที่จุลประทีปตามบ้านเรือนต้องด้วยอย่างเก่าอีกประการหนึ่งนั้น มีพวงดอกไม้แขวนบูชาตลอดทั้งสามวัน ก็ให้เกณฑ์ข้าราชการร้อยดอกไม้มาแขวนในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันตรียอยพวงดอกไม้ประการหนึ่งนั้น มีดอกไม้เพลิงเป็นเครื่องสักการบูชา ก็ให้มีพุ่มดอกไม้เพลิงมาปักจุดที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อีกประการหนึ่ง มีพระบรมเทศนาแลรักษาอุโบสถศีล ก็ให้มีเทศนาของหลวง ตามวัดฝั่งตะวันออกสืบพระอาราม ฝั่งตะวันตกสืบพระอาราม แดให้อำเภอกำนันป่าว

ร้องให้ราษฎรรักษาดี อย่าให้มาดัดวัดวัดใคร แต่ให้ชักชวนกันไปฟัง
 พระธรรมเทศนา อีกประการหนึ่ง ว่ายกชนบชาก็ให้ทำของจริง
 ไปปักตามวัดหลวงวัดตะคัน อีกประการหนึ่ง ว่าเคยเฝ้าพระสงฆ์แต่
 ถวายสดากภัตร ก็โปรดให้เลี้ยงพระสงฆ์ในท้องพระโรง แด่ลำดับปรกณ
 พระบรมอัฐิด้วยเข้าสดากภัตร แต่ประกาศให้ราษฎรรักษาชวนกันทำ
 สดากภัตรถวายพระสงฆ์ การที่จัดไปทั้งปวงนั้นเห็นชัดว่าเป็นจัดตามแบบ
 โบราณที่เคยทำมา เมื่อจะดูเทียบกับกับจดหมายนางนพมาศ ก็เกือบ
 จะมีการบูชาทุกอย่างเต็มตามที่จดหมายไว้ เป็นแต่อาการที่ทำนคนละ
 อย่าง ในจดหมายนางนพมาศคือการครึกครื้นพร้อมเพรียงกัน ทั้ง
 พระเจ้าแผ่นดินและราษฎร เป็นนิกษัตริย์ทั่วกัน เป็นท้าวเวียงทั่วกัน ใน
 การที่จัดขึ้นหลังตามแบบเก่า แต่เป็นแต่การสังเขปย่อ ๆ พออย่าให้เสีย
 โบราณ ฤๅคิดจะจัดให้เป็นการครึกครื้นจริง แต่หากคนทั้งปวงไม่ได้
 ประพฤติมาแต่ก่อนพากันเนือย ๆ เฉย ๆ ไปเสีย ก็เลยจัดแจงไป แต่เมื่อ
 พิจารณาเหตุจริง ๆ แล้ว เห็นว่าถึงส่วนในราชการก็อยู่ข้างจะเลือน ๆ เป็น
 แต่การเลื่อยไม่ได้อยู่ เพราะไม่ได้เคยทำเคยนึกถึงมาเลื่อยช้านานแล้ว จน
 ชนหลังในประจจุบัน การวิสาขบูชาผู้ทำมากชน ก็ยังเป็นการของชาว
 วัดแท้ พวกชาวบ้านที่เกี่ยวข้องบ้างก็แต่พวกที่จำศีลภาวนา แต่คน
 ทั้งปวงที่เฉยอยู่ไม่รู้ตัวกันโดยมาก ไม่เหมือนนิกษัตริย์ครั้งกรุงเก่า
 ชนต่ำก็ดำรงดีดกว่ามาก เมื่อจะคิดไปดูก็ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น ถ้าพระเจ้า
 แผ่นดินองค์อื่น ซึ่งได้ดำรงราชสมบัติมาในชั้นต้น จะว่าไม่ทรงทราบชด
 เจนในพระพุทธศาสนา จึงไม่ได้ทรงทำก็ตามเกิด แต่พระเจ้าทรงธรรม
 ซึ่งเป็นพระปิตุจฉาอยู่ก่อนว่าแตกฉานในพระไตรปิฎก แด่ทรงพระขุระ

ในการพระพุทธศาสนา มาก จนถึงเผลอออกไปนั่งเป็นอาจารย์บอกหนังสือ
พระสงฆ์วันละร้อยรูป แดทรงพระวิศกเป็นห่วงห่วงไขกตัญญูต่าง ๆ
จะดูตามคำทำนายของ พระอรรถกถาจารย์ เจ้ากล่าวไว้ ในบัญญัติธรรม
จึงทรงพระอุสาห์แห่งมหาชาติคำหลวงชนไว้ให้สืบอายุพระพุทธศาสนา แด
ทรงเต่าแฉวงหาเจดีย์ฐาน อันเป็นที่ชอบใจคนทั้งปวงให้ก่อเกิดความ
ศรัทธาเต็มได้ ได้ใหญ่โดยดียวอย่างเช่นพระพุทธบาท การซึ่งทรงเป็น
พระธุระในพระพุทธศาสนาทั้งสามอย่างนี้ ก็เพื่อจะดำรงให้เห็นความรู
ซึ่งได้ทรงศึกษาในพระพุทธศาสนาทั่วถึงโดยมาก แต่การวิสาขบูชาที่น่า
ที่จะทรงดำรงความระลึกถึงอย่างหนึ่ง แต่เหตุใดจึงทรงลืมเสียก็ไม่ทราบ
เลย ถ้าจะเป็นด้วยพระธุระในการบอกหนังสือ แดในการแห่งพระมหาชาติ
มากเสียจนไม่มีเวลาจะทรงค้นคว้าได้ เพราะย่อมจะทรงเห็นว่าการซึ่งแห่ง
พระมหาชาตินี้ เป็นการบำรุงพระศาสนาสำคัญว่าการวิสาขบูชาที่เป็น
แต่การบูชาภายนอก จึงไม่เป็นพระราษธุระ

จะขอพูดนอกเรื่องสักหน่อยหนึ่ง ในเรื่องบัญญัติธรรมนี้ มีคำ
ทำนายที่พระอรรถกถาจารย์ได้กะไว้ว่าจะเสื่อมลงไปตามลำดับ คือธรรม
ทุก ๆ อย่างตั้งแต่พระปรมาตมลงมาจนถึงชาฎก ในกระบวนชาฎกด้วยกันหา
เวกต์ต้นตอชาฎกจะเสื่อมก่อน เพราะเป็นชาฎกดีกว่าชาฎกทั้งปวง ความ
คิดซึ่งคิดเห็นเช่นนั้น โดยเชื่อมั่นว่าต่อไปภายหน้าคนจะเร่ร่อนไปทุกชน สติ
บัญญัติความรู้ก็จะน้อยลงทุกชน ถ้อยคำสั่งสอนอันใดที่เป็นคำลึกก็จะไม่
มีผู้ใฝ่อยากฟังแต่ฟังก็จะไม่เข้าใจ เมื่อชนปถาย ๆ ลงก็จะเหลือแต่คน
สุวรรณเคี้ยวหญ้าเจ้าเงาะกับจรณา เป็นกรรมอันอุกที่ชนภายหลังจะได้ดับ
เพราะความคิดเห็นเช่นนั้นน้อยอยู่ในดินแดน เมื่อจะแต่งหนังสืออันใดก็แต่ง

ตามชอบใจเพิ่มเติมข้อความลงไว้ให้มาก ๆ ต่อให้สั้นก็แต่ให้พิศวงงง
งวย สำหรับแก่ปัญญาผู้ที่เลวทรามในชั้นหลังจะได้เชื่อกลือ เมื่อเชื่อกลือ
เพ็ดเพ็ดคั่นไปคั่นไปจะได้ถือให้ ไปถึงธรรมที่ลึก ความเห็นของผู้ที่แต่ง
หนังสือมาก ๆ เกินเหตุ คิดเห็นว่าไม่เป็นมุสาด้วยเป็นประโยชน์เช่นนั้น จึงได้
ไม่ว่านิทานอะไรอะไรก็เก็บเอามาเรียบเรียง ที่สุดจนฝอยของนิทานอาหารับ
ราตรีก็นึกกับชาฎกหลายเรื่อง ความคิดที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็เพราะได้สังเกต
ดูเด็กที่มันเกิดมาเมื่อเวลาตนมีอายุมากแล้วนั้นดูไม่กว่าตัวมาก กว่าเด็ก
นั้นจะมีอายุมากเท่าตัวผู้สังเกต ผู้สังเกตก็ตายไปเสียก่อนแล้ว ไม่ได้ซึ่ง
ได้เทียบกันว่ามันจะดีเท่าตัวได้ฤาไม่ แต่ที่แทนโดยยักยอกมานานเท่าใด
มนุษย์ก็ขุดคุ้ยวิชาความรู้เปิดเผยขึ้นทุกวันทุกคืนตามลำดับ ชนซึ่งเกิด
ภายหลังย่อมจะวิจารณ์อะไรได้คิดได้เร็วกว่าเราซึ่งเป็นผู้กำลังขุดคุ้ยอยู่ เปรียบ
เหมือนหนึ่งมั่วรูว่า ดูเหมือนจะมีแร่เงินแร่ทองอยู่ในแผ่นดินตรงนั้นตรงนั้น
ผู้ทรงหนิงต้องเคียดแค้นแค้นว่าจะเป็นการจริงฤาเท็จไม่แนอยู่ ครั้นเมื่อขุด
ลงไปในเวลาที่สุดนั้นก็ยังไม่ทราบแน่ ต่อเมื่อขุดลงไปได้แร่นมาจับบดดู
หล่อหลอมออกเป็นเนื้อเงินเนื้อทอง จึงจะรู้ว่า เป็นแร่เงินแร่ทองมีอยู่ใน
นั้น เมื่อผู้เดินมาภายหลังได้เห็นเนื้อทองเนื้อเงินฤาเห็นบ่อที่ขุดแร่นั้นก็
มีผู้บอกว่าเงินทองนั้นขุดขึ้นมาได้จากบ่อแห่งนี้ บ่อบ่อแห่งนี้มีแร่เงินแร่
ทอง ผู้หนึ่งจะรู้ได้ทันทีว่า บ่อบ่อมีแร่เงินแร่ทองจริง เร็วกว่าระยะที่ผู้
รู้วิชาว่ามีแร่เงินแร่ทอง แล้วแต่ไปเสาะแสวงหาตายแล้ว จนขุดขึ้นมาจับ
ถลุงหล่อหลอมได้เนื้อเงินเนื้อทอง จึงจะรู้ว่าจริงนั้นมาก อุปมาที่กล่าว
นั้นใด ก็เปรียบเหมือนกับคนที่เกิดภายหลัง ได้อาไศรยกำลังคนแต่ก่อน
ขุดคุ้ยวิชาความรู้ขึ้นไว้แล้ว เมื่อมีครูอาจารย์บอกเล่าก็เรียนรู้ได้โดยเร็ว

เพราะฉนั้นผู้ซึ่งเกิดภายหลังถ้าได้วิชาเรียนแล้ว ก็รู้วิชาที่ตนได้เกิดก่อนได้ โดยเร็วกว่าผู้ที่เกิดก่อนจะเล่าวิชาเอง เพราะฉนั้นความคิดที่คิดเห็น ว่า ค่อยไปภายในวันนี้แต่จะเดวทราบตนนั้นจึงเป็นการผิด ด้วยคำอันใดที่เขียนไว้ เกินจริง ด้วยประสงค์จะอนุเคราะห์ที่ดี จะให้พิศวงงงงวยก็ดี จึงไม่ เป็นการมีคุณได้สัมประสงค์ กลับเป็นเครื่องรุงรังรกรเรียนปิดบังของที่ดี ที่พิเศษแท้จริงนั้นเสีย เพราะถ้อยคำที่แต่งไว้นั้นไม่ควรแก่ปัญญาชนภายหลัง จะคิดเห็นตามได้ ก็ชักให้เกิดอุปสรรคสงสัยจนเห็นว่าไม่มีแก่นสารอันใด ที่จะสืบเล่าหาของดีในกองฝุ่นฝอยนั้นได้ ถ้าเป็นผู้ซึ่งมีความเพียร ประสงค์จะเล่าเล่าหาของที่ดีจริง ๆ ก็ต้องกวาดคุ้ยขยะฝุ่นฝอยนั้นทิ้งเสีย เด็ดกล้อเอาแต่ของที่ดี การอันตรธานที่จะเป็นไปได้จริง ๆ ก็คงต้อง อันตรธานไปในของที่ไม่เป็นแก่นสารก่อน ถ้าจะให้ข้าพเจ้าทำนายแล้ว ข้าพเจ้าทำนายว่าชาวนานานก่อน เพราะเป็นของรกรเรียนต่าง ๆ มีมาก ธรรมดาที่ดีถึงว่าจะไม่มีผู้ใดถือโดยตรง ๆ ก็คงยังต้องประพฤติตามธรรมดา ที่เคยชินเอง ถึงว่าผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งไม่ได้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา แต่ หากเป็นคนดีอยู่ก็จะต้องประพฤติตามพระพุทธโฆษาโดยมาก จะตรวจ ค้นดูในปัจจุบันนี้ก็มิได้ไป เหนือไว้แต่จะเชื่อถือเดียวว่าค่อยไปภายใน จะไม่เป็นอย่างเช่นปัจจุบันนี้ได้ โดยไม่มีพยานอันใดที่จะเชื่อถือ นอก จากว่ากันมาว่าอย่างนั้นแล้ว ก็ยังคิดเห็นไม่ได้โดยง่าย

ข้าพเจ้าอยากจะพาใจความเห็น แต่ความเชื่อถือที่ว่าไปภายใน จะเร็วลงไป เป็นความคิดอันให้โทษยิ่งใหญ่มากผู้ใด เพราะทำให้อ่อนใจความอดทนไปเสียหมดไม่มีอุสาห์ที่จะตั้งสัจจนกัน เพราะถือ ว่ามันจะเร็วลงไป ถึงสัจจนก็เปล่า ๆ ไม่มีความอุสาห์ที่จะคิดจะทำอันใดจน

เพราะถือว่าคิดไปทำไปก็เปล่า ๆ เพราะเรานั้นเรียนจบมาเสียแล้ว จะให้
เหมือนท่านแต่ก่อนไม่ได้ เป็นความคิดที่ชวนให้ท้อถอย คงหัน
ลงสู่ความเลื่อมอย่างเดียว เพราะฉนั้นชาติใดที่เชื่อถือการเรียนอย่าง
จึงมีความชวนชววยปรารถนา้อย บ้านเมืองจึงไม่เจริญได้เร็วเหมือน
อย่างพวกที่เขาไม่ถือการเรียน เพราะฉนั้นเราท่านทั้งหลายจงชวนกัน
ดิม ๆ เรียนเรียนเสียสักหน่อย คงหันชวนชววยหาความรู้แปลประกอบ
การทั้งในส่วนตัวในการบ้านเมือง คงจะยังได้รับความคิดดีเหมือน
ท่านแต่ก่อน ฤยังขึ้นไปกว่าได้เป็นแท้

การที่กล่าวมานั้นนอกเรื่องจริง ๆ ขอโทษเถิด เป็นเพราะอดไม่ได้แท้
ทีเดียว เมื่อจะลงจะละงุ่มง่ามให้เขาเรียนกันสักหน่อยหนึ่ง ก็
ต้องกล่าวว่าพระเจ้าทรงธรรมที่ท่านทรงเชื่อถือการเรียนยิ่งใหญ่นั้น ท่าน
เรียนจบมากกว่าศิโรไทยมากจึงไม่ได้ทำวิชาชบษา แต่ครั้นเมื่อถึงกรุง
รัตนโกสินทร์ ก็ตั้งบ่อนขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง เพราะได้ทำวิชาชบษา ควร
จะเห็นเป็นตัวอย่างได้ ว่าไม่ใช่จะเรียนจบลงไปทีเดียวดอก ถ้าอยู่
อยู่แล้วคงยังจะโตได้เป็นแน่ แต่ขอให้เข้าใจเสียว่าที่ได้กล่าวถึงพระเจ้า
ทรงธรรมแด่มหาชาติคำหลวงนี้ ว่าถึงแต่ข้อพระราชนิพนธ์แรกที่ทรง
แต่ตัวหนังสือมหาชาติคำหลวง ที่ท่านทรงขึ้นไว้ นั้น ข้าพเจ้าไม่คิดเขียน
เลย เพราะเป็นหนังสือฉบับหนึ่งในเมืองไทย

บัดนี้จะว่าด้วยการวิชาชบษาต่อไป การวิชาชบษาที่ทำมาแต่ใน
รัชกาลที่ ๒ เป็นคันคดอดจนรัชกาลที่ ๓ ก็เป็นการคงยืนที่อยู่ คือมีการ
พระราชกุศลเช่นได้พรรณามาแล้วข้างคั้น แต่ในท้ายรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรง
สร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม โปรดให้ทำเกยขึ้นสำหรับตั้งพระรัตนมหาเศวตฉัตร

รอบพระอุโบสถ แล้ววิสาขบูชาให้เชิญพระพุทธรูปออกคงแล้วมีเทศนา
 ปฐมนิเทศให้สัปปะทายกไปฟังแต่เพียงวันเดียวการพระพุทธรูป ที่วัด
 พระเชตุพนก็ให้มีตะเกียงรายรอบกำแพงแก้วเพิ่มเติมขึ้น แต่การอื่น ๆ ก็
 คงอยู่ตามเดิม ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดา
 รามเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำการวิสาขบูชา เปนแบบมาแต่ยังทรงผนวชอยู่
 จึงได้โปรดให้จัดการเพิ่มเติมขึ้นตามแบบ เช่นพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาทา
 อยู่ เปนการเพิ่มเติมขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ธรรมเนียมเดิมก็คงเปนไปตาม
 ธรรมเนียมเดิม เว้นไว้แต่การเลี้ยงพระสงฆ์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำนั้น
 ต้องกับงานฉัตรมงคลจึงได้ยกเลิกเสีย คงมีอยู่แต่วันแรมค่ำหนึ่งวันนั้นเป
 นวันเลี้ยงพระที่พระที่นั่งอนันตสมาคม จึงได้ยกกาธานูกาดขึ้นไปทำบนพระ
 ที่นั่งสุทโธสวรรย์ เชิญพระบรมอัฐิตั้งบนบุษบก เมื่อทรงเลี้ยงพระใน
 พระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว จึงได้เสด็จขึ้นไปสถัปกรณ์บนพระที่นั่งสุทโธ
 สวรรย์ เปนสองงานประดังกันอยู่ ต่อมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้เปลี่ยน
 ฉัตรมงคลไปเดือนสิบสองแล้ว จึงได้มีการเลี้ยงพระในวัน ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำ
 ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน แดการวิสาขบูชาในรัชกาลที่ ๕ นั้น ในตอน
 กต่าง ๆ โปรดให้เกณฑ์เจ้านายข้าราชการตั้งโต๊ะเครื่องบูชา ตามรอบเด็จ
 พระอุโบสถ เปนการครึกครื้นสนุกสนานมาก จนเกิดเล่นเครื่องโต๊ะ
 ตายกรรมกันขึ้น ในเวลานั้นเที่ยวเก็บหาสิ่งของที่มีอยู่แล้วในกรุงนี้ มา
 ประสมกันให้ได้ชุดได้ตายครั้งหนึ่งเป็นโต๊ะใหญ่บ้าง โต๊ะเล็กบ้าง บันดาใคร
 เปนเจ้าของก็มากอยเข้าประชุมพร้อม ๆ กัน ถ้าของผู้ใดไม่ดีก็รับสั่งให้
 ยกสิ่งของนั้นไปตั้งที่ตรงหน้า ถ้าผู้ใดถูกตั้งของที่หน้าเช่นนั้นก็เป็นที่ยอ

กัน ต้องเที่ยวชวนขายหาของที่ดี ๆ มาตั้ง จนกระทั่งจัดหาเครื่องโต๊ะ
 เป็นประจำเป็นที่ต้องหาทั่ว ๆ หน่ากัน สิ่งของก็มีราคาแพงขึ้น ต่าง
 คนต่างเที่ยวหากันวุ่น เหมือนอย่างเด่นถ้อยบ้านอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็เป็นที่
 ต้นกันครึกครื้น ถ้าถึงวันวิสาขบูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็เต็มไปด้วย
 พระพุทธรูปผู้หญิงผู้ชายหาทั่วไปได้ ครั้นภายหลังพระยาโชฎิกกราช
 เสรฐูปุ๊ก เห็นว่าเครื่องโต๊ะมีราคาหาไม่ใคร่ได้ จึงได้สั่งเครื่องโต๊ะที่
 ครอบชุดตายต่าง ๆ เข้ามา ๖๐ ตำรับ ออกจำหน่ายขายผู้ที่ถูกเกณฑ์
 ตั้งโต๊ะราคาตำรับละ ๓๐ ชั่ง แต่นั้นมาการเดินเครื่องโต๊ะจัดจางลง ด้วย
 ของเก่าที่จะหาให้ครบถึงบริบูรณ์ได้เหมือนของใหม่ก็ไม่ใคร่มี เมื่อไม่มี
 ของครบสิ่งที่ไม่อาจจะมาตั้ง เพราะกลัวจะดูของใหม่ไม่ได้ ส่วนของ
 ใหม่ถึงเครื่องครบบริบูรณ์จริง แต่นักเดินที่จะเดินไม่ใคร่มีใครนับถือ
 เพราะเป็นของหาง่าย ไม่ต้องพยายามมากเหมือนหาของเก่า อดตาย
 แต่ดีคร้ามกลัวของเก่าไม่ได้ ครั้นเมื่อการเดินเครื่องโต๊ะจัดจางลงก็เป็น
 แค่นี้เป็นราชการ คนก็ไม่ใคร่มีใคร ๆ มาดู การที่ทรงตรวจตรา
 เล็กพิณนชาหลายปีเข้าก็เจียม ๆ ไป ภายหลังจึงได้โปรดให้เปลี่ยน
 ใหม่ เกณฑ์ให้ข้าราชการทำโคมตราตำแหน่งมาตั้งมาแขวน ส่วน
 ของหลวงก็ใช้ตราหลวงแขวนที่ประตูพระอุโบสถทั้งหกประตู ในปีแรก
 ที่เกิดโคมตราขึ้นนั้นเป็นการกักกองกาหดยิ่งใหญ่ คนที่มาดูกดับมาก
 ขึ้นไปกว่าเมื่อตั้งเครื่องโต๊ะ ด้วยโคมนั้นตั้งแขวนตามศาลารายแต่พระ
 เบริงโดยรอบเป็นท่าเตียนแจ้ง คนจะเดินไปมาดูแต่ได้สะดวก ตั้งแต่
 เวลาพลบไปจนถึงแปดทุ่มตามยามยังไม่ขาดคน เป็นการต้นกันครึกครื้น
 มาได้หลายปี จึงค่อย ๆ กร่อยลงตามธรรมดา มาในแผ่นดินปัจจุบันนี้

เมื่อใดที่ภรรยาของนักแควกรมขุนภูวไนยในฤเบนทราธิบาล กรมขุนเจริญผล
ภุตสวัสดิ์ พระองค์เจ้าประติฐวรการ พร้อมกันทำคันไม้ ทำนอง
คันไม้ให้ถึงขรรพมาศนั้นหาชาติในท้องพระโรงแต่ก่อน มีรูปภาพเรื่องต่างๆ
ประดับที่กระถางตั้งนำมูพระอุโบสถตามคัน เตียนอย่างคันไม้ครีตมัต
ของฝรั่งด้วยกลาย ๆ ก็เป็นที่ครึกครื้นมีผู้คนมาดูบ้าง แต่ไม่แน่นหนา
มากเหมือนอย่างเมื่อครั้งตั้งโต๊ะฤฎาแรกมีโคมตรา ครั้นเมื่อภายหลังจัด ๆ
เข้าก็เลิกไป การพระราชกุศลอันใดในการวิสาขบูชาซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน
ก็ยั่งยืนที่อยู่จนถึงในรัชกาล ประจุบันนี้ มีเพิ่มเติมขึ้น แต่ที่พระพุทธรูปต้นสถาน
เมื่อเชิญพระพุทธรูปยวรัตนไปประดิษฐานในที่นั้นแล้ว จึงโปรดให้มีการ
บูชาขึ้นอีกแห่งหนึ่ง โปรดให้พระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการฝ่ายใน
ที่เป็นอุปถัมภ์กษัตริย์แผ่นดินตลอดมนต์ ค่ายกษัตริย์ที่ท้าววัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม แต่มียศไม่เพียงสำหรับเสกบูชากับด้วย เป็นการเพิ่มเติมขึ้น
ในรัชกาลประจุบันนี้

การซึ่งจะว่าต่อไปนี้จะรวบรวมการพระราชกุศลในวิสาขบูชา
บันดาซึ่งมีอยู่บัดนี้มาว่าในที่แห่งเดียวกันเป็นการประจุบันต่อไป
คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำ พระสงฆ์ฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
วันละ ๒๐ รูป ไม่มีสวดมนต์ แต่วันแรมค่ำหนึ่งนั้นเป็นวันสถาปนา
กาดานุกาต จึงได้มีพระสงฆ์เพิ่มขึ้นเท่าจำนวนพระบรมอัฐิ พระอัฐิ
ตามที่เคยสถาปนา แต่ต้องสวดมนต์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำด้วย การที่
สวดมนต์นั้นเป็นสวดมนต์แทนพระสงฆ์ฉันเวย ที่ต้องผลัดเปลี่ยนกันสวด
ประจำทุกวันพระตามธรรมเนียม จึงได้ขึ้นไปสวดบนพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์
การสวดมนต์บนพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ไม่ได้จัดเป็นที่สำหรับทรงฟังพระสงฆ์

ตัวดมนต์จนจบ ขรรมนิยมที่เสด็จทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ซึ่ง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยเสด็จอยู่แต่ก่อนทุกวันพระนั้น
 คึงน คือ ๒๘ คือตงทรงพระฉนวนเวยอย่างเก่า มีพระห้ามตมฺทนต์เวยรองคฺทนต์
 คึงข้างใต้ หั้นพระภักตร์พระพุทธรูปไปเหนือ พระตงฆตตมฺทนต์
 ข้างเหนือหั้นหน้ามาใต้ตรงพระพุทธรูป ปุอาค่นพระตงฆนงคฺทนต์ตมฺทนต์
 ไม่ได้จัดเปนแถว ที่หน้าพระพุทธรูปมีเครื่องนมัสการกระเบณมณเวย
 ราชอาค่นทอดในระหว่างพระตงฆกับพระพุทธรูป เปนที่ทรงกราบ ที่
 ประทับทอดค่อนมาข้างคว้นออก ไม่ได้ตงเครื่องไม่ได้ทอดพระตง เมื่อ
 เสด็จขึ้นไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว ไม่ได้ทรงคึด ทรงถวาย
 หมากพลูใบชารูปเทียนแล้ว รับตงถวายวัตถุบุจยิมตงคฺทนต์ตงถึงฤเพอง
 ซึ่งชาวคตงมาคอยถวายอยู่ทอคจนท ทรงรับเงินนพระราชทานให้ตงฆการี
 ตงฆการีว่าวคตคปฏิกพาหายะก่เสด็จขึ้น ที่เปนครมนิยมวันพระตาม
 ขรรมนิยม พระตงฆตัวดมนต์จนคฺจบแล้ว มีบอกวัดเหมือนอย่างตัวดมนต์
 ที่วัด แต่การตัวดมนต์ควตคจนเสด็จขึ้นไปจุดเทียนอย่างเดียวกัน แต่ไม่
 มีของถวายพระ พระตงฆไม่ได้ตัวดมนต์เข้าถาดับตัวดมนต์เวย
 ตัวดเจ็ดค่านานเปนการจร เมื่อจบไม่มีบอกวัด การที่เกิดตัวดมนต์
 บนพระที่นั่งคุดิศาภิรมย์น พึงเปลี่ยนไปในรัชกาลที่ ๔ ตัวดมนต์เวย
 แต่ก่อนก็ตัวดในท้องพระโรง แดการวิสาขบูชา แต่ก่อนเมื่อไม่ได้เสด็จ
 ออกวัด ก็เห็นจะตัวดมนต์ในท้องพระโรงทั้งสามวัน ครนเมื่อเลิกตัวด
 มนต์เวยพระส่วนวิสาขในรัชกาลที่ ๔ ขาดคตจนมาคราวหนึ่ง มากถบมชน
 ในรัชกาลประจจุบัน เมื่อมีการพระราชกุศลที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เวยถาค่าอยู่แล้ว จึงได้เลิกตัวดมนต์เสีย เพราะจะซับซ้อนกันหลายอย่าง

ยังคงแต่สวดมนต์วันสิบห้าค่ำไว้ เพราะเป็นการแทนสวดมนต์เวรซึ่งเคย
 สวดอยู่ทุกวันพระ คงเป็นเด็กอยู่แต่วันขึ้นสิบสี่ค่ำกับวันแรมค่ำหนึ่ง การ
 สวดมนต์เพียงพระวิสาขนี้ เกือบจะเหมือนกับตามธรรมเนียมไม่เพ่งงาน
 การอันใด จำนวนพระสงฆ์ก็เท่ากับชั้นเวรวันพระ แปลกแต่เป็นพระ
 ราชาคณะทั้ง ๒๐ รูป การสวดปกรณ์กาดานูกาดก็เหมือนกับกาดานูกาด
 อื่น ๆ แปลกแต่พระสงฆ์รายร้อยสี่ร้อยรูป เป็นสวดปกรณ์เข้ากระถาง
 เรียกว่าสวดกัณฑ์ ส่วนเครื่องที่พระราชทานตามพระอาราม คือเทียน
 ประจำกัณฑ์ตรงจรวด ในวันแรกมีเจ้าพนักงานนำเข้ามาทอดถวายจบ
 พระหัตถ์นำพระสงฆ์ตามแบบแต่จึ่งได้จ่ายไปตามวัด คือโคมวัดตะ
 ลีไปขงจรวดวัดตะคัน จำนวนวัดที่ได้จ่ายของเครื่องบูชา คือวัดราชบูรณ
 วัดพระเชตุพน วัดสระเกษ วัดมหาธาตุ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัด
 ตั้งเวชวัดยาราม วัดชนะสงคราม วัดสามพระยา วัดราชคฤห์ วัดคุหา
 สวรรค์ วัดปากน้ำ วัดหนึ่ง วัดนางนอง วัดราชกุฎยาราม วัดยานนาวา
 ราม วัดราชาธิวาส วัดระฆังโฆสิตาราม วัดอัมรินทร์วราราม วัดดาวดึงษ์
 วัดจุฬามณี วัดพระยาทำ วัดนาคนาด วัดราชโอรหาราม วัดเสด็จวัดนิตย
 วัดโมฬีโลกย์ วัดหงษาราม วัดอรุณราชวราราม วัดสังฆกระยาจ วัด
 ภคินีนาถ วัดบวรเมศ วัดคหบดี วัดรังษีสุทธาวาส วัดบวรนิเวศ วัด
 เครือวัด วัดประทุมคงคา วัดเกาะแก้ว (คือวัดส้มพันชวงษ์) วัดบวรสถาน
 สุทธาวาส วัดบพิตรพิมุข วัดโสมนัสวิหาร วัดทองนพคุณ วัดราชโอรส
 วัดประยุรวงศาวาส วัดอัมรินทร์สวรรค์ วัดนพนรดิศ วัดโสมนาราม วัด
 รัชฎาธิฐาน วัดกาเยจนนิตวิหัง วัดบุปผาราม วัดเขมาภิรตาราม วัดไชย
 พุกษมาตา วัดมหรณพาราม วัดบรมนิเวศ วัดเทพธิดา วัดราชนันทา

วัดคุตติยาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอินทรา
 ราม วัดจันทาราม วัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร วัดอนงคาราม
 วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดสุพรรณาราม วัดประทุมวนาราม วัดชีโนรธาราม
 แล้ววัดที่ออกมาแล้ว ๖๖ นี้เป็นวัดเก่าบ้างใหม่บ้าง จะเข้าใจว่ามากวัด
 เท่ามาแต่รัชกาลที่ ๒ ไม่ได้อยู่เอง คงจะเพิ่มเติมขึ้นตามที่ทรงสร้าง
 ขึ้นใหม่อย่างเทียบพรรษา แต่วัดจุฬามณีวัดหนึ่งซึ่งมีชื่อมาข้างบนไม่รู้
 จักว่าวัดใด ได้สืบถามทั้งพระทั้งภคินีหลายแห่งก็ไม่ได้ความ ได้ไป
 มากไปเวียนวนลงวัดจุฬามณีที่กรุงเก่าเสียบ้าง ได้เค้าแล้วไปเกลื่อนหาย
 ไปเสียบ้าง ภายหลังเมื่อทำหนังสือแล้ว กรมหมื่นประจักษ์ฯ ให้ปลัด
 วังขวาไปสืบตามเค้าที่ตั้งเกตุในบาญชีว่า เหมือนหนึ่งจะเป็นฝั่งตะวันตก
 ไปได้ความมาจากนายเกตุคำววจฉินำอายุ ๗๘ ปี อำแดงปานภรรยา
 อายุ ๗๗ ปี ซึ่งอยู่ในคลองบางมดแจ้งความว่า คือวัดที่ราษฎรเรียก
 ชื่อยาวว่า วัดยายร่มในคลองบางมดนั้นเองเป็นวัดจุฬามณี ว่าเดิม
 ยายร่มเป็นผู้สร้าง มีโบสถ์ฝากระดานหลังหนึ่ง การปฎิบัติหนึ่ง กุฏิ
 หลังหนึ่ง มีพระสงฆ์อยู่รูปเดียวมาประมาณ ๒๐ ปีแล้ว พระศิริสมบัติ
 บู๊ทำวอจันทรเดียนั้นไปปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถขึ้น เป็นฝาคีกรสามห้อง
 มีกุฏิฝากระดานหลังหนึ่ง ฝาจากอิฐหลัง ศาลาการเปรียญฝากระดาน
 หลังหนึ่ง หอระฆังหลังหนึ่ง แล้วถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
 ทรงผนวช ได้เสด็จไปผูกพัทธสีมา จึงพระราชทานชื่อว่าวัดจุฬามณี แล้ว
 ได้เสด็จไปอยู่กรรมในคืน ๗ วัน เวลาที่อยู่กรรมเสด็จไปประทับอยู่ที่ข้าง
 ส่วนหลังวัด ถ้าเสด็จกลับเข้ามาในวัดก็ประทับที่การเปรียญ การที่อ้างว่า
 พระศิริสมบัติถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวช แต่เสด็จ

ไปอยู่กรรมในวัดนั้น เห็นจะเป็นการแน่นอนได้ แต่ที่ว่าพระราชทานชื่อ^๕น
 ดูน่าสงสัยอยู่บ้าง ด้วยดูอย่างเก่านัก ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 พระราชทานชื่อ^๕ มักจะประกอบด้วยเหตุผลอย่างหนึ่งอย่างใด ฤๅจะเป็น
 ชื่อเขาตงกันเอง เป็นแต่ได้เสด็จไปผูกโบสถ์แต่ไปอยู่กรรมดอกระมัง อีก
 ประการหนึ่ง บันดาวัดที่ได้ของสักการในวันวิสาขบูชา^๕ นั้นล้วนแต่เป็น
 วัดหลวงทั้งสิ้น มามีวัดราษฎร์อยู่แต่วัดจุฬามณีนัดเดียว ถ้าจะว่าเกิด
 ขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เพราะเป็นวัดที่ถวายแต่เสด็จ
 ไปประทับอยู่กรรม เหตุใดจึงไม่ทรงยกขึ้นเป็นวัดหลวง แลวัดเช่นได้
 เสด็จไปอยู่กรรมเช่นวัดไชยสิทธิ์^๕ จนได้เสด็จไปพระราชทานพระกระฐิน
 ก็ครั้งหนึ่ง เป็นกระฐินข้างในอยู่ก็หลายปี ทั้งอยู่ในจำนวนที่ทรงกระจะ
 พระราชทานพระนิรันตรายด้วย เหตุใดจึงไม่พระราชทานเครื่องสักการ
 เหมือนกันเล่า การที่ถวายวัดเป็นหลวงมีมากชุกชุมมากแต่ในรัชกาลก่อน ๆ
 ในรัชกาลที่ ๓ เป็นอย่างมาก ในรัชกาลที่ ๔ ทรงรับเป็นวัดหลวงน้อย
 แดทรงคัดเสียดก็มี ฤๅวัดจุฬามณีนี้นี้จะได้ถวายไว้แต่ในรัชกาลก่อน ๆ เป็น
 วัดหลวงทรงคัดเสียดในรัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ทราบ แต่ว่างหมายจะเอาเป็น
 ประมาณแน่นักไม่ได้ การอะไรที่เด็กแล้วไม่มีใครถบถอน มีการใหม่มา
 ก็เติมลงไป การเก่าที่ไม่ได้ถบถอนเสียดก็โคม ๆ อยู่อย่างนั้น ไม่ต้อง
 มีใครทำตาม วัดจุฬามณีนี้นี้คงจะไม่ได้เครื่องสักการ^๕ นมาช้านานแล้ว
 ถึงวัดอื่นก็น่าสงสัยอยู่ ข้าพเจ้าไม่ได้เคยเป็นธุระเรื่องนี้เลย เพราะณ
 วัดซึ่งสร้างใหม่ ๆ ในรัชกาลปัจจุบัน^๕ จึงไม่มีชื่อในหมายรับสั่ง^๕ งดวย
 แต่ส่วนที่เทศนาตามวัดนั้นไม่ได้เป็นวัดหลวงแต่มีทั่วไป เป็นพระราช
 ประสงค์ที่จะให้มรรพทานให้สดวกแก่คนทั้งปวงที่จะไปฟัง จึงได้แบ่งออก

เปนฟากละ ๑๐ พระอาราม เปนเทศนาวันละยี่สิบกัณฑ์ มีเทียนดู
หนึ่งต่อเล่มหนึ่ง เทียนรูปซากุระอย่างละเอียดเต็ม ผ้านั้นหนึ่ง กระจาก
เครื่องบริโภคน้ำจืดหนึ่ง วัดที่มีเทศนาผัสดำวันออกดับวัด คือวัด
ราชบูรณ วัดสระเกษ วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ
วัดประทุมคงคา วัดราชาธิวาส วัดบวรนิเวศน์ วัดชนะสงคราม วัดจักร
วรรคิราชาวาส ผัสดำวันตกดับวัดคือ วัดอรุณราชวราราม วัดโมลีโลกย
วัดหงษาราม วัดประยุรวงศาวาส วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสุวรรณาราม
วัดราชสถิตาราม วัดราชโอรส วัดหนึ่ง ของเครื่องกัณฑ์นั้นเกณฑ์ให้
เจ้ากรมปลัดกรมจางวางเจ้านายมารับไปถวายทุกวัดทั้งสามวัน รวมเปน
เทศนา ๖๐ กัณฑ์

การเวดาค่ำซึ่งเป็นของเกิดขึ้นใหม่นั้น เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระพุทธ
บุษยรัตน์ ยังอยู่ที่หอพระเจ้าในหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มีเทียนรุ่ง
ของหลวงวงศาตองเต็ม แต่ได้จุดต่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำแรมค่ำหนึ่ง มีพานแก้ว
เจียรไนจัดของถวายไม่ต่าง ๆ ทำนองเปนอย่างถวายเข้าพระ ตั้งแต่
เวดาเข้าแล้วเคยอยู่จนค่ำหลายพาน รวดลักเข้าพานดับพานได้ ค่ำนี้
มีขบวนแห่เทียนพรรษา ซึ่งทรงชักขึ้นไว้แต่ในเดือนสิบสอง มีไข่นกขอสัตริย์
ซึ่งเรียกว่าโอทเรศบ้างตั้งหลายใบ วงสายสัญญาณ เสด็จขึ้นทรงนมัสการ
ถวายเข้าพระแต่เวดาเข้าก่อนทรงบาตรเวดาหนึ่ง เวดาค่ำตั้งแต่พลบไปจน
ยามหนึ่ง ตุ่มบ้างอีกเวดาหนึ่ง ซึ่งประทับอยู่ในหอพระนารายณ์ ทรงสด
มนต์แต่แก่น้ำมันตั้งยันตร์ต่าง ๆ หายดับอย่างทุก ๆ วัน แล้วจึงได้
จุดดอกไม้ ดอกไม้นั้นมีแต่พุ่มดอกไม้เทียนดับพุ่ม เหมือนอย่างตวยพระ
ประทับ เมื่อภายหลังลงมาว่าเสด็จไปนมัสการที่พระพุทธมหามณี

พุทธมณฑลเชียร ไม่ได้เสด็จมาที่หอพระ แต่บางที่แต่ก่อนย้ายไปนมัสการ
 ที่หอพระ บนหลังคาตวัดพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญก็มี ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้า
 เคยถูกเกณฑ์ขึ้นไปจัดเครื่องนมัสการบนนั้น แดงของทงตงเข้าพระตงมา
 เปลี่ยน เพราะห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไป เวลาที่เสด็จขึ้นไปนมัสการ
 บนนั้นก็คอยขึ้นไปรับใช้ แต่จะจำให้ชัดเจนว่าทำอะไรบ้างก็ไม่ได้แน่ เพราะ
 เวลานั้นปลอดเสียเป็นกำลัง ด้วยเรื่องกตัญญูเป็นอย่างยิ่ง ถ้าขึ้นกระได
 ที่หนึ่ง ตงกระไดที่หนึ่งน่าแข็งแตกทุกครั้ง จนเป็นจำได้ดี ว่าถึงเวลา
 วิสาขแล้วน่าแข็งคงเป็นแน่ ด้วยทางที่ขึ้นตงนั้นเป็นชอกแซก เมื่อ
 เก้าขึ้นไปเสด็จขึ้นเส้าตัวเองดังคัง ๆ กันก็ว่าผัวังตาม ถ้าพลุดุกออกไป
 ถึงบนได้ไม่ ที่พาดบนหลังคาพระที่นั่งนงคราญเป็นกลางแจ้ง แดงเข้า
 มาข้างในมิด ยิ่งกตัญญูกับกวดหนักขึ้นไป กระไดนั้นคมเพราะเป็นไม้บาง
 จึงไต่คือน่าแข็ง แต่ขึ้นไปทำอยู่บนนั้นจะดีก็บอกจำไม่ได้ดูหยาบมีอยู่
 จะเด็กเสียเพราะเหตุใด ฤ็เพราะเกิดไฟไหม้ ขึ้นในการเฉลิมพระชนม์
 พรรษาที่จำไม่ได้อีก เพราะอายุข้าพเจ้าในระหว่างนั้น อยู่ในเก้าขวบ
 ดิบขวบ การที่พออย่างนั้นไม่ได้สนใจจะจำถามใครก็เห็นจะไม่ใคร่ได้ความ
 เพราะไม่มีใครได้ขึ้นไป ต้องขอคดตงเป็นว่ารวม ๆ ไว้เพียงเท่านี้หนึ่ง
 แต่ถึงเกิดได้ว่าไม่มีเทียนรุ่งบนนั้น เทียนรุ่งคงมีแต่ที่พระพุทธรูปขั้วรัตน
 ภายหลังมาเกิดขึ้นที่พระพุทธรูปสี่ทิศอีกคู่หนึ่ง ครั้นเมื่อในแผ่นดินประจวบนั้น
 ย้ายพระพุทธรูปขั้วรัตนไปที่พุทธรัตนสถานแล้ว วันสืบดีว่าไม่ได้จุดเทียน
 รุ่งแต่ไม่ได้เดินเทียน ต่อวันสืบห้าค่ำแรมห้าหนึ่ง จึงได้จุดเทียนรุ่งแต่เดิน
 เทียน เสด็จจงทรงจุดเทียนรุ่งที่พระพุทธรูปสี่ทิศ เทียนเจ้าเช่นที่พระเจดีย์
 แดงจึงจุดเทียนรุ่ง แดงเครื่องนมัสการที่พระพุทธรูปรัตนสถาน ทรงนมัสการ

แล้วจ่ายเทียน พวกอุบาสิกาสวดนมัสการ แล้วออกเดินเทียน พระเจ้า
 ถูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์ กับอุบาสิกาแดดครดึก ๆ โสธนข้าเจ้านาย
 ออกเดินเทียนไปรอบอ่างแก้วข้างใต้ เดี่ยวจนชาตาทรงพระพุทธรัตนสถาน
 ไปตรงอ่างแก้วข้างเหนือ เดี่ยวมาบรรจบรอบหน้าพระพุทธรัตนสถาน ในขณะที่
 นั้นเจ้านายฝ่ายในทรงจุดเทียนรายตามพนัगतังสองชั้น แดจุดเทียนซึ่งปัก
 ณครุฑหน้าพระที่นั่งโดยพระประทีป ที่ตั้งรายอยู่ตามชาตาด้านต่างประโคม
 มโหรีทักพิณพาทย์ทั้งข้างหน้าข้างใน การที่ตกแต่งนมโคมคราเจ้านาย
 ฝ่ายในชวนรายรอบเจดีย์พระพุทธรัตนสถาน แดตั้งโต๊ะหมู่ท่มุขเด็จเป็น
 ส่วนของเจ้าตั้งโต๊ะหนึ่ง ตั้งท่มุยก่าแพงแก้วข้างตะโต๊ะ ตั้งทศาดาทอด
 ประชุมเรศสัญญาจรดองโต๊ะ เป็นส่วนของเจ้านายฝ่ายใน ตามกำแพง
 แดพนัगतังปวงนั้นรายโคมสว่างทั่วไป พระเจ้าถูกเธอแดเจ้าจอมข้างใน
 มีเทียนรุ่งมาจุดคั่นตะหลาย ๆ สิบเล่ม เมื่อเดินเทียนแล้ว อุบาสิกาทำวัตร
 สวดมนต์ พระราชทานเงินแจกคนละสี่ถึงทุกวัน แล้วจึงเสด็จไปทรง
 จุดดอกไม้ที่หน้าหอเทวราชรูป มีเครื่องดอกไม้เพลิงเล็ก ๆ คือพุ่มสิบพุ่ม
 กระถางสิบกระถาง ระทาดิบระทา พนียงไขห้าสิบ เวลาทรงจุดดอกไม้
 มีประโคมพิณพาทย์ แล้วเสด็จออกทางประตูแดงราชกิจ ทรงจุด
 ดอกไม้ที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พุ่มสิบพุ่ม มีซุ้มระย้าโคม ๔ ซุ้ม
 ซุ้มดอกไม้รุ่ง ๔ ซุ้ม ปักขูชาที่หน้าวัด ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามราย
 โคมตามพนัगत่าแพงแก้ว พระพุทธรูปปางปรางค์ปราสาท พระมณฑป พระศรี
 รัตนเจดีย์ แดรอบพระอุโบสถ โคมคราข้าราชการชวนบ้างคั้งบ้าง ตาม
 ชาตาด้านต่างรายพระระเบียงทั่วไป เสด็จขึ้นในพระอุโบสถทรงจุดเทียน
 เครื่องนมัสการแดเทียนรุ่งแล้วทรงนมัสการค่อไป แดเทียนรุ่งเจ้านายแ

ข้าราชการนั้น พระราชทานเพลิงไฟฟ้าวออกมาให้จุดแต่หัวค้ำก่อนแต่จุด
 พระราชดำเนินออก เทียนรุ่งเจ้านายข้าราชการตั้งทริมธรรมาคันบ้าง
 ที่ฐานพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโดยย พระพุทธรูปหัตถ์ภาโดยทั้งสอง
 ข้างเป็นอันมาก ภายหลังนมเซ่งเทียนเถาเจ็ดเซ่ง ตั้งที่ตรงพระพุทธรูปอดฟ้า
 เถาหนึ่ง พระพุทธรูปหัตถ์ภาหนึ่ง เมื่อทรงนมัสการแล้ว ทรงสุหร่าย
 บูชาประพรมเทียน แดไปรยปรายดอกไม้ที่หลังธรรมาคันแถบธรรมาคัน
 ดนมจึงรีบเทียนนั้นไปแจกข้าราชการผู้จะเดินเทียน แดคิดรายตามราว
 รอบพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนชนวนลงไป พระราชทานให้ข้าราชการจุด
 ค่อยจากพระหัตถ์ อาตักษณัฎฐราชบัณฑิตเป็นเจ้าของนำที่ทุ่งชาวห่มขาว
 นอกถนนข้าราชการที่เป็นขุนนางกรมต่าง ๆ บ้าง คำนวณบ้าง เป็นผู้เดิน
 เทียน เมื่อจุดเทียนแล้วนั่งตกราบพระว่าคำนมัสการ แล้วจึงถูกขียน
 ผู้ที่ชักนำว่าคำนมัสการว่ารับพร้อม ๆ กัน แล้วจึงเดินประทักษิณรอบ
 พระอุโบสถภายในกำแพงแก้ว เจ้านายซึ่งยังทรงพระเยาว์ได้ตั้งก่อน
 แล้วจึงถึงพวกที่ทุ่งชาว ข้าราชการอื่น ๆ เดินไปต่อภายหลัง กระบวน
 ข้างในท้าวนางเป็นหัวหน้า แล้วจึงถึงโขนแด่เจ้าเจ้าว่าข้าราชการคอย
 บรรจบเข้ารอบที่หลังพระอุโบสถ ในขณะที่เดินเทียนนั้น ทรงจุดเทียน
 รายตามราวเทียนรอบพระอุโบสถ แดพระราชทานเทียนชนวนให้พระบรม
 วงษานวงษ์ ทรงจุดเทียนรายตามพนังกำแพงแก้วแด่ราวเทียน เมื่อ
 ครบถ้วนรอบแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระอุโบสถ ทรงจุด
 เทียนค่อไป ที่เขาค่อไม้แด่ที่ราวเทียนรอบฐานชุกชี แล้วทรงธรรมเทศนา
 ในการวิสาขบูชา ทั้งภาษามคธและภาษาสยาม วันแรกตั้งแต่ประสูติ
 จนถึงพรรณาด้วยมหาปฐักถกษณะ วันที่สองตั้งแต่เสด็จออกมาหา

ภิเษกรรม จนตรัสรู้พระอนุตรตรัสมาดัมโพธิญาณ วันที่ตามตงแต่
 เทศนาธรรมจักร จนถึงปรีณิพพาน เครื่องกนทมจักรเหนือคณหนึ่ง หมา
 พุทธปเทียน เงินตามคำตัง แลขนมต่าง ๆ จัดตงโต๊ะเงินย้อม ๆ อย่าง
 ตะโตะ เมื่อเทศนาจบแล้วก็เปนเสร็จการในสัปดาห์นั้น เทียนที่ใช้ใน
 การวิสาข เทียนรายเล่มตะหนักถึง ที่พุทธรัตนสถาน ๒๐๐ เล่ม ที่
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓,๐๐๐ เล่ม พระราชทานวัดบวรนิเวศ วัด
 ราชประดิษฐ์ วัดราชบพิธเทียนรุ่งวัดตะตองคู่ เทียนรายวัดตะหาร้อยเล่ม
 ครนเมื่อวันแรมแปดค่ำ ซึ่งนับว่าเป็นวันถวายพระเพลิงกัมมีการบูชา
 แดเคนเทียนอีกวันหนึ่งเหมือนกัน ยกเสียแต่โคมคราข้าราชการไม่ได้มี
 มาตังมาแขวน ถวายเทศนาเริ่มตงตั้งแต่การบูชาพระพุทธรูประ จนถึง
 เจดีย์สิบ แต่เทียนรุ่งแดเทียนรายที่พระราชทานไปวัดนั้น เปลี่ยนไปเป็น
 วัดบรมนิเวศ ใช้เทียนรายหนักเล่มตะบาท

อนึ่งตั้งแต่ทรงสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติขึ้นที่เกาะบางปอน ก็พระ
 ราชทานเทียนรุ่ง ๓ คู่ เทียนรายเล่มตะหนักถึง ๓,๓๐๐ เล่ม ๆ ตะบาท
 ๓,๐๐๐ เล่ม ถ้าประทับอยู่ที่บางปอน ก็เสด็จพระราชดำเนินทรงทำวิสาข
 บูชาที่วัดนิเวศธรรมประวัติ เหมือนเช่นวัดพระศรีรัตนศาสดารามมิได้ขาด
 พระบรมวงษานุวงษ์และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน แลอุบาสก
 อุบาสิกาในวัดนั้นเคนเทียน แลวทรงธรรมเป็นการวิเศษขึ้นอีกกณหนึ่ง
 ด้วยที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ก็คงอยู่ตามเดิมมิได้ตัดหย่อนการ
 วิสาขบูชา วันแรมแปดค่ำในสัปดาห์นั้นก็จะเสด็จพระราชดำเนินวัดนิเวศ
 ธรรมประวัติ มากกว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

คำตักเตือนในการวิสาขบูชา เรื่องโคมตราที่ต้องเกณฑ์นั้นมัก
 จะมีผู้ที่เกี่ยวข้องกันไม่อยากจะทำบิตเหมือนเสียก็มี ที่ขึ้นชื่อว่าต้องเกณฑ์
 อะไรแล้ว แกให้หักเลี้ยงได้ด้วยอาหารไม่ให้ต้องเป็นผิด ถือว่าเป็น
 การลดค่าดีกว่าคนทั้งปวง ที่เซอะเซอะยอมให้เขาเกณฑ์ก็มี ที่เคย ๆ
 เสียไม่ได้ คิดจะบิตพลั่วอย่างไรแต่เคย ๆ อยู่ไม่ได้เป็นธุระ เพราะหลังต้มก็มี
 การที่ต้องลงทุนทำ โคมหนักไม่มากมายอันใดนัก ทำครั้งเดียวก็ใช้ไปได้
 ตลอดอายุ เป็นแต่ต้องซ่อมแซมเยียวยาบ้าง ต่อกิ่งทมาจุนนงเพียง
 ดวงเดียว ไม่สิ้นไร่ไม่ตอกอันใดนักเลย ไม่ควรที่จะบิตเหมือนเขื่อนแซเสีย
 ถึงโดยจะบิตได้ก็ดูไม่ฉลาด แต่ไม่เป็นเกียรติยศอันใดนัก มหาเด็ก
 ต้องเตรียมพานเทียน แดคอยรับเทียนทรงธรรมตามเคย ดูก็ต้อง
 แดด้วยอยู่แล้ว ไม่สู้ต้องเวรเวรนัก เดียวนี้จะมาหาห้อยเรื่องเดียว
 ก็แต่โคมไฟฟ้า ซึ่งเป็นคู่กันกับพระตำหนักโนนทก มหาเด็กก็ไม่พอใจ
 เรียบ ที่ข้างในก็ไม่พอใจส่งด้วย ขึ้นชื่อว่าวิสาขในสามวันแล้ว
 คงจะต้องเกิดเรียกไฟไม่ได้วันหนึ่ง ทุกปีไม่ใคร่ขาด ยังแบ่งเงินมา
 มาตาอีกอย่างหนึ่งก็มีกาหัดบ้าง แต่ห่าง ๆ การนอกนั้นก็ดูไม่ใคร่จะ
 มีอะไรขาดเหลือนัก เพราะการเสมอ ๆ แต่ไม่สู้ออกหน้าออกตามาก

พระราชพิธีเดือน ๗

พระราชพิธีเดือน ๗ นี้ ตามตำราของพราหมณ์ก็ว่าควรจะคือ
ทั้งข้าง ต้องกันกับจดหมายนางนพมาศ ซึ่งกล่าวไว้ด้วยเรื่องทั้งข้าง
เป็นเนื้อความพิศดาร แต่ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่าทูลนี้ถึงพระบาท
วชิรที่ท่ากู่ต่างกันไกลนักไม่ลงรอยกันเคย เห็นจะเป็นคำครุกันแท้ ที่เดียว
พิธีเดือนพระวชิรจะไม่ได้อำนาจที่กรุงเก่าเคย แต่เรื่องทูลนี้ถึงพระบาท
พยานที่อ้างอีกแห่งหนึ่ง ในคำให้การขุนหลวงหาวัดแต่ก็เป็นคำพยานที่
ให้การผิดประเด็น ต้องฟังถ้อยความเอาจึงจะพอได้คำ ในคำให้การ
ขุนหลวงหาวัด พิธีเดือนเจ็ดว่าตุลฎาการ พิธีเดือน ๗ ว่านารายณ์
ประสมสินธุ์ แต่ในกฎมณเฑียรบาลพิธีตุลฎาการไปอยู่ในเดือน ๗ เดือน ๗
เป็นทูลหน้าถึงพระบาท พิธีทูลหน้าถึงพระบาทกับนารายณ์ประสมสินธุ์
ข้อความคล้ายคลึงกัน ก็อยู่ในเจ้าแผ่นดินเดิรดังที่ตรง ดังที่ขุนหลวง
หาวัดให้การนั้น เป็นแต่จำไว้ด้วยใจเปล่า ๆ ไม่มีคำหรับตำราคั่นนับไว้
เดือนกันไปถึงจะเป็นได้ ฤๅอีกอย่างหนึ่ง กฎมณเฑียรบาลเป็นแบบเก่า
แรกสร้างกรุง ตกถึงมาขึ้นหลังจะเปลี่ยนแปลงไปเสีย ด้วยความประสงค์
อย่างหนึ่งอย่างใด เช่นพิธีตรียัมพวายก็จะเป็นได้ ถ้าจะดองกันหาเหตุ
ดูว่า เหตุที่จะเปลี่ยนนั้นอย่างใดได้บ้าง ก็เห็นมีอยู่อย่างเดียว แต่ถ้า
ทำพิธีตุลฎาการในเดือน ๗ เป็นเวลาฝนชุก การพิธีตุลฎาการมีแห่งหนึ่ง
จะย้ายไปไว้เดือน ๗ ซึ่งฝนยังไม่ชุกนัก เปลี่ยนพิธีทูลหน้าถึงพระบาท

ญานารายณ์ประชมสิ้นธุมาไว้ในเดือน ๙ จะได้บ้างดอกกระมัง แต่ที่จะ
เรียบเรียงต่อไปนี้ จะต้องเฝ้ากฏมณเฑียรบาลเป็นหลัก ยินทุตุน้ำค้าง
พระบาทไว้เดือน ๗ ยกนารายณ์ประชมสิ้นธุมาไว้ในเดือน ๗ ด้วย
เพราะเห็นว่าเป็นพี่เดียวกัน จะขอกล่าวด้วยพิธีเคนทะทั้งข้าง ขึ้นมา
ในหนังสือนางนพมาศ นับว่าเป็นการเก๋ขึ้นไปกว่ากรุงเก่านี้ก่อน

พระราชพิธีเคนทะคือทั้งข้าง

ในเรื่องพระราชพิธีทั้งข้างนี้ ของเก่าเขาเรียบเรียงไว้อย่างไรก็ตาม
ถ้าจะว่าใหม่ก็เหมือนจะไม่แจ่มแจ้งเหมือนของเก่าเขา จึงจะขอคัดของ
เก่ามาว่า เป็นแต่แซกข้อความปนคอน ๆ ตามสมควร ในจดหมาย
เก่านี้ว่า

“ครั้นถึงเดือน ๗ นักขัตฤกษ์พระราชพิธีเคนทะ ชาวพนักงานก็ตกแต่ง
สถานพระสยามมกุฎารก อันเป็นเทวสถานหลวงให้สะอาดสอาด ชาวพระ
นครก็มาสนับนาศประชมกัน คอยดูพราหมณาจารย์จะทั้งข้างเลี้ยงทาย
จึงพระครูเพทังกศครราชไทรเพทกับหมูปราหมณ์ ก็ผูกพรตบูชาสมิท
พระเป็นเจ้า เป่าสังข์ถวายเสียงแล้วถึงเวลาย่างสดรวงข้าง อันกระทำด้วย
เนาโศกใหญ่ประมาณท่าผดแดงอุทิศ ส้มคนว่าพระสยาม ตามกำลัง
บุรุษจึงจะชักสายทั้งข้างให้หมุนได้ อันข้างนั้นเป็นที่เลี้ยงทายตามคำหรับ
ไทรเพท ถ้าข้างตั้งเสียงเสนาะหมุนนอนวันได้บาทนาฬิกา มีแต่ยังมีได้
หย่อนก็กล่าวว่าเป็นมงคลประเสริฐนัก พระมหากษัตริราชเจ้าจะทรง
สุรภาพ พระเกียรติยศปรากฏไปในนา ๆ ประเทศทั้งปวง สมณะ
ชีพราหมณ์ กฤหบดีเศรษฐี แดไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ดันทั้งพระนครขอบ

ชั้นพลตรีมาอาณาเขตรอนักกว้างใหญ่ไพศาล จะอยู่เป็นสุขปราศจากภัยอันตราย
ต่าง ๆ หนึ่งโสดแม้ว่าช่างหมุนมิได้นอนวัน หนึ่งสำเนียงก็ไม่เสนาะ
ดังนั้นอันตรายด้วยเหตุต่าง ๆ พราหมณาจารย์ก็ทำนายว่า บ้านเมือง
จะวิบัติในชวบท^{๕๕}”

ในตอนนั้นเปเรถ้าวด้วยคำร่ำเลียงท่ายก้อยในเรื่อง พิรีกติกเกยา ซึ่ง
ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นพิรีให้อุ่นใจ เหมือนอย่างเทพพระบททองดู
ฤาเป็นพิรีทำอุบายที่จะห้ามการประทุษร้าย ไม่ให้เกิดขึ้นในเมืองโดย
เลียงท่าย เห็นว่าพระบารมีพระเจ้าแผ่นดินยังมากอยู่ ถึงผู้ใดจะคิดปอง
ร้ายก็ให้เห็นว่าดินฟ้าอากาศยังไม่เด่นด้วย จะได้เป็นที่ข่มขย่อนความมั่ง
ร้ายไม่ให้เกิดขึ้นได้ ค่อนนั้นไปจึงได้กล่าวถึงการที่ทำในครั้งนั้นนางนพมาศ
ได้ดูนั้นว่า “ครั้นได้เวลา พระครูเทพางคศาสตร์ราชไตรเพท ก็ให้
นาพิวันนายพนักงานเชิญช่างชั้นภักทวิฐ (แล้ว) หม่อมพราหมณ์ทั้งปวงก็
ดำเนินแห่เข้ามา จากเขตสถานไปยังหน้าพระสถานไชย อันแวดล้อมด้วย
รั้วราชวัตรเป็นที่ทั้งข้าง จึงเอาสายไหมเบญจพรรณยาวสิบศอก พันกัน
ข้างรั้วของผนัง ตั้งเท่าตงกับนางกระดาน อันวางเหนือหลังภูมิภาคปลี
พระครุพรหมพรตพิทักษ์บรมหงษ์ ก็อ่านอธิษฐานคำกานีดข้างต้นวาระตามคาน
นาพิวันตามนายช่างานูช่าง ก็ประจำข้างคอยทั้ง ครั้นได้ฤกษ์โหรา
กันของไชย นาพิวันก็ทั้งช่างวางสาย เลียงช่างดังกิจวานเสนาะดังนั้น
คุงเลียงถึงขี หมุนนอนวันคืนไม่สับัดได้บาทนาพิกาเสศ ช่างดำแดง
ความเจริญให้เห็นประจักษ์ถ้วนเคารบตามครั้ง ๆ ๓ ๔ ค่อนนั้นไปจึงได้คง
ผลประจักษ์ของกรที่ทั้งช่างในวันนั้นว่า “ข้าพพราหมณ์แต่ท้าวพระยา
บันดาราษฎร ซึ่งประชุมกันทอดทักนาช่างเห็นดังนั้นแล้ว ก็ยินดีปรีดา

โหร้องเต็นรบกวนเก่านั้นต่อ ๆ ไปว่า ในบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข
พราหมณ์ก็เชิญช่างคืนเข้าสู่เวทสถาน”

ความต่อไป ว่าด้วยการที่นางนพมาศได้ ไปดูพระราชพิธี การ
พระราชพิธีไม่ได้ทำ น้ำหนึ่ง ข้างในก็ไม่ได้เคยไปดูมาแต่ก่อนเลย
แต่ พระนางนพมาศเป็นคนเข้าใจอยู่ในการพิธี แต่เป็นผู้รักจากร่างต่าง ๆ
อยู่ จึงได้ ไปขอให้ ไปดู พร้อมกับพระสนมผู้อื่น ซึ่งเป็นเชื้อพราหมณ์
อีกหลายคน ที่ซึ่งไปนั้น ดูว่านั่งที่โรงมานพ ซึ่งข้าพเจ้าได้เดาว่า ใน
พระราชพิธีตรียัมพวายว่ามาพัก แต่ในที่นี้เขาว่าเป็นที่พราหมณ์แสดงมนต์
ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นโรงที่ทำอย่างแน่นหนา ถ้ายศดาอยู่หน้าเวทสถานมิได้
ปลุกขึ้นใหม่

แต่การพระราชพิธี ที่ไม่ได้กล่าวถึงเลยในกรุงเก่า นั้น จะเป็นด้วย
เป็นพิธีของพราหมณ์ทำ ไม่เกี่ยวข้องในการเดิกระราชดำเนิน จึงไม่
อ่าวไว้ ฤ็าเป็นการจัดไม่อัศจรรย์เล็กน้อยอย่างหนึ่ง ถ้าจะเป็นเหตุอย่าง
เช่นกล่าวก่อน พระราชพิธีกฤติเกยา ไม่เกี่ยวข้องอันใดกับพระเจ้าแผ่นดิน
ก็มีกล่าวไว้ จะว่าตำราสุญ พราหมณ์เดี๋ยวนี้เขาก็นั่งอยู่ เห็นว่าจะ
เป็นด้วยจิตมากกว่าอย่างอื่น

พระราชพิธีทูลเกล้าฯ ถวายพระบาท

การพระราชพิธี ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาล เป็นความรวม ๆ
อย่างยิ่ง เหมือนอย่างพิธีอื่น คือว่าในรัตนสิงหาคันเบญจาเก้าชั้น
ฉัตรทองฉัตรนาคฉัตรเงินฉัตรเบญจรงค์ เสด็จบนเบญจาเก้าชั้น แดษนั้นเจ็ด
ฝ่ายซ้ายขุนราชแพทย ฝ่ายขวาสมุหประธานนาหมื่น หัวเมืองทั้งสี่ชั้นก่อน

จึงนำหมื่นจตุตถมณี ลงมาถึงนาพันทร้อย แด่นาห้าพันหนึ่งเอง กำนัน
 สมุหประธานรับหลัง นานหมื่นกตะออมทอง นานาห้าพันนาสามพัน
 กตะออมมาก นาพันทร้อยกตะออมเงิน นอกกราชวัตรนอกฉัตร ขัดแท้
 หัวหมื่นของครักษณารายณ์ ผูกพระปราบพระชಾಯานาภาพยี่ห้อ อ่างทอง
 รองพระบาท ครั้นเสด็จทอดหน้าตาพระบาทเสด็จออกเฉียงเฝ้ากตะออมน้ำ
 คังคี่ระ ผ้าพอกโอบกตะออมน้ำ ครวียื่นหมากสามคำเอาคี่ระรับ
 มีข้อความในกฎมณเฑียรบาลเพียงเท่านี้

ข้อความในจดหมายขุนหลวงหาว่า “เดือนเก้า (ซึ่งข้าพเจ้าเปลี่ยน
 มาเป็นเดือน ๗ ตามเหตุที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) ชื่อพิชานารายณ์ประชมสินธุ์
 เสด็จตรงต้นนานในมณฑปกลางสระ ปโรหิตจึงถวายพระมุขฉก
 แดวจึงถอดฉลองพระองค์ แดวเปิดองพระภูษาให้แก่พราหมณ์” มีความ
 เพียงเท่านี้

ข้อซึ่งว่าด้วยที่ตรงๆ ที่ทำพิชี่แปลกกัน คือแห่งหนึ่งว่าในรัตนสิงหาคัน
 คำว่า “ในรัตนสิงหาคัน” นี้มักใช้เป็นตรงนำพระบัญชาพระฤาษณ์มุขเด็จ
 ซึ่งเป็นที่เสด็จออก มณฑปพระกระยาसनานนั้นคงจะตั้งอยู่หน้าปราสาท
 ซึ่งเป็นที่ชดากว้าง ๆ แต่อย่างหนึ่งซึ่งว่ามณฑปในกลางสระนั้น จะเป็น
 ยักย้ายไปไหม้อย่างไรอยู่ ตามที่ว่าก่อนนคเหมือนต้องทำมณฑปพระกระยา
 สนาน เช่นใช้ ในการราชาภิเศกขึ้นใหม่ปีละครั้ง ฤๅตัวไม้แก่นนั้นแต่
 ตรีองเสียดึงกลับคุ่มขึ้นใหม่ปีละครั้ง ทั้งเบญจาเก้าชันคือยกพื้นขึ้นไป
 เป็นชัน ๆ ถึงเก้าชันต้องทำทุกปี กว่าจะเสด็จก็คงหลาย ๆ วัน ต้องทำ
 ต้องรื้ออยู่เสมอ ที่ว่าเป็นมณฑปกลางสระนั้น มณฑปที่ถึงกันกับมณฑป
 พระกระยาसनาน ฤๅจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินภายหลังทรงเห็นว่าต้องทำ ๆ

หรือ ๆ เป็นการดำเนก จึ่งได้ คิดทำขึ้นเสียเป็นเครื่องไม้อจริง อยู่คงที่
 ไม่ต้องรื้อ เมื่อถึงเวลาการพระราชพิธี จึ่งตกแต่งผูกม่านบัลลังก์ประดับ
 ประดาเครื่องสดชั้นคราวหนึ่ง เมื่อเวลาอยู่ปรกคิจะทิ้งไว้แต่มณฑป
 โทงเทงเช่นนั้น ก็จะไม่ล้งามแต่ไม่ดี มีประโยชน์อะไร จึ่งได้ คิดชุดสระ
 ประกอบแวดล้อม ให้เป็นที่ประพาศชมลักษณะปดอะไร ชนิดเดียวกัน
 กับพระแท่นมรุชาภิเศก ที่ปากอ่างปลาเงินปลาทอง ข้างพระที่นั่งอมรินท
 วิณัจฉัยก็จะเปนได้ สถานที่ที่ท่าพิธีจึ่งได้ แปรดกันไป แต่อาการซึ่ง
 ประพฤติพระราชพิธีนั้น ข้างฝ่ายหนึ่งว่าเปนชำระพระบาท ข้างฝ่ายหนึ่ง
 ว่าเป็นสรงมรุชาภิเศกไกลกันเปนพระเคี้ยวข้างหนึ่ง พระบาทข้างหนึ่ง
 ที่เดียวนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าซึ่งจะไปนั่งชำระพระบาท แล้วไม่สรงด้วยนั้น
 ดูกระไรกระไรอยู่ ถุก่าที่เรียกว่าทูลน้ำล้างพระบาทนั้น จะเป็นแต่ค้ายก
 ย่องให้ ส้มควมแก่พระเจ้าแผ่นดิน เช่นคำว่าเผ้าทูลตองของขุดพระบาท
 กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท คำว่าทูลน้ำ
 ล้างพระบาทจะเป็นถวายน้ำสรงเสียดอกกระมัง มีเค้ามตอยู่อย่างหนึ่ง
 ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเศกแต่ครั้งใด ๆ มาเจ้านายข้าราชการไม่มีได้
 เคยถวายน้ำเลย มีแต่สมเด็จพระสังฆราชพระราชอาคันเถพะอาจารย์
 วิปัสณากับเจ้าพนักงานภาษามาตาชาวที่ แดพรหมณ์อีกพวกหนึ่งเป็นผู้ได้
 ถวายน้ำ พระสังฆนั้นถวายน้ำรดพระชนของอย่างผู้ ไหญ่รดผู้น้อย ภาษ
 มาตาชาวที่เป็นแต่สั่งหม้อถวายเป็นอย่างข้าต้งน้ำถวายน้เจ้า แต่พรหมณ์นั้น
 พระมหาราชครูพิธีคนเดียวได้ ถวายพระชนของ นอกนั้นถวายที่พระหัตถ์
 แต่ครั้งมาเมื่อบรมราชาภิเศกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 ให้ พระบรมวงษานุวงศ์ มีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เมื่อยังไม่ได้

บวรราชาภิเศกเป็นต้น ข้าราชการมีสมเด็จพระยาของค์ใหญ่ เมื่อยัง
 เป็นเจ้าพระยาพระคลังเป็นต้น ถวายน้ำหทัยองค์ หทัยคนด้วยกัน ทรงจัด
 พระเต้าเป็นลำดับยศให้ ถวาย แต่ที่ถวายนั้นก็เป็นแต่เข้าไปยืน ถวาย
 เหมือนอย่างเจ้าพนักงานภูษามาตาแถวชาวที่ แล้วทรงรับมาส่งเอง
 ถึงการบรมราชาภิเศกในรัชกาลปัจจุบันนี้ ก็ได้ใช้ตามแบบนั้นต่อมา
 แต่ไม่ได้ยืนพระกระแสรับตั้ง ถ้าได้ยืนผู้ใดแปลว่าธรรมเนียมนี้ เกิดขึ้น
 ด้วยเหตุใด ก็ธรรมเนียมที่ถือกันอยู่ในปรกติ เชิญรดน้ำตั้งกรมเป็นต้น
 ก็ยอมเด็กเชิญผู้มีอายุสูงกว่า ถ้าที่มียศบัณฑิตก็ทำให้เป็นผู้รด
 น้ำ ไม่เชิญผู้ที่มีอายุต่ำกว่าผู้มียศต่ำกว่าให้รดน้ำ ก็ในการบรมราชา
 ภิเศกของพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงษานุวงศ์พระองค์ใดจะมียศยิ่งขึ้นไป
 กว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นก็ไม่มีแล้ว จะว่าที่เจริญพระชนม์พรรษากว่า มี
 อยู่ก็ตามเกิด ก็พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็อ่อนพระชนม์
 พรรษากว่าเหตุใดจึงโปรดให้ถวายน้ำด้วยเกล้า เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาในทางกฎหมายละเอียดลออมาก
 แต่ในการพระราชพิธีนั้นก็เป็นอย่างโปรดมาก ทรงเสาะแสวงหาแบบเก่ามา
 ทำโดยตรง ๆ บ้าง โดยเอาหลักกับเรื่องอื่น ๆ บ้าง การเรื่อง
 ถวายน้ำนี้ คงได้ทรงพระราชดำริห์โดยรอบคอบแล้ว ทรงเห็นว่าไม่
 เป็นการที่ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศลง กลับเป็นการเพิ่มเกียรติยศให้
 ยิ่งขึ้น จึงได้โปรดให้พระบรมวงษานุวงศ์ถวายน้ำ เหตุซึ่งทรงพระราช
 ดำริห์ยกมาเป็นตัวอย่างนั้น เห็นจะเรื่องทูตต่างพระบาทน์เอง แต่จะ
 เอาเค้าเงื่อนให้แน่นอนเป็นพิธีต่างหากไม่ผิดนัก ด้วยเถื่อนเหลือที่จะเถื่อน

เช่นคตมาข้างตนนั้น จึงได้ทรงยกไปใช้ได้ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

แต่ทว่านางพระบาทอย่างเก่า ถ้าคิดดูตามที่กำหนดศักดิ์กันได้ ว่าเป็นผู้ซึ่งควรถวายน้ำนั้น ควรถวายสืบคนเดิมที่ เพราะกำหนดตั้งแต่nahmั้นลงมาจนถึงนาพันหกร้อย ฤๅจะแบ่งจำเพาะแต่ที่เป็นจุลศุตมภัมมตรี แดหมอ ๆ ครุ ๆ พวกนายทหารเช่นเจ้ากรมพระตำรวจ กรมช้างกรมม้า จะไม่ใช้ดอกกระมัง ด้วยพวกเหล่านั้นมีหน้าที่ประจำการ ต้องแห่เสด็จต้องแวดล้อมตามราชวัตร ซึ่งซึ่งขุนหลวงหาว่า ตรงแล้วเปิดเครื่องพระราชทานพราหมณ์นั้นก็ไม่เป็นการอัศจรรย์อะไร ตรงมูรขาก็เศกก็คงต้องเปิดพระบัญชาพระราชทานพราหมณ์ทุกครั้ง การพระราชพิธีนี้จะจัดคล้ายการบรมราชาภิเษก ฤๅการออกแขกเมือง คือมีข้างพระที่นั่งมาพระที่นั่ง ยืนประจำเกย ซึ่งได้ออกชื่อเจ้าพระยาไชยานุภาพเจ้าพระยาปราบไตรจักรไว้ แดจะมีการส้มโภชเลี้ยงลูกขุนคือเลี้ยงเบงเคลดใหญ่เหมือนอย่างการพระราชพิธีออกสำนามใหญ่นั้นด้วย

ข้าพเจ้าไปจนเสียแต่เรื่องลงปลาย ที่เอาจะยอมหน้าตั้งศีรษะ แดตรัสยืนหมากสามคำเอาศีรษะรับ ที่ว่านั้นว่าในเวลาเลี้ยงเมื่อเสร็จการตรงแล้วด้วย เป็นจนความคิดไม่รู้ว่าอะไรจะแปรว่าอะไร ถ้าจะเด่นเอาจะยอมตั้งหัวขุนนางทุกคนดูก็จะเหลือทน จะไปถูกตีน ๆ เข้าม้างฤๅอย่างไรตั้งไม่อยู่ จึงต้องเอาผ้าพอกโอบเป็นเสวียนขึ้นรับไว้ การที่จะยืนหมากลงไปนั้นจะยากทั้งผู้รับผู้ยืน ถ้ามีผมมอยก็พอจะแซกเสียดอยู่ในผมได้ ถ้าถูกเลี้ยง ๆ จะทรงวางก็จะตื่นตกบ่อย ๆ โดยที่ทรงวางได้แล้ว ผู้ที่ไว้รับพระราชทานจะถอยหลังถนัดออกมา ก็จะต้องย่องอย่างเอก ถ้าเป็น

เดี๋ยวนี้เห็นจะได้เข้ากันถึ้น ๆ ไป การซึ่งว่าไว้เช่นนี้ จะเป็นด้วยต่างถึ้น
 เกินไป ฤๅจะเป็นด้วยมีผู้ใดเป็นอย่างเอกซึ้นสักคนหนึ่ง เวลาที่จะซึ้น
 ไปถวายหน้าทูลศักระมีขอประคองซึ้นไป เวลาที่พระราชทานหมาก
 ก็เขาคีกระยึ้นเข้าไปรับแทนผักราบ แล้วจึงเอามือหยิบเหมือนผู้หญิง
 ถวายของพระอย่างนั้นบ้างคอกกระมัง แต่การพระราชพิธีทั้งถึ้นคือทูลหน้า
 ถึ้นพระบาทฐานารายณ์ประชมถึ้นซึ้นนี้ ก็ไม่มีปรากฏว่ามีพิธีพราหมณ์
 อย่างใด ดูพราหมณ์ก็ไม่รู้เรื่องรู้อะไร แต่พิธีทั้งถึ้นอย่างคือเกณฑ์
 ทูลหน้าถึ้นพระบาทฐานารายณ์ประชมถึ้นซึ้นนี้ ไม่ได้มีทำที่กรุงรัตนโกสินทร์
 นี้เลย นับว่าเป็นพิธีเล็กถึ้นแต่ทั้งถึ้น

๖

๒๒๒ สดากภัตริ

การพระราชพิธีสำหรับเดือน ๗ เลิกเสียไม่ได้ ทำทั้งสิ้นแล้ว การ
พระราชกุศลอันใดในเดือน ๗ ก็ไม่มี คตอดจนการสดับปกรณ์พระบรม
อิสริ ซึ่งมีทบจะทุกเดือน ในเดือนเจ็ดก็จำเพาะถูกคราววัน การจร
ที่เป็นกรรมมงคลก็ไม่ทำในเดือน ๗ การเผาศพใหญ่ ๆ ก็ไม่มีใครทำใน
เดือน ๗ ด้วยเป็นฤดูฝน เพราะฉะนั้นในเดือนเจ็ดจึงได้เว้นว่างอยู่ทั้งเดือน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดให้มีสดากภัตริเป็น
การพระราชกุศลเพิ่มขึ้นในเดือนเจ็ด

การสดากภัตรินี้ เมื่อจะว่าโดยเหตุเดิม ตามที่คนโบราณได้ทำมา
ก็ไม่เป็นกำหนดฤกษ์ ที่มีมาในวินัยบาฬี คัมภีร์จุลวรรค ว่าพระผู้มี
พระภาคเสด็จอยู่ณเวฬุวันเมืองราชคฤห์ ครั้นนั้นเขาแพงชนทั้งหลายที่เคย
ถวายสังฆภัตต์ทั่ว ๆ ไป ไม่มีกำลังจะถวายได้ จึงได้พากันคิดจะถวาย
อุทเทสภัตริเพียงรูปหนึ่งต่อรูปสัามรูปอย่างหนึ่ง นิมนต์ภิกษุคือเฉพาะแต่ที่
นิมนต์ไปถวายอย่างหนึ่ง สดากภัตริ คือให้พระสงฆ์จับสลากตามแต่ผู้ใดจะ
ได้หนึ่งอย่างหนึ่ง บัณฑิตภิกษุถวายเฉพาะวันหนึ่ง ในบัณฑฆาตชั้นบัณฑฆาต
นั้นอย่างหนึ่ง ปาฏิพิกภัตริ ถวายเฉพาะในวันขึ้นค่ำหนึ่ง แดกรรมคำหนึ่ง
นั้นอย่างหนึ่ง ยักย้ายไปตามชอบใจของคนของคน ภิกษุทั้งหลายนำ
ความขึ้นกราบทูลพระผู้ทรงพระภาค พระองค์จึงอนุญาตให้พระสงฆ์รับ
ภัตต์ทั้ง ๗ นี้ สดากภัตรินับเป็นภัตริอันหนึ่งใน ๗ อย่าง ก็ไม่เป็น

กำหนดฤกษ์กำหนดเหตุอันใดที่เป็นการควรทำใช้การที่ควรทำ ในกรุง
สยามแต่ก่อน ที่ได้กล่าวถึงดวงเสดากภักตร์แก่พระสงฆ์ ในส่วนราชการ
แสดส่วนราษฎร ก็มีมาอย่างเช่นในหนังสือพนมาคเป็นต้น ก็ว่าดวงกัน
ในเดือนหก ประจวบกับขัตติยวิสาขบูชา ถึงที่ในกรุงรัตนโกสินทร์
เกิดเสดากภักตร์ขึ้น ก็ทำในการวิสาขบูชาเหมือนกัน แสดเสดากภักตร์ใหญ่
วัดพระเชตุพน เมื่อปีมะโรงชัฐศก จุศักราช ๑๒๑๘ ซึ่งดูเหมือนจะ
เป็นเสดากภักตร์วิเศษนอกจากวิสาขคราวแรก ก็ทำในเดือนหกเหมือนกัน
ที่ย้ายลงมาเดือนเจ็ดนั้น เห็นจะย้ายลงมาหาดาว่างอย่างเดียวกัน
การซึ่งกำหนดเสดากภักตร์ในเดือนเจ็ด ก็ด้วยหาใคร่ผลไม่บริบูรณ์
ผลไม่ขึ้นก็ทำเนา ดูเป็นข้อใหญ่ใจความอยู่ที่ทุเรียน ถ้าฤกษ์เสดากภักตร์
ต้องคราวทุเรียนสุกชุ่มแล้ว ก็เห็นจะเป็นใช้ได้ทั้งสิ้น

การเรื่องถวายภัตรต่าง ๆ ฤกษ์จิวรต่าง ๆ ตามที่มีมาในพระวินัย ซึ่ง
พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตไว้นั้น ดูเป็นการทำเด่นต่างว่าไปหมดทุกอย่าง
ด้วยเหตุว่าภูมิประเทศบ้านเมืองไม่เหมือนกัน ทั้งผู้ ที่นับถือพระพุทธศาสนา
ก็ไม่เหมือนกัน ในประเทศอินเดียมีทุพภิกขภัยฝนแล้งเข้าแพง จมถึง
มนุษย์แดงตัวดำต้องตายด้วยอดอาหาร ในประเทศสยามนี้การเช่นนั้นไม่เคย
พบเห็น เพราะที่แผ่นดินอุดมดีกว่าในประเทศอินเดียบางแห่ง การที่จะ
เสาะแสวงหาอาหารของภิกษุไม่เป็นที่ยึดติดขัดสน คนในพื้นที่เมืองประเทศ
อินเดีย เป็นหลายสิบพวกหลายสิบเหล่า ประกอบด้วยพิธีมานะกระมัง
ถือชาติถือโคตรถือถิรบุชาเส่นสังวต่าง ๆ กัน ถัทธิที่ถือเหล่านั้นล้วน
แต่ทิ้งหวงพวกอื่น ๆ ต่อมาให้หมิ่นประมาทพวกอื่น ให้ถือพวกอื่นเป็นศัตรู
อนรมกันมาช้านาน ถึงโดยว่าพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น จะแพร่หลายไป

ได้มากเพียงเท่าใด ก็ไม่พอที่จะลงล้างทุจริตให้ สิ้นเชื้อสิ้นทรากได้
แต่ไม่พอที่จะส่งสอนคนให้ ทั้งละทุจริต กลับมาถือพระพุทธศาสนาที่จก
ไปได้ ส่วนในแผ่นดินสยามนี้แต่เดิมมา ก็คงจะเป็นแต่ถือเจ้าถือผีเช่น
เมืองลาว เจ้าแต่เดิมนั้นไม่มีกฎหมายข้อบังคับที่ได้ส่งสอนคนให้
ประพฤติชั่วอย่างหนึ่งอย่างใด เหมือนอย่างกัมพูระ เวท ฤๅกัมพูระ ไบเบต
ที่มีผู้มาจับอกเล่าส่งสอน เป็นแก่นับถือก็เดินสำรวจบูชาไปดองตุเมื่อได้สม
ประสงค์จึงใจ ก็เข้าใจเขาเป็นว่าการที่ตัวทำนั้นถูก ถ้าไม่ได้สมประสงค์
จึงใจ ก็เข้าใจว่าการที่ตัวทำนั้น เป็นการผิดไม่ชอบใจเจ้า ก็ดัดยัย
ทำอย่างอื่นไป ที่สุดจนการหยาบ ๆ คาย ๆ ที่คนกล้า ๆ บ้า ๆ ไปทำ
เมื่อคนที่ทำไม่ผิดนัยอันใด ก็ถือว่าเปนถูกใจเจ้า เช่นกับนิทานเรา
เล่าโรมยบนดวดยควายเราแกะเห่ๆ เมื่อได้ควายมาตัวมาผูกไว้ ที่
เสาศาล ควายนั่นออกวิ่งไป กระซอกเชือกที่ผูกเสาศาลจนศาลทลาย
เมื่ออยู่ที่ทำเช่นนั้นไม่มีอันตรายนัยใด ก็ตกลงใจว่าเจ้าชอบการที่เป็น
กลโกง ๆ เป็นต้น การที่ถือคติไม่มีข้อบังคับเป็นแต่การทดลองเช่นนี้
จึงไม่เป็นเหตุให้เชื่อถือมัน จนถึงเป็นพิธีมานะกระต้างแรง
ครั้นเมื่อพราหมณ์นำศาสนาอิศวรนารายณ์เข้ามา ถึงว่าศาสนานี้มี
กฎหมายบังคับความประพฤติของคน แต่วิธีลักษณะอาการก็ไม่ดีผิดกัน
ไปกับเจ้า ซึ่งเคยถือมาแต่ก่อนนัก เมื่อรับมาถือก็เข้าใจว่า เป็นผี
อย่างเก่านี้เอง แต่เป็นผีผู้ขึ้นไปกว่านี้อีกหน่อยหนึ่ง ฤๅเป็นเจ้า
แผ่นดินของผี ถึงว่าจะนับถือดีขึ้นไปกว่าผีที่เคยนับถือมาแต่ก่อน ก็
ไม่มีใครปฏิบัติตามกฎหมายแบบอย่าง เป็นแก่นับถือบูชาหวม ๆ อยู่
อย่างเช่นผีอย่างเก่านี้เอง ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามา เป็นถิ

แปลกไปใหม่ ไม่เหมือนอย่างที่เคยถืออยู่แต่ก่อนเลย เปนการดัดซึ่ง
 เข้าใจยากต้องรำเรียน ครั้นเมื่อรำเรียนรู้แล้ว ก็ยังเห็นความอัศจรรย์
 ในคำสั่งสอนนั้นมากขึ้น ได้รับผลแห่งความประพฤติแน่นอน ดีกว่าที่ได้
 จากผีไพร่ญาติที่ที่เคยถือมาแต่ก่อน ก็ทำให้ความเลื่อมใสศรัทธาเจริญ
 กว้างขึ้น เมื่อผู้รำเรียนมากขึ้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ยังแพร่
 หลวยออกไป หยั่งลงถึงมั่นในประเทศสยามแน่นหนามั่นคง ยิ่งกว่า
 สาดนาพราหมณ์ เพราะเป็นคำสอนที่มีแก่นสารให้ผลปรากฏในประจักษ์
 ไม่มีดับดับพลิกพลางเลย ถึงว่าสาดนาเก่าที่เคยถือมาทั้งดั่งอย่าง จะ
 ไม่ละทิ้งเสียได้ด้วยใจอ่อน ก็ยังเหลือแต่ความเกรงใจมากกว่าที่นับถือจริง
 ประเทศสยามเปนภูมิภาคที่สมควรจะทรงพระพุทธศาสนา มากกว่า
 ประเทศอินเดีย ด้วยที่นับถือเดิมนั้นอ่อน จึงได้แพร่หลายมั่นคง
 มีผู้นับถือปฏิบัติบูชาแก่พระสงฆ์ทั้งปวงทั่วหน้า ถึงตาพระสงฆ์ทั้งปวง
 ไม่มียามขัดสนกันดารเหมือนอย่างประเทศอินเดีย ด้วยอาศัยบุญ
 ประเทศ เปนที่บริบูรณ์อย่างหนึ่ง ด้วยความนับถือของชนทั้งปวง
 ทั่วถึงแก่มั่นคงประการหนึ่งดังกล่าวมานี้

การซึ่งมีแบบอย่างมาจากประเทศอินเดีย ในเรื่องภิกษุทานกัถิ
 จิวทานกัถิ เปนเรื่องสำหรับประเทศที่หาอาหารยาก แลหาผ้ายาก
 ทั้งสิ้น ไม่ต้องกันกับในประเทศนี้เลย แต่หากผู้ซึ่งมีความเลื่อมใส
 ในพระพุทธศาสนา อยากจะหาซื้อหาอุบาย บำเพ็ญทานต่าง ๆ
 ให้เจริญความยินดีปรารถนาในสันดาน ก็ยกย้ายทำไปตามดลิตี ที่กล่าว
 มาแต่ก่อนอย่างนั้นบ้างอย่างนั้นบ้าง แต่มักจะเปนการไม่แท้ โดยมากอย่าง

เช่นว่าให้ผ้าบังสุกุลจีวรได้อานิสงส์มาก ก็มาทำย่อ ๆ เอาผ้าพาดโยง
 จากศพ แล้วเอาจีวรไปพาดบนผ้านั้น นิมนต์พระสงฆ์ตามที่ตนนับถือ
 ขอบใจ มาชักผ้านั้นเป็นบังสุกุลจีวร ที่จริงผู้ทำก็รู้ว่าผ้านั้นพระสงฆ์
 จะเอาไปปะจิฐานเป็นบังสุกุลจีวรไม่ขึ้น พระสงฆ์ก็ไม่ได้เอาไปปะจิฐาน
 เป็นบังสุกุลจีวรเลย แต่ก็ยังถวายเป็นบังสุกุลอย่างนั้นอยู่ได้เสมอ เป็น
 การสังฆปะตางว่าย่อ ๆ เพราะความจริงพระสงฆ์ในประเทศสยามนี้ ไม่
 ต้องการที่จะใช้บังสุกุลจีวรเลย ด้วยผ้าที่ทากถวายเป็นมามากมายเหลือใช้
 ยิ่งนัก ถึงการสวดภาตวันนั้นก็เหมือนกัน ดังแต่ชื่อว่าสวดภาตวัน เมื่อ
 ทำไปถวายเป็นวัดใดก็ใดทั่ว ๆ กันทั้งวัดเป็นสังฆภาตวัน แต่ยกเรียกว่า
 เป็นสวดภาตวัน ที่สวดภาตวันหลวงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็น
 นิมนต์ภาตวัน ยกเรียกว่าสวดภาตวัน บันดาลสวดภาตวันของหลวงทั้งชั้น
 ไม่เป็นสวดภาตวันแท้ เป็นแต่สมมติว่าเป็นสวดภาตวัน เหมือนอย่างที่ทำ
 บุญการศพ สมมติว่าเป็นได้ทอดผ้าบังสุกุลนั้น

สถากภัทร

มันจะว่าด้วยการสถากภัทร ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ข้าพเจ้าได้เคยจำได้ว่าได้ดูให้สถากภัทรไปวัดพระเชตุพน ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ครั้งหนึ่ง มีกระบวนเป็นอันมาก แต่กระบวนทั้งปวงนั้นจำไม่ได้หมดว่ามีอะไรบ้าง ไปจำได้ย้อยสองอย่าง แต่ว่ามีลัทธิพิเศษที่เก๋ย่นตัวหนึ่ง หัวโศลกเท่าคุ่มขนาดย่อม ๆ มีมือหลายมือถืออะไรที่อะไรหลายอย่าง จำไม่ได้ว่าถืออะไรบ้าง เห็นแต่เวลาเก๋ย่นเดินแล้ว เดินหยุก ๆ มาแต่ไกล ได้ตั้งศาลแต่เหนือพลับพลา แล้วแต่ตามตลอดจนท้ายพลับพลาอยู่ข้างจะขอบใจมากกว่าสิ่งอื่น อีกกระบวนหนึ่งนั้นพิลึกคน ๆ เราแต่งเป็นโขน มีถึงตามเป็นกองโตถือผลไม้ต่าง ๆ เรามีพิณพาทย์ดี พิณก่ดถึงนั้น เดินตามเพลงพิณพาทย์ออกสู่ถนนอีกอย่างหนึ่ง ได้ดูจำไว้ ได้แต่สองอย่างเท่านั้น จะได้มีปากก็ไม่ว่าแน่ แต่ไม่ไว้ใจตัวว่า การที่จำไว้นี้จะถูกต้องฤาไม่ เทียบสอบถามใคร ๆ เราดูเราว่ามีสถากภัทรวัดพระเชตุพนจริง แต่จะมีกระบวนเช่นข้าพเจ้าจำได้ฤาไม่นั้น เราไม่ทราบจำไม่ได้ ก็ยังออกหนักใจขึ้น กลัวว่าจะไปเพื่อนเขาเล่นโขนชักกรอกเมื่อพื่อน้ำทิพย์มาเล่นเหินไปดอกกระมัง แต่ยังจำได้แน่นอนนัก จึงได้ค้นดูจดหมายเหตุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็ได้ความว่า สถากภัทรนั้นได้มีเมื่อมีโรงอัฐศก อยุ่ข้าพเจ้าได้จำรวม

เต็ม แต่ไม่มีสัลดะจะดังเช่นที่ฝันเห็นไปนั้น เปรนแต่พรรณาคความ
กว้าง ๆ ว่า “ของหลวงไปน้ำ แต่งละครข้างในหามสัลดะภักตรเปนคู่ ๆ
ถึงท่านที่ตองเกณชั้กักคิดทำประกวดกัน จัดหญิงคี่กระจุกแถหญิงรุ่นสาว
มาตกแต่งให้หญิงฝ่ายข้าง บ้างถึงเวียนบ้าง ห่มแซมขามบ้าง หามสัลดะภักตร
เปนสี่แถว แถวก็มคั่นถือตำรับขาวหวาน เครื่องไทยทานเปนขนมผลไม้
ต่าง ๆ ที่จะถวายพระสงฆ์ในสัลดะภักตรนั้น ตามไปเบื้องหลังเปนอัน
มาก ลางแห่งก็แต่งเปนละครอื่นเครื่อง แถนางเปนคู่ ๆ กัน หาม
สัลดะภักตร ลางแห่งก็แต่งเปนยักษ์บ้างถึงบ้าง ลางแห่งก็แต่งเปนเลี้ยว
กางแพพิไลยไปข้างน้ำ ลางแห่งก็แต่งเปนจิ้งรวบกัน ลางแห่งก็แต่งเปน
นางต่างภาษา ทุถกระบวนดังของเปนอันมาก ลางแห่งก็จัดเปนรถแถ
เกวียนบันทุกสิ่งของเปนคู่ ๆ ลางแห่งก็จัดเอาเด็กที่รุ่นมาแต่งตัวถือผลไม้
ต่าง ๆ ไปเปนอันมาก ตามแต่บุญญาผู้ใดจะเห็นดีก็ทำไป มี
พิณพาทย์จีนพิณพาทย์ไทยไปบนเกวียนบ้าง ทุก ๆ กระบวน ดังกระบวน
ที่หน้าประตูวิเศษไชยศรี ไปเลี้ยวบ้อมเผด็จจักร เตินกระบวนไปวัด
พระเชตุพน คิถกระบวนหนึ่งคนที่อย่างน้อยทั้งหญิงทั้งชายเพียงร้อยเสด
ที่อย่างมากที่สุดถึงสองร้อยเสด แต่ถ้วนถือสิ่งของทั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นทอดพระเนตรอยู่บนพระที่นั่งสุทไธ
สวรรย์” ได้ความจากจดหมายเจ้าพระยาทิพากรวงษาว่าดังนี้ ได้ความ
จากผู้อื่น คือท้าวเจ้าจอมมารดาอิมว่าตัวเองได้แต่งเป็นคนแก่ คนหาม
สัลดะภักตรนั้น คงท้าวเจ้าจอมมารดาหามทอง จีบหามถม แว้งหามเงิน
ละครแต่งเปนพรหมณ์เปนคี่กระจุกสรวมเกี้ยว ถือดอกไม้อุปเทียมน นอก
นั้นมีละครสรวมขำเป็นมนุษย์บ้าง ยักษ์บ้าง ชีมาเปนคู่ ๆ แถมีแต่ง

เป็นเงินเดินแห่ด้วย นี่เป็นกระบวนหลวง ได้ความจากผู้อื่นอีก ว่า
 กระบวนพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า มีคนใหญ่อื่นหนึ่งวางบนล้อเลื่อนไป
 มีดาวขั้วแคนเดินแวดล้อมไปด้วย แล้วจึงมีปราสาทสูงใหญ่หลังหนึ่ง
 วางบนล้อเลื่อนลากไปเหมือนกัน ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวน้อย มี
 ข้างบนทุกๆ เรียง ของผู้อื่นก็มีเป็นนครบางจังหวัด อีกกระบวนหนึ่ง
 ไม่ทราบว่าเป็นของใคร มีทูลกระหม่อมเป็นทูลกระหม่อมใหญ่ขึ้นล้อเลื่อน ได้
 ความเฉียด ๆ ไปอย่างนี้ แต่เรื่องดีหัดเดชะของข้าพเจ้ายังไม่ได้ยินใคร
 เอ่ยถึง เป็นแต่มีสดากภักตร์ครั้งหนึ่งนั้นนับว่าเป็นลูกแน่ มิใช่ฝัน แต่
 กระบวนนั้น บางที่คนอื่นเขาจะชอบใจอย่างอื่น แต่ข้าพเจ้าเป็นเด็กโคม
 จะไปชอบใจโคมที่เขาไม่ชอบกันจึงไม่มีใครจำไว้ ฤกว่างไรก็ไม่ทราบ
 แต่สังเกตได้ว่า ถ้าเด็กเช่นนั้นไม่ชอบใจอย่างอื่นแล้ว ไม่จำได้ ถ้าจำ
 ไว้แล้วไม่ลืมเลย สดากภักตร์วัดบวรนิเวศ ซึ่งว่ากันว่าครั้งหนึ่งก่อน
 ฤกษายหลังวัดพระเชตุพน ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นด้วยใจเลยสักนิดเดียว ถาม
 ใครก็ดูรวม ๆ ไปหมดทั้งสิ้น

การสดากภักตร์ทั้งสองคราว คือวัดพระเชตุพน แลวัดบวรนิเวศ
 ต้องนับว่าเป็นการจริง ส่วนสดากภักตร์ที่ลงเป็นการประจักษ์นั้น ที่วัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการมีในเดือน ๗ แต่จะเป็นขึ้นแปดค่ำ
 ฤกษ์สิบห้าค่ำจำไม่แน่ชัด คงอยู่ในวันพระ เป็นแต่สดากภักตร์ของหลวง
 กับเจ้านายข้าราชการฝ่ายใน แห่ออกจากประตูราชตำราญ ผ่านหน้าพระ
 ที่นั่งอนันตสมาคมไป เข้าประตูหน้าพระอุโบสถ ทอดพระเนตรที่ศาลาตามอก
 หนึ่งคือ สดากภักตร์เช่นนี้ มีกระบวนแห่เป็นผู้หญิงถือธงชาย ๑๐

ซึ่งตราบ ๑๐ มีพิณพาทย์ผู้หญิงตีสามหามตีไปในหว่างลำรับหนึ่ง ต่อ
 ไปตรกรี่มา บางทีก็อย่างตะตองคู่ บางทีก็อย่างตะคู่ คือยืนเครื่อง
 พรหมจนถึงยักษ์ ในหว่างตรกรี่มานี้ มีพิณพาทย์อีกลำรับหนึ่ง ต่อ
 นั้นไปเป็นตรกรี่เล็ก ๆ ถี้อตอกไม้คู่หนึ่ง รูปคู่หนึ่ง เทียนคู่หนึ่ง แต่
 แต่งตัวนั้น ยักเยื้องกันไปเป็นคราว ๆ บางคราวก็แต่งคี่กระจุกทั้งหกคน
 บางคราวก็แต่งเป็นพรหมณ์ทั้งหกคน บางคราวก็แต่งเรียกว่าอย่าง
 เจ้าหนุ่ม คือแต่งเป็นตรกรี่แต่โปกผ่าลี้กับทิมคิดขลิบ ต่อนั้นลงมาเป็น
 ทาบหลวง ทองทาบหนึ่ง เงินทาบหนึ่ง กระเช้าที่ทาบนั้น ไซ้ไม่
 เป็นแบบหกลเหลียมปีดทองปีดเงิน ร้อยสายไซ้โยงขึ้นไปเป็นลำแหวก
 ในลำแหวนั้น ตั้งพานทองพานเงิน ข้างหนึ่งเป็นกระถงเข้าเห็นยว
 ข้างหนึ่งเป็นกระถงสังขยา คนที่ทาบแต่งตัวนุ่งสังเวียนบ้าง ห่ม
 ขั้วในแพร ห่มคาดชั้นนอก ต่อไปจึงถึงงานกลางเขิญเครื่องโต๊ะเงินผูก
 ถุง ทั้งขาวหวานแดงเคียง พวกงานกลางนุ่งผ้าตาย นุ่งหิ้วยห่มขั้วใน
 แพรชั้นนอกอดัดดัดกราย ต่อนั้นไปจึงถึงทาบเจ้านายข้าราชการฝ่ายใน
 เดินเป็นคู่ๆ กระเช้าที่ทาบทำเป็นกระถงเจิมเป็นเครื่องขั้วกับปีดทองบ้าง
 เครื่องขั้วกฤษบ้าง ปลายคานที่ทาบเป็นคี่คี่นาคหางนาค มีกระถงใน
 กระเช้าทั้งสองข้าง มีช่องพลหมากขมดัดเทียนมัตอยู่ในกระเช้า แล้ว
 มีธงกระดาศปักฉลากหมายที่ ๑ ที่ ๒ บอกชื่อเจ้าของ ดับงพาดคี่คี่
 คานผืนหนึ่ง คนที่ทาบนั้นแต่งตัวนุ่งสังเวียนบ้างยกบ้าง ที่เลว ๆ ลงไป
 ยกใหม่ก็มี ห่มคาดเย็บแบบเขมรชบาอดัดดัด ตามแต่ผู้ใดจะมีและหาได้
 จำนวนทาบมากถน้อยตามจำนวนพระสังขที่มานั้น ประกติเห็นจะอยู่ใน
 ๓๐ รูป แต่ก่อน ๆ มา ไซ้ก็เวียนทั้งผดกระเช้าหนึ่ง กระถงเข้า

เห็นวกระเจ้าหนึ่ง ฟังจะมากลางวันเมื่องานส้มโอร้าง เห็น
 จะเป็นครึ่งพระเสวตรสุภาพรณ ไปเห็นกระหอบอบวนขึ้นอย่างไร
 รับสั่งให้ ไปทงเสียทั้งคืน ภายหลังจึงได้กลายเป้นสังฆาบ้าง ผลไม้
 ต่าง ๆ บ้าง กระเจ้าหนึ่งบางที่ก็มีทั้งสังฆาแต่ผลไม้น้อย หานหาดวง
 แด่เครื่องโต๊ะเงินนั้นเป็นเจ้าพระทั้งต้องสำหรับ นอกนั้นก็ถวายพระสงฆ์
 ตามที่ ๑ ที่ ๒ เป้นลำดับกัน เวลากลางประเคนสำหรับ ทรงประเคน
 กระเจ้าสดากภัตรด้วยที่เดียว การเลี้ยงพระก็ไม่แปลกประหลาดอันใด
 จิต ๆ เหมือนเลี้ยงชนมเมือง ถ้ามีการส้มโอร้าง ก็เกิดสดากภัตร
 ตามธรรมเนียมเสีย ไปมีสดากภัตรในการส้มโอร้างสามวัน พระ
 สงฆ์มาออกไปเป้นร้อยแปดรูป ถ้าเช่นนั้นก็ต้องเกณฑ์เจ้านาย เจ้าคุณ
 ท้าวนาง เจ้าจอมมารดาใหม่ เจ้าจอมมารดาเก่าจนกว่าจะพอ บางบ
 ก็ยกไปวัดราชประดิษฐก็มี วัดราชบพิตรก็มี บางที่ก็เลยดื่ม ๆ ไปเสีย
 ไม่ได้ทำก็มี แต่ในแผ่นดินประจุบันนี้ สดากภัตรตามธรรมเนียม วัด
 พระศรีรัตนศาสดารามไม่ได้มี มีแต่การส้มโอร้างแต่ไปวัดราชบพิตร
 เท่านั้น จะว่าเป็นพระราชกุศลที่เกิดแล้วที่เดียวก็ว่าได้ จะว่าย
 คงอยู่ก็ว่าได้ อยิบจะกลายไปเป้นการจร

๒๓ ห่อเทียน พรราชา

ส่วนการที่ยังคงประจำอยู่ในเวลานั้น คือการห่อเทียนพรราชา
 เทียนพรราชาแต่ก่อนใช้ห่อด้วยสีผึ้งทองคำ บันดาวดที่เปนวัดหลวง
 มีนิกายภิกษุสงฆ์ถึงแล้ว มีเทียนพรราชาวัดเดิมบ้างกว่านั้นบ้างทุก ๆ วัด
 เทียนนั้นมากน้อยตามกำหนดวัดซึ่งเกิดขึ้นทุก ๆ รัชกาล จนถึงปลาย
 รัชกาลที่สามเทียนเกิดถึงรัชเดชม์ กำหนดเทียนเดิมหนึ่งหนักสีผึ้ง
 ๑๖ ชั่ง สีสผึ้งเปนอันมาก เวลาที่จะห่อนั้น กับอบบุญ
 พระบรมวงษานุวงษ์ แต่ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในเจ้าภีษณุมาศ
 เอาสีผึ้งมาช่วยห่อ แต่ก็เป็นการประชุมใหญ่ในวันเดือน ๗ ขึ้น
 แรกค่ำทุกปีได้ขาด ถ้าปีใดมีอธิกมาสหรือการห่อเทียนไว้ ต่อวัน
 ขึ้นแปดค่ำเดือนแปดบุรพาดำ ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบ
 ฤทธิของพวกข้าพระที่ได้ผลประโยชน์อยู่ในเทียนพรราชาทั่วทุกพระอาราม คือ
 ว่าจำเดิมตั้งแต่จุดเทียนพรราชาแล้ว ก็คืดทอนเทียนนั้นเสีย เหลือ
 ไว้นาวลัดกับหนึ่ง เวลาเสด็จพระราชดำเนินก็ขึ้น ยังชำระดวง
 ไปพอให้ชงน้ำมันได้ จุดเทียนพรราชาเสด็จแล้ว เวลาขึ้น ลักขัว
 โมงหนึ่งทั้งเผื่อทั้งคอย แล้วก็ดับเอาเทียนที่ดับไว้ คับหนึ่งนั้นไปปัก
 ตกกลงเป็นเทียนพรราชาเล่มหนึ่ง ได้จุดบูชาพระ สีผึ้งหนักไม่ถึงบาท
 นอกนั้นเป็นประโยชน์ของข้าพระทั้งชั้น เปนอยู่เช่นนั้นโดยมาก
 จึงได้โปรดให้เลิกเทียนห่อเสีย ให้ทำด้วยไม้ บันดาวยัก

ปีกทอง คงไว้แต่กำขางปายเปนนายสังข์ แล้วให้ทำกระบอกลูก
 ตักเป็นรูปถ้วย ถวายทรงหยอดสังข์พอเต็มถ้วย ตั้งลงใน
 ช่องปายเทียนไม้ จุดในวันแรก ต่อนั้นไปจ่ายน้ำมันให้เต็ม
 จุดเปนต์เทียนต้นน้ำมันที่จ่ายนั้น ก็เป็นการตกแต่งเบรเหม็ดนั้นจะเป็นหมด
 ทำแก้ว ถวายถั่งทรงหนึ่ง ๆ เติมน้ำมันถวาย น้ำมันนั้นก็ยังคงจ่าย
 อยู่ ส่วนเทียนสังข์อย่างเก่านั้น ให้คงไว้แต่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เติมน้ำมัน พุทธไสวธรรมเฒ่าหนึ่ง หอพระเจ้าสองเฒ่า เป็นเทียนหลวง
 เติมน้ำมัน เทียนเรียบรายเฒ่าหนึ่ง พระพุทธบาทเฒ่าหนึ่ง วัดพระเชตุพน
 เติมน้ำมัน วัดอรุณเฒ่าหนึ่ง วัดราชโอรสเฒ่าหนึ่ง วัดบวรนิเวศ
 เติมน้ำมัน วัดบรมนิวาสเฒ่าหนึ่ง พระศรีด้ายกมุนีวัดสุทัศน์เฒ่าหนึ่ง
 ภายหลังเกิดพระปฐมเจดีย์ขึ้นอีกเฒ่าหนึ่ง พระพุทธชินราชเรื่อง
 พิศณุโลกอีกเฒ่าหนึ่ง ครั้นเมื่อทรงสร้างวัดราชประดิษฐ โปรด
 ให้หล่อเทียนเฒ่าย่อม ๆ เป็นสองเฒ่า ภายหลังเกิดขึ้นที่พระพุทธ
 ศิขิ์อีกสองเฒ่า หอเสี้ยมธรรมปริตเฒ่าหนึ่ง หอพระคันธาร
 ราชบุรี ที่ทองสนาม เฒ่าหนึ่ง ครั้นในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้า มีขึ้นที่วัด
 ราชบพิธอีกสองเฒ่า พระพุทธรัตนสถานสองเฒ่า เฒ่าใหญ่
 มีขึ้นที่วัดนิเวศธรรมประวัติเฒ่าหนึ่ง พระศรีรัตนเจดีย์เฒ่าหนึ่ง
 ในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพิ่มขึ้น เมื่อไม่มีวงน้ำเต้าแทน
 เทียนวงน้ำเต้าอีกเฒ่าหนึ่งให้เป็นคู่กัน ภายหลังนี้เกิดเทียนอย่างเด็กลงไป
 กว่าเช่นที่วัดราชประดิษฐ์ขึ้นอีกสองเฒ่า สำหรับพระพุทธบุษยรัตน
 น้อยรวมเป็นเทียนอย่างใหญ่ ๑๖ เฒ่าอย่างกลาง ๑๐ เฒ่าอย่างเล็ก ๒ เฒ่า
 เทียนวัดพระเชตุพน วัดอรุณ วัดราชโอรส ให้มีเป็นวัดสำหรับ

รัชกาลละวัด ในเวลานั้นท่านองจะยกวัดบรมนิวาสเป็นวัดสำหรับ
 รัชกาลที่ ๔ แต่ครั้งเมื่อเปลี่ยนมาเป็นวัดราชประดิษฐ์แล้ว เทียน
 วัดบรมนิวาสก็มีแต่ไป เทียนวัดนิเวศธรรมประวัติก็เกิดขึ้นตามเคย
 ของวัดบรมนิวาส แต่ส่วนเทียนวัดบรมนิเวศเป็นเทียนสำหรับองค์พระ

เหมือนอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ฤาพทุชเฬววรรค พระบาท
 แดพระประทุมเจ้านาย การหล่อเทียนแบ่งเป็นข้างนำข้างใน เทียน
 หอพระแด่เทียนพุทธมณฑล แบ่งเข้ามาหล่อข้างใน เจ้านาย
 ข้างในทรงหล่อ นอกนั้นหล่อข้างนอกทั้งสี่

รูปสันฐานของเทียนพรรษานั้น วงหลอดไขอย่างหนึ่ง วงนำ
 ไขอย่างหนึ่ง วงหลอดไขอย่างบัวปลายเส้าวงหลอด วงนำไข
 อย่างบัวปลายเส้าวงนำ ซึ่งแบ่งเป็นอย่างกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ต้น
 เหตุนั้นเห็นจะเกิดประชันกันขึ้น ครั้นขุนหลวงทวยสรัสวดีสร้างวัดมเหยงคณ์
 ขุนหลวงบรมโกษสร้างวัดกุฎีดาว ก็เคยถือคติต่อลงมาจนถึงกรุง
 รัตนโกสินทร์นี้ด้วย ถ้าการก่อสร้างอันใดในพระบรมมหาราชวังแล้ว
 ไม่ใช่บัวกลมเลย ถ้าการก่อสร้างอันใดในพระราชวังบวรแล้วไม่ใช่
 บัวเหลี่ยมเลย เป็นธรรมเนียมติดต่อกันมา จนกระทั่งถึงเทียนพรรษา
 ก็ทอดยเป็นเช่นนั้นด้วย

๒๔ ทำบุญ พระอัยยิ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

การพระราชกุศลในเดือน ๗ มีแต่ห่อเทียนพรรษา ก็เป็นการ
ห้อย ๆ เช่นกล่าวมาแล้ว ยังมีอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการเกิดขึ้นใหม่
ตั้งแต่ปีสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๒๔๓ คือ การทำบุญวันขึ้นพระชนม
สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ แด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า
กรรณภรณ์เพ็ชรรัตน์ แต่เคยทำกำหนดสัปดาห์คึกคัก ก็คือวัน
ที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมแต่เดิมมา บางปีก็ไม่ตกในเดือน ๗ แต่
มักจะอยู่ในเดือน ๗ โดยมาก จึงได้ยกมาวางไว้ในเดือน ๗
ครั้นภายหลังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ขึ้น
พระชนม์ตรงกับวันที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมนี้อีก จึงได้เพิ่มขึ้นอีกของคึกคัก
การทำนันทนถ้อยคำเกี่ยวกับทำบุญวันประสูติแต่สวรรคต ซึ่งดั่งเคยมาแต่
ยังมีได้กล่าวในหนังสือพิมพ์พจนานุกรมนี้เคย คือมีพระดังสวัสดิราช
ประดิษฐ์ ๕ รูปวัดราชบพิธ ๕ รูปสถูปปรกณผ้าไตรย แด่รับ
พระราชทานขึ้น สมเด็จพระนางเจ้า พระนางเจ้า ทรงถวายเครื่องไทยทาน
ต่าง ๆ แด่สถูปปรกณรายรอบของหลวงรอบรูป ของสมเด็จพระ
นางเจ้าแด่พระนางเจ้าอัยยิรูป เวลาที่พระดังสวัสดิพระพุทธรูป
อนันตศักดิ์ขณสูตรแตมาคึกคัก สวดมนต์จบแล้วเทศน์ของหลวงกันที่
หนึ่ง ของสมเด็จพระนางเจ้ากัณฑ์หนึ่ง เปนเสร็จการพระราช

กษัตริย์ในวันเดียวกันนั้น

การที่ท่านมาแต่ก่อนเคยทำที่พระที่นั่งบรมราชสถิตย

มโหฬาร พระพุทธรูปประจำวันสำหรับพระอัมมสิริแดพระอัมมสิริทั้งโศกมนตรี
 ะหมู่ แต่ในบัดนี้โปรดให้ย้ายไปทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ตั้งบุษบกไม่
 มีเครื่องสูง โปรดให้เชิญพระอัมมสิริสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย
 พระรูปสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอริยวงศธร พระอัมมสิริสมเด็จพระเจ้า
 ลูกเธอ เจ้าฟ้าศรีพัชรกิติยาภา พระอัมมสิริพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้า
 เสาวภาคย์นาครีรัตน์ ออกตั้งด้วย เพิ่มพระสังขชินเบน ๒๐ รูป
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี มีของไทยแทนถวายเป็น
 พระสังขชินเบน การนอกล้นนี้คงตามเดิม

การทำบุญพระอัมมสิริหมู่ใหญ่ ในวันที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมนี้
 ไม่เป็นการพระราชกุศลซึ่งควรจะตั้งอยู่ประจำแผ่นดิน เป็นแต่ตามกาดสมัย
 เหมือนหนึ่งเป็นการในล่อนพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อต่อไปภายหน้า
 การพระราชกุศลเผื่อนัก ก็ควรจะเลิกเสียไม่ต้องทำ ซ้ำยกมาว่าไว้ใน
 ที่นี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าการในปัจจุบันที่เป็นอยู่บัดนี้ มีพระราช
 กุศลเรื่องนี้เป็นประจำเดือน ๗ อยู่อีกอย่างหนึ่ง

คำตกเดือนในเดือน ๗ นี้ เกือบจะไม่มีอะไรสำหรับเดือน เพราะ
 ไม่เป็นการสถิตย์สำคัญอันใดสักอย่างหนึ่ง ในการหล่อเทียนมีอย่างเดียว
 แต่มหาเด็กจะคอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอทรงหล่อเทียน ซึ่งไม่มีใครมา
 หล่อด้วยแล้ว นอกนั้นก็เป็นการตามธรรมเนียมมาแต่ครั้ง

การพระราชพิธีเดือน ๙

ในเดือนแปดนี้ การพระราชพิธีที่เข้ามาในกรุงเทพมหานครในรายย่อ
จดหมายไว้ว่า “เดือนแปดเข้าพระวัดส้า” แต่ในรายพิศดาร
จำหน่ายว่าขาด ไม่ได้ถ้อยความอันใดเลย ในจดหมายขุนหลวง
หาวัดก็กล่าวแต่การพระราชกุศล ไม่ได้พูดถึงการพิธีอันใด กันดูตำรา
พราหมณ์ที่กรุงเทพฯ นี้ มีแต่บานแพนกชื่อพิธี ว่าเดือนแปด
พระราชพิธีวันดีปฐมวสา เข้าพระวัดส้าคงเบญจจากุมาลัยเดียว แต่ให้
อาจารย์ประกอบสวดคิสาณรายนัน แล้วจดลงไว้ข้างท้ายว่ายก มีข้อความ
รวมอย่างยิ่ง ที่พระมหाराชครูพิธีเองก็ไม่เข้าใจว่าแปลว่าอะไร แต่
ในหนังสือนางนพมาศถึงได้กล่าวไว้ว่า เป็นการในพระพุทธศาสนา ก็เว้น
กล่าวถึงพราหมณ์ซึ่งเป็นตระกูลของตัวไม่ได้ แต่การที่พราหมณ์ทำนั้น
ดูเป็นอนุโลมตามพระพุทธศาสนาหาเป็นพิธีที่ยื่นแปลกเปลี่ยนอย่างไรกันไม่
เพราะฉะนั้นการพระราชพิธีเดือนแปดนี้ จึงน่าจะเรียกการพระราชกุศล
มากกว่าจะเรียกการพระราชพิธี ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แต่ก่อนแล้ว ว่า
การพระราชพิธีพราหมณ์ในเดือนแปดนี้ ขรอยแต่เดิมมาจะเป็นพิธีที่
เป็นการไม่สุจริตในไตรทวารอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อถือพระพุทธศาสนา
แล้ว จึงได้ยกเลิกเสียช้านานมา จนไม่มีผู้ใดจะจำได้ว่าเคยทำอย่างไร
พิธีพราหมณ์ซึ่งนางนพมาศได้กล่าวไว้ ก็จะเป็นพิธีตั้งขึ้นใหม่ พอ

อย่าให้อยู่เปล่า แทนของเก่าที่เลิกใช้นั้น เพราะฉะนั้นจึงจะชอกถ้าว
ด้วยเหตุผลซึ่งพระสงฆ์ของจำพรรษา ตามนิยมซึ่งมีมาในพระวินัยคัมภีร์
มหาวิไทรยาบคาหมุดก่อน ประเพณีไม่มีชดิมประเทศคืออินเดีย
ชนที่เกี่ยวไปมาอยู่เสมอ จากเมืองโน้นไปเมืองนี้ คือคนที่เกี่ยวค้าขาย
ก็ดี ที่ใดตัวเป็นสมณไม่มีห่วงบ่วงโย เกี่ยวไปเที่ยวมาอยู่เช่นพวก
ซึ่งเรียกเดียรถีย์แปริพาชกถือถัทธิต่าง ๆ ก็ดี เมื่อถึงฤดูฝนก็หยุดแรม
อยู่ในเมืองใด เมืองหนึ่งสิ้นสามเดือนแล้วจึงได้ออกเดินทางต่อไป ถึงแม้ว่า
พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จเที่ยวไปมาอยู่ในเมืองทั้งปวง ตลอดมชฌิมประเทศ
มิได้เสด็จอยู่ในเมืองใดเมืองหนึ่งประจำทุกปี เมื่อถึงฤดูฝน พระองค์
ก็ยอมเสด็จหยุดฤดูฝนในเมืองใดเมืองหนึ่ง เหมือนเช่นคนทั้งปวงประพฤติก
อยู่ พระสงฆ์ทั้งปวงเมื่อเย็นมีน้อยอยู่ แด่ดำรงในโลกุตตรคุณ
ก็หยุดอยู่จำพรรษาในที่สงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง เหมือนเช่นพระพุทธเจ้าทรง
ประพฤติกอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีความเหน็ดเหนื่อยซึ่งพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติ
ให้พระสงฆ์อยู่จำพรรษา การที่ส่งมาจนครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จ
ประทับอยู่ที่เวฬุวันกระตันทะกะนิวาปะสถานณเมืองราชคฤห์ มีพระสงฆ์
พวกหนึ่งเรียกว่าฉัพพัคคีย์ เกี่ยวไปมาตลอดฤดูหนาวฤดูร้อนฤดูฝน ไม่
ได้หยุดแรมฤดูเดียว เมื่อคราวฝนตกแผ่นดินชุ่มด้วยน้ำฝน เกี่ยว
เหยียบเข้ากลาอื่น ๆ แด่ญารบัตเขี้ยว แด่สัตว์เล็ก ๆ ตายด้วยกำลัง
เหยียบย่ำ ชนทั้งปวงก็พากันติเตียน ว่าแต่พวกเดียรถีย์แปริพาชกเขา
ก็ยังหยุด ที่สุดจนนกยงวิทำรังยอไม่หลบหลีกฝน แต่พระสมณ
ลิกขบุตรทำไมจึงมาเที่ยวอยู่ทั้งสามฤดู เหยียบเหย้าแด่คนไม่ ที่มือนทริย
เป็นของเป็นอยู่ ทำสัตว์ทั้งหลายให้ตายเป็นอันมากฉนั้น เมื่อภิกษุ

ทั้งหลายได้ ยินคำก็เต็นน ^๕ จึงนำชนกราบทูลพระพุทธเจ้า ๆ จึงอนุญาต
ให้พระสงฆ์จำพรรษา แต่ยังมีได้ นิยมเวลาชัดเจน พระสงฆ์มีความ
สงสัยว่า ฝนย่อมตกทั้งฤดูฝน แลฤดูฝนจะไม่มีอะไรเป็นเครื่อง
กำหนด พระองค์ จึงตรัสอนุญาตให้อยู่แห่งเดียวในวัดสำณะ คือกาถที่
นิยมว่าเป็นฤดูฝน ภิกษุยังมีความสงสัยอีก จึงได้ทูลถามกำหนดว่า
จะอนุญาตให้เป็นคราวเดียวฤๅหลายคราวเช่นอุโบสถ พระองค์จึงตรัส
ว่า.ฝนต้องคราว เข้าพรรษารั้งแรกตั้งรับบรณมีอาสาฬหะ คือเพ็ญ
เดือนแปดไปแล้ววันหนึ่ง พังเข้าวัสสุปนาสิกคัน บรณมีอาสาฬหะไปได้
เดือนหนึ่ง คือตั้งแต่เพ็ญเดือนแปดแล้วเดือนหนึ่ง พังเข้าวัสสุปนาสิก
คณัตถิ ภายหลังมาท่านพวกลัทธิก็ย่ำสำรับเท่านั้นเอง เข้าพรรษา
แล้วเที่ยวไปในถางพรรษา เขาติดยันอีกเหมือนครั้งก่อน จึงได้ทรง
ห้ามว่า เมื่อเข้าพรรษาแล้วห้ามไม่ให้เที่ยวไป ถ้าภิกษุใดเที่ยวไป
ในถางพรรษาคงอาบัติทุกกฏ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์จะแก้งออกจาก
อาวาสไปเสียไม่จำพรรษา ฤๅอธิฐานจำพรรษาด้วยอยู่ไม่ครบสามเดือน
ไม่ได้ เว้นไว้แต่มีอันตรายใหญ่เกิดขึ้นก็จะอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีอันตราย
ไม่จำพรรษาอยู่ครบสามเดือนต้องอาบัติทุกกฏ เพราะเหตุนี้พระสงฆ์จึง
ต้องอยู่จำพรรษา คืออยู่ในวัดแห่งเดียว ไปข้างไหนไม่ได้สามเดือน
จึงเป็นธรรมเนียมนิยมว่าเมื่อถึงกำหนดพรรษา ภิกษุจะจำพรรษาไม่มี
เดาศักนี้ไม่ควร เมื่อจะเข้าพรรษาให้เปล่งวาจาในที่พร้อมกันว่า
อิมัสมิทวาเส อิมัสเตมาตัง วตัสสุปมิ สำนทน แปลเนื้อความว่า
ข้าพเจ้าเข้าถึงกาลฝนคือจำพรรษาในอาวาสนี้ ตลอดสามเดือนอันนี้ คำ
อธิฐานพร้อมกัน เช่นนี้เป็นอธิฐานกำหนดเขตวัด เมื่อกลับ

ถึงที่อยู่ปักกวาดเสนาสน์ ตั้งน้ำใสหน้าคนไว้อีก ให้อธิฐานที่อยู่อีกชั้นหนึ่ง
ว่าอิมัมมิงวิหาเร อิมังเตมาลัง วัสตังอุเปมิ วิธีซึ่งอธิฐานนี้ เป็นความ
คิดของพระอรชรกถาจารย์ ที่จะให้เป็นกรรมนั้นไม่เป็นแต่ตั้งใจเปล่า
ให้ออกจากเสียด้วย เหมือนอย่างอธิฐานอะไร ๆ ทั้งปวง เช่นผ้า
ผ่อนเป็นต้น การที่อธิฐานนั้นก็แปลว่าตั้งใจผูกใจจะทำสิ่งนั้น ถ้าจะไม่
ออกปากอธิฐานเป็นแต่ผูกเอาโดยไว้ในใจก็ใช้ได้

เหตุซึ่งถือว่าเป็นการใหญ่ในเรื่องพระตมจำพรรษา เป็นข้อที่จะได้
บำเพ็ญการกุศล ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้นับถือพุทธศาสนาแต่โบราณนั้น
ด้วยเหตุว่าภิกษุในรัชสมัยประเทศ ประพฤติอาการผิดกันกับภิกษุ
ในกรุงสยาม ตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ตลอดมา ท่าน
ไม่อยู่ในวัดใดวัดหนึ่งแห่งเดียวเป็นกำหนด แต่ไม่มีใครจะอยู่ในวัดที่อยู่
ในบ้านในเมือง นอกจากเวลาฤดูฝนสามเดือน ย่อมเที่ยวไปอยู่
ในป่าในเขาอาศัยร่มไม้เป็นกระยาสารท พอดีเวลาหนึ่ง
เวลาหนึ่ง ความประพฤติเช่นนี้ก็เป็นที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญ ขอบัญญัติ
อันซึ่งได้บัญญัติสำหรับให้ ภิกษุประพฤติ ก็ทรงรอยความประพฤติเช่นนี้
โดยมาก คือให้มีบริวารแต่แปดสิ่ง ไม่ให้ละสลมสิ่งของไว้มาก เพื่อ
ที่จะได้เที่ยวไปข้างไหนได้ โดยง่าย ไม่มีห่วงใยเป็นต้น เมื่อพระตม
ประพฤติดีมีห่วงใยน้อยลดเที่ยวไปเที่ยวมาอยู่เช่นนี้ ก็ไม่มีกุฏิในวัดซึ่ง
เป็นที่ห่วงหนาว่า เป็นกุฏิขององค์หนึ่งองค์นี้ เมื่อไปจากที่นั้นแล้ว
กุฏิก็ไม่มี ข้างของอันใดเก็บไว้ ไม่ต้องถนอมประจักษ์ ต่อจนถึงฤดูฝน จึง
ได้ คิดตั้งใจมุ่งหมายว่าจะอยู่จำพรรษาในวัดใด แล้วแสวงหาที่อยู่
ในวัดนั้น จนต้องมีพระเรียกว่าเสนาสนคาหาปะกะ คือเป็นผู้ชี้ที่

แบ่งปันให้อยู่จะได้ ไม่เกิดวิวาทกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นภคินีหายทรมานใจ
 เลื่อมใส กับซึ่งจะได้ช่วยซ่อมแซมตกแต่งเสนาสนะที่พอจะอยู่ได้สามเดือน
 ขอซึ่งพระบรมกถาจารย์ว่าไว้ ให้ปักกวาดกฐีเสนาสนะ ตกน้ำใส่น้ำฉิน
 ให้พร้อมบริบูรณ์ แล้วจึงให้อริฐานที่อยู่นั้น ก็เพราะเสนาสนะนั้นรกร้าง
 แต่ไม่มีของที่จะใช้สอยอยู่บริบูรณ์ จึงต้องปักกวาดตกแต่งจัดหาไว้ให้
 พร้อมบริบูรณ์ พอที่จะอยู่เป็นสุขได้ตลอดสามเดือน ก็แต่ในระหว่าง
 ที่พระสงฆ์มาอยู่ในที่แห่งเดียวสามเดือนนั้น จะไปเที่ยวภิกขาจารในที่
 ไกล ๆ เปลี่ยนตำบลไปไม่ได้ จำจะต้องภิกขาจารอยู่ในเขตจังหวัดใกล้เคียง
 อวาคันนั้น ๆ เพราะฉะนั้นทายกผู้มัวใจเลื่อมใส จึงได้มีความอุสาหะที่
 จะถวายทานแก่สงฆ์ มีถวายบิณฑบาตเป็นต้น ยิ่งซึ้งกว่าฤดูอื่น ๆ
 แต่ในเวลาเมื่อพระสงฆ์อยู่ในที่แห่งเดียวทั้งสามเดือนเช่นนั้น ก็เป็นโอกาส
 ของดีปราชญ์ทายกทั้งปวง ที่จะได้เข้าไปดูหาพัชรกรรมเทศน์นารักษาอุโบสถศีล
 การจำศีลภาวนาพัชรกรรมเทศน์จึงได้มากในฤดูฝนสามเดือน ด้วยเหตุ
 ว่าในฤดูอื่น ๆ พระสงฆ์ท่านไม่มีใครอยู่ประจำที่ ตลอดมาจนถึงเครื่อง
 สักการบูชาต่าง ๆ เบนคิดว่าเทียบพรรษาผู้ตนไม่ เทียบร้อยไม่สุด
 ถิ่นไม่ชำระไม่ สัฟน์ ที่จัดถวายพระสงฆ์ในเวลาเข้าพรรษานั้น ก็
 ให้เป็นของพอที่จะทนอยู่ได้ แต่จะต้องใช้ ในกำหนดสามเดือน เวลา
 ที่พระสงฆ์อยู่ในอวาคันนั้น เมื่อล่วงสามเดือนแล้วท่านก็ต่างคงค่างไป
 ความประพฤติของพระสงฆ์ในประเทศอินเดียเป็นดังนี้ การที่ทำสิ่งใด
 ในเรื่องเข้าพรรษาทั้งหลาย จึงได้เป็นสามเดือนสามเดือนอยู่หมดทุกอย่าง
 แต่ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จในกรุงสาวัตถี ความประพฤติของภิกษุ
 ทั้งปวง ไม่เหมือนอย่างเช่นภิกษุในประเทศอินเดีย มาประพฤติอยู่

ในที่แห่งเดียวไม่ได้เที่ยวไปเที่ยวมา ตามชาติชาวสยามเคยประพฤติ
 ภูเขื่อนาคันก็เปนภูเขื่อนาคันของ รัชชั้วาขององค์นั้นองค์นั้น ถึงว่า
 จะมีเสนาสนะคาหาปกระ ก็สุมมุติกันไปโคม ๆ เหมือนอย่างกับเดินคัง
 พรี ที่ที่พระสงฆ์ก็อยู่ในที่เดิมมันแล้วทั้งสิ้น การที่จะซ่อมแซมขัดกวาด
 เสนาคันอันใดก็ไม่ต้องทำ เคยอยู่มาอย่างไรก็อยู่ไปอย่างนั้น การ
 ที่จะต้องเสาะแสวงหาเครื่องใช้สอยอันใดตลอดมาจากต้นน้ำใช้นั้น ก็ไม่
 ต้องแสวงหา ด้วยมีพรหมบริบูรณ์ปนปรกติอยู่แล้ว การที่ทายก
 จะต้องปฏิบัติถวายอาหารบิณฑบาตเป็นต้น ก็ถวายเสมออยู่แล้ว การ
 ที่จะหาโอกาสรักษาอุโบสถศีลแด่พระภิกษุเหล่านั้น ในเวลาไม่ใช่ฤดูฝน
 เมื่อใดก็ได้เสมออยู่แล้ว เพราะฉะนั้นการเข้าพรรษาในกรุงสยามนั้น
 ก็เหมือนอย่างกับทำพิธีไปตามแบบโบราณเท่านั้น เมื่อถึงกำหนดอธิฐาน
 เข้าพรรษาพระสงฆ์ก็อธิฐานไป แต่ในใจก็รู้ สักยว่าถึงออกพรรษาแล้ว
 เราก็จะอยู่ในที่นั้นต่อไป ไม่เป็นการแปลกปลาดอันใดขึ้นในใจพระสงฆ์เลย
 การที่ทำบุญถวายทานแก่พระสงฆ์มากขึ้นในฤดูฝน ก็เป็นแต่ประโยชน์
 วิเสศของพระสงฆ์ที่จะได้มากขึ้นเท่านั้น การที่รักษาอุโบสถศีลแด่พระภิกษุ
 เหล่านั้น เช่นมีเทศน์เช้าวันสามเดือนนั้น ก็เป็นแต่โอกาสที่พระสงฆ์
 เข้าพรรษานั้นมาตักเตือนใจให้คนรักษาศีลฟังธรรมมากขึ้น แต่ที่แท้ถึง
 จะมีเทศน์เช่นนั้นไปตลอดทั้งปี ก็ไม่ขัดธรรมเนียมสักที่จะแสดงธรรมเหมือน
 อย่างแต่ก่อน เพราะฉะนั้นเมื่อรวบความลงข้างปลายแล้ว พอที่จะกล่าว
 ได้ว่า การที่พระสงฆ์เข้าพรรษานั้นเป็นพระราชพิธีสงฆ์แท้ เหมือน
 อย่างกับพราหมณ์ทำพิธีเหมือนกัน การพิธีอันใดที่ทำ ๆ อยู่ก็คงมีต้นเหตุ
 เช่นนี้ทุกอย่าง เว้นแต่เดือน ๆ ตงมาจนไม่รู้รากเงาของเดิมว่าเกิดขึ้น

ด้วยอันใด เพราะฉะนั้นในเดือนแปดนี้ก็จะว่าชาติพระราชาพิชิตไม่ได้ คง
เรียกว่าพระราชาพิชิตเจ้าพรรษาเป็นพิชิตสิ่ง

บัดนี้จะว่าด้วยการพระราชาพิชิตเจ้าพรรษา อันประเพณีมาในกรุง
สุโขทัย ซึ่งนางนพมาศได้กล่าวไว้ถึงการหลวงการราชวัตร จะได้
เก็บแต่ข้อความที่ว่าด้วยการหลวงมากถ่าว เพื่อผู้ที่แต่งการราชวัตรจะ
ได้ มีข้อความว่าบ้าง ข้อความในหนังสือนางนพมาศนั้นว่า “ครั้นถึง
เดือน ๘ นักรัตถกษัตริย์มาใหญ่ การพระราชาพิชิตเจ้าพรรษา พระ
วรบุรพบุรุษในรสีนพระศาสนา จะจำพรรษาเป็นมหาสังฆนิบาต
ทุกพระอาราม ฝ่ายพราหมณาจารย์ก็จะเข้าพรรตสมาทานศีล บริโภค
กระยาบวชบูชาคุณ (ฤๅกฤๅ) พิชิตถึงเดือน สิ้นเดือนพระเจ้าอยู่หัว
จึงดำรัสสั่งนายนักการ ให้จัดแจงตกแต่งเสนาสนะทุกพระอารามหลวง
เสวกัถรงถวายเป็นวิหารธรรม เป็นคันทะเตียงคางที่หนึ่งนอนเสื่อสาธิตาตบ
เป็นสังฆทาน แด่น้ำว่าเสวาลิกพัตร สดากภัตตกิจจานภัตตทั้งประทับ
เทียนจำนำพรรษา บูชาพระบรมธาตุพระพุทธรูปปฏิมากรพระบริษัทธิธรรม
สิ้นไตรมาส ถวายขบเทียนชวดตาน้ำมันตามได้ประทับ แต่พระภิกษุ
สังฆมณฑลจำพรรษาในพระอารามหลวง ทั้งในกรุงนอกกรุงทั่วถึงกัน
ตามลำดับ ประการหนึ่งทรงพระราชอุทิศเครื่องกระยาบวชพลัดกรรม
พระเทวรูปในเทวสถานหลวงทุกสถาน ทั้งตั้งการหมู่พราหมณาจารย์
ซึ่งจำพรรษา อานนัศรเวทเพทางคธาคฐาบูชาพระเป็นเจ้า ด้วยเสวตร
พัศราภรณ์แด่เครื่องกระยาบวช ทั้งประทับรูปเทียนวิเจปนาให้บูชาคุณ
(ฤๅกฤๅ) โดยทรงพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาโดยสาครเจือกัน”
ต่อไปนี้จึงว่าด้วยราชวัตรเป็นข้อความยืดยาว เมื่อพิเคราะห์ดูตาม

ที่ว่ามัน ก็จะได้เห็นได้ตามที่ใดก็ตามมาแล้ว ว่าพิธีอาถรรพ์ของพราหมณ์
 นั้นเห็นเป็นทำเขาอย่างไปจากพระพุทธศาสนา การที่จำพรตนั้นก็ไม่แปลก
 อันใดกัน กับที่นางนพมาศได้กล่าวถึงราชธิดาพากันจำศีล มีกำหนด
 ต่าง ๆ อย่างยิ่งจนถึงตลอดสามเดือนสี่เดือนก็มี แปลกอยู่แต่ที่พราหมณ์
 กินเครื่องกระยาบวช ก็เหมือนกับสัปรุขข้างญวนข้างจีนเขาถือศีลแล้ว
 กินแะ ด้วยการพิชนั้นก็ไม่มีแปลกแปลกอันใด นอกจากบูชา
 อย่างนั้น แต่การหล่อเทียนพรรษาอยู่ข้างจะหาพิใหญ่โตไปกว่าชั้น
 หล่งนี้มาก ถึงกับมีกระบวนแห่ ๆ เทียนไปวัด แต่ดึกนั้นที่จะกล่าวซ้ำ
 ถึงเรื่องแห่สระสวนอีก ว่าการซึ่งแห่เทียนพรรษาในครั้งนั้นเห็นจะไม่เป็น
 การดำบกอันใด มากกว่าที่จะทำขึ้นในชั้นหลัง ๆ เมื่อเด็ก
 ทหารประจำการสำหรับพระนครเสียแล้ว ด้วยในจดหมายนั้นกล่าวไว้
 เป็นหน้าที่ของกรมทหารที่จะแห่เทียนไปวัด เมื่อไฟพลุกพล่านมีพรักพร้อม
 อยู่ก็เห็นจะไม่ดีเป็นการดำบกนัก ในข้อความที่กล่าวไว้นั้นว่า “ครั้น
 ถึงวันจากตุลีสู่กระบี่เป็นธรรมเนียมมฤคชยานักการทหารบกทหารเรือ ก็
 ตั้งกระบวนแห่เทียนประทีปจำนำพรรษาขึ้นทั้งบนคานหาม แดงเรือ
 เอกไชยได้บุษบกบัลลังก์ทองประโคมกลองอินทเกร์แตรสังข์ฆ้องทิวไสว แห่ไป
 ตามท้องถนัดตามตลาดตามนคร ประชาชนก็ร้องรำทำเพลงอนุโมทนา
 พระราชกุศล ครั้นประทับถึงพระราชอารามหลวงตำบลโต ชาว
 พนักงานก็เชิญเทียนประทีปเข้าในพระวิหารหอธรรมมณเฑียร โรงอุโบสถ
 จุดตามไว้ ในที่นั้น ๆ ทุกพระอาราม ตั้งแต่เจ้าพระยาอยู่หัวก็ทรงพระ
 ราชอุทิศสักการบูชาพระรัตนไตรยสิ้นไตรมาสสามเดือน” ค่อนั้นไปว่า
 ด้วยการแห่เทียนของราชธิดา แล้วจึงไปกล่าวถึงการที่เสด็จพระราชดำเนิน

พระอารามหลวงว่า “ ครั้นวันกาฬปักขเอกตฤเทเวทวันชายแสด
 พระพุทธชินโรสดันนิบาตประชุมกัน เข้าพระวษาณพระอุโบสถทั่วทุกพระ
 อาราม สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินออกกวัดน้ำพระธาตุ
 พรหมด้วยพระอรรคชายาแด่พระบรมวงษาพระศพนกานัต ” ต่อนี้ไปว่า
 ความรวบกับราชฐ์ทั้งปวง ไม่เฉพาะแต่พระเจ้าแผ่นดินตราชดระกุด
 แต่งการซึ่งจะให้ทราบว่าได้จัดไปวัดนั้นไปทรงการ อันใด แต่ข้อซึ่งไม่
 กดำวช้เฉพาะพระองค์เจ้าแผ่นดินในที่นี้ ขรอยท่านจะไม่ใคร่จะได้ทรง
 อันใดนัก จะเป็นแต่ปณมัสการตามธรรมเนียมจึงได้เกิดอันความรวม
 เข้าเสียว่า “ บัณฑิตาชนทั้งปวงในตระกูลต่าง ๆ มีรัตติยตระกูลแด
 พรหมณ์ แด่ตระกูลคบคิดเป็นคั่น ต่างซักประเทียบบริวารทั้งบุตร
 หลานญาติแถมมิตร ออกไปสโมสรสันนิบาตพร้อมเพรียงกัน ณพระ
 อารามใหญ่น้อยทั่วทุกแห่งทุกตำบล อุทิศอุทกธำภูณแด่ปัจจัยการก
 ถวายแก่ภิกษุสงฆ์สามเณรทั่วถึงกัน แล้วมหาชนชายหญิงต่างตั้งเบญจางค
 ประดิษฐาน มาทวนอุโบสถคืออันมีองค์แปด ในสำนักนี้พระมหาเถรเจ้า
 ทั้งหลาย บ้างก็ออกกวาดน้ำพระธาตุจะรักษาอุโบสถ เปนปฏิหาริย์ปักข
 อุโบสถสันตติสันตติอุตุสี่เดือน บ้างก็สมาทานเป็นสมาธิกนิพัทธอุโบสถ
 คือรักษาคิดในพรหมสันไตรมาศสามเดือน บ้างก็สมาทานเป็นเอกมาสิก
 นิพัทธอุโบสถ คือรักษาคิดตั้งแต่เพ็ญเดือนสิบเอ็ดไปจนถึงเพ็ญเดือนสิบสอง
 เดือนทุกวัน บ้างก็สมาทานเป็นอัมมมาสิกนิพัทธอุโบสถ คือรักษาค
 คิดเดือนทุกวันในสุกปักขกาฬปักขทั้งเดือน บ้างก็รักษาแต่ปรกติอุโบสถ
 เดือนละแปดครั้ง บ้างก็สมาทานเป็นปฏิชาครอุโบสถ มีวันะ บัณฑิต

เดือนหนึ่ง รักษาดีดลืบถ้วน แด่ตั้งฟังพระธรรมกลักร้างแต่งพระธรรม
 เทภินา แด่พระภิกษุสงฆ์สาธยายพระปริตในที่นั้น ๆ เสมอเป็นนิจ
 ทุกวันมิได้ขาด คราบเท่าสิ้นไตรยมาศสามเดือนโดยนิยมนั้น ต่อนี้
 ไปแสดงคันเหตุ ซึ่งเกิดเรื่องบูชาของแห้งในการเข้าพรรษามิพุ่มเป็นตน
 ซึ่งนางนพมาศเคลมว่าคิดเป็นคนคิด เหมือนอย่างพานพระอินท์มากดอกบัว
 ดอຍประทีปเป็นต้นว่า “อันว่าพิธีอาสารมาศบูชาใหญ่ ชำนาญได้ คิด
 กระทำพนมดอกไม้ทอง แด่กอโกสัมภ์ประทุมทองอันวิจิตรด้วยวาดเขียน
 นำวันถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงบูชาพระรัตนไตรยบ้างพระเทวรูปบ้าง
 ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็พึงพอพระอิศราไครย จึงดำริตั้งว่า ชำนาญเป็น
 คนฉลาดคิด โปรดพระราชทานสักการรางวัลเป็นอันมาก แด่นั้น
 มามหาชนชายหญิงทั่วทั้งพระนคร ก็ถือเอาเป็นอย่างต่างพนมดอกไม้
 แด่กอประทุมชาติมีพรรณต่าง ๆ บูชาพระรัตนไตรยในพระราชพิธี
 อาสาธมเคมาเช่นทุกปี ฝ่ายนางในทั้งหลายก็ถืออย่างกระทำพนมดอกไม้
 ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานรางวัล ตามฝีมือแต่ปัญญา
 ด้วยกันเป็นอันมาก จึงพระบาทสมเด็จพระร่วงเจ้าแผ่นดิน มีพระ
 ราชบริหารสาปสรรว่า เบื้องหน้าแด่นั้นไป ชนชายหญิงในพระราชอาณาเขต
 ประเทศสยามภาษา บันดาเป็นสัมมาทิสู้ให้กระทำพนมดอกไม้กับบัว
 บูชาพระรัตนไตรยในพระราชพิธีอาสารมาศ ให้เรียกนามพนมดอกไม้
 พนมพรรษา จงอย่ารู้ตามลัญคราบเท่ากัถปาวสาน ชำนาญนพมาศ
 ก็ถึงซึ่งชื่อเสียงว่าเป็นคนฉลาดปรุกฏนามอยู่ในแผ่นดิน ได้ อีกอย่างหนึ่ง
 เรื่องกอบัวเจ้าพรหมนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ข้าง
 จะทรงเป็นพระราชธุระมาก รับสั่งว่าต้องคำราชของเก่า ถ้าปีใดไม่มี

ผู้ถวายกอบัว กับตั้งบ้นไปจนผู้ที่เคยถวายของทำมาถวาย จะเป็น
 พวกเจ้านายในพระราชวังหลัง ฤากรมขุนอิศราภรณ์รักษ์พวกใดพวกหนึ่ง
 เคยถวายอยู่ แต่เดี๋ยวนี้หายไปไม่เห็นมี เพราะวิธีที่ใช้กันเดี๋ยวนี้
 มักจะให้ มีของเครื่องรองเป็นสิ่งที่ใช้ได้ อย่างต่ำที่สุดจนถึงกตักไม้
 ชีตไฟ กระถางบัวหมากพรมซึ่งเป็นของโปรดในรัชกาลที่ ๔ นั้น เห็น
 เป็นวันยลียะทอดกันเสียไม่มีใครทำ รูปร่างกระถางบัวนั้นใคร ๆ ก็คง
 เคยเห็นอยู่ด้วยกันโดยมาก แต่บางที่จะนึกไม่ออก คือมีกระถางดิน
 ปิดกระต่ายทองมีลายดอกไม้เขียนด้วยน้ำยา ในกระถางมีไม้ดอกอันหนึ่ง
 เดี่ยวดอกบัวกระต่ายแดงซ้อนกันสามชั้น ยอดแดงสดเป็นอังกฤของ
 ขบปากกระถางมีดอกเตโชเล็ก ๆ รายรอบ กระถางบัวอย่างนี้รับสั่งว่า
 เป็นอย่างโบราณแท้ ที่เป็นของเก่ารองลงมาอีกนั้นหมากพรม คือ
 เป็นพานแว่นฟ้าบนด้วยดินสองชั้น ทาสีเขียนน้ำขาว ที่ปากพานมีกระต่าย
 เจริมเหมือนใบตอง แล้วมีกรวยกระต่ายทาสีขาว ๆ ตั้งตรงกลาง
 รอบด้านมีดินบนก้นอกกลม ๆ รูปร่างเหมือนปัทม ต่างว่าหมาก ทาสี
 เขียวฤาสีขาวก็ได้ แล้วมีน้ำยาตีอื่นขีดเป็นด้าแหยกห้าด้าแหยก เห็น
 จะต่างว่ารอยผ่าเป็นคำคำ มีทองอังกฤติดที่ใจด้าแหยก ค่อนั้น
 ขึ้นไปมีรูปภาพลีลึง เป็นหงษ์บนเทพพนม ฤาเป็นใบไม้ติดไม้เดียวกับกรวย
 เป็นชั้น ๆ เรียงขึ้นไปจนถึงยอดพุ่มเป็นทองอังกฤ ทั่วสิ่งนี้ที่คิด
 นั้นต่าง ๆ โปร่งแต่เห็นกรวยที่เป็นแกนข้างใน ถ้ายกขึ้นหมดอย่างเอก
 เพราะเชิงพานชั้นบนเล็ก นี่ก็เป็นของโปรดอีกอย่างหนึ่ง ที่ขาดไม่ได้
 เหยื่อเช่นกัน เพราะเป็นของมีมาช้านาน
 เป็นที่น่าสงสัยอยู่อย่างหนึ่ง ว่าเมื่อครั้งเมืองสุโขทัย เจ้านาย

แต่ผู้ มีบัณฑิตทั้งปวง จะต้องบวชเมื่ออายุครบปีบวชฤๅไม่ ดูไม่
ปรากฏถ่วงถึงในหนังสือนางนพมาศเลย ถ้าหากว่าจะมีบวชรับพรรษา
เช่นธรรมเนียมทุกวันนี้ ก็น่าที่นางนพมาศจะได้กล่าวไว้ในหนังสือบ้าง
เพราะดูก็เป็นการพระราชกุศลสำคัญอยู่ บางทีเขาจะไม่บวชกันเฉพาะ
รับพรรษาเหมือนกับชั้นหลัง ๆ การที่จะบวชเรียนจะเป็นการจริงไปเสีย
จึงไม่ได้กล่าว

ส่วนในหนังสือขุนหลวงหาวัด กล่าวถึงพิธีอาสาธว่าบวชนาค
หลวงเท่าพระชนมายุ แต่ก็ไม่ได้อำนาจถึงทรงผนวชเจ้านาย การที่
บวชนาคเท่าพระชนมายุเห็นจะเป็นในแผ่นดินพระบรมโกศ ทรงพระ
ราชศรัทธาตั้งธรรมเนียมใหม่ เพื่อช่วยคนบวช แต่การบวชนาค
เท่าพระชนมายุนี้ เห็นจะไม่ใช่นำช่วยได้ค่าตัว ถ้าช่วยได้ค่าตัวถึง
หกสิบเจ็ดสิบจนก็จะหลายสิบชั่ง ทั้งคำนำไตรบาตรบริวาร ทุกปี
ทุกปีคงถมจึบไม่อาจทำ ขรอยจะใช้นาคมหาดเล็กแต่งตัววรจรัสการ
ไม่ว่าหมู่ใดกรมใด พระราชทานแต่คำไตรบริวารอย่างบวชนาคมหาดเล็ก
ที่เป็นนาคหลวงในชั้นหลัง ๆ ฤๅจะนับทั้งพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าด้วย
ประการใดก็ไม่ทราบ ดูว่ก็จะเป็นอย่างอื่นได้บริจาคพระราชทรัพย์มาก
พอควรอยู่แล้ว ต่อขึ้นไปว่า “ครั้นวันเพ็ญเดือนแปด จึงทรงเทียน
พวงสาวัดหลวงทั้งในกรุงแกลงกรุง (ที่เรียกว่าในกรุงเห็นจะหมายถึง
กำแพงที่น้ำล้อมรอบ นอกกรุงเป็นนอกกำแพง จึงว่าต่อไปว่า) แด
หัวเมืองเทศเมืองโท เป็นเทียนเป็นอันมาก” มีความในจดหมาย
ขุนหลวงหาวัดเพียงเท่านี้ การแห่แห่นันใด เห็นจะไม่มีมาแต่บัดนั้น
ส่วนที่กรุงรัตนโกสินทร์นี้ การพระราชพิธีพราหมณ์ในเดือนแปดไม่มี

อันใด ไม่ได้พระราชทานเครื่องสักการบูชาเทวรูปอย่างใด เป็น
 ไม่รู้ไม่เห็นกันเลย เริ่มการก็มีแต่ทรงผนวชเจ้านาย การทรงผนวช
 เจ้านายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระองค์แรกที่เดียวนั้น คือ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะฉะนั้นเจ้านาย
 ภายหลัง ที่เป็นเจ้าพี่พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า ทั้งในวังหลวงวังนอก
 ไม่มีพระองค์ใดที่ได้ทรงผนวชที่อื่น นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเลย
 เว้นแต่มีการเป็นที่รังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉะนั้นจึงได้ถือกันว่า
 ถ้าเจ้านายองค์ใดไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ย่อม
 เป็นคนที่เลวคนแฉ้ว ฤ็จะเลวคนค่อไปบนแน่ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือจนชั้นบวชเณร ด้วยมีเหตุซึ่งคือ
 หม่อมเจ้าลลิตยเสถียร ครบที่จะบวชเณร ในปีที่พระราชพิธีพระศพ
 กรมหมื่นวชิรญาณวชิโรดม จึงโปรดให้ออกไปทรงผนวชเณรที่พระเมรุ
 อย่างบวชนาคพอ ครั้นเมื่อหม่อมเจ้าลลิตยเสถียรเสด็จวิฑูรย์ไป ก็รับ
 สั่งพาโลว่า เพราะไม่ได้บวชที่วัดพระแก้ว

การทรงผนวชรับน้าพรหมานี้ ไม่ว่าเป็นการใหญ่การปรกติอย่างใด
 คงจะอยู่ในระหว่างชั้นห คำไปหาชั้นสิบเอ็ดคำสิบสองคำเป็นเขตร แต่
 การทรงผนวชนั้นมีแบบอย่างต่างกัน จะพรรณาไปให้ครบอย่างก็จะยืดยาว
 ขอว่าแต่การปรกติประจำปีก่อน วันที่จะสัสมโภชพระองค์เจ้าแรกหม่อมเจ้า
 ซึ่งจะเป็นนาคนั้น นาคอกไม่ชุบเทียนเข้ามากราบถวายบังคมดาในท้อง
 พระโรง เมื่อวันสัสมโภช ทรงเครื่องที่ทิมคดพระมหาปราสาท ภูษา
 มาดาจำเริญพระเกษราแดพระมัสสุ แล้วทรงนำพระแท่น มีชั้นถาดทรง
 แต่งพระองค์ทรงผ้าเยียรบัน ผ้ายก ถัดองพระองค์กรุยลุ่มพระกรชาย

พระกรขวาวางเฉียง คาครัฑพระองค์กับผ้าทรง ทรงพระจ้ามรงค์เปิดหัว
 พระหัตถ์ แล้วทรงเสด็จขึ้นพระกตักมถอ มาจากพระมหาปราสาท
 เข้าทงพระโรง ในทงพระโรงคังบายศรีแก้วทองเงินอยู่ตรงกลาง
 ต้องข้างคังเทียบเตารวยทอกไม้ทงเครื่องบริวารต่าง ๆ ซึ่งจะเปนของ
 พระราชทานภายหลังทรงผนวช แต่ผู้ใดที่จะทรงผนวชรงพานทองคำ
 ต้องชันบาตรรองพานถม คังที่ตรงนำบายศรีตรงพระภักตร์ เจ้าที่จะ
 ทรงผนวช เมื่อยังไม่ได้เปลี่ยนธรรมเนียมขึ้น ราชยานเสด็จทอดหน้า
 พระแท่น มีพระยุบเบญที่ประทับ ไม่ได้เสด็จขึ้นพระแท่น ครั้น
 เมื่อเปลี่ยนเปนธรรมเนียมขึ้น เจ้าที่ทรงผนวชนั่งเก้าอี้ ก็ใช้พระที่นั่ง
 ไทรน แต่เสด็จลงคังคัพพทงพระโรงเหมือนกัน ในเวลาเมื่อเข้า
 มานั่งคอยยังไม่เสด็จออก ผันพระภักตร์เข้ามาสู่ที่เฝ้า ต่อเมื่อเสด็จ
 ออกแล้วรับสั่งให้ผันพระภักตร์ไปข้างบายศรี จึงได้กลับผันพระภักตร์
 ไปข้างบายศรีตรงผ้าไตร พราหมณ์จุดธูปเวียนเทียน แต่ก่อน ๆ
 มาเมื่อเวียนเทียนแล้วก็ปนแล้วกัน แต่ครั้นเมื่อถึงในรัชกาลที่ ๔ มี
 พระราชทานนำพระมหาสังข์ใบมคมแดทรงเจิม ธรรมเนียมนี้ก็คิดมา
 จนปัจจุบันนี้ เมื่อสัสมโภชแล้วธรรมเนียมแต่ก่อนบังคับให้ประคมอยู่ใน
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ภายหลังมาไม่มีผู้ใดกวรชนบังคับบัญชา
 ต่างองค์ต่างกลับไปวังกันทั้งสิ้น แต่ก่อนมาพระสังข์ซึ่งนั่งหัตถบาทในการ
 ทรงพระผนวชนี้ ก็ใช้พระราชคณะดำรงด้วยด้ามตีบริบ ดมเด็จพระ
 พระสังฆราชเปนอุปัชฌาย์ ถ้าเจ้านายที่จะทรงผนวชมาก็แบ่งเปนสองวัน
 ถ้าน้อยกว่าวันเดียว ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ถ้าหม่อมเจ้าที่จะทรงผนวช
 ในคณะธรรมยุติกาตามหานิกายกำกับกัน ก็มักจะแบ่งออกเป็นสองวัน

เปนธรรมเนียมที่ถนัดวันเดียวกันหนึ่ง เปนมหานิกายปนวันหนึ่ง ในชั้น
 หลัง ๆ ลงมา ก็จะมีเจ้านายทรงผนวชในคณะมหานิกาย
 ก็มีแต่คณะธรรมยุติก แต่ บิดาของผนวชมหานิกายสักองค์หนึ่งสององค์
 มหานิกายก็ได้เข้าไปให้ตบาควันหนึ่ง พระสงฆ์ซึ่งมานั่งหัดบาคนั้น
 ดั้นเพนในพระอุโบสถ ถ้าได้ตั้งพระราชดำเนิรออกวัดก่อนเพนนาน ๆ
 ก็เบ่งทรงผนวชเข้าไปพลา เมื่อเวลาเพนก็หยุดดั้นเพน เจ้าที่
 ทรงผนวชแล้วช่วยบนพระอุโบสถหนึ่งตรงผนังหว่างพระทวารข้างเหนือ แด
 พระทวารกลาง ที่ยังไม่ได้ทรงผนวชช่วยที่มุขหน้าพระอุโบสถ ถ้า
 ได้ตั้งออกสายไปก็ตั้งพระเสี้ยก่อน เจ้าที่ของทรงผนวช แต่งพระองค์
 ที่ทิมศดพระมหาปราสาทเหมือนอย่างเมื่อส้มโภช แล้วทรงเสด็จขึ้น
 พระกตกำมอดมีมหาดเล็กตาม เปนกระบวน ๆ ตามลำดับยศ ออก
 ไปที่เกยปลูกข้าวใหม่ ครองพลับพลาไปถึงเครื่องรายมาตามน้ำหอมมิวเซียม
 ครบองค์เจ้าที่ทรงผนวช เมื่อถึงพร้อมกันแล้วก็ได้ตั้งขึ้นเกย ภูเขา
 มาตานั้นไปบนพระกตถกวายอยู่ที่บันไดเกยด้วยคนหนึ่ง กำกับอีกคนหนึ่ง
 ได้ตั้งประทับทอดพระเนตรอยู่ที่พลับพลาไปถึงเครื่อง เจ้าพนักงานคต
 นำเงินขึ้นถวายจบพระหัตถ์ แล้วจึงไปจ่ายให้ขุนหมื่นนำขึ้นไปถวาย
 เจ้าทรงไปรยทุกเกย ถ้าหม่อมเจ้าองค์ไหนหาได้ พระองค์เจ้าองค์
 ดิบคำถึง ท่านพวกพนักงานที่ขึ้นไปอยู่บนเกยทั้งสามคนนั้น ย่อมถือเอา
 โอกาสที่ตัวได้ไปกำกับอยู่ พัดเจ้านายให้แจกวัดก่อน ที่จะรอนทั้งทานแล้ว
 ไม่ได้เลยเปนอันขาด ถึงตัว رسیدให้ทั้งทานแล้ว ก็มักจะครองรองบ ๆ
 หงับ ๆ กันอยู่ ไม่ได้ทั้งทานได้ทันทีเนื่อง ๆ เห็นจะเป็นเรื่องต่อตามกัน
 อย่างไร ข้าพเจ้าเองก็ไม่เคยถูกพัด แม้การอีกอย่างหนึ่งที่ของข้าพเจ้า

ต้องถอดแหวน ท่านภาษามาตาม^๕ กำกับนั้นเป็น^๕ ผู้รับแหวน การที่ทั้งท่านนั้น
ก็มีหน้าที่จะเกิดอันตรายอยู่บ้าง แต่อันตรายนั้นหากจะเกิดขึ้น ก็ด้วยเจ้าน^๕
พระไทยอยู่ข้างจะโง่เดื่อง เจ้าพวกราชไทยที่ตามไปมักจะเข้าไปดั้มอยู่รอบ ๆ
เกย เพื่อจะให้เจ้าโปรยตงมาให้ตรง ๆ ได้ง่าย ๆ ซึ่งเจ้าน^๕
ก็อยากจะโปรยตงไปให้มเหสีเล็กของตัว อ้ายคนอื่นมันเห็นเงินปลิวตง
ไปขาว ๆ มันก็อดไม่ได้ ตันเบียดเสียดกันเข้าไป เกยก็ปลุกไม่ตื่น
นัก รวนกันกระแทกเต่าโง่เงินน่านักกลัวจะตม ถ้าเจ้านายที่ดี ๆ เขา
ก็ไม่ไปรยตงไปใกล้เกย แต่อย่างนั้นก็ไม่ใคร่พั้งยังโดนเต่าเกยเยือกไป
เยือกมา ครึ่งหนึ่งต้องครึ่งแทบทุกคราว แต่ยังไม่ปรากฏว่าเกยตม
เกยสักครึ่งหนึ่ง ถ้าตมตงไปแล้ว จะงามถึงไม่ได้บวชนั่น เมื่อโปรย
ทานเสร็จจึงฉวยเสด็จเข้าไปในพระอุโบสถ รอพิณพาทย์ไว้ ไม่ระโคม
จนเจ้าที่ทรงผนวชไปถึงกำแพงแก้ว จึงได้ระโคม แล้วขึ้นพระ
อุโบสถทางพระทวารกลาง ตรงเข้าไปจุดเทียนทองเล่มหนึ่ง ที่ปักอยู่
ที่ราวเหล็กกรอบฐานซุขะซี แล้วจึงถนัดออกมานั่งรายริมผนังด้านหุ้มกลอง
ในระหว่างพระทวารกลาง แลพระทวารข้างเหนือ มีผ้าไตรแถบาศ
ตั้งอยู่ตรงหน้า ภาษามาตาม^๕ จึงได้หยิบผ้าไตรตั้งถวายเจ้าเข้าไป ขอ
บวรพชาตามลำดับ การที่ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใช้
ชานนาคอย่างเก่า คือถูกขึ้นยี่นว่าอุกาสร์วันทามิณันเตสึบ ๆ กันมา ทั้ง
ที่ทรงผนวชฝ่ายคณะธรรมยุติกาถมาหานิกาย จนตลอดถึงเมื่อข้าพเจ้า
บวชเณร รับสั่งว่าเป็นการออกหน้าออกตาประชุมใหญ่ คนเก่า ๆ
เขาจะขวางหูให้ว่าชานนาคตามธรรมเนียมเก่า แต่ครั้งเมื่อพระเจ้าลูก
เธอทรงผนวช ภายหลังมา ใช้ว่าเอด้าหังกันเอด้าอย่างธรรมยุติก

แต่หม่อมเจ้ายังคงใช้ยืนยันว่า ถูกาละวันทามิกันเคยอยู่ตามเดิม ต่อมา
ถึงแผ่นดินประจุบันนี้ หม่อมเจ้าซึ่งทรงผนวชอย่างธรรมเนียมโยคี จึง
ได้พูดอย่างเอะอ้าหึงกันเคบ้าง การซึ่งบอกอนุสาสน์นั้น ก็คงใช้ยืนยันบอก
นอกหัตถบาทสังฆ์เสมอมา มานี้จึงบอกอนุสาสน์เป็นครั้งแรกขึ้นเมื่อ
ข้าพเจ้าบวชเณร เพราะครั้งนั้น โปรดให้ชอนิดล้วยด้วย เป็นครั้งแรก
ที่ตามเณรได้ชอนิดล้วย แต่บัดนี้ว่าเป็นอย่างใหม่ ไม่ให้ต้องว่าถูกา
ละวันทามิกันเค เหมือนอย่างเช่นที่ทรงผนวชพระกันมาแต่ก่อน ด้วย
เป็นการเกิดขึ้นใหม่อย่างธรรมเนียมโยคี แลบัดนี้ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระปวเรศวิริยาดิศร ตั้งคาถาบทบอกอนุสาสน์ในท่ามกลาง
พระสงฆ์อย่างเช่นบอกกันอยู่ในธรรมเนียมโยคี การซึ่งให้ชอนิดล้วยแถมบอก
อนุสาสน์ครั้งนั้น เป็นการทรงพระราชดำริห์ขึ้นใหม่ในทันใดนั้น ว่า
จะตกลงกันต้องรออยู่ช้าหน่อยหนึ่ง เพราะไม่เคยทำ แต่ทรงอธิบาย
แจ้งการตลอด ก็เป็นการตกลงกันไปได้ ขรรมนิยมชอนิดล้วย แล
บอกอนุสาสน์ตามเณรจึงได้ มีแต่ขึ้นมาเป็นคราวแรก การทรงผนวชเจ้า
ที่หลาย ๆ องค์พร้อมกัน ที่เป็นภิกษุเมื่อทรงผนวชแล้ว นิ่งที่ปลาย
อาสน์สังฆ์ ในเวลาทรงผนวชของคี่ขึ้นต่อไปจนแล้วเสร็จ จึงได้
ถวายผ้าพระสงฆ์ที่มานั่งหัตถบาท ขรรมนิยมแต่เดิมมาไม่ว่าเจ้าฟ้าแ
พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า พระสงฆ์ที่มานั่งหัตถบาทได้ ผ้าอาบผืนเดียว แต่
ครั้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ เจ้าฟ้าไชยไตรสถับแพร พระองค์เจ้าไชยไตร
แต่ที่ทรงผนวชตามขรรมนิยมจึงเป็นผ้าอาบผืนหนึ่ง คงได้กระจากเครื่อง

บริโภคองค์ระจาด เหมือนการพระราชพิธีโสกันต์ เมื่อเจ้าที่ทรง
 ผนวชถวายผ้าแล้วจึงได้มารับของพระราชทาน รับของหลวงแล้วถึงว่า
 จะมีวงนำเสด็จมาอยู่ในที่นั้น ก็ต้องเข้าไปรับของข้างในที่ปากชากก่อน
 แล้วจึงออกมารับของวงนำแต่เจ้านายผู้ชายต่อไป ว่าเป็นธรรมเนียมดังนี้
 แต่เดิมมา เมื่อรับผ้าเสร็จแล้วที่เป็นเจ้าพระก็ไปนั่งที่ปลายอาสน์ตั้ง
 ที่เป้นเจ้าเณรนั่งอยู่แต่เดิม คือริมผนังด้านหุ้มกลอง ทรงพระเศียรโขนทก
 พระสงฆ์ยะธาเจ้าที่ทรงผนวชก็กรวดน้ำถวายทุกองค์ เปนเสร็จการทรง
 ผนวช ถ้าย่างมากแบ่งตามวันก็มี แต่ต้องวันแคว้นเดียวเป็นวัน

การฉลองเทียนพรรษา

เทียนพรรษาที่ต้องลงทุนลงรอนมากอย่างแต่ก่อน ก็เป็นที่น่าจะชื่นชมยินดีในส่วนพระราชกุศล แต่เป็นที่น่าจะอวดให้พระสงฆ์ได้อุ่นโมทนา เพราะฉนั้นยกเสียแต่เทียนพรรษาหัวเมือง เมื่อประทับประดาเครื่องพิมพ์สีลงภายนอกเสร็จแล้ว มาถวายด้วยทรงจบพระหัตถ์ ส่งขึ้นไปก่อนจะไต่จุทหนักกลางเดือน ที่เหลือนอกนั้นเป็นส่วนกรุงเทพ ฯ ให้ยกเข้ามาตั้งที่เด็จยังท้องพระโรง มีสายสัญญาณวิ่งรอบตัวให้ มีการสวดมนต์พระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูป เริ่มสวดมนต์ก็ตั้งแต่วันขึ้น ๑๓ ค่ำ แต่พระพุทธรูปใช้พระห้ามสมุทรนั้นเฝ้าตามธรรมเนียม วันขึ้น ๑๔ ค่ำเสด็จพระ ก็ดลยกับกับฉนั้นเอง แต่มีศุภรัตเข้ามาตโกนทูตจำนวนเทียนที่นำพระสงฆ์ เพื่อจะให้ไต่ทรงอุโมทนา พระสงฆ์กลับไปแล้ว ทรงพระสุหร่ายประพรมแต่เจมเทียนพรรษานั้นทุกเล่ม เจ้าพนักงานจึงนำไปตั้งในพระอุโบสถต่าง ๆ ตามที่มีกำหนด ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เวลากลางคืนนั้นว่าง ต่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำเวลาเช้า จึงเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระสงฆ์ราชาคณะ ๓๐ รูป ทรงจุดเทียนพรรษาในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เทียนพรรษาที่จะจุดนั้น ต้องใช้ ไฟฟ้าส่องด้วยพระแวนลงยาราชาวดี เรื่องที่ใช้ไฟฟ้าส่องด้วยแก้วหนาเช่นนี้ ถือว่าเป็นไฟบริสุทธิ์ เป็นธรรม

เนียมของชาวอินเดียนประเพณีมาแต่โบราณ ได้พบหนังสือหลายแห่งที่
 กล่าวถึงเรื่องไฟส่องด้วยแว่นเช่นนี้ ไข่ทั่วไปในการทักปวง ตั้งแต่
 ต้องไฟที่จุดขึ้นบูชาหัตถ์เป็นคน แลบางที่ตัวแว่นนั่นเอง ฤๅศิลา
 แดเหล็กซึ่งไข่ ทำให้เกิดเพลิงขึ้น ก็เป็นเครื่องบูชาของคนบางจำพวกด้วย
 แต่ไฟนี้จะเรียกว่าเป็นสำหรับการมงคลอย่างเดียวไม่ได้ ต้องถือว่าตน
 คำว่าที่คิดเห็นชอบใจไข่ไฟอย่างนั้น ก็ถือว่าเป็นไฟบริสุทธิ์ที่มาจาก
 ดวงพระอาทิตย์ ไข่ทั่วไปทั้งการมงคลและการอวมงคล ไฟฟ้าเช่นนี้
 ที่ไข่อยู่ในราชการ ที่ถือว่าเป็นการมงคลนั้น คือจุดเทียนไขใน
 การพระราชพิธีต่าง ๆ คิดเชื่อกันว่าเข้าทิพย์ ที่เป็นส่วนการอวมงคล
 คือพระราชทานเพลิงเจ้านายใช้ส่องด้วยแว่น พระราชทานเพลิงข้าราชการ
 ไข่ที่เหล็กไฟ อีกส่วนหนึ่งเป็นเครื่องบูชาที่บริสุทธิ์ คือจุดเทียน
 พรหมจุดเทียนรุ่งในการวิสาขบูชา จุดเทียนพระมหามงคลเทียนเท่า
 พระองค์ในการเฉลิมพระชนมพรรษา นับว่าเป็นบูชาด้วยเพลิงบริสุทธิ์
 แต่ในการที่ดองไข่เพลิงต้องแว่น ถ้าไม่มีโอกาสที่จะส่องจากดวงอาทิตย์
 ได้ ก็ดองไข่ศิลาแดเหล็กไฟ แต่แบ่งเป็นส่วนที่สำหรับไข่ในการ
 มงคลแลอวมงคล ไข่ไฟเป็นของเกิดขึ้นใหม่ จะไข่ได้ฤๅไม่ได้ยังไม่
 เคยมีผู้ใดตัดสิน ถ้าจะเป็นอันไข่ไม่ได้ ก็คงจะเป็นเพราะเป็นของที่
 คนทำแท้มากไปกว่าเหล็ก ที่เอามาสูบถูจนแต่ทำให้แบน ๆ เป็นรูป
 เหล็กสำหรับตีเหล็กไฟ แลศิลาที่ไปต่อยมาจากภูเขา ยังพอคิดว่า
 เป็นของเป็นเองได้ ไข่ไฟนั้นจะเป็นพิธีน้อยไปสักหน่อยหนึ่ง แต่ใน
 การเผาศพนั่นน่าเพลิงไม่คิด ไข่ไฟก็เคยใช้บ่อย ๆ แต่ถ้าถูกที่
 สลักล้าคมต้องแว่นไม่ได้ ก็ต้องยอมตีเหล็กไฟทอดกาทให้ตดตงมาแต่

ชนเดียวอย่าให้ ถึงสองชน แต่การที่จุดเทียนพรรษาเต็มแรกนั้น เคย
 จุกในหอพระเจ้าเป็นครั้งแรก ด้วยว่าเวลาเข้าเสด็จทรงบาตรในการ
 นกขัตถกษพรรษา การบิณฑบาตพรรษาคั้งแต่วันขึ้น ๑๔ ค่ำมา เป็น
 เวลาที่พระสงฆ์สามเณรบวชใหม่ ได้เข้ารับบาตรในพระบรมมหาราชวัง
 พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าทั้งพระทั้งเณร ได้เข้ารับบาตรด้วยกัน แต่พระ
 มหาเถร กรรมการต้องทำบาญชีวันถวาย ค่อยไปรุดให้ผู้ใด
 เข้ามาจึงจะมาได้ การทรงบาตรพระใหม่นี้ มีของไทยทานวิเศษ
 เพิ่มขึ้น คือเป็นผ้าเช็ดปากผ้าเช็ดหน้าไบซา แดงของเด็ก ๆ น้อย ๆ
 เปลี่ยนกันไปทุกวัน เฉพาะใต้ใต้พระที่บวชใหม่ ส่วนของเพิ่มเติม
 ตามเทศกาลมีรูปเทียนไม้ สัฟฟั่มมากพลุนั้น ได้ทูลไปแก่พระสงฆ์ที่มา
 บิณฑบาต เมื่อทรงบาตรเสร็จแล้ว เล็ดจันจุดเทียนพรรษาในหอ
 พระ แล้วจึงเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ครั้งเมื่อตกลงมาใน
 รัชกาลที่ ๔ ขึ้นหลัง เล็ดจันออกทางพระที่นั่งอนันตสมาคม เล็ดจัน
 ขึ้นทางพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เทียนพรรษาที่หอพระ ก็เป็นอันจุด
 ภายหลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามไป เมื่อมีเทียนพรรษาขึ้นที่พระพุทธรูปหิรัญ
 ทรงจุดเทียนพรรษาที่พระพุทธรูปหิรัญก่อน แล้วจึงเสด็จออกวัดพระศรีรัตน
 ศาสดาราม การคั้งเทียนพรรษาวัดพระศรีรัตนศาสดารามแปลกอยู่อย่างหนึ่ง
 ซึ่งถ้าไม่สังเกตก็จะไม่นึกถึง คำว่าจะคั้งอันใดคั้งใดเป็นใหญ่แล้ว ต้องคั้ง
 ไว้ข้างฝ่ายเหนือฤกษ์วันออก ถึงใดเป็นน้อยฤกษ์ต่ำกว่าแล้วต้องคั้งไว้
 ฝ่ายใต้ฤกษ์วันตก แต่เทียนพรรษานี้เทียนวันหลวงคั้งข้างใต้ เทียนวัน
 คั้งข้างเหนือ ถ้อยเขาที่ประทับของเจ้าของเทียนเป็นประมาณ ถึงที่พระที่นั่ง

พุทฺธโชติธรรมย์ในพระราชวังบวร ก็ตั้งเช่นนั้นเหมือนกัน ทรงจุตเทียน
 พรธษาแล้ว ถวายต้นไม้เงินทองพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรคู้หนึ่ง
 แด่เครื่องสักการะพุ่มต้นไม้ขนาดใหญ่ เทียนแพรูปแพแดดอกไม้ร้อง
 พานทองสองชั้นสองลำรับ สำหรับพระสัมพุทธพรรณี ย่อมลงมา
 ลำหรับหนึ่ง แล้วถวายต้นไม้เงินทองแด่พุ่มต้นไม้ขนาดกลาง พาน
 ทองสองชั้นร้องรูปเทียนดอกไม้ ที่พระพุทธรูปจำเริญฟ้าโลก แด
 พระพุทธรูปเถลิงถวัลยาโดยอีกสองแห่ง แล้วจึงได้ถวายพุ่มพระราชคณ
 ค่อไป พุ่มนั้นจัดลงในกระถางเรียกว่าตากระถางดากรวย กำหนด
 ให้กว้างคอกหนึ่งสูงสี่นิ้ว เกณฑ์กรมต่าง ๆ ให้ด้านกำหนดเกวียนโบ
 ในหมายบังคับว่า ให้ตรวจตราอย่าให้เม็ดพริกไทยหลุดได้ แต่ที่
 แดเห็นอยู่นั้น บางใบเม็ดกันไผ่ก็หลุดได้ บางใบดุกพุทราทั้ง
 ดุกก็เห็นจะหลุดได้ หมายถึงกันไปตามบุญตามกรรมเช่นนั้น แล้ว
 ส่งให้ทหารในปัดกระต่ายเขียนด้ายบาย ๆ ตามบุญตามกรรม เป็น
 เครื่องสำหรับบันจุของถวายพระ คือพุ่มสิ่งพุ่มหนึ่งกระถางต้นไม้
 กระถางหนึ่ง กระถางหนึ่งเป็นกระถางเจิม ปากกว้างกว่าแปดนิ้ว
 ฤๅสิบนิ้ว ในนั้นมีเมี่ยงเท่าหมากคำคำหนึ่ง เทียนมัดหนึ่งร้อยเล่ม
 ไม่ สัพพไม้มงคลต้นไม้ชำระอย่างละมัด หมายพลูของหนึ่ง บรรดา
 พระสงฆ์ที่เป็นราชาคณะพระครูเจ้าคณะ ทั้งในกรุงแคว้นเมืองที่ใกล้
 คือเมืองนนทบุรี ประทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ นครไชยศรี แด
 เจ้าพระเจ้าเนรพระมหาดเล็ก บางองค์ชำนาญบ่ต่อพระหัตถ์ในพระ
 อุโบสถ พระครูเปรียญถาวรานุกรม พระพิธีธรรมพระปริตทั้งปวง
 นั่งรายอยู่ตามพระระเบียบ ก่อนเวลาที่เสด็จโปรดให้เจ้านายไปถวาย

แล้วทรงแจกเทียนชนวนที่สำหรับจุดเทียนพรรษา แก่พระบรมวงศานุวงศ์
 ให้ไปจุดเทียนพรรษาคตามพระอารามต่าง ๆ การจุดเทียนพรรษานี้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่าเคยได้พระราชทาน
 ไปทรงจุดเทียนทั่ววัดพระเชตุพนทุกปีเสมอมา จนตลอดสิ้นรัชกาลที่ ๒
 ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
 ทรงจุดเทียนพรรษาทั่ววัดพระเชตุพน ในเวลาบ่ายวันนั้น ๑๕ ค่ำนั้น
 เสมอทุกปี จนอายุข้าพเจ้าได้สิบขวบ จึงโปรดให้ข้าพเจ้า
 ไปจุดต่อมา จนตลอดแผ่นดินประจวบนี้ พังจะมาเปลี่ยนให้ลูก
 ชายใหญ่ไปจุดได้สองปี กรมหลวงราชราชนิเทศ เป็นผู้ซึ่งทรง
 เป็นพระธุระในเรื่องจุดเทียนพรรษามาก โดยจะไม่ได้เสด็จเข้ามาใน
 วงษ์ชำนานเท่าใด ถ้าวินจุดเทียนพรรษาแล้วเป็นเสด็จเข้ามาไม่ได้ขาดเคย
 เว้นไว้แต่ประสูติจนเสด็จจุลฉันไม่ได้ เมื่อหายประสูติแล้ว
 ยังต้องจงอยู่ใกล้จุมา ท่านประพุดิเช่นนี้จนสิ้นพระชนม์ จึง
 ได้ความจากท่านรับสั่งเด้าว่า เจ้านายเดียนนี้สบายต้องไปจุดเทียนพรรษา
 แต่คนละวัดสองวัด เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีผู้ซึ่งจุดเทียนพรรษาอยู่
 สามห้องคี่ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าองค์หนึ่ง พระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าองค์หนึ่ง ท่านองค์หนึ่ง กับใครอีกองค์หนึ่งสององค์
 ข้าพเจ้าจำไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเสด็จไป
 น้อยวัด ท่านต้องไปก่อวีสืบวัดแต่เข้าจนคำจึงได้กลับ ท่านรู้สึก
 พระองค์ว่าการจุดเทียนพรรษานี้เป็นหน้าที่ของท่าน ที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงบ่งนำที่ไว้ จึงได้ทรงพระอุสาหาตามเคยเสมอมา
 ตลอดจนถึงรัชกาลประจวบนี้ เมื่อในรัชกาลที่สามก็ว่า พระเจ้า

ลูกเธอเสด็จไปจุตโดยมาก แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ นี้ พระเจ้า
 ลูกเธอไปจุตก็หลายวัด แต่เฉพาะวัดเดียววัดเดียว คือแต่เดิม
 ข้าพเจ้าไปจุตวัดราชบูรณ ด้วยหาไคร่เหตุที่วังพระองค์เจ้ามณฑิเลศ
 ที่เปนลุงข้าพเจ้า อยู่ที่วังกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์เดี๋ยวนี้ ที่บ้าน
 พระยาพิไชยสงคราม อันนั้นถึงมือทำการครั้งแรก จะเปนบ้านข้าพเจ้า
 ในทีนั้น เมื่อไปจุตเทียนวัดราชบูรณ จะได้ แวะไปที่บ้านลุง
 แถบบ้านใหม่นั้นด้วย พระองค์เจ้าโสมผดขี้งโปรดให้เป็นลูกเลี้ยง
 ส้มเต๋จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว คือเปน
 ผู้ใด มรรณุนั้น โปรดให้ ไปจุตเทียนพรรษาวัดโสมนัสวิหาร
 กรมหลวงพิชิต ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เปนคา ๆ
 หาดาน ๆ กันอยู่ จึงโปรดให้ ไปจุตเทียนวัดประยุรวงษ์ เพื่อ
 จะได้ แวะบ้านนั้น ส่วนกรมหมื่นนฤเบศร์ราชคฤห์ก็โปรดให้ ไปจุต
 เทียนวัดเครือวัดจะได้ ไปแวะบ้านเจ้าพระยาสุรารักษ์ ซึ่งเป็นตาจริง ๆ
 ที่พระราชทานพระเจ้าลูกเธอ เปนแต่ที่มีต้องการอย่างอื่นอยู่เช่นนั้น
 เพราะพระเจ้าลูกเธอยังทรงพระเยาว์อยู่โดยมาก พระน้องยาเธอที่ได้
 ทรงจุตเทียนพรรษา ก็เห็นมีแต่กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งเป็น
 เจ้าน้ำที่เก่าแก่ นอกนั้นก็พระเจ้าราชวรวงษ์เธอบ้าง หม่อมเจ้าบาง
 รายกันไปมากพระองค์ ที่วัดบวรนิเวศ วัดรังษี วัดมหารณพาราม
 วัดบุญศิริ วัดเทพธิดา วัดราชนิตดา ในห้าหกวัดนี้ มักจะตกอยู่ใน
 พระองค์เจ้าแห่ม่อมเจ้า ที่ทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราช
 ทานเทียนชนวนในเวลาที่มารับฟูน ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระเจ้า
 น้องยาเธอ แดหม่อมเจ้าจุฑาคายในรัชกาลที่ ๔ เมื่อผู้ใดได้

รับเทียนชนวนแล้ว ก็รับโคมไฟฟ้าไปด้วยโคมหนึ่ง แล้วยังให้
 มหาเถรรับฟุ่มเครื่องนมัสการ สำหรับในพระอุโบสถไปด้วย
 วัดโตเทียนพรรษาที่เดิมก็มีฟุ่มเครื่องสักการะนั้นเท่ากันโดยมาก เว้น
 ไว้ที่วัดสำคัญ เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวัดเศวตฉัตร มีฟุ่มมาก ถ้าถูก
 วัดพระเชตุพนแล้ว ต้องมีบ้างมากจึงจะรับของไปหมด แต่เทียน
 ที่พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป หอพระมณฑป หอพระ
 คันธาราชอุรังคธาตุ หอเสด็จบรมบรรพต ที่เหล่านี้
 พระราชทานพระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์ไปจุด จำนวนเทียนพรรษา
 วัดโตมีเท่าใดต่อไปดังนี้

ที่หอพระในพระบรมมหาราชวัง เทียนหล่อใหญ่ ๒ เล่ม
 หอพระเสด็จบรมบรรพตเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม หอพระคันธาราชอุรังคธาตุ
 คันธาราชอุรังคธาตุเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม พระที่นั่งพุทธโฆสวรยพระราชมัง
 บวรเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม พระที่นั่งพุทธมณฑลเทียนหล่อเด็ก
 ๒ เล่ม พระพุทธบุษยรัตน์เทียนหล่อเด็ก ๒ เล่ม วัดพระศรีรัตน
 ศากุลาราม ในพระอุโบสถเทียนหล่อใหญ่ ๒ เล่ม หอพระ
 คันธาราชอุรังคธาตุเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม วิหารยอดเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม
 พระศรีรัตนเจดีย์เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม หอพระมณฑป
 เทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม รวม ๖ เล่ม วัดราชประดิษฐเทียนหล่อ
 เด็ก ๒ เล่ม วัดราชบพิธเทียนหล่อเด็ก ๒ เล่มในพระอุโบสถ
 เทียนหล่อเด็ก ๑ เล่มที่พระเจดีย์ วัดมหาธาตุเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม
 ในพระวิหาร เทียนหล่อเด็ก ๑ เล่มในพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน

ในพระอุโบสถเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม วิหาร ๔ ทิศเทียนสดัก ๔ เล่ม
 พระพุทธรูปไสยาสน์เทียนสดัก ๑ เล่ม รวม ๖ เล่ม วัดสุทัศน์เทียน
 หล่อใหญ่ ๑ เล่มในพระวิหาร เทียนสดัก ๑ เล่มในพระอุโบสถ
 วิบวรนิเวศเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่มในพระอุโบสถ เทียนสดัก ๑ เล่ม
 ในพระเจดีย์ เทียนสดัก ๑ เล่มในวิหารพระศาสดา วัดบรมนิวาสเทียน
 สดัก ๑ เล่มในพระวิหาร เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ
 วัดอรุณเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่มในพระอุโบสถ เทียนสดักหอไตรเล่ม ๑
 กุฎีเรือนเล่ม ๑ พระวิหารเล่ม ๑ รวม ๔ เล่ม วัดราชโอรส
 เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่มในพระอุโบสถ เทียนสดักที่พระพุทธรูปไสยาสน์
 ๑ เล่ม ที่พระวิหาร ๑ เล่ม รวม ๓ เล่ม วัดบุญศิริเทียนสดัก
 ๑ เล่ม วัดราชสิริวาสเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดราชบูรณะเทียนสดัก
 ในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม รวม ๒ เล่ม
 วัดสุวรรณารามเทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม
 วัดสระเกศเทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม
 วัดไชยพฤกษมาต เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดประยูรวงศารามเทียนสดัก
 ในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดนวมวิมลกเทียน
 สดัก ๑ เล่ม วัดปากน้ำเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดโมลีโลก
 เทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดหงษ์
 เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดหนั เทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ใน
 พระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดนางนองเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดรัชฎา
 ธิฐ์ เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดกาญจนสิงหาสน์เทียนสดัก ๑ เล่ม
 วัดชนะสงครามเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดอัม্বরสารวัตรเทียนสดัก ๑ เล่ม

วัดบพิตรภิมุขเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดส้มพันธวงษ์เทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดทองขรรษชาติเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดราชกุหลาบเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดประทุมคงคาเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดยานนาวาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเทพธิดาเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดราชันศดาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดพิไชยญาติเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดของนการามเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดโชคนารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดทองนพคุณเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเทพศิรินทราวาศเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดเสด็จวัดกัศเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเขมาภิรตารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดหิรัญญ์เทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดศรีสุดารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดกัศยานมิตรเทียนสถักในพระอุโบสถ
๑ เล่ม ในพระวิหาร ๑ เล่ม	วัดอินทารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดจันทารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดอภัยทานวิจิตรารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดมหาสุวรรณเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดสังฆะระจาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดราชสถิตารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดเวฬุวันเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดนาครดาสเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดพระยาทำเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดระฆังเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดสมณิทรเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดสุทธาคารเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดดาวดึงษ์เทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดกฤหบดีเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดชีโนธารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดภิกษุณีนาถเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดเทวราชกุญชรเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดจักรวัดราชวาศเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดสามพระยาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดสังฆะระจารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดรังษีสุทธาวาศเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดไพชยนต์พลเสพเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดโปรดเกษเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเนติมพระเกียรติเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดบุบผารามเทียนสถัก ๑ เล่ม

วัดมหารณพารามเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดโสมนัสวิหารเทียนสถัก ๑ เถ่ม
 วัดพระนามบัญญัติเทียนสถักในพระวิหาร ๑ เถ่ม ในพระอุโบสถ ๑ เถ่ม
 รวม ๒ เถ่ม วัดลี้ภัยเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดเวฬุราชิน
 เทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดประทุมวันเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดมหา
 พุฒารามเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดบวรมงคลเทียนสถัก ๑ เถ่ม
 วัดวงษ์มุตวิหารเทียนสถัก ๑ เถ่ม

การเสด็จ พระราชดำเนิน ถวาย พุ่ม

เมื่อ พระราชทานแจกเทียน ให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปจุดตามวัด
 เสด็จแล้วเสด็จขึ้น เป็นชั้นการในเวลาเช้าเวลาบ่าย เมื่อในรัชกาลที่ ๔
 เสด็จ พระราชดำเนินออกทาง ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จวัดพระเชตุพน
 ก่อน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับทางพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เพื่อ
 จะทรงจุดเทียนถว้มนต์ ที่พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ คือพระตำหรับซึ่งจะตั้ง
 ในการสดับปกรณ์ ถาถานุกาถในวันแรมค่ำหนึ่งเวลาเช้า แต่ในแผ่นดิน
 ประจุบันนี้ต้องมีพระราชกิจเพิ่มเติมขึ้นอีก คือต้องเสด็จพระราชดำเนิน
 พระพุทธมณฑลที่รบ แดพระพุทธรูปต้นสถานที่พระที่นั่งบรมพิมานก่อน
 แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนทางพระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จ
 ขึ้นพระอุโบสถก่อน ทรงจุดเทียนพรรษาถวายเครื่องสักการะเสด็จแล้ว
 จึงได้เสด็จพระราชดำเนินถวายเครื่องสักการะที่พระโถกนารก แล้วทรง
 จุดเทียนพรรษาถวายเครื่องสักการะใน พระวิหารทั้งสี่ทิศ พระเจดีย์
 ทั้งสี่องค์ แดพระพุทธรูปไสยาสน์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินออกทาง
 ประตูข้างการเปรียญ ข้ามถนนไปตำหนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิต
 ถวายเครื่องสักการะพระอภัยมณี แล้วเสด็จพระราชดำเนินถวายพระพิมพ์ธรรม
 ถวายพุ่มแด่พระองค์เดียว ถึงว่าเมื่อพระธรรมเจดีย์ยังอยู่ไม่ได้พระ
 ราชทาน เพราะเหตุว่าพระพิมพ์ธรรมเป็นผู้รักษาพระอภัยมณี การ
 เสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนนี้ ถวายจะนมัสการเสด็จทุกแห่ง อยู่
 ในชั่วโมงครึ่งทุกปี

วันแรมห้าหนึ่งเวลาเช้า เสด็จพระราชดำเนินออกสดับปกรณ์ ถา
 ภาดเหมือนอย่างเดิมนั้น ๆ ทุกคราว แปรตกแต่งเครื่องสักการะสำหรับ
 พระราช ทรงประเคนองค์พระคัมภีร์ เมื่อพระสงฆ์ขับถ้อย เสด็จ
 พระราชดำเนินออกเปิดองค์เครื่องพระมหามันรัตนปฏิมากร ในรัชกาลที่ ๔
 มีเสด็จพระบวรราชวัง ตามจำได้ว่าในวัน ๑๕ ค่ำนั้น เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ ทรงสบายปรกติอยู่ ก็เสด็จพระราชดำเนิน
 ลงมาเฝ้าในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุทียนพระราชนิพนธ์
 แล้วทูลเกล้าฯ ถวายเองไม่ได้จำได้ว่าเสด็จลงมาเคย เคยเห็นแต่เสด็จลงมา
 ในกรณอื่น ๆ คือก็น่าต้องคราวเป็นอัน หนึ่งไม่เคยได้เห็นว่า
 มาดกว่าตามครั้ง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เสด็จพระราชดำเนิน
 พระบวรราชวังมีครั้งหนึ่งไม่ขาดเคย ถ้าจะเป็นสองครั้งก็มีได้กัน
 การที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น อยู่ในเวลาเที่ยงๆ บ่ายโมงหนึ่ง ประทับ
 ที่พระที่นั่งสิริโมกขนมัสการพระเสริมแล้ว จึงเสด็จขึ้นบนพระที่นั่ง
 พุกไธสวรรย์ จุทเทียนพระราชนิพนธ์ แล้วสดับปกรณ์พระอัยยิกรมพระราชวัง
 ดมพระองค์ พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ เสด็จออกมาเฝ้าที่ปากฉาก
 ข้างใต้ทรงที่ประทับ เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินเช่นนั้น มีพระ
 ยานรงค์วิไชยเดโชฯ ยังเป็นจันหมมหาสถิตอยู่ ตั้งเครื่องพระสุธารคัมเครื่อง
 แก้วทุกคราว ประทับอยู่จนบ่ายสองโมงบ้างสามโมงบ้าง จึงได้
 เสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไม่มีการเสด็จพระราชดำเนินพระราชวัง
 บวรเคย เป็นแต่เสด็จออกสดับปกรณ์ แดเปิดองค์เครื่องพระแก้วแก้ว
 เสด็จขึ้น บางทีก็ย้ายเสด็จพระราชดำเนินจุทียนพระราชนิพนธ์พระเชตุพน

มาในวันแรมค่ำหนึ่ง ถ้าเช่นนั้นเวลาเช้าก็จะไม่มีใครเสด็จพระราชดำเนิน
ออกเปิดเครื่องพระแก้ว ด้วยเป็นเวลาตรวญจันตึก

ในวันแรมสองค่ำ เมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ
แต่ก็จะเสด็จพระราชดำเนินเวลาค่ำโดยมาก ทรงนมัสการพระชินศรี
พระเจดีย์พระศรีสุทนต์ แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระตำหนัก
กรมพระปวเรศวิริยาสงครณี พระราชาคณะถาบันกรมปรีญในวัด
บวรนิเวศนั้น รับเสด็จอยู่บนตำหนักพร้อมกัน ทรงถวายพุ่มข้าว
ทุกรูป แต่พระอินทร์ไม่ได้พระราชทานด้วย แล้วประทับนั่งอยู่บน
หำท่มข้างสองข้างบ้าง เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระบันหย้าเป็นการ
เยี่ยมเยียนทุกปี การถวายพุ่มทั้งวัด มาเกิดขึ้นด้วยราชประดิษฐ
ในชั้นหลัง ตั้งแต่แรกพระสงฆ์มาอยู่ เมื่อไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน
จากเทียมนพพรวิจิตรเสด็จไปแล้ว เสด็จพระราชดำเนินในวันแรมค่ำหนึ่ง
ซึ่งในวันพระสงฆ์เจ้าพวกราชทรงถวายพุ่มทั้งวัด ครั้นมาถึงแผ่นดิน
ปัจจุบันนี้ ก็เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ ในวันแรมสองค่ำ
เหมือนอย่างแต่ก่อน แต่พระสงฆ์อันนับในวัดบวรนิเวศ ที่ทรง
ค้ำมาแต่เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรมีอยู่โดยมาก ที่ไม่ทรงรู้จักนั้น
มีน้อย จึงได้ทรงถวายพุ่มเสียสิ้นทั้งวัด เมื่อพระสงฆ์ถึง ๕๐ เสด็จ ๖๐
รูปเช่นนั้น จึงได้ย้ายลงมาจับพุ่มพร้อมกันในพระอุโบสถ เว้นไว้
แต่พระเจ้านั่งข้างขวาที่ทรงผนวชภิษุณสามเณร ยังคงเสด็จพระราช
ดำเนินไปถึงที่ตำหนักแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับมา ถวายพุ่มที่วัดราช
บพิตรเดวิดราชประดิษฐทั่วทั้งวัด เสด็จพระราชดำเนินแต่เวลาเย็น อยู่ใน
ยามหนึ่งจึงได้กลับพระบรมมหาราชวัง

พระมุกตวันออก พระมุกตวันตก หอไตร พระไพรีพินาศ พระพุทธรูปยาขัน
 พระเจดีย์ พระร่มมหาโพธิ์ พระพุทธรูปวิฆเนศวร พระพุทธรูปญายอักษะ
 จักราชประดิษฐาน พระพุทธรูปสี่องค์ พระชินราช พระชินศรี พระศาสดา
 พระนิรันตราย พระศรีมหาโพธิ์ หอไตร จักราชมพิช พระประธาน
 พระนิรันตราย พระเจดีย์ พระร่มมหาโพธิ์ จักรวาลนั้น บันดาลกัมมเทียร
 พุทธา ก็มีเรื่องเล่าการะจำรัส มี ทุก ๆ วัด หนึ่งวัดบรรณนิเวศ
 วัดประทุมวนาราม คือวัดนี้พระกษัตริย์ได้รับพระราชทานเทียน ๑๖ เล่ม
 รูป ๑๐ ดอก ฟันเล็กฟุ่ม ๑ มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ครั้นในรัชกาล
 ประจวบนั้นจึงไข้อยู่ตามเดิม เติร์ดวัดโพธิ์ก็มีพระพุทธรูปอีกวัดหนึ่งได้เหมือนกัน
 หนึ่งต้นนี้โคจรที่สวนสระญารีย์ ก็เล่าว่า ได้ การด้วยด้ามหนึ่ง

ส่วนพระราชอาณาเขตแดนนั้นก็มี คือ กรุงเก่า เขษรบุรี ราชบุรี
 ดงบุรี สระบุรี ก็ได้พระราชทานอาณาเขตไว้แก่เจ้าพระยาเพ็ญรน้อยเหมือนกัน
 แต่ให้เจ้าพนักงานส่งออกไปตามกักได้ ถึงพระบึง ตกเรือเสียหายโดยมาก
 ครั้นมาในแผ่นดินประจวบนั้นพระสงฆ์หัวเมืองเข้ามากรุงเทพ ฯ ในการ
 ถวายนางพาคันมาทวงที่เจ้าพนักงานในกรุงว่า ไม่ได้เทียนหนึ่ง ๆ
 ภายหลังตกลงยินยอมกันเองกับเจ้าพนักงาน ให้เก็บรอไว้จนเวลาถวายนาง
 ไตรจึงได้มารับโดยมาก การถวายเทียนแล้วการจะเข้พรรษานั้นก็ยัง
 เป็นการเด่นมากชั้น พระสงฆ์ที่ได้อุปสมบทแล้วแต่เทียนน้อยมดเดียว
 พ้นแต่คนไม่กี่กระนั้นแล แต่กระจำกับกระเพียงแต่อดกับเป็นการ
 อื่นหนัก เมื่อจะตั้งเกตุกักได้ วันถวายฟุ่มที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 จะได้เห็นกระเพียงทั้งเกตุกักไปตามพระบึง มากกว่าอย่างอื่น รอง

ลงไปก็กระจาดมีทั้งอยู่บ้าง พุ่มกับต้นไม้หัก ๆ โค่น ๆ เกตือนกถาด
 อยู่ก็มี การซึ่งผิดกันไปจนออกพรรษามิได้จึงมารับนั้น ก็แปล
 ว่ารับเทียนรัศมีนั้นเอง แต่ครั้นภายหลังมานี้ เวลามาเข้าพรรษาแล้ว
 เคยเสด็จพระราชดำเนินพระราชวังบางปะอิน ทรงถวายพุ่มพระพุทธรูป
 แด่พระสังฆมณฑลเทศาภิบาลประจวบฯ จึงโปรดให้เป็นกำหนดเสียว่าวันแรมแปดค่ำ
 ให้พระราชทานคณะภิกษุสงฆ์มาถวาย ในกรุงเก่าแต่หัวเมืองที่ใกล้เคียง
 มารับพระราชทานฉันพระอุโบสถบ้าง การเบรียนบ้าง คำถวายบ้าง แล้ว
 ทรงถวายพุ่มเหมือนอย่างในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็นอันได้ไป
 จริง ๆ ทั้งกัน คงมารับในเวลาดอกไม้ใด แต่หัวเมืองบ้าง
 ได้ฝ่ายตัววันออก

เรื่องสักการะสำหรับวัดนิเวศธรรมประวัติคือ พระพุทธรูปมฤ-
 ชรรโมภาส ๑ พระสาวก ๘ พระนิรันตราย ๑ พระถอยถาด ๑ พระ
 จงกรม ๑ พระศรีมหาโพธิ ๑ พระคันธารราษฎร์ ๑ พระฉลองพระองค์
 สมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าฟ้าอภัยวิมลวงศาที่การเบรียน ๑ พระนาครปรก
 ศิลา ๑ หอไตร ๑ พระสังฆมณฑลเทศาภิบาลนิเวศธรรมประวัติ
 ได้เทียนแพหนักเล่มละกิ่งคี่ถึง พุ่มขนาดกลาง วัดเสนาสนาราม
 วัดชุมพลนิกายาราม วัดกระวีศาราม วัดมณีนชิต ได้เทียนกำพุ่มเล็ก
 เหมือนวัดบรมนิวาส

อนึ่งตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔ มา โปรดให้ช่างในออกถวายพุ่มพระเจ้า
 บรมวงษเธอ กรมพระปวศวิมลวงศาที่พระระเบียงวัดพระศรี
 รัตนศาสดารามในวันขึ้นสิบห้าค่ำ แลบางปีที่ข้าพเจ้าจำได้นั้นเมื่อข้าพเจ้า
 มวยขเนร โปรดให้ช่างในไปถวายพุ่มพระสังฆมณฑลเทศาภิบาลวัดบรมนิวาส

วิหารครึ่งหนึ่ง แลวัดราชประดิษฐหลายครั้ง ในรัชกาลประจวบนั้นการ
 ถวายพุ่มพระเจ้าบรมวงษ์เธอกรมพระปวเรศคงอยู่ เพิ่มพระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสขึ้นอีกองค์หนึ่ง แลเมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
 เกาะบางปอิน โปรดให้ช้างโนไปถวายพุ่มพระดังษ์ วัดนิเวศธรรมประวัติ
 ทุกปี

หนึ่งในวันอาทิตย์เข้าพรรษานี้ มีการสดมหาชาติคำหลวง
 ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามมาแต่โบราณ เรื่องพระมหาชาติ
 คำหลวงนี้เป็นของพระโหราธิบดีทรงพระนิพนธ์ ได้ทรงเรียบเรียงขึ้นไว้
 ด้วยพระพรหมมุนี ปะโยกโต มีจำนวนประโยคในพระอุโบสถพิพิธวิจิตร
 วิไลฉบับนี้ที่ ๓๖ หน้า ๔๒๗ แล้ว ข้าพเจ้าไม่กล้าซ้ำถึงพระราชนิพนธ์
 ประมวลจึงไม่ซ้ำ จะขอกล่าวถึงเจ้าพระยาพิชัยดาบหักคำหลวงนั้น
 เป็นเรื่องที่จะต้องให้เด็กนักเรียนของพระเจ้าทรงพระนิพนธ์ ว่าพระองค์ทรงทราบ
 อักษรวิจิตร ที่ภาษามกรภาษาไทยแปลพยางค์ภาษาอื่นต่าง ๆ ถัดซึ่ง แต่
 ประกอบด้วยพระคัมภีร์มัญญา ถัดมาในการที่จะประพันธ์มุกติลิตีร่าย
 กาพย์ โคลง ฉันท์ ให้อ่านได้เป็นนัยอย่างนี้ การที่ทรงแปลภาษาจาก
 มกรภาษาอื่นมาให้อ่านติดต่อกันที่กาพย์ต่าง ๆ สดับกันไป ข้าพเจ้า
 ขอความไว้ใจว่าท่านเจ้าพระยาพิชัยดาบหักให้สมควรแก่ข้อความ ๆ คิดที่ทรง
 แต่งขึ้นสิ่งนี้นั้น เปนอย่างแปลกประหลาดเกิดขึ้นใหม่ มิได้มี
 ประสงค์ที่จะตั้งแบบประเพณีให้ เหมือนอย่างนักปราชญ์ทุกวันนี้ พอใจ
 แต่เพียงที่จะตั้งถ้อยคำขึ้นด้วย ถ้อยคำซึ่งเรากล่าวไว้ในพระมหาชาติคำหลวง เปน
 คำที่ติดซึ่งเกินกว่าคำพูดที่เราพูดจากันอยู่ทุกวันนี้ ที่แปลไม่ออกว่าจะ
 หมายความว่าอย่างไร มีมา คำ เปนหนทางที่ผู้มีความรู้แต่มีสติปัญญาจะ
 พิจารณาคริตรอง ถีบส่วนหาคำศัพท์โบราณ เสาะหาทางมาแห่งศัพท์ซึ่ง

ใช้กันอยู่ในภาษาไทย ที่แปลไม่ออกไม่ทราบกันเหตุที่มาได้ กว้างขวาง
มาก แต่เป็นที่น่าเสียดายอยู่ ด้วยหนังสือมหาชาติคำหลวงนั้นขาดหาย
เสียในครัวบ้านแต่เมืองเสียมหายฉบับหาไม่ได้ ที่ยะคงอยู่ด้วยนี้ คือ
ทศพร หึงพานนท์ วิมลประเวศ ชูชก มหาพน กุมาร มหาราช
นวกกัณท์ ส่วนฉบับที่เขมร มีไม่กี่เล่มเก็บขึ้น แต่โบราณแต่ความ
รู้หายไปเสีย ไปถึงพระราชนิพนธ์ของเก่า แต่ซึ่งเรายังได้ พบอ่านเท่าที่
มีบ้าง กับบ้างเป็นกา คำนึงหม่นอยู่แล้ว ควรจะสรรเสริญท่าน ที่ได้
ทรงเก็บรักษาไว้ ให้เราได้รู้ถ้อยคำของคนโบราณซึ่งเป็นที่น่าจะ
รักษายิ่ง

ถ้าเมื่อจะพิจารณาให้รู้ความรู้อย่างแท้จริงของพระเจ้าทรงธรรมโดยละเอียดแล้ว
ก็เห็นว่า พระองค์ทรงทราบพระโองการมากจริง แต่ทรงทราบอักษรวรรณ
ในภาษาไทยอย่างนี้ก็ยังไม่รู้ ได้เสมอในกาลครั้งนั้น แต่ถึงว่าทรงทราบ
มากเช่นนั้น ก็ที่พระเจ้าเป็นพระ ชูชกในการที่จะสอดส่อง เฝ้าหา
ธรรมที่ลี้ลับวิเศษโดยละเอียดนักไม่ จะเป็นแต่ทรงสนทนากับการหนังสือ
มากกว่าที่จะประพฤติพระองค์ ทรงดองเด็กฝึกให้ ได้จริงในทางธรรม
เหตุนี้จึงได้กล่าวกันว่า เหตุว่าการที่พระองค์ทรงประพฤติที่ปวง มีบอก
หนังสือพระดังเช่นฉบับนี้ ก็เป็นแต่การที่จะชี้แจงอักษรวรรณในภาษามคธ
เมื่อจะทรงเรียบเรียงเป็นพระราชนิพนธ์ ก็เรียบเรียงเพียงชั้นมหาเวศสันนิบาต
ชาฎก ซึ่งเปรี๊ยะออกสนทนากับชวนอ่าน เพื่อจะเดินทางอักษรวรรณทั้ง
ภาษาไทยภาษามคธอย่างเดียวกัน ส่วนการในพระพุทธศาสนา ไม่มี
ปรากฏว่า พระองค์ได้ศึกษารมตทินปตปิฎกการซึ่งเคร้าหมองอย่างใด
ให้บริสุทธิบริบูรณ์กว่าคนอื่นเลย เมื่อว่ารวมยอดแล้ว การซึ่ง

พระองค์ได้เกิดถว้ยราชสมบัติปราบดาภิเษกขึ้นนั้น ก็อาจจะขอให้
เห็นได้ ว่าพระองค์ทรงหนักแะโปรดทางเล่าเรียนมากกว่าการปฏิบัติ จึง
ไม่สู้สนพระฤไทยที่จะบำรุงในทางปฏิบัติมากนัก

อนึ่งมหาชาติคำหลวงนี้ มีทำนองที่สวดประกอบด้วยเมื่อดพรายสังค้ำ
ลักซึ่ง จนไม่สามารถที่จะจำไว้ได้ ฤจะนึกทำให้ฤขึ้นใหม่ ต้องมี
เครื่องหมายที่ขึ้นที่ลงที่ค้ำ ระบุเต็มไปทุก ๆ วรรค ทำนองนั้น
ก็ไม่คล้ายคลึงเทียบเทียมกับทำนองอย่างอื่นเลย เป็นทำนองอันเกิดขึ้นจาก
พระราชกริห์ของพระเจ้าทรงธรรมนั่นเอง ส่อให้เห็นว่าท่านคงเป็นผู้ชำนาญ
ในการสวดเรียนต่าง ๆ ทุกอย่าง มีพระสຸเลียงอันไพเราะคงต้องแคล้ว
อาจจะบัญญัติทำนองขึ้นใหม่ ให้แปลกเปลี่ยนกับที่เคยมีมาแต่ก่อนได้
แล้วทรงพระอุดำห์ฝึกหัดด้วยพระองค์เอง ให้ราชบุรุษผู้เจ้าพนักงานรับ
เครื่องราชบรรณาการ เป็นกรมนี้สวดด้วย ชรอยว่าคนพวกนี้ จะเป็น
คนที่รับราชการอยู่ในพระราชมณเฑียรสนิทสนม ด้วยเป็นภิกษุสามเณร
ฤกฤษุที่เป็นศิษย์ทรงใช้สอยสั่งสอนมาแต่เดิม ลึกมาหมายเป็นข้าหลวง
เดิม ด้วยได้เคยทรงใช้สอยสนิทสนมมาแต่ก่อน จึงได้ใช้สำหรับต้อนรับ
รับแขก แต่ผ้าโกศเฉียงเป็นที่ไว้วางพระราชฤไทยโปรดปรานมาก
ถ้าเป็นเตี้ยขึ้น คงต้องทรงซื้อสร้อยนาฬิกาที่สายโต ๆ พระราชทานให้
แขวนโยงโยงไปตามกัน เพราะคนพวกนี้เป็นคนสนิทชิดชมได้ทรงชักชวน
ให้สวดได้เนื่อง ๆ ดีกว่าที่จะเอาผู้ขึ้นมาฝึกหัด พระสงฆ์ที่ชำนาญ
ในการสวดเรียนต่าง ๆ ย่อมจะเป็นฝ่ายล้มคิวิบัติสาธุระโดยมาก สืบมา
จนเราได้พบได้เห็น แดววิชาซึ่งพระสงฆ์ศึกษาในเวลานั้นเล่า ก็นับว่า
ฝ่ายวิบัติสาธุระอย่างหนึ่งพระธรรมเป็นใหญ่ ตลอดมาจนกรุงรัตนโกสินทร์นี้

จึงเห็นว่าคุณวิเศษของพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเป็นที่นับถือของคนทั้งปวง
 จนถึงเป็นเจ้าแผ่นดินได้นั้น จะเกิดขึ้นทางวิปัสณาธุระนี้พระธรรมมาก
 กว่าทางคันถธุระ เมื่อจะสังเกตดูในพระราชพงษาวดารก็จะเห็นได้ว่า
 ตั้งแต่เหนือแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมขึ้นไป การที่จะสรรเสริญเวทมนต์
 คาถาอันใด น้อยกว่าตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมลงมา ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้า
 ทรงธรรมลงมาแล้ว มักจะกล่าวถึงยุ่งกพันชาติที่ต้องหนหรยตัว
 ทำเดิ่นให้เดิ่นล้มเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น เพราะเหตุว่าพระเจ้าทรงธรรมเป็น
 แต่พระราชาคณะองค์หนึ่งเท่านั้น สามารถที่จะชิงสมบัติจากพระเจ้าแผ่นดิน
 อันสืบพระวงศ์ในห้องในประพณ ชักกันมาถึงยี่สิบชั่วกษัตริย์ จึงเป็นเหตุให้
 คนเชื่อถือในทางวิชาเหล่านั้นแก่กล้าขึ้น ซึ่งแผ่นดินกรุงสยามในระยนั้น
 ชุมุโขกไปด้วยน้ำมนต์แค้นน้ำนั้น คงจะเป็นเหตุเพราะพระราชาบายของ
 พระเจ้าทรงธรรม ที่จะรักษาศิริราชสมบัติของพระองค์ ให้มั่นคงให้ มีผู้
 ประทุษร้ายได้ แต่เพราะเหตุที่คนที่เชื่อถือเท่านั้น ย่อมเชื่อถืออุททิศ
 ต่าง ๆ อันพระอรรคณาจารย์เจ้าพรณาไว้ ก็ต้องเชื่อปญจอันตรธาน
 อนาคตวงศ์ด้วย เมื่อถึงเช่นนั้นแล้วก็ต้องถือว่าผู้ซึ่งเกิดมาภายหลัง ย่อม
 จะเสื่อมลงไป เสื่อมลงไปจากผู้ที่เกิดก่อน อีกประการหนึ่งถ้าเจ้าแผ่นดิน
 องค์ใดไม่ว่าในพงษาวดารไทยฤๅพงษาวดารต่างประเทศแห่งใด ยกย่อง
 พระองค์ว่าดีกว่าพระราชโอรส ซึ่งจะสืบสันตติวงศ์ ฤๅที่จริง ๆ พระ
 ราชโอรสตามไม่ทันได้เสียกัน ราชวงศ์นั้น ก็มักจะเสื่อมสูญลงไป
 เร็ว ๆ นั้น เหมือนอย่างพระเจ้าทรงธรรมนี้ พระราชโอรสก็รื้อวลงไป
 เป็นปากคณางที่เดียว ผู้ซึ่งได้รื้อเรียนวิชาตามทาง ถึงแม้ว่าเป็นพระ
 ราชาบาย แต่ยังเป็นที่ยินยของคนอยู่ ก็อาจประทุษร้ายชิงเอาแผ่นดิน

ได้โดยง่าย ตามทางซึ่งพระเจ้าทรงธรรมได้ทำอุบายไว้นั้นเอง ^๕เชื้อ
 ด้ายก็เพราะปลูกกันต่อ ๆ มา จนแผ่นดินไม่มีความคู้ได้โดยตลอดจนเดีย
 กรง ยี่มีหน้าเข้ามาเบียดเบียนเอากรุงธนบุรีไปด้วย ^๕ซึ่งอธิบายมานั้นอยู่ข้าง
 จะเลื้อยเกินเหตุเป็นแต่อยากจะพูดออกความเห็นเท่านั้น ^๕ขอรวบเนื้อความ
 ดั่งว่า พระเจ้าทรงธรรมนั้นทรงฉันทในทางอักษรวิธีอย่างหนึ่ง การปฏิบัติ
 ของพระองค์ในเวลาที่ทรงผนวชนั้นเป็นฝ่ายวิมัลลนาคร ^๕ตามฉันทวิชาจารย์
 เคยถือมา มีใช้สอยต้องหาธรรมที่ดีมาปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์ อย่าง
 เช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ^๕เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรง
 สันทัดในทางที่จะทำ ๆ นองสวดต.เรียนต่าง ๆ ตามฉันทของพวกอาจารย์
 วิมัลลนาครเองนั้นอยู่ปนปรกติ ^๕จึงได้ทรงคิดทำของมหาชาติคำหลวง
 ได้ว่าเรียนสวดกันมาทุกกาลเวลานี้ ^๕ถึงว่ามีแต่หนึ่งเดียวมหาชาติคำหลวง
 เพิ่มขึ้นที่ขาดลงไป ^๕ก็ไม่สามารถที่จะกะแบบทำของสวดลงในหนังสือ
 นั้นได้ ^๕มหาชาติคำหลวงที่สวดอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันนี้
 ก็สวดอยู่ที่ท่าที่ขาดนั้นเอง

การสวดมหาชาติคำหลวง เป็นธรรมเนียมมีมาแต่ในแผ่นดินพระเจ้า
 ทรงธรรม ^๕ในหนังสือเรียกว่าโอเอ พิหารราย คำที่ว่าโอเอ พิหารรายนี้
 ได้สอบถามผู้หลักผู้ใหญ่ว่า ^๕จะหมายเอาสวดพระมหาชาติคำหลวง
 ฤๅจะหมายเอาที่นักเรียน โรงทาน ^๕อ่านหนังสือสวดเป็นทำนองตามคำดาราย
 ก็ได้ความว่าที่นักเรียน โรงทานสวดตามคำดาราย ^๕พึงเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔
 คำว่าโอเอ พิหารรายมีเรียกมาก่อนนั้นแล้ว ^๕ตามความเข้าใจของผู้ที่บอก
 นั้น ^๕ว่าคำโอเอ พิหารรายนี้ ^๕คือสวดพระมหาชาติคำหลวงนั่นเอง
 คำว่าจึงความนี้ไม่ติดกันชื่อที่เรียก ^๕คำที่เรียกว่า “โอเอ” ดูไม่

คำสร้เจริญแท่นัก เป็นคำก่อนจะอยู่ข้างเยาะ ๆ ว่าสวดไม้ที่ แดคำ
 “พิหารราย” นั้นเล่า ก็บ่งตรงว่าไม่ได้ สวดในพระวิหาร ฤาพระ
 อุโบสถใหญ่รวดตามวิหารน้อย ๆ ที่รายอยู่โดยรอบ แดคำ “ราย” นั้น
 ดูเป็นพหูพจน์ในภาษาไทยเหมือนว่าหลาย ๆ แห่งมีใช้แห่งเดียว ก็ถ้า
 จะสวดพระมหาชาติ คำหลวงอยู่ในพระอุโบสถฤาพระวิหารใหญ่แต่แห่งเดียว
 แล้วจะเรียกว่าโอ.เอ. พิหารรายความไม่ตรงกันเลย จึงพิเคราะห์เห็นว่า
 การที่สวดพระมหาชาติคำหลวงก็ดี ฤาจะเรียกว่าโอ.เอ. พิหารรายก็ดี
 คงได้ความชัดว่าสวดในวัดพระศรีรัตนเพียร ซึ่งเป็นวัดในพระราชวัง
 เมื่อตรวจดูแผนที่วัดพระศรีรัตนเพียร ก็เห็นได้ว่ามีปราสาทสามองค์ คือ
 ไพรทริย์มหาปราสาท เวชยันต์ปราสาท ไชยวรรณปราสาท เรียง
 กันไปตามองค์ มีระยะห่างห่าง ๆ กันเป็นปราสาทย่อม ๆ ที่ได้สร้างขึ้น
 เป็นพระราชวัง ครั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ผู้สร้างกรุง ครั้นแผ่นดิน
 พระบรมไตรโลกนาถที่ ๑ มีใช้ทรงธรรม ยกวังทำเป็นวัด ถ. มาสร้าง
 พระราชวังใหม่ฝ่ายริมน้ำ ปราสาททั้งสามองค์นั้นก็เปลี่ยนไป จึงสร้าง
 พระเจดีย์แซกลงในหว่างปราสาทนี้อีกสามองค์ ซักที่ ยืน ดินถึงกัน
 ได้รอบ ปลายแถวของพระเจดีย์ แดปราสาทข้างตะวันออก เป็นพระ
 วิหารใหญ่ที่ประดิษฐานพระศรีรัตนเพียร ปลายแถวข้างใต้ก็มีพระวิหาร
 ใหญ่อีกหลังหนึ่ง แต่ย่อมลงไปกว่าวิหารพระศรีรัตนเพียรมาก พระวิหาร
 แดพระเจดีย์กับปราสาทนี้ เป็นแถวกลางฟ้าเดียวติดกันตลอด คล้าย
 พระพุทธปรารักษ์ปราสาทพระมณฑปศิริรัตนเจดีย์ ที่ถนนวัดนั้นก็มีพระวิหาร
 อย่างย่อม ๆ รายเป็นระยะไป เหมือนคำกรายรอบพระอุโบสถ วัดพระ

ศักรินทร์สำคัญาราม แต่ใหญ่กว่าเดิมผนังเห็นจะไม่เท่ากันทุกหลังด้วย ตั้งอยู่เป็นระยะรายไปโดยรอบ คำที่เรียกว่า “พิหารราย” นี้ ขรย ว่าการซึ่งเผ่าซึ่งมสวดพระมห ชาติจำหลวงนี้ จะได้เข้าซ่อมสวดแต่ผู้คน พกครบรับหนึ่ง จะซ่อมด้วยกันมาก ๆ แต่เลือกคัดแต่ที่สวดได้ซ่อม ทำนองสมพระราชประสงค์ เข้าไปสวดถวายในพระวิหารใหญ่เป็นที่ทรงฟัง ส่วนพวกที่ฝึกซ้อมไว้มากด้วยกันนั้น ให้ไปสวดตามวิหารราย สำหรับ ด้ประยุทยกทั้งปวงไปฟัง พวกเหล่านั้นก็จะสวดบ้างไม่ดับบ้าง ที่สวด ไม่ก็จะต้องคนทั้งปวงศิโยน จึงเรียกเป็นคำขึ้นชื่อเสียว่า โอเอ พิหารราย แปลว่าสวดที่วิหารรายนั้นแล้ว ไม่ได้เห็นคนในวิหารใหญ่ แต่ครั้นเมื่อ ตมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ฝึกซ้อมขึ้นแต่สำหรับเดี่ยว สำหรับสวดในพระ อุโบสถ คนทั้งปวงชินใจชินปาก ในการที่เคยไปฟังโอเอ พิหารราย จึงได้เรียกติดไปว่าโอเอ พิหารรายเป็นคำติดตา ส่วนในราชการก็คงใช้ ว่าสวดมหาชาติคำหลวง เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงพระราชดำริเห็นชื่อไม่สมกับความจริงเช่นนี้ แต่ครั้นจะให้ฝึกหัด สวดมหาชาติคำหลวงขึ้นให้มาก คนในกรมนั้นก็มึนขย แต่ไม่เป็น ประโยชน์อันใด ด้วยทุกวันนี้ก็ไม่มีผู้ใดชอบใจฟัง ด้วยฟังก็ไม่ใครจะ เข้าใจ จึงได้โปรดให้จัดนักเรียน โรงทานอ่านหนังสือสวดตามที่ตั้งถาวร เรียน เป็นทำนองยานีฉบับสุรางคนางค์ ตามแต่ผู้ใดจะถนัดสวดเรื่อง ไตทำนองใดทุกคำถาราย คำถาจะต้องคน พระราชทานเงินคนหนึ่งวัน ละได้ถึงเป็นรางวัล ถ้าผู้ใดที่สวดคำอาจารย์ก็ยกมาไว้ คำถาที่เป็นทางเด็จจ พระราชดำเนิน ถัดมารับใดสวดดี บางบักได้ พระราชทานรางวัลเพิ่ม เดิมบ้าง เป็นการล่อให้นักเรียนมีใจฝึกซ้อมในการอ่านหนังสือ แต่ส่วน

ที่สวดพระมหากษัตริย์กำหนดลงสำหรับใญ่ขึ้น ครองอยู่ในพระอุโบสถตาม
 อย่างแต่ก่อน เริ่มตั้งแต่วันขึ้นสิบค่ำไป จนถึงวันแรมค่ำหนึ่งเป็น
 กำหนดสามวัน ที่ซึ่งสวดนั้นตั้งเคียงโถงไม่มีเพดาน มีคูมาโดยสำหรับ
 รองหนังสือ แต่ไม่ได้มีกตาศิลปัตร มีเครื่องนมัสการตะบะมุกสำหรับหนึ่ง
 มีพานหมากโกณฑนน้ำยาเคียงข้าง กล้าย ๆ เคียงพระสวด ผู้ที่สวด
 คือขุนทิบบรรณาการ ขุนธารกำนันเป็นคนหนึ่ง ชาวหม่มชาวสีกคนสวดว่า
 คาถาสองคนว่าคำแปลสองคน ถึงเวลาที่พระสงฆ์มาอยู่กับทันพระอุโบสถ
 พวกที่จำแต่งธรรมสวดคนนั้นก็ยืนบนเตียง ต่อทรงจุดเครื่องนมัสการทรง
 คีตจึงได้หยุดลงจากเตียง เมื่อพระสงฆ์ขึ้นไปแล้วก็ขึ้นสวดบนเตียงต่อไป
 ใหม่ ผู้ที่สวดนั้นได้เงินคนหนึ่งวันละ ๑ บาท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัโปตรขึ้นมาครั้งหนึ่ง รับสั่ง
 ให้เข้ามาสวดที่พระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง ให้ข้างในฟัง
 คนแก่ ๆ เฒ่า ๆ ที่มีรูปเที่ยนดกไม่ มาน้ำ จวบซ พะเหิมเยนยา พังเทศน์
 วันแรกตื้นหนาที่เปนสาวแซ่กมีมาฟัง รุ่งขึ้นวันที่สองก็หายไปหมด
 เหลือแต่ท่านพวกที่หลับตาหลับตา เหมือนอย่างเช่นยาหลงเป็นคน แต่ที่
 ใหญ่ ๆ เหมือนอย่างเช่นยายหุ่นสวรรค์เป็นคน น้ พะเยนหัวทคน ก็ตกลง
 เปนได้ มีบเดียว รุ่งขึ้นก็เลิกไป พวกเด็กที่สวดตามคำถาราย ก็นั่ง
 ชาวหม่มชาว มีรูปเที่ยนเครื่องบูชาเดิน้วยทุก ๆ คำถาเหมือนกัน ตุ๊ก
 ครัวก็ยืนอยู่ ถ้าเข้าพรรษาไม่มีสวดตามคำถารายแต่สวดในพระอุโบสถ
 หน้าตาดินอายจะไม่ใคร่เป็นเข้าพรรษา เมื่อมีสวดอยู่เช่นนี้ พอเข้าพระ
 ระเบียงไป ความรู้สึกที่เคยชินมาแต่เด็ก ๆ นั้น ก็รู้สึกชัดเจนว่าเข้า
 พรรษา ถ้าจะมีสวดเช่นนี้ในเดือนหกเดือนเจ็ด แล้วทำเดือนหกเดือน

เจ็ดเดียวให้หายขาด เข้าไปในวัด นำตากดินอายคงเป็นเจ้าพรรษา
เหมือนกัน ว่ามาด้วยเรื่องมหาชาติจำหลวงสิ้นความเท่านั้น

อนึ่งการเปลี่ยนเครื่องพระมหามณเฑียรปฏิมากร ซึ่งมีกำหนดในเวลา
เปลี่ยนฤดู บัดนี้สามครั้งล่วงมายังหาได้กล่าวถึงไม่ บัดนี้ล่วงถึงกาล
เจ้าพรรษาเป็นเวลาที่มีนิจบุญเบ็ญเครื่อง พระมหามณเฑียรปฏิมากร
ครั้งหนึ่ง จึงจะขอล่าวรวบรวบไว้ในที่แห่งเดียวกัน พระมหามณเฑียร
ปฏิมากรนั้นทรงเครื่องเป็นสามฤดู คือตั้งแต่เดือนแปดแรมค่ำหนึ่ง เข้า
วัดสามฤดู ไปจนถึงเดือนสิบสองขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงเครื่องอย่างห่มทอง
คือมาทรงหน้าด้วยทองคำเป็นกลีบ ๆ จำให้ตกตายประับพลอยทับทิม ตาย
ทรงเขมรินทร์ เมื่อประกอบแล้วก็เหมือนหนึ่งผ้าทรงอย่างห่มทอง พระ
ศักดิ์ด้วยทองคำลงยาราชาวดีสีน้ำเงินแก่ ที่ปลายพระเกศ ที่เวียนเป็น
ทักษิณาวฏี ประดับด้วยนิลเม็ดย่อม ๆ ทั่วไป พระรัศมีลงยาราชาวดี
สีน้ำเงิน ๆ ตั้งแต่เดือนสิบสองแรมค่ำหนึ่งไปจนถึงเดือนสิบขึ้นห้าค่ำเป็น
เหมือนฤดู เครื่องทรงเปลี่ยนเป็นผ้าทรงคลุม ผ้าคลุมนั้นทำด้วยทองคำ
เป็นหลอดลงยาราชาวดีร้อยยดดเหมือนตาข่าย คลุมทั้งสองพระพาหา
พระศกใช้วงเดิมไม่ได้เปลี่ยน ตั้งแต่เดือนสิบสองแรมค่ำหนึ่งไป จนถึงเดือน
แปดขึ้นสิบห้าค่ำเป็นคิมหฤทฺธ ทรงเครื่องตน เป็นเครื่องทองคำลงยาราชาวดี
ประดับเพชรพลอยต่าง ๆ พระมุกด์ทรงเป็นมงกุฎมีท้ายเทริดยอดประดับ
เพชรเม็ดใหญ่ การที่เปลี่ยนเบ็ญ เครื่องทรงทั้งสามฤดูนี้ เมื่อถึง
กำหนดตำราจริงก็ผูกเกยขึ้นไปเสมาบุษบก มีบันไดไม้จริงขึ้นข้างด้านหลัง
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปตรงหน้าพระแก้ว บนเกยนั้นมีโถแก้วพระสุคนธ์
สองโถ พานแก้วรองน้ำขมิ้นพระองค์สองผืน เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงบนเกย

นั้นแล้ว ทรงหยิบพระสังข์ทักษิณาวุธ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เสด็จอยู่หัวทรงถวายบูชไว้ ในมัสยิดตามเหมือนทวยบักขี้ที่บุษบก ทรง
 พระภักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากร มารินพระสุณั้ชั่งในพระรังษัน
 ตรงพอทวยพระองค์ครั้งหนึ่งแล้ว เจ้าพนักงานเชิญสังข์ทักษิณาวุธอีกองค์
 หนึ่งมาถวายก็ทรงส่งพระอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงทรงมีรับพระองค์นั้นหนึ่ง
 ชำระล้างดอกธูปทวยพระองค์ แล้วจึงทรงมีรับอีกผืนหนึ่ง รับพระ
 สุคนธ์ให้แห้วแล้ว เจ้าพนักงานจึงได้ถวายพระศกฤาพระมงกุฎตามฤ
 ทรงถวายพระมหามณีนรัตนปฏิมากรด้วยพระหัตถ์ แล้วก็เสด็จกลับลงมา
 พระสุคนธ์ที่เหลือในพระรังษันทรงรินลงในโถแก้ว พระสุคนธ์ที่ติดผ้า
 ชำพระองค์นั้นแรกชุ่มนั้น ก็รินลงในโถแก้ว ครั้นเมื่อเสด็จพระราช
 ดำเนินมาถึงพนพระอุโบสถแล้ว ประทับที่มั่งคั่งพระสุคนธ์มูฐาน
 ชุกชีทวนเหนือ ทรงรินพระสุคนธ์ในโถลงในพระสังข์ทักษิณาวุธแล้ว
 ทรงรดพระเศียรก่อน แล้วจึงรินลงในผ้าซึ่งรับพระองค์ทั้งสองผืนให้ชุ่ม
 ผ่าสองผืนนั้นเป็นผ้าซึ่งรับพระภักตร์ บางทีก็พระราชทานแก่ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่ง
 ทรงพระกรุณาจะพระราชทานก็ได้เผ่ายอยู่ในเวลานั้น ครั้นเจ้าได้รับพระ
 ราชทานผืนหนึ่งเก็บจะเต็มมือทุกคราว แล้วจึงทรงรินพระสุคนธ์ในพระสังข์
 นั้น ลงในหม้อแก้วหม้อทองหม้อถม เจือน้ำอบที่อยู่ในหม้อนั้นเต็มแล้ว
 สำหรับแจกจ่ายประพรมทั่วไป แล้วจึงรินพระสุคนธ์ลงในพระสังข์ รดพระ
 ราชทานพระบรมวงษานุวงศ์ทั่วทุกองค์ ส่วนข้าราชการที่มาเฝ้าในเวลานั้น
 ก็ทรงรินพระสุคนธ์ในพระสังข์ ลงในพระสุร่ายประพรมราชทานทั่วไป
 แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินไปเบียดย่นพระรัศมีพระสัมพุทธพรมณี พระรัศมี
 นั้นมีสี่ คือกาไหลทองหนึ่ง นาคหนึ่ง แก้วขาวหนึ่ง แก้วน้ำเงินหนึ่ง

ฤๅฝนใช้แก้วน้ำเงิน ฤๅหนาวใช้แก้วขาวบ้างนากบ้าง ฤๅอื่นใช้กาไห่
ทอง มีแก้วบิตเป็ดยืนตักกันได้ทั้งสี่ แต่ทรงสุหรั ยประพรมพระสัมพุทธ
พรณั แต่พระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลกย์ แต่พระพุทธรูปเลิศด้านภาโดย
แล้วจึงทรงจุฑาบุปเทียนนมัสการต่อไป ในขณะที่เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
ลงมาจากเกยนั้นแล้ว เจ้าพนักงานคตังทองชั้นประดับเครื่องแต่งพระองค์
พระมหามณเฑียรบันปฏิมากรเบื้องล่าง เมื่อเสด็จแล้วพราหมณ์จุดแว่น
เวียนเทียนสมโภช ประโคมแตรสังข์ฆ้องไชยพิณพาทย์มโหรีทัก เปน
เสด็จการเบ็ดเตล็ดเครื่องครวทหนึ่ง อย่างนี้เสมอทุกปีได้ชาติ

คำคัดค้านในการทรงผนวช วันสมโภช ภาษามาตาต้องเชิญ
พระมหาสังฆมาตังไว้ ที่โต๊ะข้างพระที่นั่ง แต่ต้องเก็บใบมคมให้พอแก่
เจ้าที่ทรงผนวช เพราะภาษามาตาก็รู้จำนวนอยู่เองแล้ว ไม่ควรจะ
ให้ ใบมคมขาดไม่พอกัน เจ้าที่ทรงผนวชต้องนั่งหันหน้าเข้ามาทาง
พระที่นั่ง จนได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กลับหน้าไปข้างบายศรี
จึงกลับได้ เมื่อพราหมณ์บ่อน้ำมพร้าวแล้ว ก็ต้องกลับหน้ามาทาง
ที่เฝ้าในทันทีเหมือนกัน เวลาทรงผนวช มีสำคัญเรื่องพระเศียร โดนทก
เคยเกิดความเสมอ ด้วยเวลายาวมหาเด็กไม่มีใครสังเกต ควรจะสังเกตว่า
ถ้าเจ้าที่ทรงผนวช ออกมารู้แล้วเจ้านายข้างหน้าเสด็จแล้ว คงจะทรง
พระเศียร โดนทก การสวดมนต์ต้องเทียนเดียนนี้ตกเป็นพิรุธนิด ๆ ไม่
ใครจะเสด็จพระราชดำเนินออก ส่วนการเสด็จพระราชดำเนินทรงจุดเทียน
พรรษามีวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นต้น จำจะต้องมีโคมไฟฟ้าขาด
ไม่ได้ การเสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ วัดราชบพิง วัดราช
ประดิษฐ จำจะต้องเตรียมพานเทียน เหมือนอย่างที่เคยเตือนไว้

แล้วในเดี๋ยวนั้น การเปิดเครื่องพระแก้ว เวลาที่เสด็จพระราช
 ดำเนินขึ้นบนเกย มหาตมเล็กต้องเชิญพระแสงตามเสด็จพระราชดำเนิน
 ขึ้นไปนั่งอยู่ที่บันไดเกย เวลาจะเสด็จพระราชดำเนินกลับลงมา ต้อง
 ถ่วงน้ำหนักก่อน คอยอยู่ที่ปลายบันได พานเทียนนั้นต้องทรงเปลี่ยน
 พระรัศมีพระลัมพูทพพรรณแก้วจึงถวาย การนอกนั้นไม่มีอันใด

พระราชพิธีไถ่เงิน ๙

ได้กล่าวมาแต่เมื่อเดือน ๗ ว่าเป้นพิธีไชว่กันอยู่ในกฎมณเฑียรบาล แด
จดหมายขุนหลวงหาวัด ได้ตัดสินไว้แต่ก่อน ว่าจะยกพิธีตุลาการ
มาว่าในเดือน ๙ ตามกฎมณเฑียรบาล เพราะฉนั้นบัดนี้จึงจะได้กล่าวถึง

พิธีตุลาการ

การพระราชพิธีนี้

เป้นเสด็จพระเคราะห์ฤาบาเพญทาทนอย่างหนึ่ง

แต่ในจดหมายนางนพมาศไม่ได้พูดถึง ทั้งเดือน ๗ เดือน ๙ ขรอยจะ
ไม่มีพิธีตุลาการในครั้งกรุงสุโขไทย เพราะเป้นค่างอาจารย์กัน ใน

จดหมายขุนหลวงหาวัดก็มีความย่อเพียงว่า “เดือน ๗ นั้นชื่อพิธีตุลาการ
คือเอาเงินนั้นขึ้นให้เทพารองค์ แล้วจึงเสด็จพระเคราะห์ฤาบาให้แก้

พราหมณ์” มีข้อความเพียงเท่านี้ จะสันนิฐานว่าพระราชพิธีนี้เป็น

การเคยทำอยู่ป็นิจ จนไม่เห็นเป้นการแปลกประหลาดจึงไม่กล่าว

พิสดาร ฤาจะเข้าใจว่าเป้นพิธีไม่ได้ทำ กล่าวเพียงแต่ให้ครบเดือน

ตามตำราที่มีอยู่ก็พอใช้ ได้ แต่มีอยู่ตามทางที่ว่า ดูเหมือนเป้นอย่าง

กลาง ๆ นอกจากสงว่อย่างนี้ คือจะเป้นแต่ทำการเสด็จพระเคราะห์ ฤา

พระราชทานเงินแก่พราหมณ์ ไม่ได้ให้ออกไป “กับตุล” ตามอย่าง

ที่ว่ามาในกฎมณเฑียรบาล แดพระมเหสีไม่ได้เกี่ยวข้องในการพระราช

พิธีนอว่ ถ้าเทียบอย่างกลางเช่นนี้ก็น่าจะเป้นจริงได้ ด้วยในเวลาด

ซึ่งขุนหลวงหาวัดได้เห็นนี้ เป้นกรุงเก่าขึ้นหลัง จะลดทอนการแห่แหน

ใหญ่โตจนมาเสียแล้ว แต่ที่มาในกฎมณเฑียรบาลนั้นเป็นการใหญ่
พระราชพิธีตั้งที่พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเศก มีตราฐใหญ่ตั้งอยู่กลางพระโรง
กันม่านทองรอบ เสด็จโดยขบวนใหญ่ ทรงพระราชนิพนธ์พระครุ
พราหมณ์ถูกขุนนางจุลศัศนีเป็นคู่เคียง พระอรรคมเหสี ก็ทรงเทวียน
เมียบพระโหราพระราชครูแต่เมียบจุลศัศนี นำแต่เป็นคู่เคียง เดินกระบวน
ทักษิณพระมหาปราสาทการรอบ แล้วจึงเสด็จขึ้นพระมหาปราสาท
ประทับในม่านกัน มีเจ้าพนักงานประจำหน้าที่ คือชาววังนั่งนอกม่าน
พระครูทั้งสี่แต่สมุหประฐาน คือจุลศัศนีทั้งสี่นั่งในม่าน พระศรี
อรรคราชคือพระคลังคือพระวรราช พดเทพดื้อพิน วังถ้อยดอกหมาก
พระยมราชคือแพนไชย ขุนศรีสังขกรเป็นสังข พระอินทโรด
อินทเทวี พระนันทเกษมคือซองไชย ขุนคนตุรคิมโหรทัก เสด็จขึ้นถ้อยตุต
คือประทับในตาซึ่งข้างขวาข้างซ้าย 'ได้สรวพรพัย' พระเจ้าแผ่นดิน
ทรง 'ถัม' (คือซัง) แล้ว พระอรรคมเหสีเจ้า 'ถัม' พระราช
ทานทรพัยนั้นแก่พราหมณ์ แห่ถัมแล้วมีส้มโกลาการเลี้ยง ในนั้นว่า
'ซ่ายเงินชวาทอง' แต่จะเป็นสิ่งใดก็ไม่ทราบ เห็นจะเป็นบายศรี เป็น
เสร็จการพระราชพิธี มีเนื้อความที่เก็บได้เพียงเท่านี้

พิเคราะห์เหตุการณ์ที่จัดวางตำแหน่งในการพระราชพิธีนี้ชอบกลอยู่ ดูเหมือน
หนึ่งจะมีเรื่องอะไรเป็นตัวอย่างเช่นกับพิธีศรีษะมพวาย ว่าพระเป็นเจ้าถึง
มาเยี่ยมโลกย์ มีเทวดาฤๅท้าวโลกมาตามถ้ำซึ่งชำระแสงนถวย สมุห
ประฐานซึ่งถือเครื่องต่าง ๆ คงจะมีที่หมายเป็นตัวแทนเทวดาองค์ใด
องค์หนึ่งที่ดี การที่ไม่ได้สมุหนายกสมุหพระกระดาโหมในที่นี้ คงจะ
เข้าใจได้ว่าตำแหน่งทั้งสองนั้นยังไม่ได้ตั้งขึ้น จนถึงแผ่นดินพระบรมไตร

โตกนารถ ซึ่งย้ายวังตงมาตั้งริมน้ำ ฏมณฑลเชียรบาดนี้แบบนคร
 ส้มเต๋จพระรามาริบัติครั้งสุนทร ที่ ๑ ก่อนเวลาที่ตั้งตำแหน่งทั้งต้อง
 จึงได้ยกจตุสดมภ์ทั้งสี่เป็นสมุหประธาน ตามแบบเดิมาทั้งสี่ แต่จะสืบ
 หาต้นเหตุเรื่องเทียบของพระราชพิธี จากพราหมณ์ ในทุกวันนี้ก็ไม่ได้
 ความ แต่ถามผู้ที่อุสาห์ สืบเสาะกันในเรื่องตำนานพราหมณ์ต่าง ๆ
 ที่เขาแปลเป็นภาษาอังกฤษออกใหม่ ๆ คงจะหาเหตุผลประกอบให้รู้ต้น
 เหตุของพระราชพิธีได้อันการที่แม่พระอรรมเหษ์ ถ้าชนคนเราทุกวัน
 นี้พึง แะจะให้ คติกระบวนหนักจะเป็นการยาก เพราะเหตุนี้จึงของเรา
 เด็กเครื่องแต่งตัวที่เป็นเครื่องยศสืบชานานแล้ว แต่เครื่องแต่งตัวผู้หญิง
 มีปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาล ถดกันเป็นชั้น ก็คือว่าพระอรรมเหษ์
 พระราชเทวีทรงราโชประโศก มีมงกุฎ เกือกทอง อภิรมสำนชั้น พระ
 ราชยานมีจำลอง พระราชเทวีพระอรรมคชายา ทรงราโชประโศก ถดมงกุฎ
 ทรงพระมาตามวยหางหงษ์ เกือกกำมหยี่สักกลดมีอภิรมสองชั้น เทวียาน
 มีมกรฐ ถูกเชือกเอกโท ทรงพระมาตามวยกลดมีเสื้อโศกลายทอง หาดาน
 เชือกเอกโทใส่ศิริเพรณม่วยกลด เสื้อโศกแพรตารากรแถว แม่เจ้าذنอง
 พระโอรส (คือท้าวบาง) ใส่ذنองเกล้า เสื้อแพรพรรณ ชแม่
 (คือเจ้าจอม) หนูนิกใส่เสื้อดอกไม้วางแซม นางก้านัด
 (คือพนักงาน) นางรับนายเรือน หนูนิกใส่เสื้อแซม โขดนเกล้ารักแครง
 เมียนาหมั้นหัวเมืองทั้งสี่ เมืองงานใส่ศิริเพรณม่วยแพรเคารพ เมียนาคุดสมภ
 เกด้าหนูนิกใส่เสื้อแซมม่วยแพรจมวด เมียนาทำพินาสำพิน หนูนิกใส่เสื้อ
 แซม หมั้นต้นทองบ่า ชนหมั้นพระก้านัด ราชยานกัถ อภิรมกัถ โปก
 หุกระต่ายเสื้อขาว ม่วยผาเชิงวาลัย ชื่อเครื่องประดับผมแต่ผ่านหมั้นเกล้า

ดูแปลกๆไปทั้งดิน จะคนรูปแต่ดีสรววดตายไม่ใคร่ถูก เพราะกา
 ด่วงมาถึงหารอขบเสกแล้ว ไทยเราไม่สนใจในการที่จะเขียนรูป แต่ถือ
 กันว่าเป็นการต่ำส่งบ้าง เป็นที่รังเกียจว่าจะเอาไปทำให้เป็นอันตราขายต่าง ๆ
 บ้าง จึงไม่มีผู้ใดกล้าที่จะเขียนรูปผู้มีบันดาศักดิ์ แต่เพียงราษฎรด้วย
 กันเอง ถ้าจะเขียนรูปกันให้เหมือน ก็เป็นที่สงสัยเสียฤๅเป็นการดูถูกกัน
 เสียแล้ว การที่จะเขียนรูปให้เหมือนนี้ จึงไม่เป็นวิชาของคนไทยที่
 ได้เล่าเรียน มาหลายร้อยปี จนถึงถ่ายรูปกันในชั้นหลัง คนแก่ ๆ ก็ยัง
 มีความรังเกียจมาก เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ได้เห็นรูปเจ้าแผ่นดินฤๅผู้มีบัน
 ศักดิ์เก่า ๆ ซึ่งถึงว่าจะเขียนรูปไม่เหมือน แต่เครื่องแต่งตัวคงยังปรากฏ
 อยู่เช่นรูปเขียนเก่า ๆ ของฝรั่ง แต่เป็นเคราะห์ดีอย่างหนึ่ง ที่ยังพอ
 ได้เห็นแนว ๆ ใดบ้าง เมื่อปีขานอิศริศจุลศักราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงกระทำ เป็นเวลาถึงตั้งสร้างวัด
 ราชประดิษฐที่กรุงเทพฯ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรวัดราช
 ประดิฐฐาน ที่กรุงเก่า ได้ทอดพระเนตรเห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูป
 ผู้หญิงสวมเครื่องประดับที่ศีรษะต่าง ๆ ไม่เหมือนวัดเกตุอัคร ดำรัสว่า
 เป็นแต่งตัวอย่างที่มีมาในภุมณเฑียรบาล ด้วยวัดราชประดิฐฐานนั้น
 คงจะต้องสร้างก่อนแผ่นดินพระไชยราชา จึงเป็นที่พระมหากษัตริย์
 เมือยังเป็นพระเทยวรราชออกไปทรงผนวชอยู่ในวัดนั้น เป็นวัดของ
 พระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงษ์เชียงราย ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระรามา
 ธิบดีที่หนึ่งทรงสร้าง ในขณะนั้นลายเขียนยังอยู่เกือบจะเต็มผนังทั้งแถบ
 ได้โปรดให้กรมขุนราชสีห์ถอดถ่ายลงมา ครั้นภายหลังข้าพเจ้าไปอีก
 ครั้งหนึ่ง หลังจากขำรุดตงมามาก ลายเขียนก็ยังมีอยู่เกือบครึ่งผนัง

แต่ครั้นไปเมื่อปีก่อน^๕ หลังจากข่าวตึงหมัด^๕ ยังเหลือตายเขื่อนอยู่บ้าง
พอเห็นเค้าโตกนัด^๕ แต่รูปท่งปวงนั้น^๕ เป็นเวลาที่ผู้หญิงยังไฉฉวย^๕ ท่งดิน
เกล้าอย่างที่เราเรียกว่าโงงงโตงๆโงงงโตง^๕ คือรวบขึ้นไปเกล้าบนหม่อม
เป็นท่งยาว ๆ มีเกี้ยวๆพวงมาโดยส่วมโดยมาก การที่ผู้หญิงเด็ก
เครื่องแต่งตัวเหล่านี้เสีย^๕ ก็จะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดินในชั้นหลัง ๆ ไม่มี
พระอรชรคมเห็น^๕ ถ้ามีแต่เนือย ๆ ไปเช่นพระนารายณ์มหาราช ก็จัดจาง
ไปน้ออย่างหนึ่ง เพราะตัดผมสั้นเป็นผมบักเกมประบ่า^๕ เล่นกระบวนตก
แต่งผมด้วยสีผึ้งน้ำมัน^๕ ไม่มีที่ตลอดสวมเครื่องประดับ เครื่องแต่งตัว
ผู้หญิงจึงได้ค่อยสูญไปสูญไป ใครจะตกแต่งเขาก็เป็นเรื่อว่า โดยการ
เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดา ซึ่งเป็นอยู่ทั่วทุกประเทศ เหมือนตัดผมบัก
แต่ไฉฉวย^๕ ในปัจจุบันนี้ เครื่องประดับก็ของผู้หญิง ก็เป็นอันสาบสูญ
จนไม่มีเค้าเงื่อน การที่มีแห่เสด็จในพระราชพิธีตุลาการ ก็คงจะเป็น
อันเด็กไปในหมู่ที่เด็กเครื่องประดับก็คันนั้นเอง แต่พระราชพิธีนอกจาก
มีแห่เสด็จ^๕ จะได้เด็กเสด็จเมื่อใดก็ได้ความชัด แต่ในกรุงรัตนโกสินทร์
นี้ไม่เคยมีพระราชพิธี^๕ เลย เป็นพิธีสูญแล้ว^๕

การ พระราชพิธี พยุบ สาทว

พิธีนี้เหตุใดจึงไม่มีในกฎมณเฑียรบาล แต่ในจดหมายขุนหลวง
 หาวัดทั้งสองแห่ง ก็ไม่ทราบเลย จะว่าไม่เคยทำที่กรุงเก่าก็ว่าได้
 ด้วยในตำราของพราหมณ์ก็มีอยู่ว่าเดือน ๙ พระราชพิธีพยุบสำเภา
 มหาเมฆบูชา มีวิธีซึ่งจะทำชัดเจน หนึ่งการพิธีขอฝนนี้ ก็ดูเป็น
 พิธีสำคัญ มีเครื่องเดือนที่จะให้เด็กไม่ได้อยู่ คือถึงว่าเจ้า
 แผ่นดินจะดำรงอยู่ในทิศพิราชมรรมีได้ป่วนแปร ซึ่งคนบางพวก
 มักพาใจ ว่าดินฟ้าอากาศ มักจะเป็นไป ตามอาการของ
 เจ้าแผ่นดินประพฤติก การฝนแต่เจ้าแห่ง ดูก็ไม่ใคร่จะเดี๋ยงเวลา
 มีเรื่องราวโบราณแต่เรื่องใหม่ ๆ หลายเรื่อง ที่ได้กล่าวถึงว่าเวลา
 ฝนแต่เจ้าแห่ง เจ้าแผ่นดินนั้นคงอยู่ในยุกธรรม ทรงพระกรุณา
 แก่อาณาประชาราษฎร์ที่ต้องอดอยาก ทรมานพระองค์ต่าง ๆ เพื่อจะ
 ให้ฝนตก เช่นมีมานในคัมภีร์มหาวงษ์พงษาวดารลังกา พระเจ้าแผ่นดิน
 ลงประชมอยู่ในถาดพระเจดีย์ ด้วยตั้งอธิฐานว่า ถ้าฝนไม่ตกลง
 มาซึ่งถาดพระเจดีย์จนพระองค์ตอยขึ้น ก็จะไม่เสด็จจุลจกขึ้นเป็นต้น ก็เป็น
 ความดีถ้วนของพระเจ้าแผ่นดิน ที่ปกครองแผ่นดินอยู่ในเวลาเจ้าแห่ง
 ฝนก็แต่เจ้าแห่ง หนึ่งในประเทศที่ใกล้เคียงกรุงสยาม เช่น
 อินเดียนแต่เมืองจีน ฝนแต่เจ้าแห่งถึงคนตายนับด้วยพันด้วยหมื่น ก็มี
 ตัวอย่างเป็นอยู่นี้เอง จะพาใจผู้ปกครองแผ่นดิน ว่าทำให้ฝนแต่เจ้า

แพ่งนั้นเป็นการไม่ควรเลย แต่กระนั้นคนก็ยังคิดเห็นกันอยู่โดยมากว่าเป็น
ได้ ในพระราชพงษาวดารกรุงเก่า ก็มีเข้าแพ่งหลายครั้งจะทั้งพระราชพิธี
นี้เสียเห็นจะไม่ได้ แต่บางทีจะคิดเห็นว่าเป็นพระราชพิธีจริง เพราะบ้างก็
ฝนบริบูรณ์ ก็ยกเวนเสียไม่ทำ ต่อมาก็ฝนแดงจึงได้ตั้งพระราชพิธี
ตามที่มันเป็นแบบอย่างสืบมาจนถึงทุกวันนี้

แต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา คงจะเป็นพระราชพิธีประจำปี นางนพมาศ
ได้กล่าวถึง โดยเนื้อความละเอียด แต่พิธีที่ทำนั้น ดูต่างออกไปกว่า
ตำราพราหมณ์ของเรา เห็นจะเป็นเรื่องต่างครกันอีก พิธีตามตำรา
พราหมณ์ ทำเป็นอย่างจะขอฝนให้ตกเดี๋ยวนี้ ด้วยเอาไครยเศ็ก
เวทมนต์เรียกบ้าง ด้วยเอาไครยอธิษฐานบ้าง แต่พิธีศรีอยุธยา
เป็นตั้งทำขอให้บริบูรณ์ทั่วไปแต่ต้นมือ ข้อความที่นางนพมาศกล่าว
ไว้ใหม่ว่า “ ครนถึงเดือน ๙ พราหมณาจารย์ก็พร้อมกันกระทำการพระ
ราชพิธีพรมน้ำตรึง ตั้งเกยสี่เกยที่หน้าลานเทวดาลานหลวง ประดับด้วย
ฉัตรธงอันกระทำด้วยหญ้าคาหญ้าคันนาก อย่างทองลัดดโกละสี่อย่าง ๆ หนึ่ง
เต็มไปด้วยเปลือก ปลุกชาติด้าดมีพรณดอง คือเจ้าเจ้าเจ้าหนึ่ง
สามอย่างนั้นใส่มุดดินอันเจือด้วยไคมัย ปลุกถ่วงข้างหนึ่ง ปลุกม่วง
พราวข้างหนึ่ง ปลุกหญ้าแพรกหญ้าตมามอย่างหนึ่ง ตั้งไว้บนนางกระดาน
แป้นปักตรงหน้าเกย ครนถึงวันกำหนดฤกษ์ หม่อมพราหมณ์ทั้งหลายมี
พระครูพรหมพรตพิชชีรวิรมหษเป็นประธาน คำน้อมเบญจาศี
บวงสรวงตั้งเวยพระเป็นเจ้า ตั้งสัตยาธิฐานขอฝนให้ตกชุกชุม ทั่วทุก
นิคมคามเขตรขอบขันฑสีมา กรุงพระมหานครศรีอยุธยาธานีบุรีรัฐ
ให้ชุ่มแช่ชาติด้าดอันมีพรณต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเลี้ยงชีพประชาชาติหญิง

ดมณพราหมณาจารย์ทั่วทั้งแผ่นดิน จงบริบูรณ์ด้วยเมตตากรุณา ปราศจาก
 ด้วงแตน ด้วยอำนาจสัตวาทกแดพรพระสยาม อนึ่งโสธอนว่าตาสาติ
 ทั้งหลาย มีถั่วเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ด้วยพืชผลให้ทันเหลือ จะ
 ได้เป็นเครื่องกระยาบวชบำบวงสรวง อนึ่งเจ้าพรณรูกชาติต่าง ๆ มี
 ม่วงพรวัวเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ ด้วยดอกดวงพวงผล จะได้เป็น
 อาหารแห่งหมู่มนุษย์ นิกทังผอง ประการหนึ่งคตินชาติต่างพรณอื่น
 เชื้อวชิต งามด้วยยอดแต่ใบ มีหญ้าแพรกหญ้าตมานเป็นต้น
 สำหรับเป็นรักษาหารช้างม้าโคกระบือ ขอจงออกงามตามชายหนอง
 คดองน้ำไหล ด้วยอำนาจสัตวาทกให้บริบูรณ์ ครั้นกล่าวคำอธิฐานแล้ว
 จึ่งพราหมณาจารย์ทั้งสี่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระเวทแพทางศาสตร์ แต่งกาย
 สบายมวยผมมุ่งอุทกสาวุก ก็เอารังประธากลัสมอดุจเมฆมีตผน
 อ้นรายยันตร์พรุณดำตรตามขอบข้างละคู่ ซึ่งปักบูชาไว้คนละคันโดยลึก
 กัศเคราพ พระครูพรหมพรตพิชเฝ้าตั้งขัตินินนา หมู่พราหมณ์ทั้งหลาย
 ก็แห่ห้อมออกจากเทวสถานไปยังเกย ขึ้นสถิตย์ยืนอยู่บนเกย ๆ ละคน
 ต่างอ่านโองการประกาศแก้วสัตวาทก โบกธงชวชัฏกวัดแกว่งบริกรรม
 อิศรวเทขอฝนตามคำรบไตรเพทสัณวารสามคาบ แล้วก็ลงจากเกย
 ขึ้นเข้าสู่พระเทวสถาน พราหมณ์ทั้งหลายผู้พระมนต์พรุณดำตร ผลัด
 เปเลี่ยนกันขึ้นยืนบนเกย โบกธงรายเวทขอฝนวันละสองเวลา คือเช้า
 แดเย็นถ้วนเคราพสามทิวาในวันกัชัตฤกษ์” ตงท้ายนางนพมาศ
 แสดงเวทาทักตัวไท้ ไปเห็นพระราชพิชนี้ ว่าได้ตามบิดาไปเมื่ออายุ ๗ ขวบ
 จึ่งได้เจ้าไวไย ไย การพิชที่สุโขไทย มีแต่พิชพราหมณ์ การซึ่งเกิดพิช
 ดังนี้จะยังมีในภายหลัง แต่พิชพราหมณ์ที่ท่ายู่ในประจุบันนี้ เป็นคน

ละเอียดกันกับที่นางนพมาศกล่าวทำพร้อมกันกับพิชังษ์ แต่แยกออกไป
 ไปทำอยู่ที่ทุ่งส้มป่อยเพราะอยู่ข้างจะเรือว่าหยาบค่าย การตกแต่งโรง
 พระราชพิธีแลเทวรูป ก็คล้ายกันกับพระราชพิธีอื่น ๆ คือปลูกโรงพิธีชื่อ
 กว้าง ๕ คอก ยาว ๑๐ คอก สองห้องแต่ียงรอบ แต่ในประธาน
 ไม่มุงหลังคา มุงไว้แต่ที่แต่ียงรอบ สำหรับที่จะให้พระผู้เป็นเจ้า
 ช้างในโรงพิธีนั้น ต้องอยู่กลางแจ้ง กันน้ำรอบมีโตรทวาร ไม่อุณา
 เทว พรหมโองการ ทั้งแปดทิศตามธรรมเนียม นำโรงพิธีใน
 หมายว่าทิศพายัพ พระมหาราชครุว่าทิศบูรพา ห้างออกไปตามคอก
 ปลูกเกยสูง ๔ คอก ๕ นิ้ว กว้าง ๒ คอก ๕ นิ้ว มีพนักสามด้าน บนใต้
 ชันลงตรงนำเกยออกไป ชุตีระกว้าง ๓ คอก ยาว ๓ คอก ดัดคอกหนึ่ง
 มีรูปเทวดาแลนาคแลปลาเหมือนสระที่ตำนานหลวง ยกเสียแต่รูปพระสุก
 ตรงนำสระออกไปเป็นรูปเมฆสองรูป คือเป็นรูปบุรุษศรั้งเบญจกาย
 แลวหาปณชา การที่จะบนนั้น ต้องตั้งกำหนด บนพร้อมกันกับพิช
 ังษ์ มีบายศรีปากสามแห่งละดำรงเทียนหนักเล่มละบาทแห่งละเล่ม เงิน
 คิดเทียนเป็นกำหนดแห่งละบาท เบี้ย ๓๓๐๓ เบี้ย เช่าสัตว์สัตว์ ผัวชาว
 ของหลวงจ่ายให้ช่างบนช่างเขียนนุ่งห่ม ช่างเหล่านี้ต้องรักษาศีลใน
 วันที่บน เทวรูปที่ตั้งในการพระราชพิธี คือพระอิศวร พระนารายณ์
 พระพรหมชาตา พระมหาพิณเศวร วันแรกตั้งพระราชพิธี มีกระบวน
 แท้ ๆ พระเป็นเจ้าออกไปตั้งโรงพิธี กระบวนแท้นี้เหมือนกันกับการ
 พระราชพิธีจรดพระนังคัล แต่เทวรูปนั้นตั้งกึ่งกลางโรงพิธี การบูชาเวตา
 คำทำเหมือนพระราชพิธีอื่น ๆ แต่ไม่ได้ตั้งนพเคราะห์ การที่เป็นวิเสศสำหรับ
 พิธีฝนนี้ คือเวตาเข้าพระมหาราชครุพิธี ขึ้นบนเกยอ่านเวทโบกธงผัวชาว
 ช้างรายันต์พรุนดาตร ยาว ๕ คอก กว้างเท่าผืนผ้า คิปลายไม้ตามคอก

ยาว ๓ วา โบกไปมาสามครั้งแล้วแล้วเจ้ากรมปจักษกรมขุนหมื่น
 พรหมณ์ ไทรดาจารย์เปิดคน นิ่งด้อมเทวราโนโรงพระราชพิธีซึ่งเป็น
 กตางแจ้ง เพราะมิได้มุงหลังคานั้น ชักประจำ คากาซึ่งสำหรับชัก
 ประคานนั้น เปลี่ยนตามวันทั้ง ๗ วัน ครั้นเจ็ดห้าโมงเช้าหยุด
 พักตอนหนึ่ง ตอนบ่ายชักประจำไปอีกจนเวลาเย็น พระมหา
 ราชครูชั้นโบกธง เหมือนอย่างเวลาเช้าอีกครั้งหนึ่งแล้วเป็นเลิก ไปจน
 เวลาตกจึงได้บูชาพิธีตามธรรมเนียม ทำเช่นนี้ทุกวัน ถวายเครื่อง
 พระราชพิธี การพิธีพรหมณ์นี้ เป็นอันรวบพิธีพระราชพิธีสงฆ์ ที่ทำ
 อยู่ของส่วนมหาดวง เมื่อพิธีข้างในเลิกเมื่อใด ก็พุดยเลิกด้วย
 มีกระบวนแห่พระเป็นเจ้ากตัญ ในร่างรับสั่งเกล้าว่า เห็นมาเวียนทักษิณ
 พระราชวังถวายไชยเจ้าแผ่นดินแล้วจึงได้กลับเทวสถาน แต่ได้ถาม
 พระมหाराชครูว่า ภายหลังนี้ไม่ได้มา ด้วยไม่มีผู้ใดสั่งใคร คงเป็น
 รวมนเลิกไปเหมือนอย่างแห่พระประน้า ในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินที่
 ประโยชน์ที่พรหมณ์ได้ คือผู้ชักประจำได้ลาชาวทุ่งห่มคนตะ
 ลำรับ ได้เงินทักษิณบูชา ๖ บาท หมอคุมภักหมอตะเพอง ผ่าชาว
 หมอมะพร้าวเข้า ตามอย่างพิธีอื่น ๆ การพิธีพรหมณ์คือพิธี
 พรหมณ์เทียบกัน ครั้งกรุงสุโขทัยแต่ในประจวบนี้ ไม่เหมือนกันเช่นนี้
 ส่วนการพระราชพิธีสงฆ์ เห็นความได้ชัดว่าคงเกิดภายหลังพิธี
 พรหมณ์ แต่เอาอย่างพรหมณ์นั้นเอง ด้วยในประเทศอินเดีย
 ซึ่งเป็นประเทศที่เกิดพระพุทธศาสนาขึ้น เป็นประเทศที่มีฝนมักถัดกัน
 ไม่ทั่วถึง แดเกิดวิกฤติการต่าง ๆ จนถึงคนต้องอดอาหารตายบ่อย ๆ
 จนถึงในประจวบนี้ก็ยังเป็นอยู่เนื่อง ๆ พรหมณ์ซึ่งเป็นผู้มีความ

ว่าเป็นที่นับถือของคนในประเทศนั้น จึงได้คิดวิธีที่จะบูชาเส้นไหมขอ
 ร้องต่อพระเป็นเจ้า ซึ่งเขานับถือว่าเป็นผู้สร้างแต่เป็นผู้ให้โทษ
 ให้ผู้คนแก่มนุษย์ทั้งปวง แต่วิธีที่คนนั้นคิดจะไม่เหมือนกันทั่วไป ตาม
 อริยาไศรยของผู้ซึ่งแรกคิดขึ้น ด้วยเหตุว่าไม่สามารถที่จะถามพระ
 เป็นเจ้าว่าจะชอบอย่างไรได้ จึงต้องคิดทำตามใจที่ตัวเองเห็นว่าดีทดลองดู
 เมื่อสืบช่องที่ตัดไผ่ขึ้นดังปรากฏมา ตำรานั้นก็จะเป็นแบบอย่างต่อมา
 ถิ่นที่ตัดไผ่ขึ้นพร้อมกันสามแห่งสี่แห่งในที่ไกล ๆ กัน แต่ความคิด
 เห็นที่จะทำเช่นนั้น ต่างกันไปทั้งสามแห่งสี่แห่ง เมื่อฝนตกลงมา
 ก็ตกทั้งสามแห่งสี่แห่ง พิธีนั้นก็จะถึงทั้งสามแห่งสี่แห่ง ถิ่นที่ทำการจึงได้แยก
 เป็นสามอย่างได้อย่าง แต่ถึงพิธีนั้นจะงดสักครั้งก็สักครั้งก็ ไม่
 ศักดิ์สิทธิ์ทุกครั้งที่ เมื่อมีไผ่ขึ้นในที่ใด ก็จะเป็นที่พอใจของ
 ผู้ซึ่งมีความนับถืออย่างเดียวกัน ด้วยจะได้จริงมีได้จริงก็เป็นความ
 ประสงค์อันดี เหมือนอย่างคนต้องคน คนหนึ่งมาพบเราเขาให้พร
 เราก็อวยคำที่คน ๆ นั้นให้พรไม่เป็นการแน่นอนที่จะได้จริงเช่นนั้น แต่
 เรายังชอบใจถ้อยคำของคน ๆ นั้น เพราะมีความปรารถนาดีต่อเรา
 ฝ่ายคนอื่นคนหนึ่งมาถึงมาข่งให้เรา เราก็บอกว่าคำข่งของคนผู้นั้นจะ
 ไม่เป็นจริงตามปาก แต่เป็นการแสดงน้ำใจรายต่อเรา เราก็มอง
 ใจจะฟังถ้อยคำผู้นั้น เพราะเหตุนี้ พิธีนั้นทำเหมือนหนึ่งให้พรให้ฝน
 ตกบริบูรณ์ จะได้จริงฤทธิได้จริงก็ไม่มีผู้ใดโกรธแค้น เข้าเป็นการ
 เกาถูที่กัน คือความปรารถนาที่จะอยากได้น้ำฝนนั้นแรงกล้าอยู่ด้วยกัน
 ทั่วหน้าแล้ว จึงเป็นที่พอใจเกิดมีพิธีขอฝนต่าง ๆ ขึ้น แต่ยังไม่
 ได้ตามสมุญจนถึงบัดนี้

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นเมื่อก่อนโดยอย่างอุกฤษฐ์แล้ว
 พระพุทธเจ้าก็หาได้เกี่ยวข้องในการดินฟ้าอากาศอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ แต่
 ยังมีเหตุการณ์ที่กล่าวถึงว่าพระพุทธเจ้าได้เกี่ยวข้องในการธุระเรื่อง
 หนึ่งบ้าง แต่ก็เป็นผู้ซึ่งเลือกพินอย่างอุกฤษฐ์แล้ว ก็จะต้องกล่าวถึงคาน
 ขอบความที่กล่าวถึงนี้เสีย ว่ามากเกินไป ความนั้นก็อยู่ข้างจะเป็นจริง
 แต่ถ้าจะกล่าวอะตุมะหัตถ์ด้วย ให้พอไม่เคร่งครัดนัก ก็จะต้องว่า พระ
 พุทธเจ้าถึงได้ละกิเลสกับทั้งวาทศาสตร์จากพระสันตानแล้ว แต่พระองค์
 ยังประกอบไปด้วยพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่มาก เมื่อได้เห็นมนุษย์แ
 ดัดทั่วทั้งปวง ต้องมีทุกข์อันใหญ่หลวงด้วยทุกข์ภิกขุโทษเช่นนั้น ก็คง
 จะเป็นเหตุให้เกิดพระมหากรุณาขึ้นในพระหฤทัยได้เป็นแท้ แต่การ
 ที่พระองค์ได้ทรงกระทำตามที่กล่าวมาในเรื่องพระคันธารราชวร จะได
 ด้พระหฤทัยทำจริงตามที่ได้พระหฤทัยทำจริง แต่ไปประจบภาด
 ที่ฝนจะตกตงมากที่สุด จนทั่วทั้งปวงในเวदानั้น ย่อมได้ ยินญาเชื่อถือการ
 ขอสฝนได้ชยู่ทั่วกัน เมื่อได้เห็นมหัศจรรย์เช่นนั้น ก็คงต้องเข้าใจว่าเป็น
 ด้วยพุทธานุภาพ ก็ถาเรื่องนิทานอนัน จะเป็นอย่างนั้น คัดอ่านตกแต่งขึ้น
 ภายหลังแท้ ที่เดียว ไม่มีคำเงื่อนไขเหตุผลอันใดซึ่งเนื่องมาจากองค์
 พระพุทธเจ้าเลย ก็คงเป็นความคิดอันดี ของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธ
 ศาสนาเหมือนอย่างผู้ที่มาถึงแล้วให้พร เพราะฉะนั้นการบชาพิธีขอฝน
 ของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา จึงยังมียั่งยืนสืบมาจนถึงบัดนี้
 เรื่องราวซึ่งกล่าวถึงว่าพระพุทธเจ้าได้บันดาลให้ฝนตกใหญ่ครั้ง
 หนึ่งอย่างไร ได้กล่าวมาแล้วในประกาศพระราชพิธีพืชมงคล เพราะ
 ฉะนั้นจึงยกเสียไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก แต่เพราะเหตุที่มีนิทานกล่าวถึง

เช่นนั้น จึงได้เกิดพระพุทธรูปดั่งอาการพระหัตถ์ชวากกับพระหัตถ์ซ้าย
 หาย ซึ่งได้สัญญาว่าพระคันธารราชวร เปนพระดำคัญซึ่งสำหรับ
 ใช้ในการพระราชาพิชัยอย่างหนึ่ง แต่ในท้ายเรื่องราวของพระคันธาร
 ราชวรนั้น มีเรื่องราวถ่วงถ่วงวาววิสาฎก ที่ข้าพเจ้าได้ผิดใจ ไม่
 ได้ถึง เมื่อพิชัยชนะคดีนี้ ในนิทานวชิรวิสาฎก ว่าพระยาปลาท่อน
 อาศัยอยู่อยู่ในบึงตำบลหนึ่ง คราวนี้เป็นเวลาแด่น้ำในบึงแห้งขาดเป็นคม
 ฝูงกาตกลินปลาในบึงนี้มีอยู่เกลื่อนกล่น พระยานพื้จึงผู้ขึ้นในตมแห่งนี้
 ดูอากาศได้สงบดี มีสิ่งจรรีบนอยู่แถวใกล้ปากถ้ำ ว่าภิกษุณะยะปะ
 ชุณณะแปลว่า เจ้าข้าปะ ชุณณะทพยดา เป็นผู้ที่มีอำนาจอาจจะ
 ให้ฝนตกได้ รบท่านคงบ้นจระให้ฝนตกขึ้น แล้วจึงให้หาฝนตกลง
 เปนที่ธารใหญ่ ท่วมบึงบ่อทั้งปวงเกิด จึงทำพิธีข่มขวัญของฝูงกา
 ทั่วห้วยให้พินาศไป ทำฝนทำให้ ไ้ไกลเศร้าเพราะอดอาหาร แลขอ
 ท่านจงกรุณา เสด็จไปลดข้าพเจ้ากับหมู่ญาติทั้งตาย ให้ฝนไทย
 พินาศไ้ไกลเศร้า พ้นอำนาจหมู่กาจะระมาบ้นตบเย็น เปนโกละอันใหญ่
 หลวงนเกิด ด้วยอำนาจเจ้าจักษุฐานของพระยาปลาท่อน ทำฝน
 ใหญ่เป็นทวาร กับนั้นตกกลงมาไหลตบถ้นท่วมบึงบ่อทั่วทุกสถาน
 หมู่วชิรวิสาฎก ก็ไ้ฝนไทยพินาศทั่วกัน เพราะฉะนั้นจึงได้ชุดสระมีรูปปลาท่อน
 ในการพระราชาพิชัยด้วย ยังมีเรื่องราวซึ่งเกี่ยวข้องของการพระราชาพิชัย
 พรุนลำคร ทั้งมีรูปแต่เป็นเนื้อความในกาลา ซึ่งสอดขอฝนมาใน
 คัมภีร์พระอรรถกถาบทหนึ่ง มาในเรื่องตำราขฝน ซึ่งเขาแต่งเป็น
 ภาษามคธแห่งหนึ่ง ความมุ่งหมายก็เห็นจะถ่วงถ่วงพระเถระองค์เดียวกันนั้น

แต่ชื่อเสียงแต่เนื่อความแปลกเพี้ยนกันไปบ้าง จะเล่าตามที่มาในคัมภีร์
 พระอรรถกถาก่อน ในคัมภีร์นั้นออกชื่อว่าพระสุตเถร เริ่มเรื่องว่า
 พระเถระเจ้าองค์นี้ ได้ปรากฏาฐานันดรอันหนึ่ง ฌนาทมูลพระปฐมศต
 ติมาสัมพุทธเจ้า แล้วบำเพ็ญกุศลให้เป็นอุปลิสลัยแห่งพระอรหันต์ เป็น
 ลำดับมา จนถึงมาเกิดในตระกูลดุมนเศรษฐี มีนามว่าสุต ครั้นใน
 พุทธกาลนี้ ได้บรรพชาอุปสมบทในวันเมื่ออนาถปิณฑิกคหบดี ถลอง
 พระเชตวัน เจริญสมณธรรมบรรพพระอรหันต์ พระผู้ทรงพระภาคย์ได้ยก
 ย่อง ว่าเด็กกว่าภิกษุวิสัย บัณฑิตซึ่งเป็นอรณวิหรี ครั้นเมื่อได้
 บรรพพระอรหันต์แล้วเที่ยวมาโดยลำดับ ถึงพระนครราชคฤห์ พระเจ้า
 พิมพิสารทรงทราบ ก็ได้ตั้งเจมายังสำนักพระมหาเถรตรัสปฏิญาณว่าจะ
 ทำที่อยู่ถวาย แต่เพราะราชการมากก็หาได้ทำถวายตามคำปฏิญาณไม่
 พระเถระเจ้าไม่มีเสนาศน์ ก็อยู่รรมในที่แจ้ง ในเวลานั้นเป็นฤดูฝนที่ควร
 จะตก ก็ฝนตกไม่ตก มนุษย์ทั้งหลายคิดหว่าดหว่าน ที่ฝนไม่ตกตาม
 ฤดูกาล จึงพร้อมกันเข้าไปกราบทูลพระมหากษัตริย์ พระเจ้าพิมพิสาร
 ทรงพระดำริห์หาต้นเหตุ ว่าซึ่งฝนไม่ตกนั้นจะเป็นด้วยเหตุใด จึงทรง
 อนุমানว่าเห็นจะเป็นเหตุด้วยพระเถระเจ้าพักอยู่กลางแจ้ง จึงรับสั่งให้ทำ
 กุฏิมุงแฉ่งด้วยใบไม้ถวาย ครั้นเมื่อพระเถระเจ้าเข้าไปในกุฏิแล้วนั่งใน
 ที่ลาดด้วยหญ้า ฝนก็ตกเล็กน้อยยังหาเต็มตามที่ไม่มี พระเถระเจ้าคิดจะ
 กำจัดใบย คือฝนไม่ดีไม่งามนั้น จึงได้กล่าวคาถา แสดงว่าคนพัน
 อันตรายแล้ว ให้เทพยดาทราบ ว่าขอวิบัติสาหัสทั้งหลายจงยังฝนให้ตก
 ในที่ที่บังเกิด อันตรายภายนอกไม่มีแก่เราแล้ว เพราะกุฏิของเรามุง
 ดีแล้ว ควรเป็นฐานที่ตั้งแห่งความศุขสำราญ แลมีมานประคุนำต่างอัน

ชีวิตนี้ที่ไม่มีใครยอม

ขอเทพยเจ้าจึงยังฝันให้ตกตามปรารถนาเกิด

หนึ่งอันตรายภายในที่ไม่แก่เรา

เพราะจิตของเรานั้นด้วยสมาธิ

พันปีเศษจากกิเลสแล้ว

ในบัดนี้เราปรารถนาเริ่มความเพียร เพื่อทิว

ธรรมศุขวิหารอยู่ณขณะอิริยาบถ

ขอเทพยเจ้าจึงยังฝันให้ตกทั่วทั้ง

ทั้งปวงเกิด

ครั้นกล่าวพระคาถาจบลงแล้ว

ในทันใดนั้นมหาเมฆ

ดั่งชัน ฝนตกทั่วทิศ ด้วยอานุภาพพระสุฤก ควรเป็นอัศจรรย์ ใจความ

ในพระอรรถกถา ได้กล่าวเรื่องราวมาดังนี้

ถ้าจะคิดดูตามเรื่องราวที่กล่าวนี้ ก็การทำในพระราชพิธี ดูไม่

ต้องกัน คือปั้นรูปพระสุฤกเถร นั่งแห่งหน้าตุ๊กตาที่ตั้งไว้ ที่ปากสระ

ก็ฝันไม่ตกเพราะพระมหาเถรอยู่กลางแจ้ง ไปปั้นรูปพระมหาเถรไว้

กลางแจ้ง ก็น้ำที่จะเป็นเหตุให้ฝนไม่ตก ดูเหมือนว่าจะต้องทำโรง

ร่วมคลุมรูปพระมหาเถรนั้นให้ มดชิต แล้วจึงสวดคาถาซึ่งพระมหาเถร

กล่าวแก่เทพยดา อากาที่ท่าแต่ถ้อยคำที่กล่าวจึงจะตรงกัน

การที่ปั้นรูปพระมหาเถรนั่งกลางแจ้งนั้น เห็นจะมาจากความ

ซึ่งแต่งเป็นภาษามคธ แต่มีท่านนักปราชญ์มากได้กล่าว ว่าเป้นหนังสือ

แต่งขึ้นภายหลังแท้ เนื้อความในนิทานนี้ ซึ่งเรียกว่าสุฤกสูตร

ว่าครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริวารประมาณ ๕๐๐ เล็ดจ

จาริกไปในมคธชนบท ถึงยังคุตตวนิคมประทับอยู่ในที่นั้น ในขณะ

นั้นเกิดฝนแล้งเข้าแพง พระองค์จึงตรัสแก่พระสุฤกเถร ว่าสุฤกไปสิ

ท่านจงหาไครยความกรุณาแก่โลกย์ นั้นณที่แจ้งเข้าหาไปภิกษุสงฆ์มาบัด

แล้วให้ฝนตกลงมา ให้ประโยชน์ความชุ่มสำเร็จแก่เทพยดาแถมมนุษย์

พระสุฤกเถรรับพุทธพจน์แล้วออกไปนั่งณกลางแจ้ง เข้าหาไปภิกษุสงฆ์มาบัด

แล้วแต่ขึ้นไปบนอากาศเปล่งอุทานวาจาอธิฐานขอฝน เมื่อเทวดาได้ฟัง
คำอธิฐานก็ชอบใจ อนุโมทนาในถ้อยคำพระมหาเถร แต่ตัวคาถา
ที่พระมหาเถรกล่าวนั้นยืดยาว จะว่าเป็นคำอุทานตลอดไปก็ไม่ได้ จะว่า
จบลงเพียงใดก็ไม่ได้ รวบรวมใจความนั้นขอให้เทวดาช่วยบ้าง อ้าง
คุณพระรัตนไตรยบ้างขอให้ฝนตก แต่ท่านผู้รู้ ๆ ท่านก็รวกรวดกัน
เสียว่าเถอะเถอะนั่น จึงไม่ยอมให้ลงในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ได้
ลงคำแปลคาถานั้นมาโดยละเอียด ซึ่งกล่าวถึงนี้เพื่อจะให้ ได้ความสันนิษฐาน
ว่าการซึ่งพระพุทธรูปหนึ่งแห่งนั้นหายากต่างแจ้ง ในการพระราชพิธี
พราณสาครนี้ มาตามทางนิทานที่เรียกว่าสุภกิจสูตร เปนลักษณะเกิดขึ้น
แต่ผู้ ที่เชื่อถือหนังสือสุภกิจสูตร จึงได้ มีคติอยู่ในการพระราชพิธี แต่
ส่วนคาถาซึ่งสวดสำหรับพระราชพิธีนั้น ไม่ได้สวดตามเรื่องสุภกิจสูตร
ไปสวดตามเรื่องที่มาในพระธรรมกถา คำที่สวดกับรูปที่ปั้นไว้
ไม่ตรงกัน ถือเสียว่าเป็นคนละพิธี ถึงพิธีสุภกิจสูตรจะเหลวแหลก
ประการใด ก็นับเอาเป็นเหมือนคนมาให้พร ให้ ได้เงินหม้อทองหม้อ
ก็ไม่ควรที่จะไปเชื่อ ให้พรนั้นว่าข้าไม่เอา ฤๅเหลวไหลประการใด
ตกลงเป็นเรื่องที่มีความปราถนาดีแล้ว เปนใช่ ไตเช่นกล่าวมาข้างคณัน

ยังมี พระพุทธรูป อีก อย่างหนึ่ง เป็นของมาแต่เมืองมอญ พระมอญ
 พอใจเอา มา ถวาย ตั้งแต่ ในรัชกาลที่ ๔ มา จนถึง ในรัชกาลปัจจุบันนี้มี
 มากหลาย องค์ เป็นรูป พระเถระ นั่ง ก้ม ๆ หน้า มีใบบัว คลุม อยู่บนศีรษะ
 และมี เข็ม ตุ่ม บัก ตาม หัวไหล่ ตาม เข้า หลาย แห่ง รูป ร่อง นั้น เป็น ดอก บัว
 คว่ำ ดอก หนึ่ง หาย ดอก หนึ่ง ได้ รูป มี รูป ดอก บัว ใบ บัว เต่า ปลา อยู
 บน นูน ๆ ขึ้น มา เป็น พระ ทำ ด้วย แก่น พระศรีมหาโพธิ์ ลง รัก ปิด ทอง เบา ๆ
 ว่า เป็น พระ สำหรับ ขอฝน มี เรื่องราว นิทาน ไตยีน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้า อยู่หัว ทรงเล่า อยู่แต่ ข้าพเจ้า จำ ไม่ ได้ ใน ท้อง เรื่อง นั้น ก็ คล้าย ๆ พระ
 สุกุตะ ฤา สุกุติเถระ นี้เอง ได้ สอบ ถาม พระสุเมธจารย์ แจ้ง ว่า เป็น รูป
 พระสุกัฏฐิ ที่ ขอ ฝน นั้นเอง เข็ม ตุ่ม ที่ บัก อยู่ ตาม พระองค์ ซึ่ง ท่าน เรียก ว่า
 หมุด ว่า เป็น ช่อง ที่ บรรจุ พระบรมธาตุ พัง ดุ ที่ กล่าว นั้น ก็ คล้าย หา เรื่อง
 สุกุฏฐิ อย่างไทย ๆ ไม่ แปลก อะไร

แต่ ได้ สอบ ถาม พระ คุณ วงษ์ แจ่ม ความ ไป คน ละ เรื่อง อ้าง ผู้บอก เล่า มี
 เรื่องราว ยืด ยาว ว่า เมื่อ ท่าน ออกไป นมัสการ พระบรมธาตุ ที่ เมือง รามกุน
 กลับ มา ถึง วัด กะนอมชอน พัก อยู่ สอง คืน ภิษพม่า รูป หนึ่ง ซึ่ง อยู่ ใน
 วัด นั้น นำ พระเช่น นี้ มา ให้ องค์ หนึ่ง พระ นั้น ทะยะ ลัทธิ วิหาริก ของ ท่าน
 ได้ ถาม ว่า พระ เช่น นี้ เรียก พระ อะไร พระ พม่า นั้น บอก ว่า เรียก พระ
 ทักขินสาธา ได้ มา จาก เมือง อังวะ ผู้ ถาม จึง ถาม ว่า เหตุใด จึง มี หมวก
 สวม อยู่ บน ศีรษะ พระ พม่า อธิบาย ว่า พระ อุปคุตตะเถระ องค์ นี้ อยู่ใน
 ปราสาท แก้ว ไต้ น้ำ เดิน ไป ใน กลาง ฝน เหมือน อย่าง มี ร่ม กัน ฝน ไม่ เปียก กาย
 บาง ที่ เห็น นั่ง บน น้ำ ลอย ขึ้น ล่อง แสง แดด ไม่ต้อง กาย มี คำ กล่าว กัน ว่า

ชาว เมือง รามกัน ผู้หนึ่ง ได้ ตัก บาตร พระอุปคุต แล้ว ได้ เป็น เศรษฐี
 ชาว เมือง รามกัน ทั้งปวง จึง พา กัน หุง เข้า แต่ ยัง ไม่ ล้าง คอย ตักบาตร พระ
 อุปคุต จน ทุก วัน นี้ ก็ ยัง มี ความ นับถือ พระอุปคุต เช่น นี้ แพร่ หลาย มาก ขึ้น
 แต่ ไม่ มี ผู้ใด ได้ โอกาส ตักบาตร พระอุปคุต จึง ได้ กล่าว ว่า ถึง ว่า ไม่ ตัก
 บาตร แต่ เพียง ได้ ทำ ลักการบูชา ก็ จะ มี ผลา นิสงส์ เหมือน กัน จึง ได้ พา
 กัน สร้าง รูป พระ อุปคุต ขึ้น ทำ ลักการบูชา ซึ่ง ทำ เบน ไบ บัว คลุม อยู่ บน พระ
 เคียร นั้น สมมุติ ว่า เป็น เจา ที่ กัน น้ำฝน แล แดด รูป เหมือน ไบ บัว พวก
 เมือง อังวะ ทราบ เรื่อง จึง เลื่อน ไป ทำ แพร่ หลาย มาก ขึ้น

นับหนึ่ง ว่า พระเจ้า อังวะ องค์ นั้น ประสงค์ จะ ใจ สร้าง พระพุทธรูป
 ด้วย กิ่ง พระศรีมหาโพธิ แต่ มี ความ สงสัย อยู่ ว่า จะ ควร ฤๅ ไม่ จึง ให้
 ประชุม พระเถรานุเถระ ปฤกษา พระเถระ ทั้งปวง เห็น พร้อม กัน ว่า เป็น การ
 ควร จึง ได้ แต่ง บรรณาการ ให้ อำมาตย์ ๘ คน กับ ไพร ๓๖๐ ให้ ไป
 เชิญ กิ่ง พระศรีมหาโพธิ ที่ ว่า นี้ ดู ที่ เหมือน จะ ไป อินเดีย ก็ พา กัน ไป ดาย
 สุธูญเสีย เป็น อับ มาก เหลือ มา ๑๖ คน ไม่ได้ พระศรีมหาโพธิ มา จึง
 ให้ ไป เชิญ กิ่ง เบื้อง ขวา พระศรีมหาโพธิ ที่ เมือง ลังกา ได้ มา แล้ว ให้ สร้าง
 เป็น พระพุทธรูป นำ ตัก กว้าง คอก หนึ่ง เศษ เหลือ นั้น ให้ สร้าง พระสาวก พระ
 พุทธรูป ที่มี ปลา ปู ลอก บัว อยู่ ใต้ ฐาน นั้น สำหรับ สังเกต ว่า เป็น รูป พระอุปคุต
 พระพุทธรูป เดิม นั้น สร้าง ด้วย ทักขิณสาชา ของ พระศรีมหาโพธิ จริง แต่
 ภายหลัง มา มี ผู้สร้าง มาก ขึ้น ก็ ใช้ กิ่ง ไม้ อื่น บ้าง ข้อ ความ ที่ กล่าว มา นี้
 ทาน ทราบ จาก พระพม่า รูป นั้น บ้าง ที่ ผู้ใหญ่ เล่า มา แต่ เกิม บ้าง ดังนี้

ทั้ง ดู เรื่อง ที่ เล่า ก็ เป็น เฉียด ๆ ไป กับ เรื่อง เลิม อย่างไร จะ ถูก ก็ ตักสิน
 ไม่ได้ แน่ แต่ พระเช่น นี้ ใช้ ดัง ใน การ พระราชพิธี ใด หลาย องค์ ยัง รูป

พระมหาเถร อีก องค์ หนึ่ง ที่ แชน เปน ลาย ยาว เรียก ว่า พระมหาเถร แชนลาย
ก็ เปน พระ ตั้ง ชื่อ ฝน อีก มี เรื่อง รว เล่า เปน เกล็ด ๆ อย่าง เดียว กัน กับ
พระ ที่ คลุม ใบ บัว ข้าพเจ้า ก็ จำ ไม่ได้ เลีย อีก จะ ถาม ผู้ ไค ก็ ย้ง นึก หน้า
ไม่ ออก ว่า ผู้ ไค จะ จำ เรื่อง รว ได้ แต่ พระองค์ นี้ อยู่ ที่ หอ พระคณธำมราชวร
ทอง สนาม หลวง เปน พระหล่อ ด้วย ทอง สัมฤทธิ์ รมดำ ไม่ได้ บัด ทอง

การ ซึ่ง มี พระพุทธรูป ฤา รูป พระเถระ สำหรับ ขอ ฝน ต่าง ๆ นี้ ก็
คง จะ เกิด ขึ้น ด้วย มี เหตุ สืบ ช้อง เหมาะ ครั่ง หนึ่ง เช่น เล่า ว่า พระพุทธเจ้า
จะ เสก จี ลง ตรง น้ำ ใน สระ โยก ขรณี เปน เวลา ฝน แล้ง น้ำ แห้ง ขอด ฝน
ฝน ตก ลง มา มาก ใน เวลา นั้น ก็ นัย ว่า เปน ด้วย พุทธานุภาพ นัย ไค พระเถระ
ทั้งหลาย เหล่า นั้น บาง ที่ จะ ไป มี การ อธิ ไค ประกอบ เหตุ ให้ ฝน ตก ก็ เลย
นับ ถือ ว่า พระมหาเถร องค์ นั้น มี อานุภาพ อาจ จะ บันดาล ให้ ฝน ตก เหมือน
กัน กับ พวก ที่ ถือ ศาสนา โรมัน กาทอลิก นับ ถือ แปติ รอน เซนต์ ที่ พวก หมอ ๆ มี ล
ชั้น นารี แปล กัน ว่า นัก บุญ คือ เปน ลูก ศิษย์ พระเยซู สิบ สอง คน เปน ต้น
ท่าน พวก เหล่า นั้น ก็ เปน เจ้า ของ ต่าง ๆ กัน การ ที่ พวก โรมัน กาทอลิก ถือ
เช่น นี้ ก็ เปน อธิ ไค มา ตาม ลัทธิ กรีก ที่ ถือ ว่า มี เทวดา สำหรับ การ สิ่ง นั้น
สิ่ง นั้น เรา ที่ เปน ผู้ ล้อ พุทธ ศาสนา เล่า ก็ โดย ถือ ลัทธิ พราหมณ์ ว่า มี เทวดา
สำหรับ สิ่ง นั้น สิ่ง นั้น ถึง การ ที่ นับ ถือ เทวดา ยัง ไม่ ขาด ก็ อ่อน ลง ไป เลย
มาก แล้ว นับ ถือ พระพุทธ ศาสนา มาก กว่า แต่ พระพุทธ ศาสนา ไม่ แก่ ความ
อยาก ความ ทน สด ๆ ได้ ทั้ง ใจ ก็ ต้อง แสหา พระพุทธเจ้า บ้าง พระเถระ บ้าง
มา บูชา เสด็จ สรง แทน ฤา ให้ ช่วย แร้ง เทวดา ด้วย ถือ ว่า มี อานุภาพ มาก กว่า
เทวดา เรื่อง พระเถระ ขอ ฝน ทั้ง ปวง นั้น คง เปน มา ด้วย เหตุ อัน นี้ อย่าง หนึ่ง
ยังมี อีก อย่าง หนึ่ง ก็ เปน แต่ ความ คิด ของ ผู้ ไค ผู้ หนึ่ง คิด ขึ้น เช่น พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระทรมาน มิจฉาทิฐี เป็นพระนั่งอยู่ใน
 ครอบแก้ว มีทะเล อยู่ตรง หน้า เรือ กำปั่น มาแตก จม อยู่ตรงนั้น ก็เกิด ขึ้น
 ด้วย เรือง เชอเลมส์บรรทุก เข้า มา เรือติด ที่ ล้นคอน ประสงค์ จะ บำเพ็ญ พระราช
 กุศล เหมือน อย่าง เป็น การ สมโภช พระพุทธศาสนา ที่ พวก มิจฉาทิฐีไม่ มา
 ย้ายได้ ก็สร้าง ขึ้น ยังมี ที่ เป็น คู่กัน คือ ทรมาน เข้า พระพุทธเจ้า นั่ง อยู่บน
 ฐานใน ครอบแก้ว ตรงหน้า ออก มาเป็น ท้องนา มี เข้า กำลัง เป็น รวง ตาม ครอบ
 แก้ว ก็เขียน เป็น รูป ห้างคน ขันนกก แลฝูง นก ที่บิน พระพุทธรูป ครอบแก้ว
 ที่ เรียกว่า ทรมาน เข้านี้ ก็ ใช้ ตั้งในการ พระราช พิธีแรก นา

เพราะ ฉะนั้น พระพุทธรูป ก็คือ รูป พระเถระ ก็คือ ที่ ใช้ ในการ ขอฝน นี้
 บางที ก็จะเป็น นึก ขึ้นใหม่โดยไม่มี เหตุมีมูล เป็น แต่ประสงค์จะขอ อานุภาพ
 ให้มา รบ ความ อยาก กระวน กระวาย เช่น นี้ ก็ จะ เป็น ไปได้

พระ พุทธรูป อย่าง พระ คันธาร ราชวร ที่ ใช้ตั้ง ในการ พระราช พิธีนี้
 ก็มี อาการ แล ลัคน ฐาน ต่าง กัน คือ พระ พุทธ คันธาร ราชวร พระ องค์ใหญ่
 ซึ่ง อยู่ ในวัด พระศรีรัตนศาสดาราม นั้น เป็น ของ พระบาท สมเด็จพระ พุทธ
 ยอด พ้าจุฬาโลกย์ ทรง สร้าง ขึ้น ตาม ใน ประกาศ ที่ พระ บาท สมเด็จพระ จอม
 เกล้าเจ้า อยู่หัว ทรง ไว้ว่า สำเร็จ ฌมี เภาะเบญจศก จุล ศักราช ๑๑๔๕ เดิม
 ลง รัก บัด ทอง แต่ภายหลัง มา ใน แผ่น ดิน พระ บาท สมเด็จพระ จอมเกล้า
 เจ้า อยู่หัว ทรง กำ ไหล่ทอง ขึ้น ใหม่ แล ติด เพ็ชร เม็ด ใหญ่เป็นพระอุณาโลม
 พระ พุทธรูป พระ องค์นี้ เป็น พระนั่ง ผ้าทรง เป็น อย่าง ที่ พาด ลัง ขาวฏี ตาม
 ธรรมเนียม ดวง พระภักตร์ แล ทรวด ทรง ลัคน ฐาน เป็น อย่าง พระโบราณ
 พระ รัศมี กลม เป็น รูป ดอกบัว ตุ่ม เกดบัง ๆ ด้วย พระบาท สมเด็จพระ พุทธยอด
 พ้าจุฬาโลกย์ ได้ ทอด พระเนตร เห็น พระโบราณ จึงให้ ช่างถ่าย อย่างหล่อ

ให้เหมือน พระพุทธรูป ตัว อย่าง แต่ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง พระราชดำริ ตาม เรื่อง พระ คณ ธาร ราชภูริ ใน ท้อง เรื่อง นั้น เวลา ที่พระ พุทธเจ้า จะ เสด็จ ลง สรง ในสระ โบกขรณีนัน ว่าเสด็จ ยืน อยู่ ที่ ปาก สระ จึง โปรต ให้ หล่อ องค์ ย่อม อีก องค์ หนึ่ง ทรง ผ้าอุทก สากฏ ทวดชาย คลุม พระพา หา ข้าง หนึ่ง เสด็จ ยืน อยู่ บน บัว กลุ่ม ที่ ฐาน มี คัน อัด จันท์ ลง ไป สาม คัน ให้ แปล ที่ หมายถึง เปน คัน อัด จันท์ ลง ใน สระ พระพุทธรูป คณธารราชภูริ จึง มี อาการ เปน สอง อย่าง แต่ ก็ ใช้ ใน การ พระ ราชพิธี ทั้งสอง องค์ ยัง พระ คณ ธาร ราชภูริ จัน ก็ ยก พระหัตถ์ คล้ายกัน กับ พระ คณธารราชภูริสององค์ แต่ดวง พระภักตร์ เปน อย่าง จัน มี แต่ พระ เมล็ด ไม่มี พระ รัศมี ผ้า ที่ ทรง จะ ว่า เปน จีวร ก็ ใช้ เปน ผ้า อุทก สากฏ ก็ ใช้ ใช้ คลุม สองพระ พาหา แหวก ที่ พระ กระจ่าง ทำนอง เปน เลื้อย หลวง ฉนวน อย่าง เช่นพระ จัน ทั้งปวง พระ หัตถ์ ที่ ยก นั้น น่าสงสัยว่า บาง ที่ จะ เปน ใช้ บท อย่าง ทำ กง เต็ก แต่ ไม่ ถึง กรีด นิ้ว ออก ทำ เปน กวัก ตรง ๆ แต่ รูปร่าง หมดงดงดงาม ที่ พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ทรง นับ ถือ โปรต ปราน มาก โปรต ให้ ทำ จอก น้ำมนต์ วาง ใน พระหัตถ์ ซ้าย ซ้อน สำหรับ ตัก น้ำมนต์ ลง ยันต์ สวด ใน ทว่าง นิ้ว พระ หัตถ์ ขวา มี จง กล ติด เทียน ทอง อยู่ ที่ ฐาน ตรง พระ ภักตร์ แล้ว โปรต ให้ กำ ไหล่ ทอง ทั้ง พระองค์ แล เครื่อง ประดับ สำหรับ ตั้ง พระ ราช ภิธิ พืช มงคล แล พรุณ สัตว เปน พระ คณธาร ราชภูริ อีก อย่าง หนึ่ง ครั้น มา ถึง ใน รัชกาล ประจุ บันนี้ พระ ที่ หล่อ จาก ทรง พระ ราชอุทิศ ถวาย พระ เจ้า แผ่นดิน แต่ ก่อน มี อยู่ สอง ปาง คือ พระ ลอย ทนาว แล พระ คณ ธาร ราชภูริ จึง ได้ เลือก พระ คณธาร ราชภูริ เปน พระ ชนม์ พรพชา ตาม ที่ ได้ กล่าว ไว้ ใน ภิธิ ได้อน ห้า แล้ว นั้น แต่ พระ อาการ ของ พระ พุทธรูป นั้น ยัง เปน ขั้ววินิ

ษย์ อยู่ด้วย มี คำเล่า มาว่า เมื่อ จะจาก พระ พุทธรูป ปาง ต่าง ๆ ทรง พระ
 ราชอุทิศ ถวาย พระเจ้า แผ่นดิน กรุงเก่า นั้น ทรง ละ พระปาง นั้น จะจากถวาย
 องค์นั้น ได้ มี พระ กระ แล ประกาศ ว่า ชัน หลง ๆ ลงมา ให้ ยืน ให้ เดิน บ้าง
 ก็ได้ เอา พระ พุทธรูป ที่ นั่ง ๆ ไป ถวาย ชัน แรก เพราะ ชัน แรก ท่าน ยัง นั่ง
 แน่น อยู่ ทำนอง ที่ ว่า นั้น ดู เหมือน หนึ่ง ว่า ถ้า พระเจ้า แผ่นดิน องค์ใด
 อยู่ใน ราชสมบัติ ยืน ยืน ยึด ยาว ฤๅ เปน ต้น พระ วงษ์ จะ ใช้ พระ นั่ง องค์ใด
 ที่ อยู่ใน ราชสมบัติ น้อย ฤๅ มี เหตุ อันตราย ซึ่ง เปน การ หมด แผ่นดิน ไป โดย
 ไม่ปรกติ ให้ ใช้ พระ ยืน แต่ ครั้น เมื่อ พิเคราะห์ ดู ตาม ราย พระ นาม ก็
 ไม่ เปน เช่น นั้น พระเจ้า แผ่นดิน ใน บรรดา วงษ์ เชียง ราย ตั้งแต่ สมเด็จ
 พระ รามาธิบดี ที่ ๑ ลง มา จนถึง พระ มหินทราธิราช เปน พระเจ้า แผ่นดิน
 ๑๖ พระองค์ ใช้ พระ พุทธรูป นั่ง ทั้ง ๑๖ ก็ พระเจ้า แผ่นดิน ใน ๑๖ พระ
 องค์นี้ เจ้าทอง จันทร์ ได้ สมบัติ ก็ เพียง ๗ วัน พระรามศวร ข่า เลี้ย
 พระเจ้า ราม อยู่ใน สมบัติ ๑๕ ปี ต้อง นิเวศ พระ รัชฎาธิราช อยู่ใน สมบัติ
 ๕ ปี พระไชยราชา ข่า เลี้ย พระยอดฟ้า อยู่ใน สมบัติ ปีเศษ ขบถ ภายใน
 ข่า เลี้ย พระ มหินทราธิราช อยู่ใน สมบัติ ปีเศษ เลี้ย กรุงเก่า รามัญ ก็ ถ้า
 จะ ใช้ พระ ยืน เปน ที่ หมาย อันตราย จริง เช่น นั้น ท่าน เหล่า นี้ ก็ ควร จะ ใช้
 พระ ยืน เหตุใด จึง ใช้ พระ นั่ง ส่วน พระ มหา ธรรมราชา พระ เนศวร
 พระ เอกา ทศรฐ พระ ศรี เสาวภาค เปน พระ ยืน ทั้ง สี่ องค์ ถ้า จะ
 ว่า ตาม คำ ที่ ว่า ก็ ควร ยืน แต่ พระ ศรี เสาวภาค องค์ เดียว ครั้น ต่อ
 มา ใน วงษ์ พระ เจ้า ทรง ธรรมสาม องค์ ก็ ที่ อยู่ แต่ พระ เจ้า ทรง ธรรม องค์
 เดียว ต่อ มา อีก สอง องค์ ไม่ เปน การ ทำไม จึง พลย่น ไป ด้วย กัน ทั้ง สาม
 องค์ มา สัมความ ที่ ว่า อยู่ แต่ ชัน วงษ์ พระ เจ้า ปราสาททอง มี นั่ง แต่

พระเจ้าปราสาททอง องค์เดียว นอกนั้น ยืน ทั้งสิ้น จึงเห็น ความว่า
 ขรอย ผู้ที่ พัง พระ กระ แล นั้นจะไม่ เข้าใจ ชัด เจน ที่มี พระ กระ แล นั้นจะ
 ทรง หมาย ความว่า พระพุทธ รูป ทั้ง ๓๔ ปาง นี้ จะ ตั้ง อยู่ ใน ที่ แห่ง เดียว
 กัน ก็คง จะต้อง เรียง เป็น แถว ๆ พระ เจ้า แผ่น ดิน แรก ๆ คง ต้อง อยู่ แถว
 นำ พระ เจ้า แผ่น ดิน ชั้น หลัง ๆ ก็ต้อง อยู่ แถว หลัง ถ้า จะ ใช้ พระ นั่ง ไว้
 แถว หลัง พระ ยืน อยู่ แถว นำ ก็ คง บัง แดง หลัง จึง รับ ตั้ง ว่า ชั้น แรก ๆ
 ให้ เป็น พระ นั่ง ชั้น หลัง ๆ ให้ เป็น พระ ยืน เมื่อ ตั้ง ใน หมู่ เดียว กัน จะได้
 แล เห็น ตลอด ไม่ บัง กัน พระราช คำรื้ คง เป็น แต่ หมาย ความ เพียง ชั้น เท่านั้น
 แต่ ผู้ พัง คิด มาก ไป แล้ว ไม่ได้ ตรี ตรอง เทียบ เคียง ดู จึง ได้ กล่าว ไป ตาม
 ความ เข้าใจ ของ ตัว ที่ ข้าพเจ้า กล่าว เช่น นี้ ก็มี ข้อ สงสัย อยู่ อีก อย่าง หนึ่ง
 ซึ่ง จะมี ผู้ กล่าว คัดค้าน ได้ ว่า เหตุใด พระเจ้า แผ่น ดิน ใน วงษ์ พระ มหา ธรรม
 ราชา จึง ได้ เป็น พระ ยืน จะ เป็น ด้วย ทรง หมาย ว่า เป็น ปลาย วงษ์ เชียง วาย
 ตาม เช่น พงชาว การ นับ ว่า เป็น ๒๐ พระ องค์ วงษ์ พระ เจ้า ทรง ธรรม เป็น ต้น
 วงษ์ ตั้ง ขึ้น ใหม่ จึง ได้ เป็น พระ นั่ง คอก กระ มัง ถ้า จะ ว่า เข้า ทาง อ้อม
 เชื้อ เอา ว่า พระ มเหสี ของ พระ เจ้า ปราสาททอง แยก พระ องค์ ซึ่ง เป็น พระ
 ราช ธิดา พระ เจ้า ทรง ธรรม รวม พระ มารดา เดียว กัน ได้ เป็น พระ มารดา
 เจ้า พ้า ไชย องค์ หนึ่ง พระ มารดา พระ นารายณ์ องค์ หนึ่ง ตาม คำ ขุนหลวง หาวดี
 ว่า จึง รวม วงษ์ พระ เจ้า ปราสาททอง เข้า เป็น วงษ์ เดียว กับ พระ เจ้า ทรง
 ธรรม เช่น นั้น แล้ว ก็ เป็น พอ จะ ว่า ได้ แต่ ถ้า จะ ว่า อีก อย่าง หนึ่ง ตาม เรื่อง
 เกียรติ ที่เล่า ว่า พระ เจ้า ปราสาททอง เป็น พระ ราช โอรส ลับ ของ สมเด็จ พระ เอกา
 ทศรฐ แล้ว จะมี ต้อง นับ ว่า วงษ์ พระ เจ้า ปราสาททอง เป็น วงษ์ เชียง ราย
 คืบ มา ได้ ราช สมบัติ ฤๅ ข้อ ความ ที่กล่าว ทั้ง สอง ฝ่าย นี้ ไม่มี ใน พระ ราช

พงษาวดาร ซึ่ง กรม สมเด็จพระ ปรมานุชิต ทรง เรียบ เรียง ท่าน แยก วงษ พระ
 เจ้า ทรงธรรม กับ พระเจ้า ปราสาททอง ออกเป็นคนละวงษ แต่ มี ข้อสงสัยจริง
 อยู่ อย่าง หนึ่ง ซึ่ง ข้าพเจ้า ก็ยัง คิด ไม่ ตก ลง ตลอด ว่า เหตุ ที่ ทรง เลือกลง
 พระถวาย พระเจ้า แผ่นดิน กรุงเก่า นั้น จะ ทรง หมาย ความ อัน ไต บ้าง ฤๅไม่ ถ้า
 มี ที่ หมาย บ้าง แห่ง ก็ เห็น ได้ บ้าง แห่ง ก็ มี ดี ไม่ แล เห็น ได้ เลย ที่ เห็น
 ได้ ง่าย ชัด เจน นั้น คือ พระยอช พ้า เปน พระพุทธรูป นั้ ยก พระหัตถ์ ขว ปล่อย พระ
 ชนม์ พระ ที่ นั้ สุริยา มรินทร์ เปน พระลี้ลา ที่ ไม่ เห็น เสีย โดย มาก ถ้า เช่น
 นั้น พระพุทธรูป สำหรับ พระ นครวัด ใช้ พระ ห้าม สมุท จะ เปน ที่ หมาย ว่า
 พระเดชา นุภาพ มาก พระ ถวาย เนตร เปน ของ พระ เอกา ทรรฐ จะ แปล ว่า
 เปน ผู้ ขึ้น ชม ยิน ดี ใน สมบัติ แล อำนาจ ที่ มี ไชย ชำระ แล้ว ได้ บ้าง ดอก
 กระมัง เพราะ ฉนั้น พระ ยืน จึง ไต่ ไป แหก อยู่ ใน วงษ พระ มหา ธรรม ราช
 แต่ ครั้น เมื่อ มา ถึง พระเจ้า ทรง ธรรม น่า จะ เขี่ยบ รอย พระพุทธรูป เทิม ที่
 ทำไม กลาย เปน นั้ เรือ ขนानไป ก็ ไม่ ทราบ พระ บ้า เลโงย พระฉัน มอญายาศ
 ของ ท่าน โอรส อีก สอง องค์ นั้น ก็ ดู ไม่ มี เค้า มูล อะไร เลย จะ ว่า พระ
 เชษฐา เปน เด็ก จึง ให้ ชอบ ข้าง ชอบ ลิง ท่าน ก็ ไม่ เด็ก จะ ว่า พระอาทิตย์
 วงษ ต้อง ถูก ถอด เพราะ พี่เลี้ยง แม่ นม ต้องตาม เอา พระ อาหารไป เทียบบ่อน
 ให้ ฉัน มอญายาศ แปล ว่า ตะกลาม ก็ ดู หัก เหลือ เกิน นัก แต่ เรื่อง นั้ ยัง ชอบ
 กล มาก น่า คิด แต่ ถ้า จะ เปน ผู้ ที่ รู้ เรื่อง รว ใน พระ พุทธ สาสนา มาก ู
 แต่ ไม่ ทราบ เค้า พระ กระแส ที่ เคย ทรง พระราช ดำริห์ การ ทั้ง ปวง อย่างไร ก็
 คง จะ พา เข้า วัด เข้า วาไป ไม่ ถูก ถ้า จะ เปน แต่ ผู้ รู้ แต่ พระกระแส ไม่ สัน
 ทัด ใน เรื่อง รว ใน พระพุทธศาสนา ก็ จะ ไป ลง รอย พระ ฉัน มอญายาศ เพราะ
 ตะกลาม เช่น ข้าพเจ้า ว่า นั้ แล จึง ยัง ตัดสิน เรื่อง นั้ ไม่ ตลอด ได้ แต่ ข้อ

ซึ่งว่า ด้วย เรื่อง พระ ยืน พระ นั่ง นั้น ข้าพเจ้า ยัง คง เห็น ช่าง ทรง มุ่ง หมายถึง
ในเรื่อง ที่ ตั้ง มากกว่า หมายถึง ความ ลึก ซึ่ง ไป เท่าที่ กล่าว แต่ มี คำ ที่ กล่าว
ขึ้น เช่น นั้น แล้ว ก็ ควร จะ ละเว้น ไม่ ให้ เป็น ที่ สงสัย

เพราะฉะนั้น เมื่อ เวลา จะ สร้าง พระพุทธรูป พระชนมพรรษา ข้อที่ ปลูกษา
กัน เลือ ก พระคันธาร ราชภูริ เพราะเป็น พระปาง เหลือ อยู่ นั้น อย่าง หนึ่ง เพราะ
เหตุ ที่ ท่าน ผู้ ใหญ่ ๆ ท่าน ก็ เห็น ว่า เมื่อ ปี ๒๕๐๖ เบญจ ศก ซึ่ง ข้าพเจ้า เกิด
นั้น ฝน แล้ง มาแต่ ปี ขวด จัตวา ศก ครั้น ถึง ปี ๒๕๐๖ ต้น ปี ฝน ก็ แล้ง นึก จน เข้า
ก็ ขึ้น ราค าเข้า ใน นา ก็ เสีย มาก เวลา เมื่อ ประสูติ ข้าพเจ้า ใน ต้น ใด นั้น
ฝน ตก มาก ตาม ชาลา ใน พระราชวัง ท่วม เกือบ ถึง เข้า เห็น กัน ว่า เป็น การ
อัศจรรย์ อยู่ พระองค์ เจ้าอินทนิล จึง ได้ ประทาน เข้า ปลือก เป็น ของขวัญ ตลอด มา
แล พระบาท สมเด็จ พระจอมเกล้า ก็ พื่อ พระไทยรับสั่ง ประกาศ ถึง เรื่อง นั้น เอง ๆ
รับสั่ง ให้ ข้าพเจ้า เป็น นาคี สำหรับ ทำ พิธี ฝน แต่ เล็ก มา ท่าน ผู้ ใหญ่ จึง ได้ ตก ลง
กัน ให้ ใช้ พระคันธาร ราชภูริ เป็น พระชนมพรรษา แต่ ไป เกิด ข้อรังเกียจ กัน
ด้วย เรื่อง จะ นั่ง ฤๅ จะ ยืน ตาม เหตุ ที่ ว่า มา แล้ว คำ ตัด สิน นั้น ตก ลง ว่า ถึง
ที่ยืน เป็น ถูก ต้อง ตาม ที่ กล่าว มาก ก็ จึง แต่ เป็น พระพุทธรูป พึ่ง เกิด ขึ้น ใหม่ มี องค์
เดียว พระ เก่า ๆ ที่มี มาก ก็ เป็น พระคันธาร ราชภูริ นั้น ทั้ง ล้น จึง ได้ ตก ลง ให้
สร้าง พระคันธาร ราชภูริ นั้น กรม สมเด็จ พระบำราศ ปรบั กษ ท่าน โปรต พระชนม
พรรษา นั้น มาก จึง ได้ ขอ หล่อ ขึ้น อีก องค์ หนึ่ง ต่าง หาก ไม่ ก้า ไหล่ ทอง
ท่าน ได้ ไป ตั้ง พิธี ฝน หลาย ครั้ง ก็ ว่า ขลัง ดี วิเศษ

จึง ได้ ขอ ให้ พระองค์ นั้น เข้า มา ตั้ง ใน การ พระราช พิธี พรุณ สาร ด้วย
ซึ่ง เป็น อัน มี พระคันธาร ราชภูริ แปร ก ออก ไป อีก อย่าง หนึ่ง มี ดวง พระภักตร

เปน พระ อย่างใหม่ ใน แผ่น ดิน ประจันัน นี้ พาด ลังฆาฏี กว้าง ไม่ มี ยอด
พระ เมาดี้ มี พระรัศมี เหลือง เหมือน อย่างใหม่ ๆ พระคันธาร ราชฎี ที่ ตั้ง
ใน การ พระราช พิธี มี เปน สี อย่าง ด้วย กัน ดัง นี้

การ พิธี พรณ สาสตร เปน พิธี ประจำ ปี เว้น แต่ ถ้า ปี ไต ฝน บริบูรณ์ อยู่
แล้ว ถึง เว้น เสีย ไม่ ทำ เพราะ ดู เหมือน หนึ่ง ว่า จะ ขอ ช้ำ ให้ มาก เกิน ไป การ
ที่จะ ได้ ทำ พระราช พิธี ถ้า ไม่ ได้ ทำ มี เขต รกำหนด อยู่ เพียง เดือน ๔
ถ้า ฝน ภายใน เดือน ๔ เข้า มา บริบูรณ์ ก็ จะ ไป แล้ง ใน ปลาย มือ ประการ
ใด ก็ ไม่ เคย ทำ พระราช พิธี ถ้า ฝน ต้น ปี ภายใน เดือน ๔ แล้ง จึง ได้
ทำ พิธี แต่ การ ที่จะ ทำ พระราช พิธี นั้น มี วิธี แก่ ไข อย่าง อื่น แล้ง
พิธี อย่าง น้อย ไป หลาย ๆ วัน ก่อน เมื่อ เห็น ฝน ยัง ไม่ ตก บริบูรณ์ จึง ได้ ตั้ง
พิธี ใหญ่ ต่อ ไป อาไศรย การ ที่ ทำ พิธี ล่วง นำ เช่น นี้ พอ ฝน ฝน ให้ การ
พระราช พิธี ใหญ่ ได้ ชอง ตาม ที่ เคย สังเกต ว่า เปน เวลา ฝน มัก จะ ตก นั้น ด้วย
การ ล่วง นำ พระราช พิธี ซึ่ง เปน แบบ อย่าง โบราณ มา ก็ คือ ให้ โขลน
ร้อง นาง แหมว อย่าง หนึ่ง ตัก ต้น คน ที่ สอ อย่าง หนึ่ง ข้าง บำรุงา อย่าง หนึ่ง
วิธี ร้อง นาง แหมว นั้น ก็ ไม่ ประหลาด อันใด เด็ก ๆ ร้อง เปน อยู่ ด้วย กัน
ท้าว หน้า ไม่ ต้อง การ จะ กล่าว ถึง ตัก ต้น คน ที่ สอ นั้น เลา ก็ ตัก เรา ดือ ๆ
อย่าง นั้น เอง ไม่ ต้อง กล่าว ถึง จะ ขอ ว่า ด้วย ข้าง บำรุงา ซึ่ง เปน การ
เล็ก เลีย ไม่ ได้ เล่น มา ช้า นาน วิธี ที่ จะ ให้ ประกา กัน นั้น ข้าง มี น้ำ มั่น
สอง ข้าง บัก แทน ตลุข เบญพาต ห่าง กัน ยี่สิบ วา ท้าย แทน ขอ ไป มี เสา
ปอง สอง แดว ๆ ละ ห้า ต้น เปน สิบ เสา ระยะ เสา ปอง ห่าง กัน คอก หนึ่ง
เสา ปอง นั้น ทำ ด้วย ไม้จริง โด สอง กำ สูง พัน ดิน คอก หนึ่ง มี แฉง ตั้ง บน
ลือ บัง ใน ระหว่าง กลาง แทน ข้าง ทั้ง สอง ข้าง มี ให้ เห็น กัน เมื่อ นำ ข้าง

ซึ่งแต่งเครื่อง มั่น มี หมอ ถือ ขอ เกราะ ชี คอ ความญุ ท้าย ถือ ขอ เรียกว่า ชะ
 ข้าง พลาย ปลาย ด้าม ขอนั้น มีบัน ด้าม ยาว ๔ คอก บ้าง ๕ คอก บ้าง มา
 ยืนแทน ผูก ตุง อย่าง ข้าง ยืนโรง เรียบ ร้อยแล้ว เมื่อจะให้บำรุงา เมื่อใด
 จึง คิด เชือก ภาศ ที่เท่า หลัง ข้าง ละ สอง เส้น ทั้ง สอง ข้าง พลาย เชือก ภาศ
 พัน เสา ปอง เปน ลำดับ กันไป ทั้ง ทำ เสา แล้ว จึง ถอด ปลอก ปลด เชือก
 มัด ขา นำ ข้าง ลง จาก แท่น ชัก แผง บัง ตา เสีย ข้าง ทั้ง สอง ข้าง ยั้ง ห่าง
 กัน อยู่ ก็ คิด เชือก ออก จาก เสา ปอง ที่ ละ คู่ ที่ ละ คู่ โยให้ ไกล กัน
 เข้าไป พองา ประกัน ข้าง ทั้ง สอง ที่ กำลัง คลั่ง มั่น ก็ ย่อ ตัว โจม ประทะงา
 ประกัน เสียง ดัง กึก ก้อง แต่ ไม่มี อัน ทราย ถึง ตัว ข้าง ด้วย มิ ได้ หย่อน
 ให้ มาก จน ถึง แผง กัน ได้

นัย หนึ่ง กล่าวว่า ไม่มี แพ้ ชนะ กัน แต่ อีก นัย หนึ่ง กล่าวว่า มี แพ้
 ชนะ กัน การ ที่ แพ้ ชนะ กัน นั้น คือ ข้างใด ได้ ล้าง จัตุ งา ข้าง หนึ่ง แหงน
 หงาย ขึ้น ไป เหยียง สบ มิ กลับ ลง ได้ ข้าง ที่ ต้อง จัตุ นั้น แพ้ มัก จะ ร้อง
 ให้ เสียง เมื่อ แพ้ ชนะ กัน ฤๅ ประงา กัน พอ สมควร แล้ว หมอ ก็ คิด ให้
 ถอย หลัง ถอย มา ใน เวลา ที่ จะ ให้ ถอย นั้น เปน การ ยาก ลำบาก ของ หมอ
 ด้วย ข้าง กำลัง โทะทะ ถลา ทั้ง สอง ข้าง บางที ก็ หัน หน้า กลับ เอา งา เสีย เชือก
 ภาศ ที่ หย่อน อยู่ ข้าง หลัง นั้น ยก ขึ้น ตัว ไป บน หลัง หมอ ต้อง คอย ก้ม
 หลบ หลีก เชือก ให้ ว่องไว ถ้า หลบ ไม่ พัน เชือก กำลัง ข้าง หัน มา โดย เร็ว
 เชือก พาน ตัว มี อัน ทราย ต่าง ๆ บาง คราว ก็ ถึง ชีวิต เมื่อนำ ข้าง พราก กัน
 ออก มา ได้ แล้ว รักษา ไว้ ให้ สงบ หาย คลั่ง ทั้ง สอง ฝ่าย หมอ ความญุ จึง
 ได้ รำ เยาะ เย้ย กัน หมอ ความญุ ข้าง ตัว ที่ ชนะ รำ ก่อน ลักษณะ ที่ รำ นั้น
 มี ท่า แล มี ชื่อ เรียก ต่าง ๆ ตาม แต่ ผู้ใด จะ ขำ นาญ ท่าใด ท่า ที่ หมอ

รำนัน เรียกว่า บัดเกล้า บ้าง แบ้งผัดหน้า บ้าง นางกราย บ้าง ท่าที่
 ความรู้ เรียกว่า ลำล้า จะ พุง บ้าง ชมพ พาด ป่า บ้าง จุน นางลีลา บ้าง แต่
 เมื่อจะ จบ เพลง ร้องโละ เปน การให้ เยาะ เย้ย ผู้ที่ แพ้ แล้ว ผู้ที่ แพ้ รำ แก่
 หน้า บ้าง ร้องโละ เยาะ เย้ย เหมือน กัน แล้ว นำ เข้า ประจักษ์ กัน ใหม่ แล้ว
 รำ ขอ เยาะ เย้ย กัน ครบ สาม ครั้ง เปน เสรี การ บำรุงา การ ช้าง บำรุงา นี้
 ไม่ เปน แต่ สำหรับ พิธี ฝน อย่าง เดียว ถือว่า เปน การ สวัสดิ มงคล แก่ พระนคร
 ด้วย การ พระ ราช พิธี เสด็จ ทอด ทวน ใช้ แทน ผัด ข้าง ก็มี บ้าง การ
 อื่น ที่ เปน การ สำคัญ ก็มี บ้าง ซึ่ง ถือว่า เปน สวัสดิ มงคล นั้น ก็ คง จะ
 เปน เหตุ มา จาก ที่ ผัก หัก ข้าง ทหาร ให้ กล้า ใจ เปน กำลัง ใน การ ตี สงคราม
 เปน ต้น เหตุ แล้ว ภาย หลัง จึง กลาย ลง มา เปน อาการ ที่ ช้าง เอา ใจ ต่อ ใจ
 ประกัน นั้น เปน มงคล ไป แต่ ใน เวลา ซึ่ง ช้าง ประจักษ์ กัน เช่น นั้น จะ ถูก ฝน
 ตก หลาย คราว จึง กลาย เปน เครื่อง ทำให้ ฝน ตก ได้ เปน การ สำหรับ ขอ ฝน
 ต่อ ไป อีก ชัน หนึ่ง ใน เรื่อง ช้าง บำรุงา นี้ ขรอย แต่ ก่อน ท่าน จะ เล่น กัน อยู่
 เสมอ ๆ จน ไม่ เปน การ อัศจรรย์ ไร ไม่มี ผู้ ไต ไคร จะ กล่าว ถึง ไป
 กล่าว ถึง แต่ เมื่อ มี เหตุ ที่ เปน อัประ มงคล คือ ใน แผ่น ดิน พระ ยอด พ้า
 จุลศักราช ๘๘๐ ปี ขวด ลำ ฤทธิ ศก มี ช้าง บำ รุงา ช้าง หนึ่ง ชื่อ พระ
 นัต ทนต์ กับ ช้าง ชื่อ พระยา ไฟ ครั้น เมื่อ ช้าง ประจักษ์ กัน ใจ ช้าง พระยา
 ไฟ หัก เปน สาม ท่อน ก็ ถือ กัน ว่า เปน นิมิตร อัประ มงคล จึง เกิด เหตุ
 การ จลาจล ใน แผ่น ดิน ภาย หลัง ไม่ ชำ นึก การ ช้าง บำ รุงา ที่ ไม่ มี เหตุ ผล
 อัน ไต ก็ ไม่ ได้ กล่าว ถึง จน ชัน เช่น ใน กรุง รัตน โกสิน ทร นี้ พระ บาท
 สมเด็จ พระ บั้น เกล้า เจ้า อยู่ หัว ได้ โปรด ให้ มี ช้าง บำ รุงา ครั้ง หนึ่ง ผู้ ซึ่ง
 ควร จะ ได้ เห็น นั้น มี มาก ก็ ไม่ ไคร มี ไคร กล่าว ถึง ตั้ง แต่ ครั้ง นั้น มา ก็ ยัง
 ไม่ได้ มี ช้าง บำ รุงา อีก เลย

วิธี ขอฟนล่องน้ำ ซึ่ง เกิด ขึ้นใน แผ่น ดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ให้ พระ วิมลรัตน กิริณี พระ วิมลรัตนกิริณีนี้ ลง มาถึงกรุงเทพฯ ใน ปี จุล เบญ จศก สมัยเดียวกับ ปี ชั่วพเจ้า เกิด นั้น ใน วันที่ แห่ เข้า มา ยืน โรงสมโภช ใน พระบรมมหาราชวัง ฟนก็ ตก มากอีก ครั้ง หนึ่ง จึง ต้องเป็น พนังงาน ขอฟนด้วยอีก การที่ ให้ ไปขอฟนนั้น คือ แต่งเครื่องทอง แดงกลม มี กระบวนแห่อย่างช้างเผือกลง น้ำในเวลาสมโภช แห่ ออกจากใน พระบรมมหาราชวังไป ยืน แทนผูกตลิ่งที่ เกยหน้า พระ ที่นั่ง สุธโธสรวรย เวลาบ่ายๆ ทุกวัน มีโปรดให้ ชั่วพเจ้าโปรด น้ำ บน เกย ครั้ง หนึ่ง จะ เป็น ด้วย เหตุใด พระ ราช ประสงค์ อย่าง ไດ ไม่ทราบ เลย เพราะ เวลา นั้นยัง เด็ก อยู่ หนึ่ง การที่ พิธีล่องน้ำ เช่นนี้ เป็นธรรมเนียม มีมาแต่ โบราณ รับสั่ง ให้สังฆการี ไปมเด็จพระสังฆ์ ทุก ๆ พระอาราม หลวง ให้สวด ขอฟน แต่ครั้ง เมื่อ ใน แผ่น ดิน พระ บาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว จึง ได้มี พิธีหลวง อย่าง น้อย ขึ้น พิธีหลวง อย่าง น้อยนี้ เริ่ม ลง มีชน พร้อม กัน กับ พระสังฆ์ สวด ตาม วัด ทำ บน หอพระ ที่ ท้องสนามหลวง ตั้ง พระพุทธรูป ที่ เกย ต่อ ออก มา กับ เหลียง หอ มี โต๊ะทอง ใหญ่ โต๊ะหนึ่ง ตั้ง พระคันธารราษฎร์ พระมหาเถร แขน ลาย พระ ขอฟนของ รามัญหลาย องค์ มี ราว เทียน ไม่ได้ตั้ง เครื่องนมัสการ เทียน ที่ ทรง จุดนมัสการนั้น เล่ม ละ สอง สลึง ตาม กำลั งวัน ใน วันที่ ทำ พิธี นั้น รูป เท้า กัน ดอกไม้ตาม ลีวัน เท้า กัน พระสังฆ์ ที่ สวด มนต์ ก็ เท้า กัน กับ กำลั งวัน ใช้ พระราชาคณะ นำ องค์ หนึ่ง นอก นั้น พระ พิธี ธรรม ทั้ง ล้น ทรง จุดเทียนนมัสการ แล้ว ประ พรม น้ำ หอม ทรง เจริญ แล้ว จึง ทรง ตั้ง สัตยาธิฐาน พระสังฆ์ สวด เจ็ด คำ นาน ถึง ท้าย สวดมนต์ สวด คาถา ขอฟน เริ่ม ต้น ตั้ง แต่กวาหรือ สัม มา สัมพุท โธ ไป จน จบ สวด เท้า กำลั งวัน พระสังฆ์ นั้น นั่ง ตาม

เฉลี่ยง หอ พระหัน หน้า เข้า ข้าง ใน การ พิธี น้อย เช่น นี้ เล็ดจ์ พระราช
 ดำเนิน ออกโดยมาก ถ้าไม่เล็ดจ์ พระราชดำเนิน ก็โปรดให้ข้าพเจ้า
 ไป ทำทุก ครั้ง ไม่มี ผู้อื่น ผลัก เปลี่ยนเลย แต่ไม่ได้ประทับ อยู่จน สวด
 มนต์ จบ ทรง จุก เทียน แล้ว ประทับ อยู่ ซ้ำ บ้าง เร็ว บ้าง แต่ไม่ทัน พระ
 สงฆ์ สวด จบ ก็เสด็จ กลับ ถ้าวัน ไฉน ตก ก็ พระราชทาน รวง วลัย พระสงฆ์
 ลำรับ นั้น มาก บ้าง น้อย บ้าง ที่เพียง องค์ละ เฟือง ก็มี เข้า สารองค์
 ละ ถึง ก็มี เงิน องค์ละ บาท เปน อย่าง มาก การ พระราช พิธี อย่างน้อย
 เช่น นี้ ตั้ง ตึก ๆ กัน ไป เก้า วัน สิบ วัน จนถึง สิบ ห้า วัน ก็มี บ้าง ไม่เปน
 กำหนด สุด แต่ฝน ตก มาก แล้ว ก็ เปน หยุด เล็ก ถ้า เช่น นั้น ก็ไม่ตั้ง พระ
 ราช พิธีใหญ่ต่อไป ถ้าตั้ง พระราชพิธีใหญ่ ก็ สวด ไป จน บรรจบ วัน ตั้ง พระ
 ราชพิธี แต่สวด ขณเผล ตาม วัด ในเวลาตั้งพระราชพิธีใหญ่ ก็ สวด อยู่ด้วย

การ พระราช พิธี พรหม ศาตรใหญ่ เคยทำ มาทุก รัชกาล แต่เห็น จะ ห่าง ๆ
 กว่าใน รัชกาล ที่ ๔ แลใน รัชกาล ประจุบัน นี้ ด้วยได้ ไต่ถาม ดูว่าใน รัชกาล
 ที่ ๓ เคยทำ อย่างไร ที่ไหน ก็ ได้ ความ จาก ผู้ที่แจ้ง ความ นั้นว่า จำได้ ว่า
 ทำสอง ครั้ง ทำที่ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม พังดู ก็ ยุติ ด้วย เหตุผล คือ พระบาท
 สมเด็จ พระพุทธ ยอก พ้า ทรง สว่าง พระคันธาร ราชฎรใหญ่ ขึ้น ก็ ประดิษฐาน
 ไว้ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม อีก ประการ หนึ่ง การ พระราช พิธี พรหม ศาตร
 ใน รัชกาล ที่ ๔ ถึง ว่า ยก ออกไป ทำที่ พลับ พลา ท้อง สนาม หลวง ก็ยังโยง
 สาย สลัญจน์ เข้ามา ที่ พระ มหามณเฑียรณ ปฏิมากร ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม
 ใน สาม รัชกาล นั้น คง จะทำ ที่ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ทุก ครั้ง ต่อ
 รัชกาล ที่ ๔ จึงได้ย้าย ออกไป ทำที่ พลับ พลา ท้อง สนาม หลวง พระแท่น
 มณฑล ใน การ พระราช พิธี จัด เหมือน พิธี มงคล เพิ่ม แต่พระ แท่น สวด

ตั้ง ท้าย พลับ พลา ข้าง เหนือ มี กระโจม เตียน ไชย น้ำหนัก ชั่ง แล ใต้ เตียน
ไชย เหมือน พระราช พิธี สัมพัจฉรฉินท์ พระพุทธรูป ที่ ตั้ง บนพระแท่นตั้งประ
บรมธาตุระย้า กิณร ครอบ พระ เจดีย์ ถม พระ คันธารราชฎร องค์ใหญ่ พระ
ไชยวัฒน์ ประจำ รัชกาล พระ ห้าม สมุท พระไชย เนาวโล่ห์นัย พระทรมานเข้า
พระธรรม มี กระบวน แท้ พระ เหมือน อย่าง พิธี พิษ มงคล โยง สาย สติญจน์
พระแท่น ต่อ พระแท่น ถึง กัน เหมือน อย่าง พระราชพิธี ที่ มี ท้อง ภาณ ทั้ง ปวง

ที่ น้ำ พลับพลา กลาง แจ่ง ชุด สระ กว้าง สี่ คอก ยาว สี่ คอก สี่ เหลี่ยม
ลึก คอก หนึ่ง พุนดิน เป็น คัน รอบ สูง คอก หนึ่ง บน รูป พระ สุกต นั้ร พิง ฝั่ง
สระ หัน หน้าไป ข้าง เหนือ รูปหนึ่ง ตัว ทา สีคราม หน้า ทา เสน ผ้ามืดสี่เหลี่ยม
นั่ง ชัก สมานี แขนง หน้า ดู พ้า มุม สระ มี นาค มุม ละตัว โลกบาล มุม ละรูป
ที่ กลาง สระ มี รูป พระอินทร์ พระ ยา ปลา ช้อน แล บริวาร สิบ รูป มี กย เค้า
บุปผา บ้าง ตาม สมควร มี ราชวัตร ฉัตร กระดาษ กัน สีมุม ตั้ง ศาล อดโหร
บุชา ทำ ศาล ที่ พลับพลา โฉงตั้ง เทวรูป รอบ กำแพง แก้ว พลับพลา ท้อง
สนาม หลวง มี ราชวัตร ฉัตร กระดาษ ปลุก ตัน กล้าย อ้อย วรสายสิญจน์ รอบไป
การ พระราชพิธี มี ท้องภาณ อย่าง น้อย เช่นนี้ มี กำหนด พระสงฆ์ เพียง ๒๕ รูป
คือ เปน แม่ การ เลี้ยง รูปหนึ่ง นั่ง ปรก ๔ สวด ๔ สำหรับ ๗ ละ ๕ รูป
แต่ เข้า จน เที่ยง แต่ เที่ยง จน ค่ำ แต่ ค่ำ จน สอง ยาม แต่ สอง ยาม จน รุ่ง
เวลา เบ็น สวด มนต์ พร้อม กัน เข้า ฉ้น พร้อม กัน เวลา เพน ฉ้น ๑๒ รูป
แม่ การ ใน การ พระราช พิธี พรุน สำนั นี้ เปน น้ำ ที่ พระเจ้า บรมวงษ์เธอ กรม
พระ ปวเรศวรียาลงกรณ์ เสด็จ ใต้ เวลา จุต เตียน ไชย สวด มนต์ วัน เดียว
ต่อ นั้น ไป สวด มนต์ แล ฉ้น เปน วัน ละ ๒๔ รูปเท่านั้น ไม่มี ตั้ง น้ำ วง ค้าย
เริ่ม จุต เตียน ไชย เวลา บ่าย พรหมณ์ โหรตาจารย์ ดิด พระราช พิธี ท่ง

ล้มป่วย จึง เณรท์ พรหมณ์ พฤตยาบ มา เบ้า สังข์ เวลา จุต เทียนไชย
 มี ขับ ไม้ บัณเฑาะ ด้วย ทรง ฉาย สบงจีวรกราบพระแลย่ำน้ำเงิน พระสงฆ์
 ห่มผ้า แล้ว จึง จุตเทียนไชย คาถา ที่ พระสงฆ์ สวดใน เวลา จุตเทียนไชย ก็ ไซ้
 พุทโธ ลัมพะปัญโญ ตระญาโน เหมือนอย่าง พระราชพิธี สัมพัจฉรฉินท์ เปลี่ยนแต่
 บท ท้าย ที่ ต่อ เอตัสสะ อานุภาเวนะ เปนเทโวรัสสะ ตกาละโค วัสสันตะรา
 ยามาเหตุ ปลายลง อย่าง เดิม ว่า ลัมพะโส ตถิ ภาวันตุเต แล้ว ราชบัณ
 ฑิตย์ อ่าน คำประกาศ ต้น เปนภาษา มคธ สรเสริญ พระพุทธคุณ แล้ว ว่า ลัค เค
 ประกาศ เทวดา แล้ว จึง กล่าว คาถาภาลิตซึ่งมาในเทวดาสังยุต ที่มีข้อความ
 เกี่ยว ข้อง ด้วย เรื่อง ฝน จบ แล้ว จึง ได้ กล่าว คำ นมัสการ เปน สยาม พากย์
 แปล จากภาษา มคธ นั้นเอง ในคำ สรเสริญ พระพุทธคุณ แต่ มิ ได้ แปล
 ลัคเค ประกาศ เทวดา ต่อ ท้าย สรเสริญ พระพุทธคุณว่า พระ ผู้มี พระ ภาค
 พระองค์ นั้น ได้ ดำรัส ภาลิต พระคาถา สอง พระคาถานี้ ไว้ ว่าแต่ บันดาสระ
 ที่ น้ำ ไหล ไปทั้งหลาย มี น้ำฝน เปนอย่าง ยิ่ง เหล่าสัตว์ทั้ง หลาย ผู้ อาไศรย
 ณ แผ่นดิน ย่อม เลี้ยงชีวิต พึ่ง น้ำฝน ดังนี้ แล้ว จึง ลงคำ อธิฐาน ว่าพระพุทธ
 ภาลิต ทั้งสองนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คิดตามก็ เห็น เปนความจริง ด้วยอำนาจคำ
 จริงนี้ วลาหก เทพดา ทั้งหลาย จึง ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้ สรรพพัญญา
 ทารง อภาม บริบูรณ์ ด้วย รวงผล เปน ประโยชน์ แก่ ประชามชนทุกประการ แล้ว
 จึง ไซ้ความ พิศดาร ในสอง พระคาถา นั้น ต่อ ไป ว่าเทพดาองค์ หนึ่ง ทูลว่า
 ของรักซึ่งจะเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์สินสิ่งของอัน มนุษย์ จะ พึง ถนอม ซึ่งจะยิ่งกว่า
 โคไม่มี แสงสว่างซึ่งจะยิ่งกว่าพระอาทิตย์ไม่มี สระที่น้ำ ไหลไปทั้งหลายมีสมุท
 ธารณ เปนอย่าง ยิ่ง พระพุทธเจ้า ตรัสตอบแปลงเสียใหม่ ว่าของรักซึ่งจะเสมอด้วยตนไม่
 มี ทรัพย์สินสิ่ง ของ อัน มนุษย์ จะ พึง ถนอม ซึ่ง จะ เสมอ ด้วย เขาเปลือกไม้ มี

แสงสว่าง ซึ่ง จะ เสมอ ด้วย บัญญา ไม่มี สระที่น้ำไหลไป ทั้ง หลาย มี
น้ำ ฝน เปน อย่าง ยี่ง แล้ว จึง กล่าว คำ อธิฐาน เช่น ว่า มา แล้ว อีก ครั้ง หนึ่ง
ก่อน นั้น ไป จึง ว่า ด้วย คาถา เทพยทา หุต ตาม ว่า สิ่ง อะไร เปน วัตถุ ที่ อยู่ ของ
มนุษย์ ทั้งหลาย อะไร เปน สหาย อย่าง ยี่ง ของ มนุษย์ ทั้งหลาย สัตว์ ทั้งหลาย
ผู้ อาศัย ใน แผ่น ดิน สิ่ง อะไร เลี้ยง ชีวิต ทรง วิเคราะห์ ว่า บุรุษ เปน วัตถุ ที่
อยู่ ของ มนุษย์ ทั้ง หลาย ภริยา เปน สหาย อย่าง ยี่ง ของ มนุษย์ ทั้ง หลาย
สัตว์ ทั้งหลาย ผู้ อาศัย แผ่น ดิน สิ่ง น้ำ ฝน เลี้ยง ชีวิต แล้ว ก็ ถึง คำ อธิฐาน
เหมือน ที่ กล่าว มา แล้ว เพิ่ม แต่ ที่ ปลาย ว่า ตาม พระ บรม ราช ประสงค์
ทุก ประการ เทอญ ก็ เปน จบ กัน เถา นั้น แล้ว พระสงฆ์ ก็ สวด มนต์ ต่อ ไป
มี สวด คาถา ภาควาอะระหัง สัมมา สัมพุทโธ นับ จบ ตาม กำลัง วัน เหมือน
อย่าง พระ ราช พิธี อย่าง น้อย ถ้า ดู วัน ที่ มี กำลัง มาก เช่น ศุกร เปน ต้น
อยู่ใน สอง ชั่วโมง เศษ สาม ชั่วโมง จึง ได้ จบ

ข้อ ความ ใน คาถา ที่ สำหรับ สวด นี้ เกือบ เรือง ต่าง ๆ มา รวบ รวม กัน
ผูก เปน คาถา แต่ เดิม มา ที่ พระสงฆ์ สวด ขอ ฝน ก็ ใช้ คาถา สุกตีสสูตร ต่อ
พระ บาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ทรง เปน พระ ราช ธุระ ใน เรื่อง การ พระ
ราช พิธี ให้ มี ราชบัณฑิต อ่าน ประกาศ ขึ้น ด้วย เปน ต้น จึง ทรง ผูก คาถา นี้
ให้ คิด เนื่อง เปน ประพันธ์ อัน เดียว กัน สำหรับ การ พระ ราช พิธี เริ่ม เนื้อ ความ
ใน คาถา เริ่ม ต้น ตั้งแต่ ภาควาอะระหัง สัมมา สัมพุทโธ ฉายา นิ้ว ะโร
ยก ความ ว่า พระ ผู้ มี พระ ภาค อรหันต์ สัมมา สัมพุทโธเจ้า ผู้ ประเสริฐ กว่า ผู้
เพ่ง อารมณ์ ทั้งหลาย พระ องค์ เปน ผู้ อุดม พิเศษ สูง สุด กว่า ผู้ มี ฤทธิ์ ทั้ง หลาย
พระ หลั ไทย เยือกเย็น ไป ด้วย ความ เข้ม ใน หมู่ สัตว์ เปน คำ สรรเสริญ เบื้อง ต้น

ต่อ นั้นไป จึง กล่าว ถึง เรื่อง นิทาน พระคันธาร ราชครู ดำเนิน ความ ตั้ง แต่ พระ
 พุทธเจ้า เสด็จ อยู่ จำ พรรษา ณ เซตวัน อาราม ของ อนาถปิณฑิกคฤหบดี เมือง
 สวตถิ ใน กาล นั้น แว่น แคว้น โกศล ชน บท เกิด ฝน แล้ง เข้า แพร่ พระ
 ผู้ทรง พระ ภาค เสด็จ ไป บิณฑบาต ประชุม ชน ชาราธนา เพื่อ จะ ให้ ฝน ตก
 พระองค์ อาศัย ความ กรณา ใน ประชุม ชน เสด็จ กลับ ประทับ ที่ ผังสระ โยทขรณี
 ที่ น้ำ แห้ง จะ สนิทาน พระ กาย ทรง ผลิต ผ้า อันตรวาสก ทรง อุทก สภาวก ชาย
 ข้าง หนึ่ง คลุม พระองค์ ใน ขณะ นั้น มหาเมฆ ตั้ง ขึ้น มา ข้าง บัจิมทิศ ยัง
 ฝน ให้ ตก เพียง พอ ประโยชน์ ความ ประสงค์ ของ มหาชน ต่อ นั้นไป จึง เปน
 คำ อธิฐาน ว่า ด้วย อานุภาพ พระพุทธเจ้า นั้น ซึ่ง ยัง ปรากฏ อยู่ ตลอด มา
 ถึง กาล ประจุบัน นี้ ขอ เทพเจ้า จง บันดาล ให้ ฝน ตก โดย กาล อัน ควร ให้
 มั่ง คั่ง สมบูรณ์ ด้วย ธัญผล เสมอ ไป นี้ เปน ตอน หนึ่ง ต่อ ไป อีก ตอน หนึ่ง เปน
 คาถา คำ อธิฐาน เริ่ม ตั้ง ค้น แต่ มหาการุณิก นาโถ พระพุทธเจ้า ผู้
 ประกอบ ด้วย พระ มหากรุณา แล เปน ที่ พึง ของ สัตว์ เปลี่ยน ความ เทียว แรก
 ว่า อตถายะ สัพพะปาณิน ทรง บำเพ็ญ บารมี เพื่อ ความ ต้อง การ แก่ สรรพสัตว์
 จบ ที่ ๒ ว่า หิตายะ สัพพะปาณิน เพื่อ ประโยชน์ แก่ กุล แก่ สรรพสัตว์
 จบ ๓ ว่า สุขายะ สัพพะปาณิน เพื่อ ความ สุข แก่ สรรพสัตว์ แล้ว ไป ร่วม
 ความ ว่า ได้ บันลุ ถึง พระ สัมโพธิญาณ อัน อุดม แล้ว ด้วย วาจา ภาสิต อ้าง
 พระ กรุณา คุณ ฐาน เป็น สัตยาธิฐาน นี้ ใน จบ ต้น ว่า เทโว วสสละตุมมะโต
 ขอ เทพเจ้า จง บันดาล ให้ ฝน ตก โดย ธรรม จบ ๒ ว่า กาละโต โดย กาล
 จบ ๓ ว่า ฐานะโส โดย ฐานะ สวด คำ อธิฐาน นี้ เปน สาม จบ แล้ว จึง ว่า
 ด้วย เรื่อง พระ สุกุต เริ่ม ตั้ง แต่ สุกุโต จะ มหา เถโร มหา กาโย มะโห ทะโร
 เปน ต้น จน ตลอด คำ อธิฐาน ของ พระ เถร เจ้า ตาม ที่ ได้ กล่าว มา แล้ว

ต่อ นั้น ไป ยก คำ อธิฐาน ของ พระยา ปลูก ชื่อน มา ว่า ตั้งแต่ อนุสัศวรตัว
 ละตั้ง ธัมมัง ประมัตถัง วิจิณ ตะยัง เนื้อ ความ เบื้อง ต้น ซึ่งยังไม่ ได้ กล่าวมา
 ใจ ความ ว่า ข้าพเจ้า ตาม รัก ถึง ธรรม ของท่าน ผู้รับ ทั้งหลาย คิดค้น
 หา ประมัตถ์ อยู่ ได้ ทำ สำ กิริยา ซึ่ง เปน ของ เทียง ยัง ยืน ในโลก คือ
 จำ เดิม แต่ ข้าพเจ้า รัก จำ คนได้ ย่อมไม่ รู้ ไม่ เหน ว่า ได้ เคย แก่ง เบียด เบียน
 ลัทธิอื่น แม้ แต่ ตัว หนึ่ง ด้วย ลัทธิ วาจา ภาลิต นี้ ขอ ประ ชุน ณ เทพย เจ้าจง
 ยัง ฝน ให้ ตก เกิด ต่อ นั้น ไป ลง ร่วม ความ กับ คาคา อะภิต ณะะ ยัง ประ ชุน
 ณะ นิธิง กา กัลลสะนาสยะ ซึ่ง ได้ กล่าว มา ข้าง ต้น แล้ว ไป ลง ความ
 ข้าง ปลาย ว่า เอเว รุบง ลัจจะ กิริย กัตวา วิริยะ มุตตะมัง ข้าพเจ้า ทำ สำ กิริยา ซึ่ง
 เปน ความ เพียร อัน อุดม อาไศรย กำลัง อำนาจ ความ สัก ให้ ฝน ตก ได้ ตาม ปรารถนา
 ธรรม อัน ไฉน หนึ่ง ซึ่ง จะ เสมอ ด้วย ความ สัก ไม่มี การ ที่ ทำ สำ กิริยา ปลด ปลี่ยน
 ตน แล มวิสัย ให้ พ้น มรณ โภย ได้ นี้ เปน สัจ บารมี ของ ข้าพเจ้า คาคา ที่ สวด
 มี เนื้อ ความ เพียง เท่านี้ เมื่อ สวด มนต์ จบ แล้ว จึง สวด ภาณ วาร ต่อ ไป ภาณ
 วาร นั้น สวด สุกุติ สุตระ มี ราช บัณ พิต ฟู ขาว ห่ม ขาว ซัก ประ คา อยู่ ที่ ปาก สะ
 คน หนึ่ง ผลัด เปลี่ยน กัน ทั้ง กลาง วัน กลาง คืน กว่าจะ เสร็จ การ พระราช
 พิธี ที่ บน เกย ข้าง หอ พระคันธาร ราชฎ์ ตั้ง พระ คันธาร ราชฎ์ จิน พระม ทำ
 เถร แขน ลาย พระ บัว เข็ม รามัญ มี รูป เทียน ดอกไม้ เครื่อง นมัสการ ตาม วัน
 อย่าง พิธี น้อย ยก แต่ พระ สังข สวด มนต์

การ พระ ราช พิธี พรุณ สัตว์ ไม่ มี กำหนด ก็ วัน เล็ก สุก แต่ เทียน ไชย ยัง ยาว
 อยู่ ถ้า ฝน ยัง ตก น้อย ก็ ตั้ง ต่อ ไป บาง คราว ถึง ห้า วัน หก วัน จึง ได้ เล็ก ก็มี
 เมื่อ เล็ก พระ ราชฯ คณะ ที่ นั่ง ปรง ซึ่ง เปน ผู้ใหญ่ กว่า ทุก องค์ เปน ผู้ ดับ
 เทียน ไชย พระ สังข สวด คาคา ตับ เทียน ไชย ตาม ธรรมเนียม แต่ ใน เวลา

เลี้ยง พระเจ้าตลอดจนวันดับเทียนไชย ไม่มี การ เลี้ยง พระราชดำเนินตลอด
พระ ราช พิธี เลี้ยง พระ ราช ดำ เนิน แต่เวลา เที่ยง จน พระ สังฆ์ สวด มนต์ จบ
ถ้า ฝน ตก มาก ก็ พระ ราช ทาน รวง วัล ตั้งแต่ ยงค์ ละบาท จนถึง ยงค์ ละ ๔ บาท
ตาม ฝน มาก ฝน น้อย อนึ่ง การ พระ ราช พิธี พรุณ สาตร นี้ ไม่มี กำ หนด ที่
บาง ปี ก็ ยก ขึ้น ไป ตั้ง กรุง เก่า ใน รัชกาล ประจុ บัน นี้ ยก ขึ้น ไป ตั้ง ที่ วัด นิเวศ
ธรรม ประวัติ ครั้ง หนึ่ง

อนึ่ง การ ห้าม ปราบ อยู่ ข้าง จะ กวด ขึ้น ใน สิ่ง ซึ่ง ถือ ว่า ไม่ บริสุทธ คือ
ตั้งแต่ ตั้งแต่ พระ เจ้า แผ่น ดิน ซึ่ง จะ เลี้ยง ออก ไป ทรง ตั้ง สัตยาธิฐาน ขอ ฝน นั้น
ต้อง สรง น้ำ ขำระ พระ ภาย ด้วย ดิน สอ พอง ให้ หมด จด แล ห้าม มิ ให้ ถูก ต้อง
ภาย สัตว์ ใน จังหวัด พลับ พลา ซึ่ง วงลาย ลีญาญ ก็ ห้าม มิ ให้ ผู้ หญิง เข้า ไป
ถ้า การ พระ ราช พิธี พรุณ สาตร ครั้ง ใด ก็ เปน การ เตือน ร้อน ของ พระ เจ้า
ลูก เธอ ที่ เปน พระ ราช บุตร อื่น ต้อง ห้าม มิ ให้ ตาม เลี้ยง ตั้งแต่ รัชกาล ที่ ๔
มา ทุก ครั้ง ถึง พระ สังฆ์ ที่ จะ สวด มนต์ ใน การ พระ ราช พิธี ก็มี หมาย ให้ ตั้ง ที่
สรง น้ำ แต่ จะ รวม เลี้ยง ภา ประการ ไต ไม่ ทราบ บัน ดา ผู้ ที่ จะ เกี่ยว ข้อง ใน
การ พระ ราช พิธี ตลอด จน ข้าง บัน ก็ บัง คับ ให้ ขำ ระ ภาย ให้ หมด จด ทั่วไป
ถ้า ฝน แล้ง ใน ปี ไต ราษฎร ทั้ง ปวง ก็ บัน หา ว่า เมื่อไร จะ ตั้ง การ พระ ราช พิธี
เจ้า นาย แล เลนา บดี ผู้ ใหญ่ แต่ ก่อน ๆ ก็ พอ ใจ เปน ชุระ กราบ หลง ตก
เตือน ให้ ตั้ง การ พระ ราช พิธี มี อยู่ เนิื่อง ๆ แต่ ปกติ นั้น พระ เจ้า แผ่น ดิน ทรง
ฟัง รายงาน น้ำ ฝน ต้น เข้า อยู่ เสมอ เมื่อ ทรง เห็น ว่า ฝน ไม่ ปกติ ตาม ฤ ทุ กาล สม
ควร จะ ตั้ง พระ ราช พิธี ก็ โปรด ให้ ตั้ง พระ ราช พิธี ไม่ ท้น มี ผู้ กราบ หลง ตก
เตือน ภา ร้อง หาน นั้น โดย มาก การ พระ ราช พิธี พรุณ สาตร นี้ เปน ที่ ชอบ ใจ
ของ ราษฎร ชาว นา มัก จะ คอย ตั้ง เกต ว่า ถ้า ตั้ง พระ ราช พิธี ฝน มี บริบูรณ์

ก็เป็น ที่ อุ่ น ใจ โท กั น ไป ไม่ ไ ค ร ่ จ บ ถ้า ฝ น ชั ด ขั อ ง ก็ มั ก จะ บ่ น หนั ก อ ก
 หนั ก ใจ ไม่ ไ ค ร ่ ส บ ย ไ ป พระ รา ช พื ชี พ รุ ณ ส า ต ร จั ง เป น เ ค รื่ อ ง ป ระ ค อ ง ใจ
 ของ รา ช ฏ ร ใ ห้ เป น ที่ ชั น ช ม ยิ น ดี มี ความ นิ ย ม อยู่ โ ด ย มาก จั ง เป น
 พระ รา ช พื ชี ยั ง ยิ น มา ดั บ ย ประ กา ร ณ

อนั ง ขั ำ พ เจ้า ลั ม ก ล ำ ว ดั ง การ บุ ช า ขอ ฝ น อี ก อย่าง หนึ ง ชั ง ได้ ลง
 พื ม พ์ ไ ป เลื ย แล้ว จะ แ ช ก ไม่ ทั น การ บุ ช า เ ช น นั จะ มี มา เ ค รื่ ง ไ ต ก็ ไม่ ป ระ ก ฏ
 แต่ ดู เ ห มี อ น จะ มี มา ชั ำ นาน เป น ของ โ บ ร ำ ณ จ น ใน ค ำ ไ ห้ การ ช น หลวง ทาว ด
 ก็ ได้ มี ก ล ำ ว ดั ง ว่า “ ถ้า ฝ น ไม่ ต ก ไ ห้ เ อ ำ ค ำ โ อ ง การ อ อ ก อ ำ น ฝ น ก็ ต ก ”
 ตั ง นั ค ำ โ อ ง การ นั เ ห็น จะ ไม่ ไ ช้ เ รื่ อ ง อี น เลื ย แล้ว ค ง เป น ค ำ ร ำ ที่ จะ ว่า ค ่อ
 ไ ป นั เอง บ าง ที่ จะ เกิ ด ชั น ใน แ ผ น ดิ น บ ร ม โ ก ช นั เอง ก็ จะ ได้ ดั บ ย ตั ง แต่ แ ผ น
 ดิ น พระ เจ้า ท ร ง ธรรม มา เ รื่ อ ง เ ค ก ๆ เ ย ำ ๆ เ ชื่ อ อะ ไ ร ต ่อ อะ ไ ร ยั บ เ ย น มี มาก ยั ง ชั น
 หลั ง ลง มา ดู ยั ง หนั ก แ ก่ มื อ ชั น ไ ป จ น เ หลว เกื อ บ ไม่ เป น ชั น ได้ เ ห มี อ น โ ย คี
 คน หนึ ง ที่ จ ด ห มาย ชื่ อ ไว้ ว่า อา ต มา ร ม ส ัญญา ศรี เ ล ำ ว่า คั ว บ ว ช เป น โ ย คี
 แล้ว อ อ ก เ ดิ น บ ำ มา ได้ พ ย เ มี อ ง ดั ง ส อ ง ร ำ ย เ ค ช เ ห็น ห ง ช์ กิ น ร นาค เ มี อ ง
 หนึ ง ไ ถ ำ ดั บ ย หนู แ ล จ ม รี่ เ ห็น ดิ ง ไ ห ญ์ ต ำ แ ด ง เ ห มี อ น แ ล ง ไฟ มี บ ริ ว ำ ร
 ป ระ มา ณ ลั ก ห ำ พั น เ ค ช ได้ เ ห็น ค ำ ส ร ำ ม ส รุ มี ข ว น แ ล ได้ ไ ป ที่ สั ง ข เ ม ช ำ อ ำ ร
 มี ดอก บั ว ที่ ตู ม ไ ต เ ท ำ บ ำ ต ร ที่ บ ำ น ไ ค เ ท ำ ตู ม เ ก รื ย น ได้ พ ย ฤ ชี ก อ ด คั น ไ ม้
 บ ริ ก ร ร ม อยู่ จ น เ ลื ย ยาว กั ง ตั ว บ าง อ ง ค์ น ก ร จะ อ ก ก็ อ ำ ไ ค ร ย ำ ทำ รั ง อยู่ ใน
 หนว ด ล ำ ง อ ง ค์ นั ง อยู่ กั บ พั น แ ผ น ดิ น ไ บ ไ ม้ หล่ น ลง มา จ น มิ ต กาย แ ล้ว ยั ง
 บ อ ก ค ่อ ไ ป ว่า มี อี ก มาก จะ พ ร ร ำ น ไ ป ก็ จะ ยาว ถั ย ค ำ ที่ โ ย คี แ จ้ ง ความ นั เป น ที่
 น ำ เ ชื่ อ ถั อ ไม่ ค ว ร ที่ จะ ส ง ไ ส ย เ ล ย เ พ ร ำ เ พระ เจ้า แ ผ น ดิ น ได้ ร ำ บั ง ใ ห้ พระ รา ช ว ำ ง
 เ มี อ ง ไ ป ชั ก ไ ช้ ไ ต่ ำ ม แ ล สั ง ต ร ะ ห ล ย ท ย ท ว น หล ำ ย อย่าง ก็ แ จ้ ง ความ ยั ง ยิ น

ไม่พินเพื่อนแฝงแกล้ง อายุโยคี่นั้นกว่าร้อยปี ผม ยาว กว่า สี่วา ก็นั่นแค่ผล
ไม้เป็นอาหาร กำลัง กายสิทธิ์แลฉาน นั้นแก่ กล้านัก โยคี่นั้นอยู่ที่ วัดนางแมน
นอกกรุง คือ นอกกำแพงเมือง นี่แล ถ้อยคำ ของขุนหลวง หาวด์ คือ เจ้าฟ้า
อุทุมพร กรมขุนพรพินิจ ที่เป็น กรมพระราชวังแล้ว เป็นเจ้าแผ่นดิน ทรงเชื่อ
ถือ มั่นคง เช่นนี้ พอจะเป็น ตัว อย่างให้เห็น ได้ว่า ใน เวลา นั้น ผู้มี บันดาลศักดิ์
ใหญ่ กิติ ผู้มี บันดาลศักดิ์ น้อย กิติ ที่ อายุ มาก กิติ อายุ น้อย เช่น ขุนหลวง
หาวด์ นี้ กิติ จะเชื่อ ถือ แลมีความรู้หลักเป็น ประการใด ข้าพเจ้า จึง สามารถ
ที่จะประมาณ เอาว่า ถ้าตำรา ของฝน เช่น จะว่าต่อไป นี้ จะเกิดขึ้นใน แผ่นดิน
พระบรมโกศ เองก็เห็น จะได้ คำว่า นั้น เลื่อย เจ้ายะเปรอย่างย้ง ได้ ทำ การ
บูชา แหกใน พระราชพิธี อยู่แต่ ก่อน นั้น คือ ใน เวลา พระราชพิธี พระนร ศาตร
มาย ๓ โมง พระทนต์เชิญ ฤๅษีกลีโลภโกฏี นึ่ง ๑ ยืน ๒ มาตั้งที่แท่น กลาง
แจ้งหน้าหอ พระราชพิธี ภายใน พระบรม มหาราชวัง มีเครื่อง บูชา ฐูปเทียน เข้าตอก
ดอกไม้ จัดลง ตระบะ เครื่อง บูชา เหมือน อย่าง บริกษาร กระฐิน แล้ว ขุนหมื่น
พระทนต์อ่าน เทพ ชมนุม จบ ๑ เบ้าสังข์สอง คน อ่าน วันละ สาม จบ ทุก วัน
แล้ว ตั้ง รูป พระ ฤๅษี นั้น ผึ่ง แดด ตรา ฝนไว้ ตลอด พระราชพิธี

การที่จะอ่าน เทพ ชมนุม นี้ มีข้อบังคับไว้ว่า เมื่อจะถึงวัน ย้าย พระมหา
เทพ ชมนุมนี้ ให้ นมัสการ เป้นบัญญัติ ประดิษฐาน ตั้งโนม สาม จบ แล้ว ว่า
พระไตรสรณาคม แล้วจึงว่า คำ นมัสการ พระคवलิ่งค์ อีก สาม จบ แล้ว ตั้ง อธิฐาน
ปรารถนา ก่อนแล้ว จึง อ่าน ใน เรื่อง เทพ ชมนุม นั้น ขึ้นต้น ขอ นมัสการ พระรัตน
ไตรย แล นมัสการ คุณ พระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี พระศรีลัภยะมณี พระ
พุทธรูป พระสถูป พระศรีมหาโพธิ พระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ พระศรี อริย
เมตไตรย พระพุทธเจ้า อีก ๒๘ พระองค์ แล พระพุทธเจ้า สามัญ พระองค์ แล

พระธรรม แปร หมีนสี่ พัน พระธรรม ชันธ พระแก้ว พระบาง พระแก่นจันทน์
 พระพุทธ สิหังค แล้ว ต่อไป ออก ชื่อ พระ อหังค ปนกัน และ ไป กับ ชื่อ พระพุทธ
 เจ้าแต่ก่อน ๆ แล้วไปลงนวลโลกตร ธรรม บัณฑิต กรรมฐาน ๔๐ วิปัสสนา ๔๐ แล้ว ไหว้
 พระพุทธบาท อันมีในสถานที่ต่างๆ ทั้งพระจุฬามณี พระเชตะวัน พระรัตนบัลลังก์
 ภายใต้ พระศรี มหาโพธิ พระสารีริกธาตุ พระบังเจกโพธิ แล้วไหลไปพระสิริสุท
 โทหน พระสิริมหา มาया แล้วไป ออก ชื่อ กษัตริย์ โลหิต ขาง องค์ ซึ่งได้ อุปถัมภ์
 พระพุทธ สาสนา ตลอด ลงมา จน พระเจ้าศรี ธรรมาโคกราช แล้ว ออกชื่อ เทวดา
 พรหมมณีน ๆ ทั้ง พระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา เป็นต้น อีกมาก หลาย องค์ จน
 ถึง เทวดา นพ เศวตวิธ แล เทวดา ที่ รู้จักง่าย ๆ เช่น นาง มณี เมฆลา เป็นต้น
 แล ภูม เทวดา แล ชัน กามา พรจร ๖ พรหมโลก อีก ๑๖ ออกชื่อ ตลอด เชิญ
 พระอินทร์ แล เมษี ทั้ง คราว ท้าวโลก บาล พระยา ยมราช นาย นิธิบาล โขมต
 พ้าฝ่ายักขินี แล มู่เจ้า ต่าง ๆ มี สมิ้ง พราย เป็นต้น เทวดา แล ยักษ์ ที่เป็นอารักษ์
 เทวดา แล เทวดา ตีนพระเมรุ เลยไปจนถึงปลาตเพี้ยนทองข้างน้ำ ต้นไม้ ประจำ ทวีป
 แล้วจึงนมัสการพระฤาษี ที่อยู่ในป่าพระหิมพานต์แปรหมีนสี่ พันที่ออกชื่อ กิตลยองค์
 มี ฤาษี กโกลย โกลย เป็นต้น แล้วเลย ไป ถึง เพทยาธร กิณโรไว ๆ อย่าง ยี่
 โกรราพี ไตรภูมิ แล้วไป หา สัตว์ ซึ่งมี ฤทธิ คือ ช้าง เขาวรรณ ช้าง
 ฉัททันต์ อู โปสถ อัฐทิศ ราชสีห์ แล้วไป จับ เรืองจักรพรรดิ แล เจ้า แผ่น
 ดิน ใน เรื่อง นิทาน ราม เกียรติ อุนรุต เช่น ท้าว ทศรถ บรมจักร กฤษณเปน คน
 จนถึง ท้าว พระยา วานร แล ยักษ์ เช่น สัตถาสูร มุล พระลำ นก ลำ พาที มี
 ชื่อ ตาม แต่ จะ นึก ได้ หมด ชื่อ เหล่า นี้ แล้ว จึง ต่อ ว่า เทวดา ว่า เมื่อ พระ
 พุทธเจ้า จะ เข้าสู่ ปรีณิพพาน ได้ ฝาก พระพุทธ สาสนา ไว้ แก่ เทวดา ประจำ ทวีป
 ทั้งสี่ มี พระ อินทร์ เป็นต้น ได้รับ ปญญาณ ว่า จะ ช่วย คำ ชู พระ สาสนา

พระสัพพัญญู ถ้วน ห้า พัน พระ วสา บัด นี้ มี เชิญ ร้อน ทุกเส้นหญ้า หั่ว ทุกสรรพ
สัตว์ ชัด พ้า ฝน ไม่ ตก ลงมา ตาม ฤๅ ติ บุราณ ราช ประเพณี มี วิบัติ ต่าง ๆ
ผิด อย่าง บุราณ ราช ผิด พระ พุทธ โอวาท ให้ เคื่อง ได้ ผ้า พระ บาท พระ
บรมศวร บรม นารถ บัด นี้ พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หั่ว จึง ใช้ ให้
ข้าพเจ้า มาทำ พิธี ร่าย พระ มนต์ มหา จินตา ต่อ นั้น ไป บ่น พิมพ์ พำ ถึง
พระ มหา บุรุษ ลักษณะ พระ ไตร สรณาคม เมตตา พรหม วิหาร ไตรลักษณะ ญาณ
แลอิโร ต่าง ๆ ขอ ให้ กำจัด วิบัติ ราช โภจ โจร โภจ อคคี โภจ อุทก โภจ จรไร
ทั้ง ปวง แล้ว เชิญ พระ กรรมฐาน ๔๐ วิสัยนา ๔๐ ลง อยู่ใน คีตะ ท้าว
มหา พรหม อยู่ หน้า ผาก พระ อินทร์ อยู่ แขน ซ้าย พระ นารายณ์ อยู่ แขน ขวา
แม่ น้ำ พระ คงคา มา รอง ดวง ใจ แล้ว ข้า เอา พระ เสาร์ มา ไว้ ข้าง ซ้าย
เอา พระ นารายณ์ มา ไว้ ข้าง ขวา แล้ว เอา พระ อังคาร ไป ไว้ ข้าง ซ้าย เอา
พระ อาทิตย มา ไว้ เปน ตัว เอา พระ อิศวร มา ไว้ ใน ดวง ใจ ทำ การ สิ่งใด
ให้ สำเร็จ ดัง ปราณนา แล้ว ขอ คุณ พระ มหา กษัตริย์ แล เทวดา ให้ มา ประสิทธิ์
ลง ท้าย กลาย เปน คาถา ไม่ เปน ภาษา คน สอง สาม คำ แล้ว ก็ จบ มุขลง ไป
เฉย ๆ อยู่ ข้าง จะ เรือ รำ เปน ของ คน เถน ๆ อีไร แต่ง ขึ้น เรือ เตียว กับ สร เสรี ญ
จรเข้ ฤๅ บัด พิศม์ ทิด แสง แต่ เล่า ย่อ ๆ มา นี้ ก็ ติ บำ พอ ใช้ อยู่ แล้ว
ขอ ยุติ เสีย ที่ แต่ การ บุกา เช่น นี้ เตียว นี้ ไม่ ไต ทำ มา เสีย นาน แล้ว นับ ว่า
เป้น คำ ราสุญ

คำ ตักเตือน

การ พิธี ฝน อย่าง น้อย มหาต เล็ก ต้อง คอย รับ เทียน นมัสการ ประจำวัน
แล เทียน พาน ตามเคย ไป ถวาย ที่ เกย บน หอ พระ ภูเขา มาลา คอย ถวาย พระ
สุทนต์ แล แบ้ง ทรง เจิม สนม คอย ถวาย เทียน ชนวน ตระ บะ มุก ใน หอ พระ
มหาต เล็ก ต้อง ถวาย เทียน พาน ด้วย อีก ครั้ง หนึ่ง

พระราชาพิธีใหญ่ ภูเขา มาลาจง อย่าได้ ลืม เทียนทอง สำหรับ จุดเทียน
ไชย แต่ก่อน เคย ขาด มา มี ตัวอย่าง มหาต เล็ก อย่า ลืม โคม ไฟฟ้า แล้ว
ให้ คอย ถวาย เทียน พาน ภูเขา มาลา ถวาย พระ สุธรรมา แล ทรง เจริญ เสด็จ ขึ้น
หอ พระ นำ ที่ มหาต เล็ก ภูเขา มาลา สนม เหมือน พระ ราชา พิธี น้อย แล้ว ให้
มหาต เล็ก คอย เชิญ เสด็จ พระ เจ้า ลูก เธอ แล ถวาย พาน เทียน ตาม ไป จุด เครื่อง
นมัสการ เทวรูป ที่ พลับ พลา น้อย ด้วย ทุก วัน

อนึ่ง ใน การ พระ ราชา พิธี พรหม สัตว์ ใหญ่ เสด็จ พระ ราชา ดำ เนิน ออก
ทรง จุด เทียน เครื่อง นมัสการ ทอง ใหญ่ ใน พระ อุโบสถ วัด พระ ศรีรัตน ลาศคาราม
ก่อน แล้ว จึง เสด็จ พระ ราชา ดำ เนิน พลับ พลา ท้อง สนม หลวง ทุกวัน มี พาน เทียน
สำหรับ วัด พระ ศรี รัตน ลาศคาราม ซึ่ง มหาต เล็ก เคย ถวาย ด้วย

การพระราชกุศลในวันประสูติแลสวรรคต

การ พระราชกุศล อย่างนี้ มีกำหนด ตาม วัน ซึ่ง ตรง กับวันประสูติ แล
สวรรคต ของพระบรมอัฐิ แลพระอัฐิ นั้น ฎ ราชไปตามเดือนวันต่าง ๆ กัน
แต่ข้าพเจ้า สืบเสาะหา ได้ กล่าวตามรายเดือน ที่ได้ นำเพ็ญ พระราชกุศลนั้น ไม่
ครบ เมื่อ นัก ขึ้น ได้ แล้ว ก็ คิด เห็น ว่า การ พระราชกุศล นั้น เป็นแบบ เดียว กัน
ทุก ครั้ง เป็น แต่ต่าง วันกัน ไป เท่านั้น ควร จะรวม ว่า ใน ที่ แห่งเดียว เหมือน
อย่าง เปลื้อง เครื่อง พระมหาฉัตร รัตนปฏิมากร ได้ จึง ได้ รวบรวม เดือน เก็บ
ซึ่ง เป็น เดือน สวรรคต พระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ นับ ว่า เป็น
ที่หนึ่ง แล เป็นเดือน ที่ มี การ น้อย พอ จะแจกแจง ได้

การ พระราชกุศล เรื่องนี้ ฟังเกิด มีขึ้น ในรัชกาล ที่ ๔ การ ที่ ทำ นั้น
เป็นการ ข้างใน คือ เชิญ พระบรม อัฐิ ไม่ ต้อง มี ประโคมกลองชนะ ด้วย
พระราชประสงค์ จะ ให้ เป็น แต่การ เงียบ ๆ จึง ได้ ทำ ที่ พระที่นั่ง ไผศาล ทักษิณ
ตรง หอ พระอัฐิ ลงมา เหมือน ทำในหอ พระ อัฐิ เอง การ ที่ จัด นั้น พระ
บรม อัฐิ ตั้ง แว่น พ้า ทองคำ สองชั้น บุษบก ทองคำ มี เครื่อง สูง บัง แฉกตั้ง
เครื่อง ราชู ประโคม บริโคม บนม้าทองใหญ่ สอง ข้าง แว่น พ้า เครื่อง นมัสการ
โต๊ะ ทองคำ ลงยา ราชาวดี มี เครื่องทอง น้อย สำหรับ พระบรมอัฐิ สำหรับ ๑ ถ้า
มี พระอัฐิ ใช้พานทอง สองชั้นใหญ่รอง ตั้งบนโต๊ะเงิน ม้า นมัสการ
ทอง น้อย อีก สำหรับ ๑ โยง พระภุษา เส้น หยาบ ให้ เนื่อง กัน กับพระบรมอัฐิ
พระภุษา โยงใหญ่รอง พาน มหา กฐิน มี แต่เฉพาะ ที่ พระ บรม อัฐิ ตั้ง โต๊ะ

หมื่นที่ผนัง ด้านหุ้ม กลอง ตรง รูป พระท้าว กรม ทั้ง พระพุทธ รูป ประจำ พระ
ชนม์ พระราชนัน ของ พระบรมอัฐิ แล พระอัฐิ พระสงฆ์ ซึ่งใช้ ในการ พระราช
กุศล นี้ มี กำหนด พระบรม อัฐิ ๑๐ รูป พระอัฐิ ๕ รูป แต่ ถ้าพระอัฐิแยก
ออกต่าง หาก ใช้ สิบรูป แต่ เป็นการเปลี่ยน แปลงตามสมัยรัชกาลอยู่ดังนี้

คือ เมื่อ รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทำวัน ประ
สูตรคราว ๑ วันสวรรคตคราว ๑ พระสงฆ์คราวละ ๑๐ รูป ไตร ๆ ๑ ผ้าขาว ๘ พับ
กรม สมเด็จพระอมริน ทราบาศย์ มารวม พร้อม กัน กับพระบาท สมเด็จพระ พุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระสงฆ์ คราว ละ ๕ รูป ผ้าไตร คราว ละ ไตร ผ้าขาว
คราว ละ ๔ พับ

พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทำทั้ง วันประสูตรแล้ววันสวรรคต
พระสงฆ์คราว ละ ๑๐ รูป ผ้าไตร คราวละ ๑๐ ไตร

พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มี เลี้ยง พระ สวด มนต์ มี เทศนา
แต่ วัน ประสูตร วัน สวรรคต สดับปกรณ์ พร้อมด้วยกาลา นุกาล พระที่ นั่งอมรินทร
วินิจฉัย พระสงฆ์ คราวละ ๑๐ รูป ไตรคราว ละ ไตร ผ้าขาว คราว ละ ๘ พับ
กรม สมเด็จพระศรี สุธาไชย มี แต่คราว ที่ พร้อม กับ วันประสูตรพระบาท สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ ๕ รูป ผ้าไตร ๆ ๑ ผ้าขาว ๔ พับ

กรมสมเด็จพระศรี สุธาไชย ทราบาศย์ ทำตาม วัน ประสูตร แล้ววันสวรรคต
ของท่าน ไม่ได้ รวม ในการ พระ บรมอัฐิ พระบาท สมเด็จพระ พุทธเลิศ หล้า
ใช้พระสงฆ์ คราว ละ ๑๐ รูป ผ้าไตร คราว ละ ๑๐ ไตร แปลกแต่ที่ ตั้งพระ
อัฐิ ใช้ โต๊ะจีน พระอัฐิ รองพานสองชั้น ใหญ่ มีเครื่อง อุปโภคบริโภค
ตั้ง สองข้าง พระภูษาโยงใหญ่ ใช้พาน มหากฐิน เครื่อง นมัสการ ใช้ โต๊ะ
รองพาน ทอง สอง ชั้น มี เครื่อง ทอง น้อย สำรับ ๑

แต่ครั้ง เมื่อ ถึงรัชกาล ประจุบันนี้ พระอัยยิกรม สมเด็จพระ ศรี สุริเยน
 ทรามาตย ยก ไป ทำ พร้อม กับ พระบรมอัยยิกร พระบาท สมเด็จพระ พุทธเลิศ หล้า
 นภาโดย พระบรม อัยยิกร ใช้ผ้าไตร คราวละ ไตร ผ้าขาว คราว ละ ๔ พับ
 พระอัยยิกร ใช้ผ้าไตรคราวละ ไตร ผ้าขาว คราว ละ ๔ พับเหมือนอย่างพระบาท
 สมเด็จพระ พุทธยศออกฟ้า จุฬาลงโลกย แล กรม สมเด็จพระอมริน ทรามาตย

เพิ่ม การ พระราช กุศล วันประสูติ แล วัน สวรรคต พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว แลกรมสมเด็จพระ เทพศิรินทรามาตย ขึ้น ใหม่ แต่วันประสูติ
 แล วัน สวรรคต พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว พ้อง กับ การ พระ
 ราชกุศล ออกพรรษา การ ออกพรรษา แต่ ก่อน เคย เลี้ยง พระสงฆ์ อยู่วัน
 ละ ๒๐ รูป ทั้ง ๒ วัน แล้ว พระสงฆ์ ที่ทำบุญใน การ พระบรม อัยยิกร จะลดลง
 เป็น ๑๐ รูปตามแบบ เดิมก็ ไม่ควร จึงได้ คง เป็นวันละ ๒๐ รูปผ้า ไตร
 เป็นวันละ ๒๐ ไตร เชิญ พระบรมอัยยิกร ออกตั้ง สดปกรณ ที่ พระที่นั่ง อมรินทร์
 วิจิตรนิย ซึ่ง เป็น ที่ เลี้ยง พระ ในการ ออกพรรษา อยู่เดิม นั้น จึง ต้อง กลายเป็น
 มี ประโคม แตรสังข์ มโหรีอีก กลอง ชนะ เป็น การนอก พระราชวัง แปลกไปงาน
 หนึ่ง แต่กรม สมเด็จพระ เทพ ศิรินทรา มาตย คง ใช้ตาม แบบ กรม สมเด็จพระ
 พระศรี สุริเยน ทรามาตย เมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น

ในการ ทำ บุญ พระบรมอัยยิกร แล พระอัยยิกรทั้งปวง นี้มีสดปกรณ ๒๐๐ รูป
 ใน เวลา พระสงฆ์ นอนแล้ว เวลา คำ สวด มนต์ จบ มี เทคนากันท์ ๑ เครื่อง
 กันท์ ผ้าจีวร เนื้อดี ผืน ๑ รูป ๑๐๐ เทียน ๑๐๐ หมายพลู แลสิ่ง
 ของ เครื่อง บริโภคต่าง ๆ เงิน คิต เทียน ๓ คำลึง เหมือน กัน ทุกครั้ง เว้นไว้
 แต่ พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ในกลาง เดือน ๑๑ เคยมี
 เทคนาพิเศษ เครื่อง กันท์ ไคร แพร บริขารกรู้น เงิน คิต เทียน ๑๐ คำลึง
 อยู่แล้ว จึงได้ คง ไว้ ตาม เดิม

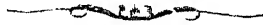
การที่ ทำ นั้นเวลาเช้า เลียง พระสงฆ์ เมื่อ รัชกาลที่ ๔ ไม่โปรดใน
 การที่ พระเจ้าแผ่นดิน ทรง ถวาย สำหรับ เป็น สังฆทาน พระสงฆ์รับ สาธุ แล
 อดโลกแล้ว จึง ทรง ประเคน ซึ่งเป็น ธรรมเนียม มี มา ทุก รัชกาล แต่ ก่อน ๆ
 ด้วย ทรง เห็น ว่าของที่ พระสงฆ์ ชนไม่หมด เหลือ ไปให้ลูกศิษย์ กิน เป็น กินของ
 สงฆ์ พระสงฆ์ผู้ รับ แล ที่ให้ นั้นต้อง อาบตัว จึงได้ ทรง เลิก เลี้ยง เวลา
 พระสงฆ์ ถวาย พร พระ จบ ลง ก็ทรง ประเคน ที่เดียว เป็น ส่วน บุคคลิก แต่
 ในการ ทำ บุญ พระอัฐิ เช่น นี้ เคย ทรง เป็น การ พิเศษ อย่าง หนึ่ง คือ มี
 คน โทกรอก น้ำ ด้วย ครอบ ทรง ถือ ลง มาด้วย เวลา พระสงฆ์ ถวาย พร พระ จบ
 แล้ว สักปรุณผ้าไตร ผ้าขาว พับ พระสงฆ์ กลับ ไป นั่ง ที่ เรียบ ร้อย แล้ว
 จึง เสด็จ พระราช ดำเนิน ไป ที่ ต้น แดง ทรง ริน น้ำ ลง ใน ถ้วย แก้ว แล้ว รับ สั่ง
 ด้วย ภาษา มคธ ข้าพเจ้าไม่ เข้าใจ ว่า อะไร แล ไม่ สนใจ จะ พัง ด้วย เห็น
 แต่ เมื่อ จบ ลง แล้ว ทรง ประเคน ด้วย น้ำ นั้น พระสงฆ์ รับ ไป ลูบ หน้า บ้าง ริน
 ลง ใน ชัน น้ำ บ้าง สิ่ง ต่อ ๆ กัน ไป จน ตลอด แดงแล้ว จึง ได้ ทรง ประเคน แต่
 มา ใน แผ่นดิน ประจุบันนี้ ข้าพเจ้าไม่ เข้าใจ ก็ ไม่ได้ ทำ อย่าง นั้น เลย เป็น
 แต่ ประเคน สำหรับ ตาม ธรรมเนียม เมื่อ พระสงฆ์ ชน แล้ว ใน ชัน หลัง ๆ
 ทรง ชัก เงิน ที่ สำหรับ แจก เจ้า นาย แล เจ้าพนักงาน ออก พระราช ทาน ให้ สังฆ
 การิ ถวาย พระสงฆ์ องค์ ที่ มา ชน องค์ ละ สลึง ก็เลย เป็น ตำรา ชาว คลัง จัด
 มา พอ ครบ องค์ ละสลึง ต่าง หาก พระ ที่ ชน กลับ ไป แล้ว จึง ได้ สักปรุณ
 ร้อย ร้อย มี สวด มาติกา ถวาย ยะภา อีก ครั้ง ๑ พระราช ทาน เงิน สักปรุณ ร้อย
 ร้อย สำหรับ พระสงฆ์ รูป ละ ๕๐ ให้ สังฆการี แล้ว พระราช ทาน แจก พระบรม
 วงษานุวงษ แล ข้าราชการ ที่ เนื่อง ใน พระวงษ เสมอ องค์ ละสลึง เหลือ นี้
 พระราชทาน ให้ เจ้า นาย องค์ ไต่ องค์ หนึ่ง ซึ่งเป็น ผู้บังคับ เจ้าพนักงาน บาง

กรม มี กรมหมื่นอุดมรัตนราษี ซึ่ง บังคับ กรม สังฆการี เป็นต้น ให้ แจก
เจ้าพนักงาน ที่ เกี่ยว ข้อง ใน การ ทำ บุญ นั้น ทั่ว ทุก กรม เป็น เสรี การ ใน เวลา
เช้า ครั้น เวลา ค่า พระสงฆ์ ที่ ฉับ เวลา เข้า นั้น มา สวดมนต์ อีก เวลา หนึ่ง
ไม่ได้ ทรง คีล สวด ธัมมจัก กัปป วัตถสูตร จบ แล้ว มา ตีภา ต่อ ภายหลัง
มา ใน รัชกาล ประจุบัน นี้ เมื่อ หนึ่ง สัปดาห์ มนต์ บัม โรง โศก ออก แล้ว วัน
ประสูตร จึง ได้ สวด ธัมมจัก กัปป วัตถสูตร วัน สวรรค์ คัด สวด อนัตตลักขณสูตร
เมื่อ สวด มนต์ จบ แล้ว สดปกรณ์ ผ้า เช็ด ปาก รูป เทียน แด ทรง ประเคน
หมาก พลุ ใบชา แล้ว พระสงฆ์ ที่ เทศนา เข้า มา นั่ง เข้า แด พระสงฆ์ ที่
สวด มนต์ นั้น เวลา ที่ พระเทศน์ เข้า มา รับ สั่ง ให้ พระเจ้าลูกเธอ ไป เชิญ
เสด็จ เจ้า นาย ข้าง ใน ขึ้น ไป ทรง ธรรม ที่ ขาน พัก มี โต๊ะ ดอกไม้ รูป เทียน
เครื่อง นมัสการ ด้วย ทุก องค์ เวลา เทศน์ จบ สดปกรณ์ ผ้า จีวร ของ หลวง แล้ว
เจ้านาย ฝ่าย ใน ถวาย ผ้า สบง หมาก พลุ รูป เทียน องค์ ละ สำหรับ การ ที่
ถวาย ของ พระใน ประจุบันนี้ ยัง คง อยู่ แต่ เครื่อง นมัสการ นั้น เจ้านาย ชั้น
หลัง ท่าน จะ ทรง เห็น เรือ รำ รุง รัง อย่างไร ดู เลิก หาย ไป เจียบ ๆ ไม่มี เหตุ
การ อันใด พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ รับ สัพพี อดิเรก ถวาย พระพร ลา กลับ พร้อม
กัน กับ พระเทศน์ เป็น เสรี การ ใน เวลา ค่า

แต่ การ ทำ บุญ พระอัฐิ ใน ชั้น หลัง ตั้งแต่ พระพุทธ มณฑิเียร แล้ว
เสร็จ ย้าย ไป ทำ ที่ พระพุทธ มณฑิเียร มุข เหนือ ตาม พระราช ประสงค์ ใน
พระบาท สมเด็จ พระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย เรื่อง ที่ ทรง พระราช ดำริห์ จะ ให้
พระพุทธมณฑิเียร ไม่ เปน ที่ ร้าง เปล่า แล จะ ให้ เปน ที่ เกือบ แว่น พ้า แล บุชบก
ทอง คำ ไม่ต้อง ให้ ยก ไป ยก มา ซึ่ง เปน เหตุ ให้ ขำ รุด รุด ไตรม มาก นั้น
การ พระราช กุศล ทั้ง ปวง ก็ คง อยู่ ตาม เดิม เป็น แต่ เปลี่ยน ที่ เท่านั้น

กำหนด วัน ทำ บุญ พระ บรม อัมม จี แล ราย วัด พระสงฆ์ ซึ่ง ใช้ ประจำ
 อยู่ ใน การ พระบรมอัมม จี พระอัมม จี ตั้ง นี้ พระบาท สมเด็จพระพุทธ ยอด พ้า
 จุลาลอภย์ วัน ประสูตร เดือน ๔ แรม ห้า ค่ำ พระสงฆ์ วัด พระเชตุพน วัน
 สวรรค์คต เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ พระสงฆ์ วัด พระเชตุพน บ้าง วัดสระเกษ
 บ้าง กรม สมเด็จพระอมรินทราบรมราชย์ พระสงฆ์ วัด รัชฎาธิฐาน พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย วัน ประสูตร เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ วัน สวรรค์คต
 เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ถ้า เปน อภิเษกมาศใช้ เดือน ๘ อุตตราสาธ พระ
 สงฆ์ วัด อรุณราชวราราม กรม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชย์ พระสงฆ์ วัด
 เขมาภิตาราม พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ประสูตร เดือน ๔
 แรม ๑๐ ค่ำ พระสงฆ์ วัดราชโอรส สวรรค์คต เดือน ๕ ขึ้น ค่ำ ๑ พระ
 สงฆ์ วัด สทศันเทพวราราม กรม สมเด็จพระศรีสุลาโลย พระสงฆ์ วัด หนึ่ง
 กรม สมเด็จพระเทพ ศรินทราบรมราชย์ ประสูตร เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ถ้า
 เปน บิ้อภิเษกมาศก็ ใช้ เดือน ๘ อุตตราสาธ สวรรค์คต เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ
 พระสงฆ์ วัด เทพศิรินทรวาต ทั้ง สอง คราว แต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว นั้น วัน ประสูตร แล วัน สวรรค์คต ติด กัน อยู่ คือ ประสูตร เดือน ๑๑
 ขึ้น ๑๔ ค่ำ สวรรค์คต เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จำนวน พระสงฆ์ ก็ มาก
 ถึง ๔๐ รูป แล พระสงฆ์ ที่ เคย มี ใน การ ออก พรรษา แต่ ก่อน ก็ เคย
 ใช้ พระราชาคณะ วัด ต่าง ๆ กรม สมเด็จพระบวรราชปรมัยยิกะ จึง ได้ ทรง
 เปิด วัน ประสูตร ให้ เปน พระสงฆ์ วัด ต่าง ๆ แต่ เลือก วัด ที่ ได้ ทรง สถาปนา บ้าง
 ทรง ปฏิสังขรณ์ บ้าง คือ วัด โมลีโลกย วัดมหาพฤฒาราม วัดไชยพฤกษ
 มาลา เปน ต้น ต่อ วัน สวรรค์คต จึง ได้ ใช้ วัดราชประดิษฐ ทั้ง วัด พระสงฆ์
 ที่ ถวาย เทคนิ์ ก็ อยู่ ข้าง จะ เกือบ ประจำ ตัว เปน พระสงฆ์ ใน วัด ที่ ทรง สร้าง บ้าง
 เปน หลาน เสนอ ใน รัชกาล นั้น บ้าง

คำ ตก เตือน ใน การ พระราช กุศล เรื่อง นี้ ถ้า เป็น แต่ ก่อน ก็ จะต้องเตือน
 เรื่อง ทั้ง เครื่อง นมัสการ แต่ ใน ประจันต์ นี้ ทั้ง เครื่อง นมัสการ เสีย เส็จ แล้ว
 ก็ ไม่ ต้อง มี อะไร เตือน ยังมี อยู่ อย่าง เดียว แต่ ว่า พระ อัมมชฎิ ออก พร้อม กับ
 พระบรม อัมมชฎิ เครื่อง ทอง น้อย ที่ ตั้ง อยู่ บน โต๊ะ จันทน์ นำ พระ อัมมชฎิ แปล ว่า
 สำหรับ เจ้าแผ่นดิน นมัสการ พระอัมมชฎิ มิใช่ สำหรับ พระอัมมชฎิ ทรง ธรรม ซึ่ง
 ควร จะ จุด ใน เวลา ทรง จุด เทียน เครื่อง นมัสการ ทรง ธรรม เครื่อง ทอง น้อย นำ
 พระ อัมมชฎิ เช่นนี้ ต้อง ทรง จุด ก่อน นำ พระสังฆ มณีนี ถ้า เวลา สวดมนต์ มหา เล็ก
 ต้อง คอย ถวาย เทียน ชนวน มี เรื่อง ที่ จะ เตือน อยู่ อย่าง เดียว เท่านั้น

พระราชพิธี เดือน ๑๐

ในกฎมณเฑียรบาล ราชบัญญัติย่อ บอกแต่ว่า ภัทร บทพิธี สารท แต่ในรายละเอียด มีความชัดออกไปว่า เดือน ๑๐ การพิธีภัทรบท ทอด เชือก ตาม เชือก ถวาย บังคม เลี้ยง ลูกขุน ถือน้ำ พระพิพัฒน์ เมื่อ ดู ใน คำให้ การ ขนหลวง หาวัก บอก ช้อ ชัด ออกไป อีก นิตหนึ่ง ว่า “เดือน ๑๐ ช้อ พิธี ภัทรบท” แล้ว ก็ เลย ต่อ ความ ว่า “ฉลอง นาค หลวง” แล้ว จึง รำ ขอ แล รำ ทอด เชือก ตาม เชือก ส่นาน ข้าง ต้น ม้า ต้น เมื่อ ได้ ทราบ ความ เท่า ที่ จดหมาย ไว้ ใน หนังสือ สอง แห่ง นี้ ต้อง เข้าใจ ว่า พิธี ช้อ ภัทรบท สำหรับ ทำ ใน เดือน ๑๐ ก็ คือ พิธี สารท นั้น เอง เมื่อ ตาม พราหมณ์ ทุกวัน นี้ ก็ ได้ ความ ตาม จดหมาย ย่อ ว่า เดือน ๑๐ พระราชพิธี มี เบน นักชด เสร็จ สด ตรำ แล ไร่ ว่า สารท กลาง ปี สงฆ์ พราหมณ์ ร่วม กัน เมื่อ ได้ เลียง ดู ว่า การ พิธี ที่ ทำ นั้น คือ พิธี สารท ฤ ๆ มี อย่าง อื่น อีก ก็ ได้ ความ ว่า พิธี สารท นั้น เอง จึง เกือบ จะ ตก ลงใจ แน่ ว่า พิธี ภัทรบท เป็น พิธี สารท พิธี การ หลวง เช่น ทำ อยู่ ทุกวัน นี้ เอง

แต่ ที่ แท้ ไม่ ใช่ เช่น นั้น เลย เป็น คน ละ พิธี ที่ เดียว พราหมณ์ เดียว นี้ ตื่น แน่ ข้าพเจ้า ได้ พบ ใน หนังสือ นพมาศ ได้ ความ ชัด ว่า พิธี ภัทรบท เป็น พิธี ของ พราหมณ์ ทำ อย่าง ไสยศาสตร์ แท้ ไม่ได้ เกี่ยวกับ พุทธศาสนา แต่ เป็น เครื่อง นำ นำ พิธี สารท พิธี เดือน ๑๐ คง เป็น ยัน ที่ พราหมณ์ ทำ ส่วน ของ พราหมณ์ เอง ใน กลาง เดือน พิธี หนึ่ง เพื่อ จะ เป็น การ ชำระ บาป

ของตัว ให้บริสุทธิไว้ทำการ พระราชพิธีสารท ซึ่งจะมีต่อปลายเดือน
 ภายหลังพิธีแรก คือพิธีกลางเดือนนั้น เรียกว่าพิธีภัทรบท พิธีหลัง
 คือพิธีปลายเดือนนั้น เรียกว่าพิธีสารท การพิธีกลางเดือน พิเคราะห์
 ตู คล้ายกัน กับพิธีศิวาราตรี ที่เป็นพิธีของพราหมณ์ทำเอง ทำนองเดียว
 กันกับ มหาปวารณา ไม่มีเงินทักษิณบูชา แลเครื่องสักการต่าง ๆ ของ
 หลวงจ่ายเหมือนอย่าง การพระราชพิธี ซึ่งทำเป็นของหลวงทั้งปวง เมื่อ
 พราหมณ์ประพาศิลาสนาของตัวเสื่อมคลายลง จนไปตรงกับคำมุ่งคำกุ
 การพิธีซึ่งไม่มีประโยชน์ แลไม่มีใครบังคับให้ทำจึงได้ละเลยเสียไม่ทำ
 ทั้งพิธีศิวาราตรี แลพิธีภัทรบท พิธีศิวาราตรี ก็พึงมากลับมีขึ้นใหม่
 ในรัชกาลที่ ๔ เป็นตัวอย่าง จะช่วยกล่าวไปโดยถึงพิธีพราหมณ์ ซึ่ง
 หลวงโพรก มาแต่เดิมแล้ว แต่การทำอุโบสถ เดือนละสองครั้ง มหาปวารณา
 บัณฑิต ครั้งของพระสงฆ์ แต่ก่อนก็ได้ไม่ได้ทำมากกว่าทำ พึ่งจะมาเข้ม
 งวดกันขึ้นในรัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงเป็นพระราชธิดาตรวจตรา จนมีชื่อ
 วัดว่า เป็นวัดปวารณาเดิมปวารณาตาม เป็นพยานอยู่คนเดียวนี้ ก็
 เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่า การที่ทำอุโบสถ แลปวารณา ไม่มีผล
 ประโยชน์อันใด แลไม่มีผู้ใดตรวจตราบังคับบัญชาให้ทำการ สวดปาฏิโมกข์
 ทำอุโบสถ จึงต้องมีเครื่องล่อคือกระทาดแลผ้าไตร ก็มีสวดปาฏิโมกข์
 มากขึ้น แต่ปวารณายังไม่มีอะไร ก็เจียบอยู่จนถึงเลิกกระทาดปาฏิ
 โมกข์วันมหาปวารณา มาเกลี้ยแจจ แลตรวจตรากัน เข้มงวดขึ้น จึงได้
 มีพระปวารณา ชักตัวอย่าง มาว่านี้ เพื่อจะให้เห็นว่า การพิธีที่เป็น
 ส่วนของผู้ถือศาสนาทำเอง เมื่อความศรัทธาเสื่อมคลายลง ก็ทำให้
 ย่อ ๆ ลงไปจนเลยหายไปได้ เช่นพิธีศิวาราตรี พิธีภัทรบท แต่พิธีศิวา

ราชรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงเกณฑ์ให้ทำขึ้นใหม่ได้ พืช
 ภัทรบทยังไร จึงไม่ทรงให้ทำก็ไม่ทนาย ฤ็จะเป็น ด้วยทรง พระราชดำริ
 เห็นว่าเดือน ที่ทำ พืช คือ ราชรี เป็น เดือน ว่าง พืช อื่น แต่ใน เดือน ๑๐ น
 มี พืช สารทอยู่แล้ว ปล่อยให้รวม กัน เสีย ที่หนึ่ง อย่างไรไม่ทราบ แต่ถั
 จะเถียงว่า ถ้า พืช ภัทรบทมีจริง ดังว่า พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า
 มีโปรดให้ทำ เสีย เหมือน พืช คือ ราชรี แล้ว ฤ็ การที่ ว่า มี พืช ต่าง หาก จะ
 เป็น ข้างเจ้า เตา มาก เกิน แล้ว ข้างเจ้า จะ ขอ อ้าง พยาน ยก หนังสือ ซึ่ง
 นาง นพมาศได้ แต่งไว้ มา กล่าวให้ พิจารณา ดูใน ที่นี้ ใน หนังสือ นาง
 นพมาศ นั้นว่า “ ครั้น เดือน ๑๐ ถึง การ พระราช พืช ภัทรบท เป็น นักชดถุภษ
 มหาชน ทำ มรุปายาศ ทาน แล จะ เด็จ รวง เข้า ลาลี่ เป็น ปฐุม เก็บ เกี่ยว
 ชี พื่อ พรหมณ ทั้งปวง ก็ เริ่ม การ พลั กรรม สรง สรง เวช บุชา พระไกร สพ ตั้ง
 บัญจ สาร เติม ด้วย น้ำใน พระเทวสถาน ขอมม น้ำ ด้วย เครื่อง สุกนธชาติแล
 บุษบชาติ ให้มี กลิ่น หอม เป็น อัน ดี แล้ว จึง เชิญ พระเทวรูป ๑๖ ปาง
 ลงโลกรจ สรง อ่าน พระเวท เผย ศิวาโลย เพื่อ จะ ให้ บำบัด อุบัติ ะจรไร
 ภัย พยาธิ ทุกขโทษต่าง ๆ อันว่า หมู พรหมณ บรรดา ซึ่งได้ เล่าเรียน ไตร
 เพท ย่อม ถิธ ถิธ ว่า เดือน ๑๐ เป็น ปฐุม คัพภ ลาลี่ มหาชน เก็บ เกี่ยว
 มา ทำ มรุปายาศ ยาคู เถียง พรหมณ เพื่อ จะ ให้ เป็น มงคล แก่ เข้าใน นา
 อัน เมล็ด รวง เข้า นี้ เป็น ปาง พระไฟ ศพ แม้น ชาติ พรหมณ ผู้ใด ยังมี ได้
 ลอย บาป จะ พัง บริ โภค มรุปายาศ แล ยาคู อัน บุค คลกระ ทำ ด้วย ปฐุมคัพภ
 ชาติ ลาลี่ ก็ บัง เกิด ทุกขโทษ อุบัติ ะจรไร แก่ ตน ทั้งปวง จาก ความ สวัสดิ
 มง คล แก่ นร ชาติ ทั้ง หลาย เหตุ ดัง นั้น พรหมณา จารีย ผู้รู้ เพทาง คลาตร
 จึง กระ ทำ พืช ภัทร บท ลอย บาป ” ความ ว่า ด้วย พืช ภัทรบท ยก มูล เหตุ

ชัดเจน ว่าเป็น พืช ลอย บาบ เพื่อ จะ รับ มธุปายาศ แล ยาคุ คัพภ สาลี
 ชัด เจน ดัง นั้น แต่ ดัง ว่า นาง นพมาศ ไม่ กล่าว ถึง พืช ภัทร บท ชัด กว่
 คำรอื่น ๆ ก็ ไป ว่า ถึง พืช สารท ปน เข้า เสียบ ใน ระหว่าง กลาง ๆ คือ ไป
 กล่าว ถึง การ กุศล ซึ่ง คน ทั้ง ปวง ทำ มธุปายาศ แล ยาคุ กวาย พระสงฆ์ ด้วย
 อ้าง ว่าเป็น การ พุทธศาสน์ แล ไสยสาตร เจือ กัน ข้อ ซึ่ง นาง นพมาศ มิ ได้
 แยก ออก เป็น สอง พืช ให้ ชัด เจน ก็ ควร จะ เห็น ได้ ว่า หนังสือ ที่ นาง นพมาศ
 แต่ง นั้น ไม่ ได้ ตั้ง ใจ จะ แยก ออก เป็น พืช ๆ ว่า เดือน หนึ่ง มี ก็ พืช ดัง
 เช่น ข้าพเจ้า แต่ง นี้ ประสงค์ เอา แต่ ราย เดือน เป็น ที่ ตั้ง เกือบ จะ เลือกว่า
 เดือน หนึ่ง จะ ว่า ถึง พืช หนึ่ง จน ครบ สิบ สอง เดือน คง เป็น อย่าง เช่น ตั้ง ใจ
 จะ ทำ เช่น เรียก ว่า ทวาทศมาส แท้ ความ ซึ่ง ข้าพเจ้า จะ คัด มา ชี้ ให้ เห็น
 เดียว นี้ ประสงค์ แต่ จะ ให้ เข้า ใจ ชัด ว่า พืช ภัทร บท กับ พืช สารท ต่าง กัน
 เป็น สอง พืช จึง จะ ขอ ข้าม ความ ที่ นาง นพมาศ กล่าว ต่อ ที่ ได้ ยก มา
 ว่า แล้ว ไป เก็บ ความ แต่ ที่ จะ ต้อง การ ชื่น ว่า ให้ เห็น ชัด เจน ได้ ดัง ความ
 ที่ จะ ว่า ต่อ ไป นี้ “ ครั้น ถึง วัน ขึ้น ๑๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ค่ำ ๑ หมู่
 พราหมณาจารย์ ผู้ ซึ่ง จะ ลอย บาบ คือ พระ ศรี มโหสถ บิคา ข้าน้อย นี้ เป็น ต้น
 ค้าง ถือ สังข์ บ้าง กรด ลัมภุทธิ์ บ้าง มา ยัง พระ เทวสถาน ขุขา พระ เป็น เจ้า
 แล้ว จึง เชิญ บุญ จะ มหา นที ใน ชัน สาลว ซึ่ง สมมต ว่า เป็น น้ำ ล้าง บาบ
 ใส่ สังข์ ใส่ กรว แล้ว ก็ นำ ลง ไป ยัง ท่า น้ำ พร้อม ด้วย บริวาร ยศ แหงน หน้า
 ดู ดวง พระ อาทิตย อัน ส่อง แสง แม่น เห็น บริสุทธ์ ปราศ จาก เมฆ หมอก จึง
 เอา เป็น อุกฤษ์ ต้อง ที่ จะ ล้าง ลอย บาบ บาง คน ก็ กระทำ ใน เวลา ราตรี เอา
 บริสุทธ์ แหง่ ดวง พระ จันทร์ เป็น อุกฤษ์ พราหมณ ทั้ง หลาย นั้ ห้อย แท้
 เทียบ สาย น้ำ ไหล อ่าน อิ ศวร อาคม สั้น วาระ สาม คาบ จึง วัน วารี ใน

ลึงค์ ใน กรด ลง ใน ลำ คาง คา แล้ว จุ่ม กาย สด้าย มวย ผม อาบ น้ำ ดำ เกล้า
 ชำระ ขัด สี่ กรัช กาย ให้ ปราบ จาก เหนือ ไคล บริสุทธิ สบาย กาย สบาย จิตร์ เปน อัน
 ดี แล้ว จึง ขึ้น นั่ง ยั่ง ผั่ง น้ำ ผลิต อุตก สาฎก ทั้ง นุ่ง ทั้ง ห่ม ออก จาก กาย
 วาง เหนือ แผ หยวก บ้าง วาง เหนือ เพ็ชร์ สวะ บ้าง ขอน ไม้ บ้าง ให้ ลอย
 ตาม กระ แล น้ำ ไหล ช้ำ ร่าย พระ เวท ลอย บาป บอกร บริสุทธิ ต่อ พระ คงคา
 แล้ว กลับ คืบ ยั่ง เคหะฐาน แห่ง คน แล คน ” ต่อ นี้ ไป เริ่ม ความ ว่า พิธี ลอย
 บาป นี้ ลอย ได้ แต่ สาม วัน วัน ต้น พรหมณ์ ที่ เปน มหา คาล ตระ กุล ลอย
 ไป หมด ญับ อยู่ เสีย เพียง เท่า นี้ ไม่ ทราบ ว่า จะ มีความ อย่าง ไร ต่อ ไป
 แต่ ใน ความ ที่ ค้าง อยู่ นี้ คง จะ กล่าว ว่า วัน ที่ ๒ พรหมณ์ ขึ้น นั้น ลอย
 ที่ ๓ พรหมณ์ ขึ้น นั้น ลอย แต่ ถึง ความ ขาด เช่น นี้ แต่ พอ ได้ ความ
 ล้น ฐาน ใน เรื่อง ที่ ประสงค์ จะ กล่าว ว่า พิธี ภัทร บท ต่าง กัน กับ พิธี ลาวท
 อยู่ แล้ว

แต่ ข้อ ซึ่ง ขำ เพ้า ได้ ยก พิธี ศิวา ราตรี แล พิธี ภัทร บท ขึ้น เปน คู่ กัน
 กล่าว โทษ พรหมณ์ ว่า ละ เลย การ ใน สาส์นา ของ ตัว เพราะ ไม่ มี ผล ประโยชน์
 เสีย นั้น ศักสิน เขา เปน เด็ดขาด ที่ เดียว เช่น ว่า ก็ อยู่ ข้าง จะ แรง เกิน ไป หน่อย
 ด้วย ทำนอง การ พิธี ของ พรหมณ์ ครั้ง กรุง คุ โข ไทย แล พรหมณ์ ครั้ง กรุง เก้า
 อยู่ ข้าง จะ ต่าง แดก กัน หลาย อย่าง ฤๅ บาง ที่ พวก คุ โข ไทย เขา จะ ทำ
 ใน เดือน ๑๐ พวก กรุง เก้า จะ ทำ เดือน ๓ เพราะ เปน คน ละ อาจารย์ อย่าง
 ไร ไม่ ทราบ เลย แต่ สังเกต ดู ลักษณะ ที่ ทำ เปน คน ละ อย่าง ข้าง พิธี ศิ
 วา ราตรี ใช้ น้ำ สง พระ ศิว ลึงค์ ชำระ บาป ข้าง พิธี ภัทร บท ใช้ น้ำ สง
 เทว รูป ๑๖ ปาง เปน น้ำ ล้าง บาป บาง ที่ ก็ จะ ทั้ง สอง อย่าง ได้ เช่น
 ได้ กล่าว โทษ จริง บ้าง ดอก กระ มัง แต่ มี ข้อ เถียง อยู่ อีก อย่าง หนึ่ง ว่า

ถ้า พรหมณ์ จำจะต้อง ลอย บาป สอง ครั้ง เช่น นั้น พรหมณ์ คุ โข ไทย ไม่
ได้ ทำ พิธี ศิวา รา ตรี จะ มี เป น อัน ละ การ ลอย บาป เสีย ครั้ง หนึ่ง ๆ ถ้า
จะ แก่ แทน พรหมณ์ คุ โข ไทย จะต้อง กล่าว ว่า ให้ พิ เคาระ ห์ ตุ หนึ่ง ลือ นาง
นพมาศ แต่ง ไม่ได้ ทั้ง ใจ จะ นัย ราย ชื่อ พิธี เช่น ได้ กล่าว มา เมื่อ ตะ กน
ใน เดือน สาม นั้น มี พิธี อานย เฑาะ ห ที่ ได้ กล่าว ไว้ สุน กนั ส นาน แล้ว พิธี
ศิวา รา ตรี เป น แต่ พิธี ของ พรหมณ์ เล็ก น้อย อีก ประการ หนึ่ง นาง นพมาศ
เป น ผู้ หญิง มี มารยาต อัน เรียบ ร้อย ระ วัง ถ้อย คำ ที่ จะ กล่าว ข้อ ความ
อัน ไต ที่ ไม่ เป น การ สม ควร ที่ ผู้ หญิง จะ กล่าว ถึง ก็ ไม่ กล่าว ถึง ละ ทั้ง เสีย
เหมือน อย่าง พิธี พรุณ ฉา ตร ก็ คง มี บั้น เมฆ เหมือน กัน แต่ หลีก เสีย ไม่
กล่าว ถึง บั้น เมฆ เลย ถึง ว่า พระ คุ วิ ลิงค์ จะ เป น ของ นั บ ถือ ของ พรหมณ์
ใน ประ เทศ อิน เตีย ไม่ เป น ที่ รัง เกียจ ว่า หยาบ คาย อัน ไต แต่ นาง นพ
มาศ เป น พรหมณ์ เมือง ไทย ซึ่ง พ้น บ้าน พ้น เมือง ถือ กัน ว่า เป น การ หยาบ
จึง ละ เสีย ไม่ กล่าว ถึง พิธี ศิวา รา ตรี ทาง แก้ม อยู่ เช่น นี้ การ ตู่ ง เกียจ กัน น
ต้อง ยก ไว้ จะ กล่าว แต่ ความ มุ่ง หมาย ของ หนึ่ง ลือ ที่ จะ แต่ง ไป บัด นี้ ว่า
ใน เดือน ๑๐ นี้ มี พิธี อย่าง หนึ่ง แต่ เห็น จะ เป น พิธี เปล่า มี ใ ช้ พระ
ราช พิธี ที่ เรียก ว่า กั ทรม ท ทำ ใน กลาง เดือน ซึ่งมี ชื่อ อยู่ ใน ตำรา จด หมาย
เรื่อง พิธี ต่าง ๆ ชื่อ ต้อง กัน เป น อย่าง เดียว ทุก ฉบับ ได้ ทำ ใน กลาง เดือน
แต่ เป น พิธี สุธูญ ซึ่งมี ได้ ทำ อยู่ ใน บัด นี้ อย่าง หนึ่ง

การ ที่ จะ ต้อง กล่าว ใน เดือน ๑๐ มี การ พระ ราช คุ ล ซึ่ง เกิด ขึ้น ใหม่ คือ
ดัก ฆา ตร น้ำ ฝั ง แล การ เฉลิม พระ ชนม์ พรุ ษา การ ดัก ฆา ตร น้ำ ฝั ง เป น ของ เกิด
ขึ้น ใหม่ แล กร่อย ๆ อยู่ การ เฉลิม พระ ชนม์ พรุ ษาก็ เลื่อน ไป เลื่อน มา ถ้า จะ
กล่าว ตาม ลำ ดับ การ พระ ราช คุ ล สอง อย่าง นี้ ก็ คง จะ ถึง กำหนด ก่อน พระ ราช

พิธีสารทโดยมาก แต่เป็นส่วนที่เป็น พระราชกุศล มิใช่เป็นการ พระราชพิธี
ประจำพระนคร เรื่องที่กล่าวถึงเดี๋ยวนี้ จะว่าด้วยการ พระราชพิธี เพราะฉะนั้น
ดูเหมือนจำเป็นที่ต้องกล่าว การ พระราชพิธี ซึ่งเป็นการ ประจำพระนครมี
มาแต่โบราณก่อน บัดนี้จึงจะได้กล่าว ด้วยการ พระราชพิธีสารท ซึ่งอยู่ข้าง
จะนับว่าเป็นการเนื่องกับ พิธีภัตตบถซึ่งได้กล่าวแล้วนั้นต่อไป เป็นลำดับ

สารทซึ่งเป็นนักขัตฤกษ์เป็นที่นิยมของคนทั้งปวงทั่วไป ว่าเป็น
สมัยที่จะได้ทำบุญ เมื่อปี เดือนวันคืนล่วงมาถึงกึ่งกลางรอบด้วยเหตุว่า เรา
ถือเอากำหนดพระอาทิตย์ลงไปที่สุดทางใต้ กลับขึ้นมาเหนือถึงกึ่งกลางเป็น
ต้นปี ครั้นเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปเหนือจนสุดทางจะกลับลงได้มาถึงกึ่งกลาง
ก็เป็นอันพอบรรจบกับปี ซึ่งไม่ทำการ พระราชกุศลในกลางเดือนเหมือน
การอื่น ๆ เช่นลอยกระทีปเป็นต้น ก็เพื่อกำหนดที่จะถึงหกเดือนไปอยู่ใน
ปลายเดือน ๑๐ ต้นเดือน ๑๑ เหมือนกับปีใหม่ ก็อยู่ในปลายเดือน ๔
ต้นเดือน ๕ นั้น

อนึ่งเมื่อถึงกึ่งกลางปีแล้ว ก็เป็นกำหนดที่จะถือน้ำ พระพิพัฒน์สัตยา
อีกครั้ง ๑ ควรจะถือในวัน เดือน ๑๐ ต้นเดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑
แต่เพราะเหตุที่เปลี่ยนแปลงกำหนดไปดังได้กล่าวแล้ว ในการถือน้ำ เดือน ๕
การถือน้ำ เดือน ๑๐ คือถือน้ำสารทจึงได้เลื่อนเข้ามาอยู่ในวัน เดือน ๑๐
แรม ๑๓ ค่ำก่อน พระราชพิธีสารท เพราะฉะนั้น เชนทร์ศกเวลานั้น กลางปี
จึงต้องแยกห่างกันไปด้วย พระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล ไม่ติดต่อกันเหมือน
เดือน ๕ ทั้งที่ขึ้นชื่อนับว่าเป็นพิธีเนื่องกันอยู่ ฉะนั้น การ พระราชพิธี เชน
ทรศกเวลานั้น ทอดเชือกตามเชือกได้เริ่มในวัน เดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำ สวดพระ
พุทธมนต์ทอดเชือก วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำตามเชือกแลเดินสนาม การ

พระราชพิธี ถือน้ำ เติมน้ำ ๑๐ แล คเชนทศัณฐาน ทอด เชือก ตาม เชือก
 เติมน้ำ ๑๑ นี้ ได้กล่าว รวมไว้ แล้วใน ถือน้ำ แล คเชนทศัณฐาน เติมน้ำ ๕ จึงจะ
 ไม่กล่าวซ้ำ อีกใน เติมน้ำ ๑๐ นี้ การที่แปลก กัน ใน พิธี ต่อ พิธี ถือน้ำ แล
 แต่ไม่ได้ ตั้ง พระพุทธรูป ประจำพระชนม์ พรรษา แล ไม่มี พุทธยาตรา เลย ตั้ง
 สวดใน วัน แรม ๑๒ ค่ำ คเชนทศัณฐาน ข้าง พระที่นั่ง ผูก เครื่อง แถบ กลม
 สำหรับ ฝน แต่โบราณมาใน การ เติมน้ำ เติมน้ำ ๑๐ นี้ ถึง เติมน้ำ ๕ มี
 สนวนใหญ่ เติมน้ำ ๑๐ ก็ เปนอันเล็ก ไม่มี จะมี ก็ แต่ ครั้ง กรุง ศรีอยุธยา แล
 คเชนทศัณฐาน อย่าง น้อย ตั้งแต่ ใน รัชกาล ที่ ๔ มา เท่านั้น

บัด นี้ จะกล่าว ด้วย พระราช พิธีสารท การ พิธี สารท นี้ เปนของ พราหมณ์
 พุทธสาสนา ทำ ตาม อย่าง พราหมณ์ การ ที่ กวน เข้า ปายาส ฤ็ก เข้า ทิพย์ กิ ติ ทำ
 ยาคู ด้วย เข้า ใหม่ ซึ่ง ออก รวง เปน น้ำ นม กิ ติ กิ เปน ลัทธิ ของ พราหมณ์ ฤ็ก ของ
 ประเทศ ซึ่ง นั้น ถือ พราหมณ์ ทำ เลี้ยง พราหมณ์ ซึ่ง เปน ที่ นับ ถือ ของ คน ใน
 ประเทศ นั้น มา ก่อน มี พระพุทธรูป สาสนา ข้านาน คำลือ คน จำพวก ที่ เรียกว่า
 พราหมณ์ ซึ่ง ใน หนังสือ ต่าง ๆ เรียก คง คู่ กัน อยู่ กับ สมณะ เช่น กล่าว ว่า
 (เปน ที่ ร้อน ออก สมณะ พราหมณาจารย์) เปน ต้น เช่น นี้ ต้อง เข้าใจ ว่า
 พราหมณ์ กับ พระ นั้น เสมอ กัน แต่ เมื่อ มา พิเคราะห์ ดู พราหมณ์ ทุก วัน นี้
 แล ถึง เกิด ความ นับ ถือ ของ ไทย เรา ทุก วัน นี้ พราหมณ์ เดว กว่า พระ มาก หลาย
 เท่า ไม่น่าจะ คง ติ เปน คู่ กัน เลย จน มี ผู้ แก่ คำ ที่ ใช้ ว่า สมณะ พราหมณาจารย์
 เปน สมณาจารย์ เลี้ยง เปลา ๆ เช่น นี้ ก็มี การ ซึ่ง เปน เช่น นี้ เพราะ เหตุใด
 เพราะ เรา เห็น ว่า พราหมณ์ นั้น ไม่ मिल กับ คน ๆ ธรรมดา เลย เวลา จะ ไป ไหน
 ฤ็ก อยู่ บ้าน เรือน ไม่ ได้ เข้า วัง หรือ ไป ใน การ มงคล กิ นู ร์ ผ่า สี ต่าง ๆ อย่าง
 คน เรา ธรรมดา แล แต่ ไร้วัยมยาว เกล็ด มวย ที่ ท้าย ทอย การ ที่ เปน เช่น นี้

เพราะ ความ เรี่ยว ของ พราหมณ์ ซึ่ง มาอยู่ ใน ประเทศอื่นไม่มี ตระกูลพราหมณ์
มาก ก็ เลื่อม ทราม ลงไป ตระกูล ก็ เจือปน กับ คน ใน พื้นเมือง ความ ประพฤติ
ก็ หัน เทียน ไป ตาม คน ใน พื้นเมือง ก็ อย่าง เดียว กัน กับ พวก แหก เจ้า เซน ถ้า
พวก ฝรั่งเศส เกิด ที่ เรียก กัน ว่า ฝรั่งเศส เข้า รีด ที่ แท้ เดิม ก็ เป็น แหก เปน ฝรั่งเศส
จริง ๆ แต่ ครั้น เมื่อ มา มี เกี้ยว ของ พัวพัน กัน เข้า กับ คน ใน พื้น เมือง นาน
มา ก็ คลาย ลง เปน ไทย ยัง คง ถือ อยู่ แต่ สาสนา เดิม เท่านั้น เอง

พราหมณ์ ซึ่ง เขา นับถือ กัน เป็น คู่ กับ สมณะ นั้น คือ มี คน ตระกูล หนึ่ง
ซึ่ง ต้น เดิม จะ เกิด ขึ้น เพราะ เหตุใด ไม่มี ผู้ใด จะ รู้ ได้ เพราะ กาล ล่วง มา
หลาย พัน ปี ต้อง รู้ ได้ แต่ ตาม ที่ พราหมณ์ เขา เล่า เอง ว่า เป็น ผู้ เกิด จาก
พรหม ความ นับถือ ของ คน พวก นี้ เป็น ที่ นิยม ทั่วไป ใน พวก ชน ชาติ
ฮินดู ทั้ง ปวง ที่ มี หลาย ตระกูล แดก กัน ออก ไป อีก พราหมณ์ นั้น มี ประเพณี
ที่จะ พึ่ง ประพฤติ มาก มาย หลาย อย่าง นั้ เป็น ต้น ว่า เกิด มา ใน ตระกูล พราหมณ์
จะไป แต่ง งาน มี สามี ภรรยา กับ ตระกูล อื่น ก็ ไม่ได้ จะ กิน เข้า กิน น้ำ ร่วม
กับ ตระกูล อื่น ก็ ไม่ได้ อย่าง ว่า กิน ร่วม เลย ถ้า พราหมณ์ ผู้ใด ผู้ หนึ่ง
เจ็บ จน จะ ตาย กระหาย น้ำ อย่าง ยิ่ง เพียง เท่าใด เมื่อ ไม่มี พราหมณ์ อยู่ ใน
ที่ นั้น ไม่ สามารถ จะ ไป ตัก น้ำ กิน เอง ได้ ผู้ใด จะ ตัก น้ำ มา ยื่น ให้ ก็ รับ
ไม่ได้ กิน ไม่ได้ ห้าม นั้น ห้าม แต่ ของ บริโภค แต่ ถ้า เป็น เงิน ทอง เข้า
ของ ผู้ใด จะ ให้ รับ ได้ พราหมณ์ พวก นี้ ถ้า เป็น ผู้ หญิง ต้อง มี การ วิวาหะ
อาวหะ แต่ ภายใน อายุ ๑๒ ปี ลง มา ถ้า อายุ เกิน ๑๒ ปี ขึ้น ไป จะ
ทำ การ วิวาหะ อาวหะ กับ ผู้ใด ไม่ได้ ต้อง นับ ว่า เป็น คน ที่ เสีย คน แล้ว
ต้อง เป็น นาง พราหมณ์ สำหรับ บุชา เทวรูป ใน เทวสถาน ไป จน ตลอด สิ้น

ชีวิต เพราะฉะนั้นจึงมักต้องทำการ วิวาหะ อาวหะ เลีย แต่ยังเด็ก ๆ หรือ
แต่แรกเกิดมาที่เดียว ถ้าเด็กหญิงผู้ใดเคราะห์ร้าย เด็ก ซึ่งได้ ทำการ
อาวหะ วิวาหะ ไว้แต่ยังเล็ก อยู่ ทายไป เลีย ต้อง นับว่า เปน ม่าย ทั้งไม่
ได้ อยู่กิน ด้วย กัน เช่น นั้น บางทีเด็ก อายุ ขวบ หนึ่ง สอง ขวบ เปน แม่ ม่าย
เด็ก ม่าย เช่น นั้น เมื่อโตขึ้น อายุครบ ๑๒ ปี ต้องโกน ศีรษะ แต่งตัว ด้วยผ้า
หยาบ จะสวม เครื่อง ประดับ อันใด ก็ไม่ได้ เกณฑ์ให้ ชัก ประคำ สวด
มนต์ภาวนา ไป จน ตลอด สิ้น-ชีวิต ทรัพย์สิน มรดก ของ บิดา มารดา จะ รับ
จะ รักษา ก็ ไม่ได้ ต้อง ตก ไป แก่ญาติผู้อื่น ที่ เปน ผู้ชาย ถ้าญาติ
ผู้ นั้น มีใจ เมตตา กรุณา อยู่ ก็ เลี้ยงดู ถ้าไม่มี ใจ เมตตา กรุณา ละเลย
เลีย จะไป พ้อง ร้อง แห่งใด ก็ ไม่ได้ ต้อง ขอทาน เขา กิน แต่มีข้อ
บังคับ ลักคี่ ข้าง ฝ่าย ชาย ไว้ เหมือน กัน ว่า ถ้า ผู้ใดไม่มี บุตร ที่จะสืบตระกูล
บิดา แล มุ่ ของ ผู้ นั้น จะ ต้อง ตก นรค ขุม หนึ่ง ซึ่ง เรียก ชื่อว่า ปุต ถ้า ลูก
ของ ตัว มี ภริยา มี บุตร ชาย ก็ เปน อัน พ้นทุกข์ ถ้ามี หลาน หลาน สืบลงไป
อีก ทวด มุ่ แล บิดา ก็ ได้รับ ผล อัน พิเศษ เลื่อน ขึ้นไป ตาม ลำดับ มี นิทาน
ตัว อย่าง ปรากฏ มาใน คัมภีร์ มหาภารตะ ว่า มี พรหมณ์ ผู้หนึ่ง ชื่อ ชรตกระ
ประพฤติ พรต ตั้ง ความ เพียร ได้ ฌาน สมาบัติ เทียว ไป นมัสการ สถานที่ศักดิ์
สิทธิ์ ต่าง ๆ ครั้น เวลา คำ ก็ เข้า ฌานสมาบัติ อาไศรย แต่ลม เปน อาหาร
ไม่นอนเลย เมื่อ เทียว ไป วัน หนึ่ง พย บรรพ บุรุษ ของ ตัว ห้อย ศีรษะ ลง ตรง
ปาก หลุม อันใหญ่ เท้า ชี้ ขึ้นสู่ ท้า ชรตกระ จึง ได้ ถาม ว่า ท่าน ทั้ง หลาย นี้
เปน ผู้ใด จึง มา ต้อง ผูก ห้อย ศีรษะ อยู่ ด้วย เชือก ของ เภา วีรณะ ตรง ปาก ช่อง
หลุมใหญ่ มี หนู ทั้งหลาย กัด แทะ เนื้อ อยู่ โดย รอบ ใน ที่ นี้ บรรพ บุรุษ นั้น
จึง ได้ ตอบ ว่า เรา ทั้งหลาย เปน ฤๅษี ซึ่ง ญี่ก ตาม คณะ ว่า ยะยะวะระ

ซึ่ง ต้อง มาได้ ความ ลำบาก เช่นนี้ เพราะไม่ได้ มี พืช พรรณ เราทั้งหลายมี
 ลูก อยู่ ชื่อว่า ชรตกระรุ แต่เป็น ความ ทุกข์ ของ เรา เพราะ ลูก เรา ผู้ นั้น
 ประพฤติชั่ว ละ เว้น เสีย มิ ให้มี พืช พรรณ ด้วย ไม่ มี ภริยา เรา จึง มา ต้อง
 ทน ทุกข์ ลำบาก เห็น ปานนี้ เมื่อ ชรตกระรุ ได้ ทราบ เช่น นั้น จึง แสดง ตัวว่า
 ตัว เป็น ชรตกระรุ แล รับ ปฏิญาณ ว่า จะ มา หา ภริยา ให้ ได้ มี บุตร สืบ ตระกูล
 แต่เพราะความไม่ ชอบใจใน การที่ จะ มี ภริยา ของ ชรตกระรุ จึง ได้ ตั้ง ปฏิญาณ
 ว่า ต่อ เมื่อ พบ หญิง ผู้ใด มี ชื่อว่า ชรตกระรุ เหมือน ตัว แล มี ผู้ มา ยก ให้ เป็น
 ทาน จึง จะ รับ เป็น ภริยา เพื่อ จะ ลงเคราะห์ แก่ บรรพบุรุษ นั้น อย่าง เดียว ครั้น
 เมื่อ ชรตกระรุ เทียวไป จึง มี พระยา นาค ชื่อ วาสูกิ ที่ มี ความ ร้อน รน ด้วย
 ต้อง คำ แข่ง แห่ง มารดา นำ น้องสาว ผู้ ชื่อว่า ชรตกระรุ มา ยก ให้ เป็น ภริยา ได้
 อยู่กิน ด้วย กัน จน มี บุตร ชื่อ อัมภิกะ ภายหลัง บวช เป็น ภิกษุ มี คุณานุภาพ
 มาก เมื่อ ชรตกระรุ มี บุตร เช่น นั้น บรรพบุรุษ ของ ชรตกระรุ ก็ได้ พ้น จาก ทุกข์
 ที่ กล่าว มา แล้ว นั้น เพราะ ฉะนั้น คำ ซึ่ง เรียก ว่า บุตร เขา จึง ยก มูล เหตุ
 ว่า มา จาก คำ ปุตุ คือ ชุม นรก ที่ บรรพบุรุษ ต้อง ไป ทน ทุกข์ เพราะ ไม่ มี
 ลูก หลาน ที่ จะ สืบ ตระกูล ครั้น เมื่อ มี ลูก ออก มา ลูก นั้น เรียก ว่า บุตร เพราะ
 เป็น ผู้ ทำให้ บรรพบุรุษ ของ ตน พ้น จาก ชุม นรก ที่ เรียก ชื่อว่า ปุตุ นั้น นี้ แผล
 ถึง ว่า ฝ่าย ผู้ชาย ไม่ มี ข้อ บังคับ ที่ พราหมณ์ ผู้ใหญ่ จะ ลงโทษ แก่ ตน ใน
 ประจันต์ เพราะ ข้อ ที่ ไม่ มี ภริยา เหมือน อย่าง ผู้หญิง ที่ ไม่ มี สามี นั้น ก็ ดี
 แต่ ยังมี ข้อ ซึ่ง ปากฎ มาใน คัมภีร์ ที่ พราหมณ์ เชื่อ ถือ ว่า เป็น การ ลงโทษ
 แก่ บรรพบุรุษ ได้ เช่น นี้ จึง เป็น เครื่อง บังคับ ให้ พราหมณ์ ผู้ชาย ต้อง แสวง
 หา ภริยา ไม่ ละเลย เสีย จน ผู้หญิง ต้อง ตกไป เป็น ม่าย ได้ มาก เกินไป แล
 พราหมณ์ ทั้ง ปวง มัก เป็น คน หา เลี้ยง ชีวิต ด้วย ขอ ทาน เกือบ จะ ทั่ว ไป

ถึง พรหมณ์ ที่มี ทรัพย์ สมบัติ บริบูรณ์ อยู่ ก็ ไม่ ละ เว้น การ ขอ ทาน หรือ
 บิณฑบาต ซึ่ง คน ทั้ง ปวง เติ้มใจ จะ ให้ ด้วย ถือ ว่า เป็น เนื้อ นานา บุญ อัน
 วิเศษ เพราะ พรหมณ์ พวก นี้ คน ทั้ง ปวง นับ ถือ ว่า เป็น ตัว พรหม นั้น เอง
 แต่ หาก มี กรรม การ ที่ ได้ ทำ ผิด ไว้ จึง ต้อง มา ใช้ กรรม ใน โลก ย์ มนุช ย์ เป็น
 ผู้ มี คติ เบื้อง นำ แนนอน แล้ว ว่า ถ้า สิ้น กรรม เมื่อ ไต ก็ จะ ไป สู่ พรหม โลก ย์
 ผู้ ไต ทำ อันตราย พรหมณ์ เป็น บาป กรรม อัน ยิ่งใหญ่ พรหมณ์ ย่อม เป็น ที่
 เคารพ ของ ชาต อื่น ๆ มี ชักตียชาติ เป็น ต้น นำ ที่ ของ พรหมณ์ ที่ จะ ต้อง ทำ
 นั้น ก็ คือ ต้อง ตื่น แต่ พระ อาทิตย ยัง ไม่ ท้น อทัย อาบ น้ำ ชำระ กาย แล้ว นุ่ง
 ผ้า ที่ ชุ่ม ด้วย น้ำ ซึ่ง ถือ ว่า เป็น การ บริสุทธ ์ เข้า ไป ทำ ลักการะบูชา พระ
 เป็น เจ้า แล้ว จึง ทำ อาหาร กิน ต่อ ไป การ เล่า เรียน ก็ เรียน คัมภีร์ เวท
 ซึ่ง เป็น ตำรา สะสม มา แต่ โบราณ ที่ พรหมณ์ ทั้ง ปวง ถือ ว่า พระ ฤาษี ผู้ มี
 นาม ว่า กฤษณะ ไทว ปายะนะ ผู้ มี ความ รู้ มาก ได้ เรียบ เรียง ไว้ ตาม ที่
 วิยสะ ผู้ เป็น เชื้อ พรหม ได้ แต่ง ขึ้น เป็น คำ กลอน แล้ว ไป สาสาย ถวาย พระ
 พรหม พระ พรหม เห็น ชอบ สมควร ด้วย จึง ยก ขึ้น เป็น ข้อ บังคับ สาสนา
 สำหรับ โลก ย์ ได้ ประพฤติ ตาม ต่อ กัน มา แต่ แรก สร้าง โลก ย์ แล พรหมณ์
 ทั้ง ปวง มัก เป็น ผู้ รู้ คัมภีร์ ไทรา ศาสตร ์ ซึ่ง เป็น วิชา อย่าง หนึ่ง นับ ใน เวท ทาง ค์
 ๖ อย่าง รู้ คติ ทาง ดำเนิน ของ พระ อาทิตย แล พระ จันทร พระ เควระห์ ต่าง ๆ
 เป็น ผู้ ทำ ปติทิน สำหรับ ที่ จะ ให้ คน ทั้ง ปวง ใช้ วัน คีน เดือน ปี ถูก ต้อง กัน
 เป็น ผู้ ทาย สร้อย ปราคา จันทร ปราคา เป็น ผู้ สำหรับ เล่น ไหว้ เเค่ กล่อม ใน
 เวลา ที่ คน ทั้ง ปวง ไป บูชา พระ เป็น เจ้า เป็น ผู้ บำบัด เสนียด จรไร ของ คน
 ทั้ง ปวง แล การ อื่น ๆ ใน เรื่อง เหล่า นี้ ซึ่ง คน ทั้ง ปวง ถือ ว่า พรหมณ์ เป็น
 ผู้ มี คุณ แก่ โลก ย์ เพราะ เป็น นาย นำ ที่ จะ นำ ให้ พุท ถึง พระ เป็น เจ้า เป็น ต้น

ธรรมดา คน ซึ่ง จะ ประพฤติ ตัว เป็น เช่น นี้ ก็ คง ตี บ้าง ชั่ว บ้าง เป็น ธรรมดา ด้วย มาก ด้วย กัน เพราะ ฉนั้น พราหมณ์ บาง พวก จึง ได้ บัญญัติ ลัทธิ ต่าง ๆ แยก ย้าย กัน ออกไป บ้าง ความ นับถือ ก็มี แตก เป็น พวก เป็น เหล่า กัน ออกไป จะ ชี้ ตัว อย่าง พราหมณ์ นับถือ พราหมณ์ ซึ่ง ซ้ำพเจ้า ได้ ไป พบ เอง ใน เวลา ไป อินเดียน เมื่อ อยู่ ที่ เมือง บอมเบ มี พราหมณ์ คน หนึ่ง เป็น มหาศาล ตระกูล ใหญ่ ได้ มา หา ซ้ำพเจ้า ว่า เป็น โอกาส ดี ที่ ได้ มา พบ ท่าน พราหมณ์ ผู้นี้ มี บริวาร บ่าว ไพร มาก เทียว จาก ไป ตาม หัว เมือง ต่าง ๆ เพื่อ จะ ไป รด สัตว์ การ ที่ ไป รด สัตว์ นั้น อย่างไร ฤา คือ ผู้ใด มี บุตร สาว ซึ่ง ยัง มิ ได้ มี สามี ก็ เชิญ ท่าน พราหมณ์ ผู้นี้ ไป อยู่ ด้วย วัน หนึ่ง แล้ว ท่าน พราหมณ์ ก็ ละ ไป ที่ อื่น ลูก สาว ซึ่ง เลี้ยง ตัว แก่ พราหมณ์ นั้น ถือ ว่า เป็น ได้ รับ ความ สวัสดิ์ มงคล อย่าง ยิง แล้ว ทำ การ ขาวาห วิวาห กับ ผู้ อื่น ต่อ ไป ผู้ ซึ่ง ได้ รับ หญิง ที่ ท่าน พราหมณ์ ได้ เยี่ยม เยียน แล้ว นั้น เป็น ผู้ มี หน้า มี คา ไต้ เมีย ดี กลับ เป็น เช่น นี้ ไป ได้ พราหมณ์ ย่อม ทำ มา หา กิน มี เรือก ลวน ไธนา เป็น ทหาร ผัก ซ้อม คาสตราวุธ ได้ ทุก อย่าง ไม่มี ข้อ ห้าม ปราบ แล มี การ บูชา ยัญ เภา ตัว ทั้ง เป็น เพื่อ จะ ได้ ขึ้น สวรรค์ บ่อย ๆ แล ถ้า เป็น แม่ ม่าย สมัต จะ เผา ตัว ก็ ทำ รูป สามี ที่ ตาย ด้วย ไม้ วาง เคียง ตัว เผา ไป ด้วย ใน กอง เพลิง ก็ เป็น อัน ได้ ไป อยู่ ด้วย กัน ใน โลก ย์ น้า การ ที่ ภรรยา ตาย ตาม สามี เช่น นี้ ตาม เรื่อง ราว โบราณ ของ พราหมณ์ ดู เหมือน จะ เป็น ประเพณี ที่ จำ จะต้อง ตาย ตาม กัน เกือบ ทุก คู่ จน มี คำ กล่าว ปราภฏ มา ใน คัมภีร์ มหาภารตะ ใน เรื่อง นาง ลกฺษณ ตละ ตัด พ้อ พระ สามี กล่าว ว่า “ที่ สุด จน เมื่อ สามี จะ ไป จาก โลก ย์ นี้ สู่ มม โลก ย์ ภริยา ผู้ ซื่อ ตรง ก็ ย่อม ติด ตาม ไป ด้วย ไฟ ที่ นั้ น ถ้า ภริยา ต้อง ไป ใน ที่ นั้น (คือ มม โลก ย์) ก่อน ก็ ต้อง ไป คอย

สามี แต่หากว่าสามี ไป ก่อน ภริยา ซึ่งผูกพัน รัก ใคร่ ย่อม ตามติด
 ไป ใน เบื้อง หลัง , เพราะฉะนั้น จึง ได้ ความ สันนิฏฐาน ว่า ภริยา ตาม ตาม
 สามี เช่นนี้ เห็น จะมี โดย มาก แล การ ทำลาย ชีวิต บุชา พระ เปน เจ้า ต่าง ๆ
 ก็มี อีกมาก เปน อเนก ประการ ยัง เปน ไป เสมอ อยู่ จน อังกฤษ ได้ เปน ใหญ่
 ใน ประเทศ อินเดีย แล้ว ช้านาน จึง ได้ ห้าม เลีย แต่ การ อื่น ๆ ซึ่ง ไม่ เปน สำคัญ
 ถึง ชีวิต เช่น พราหมณ์ เทียว จาก ไป ไปรด ลูกสาว คน ทั้ง ปวง อังกฤษ
 ไม่ได้ ห้าม บราม ยัง คง มี อยู่ จน ปี ที่ ข้าพเจ้า ไป อินเดีย คนพวก ที่ ถือ สาสนา
 พราหมณ์ หรือ ตัว พราหมณ์ เอง มัก จะ เปน ผู้ ที่ มี ใจ ร้าย การ ที่ จะ
 มั่งคั่ง กต ขี กระหมบ กระเทือน เรื่อง สาสนา แล้ว ชวน จะ เปน ขบถ ลุก ขึ้น
 ง่าย ๆ ดู ความ เจ็บ แค้น ด้วย กัน นั้น แรง กล้า มี ใจ เจ็บ ร้อน ใน พวก พราหมณ์
 ด้วย กัน ตลอด ไป ถึง ขาด อินดู ทั้ง ปวง การ ที่ ประเทศ อินเดีย ต้อง ถูก
 แหก ถือ สาสนา หมัด เข้า แหก แชง เปน เจ้า เปน นาย มา เลีย ช้านาน ก็ เพราะ
 เหตุ ที่ ต่าง คน ต่าง ถือ ขาดิ ไม่ สม คัด สมาน ประอง ดอง กัน แต่ กระนั้น แหก ก็ ต้อง
 ยับ เยิน เพราะ ไป เกี่ยว ข้อง ด้วย สาสนา บ่อย ๆ ครั้น เมื่อ ฝรั่ง ได้ แผ่นดิน
 จาก แหก บ้าง จาก อินดู บ้าง รัล ทธิ หลีก เลี่ยง เลีย ไม่ ใคร่ เกี่ยว ด้วย การ สาสนา ก็
 ค่อย เรียบ ร้อย แต่ กระนั้น อังกฤษ ก็ ยัง เกิด เหตุ ใหญ่ ได้ ยับ เยิน มาก เหมือน กัน
 ภายหลัง นี้ ต้อง ระวัง เรื่อง สาสนา เปน อย่าง ยิ่ง จึง ได้ รักษา มา ได้ พราหมณ์
 ทั้ง ปวง ก็ ยัง มี แพร่ หลาย อยู่ ใน ประเทศ อินเดีย ยัง นับถือ ยัง ยืน กัน
 อยู่ ไม่ ลด ดอย การ ที่ พุทธ สาสนา ตั้ง ไม่ คิด ได้ ใน ประเทศ อินเดีย ก็ เพราะ
 ทน พราหมณ์ พวก นี้ ไม่ ไหว ด้วย พระ พุทธ เจ้า บัญญา ติ ลัทธิ ตรง กัน ข้าม
 เลีย กับ พราหมณ์ มาก หลาย อย่าง นัก เปน ต้น ว่า พราหมณ์ มี เมีย ได้ แล
 ถือ ว่า ถ้า ไม่ มี ลูก ลีบ ตรี กุล ต้อง ไป ตก นรก พระ พุทธ เจ้า ทรง เห็น ว่า เพราะ

พระสาครดา คับ ขันธ ปริ นิพพาน แล้ว ช้านาน ก็เป็น แต่เพียง พระพุทธศาสนา
 ต้อง กระจัด กระหาย แผล่ ออกไป ใน ประเทศ ที่มี ได้ ถือ ศาสนา พราหมณ์
 เครื่อง ครัด มา แต่เดิม มี ทวีป ลังกา เป็น ต้น พุทธศาสนา ที่ ยัง เหลือ อยู่ ใน
 ประเทศ อิน เตีย ก็ ต้อง อลุ่ม อล่วย เข้า หา ศาสนา พราหมณ์ เดิม ข้าพเจ้า
 ได้ ไป เห็น เอง หลาย วัด แต่ วัด หนึ่ง ที่ เมือง เบนาวิส คือ เมือง พาราณสี นั้น
 ได้ เข้า ไป จน ถึง ใน โบสถ์ มี พระ พุทธ รูป ศิลา ชาว อย่าง พระ ศิลา พม่า เป็น
 พระ พุทธ รูป เรา ที่ ๆ ไม่ แปร เลก ปลาด อัน ไต เลย การ บูชา ก็ ต่าง ลัทธิ กัน
 กับ อิน ดู แต่ เรียก ชื่อ ศาสนา เขา ไป ว่า เสี่ย เยนะ คือ ชินะ ได้ พบ ผู้ ซึ่ง ถือ
 ศาสนา นั้น เป็น ชุน นาง อยู่ ใน บังคับ อัง กฤษ ผู้ หนึ่ง ชื่อ คิว ประ สาท เป็น
 ผู้ รู้ มาก เป็น อาจารย์ สอน หนังสือ สันสกฤต มี ศิษย์ เย็น อยู่ ประ มาณ ลัก
 ๓๐ คน ได้ เล่า ว่า ศาสนา เยนะ นี้ คือ ศาสนา พระ โคตม แท้ แต่ หาก
 ผู้ ที่ ถือนั้น มีความ กลัว พวก อิน ดู ที่ ได้ เคย ไม่ มีความ กรุณา ต่อ ผู้ ที่ นับ ถือ
 พุทธ ศาสนา จะ เปียด เปียด พิ จึง ได้ อ้าง ว่า ถือ ศาสนา พระ พุทธ เจ้า องค์
 ก่อน ๆ ขึ้น ไป ไม่ นับ ถือ พระ โคตม แต่ ครั้น เมื่อ ตาม ลัทธิ ที่ ถือ ว่า ยัง
 เยื้อง กัน ไป อย่าง ไต บ้าง หรือ ก็ บอก ว่า เป็น แต่ ชั่ว เลิก พระ สงฆ์ มี ไม่ได้
 มี แต่ อาจารย์ สำหรับ สั่ง สอน ตาม ถึง นับ ถือ อย่างไร ก็ สวด อิติปิ โสภควา
 หาร หัมมา สัม พุโธ เช่น เรา สวด นี้ เอง เป็น แต่ การ บูชา อยู่ ข้าง จะ เจื่อ
 ไป ข้าง อิน ดู มี เรื่อง ตรง น้ำ พระ เรื่อง ขาน น้ำ อะไร เประ จะ เป่อน อยู่ ตาม ลาน
 วัด การ ที่ ใจ ถือ อย่าง หนึ่ง ประ พุติ ภา ย นอก อย่าง หนึ่ง เช่น นี้ ก็มี เป็น
 ลำ คับ ต่อ ๆ มา จน ถึง ตัว ตัว ประ สาท ที่ ข้าพเจ้า พบ เอง เมื่อ เวลา ที่ ได้
 พบ ใน ที่ ประ ชุม การ รับ รong แ่ง ตัว เป็น แหก แต่ ครั้น เมื่อ ไป พบ ที่ วัด แล ที่
 โรง เรียน ก็ แด่ง ตัว มุ่ง หน้า ชาว ปล่อย ชาย ใจ ชาย อย่าง เช่น อิน ดู ตัว เขา

ให้เล่าเอง ว่าที่ ต้อง แต่ง เปน แยก เช่น นี้ ก็เพราะ เจ้า แผ่น ดิน แยก แ่
ก่อน ๆ ไม่ชอบ แต่ง ตัว อย่างอื่น ตู๋ จึง ต้อง แต่ง หัน เขียน ความพอเอาตัวรอด
ลง มา จน ฝรั่ง ไป เปน ไหญ่ ใน บ้าน เมือง ไม่ได้ บัง คับ กตจี ในการ แต่ง ตัว
แต่ ธรรมเนียม คน ที่ ทำ ราชการ แต่ง เปน แยก ติด มา แต่ เมื่อ เจ้า เปน แยก ก็ ยัง
คง อยู่ การ ซึ่ง ถือ สาส์นา แล ประ พุติ สัตถิ หลบ หลีก ไป เช่น นี้ เปน ธรรมเนียม
เคย มี มา ใน อิน เดีย ตาม ลำ ดับ

เมื่อ พราหมณ์ มี สืบ เนื่อง กัน มา ช้า นาน หลาย พัน ปี เช่น นี้ จึง เปน
ที่ นับ ถือ ของ คน ทั้ง ปวง ใน หนังสือ ต่าง ๆ ซึ่ง ชน ที่ นับ ถือ พระ พุทธ สาส์นา
แต่ง ที่ สุด จน ธรรม จัก กับ ปวทัน สุตร์ เปน ต้น ซึ่ง อ้าง ว่า เปน พุทธ
ภาสิต แท้ ก็ ยัง เรียก สมณะ กับ พราหมณ์ เปน คู่ กัน พราหมณ์ เปน ที่
นับ ถือ ไม่ มี ผู้ใด อาจ หมิ่น ประ มาท ถ้า พราหมณ์ เหมือน อย่าง เช่น บ้าน เรา
อย่าง นี้ แล้ว ก็ เห็น จะ ไม่ ยก ขึ้น เปน คู่ กับ สมณ พราหมณ์ เปน ที่ นับ ถือ
อย่าง เอก อย่าง นับ ถือ พระ สัมม ชัย เช่น นี้ จึง ได้ เปน ที่ สำหรั บ ผู้ ซึ่ง ปราธนา ความ เจริญ
คือ อยาก จะ ให้ เข้า ใน นา บริบูรณ์ จึง เอา เข้า ที่ กำลัง ต้อง มา ทำ ยา คู เลียง พราหมณ์
แล กวน เข้า ปายาค เลียง พราหมณ์ เมื่อ ว่า เช่น นี้ ก็ จะมี ที่ สง ใโดย อยู่ อย่าง หนึ่ง
ถ้า ลึก ถ้าว ัว ว่า พราหมณ์ จะ รับ ของ บริ โภค จาก ผู้ อื่น ไม่ ได้ เหตุ ไດ
คน ทั้ง ปวง จึง จะ ทำ ยา คู เข้า ปายาค ไป ให้ พราหมณ์ บริ โภค ได้ เล่า อธิ
บาย ว่า ถ้า กู ก็ คือ คน ทำ ครว เปน พราหมณ์ แล้ว พราหมณ์ ทั้ง ปวง บริ โภค ได้
การ ที่ ต้อง ทำ นาง พรหมจารี กวน เข้า ติ พย์ นี้ แต่ เดิม จะ เปน นาง พราหมณ์ เข้า
ไป ดอก กระ มัง

เพราะการ ที่เป็น ประเพณี ในประเทศอินเดีย ซึ่งยังไม่มีพระในพุทธศาสนา
 ฤา มี แล้ว กระจัด กระ กระจายไป อยู่เสีย ที่อื่น ทำ บุญ สาราท คือ ฤๅ เข้าวง
 เปน น้ำนม นี้ แก่ พรหมณ์ เมื่อ การ พระ ราชพิธี ของ พรหมณ์ ตก เข้า มาใน
 แผ่น ดินสยาม ก็พลอย ประ พบัติตาม ลัทธิ พรหมณ์ ด้วย สม คำซึ่ง นาง
 นพ มาศ ได้ กล่าวไว้ ว่า เปน ฤๅ ที่ ชน ทั้ง ปวง กวน เข้า ปายาค แล ทำ
 ยาคู เลี้ยง พรหมณ์ เมื่อ สมณ แล พรหมณ์ เปน คู่ กัน อยู่ เช่น นั้น ผู้ซึ่ง
 นับ ถือ พระ พุทธ ศาสนา ใน ชั้นแรก ที่ เข้า วิชา ใหม่ เคยถือ ศาสนา พรหมณ์ เดิม
 ได้ ทำบุญตาม ฤๅ กาล แก่ พรหมณ์ มาอย่างไร ครั้น เมื่อ มา เข้า วิชา ถือ พุทธ ศาสนา
 แล้ว เมื่อ ถึง กำ หนด ที่ ศั ว เคย ทำ บุญ ผู้ใด เลย จะ หนึ่ง เล็ก เล็ก ไม่ ทำ
 เมื่อ เชื้อ อยุ่ ว่า พระ พุทธ เจ้า แล พระสังฆม เป็น เนื้อ นา บุญ อัน วิเศษ ยิ่ง ขึ้น ไป
 กว่า พรหมณ์ ก็ ต้อง มา ทำ ถวาย พระ สังฆม เหมือน เช่น เคย ทำ อยู่ แก่ พรหมณ์
 ถ้า ผู้ใด จะ ละทิ้ง ศาสนา พรหมณ์ เดิม ของ ตัว ให้ ขาด ไม่ ได้ เพราะ ความ เกรงใจ
 ก็ ถึง เปน ทำ ทั้ง สอง ฝ่าย ถวาย ทาน แก่ สมณ ด้วย พรหมณ์ ด้วย พิธี
 พรหมณ์ จึง ได้ มา ระ คน ปน เจือ ใน พุทธ ศาสนา จน นาง นพ มาศ ซึ่ง เปน
 ผู้ ถือ สอง ฝ่าย ได้ กล่าว ว่า “ฝ่าย ข้าง พระ พุทธ ศาสนา พระ ราช พิธี ภัทร บท
 นี้ เปน สมัย หมู่มาก ชน ทำ มฤๅ ปายาค ยาคู อัง คาส พระ ภิกษุ สังฆม แล
 เลี้ยง สมณ พรหมณ์ ทั้ง บูชา พระ รัตน ไตรย ด้วย พวกรณ ผัว กระทำ เปน ธง
 แล อุทิศ ส่วน กุศล ผลบุญ ให้ แก่ ญาติ อัน ไป สู่ ปรโลก ย์ อัน เปน ปรัชต ุปชีวี เปรต
 แล นัก ขัด ฤๅ พระ ราช พิธี ภัทร บท นี้ พุทธ ศาสน์ ไสย ศาสตร์ เจือ กัน โดย
 โมราณ ราช ” ตอน ปลาย ที่ กล่าว ถึง ทำ ธง แล อุทิศ ต่อ ปรัชต ุปชีวี เปรต นี้
 ความ มุ่งหมาย นาง นพ มาศ จะ กล่าว ด้วย เรื่อง เข้า ฤๅ แต่ ขำพเจ้า ไม่ ประสงค์
 จะ กล่าว ถึง เรื่อง นั้น ใน ที่ นี้ ประสงค์ แต่ เฉพาะ ความ ซึ่ง นาง นพ มาศ ได้ อ้าง ว่า

เป็นพิธีพราหมณ์ แล สงฆ์ เจือ กัน แต่ ข้าพเจ้า ปฏิเสธ ว่าไม่ เป็น พิธีสงฆ์
เป็น พิธี พราหมณ์ มีผู้มาทำให้แก่สงฆ์ จึง เลย ติด มา เป็น พิธีสงฆ์ ด้วย
แต่การ ซึ่ง ทำ ทาน เช่น นี้ เป็น การ ไม่มีโทษจิ วิได้ เป็น ความ ประพฤติ ของ ผู้ที่
นับถือพระ พุทธศาสนา สืบ ต่อ มา

เมื่อตรวจดูใน คำประกาศ สำหรับ การพระ ราช พิธีสารท ซึ่งเกิด
กวน เข้า มอญายาค ๆ เข้า ที่พิชัย ขึ้น จะมี มูลเหตุ มา แลอันใด ก็ ไม่ ปรากฏชัด
เหมือน อย่าง ยาคู ท่าน ก็ คง คั่น กัน หนัก แล้ว ที่ จะ หา มูลเหตุ ให้ เข้า รอย
ทาง พระ พุทธ สาสนา ไป มี เสา อยู่ว่า เรื่อง นาง สุชาดา ถวาย เข้า ยาคู
ก่อน อภิธัมโพธิ์ กาล แต่ เขาก็ ถวาย ใน เดือน หก แล เป็น การ จรมิใช่ การ ประจำปี
จะ ไป ยก เอา มา เป็น มูลเหตุ ก็ ชัด อยู่ว่า จึง ได้ ไม่ มี มูลเหตุ ใน คำ ประ กาศ
เป็น แต่ ว่า เคย ทำ มา แต่ ไบรอน ซึ่ง ที่ แท้ เป็น พระ ราช พิธี พราหมณ์ นี้ เอง
แต่ เรื่อง ยาคู นั้น คั่น หลุด ออก มา ได้ พอ ยก เป็น มูลเหตุ ขึ้น ประกาศ เรื่อง
ที่ คั่น เอา มา ได้ นั้น คือ มา ใน คัมภีร์ ธรรม บท แห่ง หนึ่ง มา ใน คัมภีร์
มโน รถ บุรณิ อีก แห่ง หนึ่ง เป็น เรื่อง เดียว กัน ว่า พระ พุทธเจ้า ทรง แสดง
บุพ พชาติ ของ พระ อัญญาโกณฑัญญ์ ที่ ได้ บำเพ็ญ กุศล แล ปรารถนา ที่ จะ
ตรัส รู้ พระอรหัตตผล วิมุตติ ก่อน ชน ทั้ง ปวง ให้ พระภิกษุ ทั้ง หลาย พัง ว่า เมื่อ
พระ พุทธ วิบสสิ ได้ อุบัติ ใน โลกย์ ภูมิ ภิกษุ สอง พี่น้อง คน หนึ่ง ชื่อ มหา กภาพิ
คน หนึ่ง ชื่อ จุล กภาพิ ทว่า น เข้า สาลี่ ลง ใน นา ไหญ่ แห่ง เดียว กัน ภายหลัง
จุล กภาพิ น้อย ชาย ไป ที่ นา เข้า สาลี่ ซึ่ง กำลัง ต้อง ผ่า เมล็ด เข้า ออก เคียว กิน
เห็น ว่า มี รส อร่อย ทว่า น จึง มีความ ปรารถนา ที่ จะ ทำ ทาน เข้า สาลี่ ที่ กำลัง
ต้อง นั้น แก่ พระสงฆ์ จึง ไป บอก แก่ พี่ ชาย ตาม ความ ประสงค์ พี่ ชาย จึง ว่า
แต่ ก่อน ก็ ไม่ เห็น ใคร เคย ทำ มา ต่อ ไป ภาย ภาย ก็ คง จะ ไม่ มี ผู้ใด ทำ อย่าง

ท่าเลยเข้าจะเสียเปล่า จุลกาฬก็ไม่วาง อ้วนนอนอยู่บ่อย ๆ พี่ชายจึงว่า
ถ้าเช่นนั้น ก็ให้มันนา ออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นของเรา ส่วน
หนึ่งเป็นของเจ้า ส่วนของเจ้านั้นตามแต่จะทำเกิด จุลกาฬก็ยอมแบ่ง
ที่นาเป็นสองส่วน แล้วจึงหาคนมาช่วยกันเก็บเข้าในนาส่วนของท้าว
เมลิทเข้าซึ่งกำลังท้อง ให้ต้มด้วยน้ำนมสดล้วนไม่เจือน้ำท่า แล้วเจือ
เนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดเป็นต้น ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า
เป็นประธาน ครั้นเสร็จการกตติย จึงทูลความปรารถนาแด่พระพุทธเจ้า
ว่า คัพภาสลีนานี้ จึงเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าบรรลุนิพพานวิเศษก่อนชนทั้ง
ปวง ครั้นเมื่อจุลกาฬถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์แล้วไปตฤณาก็เห็นดาตาส
ไปด้วยรวงข้าวสาลี เหมือนคนผูกไว้เป็นข้อ ๆ ก็ให้เจริญความขีติยิ่งขึ้น
ครั้นเมื่อเมลิทเข้าควรรจะเป็นเข้าเฝ้า ก็ให้เข้าเฝ้าเป็นทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
เกี่ยวเข้าอีกครั้งหนึ่ง เมื่อทำเซนต์คือคยิดฟางเป็นเชือกสำหรับมัดพ่อน
เข้าอีกครั้งหนึ่ง เมื่อทำพ่อนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อขนเข้าไว้ในลานอีกครั้ง
หนึ่ง เมื่อมัดเข้าอีกครั้งหนึ่ง เมื่อรวมเมลิทเข้าอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
ขนขึ้นฉางอีกครั้งหนึ่ง จึงเป็นอันได้ทำทานในฤดูเข้ากล้าอันหนึ่งถึงเก้า
ครั้ง เข้าในนาจุลกาฬก็ได้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นมิได้บกพร่องไป จุลกาฬซึ่ง
มาเป็นพระโอรสบุญญาได้ทำทานเป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ถึงเจ็ดวัน
เมื่อพระประทุมมุนได้อุปบัติในโลกนี้ ก็มีความปรารถนาอย่างเดียวกับ
ที่ได้ปรารถนาไว้แต่ก่อน เพราะฉะนั้นพระอัญญาโกณทัตญ จึงได้
ตรัสรู้เป็นองค์พระอรหันต์ก่อนพุทธสาวกทั้งปวง มีเรื่องราวที่ได้กล่าวถึง
ถวายเข้าก่อนเป็นทานแก่พระสงฆ์ ให้ผลเป็นทิฐธรรมเวทนียมีมาในพระ
บรรพตถา ดังนี้ จึงเป็นเหตุที่ยกมาประกอบเรื่อง ที่จะให้การพระราชพิธี

ๆ การ พระราชกฤษฎีกา อันนี้ เป็นอัน ทำ ตาม ที่มาใน พระพุทธศาสนา ก็ เป็น
 อัน นั้น ได้ ว่า เป็น การ กุศล ซึ่ง ทำ ตาม ตัวอย่าง ชนที่ นั้น ถือ พระ พุทธ ศาสนา แต่
 ปาง ก่อน ได้ ทำ มา จะ ถือ ว่า เป็นการ จำเป็น ที่ ผู้ ถือ พระพุทธศาสนา จะต้อง
 ทำ เพราะ มี ข้อ บังคับ ไว้ ให้ ทำ ซึ่ง จะ นับ ว่า เป็น พระราช พิธี ใน พระพุทธ
 ศาสนา นั้น ไม่ได้ แต่ เมื่อ ว่า ที่จริง แท้ แล้ว ก็ เป็น การ เอาอย่าง พราหมณ์
 การ พิธี เดิม นั้น เป็น ของ พราหมณ์ ตาม ที่ได้ กล่าว มา แล้ว แต่ เรื่อง ตัว ยาคู
 แล เข้า ปายาค ที่ กล่าว ถึง ใน หนังสือ ต่าง ๆ ที่ เป็น ของ ทำ ใน ประเทศ อิน เดีย
 เรา จะ นึก หมายถึง เข้า ปายาค เหมือน เข้า ทิพย์ ยาคู เหมือน เข้า ยาคู ของ
 เรา นั้น เห็น จะ ไม่ได้ ขำ พเจ้า ได้ ให้ ค้น ตาม หนังสือ ต่าง ๆ ที่ กล่าว ถึง อาหาร
 สอง อย่างนี้ จะ ให้ ได้ คว้า ว่า ทำ อย่างไร เพราะ เห็น ว่า พระ ธรรม กถา
 มัก จะ เล่า เรื่อง อะไร ต่าง ๆ ละเอียด ลาง ที่ จะมี ตำรา กวน เข้า ปายาค ตำรา
 ทำ ยาคู เหมือน อย่าง ตำรา ทำ ดับ เข้า แหก ซึ่ง มี สด เตอ เสน ได้ อธิบาย ใน
 หนังสือ อาหาร วัชร ของ เขา บ้าง ก็ได้ คว้า รว ๆ ไป ไม่ ชัด เจน เห็น
 จะ เป็น เพราะ อาหาร สอง อย่างนี้ เป็น ของ ทำ กัน อยู่ เสมอ กัน อยู่ บ่อย ๆ
 จน ไม่ ต้อง กล่าว ถึง เหมือน กับ จะ หา ตำรา หุง เข้า บั้ง ปลา ใน เมือง ไทย ก็
 จะ หา ไม่ ได้ นอกจาก หนังสือ ประติทิน บัตร ที่ ว่า ด้วย ปากะ วิชา ซึ่ง ออก ใหม่
 ใน เร็ว ๆ นี้ เพราะ จัด รว อยู่ ทัว กัน แล้ว ไม่ ต้อง อธิบาย ได้ คว้า แต้ พอ
 เป็น เค้า เหมือน อย่าง เช่น เข้า ยาคู ที่ได้ กล่าว มา ใน เรื่อง จุลกาฬ ก็ ดู ต้อง
 ผ่า ต้อง คัม ไม่ได้ บั้ง คั้น เหมือน ยาคู ของ เรา ผิด กัน เสีย ตั้งแต่ ตัว เมล็ด
 เข้า มา แล้ว เครื่อง ที่ จะ ประกอบ ก็ ใช้ นม ใช้ เนย ซึ่ง เป็น อาหาร ทิพย์ ของ คน
 ประเทศ นั้น เจ๊อจาน ไป ด้วย น้ำตาล เป็น ยาคู หวาน ส่วน ยาคู ที่ มี มา ใน
 พระวินัย ที่ พระสงฆ์ ตื่น ขึ้น เข้า ตีเมยาคู ก่อน เป็น อาหาร เข้า อย่าง เหลว ๆ

เช่นฝรั่งจะเรียกว่าไลต์ฟู้ด จะว่าเป้นเข้าตำม ก็ไม่ใช่ดูเหลว กว่า เพราะดื่มได้ แต่ในหนังสือบุพพลิกชาวันฉนะนา ที่พระอมราภิรักขิต (เกิด) แต่ง แลหนังสือพระวินัยคำแปลตีพิมพ์ ที่สมเด็จพระวันรัต แต่ง ท่านแปลคำเข้ายากุนีว่าเข้าตำมทุกแห่ง ที่แปลว่าเข้าตำม นั้น เห็นจะเป็นความประสงค์ ที่จะให้คนไทยเข้าใจซึมซาบโดยง่าย เพราะถ้าจะแปลว่ายากู ก็จะต้องเข้าใจว่าเป็นของหวานที่เจือใบเข้าลีเขียว ๆ เช่นเลี้ยงพระพิธีสารท ที่ไม่มีเวลาที่พระสงฆ์จะฉัน นอกจากการพระราชพิธีฯ การจรเปนครังเปนคราว ถ้าใช้ว่าเข้าตำมแล้ว ก็เป็นถูกกับที่พระสงฆ์จะพอใจฉันอยู่เนื่อง ๆ ท่านกล่าวในหนังสือนี้ประสงค์ความประพฤติของพระสงฆ์ มิได้ประสงค์จะกล่าวถึงประเภทแห่งยากูว่าเป็นอย่างใด ๆ ยากูฯเข้าตำมที่มีมาในพระวินัยนี้ ยังมีแปลกออกไปอีกกว่าของเราทั้งสองอย่าง คือ เจือขิง เจือใบ กระเพรา แลเกลือ จะทำให้รสเค็ม ๆ ดุน ๆ ไปข้างเหือก สกตกลม สกตแล้ง อะไร เช่นคนแก่ ๆ พ่อยิงกินเข้าตำมกับเกลือ แลพริกไทยฯ อย่างใด ยากู เช่นนี้ พระสงฆ์ฉันในเวลาเข้าก่อนเวลาฉันอาหาร จึงเป้นอันฉันอาหารสวຍอยู่แต่วันละหนเดียว ไม่ได้จ้ำเข้าสวຍเข้าเพนเหมือนพระสงฆ์ทุกวันนี้ บิณฑบาตจึงได้เป้นครั้งเดียว ก็พอคงได้ความว่ายากูมีสองอย่าง คือยากูเค็มที่เป็นเข้าตำมอย่างหนึ่ง ยากูหวานที่เป็นเข้าอ่อนตำมเจือน้ำตาล อีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะเทียบกับเข้ายากูของเรา ก็ใกล้เคียงยากูหวาน แต่รสชาติสิ้นแลกิริยาที่ทำต่างกันแต่ไม่เหมือนกันเลย

เข้าปายาค นั้น ยิ่งมืด หนักไปในที่กล่าวถึง เมื่อนางสุชาดา หุงถวายพระพุทธเจ้า ก็ได้รับความแฉว่า หุงด้วยนมโคสด ในมงคลทิพพีว่าด้วยนิทานเศรษฐี ชี ๓ พระหนึ่ง หุงเข้าปายาคกิน ก็ว่าใช้เข้าสาร น้ำตาล น้ำนม

คุไม่ เหมือน กับ เข้า ทิพย์ ที่ เรา กวน ไกล มาก ไป ยิ่ง กว่า กระยา สารท ๆ
 คุยัง ไกล เข้า ปายาศ นั้น มาก แต่ ไป มี กรอบ ๆ กรอบ ๆ เสีย ด้วย จึง ได้
 ชัก ให้ ผิด เรื่อง ไป จน ทำให้ เห็น ว่า เข้า เหนียว แก้ว ๆ เข้า เหนียว แดง จะ ไกล
 กว่า แต่ ขึ้น ชื่อ ว่า อาหาร ของ ไทย จะ ไป เปรียบ กับ ของ พวก ประเทศ อินเดียน
 แล้ว เปน ต้อง ไม่ เหมือน กัน อยู่ ยัง คำ ถึง โดย จะ ไป ได้ ตำรา มา ชัด เจน
 หง ขึ้น เปน ไม่ มี ใคร กิน ได้ เปน แน่ เพราะ ขึ้น ชื่อ ว่า เนย แล้ว เปน ของ
 พึ่ง เกลียต ของ คน ไทย อย่าง ยิ่ง แต่ เปน อาหาร ที่มี รส อร่อย ของ ชาว อินเดียน อย่าง ยิ่ง
 เหมือน กับ กะปิ เปน ของ พึ่ง เกลียต ของ คน ชาต อื่น แต่ เปน ของ อร่อย อย่าง ยิ่ง ของ คน
 ไทย โดย มาก มรดา กับ เข้า อัน ไถ ถ้ำ เจื่อน มเนย ก็ เปน กับ เข้า วิเศษ น้ำมัน เนย นั้น ใช้
 แทน กระติดย ใช้ แทน น้ำมัน ด้วย ถ้า จะ เทียบ เข้า ปายาศ ที่ ทำ ของ พัน สร้อย ปี เคส ล่วง
 มา ให้ ได้ จริง เทียบ กับ อาหาร ของ พวก อินดู ๆ พวก เขก จะ ไกล กว่า
 เทียบ อาหาร ไทย มาก เมื่อ เข้า ไป ที่ เมือง พาราณสี พระ เจ้า พาราณสี
 จัด ของ มา เลี้ยง ตั้ง โต๊ะ อย่าง ฝรั่ง แต่ มี ช่อม ช้อน เภา ภาะ ทัว คล้าย กัน กับ
 เลี้ยง โต๊ะ อย่าง ไทย บุราณ บน โต๊ะ นั้น ตั้ง อาหาร เต็ม ไป ตั้ง โต๊ะ มี เบ็ด ไก่
 ที่ บัง อย่าง ไร แล้ว บัด ทอง คำ เปลว ทั้ง ตัว มี ขนม ต่าง ๆ ที่ บัด ทอง คำ
 เปลว หลาย อย่าง ตั้ง รอบ ใน แล้ว มี ขาม เข้า ตั้ง อยู่ ริม จาน ที่ วาง ช่อม ช้อน
 มี มาก หลาย ที่ ราย ไป รอบ โต๊ะ เข้า เช่น นั้น แล เห็น เปน เม็ด เข้า เหมือน เข้า
 เหนียว แก้ว แต่ ดี เหลือ ง ๆ เปน มัน ย่อง ที่มี เม็ด จิล มิตร โย ก็มี มี
 อะไร เปน ขึ้น ๆ คล้าย พัก ฉาบ เครื่อง จัน อับ แจก อยู่ ใน นั้น ก็มี ชิม คุ มี รส
 หวาน จัด มี รส น้ำมัน เนย แล กลิ่น กล้า จน กิน ไม่ ได้ ไม่ มี เข้า อย่าง
 ขาว ๆ เลียง เลย ต้อง หัน ไป กิน เบ็ด กิน ไก่ ทั้ง นั้น เข้า ปายาศ คง จะ เปน
 เข้า คล้าย ๆ เช่น นี้ เห็น จะ ไม่ ละเอียต เหมือน เข้า ทิพย์ แต่ ไม่ กรอบ เหมือน

กระยาสาธต ตกลง เปน เข้า ทิพย์ แล กระยาสาธต ของเรานี้ ก็ เปน อย่างไทย
ทำ สำหรับ คนไทย กิน อร่อย เปน แคยม ชื้อ ของ เก่า มาใช้ เท่านั้น

เข้า ทิพย์ ที่ เรา กวน อยู่ ใน การ พระราชพิธี ทุกวัน นี้ เห็น จะ เกิด
ขึ้น ด้วย นึก เขาเอง ดู ตั้งใจ จะ ให้ มี ถั่ว งานนม เนย แล ผลไม้ ต่าง ๆ ให้ พร้อม
ทุกอย่าง เปน อัน รวบรวม รส ต่าง ๆ มา ลง เปน อัน หนึ่ง อัน เดียว จน
เรียก กัน ใน คำ ประกาศ ว่า อเนก รส ปายาค สิ่ง ของ ที่ ใช้ ใน เครื่อง กวน นั้น
เมื่อ ตรวจดู ความ ชาญฉลาด ของ มี จำนวน คือ ถั่วดำ ถั่วขาว ถั่วแม่ตาย
ถั่วราชมาศ อย่างละ ๓ ถัง ถั่วเหลือง ๓ ถัง ๑๐ ทนาน ถั่วทอง ถั่ว
เขียว อย่างละ ๔ ถัง ถั่วระดัง ๖ ถัง เมล็ด งา ๕ ถัง ผล เตียบ ๓
ถัง ๑๐ ทนาน ลำคูลาต ๒ ถัง ลำคูลาน ๑ ถัง เมล็ด แดง อุลิต ๓ ถัง
เข้าโพด ๓๐๐๐ ดอก เข้าพ้าง ๒๐๐๐ รวง เข้าเฒ่า ๕ ถัง เปือก มัน
เทศ อย่างละ ๓๐๐ คีละ กระจับ สด หัวไทย อย่างละ ๓ ถัง เข้าสาร
หอม ๒ ถัง ผลไม้ แดง ๑๐ ทนาน ผลบัว ผลมะกล่ำใหญ่ อย่างละ ๓ ถัง
น้ำมันโค ๑๐ ทนาน เนย ๔ ทนาน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย อย่างละ ๑๐ ทนาน
มพร้าวแก่ ๕๕๐ ผล มพร้าวอ่อน ๕๐๐ ผล ชะเอมเทศ หนัก ๔ ชั่ง น้ำ
ตาลกรวด หนัก ๒๕ ชั่ง น้ำตาลทราย หนัก ๕๐ ชั่ง น้ำตาล หม้อ ๓๐๐ หม้อ
เข้าดอก ขนหม บังจืด ไม่มี กำหนด ผลไม้ สด ที่ ทำ ได้ คือ ทุบ ทิม น้อย หน้าเงาะ
ลำงาสด ลมุด พลับ สด ลำลี หัวจิ้น กล้วยหอม กล้วยไข่ กล้วย ส้ม
ต่าง ๆ คือ ส้มเขียวหวาน ส้มมะเบ้้น ส้มลำ ส้มเกลี้ยง ส้มตรัง กาน
ผลไม้ แดง คือ ลิ้นจี่ ลำไย พุทราหัว พลับแห้ง อินทผาลำ ผลไม้ แช่อิ่ม
คือ ผลชิต ผลตะขอน ผลไม้ กวน คือ ทุเรียน กวน สับปะรด กวน แล
เข้าอ่อน ที่ เปน น้ำ นม ชะเอมสด อ้อยแดง ของ เหล่า นี้ ไม่มี กำหนด ว่า เท่า

ไร แต่ครั้นเมื่อสอบถามตามที่ได้กวนจริง ๆ ประสม ส่วน อย่างไร ไปได้
 ความว่า ได้ใช้ถั่วต่าง ๆ อย่างละ ๒ ถัง คงเหลือ อย่าง ละถัง หนึ่ง
 บ้าง สองถัง บ้าง งามใช้สามถัง คงเหลือ สองถัง ผลไม้แดงใช้ ๕ ทนาน เหลือ
 ๕ ทนาน มะกล่ำใหญ่ได้ใช้แต่ ๕ ทนานเท่านั้น เหลือ ถึง ๕๕ ทนาน
 ผลเด็ย กับผลบัวใช้ อย่าง ละถัง เหลือ อย่าง ละ ๒ ถัง เข้า พ้าง เข้า โศด นี้
 ใช้ อย่าง ละ ๒๐๐ ผัก เหลือ ถึง พันเศษ สอง พัน เศษ เมล็ด แดง อุดิใช้
 ถึง เดียว เหลือ สองถัง นม นั้นไม่ได้ ความว่าใช้ อย่างไร แต่เนยแล้ว
 โด น้ำ วุ้น เดียว เปน แม่ ซึ่งว่า ๔ ทนาน นั้นจะ ชั่ง อย่างไร ไม่ทราบ สาธุ
 ลานใช้หมด สาธุ วิลาด เหลือถึง หนึ่ง ชะเอมเทศจ่ายหนัก ๔ ชั่ง แต่ได้
 ใช้เล็กน้อย เมื่อ กมันเทศจ่าย อย่างละ ๓๐๐ ใช้ อย่างละ ยี่สิบ สามสิบ คีตะ
 เท่านั้น น้ำตาล กวรด น้ำตาลทราย น้ำตาล หม้อ มะพร้าวอ่อน มะพร้าว แก่
 เหล่านี้ ไม่ได้ ความว่าใช้ สั้น สัก เท่าใด แต่เห็น จำนวน จ่ายมาก มายนัก
 ถ้า ประมาณ ดูกับ ส่วนที่ ลด ก็คงจะ เหลือ กว่าครึ่ง ตัว เพราะฉะนั้น การที่จะ
 เอา ส่วนแม่ ของ เข้าทิพย์ นั้นไม่ได้ เจ้าพนักงานผู้ กวน แก้วไข ออก แดกไป
 ว่า ของ เหลือ ก็ ใช้ ในการ พระราช กุศลอื่น ๆ ต่อไป แต่ที่จริง ก็เห็นจะเป็น
 สี่ เหลือ ไป เสีย นั้น แลโดย มาก วิธี ที่จะระคน สิ่ง ของ ทั้งปวง นี้ ให้เป็น ผง
 สำหรับ กวน นั้น คือ ของที่ควร จะ หั่น ผาน เปนชิ้น เล็ก ๆ ก็ หั่น ผาน ที่ ควรจะ
 โขลก ตำก็ โขลก ตำ ที่ควร จะ เบียด จะ หุง เช่น สาธุ วิลาด สาธุ ลาน ผลเด็ย
 เข้า สาร หอม ก็ เบียด ก็ หุง เคล้า ด้วย ของ ทั้งปวง น้ำตาล สำหรับ กวน มี
 ชื่อต่าง ๆ คือน้ำผึ้ง น้ำอ้อยสด น้ำอ้อยแดง น้ำตาล กวรด น้ำตาลทราย
 นั้น ก็ ดู เปนแต่สิ่ง เชปะ ที่ใช้จริง ๆ เปน พ้น นั้น ก็ น้ำตาล หม้อ อย่าง เดียว กระ

ทิที่ใช้, ใช้คัน ด้วย น้ำ มะพร้าว อ่อน เปนอัน ได้ เจื่อ อยู่ ทั้ง มะพร้าว อ่อน
มะพร้าว แก่ ช่อมเทศ ชะเขมสด เข้า อ่อน ที่เป้น น้ำ นม ใช้ ลงครก โขลก เจื่อ
น้ำ คัน น้ำที่ใช้ นั้น ใช้ น้ำมนต์ ผลไม้ ที่ ควร จะ คัน น้ำ เช่น ทับทิม แล ส้ม ต่าง ๆ
นั้น ก็ คัน น้ำ สำหรับ ใช้ เจื่อ เมื่อ เวลา กวน พร่อม กับ เนย ด้วย ฟัน ที่ ใช้ คัด
ไฟ เคียว กระติ แล กวน นั้น ใช้ ไม้ ไชย พฤษ์ แล ไม้ พุทรา สอง อย่าง เชื้อไฟ
ก็ ใช้ สอง ด้วย เว้น ซึ่ง เรียก ว่า ไฟ พ้ำ เมื่อ ตรวจ ดู เครื่อง ที่ ใช้ ใน เข้า ทิพย์
ของเรา ก็ เห็น ว่า เปน เนื้อ หนัง อยู่ นั้น ก็ คือ เรื่อง เข้า ๆ แล กระติ กับ น้ำ
ตาล เปน ขนม อย่าง ไทย ๆ ที่ เขา ผลไม้ ต่าง ๆ มา เจื่อ นั้น ไม่ได้ นึก หวัง
จะให้ ผล ไม้ นั้น รุ สัก เลย เปน แต่ ลัก ว่า มี อยู่ ใน นั้น เรื่อง นม เนย มี พอ ให้
สม กับ ที่ เปน พิธี ที่ แท้ ก็ ได้ เจื่อ กระทะละ ซ้อน ซบ ๑ ถา สอง ซ้อน เท่า นั้น
ไม่ได้ เกิน กว่า นั้น เลย แต่ กระนั้น อุปาทาน ของ คน ไทย ๆ เรา ที่ รู้ ว่า เจื่อ
เนย ด้วย ไม้ เข้าใจ ชัด ว่า เจื่อ สำหรับ ออก ชื่อ ให้ ดัง ครี บาง คน กิน ไม่ได้
เลย ร้อง ว่า เหม็น เนย ลาง คน ก็ ทัก ว่า ย็น เหม็น เนย ไป มี บ่น กัน แทบ ทุก บั
แต่ ที่ แท้ นั้น เหม็น ชื่อ เนย จริง ๆ ไม่มี ตัว เนย ที่ สำหรับ พอ จะ ให้ เหม็น ได้ เลย
นี่ เปน ตัว อย่าง ที่ ให้ เห็น ความ เกลียต เนย ของ ไทย ได้ ถ้า กวน อย่าง แบบ
อินเดีย จริง ๆ แล้ว เปน ต้อง เหลือ ทั้ง เปด กระทะ ถึง จะ บั่น ลูก กอน กลืน
ตาม แบบ คน ที่ เกลียต เนย ที่ มี เปน อัน มาก ก็ คง ถึง กระทะ อัน กลับ เปน แน่

การ กวน เข้า ทิพย์ ถึง ว่า ไม่ได้ ออก ชื่อ ใน หนังสือ เก่า ๆ ชัดเจน ก็
คง จะ ได้ กวน มา แต่ ครั้ง กรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จึง
โปรด ให้ มี การ กวน เข้า ทิพย์ ใน รัชกาล ที่ ๑ นั้น ตลอด มา ใช้ พระเจ้าลูกเธอ
ฝ่าย ใน ทรง กวน ทั้งสิ้น ตาม ที่ ถือ กัน ว่า ผู้ ซึ่ง สำหรับ กวน เข้า ทิพย์ นั้น
ต้อง เปน สาว พรหมจารี คือ ที่ ยัง ไม่มี สามี นั้น ประการ หนึ่ง อีก นัย หนึ่ง คือ

หญิง ซึ่งยังไม่มี ฤๅน กล่าวว่า เป็นพรหมจารี แท้ แต่ การ ที่ ถือ อย่างหลังนี้ อยู่ข้าง จะมาจากซิมซาบ ก็ ถ้า จะคิด ตามคำที่ ว่าพรหมจารี ซึ่งตามจำนวนใน พุทธศาสนา คือผู้ที่ ประพฤติ อย่างพรหม ไม่บริ โภคกามคุณ ผู้ซึ่ง ยังไม่มี ฤๅน ปราศจากเดียงสา จะถือว่า ประพฤติ อย่างพรหมอย่างไ้ได้ เพราะ ไม่ได้ คิด จะละเว้น เปน แต่ยังไม่ ถึง กำหนด ถ้าจะ ใช้พรหมจารี ให้แท้แล้ว ฤๅน เหมือน จะต้อง ใช้ผู้ที่ บริโภค กามคุณ ได้ แต่หาก มา ละเว้น เสีย เพื่อจะ ประพฤติ ให้เหมือนพรหม แต่คำว่า พรหมจารี ที่มีมาในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียก ว่ามหา ภารตะ นั้น ฤๅน ต่างกันกับ พรหมจารี ที่มี มาใน พุทธศาสนา เขากล่าว ปรียายไว้ ในเรื่องจำแนกพวกผู้ ประพฤติคน ๕ จำพวก จำพวก หนึ่ง เรียกว่าฤๅนหัตถ์ จำพวก หนึ่ง เรียกว่าภิกษุ จำพวกหนึ่ง เรียกว่าพรหมจารี จำ พวก หนึ่ง เรียกว่า วัน ปรชัญ ในจำพวกที่ เรียก ว่า พรหมจารี นั้น จำจะต้อง ประพฤติ คือ เวลา ที่ อยู่ด้วยอาจารย์ ต้องรับ คำสั่งสอน แลทำตาม ซึ่งอาจารย์ จะบังคับ ให้ทำ แลจำ จะต้องรับ การงาน ของอาจารย์ ไม่ต้อง รอ คำสั่ง อาจารย์ก่อน จำจะต้อง ตื่น ก่อน นอนภายหลัง อาจารย์ จำจะต้อง เปนผู้อ่อนน้อม แลต้อง อด กลั้น ความ ปรารถนา ทั้ง ปวง ให้ อยู่ ใน บังคับ ตัว แลต้อง อด กลั้น คือ ตั้ง อยู่ ใน ชั้นดี เปนผู้มี พยายาม กล้า แล มี ความ เพียร ที่ จะ เล่าเรียน ต่อ เปน ผู้ที่ ประพฤติ เช่นนี้ จึง เปน ผู้ควร ที่ จะ คิด ว่า จะ สำเร็จ ได้ สม หมาย ความประพฤติ ของพรหมจารี ที่ กล่าว มานั้น ดังนี้ แต่ ความมุ่ง หมาย ของพรหมจารี ที่มุ่ง จะได้ นั้นคือ ได้ ความรู้ที่ได้ เล่าเรียนเวท ซึ่งเป็น ตัว คัมภีร์ เดิม ที่พระพรหม หยิบ ออกจาก กอง เพลิง เปนต้น แลเวททางค์ ซึ่ง เปน วิชา ประกอบ กัน กับ เวท ๖ ประการ มี วิ ชาติโร เปน ต้น แลศาสตร์ คือกฎหมายแบบ อย่าง ความประพฤติก สำหรับ ตัด ลิน ผิด แลชอบ มีมนุสสารศาสตร์

เปน ต้น แลมนตร์ คือ ถ้อยคำที่ สวดเศก อ้อนวอนต่อ พระเป็นเจ้า ฤๅคำ
 อธิฐาน วิชา ทั้ง ปวง นี้ เปนพื้น ที่ ลำ หรับ พวกพรหมจารี จะเล่า เรียน ถ้า
 อาจารย์ นั้น มี วิชา วิเศษยิ่ง ขึ้นไป คือ วิชาลัญ วิชาชุบชีวิต ที่ ตาย ให้ กลับ
 เปนขึ้นได้ เปน ต้น เมื่ออยู่ไป กับ อาจารย์ ๗ ชอบใจใน การ ปฏิบัติที่ทำได้
 ทำ เมื่อใด ก็ ประสิทธิ์ วิชานั้น ให้ นับว่า เปนจบพรหมจารีที่ตนได้ตั้งความเพียร
 ในเวลาเมื่อตั้ง อยู่ ในพรหมจารี นั้น ก็ ย่อมตั้ง ความ เพียรในการ ที่ จะทรมาณกาย
 เฟ่ง ต่อณาน สภาบัติ ไป ด้วย ผู้ที่ประพฤติพรหมจารีเช่นนั้น ย่อม มี เวลา จะละ
 ความ เพียร มา มี ภรรยา ฤๅมีภรรยา ไป ด้วย ใน เวลา ตั้ง ความ เพียร
 ไป เช่นนี้ ตุคำ ที่ เรียก ว่า พรหมจารี นั้น ไม่ ประสงค์ จะ แปลความว่า
 ละ การ บริโภค กามเหมือนอย่าง พรหมจารี ในพระพุทฺธศาสนา ประสงค์
 เอาความ เพียร ที่ จะ ให้ ได้ วิชา แล จะให้บรรลุนานสภาบัติ ซึ่งจะทำให้เป็น
 พรหมเป็น ที่ ตั้ง พรหมจารี มี เปน สองอย่าง อยู่ เช่น นี้- พรหมจารี ที่ใช้ กวน
 เข้าทิพย์นี้ จะหมายเอาพรหมจารี พวกใด ก็ ไม่ทราบ แต่ตามความเห็น
 ของ ข้าพเจ้า จะ คิด ลึก เกินไป ฤๅ ประการใด สงสัยอยู่ เห็น ว่า คำที่ เรียก
 ผู้กวน เข้าทิพย์ ว่าสาว พรหมจารี นี้ เดิม จะ เปน พรหมณี ดอก กระมัง ข้อ ที่
 ถ้อยตาม ชัม ฆาบ กัน อยู่ต่อ ไป อีก ว่า นาง พรหมจารี นั้น ต้อง เปนคน
 ที่ ยัง ไม่มี ฤๅ จึง จะ เปน พรหมจารี แท้ นั้น เล่า ถ้า จะ คิด ไป ตาม ทาง ที่
 ว่า พรหม จารี เปน พรหมณี แล้ว ก็ จะ เคย ใช้ นาง พรหมณี ที่ ยัง ไม่มี สามี
 ธรรมดาพรหมณี ที่ มี ฤๅ แล้ว ก็ มีสามี ทั้งสิ้น ฤๅ ถ้า ไม่มี สามี ก็ คง
 เปนคน เสียคน แล้ว จะ มาใช้ ใน การมงคล ไม่ควร จึงต้อง เปนการ เลือก
 พื้น เอานาง พรหมณี ซึ่ง ยังไม่มี ฤๅ ที่ เปน คนบริสุทธมากวน การที่ เราพลอย
 ถ้อยไปว่า ต่อ เด็ก ที่ ยัง ไม่มี ฤๅ จึงจะ เปนพรหมจารี แท้ นั้น จะ เปนด้วย พังแว่วๆ

ในเรื่อง เขาเลือก นางพราหมณ์ แต่ไม่รู้มูลเหตุ แล้วก็ด่าสาธนา พราหมณ์
จึงได้เข้าใจกัน เป็นการ ช่มช่าบ รวมๆ สืบมา ก็ถ้า หากเมื่อว่า การ กวน
เข้าทิพย์ เป็นการ จำเป็นจะต้องใช้ นางพราหมณ์ซึ่ง ยังไม่มีสามี เช่นว่ามาแล้ว
นี้ พราหมณ์ ในเมืองไทย เรายังมี น้อย จะหาบิดาพราหมณ์ซึ่งยัง ไม่ถึงกำหนด
อาวาทวาทมงคลได้ยาก จะมีเวลาขัด ข้องในการที่จะทำพระราชพิธีขึ้น พระ
เจ้าแผ่นดินองค์ใด องค์หนึ่งจึงได้ทรงตัดสินว่า เมื่อไม่มีบิดาพราหมณ์จะกวนเข้า
ทิพย์แล้ว เอาลูกเจ้านาย ที่นับว่าเป็น ชัศตีย ชาติสูงกว่า ตระกูล พราหมณ์ มา กวน
จะไม่ได้ๆ ท่าน พราหมณ์ผู้จะทำพิธี นั้น ก็ค่อนข้าง ระวัง ระวัง ด้วยจะ
หาบิดา พราหมณ์ก็ ไม่ได้ ด้วย จึงได้ตกลง เป็นว่า ยอม ใช้ได้ ตาม กระแส พระ
ราชดำริห์ การ กวน เข้า ทิพย์จึงได้ยก เป็น น้า ที่ของ ลูกเจ้านาย กวน แต่
เลือกเอาลูกเจ้านายเป็นพราหมจารี คือที่ ไม่มีสามี เป็นพราหมจารีตามอย่างพระพุทธ
ศาสนา ที่ทรง พระเยาว์ ให้ ได้ ขนาด กับนางพราหมณ์ ซึ่งยัง ไม่ มีสามี ที่ เคย กวน
มาแต่ก่อนนั้น ด้วย จึงได้ เรียกว่า สาว พราหมจารี แล วิธี ที่เลือก เด็ก อายุ ก่อน
ที่ กลาย เป็น ช่ม ช่าบไป จึงได้ยัง เหลือ ช่ม ช่าบ อยู่จน บัดนี้ ครั้น ต่อมาใน
รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ การ กวน เข้า ทิพย์ ละเว้นไป คง มี แต่ ยาคู เสมอมา
ตั้งแต่ รัชกาล ที่ ๑ กวน เข้า ทิพย์ เพิ่ง มาเกิดขึ้นใหม่ อีก ใน รัชกาล ที่ ๔ การ
ที่เปลี่ยนแปลง ในวิธี ที่ทำ ก็ คง จะมี หลาย อย่าง ที่จับ ได้ ชัด เช่น ขนบ บัง
ดังนี้ แต่ก่อน คงไม่มี แต่ใน ครั้ง นั้น ใช้ หม่อม เจ้า ลูก เจ้านาย ต่าง
กรม ยังไม่ได้ ตั้ง กรม ไม่ เฉพาะ แต่ที่ยัง ทรง พระเยาว์ กวน เรื่อยไป จนเป็น
สาวใหญ่ๆ เช่น หม่อม เจ้า ทับ ทรง ใน พระองค์ เจ้า เกตุร เป็นต้น ก็มี ทรง
พระ ปุรารก จะให้ พระเจ้า ลูก เธอ กวน อยู่ไม่ ขาด แต่ยังทรง พระเจริญไม่ พอ
ก็พอเสด็จ สวรรค์ คด เสีย ครั้นใน แผ่นดินประจุบันนี้ ใช้ตามแบบ รัชกาล

ที่ ๔ แต่ได้มี พระเจ้าน้องนางเธอ แล พระเจ้าลูกเธอ กวน สองคราว
 การที่ตกแต่งกันอยู่ข้างใหญ่โต แลที่ๆ กวนก็ไม่ใช่เป็นปฏิรูปเทศจึงไม่
 ได้เป็นการติดต่อกันไปทุกปี กลับลงเป็นอย่างเก่า ครั้นนานมา หม่อม
 เจ้าที่ทรงพระเยาว์มีน้อย หม่อมเจ้าที่ขึ้นมาอยู่ใหม่ขึ้นหลัง ยังไม่
 ทรงพระเจริญ ด้วยต้องหาในระหว่างเกษากันต์แล้ว แต่ยังไม่ทันเป็นสาว
 ใหญ่ก็หายากขึ้นทุกปี ลงต้องมี หม่อมราชวงศ์เจือปน นานเข้าก็
 เรื่อยลงไปจนหม่อมหลวง เมื่อขึ้นหลังๆ ลงมานี้ ถึงคนสามัญ
 เข้าปลอมใช้บ้างก็มี แต่ต่อไปภายหน้า ถ้าเจ้าชายขึ้นหลัง ทรงพระ
 เจริญแล้ว ก็คงจะไม่ต้องมีคนอื่นเจือปน การแต่งตัว พังสวด ของพวก
 สาวพรหมจารีนี้ แต่ก่อนมาก็เห็นจะนุ่งขาว ทั้งสามวัน แต่ครั้นในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แต่งเครื่องสี่สองวัน
 ในวันที่แต่งเครื่องสี่นั้น นุ่งจีบ แต่วัน กวนเข้าทักขิ นุ่งขาว เดิมก็ใช้
 นุ่งจีบ แต่เจ้าชายที่ต้อง กวนเข้า ทักขิ มักเป็นเด็ก ๆ ไม่รักษากิริยาให้
 เรียบร้อย ฉะนั้นบางแล แสงเดิน ปลิว กระจุยกระจ่ายไป จึงโปรดให้นุ่งโจง
 กระเบนเสีย ว่าที่จริงดูก็ควรจะนุ่งขาว ทั้งสามวัน ตามธรรมเนียมที่
 พังสวดทั้งปวงใช้นุ่งขาวเป็นพื้น ยกเสียแต่งานบ่าวสาว เพราะเห็นว่า
 แต่งตัวนุ่งขาวไม่มีสีล้น ทำให้ผู้ที่แต่งนั้นเสียสรวยไป การที่พังสวด
 พิธีสารทนุ่งห่มสีนี้ ก็เห็นจะเป็นเรื่องจะให้สรวยนั้นเอง ใช้สรวมสังวาล
 สายสร้อย ผูกของข้อพระหัตถ์พระบาท เว้นแต่ที่สาวโตแล้ว ก็ใช้แต่สังวาล
 แลสายสร้อย แต่พระองค์เจ้ากวนในชั้นหลังนี้ ทรงผ้าเยียรบับ ทรง
 สพักคาดปัก ที่ยังทรงพระเยาว์ก็ใช้เครื่องประดับเต็มที แต่ที่ทรงพระ
 เจริญแล้วไม่ได้ใช้พระสังวาล แต่งอย่างไร กระจุย บิดที่พระองค์เจ้ากวน

พระราชดำริที่ว่า การ กวน เข้า ทิพย์ เป็น พระราช พิธี เคย ทำ มา แต่ โบราณ
ทั้ง เป็น เวลา ที่ ได้ ถวาย ทาน ยาคู ใน เวลา ที่ เข้า เป็น น้ำ นม ซึ่ง เกิด มี ขึ้น แต่
ปฐม รัชกาล การ กวน เข้า ปายาส นั้น เป็น พิธี เพื่อ จะ ให้ เกิด สวัสดิ มงคล
แก่ พระบรม วงษานุวงศ์ แล ข้าราชการ บรรดา ที่ อยู่ ใน กรุง เทพ ฯ รับ พระ
ราชทาน รับ โรค โภย อัน ตระย ต่าง ๆ ส่วน ยาคู นั้น นับ ว่า เป็น เหตุ ที่ จะ ป้อง
กัน เข้า ใน นา มี ให้ มี อัน ตระย ด้วย มี นิทาน กล่าว มา ว่า พระ โทณ ทัณ ญะ
เมื่อ เป็น กุมภ ภิจุลกา พิ ได้ ถวาย ยาคู แก่ พระ สงฆ์ สาม ก พุทธ วิสัย สี่ เข้า
ใน นา ถึง งาม บริบูรณ์ ขึ้น เป็น ธิฐ ธรรม เวณีย์ ทรง พระ ราชดำริ เห็น ว่า ควร
จะทำ จึง ให้ นำ เข้า รวง ซึ่ง เป็น น้ำ นม มา จ่าย แจก ไป ให้ พระ บรม วงษา
นุวงศ์ ทั้ง ฝ่าย น้า ฝ่าย ใน แล ข้าราชการ ทำ ยาคู แล โอ พัก เหลือง เป็น ภาชนะ ที่
รอง ประดับ ด้วย ดอกไม้ ต่าง ๆ เป็น ประณีต ทาน ถวาย พระ สงฆ์ เสด็จ
พระราช ดำเนิน ออก เลียบ พระ สงฆ์ สาม วัน

จึง มี พระ บรม ราช โองการ ให้ ประกาศ แก่ พระ สงฆ์ ซึ่ง จะ สวด พระ พุทธ มนต์
ขอ ให้ มี จิต ร่ม นัน ด้วย เมตตา แล ยึด เอา คุณ พระ รัตน ไตรย ทั้ง สาม เป็น ที่ พึ่ง แล
ด้วย อำนาจ พระ รัตน ไตรย อัน เป็น นิธิ ธิไลย บุญ เขต ขอ ให้ เกิด สวัสดิ มงคล
แล รับ โรค โภย แก่ ผู้ ที่ ได้ รับ พระ ราชทาน เข้า ปายาส นี้ แล ขอ ให้
เทพ ดา จง นำ สุร ามฤตย์ มา เจือ โปรย ปราย ใน อเนกร สปายาส ให้ ลุ่ม ก้น สรรพ
อัน ตระย ทุก ประการ ต่อ ไป จึง เป็น คำ อธิฐาน ว่า ด้วย อำนาจ พระ มหา กรุณา
ของ พระ เจ้า แผ่น ดิน ซึ่งมี แก่ ประชาชน ทั้ง ปวง แล อำนาจ พระ ราช กุศล
ที่ได้ ทรง บำเพ็ญ ใน เวลา นี้ จง ให้ มี พระ ชนม ยืน นาน ปราศ จาก พระ โรค ให้
ศัตรู เป็น ที่ เกรง ขาม แล ขอ ให้ ฝน ตก เต็ม เพียง พอ งาม ใน เวลา ที่ เข้า เป็น รวง
แล ผล ไม้ ต่าง ๆ เมื่อ ถึง ฤดู ก็ ให้ ออก บริบูรณ์ ทัว ทุก สิ่ง ทุก อย่าง ด้วย

อำนาจ บุญฤทธิ์ พระเจ้าแผ่นดิน ผู้นำขุนข้าราชการ แล ประชาชาชน คำสัตย์
ซึ่งได้กล่าวนี้ ขอให้สำเร็จ เป็น สวัสดิ์ เทอญ เมื่อ อ่าน ประกาศ แล้ว พระสงฆ์
จึงได้ สวดมนต์ วัน แรก สวดจุลราชปริต วัน กลาง สวดมหाराชปริต วัน
หลัง สวด ธรรมจัก กัปวัตตสูตร แล มหาสมัยสูตร รุ่ง ขึ้น เดือน พระ วัน แรก
เป็น โยาคู ข้าราชการ วันที่ ๒ เป็น ของ พระ บรมวงษานุวงศ์ ฝ่าย น้า
วันที่ ๓ เป็น ของ พระบรมวงษานุวงศ์ ฝ่าย ใน

วิธีที่ทำโยาคูกัน แต่ก่อน ๆ มา ทราบ ว่า ใช้ พัก เหลือง กลิ้ง เป็น รูป
ต่าง ๆ ประดับ ด้วย ดอกไม้ พัก ทอง มะละกอย้อม สี เครื่อง สัต มี กระบะ
ๆ ถาดรอง ใบหนึ่ง ที่ ใช้เป็นโต๊ะไม้ รอง บ้าง ก็มี แต่อย่างย่อ ๆ ชมกัน ใน
กระบวน ฝีมือ ข้างแคะ พัก ทอง มะละกอลี้น ดอกไม้ สัต แต่ที่ ทำ นั้น ไม่
ต้อง เหมือน ดอกไม้ จริง จะให้ งาม ขึ้น ไป กว่า ก็ ร้อย เท่า ก็ ได้ ถ้า ยิ่ง งาม ขึ้น
ไปเท่าใด ยิ่งดี แบบ เดียว กันกับ ข้าง เขียนไม้ ต้อง เขียน ให้ เหมือนจริง การ
ที่ ทำ นั้น ต้อง ทำ ใน เวลา กลาง ค่ำ อยู่ ข้าง จะ เป็นการ อะระ ประทศ ประชัน กัน มาก
แต่ เจ้านาย ฝ่าย ใน ท่าน ไม่ โปรด ดอกไม้ พัก ทอง มะละกอด้วย เห็น ไม่ เหมือน
จริง แล ไม่ มี กลิ่น หอม ทั้ง ไม่ ได้ มี พระ หัด ด้ จัด ทำ อะไร ด้วย ใน โยาคู
นั้น เลย จึง เป็น ธรรมเนียม ถ้า พระ องค์ ใด ถูก โธ ต้อง ยก เข้า มา ถวาย
แต่ เข้า ถอน ดอกไม้ พัก ทอง มะละกอ ออก เสีย หหมด เอา ดอกไม้ สัต เลียบ
ไม้ กลัด บั๊ก ประดับ แบบ ที่ สำหรับ ประดับ นั้น ดู ไม่ ใคร่ จะ แปร ลก กัน นัก ข้าพเจ้า
เคย เล่น ดอกไม้ พัก ทอง มะละกอ ที่ ถอน ออก แล ได้ เคย ช่วย ประดับ ดอกไม้
สัต เสมทุกปี อยู่ ข้าง จะ ขำ นาน มาก ยก โธ นั้น ดู เป็น จำ เปน จะ ต้อง ใช้ ดอก
มณฑา มัต เป็น ข้อ สัต ดอก เป็น ยอด ดอก หนึ่ง รอง ลง มา สาม ดอก โดย

มากกว่าดอกอื่น ๆ ถ้าผิดจากดอกมณฑาทิเป็น ดอกขจรซ้อน บ้าง ดอกกุหลาบ บ้าง มัด เป็นช่อใหญ่เหมือนกัน รองลงมา ก็เป็นดอกจำปา ดอกจำปั้ง อกลีบ นึก เรียง เป็น วง รอบ แล้ว จึง ถึง ดอก กุหลาบ เป็น ท้องไม้ อีก รอบ หนึ่ง แล้ว ดอกจำปา ดอกจำปั้ง เป็น ขอบ นอก อีกสองรอบ เป็นหมดส่วนฝา ในส่วน ตัวโกล่นั้นก็ประดับเป็นรอบ ๆ เช่นนี้ เหมือน กัน ตามแต่พระองค์ใด จะโปรด สดสีดอกไม้อย่างไร แปรเปลี่ยนไป ต่าง ๆ แต่คงอยู่ในใช้กุหลาบจำปา มณฑาทิ อย่างนี้ เป็น พื้น ทั่ว ๆ ไป ถ้าวันใดข้างใน แล้วก็ เป็นดอกไม้ สด ครีไป ทั้ง ล้น ถ้าวันใดข้างนอกแล้วหาดดอกไม้ สด สักดอกหนึ่ง ก็ไม่มี เป็น ดอกไม้ พัก ทองมะละกอ ทั้ง ล้น ข้างฝ่ายผู้ชาย ก็ ข้อนว่า โกลเจ้านายผู้หญิง ว่าไม่รู้จักงาม เขาแต่ ดอกไม้เข้าพอก ข้างฝ่ายหญิง ก็ ข้อนว่าผู้ชาย ว่าไม่เห็นเป็นดอกไม้ ดอกให้ล้นใจเป็น แต่ พักทองมะละกอ เหม็น เขียว เหม็น บุตุ ไป ทั้ง โกลเถียงกัน เช่นนี้ ดูมี อยู่เสมอไม่ขาด ที่จริงประดับ ดอกไม้ ของเจ้านายข้างใน ก็งาม ไป อย่างหนึ่ง เสีย แต่เป็นแบบเดียวไม่ว่าใคร จะ ยกย้าย แลเป็น วง ๆ แน่น ทึบ กันไป ไม่มีผู้มีมือช่าง ในนั้น เลย ถ้าจะประดับเหมือน อย่าง เช่น เจ้านายเถียวนี้ จัดงาน ดอกไม้ อย่างใหม่ ๆ สดสี สดสรให้ มากก็ จะงาม พอใช้ ส่วนของผู้ชายนั้นเล่า ที่จริง ก็เป็นผู้มีมือช่างที่ต้องใช้ มีด เล็ก มีด น้อย และ ซอกแซกต่าง ๆ ดอกไม้แต่ละดอกก็ ต้องแกะกันช้านาน เป็นที่เทียบฝีมือดีฝีมือ ชั่ว กัน ได้ เสียแต่ไม่ตั้งใจจะทำให้เหมือน ดอกไม้จริง ๆ เลย มักจะไปเข้า เรื่อง ดอกไม้เงินเสีย โดยมาก ถ้าผู้ที่ดู ไม่ใช่คนที่เรียกว่า “เป็น” คือที่เคยทำได้ ๆ ที่เคยเห็นมาก ๆ แลดูก็ไม่ว่าพิทวง งง วย อันใดให้เมื่อย ๆ ไป ต่อพ้องที่ท่านเป็น ๆ ดิชมกันจึงได้เห็น แลเข้าใจว่าได้อย่างไร ชั่วอย่างไร การแต่งโฉมมาแสดง ขึ้น ใหม่

ในโก ของ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ใช้ ดอกไม้ฝรั่ง ที่เปนคราว กำลัง ท่าน เล่น อยู่ หมู่หนึ่ง คือ ดอก รัก เว่ ดอก เหนียง นก กระทุง แล ดอก เบญจมาศ กุหลาบฝรั่ง ต่าง ๆ ทั้ง อย่าง ดอก เล็ก ๆ ประดับทั้งดอกทั้งใบ สลับ กัน ไปไม่ไว้จ้ง หวะ เป็นดอกไม้ ใบไม้ ที่ทั้งโก แปลง มาใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ชม เชย มาก ได้ พระราชทานรางวัล ด้วย แต่ไม่ มี ผู้ใดอาจ ทำ ตาม อย่าง นั้น คง มี อยู่แต่โกเดียว โถงนอกนั้น เล่น เพิ่มเติม ทาง เครื่องตั้ง เปนข้าว เปน ชัน มี ของหวานจัดลงจานตั้งบ้าง เครื่องไทยทานต่าง ๆ ประดับ ประดาบ้าง บางที ก็มีงาม ๆ แต่ยังไม่โตถึงโต ทุกวันนี้ พอ ยก เข้า ประเคนข้างลำรับได้ เปนบางโกที่เดียว จึง จะต้อง ยกเข้าไป แต่เฉพาะโก แต่ใน ประจุบันนี้ มีความคิด ยักย้าย เปลี่ยนแปลง ออกไป ทั้งตัวโก แล เครื่องตกแต่ง สุนุก สนาน งดงามยิ่ง ขึ้นกว่าแต่ก่อน หลายเท่า จน ถึง ใช้เครื่อง กลเครื่องใด บ้างก็ มี เปลี่ยนรูปทุกปีไม่ได้ซ้ำ เปน กระจากใหญ่ อย่าง เล็ก ๆ ดู สุนุก สนาน น่า ดู มาก แต่โต ๆ ขึ้นไป จน การที่จะ ยก เข้า ไป ประเคน พร้อม กับ ลำรับ นั้น เปนไม่ ต้อง คิด ถึง ได้แต่ตั้ง เรียง เปน แถว อยู่ตรง หน้า พระแท่น นั้น ของเจ้า นายข้างใน ก็ ไม่ใช้ ดอกไม้ เหมือนอย่างแต่ก่อน ไป เล่น ท่วงที่ ประดับ ประดา แข่ง กัน กับ ข้าง หน้า ดู ก็ คล้าย ๆ กัน ทั้ง สาม วัน ถ้าผู้ใดถือแบบเก่าใช้แต่ โถงรอง ถาด หรือรอง กระบะ ด้วย ถือ ว่า เปน แบบ อย่าง มี วิทยุ ฐานะ ไม่ ยอม เปลี่ยนใหม่ แล เสีย าย เงิน ถึง จะ ประดับ ประดาตกแต่ง งดงาม เท่าใด ก็ คง ลงไป เข้า พวก พระยา พระ กรอง แกร่ง ที่ เกณท์ เหลือ เผื่อ ขาด ไม่ ไคร่ จะ ได้ ประเคน พระ ที่ มา ขึ้น

การที่จะจำหน่ายโกยานั้น เจ้าพนักงาน จัดโก ของผู้มีบรรดาศักดิ์

ใหญ่ ๆ ที่ไม่ดีขึ้น เปน เข้า พระ ตั้งไว้ ที่หนึ่ง ดู เหมือน หนึ่ง จะ เปน
 เกียรติยศใหญ่ ที่ ได้ เปน ส่วน ของ พระพุทธเจ้า แต่ ที่ แท้ แปร วัง เลว แต่
 เกรงใจ จึง เอา ไป ตั้ง เข้า พระ แล้ว จะ ได้ ยก เอา ไป ให้ พระ ที่ เลว ๆ ๆ ๆ
 ที่ มา นั้น แล้ว แล ที่ จะ มา ฉับ ค่อย ไป เปน ได้ ชั่ว อีก โด หนึ่ง ส่วน โด ที่ เหลือ
 อยู่ นั้น ตั้ง ขนการ มี ธง ฉลาก ชื่อ พระไว้ คอย ถวาย เมื่อ เล็ด จี ออก ทรง คัส
 แล้ว จึง เล็ด จี พระ ราช ดำเนิน ทอด พระ เนตร โด ทรง บัก ฉลาก ชื่อ พระสงฆ์
 ตาม แต่ จะ ไป รด พระ ราชทาน องค์ โด โด ยาคู ที่ เกณฑ์ มา นั้น คง จะ เหลือ
 พระสงฆ์ อยู่ ใน วัน ละ ๓ โด ๔ โด โดย มาก จึง ทรง เลือ ก พระ ราชทาน
 พระ องค์ เจ้า พระ พระ องค์ เจ้า เณร ที่ ไม่ได้ มา ฉับ บาง ที่ ก็ ชั่ว ใน พระ
 ราชาคณะ ผู้ใหญ่ ซึ่ง ไม่ ใช้ วัน ที่ มา ฉับ บ้าง ตาม แต่ จะ มี โด เหลือ
 มาก เหลือ น้อย สิ่ง ซึ่ง ต้อง ห้าม ใน โด ยาคู นี้ คือ ห้าม มิ ให้ ใช้ โด แก้ว
 แทน โด พัก เหลือง ซึ่ง เคย ไม่ ไป รด มา ทุก คราว ที่มี เครื่อง ตก แต่ง ตาม แต่ จะ
 ตก แต่ง อย่างไร สุด แต่ ให้ มี โด พัก เหลือง เปน เครื่อง บรรจุ ยาคู อยู่ แล้ว เปน
 ใช้ ได้ พัก ทั้ง ผล ซึ่ง มิ ได้ ปอก เปลือก แล มิ ได้ ตก แต่ง อันใด ด้วย มี มือ
 ช่าง ที่ ความ ประสงค์ ของ ผู้ ที่ ทำ นั้น ก็ ประสงค์ จะ อด ที่ ห้า พัก โด นั้น
 ได้ ใหญ่ ดี มี ตัว อย่าง เล่า มา ว่า เมื่อ ครั้ง แผ่นดิน พระ บาท สมเด็จ พระ
 นั้งเกล้า เจ้า ยุหัว บั หนึ่ง มี พัก เหลือง เข้า มา แต่ เมือง จีน ผล ใหญ่ หลาย ๆ
 กำ ขำ ราชการ ที่ เปน คน คำ ลำเนา ชื่อ มา ทำ โด ยาคู หลาย คน ด้วย กัน ไม่
 ได้ ตก แต่ง อันใด มาก นัก แล ไม่ได้ ปอก เปลือก พระ บาท สมเด็จ พระ
 นั้งเกล้า เจ้า ยุหัว ก็ ไป รด ปราณ เชย ชม ครั้น มา ถึง ใน รัชกาล ที่ ๔ มี
 ผู้ หา พัก เหลือง ผล ใหญ่ ได้ ทำ เข้า มา เช่น นั้น บ้าง ก็ ไม่ ไป รด รับ ลัง
 ว่า เปน การ มั กง่าย การ เรื่อง ที่ จะ เลี้ยง ยาคู พระสงฆ์ ทำ ไหม จึง ต้อง บรรจุ โด
 พัก เหลือง นี้ คง จะ ไม่มี มูลเหตุ อย่างอื่น นอกจาก ที่ จะ ให้ เปน ของ ประณีต ของ งาม

สวดมนต์วันที่ สาม ไม่ได้ ประโคม พระขึ้น รอ เวลา กวน เข้า ทัพย์
 มี อ่าน คำ ประกาศ แล พระสงฆ์ สวด มนต์ เหมือน อย่าง สอง คืน มา แล้ว สวด
 มนต์ จบ แล้ว พระสงฆ์ ก็ อติโรก ถวาย พระพร ลา กลับไป ไม่ได้ มี ประโคม เหมือน
 กัน แล้ว พระ ราชทาน น้ำ พระ มหา สังข์ ใบ มะตูม แล ทรง เจริญ สภา พรหม
 จารี ทั้ง ปวง แต่ ที่ ไม่ได้ เปน หม่อม เจ้า พระราชทาน น้ำ ด้วย พระ เค้า แล้ว
 ท้าว นาง ก็ นำ ออก ไป ที่ โรง พิธี โรง ซึ่ง ทำ ขึ้น สำหรับ กวน เข้า ทัพย์ แท้ นั้น
 คือ หอน นิพรี พิตยา ทุก วัน นี้ พระ ราชทาน ชื่อ ว่า หอ ราช พิธี กรรม แต่
 ภายหลัง เปน ที่ ประทับ สมเด็จ พระ เจ้า น้อย ยา เธอ แล พระ เจ้า น้อย ยา เธอ แล
 เปน ที่ ใกล้ หอ ธรรม สังเวช ซึ่ง เปน ที่ ไว้ พระ ศพ จึง ได้ ปลูก โรง ขึ้น ใหม่
 ตรง หน้า พระมหา ปราสาท ลงไป ครั้น เมื่อ ที่ นั้น ทำ เปน โรง ราชยาน ก็ ใช้
 โรง ราชยาน นั้น เปน โรง พิธี เมื่อ ย้าย พระ ราช พิธี ไป ทำ ที่ พระ ที่ นั้ง อนันต
 สยาม คราว หนึ่ง นั้น เลิก กวน เข้า ทัพย์ แต่ ใน ครั้ง นี้ ทำ พระ ราช พิธี ที่
 พระ ที่ นั้ง อมรินทร์ วิจิตรัย ปลูก โรง กวน เข้า ทัพย์ ตรง ท้อง พระ โรง หลัง ขวาง
 ออก ไป การ ที่ ตก แต่ง โรง ใน พระ ราช พิธี นั้น คือ ก่อ เตา กระ ทะ ลิบ เตา
 เรียง ตาม ยาว เปน แถว กัน ๘ เตา เปน ที่ กวน เข้า ทัพย์ อยู่ ด้าน ลึก ต่
 สอง เตา เปน ที่ กวน กระ ยา สาร ท เครื่อง ตัน นำ เตา ทั้ง แปด นั้น ตั้ง ม้า วาง โต๊ะ
 ตะลุ่ม ดุง เครื่อง ที่ จะ กวน ข้าง หลัง เตา เข้า ไป ยก พื้น พอ ต่ำ กว่า ปาก กระ
 ทะ หนึ่ง นั้น เปน ที่ สำหรับ สาว พรหม จารี นั้ง กวน กระ ทะ ละคู่ ตาม เสา แขนว
 ทั้ง ตั้ง เหวะ รูป มี รูป เทียน ดอกไม้ บุชา ตาม ทิศ เปน น้ำ ที่ ของ มหา ตเล็ก
 ต้อง ออก ไป จุด เทียน บุชา เทวดา นี้ ที่ ต้น แถว ตั้ง เครื่อง บุชา พานถม ด้วย
 แก้ว อย่าง เครื่อง ทอง น้อย เปน ของ วิเศษ บุชา ใคร ไม่ ทราบ เห็น จะ เปน คร
 บัธ ยาย มี ขวด น้ำ ส้ม นม เนย ตั้ง อยู่ ที่ นั้น ด้วย เปน น้ำ ที่ ท้าว อินทร์ สุริยา

แล ท้าว วิเศษ ปลัด เทียบ ระดม มา ช่วย กัน ทุกโรง ผู้ซึ่ง ทำ การ กวน เข้าทิพย์
ทั้ง ปวง สรรวม มงคล ทั้ง กัน ครั้น เมื่อ สลาว พรหมจรรย์ ขึ้น นั่ง ประจำ ที่ แล้ว
เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ขึ้น ไป ทรง ริน น้ำ ใน พระ มหาสังข์ ลง ใน กระ ทะ แล้ว
ทรง เติม พาย ที่ พาด อยู่ ปาก กระ ทะ ๗ ละ สอง พาย ด้วย ยันต์ มหา อุณา โลม
แล เครื่อง หมาย สาม ทุก เล่ม พาย แล้ว ทรง ริน น้ำ ใน พระ เค้า ศิลาจาก อุกอักษ
ร แล พระ เค้า เทวะ บิด ต่อ ไป ทั้ง ทุก กระ ทะ โปรด ให้ พระ เจ้า ลูก เธอ ทรง ริน น้ำ
สั้ม แล เติม เนย ตาม ไป จน ตลอด ทั้ง แปร กระ ทะ เสร็จ แล้ว พวก ท้าว ปลัด เทียบ
วิเศษ ซึ่ง ประจำ กระ ทะ จึง ได้ เถลง เครื่อง ที่ จะ กวน ลง ใน กระ ทะ ซึ่ง มี กระ ทิ
แล น้ำ ตาล เคี้ยว ได้ ที่ แล้ว สลาว พรหมจรรย์ จับ พาย ลง มือ กวน ประ โคม แตร
สังข์ ข้อง ไชย พิณพาทย์ มโหรี พระ มหาราช ครุพิริย ดนตรี สังข์ ทุก กระ ทะ แล้ว
ก็ เสด็จ ขึ้น พอ เสด็จ ขึ้น สลาว พรหมจรรย์ ก็ เปน อัน เล็ก กวน กลับ เข้า ใน พระ
บรม มหาราชวัง ต่อ นั้น ให้ มี พาย มาก กวน ประ โคม พิณพาทย์ จน สุก เสร็จ กระ
ยา สารท อีก สอง กระ ทะ ก็ กวน พร้อม กัน

บรรดา ผู้ ซึ่ง จะ ได้ รับ พระ ราช ทาน เข้า ทิพย์ ก่อน นั้น คือ มี พาย ผู้ กวน
มี อำนาจ ที่ จะ คว้า ไป ได้ คน หนึ่ง เติม ใบ พาย ที่ จะ คอน ไป ได้ แล เวลา สุก
แล้ว จัด มา ตั้ง เครื่อง ใน เวลา คำ ก่อน แล บรรจ เตียบ สัมฤทธิ์ ขนาด ใหญ่ ไป
ตั้ง บน เติง พระ มณฑล ๔ เติบบ สำหรับ เปน เครื่อง ตั้ง แล จัด ลง อย่าง หยก
สำหรับ ตั้ง น้ำ พระ สยาม เทวา อริราช อย่าง หนึ่ง เวลา เข้า เสด็จ พระ ราช ดำเนิน
ออก เติง พระ โปรด ให้ ยก เติบบ บน พระ แท่น มณฑล ลง มา จัด เข้า ทิพย์
ประ เคน พระ สงฆ์ ณั้ แล้ว จึง ได้ แจก เข้า ทิพย์ นั้น พระ ราช ทาน พระ บรม
วงษานุวงศ์ แล ข้าราชการ ทั้ง ฝ่าย น้า ฝ่าย ใน แล พระ สงฆ์ มาก น้อย ตาม

บรรดา คักดิ์ เข้า ทิพย์ที่แจก นั้น มี ห่อ เปน สาม ขนาด ๆ ใหญ่ สำหรับพระบรม
 วงษานวงษ์ ขนาด รองลงมาสำหรับ ข้าราชการ ขนาด เล็ก สำหรับ ข้าราชการ
 การ ชั้น ต่ำ ๆ ลงไป ที่ออฟฟิศต่าง ๆ จำรวมไป มาก ๆ ก็มี พระสงฆ์ที่
 เคยได้รับ พระราชทาน เข้า ทิพย์ อยู่แต่ ก่อน นั้น คือ เจ้า พระราชาคณะธรรมา
 นุกรม ปรีชญ ตลอด จน พระพิธิ ธรรม พระ ปรีติ พระ อนุจร ได้มา เค็ม แด
 วัด พระเชตุพน ทัว ทั้ง วัด ครั้น ภายหลัง ใน รัชกาล ที่ ๔ พระราชทาน วัด
 บวร นิเวศ แล วัด ราช ประดิษฐ์อีก สอง วัด ใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ เกิด วัด
 ราชบพิธ วัดนิเวศ ธรรม ประวัติ วัดเทพศิรินทราวาส วัด ปรเมย์ยิกาวาส ขึ้น
 อีก และมี ห่อทรงบาตร ทรง ประเคนบ้าง

อนึ่ง ใน วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ค่ำ หนึ่ง เปน วัน สดปกรณ์กาลา นุกาล แต่
 พระสงฆ์ ซึ่ง ฉ้น ใน พระราช พิธิสารทมาก จึงได้ แบ่ง พระสงฆ์ ซึ่ง จะ มา สดป
 กรณ์ กาลา นุกาล นั้น ให้ ได้รับ เข้า กระทง จัด ตั้ง บนโต๊ะลาว มีผ้า เช็ด
 ปากแดง ผ้า เช็ด หน้า ขาว ทำ เปน องบั๊ก ยอด ฝ้าย ให้ เข้า เรือง เข้า กรูซึ่ง จะ
 ได้ กล่าว ต่อไป ข้าง น้า ของ ที่ สดปกรณ์นั้น ก็ ใช้ ผ้า สบง ผืน หนึ่ง ตาม เคย
 มี กาน้ำ ซึ่ง กรอก น้ำ ด้วย เสริจ โย หนึ่ง ร่ม รองเท้า ใน การ ที่ เริ่ม ทำ ขึ้น นั้น
 คือ พระสงฆ์ ฉ้น โย ยาคู นั้น เปน เวลา ฉ้น เข้า เมื่อ พระสงฆ์ ที่ ฉ้น ใน การ พระ
 ราช พิธิ กลับ แล้ว จึงได้ สดปกรณ์ทรง ประเคน เข้า กระทง กล่อง เข้า บัดแล
 กาน้ำ ร่ม รองเท้า เพื่อ จะ ให้ รับ ไป ฉ้น เพน ที่ วัด ฤา ใน พระ บรม มหาราช วัง
 แห่ง โต แห่ง หนึ่ง ตาม อธิยาไศรย แต่ ครั้น เวลา ล่า ลงมา เปน เลียง พระ สาย
 ก็ กลาย เปน ต้อง ส่อง เข้า กระทง นั้น ไป ถวาย พระ ฉ้น เลียง ก่อน แต่ กาน้ำ ซึ่ง
 กรอก น้ำ แล้ว นั้น ไม่ได้ ถวาย ด้วย พระ ต้อง ไป หา น้ำ ฉ้น เอง กาน้ำ
 ยก มา ไว้ ทรง ประเคน พร้อม กับ ร่ม รองเท้า อยู่ ข้าง จะ โคม ถ้าถูก พระสงฆ์

ที่ไม่เคยมา แลซา ๆ อยู่ด้วย รับกา น้ำไป แล้วถือเอียงคว่ำ หก เขื่อนผ้า
ผ่อนปล่อย ๆ แต่พระสงฆ์ ที่ขึ้นในการพระราชพิธี ทั้งสามวันนั้น ได้ผ้าชุบอาบ
องค์ละผืน อย่าง พระราชพิธีใหญ่ ทั้ง ปวง

ในการ พระราชพิธีสารทนี้ เปนกำหนด ทรงบาตรในการ นักชัตฤกษ์
อีกครั้งหนึ่ง ทั้ง สามวัน ของทรงบาตร มี วิเศษ ขึ้น คือเข้าทิพย์แลกระยาสารท
แต่เข้าทิพย์ นั้นได้ ทรง วัน เดียว แต่วัน หลัง กระยา สารท เปน ขนมน ตาม ฤตยู
ทำนอง ก็ จะ มา จาก เข้า ปายาศ แต่จะให้ ครอบ ถูกลัก ปลาย ไทแพะ เน้น

เมื่อทรง บาตร แล้ว เสด็จ พระราช ดำเนิน ขึ้น หอ พระ ใน หอ พระ นั้น
มี กระ ทง เข้า กรู ตั้ง บน โต๊ะ เงิน กระ ทง หนึ่ง กระ ทง เข้า เปรด ตั้งบน โต๊ะ
เงิน อีก โต๊ะ หนึ่ง เข้า กรู แล เข้า เปรด นี้ พระ บาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า
เจ้า อยู่ หัว ไม่ ไป ทรง อย่าง ยิง ถ้า ทรง ทอด พระ เนตร เห็น เมื่อใด ก็ รับ ตั้ง
เปน การ ล้อเล่น ต่าง ๆ แต่ ยัง ทรง จุดเทียน แล วิน น้ำหอม เปน การ เล่น
เสมอ ทุก ปี แล ทรง แปลง ศาลา ที่ ลำ รัย บชา ซึ่ง รับ ตั้ง ว่า พุท ไม เปน
ภาษา คน เทียบ ล้อ เจ้า แก่ ทำว นาง ต่าง ๆ เกือบ จะ ทุก ปี กระ ทง เข้า กรู นั้น
ใช้ กระ บุง มี กระ บอก ลัก หวาย ติด อยู่ กลาง กระ บุง แล้ว หุ้ม ใบ ทอง จัด ของ
กิน ข้าวหวาน ลง ใน กระ บุง ทุกร กระ ทง นั้น แล้ว มี ต้น ไม้ บัก ที่ กระ บอก
กลาง กระ บุง บน ต้น ไม้ นั้น มี ธง จรเข้ ติด ด้วย เศษ ผ้า นุ่ง ผ้า ห่ม เล็ก น้อย
แขวน รุง รัง ไป มี ดอกไม้ จันทน์ ประดับ ช่วย ให้ งาม ด้วย ที่ ลำ ต้น ของ ต้น ไม้
นั้น ผูก ธง ตะแบก ซ่อ หนึ่ง ฤา สอง ซ่อ มี เทียน รูป เลียบ ไม้ กลัด อย่าง ละ
ดอก เทียน ที่ ปลาย กระ บุง สำหรับ ทรง จุด เมื่อ ทรง บชา พระ พุทธ รูป แล้ว กระ
ทง เข้า กรู น ยก ไป ถวาย พระ สงฆ์ ขึ้น เข้า เปรด อีก โต๊ะ หนึ่ง มี กระ ทง เล็ก ๆ
มี เข้า วาง อยู่ นั้น หนึ่ง

(เห็นจะไม่ถึงช่องหัดดีตามอารามิก

โหว่หาร) มีของ กิน ดาวหวาน กอง ปน ๆ กัน ไรอยู่ น่า มีอง เล็ก ๆ
 มัก อันหนึ่ง ดอก ตะแบก ดอกหนึ่ง ฤา สอง ดอก ไรปน อยู่กับ อาหาร มี
 หมาย คำหนึ่ง พลุ จีบ หนึ่ง มี รูป เล็ก ๆ ดอกหนึ่ง เทียน เล็ก ๆ ดอกหนึ่ง เลียบ
 ลงไป กับ เข้า คือ ๆ เช่น นั้น กระทง เช่น นี้ มี ๘ กระทง มี กระทง น้ำ
 อีก กระทง หนึ่ง ขวด คอป ล้าง กรอก น้ำ ดอกไม้ สด ขวด หนึ่ง สำหรับ ริน
 ลง ใน กระทง เวลา เมื่อ บูชา ฤา อุทิศ ข้าพเจ้า ไม่ สู้ เข้าใจ วิธี ฉาย กัน
 อย่างไร ชัด เจน เปน แต่ จุด เทียน เล่น อยู่ เสมอ แต่ การ ฉาย เข้า กรู นั้น
 พอ สืบ หา มูล เหตุ ได้ ชัด เจน ดัง จะ กล่าว ต่อ ไป นี้ คือ ว่า มี มา ใน เปตะ
 วัตถุ ดัง เชย ความ ว่า มี พราน เนื้อ คน หนึ่ง เมื่อ ไปไล่ เนื้อ กลับ มา ถึง
 บ้าน ก็ แจก เนื้อ ให้ แก่ เด็ก ๆ ทั้ง ปวง วัน หนึ่ง พราน ไป ไม่ ได้ เนื้อ จึง
 เก็บ ดอก ตะแบก ฤา ดอก ราช พฤษ ภา ที่ ว่า ประดับ กาย แล หาบ มา เปน อัน
 มาก ครั้น เมื่อ มา ถึง ประตู่ บ้าน เด็ก ๆ ทั้ง ปวง ก็ มา ขอ เนื้อ ตาม เคย
 พราน จึง แจก ดอก ตะแบก ให้ คน ละ ช่อ ครั้น พราน นั้น ตาย ไป เกิด ใน เปตะ
 นิ กาย มี ดอก ตะแบก เปน เทริด ประดับ ศีรษะ เดิน ไป ใน น้ำ หวัง
 จะ ไป หา อาหาร ที่ บ้าน ใน เวลา นั้น โกตี ยะอำ มาตย์ ของ พระเจ้าพิมพิสาร
 ออก ไป ชำระ ความ ผู้ร้าย ตาม ทัว เมือง ล่อง เรือ มา เห็น เปรด นั้น ได้ ถาม
 ได้ ความ แล้ว ก็ มีความ กรุณา จึง ว่า เข้า สัตตุ ของ เรา มี ทำ ไฉน ท่าน จึง จะ
 ได้ เปรด นั้น ตอบ ว่า ถ้า ใน เรือ นี้ มี อุบาสก ตั้ง อยู่ ใน สรณะ ท่าน
 จง ให้ เข้า สัตตุ นั้น แก่ อุบาสก แล้ว อุทิศ ส่วน กุศล ให้ แก่ เรา อำมาตย์
 นั้น ก็ ทำ ตาม เปรด ได้ อนุโมทนา ตั้ง อยู่ ใน ความ สุข แล้ว จึง สั่ง ว่า ให้
 ท่าน ทั้ง หลาย กรุณา แก่ เปตะ นิ กาย เมื่อ ทำ กุศล ถึง ใจ ๆ แล้ว ให้ อุทิศ

ส่วน บุญ ให้ ครั้น เมื่อ อำมาตย์ กลับ มา ถึง บ้าน นิมนต์ พระ พุทธ เจ้า กับ พระ สังฆ มรสีช มา ถวาย ทาน แล้ว กราบ ทูล เรื่อง เปเรต นั้น ให้ ทรง ทราบ พระ องค์ จึง ทรง อธิษฐาน ให้ มหาชน ประชุม พร้อม กัน แล้ว แสดง เประนิกาย ให้ ปรากฏ มี เรื่อง รว กล่าว มา ดังนี้

เรื่อง เปเรต นี้ เปน ลัทธิ จำ พวกหนึ่ง ซึ่งมี ชื่อ เรียก ใน สาสนา พราหมณ์ ไบราณ ตาม ลำนวน สันสกฤต ว่า บัตรี หมาย เขา ว่า เปน ผี จำ พวกหนึ่ง ซึ่ง เปน บุษยา ตายาย ฉุติ พิ น้อง ของ ชน ทั้ง ปวง ตาย ไป เปน บัตรี มี ออก ชื่อ เล่า เรื่อง รว ที่ มา ทำ วุ่น วาย ต่าง ๆ ถี่ ๆ เปเรต คือ ออก จาก บัตรี นี้ เอง ที่ มา มี กล่าว ถึง ใน พระ พุทธ สาสนา ด้วย ก็ จะ เปน อนุโลม มา จาก สาสนา เดิม ซึ่ง คน ใน ประเทศ อินเดีย ถิ่น กัน อยู่ ว่า มี มา แต่ ไบราณ แล้ว นั้น จะ ตัดสิน คัด คำน เลี้ยว ว่า ไม่มี กล่าว ถึง ใน พระ พุทธ สาสนา แต่ เดิม เลย ก็ ยาก อยู่ แต่ การ ที่ ทำ การ กุศล เปน สิ่ง ที่ ดี อยู่ แล้ว โดย จะ อุทิศ ให้ แก่ ลัทธิ หมู ไค พวก ไค ก็ ไม่ เปน การ ทำให้ กุศล สิ่ง ที่ ดี นั้น เสื่อม หرام ไป จึง ต้อง ถิ่น ว่า เปน อัน ไม่มี ข้อ ที่ จะ คัด คำน อัน ไค แต่ การ ที่ เปเรต เหล่า นั้น จะ ได้ รับ ประ โยชน์ ก็ ต่อ เมื่อ ทำ ทาน อุทิศ ให้ เหมือน นิทาน ตัวอย่าง ซึ่ง โกพิย อำมาตย์ ได้ ทำ แต่ เรื่อง เข้า เปเรต ที่ ไม่ ได้ ทำ บุญ สุน ทน อัน ไค เปน แต่ เอา ไป กอง ไป ทิ้ง ให้ อย่าง เล้น ฝุ่น เปน ที่ น่า สง ใส ย นึก ก็ ถ้า หาก ว่า การ ที่ จัด อาหาร ลง กระ ทง เล็ก ๆ ไป ทิ้ง เช่น นั้น เปเรต จะ ได้ รับ จริง แล้ว พวกร ที่ ตาย ไป เปน เปเรต ควร จะ บอก แก่ โกพิย อำมาตย์ ว่า ให้ เขา เข้า สัตต สัก ข้อง หัตถ์ หนึ่ง ใส่ ใน กระ ทง ลอย น้ำ มา เกิด ขำ พเจ้า จะ ได้ กิน เปน อาหาร ทิพย์ ฤฯ ขอ เศษ ผ้า อะไร ทั้ง ลง มา ให้ อีก สัก หนอย หนึ่ง จะ ได้ เขา มา เปน ผ้า ทิพย์ นี้ เปเรต ก็ ไม่ ว่า เช่น นั้น บอก แต่ ขอ ให้ ทำ ทาน อุทิศ ให้ การ ที่ เกิด เล้น เปเรต ขึ้น นั้น เห็น จะ มา จาก ทาง อื่น

คือลัทธิฮินดูเป็นต้นเค้า ด้วยเขาถือการเดินผู้บิณฑบาต ยาย คล้ายกัน กับ
 จีนที่เดิน ศพ เดิน บ้าย ถ้าผู้ใดไม่มีบุตร ชาย สืบตระกูลไม่ได้ ขนมนั้นแล้ว ก็
 เป็นผู้มีความทุกข์ในภพนี้ ถ้าจะเอาผู้อื่นมาเดินแทน ก็ไม่ได้ ฉเพาะ
 ต้องบุตร ขนมนั้นจึงจะได้แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะฉะนั้นจึงต้องมีลัทธิ
 ที่จะหาบุตร นับจากออกไปได้เป็น ๑๒ จำพวก คือ บุตรที่เกิดด้วยภรรยาคน
 ที่แต่งงาน ๑ บุตรที่เกิดแต่ภรรยาของตนกับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ อันมุ่งต่อ
 ความภรรยา ๑ บุตรที่เกิดจากภรรยาของตน โดยผู้อื่น ซึ่งเห็นแก่ทรัพย์สิน
 จ้างเป็นเครื่องสักการ ๑ บุตรที่เกิดแต่ภรรยาภายหลังสามีตายแล้ว ๑ บุตรที่เกิด
 แต่นางสาว ๑ บุตรที่เกิดแต่บุตรที่บิดารับเป็นลูก (คืออธิบายว่า
 บิดามีแต่บุตรหญิง ให้บุตรหญิงนั้นไปมีสามี ครั้นบุตรหญิงนั้นมีบุตร ออก
 มาเป็นชาย บิดาทำพิธีตามแบบรับมาเป็นลูก) ๑ บุตรซึ่งเกิดแต่ภรรยาที่
 ไม่บริสุทธิ์ (หมายความว่ามากชู้หลายผัว) ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่ซื้อ
 มาโดยความเล่ห์ ๑ บุตรที่ใจตัวเด็กสมัคเอง ๑ บุตรที่ได้มาด้วยแต่งงาน
 กับเจ้าสาวซึ่งมีครรภ์มาแล้ว ๑ บุตรของพี่ชายน้องชาย ๑ บุตรซึ่งเกิดด้วย
 ภรรยาที่มีชาติต่ำกว่าตน ๑ บุตรเหล่านี้เดิน ศพ ได้ ๖ จำพวก เดิน ศพ ไม่
 ได้ ๖ จำพวก ในบุตร ๖ จำพวกข้างต้นนั้นนับว่าเป็นผู้รับมรดกสืบตระกูล
 ได้ ด้วยเป็นเชื้อวงศ์ของตนด้วย เป็นบุตรที่เดิน ศพ ได้ บุตร ๖ จำพวก
 ข้างหลัง เป็นผู้รับมรดกแลสืบตระกูลไม่ได้ เป็นแต่นับว่าเป็นเชื้อวงศ์
 เป็นบุตรที่เดิน ศพ ไม่ได้ บุตรที่เกิดด้วยฤษีฤาพราหมณ์มา เพาะกับ
 ภรยานั้น นับในพวกที่เดิน ศพ ได้ ลัทธิที่ถือการจำเริญจะต้องมีบุตร เป็น
 สำคัญเช่นนี้ ยังถือกันแข็งแรงอยู่ ในประเทศอินเดียทุกวันนี้ การ
 เดิน ศพ ก็ยังมีอยู่เสมอ ถึงอังกฤษมาเป็นผู้ปกครองมา บ้างเจ้าชาย

พวกฮินดูก็ต้องยอมรับว่า บุตร ที่บิดาเขา รับ ตาม สาสนา เช่นนี้ เป็น
 บุตร ลับ ตระกูลได้ ด้วยเหมือนกัน ไป ห้าม เลี้ยง แต่ ที่ เมื่อเวลา ผัว ตาย แล้ว
 เวลานี้ ผู้เป็น ภรรยา จะ รับ ลูก เลี้ยงใน เวลา ผัว ตายไม่ได้ ด้วยได้ เคย เกิดเหตุ
 มา หลาย ครั้ง ด้วย เวลานี้ นั้น ประสงค์ จะมี อำนาจ เป็น ผู้ รัง ราช การ แทน
 ผัวต่อไป จึงได้ คึก ทาเด็ก มารับ เป็นลูก เลี้ยง ตัว ว่า การ แทน เมื่อเด็ก
 ลูกเลี้ยง ที่ เป็น วิทยา คนใหม่ โต ขึ้น ยอม มอบ สมบัติ แล อำนาจ ให้ โดย ปรกติ
 ก็มี ที่ ไม่ ยอม ให้ เกิด วิวาท กัน ขึ้น ก็มี เพราะ เป็น การ ฝุ่ ใน ส่วน ราช
 เช่นนี้ อังกฤษ จึง ได้ ไม่ ยอม รับ ลูก เลี้ยง ซึ่ง เล็ก เมื่อ เวลา ผัว ตาย
 ก็ ยังมี เหตุ เคลือบ แคลง ด้วย อ้าง เอา ว่า วิทยา ผู้ตาย ได้ รับ เป็น บุตร เลี้ยง
 เมื่อ จวน จะ ตาย เช่น นานา วิถี ซึ่ง อังกฤษ ไม่ ยอม รับ ภายหลัง เป็น
 ขบถ ด้วยเนื้อโอาส เอา ใน เวลา ที่ สวรรค์ ทหาร แห่ ของ อังกฤษ เป็น ขบถ ก่อ
 เหตุใหญ่ โต ใน ประเทศ อินเดีย ได้ การ ที่ เรา ทำ เข้า กรุง คง จะ มา ตาม ใน
 หนังสือ ที่มี เจือ มา ใน พุทธ สาสนา แต่ เข้า เปเรตนี้ เห็น จะ คิด มา แต่ ผู้ ที่
 เคย เลี้ยง มี บู่ ยา ตา ขยาย อย่าง ฮินดู ถ้า มี ฉนั้น ดี ร้าย ก็ จะ มา จาก ลาว อยู่ ใน
 เรื่อง เลี้ยง มี อรรถา การ ที่ เลี้ยง ๆ ทั้ง ปวง ไม่ ต้อง ใช้ ของ มาก ครั้น เข้า
 ใจ ว่า ของ น้อย จะเป็น ของ มาก เหมือน อย่าง บัตร บุษบา เทวดา ได้ ขนมห เล็ก
 ขนมน้อย แต่ ถ้า จะ กิน ก็ ไม่ พอ อิ่ม แต่ คำ ที่ โหระ ว่า นั้น สารพัด จะ ดี วิเศษ
 เกิน กว่า จริง ใจ ร้อย เท่า พัน เท่า แล้ว ก็ ไม่ เป็น ปด เพราะ ของ เหล่า นั้น จะ
 กลับ ไป เป็น มาก ไม่ เลี้ยง แต่ เฉพาะ เทวดา ที่ เป็น นาย องค์ เดียว เลี้ยง
 ทั้ง เทวดา บัรวาร ตลอด ไป ด้วย บัรวาร นั้น นับ ด้วย โกฎิ ทั้ง นั้น การ ที่ ใช้ ของ
 น้อย ๆ เลี้ยง ให้อิ่ม เช่นนี้ ผู้คน คิด เห็น จะ คิด เพื่อ จะ ให้ เป็น แต่ แสดง ความ
 เคารพ ด้วยเห็น อยู่ แก่ ตา ว่า ถึง จะ หา ของ ไป ให้ มาก มาย เท่าใด ก็ ไม่

บก พร้อง ลงไป ไม่เหมือน เลี้ยง พระที่ ผิดได้ ต้องเติม ของ ซึ่ง เป็นที่ ชื่น ชม
ยินดี ของ ทายก ตลอดไป จนถึง เข้าพระ ซึ่ง ฐอยู่ แล้ว ว่าการที่ ถวาย เข้า พระ
นั้น ใช้ จะไป ได้ แก่ พระพุทธ เจ้า อย่าง หนึ่ง อย่างใด คือ จะได้ รับ สิ่ง ของ
นั้นโดย ทาง เส้น ญา ทางอุทิศ ส่อน บุญก็ ไม่มี คง เป็น แต่ อามิศ บูชา อย่าง
เดียว กัน กับรูปเทียน ดอกไม้ ไม่ ต้อง ใช้ มาก สิ่ง ละหีบเล็ก หีบน้อย ก็พอ
แต่ ซึ่ง เชื่อกันว่า ของ น้อย จะไป กลาย เป็น มาก ใน โลกย์ นานี้ เห็น จะ
เกิดขึ้น จากเรื่อง ทำบุญ เพียงหนึ่งได้ ร้อย เพียง พัน เพียง เป็นไป ตาม อธิยา
ไครย คน เช่นที่ เรียก ว่าเก็บ เบี้ยไต้ รำน เห็น เป็น ถ้าที่จะได้ อย่างไม่ไร ก็เอา
ทุกอย่าง การที่ ทำเข้ากุ กระทงใหญ่ สำหรับ ถวาย พระ เมื่อ ภาย หลัง นั้น
เห็นจะ มา ตามทาง นิทาน เรื่องเปรต ซึ่ง เป็น พรานที่ กล่าว มา แต่ เรื่อง เข้าเปรต
เห็น จะ มา จาก เครื่อง เส้น

ใน หนังสือ นพมาศ กล่าว ว่า เข้า กุ ที่ทำ กันใน ครั้ง นั้น ประสงค์
อุทิศ ต่อ ปรัชตบุป ชิวเปรต ก็ดู ต้อง กัน กับคำ ที่เล่า ๆ อยู่ใน ชั้น หลัง นี้
การที่ จำแนก ชื่อ เปรต ต่าง ๆ ดู เป็น ตาม คัมภีร์ ชัม ขาบ มากกว่า ที่ มาใน พระ
บาลี ญา อรรถ ถา ชัน สูง ๆ เช่น ใน คัมภีร์ โลก สันฐาน แล มิ ลิน ษณูหา
ที่ มาใน คัมภีร์ ชัน สูง คือ มาใน จตุตถ ปาราชิก คัมภีร์ อาติ กรรม แต่ จำ
แนก ประเภท เปรต ก็ต่าง กัน กล่าวไว้ ใน โลก สันฐาน แล คัมภีร์ อาติ กรรม
คัมภีร์ ละลิต สอง พวก ใน ลิต สอง พวก ทั้งสอง คัมภีร์ นั้น ก็ ไม่ ตรง กัน
ว่าไป คน ละ อย่าง ทั้ง ดู ก็ เป็น การ ง่าย ที่ จะ คิด พรณา เป็น แต่ ว่าให้
แปลก ๆ กัน ไป จะ เอา ลัก สอง ร้อย พวก ก็ เห็น จะ ได้ แต่ ใน มิ ลิน ษณูหา
นั้น มี ย่น กล่าวโดย สังเขป อีก ชัน หนึ่ง คือ ว่า ถ้า จะ ย่น เข้า ก็ คง เป็น ลี
จำพวก ที่ เขา จะ บัน อากา ตาม ที่ คล้าย ๆ กัน เป็น พวก หนึ่ง พวก หนึ่ง

คือ อุตุป ชีวี เลี้ยง ชีวิตร ด้วย มลทิน แห่ง กรรม แล หนอง เลือด ทั้ง ปวง พวก
หนึ่ง ขุบขีปาลิกะ หยากเข้า หยากน้ำอยู่เป็นนิตย พวกหนึ่ง นิชฌามะตณทิกะ
เพลิง เฌา อยู่ภายใน เป็น นิตย พวก หนึ่ง ปรัทตูปชีวี เลี้ยง ชีวิตร ด้วย ผล
แห่ง ทาน ที่ ผู้อื่น ให้ จิตร ระวัง แท้ที่ จะ รับ ส่วน กุศล อย่าง เดียว พวก หนึ่ง
เปรต พวก หลัง นี้ คือ เปรต ที่ ทำ เข้า กรู อุทิศ ให้ คำ ที่ เรียกว่า เข้า กรู นั้น
ชรอย จะ มา จาก ภาษา มคธ ว่า กระ แผล ว่า เข้า อย่าง หนึ่ง ตาม ดิกขันนารี
ซิลเดอร แผล ว่า เข้า ต้ม ให้ สุก แล้ว แต่ เรียก ชิม ซาบ กัน ไป ก็ กลาย เป็น กรู
ครั้น เมื่อ กรู แผล ไม่ ออก แล้ว จึง มี ผู้ เคา เป็น ทูต ไป อีก เพื่อ ให้ ได้ ความ
แต่ เหตุ ไฉ จึง มา ทำ เข้า กรู กัน ใน ฤค สาราท ไม่ได้ ความ ฤา จะ ทำให้ เป็น
คู่ กัน กับ เข้า ผอก กระบอง น้ำ ซึ่ง ได้ ทำ ใน เวลา ตรุศ สุก ยี่ บ้าง ดอก กระม้ง
หนึ่งใน การ พระ ราช พิธี สารท นี้ ก็มี เข้า บิณฑ เช่น ได้ พรธนา แล้ว
เมื่อ สงกรานต์ นั้น เหมือน กัน เพราะ เป็น พิธี กิ่ง กลาง ยี่

การ พระ ราช กุศล กาลานุกาล

ใน กำหนด พระ ราช พิธี สารท ได้ กล่าว ถึง เข้า กระ ทง แล ของ
ลำดับปรกณ์ มา เสร็จ แล้ว ใน ที่ นี้ จึง ไม่ ต้อง กล่าว พิสดาร ขอ บอก
แต่ ว่า ใน วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ค่ำ ๑ เจ้าพนักงาน ได้ เชิญ พระ บรมอัญฐิ แล
พระ อัญฐิ เท่า จำนวน ที่ เคย ลำดับปรกณ์ มา แต่ ก่อน ออกไป ประดิษฐาน บน
พระ ที่ นั่ง เสวตฉัตร แล โต๊ะ จั่น ทั้ง ใน พระ ราช วัง บวร แล หอ พระ นาค ก็มี
การ พระ ราช กุศล ตาม เคย เหมือน กาลา นุกาล อื่น ๆ พระ สงฆ์ ที่ ลำดับปรกณ์
ก็ เกือบ จะ เป็น สำ รับ เดียว กัน นั้น เอง

คำ ตักเตือน ใน พระราชพิธี สารท

การ สวดมนต์ใน เวลา คำ ก็เป็น ตาม ธรรมเนียม เรียบ ร้อย ดี อย
มี แต่ใน วัน กวน เข้า ทิพย์ ภูษา มาลาต้อง เก็บ ไบ มดุม ให้พอ แก่ที่จะ
พระ ราชทาน เจ้า กวน เข้า ทิพย์ คืออย่า ให้ต่ำ กว่า สิบหก ไบ ลง ไป ถ้า
ต่ำ ลง ไป แล้ว เคย เคย มา หลาย ครั้ง ถ้ามาก จน ถึง สาม สิบ สอง ไบ ยิ่ง ดี
หนึ่ง ไบ มดุม ที่เก็บ มา นั้น เป็น อย่าง ใช้อย่าง ไร ไม่ได้ แท้ ๆ มัก จะ ต้อง ห้อยหู มาก
กว่า หัก คือ เขียว อ่อน เหลือ เกิน ด้วยเก็บ มา ไว้นาน ๆ ฤๅไป รวบ กระ
ชากร มา แต่ที่ ไบ อ่อน ๆ จน สีแดง การที่ ได้ เตือน ใน หนังสือ วชิรญาณ
แต่ก่อน ก็มี แต่ ภูษา มาลาไม่มี ผู้ใด ได้รับ หนังสือ วชิรญาณ ท่านอธิ
บดี ผู้ซึ่ง บัง คับ ภูษา มาลา ทุก วัน นี้ก็ ทรง หนังสือ ไม่ ออก ฉัตร มงคลครอบ
พระ กริ่ง ยัง ขาด ได้ ถึง นิิน ทา ไร ตั้งนี้ คง ไม่ รู้ ช่าง เป็น ไร ยังมี เรื่อง
ที่เคย กาฬ ใน พิธี สารท อีก อย่าง หนึ่ง คือ เข้า กระ ทง ที่ สำหรับ สดับ ปกรณ์
พระ บรมอัฐิ นั้น เคย มา ตั้ง อยู่ ที่ หลัง ฉาก มุข ได้ แต่ก่อน มา ถ้า เวลา
จน เพน แล้ว ถ้า แก่ เคย ขน ส่ง มหาต เล็ก ทาง พระ ทวาร ฉาก ข้าง ด้วนตก
มหาต เล็ก ส่ง กรมวัง แลทนาย เลื่อน นำลง ไป ถวาย พระสังฆ ที่ มา คอย สดับ ปกรณ์
แต่ บาง มี มหาต เล็ก เคย ๆ อยู่ กรม วัง ก็ เคย ไป เรียก เอาเอง ก็มี ถ้า
ถูก เคย เข้า ด้วย กัน หมด แล้ว เป็น เกิด ความ ทุก คราว การอื่น ๆ ก็ ดู ไม่
ใคร มี ขัด ข้อง ขาด เหลือ อัน ไต นึก

เรื่องตักบาตรน้ำผึ้ง

การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง นี้ ไม่ได้ เป็น พระ ราช กุศล ซึ่ง มี มา ใน เรื่อง รว
เก่า ๆ ปรา กฏ ใน หนังสือ แห่ง ไต เป็น การ พัง เกิด ขึ้น ใหม่ ใน รัชกาล ที่ ๔
เหมือน อย่าง วิสาขบูชา แล มาฆบูชา ทำ อนุ โลม ตาม ผู้ ซึ่ง นัย ถือ พระ
พุทธ สาสนา แก่ ก่อน ได้ เคย ทำ มา แต่ การ ที่ ทำ นั้น จัก ไม่ ถึง จะ เป็น ราช การ
สำหรับ แผ่น ดิน แท้ นั้ ทำ เป็น ส่วน ธรรม มุติกา ฤๅ เฉพาะ แต่ วัด บวรนิเวศ
ด้วย อีก เป็น การ ของ วัด มากกว่า ของ บ้าน คือ เมื่อ เวลา ทรง ผนวช อยู่
ที่ วัด บวรนิเวศ ได้ เคย มี การ วิสาขบูชา มาฆบูชา ตักบาตร น้ำ ผึ้ง เมื่อ ได้
เสด็จ เสด็จ ถวียง ราช สม บั้ แล้ว จึง ได้ ทรง ยก เข้า มา ทำ ใน วัด พระ ศรี รัตน
ศาสดาราม อีก ส่วน หนึ่ง พระ สงฆ์ ที่ ณั้ ใน การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง เดิม
ก็ ใช้ ราช าคณะ ถา นา นุกรม วัด บวร นิเวศ วัด เดียว ทั้ง สิบ รูป ต่อ ภาย
หลัง เมื่อ ทรง สร้าง วัด ราช ประดิษฐาน จึง ได้ มี พระ ราช าคณะ ถา นา นุกรม
วัด ราช ประดิษฐาน เข้า ใน จำนวน สิบ รูป นั้น ด้วย ครั้น ภาย หลัง เมื่อ ยี่ ข้า พเจ้า
บวช เณร ย้าย เข้า มา เลี้ยง พระ ที่ พระ ที่ ณั้ พุทธ มณฑล เขียว มุข ได้ มี เจ้า
พระ เจ้า เณร ที่ บวช ใหม่ เดิม นอก จาก จำนวน สิบ รูป ขึ้น ไป อีก ต่อ มา
ภาย หลัง ก็ เลย เป็น แบบ เจ้า พระ เจ้า เณร ทรง ผนวช ใหม่ เข้า มา ณั้ แล ได้
น้ำ ผึ้ง ที่ ทรง บาตร นั้น ด้วย - เป็น ฉลอง เจ้า พระ เจ้า เณร ด้วย กลาย ๆ ครั้น ใน
รัชกาล ประ จุบั้นี้ เชิญ พระ พุทธ บุคยรัตน์ ไป ประ ดิษฐาน ที่ พระ พุทธรัตน
สถาน แล้ว จึง ย้าย เลี้ยง พระ ไป ที่ พระ พุทธ รัตน สถาน แต่ ที่ แคบ ไม่ พอ
พระ สงฆ์ จึง ต้อง แยก ไป ณั้ ที่ พระ คำนั้ ทรง ผนวช บ้าง แต่ ก่อน ทรง

บาตร ที่ मुख หลัง พระอุโบสถ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ภายหลังจึงย้าย
 มาที่ พระที่นั่ง ทรงธรรม ครั้น เมื่อ ไป เลียง พระที่ พระพุทธ รัตนสถาน
 การ ทรง บาตร ก็ย้ายไปที่ ซา ลา โต๊ะต้นจันทร์ นำ ประตุมลาคันประเวศมา
 จนทุกวันนี้ บาตร ที่ทรง นั้นมีบาตร พระพุทธรูป ใน ที่ต่าง ๆ แล บาตร พระ
 สังฆมณี แต่ตัว บาตร ไม่ได้ หุ้มอลก ตั้ง เรียงบนม้า ทรงด้วย ชั้นเงินทรงบาตร ๆ
 ละ ชั้น มีผล ส้มอ ทั้ง ลงไป ใน บาตร นั้น บาตร ละแก้วผล สิบ ผลตาม แต่จะมี
 มาก มี น้อย ต่อ นั้น ไปเจ้า นาย ฝ่าย ใน เลด็จ ขึ้น มา ทรงบาตรน้ำผึ้ง ตาม
 แต่ พระ องค์ใด จะ ทรง ครั้ท่ามาก น้อย เท่า ไ้ไม่มี กำหนด แต่ น้ำผึ้ง คง
 ได้ เต็ม ทุก ๆ บาตร เพราะบก พร่อง บาตร ไ้ก็ คง เต็ม จน เต็ม จำนวน บาตร
 ที่ ทรง บาตร น้ำผึ้ง ดังนี้ ใน การทรงบาตร น้ำผึ้ง นั้น เลด็จ ลง ทรง จุดเครื่อง
 นมัสการ ทรง คีล พระ สังฆ ถวายพร พระ ทรง ประเคน แล้ว เลด็จ ทรง บาตรน้ำ
 ผึ้ง เมื่อ เลด็จ กลับ ก็ พอ ใกล้เคียง เวลา ที่ พระสังฆ มณเฑียรแล้ว ทรง ถวายไทย
 ทาน หมาย พล รูป เทียน แล น้ำ ผึ้งขวด อัด ขนาด เล็กขวดหนึ่ง พระสังฆถวาย
 อนุโมทนา ด้วยกาเล แลยัลลสะทาเนนะ แล้ว ก็ เลด็จ ขึ้น มี การ เทศนาเรื่อง
 ตัก บาตร น้ำผึ้งต่อไป การ เทศนา เปน ถิ่น หลวง แต่ไม่ได้ เทศน์ น้ำที่ นั่ง
 เทศน์ ที่ พระที่นั่ง ทรงธรรม เจ้า นาย แล ข้าราชการ ฝ่าย ใน พัง เรื่องที่ เทศน์
 นั้น ว่า ด้วย นิทาน เรื่อง ตัก บาตรน้ำผึ้ง ที่ มี มา ใน เกาส์ซซันท์ เปนการ
 แสดง มูล เหตุ อนุโมทนา ใน มฤตนา ที่ ได้ ทำ ใน วัน นั้น ข้าพเจ้า เห็น ว่า ควรจะ
 นำ มูล เหตุตาม ทาง ที่ เทศนา นั้น มา กล่าว ใน ที่นี้ พอ จะ ได้ รู้ เรื่อง ตลอด ว่า
 เหตุ การ อย่างไร จึง ได้ เกิด ตัก บาตรน้ำผึ้ง ขึ้น แล น้ำผึ้ง ซึ่ง ดู ก็ ไม่ เปน
 ประโยชน์ อัน ไ้ใดนัก ลู้ เข้า สารไม่ ไ้ ทำ ไ้ไม่ จึง ได้ ต้อง ถึง ตัก บาตรตักพัก

ดู ก็ น่า จะ ถาม อยู่ แต่ เรื่อง ที่ ข้าพเจ้า จะ เล่า นั้น จะ ไม่ เดิน เนื้อความ แต่ ตาม ที่ เทศนา อย่าง เดียว จะ ขอ แสดง ความ เห็น แล ตาม ที่ ตัว ทราบ เพิ่ม เติม ปน ลง บ้าง ตาม สม ควร แก่ ข้อ ความ

ใจ ความ ในเกล็ดชช ขันธุ์ นั้น ว่า พระพุทธเจ้า เสด็จ อยู่ใน เมืองสาวัตถี ประทับ ณ เชตวันาราม อาราม แห่ง อนาถ บิณฑิก คหบดี ครั้ง นั้น พระ ภิกษุ ทั้ง หลาย อาพาธ เรียก ว่า สรทิกาพาธ แปล กัน ว่า ไข้ เกิด ใน สรทกาล อากาศ ที่ เป็น นั้น คือ “ฉน ยาคู แล ภักธ ไม่ ตั้ง อยู่ ตาม ปกติ ได้” ยาคู ที่ ต้ม แล้ว ก็ พิ บัด ชัน เลี้ย ออก เลี้ย จาก มุข ทวาร ไม่ อยู่ ได้ นาน ใน อุทร ประเทศ ” คำ ที่ ว่า นี้ เป็น โวหาร แปล จาก ภาษา มคธ ถ้า พุท กัน อย่าง ไทย ๆ ก็ ว่า ใน ฤ ฤดู นั้น พระสงฆ์ นั้น ยาคู ก็ ตี อาหาร อื่น ก็ ตี ให้ เกิด โรค อา เจียน ออก มา เลี้ย อาหาร ไม่ ตั้ง อยู่ ได้ เป็น เหมือน กัน มาก ๆ ก็ พากัน หิว โหย อ่อน เพลี้ย ไป ร่าง กาย ก็ ผ่าย ผอม เสว้า หมอง ผิว เหลือง ชัน เหลือง ชัน เมื่อ ผอม ไป เช่น นั้น เล้น ก็ ลี พรัง ขึ้น ตาม กาย เพราะ โรค ที่ เป็น นั้น พระ พุทธ เจ้า ทอด พระ เนตร เห็น ตรัส ถาม พระ อานนท พระ อานนท ก็ กราบ ทูล ตาม เหตุ ที่ เป็น นั้น ครั้น เมื่อ พระ พุทธ เจ้า เสด็จ เข้า อยู่ ณ ที่ สงัด จึง ทรง พระ ปรวิ ติค ถึง ทุกข พิ บัด ซึ่ง เกิด ขึ้น แก่ พระ สงฆ์ นั้น จึง ได้ ทรง พระดำริห์ จะ หา สิ่ง ไต อนุญาต ให้ แก่ พระสงฆ์ ให้ เป็น ยา ด้วย เป็น อาหาร ด้วย แต่ จะ ไม่ ให้ เป็น อาหาร หยาบ เมื่อ ทรง พระดำริห์ เช่น นั้น จึง ทรง คิด เห็น ยา ห้า อย่าง คือ เนยใส อย่าง หนึ่ง เนยข้น อย่าง หนึ่ง น้ำมัน อย่าง หนึ่ง น้ำผึ้ง อย่าง หนึ่ง น้ำ อ้อย อย่าง หนึ่ง ถือ กัน ว่า เป็น ยา ด้วย เป็น อาหาร ด้วย แต่ ไม่ เป็น อาหาร หยาบ เนยใส เนยข้น ที่ กล่าว ใน ที่ นี้ จะ เข้า ใจ ว่า เป็น บัต เตอ แล ชีส ตาม อ อย่าง เช่น ของฝรั่ง มี ขา ย เดียว นี้ ไม่ ได้ ตัว นวนิต เนย

ชั้นนั้น เหลว กว่า บัตเตอ ที่เรา เรียกว่า เนย เหลว ของฝรั่ง ลิปป์นั้น กลับ เหลว
 คว้าง ยิ่ง ขึ้นไป เปน น้ำมัน แต่เนยของ เกิด ด้วยน้ำ นม ทั้งสองอย่าง ต้องเข้า
 ใจว่า เปน เนยอย่าง ซ้องหัดถ์ ชนิดหนึ่ง เช่นนี้ ส่วนน้ำมันนั้นเล่าก็ หมายเอา น้ำ
 มันงาเปนที่ ตั้ง แต่ท่านรวบรวม น้ำมัน บรรดาที่ ออกจากผลไม้ แลเปลวสัตว์
 เข้าไว้ใน หมวคน้ำมันนี้ ด้วย น้ำมันนั้น เปน อันมี อย่างเกี้ยวไม้ ต้อง คัด ถึง
 น้ำอ้อยนั้น รวมน้ำตาลต่าง ๆ เข้าใน หมวคนั้น ด้วย เกดซ์ ๕ อย่างนี้ พระ
 พุทธเจ้า ทรงเห็น ว่า ควรจะอนุญาตให้พระสงฆ์ทั้งหลายฉันในเวลาเช้าเช้าเที่ยง
 จึง ได้ ทรงอนุญาต แก่พระสงฆ์ ทั้ง ปวงเปนครั้งแรก คำ ซึ่งเรียก ว่าอนุญาตใน
 ที่นี้ ถ้าจะว่าตาม ความเห็นเราไทย ๆ ในเวลา เข้า ชั่วเที่ยง อาหาร เหล่านี้
 ก็ ไม่ เปนที่ ห้ามปรามไม่ให้ พระสงฆ์ ฉันมาแต่ก่อน เมื่อ อนุญาต ก็ ไม่ ได้
 อนุญาตให้ ฉัน นอก กาล คือ นอกเวลา ที่พระสงฆ์ ฉันอาหาร ได้ตาม ปรกติ
 ถ้า เปนคนเรา ทุกวันนี้ ก็ น่าจะเรียกว่า ขวน ฤๅ ลัง ให้ ฉัน ด้วย ความ มุ่ง หมาย
 คิด เห็น ว่า จะให้ แก่โรค ด้วย แก่หัว ด้วย ไป มีขึ้น กันอยู่ คำหนึ่งที่ว่าทำไม จึง
 ต้องหา ที่ไม่ให้ เปนอาหาร หมาย เพราะในเวลาเช้า เช่น นั้น อาหาร หมาย
 พระสงฆ์ ยังฉันได้ อยู่ เห็น ว่าที่หาไม่ให้ เปนอาหาร หมายนั้น คือ จะทรง
 เห็น ว่า อาหาร หมาย ไม่ ย่อย ซึมซาบ ไปได้โดยง่าย ต้อง ไปตั้งอยู่ ชั่ว
 นาน จึง ได้ กระท้อน อาเจียน ออก มา เสีย ถ้า เปนอาหาร ละเอียด เช่น นี้ถึง ว่า
 อาหาร หมาย จะอาเจียน ออกมาเสีย อาหารละเอียด คงจะเหลือ อยู่ได้ เปน กำลัง
 แก่หัวไทย แลของ ทำอย่างนี้ ในประเทศ นั้น ถือกัน ว่า เปน ยา บาง ที่
 จะเป็น เครื่องบำบัด โรค ที่ เปนนั่น ได้ ด้วย ครั้น เมื่อ พระสงฆ์ ได้รับ อนุญาต
 เช่นนั้น ก็ พากัน บริโภค เกดซ์ ๕ อย่าง แต่ไป กลับ เกิด ขี้ลักขลัก มาก ไป
 ตามลำนวน เทคนั ท่านว่า “โภชนะที่ เสรำหมอง ของบริโภคตามปรกติทั้งหลาย

ยังไม่ชอบใจแต่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว จะกล่าวไปถึงโกชน ที่ระคนให้เหินยว
ด้วยสัปปย นวนิต เปนต้น นั้นเล่า ครั้น มารจะคนเข้า ให้เหินยว ด้วย สัปปย นวนิต
เปนต้นแล้ว ก็ยังไม่ เปนที่ ชอบใจ ฉะนั้นไม่ได้ โดย พิเศษ กว่าโกชน ที่เสวรา
หมอง ตาม ปกติ อีกเล่า อา โศรย สรทิกา พาท นั้นด้วย บริโศก ฉนั้น กัด ตา
หารไม่ได้ ด้วย ทั้งสอง โทชนนี้ ภิกษุทั้งหลาย นั้นก็ ฝ่าย ผอม หนัก ไป กว่าแต่
ก่อน ” ข้อความที่ว่ามานี้ คือแปลว่า อาหาร เดิมที่เป็น อันโอตเเบอชล์ ไม่
นำกิน ฤา กินไม่ได้ อยู่แล้ว นั้น มาคลุก เคล้าเข้าด้วย เนยเหลวเนยข้นเปนต้น
ก็ยัง อันโอตเเบอชล์ กินไม่ได้ หนักไป เมื่อ อาหาร ตามปกติก็ อาเจียนอยู่แล้ว
ยิ่ง คลุก เคล้า เข้าด้วย ช้อง หัวดี ทั้งหลาย เหล่า นี้ก็ยัง ทำให้อาเจียนมาก ขึ้น ด้วย
แลกินเข้าไป ไม่ได้ ด้วย เพราะอาหารยิ่ง น้อยลง ไปเช่นนั้น พระสงฆ์ จึงผอมหนัก
ไป กว่าแต่ก่อน ครั้น พระ พุทธเจ้า ทอด พระ เนตร เห็น จึง ตรัสถาม พระ
อานนท์อีก เมื่อ พระอานนท์ กราบ ทูลให้ ทรง ทราบ แล้ว จึง ตรัส เรียกภิกษุ
ทั้งหลายอนุญาตให้รับ เภสัช ๕ ประการ บริโศก ฉนั้นได้ ในเวลา วิกาล คือ
ตั้งแต่เที่ยง แล้วไป จนรุ่ง สว่าง อีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะให้ ได้ เลียง เวลา กับ ฉนั้น
อาหาร แลอยู่ ข้าง จะสำหรับ แก่ หิว ด้วย ดู ก็ เปนการ ตก ลง เรียบ ร้อย กันไป
แต่ไม่ได้ มี กำหนด ว่ารับไว้ บริโศก ได้เพียง ไต เปน ทาง ที่ ผู้ เลื่อมใส จะ
ถวาย คิลาน บั จัย เภสัช บริกขาร แก่พระสงฆ์ มากขึ้น พระสงฆ์ รับ แล้ว ก็ เกือบ
ไว้ ฉนั้น ต่อ ๆ ไป ไม่มี กำหนด จนไปเกิดเหตุ ขึ้น คือ มีพระอรหันต์ องค์หนึ่ง
ชื่อ พระ บิณฑ ทวัจจะ ข้า นาญ ในอิท ธวิธญาณ วัน หนึ่ง พระ เถระ เจ้า
ปรภาณ จะ ทำ ที่ อยู่ ที่ เจื่อม เขา ในเมือง ราชคฤห์ ให้ ข้าระ บัดกวาด พระ
เจ้า พิม พัสสาร เสด็จ ไป เห็น จึง คำ รัดถาม ว่า พระ ผู้ เปนเจ้า จะต้อง การ
ถวามิก บุรุษ คน รักษา อาราม ฤา พระ ผู้ เปนเจ้า ถวาย พระพร ว่า พระ

พุทธเจ้า ยัง มิได้ อนุญาต พระเจ้า พิมพิสาร จึง ว่า ขอ ให้ พระ ผู้ เปน เจ้า กราบ
 ทูล แล้ว บอก ให้ ข้าราชการ ทราบ ด้วย แล้ว พระ ผู้ เปน เจ้า จึง ให้ นำ ข้อ ความ
 นั้น ไป ทูล พระ พุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ก็ ทรง อนุญาต ครั้น เมื่อ พระ เจ้า พิม
 พิสาร เสด็จ ออก ไป ครั้ง ที่ สอง ตาม พระ มหา เกร ได้ ความ ว่า พระ พุทธ
 เจ้า ทรง พระ อนุญาต แล้ว จึง ตรัส ว่า จะ ฉวย คน รักษา อาราม คน หนึ่ง แต่
 ครั้น เมื่อ เสด็จ กลับ เข้า ไป มี ข้าราชการ มาก ทรง ล้ม เลี้ยว ล่วง มา ข้าง นาน
 จึง ทรง ระฤก ได้ รับ ลัง ตาม สัพ พัตถ กะ อำ มาตย์ ว่า เรา จะ ฉวย คน
 รักษา อาราม แก่ พระ บิณฑ วัง ฉะนั้น ได้ ฉวย แล้ว ฤยัง อำ มาตย์ ทูล
 ว่า ยัง มิ ได้ ฉวย คำ ตรัส ถาม ว่า ล่วง มา ได้ ก็ มาก น้อย แล้ว อำ มาตย์ ทูล ว่า
 ตั้งแต่ ทรง รับ มาวัน นั้น จน ถึง วัน นี้ ได้ ทำ ร้อย ราว ตรี พระ เจ้า พิมพิสาร จึง
 สั่ง ให้ ฉวย อารามิก มนุษย์ ห้า ร้อย คน ทวี ชัน ราว ตรี ละ คน หมู่ บ้าน
 เลข วัด นั้น คน ทั้ง ปวง จึง เรียก ว่า อารามิก คาม บ้าง บิณฑ คาม บ้าง พระ
 บิณฑ วัง ฉะ ก็ เปน กุ ลู ปะกะ เข้า ออก อยู่ ใน หมู่ บ้าน นั้น วัน หนึ่ง มีการ
 เล่น มหรศพ เปน การ เอิก เกริก เด็ด ๆ ใน บ้าน นั้น แต่ง ตัว ด้วย เครื่อง ประ
 ตัษ แล ดอกไม้ ต่าง ๆ เล่น การ มหรศพ พระ บิณฑ วัง ฉะ เข้า ไป
 บิณฑ พาท เมื่อ ไป ถึง เรือน แห่ง หนึ่ง ลูก หลิง ของ เจ้า ของ เรือน นั้น
 เห็น เด็ก ๆ ทั้ง ปวง แต่ง ตัว ก็ เข้า ไป ขอ เครื่อง แต่ง ตัว แล ดอกไม้ กับ บิดา
 มารดา พระ บิณฑ วัง ฉะ ทราบ ว่า เด็ก นั้น อยาก จะ ได้ เครื่อง แต่ง ตัว บ้าง
 จึง ถ้อ เอา เสวียน หล้า อัน หนึ่ง ส่ง ให้ แก่ มารดา ให้ สรวม คีตะ เด็ก หลิง นั้น
 เสวียน หล้า ก็ กลาย เปน ดอกไม้ ทองงาม คุ้ม ชม ถึง นาง ใน พระราชวัง ก็ ไม่
 มี ดอกไม้ ทองงาม เปรียบ เหมือน ได้ เมื่อ คน ทั้ง ปวง เห็น ดัง นั้น ก็ เข้าใจ ว่า
 จะได้ มา ด้วย โจร กรรม จึง กราบ ทูล พระเจ้า พิมพิสาร พระเจ้า พิมพิสาร ก็

ให้จับ ข้า พระ ตระ กุล นั้นไป จำไว้ ครั้น คราว ที่ สอง พระ บิณฑุรักษ์จะไป
ที่ เรือน นั้น อีกไม่ พบ เจ้า ของ เรือน จึงได้ถาม ผู้ที่อยู่ใกล้เคียง ได้ ความ ว่า
เพราะ ดอกไม้ ทอง พวง นั้น เป็นเหตุให้ต้องจำ จึงได้เข้าไป ใน พระราชวัง
แล้ว ทูล ถาม พระเจ้าพิมพิสาร ว่า เอาข้าพระตระกูลนั้น มา จำไว้ ด้วย เหตุ อันใด
พระเจ้า พิมพิสาร จึง ตอบ ว่า ดอก ไม้ ทอง เช่น นั้น แต่ คน ที่ อยู่ ใกล้ เคียง ข้าพเจ้า
ยัง ไม่ มี คน จน เช่น นั้นจะไปได้ มา แต่ไหน คง จะ ต้อง ไป ขโมย เอา
มาไม่ต้อง สงสัย เมื่อ พระบิณฑุรักษ์ได้ ยิน เช่น นั้น ก็ถือปฏิธาน ให้ปราสาท
พระเจ้า พิม พิศาร เป็น ทอง คำ แล้วถวาย พระ พร ถาม ว่า ปราสาททอง
คำ นี้ พระ องค์ ได้ มา แต่ไหน พระเจ้า พิมพิสาร จึง ตอบ ว่า ข้าพเจ้าทราบ
แล้วว่า เป็น ด้วย อาณุญาต ของ พระ ผู้เป็น เจ้า ถึง ดอก ไม้ ทอง นั้น ก็ จะ
เป็นเช่น นี้ จึง รับ สั่ง ให้ ปลดปล่อย ข้าพระ ตระ กุล นั้น จาก เวร จำ เมื่อ คน
ทั้งปวงได้ทราบ ก็ มีความ เลื่อมใส มากพากัน นำเกล็ด หี ๕ นี้มาถวาย
มาก จน ล้น เหลือ พระผู้เป็น เจ้า ไม่ สะสม เกล็ด ที่ ได้ นั้น ไว้ แจกจ่าย ให้
แก่ ภิกษุ ที่ เป็น บริวาร ภิกษุ ที่ เป็น บริพัตร มากก็ เก็บ เกล็ด ที่ ได้ แจกนั้นไว้
ใน ภาชนะ ต่าง ๆ จนถึง ห่อผ้า กรอง น้ำ ย่าง ถู บ้าง ห้อย เกี่ยว ไว้ ตาม
บาน หน้าต่าง เกล็ด เหล่า นั้น ก็ ไหล ชิม ชาบ อาย เอิบ เประ ประ เสร็น เสนาคณะ
หมู่ ทั้ง ปวง ก็ เข้า ประทุษร้าย เสนาคณะ ทั้ง ของ เปน อัน มาก คน ทั้งปวงเห็น
ก็ พากัน ตีเตียน ว่า สมณะสาถก บุตติย เหล่านี้ มี คลังเหมือน พระเจ้าพิมพิสาร
มคธ ราช เมื่อ ภิกษุ ที่ มัก น้อย ล้น ไตรู มี ความ ละอาย แล มัก สงสัย ก็ พากัน
นัยกโทษตีเตียน แลกราบ ทูล พระ พุทธ เจ้า พระพุทธเจ้าจึงได้ ประชุมพระสงฆ์ ได้
ถามภิกษุ พวก นั้น รับเป็นสัจ ทรง ตีเตียน เปน อัน มาก แล้วจึงตั้ง บัญญัติลัทธิ
ขาบท ว่า เกล็ด หี ๕ นี้ ภิกษุ รับแล้ว สะสมไว้ บริโภค ตลอด เจ็ด วัน เปน

อย่างไร ถ้า รับ แล้ว เก็บไว้ พันเจ็ดวันไป ของนั้น เป็น นิสัคคีย์ ภิกษุ
 เจ้า ของ ต้อง อาบัติ ปาจิตตีย์ เพราะ มีบัญญัติ เช่นนี้ ของ ทั้ง ปวง นั้น จึง
 เรียกว่า ลัตตะกะกาลิก คือ มีกำหนด เจ็ดวัน ตั้งแต่วันรับไป เป็นกาลจะ
 ถ้าไม่ สละเสีย ใน เจ็ดวัน ถ้าไม่ได้ ตั้ง ใจเสีย ใน เจ็ดวัน ว่า จะไม่กินเลย
 เมื่อล่วง เจ็ดวันไป ถึง อรุณวันที่แปด ของนั้น เป็น นิสัคคีย์ เจ้าของ
 ต้อง อาบัติ ปาจิตตีย์ นับ ตามของ มากของ น้อย ต้อง เสีย สละ ของนั้น ก่อน
 จึง จะ แสดงอาบัติ ได้ เมื่อ เทศนาเล่าเรื่อง มา ถึงเพียงนี้ จะ จบลง จึง ได้ ว่าเพราะ
 พระ พุทธานุญาติ สมัย มี มา ณนี้ บัณฑิต ชาติผู้ นับ ถือ พระ พุทธศาสนา จึง
 ได้ บูชา พระพุทธานุญาติ นั้น บริจาค น้ำผึ้ง อันนับ ภายใน ยา ๕ ประการ
 ใน พุทธ บริตซ์ ใน สมัย ถึง สละ ทะ ถ้า จน ไกล สละ ทะ กาล เป็น ธรรมเนียม
 มี มา ด้วย ประการ ณนี้

เรื่อง ยา ๕ สิ่งนี้ ถ้า จะ คิด ความประเทศของเรานอกจาก น้ำผึ้ง แล้ว ก็
 เป็น ของ แลลง ที่ หมอ จะ พัง ห้าม ไม่ ให้ คน ไข้ กิน ทั้งนี้ จะ เป็น เพราะเหตุ
 นั้น ถ้า อย่างไร การ ถวาย เกสซ์ ทั้ง ๕ ใน สรรพ กาลนี้ จึง ลง ถวาย อยู่แต่
 น้ำผึ้ง อย่างเดียว ถวาย ด้วยความ มุ่งหมายว่า จะ ให้ ไข้ เป็น ยา ตามเรื่อง
 เก่า ไม่ได้ ถวาย อย่าง หมดทุก น้ำตาลทรายใบชา เช่น ในเวลาอื่น ๆ แต่ใน
 ประเทศ อิน เดีย ตลอด ลงมา จนถึง ลังกาเกสซ์ ๕ อย่างนี้ ดุยๆ ข้างหยอดกัน มาก
 จน ถึง นิทานใน มหาเวสสันดร มีเรื่อง รวากล่าว ถึง เรื่อง น้ำผึ้ง ว่า ด้วย ชาติ ก่อนของ
 พระเจ้า ศรี ธรรมาโคก แด พระ เจ้า เทวานัม บัณฑิต เจ้านิโครธสามเณร ทั้ง สาม
 ชาติ ก่อนเป็น ญาติ พี่น้อง กัน เป็น พ่อค้า น้ำผึ้ง ทั้ง สามคน พี่ ใหญ่ พี่กลาง ไป
 ซื้อ น้ำผึ้ง มา ให้ น้อง สุตทังขาย พระปัจเจกโพธิ องค์ หนึ่ง อยู่ที่ เขา คณอมาทน
 เป็นวัน ไรศ อันควร จะ เยียวยา ด้วย น้ำผึ้ง ได้ ความ เวทนา รุ่มร้อน ด้วย ไรศ อัน

นั้น พระมัจจุเรโโพธิ์ก็องค์หนึ่ง ทราบว่า โโรคนั้นจะหาย ด้วยน้ำผึ้ง จึง
 เหาะ มายัง เมืองพาราณสี เพื่อจะหาน้ำผึ้ง พบผู้หญิงชาวบ้านที่ รับจ้าง เขาหลง
 ไป ตักน้ำ จึงถามว่า ร้าน ขายน้ำผึ้งอยู่แห่ง ไต นาง นั้น ก็ชี้บอก ร้านให้
 เมื่อ ไป ถึง ที่ ร้านก็ ไปหยุด ยืน อยู่ พ่อค้า น้ำผึ้งคนเล็กมี ความเลื่อมใส จึง
 รับบาตร ไป ริน น้ำผึ้ง ลง เต็ม บาตร แล้ว ส่งถวายพระมัจจุเรโโพธิ์ น้ำผึ้งก็ ล้นไหล
 ลง ยัง พื้น แผ่นดิน พ่อค้า นั้น จึง ได้ตั้ง ความปรารถนา ขอให้ ได้เอกราช
 สมบัติ ใหญ่ ในสกลชมพูทวีป แลให้มี อาณา จักรแม่ ไปเบียดเบียนโยชน หนึ่ง
 ภายใต้อำนาจ ดิน โยชนหนึ่ง เพราะเหตุ นั้น พระเจ้า ศรีธรรมาโคก จึงได้มี เศษ
 นุภาพ มาก น้ำผึ้ง แก่ โรคได้ จน ถึง เป็น ผู้เช่นนี้ ก็ แปลกกับยาบ้านเรามาก
 แต่ ดูยังไม่ ล้ว วิชา เล่มขอ น้ำมัน เนย ซึ่ง เพราะไม่ได้ น้ำมัน เนย เท่านั้นถึงแก่
 ตายได้ มี เรื่องราว ในมหาวงษ์ เหมือนกัน ว่ามี เณร สององค์ พี่ชื่อบิด
 น้องชื่อบุณทิต เป็นพระอรหันต์ พระบิดเณร ถูกพิดมัมเมลงบึงได้ ความทุกข์ เวทนา
 พระสมิทธิ น้องชาย จึงถาม ว่าทุกข์ เวทนา ครั้น เห็นจะ หาย ด้วย อันใด ท่าน
 พี่ชาย บอกว่า ถ้าได้ เปรี๊ยะ มาลักข้องหัตถ์ หนึ่งก็หาย แต่ท่านบิดเณรคณั้น
 จะถือ ธุดงค์ บิณฑบาต อยู่ อย่างไร จึงได้ ตั้ง ว่า อย่าให้ ไป ขอ แก่ ท้าวพระยา
 ผู้ใด เป็นศิลา นกัตร ให้แต่ไปเที่ยวบิณฑบาตในเวลาเช้า พ้นเพนแล้วได้
 มาก ก็ ไม่เอา ท่าน น้อง ชาย ไปเที่ยวบิณฑบาต ตั้งแต่เช้าจนเพน ก็ ไม่ได้
 ความเวทมนั้น กล้า ขึ้น พ้น กำหนด โดย จะได้ เปรี๊ยะ มาบริโภค สักร้อยหม้อก็
 ไม่หาย พระบิดเณร ตาย พระเจ้า ศรี ธรรมาโคก ทราบเข้า จึงได้สั่ง ให้
 ชุตตระใหญ่ไว้ ทั้ง ลีประตุพระนคร ให้ ก่ออิฐ ถูปูนฉาข้างในให้มันคง แล้วยัง
 สระใหญ่ทั้งสี่ประตุพระนคร ให้ เต็มไปด้วย น้ำมัน สระหนึ่ง เต็มไปด้วยสัปปะคือเนย
 ไส้สระหนึ่ง น้ำผึ้งสระหนึ่ง ขันชลักร คือ น้ำตาลกรวดสระหนึ่ง อุตติถวายแก่พระ

พงษ์ อัน มาแต่จากทิศ เพื่อ จะมีให้ลำบาก ต้องเที่ยวบินทหาต เกล็ดขี้ ยัง
 มี เรื่อง อื่น ๆ อีกบ้าง แต่ยกมา สองเรื่อง นี้ พอ เปนตัว อย่างให้ เห็น ว่าตาม
 ความคิด ของ เรา จะคิดเห็นคุณ ประโยชน์ ของยานี้ อย่างไร คิดไม่ ถึง ได้ โดย
 ถ้า ตามความ เห็น เรา แล้ว ต้องเห็น ว่า โรค ที่ พระมหาเถร เจ็บ ชั่วแต่ ถูกบึ้ง
 เท่านี้ ถึง แก่ ความตายได้ ก็ โคม เติม ที่ ยา ที่ เสาะแสวง หา จะ แก่
 ฤา ก็ หาน้ำมัน เนยกิน แก่ ถูกพิษมัจฉะ ก็ โคมอีก เหมือนกัน ถ้า เปนใจ เราถูกบึ้ง
 เข้า เช่นนั้น คงจะคิด หาขี้ ผึ้ง ฤา แะง์ อัน ไฉ มาคลึง ให้ ขนมัน ออกเสีย ก็แล้ว
 กัน แล ไม่ตาย เปนแน่ ด้วย นี่ ท่าน หาเนย กัน ซ้องหัดดี เตียว เท่านี้ ถึง
 แก่ ความ ตายได้ แต่ บึ้ง ถัด เท่า นี้ จะหายรักษา ยังต้องนึก ถึง เนย แล้ว
 การ ที่ พระพุทธเจ้า ทรงนึก ถึงเนย ในเวลาที่ พระสงฆ์ บัวยสรีรกาพาธ ก็ ไม่ เปน
 การ อัจฉริยะอะไรยังเข้าเค้าเข้าเรื่องมากกว่า ถูกบึ้ง เรื่อง เนย เปนอาหาร ทิพย์ ฤา
 เปนยาทิพย์ของ ประเทศนั้น ก็ ยัง เปนไปอยู่จนถึงเวลาปัจจุบันนี้ เมื่อข้าพเจ้า
 ไป ที่อินเดีย ไปตาม ถนน ที่ เปนแซก ล้วน มีร้าน ขายขนมสองข้างทาง เช่น
 ถนน ที่ ตรง เข้ามา เยี่ยมมัมมัลลิจิตที่ เมืองเดลี เปนคัน . เปนร้าน ขายขนม ทั้งสอง
 ข้าง เมื่อ แล เห็นไปแต่ไกล มี ขนม ใส่ภาชนะต่าง ๆ ตั้งเรียงราย
 มี ไท ทำ นอง ไท กะเทียม ฤา หม้อ เล่า อ้วย กรอก น้ำ มัน เนย ตั้ง อยู่
 หลาย ๆ ไท ทุกร้าน เยี่ยม เข้าไป ถึง ปาก กรอก ถนน เหม็น เหลือ กาลังที่จะ
 ทนจน จะ อาเจียนเข้าไปไม่ได้ ต้องกลับมา แล เมื่อ กลับ จาก เมืองพาราณสี
 (เบน นาริล) พระเจ้า อิศวร ี ประสาท เจ้า เมือง พาราณสี ให้ นำ ขนม
 มา ส่ง ให้ ใน รถไฟ ที่ พ่วง มา ข้าง ท้าย มี ขนม ยี่สิบ ตะ แกรงใหญ่ น้ำ มัน
 เนย ใส ทำ ไท เปน เวลาชุน ลมุน ไม่ ท้นรู้ เขาก็ เอา ประ ทุก รถ ข้าง ท้าย

มา ครั้น เมื่อ ถึง สเดชัน ลง มา เดิน ได้ กลิ่น น้ำ มัน เนย พุง ช่าน งาม จึง
 ได้ ความ ว่า เป็น ของ พระ เจ้า พาราณสี ให้ รถ กระเทือน ให้ น้ำ มัน เนย แดก ไทหนึ่ง
 จึง ได้ ส่ง กลิ่น กล้า นึก สิ่ง ให้อีก ของ ทั้ง นั้น มา ให้ พวก แหก อยู่ ที่ สเดชัน
 นั้น กิน ตู แยม กัน หยิบ ๆ หยิบ ๆ อร่อย เหลือทน ขนมนั้น ท่วง ที่ คล้าย ๆ
 ของ พลู จม น้ำ มัน เนย แทน น้ำ คาล เชื่อม ผู้ ที่ เขา เคย ไป อยู่ ที่ อิน เตีย นาน
 เขา เล่า ว่า ความ ที่ นับ ถือ เนย กัน นั้น ถ้า เป็น ผู้ มี อัน จะ กิน จึง จะมี น้ำ มัน
 เนย กิน เมื่อ กิน แล้ว ยัง ต้อง อวด มั่ง มี ตะ คือ เอา น้ำ มัน เนย นั้น ทา ริม ฝีปาก
 ให้ เป็น มัน ย่อง แสดง ว่า กิน เข้า มา แล้ว กับ เนย เป็น คน มั่ง มี งาม หนึ่ง
 สม มด ได้ เคย ชื้อ มา ให้ แหก อีก คน หนึ่ง ซึ่ง เข้า มา อยู่ ใน กรุง เทพ ๆ กิน
 เอา คลุก กับ เข้า สุก เอา น้ำ คาล ทราญ เจือ หนึ่ง กิน เจริญ อร่อย มาก น้ำ
 มัน เนย ที่ เหลือ อยู่ ก็ รับประทาน ตาม เนื้อ ตาม ตัว ตู สบาย เต็ม ที่ น้ำ มัน เนย
 นี้ เป็น เครื่อง สัก การ บูชา อย่าง วิเศษ ด้วย ใช้ สำหรับ ประพรม ใน ไฟ บูชา ยัญ
 มา กว่า สาม พัน ปี แล้ว เรื่อง ที่ ทำ เทียน จุด โคม ทอง เปรี้ยว นี้ จะ ไม่ ใช่อื่น
 ไกล เลย คือ เรื่อง บูชา ยัญ นั้นเอง คง จะ เห็น เป็น กลิ่น หอม กัน
 เป็น แน่ เพราะ สิ่ง ของ เหล่า นี้ เป็น อาหาร แล เป็น ยา เป็น ที่ นับ ถือ ทั้ง เป็น
 เครื่อง บูชา สืบ มา ช้านาน พระ พุทธ เจ้า จึง ได้ อนุญาต ให้ เป็น ยา สำหรับ
 พระ สงฆ์ พระ สงฆ์ ผู้ ที่ ได้ รับ อนุญาต นั้น ก็ คง พอ ใจ สบาย ดี ที่ เดียว
 แล จะ ใช้ กัน อยู่ เสมอ พระ เจ้า ศรี อรรมา โศก จึง ต้อง ถึง ขุติ สระ ไทญ์ ไว้
 สำหรับ ให้ ใคร ๆ ไป ตัก ได้ ทุก เวลา แต่ สระ นั้น น่า กลัว จริ่ง หนอ ให้ เห็น
 เป็น ว่า แหมง วัน จะ ลอย เหมือน กับ แหน ใน หนอง น้ำ ถึง จะ กัน แหมง วัน ได้ ก็
 เรื่อง มด ยิง หนัก ใจ มาก แต่ ตก ลง เอา เป็น ไข้ ได้ ด้วย พอ ความ ปรารถนา
 กัน ใน ชัน นั้น แล้ว แต่ ส่วน พระ สงฆ์ ใน ประเทศ เรา ที่ ไม่ สม คัด ฉิน ยา ห้า

อย่างนี้ คือได้ความลำบากน่าสงสาร เมื่อเวลาบ้วนไข่ ที่จะฉนใน เวลา
 เข้าไม่ได้ เวลาบ้วนก็ฉนไม่ได้ ครั้นจะหา ยา แล อาหาร ที่พระ พุทธ เจ้า
 อนุญาต ให้ ฉน ได้ ในเวลา วิกาล หมอ ก็ห้ามว่า แลลง แล แลง จริง ด้วย ขึ้นกิน
 เข้าไป ก็ตาย จริง ด้วย คงใช้ ได้ บ้าง แต่ น้ำฝั่ แต่ น้ำ ฝั่ ที่ ได้ ไป ถึง บาดร
 ใหญ่ ๆ ฤา สอง บาดร ก็มี พระ สงฆ์ ลัก องค์ เดียว ที่ ข้าพเจ้า เคย เห็น ฉน ได้
 หมด บาดร ฤา จะมี ผู้อื่น จะ ฉน ได้ อีก บ้าง ก็ คง จะมี อีก เพียง องค์ หนึ่ง ฤา
 สอง องค์ เปน แน่ นอก นั้น ก็ ไม่ เห็น เปน ประโยชน์ อัน ไใด มี อีก อย่าง
 หนึ่ง ก็ กวน ยาง มคม ฤา เคี้ยว ตังเม เหลือ นั้น ก็ ทิ้ง หาย หก ตก หล่น ฤา
 ใคร ๆ กิน เท่า นั้น คือ ไม่ รู้ ลัก ว่า เปน หยุก ยา อัน ไใด เลย ถ้า สิ่ง ซึ่ง จะ
 ให้ เปน อาหาร สำหรับ ภิกษุ บ้วน ไข่ ใน ประเทศ เมา เช่น นั้น อไร จะ มา ดี ยิ่ง
 กว่า น้ำ เข้า ต้ม ไป เปน ไไม่ มี ข้าพเจ้า นี้ ก็ แน่ ใจ ว่า ถ้า พระ พุทธ เจ้า ยัง ดำรง
 พระ ชนม์ อยู่ ถ้า ทรง ทราบ ประเพณี บ้าน เมือง ช้าง เมา แล้ว คง จะ
 อนุญาต ให้ ภิกษุ ใช้ ฉน น้ำ เข้า ต้ม ได้ เปน แน่ ความ คิด ซึ่ง เห็น ว่า ควร อนุญาต
 เช่น นี้ ข้าพเจ้า จะ ชี้แจง ได้ ยืด ยาว แต่ ก็ ไม่ เปน ประโยชน์ อัน ไใด ซึ่ง จะ กล่าว
 เพราะ จะ แก่ ไข อัน ไใด ไม่ ได้ ใน เวลา นี้ เพราะ ฉนั้น การ ที่ ถวาย เภลัช ซึ่ง เปน
 ยา ด้วย เปน อาหาร ด้วย จึง ยัง คง มี ที่ พอ จะ ทำ ได้ อยู่ แต่ น้ำ ฝั่ อย่าง เดียว
 การ พระ ราช กุศล ถวาย เภลัช จึง มี แต่ ตัก บาดร น้ำ ฝั่ เภลัช อีก ลี อย่าง นั้น
 ต้อง เปน อัน อก เว้น เลี้ยว เพราะ แลลง โรค แล ไม่ เปน อาหาร ที่ จะ ฉน ได้

ใน การ ตัก บาดร น้ำ ฝั่ แผ่น ดิน บัจจุบัน นี้ ไม่ ได้ เสด็จ พระ ราช ตำนิน
 เลี้ยว หลาย ปี เปน แต่ การ พระ ราช กุศล นั้น ยัง คง อยู่ ตาม เคย อย่าง หริบทรี ๆ

การ เกลิม พระชนม์ พรรษา

เกลิม พระชนม์ พรรษา นี้ นับว่าเป็น การ พระ ราช กุศล แท้ ไม่ มี พระ
ราช พิธี พราหมณ์ เจือปน เลย เมื่อ จะกล่าวโดยทาง คันควัวหา เหตุผล ตัวอย่าง
ชั้น ต้น ของ ที่ เกิด แห่ง พระ ราช พิธี พราหมณ์ ทั้งปวง ใน หนังสือโบราณ ๆ
เช่น หนังสือ มหา ภารตะ ที่ ข้าพเจ้า กำลัง อ่าน อยู่ บัด นี้ ยังไม่ ถึง ครั้ง ก็
ไม่ได้ พบ เห็น แบบ อย่าง ที่ เจ้าแผ่นดิน องค์ใด ทำบุญ วัน เกิด เลย ได้ พบ
แต่ใน พงชาวตาร อินเดียใน ชั้น หลัง เมื่อ แยก เข้าไป ครอบ ครอบ เป็นใหญ่
แต่เจ้าแผ่นดิน แยก ทั้งหลาย เหล่านั้น เมื่อมาเป็น เจ้าแผ่นดิน อยู่ใน ประเทศ
อินเดีย ก็ย่อมจะ ทั้ง สาสนา มหัต ถือ เลื่อน ๆ ปั่น กันไป กับ สาสนา
พราหมณ์ แทบ ทุกองค์ ที่ เลยจะ ทั้ง สาสนา มหัต จนไหลไปไม่รู้ ว่า ถือ
สาสนา อะไร ที่เดียว ก็มี ที่ คง ถือ สาสนา มหัต เกร่ง ครัด มี น้อย ตัว หนึ่ง
ฎา สอง ที่เดียว ท่าน พวก เจ้าแผ่นดิน ที่ ถือ สาสนา เลื่อน ๆ เหล่านี้ เมื่อ
ถึง วัน เกลิม พระชนม์ พรรษา แล้ว มี การ ประชุมใหญ่ เล็ก ขึ้น บน ตา ช้าง
ช้าง พระองค์ ด้วย เงิน ทอง สิ่งของ เท่า น้ำหนัก พระองค์ แล้ว พระ ราชทาน เงิน
ทอง เหล่านั้น แก่ พราหมณ์ แล พระ แยก เป็น พิธี สำหรับ เกลิม พระชนม์ พรรษา
เห็น ว่า การ พิธี อันนี้ ตรง กับ พิธี ตูลา ภาร แท้ ที่เดียว ขรอย พิธี ตูลา ภาร
คือ ช้าง พระองค์ เจ้าแผ่นดิน ซึ่งมี อยู่ใน พระราช พิธี สิบสอง เดือน จะเป็น
พระ ราช พิธี สำหรับ เกลิม พระชนม์ พรรษา ของ เจ้าแผ่นดิน แต่ก่อน เสีย ดอก
พระมิ่ง การ ซึ่ง กำหนด พิธี ตูลา ภาร ไว้ ใน เดือน ๙ นั้น ขรอย เจ้าแผ่นดิน
เก่า ที่เป็น ต้นตำรา นั้น จะ ประสูตร ใน เดือน ๙ ฎา สมเด็จ พระรามาธิบดี

ที่ ๑ อยู่ทองเองจะ ประสูติในเดือน ๔ จึงวางพิธี ตูลาการ ลงไว้ในเดือน ๔
ก็จะเป็นได้ วิไลยศ คนแต่ก่อน ย่อม บัด บัง วัน เดือน ปีที่เกิด ด้วยเชื่อ
ว่าผู้ใดรู้วัน เดือน ปีแล้ว อาจจะไป ประกอบ การ เวทมนต์ ทำ อันตรายได้
ต่าง ๆ จึงมิได้ให้ปรากฏว่า เป็น การ เกลิม พระชนม์ พระราชมารดา ครั้น ผู้ตั้ง
ตำราเดิม นั้นล่วงไปแล้ว ผู้ที่มีบัญชาการ ขึ้น หลังไม่ รู้ถึง มูล เหตุ จึงไม่
ได้ย้าย พระราชพิธี มาให้ ตรงกับ วัน ประสูติ ของ พระเจ้า แผ่นดิน ขึ้นหลัง ซึ่ง
ดำรง ราชสมบัติ อยู่ ถ้า การ ที่ คาค คน นี้ ถูก ก็ ควร จะ ว่า พระราช พิธี
ตูลา การ นั้น เป็น พระราชพิธี เกลิม พระชนม์ พระราชมารดา อย่าง บราณ แต่ข้าพเจ้า
ไม่ ยืนยัน เป็น แน่ ว่า ถูก ตาม นี้ เพราะ วิชา ที่ เรียน ยัง ตื้น นึก พึ่ง จะ รู้
แต่ เรื่อง เจ้า แผ่นดิน ที่ เก่า แก่ ขึ้น บุษายัญ พระราช พิธี ที่มี ปรากฏ ใน หนังสือ
ที่ได้ พบ เห็น ก็มี แต่ เรื่อง บุษายัญ อาศว เมธรา ชลียา เป็นต้น ยัง ไม่
ได้ กล่าว ถึง พิธี ขึ้น หลัง นี้ เลย เรื่อง นี้ จะ ต้อง ขอ ผิดไว้ สอบ สอน ค้นคว้า
ต่อไป อีก ก่อน

แต่เรื่อง ทำบุญ วัน เกิด ใน ประเทศ สยาม นี้ ไม่ เป็น แบบ อย่าง เหมือน
เช่น เมือง จีน ญี่ปุ่น ประเทศ ยุโรป ดู ไม่ ใคร มี ผู้ใด ถือ ว่า จำ จะ ต้อง ทำ
อย่างไร ใน วัน เกิด ของ ตัว มัก จะ นั่ง เลย ๆ ไป ถ้า ไม่ รู้ ลึก โดย มาก
เมื่อ เวลา เด็ก ๆ ที่ เป็น เจ้า นาย บางที ก็มี สมโภช แต่ สมโภช นั้น ก็ ตาม
วันจันทร์ คติ ซึ่ง นัย บรรจบ รอบ แต่ ดู ก็ ทำ แต่ เมื่อ เด็ก ๆ โต ขึ้น ก็ ไม่ ใคร
ได้ ทำ ถ้า เป็น คน โพร ๆ แล้ว ไม่ ต้อง ทำ อะไร เลย ไม่ รู้ ลึก เกือบ ทั้ง นั้น
เพราะ เหตุ ว่า การ ที่ นัย อายุ มาก ขึ้น ไป อีก ปี หนึ่ง นั้น ไป นัย เสีย แต่
เมื่อ เดือน ห้า ขึ้น ค่ำ หนึ่ง ถ้า เกลิม ตก ขึ้น ค่ำ ราชใหม่ ว่า เป็น อายุ มาก
ขึ้นไป อีก ปี หนึ่ง แล้ว เป็น พัน ธุระ กัน อยู่ แต่ เรื่อง รับ เทวดา เสวย อายุ เมื่อ

ปีใด เป็นเวลา จะเปลี่ยน ทักษา เป็น เจ้า นาย ก็มี ตำรา เสด็จ พระเคราะห์
โหร บุษบา เล็ดจ์ ขึ้น เกย สิ่ง เทวดา เก้า รับ เทวดาใหม่ มี สวดมนต์ เลี้ยงพระ
เป็นการ บุญ เจือใน พระพุทธ สาลาสนา ด้วย ถ้า เป็น ชั้น ผู้ที่ ที่ มี ความ รู้ ฤกษ์
ใจ ศรัทธา ทำ บุญ ฤกษ์ เชื้อ หมอ ดู กลัว เทวดา ที่ จะ เสวย อายุ งงกัน ไป ก็
ถวาย สังฆทาน บ้าง ตัก บาตร บ้าง มี ลัทธิ ที่ จะ เรียก ร้อง เช่น รับ พระ เสาร์
พระ ราหู เลือกรพระ คำคำ เป้นต้น แต่ การ ที่ ทำ ทั้งปวง นี้ ก็ ดู เฉพาะ
ปีใด จะต้อง รับ เทวดา ไหม มาก ใน ปี ปรกติ ก็ มัก จะ เฉย ๆ ไป นัย หนึ่ง
ที่ ถือ กัน ว่า ผู้ใด เคย รับ แล้ว ต้อง รับ ทุก คราว เว้น เข้า ก็ ไม่ สบาย มั่วย ใช้
ฤกษ์ อัน ทราย ไม่ รับ เสีย เลย ดี กว่า ผู้ที่ เชื้อ ถือ เช่นนี้ ไม่ ทำ อะไร เลย
จน ตลอด อายุ ที่ ได้ ะ ก็ มี บาง คน ก็ ถือ แต่ เชื้อ วัน ที่ เกิด เมื่อ ถึง วัน นั้น
ก็ รักษา อุโบสถ ค่ำ เหมือน วัน พระ อีก วัน หนึ่ง ตลอด ไป การ เกลิม พระชนม์
พรรษา ของ พระเจ้า แผ่นดิน เล้า แต่ เติม มา ก็ ไม่ มี แบบ อย่าง ที่ กล่าว ถึง
อย่าง หนึ่ง อย่าง ใด นอกจาก รับ เทวดา คราว หนึ่ง คราว หนึ่ง ต่อ มา ถึง ใน
แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้า อยู่หัว จึง มา เกิด สร้าง พระพุทธรูป
ประจำ พระชนม์ พรรษา เป็น บำเพ็ญ พระ ราช กุศล ใน การ เกลิม พระชนม์ พรรษา
ทุก ปี แต่ก็ ไม่ ตรงตาม กำหนด วันที่ บรรจบ รอบ ตาม สร้อยคติ กาล ฤกษ์ จันทร
คติ กาล อย่าง หนึ่ง อย่าง ใด ลง ลัทธิ ล่วง เข้า ถึง ปี ใหม่ นับ ว่า พระชนม์
พรรษา เจริญ ขึ้น อีก ปี หนึ่ง ก็ สร้าง ขึ้น อีก องค์ หนึ่ง การ ทำ บุญ วัน เกิด
ทุก ๆ ปี ใน เมื่อ บรรจบ รอบ ตาม ทาง สร้อยคติ กาล เช่น ทำ กัน อยู่ ทุก วัน นี้
เกิด ขึ้น โดย พระ ราช คำ รัศ ของ พระ บาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ได้
ทรง ทำ เป้น ต้น เติม มา แต่ ยัง ทรง ผนวช ใช้ ว่า จะ ตาม อย่าง จิน ฤกษ์ อย่าง
ฝรั่ง ด้วย ทรง พระ ราช คำ รัศ เห็น ว่า การ ซึ่ง มี อายุ มา ถึง บรรจบ รอบ ปี

ไม่ตายไปเสีย ก่อน เป็น ลาก อันอุดม อย่างหนึ่ง ซึ่ง เป็น ที่ ควร ยินดี เมื่อ
 ผู้มา รู้ ลึก ยินดี เช่น นั้น ก็ควร จะ บำเพ็ญ การ กุศล ซึ่งเป็น ประ โยชน์ตน แล
 ผู้อื่น สม กับ ที่มี น้ำ ใจ ยินดี แล ควร ที่ จะ ทำ ใจ ให้ เป็น ที่ ตั้ง แห่ง ความ
 ไม่ ประ มาท ด้วย ไม่ สามารถ ที่ จะ รู้ ได้ ว่า จะ อยู่ ไป บรรจบ รอบ บัณฑิต
 นี้ อีก ฤา ไม่ ควร ที่ จะ บำเพ็ญ การ กุศล แล ประ พุติ หันหา สุจริต ธรรม
 วัน เกิด บัณฑิต เป็น เครื่อง เตือน ใจ ครั้งหนึ่ง ให้ รู้ ลึก ว่า อาจ ล่วง ไป ไกล ต่อ
 ความ มรณ อีก ก้าว อีก คั่น หนึ่ง เมื่อ รู้ ลึก มี เครื่อง เตือน เช่น นี้ ก็จะได้
 บัณฑิต ความ มา ใน ชีวิต ซึ่งเป็น ที่ ตั้ง แห่ง ความ ประ มาท เป็น ตัว อกุศล ธรรม
 นั้น เสีย การ ที่ พระ พระราช ดำริห์ มา โดย ทาง ความ คิด ของ บัณฑิตชาติ
 ที่ นับ ถือ พระ พุทธศาสนา แท้ ดัง นี้ จึง ได้ ทรง บำเพ็ญ พระ ราชกุศล เป็น นิจมา
 ช้านาน แต่ การ ที่ บำเพ็ญ พระ ราชกุศล ใน เวลา ทรง มณฑล แต่ ก่อน จะ
 ทรง ทำ ประ การ ไต่ บ้าง ได้ สืบ ตู ได้ ความ จาก พระ เจ้าบรมวงษเธอ กรมพระ
 ปวเรศวริยาลงกรณ์ แล สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ ว่า เคย มี สวดมนต์
 เลียง พระ บน พระ บัน หย้า ๑๐ รูป เป็น การ อย่าง น้อย ๆ เจ็บ ๆ เสมอ มา
 แต่ การ พระ ราช กุศล ที่ จะ มี คราว พิเศษ แปร แปลก ประ หลาก อย่าง ไใด ก็ ไม่ ใคร
 จะ จำ ได้ เพราะ ไม่ ใคร จะมี ใคร ทราบ พระ ราช ดำริห์ พระ ราช ประสงค์
 ชัด เจน ด้วย พระ บาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว จะ ทรง บำเพ็ญ
 พระ ราช กุศล อันใด มัก จะ ทรง ค้น หา คำ มูล ของ เก่า ฤา เหตุ การณ์ ที่
 เกิด ใหม่ เป็น ต้น ว่า บัณฑิตกาล กิณี่ มา ถึง มา ทับ ร่วม ธาตุ ฤา อะไร ๆ ต่าง ๆ
 ตาม วิธี ไหร ที่ ถือ ว่า ร้าย กาง อย่าง ไใด การ พระ ราช กุศล ก็ ทรง ยก ย้าย ไป
 ตาม กาล สมัย เช่น นั้น ด้วย แล ไม่ ใคร จะ ดำรัส ชี้แจง ให้ ผู้ใด พัง นัก เมื่อ
 ทรง พระ ราช ดำริห์ เห็น ควร จะ ทำ อย่าง ไไร ก็มี รับ สั่ง ให้ จัด การ เช่น นั้น ๆ

ผู้ที่ได้รับ กระแส พระราชดำริห์ในเรื่องเหล่านี้เป็น อย่าง มาก ก็คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม พระปวเรศวริยา ลงกรณ์ พระองค์หนึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม สมเด็จพระบวรราชปักษ์ องค์หนึ่ง นอก นั้น จะมี อีก บ้าง ก็ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม ชุน วรจักร ธารณภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอได้รับสั่ง แก่ข้าพเจ้า เองว่า พระราชดำริห์ในเรื่อง การ พระกุดเกล้านี้ ท่านเป็นผู้รับ พระบรมราชโองการ มาสั่ง หมาย บ้าง ที่ก็เข้า พระไทย ตลอด บ้าง ที่ก็ไม่เข้าพระไทย ตลอด พระราชดำริห์นั้น มัก จะลึกซึ้ง กว้างขวาง จนคน ฤๅเขาไม่ถูกโดย มาก เพราะฉะนั้นการ พระราชกุดเกล้าที่ทรง มา แต่ยังทรงผนวช ก็คือ การเฉลิม พระชนม์พรรษา ที่ทำ เมื่อได้เสด็จ เสด็จ ถวียงราชสมบัติ แล้ว ก็คือ จะว่า ลง เป็น แบบ อย่าง เดียว อย่างไร ก็ ไม่ได้ เพราะไม่เหมือนกันทุกปี ข้าเอย อย่าง ที่ จะพอ ชัก มาให้เห็น ชั่วนี้ หนึ่ง ฤๅสองปี คือร่าง หมายรับสั่ง ปีใดปีหนึ่ง ก็สาบสูญ ค้น ไม่ได้เลย จนลักขณีย์เดียว จะได้ถาม ผู้ใดเอาให้แน่นอน ในเวลานี้ ก็ไม่มีตัวผู้ที่ จะชี้แจง ได้ จำ เป็น ที่ จะต้องเล่า แต่ตาม ที่สั่ง เกิดจำได้ แลที่สืบสวนได้พอเป็นเค้า ๆ คือได้ ความจาก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยา ลงกรณ์ รับสั่ง ว่า ท่าน ทรง จำได้ ว่า แต่ก่อน ทำที่ พระที่นั่งไพศาลทักษิณตาม จันทรคติ กาลมี พระสงฆ์ ๑๐ รูป เหมือน อย่าง เมื่อทรงผนวช ภายหลัง มาหลายปี จึงได้ ทำตาม สूरยคติขึ้น แต่เลี้ยง พระสงฆ์ ๕ รูป ที่พระที่นั่งราชฤดี ไม่มี สวด มนต์ ใช้โตะฝรั่งนั่งเก้าอี้ ว่ามีเช่นนั้นอยู่หลายปี การที่พระที่นั่งไพศาล นั้นคง อยู่ตาม เดิม ท่านได้เสด็จ มาฉัน สองครั้ง ภายหลัง การที่พระที่นั่งราชฤดี นั้น มีพระ มากขึ้น แต่จะเป็นจำนวน เท่าใด ก็ทรงจำไม่ได้ สวด มนต์บนพระที่นั่งราชฤดี แล้ว ลง มาฉันที่ พระที่นั่ง

อมรินทร์วินิจฉัย ครั้น เมื่อเสด็จไป อยู่พระที่นั่งใหม่ มีสวดมนต์เลียง พระ
บน พระที่นั่งภาณุมาศ ๑๐ รูป แต่ท่าน รับสั่งว่า เป็นทางจันทรคติ การ
ซึ่งฉลอง พระพุทธรูป พระ ชนม์พรราชา กองใหญ่ ท่าน รับสั่งว่า ไม่ทรงทราบ
บาง ที่ท่าน จะไม่ ถูก สวด มนต์ เพราะ เป็น พระ มหานิกายปน การ ที่ สวด มนต์
๑๐ รูป บนพระที่นั่งภาณุมาศ นั้น เห็น จะ เป็น สตรีคติ ใช้พระ สงฆ์ ธรรม
ยุติกาทันที เพราะท่านไป ทรง ระฤก ได้ ถึง เรื่องเทศนา ๔ กัณฑ์ ทรง
ออก พระ องค์ อยู่ว่า ลืม เสีย โดย มาก จน เกลิม พระ ชนม์พรราชาใหญ่ เมื่อ บิ
ชาด ฉดก ก็ ทรง จำไม่ได้เลย แต่ไป ได้ ความ ดี อย่างหนึ่ง ซึ่ง ข้าพเจ้า
ลืม เสีย นี้ ก็ ไม่ ออก เลย คือ การ เกลิม พระ ชนม์ พรราชา นี้ เคย ทำ บนพระ
ที่นั่ง ภูวตล ทศไณย มี ครั้ง หนึ่ง ฤา สอง ครั้ง จึง นี้ ได้

ส่วน สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ นั้น ก็ ได้ ความ เปน ท่อน ๆ คือ ตอน
เมื่อ ทรง ผนวช แล ประทับ พระ ที่นั่งเก่า นั้น ตั้ง กัน กับ ที่ เสด็จ กรม พระ ปาวศ
รับสั่ง ตอน เมื่อ เสด็จ ไป อยู่พระที่นั่ง ใหม่ ทำ ที่ พระ ที่นั่ง ภูวตล ทศไณยพระ
ที่นั่ง ภาณุมาศ ตั้ง กัน แต่ไป ได้ แผลง ออกไป ว่า ทำ พระ ที่นั่งบรมพิมาน
ก็มี ข้าพเจ้า จำ ไม่ได้เลย ว่า เป็น การ เกลิม พระ ชนม์ พรราชา ฤา ไหร
แต่ จำ ได้ ว่า พระ สงฆ์ ขึ้นไป สวด มนต์ ขึ้น บน แล้ว ลงมา ฉ้น โต๊ะ ยาว ที่ ขึ้น
ล่าง นั่ง ล้อม รอบ อย่าง เล็ก โต๊ะ ฝรั่ง มาก ด้วย กัน เคย เห็น จะ ก็ เตี่ยว
ก็ คราว ไม่ทราบ จน จำ ได้ ยัง อีก เรื่อง หนึ่ง ไป ลง เปน คำ เตี่ยว กัน ทั้ง
เสด็จ กรม พระ ปาวศ วิชาลงกรณ์ แล สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ ข้า พระ
เทพ กระวัด ด้วย อีก องค์ หนึ่ง ว่า ในการ เกลิม พระ ชนม์ พรราชา เช่น นี้ ครั้ง หนึ่ง
ตำรับว่า พระ สงฆ์ ฉ้น อาหาร ต่าง ๆ มา มาก ให้ กรม ขุน วรจักร ทำอาหาร แก่

อย่าง เรียกว่าปณีตโภชน ตาม บาฬี คือสัป ปิ เนยใส นวนิต เนยข้น เติลัง
 น้ำมัน มธุ น้ำผึ้ง ฌานิต น้ำ อ้อย มัจฉะ ปลา มัง สะ นื้อ ชี ระ นมสด ทะอิ
 นม ส้ม อาหาร ทั้ง นี้ จัดลงใน กระตวย่อมๆ แล้ว ลง กระตวยใหญ่ อีกกระตวย
 หนึ่ง ทรงประเคน ตามคำพระเทพกระวี ว่าฉันไม่ได้เลย ต้อง กันไว้เสีย
 ต่างหาก ลงฉันอาหารไทยๆทั้งนั้น การเลี้ยงเช่นนี้ ว่ามีคราวเดียว
 นอกนั้น จะสืบ หาเอา ความ อันใดอีก ก็จำไม่ได้ แต่ความที่ข้าพเจ้าจำได้เอง
 นั้น คือ การ ในวัด พระศรีรัตนศาสดาราม นั้น มี พระสังฆ สวด มนต์ ๕ รูป
 มี เทียนเท่า พระ องค์ แล เทียน พระ มหา มงคล มี จงกล บุษบา เทวคา นพเคราะห์
 สำหรับ ที่ใช้ อยู่ทุกวัน นี้เอง ที่ ทำ อยู่ทุกวัน นี้ ก็ เป็น แบบ เก่า ที่ เคย ทำมา
 ทุกปี แต่ดู ไม่มี ผู้ใด ทราบ ว่า เรื่อง อะไร ข้าพเจ้า ตาม เสด็จ ทุกปี แต่ ไม่
 ได้ยิน ใคร เล่า อย่าง ไร เลย เสด็จ ออก ทั้ง สาม วัน การ สวด มนต์ นั้น มี
 อย่าง หนึ่ง สวด มนต์ ใน พระ ที่ นั่งภาวนา มา จำรูญ ซึ่ง เป็น ที่ พระ บรรทม
 แต่ก่อน บน ราช พ้า มี เรือน ไม้ หลังคา ตก คล้าย กัน กับ เก๋ง เรือไฟ ตั้ง โต๊ะ
 หมู มี พระ พุทธรูป แล พระ เค้าตั้ง เต็ม ไป มี เทียนเท่า พระ องค์ เทียน พระ
 มหามงคล แล เทียน วัฒนธรรม เทียน หายนะ อยู่ ใน นั้น ด้วย แต่ แรก พระ สังฆ
 ขึ้นไป สวด มนต์ บน นั้น มี เจ้า นาย ข้าราชการ แต่เฉพาะ ที่ เลือก พัน น้อยองค์
 เวลา สวด มนต์ จบ แล้ว ทรง เสด็จ น้ำมนต์ แล ลง ยันต์ต่าง ๆ ต่อไป จน ตึก มี เวลา
 เว้นว่าง แต่ เสด็จ ลง มา เสวย แล้ว ก็ เสด็จ กลับ ขึ้น ไป ใหม่ จน เวลา จนสว่าง
 ไม่มี ผู้ใด เข้า อยู่ใน เวลานั้น ข้าพเจ้า เคย ขึ้นไป รับ ใช้ ก็ รับ สิ่งใด ให้ ลง
 มา นอก ต่อ เวลา รุ่ง เข้า จึง ได้ ขึ้นไป แต่ง ดอกไม้ ใน ที่ นมัสการ ทุกๆ
 วัน เพราะ พนักงำน ไม่ได้ ขึ้นไป ใน เก๋ง นั้น ถ้า เวลา เสด็จ ลง มา ข้าง
 ล่าง บัด พระ ทวาร ร้อน อ้าว เข้าไป เทื่อ แดง ไทรม ที่ เดียว จน คราว หนึ่ง

เทียน เท้า พระ องค์ ร้อน ละ ลาย พับลงมาใหม่ตุ้ แลใหม่ โต๊ะหมู่ ดุ นากแล้วเค็มที่
 แต่ ฝนเป็น เตะ พระ บาร มี เลิศจี พระ ราช ตำ เนิน ขึ้น ไป ทอด พระ เนตร
 เห็น ยัง ไม่ ท้น ลุกลาม ถึง คืบตัว เก่งขึ้น ทรง ดับ ด้วย น้ำ พระ ธรรมนต์ ที่ ตั้ง อยู่
 เมื่อ ไฟ ดับ แล้ว จึง ทอด พระ เนตร เห็น สาย สลึงจัน ด้าย พรหมจารี กลุ่มหนึ่ง ซึ่ง
 วาง อยู่ บน โต๊ะ หมู่ ที่ ไฟ ไหม นั้น ยัง เป็น กลุ่ม ที่ ประกติ เป็น แต่ ข้าง นอก
 ดำไป ด้วย อยู่ ใน กลาง เพลิง นาน ด้าย สาย สลึงจัน กลุ่มนั้น รับสั่ง ว่า ขลัง
 สำหรับ ไต้ ผูก พระ กร เจ้า นาย ต่อ มา ตั้งแต่ เกิด เพลิง ไหม นั้น ขึ้น แล้ว
 ก็ เป็น อัน เล็ก ไม่ ได้ ไป ทำ ที่ เก่ง นั้น ลง มา ทำ ที่ ห้อย ฉาก ซึ่ง จัด ไว้ เป็น
 หอ พระ ทรง ที่ พระ บรรทม ข้าง ตวัน ออก แต่ ถึง เวลา ที่ สวด มนต์ อยู่ บน
 ตาษา พัก คี ลง มา สวด มนต์ ข้าง ล่าง แล้ว ก็ คี การ เเลียง พระ สังฆ กิ
 เเลียง อยู่ ที่ ห้อย นมัสการ พระ สังฆ นิ่ง เลี้ยว มา ตาม ผนัก ฉาก ห้อย พระ บรรทม
 และมี โถ ยาคุ เจ้าจอม มารดา ขึ้น ไหว้ ใหญ่ ๆ ถูก เกณฑ์ คน ละ โถ แต่ โถ ยาคุ นั้น
 ดุ บาง ปี ก็ มี บาง ปี ก็ ไม่ มี ข้าพเจ้า อยู่ ข้าง จะ เลื่อน มาก เพราะ ไม่
 ได้ ทราบ พระ ราช ตำนี พระ ราช ประสงค์ ที่จะ ทรง ทำ อย่าง หนึ่ง อย่าง ใด
 ผล ก็ ไม่ สู้ เอาใจ ได้ นัก มา จำ ไต้ ชัด เจน มา เป็น รูป ก็ เมื่อ ปี ขวด ผดก
 พระ ชนม์ พรหม ครบ ๖๐ ปี ใน ครั้ง นั้น มี เจ้า นาย ขุนนาง ทำ บุญ วัน เกิด
 กัน ชุก ชม ขึ้น แล้ว เรียกว่า ซายิด บ้าง แซยิด บ้าง เป็น ทำ อย่าง จีน ขรอย
 ก็ จะ เกิด ขึ้น เมื่อ ส้ม เติง เจ้า พระยา ฮายู ห้าสิบ เอ็ด คือ ห้าสิบ ถ้วน พวก จีน ที่
 ประจบ ผัก ตัว อยู่ ทั่ว กัน จะ แนะนำ ขอ ร้อง ให้ ทำ อย่าง ไร จึง ได้ ทำ กัน ขึ้น
 เป็น ครั้ง แรก ภาย หลัง การ ทำ บุญ เช่น นั้น ก็ ตู ทำ ทั่ว ไป ใน บรรดา ผู้ ซึ่งมี
 บรรดา คักดี ใหญ่ มี ผู้ ไป มา หา สู้ ประจบ ประจบ อยู่ ดู การ ที่ ทำ บุญ
 สุนทน อย่าง ไร ก็ เล็ก น้อย เป็น แต่ ประชุม คน แสดง เกียรติยศ ให้ ปรากฏ ว่า

มีผู้นับถือมาก ตั้งโรงครัวเลี้ยง กัน ไปวันยังค่ำ ๆ แล้วมีละคร และ
 ผู้ใดที่นับถือก็มีของไปช่วยไปให้กัน อย่างของกำนัน การโรงครัวก็
 ไม่ต้องออกเงินออกทองอันใด เมื่อผู้ใดได้บังคับ การกรรมใดมีเจ้าภาษี
 สำหรับกรรม ก็เกณฑ์เจ้าภาษีนั้นมาเลี้ยง แล้วขอแรงตั้งโต๊ะอาหาร
 กันบ้าง เปนการสนุกสนาน ครึกครื้น มาก ไม่เจียบ ๆ กล้วย ๆ เหมือน
 การหลวง จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบ ก็พลอย
 พระราชทานของขวัญ ตามทางคำนวณวันเดือนปี ที่โปรดทรงคำนวณ
 อยู่ คือพระราชทานทองเท่าปี เงินบาทเท่าจำนวนเดือน อัฐ
 ตะกั่วเท่าจำนวนวัน สำหรับให้ไปแจกจ่ายทำบุญ พระราชทานพระ
 ราชหัตถเลขาให้พร ด้วย แต่ทองเงิน อัฐ เหล่านั้น ก็ไม่เห็นใช้ในการ
 บุญอันใด เปนประโยชน์เกิดขึ้นอีก ประการหนึ่ง เมื่อถึงงานแขกใด ๆ
 ก็เป็นการเล่าลือกันไปหมู่ใหญ่ ตั้งแต่เริ่มงานจนงานแล้วที่บ้านสมเด็จพระ
 เจ้าพระยา ถึงเจ้านายลูกเธอต้องออกไปนอน ค้างอ้างแรมกันก็มี เจ้านาย
 ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ไม่มีผู้ใดขาดได้ ถ้าไม่ช่วยงานแขก
 กันแล้ว ดูเหมือนเกือบไม่คุยกันทีเดียว เมื่องานข้างนอก ๆ เปนการใหญ่
 โตอยู่ เช่นนี้ แต่การเฉลิมพระชนม์พรรษาในพระบรมมหาราชวัง กล้วย
 อย่างยิ่ง ขุนนางผู้ใหญ่แต่จะมาเฝ้าก็ไม่มี เพราะการที่ทรงนั้นเป็น
 คนละอย่างกันกับที่เขาทำ ๆ กันอยู่ เมื่อมาถึงรัชกาลดังกล่าว การ
 ทำบุญแขกสนุกสนาน ถึงอย่างเอกอยู่นั้น จึงมีพระราชประสงค์ที่
 จะให้การเฉลิมพระชนม์พรรษาเป็นการครึกครื้นบ้าง อาศัยที่พระชนมายุ
 ครบ ๖๐ ปี ต้องแบบข้างจีนเรียกว่าขึ้นส้วใหญ่ สมเด็จพระเจ้าพระยา
 ท่านก็เห็นด้วย จึงได้คิดจัดการเปนการใหญ่ มีพระสงฆ์สามเณรพุทธมณฑล

ที่ท้อง พระโรง ทกลีบ รูป เท้า พระชนมายุ แล้ว บ่าว ร้อง ให้ เจ้า นาย ข้าราชการ
 ทำ บุญ สวด มนต์ เลี้ยง พระ ทุก วัน ทุก บ้าน แล้ว ให้ จุด ประทีป ตาม วัง เจ้า
 บ้าน ขุนนาง ราษฎร ทั่วไป เจ้า นาย แล ข้าราชการ ผู้ใหญ่ ๆ ตั้งแต่ พระ
 บาท สมเด็จ พระ บรม เกล้า เจ้า อยู่หัว เปน ต้น จัด ของ ถวาย ต่าง ๆ ตาม แต่
 ผู้ใด จะ คิด ทำ คิด สร้าง ขึ้น แต่ ไม่ ลื้ ทัว กัน นัก เจ้า นาย ถวาย มากกว่า
 ขุนนาง พวก จีน ก็ ถวาย เทียน ดอกไม้ แล แพร มี เสติจ ออก พระ ที่ นั้
 อนันตสมาคม คล้าย ออก แหก เมือง เจ้า นาย แล ขุนนาง อ่าน คำ ถวาย ไชย
 มงคล ที่ ละ คราว แล้ว พระ ราชทาน เห็ญญ ทอง คำ ตรา มงกุฏ หนัก คำ ลึง ทอง
 แจก จ่าย ทัว ไป เปน อัน มาก เห็ญญ นั้น ที่ พระ ราชทาน พวก จีน มี หุ ร้อย
 สาย โหม สำหรับ สรรพ คอ ข้าง ล่าง มี ห่วง สำหรับ ห้อย พู่ ครั้น เมื่อ พระ ราชทาน
 พวก จีน ไป แล้ว ก็ พา กัน ห้อย คอ เฝ้า ใน เวลา แด่ง ตัว เติม ยศ แต่ ไทย ๆ
 ที่ ได้ พระ ราชทาน ก็ ไป เก็บ เจียบ ๆ อยู่ จึง รับ สั่ง ให้ ทำ ห่วง ติด เลื้อ เสีย
 บ้าง ก็ ได้ เจ้า นาย ขุนนาง บาง คน ก็ ทำ ติด เลื้อ เปน ห่วง ขึ้น มา ติด กับ
 เข็ม กลัด ข้าง ล่าง ห้อย พู่ ก็มี ไม่ได้ ห้อย พู่ ก็มี ที่ ทำ เปน ดอก จันทน์
 ด้วย แพร สี ต่าง ๆ รอง แล้ว เย็บ ติด กับ เลื้อ ก็มี ต่าง ๆ ตาม แต่ ใคร จะ ทำ
 ที่ ติด ก็มี ไม่ ติด ก็มี บาง คน ก็ เอา ไป ทำ หลัง คล้าย ยา แดง สุ่ม กล้อง บ้าง
 คล้าย ยา ไล่ หืด มาก บ้าง งาน เกลิม พระ ชนม พรพรา นั้น ทำ อยู่ สาม วัน มี
 เทศนา ๕ กัณฑ์ มี สรร มุรธา ภิเศก การ ทั้ง ปวง นั้น ก็ เปน รูป เดียว กัน
 กับ เกลิม พระ ชนม พรพรา ทุก วัน นี้ ทุก อย่าง เปน แต่ เปลี่ยน แปลง ไป ตาม
 กาล สมัย ที่ บ้าน เมือง บริบูรณ์ ขึ้น แล คน ทั้ง ปวง เข้าใจ ชัด เจน ขึ้น แต่
 ใน ครั้ง นั้น ก็ เปน การ เอิก เกริก สุก สนั่น มาก โปรด ให้ มี หมาย ประกาศ
 ห้าม ไม่ ให้ ข่า สักว ใน เวลา เกลิม พระ ชนม พรพรา นั้น ด้วย แต่ การ ต่อ

มาโน บัณฺฑู บัณฺฑู ขาน บัณฺฑู เกะ ก็ กร้อย ๆ ไป เกือบ จะ ลง รูป เดิม คง อยู่ แต่ พระ
 ราช กุศล แต่ การ ข้าง นอก ยิ่ง ครึก ครื้น ไหว้ โต มาก ขึ้น ถึง มี จุด พื้น จุด ไฟ
 เลียน อย่าง เฉลิม พระ ชนม์ พระ ราช ออก ไป อีก ด้วย จน ถึง เมื่อ จะ พระ ราช ทาน
 สุพรรณบัฏ เจ้า พระยา ยม ราช เป็น เจ้า พระยา ภูธร ราช ที่ สมุท นายก สมเด็จ
 เจ้า พระยา ได้ รับ สุพรรณบัฏ ไว้ แต่ เดิม เป็น แต่ ว่า ที่ สมุท พระ กระลา โหม
 ค้วย ใน เวลา นั้น สมเด็จ เจ้า พระยา องค์ ไหญ่ ยัง อยู่ ครั้น ภาย หลัง จะ พระ
 ราช ทาน สุพรรณบัฏ ให้ เป็น ที่ สมุท พระ กระลา โหม ท่าน ไม่ ยอม รับ เกะ เก
 กัน อยู่ หลาย ปี ภาย หลัง ต้อง มา ตก ลง กัน เป็น ให้ เสด็จ พระ ราช ดำ เนิน งาน
 แชยิด แล้ว พระ ราช ทาน สุพรรณบัฏ ค้วย แต่ ไม่ ยอม รด น้ำ พระ ราช ทาน แต่
 น้ำ สังข์ เป็น อัน ได้ เสด็จ พระ ราช ดำ เนิน ใน การ แชยิด สมเด็จ เจ้า พระยา ครั้ง นั้น
 แต่ บัณฺฑู นั้น มา ก็ เริ่ม ทรง พระ ราช คำ วิห์ เจริญ การ ที่ จะ ให้ มี แชยิด ไหญ่
 เป็น การ ตอบ แทน พระ บาท สมเด็จ พระ บัณฺฑู เกล้า กรม หลวง วงษา สมเด็จ
 เจ้า พระยา ซึ่ง จะ ถึง ร่วม กัน เข้า ใน บัณฺฑู โรง สัมฤทธิ ศักดิ์ บัณฺฑู เดียว กัน ทั้ง
 สาม ราย แต่ พระ บาท สมเด็จ พระ บัณฺฑู เกล้า สวรรค์ คต เลี้ย ก่อน กรม หลวง
 วงษา สมเด็จ เจ้า พระยา ยัง ไม่ ถึง วัน เกิด พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า ก็
 เสด็จ สวรรค์ คต เลี้ย ได้ มา ทำ ไน แผ่น ดิน ประจุ บัน นั้น ก็ ทำ เป็น การ ไหญ่
 ทั้ง สอง ราย แต่ ที่ กรม หลวง วงษา นั้น ดู เหมือน จะ น้อย ไป กว่า ที่ กะ คัด จะ
 ทำ แต่ เดิม มาก แต่ ที่ สมเด็จ เจ้า พระยา นั้น ยิ่ง มี โหฬาร ชาติ เรก มาก ขึ้น
 งาน แต่ ก่อน ๆ เคย ทำ มา ทั้ง ตัว งาน แล บริวาร เพียง เจ็ด วัน แปด วัน ใน
 บัณฺฑู โรง สัมฤทธิ ศักดิ์ นั้น มี ลคร มี จั้ว เลี้ยง ดู เรือ ย เจ็ย กัน ไป กว่า สิบ หัว วัน
 บรรดา เจ้า ราช นาย อากร ที่ มี จั้ว ฤา มี พวก พ้อง มี จั้ว ก็ หา จั้ว ไป เล่น แล
 เลี้ยง ดู ด้วย คน ละ สอง วัน สาม วัน จน ทั่ว กัน การ ทำ บุญ วัน เกิด ฤา ที่

เรียกว่า ชายิต นั้น ผู้ใด ทำได้ผู้นั้น จึง เป็น ผู้มี เกียรติยศ ยิ่ง ใหญ่ ฤ
มี ประโยชน์ ชื่น อีก มข หนึ่ง ดัง นี้

แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเองนั้น เมื่อครั้งไปบวชเณร กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
รับสั่งแนะนำชักชวนตามกระแสพระราชดำริห์ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ที่ให้ทรงพระราชดำริห์ทำการพระราชกุศลในวันประสูติตั้งแต่ยังทรงผนวช
เช่นได้กล่าวมาข้าง ต้นแล้วนั้น ข้าพเจ้าเกิดความเลื่อมใสเห็นจริง ด้วยจึง ได้ เริ่มทำ
บุญวันเกิดนั้นมาตั้งแต่ปีชานอัฐศก๑๒๒๘ ทำอย่างอาราม คือมีถวสมณต์เลี้ยงพระ
แลแจกถากสิ่งของต่าง ๆ ตามที่มี เหลือใช้สอย แก่พระสงฆ์ ในวัดบวรนิเวศ บ้าง
วัดอื่นบ้าง ครั้น เมื่อสิ้น มาอยู่ที่ลำนกหฺลาบ ในปีเถาะนพศก ๑๒๒๙ นั้น ก็
ได้ทำอีก ครั้ง หนึ่ง อย่าง อาราม ๆ เช่น ทำที่วัด ไม่ได้ บอกเล่าให้ใคร รู้
ครั้น ใน ปีมโรง สัมฤทธิ ศก ๑๒๓๐ เมื่อ ถึง วันเกิด นั้น ข้าพเจ้าเจ็บ หนักจน
ไม่ รู้สึก สม ประที ตั้ว แล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ก็ ทรง
พระประชวรด้วย จึงได้เว้น ไป ปีหนึ่งไม่ได้ทำ ครั้น มาถึง ปีมเส็งเอกศก๑๒๓๑
เป็นเวลา พระบรม ศพยังอยู่ แล จะคิด ทำอะไร ก็ยังไม่ คล่องแคล่วไปได้ เลย
ค้างไป อีก ปีหนึ่ง ครั้น เมื่อ ปีมเมียโทศก จึงได้ ไปดูษา กับ สมเด็จพระ
เจ้าบรม วงษ์เธอ เรื่องที่จะหล่อ พระชนม์ พระราตามแบบที่เคย หล่อ มาแต่ก่อน
เพราะ ในเวลานั้น ไม่มี ผู้ใดนึก มั่น อันใด ให้เลย การถือน้ำ เตือน ทำ ใน
ปีมเส็ง เอกศก ก็ ตั้ง พระพุทธรูปพระชนม์ พระราแต่ที่ รัชกาล กรม สมเด็จพระ
ท่านก็ ทรง เห็น สมควร ที่จะหล่อ ตาม แบบ อย่าง แต่ก่อน จึง ได้คิด เริ่ม จะหล่อ
พระชนมพรรษา ใน ต้น ปีมเมียโทศก ๑๒๓๒ แต่ สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านไม่เห็น
ด้วย ท่าน ว่า จะมานั่ง ไล่ ขแนบ อายุ ด้วย พระพุทธรูป เปลื้องเงินเปลื้องทอง
เปล่า ๆ แต่ก่อน ท่าน ทรงพระ ขรา ท่าน จึง ทำ ต่อพระชนม์ พระรา ที่ยังเด็ก

ยังหนุ่ม อยู่ จะต้อง ทำ ทำไม เมื่อ อธิบาย กัน ไป ใน เรื่อง ที่ จะต้อง ตั้ง ถือน้ำ
 เปน ต้น จึงได้ ตกลง เปน อันได้ หล่อ ครั้นเมื่อหล่อพระแล้ว ก็จะต้องฉลอง
 แล ข้าพเจ้า มี ความปรารถนา ที่ จะ ฉลอง พระพุทธรูปนั้น ในเมื่อถึงกำหนด วันเกิด
 ที่เคยทำบุญมาแต่ก่อน จึงได้ คิดกำหนดการ ที่ จะฉลอง พระพุทธรูปพระชนม์
 พรรษาด้วย ทำบุญวันเกิดด้วย ซึ่งนับว่าเป็นการใหญ่ ที่แรกซึ่งข้าพเจ้าจะได้ลง
 มือทำบุญ ในครั้งนั้นเป็นเวลา ที่เปลี่ยนธรรมเนียม ฝรั่งใหม่ ๆ ได้ ไปเห็นเขาตกแต่ง
 ไฟกัน ในการรับรองที่สิงคโปร์บ้าง ที่ปัตเตเรียบ้าง พวกที่ไปด้วยกัน แลพวก
 ที่มีความ จงรัก รักดี อยาก จะช่วย ตก แต่ง ใน การทำบุญ นั้นให้ เปนการครึกครื้น
 สนุกสนาน เหมือน อย่าง ที่ เคยไปเห็นมา แล จะให้ เปนที่ ชอบใจ ข้าพเจ้า ด้วย
 จึงได้ มี ผู้ มารับ เปน เจ้า หน้า ที่ จะ ตกแต่ง ตามศาลาพระบรมมหาราชวัง ให้ เปน
 การ สนุกสนาน แต่ สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านตกใจ ไป ว่า จะ ทำการเซยิตอย่าง
 จีน ญาอย่าง ไทย แกมจีน ซึ่ง ถือ กันว่า เปน เกียรติยศ ใหญ่ สำหรับ ผู้ ใหญ่
 คือ สูงวัย แล สูง บวรศักดิ์ ใน เวลานั้น จึง เข้า มาห้าม ไม่ ให้ ทำ โดยยก
 แบบ อย่าง จีนว่า ถ้า อายุ ยัง ไม่ ถึง ห้าสิบเอ็ด ปี เขาห้าม ไม่ ให้ ทำ ถ้า ผู้
 ใด ทำ แล้ว จะมี อายุ สั้น ก็ ได้ อธิบาย กัน มาก ว่า ที่ จะ ทำ นั้น เปนการ
 ฉลองพระ แล ทำบุญกัน อย่าง ไทย ๆ แต่ ไม่ เกี่ยว กับ จีน เลย ก็ ยัง ไม่ ตกลง
 ถึง เจ้า พระยาทิพากร วงษมาคັນตัวอย่าง ในเรื่องจีนต่าง ๆ อธิบาย ดู เปนการ ใหญ่
 โต กัน มาก ข้าพเจ้า ก็ ไม่ ยอม รับ ว่า เปน อย่าง จีน อยู่ ถ้ายาวเดียว ภายหลัง
 ตก ลง เปน อันได้ ทำ แต่ การที่จุด ไฟ นั้นประกาศห้ามปรามกัน แข็งแรง ล่วง
 มาอยู่ หลาย เดือน คนหนุ่ม ๆ ที่ ได้รับ ทำ ก็ ไม่ พัง ขึ้นทำ การที่ตระเตรียม
 ทำนั้น ก็ เฉพาะ ที่ ไฉววัง แห่ง เดียว แต่ จะ เปน ทั่วยการทุ่งเถียง กันนั้น ต้อง
 ตั้ง มากอย่างไรวิน อย่าง หนึ่ง เพราะ ผู้ ที่ รับ ทำ ที่ ไฉววัง แล้ว คือ ไม่ ยอม เลิก เลย

ไปคิด ทำที่บ้านตัวต่อไปอีกบ้าง ฤา อย่างไร ก็ไม่ทราบ เลย ไม่ได้ มีประ
 กาศ บอกเล่า อันใด เหมือน อย่าง มี ชวด ฉก ๑๒๒๖ แต่ครั้ง เมื่อถึงงานเข้าจริง
 มีผู้จุดไฟ ในลำแม่น้ำ แลตามถนน มาก ถึงหัววัน หก วัน ด้วยการ ครั้ง นั้น
 หลายวันติดกัน ครั้น เมื่อจุดไฟ หลายวันพวก ฝรั่งเศส พลญจุด ด้วยบ้าง แล
 มีผู้ ให้พร ใน วันเกิด นั้น ขึ้น ด้วย จึง ได้ มี เจริญราษฎร์บรรดา ผู้ซึ่ง แต่ง
 ชุ่มไฟ ในวังเปรมราชสวัสดิ์ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ การ แต่ง ชุ่มไฟ ครั้งแรก นั้นเป็นการเอิก
 เกริกสนุกสนานอย่างยิ่ง ที่ราษฎร ไม่เคย เห็นงดงามเช่นนั้น ความนิยมเต็มใจ
 ใน การแต่งไฟ ก็มีขึ้นในวันหลัง ๆ มากขึ้น ทุกวัน การ ที่เห็น เป็นข้อขัดข้อง
 เสีย หาย อย่างใด ก็ดู เป็นไม่ มี ผู้ใด พุด ถึง เมื่อมีผู้ ไปพุดต่อว่า ฝรั่งเศส
 ฤา ช้างเทศมุล ตาม แบบอย่างข้างจีนให้ฝรั่งเศส ก็ไม่ถูก อารมณ์ ฝรั่งเศส เข้า
 ได้ ด้วย เขาถือ วันเกิด เจ้า แฉ่น ดิน เป็น แฉ่น นัล ฮอลิเด ก็กลับ เห็น ดี ไป
 ด้วย การ ที่ยก ข้อขัด ข้อง อย่างจีนนั้น ก็เป็นอันสงบ เป็น แต่ผู้ซึ่ง เชื่อถือ
 คำว่าจีน ฤาไม่เชื่อถือแต่ชอบใจคำรา ก็บ่นอุบ ๆ อับ ๆ ไป ด้วย
 ความหวังใจว่าจะ ตายเร็วบ้าง เป็น ห่วง ด้วยทรัพย์สินสมบัติ ของ คนอื่น จะ
 ล้นไว้ไม่ตกไปบ้าง ในปี นั้น เอง มี พระบรมวงษา นุวงศ์ แล ข้าราชการ
 อ่านคำถวายพร อย่าง เจริญพระชนม์ พรรษา มี ชวด ฉก ๑๒๒๖ ขึ้น เป็น คราว
 แรก คำตอบ จึง ได้มี คำ ขอบใจ ที่จุดไฟ ติด ท้าย อยู่ ซึ่ง ดู ไม่น่า จะ กล่าว
 แต่ที่ กล่าวในเวลานั้น เพราะ เป็น ที่หมาย แห่งความ จง รัก รักดี การ จุดไฟ
 ใน การ เจริญพระชนม์ พรรษา เป็นอัน พร้อม มุลทั่ว ถึง ขึ้นโดย ลำดับโดย
 ไม่ต้อง กะเกณฑ์ ขอ ร้อง อันใด ในปี ที่สอง คือ มีแม่ ตรี ศก ๑๒๓๓
 วันไว้แต่บาง แห่ง พึ่ง มา เป็นอันจุดทั่ว ถึงกัน ในปี ภาเบญจศก ๑๒๓๕

แปลว่า อย่าง ยิง อยู่เท่านั้น เพราะ ฉะนั้น การ จุดไฟ ใน งาน เกลิม พระชนม์
 พรรษา นี้ เกิด ขึ้นโดย ความ เต็มใจ ของ คน ทั้ง ปวง แท้ไม่ได้มี ขอร้อง
 อย่าง หนึ่ง อย่างใด เลย จน ถึง ทุก วัน นี้ ก็ เป็น นัก ชัดถูกข อย่าง หนึ่ง
 ซึ่ง คน ทั้ง ปวง รู้ลึก ว่า เป็น นำ ที่ ฤาเป็น ธรรม เนียม ที่ จะ ต้อง ทำ เหมือน
 อย่าง ตรุศ สังกรานต์ ก็ เป็น อัน ต้อง กับ แบบ อย่าง ประเทศ อื่น ๆ ยก เสีย
 แต่ เมือง จีน ฤาอย่างไร ที่ยก มา ว่า กัน อยู่ นั้น

การ พระราช กุศล ใน การ เกลิม พระชนม์ พรรษา มาก ขึ้น บ้าง ตาม
 บิที่ผิด ปกติ น้อยลง บ้างตาม บิที่เป็น ปกติ แต่ คง นับว่า ค่อยทวี ขึ้น
 ตาม ลำดับ เป็น ตอน ๆ จน กว่า จะ คง รูป เช่น ทำ อยู่ ใน ประจัน นี้ ก็ หลาย
 คราว ที่ เปลี่ยน ผลดี ยก ยิ่ง กัน ไป จะต้อง กล่าว แต่ บิ ซึ่งเป็น ปกติ เป็น
 ท้อง เรื่อง การ เกลิม พระชนม์ พรรษา มี ชื่อ ปวากฏ เป็น สอง ตอน คือ
 ฉลอง อย่าง ๑ เกลิม อย่าง ๑ คำ ที่ เรียก ว่า ฉลอง นั้น คือ ฉลอง พระพุทธ
 รูป ประจำ พระชนม์ พรรษา ซึ่งมี มาแต่ ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้า
 อยู่หัว รัช สมโภช ใน วัน สวด มนต์ ถือน้ำ เดือน ๕ แล วัน สรง น้ำ สงกรานต์
 เป็นการ ฉลอง ครั้น มาใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว
 ยก การ ฉลอง พระชนม์ พรรษามา ทำ ใน เดือน ๑๑ การ ฉลอง พระชนม์
 พรรษา ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ถ้า ดู ตามจำนวน
 พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ แล ที่ ทำ การ ใน ท้อง พระ โรง อยู่ข้าง เป็น การใหญ่ กว่า
 เกลิม พระชนม์ พรรษา ยก เสียแต่ บิ ขวด ฉก ๑๒๖๖ การ ที่ เป็น เช่น นั้น ก็
 จะ เป็น ด้วย แต่ เดิม เมื่อ แรก จะ ทรง ทำ นั้น ทรง เห็น ว่า วันตาม ทาง จันทรคติ
 นับ บรรจบ รอบ อย่าง ไทย ๆ นั้น เข้า ใจง่าย ทั่ว กัน การ พระราช กุศล เช่น
 วันประสูติ วัน สวรรคต พระบาท สมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ทั้ง ๓ พระ องค์ ที่

ล่วงหน้า แล้ว การพระราช พิธี ฉัตร มงคล ก็ ทำ อยู่ตาม จันทร คติ แต่ส่วน
 ที่ จะ ทำ การ เฉลิม พระ ชนม์ พรพชา นั้น เคย ทรง มา แต่ ก่อน ตาม สूरีย คติ
 แต่โปรดว่า ต้อง กัน กับ ทาง คำ ฦนวน อย่าง ที่ ใช้ ใน ประเทศ ยุโรป ด้วย ถ้าใน
 เวลา แรก จะ กำหนด การ เฉลิม พระ ชนม์ พรพชา ตาม สूरีย คติ ผู้ ซึ่ง ทรง ราบ
 วิชา โหร ฦูก ก็ จะ เข้า ใจ ผู้ ซึ่ง ไม่ ทรง ราบ ก็ จะ บ่น สงไสย ไป ต่าง ๆ เห็น เป็น
 เลื่อน ไป เลื่อน มา เพราะ นั้น เชื่อ ทาง จันทร เสีย ช้ม ฦาย แล้ว จึง ได้ โปรด ให้
 ยก การ ฉลอง พระ ชนม์ พรพชา มา ฉลอง ไหว่น พระ ชนมายูบร ฦบ รบ
 ตาม ทาง จันทร คติ เป็น การ ออกหน้าออก ตา การ เฉลิม พระ ชนม์ พรพชา ตาม
 สूरีย คติ ไว้ ทำ เป็น การ ลับ ๆ ซ่อน ๆ ไม่ ต้อง บอกเล่า ให้ ผู้ ไ้ ไร ภาย
 หลัง เมื่อ เกิด ทำ บุญ ฦาย บิด ช้น แรก ๆ ก็ ทำ กัน ไป อย่าง ไ้ อย ๆ ทาง จันทร คติ
 เมื่อ ทรง ทรบ ทรง อด ไม่ ได้ จึง ได้ แะ นำ ให้ ทำ ตาม สूरีย คติ ข้ำพเจ้า ได้
 เคย ได้ ยิน ฦง เนือง ๆ เมื่อ จวน ผู้ ไ้ จะ ทำ บุญ วัน เกิด เห็น เคย เข้า มา
 กราบ ทูล ทรง คำ ฦนวน วัน พระ ราชทาน บ่อย ๆ เพราะ การ ที่ นั้น วัน ฝรั่ง นั้น
 ฦยู่ ข้าง จะ ไม่ มี ไ้ ไร ทรง ฦเหมือน ทุก วัน นี้ ต่อ ปลาย ๆ ลง มา เนือง นั้น วัน
 อย่าง ฝรั่ง ค่อย เข้า ใจ กัน ช้น จึง ได้ รับ ล้ง บอก สม เ็จเจ้า พระยา เป็น ต้น ว่า
 เมื่อ ถึง วัน เ่า นั้น เดือน ฝรั่ง แล้ว เป็น วัน เกิด สม เ็จเจ้า พระยา เอง ยัง ได้ เคย ช้
 แง บอกเล่า แก่ ข้ำพเจ้า ว่า พระ บาท สม เ็จเจ้า พระ จอม เกล้า รับ ล้ง ว่า วัน
 เกิด ตาม สूरีย คติ นั้น ตรง กัน กับ วัน ฝรั่ง ที่ เียว ถ้า คำ ฦนวน วัน เกิด แรก
 นั้น ให้ ไร เสีย ว่า เป็น วัน ที่ เ่า ไ้ ของ ฝรั่ง แล้ว เมื่อ ถึง บรรจบ ปี คำ ฦนวน อย่าง
 ไ้ อย เข้า ดู คง โดน กัน เียง ที่ เียว คำ สม เ็จเจ้า พระ ยา ซึ่ง ข้ำพเจ้า
 ยก มา กล่าว ใน ที่ นี้ ถ้า คน ทุก วัน นี้ พัง ก็ จะ เห็น ว่า จิต เติม ที่ แต่ ที่
 แต่ ใน เวลา นั้น ไม่ จิต เลย กำลัง เข้ม งวด เป็น วิชา ลับ อย่าง หนึ่ง ซึ่ง ฦยบ จะ มี

กัน ด้วย การที่โจทก์ขึ้นนี้ เพราะ เรื่อง วัน เกิดข้าพเจ้า เมื่อ คำนวณ
ตาม อย่าง โหราศาสตร์ไทย ๆ มัก จะไป บรรจบ รอบ ใน วันที่ ๒๐ เวลา เพียง
คืน แล้ว เนิ่ง ๆ แต่ วัน กำหนด ซึ่ง ลง ไว้ ใน ประดิทิน หมอ บรัดเล เปน ต้น ว่า
เปน วันที่ ๒๑ เดือน เสปเตมเบอ เคลื่อน จาก วันที่ ข้าพเจ้า เกิด จริง ๆ วัน
หนึ่ง แต่ เพราะ เวลา ที่ บรรจบ รอบ นั้น มัก จะ ล่วง เที่ยง คืน ไป แล้ว การอะไร
ต่าง ๆ มี สรง มูรธา ภิเศก เปน ต้น ข้าพเจ้า จึง ให้ เคลื่อน ไป ไว้ วันที่ ๒๑ เพื่อจะ
ให้ เปน เวลา กลาง วัน พรัก พร้อม กัน และ จะ ไม่ ให้ ต้อง เปน ข้อ หุ่ม เถียง กัน
กับ ฝรั่ง ซึ่ง ได้ ทราบ มา เสีย นาน แล้ว ว่า เกิด วันที่ ๒๑ สมเด็จเจ้าพระยา
ท่าน เข้าใจ ว่า เกิด วันที่ ๒๑ ครั้น เมื่อ ท่าน ทราบ ว่า โหร คำนวณ ตก ใน
วันที่ ๒๐ จึง ได้ เกิด เถียง กัน ขึ้น ยก คำ ที่ พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า
รับสั่ง นี้ มา เล่า เพราะ ท่าน เปน ผู้รับ นำ ที่ คำนวณ วัน เกิด ให้ ใคร ๆ มี
ท่าน เจ้า พระยา ภูธรา ภัย เปน ต้น แทน พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว
แต่ ที่ แท้ ท่าน ไม่ ได้ คำนวณ อย่าง ไทย ท่าน นับ วัน อย่าง ฝรั่ง เช่น นี้ ใน เวลา
นั้น เปน วิชา ลับ ที่ ไม่ มี ผู้ใด ทราบ ก็ เข้าใจ กัน ว่า คำนวณ อย่าง ไทย จึง ได้
ไป เกิด เถียง กัน ขึ้น กับ โหร จน ได้ ทราบ ความ จริง ใน การ ที่ ผิด ไป เพราะ วัน เกิด
ของ ข้าพเจ้า ดัง เช่น กล่าว มา แล้ว

เพราะ การ ที่ จะ คำนวณ วัน เกิด ตาม สุนิยคติ มี ผู้ทราบ น้อย เช่น นี้
พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว จึง ได้ ทรง ทำการ เกลิม พระ ชนม์ พรพรา
เป่น การ ข้าง ใน ฉลอง พระ ชนม์ พรพรา เป่น การ ข้าง นำ แต่ เรียก ว่า
ฉลอง พระ ชนม์ พรพรา เพราะ ฉลอง พระ พุทธ รูป พระ ชนม์ พรพรา การ ฉลอง พระ
ชนม์ พรพรา แต่ ก่อน ทำ ที่ พระ ที่นั่ง อนันต สมาคม พระ พุทธ รูป พระ ชนม์
พรพรา ปีเก่า ๆ ทั้ง บน พระ ที่นั่ง เสวคร ฉัตร แต่ องค์ ที่ หล่อ ใหม่ นั้น ตั้ง บน

พานทอง ล่องขึ้น แล้ว ตั้ง บน โต๊ะจีน อยู่ตรง หน้าพระเกตุ ตรง พระ ที่นั่ง
 บรม พیمان ลงมา ที่ พระแท่น ณ (เดิมทั้ง อยู่ ที่ พระที่นั่ง อนันตสมาคม หน้าพระ
 ที่นั่ง เสวตรฉัตร) ทั้ง เทียนบูชาแท่นองค์พระพุทธรูป ใช้เทียนเล่มละสองสิ่ง
 ติด เชิงเทียน แก้ว รูป ใช้ รูป กระเจี๊ว พระสงฆ์ นั่ง मुखเหนือ ประตูข้าง मुखได้
 พระสงฆ์ ใช้ เท้าพระพุทธรูป สวด มนต์ เย็น ขึ้น เข้า แล้ว ถวาย เทศนา มง
 คล วิเศษ เวลา คำ ถิ่นท หนึ่ง มี ดอกไม้ เพลิง ด้วย ทั้ง สอง คั้น การฉลอง พระ
 ชนม์ พรราชา เป็นการ แทนมหาชาติที่เคยมี มาแต่ ก่อน

ครั้น ใน แผ่น ดิน ประจุ บัณเฑาะ ใน คราว แรก การเฉลิม พระชนม์ พรราชา กับ
 การฉลอง พระ ชนม์ พรราชา วัน ไกลกัน จึง ได้ฉลอง ที่ พระที่นั่ง อมรินทร์วิ
 นิจ ฉัย แล้ว งาน เฉลิม พระ ชนม์ พรราชา ต่อไป ครั้น ภายหลัง งาน เฉลิม
 พระ ชนม์ พรราชา ใหญ่ ขึ้น ตาม ลำ คับ เมื่อ งานฉลอง พระ ชนม์ พรราชา มี
 กำหนด วัน ห่างกับ เฉลิมพระชนม์ พรราชา จะ ออกไป ทำทอง พระ โรงอย่าง
 แต่ ก่อน ก็จะเป็นงาน ใหญ่สอง งาน ไกลกัน ไป จึงได้ ย้าย เข้า มา ทำ
 เสีย ที่ พระที่นั่ง ไพศาลทักษิณ ใช้บุษบก ดอกไม้ ที่ตั้ง สมโภช ใน วัน
 สวด มนต์ ถือน้ำ เดือนห้า มา ตั้ง พระพุทธรูป ปีที่ล่วง มา แล้ว องค์ที่หล่อ
 ใหม่ แยก ไป ตั้ง โต๊ะหมู่ไว้ต่าง หาก เหมือนอย่าง ที่ตั้ง โต๊ะจีน แต่ก่อน เทียน
 นมัสการ เท้า องค์ พระ พุทธรูป บัก เชิง แก้ว เหมือน อย่างแต่ ก่อน เว้นแต่
 ใช้เล่ม ยาวขึ้น สอง เท้า เพื่อ จะ ให้คน อยู่ได้ ตลอดเวลาสวดมนต์ ใช้ตั้ง ราย
 ตาม ฐาน บุษบก แต่รูป นั้นเปลี่ยน เป็น รูปจีน ก่อน เวลาที่ สวด
 มนต์ มี พระสุร่าย ทรง ประพรม น้ำ หอม แล ทรง เติม พระพุทธรูป ด้วย
 พระที่หล่อ ใหม่ ทรง ห่ม แพร สี ทัพทิม ขึ้น ใหม่ ที่ นำ บุษบก พระ พุทธรูป ตั้ง
 พระเค้าน้ำ พระ พุทธรูป คล้าย กัน กับ เฉลิม พระ ชนม์ พรราชา พระ สงฆ์

ที่ สวด พระ พุทธมนต์ ใน รัชกาล ก่อน ใช้ พระ ราชา คณะ พระ ครู เปரியัญต่าง
 วัด แต่ ในรัชกาล ประจันต์ นี้ ใช้ พระ สงฆ์ ราช าคณะ ถานา นุกรมเปரியัญ
 จน อัน ดับ วัด ราช บพิตร ล้น ทั้ง วัด ถ้า บั๊ ไต่ ไม่ พอ ก็ ใช้ พระ ราช าคณะ
 ถานา นุกรม เปரியัญ วัด นิเวศน์ ธรรม ประวัติ เพิ่ม เติม เท่า จำ นวน พระ
 พุทธรูป ของ ไทย ทาน ที่ ถวาย ใน เวลา คำ นั้น บาง ที่ ก็ มี ไตร สลับ แพร
 บ้าง ไตร ผ้า บ้าง ยาม โหมด เทศ ที่มี พัก บ้าง ก็มี ไน คราว แรก ตลอด ทรง
 ถวาย ไตร พระ สงฆ์ ห่ม มา แล้ว จึง ได้ สวด พระ พุทธ มนต์ สวด อัมมจัก กัปป
 เวตน สุตระ แฉ เจ็ด ทำ นาน กำหนด การ ตลอด พระ ชนม์ พรพรา นั้น คง จะ อยู่
 ใน วัน เดือน สิบ แรม สาม คำ สวด พระ พุทธมนต์ แรม สี่ คำ ฉ้น เว้น แต่ บาง
 บั๊ ดี ถี เคลื่อน จึง ได้ เลื่อน สวด มนต์ ไป แรม สี่ คำ ทำ คำ ฉ้น บ้าง สวด มนต์
 จบ แล้ว จุต ดอกไม้ เพลิง มี พุ่ม กระ ถาง ราช ฝน แสน ทำ สหัสธารา ตู พ้อม
 เวลา เข้า เสด็จ พระ มี ของ ไทย ทาน ที่ เป็น ส่วน ของ หลวง แล ส่วน ที่ มี ผู้
 ถวาย ช่วย ใน การ พระ ราช กุศล เท่า จำ นวน พระ ชนม มา ยู่ บ้าง แต่ ไม่ มี
 กำหนด แน่ ว่า มาก น้อย เท่า ไ้ อีก บาง ที่ ก็ ผัน กัน ไป เสีย อย่าง ไ้ รอ
 ไ้ ถวาย ต่อ เฉลิม พระ ชนม์ พรพรา ซึ่ง มัก จะ อยู่ ภาย หลัง ตลอด พระ ชนม์
 พรพรา โดย ปกติ นั้น ก็มี เพราะ ฉนั้น เครื่อง ไทย ทาน จึง ช้น ๆ ลง ๆ ไม่ แน่
 ตาม แต่ จะ มี ผู้ ถวาย มาก แล น้อย แล สิ่ง ของ นั้น บาง ที่ ก็ ซ้ำ กัน หลาย ๆ สิ่ง
 เช่น โคม สาม ใบ สี ใบ เปน ต้น เพราะ ทรง พระ ราช อนุทศ ไ้ ว่า ผู้ ไ้ ถวาย
 ของ คำ รบ พระ ชนม์ พรพรา ท้น กำหนด การ ตลอด พระ พุทธรูป นี้ แล้ว ก็ ไ้
 ใช้ เปน เครื่อง ไทย ทาน ใน การ ตลอด พระ นี้ ทั้ง ล้น เมื่อ พระ สงฆ์ ฉ้น แล้ว
 ถวาย ยะถา มี สวด ยล มิง เปเท เสก เปติ แล ยานี้ คาถา รตน สุตระ ดับ เทียน
 กรอบ พระ กริ่ง เหมือน การ ฉัตร มงคล วัน กลาง แล้ว ทรง ปล่อย สัตว์ ล่น

ภริยา พระยา ไชยกิจ ราช เศรษฐี เป็นผู้จัด พระ ราชทาน เงิน เป็นราคา บั๊ยะ ร้อย บาท เวลา บ่าย เจ้า พนักงาน ตั้ง ขาย ครี เวียน เทียน ส้ม โภช พระพุทธรูป ครั้น เวลา พลบ คำ สรง มุรธาภิเศก ใน ที่ พระบรรทม ไม่ได้ ประโคม พินพาทย แล้ว ส้ม เต็ม พระพุทธรูป โยธา จารีย์ ถวาย เทศนา มงคล วิเศษ ต่าง ๆ เหมือน อย่าง ใน รัชกาล ที่ ๔ มี ดอกไม้ เหลือง อีก คื่นหนึ่ง เป็น เสรี การ ถอลอง พระพุทธรูป พระ ชนม์ พรพรา

การ เกลิม พระ ชนม์ พรพรา ที่มี กำหนด งาน อยู่ เปน ปกติ นั้น เปน ลี วัน บ้าง ทำ วัน บ้าง คือ วันที่ ๑๙ เดือน กันยายน เปนวัน เริ่ม สวด พระ พุทธมนต์ เสดตะ พระ เศวราช ใน พระที่ นั่ง ไฟศาล ทักษิณ วันที่ ๒๐ เวลา เข้า พระสงฆ์ ฉน์ เวลา คำ พระสงฆ์ ธรรม ยุติกา สวด มนต์ ที่ พระ ที่ นั่ง อมรินทร์ วินิจฉัย วันที่ ๒๑ เวลา เข้า ฉน์ แล้ว สรง พระมุรธาภิเศก เวลา เทียง พระ บรมวงษานุวงศ์ ข้าราชการ ถวาย ไชยมงคล ถ้า ปี ที่ เปน ปกติ ไม่มี การ ไร้ทุกข์ ใน ราชตระกูล มี การ เลี้ยง โต๊ะ ใน เวลา คำ ถึง สวด มนต์ ไร้ ต่อ วันที่ ๒๒ พระสงฆ์ มหานิกาย จึง ได้ สวดมนต์ ที่ ห้อง พระ โง่ วันที่ ๒๓ เข้า ฉน์ แล้ว จึง ได้ มี เทศนา ต่อ ไป อีก ๔ กัณฑ์ ถ้า เช่น นั้น งาน เปน ๕ วัน ถ้า ไม่มี เลี้ยง โต๊ะ พระสงฆ์ มหานิกาย สวด มนต์ ใน วันที่ ๒๑ วันที่ ๒๒ ฉน์ งาน ก็ เปน ๔ วัน แต่ การ เทศนา นั้น ไม่ แน่ บางเวลา มี พระราชกิจ อื่น ถ้า ไม่ ทรง สบาย ก็ เลื่อน วัน ไป จน พนักงาน ก็มี สวดมนต์ ที่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓ วัน มัก จะ เริ่ม ใน วันที่ ๑๙, ๒๐, ๒๑, บางปี เลื่อน ไป วันที่ ๒๐, ๒๑, ๒๒, การ ที่ เลื่อน ไป เลื่อน มา มัก จะ เปน ด้วย การ เกลิม พระชนม์ พรพรา กระชั้น กัน กับ ถอลอง พระชนม์ พรพรา นั้น อย่าง หนึ่ง กระชั้น พระราช พิธี ถือน้ำ สารท อย่าง หนึ่ง เปน ปี เปลี่ยน ทักษา ซึ่ง ต้อง

ทรง พระมรุธาภิเศก ทรง กำหนด เวลา เติมนั้น อย่าง หนึ่ง จึงจะกำหนด เอา
 แน่ทีเดียว นัก ไม่ได้ จำจะต้อง พัง หมาย สงกรานต์ ฤๅ หมาย ที่ ลง ใน
 ราชกิจจานุเบกษาตาม ปี เปน ประมาณ ด้วย

การ สวดมนต์ ใน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เกิดขึ้น ด้วย พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้า เจ้า อยุ่หัว ทรง เคารพต่อ พระมหา มณีรัตน ปฏิมากร เป็นอย่างยิ่ง
 ถ้า การ พระราช พิธีใหญ่ ๆ อันใด เช่น บรม ราชาภิเศก โสกันต์เข้าไกรลาศ
 ก็โปรดให้ ล่ามสายลัญจณ์ มาแต่ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ถึง พระแท่นมณฑล
 ด้วย เหมือน อย่าง พระราช พิธี สัมพัจฉรฉินท์ด้วย แต่ ก่อน มาพระ มหา มณี
 รัตนปฏิมากร เคย เชิญ มา ตั้งใน พระแท่น มณฑลด้วยทุก ครั้ง พึ่งเล็ก เลี้ยว
 เมื่อ เชิญ ขึ้น ประดิษฐาน บน พระ เบญจาสูง ตาม ที่ได้ กล่าว มา แล้ว ในการ
 เสด็จ พระชนม์ พรรษา นี้ ก็นับว่า เปน การใหญ่ ถึง ว่า จะ ล่าม สายลัญจณ์
 มา ก็ยัง เปน การ สมควร ที่ จะ ทรง ลักการ บูชา พระ มหา มณี รัตน ปฏิมากร
 ใน เวลา ที่ เปน มหา สมัย มงคล การ นั้น จึงได้ โปรดให้มี เทียน พระ มหา มงคล
 แล เทียนเท่า พระองค์ ด้วย สำหรับ หนึ่ง มี พระสงฆ์ สวดมนต์ วันละ ห้า รูป เปลี่ยน
 ทั้ง สาม วัน เปน สาม ลำดับ ตามใน บริเวณ พระ อุโบสถ หลัง พนัก กำแพง
 แก้ว ตั้ง โคม รวย รอย แต่ ครั้น มา ถึงใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ มี การ ตก แต่ง
 ศาลาราย แล กำแพง แก้ว พระ พุทธปรางค์ ปราสาท พระศรีรัตน เจดีย์ เพิ่ม
 เติม ขึ้น อีก ใน พระ อุโบสถ ก็จุด เทียน รวย จกกล ตาม ชั้น บุษบก แล มี
 เทียน เถา เล่มใหญ่ ๆ จุด ที่ ตรง หน้า พระ พุทธ ยอด พ้าจุฬาลงกรณ์ พระ พุทธ
 เลิศ หล้า นภาโลบ ข้าง ละแวก เล่ม ด้วย ทรง พระ ทวาร กลาง ขึ้นไป ตั้ง
 เล้า ถึง จกกล บูชา เทวดา นพเคราะห์ แก้ว ตัน มี รูป เทวดา บั๊ก ประจำ ทุกต้น มี
 เทียน รูป ดอกไม้ นั้ตร ธง ตาม สี แล ตาม กำลั้ง ของ เทวดา นั้น ๆ เมื่อเสด็จ

ออก ทรง ถวายใคร ย่อม พระสงฆ์ ที่ มา คอย สวดมนต์รับ ออกไป ครอง ผ้า
แล้ว ทรง จุดเทียน พระ มหา มงคล แล เทียน เท้า พระองค์ เทียน พาน ตาม
นำ พระ แล้ว เสริจ พอ พระสงฆ์ กลับ เข้า นั่ง ที่ พร้อม จึงได้ ทรง จุด เทียน
เครื่อง นมัสการ ทองใหญ่ สังฆ การ ว่า วิบัติ ที่เดียวไม่ต้อง ทรง คีล แล้ว
เสด็จ ทรง จุดเทียน ฐูป ตาม จงกล บุชา เทวดา นพเคราะห์ เจ้า กรม ปลัด กรมโท
ว่า บุชา เทวดา ด้วย ภาษาไท แล แปล เป็น ภาษาไทย ตาม ลำดับ ที่ เวียนของ
พระ เเคราะห์นั้น ๆ ไม่ได้ประทับ อยู่จน เวลา สวดมนต์จบ ด้วย มี การ พระ
ราช กุศล อยู่ข้างใน การ ที่เสด็จ พระราช ดำเนิน วัดพระศรีรัตน คาสดา ราม
เช่นนี้ เหมือน กัน ทั้ง สาม วัน แต่เวลาเข้าไม่ได้เลย พระ รื้อไว้มา
ฉัน ต่อ วัน พระสงฆ์ มหา นิกายฉัน ใน วันที่ ๒๒ ฤ ๒๓ แลได้รับ
ของไทยทาน เหมือน กับ พระสงฆ์ มหา นิกาย ที่ สวดมนต์ใน ท้อง พระโรง

สวดมนต์ สวดะพระเคราะห์

การ สวด มนต์ สวดะ พระเคราะห์ นั้น พึ่ง มา เกิด ขึ้น เมื่อ ปี ขาน สัมฤทธิศก ๑๒๔๐ ซึ่ง เป็นปี เปลี่ยน ทักษา พระเสาร์ รักษา พระชน มายุ ซึ่งเป็นธรรมเนียม ที่ จะ ต้องมี ไห้ บูชา รับส่ง ตาม แบบ แต่ ก่อน การ เสด็จ พระ ชนมพรรษา ตั้งแต่ปีเมตรี ศก ๑๒๓๓ มาทรงบำเพ็ญแต่พระราชกุศล อย่างเดียวมิได้ มี การบูชา เทวดา ฤา บูชาพระเคราะห์ อย่างหนึ่ง อย่างใด ซึ่ง เกี่ยว ข้องกับ ไห้ เลย เพราะ ทรง ทำตาม อย่าง ที่ เคย ทรง มาแต่ เมื่อ ยัง ทรง ผนวช เป็นสามเณรอยู่ เป็นการ ใน พระพุทธศาสนา แท้ ครั้น เมื่อ ถึงกำหนด ที่ จะ เปลี่ยนทักษา ไปเข้าแบบ อย่าง พระเจ้า แผ่นดิน แต่ก่อน ที่ เมื่อ ถึง กำหนดเช่นนี้ ต้อง ทำการ รับส่ง อย่าง ไสย คาสตร์ ซึ่ง เป็น ราช ประเพณี มีมา มิได้ขาด สมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอ จึง ได้ ทรงจัด การตามแบบอย่าง แต่ก่อน คือจะให้ มี ไห้บูชาสวดะพระเคราะห์ รับส่ง ด้วย แต่ ท่าน ไป ทรงคิดตำรา บูชา ขึ้นใหม่ให้ ดี กว่า ที่ ไห้ทำเหลว ๆ มาแต่ก่อน คือ ให้มีการ สวดมนต์แซกด้วยใน ระหว่างบูชา เทวดา นับ เป็นธรรมเนียม แต่ ก่อน ๆ ก็ เห็น จะมี ตำรา ทำมา แต่ ข้าพเจ้าไม่เคย ทำ แล ไม่ได้ เคย เห็น เป็นแต่ ไต่ ยินเล่า เขาจัด คาถา ต่าง ๆ ตามองค์เทวดา ว่า เทวดาองค์ นั้น เสวย อายุ ให้ สวด คาถา อย่างนั้น ก็ ขอบตาม กำลังวัน คือ พระอาทิตย์ สวด อุเทยัญ จักขุมา ๖ จบ พระจันทร์ สวด ยันตุนนิमित ๑๕ จบ พระอังคาร ให้ สวด ยัสส้านภาวโตยักขา ๘ จบ พระพุธ ให้ สวด สัพพาลี วิสชาติ นัง ๑๗ จบ พระเสาร์ ให้ สวด ยโตหัง ๑๐ จบ พระพฤหัสบดี ให้ สวด ปุเรนตัมโพธิสัม ภารณิพัตตังโมรโยนิยัง ๑๙ จบ พระราหู

ให้สวด กิณนุสัน ตรมาโนวะ ๑๒ จบ พระสุกัรให้สวด อัม ปะสัน เนติมา ถัสสะ
 ๒๑ จบ พระเกตุให้สวด ชยันโต ๙ จบ จะสวด สดับ กับ ไหฺร ฤฯ สวด คน
 ละที่อย่างไร ก็ ไม่ทราบ เลย แต่ท่าน ทรง เห็น ว่า ไคมแท้ จึงได้ ไป ปฤกษา
 เจ้าคุณ สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ วัดราชประดิษฐ จึงพระสุกัรที่มีกำหนด
 นับได้ ตรงกัน กับ กำลึงเทวดา เช่นอริยมรรคแปดตรงกับพระอริยคารแปดต้น
 ถ้าที่ไม่ครบ ก็ ใช้ ส่องสูตร สามสูตร พอให้ บรรจบ ครบ จำนวน กำลึง วัน
 จัด เป็น ส่วน ของเทวดา องค์ นั้น ๆ ตามลำดับ คือพระอาทิตย์ สวด อนนุคกรีย
 ๖ พระจันทร์ สวด จรณ ๑๕ พระอังคาร สวด อัญจัน คิกรมรรค ๘ พระพุธ สวด
 พล ๕ อินทรี ๕ โพชฌงค์ ๗ รวม ๑๗ พระเสาร์ สวด ทลพลญาณ ๑๐ พระ
 พฤหัสบดี สวด ทล สัญญา ๑๐ อนนุพพวิหาร ๙ รวม ๑๙ พระราหู สวด
 สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ รวม ๑๖ พระสุกัร สวดอริย
 ทรพ ๗ สัมปรัธรรม ๗ สัมมาสมาธิ ปริกขาร ๗ รวม ๒๑ พระเกตุ สวด อา
 ขาตวัตถุ ๙ มี คาถา แม่ล้วน บุญแล ให้พร เจ้า ของงานผู้ที่บูชา แหกสลับ
 ไปทุกหมวด ถ้อยคำ ที่ไหร จะบูชานั้นก็ แต่งใหม่ ให้เป็น ภาษามคร ดีขึ้น
 กว่า ภาษาไหรเดิม ที่เป็นคำไทย ก็ ใช้เรียงเป็นคำร้าย ไหรเริ่มบูชา ไหร
 ครุแล บูชานพรเพราะ หัก กัน ก่อน แล้วพระสงฆ์ เริ่มสวดมนต์ ตั้งแต่ ไม่ไปจนจบ
 คาถา ที่สำหรับ สวด ก่อนสูตร ต่าง ๆ แล้ว หยุดไว้ ไหร จึง บูชา เทวดา
 รายองค์ ตั้งแต่อาทิตย์ เป็นต้น ไป ว่าภาษามคร เป็น ทำนของ สารัญญะ
 แล้วว่า ภาษาไทยแปล เชิญเทพดา องค์ นั้น กับทั้งบริวาร ให้รับอามิด พะสิ
 ธรรมพะสี แลให้บ้องกัน รักษาเจ้า ของงานผู้ทำ พอ จบ องค์หนึ่ง หยุดไว้
 พระสงฆ์ สวดสูตรต่าง ๆ สลับ กันไปทุก ๆ องค์ เทวดา เมื่อหมด แล้วไหร
 จึง ได้ว่าคำ อัญฐาน แล คำ ให้พร รอบ ท้าย อีก ครั้ง หนึ่ง พระสงฆ์ ก็

สวด คาถาให้ พร รวยท่าย แล้ว สวดคาถาเมตตสูตร ชันธปริต แล ท้าย
 สวดมนต์จึง เป็น อันจบ อยู่ใน ๔ ชั่วโมง ห้า ชั่วโมง วิธีที่สวดเช่นนี้ กรม
 สมเด็จพระที่นั่งทรง ทำที่วัง มาช้านานแล้ว ครั้น เมื่อถึง บิขานสัมฤทธิศก ๑๒๔๐ เป็น
 เวลา ที่จะ ต้องทำ การบูชา เทวดา สวดเคราะห์ตามแบบ อย่างเก่า ท่าน จึง ได้
 นำแบบ ใหม่ นี้ มาแก้ไข ตกแต่ง ถ้อยคำให้ ต้องกันกับ การหลวง มาขอให้
 ทำ เสีย อย่างใหม่ ด้วย อย่าง เก่านั้น เรือว่า แทลกละหล่นกั ครั้น เมื่อ ได้ ทำ ใน
 มี ขาน นั้น เป็นคราว แรกแล้ว ปี ต่อ ๆ มา ท่าน ก็ ขอให้ ทำ เหมือน ๆ กัน ต่อ ไป
 ตาม เคย ได้ ทำ แล้ว จึง ได้ มี การ สวดเสดะ พระเคราะห์ล่อง นำก่อน วันสวดมนต์
 ใหญ่ขึ้น อีกวันหนึ่ง

การ ที่ จัด พระแท่น มณฑลใน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ก็เป็น อัน พึ่ง มี ใหม่
 ขึ้น ใน ครั้ง นั้น เหมือน กัน พระแท่น มณฑล องค์ น้อย ระบาย สาม ชั้น ทำ ขึ้น
 ใหญ่องค์หนึ่ง ตั้ง พระพุทธรูปใน แบบ พระแท่น มณฑล อย่าง เดียง ฝรั่งเศส
 ตั้ง พระพุทธรูป นอกแบบ แล เทวรูป เครื่อง บูชา เทวดา พระแท่นหนึ่ง แต่
 พระพุทธรูป แล เทวรูป ซึ่ง ตั้งบน พระแท่น ทั้ง สอง นั้น เกิด ขึ้น ตาม ลำดับ
 แล้ว ผลัด เปลี่ยน กันไป ตาม กาละสมัย จะว่า ยืน ที่ เปน แน่ไม่ได้

การ สวด มนต์ พระที่นั่ง อมรินทร์ วินิจฉัย

การ ที่ จัด ตกแต่ง พระที่นั่ง แล สวด มนต์ ทั้ง ปวง คง ตาม แบบ เดิม
 ตั้งแต่เริ่ม มี การเฉลิม พระชนม์ พรรษา ขึ้นไม่ ได้ ยก เยื้อง เปลี่ยน แปลงเลย คือ
 ตั้ง ม้า หมู่บน พระที่นั่ง เสวตรฉัตร ที่ ม้า กลาง ตั้ง พระพุทธรูป ไซย วัฒน
 สำหรับ แผ่น ดิน ประจุนี้ พระพุทธรูป ประจำ พระชนม์ พรรษา วัน แล
 พระพุทธรูป ประจำ พระชนม์ พรรษา มี ม้า สอง ข้าง แลตรง หน้า ตั้ง เชิงเทียน พาน
 ตุ่ม เครื่อง นมัสการ พอ สมควร ที่ ม้า หน้า แล ที่ พ้น พระแท่น ตั้ง พระเต้า
 เครื่อง ทรง มุรธา ภาเคก ต่าง ๆ ทั้ง ชั้น หน้า เชิงเทียน มี เทียน ทองยัก เหมือน

ข้าง พระราช พิธี ห้างปวง ตาม ชัน เตียง ลา กั๊ว เซิง เตียน พาน พุ่ม ที่
 ฐาน เตียง ตั้ง ต้น ไม้ ทอง เงิน ลี ทิศ และมี ระบาย โคมไฟ ขวด บักดอกไม้ ตั้งรอบ
 ที่ พระแท่น กรม ตั้ง เตียน พระมหา มงคล เท้า องค์ พระพุทธรูป ประจำ พระ
 ชนม์ พระราชา กลาง ตั้งโต๊ะ กรม วาง ครอบ พระเกี้ยว ยอด ทรง เติม แล ครอบ
 มยุรฉัตร ตั้ง พาน พุ่ม ทอง คำ สอง ชัน สลับรายกันกับเซิงเตียนตามสมควร
 เครื่อง นมัสการ โต๊ะ ทอง คำ สอง ยาว ราชาวดี ข้าง พระแท่น เลวตรฉัตร ตั้ง
 ตั้ง เตียน เท้า พระองค์ ทั้ง สอง ข้าง บนพระที่นั่ง บุษบก ตั้ง เครื่อง ศิริ ราชกกุธ
 ภัณฑ์ แล พระแสง ประจำ รัชกาล มี เครื่อง นมัสการ ทอง น้อย ด้วย สำรับ
 ห้าง พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ นั้น ทรง พระราช ตำริห์ว่า เมื่อ การ ฉลอง
 พระชนม์ พระราชา ใช้ พระสงฆ์ เท้า องค์ พระพุทธรูป แล้ว ครั้น การ เติมน
 พระชนม์ พระราชา จะใช้ พระสงฆ์ เท้า จำนวน นั้น อีก เวลานั้น พระชนมายุ
 น้อย พระสงฆ์ ที่ จะ สวด มนต์ ก็ น้อย รูป การ ที่ จะบำเพ็ญ พระราช กุศล ก็
 น้อย ไป ไม่ สมควร กับ ที่ เปน การ ใหญ่ ด้วย การ สวด พระเคราะห์ แล
 การ ที่ พระสงฆ์ มหานิกาย สวด มนต์ อีก วัน หนึ่ง นั้น ยังไม่มี จึงได้ โปรด
 ให้ นิมนต์ พระสงฆ์ ธรรมยุติกาย สวด มนต์ หก ลีป รูป ประจำ เสมอ ทุก ปี ไม่ ขึ้น
 ลง เพราะเหตุ ที่ การ ฉลอง พระชนม์ พระราชา ได้ สวด ธรรมจัก กั๊ว ปวดัน
 สูตรไว้ แล้ว ใน การ เติมน พระชนม์ พระราชา จึงได้ เริ่ม สวด มหา สมัย สูตร
 ก่อน แล้ว จึงได้ สวด เจ็ดตำนาน ทรง ถวาย ไตร แล ยาม โหมต เทศ ก่อน
 เวลา สวด มนต์ เหมือน การ ฉลอง พระชนม์ พระราชา รุ่ง ขึ้น เข้า พระสงฆ์
 รับ พระราชทาน ฉ้น แล ถวาย ชยันโต ใน เวลา สรง มุรธาภิเศก การ สรง
 พระมุรธาภิเศก นั้น ก็ เหมือน กับ สรง มุรธาภิเศก อื่น ๆ แปร แต่ พระเจ้า
 บรมวงษ์เธอ กรม พระปาวเรศวริยา ลง กรม ถวาย น้ำ ครอบ พระ กริ่ง ซึ่ง พระ

บาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไว้สำหรับ พระองค์ ท่าน
 ครั้น เมื่อล่วง มาถึง ปี จอ ฉศก ๑๒๓๖ เมื่อ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัด ราช
 ประดิษฐ์ได้ เป็น พระกรรมวาจาจารย์ ใน เวลา ทรง ผนวช แล้ว จึงได้ โปรด
 ให้ ถวาย น้ำเต้าคิลาน อีก รูป หนึ่ง บันดา พระเถระใน ธรรมยุติกาก็ มี น้ำ
 พระพุทธ มนต์ส่ง มา องค์ละเต้าคิลาน แต่มี ได้ ถวาย เอง เจ้าพนักงาน นำ
 ขึ้น ถวาย เต้า คิลาน นี้ มี มาแต่ ครั้ง แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า
 อยู่หัว โปรดให้ กิ่งขึ้น จะมี จำนวน เติม มาก น้อย เท่าไร ไม่ทราบ แล้ว
 พระราชทานไปไว้ตาม พระเถระใน ธรรมยุติกาก็ เมื่อ ถึง เวลา เติม พระชนม์
 พรรษา แล้ว ก็ต่าง องค์ต่าง ทำน้ำ มนต์ ถวาย เข้า มาทุก ๆ รูป ครั้น เมื่อ
 ถึง รัชกาลปัจจุบันนี้ ทำการ เติม พระชนม์ พรรษา ท่าน ก็ ทำส่ง เข้า มา ตาม
 เคย เป็น การแปลก ขึ้น กว่า สรง มูรธาภิเศก อื่น ๆ แต่พระเต้า คิลาน ของ พระ
 เถ้านี้ เมื่อ สรง มูรธาภิเศก แล้ว ทรง ถวาย เครื่อง ไทยทาน พระสงฆ์ อยู่ใน
 องค์ ละสาม สี่ สิ่ง เป็น เสรี การใน ส่วน เวลา นั้น การ ที่ ทำน้ำ มนต์ กับ
 เทียน ครอบ พระ กริ่ง ที่ ท้อง พระโรง นี้ ใช้ทำใน เวลา สวด มนต์ วันที่ ๒๐
 ไม่ได้ รอไว้ ต่อ เวลา เข้าเหมือน อย่าง การ ฉลอง พระชนม์ พรรษา

การ สวดมนต์ พระสงฆ์ มหานิกาย

แต่เดิม ก็ ไม่มี เกิขขึ้น พร้อม กัน กับ ปี ที่ สวดมนต์ เคารพ พระเคราะห์
เพื่อให้ เป็น สวดมนต์ สาม วัน แต่ ครั้น เมื่อ พระสงฆ์ เคย ได้ รับ พระราชทาน
หนึ่ง แล้ว ครั้น จะ จ เว้น เสีย ก็ ไม่ สู้ ควร จึง ได้ โปรดเกล้า ฯ ให้
มี การ สวดมนต์ พระสงฆ์ มหานิกาย ติด ต่อ มา ทุก ปี กำหนด พระสงฆ์ ๓๐ รูป
ทรง ถวาย ไตร ผ้าย่าม ลักทลาด เหมือน อย่าง พระสงฆ์ สวดมนต์ ที่ วัด พระศรี
รัตนศาสดาราม ตาม แบบ นั้น ใน วัน พระสงฆ์ มหานิกาย นี้ สวด สิบสอง
ตำนาน แต่ ที่ ยัก เยื้อง ไป เป็น อย่าง อื่น บ้าง ก็ มี การ หักปวง ก็ เหมือน กับ
วัน สวดมนต์ ใหญ่ เว้น แต่ วัน เลี้ยง พระ นั้น พระสงฆ์ ที่ สวดมนต์ วัด พระศรี
รัตน ศาสดาราม สาม ลำดับ หักหัว รูป มา ฉ้น ด้วย จึง รวม พระสงฆ์ ฉ้น เป็น
สี่สิบ ห้า รูป ทรง ถวาย เครื่อง ไทยทาน เหมือน กัน

ถวาย เทศนา

การ ถวาย เทศนา นี้ มี มา แต่ เริ่ม ตั้ง การ เคารพ พระชนม์ พระรา เทศน์
เมื่อ ความ ตาม แบบ ที่ มี มา แต่ รัชกาล ที่ ๔ คือ มงคลสูตร กัณฑ์ ๑ รัตนสูตร
กัณฑ์ ๑ เมตตสูตร กัณฑ์ ๑ เทวาทิคน กถา กัณฑ์ ๑ ประจำ ที่ ไม่ ได้
เปลี่ยน แปลง พระสงฆ์ รูปใด เทศน์ ก็ ขึ้น ตัว เว้น ไว้ แต่ ขวา อาพาธ จึง ได้

ผลัดเปลี่ยน แต่ก่อน มาเริ่มงาน ก็ ถวาย เทคนิ ก่อน สวดมนต์ คือ มงคลสูตร
 รัตนสูตร สอง กัณฑ์ เหลือไว้ ภายหลัง ฉนั้น เข้า แล้ว สอง กัณฑ์ เทคนิ ก่อน
 นั้น มี สายสิญจน์ โยงไป ที่ ธรรมาสน์ พระสงฆ์ ที่ เทคนิ ถือ กลุ่ม สายสิญจน์
 ด้วย ครั้น ตก มา ขึ้น หลัง เมื่อ มี สวดมนต์ สวดะ พระเคราะห์ แล เลียง พระ เข้า
 เสีย แล้ว ไม่มี เวลา ว่าง จึงได้ เลื่อน เทคนิ ไป ไว้ วัน เลียง พระ มหานิกาย
 ทั้ง สี่ กัณฑ์ แต่ บาง บั ก็ เลื่อน ต่อ ไป อีก จน นอก งาน ก็มี แล้ว แต่ เวลา
 ว่าง จะมี เมื่อ ไใด เครื่อง กัณฑ์ เทคนิ นั้น เหมือน เทคนิ วิเศษ เปน แต่
 เปลี่ยน ไตร ยาม เปน ของ สำหรับ เฉลิม พระชนม์ พรรษา แล เพิ่ม เดิม เครื่อง
 ไทย ทาน ต่าง ๆ บ้าง มี เงิน ประจำ กัณฑ์ ๑๐ ตำลึง แล เครื่อง กัณฑ์
 ชนม ด้วย

การ แจก ทาน

แจก ทาน นี้ ได้ มี ใน การ เจริญ พระชนม์ พรรษา พระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ปี ชวด ฉศก ๑๒๒๖ ครั้ง หนึ่ง ใน แผ่น ดิน ประจันต์ นี้ ตั้งแต่ เริ่ม มี การ เจริญ พระชนม์ พรรษา มา ก็ ได้ เคย พระ ราชทาน ผ้ายืนสอง ลำ รับ เงิน สิบ ตำลึง แก่ ข้าราชการ ที่ สูง อายุ มี กำหนด เท่า ๒ พระชนมายุ ทว่า ชั้น ทุก ปี ตาม ลำดับ แบ่ง เป็น ผ้ายืน นุ่ง หนึ่ง ผ้ายืน กึ่ง หนึ่ง ผ้ายืน นุ่ง เป็น ข้าราชการ ที่ เข้า มา ใน การ เจริญ พระ ชนม์ พรรษา โดย มาก แต่ ผ้ายืน นุ่ง เป็น ข้าราชการ ที่ ขรา พิการ ไม่ ได้ ทำ ราชการ แล้ว มา แต่ บ้าน บ้าง แต่ เรือน บ้าง จึง โปรด ให้ มี ลำรับ เลี้ยง อาหาร ด้วย แต่ ก่อน มา เมื่อ ผู้ ซึ่ง ได้ รับ พระราชทาน ต่อ พระหัตถ์ แล้ว ก็ ถวาย พร ตาม ใจ ตัว จะ กล่าว บาง ที่ ก็ หนึ่ง เคย ไป บ้าง ครั้น เมื่อ พระยา ศรี สุนทรโวหาร ท. จ. คน นี้ เป็น ผู้ กะ บัญชี ข้าราชการ ผ้ายืน นุ่ง เห็น ว่า เมื่อ ข้าราชการ ได้รับ พระราชทาน แล้ว ถวาย พร อย่าง ไหล่ ๆ เลื่อน ๆ ยัง ไม่ได้ ถวาย พร บ้าง ราว คาน มา หลาย ปี จึง ได้ คิด ผูก คาถา ถวาย ไชย เป็น ภาษา มคธ แล แปล เป็น คำ ไทย ให้ ว่า ทุกคน คือ ว่า ชยตุ ชยตุ เทโว นิรามโย นิรบัทโว ที่ ขาย โภ อโรโคจะ โสคติ นา เนตุเม ทนิง ขอให้ พระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัว ทรง พระ เจริญ พระชนมายุ ยิ่ง กว่า ร้อย พรรษา คำ ถวาย ไชย เช่น นี้ ได้ ใช้ อยู่ แต่ ข้าราชการ ผ้ายืน นุ่ง ข้าราชการ ผ้ายืน นุ่ง ยัง ย่น พิมพ์ ๆ พำ ๆ ฤา หนึ่ง ๆ อยู่ อย่าง เก่า เพราะ ไม่มี ใคร แนะนำ สั้ง สอน ทรง พระราชดำริ ที่ ว่า ครั้น จะ ให้ ท้อง ให้ ย่น ตาม แบบ ข้าราชการ ผ้ายืน นุ่ง ก็ จะ เป็น ที่ เดือดร้อน เพราะ อยู่ ข้าง จะ ขรา หลง ไหล่ พัน เพื่อน ฤา ซึม ซาบ อย่าง ยิ่ง อยู่ ด้วย กัน โดย มาก จึง โปรด ให้ เป็น ไป ตาม อย่าง แต่ ก่อน ส่วน ที่ แจก ทาน ราษฎร นั้น พระ ราชทาน ตาม พระชนมายุ วัน กำหนด ขึ้น วัน ละ สิบ ถึง แต่ เดิม มา ถ้า ปี ไใด เป็น ปี ที่มี พระราชกุศล วิเศษ ก็ พระ ราชทาน มาก ขึ้น อีก ส่วน หนึ่ง

การประชุมพระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการ

ถวายไชยมงคล

ธรรม เนียม นี้ได้เกิดมีขึ้น เมื่อ เกลิม พระชนม์พรรษาใหญ่ ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี ชวด ฉศก ๑๒๒๖ นั้น เสด็จ
พระราชดำเนิน ออก บน พระที่นั่ง เสด็จประดิษฐาน พระที่นั่ง อนันตสมาคม อย่าง
แขกเมืองใหญ่ ฝ่าย พระบรมวงษานุวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุน
นุชิต เป็นผู้ทรง อ่าน คำ ถวาย ไชยมงคล ฝ่าย ข้าราชการ เจ้าพระยาสุธรรม
มนตรี ซึ่งยังเป็น เจ้าพระยา ธรรมาภิบาล เป็นผู้อ่าน ด้วย ท่านทั้งสองนี้
เป็นผู้มี ชนมาอยู่ มากกว่า พระชนม์พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว แล พระบรมวงษานุวงศ์ ข้าราชการ ทั้ง ปวง เมื่อเจ้านาย อ่าน คำ
ถวายไชยมงคล แล้ว ถวายบังคม สาม ครั้ง เหมือนอย่าง ชุนนาง เป็นครั้ง
แรกที่ ข้าพเจ้าได้เคยเห็น ข้าราชการ ก็เหมือนกัน แต่ไม่มี พระราชดำรัส
อันใด เป็นแต่พระราชทานพรย่อ ๆ เล็ก น้อยแล้ว ก็เสด็จขึ้น ในเวลา
ประชุมใหญ่ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จลงมา
เพราะเป็น เวลาทรงพระประสูติอยู่ข้างจะ ชุบ ผอม มาก อยู่แล้ว แต่ครั้น
เวลาเย็น ทรง พระอุส่าห์ เสด็จลงมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ไม่ทรง ทราบ เวลานั้น ข้าราชการก็ไม่รู้มีใคร ข้าพเจ้าเดินดูเครื่อง
ตกแต่ง ใน พระที่นั่ง อนันตสมาคม อยู่ ไม่ทัน รู้ตัวเสด็จขึ้น มาจับ คิ่ละ สัน
เหี่ยวหลังไปจึงเห็น ตกใจ เป็น กำ ลัง รับ สิ่ง ให้เข้าไป กราบ ทูล พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน ออกมา พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ถวายของแล ถวายไชย มง คล ครู่หนึ่ง ก็เสด็จ กลับ
ด้วย ไม่ ทรง สบาย ดู เหมือน จะ เป็น ครั้งที่ สุด ที่ ได้ เสด็จ ลงมา พระ บรม มหา
ราชวังใน เวลา นั้น คน ต่าง ประเทศ ก็มี ถวายไชย มงคล เหมือน กัน แต่
เป็น คน ละ เวลา กับ ข้าราชการ ไม่ได้ เสด็จ ขึ้นพระที่นั่ง แล ไม่ ลู่ จะ เป็นการ
พริ้ว พริ้ว กัน ครั้ง เดียว นี้

หนึ่งในการเฉลิม พระชนม์ พรรษา นี้ มี การ ปลอ่ย ปลา ตาม แบบ เฉลิม พระ
ชนม์ พรรษา ครัง บั ชวะ. ฉศก ๑๒๒๖ เป็นราคา วัน ละ ๑๐ ตำลึง กรม
วัง ทูลถวาย พระราชกุศล ตามแบบ

ในวันที่ ๒๑ มี ยิงปืนใหญ่ สุด ทั้ง ทหารบก แล เรือรบ ซึ่ง จอ คราย อยู่ ใน
ลำน้ำ แต่ ก่อน มา ใช้ เวลา ละ ๒๑ นาที ถึง เวลา เข้า ๒ โมง เวลาเที่ยง เวลา
บ่าย ๕ โมง ตั้งแต่ บั มะ เมีย จั ตวาศก ๑๒๔๔ ปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๐ จึง ได้
ยิง ถั้ว กัน ดำ เวลา ครบ ๑๐๑ นาที

การ แต่ง ประทีป ในพระบรมมหาราชวัง เป็น ๕ คั่น แต่ ข้าง นอก
แต่ง ๓ คั่น เพราะการที่ แต่ง ประทีป ไม่ได้ เป็น การกะเกณฑ์ ผู้ที่ ตกแต่ง
ก็ อยากจะ ได้ ถวายตัว ให้ ทอดพระเนตร จึง ได้ เสด็จ พระราชดำเนิน ประ พาศ
ตาม ลำน้ำ ใน เวลา กลาง คั่น วันที่ ๒๑ ทุก บั เสด็จ มา มี ไต้ ขาด กระบวน
เสด็จ พระราชดำเนิน นั้น ใช้ เรือ ไฟ ลำ เล็ก ๆ แล่น ขึ้น ไป เหนือ น้ำ ก่อน
แล้ว จึง ได้ ล่อง ลง ไป ข้าง ล่าง เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนิน ถึง หน้า บ้าน หน้า ห้าง
ใหญ่ ๆ บางราย ก็ จุด พลุ แทน ปืน สลุต ๒๑ นัดบ้าง จุด พุ่ม พเนียง กรวด
ตไล ดอกไม้ เทียน ต่าง สี บ้าง ตามแต่ ผู้ใด จะหา ได้ เป็นการ แสดง ความ
ชื่น ชม ยินดี

แลในวัน ที่ ๒๑ นั้น เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี เมื่อยังว่า
การต่างประเทศ จัดการ เชิญคน ต่าง ประเทศ ประชุมเดินรำ ที่บ้าน ให้เป็น
การ เถลิม พระเกียรติยศ ใน การ เถลิม พระชนม์ พรรษา ขึ้น เมื่อ ทรง ทราบ
จึงได้ พระราชทานเงิน ทุน ในการที่จะใช้จ่าย นั้นให้ ต่อมา ก็มีการ เดิน รำเช่น
นั้น เสมอมา ทุก ปี เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนิน กลับ ขึ้น มา ตาม ลำ แม่ น้ำ ก็ หยุด
ประทับ ที่ ศาลา ว่าการ ต่างประเทศ ให้ คนต่างประเทศ ได้ เฝ้าครู่หนึ่ง แล้ว
จึง เสด็จ ขึ้น พระบรม มหา ราชนิเวศน์ ครั้น เมื่อ พระเจ้า น้อง ยาเธอ กรมหลวง
เทวะวงษาโรประการ ว่าการ ต่างประเทศ ย้ายการเดินรำมาที่วัง สราญรมย์
การเสด็จ พระราชดำเนิน ประพาสลำน้ำ คงอยู่ ต่อ เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนินกลับ
แล้ว จึงได้ เสด็จ พระราชดำเนิน ประพาส ทางบก ประทับ ที่ วัง สราญรมย์
ให้คน ต่างประเทศ เฝ้า เหมือน อย่าง แต่ ก่อน

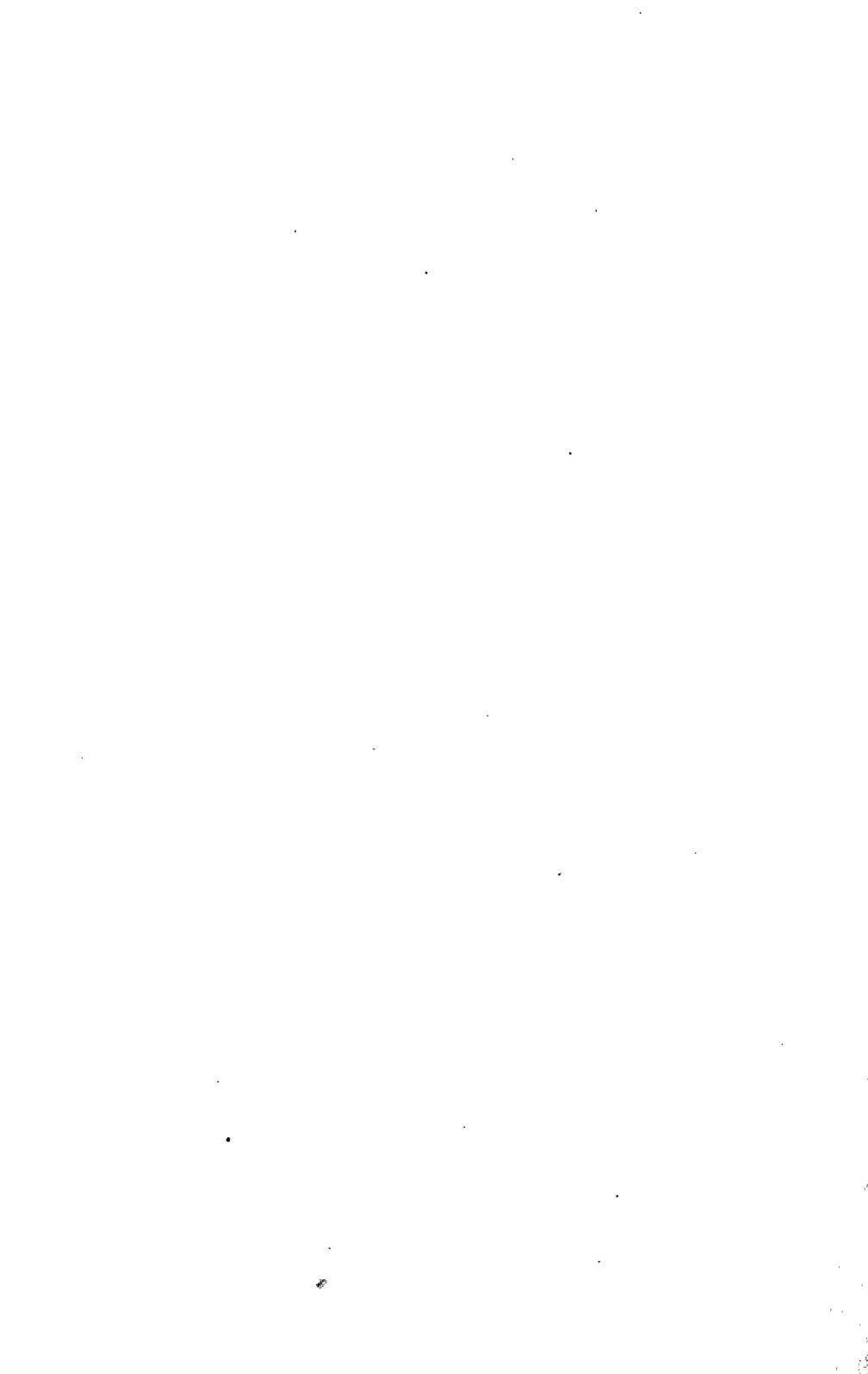
การ เถลิม พระชนม์ พรรษา นี้ จะว่าให้ เลื่อยต เปน เน้นนอน ไป ที่เดียว
ไม่ได้ ด้วยการยัง เปน ประจวบ แท้ มีลักษณะ ที่ เปลี่ยนแปลง ไปตาม กาล
สมัย เปน คราว ๆ เมื่อ ก่อน มา แรก ที่ จัด ตั้งมีว เข้ม ขึ้น ที่ คลั ลักษณะ สถาน
ในการ เถลิม พระ ชนม์ พรรษา ก็ เปิดให้ ราษฎรมาดู ราษฎรพากัน มาดูวันหนึ่ง
หลาย ๆ พัน คน จน กว่า จะ แล้ง งาน นับ ด้วย หมื่น ได้ เปิด มา หลาย ปี
ครั้น เมื่อ จัดการ ยักย้าย ไป อย่างอื่น ก็ ไม่ได้ เปิด การพระ ราชกุศลที่ เปน
วิเศษ บางปี ก็มี ตาม กาลสมัย คือ เวลา เข้า แพง พระ ราช ทาน เข้า สาร องค์
ละถึง แล ปลาเค็ม แก่ พระสงฆ์ ทั้ง ทั้ง แขวง จัง หวัด กรุง เทพ ฯ เวลา ที่ตั้ง
พระ ราชบุญญัตติ พิทักษ์ เกษียณ อายุ ก็ ง่าย พระ ราชทรัพย์ พระ คลัง ข้างที่ ออก ช่วย
ทาส ปลดปล่อย ให้ เปน ไทย หลาย ลิบ คน เวลา เมื่อ เสด็จ พระราช ดำเนิน ประ พาส
เกาะสีชัง ซึ่ง เปน ที่ คน บ่วย ไข ออก ไป อยู่ รักษา ตัว ก็ บริจาค พระราชทรัพย์

พระคลังข้างที่ พระราชทาน ให้สร้างอาโศกยสถาน สำหรับคน บ่วยไข
ออกไป อยู่เปลี่ยน ลมอากาศ การ เหล่านี้ มีพิเศษ เปลี่ยน แปลงกันไป ไม่
เสมอ ทุก ปี แล ไม่เหมือนกัน ทุก ครั้ง จึงไม่ว่า ลงเป็น แบบ ได้นั้

คำตักเตือนใน การฉลอง พระชนม์ พรรษา

แลเฉลิม พระชนม์ พรรษา

ข้อ ความ ที่ จะต้อง ตักเตือนนั้น ดูก็น้อยอย่างตอก เพราะครอบพระกริ่ง
ซึ่งจะ ดับ เทียนในวัน พระสงฆ์ ฉ้น การ ฉลองพระชนม์ พรรษา ตั้งอยู่ในที่
พระมณฑล แล้ว มีแต่ จะต้องเตือน ภูเขา มาลาว่า การ สรง ฉลอง พระชนม์
พรรษา นั้น ไหร่ไม่ได้ กำหนด ถูกซ์ เคย สรง เวลาพลบค่ำ ก่อน ห่ม ๑ ทุกวัน
ไม่มีเวลา ยกย่อง เลย ในการ ฉลอง พระชนม์ พรรษา ก็ดี เฉลิมพระชนม์
พรรษา ก็ดี ที่ เปน ข้อ สำคัญ ของมหาตเล็ก แลพนักงาน ข้างในนั้น คือโคม
ไฟ พ้า ซึ่ง สำหรับ ทรง จุต เทียน เท่า พระ องค์ แล เทียน พระ มหา มงคล ที่ วัด
พระ ศรี รัตน ศาสตรา ราม แห่ง ๑ พระ ที่นั่ง อมรินทร์ วินิจ ฉัย แห่ง ๑ พระที่
นั่ง ไฟศาลทัก ชิน แห่ง ๑ ถ้า เสด็จ พระ ราช ดำเนิน แห่ง ไตใน เวลาค่ำแล้ว เปน
มีโคมไฟ พ้า ทุก แห่งทุกวัน ขาด ไม่ได้ เลย ไม่ควร ที่ จะ เข้าใจว่า เพื่อ
จะ อย่างนั้น อย่างนี้ การอื่น ๆ ก็ดูไม่ สำคัญ อัน ไต

เดือน ๑๑

พระราชพิธีประจำเดือน ๑๑ ในกฎมณเฑียรบาลว่ามีพิธีแข่งเรือ
ความพิศดารในกฎมณเฑียรบาลกล่าวไว้ดังนี้

“เดือน ๑๑ การอาษาขุพิธี มีโหม่งครุ่มซ้ายขวารอบำมโหรีกัณท
เกวียนครี ชาวทรงพระมหามงกุฎราชาประเทศ กตางวันทรงพระ
สุพรรณมาตา เย็นทรงพระมาตาสุกหว่าตักขมภู ส้มเด็จพระอรก
มเหสีพระภรรยาทรงพระสุพรรณมาตานุ่งแพรตายทองทรงเสื้อ พระอรก
ชายาทรงพระมาตารับนุ่งแพรดารากรทรงเสื้อ ลูกเรือหัดานเรือทรงศรี
เกทมวยทรงเสื้อ พระสนมได้ส่งของเกด้าตักกัศรตองบ่า ส้มรรกไชย
เรือคัน ไกรสรมุขเรือส้มเด็จพระอรกมเหสี ส้มรรกไชย ไกรสร
มุขนั้นเปนเรือเลี้ยงทาย ถ้าส้มรรกไชยแพ่ใช้ เข้าเหตือเกดืออิมคุชเม
เปรมประชา ถ้าส้มรรกไชยชนะใช้จะมียุค.”

แต่พิธีแข่งเรืออย่างว่าไว้ในกฎมณเฑียรบาล ได้ทำมาเพียงในชน
กรุงเก่า มาถึงครั้งกรุงรัตนโกสินทรหาได้ทำไม่.

พระราชพิธีประจำเดือน ๑๑ ที่คงทำในกรุงรัตนโกสินทร มีดังนี้คือ-

ชั้น ๔ คำ พิธีทอดเชือกตามเชือก

ชั้น ๕ คำ แห่กษेत्रศิวสถาน

ชั้น ๖ คำ ส้มโภษพระยาช้าง

ชน ๑๔ คำ ชน ๑๕ คำแรมคำ ๑ พืชออกพรรษา แดดยพระประทับ
ตั้งแรม ๕ คำจนสิ้นเดือน พระกฐิน

พืชเดือน ๑๑ ที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งกล่าวมานี้ เห็นจะเข้ามา
แต่ครั้งกรุงเก่าแต่ทุกอย่างๆโดยมาก เพราะพระราชพิธีในกรุงรัตน
โกสินทร์นี้ คงขึ้นตามแบบแผนครั้งกรุงเก่าแทบทุกอย่าง จะเป็นแต่
ด้วยพืชเหล่านั้น ทำกันขึ้นในกรุงเก่าภายหลังคงกฎมณเฑียรบาล จึง
ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลแต่พืชแข่งเรืออย่างเดียว.

พืชทอดเรือคดมาเชือก แดหน้าคเชนทวิศว์ดำนทำอย่างไร ความ
พิศดารแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์ประจำเดือน ๕ นั้นแล้ว ในเดือน ๑๑ ก็ทำ
อย่างเดียวกัน พืชถอยพระประทับปกลงเดือน ๑๑ ก็เหมือนกับถอยพระ
ประทับในเดือน ๑๒ ซึ่งมีข้อความพิศดารแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์พืช
ประจำเดือน ๑๒ ผิดกันแต่เดือน ๑๑ ไม่มีกระทงใหญ่.

ส่วนพืชออกพรรษา แดพืชพระกฐิน ซึ่งพระราชนิพนธ์ขาดอยู่นั้น
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ได้ทรงพระ
นิพนธ์ไว้ในโคลงพระราชพิธีทวาศมาศ จึงได้คิดเฉพาะที่ด้วยพืชออก
พรรษา แดพืชพระกฐินมาพิมพ์ไว้ต่อไปนี้ พอให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่อง
พระราชพิธีให้ครบทั้ง ๑๒ เดือน

โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส

๑ ตามวันฉัตรเช้าที่	ในพระ ที่นั่งเส
จัดเลือกกราชาคณะ	ทั่วได้
ปริยคัณฑ์ระดั้มณะ	อึกปลัด ใหญ่หนา
ยกแต่อาพาธไว้	เด็กได้พอดดี
๑ วันสืบสี่คณะได้	ได้ฉัน
พระคณะเห็นอวัน	สืบห้า
เหล่ากรรมยุติกพร้อมกัน	ฉันคำ หึ่งเฮย
ตามสืบรูปทวหน้า	ครบทั้งสามวัน
๑ สดับปกรณ์บรมธาตุของ	บรรพวงษ์ มากนา
ยี่สิบสองพระองค์ตั้ง	เท่านั้น
บวรฉันทพระองค์	อึกสี่ รูปเฮย
วันคำหนึ่งบอกข	แต่เข้าฉันเนติม
๑ ราครมีเทศน์ทั้ง	ไตรวาร
วันละกัณฑ์ทออบการ	กะดง
เป็นกรรมพิเศษทาน	มีทุก ปิเฮย
ใคร่ขบปรักขารภักตทั้ง	วัดถุกวันสืบคำตั้ง

๑ คตแรมแปดคำ^๕คง
 เดี^๕จพยุหยาตราคดา
 สกตมารคกำหนดอา
 ถวาย^๕กฐินแต่เจ้า

๑ บันใหญ่^๕คู่หนึ่ง^๕นน
 กรมเกราะทองแต่งคน
 เดี^๕เกราะสิบสองคน
 ม้าวิ่งสวนทางหน้า

๑ ชุนโจมพด^๕ด้านเทิด
 ชุน^๕ด^๕ท^๕นพด^๕แดน
 เถถึง^๕แดะผก^๕หางแพน
 สด^๕ง^๕ปัก^๕เดือ^๕อย่าง^๕น้อย

๑ ทหาร^๕แห่^๕หลาย^๕หมู่^๕ด^๕วัน
 มี^๕อ^๕จับ^๕ดิน^๕าศ^๕ข^๕ย^๕น^๕
 แครคตอง^๕ช^๕ล^๕ย^๕คร^๕บ^๕คร^๕น^๕
 เติ^๕น^๕แบบ^๕แย^๕บ^๕ค^๕า^๕ย^๕ร^๕

๑ ป^๕ค^๕น^๕ำ^๕ค^๕ำ^๕ห^๕น^๕ง^๕น^๕
 ป^๕ด^๕ค^๕ท^๕ท^๕ด^๕ด^๕ด^๕ง^๕ป^๕ร^๕า
 เดี^๕อ^๕เข^๕ม^๕ชา^๕บ^๕คร^๕ว^๕า
 ม^๕ำ^๕ช^๕ด^๕ิ^๕บ^๕พ^๕น^๕โ^๕ก^๕เ^๕ถ^๕ำ

ตามจา วิต^๕เฮย

ค^๕ด^๕ำ^๕ค^๕ำ

ว^๕ำ^๕ค^๕ำ^๕ห^๕น^๕ง^๕ แ^๕ด^๕เ^๕

ภ^๕ิ^๕ษ^๕ร^๕ง^๕แ^๕ร^๕ม^๕ฝ^๕น

น^๕ำ^๕พ^๕ด^๕ น^๕ำ^๕เฮ^๕ย

ช^๕ี^๕ม^๕ำ

ห^๕ม^๕ว^๕ก^๕เ^๕ร^๕า^๕ะ ห^๕ม^๕ด^๕เ^๕ย^๕

ห^๕ก^๕ม^๕ำ^๕ห^๕ม^๕น^๕ช^๕น

ช^๕ง^๕แ^๕น^๕ แ^๕ห^๕เ^๕ย^๕

ค^๕ุ^๕ค^๕ด^๕ย^๕

ย^๕ง^๕ย^๕า^๕บ

โ^๕ก^๕เ^๕ถ^๕ำ^๕ด^๕า^๕บ^๕ด^๕พ^๕าย

แ^๕ง^๕ช^๕น

ท^๕ก^๕ฝ^๕

ค^๕ร^๕น^๕ค^๕ฤ^๕ก

ถู^๕ก^๕ด^๕ว^๕ย^๕เพ^๕ด^๕ง^๕ก^๕ด^๕ง

พ^๕ระ^๕ยา

ก^๕ฏ^๕เ^๕ค^๕ำ

ก^๕บ^๕ช^๕ด^๕ แ^๕ด^๕เ^๕

ส^๕ด^๕ค^๕เ^๕อ^๕ค^๕ร^๕ย^๕ก^๕ร^๕อ^๕ม

๑ คำรวจดีดีบั้น

ถือหอออกแห่ตาย

เลื้อยเค็ดนุ่งเค็ดนาย

เค็ดดีแถวเรียนร้อย

๑ ขุนหมื่นคำรวจได้

แปดหมื่นนายเวรด้รวพ

นุ่งใหม่หมดนายฉิน

ชดกบดีแถวแถว

๑ พดพันทนายเค็ดกถวน

ปลัดจำเจ้ากรมยง

คัชรักษาองค์

อีกทหารในให้

๑ คำรวจแปดเหล่าดำ

ปลัดจำเจ้ากรมหาญ

เค็ดาคต้องประกอบกร

องครักษ์รักษาทั่ว

๑ ทงนตางแต่งแมน

เลื้อยคับกัทองเดอ

กิงยศบั๊กดำเด่นอ

ด้รวหมวกยอดทองถวน

ถือหวาย

ไม่น้อย

ใหม่หมด แด่พอ

ยาตรย้ายปลายขบวน

รคมกัน

กถันแถว

เลื้อยคั ขาบนา

ตาเค็ดคัคคอง

อาจอง

ยิงใช้

เก่าใหม่ เค็ดแช

แห่ย้ายรายเรียง

เค็ดชาญ

อีกห้า

กิจแห่ แหนเฮย

ชีราชไท่เถถึงถวัญ

เหมือนเดิม

หตากถวน

ถนอบอย่าง หนึ่งนา

๑๒๕
กบบงพนทอง

๑ มหาเด็กเล็กเล็อย่างน้อย
 จำดีหุ้มแพรต้อง
 แพรหุ้มฝักบึงทอง
 เจ้าหม่นหดวงนายให้
 ๑ กตองชนะมโหรรค์กต้วน
 เตื่อหมวกกางเกงแดง
 กตองเงินมาศอกแดง
 แครยตีบแห่น้ำ
 ๑ เขิญเครื่องเครื่องเจ็ดชั้น
 หาคู่หาชนหมาย
 บังแทรกหอกชุมสาย
 ฝ่ายกกางเกงสั้น
 ๑ พระเตมามีขี้ต๋เบอง
 ซ้ายพระฉัตรไชยปราช
 ท้ามกตองพระเกาควาห์
 เตื่อหมวกพณชาวทอง
 ๑ สังฆการีพนดั่งให้
 ซ้ายกระบี่ขลุ่ยรวงค์
 ขวาพระศรพาทรง
 ต้องบักถายโพกผ้า

คุ้ยกรวอง
 ดิบได้
 คาบแห่ รื้อแย
 คาบถ้วนฝักทอง
 ชนแขง
 ตุกจำ
 รวบรวมแปด ดิบเฮย
 ออกทั้งดั่งขีต้อง
 ด้นาย
 เท้าน
 ตีอก นาว่อ
 ด้นอบรื้อพอกแดง
 หนขวา
 กฏคง
 เดินแห่
 ยกกรวองกาง
 ถ้อง ไชยนา
 เดชกล้า
 จักรกฤษณ์ มาพ่อ
 ด้นอบน้อยด้นับเพดา

๑ มหาดเล็กหว่างเครื่องนี้

ค่างนึ่งต้องปักตาย

เสื่อครุยต้องดัดรวมกาย

เชิญพระแต่งประนมหัว

๑ งามพระที่นั่งคน

หุ้มมาศตายแด่दान

พระทวยบักกับพาน

ห้ามดิบหกคนถ้วน

๑ พระยาเคียงนั้นได้ดิบ

เกณฑ์เก็บจางวางกรม

ต้องด้นับเพดาน

เขมขามอย่างน้อยให้

๑ มหาดเล็กดิบหกให้

เขมขามเสื่อเค็ดดิน

ผ้าตายนึ่งทรงเข้าบิณฑ์

ถือพุ่มมาศปักคั้ง

๑ บังพระสุริยพระกตคน

เชิญเว็ดบังแสงอา

พัดโบกอภิรมย์มา

ตายนึ่งเสื่ออย่างน้อย

ดิบนาย

ต้นอบริ้ว

โอ้อ่า

หนุ่มน้อยเต็มอดส์มาน

พุดคาต

เลิศด้วน

เงินบด็ก ถวายเอย

ต้องเสื่อกางเกง

ต้องต้ม

ทั่วได้

บักยก ทองเอย

นอกช้อนครุยกรอง

แต่งอินทร์ พรหมเอย

เทริดกั้ง

ต้องด้นับ เพดานา

นอกกริ้วเรียงเคียง

ภูษา มาดา

ทิศยศด้อย

อยู่กวัด ไก่พ้อ

นอกใช้ชาวครุย

๑ บำเรอภักดีอนุรักษ
จำปตติกรรมวงมี

พระทวยสุพรรณศรี
จงจมนเชิญถวายบัว

๑ พระแสงมหาดเล็กได้
เครื่องใหญ่หยดยหายตาม
ปิ่นทวนพิศเพรางาม
เจ้าพนักงานแต่งคัน

๑ ถับทวามหาดเล็กถ้วน
นุ่งม่วงหิมดเสียด
คันขีพคาคกรศรี
เดินเหียวเท้าถุกถวน

๑ พระที่นั่งหนึ่งเล็กถ้วน
อีกทหนึ่งถมนเอนมา

พระวอต่อตามคตา
ผูกแปดหามยาตรย้าย

๑ มาเทศหนึ่งคน
ผูกเครื่องกุดนงาม

ถวนม้าวางนาม
จงเหยาะแย่งแยกถ้ำ

การดี
ดีถวน
บัวแดง
แบ่งนำพระศรีเสว

เชิญตาม
มากตัน
พวงภู ชาวเอย
เชิดตามเชิญเดิน

ผู้ดี
ชาบถ้วน
ปิ่นเหมาะ มันทา
ตาคั่วปฤษฏางค์

ราชา วดีเอย
ฝ่ายท้าย

เรียงเรียบ
ทวถ้วนทุกองค์

จงตาม
ดีมา

ปรากฏ มีแซ
หนึ่งมาดีคน

๑ ถัดถึงเหตาด่วนพวก

เกณฑ์หัดถอบนคตา

มลายูหอกคู้มา

แขกเทศกรรมท่าเข้า

๑ อาษายี่ปุ่นนี้

ทำตุรุษชาญ

ดงทองคาบดงหาญ

ทวนภูทวนทองแก้ว

๑ อาษาใหญ่ให้ดาบ

ศรีเหตอาษาครอง

อาทมาทดาบถือต้อง

อึกทหารในเงา

๑ เชนทองนุ่นได้เกิด

คบของหมี่เรือกันเจน

ครบสิบสี่อย่างเกณฑ์

หมี่ตะลุ่มสิบให้

๑ อาษายี่ปุ่นทอง

แขกเทศมลายูจัด

แต่งตามเพศคนคัต

ด่วนเดิศจักหากหากได้

อาษา

คตาเค้ไค้

เรียงค่อ

แต่งตัวนเต้โตห้

ถอชวาน จันเอย

เชียวแกตัว

เหิมอึก เหิมมเฮ้

ได้ห้ตัวนถ้อมวัง

เซตยตอง

ฤทธห้าว

มีอม่น

ง่าเงองามหาญ

คาบเชน

จัดไว้

ครบห่อน ขาดนา

อยู่ท้ายชบวนหลัง

เกณฑ์หัด ผรั่งนา

แจกไว้

แต่ดี อย่างเฮย

บอกรัชรรมเนียมเดิม

๑ ดิบเห่ถ่านให้แต่ง

เสื้อสอดเสนาภุญ

กางเกงนุ่งรัดดู

สรวมหมวกหนังแดงถวน

๑ ปศุหัตถ์ต้องพระไค้

เสื้อสอดค้อย่างน้อยขยัน

ถายนุ่งอีกครุยสรัพ

พระนรินทร์พระศรีแกตัว

๑ บันถอนนตากยาย

ถวนเห่ถ่าทหารญวน

บักคั่นกับคินชนวน

ดำหรับแห่นห่อหอม

๑ ชาววงนงเพียบพน

ครันแห่ยาตรามา

ต่างคนต่างดูดา

ชมพระเดชพระเจ้า

๑ ดูเห่ดูดีดั้น

ยังอยากดูดีชวน

ไปดูแห่งใดควร

ดูไม่จบดูจ้อง

ชบวนยุท

สุริยัตถ์

กันหัด นาพ่อ

ทุกผู้ห่มห่มาย

เดินกัน ชบวนเฮย

ยิ่งแถว

สอดเดื่อม พร้าวแฮ

กถันแกตั้งแต่งสรวย

ปดายชบวน

ยาตรพริ้ม

กตุ้นเครื่อง ครอบเคย

ตุ้ดท้ายกายหลัง

คำดา นอกแฮ

หมอบเฝ้า

ไม่พริบ เคยพ่อ

อยู่เกด้าเย็นเกษม

เด็จจบวน ดุนา

พอกพ้อง

แะนัง ดูเฮย

เกดอนแถวดูตาม

๑ เหล่าราชภูริกตาคฤมเกิดอน

ชายวิงหิงปะปน

ครนเมอเห่ต่างคน

คาจิมมอคอยจ้อง

๑ เมียขุนรื่องแรงเร้า

บ่าวทาสไม่มีมา

ต่างห่มต่างพวงหา

คุนชอบแห่งใดบ้าง

๑ พวกมีมาพรังพร้อม

ต่างห่มดีนึ่งตาย

บางคนแต่งส้มกาย

ดื้ออนนวดควนอ้อย

๑ ตีกแถวว่างแฉ้วนัง

ตามพวกใครก็ใคร

บางพวกเที่ยวเดินไป

ถ้าวอยู่กลางแก่หุ้ม

๑ ชายเห็นชอบจิตรแก้ว

ไหนก็ไหนค้นพบ

น้ำบ้าย่ายายครบ

วางเดอะเปนกอช้อ

กตางถนน

แซ่ซ้อง

ต่างนัง เรียบแผ่

รับทั้งโปรยทาน

รูนคตา

ก็จ้าง

ทอญู่ คุเฮย

แอบเข้าอาไ้ไรรย

มากหลาย แถเฮย

เรียบร้อย

ส้มแก่ เจียวพ่อ

นึ่งพนพอดวร

อาไ้ไรรย คุเฮย

กตุมกตุม

นึ่งโน้น นินา

แฉดล้อมรวังกัน

ตามประจบ

พูดจ้อ

ยักพูด

พ่อน้ำตายพุ่ม

๑ นักเตงหนุ่มหนุ่ม^๕

ชอบแห่งใดไปรอ

เป็นที่แหวะแอบขอ

ทำเดียบเคียงเชิงชั้น^๕

๑ ทุกจรวอกไครตรวจหน้า

เย็บดัดข้อตึงตึง^๕

โรงร้านแก่งคังของ

จันแฉกดาวไทยบ้าง

๑ เจ้าขุนนางต่างให้ครอบ

เข้าคั่นนอนผ่อนชน

เที่ยวหาที่ชอบกล

แต่ได้รั้งคนจึ่งฝ่าย

๑ จบขบวนพยุหฐาน

ขบวนราบอีกสถาน

เสด็จทรงพระราชยาน

คำรวจแห่แบบบน^๕

๑ แห่ต้องแถวครบถ้วน

นุ่งห่มตามยศ

กตองชนะเครื่องสูงตก

มหาดเล็กหน้าล้วน

เที่ยวกรอ

แห่งนั้น^๕

นางง เต็นเฮย

เช่นชักอแก

ชนผอง

คราบช้าง

ชายโอ้ อวดเอย

โต๊ะตึงบงา

ครีวตน

ถ้าย้าย

มอปลาก ดุนา

ยาตราเท้าตามขบวน

เสด็จสาร

หนึ่งนั้น^๕

ทองเค็ค

บอกมั่นตามเคย

กรมหมด

ถูกถ้วน

อีกกับ แตรนา

เด็กให้ไปหลัง

๑ ขบวนเสด็จอย่างหนึ่งน

ทรงรถเครื่องเหล็กดี

ม้าเทศหกม้าดี

เทียมขับควบเหยียดแต่

๑ คำรอนนไต่ข

แห่เสด็จบรมนรา

เดือยศ้อย่างใหม่ปรา

หมวกยอศด้ามงามเกด้า

๑ ทหารมหาดเล็กผู้

ต่างแต่งขัตติยพ

บัน โภกกับครบ

ขักรระดับขับแต่

๑ ชดमारคพยุหยาตร้าย

เรือรูปสัตว์จำนวน

เรือแซ่อกเรือญวน

เรือกิ่งท่งทง

๑ ทหารญวนถ้วนดอดเื้อ

ด้ามค้อยู่แจวนา

ท้ายธงปักทุกด้า

บันใหญ่แน่นบันกด้า

ยังม

ยุโรปแท้

เต็มอหมด เหมาระเหย

เรือยรวณิดุย

อาชา

อิราชเจ้า

กฏยัง

กับบงถ่ายทอง

เลิศตบ

เทศแท้

คัวหมด น้าพ่อ

ควมเค้าตามขบวน

เป็นขบวน

คุดง

แจวกุ น้าเฮย

คู่ไท่ทรงรอง

จันประจ่า

แห่หน้า

อาวธ อักเฮย

อยู่ยังด้าตงอง

๑ เรือแซ่แห่เห่ดำดวัน

ดำ^๑หิ่ง^๑หมุ^๑ขจร

อีกดำ^๑ซ้อ^๑สุกร

น้ำ^๑หวง^๑กัน^๑เชียง^๑แค

๑ แซ่^๑ชิง^๑ไซ^๑เย^๑ค^๑อ้าง

อีก^๑เพ^๑ศ^๑ภ^๑ก^๑าม^๑ตาม

จร^๑เซ^๑ซ้อ^๑คำ^๑ราม

หิ้ง^๑ซ้อ^๑ค^๑น^๑อง^๑น้ำ

๑ ชง^๑แพ^๑ร^๑บ^๑ก^๑เท^๑ค^๑ท^๑าย

พด^๑พว^๑ก^๑แต^๑ง^๑ด^๑ำ

อ^๑า^๑ค^๑ม^๑เห^๑มา^๑ะ^๑ก^๑ำ^๑ย^๑

เฮ^๑ป^๑าก^๑ม^๑อง^๑ำ^๑ง^๑อ

๑ เต^๑ื่อ^๑ท^๑ย^๑าน^๑ช^๑ด^๑เพ^๑อง^๑ฟ^๑ง

เต^๑ื่อ^๑ซ้อ^๑คำ^๑ร^๑น^๑ด^๑ิน^๑ฐ^๑แข^๑ง

ห^๑ด^๑ว^๑ง^๑ห^๑น^๑ง^๑ค^๑เ^๑ร^๑ด^๑ำ^๑ด^๑ง

ห^๑ด^๑ว^๑ง^๑ซ้อ^๑ด^๑ง^๑ด^๑ว^๑ด^๑ิ^๑ท^๑ร^๑ย^๑าย

๑ ท^๑ห^๑าร^๑บ^๑ิน^๑ป^๑าก^๑น^๑ำ^๑เพ^๑ย^๑บ

เต^๑ื่อ^๑ห^๑ม^๑ว^๑ก^๑ด^๑ด^๑ง^๑ห^๑มา^๑ย

น^๑ำ^๑บ^๑ิน^๑จ^๑ำ^๑ร^๑ง^๑ต^๑าย

ก^๑ด^๑าง^๑ค^๑ฤ^๑ห^๑ี^๑ด^๑อง^๑ค^๑อน^๑ด^๑ง

ม^๑ว^๑ณ^๑ม^๑ณ^๑

ซ้อ^๑แท^๑

ก^๑ำ^๑เห^๑ด^๑ะ

โย^๑ก^๑โย^๑ค^๑ั^๑ม^๑ด^๑ัง

ช^๑อก^๑น^๑าม

ค^๑ุ^๑ด^๑ำ

ร^๑อง^๑ร^๑ี^๑ย^๑ก^๑ เร^๑ือ^๑แ^๑ย

ห^๑ก^๑ถ^๑ว^๑น^๑ช^๑บ^๑ว^๑น^๑เด^๑ิม

ท^๑ก^๑ด^๑ำ

ห^๑ม^๑ว^๑ก^๑เด^๑ื่อ

เห^๑ย^๑ม^๑อ^๑ีก^๑ ห^๑า^๑ญ^๑นา

ท^๑ุ^๑ม^๑เท^๑ง^๑ช^๑ด^๑ฟ^๑

เร^๑อง^๑ร^๑าง

ค^๑ุ^๑ฝ^๑าย

อ^๑ย^๑ฝ^๑าย^๑ ด^๑ำ^๑เฮ^๑ย

อ^๑ย^๑เบ^๑อง^๑ห^๑น^๑แ^๑ว^๑ย^๑ง

พ^๑ด^๑พ^๑าย

ท^๑ก^๑ค^๑ร^๑ง

เ^๑ิน^๑ค^๑ร^๑ำ

ผ^๑ก^๑ง^๑ำ^๑ว^๑ท^๑ว^๑น^๑เซ^๑น

๑ ปศุณำนำรวราช
ซ้ายราชวรานุกต

ชวาเทพวรชุนกต
เรือกราบกนยาทง

๑ อาษาหกเหถำนพ
กตองแซกนงในท่า

เวรธมทบปตัตคำ
นำนอกปถายรวฝ่าย

๑ ทงนเรือกราบพร้อม
เลื่อต่นอบต้วรวมกาย

มกคตทตเกถำหมาย
ดูละคัสต์แดงถ้วน

๑ คำแหงหาญนชอ
หตวงพิทกษโยธา
อึกหตวงหน่งนรา

ต่างชอชาญชตติษฐไค

๑ เรือกเตนชอนนประ
หน่งชอว่าตะเดิงชด

หตวงนามเทพเคระเถถึง
อึกตุรินทรเคชะช

ปตัตทต นตองเฮย
ชอคง

ต้วตักยัค เด็คพ้อ
คู้ไคแซงเติน

เวรนำ นอกนา
บีทาย

รวจอก ถำเฮย
ค่อท่ายเรือกตอง

พตพาย
ทอถ้วน

เหมื่อนหมด นาพ้อ
เด่มกถำพายโผน

นาวา ถำเฮย
มอบให้

เวืองเคช
คู้ดงโดยกรม

ตองเซ็ง
คูน

คฤห์หน่ง นาพ้อ
ชอเจ้ากรมตอง

๑ มกรแดงฤทธิช้าง

พระขอรามพิไชย

กับพระเผด็จสงคราม

มกรขอจำแดงคง

๑ เหวราชอ้างต้อง

หนึ่งช่อตินดาสมุทร

หตวงสถกพิมานิน

หตวงวิเชียรไพยนต์แตรวัง

๑ เรือโคขมั่งคณราย

โคชอฝนสมุทรหมุน

ชำนาญภักดีขุน

ขุนอกศรีตั้งหารช้า

๑ ทงนตายเกิดศตวน

คฤหิตาษดีแดงฉิน

พดพายหมวกเสื่อสัตว์

เขนผูกข้างทวนหน้า

๑ กับราษฎรอนราพแกว

กับปราบเมืองมารคต

หตวงหนึ่งช่อศรีรัตน

หตวงมหาโยธีช้าง

ชอก่นาม เรือเอย

อยู่ยัง

อิกคู่ กันเฮย

แต่งไว้ในชบวน

ดอยตีนทุ

บอกแจ้ง

คั่นง คฤหิตา

เศกให้เคียงต้อง

แรงรณ

แผ่นนา

ที่ปลัด กรมเฮย

ศักดิ์มั่นเล่มขอต้อง

น้ำมัน

แต่ผ้า

แดงหมด นาพ้อ

คฤหิตาขาวแดง

กตางชด

แต่นมต่าง

รงคั่นง คฤหิตา

ชอกชกของกตาง

๑ อุดรเวทย์ภักษะเหิม
 หดงข้อเด่นานนท์
 บัณฑิตมณฑล
 หดงข้อพดอไศรย
 ๑ พาดต่างทอได้
 ผู้ครุพรองเมืองนา
 ขุนพรหมรักษาชา
 ขุนอภัยนทรรักษา
 ๑ นำในเรือกราบคัน
 จมื่นปลัดกรมคำ
 พดพายเพียบประจำ
 เขียวพ้อเขือดหนองน้ำ
 ๑ ครุฑเหอระเห็จคำ
 ขุนช่อบัญชาพล
 เตรงไกรจักรครุฑ
 ขุนฤทธิ์พิไชยรัง
 ๑ รูปสัตว์สี่คู่ถัน
 พนดอดดีเหมือนหมด
 ศฤห์ดาลาดแดงดัด
 เชนดาบทวนผูกแห่น

หาญรณ
 หนึ่งผู้
 อย่างยักษ์ นกนา
 ที่เจ้ากรมเด่น
 ดมญา เรือเฮย
 เวก์
 ปลัดหนึ่ง นาคพ
 ฝ่ายซ้ายในทหาร
 เวก์ดำ หนึ่งเฮย
 รวจหัว
 กทงครบ แดแฮ
 เยื่อพร้อมชพาย
 แดนชด ขวาเฮย
 ปลัดยง
 แห่งคู่ เรือแฮ
 ฝ่ายซ้ายโทเคียง
 ดายรด น้ำเฮย
 หมักมัน
 บั๊กมำค กรวยนา
 หอกง้าวหางงู

๑ นายดำนายเจ้าข้า
 เลื่อเล็ดตัวนต่างดี
 เสนากฎตายผี
 ครอบหมวกหนังแดงตัวน

๑ ตำรวจนั่งท้ายเทิด
 โปกษดิบเลื่อสรวมงาม
 ลงดำตะคนคาม
 วายพิตรงพิตร

๑ จำรงณเรศไค้
 เก้าคู่แม่บับประจำ
 บับเด็กนั่งคฤห์ดำ
 ลงแต่เจ็ดคู่ต้อง

๑ พาด์คู่ครุพทง
 ให้บริกรทองปรัก
 ตำตะดิบคนพรัก
 จำบับจากดองข

๑ เรือกราบกลดองแขกผู้
 แม้ว่าเป็นเวรใคร
 ให้นำท้าวไป
 แดงเช่นน่านอกพ้อง

อินทรีย์
 ทัวถวน
 พายแต่ง คนเฮย
 นุ่งริ้วกางเกง
 ขงด้าม ชายนา
 คอกริว
 คำแห่ง นาท่อ
 พดิกเพื่อยตบัดชาย
 ลงดำ ดบอกเฮย
 คู่จ้อง
 หรับหก คนนา
 ถดไว้อีกต้อง
 วายภักษ
 ต้น
 พร้อมดี ดิบเฮย
 ที่ให้ตำตะคน
 นำใน
 จังต้อง
 นาค ชักเฮย
 ไม่เพี้ยนเถียนเหมือน

๑ ถัดถึงเรือกิ่งแก้ว

ประกอบกับกนกศักดิ์

บัดถึงกับขบขัน

แต่งสุวรรณศุภชัย

๑ เครื่องสูงดงอยู่หน้า

ตามเครื่องห้าหนึ่งดง

คอนท้ายเจ็ดชั้นดง

อีกเครื่องห้าหนึ่งน

๑ มุขมกม่านคาดห้อย

พานมหากฐินรอง

รายตำรวจคั่นคอง

นักสราคนั่งท้ายหน้า

๑ ไชยเหอรวาหนึ่งน

หอดวงอไภยเสนา

หอดวงทองเอกไชยคตา

หอดวงสุเรนทรวชิตชัย

๑ หดงคาคาษแยงพน

หอกชดหางโมรี

ทวนมาศดาบเขตรมี

แปดงแปดกแต่ภูธร้าว

ศรีดมรรค ไชยเยย

ชดชัย

เรืองโรจน์

ยอดหัวเตอหา

ด้องค

เจ็ดชั้น

ด้องคหนึ่ง

จัดให้ด้อง

แหวกด้อง ไชยเย

รับผ้า

ครบหก ดนพ้อ

เทิดค้ำรงทอง

เนาขวา

ยาตรยาย

คตอคู่

คู่ดงชัยเดิม

แดงดี

ดาบง้าว

เซนต์ คูน

ทุกชั้นนแดง

๑ ตำเรือถายรดน้ำ

นักต้วรำน่าถ้อชง

มโหรีทักเตรดง

พลเพียบแต่งคนค้าย

๑ อนันคนาคราชแมน

รูปนาคหลากพิจิตร

รายเหล่าอรุณฤทธ

ผกแผ่เจ็ดเศียรก้วน

๑ มหาบุษบกตง

ม่านตาดมุกประจำ

นักต้วรำน่าถ้ำ

บันจ้าวรงนเรศไช้

๑ เครื่องห้าชั้นครบห้า

เครื่องเจ็ดชั้นต้องหมาย

พระกตตอย่างนถวาย

บังพระสุริย์บังคน

๑ พระแสงดีนาคเพื่อย

แท่นหตถกตงดำหรับ

แสงง้าวนาคถมปรับ

ทวนคู่อยู่ท้ายถ้ำ

ตำฉาง แจ่มเฮย

อึกท้าย

ทงคู้ เรือพ่อ

เด่ห่มันถืบดำ

นฤมิตร

เด็คถ้วน

ชดเกี้ยว เกี้ยวแอ

ชบเขยวแซงขัน

กตางดำ

แต่งไว้

หรรบเกิด ขว้ชเฮย

คว่ำค้วยเงินตง

เรียงราย

ดงนน

พัดโบก ถมนว

แดดค้องส่ององค์

นกถืบ

อยู่หน้า

ทอดค่าง ที่เฮย

ที่เจ้ากรรมเชิญ

๑ เจ้าหมื่นมหาดเฝ้า

เชิญพระแสงคันทอง

จางวางหมอบทูลดอง

อีกหนึ่งหุ้มแพรผู้

๑ แดงคนเค็มยศพร้อม

เย็บรับเข็มซาบหทัย

ถ้วนเลื้อยอย่างน้อยตาย

แพรขลิบโพกเกล้าซ้ำ

๑ พดพายพายมาศจ้วง

ทรงประกาศปักศู

หมวกคัมปีแดงดู

ริวดอกปมเชิงพริ้ว

๑ ที่นั่งรองตองอีกใช้

ดาบแย่งบัลลังก์มี

ผูกผ้ากำจามรี

ท่ายทงทรงหน

๑ พระยาตำราวจ้าย

นามอไภยรณฤทธิ์

พระยาอภัยอนุชิต

เคียงแข่งแข่งตองข้าง

ฝ่ายตอง

ผู้

นำพระที่ นั่งเส

อยู่ท้ายเตวตอง

เพริศพราย

อย่างดำ

ตองปัก นุ่งเส

คาดเลื้อยกรวย

เม็ดขู เชิดแซ

อย่างน้อย

เลือกเนตร นาคอ

เลิศด้นทางเง

เรือศรี ประกอบเส

มานกน

แต่งครบ แดพ้อ

ขุนพายตาม

คามคิ

ออกอ้าง

เนาฝ่าย ขวาเอย

ค่อท้ายเรือรอง

๑ ถัดถึงองค์รัชชัง

ไนใหญ่ซ้ายขวาสม

ตำรวจนอกกับด้นม

เรือกราบกันยาด่วน

๑ เรือพระมหาเทพทั้ง

พระพิเรนทรเทพหัน

พระอินทรเทพพด

ดีพระตำรวจ้าย

๑ พระอินทรเศษ

ขวาราษฎร์อินทรีเคียง

พระพรหมบริรักษ์เรียง

พระสุริยภักดีแก้ว

๑ พระยามหานุภาพผู้

พระยาราชสงครามชั้น

องครักษ์หมู่หลังวัน

ตำแหน่งตามบเพียน

๑ ราชโยธาเทพผู้

วิสุทธโยธามาคยไป

พดพันพระฤไทย

พายหนักดงเล่มตั้ง

แปดกรม

ดีถ้วน

อิกดี ตำเอย

แต่เจ้ากรมตะกรม

มหามน ตรีนา

แห่งซ้าย

พายเพียบ ขวาเอย

ยาตราดีเต็มอ

นอกเฉวียง

คู่แก้ว

ริ้วนอก นาพ่อ

กตัญญูกรมด้นม

พดพัน

เช่นเดียน

โรมอริ แหกกแฮ

แวกด้อมวงหลัง

ทหารใน

ไม่รัง

อโยธย รัตนชัย

หนองน้ำอแห่งแขง

๑ ปัตติกรรมตำรวจฉ้วน

แต่ที่ไช้เวรน้ำ

อีกต้องปัตติกรรมตำ

พายเว้งหนักแรงย้าย

๑ หดวงกรรยกยาทัวเจ้า

หดวงราชเสวกชาญ

ขุนปัตติราชพิมาน

กรมรักษาองค์ทั้ง

๑ จำหาญจำหัวจำ

จำเว้งจำเขมมแรง

จำแผ่นจำโผนแต่ง

จำช่วงจำโชนเค้น

๑ มตโยธานุโยคเจ้า

ไชยโชคชกชนะหทัย

โยธาบดีหม้าย

ขุนภักดีอาสาตั้ง

๑ รักษาองค์ปดายหอกหัว

พระชื่ออภิบาลผดายุ

หดวงบรมราชผู้ชาญ

ขุนอาจขุนอมมรดวัย

หกตำ

อยู่ท้าย

รวจฝ่าย หดงแฮ

หนองน้ำยาวเนิน

กรมหาญ

ชอติง

อินทร์ประ ตำทเฮย

ผู้ผู้นำดำ

ผดายุผดง

จำเขมม

คาบชุด ยุทธพ้อ

ตรวจไช้ไฟวัง

กรมทนาย เตือกแซ

สืบครั้ง

นายเปริยบ มวยพ้อ

คู่ไฉ้ศักดิ์เดมอ

เห็นหาญ

เค็กม้วย

เขยววยทท นาเฮย

ปัตติทงต้องทหาว

๑ เวธทหารเกณฑ์หัดฉนวน

พระขอศรตำแดง

อีกพระอศเนศรแดง

หม่นก่งศรก่งศิรป้าหว

๑ เวธทหารมหาดผู้

หตวงดำตรากรณฤทธิ์

หตวงดำจักรานุกิจ

หตวงวิทยากรณศักดิ์

๑ หตวงอภินิศรธรรยขอ

ธรรยทธานุกรอศ

ศัณฐทวาริกรรพรั

เรือกราบพดพายช้อง

๑ นายรองผู้หน้อยนับ

เรือกราบแต่ตัวนาย

เบาะหมอนเครื่องยศราย

พายุต่อเรียงตามชน

๑ เรือแข่งพดไพร่พร้อม

จัดทหารเดวตง

ดำละตีสองคอง

• ถ่วงผูกเบ็ดโด่งแคต

เข้มแรง

เดชกร้าว

ใหญ่รอบ รัฏา

หันเดียวนเคี้ยวบริด

ใช้จริต

รอบรู้

กอบแม่น ย่ำเหย

เค็กแกดวกตางตมร

พดารักษ์

อาจบ้อง

พร้อมหก นายแซ

กึ่งกึ่งกันยา

มากหลาย

ร่วมกัน

โอ้อ่า

แซกซ้อนชิงแซง

ครบทุกทง

เพียบแค

ทงคู่ เรือนา

เต็มกดำเห็นจริง

๑ นายเวรจ๋ามหาคน^๕
 เวรเหต่าหุ่มแพรมา
 ที่ไปรวัดคตา
 เหลือจิงตามเสด็จถ้วน
 ๑ กัณยานาเวศ์ค้อน
 เกณฑจ่มนงปตถัง
 ออกพร้อมแข่งประดิง
 อนุรักษำเรอภักดี^๕
 ๑ เวรปศุทถงนัณปตติ
 ขวาพระนรินทร์^๕
 ซ้ายนพระยาศรี^๕
 พดไพร่แต่งตนคต้าย
 ๑ แชนตงตงขอ^๕
 อักขอศรับคตัม^๕ทมา
 ตงคฤหุฎก^๕เครืองอา
 มอญหมคกรรเขียงจ้อง
 ๑ พระองค์เจ้าอักษ^๕
 เวรกรามกัณยาตัม
 ภดาวม่านพังชม
 พดเพียบพายหน่งนำว

กัณยา
 ถังถ้วน
 ไคตถ้วน ก้อนเอย
 ครบหน้าคัณยา
 คอนหลัง
 สู้^๕ได้
 ทงดี ถำนา
 สู้^๕ท่ายปลายขบวน
 บาญชี
 ยาตรัย
 ดิงเทพ
 คู้หน้าปคหน้า
 วรวา วัชเยย
 คู้ต้อย
 วุทธรบ ที่แะ
 เกิดท่ายขงแพร
 ต่างกรม
 ศักติเจ้า
 ทองปัก แย่งพ้อ
 แข่งบ้างตางแขง

๑ เสรีเจ้าแก้วจึงถวญ

นาเวศกันยากทาง

ต้องข้ามผ่านแพรทาง

พวยเพียบจรดจวนเจ้า

๑ ปางทรงที่นั่งตน

เรือนนันทนาครจิต

กฤษณรักรักรังสีย

เดอหตากเพรงพระเจ้า

๑ เสรีจถพดไพร่พร้อม

ถวนครบค้ำบด้าม

จึงหดวงพิศนุนาม

เฉื่อยฉ่ำตำเนียงแจ้ว

๑ เท่เฮยพระเสด็จพร้อม

พดไพร่รับบรรดาน

พระที่นั่งเคตอนชดธาร

พวยจรดคันบร้อง

๑ คู่รักเคตอนออกซ้อง

คงให้แคร่เป่าดัง

มโหรีทักถันประนัง

พวยพ้อพวยเบ็ดแต่

ขุนนาง หาดายแฮ

เลิศล้ำ

กันแดด ต้องเฮย

แซกซ้อนร่อนกราย

ไธภิต

เจ็ดเกล้า

เกษียรดุ่มท มั่นพ้อ

แต่โพ้นฤมี

กราบงาม

คาบแก้ว

เสนอกถ้าว ครวโคงเฮย

จึงจ้องจรดพวย

คำขาน

แซ่ซ้อง

พู่พ้อง

รับซ้ากรายพวย

เดี่ยวดังข

แคร่แคร่

นฤนาท

จรดถั่วยาวเยอ

๑ เรือกตองกตองแซกชน

มีเป่าแอ้อยอิง

จำกตองเบ็ดปะบึง

เรือเดือนนมวัว

๑ เรือคิงทุกคร

คิงให้ออกเรือขยาย

สัตว์รุกร่วงพดพาย

นำพิศคคินาก้าง

๑ เรือตามต่างออกพร้อม

เคียงแข่งแข่งแซกชน

ดำเรือดำพดพร

สายส้มทอนกคณพน

๑ ถึงทหนึ่งโกตเกือบ

คิงได้จำนับนับ

เรือกตองทอดทอนชัย

เรือทงหนกโนมน้าว

๑ ครนถึงประทิมรัง

กตองแซกทำแปดกวาง

เรือกล้วยเร่งรวปตาย

มีบคณวตงหือ

คิงคิง ทังแ

เกิดอกนัว

เบ็งครุ่ม

คัพพัธว์ครนโครม

คณนาย สรวเฮย

เคตอณควาง

หนักทุก เต็มพ่อ

งคทายพายตรง

เพรียงกัน

ครนครน

ภูกเอิก เกริกเฮย

เพื่องฟังพองฟู

ประทิม

เร่งสัตว์

ตรงท่า คณวนเฮย

หน่วงพัลวพายทอง

ราพาย

ค่านจ้อ

ไม้คอด รุกนา

แหบช้าด้ายเดย

๑ ปางเตี้ยจรยาคร^๕ขึ้น
 แตร^๖กัถัง^๗ด้น^๘นัง

กตองชนะจำเรีย^๙ก^{๑๐}จ้ง
 จบหมด^{๑๑}ด้าม^{๑๒}ตา^{๑๓}พร^{๑๔}้อม

๑ พระดำเน^{๑๕}น^{๑๖}ผู้^{๑๗}โบ^{๑๘}ถ^{๑๙}ก^{๒๐}ตั้ง
 ทรงม^{๒๑}อบ^{๒๒}จ^{๒๓}วร^{๒๔}ทาน
 ดั่ง^{๒๕}ขั^{๒๖}ม^{๒๗}ม^{๒๘}ค^{๒๙}ิ^{๓๐}ด^{๓๑}ว^{๓๒}ค^{๓๓}ร^{๓๔}อง^{๓๕}กร^{๓๖}า^{๓๗}ญ
 ถว^{๓๘}ย^{๓๙}ค^{๔๐}ร^{๔๑}อง^{๔๒}บ^{๔๓}ร^{๔๔}ิ^{๔๕}ก^{๔๖}ข^{๔๗}า^{๔๘}ร^{๔๙}พ^{๕๐}ร^{๕๑}้อม

๑ เต้^{๕๒}ร^{๕๓}จ^{๕๔}เต้^{๕๕}จ^{๕๖}ท^{๕๗}ห^{๕๘}น^{๕๙}ง^{๖๐}แต้^{๖๑}ว
 เค^{๖๒}ด^{๖๓}อ^{๖๔}น^{๖๕}พ^{๖๖}ย^{๖๗}ห^{๖๘}ด^{๖๙}ย^{๗๐}ช^{๗๑}ด
 ถ^{๗๒}ว^{๗๓}ค^{๗๔}ค^{๗๕}ด^{๗๖}อ^{๗๗}ง^{๗๘}ค^{๗๙}ด
 เย^{๘๐}น^{๘๑}บ^{๘๒}าย^{๘๓}ก^{๘๔}ด^{๘๕}บ^{๘๖}ค^{๘๗}น^{๘๘}เ^{๘๙}า

๑ ชาวแพ^{๙๐}ชาว^{๙๑}บ^{๙๒}้าน^{๙๓}จ^{๙๔}ัด
 ค^{๙๕}ง^{๙๖}ท^{๙๗}บ^{๙๘}ชา^{๙๙}ร^{๑๐๐}เ^{๑๐๑}ียง
 เจ^{๑๐๒}้า^{๑๐๓}ช^{๑๐๔}อง^{๑๐๕}แ^{๑๐๖}บ^{๑๐๗}ห^{๑๐๘}ม^{๑๐๙}อ^{๑๑๐}บ^{๑๑๑}เ^{๑๑๒}ียง
 เท^{๑๑๓}ย^{๑๑๔}น^{๑๑๕}ร^{๑๑๖}ู^{๑๑๗}บ^{๑๑๘}จ^{๑๑๙}น^{๑๒๐}อ^{๑๒๑}บ^{๑๒๒}น^{๑๒๓}อ^{๑๒๔}ม

๑ บ^{๑๒๕}าง^{๑๒๖}แ^{๑๒๗}ห^{๑๒๘}ง^{๑๒๙}แ^{๑๓๐}ก^{๑๓๑}ว^{๑๓๒}ด^{๑๓๓}แ^{๑๓๔}ว^{๑๓๕}
 ร^{๑๓๖}ั^{๑๓๗}ท^{๑๓๘}า^{๑๓๙}น^{๑๔๐}ผู้^{๑๔๑}ม^{๑๔๒}ค^{๑๔๓}ณ^{๑๔๔}
 บ^{๑๔๕}้าง^{๑๔๖}ร^{๑๔๗}บ^{๑๔๘}พ^{๑๔๙}ว^{๑๕๐}ก^{๑๕๑}เม^{๑๕๒}ย^{๑๕๓}ช^{๑๕๔}น^{๑๕๕}
 ว^{๑๕๖}ิง^{๑๕๗}ไ^{๑๕๘}ว^{๑๕๙}อ^{๑๖๐}ย^{๑๖๑}า^{๑๖๒}ก^{๑๖๓}ไ^{๑๖๔}ค^{๑๖๕}เ^{๑๖๖}ห^{๑๖๗}า

เป^{๑๖๘}้า^{๑๖๙}ด^{๑๗๐}ัง^{๑๗๑}ช^{๑๗๒}

แ^{๑๗๓}ซ^{๑๗๔}ซ^{๑๗๕}อ^{๑๗๖}ม

ค^{๑๗๗}ร^{๑๗๘}ู^{๑๗๙}ม^{๑๘๐}ค^{๑๘๑}ร^{๑๘๒}ู^{๑๘๓}ม^{๑๘๔} จ^{๑๘๕}ัง^{๑๘๖}ค^{๑๘๗}ร^{๑๘๘}ู^{๑๘๙}ม^{๑๙๐}
 ก^{๑๙๑}บ^{๑๙๒}ท^{๑๙๓}ง^{๑๙๔}เ^{๑๙๕}ด^{๑๙๖}ย^{๑๙๗}ง^{๑๙๘}แ^{๑๙๙}ตร

น^{๑๙๙}ม^{๒๐๐}ด^{๒๐๑}ก^{๒๐๒}า^{๒๐๓}ร

น^{๒๐๔}อ^{๒๐๕}บ^{๒๐๖}น^{๒๐๗}อ^{๒๐๘}ม

เ^{๒๐๙}ต้^{๒๑๐}ร^{๒๑๑}จ^{๒๑๒}ก^{๒๑๓}ิ^{๒๑๔}จ^{๒๑๕} แ^{๒๑๖}ต้^{๒๑๗}ว^{๒๑๘}แ^{๒๑๙}ย^{๒๒๐}
 แ^{๒๒๑}จ^{๒๒๒}ก^{๒๒๓}ท^{๒๒๔}ง^{๒๒๕}ไ^{๒๒๖}ค^{๒๒๗}ร^{๒๒๘}ย^{๒๒๙}ม^{๒๓๐}

ค^{๒๓๑}ด^{๒๓๒}า^{๒๓๓}พ^{๒๓๔}ด

ม^{๒๓๕}า^{๒๓๖}ร^{๒๓๗}ค^{๒๓๘}เ^{๒๓๙}้า

ด^{๒๔๐}ำ^{๒๔๑}ม^{๒๔๒}ด^{๒๔๓}ี^{๒๔๔} วั^{๒๔๕}ด^{๒๔๖}น^{๒๔๗}า

ด^{๒๔๘}ู^{๒๔๙}เ^{๒๕๐}อ^{๒๕๑}ง^{๒๕๒}ม^{๒๕๓}ณ^{๒๕๔}เท^{๒๕๕}ย^{๒๕๖}ร^{๒๕๗}
 ไ^{๒๕๘}ศ^{๒๕๙}เ^{๒๖๐}ด^{๒๖๑}ย^{๒๖๒}ง

ค^{๒๖๓}ร^{๒๖๔}อง^{๒๖๕}พ^{๒๖๖}ร^{๒๖๗}้อม

ค^{๒๖๑}แ^{๒๖๒}ห^{๒๖๓}

ห^{๒๖๔}ิง^{๒๖๕}เ^{๒๖๖}้า^{๒๖๗}เ^{๒๖๘}ค^{๒๖๙}ม^{๒๗๐}แพ

ช^{๒๗๑}ด^{๒๗๒}ม^{๒๗๓}น^{๒๗๔}

ว^{๒๗๕}ุ่น^{๒๗๖}ว^{๒๗๗}้า

น^{๒๗๘}าง^{๒๗๙}อ^{๒๘๐}ีก^{๒๘๑} ห^{๒๘๒}ด^{๒๘๓}าย^{๒๘๔}เ^{๒๘๕}ย^{๒๘๖}

เ^{๒๘๗}น^{๒๘๘}อ^{๒๘๙}ย^{๒๙๐}น^{๒๙๑}น^{๒๙๒}เ^{๒๙๓}ย^{๒๙๔}ด^{๒๙๕}ม^{๒๙๖}

๑ ขุนนางค่างแต่งให้

เรือหวัดแปดแจวหา

คนชอบแหวะจอดอา

นำวนำบ้านทง

๑ พระเล็ดจพยุหยาตรเต้า

อศัวยชฤตตต

ปางเมือสุดดินฝน

เดนิมพระยศทง

๑ ประชุมชนพรักพร้อม

ถวนทั่วทุกหญิงชาย

เที่ยวดูแต่ตามตบาย

ยอพระเกียรติเกริกก้อง

๑ ชดमारคพยุหยาตรน

ต่ออกนพนจิตตวร

พรหมราชทหิวัณ

เรือรบปลัดตอผดักแก้

๑ เรือญวนตามคูน

เลื้อหนึ่งแซ่ตามตรง

แปดถ้ำประจำจง

กว่าจะเลิกกรฐินถ้วน

ภรรยา

๑๕
ทง

ไครยอยู่ ดูแ

ร่วมไม่ผั่งชด

แดนชด

หนึ่งครั้ง

ฟ้าเปิด เมฆแ

แผ่นหัด้าแห่งดยาม

มากหลาย

แซ่ชอง

เริงวัน

นบนิวถวายพร

มีวัน หนึ่งนา

ใหม่แท้

หมายบอก

เป็ถียนคังกรรมเนียม

ให้คง อยู่แ

ตถวน

มาแท้

เหล่านมมมม

๑๑ เรือประตอกรับทั้ง

๘๒
ออกปลัดกรมพระตำ

เวอร์ตมทบแก้ประจำ

ตำรวจกองปราบ

๑๑ กอังกวดางเรอดงนอก

ขุนขบองใจหาญ

นายเวศชา นาญ

๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐
๕๑
๕๒
๕๓
๕๔
๕๕
๕๖
๕๗
๕๘
๕๙
๖๐
๖๑
๖๒
๖๓
๖๔
๖๕
๖๖
๖๗
๖๘
๖๙
๗๐
๗๑
๗๒
๗๓
๗๔
๗๕
๗๖
๗๗
๗๘
๗๙
๘๐
๘๑
๘๒
๘๓
๘๔
๘๕
๘๖
๘๗
๘๘
๘๙
๙๐
๙๑
๙๒
๙๓
๙๔
๙๕
๙๖
๙๗
๙๘
๙๙
๑๐๐

๕ ๖ ๗ ๘ ๙

๕ เรือขนแกววกดหนักตา

ขุนพิไชยชาญยุทธ

ขุนนราฤทธิ์ไกรรอด

กรรมสิทธิ์ขาดได้

๑ เรือตังคารวจทาง

ในใหญ่ นอกอีกฉนม

รองงานพนักงานรวม

เกณฑ์ทุกกรมแต่ถ้วน

๑ เกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง

ชุมชนคลองบางไฟ

๒๒
ทรงต้องปลดกรมไฉ

ขุนไต้พลรบกล้า

เรื่อนำ กตองเฮ้ย

ตรวจหน้า

รวมอก

คทงเวอเล่อ

นามชนาน

ปตศร

น้ำห่อ มาหา

กตชนกตากตางณรงค์

๙ ไวยวุฒิ

ເຂົ້າໄວ້

๑. ราชบัณฑิตยสถาน
 ๒. กรมศิลปากร
 ๓. กรมการศาสนา
 ๔. กรมการช่าง
 ๕. กรมการช่าง
 ๖. กรมการช่าง
 ๗. กรมการช่าง
 ๘. กรมการช่าง
 ๙. กรมการช่าง
 ๑๐. กรมการช่าง

ว่าทรงสงกรม

แปดกรม

๒
แปดถวน

ในหม่

๒๒๒
ดอกพนพันทนาย

แก้ไข

๑ ๒
แม่น้ำ

ฉิ่งรุก โรมพ้อ

มั่งคั่งหมายเคียร

๑ ถอมวงศ์ดงคุณ

หตวงอภัยพดชาญ

ฝ่ายขวาวว่าแต่การ

หตวงชนะไพรินข้าง

๑ อาษาวิเศษดัง

ขุนอนชิตดงคราม

ขุนรณฤทธิพิไชยนาม

เปนพนักงานได้

๑ ทหารในเรือดงนี้

หมื่นขอจงใจสนิทธา

ซ้ายหมื่นจิตรรักษา

วางแห่เคียงคอกัน

๑ คาชังแสงต่อคพน

ดิบคุดสระด้วย

ดาวผ้าภูเต็นต์ด้วย

ชนภวนต์ร้างห้า

๑ บันหลัดกนกดับข้าง

ดงทนาถนยา

เกณฑ์หัดหมทหารมา

พลพวกพายเรือหนี

พนักงาน

ชื่ออ้าง

แห่นแห่

ฝ่ายซ้ายนายเรือ

ชนด้าม

มอบให้

ที่ปลัด กรมเฮย

ว่าด้านการเรือ

ต้องคดา

หนึ่งน

เรือคู่ ดึงแหย่

นอกชนเรือกตอง

เชิงกรวย

ตุ๊กจำ

เพราเพริศ

แห่งชนชนชาว

วางทา เขียวเคย

เหมาะหมื่น

ดงหก คนพ้อ

ตลอดเลื้อยดีขาว

๑ เรือปลัดตำรวจคัน
 นำแห่งเรือทหารใน
 เรือกตองจัดวางไป
 พายหนักงเด่มคัง

๑ เขกไชยบุษบกคัง
 คั้วประภาคั้วไชยนิ
 ลำหรับรับไครยกฐิน
 ดอยเลื่อนดำเดียวคว้าง

๑ เครื่องสูงตงครบทั้ง
 ตำรวจคันตองคัง
 แตรนักสราศตง
 พายอ่าเดื่อเหลื่องถ้วน

๑ เรือชอบบันนน
 เกณฑ์ไพร่โพเรียงมา
 ขุนปลัดชื้อบัญชา
 พายไม่วุ่นหัดซ้อม

๑ เรือทองแขวนฟ้าที่
 บ้านใหม่ไพร่ถ่มพาย
 ขุนฤทธิพิไชยนาย
 ถัดกับทุกถ่มได้

เวรไคต คดาเฮย
 คุดง
 นำคู้ ชักนา
 คกค้อยคอยที่

ดอยสินธุ
 ชื้ออ้าง

พายแท้
 ที่หน้าเรือนำ
 เจ็ดคองคั

หกถ้วน
 ครบที่

หมวกคัมปี้แดง
 เนาชวา

ประจุพร้อม
 พดว่า ถั่วเอย
 อดสู้อยู่แรง
 ช้ายหมาย
 หัดไว้

ปลัดคัก เดือนแฮ
 เร่งสรวัวพายทัน

๑ ตีแดงคาบขอบถ่อม

กตางคอกดาวคุด

ภาวเรื่อร่ำร้าวดี

เดือขดบแดงอย่างน้อย

๑ คู้ชกคู้ไม่

ดงแคมโหลทักขาน

ว่าดำหนึ่งโบราณ

ม่านรอบม้วนชวนไว้

๑ ทิ้งศรีมข้อไว้

เพชรรัตนรายดารา

รัตนคติดกสมญา

ทวยเทพถวายกรบั้ง

๑ ยิงท่งทรงกราบหน

ข้อประจำท่วงงาม

กดับสมุทรสุคพายตาม

ประพาศแสงจันทร์คัน

๑ ถวายเพนท่งคัน

เต็มยกพายประจำ

กางเกงยกรัวข่า

สรวมต้นอบขาวมื่ออ้อม

เชิงมี

เรียบร้อย

แดงหมด นาท่อ

จ่ายถ้วนพดพาย

มีทหาร ปั่นเฮย

คูไซ

ต่งหนึ่ง บังคนเฮย

เมื่อไซ่ปดตง

เทวา ชิดคักเฮย

เอกข้าง

มขบก พิศาดแผ่

ผดตเพนเป่ียนทวง

มีด้าม

เลิศตัน

ดินนั๊ก นาท่อ

ป้าไคคุดถวาย

วันตะดำ

จัดพริ้วม

เขยวหมด แดแผ่

ขดบถ่อมเหลื่องดี

๑ เรือครมขี้อย่าง
จักรพรรดิภิรมย์รอง
พินามอมรินทร์คดอง
วังประธานสายทั้ง

๑ พดพิริยพรกพรอม
จัดแต่ถวญเต็มพาย

ทางเืองลัดดัดรวมกาย
แมนทงเจ้าหัตถ์

๑ บัดถึงกตงกนก
ดีคาชของครุฑา

ผูกม่านแย่งรจนา
ดาวฤกษ์คาชห้อย

๑ เรือควมตามบทพรอม

อย่างพยุหยาตราหมด

ต่างคนแต่งเต็มยศ

กว่าจะสิ้นกรฐินธุ์

๑ บางแห่งที่ไม่สู้
เจ้ากับท่านขุนนาง

บางคนบ่นครวญคราง

แต่งก็เต็มดูโกลั

อีกต้อง ดำเอย

แต่งตั้ง

แคบเล็ก ใช้นา

เฟื่องฟ้ากราบต้อง

เรียบราย

ยกกถา

เลื้อยถนอบ แดพ้อ

บ่เพิ่นเดียนตาม

ก้นยา

แย่งพร้อย

กจกหยอด แวดเอย

แต่งทงทรงรอง

ไม่ดด

ทุกผู้

เต็มอทุก วันนา

เมี่ยงแว้งแต่งกาย

ชัดขวาง

แต่งได้

ออกแฮด

เปราะเบือนปอดปอน

๑ ที่จนจนบ่นบ้าง

แต่ที่ผมนั่ง

ว่าพรรณกตัญเฝ้าดี

พูดไม่คิดไว้หน้า

๑ ชายผ้าเอาหน้ารอด

ถึงจะมีไม้

เพราะการแต่บ

ถึงว่ากว่าจะขึ้น

๑ บ้างยืมบ้างเข้าบ้าง

เมื่ยคิดหาแต่งผิว

ข้อนวนทเจ็ด

บ้างเร่งเคื่อนของจ้าง

๑ เครื่องถมเครื่องนากถวน

เงินถึงทำมาแต่

กโณนเครื่องหน้าชา

กถ่องบั้นโคหาไว้

๑ บ้างหาเครื่องยศบ้าง

หาเก็บจนเหลือเพื่อ

ที่ชดกชดเหลือ

หาเช่นเขาไม่ได้

ตามท

บ่นบ้าง

และก่อน

พูดเหตุนฤจรง

ไว้ที่

เลื้อกดิน

มีแต่ ละครวงเอย

สุดรจจำน

ของตัว

ช่วยบ้าง

คุ้นชอบ

ข้างร้องเค็มที่

พานกา หีบเขย

เชียงไย

ขันโต๊ะ ชุดพ่อ

แต่งใช้ไปกุฐิน

หาเรือ

เผื่อไว้

เค็มชด แก้วนา

แทมกถนใจตาย

๑ วังวนจนสุดสิ้น

हत้อนช่วยวังช่วยหา

เมื่อยเที่ยววังเต็มปดา

ไม่เสร็จไม่กินเข้า

๑ การกรฐินไม่สิ้นเรื่อง

จักกต่างปวยการวัน

ยังความทชนชน

วานักดูเหมื่อนบ้า

๑ มวญหุมุชาให้ฟ้า

อีกพระวงษานวงษ

เหล่าพราหมณ์กับพระสงฆ์

มีศรัทธาค้อยค้อย

๑ ถ้าสงฆ์ทุกทวัถวัน

วิตรวษฏรวัดหดวงคาม

นครนิคมคาม

ต่างไม่สู้คับแค้น

๑ รังแรมไครมาศสิ้น

กอบกจิปวรณาตน

ทุกหุมุประชาชน

ทุกทฤถวิฤฎาแคล้ว

ปัญญา

หน้อยเจ้า

หตายแห่ง

โกกรรคั่นถึงคี่

ว่าพรรณ

เนินช้า

มีมาก

บ่นเพื่อเก้อเอง

บาทบงตุ้

ใหญ่หน้อย

หุมุวาช ฏรเยย

ต่างรู้ต่างทำ

อาราม

เขตรแคว้น

จังหวัด สยามแอ

ตารถวันพอเต็มอ

เขตรฝน

เสร็จแล้ว

ต่างทอด กรฐินเฮย

ต่างได้ต่างกัน

๑ ยามเช้าหนาวเรื่อยรว
 เป็นพัดหดวงกต่ายคต่าย
 แดด่อนผ่อนบัคกราย
 บรพทิศเมฆตงกอน

ดมชาย
 เกิดอนร้อน
 ดงดู นิตยเฮย
 ดั่งฟ้าดั่งระดู

N.C

CT
5/10/78

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

10643

Call No. 394.269593/Cul.

Author—Colakongkon.

Title—The festivals of the 12th
Months his history — —

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return
Balkrishna	20/6/77	29.6.77

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.